D. CANTEMIR
OPERE COMPLETE

VIII

TOMUL II

DIMITRIE CANTEMIR

Opere complete

VIII

Tomul II

DIMITRIE CANTEMIR

OPERE COMPLETE

VIII

Tomul II

Ediţie critică publicată sub îngrijirea lui VIRGIL CÂNDEA

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Bucureşti

DIMITRIE CANTEMIR

SISTEMUL
SAU
ÎNTOCMIREA RELIGIEI MUHAMMEDANE

Traducere, studiu introductiv, note şi comentarii
de VIRGIL CÂNDEA

Text rus îngrijit de ANCA IRINA IONESCU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Bucureşti, 1987

DIMITRIE CANTEMIR

The System of Muhammedan Religion

System der muhammedanischen Religion

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R — 79717, București, Calea Victoriei 125

STUDIU INTRODUCTIV

Din moştenirea literară a lui Dimitrie Cantemir, cultura românească a fost mult timp lipsită tocmai de scrierea care întregea faima de orientalist a învăţatului Principe: *Sistemul religiei muhammedane*. Lucrarea, scrisă în latină, dar publicată în limba rusă la Petersburg, în 1722, trebuia să reprezinte volumul al IV-lea din ediţia proiectată de C. Negruzzi şi M. Kogălniceanu în 1838, şi anume în traducerea, din ruseşte, a celui dintîi [1]; după cum se ştie, acea ediţie nu a fost realizată. Ediţia Academiei Române din 1872—1901 n-a cuprins *Sistemul* în cele opt volume ale sale; Gr. Tocilescu voia, probabil, să publice (împreună cu o traducere românească) prima formă, latină, a cărţii. Dar cea mai mare parte a manuscrisului autograf (atît cît se păstrase) rămăsese necopiată în Arhiva Ministerului rus al Afacerilor Străine [2]. Astfel, timp de peste două secole şi jumătate, această scriere cantemiriană n-a fost accesibilă specialiştilor necunoscători ai limbii ruse, iar în ultimii cincizeci de ani numai prin rezumatele sumare ale lui Ştefan Ciobanu (1925) [3], P. P. Panaitescu (1958) [4] şi M. Guboglu (1960) [5] sau prin traducerea lui I. Georgescu după versiunea scurtă a lucrării *Despre Coran* (1927) [6].

Sistemul religiei muhammedane a fost, aşadar, ultima operă majoră a lui Cantemir tradusă în limba română (Bucureşti, Editura Minerva, 1977). Prin volumul de faţă, cuprinzînd textul versiunii integrale ruse şi traducerea revizuită în limba română, *Sistemul* este reintegrat patrimoniului spiritual naţional potrivit criteriilor ediţiei de *Opere complete* ale Principelui publicate de Academia R. S. România.

Cercetătorul care a avut curiozitatea să parcurgă, fie şi parţial, textul rus al cărţii şi-a explicat, desigur, ezitările specialiştilor în faţa întreprinderii unei versiuni româneşti: dimensiunile operei (peste 400 de pagini in — 4° mare), rusa dificilă de la începutul secolului al XVIII-lea, stilul greoi, cu pretenţioase întorsături savante. La procurarea şi traducerea manuscrisului latin, văzut de Tocilescu, n-a reflectat nimeni [7]. Versiunea românească a *Sistemului* a rămas,

---

[1] V. proiectul acestei ediţii în „Albina românească" din 15 decembrie 1838, nr. 99, p. 426—427.

[2] Gr. Tocilescu declară în raportul său asupra cercetărilor întreprinse în Rusia că a văzut întreg manuscrisul latin al *Sistemului (Curanus)* format din 126 (recte: 128) file; el nu a adus însă în ţară decît copia primelor 30 de file, în prezent ms. lat. 76 al Bibliotecii Academiei, f. 39—100 (*Analele Societăţii Academice Române*, 11, 1879, Secţ. I, p. 47, 54, 56, 59).

[3] *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în Academia Română. *Memoriile Secţiunii Literare*, s. III, t. 2, 1925, p. 414—422.

[4] *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958, p. 216—218.

[5] *Dimitrie Cantemir — orientaliste*, în „Studia et acta orientalia", 3, 1960, p. 154—156.

[6] Principele Dimitrie Cantemir, *Despre Coran. După copia latinească de la Academia Română, acum mai întîi tălmăcit şi tipărit în româneşte* de Ioan Georgescu, profesor la Liceul „Mircea cel Bătrîn" din Constanţa. Cernăuţi, Editura revistei „Analele Dobrogei", 1927, 57 [—59] p. (extras din „Analele Dobrogei", 7, 1927, p. 67—121).

[7] În 1958 P. P. Panaitescu credea această versiune pierdută: „Forma definitivă şi completă în latineşte, după care s-a făcut traducerea rusească, nu s-a păstrat între hîrtiile lui D. Cantemir, în orice caz ea nu se găseşte în copiile alcătuite pentru Academia Română" (*op. cit.*, p. 212). Partea păstrată din textul original în limba latină, împreună cu traducerea română, va face obiectul volumului VIII, tomul I, din această ediţie, avînd ca bază manuscrisul autograf (v. mai jos, p. XVII—XVIII şi XXIX—XXX).

așadar, mult timp, un simplu deziderat, adeseori exprimat [8]. Dificultățile studierii textului au lăsat fără răspuns și numeroasele întrebări privind scopul, alcătuirea, izvoarele și valoarea lui, probleme pe care încercăm să le rezolvăm în cele ce urmează.

I. TRILOGIA ISLAMOLOGICĂ A LUI CANTEMIR: RELIGIA MAHOMEDANĂ, DESCRIEREA INSTITUȚIILOR ȘI ISTORIA IMPERIULUI OTOMAN

Primirea lui Cantemir între membrii Academiei din Berlin la 11 iulie 1714 a activat negreșit realizarea programului de lucru științific care trebuia să justifice prețuirea acordată învățatului moldovean în Rusia sau Prusia [9]. Se știe că recomandarea Principelui către noua Societate a erudițiilor berlinezi era întemeiată pe reputația sa de orientalist. Calea pe care s-a răspîndit această reputație nu e greu de reconstituit. Cantemir era la Constantinopol un obișnuit al ambasadorului rus Petru A. Tolstoi, probabil prima filieră prin care informații despre întinsele sale cunoștințe privind lumea orientală și mai ales realitățile otomane au ajuns la Moscova. După episodul de la Stănilești, Petru cel Mare l-a adoptat pe Cantemir ca pe un specialist în materie. Cărturarii din anturajul împăratului au putut apoi afla despre continuitatea preocupărilor sale privind istoria turcă și civilizația islamică.

Informarea lui Petru în aceste domenii era, pentru Cantemir, un mijloc de a-și dovedi capacitatea și utilitatea de expert în probleme otomane, dar, negreșit, el se străduia în același timp să îndrepte atenția țarului spre o zonă în care interesele Moldovei erau mult mai urgente decît ale Rusiei.

Cantemir cunoștea folosul scrisului nu numai pe plan intelectual, dar și ca mijloc de afirmare personală în continua goană după faimă a omului modern [10], la care se adăugau propriile-i planuri ca om politic. Intenția lui de a-și expune întinsa erudiție și experiență despre civilizația islamică și lumea otomană într-una sau mai multe lucrări data, fără îndoială, din anii săi constantinopolitani: documentația pe care o va folosi în timpul activității în Rusia era veche și sistematică. Începuse el, pînă în 1714, elaborarea acestor cărți? Planul și probabil prima lor formă existau la acea dată, de vreme ce, în cunoscuta scrisoare către un academician din Berlin, el anunță că a pregătit nu numai „un rezumat al istoriei turcești pe care am vrut s-o denumesc *Creșterea Curții Otomane* și o am în mînă chiar acum", ci și un *De turcarum iurisdictionibus, moribus, palatii institutionibus, dogmatibus exercituumque moribus, necnon de bassalatuum numero et officialibus opusculum* [11]. Este prima oară cînd Cantemir vorbește despre scrieri ce vor înfățișa *istoria, religia, instituțiile și organizarea* Imperiului Otoman.

Indiferent de forma în care aceste scrieri se aflau în 1714 — primă redactare, succintă, sau simplă documentație —, Cantemir trece la elaborarea lor și, în 1716, încheie *Incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae libri tres* (Despre creșterile și descreșterile Imperiului Otoman, în trei cărți, operă citată mai desparte *Incrementa, Istoria Imperiului Otoman* sau *Istoria*), în care își anunță proiectul de a scrie o altă carte, despre religia, instituțiile și organizarea acestui stat [12].

Este *Sistemul religiei muhammedane*, lucrare ce trebuia, în intenția autorului, să cuprindă două părți: una tratînd despre doctrina islamică și cultura pe care a generat-o ea, alta înfățișînd organizarea și instituțiile principalului stat musulman, Imperiul Otoman. Cantemir se referă la această lucrare sub titlul ei complet *De muhammedana religione, deque politico musul-*

---

[8] V., de ex., M. Guboglu, *loc. cit.*, p. 156, n. 3; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 216: „O traducere românească a acestei cărți se impune pentru știința românească de azi".

[9] M. Șesan, *Dimitrie Cantemir academician*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", 38, 1962, nr. 5—6, p. 507—511 (recomandarea a fost trimisă de baronul Heinrich Friedrich von Huyssen, cărturar și diplomat de origine germană de la curtea lui Petru I, lui Daniel Ernst Jablonsky, cunoscut episcop și predicator reformat, secretar al Secției Literare-orientale a Academiei din Berlin); cf. și E. T. Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în „Studii", 22, 1969, nr. 5, p. 840—844; P. P. Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în „Revue des études sud-est européennes", 11, 1973, nr. 4, p. 651—652.

[10] V. Cândea, *Studiu introductiv*, la D. Cantemir, *Opere complete*, vol. I, *Divanul*, București, 1974, p. 24—25.

[11] *Neuer Bücher-Saal der gelehrten Welt*, 1714, 4, p. 378, apud Ovid Densusianu, *Notițe asupra lui Dimitrie Cantemir*, în „Revista critică-literară", 2, 1894, p. 66—67.

[12] V., de ex., D. Cantemir, *Operele*, vol. III *(Istoria Imperiului Otoman)*, trad. I. Hodoș, București, 1875, p. 209, nota 8, și p. 302, nota 100.

manae gentis regimine[13]. *Sistemul* reprezintă prima ei parte, tomul I al ediţiei ruse publicate la Sankt-Piterburg în 1722; la partea nescrisă, care trebuia să ocupe tomul al II-lea, autorul trimite sub titlul *De regimine othomanidum politico*[14], *De regimine Othmani Imperii*[15], sau simplu *De regimine*[16].

Analizăm mai departe structura şi cuprinsul *Sistemului*. Cum trebuia să arate partea nescrisă, *Despre guvernarea otomană?* Asemenea, fireşte, altor lucrări cu acest subiect, unele contemporane şi cunoscute lui Cantemir, ca aceea a lui Sir Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire* (Londra, 1666), sau a lui F. Pétis de la Croix, *Etat general de l'Empire Othoman par un solitaire turc* (Paris, 1695), lucrări care i-ar fi putut servi de model, asemănătoare altora — numeroase — mai tîrzii, ca *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung* (2 vol., Viena, 1815) a lui J. von Hammer.

Planul acestei cărţi este greu de stabilit după titlurile celor 18 capitole la care Cantemir face referinţe. În raport cu prima parte (*Sistemul*), care se încheie cu cîteva capitole despre ştiinţele şi artele islamului, partea a doua ar fi trebuit, logic, să continue cu descrierea învăţămîntului, a educaţiei, a moravurilor, a instituţiilor religioase şi politice, cu viaţa de curte, administraţia, dar, fireşte, ordinea în care grupăm capitolele menţionate de autor este cu totul ipotetică[17]:

Despre învăţătura civică şi morală a otomanilor (p. 361) = *De disciplina othomanidum civili ac morali* (f. 110ᵛ).
Despre moravurile şi înclinarea firească din copilărie (p. 365) = *De moribus ac indole huius gentis* (f. 112).
Despre hainele turceşti (p. 257).
Despre judecata [şi dreptatea] muhammedană (p. 210, 227).
Despre ştiinţa *ilahiet* (p. 366).
Despre jurisprudenţă (p. 360, 366).
Despre călugări (p. 220).
Despre clerici (p. 32).
Despre djeamiile lor (p. 179).
Despre vakuful djeamiilor (p. 185).
Despre sultan (p. 270).
Despre măritişul sultanelor şi al fiicelor de sultan (p. 264—265).
Despre ţiitoarele sultanului (p. 281).
Despre instrucţia lor militară (p. 142, 220) = *De disciplina eorum militari* (f. 87ᵛ).
Despre război (p. 282).
Despre modul muhammedan de a încheia [şi încălca] pacea cu creştinii (p. 223, 231, 235).
Despre ambasadorii ce se află pe lîngă Poarta Otomană (p. 253).
Despre oraşe şi flotă (p. 359).

Cantemir urma, aşadar, să completeze *Sistemul* cu partea *Despre guvernarea otomană*. Ne vine greu să credem că, după imprimarea celui de-al doilea tom cuprinzînd această lucrare, tom anunţat de altfel[18], autorul n-ar fi continuat cu editarea versiunii ruse a *Istoriei Imperiului Otoman*, versiune care, după cum ştim, fusese pregătită concomitent cu *Sistemul*[19]. Ea ar fi

[13] Ms. autograf, f. 5 ; *Sistemul*, p. 8d: *Despre religia muhammedană şi despre cîrmuirea politică a poporului musulman.*

[14] Ms. autograf, f. 105.

[15] *Ibidem*, f. 110ᵛ, 112.

[16] *Ibidem*, f. 112ᵛ. În *Sistemul* întîlnim titlurile: *Despre administraţia politică* (p. 281); *Despre conducerea politică otomană* (p. 231); *Despre guvernarea otomană* (p. 347, 366); *Despre guvernarea Imperiului Otoman* (p. 361, 365, 366). De observat că pentru cantemirologi lucrarea reprezintă „a treia carte compusă de Cantemir în această serie de scrieri despre islam şi Imperiul Otoman" (P. P. Panaitescu, *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pièrre le Grand*, în „Revue des études slaves", 6, 1926, p. 253).

[17] Notăm locurile unde capitolul este menţionat în *Sistem* (pagina) sau în manuscrisul latin (fila); titlurile în limba latină nu pot fi date peste tot, deoarece o bună parte din textul manuscrisului autograf s-a pierdut.

[18] *Sistemul*, Sanktpiterburh, 1722, p. 379, se încheie cu menţiunea: „Sfîrşitul tomului întîi".

[19] P. P. Panaitescu, *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în „Revue des études slaves", 6, 1926, p. 250: în 1721 Petru însărcinase pe rectorul Academiei din Moscova, Teofilact Lopatinski, să asigure traducerea *Istoriei* în limba rusă; acesta încredinţase lucrarea unui elev al său, Dimitrie Grozin, care ar fi şi terminat-o, înfăţişînd-o ţarului; Friedrich Christian Weber, rezidentul ducatului de Braunschweig, relata că versiunea rusă ar fi fost chiar imprimată (*Mémoire pour servir à l'Histoire de l'Empire Russien sous le regne de Pierre le Grand*, vol. I, La Haye, 1725, p. 324); v. însă pentru această confuzie P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, p. 170.

întregit, astfel, opera de orientalist a lui Cantemir despre islam și Imperiul Otoman, operă care, definitivată și editată, ni s-ar fi înfățișat foarte probabil ca o *trilogie* cuprinzînd, într-o ordine logică, un volum despre doctrina musulmană, al doilea despre organizarea și instituțiile Imperiului Otoman și al treilea despre istoria ascensiunii și decadenței acestui imperiu.

Monumentul are proporțiile și economia interioară capabile să organizeze o erudiție și o experiență puțin obișnuite pe atunci, să ateste înaltele merite științifice ale autorului, să îndrume către un program politic — zdrobirea puterii otomane — argumentat doctrinar, în numele credinței creștine, umanitar, pentru eliberarea atîtor popoare asuprite, dar și prin oportunitate — slăbiciunea militară și instituțională a Porții. Rațiunile operei de orientalist a lui Cantemir erau, așadar, multiple, și subsumarea lor marii idei a principelui, eliberarea poporului său de sub dominația otomană, este evidentă, ca și în cazul celorlalte scrieri alcătuite în anii săi de lucru științific din Rusia.

Rolul pe care Petru I l-a avut în editarea versiunii ruse a *Sistemului* sau în pregătirea unei versiuni similare a *Istoriei Imperiului Otoman* și declarațiile complezente, de circumstanță, ale lui Cantemir în ediția din 1722 [20] au acreditat o motivare comodă pentru opera de orientalist a cărturarului nostru: ea ar fi fost datorată îndemnului sau chiar cererii exprese a înaltului său protector [21]. Dar nu numai imposibilitatea de a vedea în Cantemir un autor dirijat, ci alte puternice argumente contrazic o asemenea explicație a creației sale științifice: documentația strînsă intenționat încă din timpul cînd se afla la Constantinopol; informațiile transmise Academiei din Berlin în 1714 despre lucrările sale orientale deja redactate în prima formă; ordinea alcătuirii și soarta scrierilor lui. Dacă Petru I ar fi fost la originea acestor scrieri, pare ciudat faptul că între 1716 (data încheierii *Istoriei Imperiului Otoman*) și 1721 țarul nu ia inițiativa traducerii și publicării unei opere pe care ar fi avut privilegiul — rar în Europa vremii — să o poată patrona, fiind alcătuită în imperiul său, de un cărturar și un principe prieten. Dacă războiul din Caucaz (1721) ar fi fost la originea *Sistemului*, care trebuia, așadar, să înfățișeze civilizația musulmană lui Petru și ofițerilor lui, ca un fel de *Guide bleu* pentru Iranul timpului, autorul s-ar fi limitat negreșit la cultura persană, la doctrina șiită, și ar fi scris tocmai capitolele *Despre guvernare*, la care face atît de frecvent referințe în carte, iar nu partea teologică, doctrinară.

În realitate numai ediția rusă din 1722 a *Sistemului* trebuie asociată cu o cerere a lui Petru. În ajunul campaniei din Persia, Cantemir avea redactate două scrieri despre lumea în care pătrundeau oștile împăratului. Bun prilej pentru traducerea în rusește, pentru publicarea și difuzarea acestor scrieri. Așa se explică versiunile rapid întreprinse (de doi traducători diferiți, Grozin și Ilinskii), a *Istoriei Imperiului Otoman* și a *Sistemului*, precum și editarea — împotriva avizului Sfîntului Sinod — a lucrării din urmă. În orice caz, sarcina „propagandei" campaniei din Persia revenea cărturarului român, care purta și grija tipografiei — cu caractere arabe — necesare proclamațiilor împăratului către populația din teritoriile ocupate [22].

Dar ediția din 1722 a *Sistemului* nu justifica scrierea însăși, care răspundea, desigur, altor intenții ale autorului. Ea ar fi putut, cel mult, inaugura seria — niciodată realizată — a publicării *Operelor* lui Cantemir în Rusia. De-a lungul întregii epoci a lui Petru — și după ea — contribuțiile islamologice ale lui Cantemir nu s-au bucurat de atenția specialiștilor celor mai calificați să le judece, tocmai pentru că dispuneau de manuscrisele originale [23]. Iată pentru ce Antioh Cantemir avea să lanseze abia în Anglia opera părintelui său, facilitînd astfel cunoașterea ei și în culturile franceză, germană, italiană și general europeană ale veacului al XVIII-lea. Iată și pentru ce *Sistemul religiei muhammedane* avea să cunoască abia la un sfert de mileniu după alcătuirea lui prima ediție științifică.

II. STRUCTURA ȘI CUPRINSUL *SISTEMULUI*

Sistemul cuprinde șase cărți asupra ordinii cărora autorul a ezitat, după cum constatăm din compararea autografului latin cu versiunea definitivă rusă. Structura la care s-a oprit Cantemir este una așa-zicînd clasică: o întîlnim în scrierile autorilor musulmani care au înfă-

[20] *Sistemul*, p. 6d—7d (*Precuvîntare către cititor*).

[21] Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în Academia Română. *Memoriile Secțiunii Literare*, s. III, t. 2, *1925*, p. 412—413; P. P. Panaitescu, *D. Cantemir. Viața și opera*, p. 213 (carte „cerută de nevoile politicii lui Petru cel Mare").

[22] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 220.

[23] Este semnificativă, în acest sens, absența lui Cantemir din lucrarea clasică a lui V.-V. Barthold, *La découverte de l'Asie. Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, trad. par B. Nikitine, Paris, 1947 (v. p. 233 și urm., despre opera orientalistă promovată de Petru cel Mare).

țișat doctrina și tradițiile islamului și, desigur, sub această influență, în lucrările europene cu aceeași temă. Este o structură logică, împăcînd exigențele istoriografice cu cele didactice: după viața Profetului, asemenea lucrări înfățișează izvoarele doctrinei (*Coranul*, apoi tradiția sau obiceiul, *sunna*, așadar „spusele" Profetului și tovarășilor lui, *ḥadīth*) și articulațiile ei: teologia, eshatologia, *shahāda*, „cei cinci stîlpi ai islamului", cu tot ceea ce decurge din aceste cinci „condiții" ca norme de viață, statut personal, ritual și instituții (circumciziune, căsătorie, înmormîntare, post etc. și „legea" sau jurisprudența — *fikh*). Urmează ascetica (ordinele de derviși), ereziologia sau sectologia, apoi sistemul doctrinar derivat (științele și artele).

Cantemir urmează în linii mari acest fir al expunerii. Planul său — ușor de examinat după sumarul așezat la începutul lucrării — comportă însă cîteva observații. Astfel, cartea a III-a, *Despre „Apocalipsul" muhammedan*, nu-și are locul firesc înaintea celei *Despre teologia muhammedană*, a IV-a. De aci repetiția: problema eshatologică este reluată în această a IV-a carte, cap. 16 și 17. În autograful latin partea echivalentă (*Prorociri sau oracole revelatoare ale pseudoprofetului Muhammed despre cele ce se vor întîmpla înainte de trecerea acestei lumi*) era așezată la sfîrșitul lucrării. Tot așa, este evident că autorul reflectase la un alt loc pentru cartea a V-a, *Despre religia muhammedană*, introdusă printr-o *Precuvîntare* cu explicații și apeluri la clemența cititorului, obișnuite la începutul unei lucrări. Originalul latin al acestei cărți s-a pierdut, iar locul pe care îl ocupase în manuscrisul autograf (după cartea *Despre teologia muhammedană*, numerotată acolo drept a II-a) nu este relevant pentru intențiile autorului, dar în mod evident ne aflăm în fața unei noi articulații a lucrării înseși, care a fost, probabil, concepută în două secțiuni: *Despre „Curan"* și *Sistemul religiei muhammedane*, ale căror titluri ni s-au păstrat deopotrivă în autograful latin. Ambele titluri au desemnat și opera însăși, primul versiunea latină (*Curanus*, înainte de salutul către cititor), al doilea versiunea definitivă rusă.

Ezitările pe care autorul le vădește în structura cărții apar și în gruparea capitolelor pe cărți. Primele cinci sînt unitare și relativ echilibrate ca întindere, după exigențele expunerii unei teme precise: I (12 capitole), II (6 capitole), III (10), IV (21), V (15). Din cartea a VI-a (41 capitole) se puteau desprinde, respectînd criteriile anterioare, încă trei (*Despre secte, Despre erezii* și *Despre științe*), în continuarea primei părți, care înfățișa ceremoniile nunții și înmormîntării și principalele sărbători.

Aceste neajunsuri, pe care, foarte probabil, cititorul contemporan lui Cantemir nici nu le-a observat, nu impietează asupra celor două calități fundamentale ale operei: mai întîi, caracterul ei sistematic, capacitatea de a înfățișa în liniile fundamentale doctrina și bazele civilizației islamice. Cu retușările impuse de progresul islamologiei moderne, cartea permite și cititorului de azi să obțină o viziune completă, autentică, asupra credinței propovăduite de Mahomed, a cugetării, obiceiurilor și culturii pe care le-a generat această religie. A doua calitate a cărții este cursivitatea și accesibilitatea ei, rezultate din știința autorului de a înfățișa atractiv o informație aridă, interesînd un număr limitat de cărturari. Alternînd elemente doctrinare sau descrieri cu judecăți și amintiri personale, anecdote sau tradiții, referințe livrești sau folclorice, Cantemir dă scrierii sale o savoare particulară, care ne explică succesul ei imediat, ca și inițiativa unui cărturar de mai tîrziu, Sofronie Vraceanski, de a o traduce în bulgară, în intenția unui cerc larg de cititori.

III. GENEZA *SISTEMULUI*

1. Perioada redactării

Sistemul religiei muhammedane ni s-a păstrat în trei forme: una scurtă, în limba latină (*Curanus*); altă redactare amplă, de asemenea în latină, anepigrafă; aceste două forme în latină se păstrează în fondul 181 MID, ms. 1325, f. 2—128ᵛ al Arhivei Centrale de Stat de Acte Vechi a U.R.S.S. (descris mai departe, p. XVII și urm.); în sfîrșit, versiunea definitivă în rusă, rezultată din traducerea celei de-a doua redactări (resistematizată), publicată în 1722.

Manuscrisele versiunilor latine datează din 1718—1719. În *Curanus* [24] Cantemir alege, pentru o exemplificare, data de *10 ianuarie 1719*; e probabil că începuse să scrie la sfîrșitul anului 1718. Tot așa, *1719* este citat puțin mai departe, drept corespunzător anului *7227* de la facerea lumii. Cantemir continuă, în același an, redactarea în latină a formei dezvoltate.

În alcătuirea *Sistemului* trebuie, așadar, distinsă perioada de gestație lentă a proiectului, începînd, poate, chiar din anii constantinopolitani ai Principelui și pînă la încheierea *Istoriei Imperiului Otoman* [25], de perioada redactării, după 1718, cînd încheie *Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor*, și înainte de 1720, cînd scrie *Loca obscura in Catechisi* [26]. Autorul însuși declară

[24] Ms. autograf, f. 21 și 22ᵛ; trad. I. Georgescu, cit. supra, f. 35 și 37.
[25] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 212—213.
[26] *Ibidem*, p. 260.

în autograful formei a doua: „anul de față este de la nașterea Mîntuitorului lumii, Domnul nostru Iisus Hristos, 1719" [27]; „de la Muhammed pînă acum se numără 1133 de ani lunari" [28]; „anul de față e de la Hristos Mîntuitorul 1719, de la fuga lui Muhammed 1132, iar de la facerea lumii 7227" [29]. Este probabil că versiunea latină a cărții a fost încheiată în 1719. Versiunea rusă, începută tot în anul 1719 [30] și a cărei publicare a fost grăbită de începerea campaniei lui Petru cel Mare în Caucaz (1722—1723), era gata în vara lui 1721, pentru că pînă la 30 octombrie acel an Sinodul prezentase deja lui Cantemir obiecțiile sale de fond și autorul răspunsese la ele [31]. Și *Sistemul* este, așadar, o lucrare scrisă repede [32], în răgazul lăsat de îndeletnicirile politice sau gospodărești, și anume între *sfîrșitul anului 1718 și vara lui 1721.*

2. Izvoarele *Sistemului*

Reconstituirea laboratorului cantemirian din perioada redactării *Sistemului* nu este un simplu exercițiu de istoriografie literară, ci, mai ales, mijlocul sigur de a evalua erudiția orientală a autorului, familiaritatea lui cu doctrina, cultura și instituțiile islamice. *Indicele de autori și opere* al ediției de față nu se confundă, cum am putea crede, cu *bibliografia lucrării*, cu cărțile pe care Cantemir le-a consultat cînd își elabora opera. Din propriile-i mărturisiri, știm că lucrul său științific în Rusia s-a desfășurat în condiții dificile, datorită lipsei cărților de care avea nevoie: „Trăiesc acum într-un loc unde nu numai că sînt foarte depărtat de arabi, dar nu e nici umbră de vreo învățătură mai înaltă și unde nu auzi nici măcar din nume de vreo bibliotecă completă, departe de a putea găsi ceea ce cauți" [33]. Tot așa, „în acest stat rus bine cinstitor — declară Cantemir în *Sistem* — n-avem deloc cărți turcești și persane și mai ales pe cele care se potrivesc cu lucrarea și planul nostru. Le-am căutat în Biblioteca de Stat a Rusiei, dar (deși e foarte înzestrată și foarte bogată în alte cărți) nici acolo nu le-am putut găsi" [34]. Exigențele autorului erau, firește, mari: izvoare pentru lucrările sale despre islam sau despre istoria Imperiului Otoman, așadar manuscrise arabe, persane și turcești, sau producții ale orientalisticii europene pe care le cunoscuse și, desigur, le avusese la Constantinopol. Exigențe îndreptățite însă, deoarece, după mărturisirea lui Cantemir însuși, el era „din numărul celor ce stăruiesc la învățătură și a căror știință nu e în inimă, ci se ascunde în cărți și biblioteci" [35]. Dar împrejurările au vrut ca lucrul științific al învățatului român în Rusia să se bizuie în cea mai largă măsură tocmai pe memorie, iar nu pe cărți. *Sistemul*, documentația și acuratețea lui se resimt de această penurie a informației, fără însă, după cum s-a observat, ca el să fie „mai prejos decît lucrările occidentale despre islam din vremea lui" [36]. Cantemir vădește și de astă dată o extraordinară capacitate de a construi, folosind o considerabilă erudiție și exploatînd la maximum izvoare, cum vom vedea, puține.

În aceste izvoare trebuie să distingem între acelea citate din memorie și altele pe care le-a avut la îndemînă, putînd da extrase și referințe exacte. O lucrare despre islam are ca principal temei *Coranul*, cel mai frecvent citat în *Sistemul religiei muhammedane*. Cantemir frecventase cartea sfîntă a musulmanilor în original și cunoștea negreșit unele traduceri — probabil, cum vom vedea, pe aceea a lui Marracci — ; ca și în cazul altor nume sau termeni (*Muhammed, djami, djinn* etc.), el folosește o transcriere cît mai aproape de original (așadar peste tot în *Sistem*, intitulat în originalul latin *Curanus*, el va scrie *Curan, Alcuran*, după ar.

---

[27] Cînd G. Vișniovski redacta *Lauda* închinată lui Cantemir (noiembrie 1719), traducerea rusă era în curs de redactare în vederea publicării.

[28] *Sistemul*, cartea I, cap. 9, p. 22 și nota 118.

[29] *Ibidem*, cartea a III-a, partea a II-a, art. 10, p. 78 și nota 320.

[30] *Ibidem*, cartea a IV-a, cap. 6, p. 101 și nota 406.

[31] Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, p. 522—525, doc. LXVIII—LXIX (decizia Sinodului și răspunsul lui Cantemir); P. Cernovodeanu, A. Lazea și M. Carataşu, *Din corespodența inedită a lui Dimitrie Cantemir*, în „Studii", 26, 1973, nr. 5, p. 1042—1043, nr. 9 (scrisoarea lui Cantemir către A. V. Makarov din 30 octombrie 1721).

[32] Repede, ca multe din scrierile lui Cantemir, v. studiul nostru introductiv la *Divanul* (D. Cantemir, *Opere complete*, vol. I, p. 26 și nota 26).

[33] D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, ed. I. Hodoș, vol. I, p. 237, nota 50.

[34] *Sistemul*, p. 168; *ibidem*, p. 366, mărturisește că despre „știința numelor dumnezeiești" va scrie „după putere, cîte îngăduie strîmtorarea și durerea timpului și cîte le avem păstrate în memorie (pentru că sîntem cu totul lipsiți de cărțile altor autori muhammedani)".

[35] *Ibidem*, p. 167—168.

[36] N. A. Smirnov, *Очерки истории изучения ислама в СССР*, Moscova, 1954, p. 27.

Kur'ān și combate forma *Alcoran)* [37]. Aspectul citatelor, ca și al referințelor la această carte lasă loc bănuielii că autorul nostru n-a dispus de un text al ei — original sau traducere — cînd redacta *Sistemul*. Referințele la *capitol și verset* sînt *în majoritatea lor greșite* [38]; citatele redau de obicei sensul textului din *Coran*, dar de multe ori cu aproximație, cu erori [39] sau dezvoltări [40]. Procedeele sînt ale celui ce citează din memorie: ea îl servește sau îl trădează. Cantemir poate da referințe exacte la numărul capitolului [41] sau trimite la locuri al căror cuprins l-a uitat [42]. După cum învățații medievali europeni știau pe de rost părți întinse din *Biblie*, cei musulmani memorizau *Coranul* (Cantemir însuși menționează ca „faptă meritorie pînă la *sunnet* [...], a citi *Curanul* și, *dacă este cu putință, a-l învăța tot pe de rost*" [43]). Este foarte probabil că principele cunoștea la fel amîndouă cărțile, dar le cita cu aceeași nesiguranță sau neglijență [44].

Lipsa unui text arab al *Coranului* care să-i îngăduie verificarea citatelor este ușor de presupus, dar Cantemir putea avea, la data cînd redacta *Sistemul*, traducerea rusească a cărții, efectuată de P. Postnikov și publicată la Sankt-Peterburg în 1716 [45]. Critica transcrierii *Alcoran* — menționată mai sus — putea fi îndreptată chiar împotriva acestei traduceri. Raritatea ediției lui Postnikov [46] nu ne-a îngăduit să verificăm dacă citatele lui Cantemir provin din versiunea rusă, dar este foarte probabil că învățatul moldovean n-a acordat prea mult credit unei traduceri făcute după o altă traducere a *Coranului*, iar nu după original (Postnikov a folosit versiunea franceză a lui A. Du Rier, Paris, 1647) și, în orice caz, dacă ar fi folosit traducerea rusă, cel puțin referințele trebuiau să fie corecte.

Cartea căreia Cantemir îi acordă, în continuare, cea mai mare importanță pentru cunoașterea doctrinei islamice — și pe care o prezintă chiar, cu exagerată evlavie, drept „prima după *Curan*, la fel ca *Faptele și epistolele apostolilor* după *Evanghelie*" [47] — este *Muhammediye*. El declară că principalul său izvor pentru descrierea religiei musulmane a fost această carte, ușor de identificat. Sub titlul de *Risâle-i Muhammediye* sau numai *Muhammediye*, timp de cîteva secole a circulat o alcătuire în versuri de largă răspîndire, înfățișînd doctrina islamică pe baza *Coranului* și a tradiției. Autorul acestui poem didactic, Yāzidji-oghlu Mehmed, fiul unui Yāzidji (așadar secretar, diac) Salāh al-Dīn, s-a născut în Turcia, la Kādikioi, și-a făcut studiile în Persia, în Transoxiana, apoi la Ankara, unde l-a avut drept dascăl pe vestitul Hadjidji Bairam. Întemeietor al unei sihăstrii *(zāwiya)* la Gallipoli, acolo și-a scris opera (terminată în 1449) și tot acolo și-a sfîrșit zilele, se pare, în 1451 [48].

Nu ne-a fost, deocamdată, posibilă examinarea poemului din care s-a inspirat Cantemir, dar cunoașterea cuprinsului ne este îngăduită de largul rezumat al lui J. von Hammer-Purgstall, din a sa *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* [49]: „Lucrarea se împarte în două

---

[37] *Sistemul*, p. 37.

[38] A se compara referințele din text cu cele adăugate de noi în aparatul cărții; dăm numai cîteva exemple: p. 38 (trimite la cap. V din *Coran*, în loc de III, 2); p. 39 (XLI, în loc de XXXII, 22—23); p. 137 (XIV, în loc de V, 116—118); p. 149 (XXVIII, în loc de XIX, 32—33 și XLVIII, în loc de XXXIX, 68); la p. 20 trimite la sursa *Fiii lui Israel* în loc de *Călătoria nocturnă* (XVII, 1).

[39] Exemple: p. 17 (XIX, 5 și XXI, 5), p. 20 (XVII, 1 și IX, 29), p. 25 (LIV, 1), p. 37 (XXV, 4, 6), p. 38 (XVI, 64 și 123—124), p. 149 (XIX, 32, 33) etc.

[40] De exemplu la p. 11 (XCIII, 6 și 8 și XVII, 1); cp. însă citatele din text cu cele reproduse de noi în aparatul cărții.

[41] Iată cîteva locuri citate corect, după titlul capitolului: XXI, 5 (p. 17); LIV, 1 (p. 25); XXV, 4, 6 (p. 37); V, 48 (p. 38).

[42] Cantemir trimite la sura XXIX *(Păianjenul)*, unde s-ar găsi „multe despre păianjen". În realitate numai un verset din totalul de 69 amintește în acel capitol de păianjen (exemplu al celor care-și fac casa șubredă, ca și cei ce-și iau alți învățători în afară de Allah), dar autorul a fost înșelat de titlul surei.

[43] *Sistemul*, p. 212 *(subl. n.)*.

[44] Referințele nu sînt mai corecte în cazul *Bibliei:* v. p. 141, unde autorul trimite la *Epistola către evrei* pentru un pasaj aflător la *II Cor.*, 12, 2—4.

[45] *Алкоран о Магомете или закон турецкий. Переведенный с французского на российский.* Напечатася повелением царского величества в Санктпитербургской типографии, 1716 году.

[46] Confirmată de N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 217, care citează *două* exemplare.

[47] *Sistemul*, p. 48.

[48] Cf. Franz Babinger, în *Encyclopédie de l'Islam*, vol. IV, Leyde—Paris, 1934, col. 1236—1237, *s.v.* Prima formă a poemului a fost o expunere a doctrinei islamice scrisă de Mehmed în arabă, sub titlul de *Maghārib al-zamān*, la îndemnul fratelui său Ahmed, care l-a tradus în turcă *(Anwār al-ashikin)*; o altă traducere, dar în versuri (9109 distihuri), a făcut Mehmed însuși, sub titlul cunoscut.

[49] I. Bd., Pesth, 1836, p. 127—134.

părți mari, dintre care cea dintîi tratează despre origini, iar cea de-a doua despre sfîrșitul tuturor lucrurilor, așadar despre cosmogonia și sfîrșitul lumii, istoria creațiunii și Judecata de apoi, primele și ultimele lucruri, în conformitate cu concepțiile islamice, și cuprinde unele paragrafe de inițiere în *Coran* și tradiție [...]. După obișnuita chemare a lui Dumnezeu și lauda adusă Profetului, opera începe cu descrierea celor opt paradisuri, celor șapte iaduri, șapte pămînturi și a Kaabei [...]. Se vede cum în această tradiție musulmană pătrunde cea persană a lui *Bundehesh*, a taurului Keiomer, al cărui nume sună aici Keiussan, legenda ebraică despre Behemoth și cosmogonia orfică [întruchipată] în înger, taur, șarpe și amestec de ape. Privite din acest punct de vedere, atît *Muhammediye* cît și *Perlelele ascunse* sînt adevărate bogății mistice ale Orientului, chiar dacă ele conțin doar puține diamante de adevărată poezie. Crearea omului, căderea în păcat, regăsirea lui Adam și a Evei pe muntele Arafat la Mecca sînt imitate după cunoscutul model cu înflorituri poetice al legendei musulmane [...]. Apoi, nașterea Profetului și înălțarea sa la cer, care sînt atît de des cîntate în diverse poezii [...]. Profetul întîlnește în diversele ceruri pe profeții înaintași ai săi, Adam, Noe, Iisus etc.

Urmează povestea vieții Profetului, misiunea sa, emigrarea sa de la Mecca la Medina, minunea frîngerii lunii, a pînzei de păianjen din fața peșterii în care se refugiase împreună cu Ebubekr, luptele de la Honain, Ohod și Bedr, cucerirea Meccăi, moartea [Profetului], a Fatimei, a lui Ebubekr, Omar, Osman, Ali, Hasan și a lui Husein. Cu paragraful despre cei zece tineri și Califat se sfîrșește prima jumătate a lucrării despre primele lucruri și începe jumătatea cu mult mai poetică despre lucrurile de pe urmă.

A doua jumătate începe cu descrierea condițiilor în care se desfășoară sfîrșitul lumii, *Esrat es-saat*. Apare Antihristul *(Dedșal)*, Domnul Iisus, Gog și Magog și marea fiară a pămîntului (redată după *Apocalips*). Soarele răsare la asfințit, porțile pocăinței sînt închise, trîmbița sună, are loc învierea, oamenii sînt chemați la Judecata de apoi, pămîntul și cerul se schimbă [...]. Urmează un capitol despre punctele de la care pornește Judecata de apoi, despre iad, despre chemarea către profeți să apară la Judecată, despre cele șapte faze ale judecății, și anume: 1. apariția în eter a *Coranului*; 2. mărturisirea celor făptuite; 3. cîntarul faptelor bune și rele; 4. puntea subțire ca firul de păr, tăioasă ca lama săbiei; 5. peretele despărțitor dintre cer și iad (un fel de pre-iad și purgatoriu); 6. sacrificarea morții; 7. balaurul cel mare. Majoritatea acestora sînt cunoscute, dar mai puțin cunoscută și mai interesantă este sacrificarea morții, întruchipată de un țap.

Urmează descrierea paradisului și a celor șapte lăcașuri ale lui: 1. *Borrak* (heruvimul lui Mahomed); 2. huriile; 3. tinerii paradisului; 4. cele patru fluvii; 5. cele patru izvoare ale paradisului; 6. treptele fericirilor; 7. sărbătorile și ospețele din paradis" [60]. Poemul se încheie cu „taina celor ce cunosc pe Allah", invocații divine și lauda Profetului.

Regăsim în *Sistem*, cărțile I, III și IV, tradițiile de mai sus, și Cantemir însuși le arată originea în *Muhammediye*, citată ca o autoritate. Cartea se bucura de o „vogă enormă" [61] și alcătuirea ei în versuri îi ușura memorizarea. Este foarte probabil că Principele cunoștea părți întinse din ea pe dinafară și că în lucrarea lui Yāzidji-oghlu (manual didactic pe vremea lui Cantemir) trebuie căutată principala sa informație despre tradiția islamică.

Alte surse orientale ale *Sistemului* folosite pentru cartea a IV-a, și anume în paragraful *Despre catehismul muhammedan*, sînt două „breviare" ale credinței musulmane, și anume *Vasiyetnāme* (Cartea Testamentului), a teologului turc Muhammed ibn Pīr Alī-al-Birgivī (1523—1573), și anonimele *Cevahir ül-islâm* (Giuvaerurile credinței), cărți citate parțial, din memorie, după însăși mărturisirea lui Cantemir („vom expune de curiozitate cîteva articole pe care ni le putem aminti") [62]. În cartea a III-a, *Despre „Apocalipsul" muhammedan*, autorul ne dă o

[60] J. von Hammer [-Purgstall], *op. cit.*, p. 127—134. Calitatea artistică a scrierii este mediocră și, arată Hammer, „expresia poetică nu se ridică aproape nicăieri, nici măcar în cele mai interesante pasaje ale descrierii, mai presus de proză ritmată".

[61] Fr. Babinger, *loc. cit.* Cartea a fost litografiată la Constantinopol (1258/1842—1843 și 1270/1853—1854) și imprimată la Kazan (1845). Un comentariu de Ismail Hakki a fost publicat sub titlul de *Farh al-ruh*, Bulak, 1252/1836—1837; ed. 2-a, Bulak, 1258/1842—1843.

[62] *Sistemul*, p. 82. Prima scriere, intitulată și *Risāle-i Birgevī* sau *'ilm-i hāl risāle* s-a bucurat de o mare răspîndire în Turcia (numai în bibliotecile publice din Istanbul se păstrează 110 copii manuscrise). Ea a fost de două ori tradusă în franceză, mai întîi în timpul lui Cantemir *(Religion ou théologie des turcs par Echially Mufty, avec la Profession de la foi de Mahomet, fils de Pir Aly*, Bruxelles, 1704), apoi în secolul trecut (Garcin de Tassy, *Exposition de la foi musulmane traduite du Turc de Mohammed ben Pir Aly el Berkevi, avec des notes*, Paris, 1822). Lucrarea a mai fost tradusă (și publicată) în tătară de Toqtamïš oġlï (Kazan, 1802, 1806) și în greacă aldjamiadică în a doua jumătate a secolului trecut. „Catehismul a fost de multe ori comentat. Cele mai cunoscute tîlcuiri sînt ale lui Qādī-zāde Aḥmed Efendi și Šeyḫ 'Alī eș-Şandrī al-Qonevī. Comentariul din urmă a mai fost o dată tîlcuit de Osman-pāzarı Isma'īl Niyāzī" (Dimitri Theodoridis, *Birgivī's Katechismus in griechisch-aljamiadischer Übersetzung*, în „Südost-Forschungen", 33, 1974, p. 307—310). Despre autor și operă, v. arti-

mostră de literatură criptică, „hrismoase" despre sfîrşitul lumii luate din *Esrâr-i cefr-i rümûz*, scriere ezoterică de tradiţie şiită pe care negreşit o cunoscuse însă la Constantinopol, unde ştim că asemenea texte circulau (sultanul Ahmed al III-lea avusese un manuscris) [53] şi din care dispunea desigur de un exemplar chiar în Rusia, deoarece citatele sale par literale. În sfîrşit, pentru poetica arabă, persană şi turcă (*Sistemul*, VI, 36) Cantemir trimite la o lucrare pe care n-am putut-o identifica, *Şehadi* (probabil *Shahāda*), cuprinzînd „modurile şi genurile de versuri numite *bahr*, adică mare" [54].

Deşi, după cum vom vedea, autorul *Sistemului* mai aminteşte cîteva scrieri orientale, izvoarele sale arabe sau turceşti par să se rezume la cele şase opere menţionate mai sus. Informaţia lui este însă mai întinsă: Cantemir a aflat-o în cărţi europene despre islam, citate sau nu. Lucrarea cea mai erudită din timpul lui privind doctrina musulmană, de un prestigiu durabil, de vreme ce este încă folosită de specialişti, accesibilă Principelui şi pe care avem motive să credem că o citise, era *Refutatio Alcorani* a teologului italian Ludovico Marracci din congregaţia Maicii Domnului, confesorul papei Inocenţiu al XI-lea şi eminent arabizant, publicată la Padova în 1698. Carte adresată misionarilor catolici în Orientul musulman, care trebuiau pregătiţi să combată doctrina islamică în limba arabă şi cu solide cunoştinţe de teologie coranică, lucrarea lui Marracci cuprinde textul *Coranului* în original şi traducerea latină, respingerea lui capitol cu capitol şi verset cu verset, totul precedat de patru introduceri (*Prodromus*) despre Mahomed, geneza *Coranului* şi sectele islamului. Titlul cărţii ca şi titlurile părţilor sale înfăţişează corect cuprinsul [55]. Regăsim aci articulaţii ale *Sistemului*. Viaţa lui Mahomed povestită de Cantemir prezintă asemănări frapante cu textul lui Marracci, care este doar mai amplu şi diferit în unele detalii. A se compara, de pildă, cap. 2 al celor două relaţiuni („minunile" din momentul naşterii lui Mahomed), cap. 3 (spintecarea inimii lui Mahomed; spaima doicii lui) [56], apoi călătoria în cer, descrierea cerului şi a raiului, întîlnirile cu profeţii, portretul lui Mahomed, calităţile lui fizice şi morale etc. Ordinea însăşi a capitolelor şi paragrafelor e aceeaşi. Cum Cantemir arată că şi-a luat informaţia din cartea *Muhammediye*, putem pune aceste asemănări pe seama unui izvor comun (deşi Marracci nu citează lucrarea lui Yāzidji-oghlu). Dar paralelele apar şi în descrierea *Coranului*, apoi în înşirarea sectelor [57]. Ipoteza unor contaminări este ispititoare, dar şi în acest caz trebuie presupus că Principele folosea informaţiile lui Marracci din memorie. El nu avea, cînd redacta *Sistemul*, cartea învăţatului italian; aceasta cuprindea şi textul arab al *Coranului*, pe care, după cum arătam mai sus, Cantemir nu-l avea la dispoziţie.

Reconstituirea izvoarelor unui autor care mărturiseşte, cum am văzut, că scrie fără cărţi, apelînd mai mult la memorie („cele [...] pe care fie că le-am citit în tinereţe pentru a învăţa limbile orientale, fie că le-am auzit într-o continuă conversaţie cu oameni de felurite ranguri de pe lîngă Poarta Otomană [...], acum, după atîţia ani [...], mi-au ieşit toate din minte") [58], este deosebit de ingrată. Cunoscînd împrejurările în care scria, faptul că Principele nu-l numeşte nicăieri pe Marracci nu trebuie să ne mire; după cît se pare, el nu-şi mai amintea nici numele unui autor a cărui scriere a folosit-o pe larg şi din care citează textual: Sir Paul Rycaut.

---

colul lui K. Kufrevî în *EI*, Nouv. éd., vol. I, Leiden, 1954—1960, col. 1235, s.v. *Birgewī*; despre manuscrise şi traducerea în limba greacă: N. H. Atsız, *Istanbul kütüphanelerine göre Birgili Mehmet Efendi (929—981—1523—1573) biblioygrafyası*, Istanbul, 1966, p. 5—11, şi D. Theodoridis, *Ein unbekanntes griechisch-aljamiadisches Werk aus dem 18. Jh.*, în *Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-est Européennes, 26 VIII— 1er IX 1966. Résumés des communications. Histoire*, Sofia, 1966, p. 88—91. Cartea lui Birgevi a fost publicată, sub titlul *Risâle-i Birgivî. Mü'mlinere nasıhat*, de M. S. Eygi şi A. E. Yücel, Istanbul, 1964 (Bedir yayinlari, nr. 10).

[53] V. *Comentariile* noastre, nr. 227 şi 236.

[54] *Sistemul*, p. 352.

[55] Ludovico Marracci, *Alcorani textus universus ex correctioribus Arabum exemplaribus summa fide atque pulcherrimis characteribus descriptus, eademque fide ac pari diligentia ex arabico idiomate in latinum translatus; appositis unicuique capiti notis atque refutatione. Hic omnibus praemissus est Prodromus totum priorem tomum implens*. Patavii, 1698, ex Typographia Seminarii. [4] + 46[—48] + 81 [—84] + 94[—104] + 126 [—146] + [8] + 838[—849) p.

Iată titlul introducerii: *Prodromus ad Refutationem Alcorani, in quo Mahumetis vita ac res gestae ex probatissimis apud Arabos scriptoribus collectae referuntur. De Alcorani nomine, auctore, idiomate, stylo, summa apud mahumetanos veneratione aliisque similibus ad integram illius, absolutamque notitiam pertinentibus agitur. Denique per quatuor verae religionis notas sectae mahumetanicae falsitas ostenditur et christianae religionis veritas comprobatur.*

[56] V. *Comentariile* noastre, nr. 58 şi 59.

[57] L. Marracci, *Prodromi ad Refutationem Alcorani pars tertia*, cap. XXV: cunoaşte secte ca: *şiiţi, seilis, malumi, iabaichi, bektaşi, kadezadeli, munasihi, eşraki, haireti* (cf. *Sistemul*, VI, 21 şi urm., p. 321 şi urm.).

[58] *Sistemul*, p. 167.

Cantemir cunoştea traducerea italiană din 1672 a lui Constantin Belli [59], motiv pentru care atribuia unui autor italian cartea diplomatului englez *The present State of the Ottoman Empire* (Londra, 1667) [60]. Felul în care o citează (o singură dată; de mai multe ori o foloseşte fără trimiteri) lasă loc la nedumeriri. În originalul latin, Cantemir declară în legătură cu unele date despre idolatrii persani: *„unde autem acceperit dominus... (cuius librum ex idiomate italica in simplicem Ruthenum stylum dominus Petrus Andrievics Tolstoij cum extraordinarii legati munere ad Portam othomanam fungeret transtulit) indagare non potui"* [61]. Cînd scria aceste rînduri, în 1719, uitase numele lui Rycaut şi lăsase loc pentru completarea lui. Dar în versiunea rusă autorul devine „unul dintre creştinii noştri", care, la rîndul său, ar fi folosit „o scriere anonimă" [62]. Ce explică acest procedeu şi de ce afirmă Cantemir că Tolstoi ar fi tradus din italiană? Se ştie doar că versiunea lui Tolstoi a fost făcută după cea poloneză, din 1679 *(Monarchia turecka opisana przez Rikota)*, aşa cum atestă chiar titlul ediţiei ruse, a cărei tipărire, începută sub Petru cel Mare, n-a fost încheiată decît în 1741 [63].

Independent de soluţia acestor chestiuni [64], ştim că Rycaut a fost mult folosit de Cantemir, în special pentru informaţiile privind ordinele de dervişi şi sectele musulmane. Izvorul său s-a bucurat de o largă răspîndire (12 ediţii engleze, 14 franceze, 4 italiene, 3 germane, 2 olandeze, cîte una poloneză şi rusă) şi, dacă n-a scăpat de criticile lui Dudley North sau Pierre Bayle, cartea diplomatului britanic a servit documentării lui Locke şi Montesquieu, Racine şi Leibniz, Gibbon şi Addison [65].

Folosindu-l pe Rycaut, Cantemir nu-i preia informaţiile fără selecţie şi corectări, sporindu-le adesea cu propriile sale cunoştinţe. Să comparăm, de pildă, descrierile ordinului Kādirīya în *Sistem* [66] şi în *The present State* [67]. Cărturarul român pare să fi redactat în două etape acest paragraf, deoarece la p. 303 declară despre 'Abd al-Kādīr, întemeietorul ordinului, că „în ce vreme a trăit el nu pot spune", pentru ca la p. 305 să-i dea datele naşterii şi morţii (H. 561—651; la Rycaut: 657; corect: *a murit* în H. 561). Descrierea dansului mistic, detalii ca scrierea cu sînge pe perete, strigătul *Hu*, retragerea timp de patruzeci de zile, situarea casei lor *(tekke)* la Tophane, numele greşit de *Kadri*, menţionarea ca dascăl a lui 'Abd al-Mu'umin din Gaza provin, toate, din Rycaut. Cantemir nu reproduce însă titlurile lucrărilor lui 'Abd al-Mu'umin şi declară că i-a văzut dansînd pe aceşti dervişi. Constatăm, de asemenea, o mai amplă informaţie a lui Rycaut în unele probleme. Astfel, despre atributele divine *(sifāt)* lămuririle sale sînt mai explicite decît în *Sistem* [68]. Cantemir a folosit pe Rycaut nesistematic şi i-a preluat parţial informaţiile.

În penuria sa de izvoare, Cantemir a extras din lucrarea lui Sethus Calvisius, *Opus chronologicum* [69], nu numai precizări de date asupra naşterii şi morţii lui Mahomed sau asupra Hegirei, ci şi fapte privind domnia califului Omar. Tot după cartea lui Calvisius ajunge a fi menţionat în *Sistem* istoricul evreu portughez Abraham Zacutus Lusitanus [70], dar, evident,

[59] *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano, nella quale si contengono le massime politiche de' turchi, i punti principali della religione mahomettana, le sette, le eresie e gli ordini de' suoi religiosi, la disciplina militare, il conto esatto delle sue forze per mare e per terra e delle rendite dello stato suo.* Composta prima in lingua inglese dal Sig. Ricaut, scudiere, segretario del Sig. Co. Winchelsey, ambasciadore straordinario dell re d'Inghilterra Carlo secondo à sultan Mahometto han IV che al presente regna. Tradotta poscia in francese dal Sig. Briot e finalmente transportata in italiano de Constantin Belli academico tassista. Venetia, 1672, presso Combi et la Noù. [6] f. + 296 p.

[60] V. despre Rycaut studiile recente ale Soniei Anderson: *Sir Paul Rycaut, F.R.S. (1629—1700): his Family and Writings*, în „Proceedings of the Huguenot Society of London", 21, 1970, nr. 5, p. 464—491 şi *Paul Rycaut and his Journey from Constantinople to Vienna in 1665—1666*, în „Revue des études sud-est européennes", 11, 1973, nr. 2, p. 251—273.

[61] Ms. autograf, f. 101.

[62] *Sistemul*, p. 338—339.

[63] *Монархия турецка описанная чрез Рикота, бывшаго английского секретаря посольства при оттоманской Порте. Переведенна с польского на российской язык*, Sanktpiterburg, 1741. 2 + 278 p. + 3 f. ilustr.

[64] V. şi *Comentarii*, nr. 1124.

[65] Sonia Anderson, *Sir Paul Rycaut*, p. 475.

[66] V. p. 303—304 şi nota 1034.

[67] Ediţia italiană a lui C. Belli, p. 198—200.

[68] Cp. Rycaut, *ed. cit.*, p. 172—173, cu *Sistemul*, p. 328; Cantemir mărturiseşte că n-a înţeles problema.

[69] Sethi Calvisii *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685; v. *Sistemul*, p. 3, 9, 29, 34. Lucrarea lui Calvisius a fost folosită şi în *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, v. ed. Gr. Tocilescu, în D. Cantemir, *Operele*, vol. VIII, Bucureşti, 1901, p. 63.

[70] V. p. 34 şi *Comentarii*, nr. 167.

Cantemir n-a exploatat toată informaţia de istorie arabă sau otomană din opera cărturarului german.

Celebrul *Lexicon turcico-arabico-persicum* al orientalistului şi diplomatului francez François Mesgnien (Meninski) [71] este şi el folosit de două ori, pentru a ilustra bogăţia de sensuri a cuvintelor arabe, dar, deşi preţuia această lucrare fundamentală, Cantemir nu adoptă sistemul de transliterare a caracterelor arabe al autorului ei.

Pentru confirmarea unei „istorii" de circulaţie orală, populară, ilustrînd sfinţenia întemeietorului ordinului dervişilor bektaşi, Cantemir citează şi scrierea unui autor creştin anonim care, luat prizonier în bătălia de la Varna, a trăit o vreme la curtea din Constantinopol în slujba sultanului Baiazid (evidentă confuzie cu Murad al II-lea, biruitorul coaliţiei creştine din 1444) [72]. Lucrarea *Despre începutul saracinilor sau al turcilor*, la care se referă Cantemir, rămîne a fi identificată. Literatura europeană din secolele al XV-lea şi al XVI-lea privitoare la turci cuprinde numeroase scrieri cu titlul *De turcorum origine* (J. Faber, 1528, N. Secundinus, 1531, J. Cuspinianus, 1541 etc.) sau *Della origine de turchi* (A. Cambini, 1528), după cum şi autori de asemenea scrieri, anonimi sau ştiuţi, care-şi datorau informaţiile prizonieratului la turci (Captivus Septemcastrensis, Bartholomej Georgijević ş.a.), aşa încît referinţa lui Cantemir este plauzibilă şi justifică efortul căutării lucrării atît de vag menţionate de el.

Între autorii cu ale căror opinii învăţatul principe îşi argumentează atitudinea faţă de islam ar mai fi de menţionat Porphyrius, filozoful neoplatonic grec din secolul al III-lea, citat în *Precuvîntarea către cititor* [73]. Cunoaşterea insuficientă a tradiţiei textelor porfiriene şi mai ales a operei *Împotriva creştinilor* (la care aparent se referă Cantemir), citată fragmentar în lucrări polemice şi apologetice medievale, ar putea explica acest anacronism. El putea fi evitat, desigur, prin apelul la tratatul lui Lucas Holstenius, *De vita et scriptis Porphyrii* (Cambridge, 1655); rămîne de stabilit ce sursă indirectă, necritică, este responsabilă de această neaşteptată inadvertenţă.

Pentru argumente teologice de autoritate sau comparaţii cu *Coranul*, Cantemir citează *Biblia*; el apelează la greci şi latini (Aristotel, Epictet, *Instituţiile* lui Iustinian, Iuvenal, Libanius, Lucreţiu) sau la Sa'di *(Gulistan)* pentru sentenţii filozofice şi morale. Asemenea texte sînt citate din memorie, uneori cu aproximaţie, adesea fără a numi pe autori, ca în cazul lui Sa'di. Din literatura europeană referitoare la subiectul cărţii (aşadar lucrări polemice, despre islam sau Imperiul Otoman), el cunoaşte şi numeşte pe Teofilact Symokattes, Georgios Kedrenos, Ioan Cantacuzino, J. Leunclavius, A. G. Busbequius, Barthélemi d'Herbelot, dar nu le foloseşte scrierile. Nu pare să fi avut la îndemînă în faza finală a redactării *Biblioteca orientală* a celui din urmă, pe care negreşit nu o ignora [74]. Dintre bizantini, Simokattes nu-i putea folosi, iar Kedrenos puţin. Dintre sursele ştiinţifice şi literare sînt amintiţi nominal sau prin aluzii Avicenna, Euclid, Galenus, Herodot [75], Hippocrates, Lokman, Origene, Ptolemeu, Strabon şi Copernic, dar tot din memorie; titlul celebrei opere a astronomului polonez este reprodus greşit [76]. Pentru exemplificări sînt amintite cîteva lucrări arabe sau persane ca *Humayun-nāme*, *Iskender-nāme* şi *Shamshun-nāme* [77].

---

[71] Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae et persicae, praecipuos earum opes a turcis peculiariter usurpatos continens, nimirum Lexicon turcico-arabico-persicum*. I—IV. Viennae Austriae, 1680—1687; cf. *Sistemul*, p. 54 şi 350.

[72] *Sistemul*, p. 274—275 şi notele 920—924. Confuzia pare a fi un simplu „lapsus calami", pentru că în *Incrementa*, II, IV, Cantemir relatează corect bătălia de la Varna. V. pentru ce urmează C. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI Jahrhunderts*, Bd. I—III, Bucureşti—Berlin, 1959—1961—1968. Dr. Carol Göllner a întreprins la cererea noastră, cu o bunăvoinţă pentru care îi mulţumim şi pe această cale, cercetări în vederea identificării lucrării citate de Cantemir, fără a ajunge deocamdată la un rezultat pozitiv. Vezi însă şi sugestiile sale în recenzia la *Sistemul*, din „Revue des études sud-est européennes", 15, 1977, nr. 4, p. 787 (Johann Schiltberger, Konstantin din Ostrovica, Caelius Augustinus?).

[73] *Sistemul*, p. 4d, şi *Comentarii*, nr. 47.

[74] Informaţiile din *Incrementa*, I, 2, 22, ann. *u* şi din *Sistemul*, p. 93 şi 291, par să provină din *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697, s.v. *Nour* şi *Mohammed*, ceea ce dovedeşte cunoaşterea cărţii lui d'Herbelot, pe care Cantemir o putuse avea la Constantinopol, dar nu în Rusia.

[75] *Sistemul*, p. 347 şi *Comentarii*, nr. 1139. Deşi referinţa la „toţi scriitorii greci" în cazul lui Zalmoxis ar însemna, în primul rînd, *Istoriile* lui Herodot, Cantemir nu preia informaţiile acestuia. P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958, p. 235, observă că şi în alte cazuri principele „nu dă importanţă ştirilor lui Herodot", că uneori „critica lui Cantemir este în deficienţă din cauza ideilor preconcepute care-l fac să treacă peste textele clare folosite de dînsul". În cazul de faţă însă sursa privitoare la Zalmoxis era alta, v. *Comentarii*, nr. 1139.

[76] *Sistemul*, p. 162, şi *Comentarii*, nr. 595.

[77] A se vedea, pentru toate, *Indicele de autori şi opere*.

În sfîrşit, după însăşi mărturisirea lui Cantemir[78], el a reluat în *Sistem* numeroase informaţii din *Incrementa atque decrementa Aulae othomanicae*. Este vorba de bogatele date de ordin religios, etnografic, instituţional din notele acestei opere, lămuririle de termeni turceşti, arabi sau persani, uneori chiar „istorii" ca aceea a pieirii falsului Mustafa (v. mai jos) sau amintiri personale, ca discuţia cu Es'ad efendi privitoare la frîngerea lunii[79] etc. Compararea celor două scrieri arată că autorul a folosit din *Incrementa* tot ce putea intra în tematica *Sistemului*; ceea ce a fost lăsat de-o parte, ca, de exemplu, datele de organizare militară sau administrativă, urma negreşit să fie reluat în lucrarea proiectată *Despre guvernarea otomană*.

Aceste reluări nu sînt textuale, ci uneori dezvoltate (aşa în cazul convorbirii cu Es'ad), alteori în mod sensibil schimbate. Astfel, în *Sistem*, p. 274—275, falsul Mustafa are o hemoragie inexplicabilă, ostaşii săi îl părăsesc, şi el este prins în cort. În *Incrementa*, II, IV, 4, el are hemoragia, e părăsit de prieteni şi ostaşi, fuge şi e prins la Karaagac; detaliul arestării în cort se referă la un alt duşman al lui Murad al V-lea, anume Osman-beg, şi e luat din aceeaşi carte II, IV, 6. Numele dervişului care-i anunţă lui Murad victoria, Seid Beşar, este omis în *Sistem*.

Reluînd informaţii din *Istoria Imperiului Otoman*, Cantemir apela deja la tezaurul propriilor sale amintiri, observaţii şi experienţe care ocupă deopotrivă un loc însemnat în acea operă, ca şi în *Sistemul*. Viziunea sa despre doctrina şi civilizaţia islamică s-a alcătuit, negreşit, din lecturi şi studiu, dar în primul rînd din cunoaşterea directă a lumii în care a trăit mai bine de două decenii. În acest răstimp, el a înregistrat nu numai modul de viaţă, datinile şi instituţiile musulmane, dar, printr-un activ schimb de idei cu cărturari turci, a putut pătrunde în adîncul învăţăturii coranice şi face comparaţii cu doctrina creştină. Asemenea discuţii, cu Es'ad efendi, sînt amintite atît în *Istoria Inperiului Otoman*, cît şi în *Sistem*[80]. Alte mărturii ne arată că ele erau obişnuite între cărturarii turci şi creştini ai timpului[81]. Evenimente ieşite din comun, ca rezistenţa la convertirea forţată a lui Nicolae din Karpenisios, erau mult timp comentate de populaţia creştină din Constantinopol: A. Galland la 1672 şi Cantemir în 1719 relatează deopotrivă, cu variante, acest caz[82]. Pentru unele evenimente a avut martori oculari, aşadar informaţia sa despre salvarea „steagului sfînt" la Viena este de prima mînă. Principele a putut intra în *tekke* şi asista la ceremonii deosebite, ca dansurile dervişilor mevlevi[83]. Monumentele din Constantinopol le cercetase şi cu preocupare de arheolog, dornic să descopere sub noul veşmînt islamic ceva din strălucirea lor romano-bizantină. Ca vechi locuitor al capitalei otomane, înzestrat cu calităţile de a înregistra şi de a expune metodic, în limbi străine, elementele civilizaţiei musulmane, el va fi avut prilejul să explice această lume europenilor nou-sosiţi în Constantinopol, cu misiuni comerciale sau diplomatice, întîlniţi în ambasadele pe care le frecventa. O parte din această erudiţie a intrat în *Sistem*, şi numai aşa putem evalua cîte alte observaţii, amintiri şi mărturii directe ale principelui, care urmau să fie folosite în cartea nescrisă *Despre guvernarea otomană*, ne-au rămas necunoscute.

3. Elaborarea

Procesul elaborării *Sistemului* poate fi urmărit deoarece dispunem de trei stadii ale lucrării (forma scurtă, prima redactare în latină şi cea definitivă în rusă). Este de altfel singura operă a lui Cantemir din care să ne fi rămas aceste stadii, de la prima schiţă pînă la forma publicată de autorul însuşi.

Curanus, prima formă a cărţii, ne îngăduie să surprindem modul de lucru al lui Cantemir. El începe prin a redacta liber, fără efortul unei tratări complete, capitol după capitol, negreşit potrivit unui plan general, dar bizuindu-se exclusiv pe propria-i erudiţie. În vederea completărilor ulterioare, el lasă liberă, pe fiecare pagină, jumătate sau o treime din spaţiu. Pe acest spaţiu se aglomerează apoi adaosuri scrise mărunt, pe care autorul le încorporează în text (ele nu sînt note-comentarii ca în *Istoria Imperiului Otoman*), după cum ne arată comparaţia dintre primul capitol din *Curanus (Curani nomen*, ms. autograf, f. 7*)* şi reluarea lui în a doua formă dezvoltată *(De Curani etymologico nomine. Cap. 1*, ms. autograf, f. 44*)*. Adaosurile aci sînt

---

[78] V. trimiterile sale la propria-i operă în *Sistemul*, p. 123, 127, 275 etc.

[79] *Ibidem*, p. 106; *Incrementa*, I, III, nota g.

[80] *Incrementa*, I, 4, nota g; *Sistemul*, p. 106—107 şi nota 429.

[81] V. studiul nostru *Les intellectuels du Sud-Est européen au XVIIe siècle* (II), în „Revue des études sud-est européennes", 8, 1970, no. 4, p. 661, şi E. de Hurmuzaki—N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV_1, Bucureşti, 1915, p. 412: un contemporan al lui Cantemir, Hrisant Notaras, patriarh al Ierusalimului, discuta în 1709 cu teologi musulmani probleme eshatologice.

[82] A. Galland, *Journal... pendant son séjour à Constantinoples (1672—1673)*, publié et adnoté par Charles Schefer, t. 1, Paris, 1881, p. 200—201; *Sistemul*, p. 255—256 şi nota 881.

[83] *Sistemul*, p. 297—300.

formate din citate coranice și s-ar putea crede că autorul aflase un text din care și-a putut extrage citatele necesare, dacă r e f e r i n ț e l e n-ar fi atît de deconcertante (deși, în general, t e x t e l e sînt corect reproduse): cap. XIX (în loc de XVI), cap. V (în loc de III), cap. XLI (în loc de XXXII).

Curanus a fost repede abandonat: autorul n-a tratat în această întîie redactare decît despre *Coran*, viața lui Mahomed și teologia mahomedană, așadar viitoarele cărți II, I și IV din *Sistem*, dar foarte rezumativ. După 85 de pagini, Cantemir se oprește și reia redactarea lucrării după planul precedent, rescriind *Curanus*, încorporînd în text notele marginale, adăugînd noi cărți (III, V, VI).

Și această parte a manuscrisului original vădește intenția (adesea realizată) a revenirilor și completărilor: o treime din pagină este lăsată liberă pentru adaosuri pe care autorul le scrie sau își propune numai s-o facă, marcînd unele pasaje [84], pînă la sfîrșitul manuscrisului. Dar el nu era încă definitiv. Elaborînd, cum vom vedea, versiunea rusă, Cantemir își perfecționează lucrarea, o restructurează pentru cititorul său în această limbă, care va beneficia în primul rînd de ea.

Felul în care schița inițială capătă contur prin adaosuri succesive (mai întîi la *Curanus*, apoi la forma dezvoltată) și se preface în versiunea rusă finală ne este lămurit prin compararea autografului latin care cuprinde ambele redacțiuni (cea scurtă și cea amplă) cu *Sistemul* publicat în 1722.

Iată, mai întîi, descrierea manuscrisului autograf.

Originalul latin cuprinde 127 de file numerotate 2—128 (prima filă, adăugată la legat, poartă, dactilografiat, titlul *Система магометанской религии (Curanus)* și nota: *Центральный государственный архив древних актов СССР, фонд № 181, Рукописный отдел бывшей Библиотеки московского главного Архива МИД, № 1325, лл. 2—128 об.*, adică „Arhiva Centrală de Stat de Acte Vechi a U.R.S.S., fondul nr. 181, Secția de manuscrise, fost al Bibliotecii Arhivei Centrale din Moscova a Ministerului Afacerilor Străine, nr. 1325, f. 2—128^{v}"). Numerotarea (în cerneală) este făcută de Nikolai Bantîș-Kamenskij, care a dăruit manuscrisul sus-menționatei arhive a M.A.E. rus în 1783, după cum menționează într-o însemnare autografă pe fila 2. Volumul poartă însă și o numerotație a autorului, ștearsă ulterior, care ne îngăduie să stabilim etapele redactării.

Comparînd manuscrisul autograf cu versiunile lui publicate, românească (*Despre Coran*, în traducerea lui Ioan Georgescu, Cernăuți, Edit. revistei „Analele Dobrogei", 1927, p. 13—54) și rusească (*Книга систима*, Sanktpiterburh, 1722), putem stabili următoarele corespondențe:

CURANUS [85]

Paginație originală: 1—5	
Demetrius Cantemyr lectori charissimo salutem	f. 2 —6 = *Sistemul*, p. 1d—8d în (*Despre Coran*, p. 13—17, o variantă scurtă).
[Pagină albă]	f. 6^{v} = —
Paginație originală: 1—69	
Curani nomina... Muhammed pseudopropheta	f. 7 —18^{v} = *Despre Coran*, p. 17—33.
[Pasaj de intercalat în cartea *Despre religie*, cap. *Despre șeici*]	f. 18^{v} = netradus.
[Pagină albă]	f. 19 = —
De Deo... De particulari fidelium iudicio	f. 19^{v} —37 = *Despre Coran*, p. 33—54.
De Araf [86]	f. 37 —37^{v} } capitole netraduse (cp. cu *Sistemul*, IV, 19—21, p. 156—166).
De inferno	f. 38 —38^{v} = }
De paradyso	f. 39 —40 }
De universi systemate sive Curani theologo-physica (pasaj reluat cu dezvoltări în f. 72—73)	f. 40^{v} —41 = capitol netradus (cp. cu *Sistemul*, *IV*, 6, p. 102—103).
Paginație originală: 1—4 (scris peste 70—73)	
Vita Muhammedi...	f. 41^{v}—43^{v} = *Sistemul*, I, 2, p. 2—7.

[84] Ms. autograf, f. 45, 49, 53 etc.

[85] Prin *Despre Coran* trimitem la traducerea lui I. Georgescu, citată mai sus, iar prin *Sistemul* la ed. din 1722. Manuscrisul legat și repaginat de N. Bantîș-Kamenskij era format din cîteva fascicule numerotate pe grupuri: 1—5, 1—69 etc.

[86] Pînă aci a copiat Gr. Tocilescu (numai titlul capitolului *Despre Araf*).

Paginaţie originală: 1—108 (p. 41 sărită)	
De Curani etymologico nomine. Cap. 1	f. 44—51 = *Sistemul*, II, 1—6, p. 37—54.
De pseudopropheta Muhammed. Cap. 2...	f. 51—63^{v} = *Sistemul*, I, 1—2, p. 1—3 şi I, 5—12, p. 9—36.
De Muhammedi successoribus quos illi Ashabe vocant. Cap. [4]	
Liber secundus de muhammedanorum theologia. Cap. 1—20 (21 de capitole, 7 fiind repetat)	f. 64—97^{v} = *Sistemul*, IV, 1—21, p. 81—166.
Paginile 109—249 din original lipsesc.	
Paginaţia originală: 250—310	
...selisi [*Cap. 27*]. *De haeresi bektaßi.* [*Cap. 28*] *...De scientiis fal, dziazulyk etc. illicitis. Cap.* [*41*].	f. 98—117^{v} = *Sistemul*, VI, 27—41, p. 331—379.
De funambulis, agyrtibus etc. Cap. [*42*]	f. 117^{v} = netradus.
Chrismi sive oracula revelatoria Muhammedi pseudoprophetae de rebus eventuris ante quam hic intereat. Liber diversus.	f. 118—128^{v}= *Sistemul*, III, partea I şi partea a II-a, 1—10, p. 55—80.

După cum se poate constata din descrierea de mai sus, manuscrisul autograf este compus din opt părţi:

1. *Salutul autorului către cititor*, reluat aidoma în *Sistem* (versiunea din *Despre Coran* este mai scurtă);

2. *Despre Coran* (textul pe care l-a publicat Ioan Georgescu, cu excepţia unui pasaj la f. 18^{v} pe care Cantemir l-a rezervat pentru un capitol nescris, *Despre şeici*, din cartea a V-a a *Sistemului*); ultimele trei capitole din *Curanus*, f. 37—40, n-au fost traduse de I. Georgescu, pentru că lipseau din copia Gr. Tocilescu (Biblioteca Academiei, ms. lat. 76);

3. Un capitol *Despre sistemul universului*, prima redactare, abandonată, a cap. 6 din cartea a IV-a a *Sistemului*;

4. *Viaţa lui Mahomed*, corespunzînd cap. 2 din cartea I a *Sistemului* (în versiunea rusă se preferă această redactare celei lacunare, cu ştersături, de la f. 51^{v} —52); aceste două părţi (3 şi 4) par a fi încercări ale autorului de a relua redactarea cărţii într-o formă amplificată.

5. *Despre numele Coranului*. De aci începe, în mod evident, o nouă redactare amplificată a cărţii, după cum arată paginaţia nouă, de la 1 la 310 (cu o lacună între p. 109 şi 249, asupra căreia vom reveni). Această parte trebuia probabil să fie notată drept *Liber primus*, din care vor fi alcătuite cărţile I şi II ale *Sistemului* (lipseşte însă originalul latin al cap. 3 şi 4 din cartea I a versiunii ruseşti definitive, tratînd *Despre persoana* — adică chipul, fizicul — *şi moravurile lui Mahomed*).

6. Cartea a II-a, *Despre teologia muhammedană*, care va deveni cartea a IV-a a *Sistemului*.

Lipsesc apoi, cum arătam mai sus, paginile 109—249 din manuscrisul original, aşadar 70 de file, corespunzînd întregii cărţi a V-a şi primelor 27 de capitole din cartea a VI-a a *Sistemului*.

7. Capitolele 27—41 din cartea a VI-a a *Sistemului*, plus un capitol (42) *Despre acrobaţi şi şarlatani*, pe care nu-l găsim în versiunea rusă.

8. *Prorociri sau oracole*, aşadar *Apocalipsul musulman*, sau întreaga carte a III-a a *Sistemului*. Părţile 7 şi 8 sînt numerotate de autor (p. 250—310).

Această comparaţie priveşte numai principalele articulaţii ale manuscrisului autograf. Lucrînd la versiunea rusă, Cantemir deplasează paragrafe (a se compara f. 44—51 ale originalului latin cu p. 37—54 din *Sistem*; paragraful *Caracterele „Curanului"*, din cap. 2 al cărţii a II-a şi tot cap. 3 erau plasate la sfîrşitul părţii *Despre denumirile „Curanului"*), renunţă la unele texte sau regrupează capitole. El dă o nouă structură cărţii, vădindu-şi prezenţa pînă la ultima ei formă. Rolul lui Cantemir în definitivarea lucrării sale reprezintă încă o problemă pe care cercetătorii de pînă acum au rezolvat-o mult prea expeditiv.

---

[87] Am pus titlul deoarece de aci începe redactarea dezvoltată care, tradusă în rusă, a dat versiunea definitivă.

4. Versiunea definitivă (rusă) aparţine autorului

D. Bantîş-Kamenskij [88], urmat de Şt. Ciobanu [89] şi de P. P. Panaitescu [90] ne-au obişnuit cu ideea că traducerea în limba rusă a *Sistemului* redactat în latină de Cantemir ar fi opera exclusivă a lui Ivan Ilinskij — preceptor al copiilor Principelui (în a cărui casă locuia) şi secretar al lui —, traducere care a văzut lumina tiparului în 1722. Ipoteza era slujită de afirmaţia că Dimitrie Cantemir nu cunoştea limba rusă în măsura necesară publicării unei redactări proprii [91]. Apelul la un colaborator se impunea. El nu putea fi altul decît Ivan Ilinskij, care, după cum ştim, a tradus în rusă şi alte alcătuiri ale stăpînului său [92].

Este cazul să se renunţe la această informaţie greşită. Dacă versiunea originală, latină, a cărţii ar fi fost definitivă, Ilinskij trebuind numai să o redea în rusă, partea tălmăcitorului ar fi fost uşor de separat de aceea a autorului însuşi. Dar, cum am văzut mai sus, comparînd originalul latin cu ediţia rusă din 1722, între aceste două stadii ale cărţii nu se află numai operaţia traducerii, ci aceea a restructurării întregii lucrări, cu adaosuri şi eliminări, ceea ce numai autorul îşi putea îngădui. Se cuvine să luăm în considerare şi ipoteza că Principele i-a lăsat secretarului său grija acestor ultime operaţii: mai multe argumente o infirmă. Mai întîi, ortografierea rusă a cuvintelor orientale, scrise aşa cum se pronunţau, vădeşte prezenţa lui Cantemir lîngă Ilinskij, care singur n-ar fi reuşit să noteze pronunţarea lor exactă după textul latin. În al doilea rînd, ştim că manuscrisul rusesc avea (ca şi cel latin) cuvinte şi fraze întregi scrise cu caractere arabe [93] — fireşte de mîna lui Cantemir, deoarece nu se ştie ca Ilinskij să fi cunoscut limbi orientale. Frecvenţa neobişnuită — cum vom vedea — a neologismelor greco-latine sau din limbi apusene, pe lîngă terminologia orientală necunoscută chiar unui rus cultivat ca secretarul principelui, a impus numeroase explicaţii marginale. Dar păstrarea acestor neologisme în versiunea rusă a fost dorinţa expresă a autorului (traducătorul ar fi avut tendinţa să le evite pentru a face mai inteligibil textul); glosarea lor vădeşte, din nou, colaborarea între autor şi traducător. Ea este confirmată şi de situaţiile curioase în care termenul neaoş rusesc din text este glosat printr-un neologism (ex. p. 143 *перьвоначалник* prin *президент*). Este negreşit un procedeu al autorului, care ţinea ca termenul neologic din originalul latin să nu dispară, totuşi, în versiunea rusă.

Iată de ce *Sistemul*, editat la Sankt-Peterburg în 1722, trebuie privit drept o versiune de autor. Acceptînd faptul că D. Cantemir nu cunoştea îndeajuns rusa pentru a-şi rescrie opera în această limbă, ne imaginăm uşor ceasurile de lucru în care Principele dicta în latină *Sistemul* secretarului său şi cum acesta reda imediat fiecare frază în rusă, lăsînd stăpînului condeiul cînd trebuia scrisă o expresie în arabă, persană sau turcă, sau desenat un *alem*. Nu ni s-a păstrat manuscrisul rusesc al *Sistemului*, dar este sigur că, la fel cu manuscrisul versiunii lui Ilinskij din *Loca obscura* care poartă corecturile lui Cantemir, el ne-ar fi demonstrat că ultima lectură şi ultima mînă erau ale autorului.

IV. VALOAREA ŞTIINŢIFICĂ A *SISTEMULUI*

1. Cantemir şi islamul: erudiţie şi atitudine

Luată *ad litteram*, o declaraţie a lui Cantemir din *Precuvîntarea către cititor* este de natură să ne îngrijoreze: el ar fi scris *Sistemul religiei muhammedane* pentru a pune în adevărata lumină „această credinţă rea[...], această dobitocească şi uşuratică credinţă" care propovăduieşte că „adevărata fericire stă în poftele trupeşti, în dorinţele nedomolite, în dezmierdările neînfrînate şi întru îngăduinţa liberă a păcătuirii". În felul acesta el va pune la îndemîna cititorilor „mai puţin iscusiţi în legile şi în cărţile popoarelor orientale" o armă împotriva acestora, pentru ca „să le poată astupa gura cu însăşi nedreptatea lor" [94]. Lucrarea ar avea, aşadar, scopuri

---

[88] D. Bantîş-Kamenskij, *Словарь достопамятных людей русской земли*, t. III, Moscova, 1836, p. 41; P. Pekarskij, *Наука и литература в России при Петре Великом*, t. I, Sankt-Peterburg, 1862, p. 249; t. II, p. 585. Era astfel preluată necritic afirmaţia lui J. P. Kohl din 1729 (v. mai jos, nota 185).

[89] Şt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, p. 396 şi 423.

[90] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, p. 212.

[91] Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 396.

[92] *Loca obscura în catechisi*, v. Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 412.

[93] P. Pekarskij, *op. cit.*, t. II, p. 584—585; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 214. Era obiecţia Sinodului că lucrarea nu ar putea fi imprimată, deoarece tipografiile din Sankt-Peterburg şi Moscova nu aveau la dispoziţie caractere arabe. În dreptul acestor cuvinte sau litere, în ediţia din 1722, s-au lăsat uneori locuri libere (ex. p. 4a, 5a, 59—60, 349—350, 369—370).

[94] *Sistemul*, p. 8d.

polemice, ceea ce pune sub semnul îndoielii obiectivitatea autorului. Este adevărat că acesta se angajează să scrie „ce se povestește și se crede la acele popoare barbare[...] fără născociri, fără blam, fără adăugiri și fără vreo scădere" [95], dar cum se poate împăca seninătatea cărturarului cu zelul polemistului antimusulman?

Cercetătorii au remarcat în *Sistem* fie că „autorul este pătruns de un sentiment de simpatie față de subiectul său"[96], fie că, dimpotrivă „„atitudinea autorului, ca întotdeauna, este aceea a unui adversar, nu al poporului turc față de care are simpatie, ci al cîrmuirii și al principiilor religioase și politice ale acestei cîrmuiri" [97]. Pentru îndreptățite motive, obiective și subiective, atitudinea lui Cantemir față de islam a fost, într-adevăr, foarte nuanțată.

În ce privește credința musulmană, poziția autorului nostru este, fară echivoc, a unui creștin care nu poate accepta ca religie autentică decît pe aceea a *Evangheliilor*. Așadar, în numeroase locuri este tăgăduit caracterul revelat al *Coranului;* Mahomed este doar un „pseudoprofet"; o serie de învățături coranice ar fi „furate din *Scripturile* noastre" [98].

Cantemir păstrează consecvent această atitudine față de doctrina mahomedană și în modul în care o expune. Viziunea islamului este una „cristianizată" din chiar titlul cărții („Sistemul religiei *muhammedane*") fără, poate, ca autorul să-și fi dat seama de caracterul impropriu al termenului folosit. După cum bine s-a observat, „termenii *mahométans*, *Mohammedaner* etc. traduc termenul *creștin* și creează o confuzie care denaturează însăși esența islamului. Impropietatea expresiei ține de însăși substanța celor două religii" [99]. Într-adevăr, dacă este firesc ca creștinismul — doctrina întemeiată pe acceptarea întrupării lui Hristos — să poarte numele acestuia, islamul are ca esență doctrinară ideea unui Dumnezeu nevăzut, transcendent, a cărui revelație este *Coranul* și în raport cu care Mahomed este un simplu intermediar, un profet. „S-ar putea, deci, afirma că, paradoxal aproape, este cu putință să ne închipuim un islam lipsit de Mahomed, dar păstrînd *Coranul.* Este însă imposibil de conceput creștinismul fără persoana întemeietorului său" [100].

Alt element de „cristianizare" a islamului în *Sistem* este insistența asupra „minunilor lui Mahomed" și asupra „sfinților musulmani". Amîndouă aceste categorii de credințe sînt populare, parazitare doctrinei pure a islamului. Singurul „miracol" care poate fi atribuit lui Mahomed este *Coranul.* Iar cultul sfinților este incompatibil cu o doctrină geloasă de monoteismul său nezdruncinat [101]. Această tendință a autorului de a descrie doctrina musulmană pe înțelesul cititorului european, așadar potrivit articulațiilor proprii religiei creștine, poate explica și incongruențe ca expresia „darul de proroc *mincinos*" [102] (care este *darul* unui pseudoprofet?).

Dar Cantemir nu se mulțumește să înfățișeze islamul ca doctrină, în forma cristalizată de *Coran* și de teologii musulmani, ci mai degrabă ca pe un fenomen social și istoric, descris așadar după reflectarea doctrinei propriu-zise în mintea și atitudinile adepților din vremea lui. De aci și frecventele semnalări ale neconcordanțelor între cuvîntul *Coranului* și comportarea credincioșilor lui. Așadar criticile autorului nostru nu se îndreaptă totdeauna împotriva învățăturii musulmane ca atare, ci adesea a felului în care mahomedanii contemporani o ocolesc sau o răstălmăcesc, pentru a-și menaja și îndreptăți practici interzise, ca vînătoarea, luxul vestimentar, camăta, beția, desfrînarea etc. [103]

La adăpostul profesiunii sale de credință autorul urcă liniștit trepte spre o considerare mai senină a islamului, aceste trepte fiind bunul-simț, experiența personală de necontestat, dar și referirea la un consens umanist al valorilor pe care nu-l puteau birui argumentele autoritare ale polemiștilor occidentali. Arabizanții europeni ai secolului al XVIII-lea își justificau studiile prin scuza de a servi teologia — mai precis apologetica. Înainte de marele Reiske, care declara în același secol — dar după Cantemir [104] — că studiul culturii arabe interesează nu „filologia

---

[95] *Ibidem.*

[96] Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 414.

[97] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 217.

[98] *Sistemul*, p. 46 și urm. Această preocupare este vădită și în exprimare: pelerinajul musulman se face la „locurile *după părerea lor* sfinte" *(Sistemul*, p. 283*)*, orice concepție neacceptabilă este precedată de rezerva „spun ei" (passim).

[99] Georges Rivoire, *L'Islam en marche* (I), în „Le mois suisse", 6, 1944, no. 59, p. 22. Aurel Decei ne remarca pe marginea acestei afirmații: Creștinii, europenii îi numesc în mod greșit pe cei ce cred în islam *mohamedani* (apoi, și mai greșit, *mahomedani*). Acești credincioși se numesc pe sine *muslimān* (deci *musulmani*). Derivatul *muhammadi* *(< Muhammad)* este folosit numai în subsidiar, cînd o persoană sau o situație sînt raportate la profetul Mahomed, dar nu cînd este vorba de credința sau sistemul islamic.

[100] *Ibidem*, p. 22—23.

[101] E. Montet, *De l'état présent et de l'avenir de l'Islam*, citat de Georges Rivoire, *art. cit.*, p. 30, n. 1.

[102] *Sistemul*, p. 5.

[103] *Ibidem*, p. 244—246, 265 și urm.

[104] I. Kratchkovsky, *Avec les manuscrits arabes. (Souvenirs sur les livres et les hommes)*, tr. M. Canard, Alger, 1954, p. 212.

sacră", ci „istoria, geografia, fizica şi medicina", cărturarul român relevase interesul cultural general al valorilor islamice.

Aşadar, el pune în gardă pe cititor asupra precarităţii demonstraţiilor antiislamice, şi ne întrebăm dacă alt autor european o făcuse pînă la el. Cantemir nu se sfieşte să arate şubrezenia argumentelor de autoritate propuse de „oamenii unei singure cărţi". A respinge credinţa musulmană în numele celei creştine are aceeaşi valoare cu contestarea *Evangheliei* în numele *Coranului*, „pentru că, arată cu dreptate Cantemir, ceea ce noi creştinii recunoaştem despre adevărul *Evangheliei* recunosc musulmanii despre adevărul *Coranului* şi astfel argumentele sînt echivalente, ceea ce, după regulile logice, se ştie că nu duce la nimic" [105]. Tot aşa, „judecînd mai atent lucrul şi ţinînd seama numai de credinţa istorică şi omenească, [...] mărturiile istoricilor creştini se vor socoti de nimic în faţa celor muhammedani, şi mai ales în faţa tuturor celor ce nu primesc nici religia noastră, nici pe a lor; căci mărturiile potrivnicilor şi duşmanilor le resping toţi juriştii şi adevărul acelora se ia drept minciună" [106]. E aci o limpede invitaţie a autorului nostru la examinarea islamului dintr-o atitudine nu de adversitate, ci superioară, obiectiv critică: chiar „scrieri ale muhammedanilor" ar releva falsitatea *Coranului*. Cantemir apelează aşadar la contradicţii din textul însuşi al cărţii sacre mahomedane, apoi la argumente din *Muhammediye* şi din dreapta logică. Scopul său rămîne tăgăduirea caracterului revelat, aşadar a autenticităţii acestei religii. Dar situîndu-se, în critica sa, pe un teren nu religios, ci raţional, el lasă loc tuturor aprecierilor pozitive pe care aceeaşi atitudine îi va îngădui, în continuare, să le facă, despre valorile filosofice, morale, ştiinţifice, literare şi artistice ale islamului.

Ca şi în *Divanul* [107], Cantemir se află aci în situaţia — rară pentru un autor din vremea lui — de a lua liber atitudine împotriva înţelegerii radicale a religiei — fie ea creştină sau musulmană —, împotriva bigotismului şi a superstiţiei. Aşadar, multe dintre protestele lui împotriva unor credinţe mahomedane sînt formulate nu de teologul creştin, ci de gînditorul modern căruia t o a t ă mitologia iadului i se pare ridicolă, fie ea creştină sau musulmană[108], şi care notează dispreţuitor „superstiţia populară [...] comună nu numai muhammedanilor, ci aproape tuturor popoarelor" [109], aşadar şi celor creştine.

Dincolo de aceste judecăţi şi tocmai graţie lor, Cantemir este liber în atitudinea sa faţă de islam, de aceea îşi îngăduie invitaţia: „să vorbim drept însă şi să lăudăm fapta bună, chiar şi a celui mai mare vrăjmaş al nostru" [110].

Principele avea, după cît înţelegem tocmai din textul *Sistemului*, capacitatea să judece doctrina musulmană mai drept decît alţi autori europeni contemporani lui. În legătură cu „atributele lui Allah" *(sifāt)* el afirmă că „muhammedanii urmează mai mult teologiei negative decît celei afirmative" [111], apreciere corectă, dar surprinzătoare în scrisul unui orientalist european din secolul al XVIII-lea. Distincţia între teologia negativă (apofatică) şi cea afirmativă (ca-

---

[105] *Sistemul*, p. 46.

[106] *Ibidem*; v. şi p. 47 (alte argumente antiislamice uşor de respins).

[107] V. studiul nostru introductiv la D. Cantemir, *Opere complete*, vol. I, *Divanul*, p. 49 şi urm.

[108] *Sistemul*, p. 159.

[109] *Ibidem*, p. 286.

[110] *Ibidem*, p. 203. Această profesiune de credinţă nu pare să-l fi convins pe Eugen Lozovan, *D. Cantemir avant les Lumières*, Copenhaga, 1980 (extras din „RIDS. Etudes Romanes", 1980, nr. 77), p. 8. Autorul se întreabă dacă „atitudinea virulentă antiislamică a lui D. Cantemir *care frizează obsesia* [subl. n.] nu s-ar putea explica, cel puţin în parte, prin convingerile, frecventările şi legăturile lui masonice? Desigur, o asemenea ostilitate nu e obligatorie. Ea poate fi deopotrivă de origine bizantină". Credem că pasajele antiislamice din *Sistemul* nu trebuie căutate atît de departe. Cantemir însuşi *(Sistemul*, p. 3d*)* menţionează cîţiva „autori creştini [bizantini — n.n.] care au dezvăluit şiretenia muhamedană", iar că noi înşine nu ignorăm literatura bizantină cu acest cuprins (Lozovan, *op. cit.*, p. 11, nota 14) crezusem a fi demonstrat îndeajuns prin studiul *Une version roumaine du XVII*e *siècle de l'„Apologie contre Mahomet" de Jean Cantacuzène*, în „Revue des études sud-est européennes", 4, 1966, nr. 1—2, p. 233—237. Atitudinea de respect faţă de toate religiile abrahamice a francmasoneriei în faza ei operativă este, de altfel, îndeajuns cunoscută pentru a nu căuta în aceste — ipotetice — orientări ale lui Cantemir originile criticilor sale antiislamice. Dar ne putem greu imagina publicarea în statul pravoslavnic al ţarului Petru I a unei cărţi în care Principele să fi mers prea departe în aprecierile sale obiective, pozitive, faţă de islam, de altfel destul de numeroase pentru cititorul atent al *Sistemului* (v. aici, p. XX—XXIV şi XXXIV—XXXV). Nu criticile lui Cantemir, ci tocmai un ecumenism *avant la lettre* ar fi putut surprinde la un cărturar care nu apăra *philosophia perennis*, ci o credinţă prin definiţie intolerantă, ca orice monoteism.

[111] *Ibidem*, p. 87 şi nota 348.

tafatică) nu mai era acceptată atunci decît de gînditorii răsăriteni [112], singurii capabili să surprindă apropierea, sub acest raport, între doctrina musulmană şi cea creştină orientală. Observaţia lui Cantemir este remarcabilă: ea denotă sensibilitate atît pentru teologia creştină, cît şi pentru *kalām*. Principele ar fi fost bucuros să afle mai multe analogii între cele două doctrine, pentru a facilita cititorului său european înţelegerea celor mai profunde articulaţii ale islamului, dar lucrul nu e cu putinţă: „islamul are o «ştiinţă», *tafsir*, care tratează despre exegeza *Coranului*; el are o «ştiinţă», *hādith*, care tratează despre tradiţiile ce urcă pînă la Muhammad —, el nu are o teologie pozitivă" [113]. *Kalām* îşi propune „să lucreze pentru păstrarea şi întărirea religiei"; el nu este, aşadar, decît o apologetică a credinţei musulmane; în ce priveşte pătrunderea dogmelor, încercarea înţelegerii lor, „ne este oprit să ne cufundăm în acest abis şi să ne ocupăm de ceea ce raţiunii îi este aproape cu neputinţă să priceapă" [114].

Parcurgerea atentă a cărţii a IV-a din *Sistem*, în special a primelor ei capitole [115], oferă elemente pentru o mai profundă analiză a cunoştinţelor lui Cantemir despre doctrina islamică decît ne putem îngădui aci. Un lucru este limpede: aceste cunoştinţe erau destul de bogate şi înaintate pentru un cărturar european laic care nu făcuse din islam obiectul exclusiv al studiilor sale, ca Marracci sau d'Herbelot, Pococke sau Hottinger, contemporanii principelui. Neîndoielnic, într-o perioadă a formaţiei lui, aceste cunoştinţe au fost mai numeroase şi mai limpezi. Semnele estompării lor nu lipsesc în carte (Cantemir însuşi afirma, după cum arătam mai sus, că noţiuni însuşite timp de 22 de ani la Poartă „aproape că mi-au ieşit toate din minte; deşi cînd mi le-am însuşit au fost imprimate tare, s-au şters") [116]. Erorile de amănunt — unele neaşteptate — alternează cu tratarea expediată a aspectelor probabil insuficient memorate sau chiar cu declaraţia neînţelegerii unor probleme, ca aceea a atributelor divine *(sifāț)* din cartea *Muhammediye*, despre care, mărturiseşte Cantemir, „deşi le-am citit cîndva cu sîrguinţă, spun deschis că n-am putut nimic înţelege din ele" [117].

Dacă Şt. Ciobanu sau P. P. Panaitescu, pentru care *Sistemul* era o mină de date etnografice sau istorice, nu şi-au pus problema exactităţii informaţiilor de ordin doctrinar din această carte, acerbul critic al lui Cantemir care a fost J. von Hammer-Purgstall nu şi-a exercitat acribia asupra ei deoarece, foarte probabil, nu a cunoscut-o [118]. Aşadar, cel dintîi examen, sub acest raport, al erudiţiei lui Cantemir l-a făcut prof. Yves Goldenberg, care însă n-a analizat *Sistemul* — unde ar fi aflat, desigur, mai multe detalii de corectat —, ci prima formă a scrierii, *Despre Coran*, în traducerea lui I. Georgescu. Între confuzii şi inadvertenţe Goldenberg semnalează naşterea lui Mohamed la Medina (eroare îndreptată în *Sistem*), înfăţişarea Fatimei drept sora Profetului, imposibilitatea uciderii lui Ali de către Omar şi Othman, confuzia dintre Abu-Djahl şi Abu-Țālib, atribuirea *Coranului* lui Abū-Bakr, inexactitatea referinţelor la *Coran*, ideea curioasă că fructul paradiziac interzis ar fi fost bobul de grîu, fără temei în cartea sacră a islamului [119].

Aceste incongruenţe reapar în *Sistem*, alături de altele semnalate, ori de cîte ori le-am surprins, în comentariile ediţiei de faţă. Recapitulăm cîteva pentru a le măsura gravitatea. Astfel, autorul declară că mahomedanii „nu ştiu nimic" despre regele Saul [120]; sub numele Țālūt el este însă citat în *Coran*, II, 247, 249. În istoria templului din Ierusalim apar cîteva confuzii [121]. Shu'aib era un profet din Madian, citat în *Coran*, VII, 85—93, XI, 84—95 etc.; identificarea lui cu biblicul Isaia este inexactă [122]. Cantemir confundă datele Bairamului Mic şi Bairamului Mare [123], ceea ce nu poate fi interpretat decît ca un semn de oboseală după ce participase,

[112] V. asupra acestei distincţii fundamentale V. Lossky, *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944, p. 22 şi urm.

[113] Louis Gardet et M.-M. Anawati, *Introduction à la théologie musulmane. Essai de théologie comparée*, Paris, 1948, p. 315.

[114] Muhammed Abduh, *Risālat al-tawhid*, p. 5/5 şi 61/43, apud Gardet et Anawati, *op. cit.*, p. 310.

[115] V. p. 81 şi urm. şi notele 324 şi urm.

[116] *Sistemul*, p. 167.

[117] *Ibidem*, p. 328.

[118] Hammer a criticat cu asprime, după cum se ştie, *Istoria Imperiului Otoman*, acuzîndu-l pe autor pînă şi de ignorarea limbilor arabă şi persană (v. articolul său *Sur l'histoire ottomane du prince Cantemir*, în „Journal asiatique", IIIe série, 4, 1824, p. 24—45). În rigoarea lui, menită să releve importanţa şi oportunitatea propriei *Istorii a Imperiului Otoman*, Hammer nu bănuia că se vor găsi peste un secol specialişti la fel de severi, dar mai învăţaţi, care să-l judece drept un „orb compilator" (C. F. Seybold, în *Encyclopédie de l'Islam*, t. I, p. 355) sau care să-i semnaleze „ridicolul *contre-sens*" de a traduce *Dolma-Bagce* („Grădina umplută") prin „Grădina cu tărtăcuţe" (F. H. Mordtmann, *ibidem*, p. 897).

[119] Yves Goldenberg, *Notes en marge de quelques écrits roumains sur le „Coran" et l'Islam (I)*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, Limbi Clasice şi Orientale, 21, 1972, p. 121—127.

[120] *Sistemul*, p. 124, şi nota 484.

[121] *Ibidem*, p. 125 şi nota 491.

[122] *Ibidem*, p. 133 şi nota 520.

[123] *Ibidem*, p. 279, 283 şi notele 931, 956.

împreună cu tot Stambulul, la aceste praznice, timp de 22 de ani! El greşeşte în raportul dintre cronologia creştină şi cea musulmană [124], confundă oraşul Raghes din *Biblie* (Raiy din Media) cu Rakka din Siria [125], se înşală asupra frumoasei care l-a ispitit pe Iosif în Egipt [126], situează puţul sacru Zemzem în afara Meccăi [127] şi identifică greşit pe *Duldul* (catîrul alb al lui Mohamed) cu caii de foc ai profetului Ilie [128]. Erorile de date şi personaje istorice nu sînt nici ele rare [129], iar uneori ne întîmpină confuzii terminologice [130].

Într-o perspectivă strict pozitivistă, asemenea erori ne pot părea, fireşte, grave. Să le judecăm însă în raport cu întregul operei şi să ţinem seamă de condiţiile în care a lucrat autorul. Acceptînd aceste două criterii vom fi mai puţin severi. Imaginea islamului pe care *Sistemul* lui Cantemir a îngăduit-o cititorilor săi este, în liniile ei fundamentale, ca şi în detalii, o imagine corectă. Să comparăm, ca probă, relatarea credinţelor apocaliptice musulmane aşa cum le redă Principele [131] cu descrierea contemporanului său Marracci sau cu o alta, mai tîrzie cu peste un secol, dar întemeiată în bună măsură pe informaţiile vechi ale lui Pococke, Golius sau d'Herbelot [132]: diferite ca întindere, ele oferă o viziune identică a acestui capitol din doctrina islamică. Să comparăm, la fel, judecăţile lui Cantemir despre limba şi stilul *Coranului* [133] cu avizul autorizat al arabizantului D. Masson, autorul unei traduceri recente, de mare reputaţie, a acestei opere: ele sînt aceleaşi în esenţa lor [134]. În mod evident, Cantemir îşi stăpînea subiectul pînă la posibilitatea de a compara corect astronomia arabă cu cea grecească [135], şi la sfîrşitul cărţii sale chiar cititorul de azi se poate socoti în posesia informaţiei de bază privind doctrina islamică şi sistemul cultural generat de ea. Cantemir avea dreptate să răspundă, conştient de competenţa sa, obiecţiilor Sinodului Bisericii ruse, care-i cerea, în 1721, să înfăţişeze izvoarele cărţii (aşadar, să adauge cărţii bibliografia şi referinţele): „Nu văd nici o nevoie să mă conving să-mi confirm spusele prin scrierile altora" [136].

Dacă scriind *Sistemul* Cantemir încerca nu numai satisfacţia valorificării atîtor cunoştinţe rare, care urmau să-i ateste o meritată reputaţie ştiinţifică, dar şi plăcerea de a-şi retrăi ani de învăţătură, comerţ intelectual şi aventuroasă tinereţe din Constantinopol, nu trebuie neglijată evidenţa că redactarea cărţii în împrejurările îngăduite autorului nu a fost deloc confortabilă. Principele a putut pînă la un punct împăca atitudinea sa de cărturar european — aşadar creştin — cu erudiţia sa islamică, într-o viziune sinceră şi în care obositoarele note apologetice şi polemice ale cărturarilor ecleziastici contemporani lui, un ortodox ca Ioanichie Galeatovski [137] sau un catolic ca Ludovico Marracci, sînt mai rare. În limitele acestei atitudini el a putut lăsa loc, cum am văzut, şi unei critici raţionaliste a religiei în general.

Dar Cantemir merge mai departe: el îşi exprimă deschis preţuirea pentru unele aspecte ale spiritualităţii sau culturii islamice cu o admirabilă obiectivitate. El laudă obiceiul eliberării prizonierilor cumpăraţi, după şapte ani de robie, lăsîndu-li-se libertatea de a-şi păstra religia [138]; laudă omenia şi ospitalitatea poporului turc din Dobrogea şi Iconia, atît de mari „încît celui ce nu-i cunoaşte i se va părea că abia este de crezut" [139]; consideră că, faţă de obiceiurile şi aşezămintele dervişilor, creştinii ar trebui să se ruşineze pentru că aceia dovedesc chiar „practica faptelor bune, şi nu denumirile lor goale, nu speculaţia îngîmfată, ci însăşi lucrarea" [140]; Principele declară fără ocol: „De aceste virtuţi filosofice şi de filosofia lucrătoare de fapte bune ce se află

---

[124] *Ibidem*, p. 60—61, 286 şi notele 251, 972.
[125] *Ibidem*, p. 116 şi nota 455.
[126] *Ibidem*, p. 119 şi nota 464.
[127] *Ibidem*, p. 190 şi nota 695.
[128] *Ibidem*, p. 308 şi nota 1047.
[129] V., de pildă, p. 274—275 (confuzia între sultanii Baiazid şi Murad al II-lea); cf. şi notele 920, 922.
[130] La p. 208 autorul se referea după cît se pare la tc. *murahhas* („sol"), iar nu la *murassa* („lucrat în nestemate").
[131] *Sistemul*, p. 55—80.
[132] *Observations historiques et critiques sur le mahométisme, traduites de l'Anglais* de G. Sale, în *Les livres sacrés de l'Orient*, traduits par G. Pauthier, Paris, 1860, p. 495—500.
[133] *Sistemul*, p. 49—54.
[134] *Le Coran*. Introduction, traduction et notes par D. Masson, Paris, 1967, p. XL—XLIII.
[135] *Sistemul*, p. 103.
[136] *Răspunsul lui Dimitrie Cantemir Sinodului rus în chestia „Sistemului religiei mahomedane"*, la Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 524.
[137] Cf. V.-V. Barthold, *La Découverte de l'Asie. Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, trad. par B. Nikitine, Paris, 1947, p. 131 şi urm.
[138] *Sistemul*, p. 207.
[139] *Sistemul*, p. 228.
[140] *Sistemul*, p. 294.

în acești derviși mai înainte spuși, afirm că se cade să te minunezi!"[141]. El exaltă calitățile *Coranului*, scris „într-o limbă arabă atît de adîncă, încît nu numai că e imposibil s-o imiți, dar și de interpretat e foarte greu, iar mai ales a o vorbi e peste putință" [142]. Nu toate științele popoarelor islamice i se par înaintate, dar pentru arte mărturisește o admirație fără margini: „învățătura *inșa*" sau „modul de a scrie epistoliile cu un stil frumos și înalt" [143]; scrierea caligrafică, cu reguli „foarte artistice", capabilă de opere pe care „n-a putut niciodată, nici poate acum, nimeni dintre oameni să le imite" [144]; arta poetică, „dezvoltată, dar și foarte frumoasă și foarte ingenioasă" [145]. „Poeții acestor nații orientale, declară Cantemir, atît cei dintîi, cît și cei mai de pe urmă, progresînd în această artă, au obținut întîietatea" față de poeții europeni antici sau contemporani lui; „toți cei iscusiți în aceste limbi, cărora li s-a întîmplat să citească pe poeții arabi, persani și turci" recunosc această superioritate [146]. „Muzica orientală o depășește într-adevăr cu mult pe cea apuseană" [147]. „În săpătura pietrelor și a marmurelor practică o sculptură regulată" [148]. Pictura, „deși nu e atît de perfecționată încît să merite laudă de prisos, însă nici nu pare urîtă"[149]. „Arta împodobirii cărților a ajuns la o mare desăvîrșire și răspîndire" [150]. Iar cît privește retorica, mărturisește Principele, „pot spune cu îndrăzneală că neamurile orientale nu sînt cu nimic mai prejos decît cele occidentale, căci după firea lor toți înclină spre elocință [...]. Dacă ar auzi cineva pe un predicator muhammedan ținînd o cuvîntare, mai cu seamă cînd își extinde cuvîntul la virtuțile morale și la vicii, ar zice, dacă nu mă înșel, că Demostene al grecilor și Cicero al latinilor fac oratorie în dialectul turcesc" [151]. Meritele sînt „ascuțimea minții", apoi „bogățiile infinite și comorile inepuizabile ale cuvintelor și stilurilor din limbile arabă, persană și turcă", dar și o „înlesnire și o abundență de elocință, așa că întreaga cuvîntare se vede că țîșnește din gura retorului ca un izvor pururea curgător" [152].

Selecția completă a acestor aprecieri din *Sistemul* lui Cantemir reprezintă unul dintre cele mai frumoase imnuri de laudă închinate culturii islamice de un cărturar european. Dar cartea Principelui urma să apară într-un stat care, deși deschis unui vast program de reforme moderne, rămînea dominat de creștinismul ortodox sever apărat de Sfîntul Sinod al Bisericii ruse, care avea controlul tipăriturilor și urma să dea cuvenitul *imprimatur*. Îmbinînd o intransigență stimulată de orgoliu cu o oportună referință la protecția țarului și folosind conjunctura favorabilă, Cantemir a reușit, după cum vom vedea, să treacă peste obiecțiile cenzorilor ecleziastici fără a-și modifica manuscrisul. Dar el înțelegea să folosească și șansele de ordin politic pe care i le oferea această carte dedicată țarului, care urma să fie citită de țar, să însemne, așadar, o lungă conversație cu țarul.

Acest prețios interlocutor trebuia să fie sensibil la adulație, cu care Cantemir este generos în *Epistola dedicatorie* și în *Precuvîntarea către cititor*, evocînd un program de educație morală al lui Petru I [153], dar foarte rar în cuprinsul cărții [154]. În conversația sa cu țarul îi reamintește fapte la care fusese martor, ca, de pildă, rușinoasa mărturisire a unui „domn de neam iliric, adică slav" — foarte probabil adversarul său Sava Vladislavovici Raguzinski —, că pentru a-și cîștiga favorurile unei femei frumoase din Pera a recurs, cu ajutorul unui magician arab, la invocarea diavolului [155]; amintește, la fel, despre interesul lui Petru pentru *Istoria Imperiului Otoman*, oferindu-ne însă și o dată prețioasă, anume că, pînă în 1720 (cînd Cantemir redacta ultima parte a *Sistemului*), țarul nu hotărîse încă traducerea în rusă a acelei opere [156].

Reamintește lui Petru, ca în toate scrierile sale redactate în timpul exilului rusesc, că Imperiul Otoman trebuie înfrînt și că aceasta *este cu putință*. În *Precuvîntarea către cititor* el integrează propaganda antimusulmană în programul politic al țarului, evocă întinderea extraordinară, provocatoare, a doctrinei islamice; menționează biruințele „Cezarului", așadar ale împăratului austriac, care reușise să elibereze de turci Ungaria (și Transilvania) [157]; deploră „împuținarea

---

141 *Sistemul*, p. 294.
142 *Ibidem*, p. 41.
143 *Ibidem*, p. 350.
144 *Ibidem*, p. 351.
145 *Ibidem*, p. 352.
146 *Ibidem*, p. 352.
147 *Ibidem*, p. 354.
148 *Ibidem*, p. 355.
149 *Ibidem*, p. 356.
150 *Ibidem*, p. 356.
151 *Ibidem*, p. 360.
152 *Ibidem*, p. 360.
153 *Ibidem*, p. 6d—7d.
154 *Ibidem*, p. 355, 357.
155 *Ibidem*, p. 378.
156 *Ibidem*, p. 357.
157 *Ibidem*, p. 6d—7d.

virtuţilor" la popoarele europene (antice sau balcanice contemporane); dă ca avertisment dictonul: „Fericit cel pe care nenorocirile străine îl fac să se teamă", lăsînd să se înţeleagă că Rusia însăşi ar putea fi ameninţată de Poartă dacă nu ia măsuri la vreme [158]. Dar, mai ales, reaminteşte de profeţia privind „poporul blond" *sikalab* (slavii) care urmează să subjuge Imperiul *Otoman* [159], expusă deja în *Monarchiarum physica examinatio.*

Dar mai există pagini în *Sistem* pe care avem sentimentul că Principele le-a scris mai degrabă pentru amuzamentul ţarului decît dintr-o preocupare ştiinţifică. Aceste pagini „povestesc lucruri care nu pot fi redate", după cum se exprimă cu legitimă pudoare Şt. Ciobanu, lucruri „culese din gura poporului", deoarece, după mărturia autorului însuşi, nu se găsesc în cărţile învăţaţilor musulmani [160]. Este vorba de legendele privind senzualitatea lui Mahomed şi a fiicei sale Fatima, despre „prostituţia sacră", de explicaţia scatologică a pilozităţii faciale şi corporale, de datoriile excesive ale soţilor în căsătoria poligamă, despre practicile secrete din harem sau chinurile soţului divorţat care vrea să-şi redobîndească nevasta etc. [161], lucruri care, negreşit, au scandalizat pe cenzorul ecleziastic. Este probabil că asemenea pasaje, fără raport direct cu economia cărţii şi care puteau lipsi fără pagubă, au dus la exigenţa ca autorul să-şi declare izvoarele — fie ele culte sau populare — , pentru ca cititorii musulmani să nu se poată plînge că autorul a „alunecat spre răutate, inventînd batjocuri" şi să nu-l acuze de calomnii „fără ruşine" [162]. Principele n-a dat urmare acestei cereri. Picanteriile cărţii au fost, negreşit, foarte gustate în anturajul lui Petru şi, în primul rînd, de ţarul însuşi căruia îi plăcea să schimbe glume îndrăzneţe cu prietenul său român mai tînăr numai cu un an [163]. O scrisoare din 23 noiembrie 1719 (tocmai din perioada cînd scria *Sistemul*) ne dezvăluie ceva despre gradul de intimitate al relaţiilor acestuia cu Petru. Cantemir mulţumeşte protectorului său pentru îngăduinţa de a se căsători cu una din fiicele prinţului I. I. Trubeţkoi, îi precizează pe care a ales-o, în ce mod, şi cere voie să se căsătorească îndată după Crăciun. În alegerea sa a urmat sfatul unui filosof arab, Lokman (citat şi în *Sistem*): „Niciodată n-am călcat cu piciorul înainte de a cerceta drumul cu cîrja" şi aceasta timp de „aproape şase ani, întru căutarea cunoaşterii lucrurilor naturale". Acum ar dori să intre „cît se poate de repede la şcoala anatomiei (mă sileşte dorul prea cunoscut de a cerceta mai departe!), ca să pun capătul dorit învăţăturii şi stăruinţelor mele" [164]. Petru i-a satisfăcut degrabă cererea, „a luat parte activă la nunta lui Dimitrie Cantemir" şi, „se pare, a fost şi naşul perechii căsătorite" [165], despărţită prin numai treizeci de ani.

---

[158] *Ibidem*, p. 8d.
[159] *Ibidem*, p. 145.
[160] Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 415.
[161] *Sistemul*, p. 28, 110, 232—234, 265 şi urm. etc. Tot aşa anecdota cu prinţul din Florenţa şi „matroanele pricepute" (p. 260) n-are, în mod evident, legătură cu ceea ce îi precedă şi nu este citată decît pentru hazul ei licenţios.
[162] *Decizia Sinodului rus în chestia cărţii lui Dimitrie Cantemir „Sistemul religiei musulmane"*, la Şt. Ciobanu. *op. cit.*, p. 522—523. De remarcat că un contemporan al lui Cantemir, Barthélemi d'Herbelot, a cunoscut la rîndul său cenzura, pentru că, „din motive religioase, a vorbi despre Orient era destul de rău privit de Biserică" (Henry Laurens, *Aux sources de l'orientalisme: la Bibliothèque orientale de Barthélemi d'Herbelot*, Paris, 1978, p. 14). Tot aşa, „papa Inocenţiu al XI-lea a împiedicat editarea cărţii bunului părinte Marracci, deşi îi fusese confesor, pentru că socotea observaţiile sale ca un fel de apologie a *Coranului*, arătînd că exegeţii îi dădeau foarte des un sens raţional" (scrisoare a lui Leibniz către abatele Nicaise, citată de Abdel Halim, *Antoine Galland: sa vie et son œuvre*, Paris, 1964, p. 167).
[163] Cantemir era, cu toată temperanţa lui observată de contemporani, unul din convivii lui Petru, care, uneori, venea să petreacă la Principe cu faimoasa lui „mascaradă mănăstirească", după cum nota Ilinskij (C. Şerban, *Jurnalul lui Ivan Ilinskii*, în „Studii", 8, nr. 5—6, 1955, p. 126); el însuşi însă „avea oroare de beţie", notează primul său biograf, v. Paul Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în „Revue des études sud-est européennes", 11, 1973, nr. 4, p. 649. Detalii despre „mascaradă" şi despre ambianţa în care Petru cel Mare îl invita pe Principe, la Patrick Gordon, *Tagebuch*, ed. M. C. Posselt, Moscova—Sankt-Peterburg, 1849—1853, vol. II, p. 427; J. Cracraft, *The Church Reform of Peter the Great*, London, 1971, p. 11—28; Russel Zguta, *Peter I's „Most drunken Synod of fools and jestors"*, în „Jahrbücher für Geschichte Ost-Europas", N. F., 21, 1973, H. 1, p. 18—28. Este, probabil, mediul în care au fost citite, mai întîi, pasajele „picante" din *Sistem*.
[164] Şt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 486—487. Miră, aşadar, interpretarea naivă dată de autor mărturisirii Principelui că „vrea să intre la şcoala anatomiei", acceptată *ad litteram:* „în acest gest al lui Dimitrie Cantemir se vede adevăratul savant, în sufletul căruia dorinţa de a cunoaşte nu se stinge, nu găseşte limită de vîrstă" *(ibidem*, p. 404*)*.
[165] *Ibidem*, p. 403.

2. Valoarea istorică

A fost remarcată [166] informația autobiografică și istorică din *Sistem:* dînd curs înclinării de a face loc exemplului concret, anecdoticii și confesiunii în expunerile sale științifice (note meridionale), Cantemir a presărat în *Sistem* povestiri diverse, unele reluate din *Istoria Imperiului Otoman* [167], altele inedite.

Sînt, în carte, mențiuni autobiografice privind anii săi de învățătură [168], opera muzicală [169] sau istorică [170], experiențele la Constantinopol, unde discută probleme teologice cu învățați otomani [171], verifică falsa reputație a incoruptibilității „apei sfinte" prin toga lui Mahomed [172], asistă la demonstrațiile și dansurile rituale ale dervișilor [173], amănunte care pun tot atîtea detalii și culori pe tabloul unei importante părți din viața Principelui. Istoria tînărului moldovean sechestrat într-un harem [174], a îndrăznelii medicului Le Duc, care ia pulsul sultanului Ahmed al III-lea (ceea ce confratele său grec Andrea Likinios nu îndrăznise) [175], declarația că a obținut cópii după portretele sultanilor din colecția de la Topkapî [176], ni-l arată în relațiile sale cotidiene cu societatea constantinopolitană, cu cercurile pe care le frecventa, creștine sau musulmane, și cărora le datora informații sau sprijin. Aluziile sale la evenimentele contemporane sau care stăruiau în opinia publică țarigrădeană sînt frecvente. El reamintește tragedia patriarhului Chiril Lucaris și rolul voievodului Vasile Lupu în depunerea și moartea lui [177]. Episodul Sf. Nicolae din Karpenisios, din martirologiul grecesc mai nou, relatat și de Antoine Galland [178], stăruia în memoria populației creștine a capitalei. Anecdota despre ambasadorul olandez care a crezut că poate vizita Harām al -Sharīf la Ierusalim era, desigur, încă proaspătă cînd o culege Cantemir [179]. El citează informația unor martori oculari privind soarta steagului sfînt al islamului în bătălia de la Viena [180] și descrie darurile voievozilor români către curtea otomană la marile sărbători [181]. Și sub raport istoric *Sistemul* este un izvor prețios.

3. Aportul filologic

Cercetarea *Sistemului* sub raport lingvistic rămîne încă de făcut, atît în ce privește originalul latin, cît și versiunea rusă definitivă. În afara particularităților de stil și limbă ale latinei lui Cantemir — puțin studiate pînă acum [182]—, această lucrare a pus autorului *problema transliterării caracterelor arabe*, care ar merita o cercetare specială. El întîmpinase dificultăți în cazul sunetelor inexistente în latină: *ı* = y (*musyky*, 107^v), <u>*djīm*</u> = *dz* (*Dziebrail*, 10, *Indzil*, 7), <u>*sh*</u>*īn* = *β* (*arβ*, 7^v, 11^v; *βir*, 106^v). În versiunea definitivă aceste transcrieri devin *ы, дж, ш*, sunetele respective fiind ușor de redat în rusă. În schimb, alte dificultăți pune transliterarea lui *h* prin *х* (*Мухаммед, шеих*), dar și prin *г* (*гегира*, 29, *Исамесиг*, 71, *ферсаг*, 103, *падишаг*, 36 etc.), inconsecvență explicabilă prin obișnuita transcriere rusească a literei *h* prin *г* (de ex. *агбит* pentru *habitus*, 81).

---

166 Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 421—422; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 217—218.

167 Discuția cu Es'ad efendi, istoria „Steagului sfînt" în lupta cu austriecii, atitudinea medicului francez Le Duc, abilitatea lui Nûh Efendi ș.a.

168 *Sistemul*, p. 167.

169 *Ibidem*, p. 354.

170 *Ibidem*, p. 356.

171 *Ibidem*, p. 106.

172 *Ibidem*, p. 31.

173 *Ibidem*, p. 297, 299.

174 *Ibidem*, p. 233.

175 *Ibidem*, p. 362.

176 *Ibidem*, p. 355.

177 *Ibidem*, p. 195.

178 *Ibidem*, p. 255—256 și nota 881.

179 *Ibidem*, p. 200—203.

180 *Ibidem*, p. 32.

181 *Ibidem*, p. 281.

182 D. M. P[ippidi] în *Nota editorului* la D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 43, semnalează cîteva particularități mai izbitoare: „...numeroase abateri de la regulile clasice în privința folosirii timpurilor și modurilor, a regimului cazurilor, proprietății termenilor, topicei etc. [...], unele greșeli, de considerat mai degrabă ca inadvertențe [...], forme de cuvinte latine sau sensuri particulare care se abat de la forma sau sensul obișnuit". Autorul citat mai semnalează latinizări de nume românești de instituții, funcții civile, militare, ecleziastice, nume de demnitari, de ceremonii, de obiecte sau de termeni comuni din elină și neogreacă, precum și erori sub influența formei românești a cuvîntului latin; „un studiu adîncit al limbii *Descripției*, bazat pe un număr mai mare de manuscrise, ar duce la rezultate interesante" (*ibidem*).

Versiunea definitivă a cărții prezintă caracteristicile textelor rusești de la începutul secolului al XVIII-lea; vocabularul, ca și stilul, păstrează mult din culoarea arhaică a scrierilor religioase și cronicărești, dar voința de modernizare este evidentă prin neologisme și adesea prin topică (adjectivul după substantiv, verbul la sfîrșitul frazei).

Sărăcia vocabularului obligă la formarea de termeni noi (*малочисление*, 355, *равногласное*, 327, *равномерный*, 351, *соименное*, 327, *фармакопродатель*, 357, *фармакостроитель*, 361 etc.), rezultați, foarte probabil, din colaborarea autorului cu traducătorul Ilinskij. În majoritatea cazurilor penuria de termeni adecvați în rusă este învinsă prin adoptarea de termeni străini.

Sub raport lingvistic, tocmai neologismele oferă un deosebit interes. Se știe că limba rusă trecea, în epoca lui Petru cel Mare, printr-un proces de înnoire marcat de adoptarea rapidă a numeroși termeni din limbile vechi (greaca, latina) și din cele moderne occidentale. Alături de numeroase neologisme de asemenea proveniență (dar mai ales de origine greacă și latină, limbile de cultură bine cunoscute de autor), *Sistemul* cuprinde, cum ne așteptam, un bogat material lexical arab, persan și turcesc și cîteva cuvinte tătare. Examenul acestor termeni relevă preocuparea lui Cantemir de a înfățișa țarului o carte scrisă potrivit vederilor înnoitoare ale acestuia, într-o rusească împodobită cu o amplă terminologie străină filosofică, teologică, științifică, sau privind realități orientale. Cît de puțin cunoscuți încă erau, în 1722, asemenea termeni rezultă atît din explicarea lor marginală în *Sistem*, cît și din faptul că multe din aceste neologisme erau indexate în *Лeξикон вокабѹлам новым по алфавитѹ*, dicționar cuprinzînd 503 cuvinte noi, alcătuit din indicația lui Petru cel Mare și purtînd, în manuscrisul păstrat, adnotările autografe ale acestuia [183].

Indicile de neologisme din *Sistem* (cuvinte noi în rusa timpului), întocmit de Anca Irina Ionescu și publicat în ediția de față, vădește nu numai varietatea și bogăția terminologiei străine folosite de Cantemir (într-o măsură superioară cărturarilor ruși contemporani lui), dar pune în lumină și contribuția învățatului român la prefacerea și dezvoltarea limbii literare rusești moderne [184]. Fenomenul — stimulat de însuși Petru cel Mare — al adoptării de termeni occidentali care numeau instituțiile, creațiile materiale, conceptele adoptate de ruși din civilizațiile și culturile Apusului, a fost de mult studiat. N. A. Smirnov a întocmit în 1910 un dicționar cuprinzînd peste 3000 de neologisme de proveniență occidentală introduse în limba rusă în timpul lui Petru, extrase din 29 de lucrări scrise și, în majoritatea lor, editate sub domnia acestuia [185]. Învățatul rus n-a inclus însă *Sistemul* între textele indexate, așa încît numeroși termeni, între care *алембик*, *атом*, *балена*, *габит*, *гигант*, *кустодия*, *матрона*, *нектар*, *нотация*, *плевра*, *тестамент*, *фенамен*, lipsesc din dicționarul său [186]. Această omisiune l-a împiedicat ca în analiza provenienței neologismelor de origine latină să

---

[183] Publicat de N. A. Smirnov ca anexă la studiul său *Западное влияние на русский язык в петровскую эпоху*, în *Сборник Отделения русского языка и словесности Имп. Акад. наук*, t. 88, n. 2, 1910, p. 363—382. Procesul de modernizare rapidă a limbii ruse impus de țarul Petru I fusese semnalat în Apus de cărturari contemporani ca J. L. Frisch, *Libri novi Russico idiomate conscripti*, în „Acta eruditorum", 1710, martie, p. 140—143, J. A. Fabricius, în *Programm des Gymnasiums zum Grauen Kloster* [Berlin, 1727], sau J. P. Kohl în *Introductio in historiam et rem literarium slavorum imprimis sacra*, Altonaviae, 1729, p. 20, nota e, acesta referindu-se chiar la *Sistemul*. Pînă la Petru I, arăta Kohl, cărțile rusești, religioase ca și laice, fuseseră publicate în slavonă. O excepție a fost *Systema religionis Muhammedanae*, scrisă în latină de principele Cantemir, apoi tradusă de Ilinskij în „limba moscovită folosită astăzi de ruși" (*„ab interprete quodam rutheno, homine sane non indocto et inpolito Ilinski appellato, in Moscoviticam qua Rutheni hodie utuntur linguam traductum"*). Pentru informație Kohl trimite la Frisch. Cf. și Ernst Eichler, *Die slawistischen Studien des Johann Leonhard Frisch. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Slawistik*, Berlin, 1967, p. 26—27, 152.

[184] Este o trăsătură a scrisului cantemirian caracteristică și operelor alcătuite în limba română (*Divanul*, *Istoria ieroglifică* etc.). Ea se explică prin poliglosia autorului, prin cultura și varietatea preocupărilor lui, care impuneau o terminologie bogată. De aci necesitatea de a introduce termeni străini nu numai în rusă, dar cu mult înainte în română (v. *Scara a numerelor și cuvintelor streine tîlcuitoare*, în D. Cantemir, *Opere*, vol. IV, *Istoria ieroglifică*, București, 1973, p. 57—67).

[185] *Словарь иностранных слов, вошедших в русский язык в эпоху Петра Великаго*, în *Западное влияние на русский язык в петровскую эпоху*, p. 27—360.

[186] N. A. Smirnov a omis z e c i d e t e r m e n i a căror primă atestare în limba rusă era datorată lui Cantemir. *Dicționarul* amintit este astfel deosebit de util oricui va întreprinde studiul atît de necesar despre contribuția lui Dimitrie Cantemir la formarea limbii ruse literare: compararea neologismelor din *Sistem* cu lista lui Smirnov dă la iveală termeni și forme introduse în rusă de învățatul român.

izoleze, alături de intermediarele germane şi mai ales poloneze[187], calea *preluării directe din latină* practicată de Cantemir (aşa se explică forme ca *артикулус* < lat. *articulus*, iar nu *артикул* < pol. *artykul*, *окказия* < lat. *occasio*, iar nu *оказия* < pol. *okasja*, sau *персона* în sens de chip, fizionomie, iar nu de persoană ca în cazul pol. *persona* etc.).

Lucrările pregătitoare pentru elaborarea unui dicţionar istoric al limbii ruse au avut în vedere şi *Sistemul* ca izvor lexical (ne referim în special la *Fişierul Dicţionarului limbii ruse medievale* întocmit de Institutul limbii Ruse al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. sau la *Fişierul cabinetului Dicţionarului etimologic al limbii ruse*, de la Universitatea „M. V. Lomonosov" din Moscova). Consultarea acestor două fişiere explică trimiterile la *Sistem* în recentul *Dicţionar etimologic al limbii ruse* întocmit de M. N. Şanskij[188]. Se acceptă aşadar că termeni ca *атом*, *декада*, *дефиниция*, *джин* sînt pentru prima oară atestaţi în *Sistemul* lui D. Cantemir. Consultarea lui Şanskij în ce priveşte contribuţiile învăţatului român la dezvoltarea limbii ruse nu este însă peremptorie. În *Dicţionarul etimologic* citat, nu figurează termeni din *Sistem* (*алембик*, *антономасия*, *апокалиптический*, *артифициалный*, *астрономский*, *дактил* cu sensul „smochin", *дискреция*, *дистих*, *драм*) sau forme specifice lui Cantemir (*авдиенция*, *артикулус*), iar altor termeni existenţi în *Sistem* li se dau atestări mai tîrzii (ex. *аллигорический* nu apare pentru prima oară în E. Veismann, *Немецко-латинский и русский лексикон*, Sankt-Peterburg, 1731, ci în *Sistem*, repetat folosit; dacă *атеист* este numai ocazional menţionat de Theofan Prokopovici, *Слова и речи* — redactate în 1718, editate la 1760, Sankt-Peterburg — atunci el intră în rusă prin *Sistem*, şi nu prin Ivan Nordstet, *Российский с немецким и французским переводами словарь*, Sankt-Peterburg, 1780). C o n t r i b u ţ i a l u i C a n t e m i r l a d e z v o l t a r e a l i m b i i r u s e m o d e r n e e s t e m a i m a r e d e c î t s-a c r e z u t, ş i e a m e r i t ă s ă f o r m e z e o b i e c t u l u n o r c e r c e t ă r i s p e c i a l e[189].

Sistemul mai cuprinde un mare număr de termeni orientali, folosiţi cînd autorul citează numele unor realităţi musulmane (ex. *абдест* 171, *гегира* 34, *гусл* 171, *капиджибаш* 35, *муфти* 36, *намаз* 80, *сурет* 42, *эфенди* 36, *гаджи* 186 etc.), în care caz cuvintele sînt reproduse fie în forma lor originară, în transliterarea chirilică adoptată de Cantemir, totdeauna cu litere de corp mare, fie ca nume comune: *беглербег* 253, *векил* 36, *везир* 5, *годже* 56, *дервиш* 221, *диван* 123, *джин* 93, *имам* 258, *кади* 62, *мезчид* 8, *мусліман* 70, *падишаг* 36, *чауш* 33, *тулбанд* 8, *улема* 62, *ферсаг* 103, *халиф* 56, *харем* 11, *паша* 67, *шахматы* 247, *шеих* 33, *шеихство* 35, *эмир* 33, *янычарь* 34. De aceeaşi origine, dar cu forme de influenţă occidentală sînt şi *мусліманисм* 217, *мухаммедизм* 253. Şanskij consemnează un singur termen arab (*джин*) ca fiind introdus în limba rusă de Cantemir; este sigur că o ce cetare atentă va releva şi alte contribuţii cantemiriene la terminologia rusă de origine orientală.

V. VALOAREA LITERARĂ

Primii cititori ai *Sistemului* au văzut în noua scriere a lui Cantemir o carte de informare asupra unei civilizaţii puţin cunoscute, de interpretare a unei doctrine exotice, de evocare a lumii în care trăise autorul; ei au fost însă deopotrivă sensibili la virtuţile atractive ale operei lui Cantemir, la f r u m u s e ţ e a ei.

Sistemul este o carte bine scrisă. Principele, confruntat de un noian de informaţii—culte şi populare, critice şi legendare, esenţiale sau anecdotice, scrise sau orale, autoritare sau apocrife—, îşi dovedeşte capacitatea de a le tria, sistematiza şi expune cu netăgăduită măiestrie. El are simţul esenţialului, ştie să înfăţişeze elementele fundamentale ale civilizaţiei de care se ocupă. Imaginea islamului înfăţişată de Dimitrie Cantemir este, cum arătam mai sus, corectă în ansamblu, ca şi în detalii, ceea ce conferă autorului meritul de a fi înzestrat literatura europeană cu o operă de bază privind civilizaţia musulmană.

Fără îndoială că Principele a vrut să alcătuiască mai mult decît o carte de informaţie. Întîlnim în *Sistem* însuşirile literare cu care Cantemir ne obişnuise din epoca creaţiilor sale con-

---

187 N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 1—19: *Определение путей, которыми в петровскую эпоху шли заимствования из западно-европейских языков.*

188 N. M. Şanskij, *Этимологический словарь русского языка*, t. I, Moscova, 1963—1973; am consultat numai fasciculele 1 (*А*), 3 (*В*) şi 5 (*Л, Е, Ж*) din dicţionar, incomplet publicat. Pentru exemplele ce urmează a se vedea tot N. M. Şanskij, *op. cit.*, s.v.

189 Primul studiu cu această temă a fost publicat de Anca Irina Ionescu, *La contribution de Démètre Cantemir à la modernisation du lexique de la langue russe*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, Limbi şi Literaturi Străine, 26, 1977, nr. II, p. 53—57. Comparaţiile cu alte dicţionare ale limbii ruse, (*Словарь современного русского языка*, t. I—XVII, Moscova, 1950—1965; S. I. Ožegov, *Словарь русского языка* ed. 10-a, Moscova, 1973; M. Vasmer, *Этимологический словарь русского языка*, t. I—IV, Moscova, 1973) au dus-o pe autoare la concluzii identice cu ale noastre în ce priveşte noutatea terminologiei din *Sistem* faţă de rusa epocii lui Petru I.

stantinopolitane de prim ordin *(Divanul* şi *Istoria ieroglifică)*. El ne oferă, mai întîi, o imagine caleidoscopică a lumii musulmane, în culori şi nuanţe, o imagine care dă cititorului satisfacţia, atît de rară pe atunci şi care se obţinea mai ales prin carte, a unui contact autentic cu o lume îndepărtată. Această lume Cantemir o evocă prin judecăţi profunde, dar deopotrivă prin detalii concrete, elocvente, prin situaţii trăite. În opera sa se întîlnesc la tot pasul aprecierile cărturarului cu relatările martorului ocular. Toate elementele cu caracter autobiografic citate în aceste pagini (şi menţionate de noi mai sus) relevă tendinţa lui Cantemir de a-şi întemeia afirmaţiile prin experienţe proprii.

Întreruperea excursului ştiinţific al cărţii prin „istorii" (anunţate ca atare de autor) ne trimite, de asemenea, la normele literaturii orientale (la alcătuiri ca *O mie şi una de nopţi*, dar şi la cronicile otomane ale veacurilor mai aproape de noi). Amintiri personale, anecdote, legende, snoave, proverbe, pilde din literatura sapienţială atît de bogată în Orient dau mişcare şi culori unor elemente doctrinare sau unor canoane instituţionale aride într-o expunere strict didactică. Exemplare în acest sens sînt expunerile despre căsătorie şi divorţ, despre îndatoririle musulmanului în general. Procedeele folosite sînt orientale: a se compara, de pildă, necontenita alternare de reguli şi cazuri concrete din *Sistem*, cu modul în care despărţirea întreită este înfăţişată în *O mie şi una de nopţi* (povestea lui Aluniţă şi a frumoasei Zobeida, nopţile 261—263) sau (din aceeaşi operă, nopţile 272—287) cu sinteza de înţelepciune şi civilizaţie islamică pe care roaba Simpatia o face califului Harun al-Raşid [190].

Cantemir cunoaşte valoarea episodului definitoriu, ca în relatarea întîmplării tînărului Nicolae (de fapt neomartirul Nicolae din Karpenisios, care refuză să treacă la islam) sau a ambasadorului olandez dornic să viziteze sanctuarul musulman din Ierusalim: amîndouă întîmplările vor să sublinieze aspecte ale intoleranţei, ale fanatismului mahomedan. Dar Principele ştie deopotrivă să prezinte portretul fizic sau lăuntric al unui personaj prin cîteva note biografice esenţiale, ca în cazul lui Sava Vladislavovici Raguzinski, în care credem că putem recunoaşte pe „domnul de neam iliric" stigmatizat în încheierea cărţii pentru magie neagră.

Această libertate în alegerea procedeelor îi îngăduie autorului să mînuiască degajat o informaţie diversă, de valoare şi autoritate inegale. Apelul la memorie şi la experienţa personală îl scuteşte de referinţele fastidioase la izvoare scrise — pe care nu le dispreţuia, cum arătam mai sus, dar pe care nu le avea totdeauna la îndemînă. În felul acesta însă tot ce pierde aparatul ştiinţific, pozitivist, al cărţii cîştigă autenticitatea relatării, venită din partea martorului ocular, a „cunoscătorului" care ştie, după împrejurare, să fie reporter fidel al lumii în care a trăit sau eseist asupra credinţelor şi moravurilor acestei lumi.

Arta lui Cantemir constă tocmai în ştiinţa cu care îmbină rigoarea savantului cu talentul povestitorului, exigenţele impuse lui de prezentarea unui sistem doctrinar şi libertăţile literare la care îl îmbiau frumuseţile şi pitorescul unei lumi exotice, fascinante. De aci situaţiile diverse în care se plasează autorul, cînd sever şi precaut, limitîndu-şi răspunderea, rezervîndu-şi opinia (el relatează numai „ce ştie", „ce-şi aminteşte", „după cum spun ei", musulmanii), cînd supunînd concepţii şi fapte normelor bunului-simţ (aşa sînt tratate superstiţiile), cînd oferindu-şi desfătarea de a povesti despre lumea pe care o iubea atîta.

VI. CIRCULAŢIA *SISTEMULUI*

1. Manuscrisul autograf

Originalul latin al *Sistemului*, compus din prima formă scurtă *(Curanus)* şi din forma dezvoltată care a servit la versiunea definitivă rusă, se păstrează la Secţia de manuscrise a Arhivei centrale de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, nr. 1325, f. 2—128[191]. Sînt dovezi despre o restrînsă circulaţie a acestui manuscris în timpul vieţii lui Cantemir: Ghedeon Vişniovski l-a parcurs, negreşit, înainte de a scrie *Lauda* către Dimitrie Cantemir, datată *22 noiembrie 1719* şi tipărită în fruntea ediţiei ruseşti de peste trei ani. *Lauda*, declară autorul ei, este închinată Principelui „în timpul cînd dă la lumină opera sa *De systemate religionis muhammedanae* etc.", aşadar după ce cartea fusese scrisă (se fac referiri la elemente din cuprinsul ei). Publicarea operei în ruseşte a oferit însă, curînd, alt mijloc, mult mai lesnicios, pentru răspîndirea ei în Rusia.

După moartea lui Cantemir, manuscrisul, rămas în păstrarea fiului său Şerban (Serghie), a ajuns — cumpărat la licitaţie — în poesia învăţatului N. Bantîş-Kamenskii, strănepot dinspre mamă al învăţatului moldovean, care-l dăruieşte Arhivei Ministerului rus al Afacerilor Străine

[190] *Cartea celor o mie şi una de nopţi*, trad. de H. Grămescu şi D. Murăraşu, vol. 5, Bucureşti, 1971, p. 44—53 şi 104—145.

[191] V. descrierea mai sus, p. XVII—XVIII. Pentru peregrinările manuscrisului autograf v. I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iaşi, 1926, p. 19—20.

în 1783. Gr. Tocilescu l-a consultat în 1878, fără să-l copieze integral. P. P. Panaitescu credea că manuscrisul, „forma definitivă și completă în latinește, după care s-a făcut traducerea în rusește, nu s-a păstrat între hîrtiile lui D. Cantemir“, judecînd după faptul că Tocilescu nu o copiase [192], dar, după cum se știe, aceasta s-a datorat numai grabei cu care cunoscutul istoric își încheiase cercetările în Rusia. Biblioteca Academiei Române posedă reproduceri (microfilm și fotocopie) după acest manuscris.

2. Ediția din Sanktpiterburh, 1722

Versiunea rusească definitivă a operei a ieșit de sub tipar la 22 decembrie 1722 „în Tipografia împărătescului Sanktpiterburh“, înființată de Petru I în 1711, condusă de Mihail Avramov și pusă, începînd din 1721, sub controlul Sinodului Bisericii Ruse.

Titlul rusesc are față de cel latin (pe care-l putem reconstitui după odele lui Teofilact Lopatinski și Ghedeon Vișniovski: *Systema de religione et statu Imperii Turcici* sau *Systema religionis Muhammedanae)* două adăugiri: „Cartea" (obișnuită lucrărilor în rusă— *книга* —, dar și în arabă — *al-kitāb* —) și „întocmirea" *(состояние)*. Este corespondentul gr. σύστημα = „ansamblu (doctrinar), alcătuire“, adăugat pentru lămurirea cititorului rus neobișnuit cu neologismele care abundă în lucrare și explică glosele marginale.

Gravura alegorică din frontispiciul ediției înfățișează geneza și avîntul Imperiului Otoman potrivit visului profetic — intrat în legendă — al lui Osman I Gazi (c. 1281—1320), întemeietorul dinastiei sultanilor turci. Găzduit în casa lui Edebali, Osman a avut revelația dinastiei pe care avea s-o înființeze și a gloriei viitoare a statului otoman: luna (fata iubită, Malkhātūn, fiica șeicului Edebali din Adana) trece din pieptul tatălui său în acela al sultanului; din trupul acestuia se înalță un arbore uriaș, a cărui coroană acoperă cei patru mari munți ai lumii (Caucazul, Atlasul, Taurus și Haemus), și din ale cărui rădăcini izvorăsc cele patru mari fluvii: Tigrul, Eufratul, Nilul și Dunărea. Gravura a fost executată de Alekѕei Fedorovici Zubov, dar tema (o legendă turcească) și intepretarea ei polemică vădesc indicațiile lui Cantemir. La fel ca în „Arborele lui Iesei" din iconografia bizantină, trunchiul își are rădăcinile în trupul unui ilustru înaintaș (aci Osman), dar ramurile și fructele sînt șerpi, simbol al răului. Dintre cele trei personaje feminine reprezentînd continentele dominate de Imperiul Otoman, Asia — centrul acestui stat — își ține sceptrul pe umăr și atrage atenția, prin indexul mîinii stîngi, asupra mărimii, vicleniei și puterii Semilunei, gest asemănător celui al tînărului înțelept din gravura (tot cantemiriană) care ilustrează *Divanul*. Africa își reazimă de trunchiul Imperiului trupul, sceptrul și avuțiile („Cornul abundenții"), într-o atitudine de totală supunere. Numai Europa ține sceptrul ridicat și, cu stînga, face un semn de refuz și apărare [193].

Volumul cuprinde o *Epistolă dedicatorie* către Petru cel Mare, o *Odă* închinată lui Cantemir de Teofilact Lopatinski, rectorul școlilor din Moscova, și, cum arătam mai sus, o *Laudă*, mai întinsă, cu același caracter, scrisă de Ghedeon Vișniovski, profesor de teologie și filosofie, mai tîrziu rector al Academiei din Moscova. Amîndouă textele aduc elogii autorului, subliniază meritele cărții, lucrare de informare asupra Imperiului Otoman, dar avînd și scopul de a chema „la libertate popoarele ce gem subjugate“.

Urmează *Precuvîntarea* lui Cantemir, al cărei început („David... preagrațios între împărați, preales între proroci" etc.) prezintă o curioasă asemănare cu *Epistola dedicatorie* a lui Athanasie Dabbas la *Ceaslovul greco-arab* imprimat de Antim Ivireanul la București, în 1702 [194].

Volumul este îngrijit tipărit cu litere chirilice „civile“, caracterele noi folosite în cărțile epocii lui Petru. Autorul își propusese să culeagă cu caractere arabe citatele din Sa'di sau unele exemple date în textul cărții, dar, după cum se știe, casetele cu aceste caractere fuseseră trimise în Caucaz, pentru imprimarea proclamațiilor lui Petru către populația din teritoriile cucerite [195],

---

[192] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 212.

[193] Pentru Cantemir Imperiul Otoman era un stat monstruos, format împotriva legii ciclice de succesiune a celor patru monarhii (V. *Monarchiarum physica examinatio*, trad. I. Sulea-Firu, în „Studii și cercetări de biobliologie“, 5, 1963, p. 267—276). De notat că legenda visului lui Osman a fost reluată în literatura noastră de Mihai Eminescu în *Scrisoarea III* (v. Perpessicius în M. Eminescu, *Opere*, vol. II, București, 1941, p. 289—291). Despre legendă, v. Mouradja d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 356—360, și J. de Hammer [-Purgstall], *Histoire de l'Empire Othoman*, trad. fr., t. I, Paris, 1835, p. 64—68, iar pentru alegoria din *Divanul* v. D. Cantemir, *Opere complete*, ed. V. Cândea, vol. I, București, 1974, p. 74—75. Date despre A. F. Zubov (1688 — m. după 1744) la P. Pekarskij, *op. cit.*, t. II, Sankt-Peterburg, 1862, p. 212, 222, 291, 299—301, 309, 337, 386, 397, 434, 484—485, 650—652, 660.

[194] I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 539—540, nr. 137.

[195] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 214.

așadar locurile care urmau să cuprindă asemenea texte au rămas libere [196]. Pentru lămurirea unor noțiuni se dau două schițe în text [197] și se adaugă un tablou comparativ al „cifrelor europene, indiene și arabe", desenat de P. Picard [198]. Așezarea rîndurilor la sfîrșitul unor pagini sub formă de triunghi răsturnat amintește de manuscrisele arabe [199].

Imprimarea cărții s-a lovit de împotrivirea cenzorilor Sinodului Bisericii ruse, care i-au cerut lui Cantemir, prin Gavriil Bujinskij, arhimandritul mănăstirii Ipatievski, consilier al Sinodului și „protector al școlilor și tipografiilor", să-și arate sursele de informare — lucrările consultate sau credințele populare culese de el. O asemenea precizare — care urma să fie tipărită în carte — trebuia să prevină reproșurile cititorilor musulmani că lucrarea ar cuprinde inexactități și calomnii și să evite criticarea unei opere tipărite din porunca împăratului. Cantemir respinge această cerere, arătînd că izvoarele doctrinei islamice sînt suficient citate în carte și că el, ca autor, își asumă întreaga răspundere pentru cele afirmate, fără să simtă nevoia de a fi confirmat de alții. Cît privește tipărirea lucrării, ea a fost poruncită de Petru fără să-i fi cerut consimțămîntul, așadar hotărîtoare este voința împăratului, iar nu semnătura autorului [200]. Opoziția Sinodului a întîrziat aproape un an tipărirea lucrării: la 30 octombrie 1721 Cantemir răspunsese la obiecții; la 18 iulie 1722 Petru se interesa din Astrahan despre soarta cărții; i se răspunde că imprimarea este împiedicată de lipsa caracterelor arabe. Abia la 13 August Sinodul trimite manuscrisul la tipografie, unde lucrul merge repede: peste aproape patru luni și jumătate, la 22 decembrie 1722, cartea apare. Între timp Petru revenise (la 12 octombrie), reproșînd Sinodului încetineala și arătînd că argumentul lipsei caracterelor arabe este șubred: ele pot fi lăsate deoparte, „căci nu pentru turci, ci pentru știința rușilor se tipărește această carte" [201]. În insistența lui Petru trebuie ghicite și nerăbdarea și intervențiile lui Cantemir însuși, care se afla cu țarul în campania din Caucaz.

Dorința lui Cantemir de justificare politică a cărții sale ca răspuns hotărîtor la obiecțiile Sinodului ar putea justifica și diferența de ton dintre dedicația către țar (p. 1a—5a) și *Precuvîntarea către cititor* (p. 1d—8d). În dedicație nu întîlnim nici un accent antiislamic, cuprinsul cărții este o singură dată amintit (prin titlu), dar nu scopul ei educativ, religios sau politic, iar referirea la faptul că lucrarea a fost scrisă „din porunca voastră" poate fi o flaterie adăugată ulterior. Este, așadar, o simplă „închinare" a cărții către suveranul care prin ospitalitatea lui i-a permis autorului să afirme, ca poetul Sa'dī: „De cînd protecția ta mi-a fost acordată mie, sărmanului,/ Alcătuirile mele sînt mai limpezi decît urmele soarelui". Dimpotrivă, în *Precuvîntare* concentrează argumentele sale antiislamice, dă un fundament apologetic creștin lucrării, citează adesea *Biblia*, zugrăvește în culori negre doctrina coranică, apelînd pînă și la opiniile lui Porfiriu (imposibile prin anacronism), apoi dă cărții o motivație politică: ea ar fi fost scrisă din porunca țarului Petru I, pentru combaterea „legii *Curanului*" și a „Imperiului Muhammedan", care stăpînea „aproape toată Asia, o mare parte a Africii și o parte nu mică a Europei". Toate aceste argumente, absente în dedicația către țar (unde ar fi trebuit să figureze) sînt expuse în *Precuvîntare* pentru soluționarea conflictului cu Sinodul: Cantemir afirmă că lucrarea sa este scrisă potrivit doctrinei creștine, „fără născociri, fără blam, fără adăogiri și fără vreo scădere" (adică ceea ce i se reproșase de Sinod), ea reprezintă voința împăratului Petru însuși, are finalitate didactică, religioasă, etică și politică. Autorul nu uită să amintească (de astă dată în intenția țarului) că pînă și „rîurile Volga, Donul, Nistrul [adică zone din cuprinsul sau vecinătatea Rusiei — n.n.] cinstesc [încă] reaua credință a *Curanului*", în timp ce „prin armele Cezarului [împăratul Leopold I] Ungaria e curățită deja", referință menită să stîrnească ambiția lui Petru și să-l decidă să reia campania întreruptă printr-o înfrîngere, în 1711, la Stănilești.

Tratăm mai departe despre reacțiile cercurilor științifice contemporane față de *Sistem*. Nu avem informații despre tirajul cărții. Dintre rarele exemplare aflătoare în țară, unul din cele mai complete, de la Biblioteca Academiei R. S. România (ex. I), a fost dăruit de Nil Popov, profesor de istoria Rusiei la Universitatea din Moscova, la 2 noiembrie 1877, foarte probabil prin Tocilescu însuși. Alt exemplar (dubletul I), incomplet, pare să fi aparținut lui B. P. Hasdeu, care a notat pe foaia de titlu, în rusește: „Am cumpărat-o din Moscova, în anul 1852. Thaddei

[196] V. mai sus nota 93.

[197] *Sistemul*, p. 32, 175.

[198] *Ibidem*, 358.

[199] *Ibidem*, p. 8, 173, 379. Este cunoscutul final „în vîrf de cuțit" folosit și în *Panegiricul lui Petru cel Mare* (1714); v. Eugen Lozovan, *Le Panégyrique de Pierre le Grand*, Copenhaga, 1981 (extras din „RIDS. Etudes Romanes", 1981, nr. 92), p. 6—7 și 19, nota 3.

[200] V. obiecțiile Sinodului și răspunsul lui Cantemir la Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 522—525, anexele LXVIII—LXIX; cf. și scrisoarea Principelui către Aleksei Vasilievici Makarov, secretarul Cabinetului imperial, din 30 octombrie 1722, la Paul Cernovodeanu, Alvina Lazea și Mihai Caratașu, *Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir*, în „Studii", 26, 1973, nr. 5, p. 1042—1043.

[201] Corespondența lui Petru cu Sinodul la N. A. Voskresenskii, *Законодательские акты Петра I*, Moscova—Leningrad, 1945, p. 112—114; v. și P. Pekarskij, *op. cit.*, vol. II, p. 585; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 213—214.

Aleksandrovici Ghijdeu". Se știe că învățatul semna, în Rusia, Thadeu, echivalentul latin al numelui Bogdan [202]. Volumul în posesia lui fusese dăruit în luna iunie 1725 unui diacon Timothei, dintr-o lavră rusească greu de identificat, într-o lungă însemnare a primului proprietar, care ocupă paginile 1—35. Este o dovadă a circulației cărții în Rusia, unde, după cum vom vedea, curînd după moartea lui Cantemir *Sistemul* începe a fi uitat, nebucurîndu-se de atenția cercetătorilor.

3. Fragmentele în limba germană

Cîteva fragmente din *Sistem* au fost traduse curînd după apariția versiunii rusești în limba germană. Ele se află în Arhiva Academiei Germane de Științe din Berlin și au fost semnalate mai întîi de acad. Emil Pop [203]. Cele șapte pagini (f. 38^r — 41^r) adresate lui *Monsieur Iablonsky, Conseiller de la Cour pour sa Majesté le Roy de Prusse à Berlin* poartă titlul: *Continuatio. Extractus auß dem russischen Buch des Fr. Cantemiri von der türkischen Religion.* Este vorba de extrase din cărțile I—II și IV tratînd despre credințe și legende musulmane (cu rare referințe coranice) despre Mahomed, soțiile și minunile lui, îngeri și demoni, *Noul Testament*, *Coran*, despre porunci privind relațiile sexuale și vinul, despre Solomon, Noe, călătoria Profetului în cer. Textul german este scris cu ortografie inconsecventă și de un imperfect cunoscător al limbii ruse; traducerea pare să cuprindă mai degrabă note de lectură: extrasele nu sînt fidel traduse, ci rezumate și dispuse într-o ordine întîmplătoare. După selecția pasajelor s-ar părea că redactorul acestor extrase traduse dorea să-și convingă corespondentul din Berlin despre absurditatea credințelor musulmane din perspectivă creștină, despre caracterul lor imoral, adesea scatologic.

După cum se știe, Daniel Ernst Jablonskv, teolog și orientalist, președintele Academiei din Berlin între anii 1737 și 1741, se interesa de cartea lui Cantemir, și la 13 martie 1726 Heinrich Huyssen îi scria din Sankt-Peterburg despre posibilitatea traducerii ei de către Frisch [204]. Pasajele traduse în germană par a fi fost legate de acest proiect nerealizat.

4. Traducerea bulgară

Sistemul trebuia să rămînă mult timp pentru învățații de limbă rusă — sau pentru cei care-și căutau informația în această zonă de cultură — un izvor principal asupra civilizației islamice. Ne-o dovedește traducerea făcută de apostolul renașterii culturale bulgare Stoiko Vladislavov (1739—1813), mai cunoscut sub numele său monahal — Sofronie Vraceanski (episcop de Vrața).

Versiunea a fost făcută în 1805, cînd Sofronie, refugiat în Țara Românească, s-a putut mai lesne dărui lucrului literar (aci și-a scris autobiografia, a tradus *Teatrul politic*, a publicat prima carte în limba bulgară modernă, *Kiriakodromionul* lui Nichifor Theotokis, Rîmnicul Vîlcea, 1806). Ea reprezintă partea a treia din lucrarea *Исповедание православной веры*, în care episcopul Vrației înfățișa cele trei religii abrahamice — creștină, mozaică și musulmană —, pentru a arăta superioritatea creștinismului. Manuscrisul versiunii bulgare se păstrează în fondul M. P. Pogodin, ms. 1204, f. 179—340 al Bibliotecii „M. E. Saltîkov-Scedrin" din Leningrad. Poartă titlul: **Сустима и релігіа моХамеданскиѧ и о житие МоХамедовое иже оны вѣрȣютъ, его пророка быти послѣднаго какво о пиши имъ оу книгȣ МоХамедіа нареченнаѧ і ѡще много дрȣго, що онꙑ вѣрȣват и держатъ.**

---

[202] Eufrosina Dvoicenko, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu*, București, 1936, p. 18—19. Cum însă în 1852 Hasdeu avea 16 ani, se afla la studii la Universitatea din Harkov, și nu știm să fi călătorit la Moscova, însemnarea mai trebuie cercetată.

[203] Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în „Studii" 22, 1969, nr. 5, p. 832; extrasele din *Sistem* se află sub cota in-fol. I—V—Bd. 3, f. 38^r—41^r. Mulțumim și pe această cale conducerii Arhivelor Academiei din Berlin pentru trimiterea de fotocopii de pe aceste pagini.

[204] *Ibidem:* „încă nu am putut afla identitatea și specialitatea lui Erisch" (sic!). Este vorba de Johann Leonhard Frisch (1666—1743), membru al Academiei din Berlin (din 1706), reputat pentru lucrările sale privind limbile slave și bun cunoscător al limbii și istoriei ruse (W. Bahner, *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir (1673—1723)*, în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR*, 1973, nr. 13, p. 16). La proiectul acestei traduceri se referă, poate, J. P. Kohl, *Introductio in historiam et rem slavorum imprimis sacra*, Altonaviae, 1729, p. (X), nr. IV, afirmînd că *Systema religionis Muhamedanae, quo à Serenissimus Moldaviae Princeps Demetrius Cantemirius, summa fide ac diligentia a se conscriptum, ante aliqot annos Petropoli divulgavit, eruditorum quorundam hortatu ex Slavonico-Ruthena lingua translatum, variisque observatis auctum, praemissa praefatione de iis, qui ad hanc memoriam nostram Turcarum religionem literis consignarunt, scriptoribus.* Kohl trimite la nota *h* și la o recenzie a sa din „Acta eruditorum" din Leipzig.

Sistemul lui Cantemir îi oferea lui Sofronie cea mai abundentă informaţie privitoare la islam. Deşi nu putea ignora numele autorului, el nu-l menţionează în traducerea sa, care a putut astfel să fie mult timp socotită drept o scriere originală [205]. Sofronie a adaptat textul lui Cantemir exigenţelor lucrării sale, adresată cititorilor în limba bulgară a vremii. Aşadar, el a tradus într-un stil simplu, a restructurat *Sistemul*, a adăugat unele pasaje, a omis multe pagini, a renunţat la împărţirea în şase cărţi şi a prefăcut unele subdiviziuni în capitole. După o predoslovie care reia ideile din prefeţele lui Cantemir, cele 128 de capitole ale versiunii bulgare reproduc cărţile şi capitolele *Sistemului* în ordinea următoare: I 2,6—10, 12; II 2,4—5; IV 1,4—12, 14, 16; III 5—10, 17—21; I 11; II 1, 3, 6; III 1, 3; IV 2—3, 13, 15; V 1—14; VI 1; V 15; VI 1—27, 30—34. Intervenţiile lui Sofronie par logice: *Apocalipsul muhamedan* (cartea a III-a) trebuia înfăţişat după *Zidirea lumii* din cartea a IV-a. Cantemir urma norme obişnuite autorilor islamului. Eshatologia musulmană este imediat asociată Profetului şi misiunii lui. Cărturarul bulgar nu putea, fireşte, să surprindă economia islamică a cărţii lui Cantemir.

Subdiviziunile unor capitole (V 11 şi 12; VI 1—3, 6, 14, 18, 27, 32) devin capitole separate. Sofronie adaugă două texte despre originea arabilor (I, 2) şi despre dragostea dintre o tînără rusoaică şi un prizonier turc (VI, 4). El înlătură tot ce i se pare balast retoric sau detaliu nesemnificativ, căutînd să simplifice cursul expunerii, omite pasajele licenţioase şi, curios, caută să extindă criticile aduse *Coranului* la *Talmud*, carte pe bună dreptate ignorată în *Sistem*. Construcţiile şi expresiile savante rămîn, adesea, neînţelese traducătorului. Realizată cu mijloace explicabil inferioare originalului cantemirian, versiunea bulgară a *Sistemului* păstrează o deosebită valoare ca fapt de cultură: „una dintre cele mai vechi scrieri de literatură cultă tradusă în limba bulgară modernă, la începutul acestei literaturi", cum a apreciat-o P. P. Panaitescu [206], şi, putem adăuga, cea dintîi lucrare bulgară de orientalistică, ea vădeşte interesul unei culturi balcanice pentru *Sistemul* lui Cantemir, interes nemanifestat în ţara unde fusese publicată cartea.

5. *Curanus* copiat pentru Academia Română

Între instrucţiunile primite de Grigore Tocilescu pentru misiunea sa în Rusia era şi copierea oricăror opere în limba latină ale lui Dimitrie Cantemir. Atenţia învăţatului a fost îndreptată asupra celor mai cunoscute atunci, *Descrierea Moldovei* şi *Istoria Imperiului Otoman*, ale căror transcrieri integrale le-a adus la Bucureşti. În ce priveşte manuscrisul *Curanus*, care cuprindea, cum am văzut, ambele forme — scurtă şi dezvoltată — ale *Sistemului*, Tocilescu n-a reuşit să copieze decît primele 36 de file (mai precis pînă la 37ʳ sus: *Despre Araf*); aspectul copiei arată că ea a fost întreruptă de întoarcerea precipitată în ţară a cercetătorului, căruia Academia i-a refuzat subsidiile necesare continuării misiunii sale.

Această copie (ms. lat. 76 al Bibliotecii Academiei Române, f. 41—100ᵛ) a fost, evident, făcută de un funcţionar al Arhivei Ministerului rus al Afacerilor Străine, din însărcinarea lui Tocilescu. Copistul avea o scriere limpede, dar nu a putut învinge dificultăţile transcrierii, care păcătuieşte sub mai multe raporturi. Paginaţia originalului nu e notată pe copie, numerotată, curios, pe coliţe de 4 pagini (aşadar 30 de coliţe = 120 de pagini). Copistul întîmpină neclarităţi pe care le corectează parţial la colaţionare (ms. lat. cit., p. 46, 47, 47ᵛ, 59ᵛ etc.); rămîn însă erori,

---

[205] V. despre traducerea bulgară a *Sistemului:* A. I. Sobolevskii, *Неизвестные труды Софрония Врачанского*, în *Известия Отделения русского языка и словестности Имп. Акад. наук*, 13, 1908, кн. 1, p. 91—94, şi A. I. Iaţimirskij, *Мелкие тексты и заметки по старинной южно-славянской литературам*, кн. 2, p. 109—110, *ibid.*, 21, 1916, p. 115; N. Ošerkov, *Автобиографиата на Софроний Врачански*, Sofia, 1914; V. Sl. Kiselkov, *Софроний Врачански, живот и творчество*, Sofia, 1963, p. 69—81, 116; Virgil Cândea, *La diffusion de l'oeuvre de Dimitrie Cantemir en Europe du Sud-est et au Proche-Orient*, în „Revue des études sud-est européennes", 10, 1972, nr. 2, p. 350—351. Comparaţia între originalul *Sistemului* şi traducerea lui Sofronie au făcut-o T. N. Kopreeva, *Неизвестный источник жития Софрония*, în *Труды отдела древнерусской литератур*, 23, 1968, p. 309—341, şi Anca Irina Ionescu, *Considérations sur la traduction du Livre sur le Système de la Réligion des Musulmans de Cantemir par Sofronie Vračanski*, în „Revue des études sud-est européennes", 15, 1977, nr. 1, p. 101—112. În cele ce urmează ne-am condus după rezultatele acestor articole.

[206] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, p. 219. Meritul lui Sofronie Vraceanski de a fi tratat despre islam la începuturile literaturii bulgare moderne nu include însă şi „toleranţa caracteristică Luminilor", cum afirmă Emil Georgiev, după care „Sofronie se depărtează de tradiţia medievală, care aşeza pe creştini mai presus decît pe ceilalţi" (*История на българската литература, II, Литература на възраждане*, Sofia, 1966, p. 71). Fidel religiei sale, Sofronie nu putea fi decît intolerant faţă de islam. Lucrarea lui, care voia să demonstreze superioritatea creştinismului, vădeşte un cărturar angajat, în nici un caz un iluminist.

ca *Muhamed* — cu un singur *m* — la p. 51 etc.; el nu copiază cuvintele în caractere arabe, iar nedumeririle le marchează cu semn de întrebare (f. 52); lasă locuri albe (f. 52—52ᵛ, 94); se străduiește să introducă în text adaosurile marginale, dar uneori (f. 57—71) nu reușește să le afle locul, așadar se mulțumește să le copieze pe o coloană paralelă.

6. Traduceri românești parțiale

După această copie, așadar reproducîndu-i defectele, a făcut traducerea sa din 1927 (*Despre Coran*) prof. Ioan Georgescu din Constanța [207], cu o sumară *Introducere* în care, după cîteva date despre islam și referiri la autorii români care au cunoscut sau au ignorat *Sistemul*, afirmă, în mod evident eronat, că forma scurtă „e o lucrare cu totul independentă și are, în mare parte, alt caracter decît cea apărută în rusește la 1722" [208]. Cu toată imperfecțiunea ei, această traducere a împlinit timp de o jumătate de secol, în cultura românească, funcția de a înfățișa cititorilor de la noi schița inițială a cărții lui Cantemir despre civilizația islamică [209].

Proiectele sau încercările de traducere integrală a operei în forma ei desăvîrșită nu au lipsit și, după inițiativa din 1838 a lui Costache Negruzzi — nerealizată —, trebuie să amintim încercarea Elenei G. Zane: cunoscuta cercetătoare și editoare a scrierilor lui N. Bălcescu se angajase acum trei decenii în această atît de dificilă muncă, pe care, negreșit, considerăm că era cea mai în măsură să o ducă în chip fericit la capăt, cunoscîndu-i acribia, sensibilitatea pentru vechea noastră literatură și desăvîrșita cunoaștere a limbii ruse. Alte lucrări — mai necesare în programul de atunci al valorificării moștenirii literare românești — au curmat acest efort înainte de împlinirea lui.

Dintre versiunile românești fragmentare din *Sistem*, necesare redactării unor lucrări de diplomă cu teme de orientalistică, cităm, deocamdată, traducerea (de Rodica Iosu) a pasajelor privind folclorul turcesc, citate în teza sa de Liliana Botez în 1968 [210].

Tricentenarul nașterii lui Dimitrie Cantemir a prilejuit, de asemenea, publicarea cîtorva fragmente traduse din *Sistem* [211].

VII. *SISTEMUL* ÎN ISTORIA STUDIILOR ORIENTALE

O judecată imparțială asupra *Sistemului religiei muhammedane* trebuie să situeze această operă în trei cîmpuri ale orientalismului european: cel occidental, cel răsăritean și cel românesc.

Arabisticii apusene *Sistemul* îi aduce puține informații inedite la data alcătuirii lui, informații care ar putea fi izolate prin compulsarea atentă a cărții cu lucrările lui Rycaut și Marracci. Elemente noi, de pildă, sînt observațiile personale ale lui Cantemir — semnalate mai sus, apoi oracolele criptice privitoare la sfîrșitul lumii, extrase din *Esrâr-i cefr-i rümûz* sau folosirea „catehismului" *Risâle-i Birgevî*.

Dacă prin Edward Pococke, L. Marracci, B. d'Herbelot, Europa cultivată dispunea, la începutul secolului al XVIII-lea, de o informație abundentă despre islam, concepția ei cu privire

---

207 V. mai sus, p. V.

208 Principele Dimitrie Cantemir, *Despre Coran*, trad. I. Georgescu, Cernăuți, 1927, p. 9 (extras din „Analele Dobrogei , 7, 1927, p. 67—121); cf. și p. 10—11; I. Georgescu remarcă defectele copiei după care a tradus, subliniind „neglijența condamnabilă cu care s-au făcut lucrări de o importanță așa de mare" (p. 11), așadar recunoaște că „în asemenea condițiuni, firește, nu avem pretenție de a înfățișa cu toată exactitatea tratatul *Despre Coran* al principelui D. Cantemir" (*ibidem*).

209 Al. Busuioceanu, *Studii noi asupra lui Dimitrie Cantemir*, în „Curentul", 1, 1928, 14 ianuarie, p. 2, prezenta publicului larg această traducere neașteptată adresată de fapt unui cerc restrîns de specialiști. De observat însă că nici studiul din 1923 al lui Ștefan Ciobanu (citat mai sus), nici traducerea lui Ioan Georgescu nu au înlăturat confuziile pe care unii cercetători continuau să le facă între *Sistemul, Despre Coran* și traducerea *Coranului* de P. Postnikov din 1716. V., de exemplu, G. Pascu, *Viața și operile lui Dimitrie Cantemir*, București, 1924, p. 96—97, și Dan Simonescu, *Activitatea lui Dimitrie Cantemir în Rusia*, în „Cercetări istorice", 19, 1946, p. 14.

210 Liliana Botez, *Elemente de folclor turcesc în lucrările de orientalistică ale lui Dimitrie Cantemir*. Conducător științific: lector Mamut Enver, București, 1968, 40 p. (Universitatea București, Facultatea de Limbi Romanice, Clasice și Orientale). O traducere integrală a *Sistemului* (de către prof. Al. Severin) proiectase în 1960 Secția de studii orientale a Societății de Studii Istorice și Filologice din R. S. România (M. Guboglu, *Dimitrie Cantemir — orientaliste*, în „Studia et acta orientalia", 3, 1960, p. 156, nota 3).

211 Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir, Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, în „Luceafărul", 16 (1973), nr. 21, 26 mai, p. 3; același, *Dimitrie Cantemir despre literele și artele islamului*, în „Manuscriptum", 4, 1973, nr. 4 (13), p. 6—17.

la această civilizație putea profita de viziunea personală a cărturarului român care, spre deosebire de confrații săi apuseni, avea avantajul de a fi cercetat și trăit în lumea musulmană nu numai în răstimpul relativ scurt îngăduit de o călătorie, o misiune, o ambasadă, ci întreagă tinerețea sa, mai bine de două decenii. În cartea lui Cantemir învățații apuseni erau așadar confruntați, dincolo de informații deja cunoscute, cu judecăți noi, obiective, cele pe care le-am semnalat în legătură cu atitudinea lui Cantemir față de islam [212].

Între confrații săi orientaliști din Europa secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, Principele se distinge tocmai prin autenticitate și atitudine. *Biblioteca orientală* a lui d'Herbelot este, negreșit, o mină de informații asupra islamului incomparabil mai bogată decît *Sistemul*, dar cîte inexactități și naivități a adunat în opera sa cărturarul francez care n-a călătorit niciodată în Orient! Capucinul Raphael du Mans a dat, prin raportul său către Colbert, *Estat de la Perse en 1660*, o imagine amplă și nuanțată a unei părți însemnate din lumea musulmană, dar, după cum s-a observat, „atitudinea lui față de tot ce vedea în Persia era fățiș negativă" [213]. Cantemir nu se convertise la islam, dimpotrivă, în toată opera sa își afirmă sentimentele creștine, dar ce diferență de atitudine față de civilizația musulmană! Cărturarul român are în judecățile sale poziția adversarului loial: el nu împărtășește convingerile doctrinare ale musulmanilor și știe că, întemeiat pe o îndelungată experiență, le poate denunța cu autoritate scăderile, dar nu se sfiește să laude tot ce i se pare valoros în civilizația islamului. Învățații europeni contemporani lui Cantemir studiau această civilizație preocupați, cum s-a observat [214], „de contrastul între succesele civilizației europene și caracterul înapoiat al Orientului. Pentru prima oară se pune problema de a ști care este rațiunea acestui fenomen". Principele, care făcea parte din Europa Orientală, așadar dintr-o lume de îndelungată simbioză cu islamul otoman, este sensibil la decadența militară sau instituțională a Porții, dar nu subscrie la teza superiorității culturale occidentale. Prin Cantemir islamul a avut pentru prima oară în epoca modernă un cercetător și un judecător european și creștin dinlăuntrul lui. Acesta ni se pare a fi motivul pentru care orientaliștii de azi trebuie să revină asupra *Sistemului*, carte care ocupă un loc aparte în istoria arabisticii europene.

A doua întrebare privește modul în care învățații ruși au privit această carte, scrisă și publicată în zona lor de cultură. Ce aducea nou *Sistemul religiei muhammedane* în cunoștințele rusești despre islam din epoca lui Petru cel Mare?

Opera lui Cantemir reprezintă pentru orice cercetător obiectiv punctul de plecare al arabisticii științifice în Rusia și este curios faptul că, după cum vom vedea, istoricii ruși ai acestei discipline nu au subliniat cum se cuvine meritele principelui român.

Literatura rusă despre islam din secolele XIV—XVII a fost relativ săracă: unele mențiuni în letopisețe referitoare în special la turci, relații de călătorie în Orient ca acelea ale lui Afanasij Nikitin (1466—1472), Trifon Korobeinikov (1583), Fedor Afanasiev, fiul lui Kotov (1623—1624), descrieri de instituții și credințe musulmane, majoritatea traduse (Simeon Poloțkij în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, după *Speculum historiale* al lui Vincent de Beauvais, sau *Descrierea curții turcești* a polonezului Szimon Starovolski, tradusă în rusește în 1646). Cea dintîi lucrare despre doctrina coranică în literatura rusă a fost tot o tălmăcire după un autor cunoscut și scrisului vechi românesc — Ioanichie Galeatovski, rectorul Academiei Movilene din Kiev. Este vorba de lucrarea polemică *Alcoranul lui Mahomet nimicit de Kohelet* (așadar *Coranul* combătut cu *Psaltirea*). *Istoria scitică* (turcească) a lui Andrei Lîzov (1692) cuprindea și două capitole despre religia mahomedană [215].

În programul de dezvoltare culturală al lui Petru cel Mare cunoașterea Orientului ocupa un loc de prim ordin. Inițiativele țarului, îndrăznețe și de larg orizont, erau strîns legate de programul expansiunii teritoriale a Rusiei. Astfel, „ucazul din 18 iunie 1700, care este crono-

---

[212] V. supra, p. XIX—XXV.

[213] V.-V. Barthold, *La découverte de l'Asie. Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, trad. par B. Nikitine, Paris, 1947, p. 137.

[214] *Ibidem*, p. 138. Trebuie menționat că absența *Sistemului* din literatura orientalistă europeană a secolului al XVIII-lea s-a datorat exclusiv lipsei unei ediții într-o limbă accesibilă specialiștilor. Cărturarii germani au depus strădanii notabile în acest sens: a se vedea corespondența dintre Daniel Ernst Jablonski și Huyssen privind o traducere germană, intenția lui J. L. Frisch de a o efectua, ca și proiectul lui J. P. Kohl de a traduce *Sistemul* din rusă în latină (sic! W. Bahner, *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir, cit.*, p. 16). Membrii Academiei de Științe din Berlin au omagiat personalitatea și opera colegului lor român din 1714 printr-o ședință plenară, la 25 octombrie 1973, una din cele mai calde manifestări în memoria lui Cantemir, înscris, cu prilejul tricentenarului nașterii sale, în Calendarul mondial al aniversărilor UNESCO. Cele nouă comunicări prezentate în amintita ședință sînt publicate în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13.

[215] N. A. Smirnov, *Очерки истории изучения ислама в СССР*, Moscova, 1954, p. 15—25.

logic cea dintîi măsură a guvernului rus privind introducerea predării limbilor orientale în Rusia"[216], poruncea ca „doi-trei călugări învățați și nu prea bătrîni" să meargă în Extremul Orient pentru a învăța limbile și scrisurile chineze și mongole. Un alt ucaz, din 16 aprilie 1702, hotăra ca japonezul Denbei, naufragiat în Kamciatka și luat prizonier de cazacii lui Vladimir Atlasov, să fie adus în Rusia „ca să învețe patru sau cinci tineri în limba și scrierea japoneză". Aceeași datorie a avut-o în 1714 Sanima, un alt naufragiat japonez adus la Petesburg ca să dea informații despre țara lui[217]. Preocupărilor sale pentru cartografia Asiei centrale și în special a mărilor Caspică și Aral, care au permis lui Delisle să alcătuiască celebra sa hartă din 1723, le-a datorat Petru cel Mare obținerea diplomei de membru al Academiei de Științe din Paris. Țarul avea proiecte mari: întemeiat pe informațiile unui turcmen, Khodja Nefes, care povestise în 1713, la Astrahan, că Amu-Daria se vărsa mai înainte în Marea Caspică și că numai de curînd khivinii îi mutaseră cursul spre Aral (de frica rușilor), Petru năzuia să readucă fluviul în matca lui, obținînd astfel acces nu numai spre India, dar și către legendarul „Etketi", un Eldorado al acelor vremuri a cărui faimă ascundea de fapt minele de aur din Yarkend, în Turkestan. De aci expedițiile transcaspiene din 1714—1717 ale prințului Alexandru Bekovici-Cerkasskij (Devlet Ghirey), un cerchez convertit, în slujba lui Petru, și ale colonelului secund Ivan Buchholz. De succes inegal, aceste expediții au favorizat însă recoltarea unei bogate documentații despre triburile turce din Asia Centrală, hanatul Khiva și bazinele mărilor Caspică și Aral[218], valorificată în lucrările unor germani și suedezi, foști prizonieri, ca Strahlenberg, care-l însoțiseră pe Bekovici. În 1717 a avut loc ambasada în Bukhara, prin Caucaz și Persia, a lui Florio Beneveni, secretar al Secției Orientale a Departamentului Solilor (Posolskij prikaz, unde lucrase ani de-a rîndul Nicolae Milescu). Tot atunci, trei hani kirghizi — Tiavka, Kaip și Abū'l-Khair — se declarau supușii lui Petru. Cu un an înainte, Petru Postnikov, doctor al Universității din Padova, traducea *Coranul* în rusă[219], după versiunea franceză a lui A. Du Rier (1647), iar ambasadorul țarului în Persia, Artemii Volînskij, lua cu sine cinci tineri „pentru învățarea limbilor turcă, arabă și persană"[220]. „Cabinetul de rarități" al lui Petru — care va deveni în 1818 Muzeul asiatic din Sankt-Peterburg — se îmbogățea cu manuscrise, monede și alte monumente ale culturii islamice și orientale în general.

În acest climat de interes pentru tradițiile și realitățile islamului a fost scris *Sistemul*. Autorul cărții nu era singurul expert în islamologie din Rusia lui Petru cel Mare; țarul acorda, dimpotrivă, cum am arătat, atenția și protecția lui mai multor învățați — de inegală valoare — gata să-i furnizeze informații despre lumea orientală. Chiar în timpul campaniei din Caucaz, țarul și-a însărcinat interpreții să copieze inscripțiile tătare și armene aflate în ruinele orașului Bulgar. La fel, tălmaciul său tătar Ijbulatov a alcătuit, la Reșt, după un manuscris persan pierdut apoi, versiunea rusă a istoriei Derbentului *(Derbend-nāme)*. Dar numai Cantemir i-a putut înfățișa lui Petru o lucrare fundamentală despre islam, și numai el a avut șansa — datorată excelentelor relații cu țarul în 1721—1722, cînd se profila eventualitatea unei înrudiri, prin principesa Maria și așteptatul ei prunc imperial — de a înfățișa cercurilor învățate rusești o carte cuprinzătoare privind civilizația musulmană.

Autorul *Sistemului* cunoștea, firește, actualitatea unei lucrări care trebuia să înfățișeze, cum își propunea, doctrina, cultura, obiceiurile și instituțiile popoarelor musulmane și sconta favoarea cu care țarul va întîmpina cartea. Dar, ca și *Istoria Imperiului Otoman*, *Sistemul* era adresat mai întîi cercurilor științifice ale Europei apusene, incomparabil mai largi și mai receptive decît cele rusești. Încă o dată este greu de acceptat afirmația (des repetată) că lucrarea a fost „scrisă din porunca lui Petru I"[221] în legătură cu proiectata campanie în Caucaz. Această campanie a fost numai p r i l e j u l versiunii ruse și al ediției ruse a lucrării, a cărei formă latină a putut fi astfel definitivată de Cantemir. De aceeași șansă nu au profitat celelalte scrieri ale învățatului român, care — în treacăt fie spus — n-au fost incluse prin traduceri și tipar culturii ruse promovate de Petru cel Mare[222].

---

216 V.-V. Barthold, *op. cit.*, p. 226.
217 *Ibidem*, p. 229.
218 *Ibidem*, p. 235—237.
219 V. mai sus, nota 45. Traducerea i-a fost mult timp atribuită lui Cantemir însuși.
220 N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 26.
221 *Ibidem*, p. 27.
222 Ni se pare semnificativ faptul că în afară de *Sistem* nici o altă scriere cantemiriană, chiar *Istoria Imperiului Otoman*, de o importanță care nu-i putea scăpa lui Petru, n-a intrat în programul de tipărituri poruncite de țar. Afirmația lui P. I. David, *Dimitrie Cantemir și urmașii săi în Rusia, exemplu de demnitate și patriotism*, București, 1974 (extras din „Biserica Ortodoxă Română", 92, 1974, nr. 7—8), p. 8, că *Sistemul* ar fi primit premiul „Corcana Țarului" (?!), „cea mai înaltă distincție oferită pentru prima oară savantului Dimitrie Cantemir [...], premiu aproape egal cu ordinul «Sfîntul Andrei» oferit de țar lui Constantin Brîncoveanu" nu are temei, iar referința la *История философии в СССР*, t. I, Moscova, 1968, p. 503, indică sursa erorii: confuzia între cuvintele *Coran* și *coroană*.

Cunoaştem soarta cercetărilor orientale ale lui Cantemir. Rezultatele investigaţiilor sale din Caucaz au fost valorificate — sub semnătură proprie — de cărturarul german din Sankt-Peterburg Gottlieb Siegfried Bayer, apoi de geograful francez Joseph Nicolas Delisle [223], căzînd în deplină uitare pînă la publicarea lor în ediţia Academiei Române [224].

Cît priveşte *Sistemul* — criticat în Rusia chiar la apariţie de un adversar al lui Cantemir[225] —, el a fost prezentat relativ repede cercurilor ştiinţifice europene de Johann Peter Kohl, profesor la Academia de Ştiinţe din Sankt-Peterburg, în lucrarea sa *Introductio in historiam et rem slavorum imprimis sacra*, Altonaviae, 1729, p. VI şi 20. După Kohl, cartea lui Cantemir a fost menţionată în secolul al XVIII-lea şi de alţi autori: Johann Albert Fabricius, *Salutaris lux Evangelii*, Hamburgi, 1731, p. 495—497; Alexius Horányi, *Memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, pars II, Viennae, 1776, p. 283; Paullus Walaszky, *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus*, Posonii et Lipsiae, 1785, p. 234 (şi în editio altera auctior et emendatior, Budae, 1808, p. 340—341), între scrierile altor învăţaţi din ţările române. De fapt, Fabricius, în cartea căruia, arăta Walaszky, *Sistemul* ar fi fost pe larg *(fuse)* descris, dă numai (tot după Kohl), sumarul lucrării tradus în latină. La rîndul lui, Horányi se mulţumeşte să citeze, între alte scrieri cantemiriene, *Religio Mahometana*. Nici unul dintre autorii amintiţi nu cunoscuseră mai mult decît titlul, cel mult sumarul *Sistemului*. Interesul pentru Cantemir (ca şi pentru Nicolae Mavrocordat sau Ioan Comnen) al lui Horányi şi Walaszky nu era ştiinţific, ci politic: pretenţia iluzorie de a include între valorile culturii maghiare operele unor cărturari din ţările române revendicate de „regatul Sfîntului Ştefan" [226].

Cartea a fost evocată, cum ne aşteptam, în studiile privitoare la epoca lui Petru cel Mare [227]. În 1855 ea era considerată deja drept o tipăritură rară, justificînd semnalarea, ca atare, într-o revistă de cultură [228]. Dar dacă subiectul ei exotic n-a ispitit prea tare pe istoricii culturii ruse a veacului al XVIII-lea, s-ar fi cuvenit ca orientaliştii să acorde atenţia necesară acestei cărţi, care inaugura, cum am văzut, arabistica rusească. Nu cunoaştem nici un studiu al vreunui specialist rus sau sovietic asupra *Sistemului* lui Cantemir. V.-V. Barthold, care în lucrarea sa fundamentală *Istoria studierii Orientului în Europa şi Rusia* [229] consacră un întreg capitol interesului lui Petru cel Mare pentru lumea musulmană, nici nu aminteşte *Sistemul*. Acad. I. I. Kracikovskij, în *Studii privind istoria arabisticii ruse*, menţionează cartea, scrisă „probabil" din iniţiativa lui Petru cel Mare [230]. Reputatul islamolog atribuia erudiţia lui Cantemir şi cunoaşterea limbilor orientale studiilor făcute în Moldova şi la Constantinopol. Kracikovskij re-

---

223 P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, p. 221—226; Paul Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în „Revue des études sud-est européennes", 11, 1973, p. 654—656.

224 *Operele principelui Demetriu Cantemir*, t. VII, Bucureşti, 1883: *Collectanea orientalia*.

225 În acelaşi an 1722 a fost publicată la Sankt-Peterburg (tot „din porunca [...] lui Petru cel Mare"), sub titlul *Книга историография початия имене славы и разширения народа славянского*, traducerea cărţii lui Mauro Orbini Rauseo, abbate Melitense, *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti schiavoni historia*, Pesaro, 1601, lucrare plină de erori (autorul menţionează, între altele, luptele slavilor în... Africa!). Traducătorul, Slava Vladislavovici Raguzinski, neguţător dalmat intrat încă din 1703 în slujba Rusiei, mai întîi ca expert în probleme otomane, apoi ca diplomat, nu văzuse, fireşte, cu ochi buni venirea lui Cantemir, superior lui prin rang, învăţătură şi autoritate. Afirmaţiile din prefaţa traducerii (nesemnată) că lucrarea lui Orbini nu ar cuprinde „fabule esopice, nici poveşti mahomedane, nici alte asemenea ficţiuni *(романцы)*" sînt încercările lui Sava de a diminua valoarea *Sistemului* (cf. P. Pekarskij, *op. cit.*, t. I, p. 254; t. II, p. 575—576; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 219). La rîndul său Cantemir îl va ataca atît în *Sistemul*, cît şi în *Hronicul vechimii a romano-moldovlahilor* (v. *Comentarii*, nr. 1261).

226 Aceasta explică şi prezenţa operelor lui Dimitrie Cantemir în A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, Bucureşti, 1931, nr. 341, 391, 405, 455, 537; vol. II, nr. 1173, 1328 (la fel Nicolae Mavrocordat, *ibid.*, vol. I, nr. 310), care n-au, evident, nici un loc în relaţiile culturale româno-maghiare. V. şi Grigore Ploieşteanu, *Dimitrie Cantemir, ecoul operei şi personalităţii sale la maghiari*, în „Vatra", 13, 1983, nr. 3 (144), martie 20, p. 14.

227 P. Pekarskij, *Наука и литература в России при Петре Великом*, t. I, p. 254—255; t. II, p. 529, 567—570, 581—585.

228 [F. Zaiţev], *Редкая книга в библиотеке Трубчевского уездного училища*, în „*Журнал Министерства народного просвещения*", 1855, август, *Указатель*, p. 61—63.

229 V. mai sus, nota 213. La rîndul său, Raymond Schwab, *La Renaissance Orientale*, Paris, 1950, p. 184—186, pare să ignore că preocupările pentru orientalism în Rusia datau dinaintea Ecaterinei a II-a şi, fireşte, nu-l menţionează pe Cantemir alături de alţi islamologi ai secolului al XVIII-lea.

230 I. I. Kracikovskij, *Очерки по истории русской арабистики*, Moscova—Leningrad, 1950, p. 42—43; idem, *Избранные сочинения*, t. V, Moscova—Leningrad, 1958, p. 33—34.

marcă noutatea atitudinii lui Cantemir față de islam, în contrast cu vechea literatură de basme tendențioase antimusulmane din literatura polemică bizantină sau cea polono-rusă a secolului al XVI-lea, deși, consideră el, Cantemir nu s-a putut sustrage complet influenței acestei literaturi. Kracikovskij nu pare să fi întîrziat prea mult asupra *Sistemului* (este sigur că erudiția și pasiunea sa arabistică i-ar fi îngăduit observații mult mai numeroase și mai profunde asupra cărții), dar el a formulat în știința sovietică cele dintîi judecăți pertinente asupra acestei opere a lui Cantemir. În *Studii de istorie asupra cercetării islamului în U.R.S.S.* [231], N. A. Smirnov descrie sumar *Sistemul*, cu observația că, „trecînd cu vederea expunerea elementară și spiritul intolerant, prin autenticitatea informațiilor pe care le cuprinde și corectitudinea interpretării faptelor [cartea] nu e mai prejos decît lucrările occidentale despre islam din vremea ei" [232].

Sistemul a pătruns relativ tîrziu în cultura românească. Costache Negruzzi cunoștea cartea, de vreme ce își propunea să o traducă din rusește — cum arătam la începutul acestui studiu, în ediția de *Opere* ale principelui Cantemir proiectată împreună cu Mihail Kogălniceanu. B. P. Hasdeu, care, după cum s-a văzut mai sus, avea un exemplar din *Sistem*, astăzi în Biblioteca Academiei, cita lucrarea în studiul său *Istoria toleranței religioase în România* [233], și anume în legătură cu faptul că orice loc curat sau curățat poate sluji la practicile religioase ale unui adevărat musulman, la fel ca un templu [234]. Este evident că Hasdeu citise cu atenție lucrarea lui Cantemir.

Ovid Densusianu, publicînd scrisoarea din 1714 a lui Cantemir către un academician din Berlin [235], a introdus în istoria noastră literară informații genuine privind intenția principelui de a scrie o carte despre civilizația islamică.

Sintezele sau manualele de istorie a literaturii române abia menționează *Sistemul*, chiar după ce studiul lui Șt. Ciobanu pusese în circulație informații despre această operă [236].

Bibliografia românească veche conferă, cum ne așteptam, locul cuvenit *Sistemului*, din care sînt traduse amîndouă prefețele principelui (către Petru cel Mare și către cititor) și sînt reproduse *Oda* lui Lopatinski și *Lauda* lui Vișniovski [237].

Dar abia comemorarea a 250 de ani de la nașterea lui Cantemir, în 1923, și atenția acordată acestui eveniment de Academia Română au prilejuit publicarea celui dintîi studiu mai întins asupra *Sistemului* în literatura noastră științifică. El era datorat învățatului Ștefan Ciobanu, care, în ședința din 11 iunie 1924, în cuprinsul unei substanțiale comunicări despre *Dimitrie Cantemir în Rusia*, a dat cel dintîi rezumat, însoțit de informațiile necesare asupra genezei acestei scrieri cantemiriene [238].

Un loc însemnat a făcut apoi *Sistemului* I. Minea, în lucrarea sa *Dimitrie Cantemir — omul, scriitorul, domnitorul* [239], în 1926. Un an mai tîrziu, prof. Ioan Georgescu publica traducerea cunoscută a *Coranului*. Timp de trei decenii, istoriografia noastră literară s-a hrănit din bibliografia citată mai sus.

În 1958 P. P. Panaitescu a reluat aceste informații în monografia sa despre Dimitrie Cantemir, recapitulînd esențialul, înfățișînd și răspîndirea sud-est europeană a operei [240]. Dan Bădărău în *Filozofia lui Dimitrie Cantemir* abia menționează scrierea [241], pierzînd astfel șansa de a defini atitudinea principelui față de cugetarea orientală. Nici în valoroasele studii ale lui Petru Vaida [242] *Sistemul* nu este folosit pentru ceea ce reprezintă această scriere ca întîi contact

---

[231] V. mai sus, nota 215.

[232] *Op. cit.*, p. 27.

[233] Ed. a 2-a, revăzută și adausă, București, 1868, p. 57. Vezi, însă și mai sus, nota 202.

[234] Cp. *Sistemul*, p. 157, 216.

[235] V. mai sus, nota 11.

[236] V. de exemplu, N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1901, p. 402 (autorul credea că *Sistemul* ar fi „traducerea latină comentată a *Coranului*"); Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, p. 175; Al. Piru, *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. 3-a, București, 1970, p. 358—359 (dar Cantemir nu vorbește nicăieri de apocatastază, doctrină origenistă respinsă de Biserica ortodoxă, pe care nu avem dovezi că Principele o împărtășea); G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969, p. 256 (simplă mențiune) etc.

[237] I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, vol. II, București, 1910, p. 4—19, nr. 180.

[238] V. mai sus, nota 3 și rezumatul lui N. Iorga, *O suferință de cărturar român între străini: Dimitrie Cantemir în Rusia*, în „Revista istorică", 11, 1925, nr. 7—9, p. 137—147; cf. și Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, IV, București, 1945—1946, p. 202—215 (curs litografiat).

[239] Iași, 1926, p. 285—296.

[240] *Op. cit.*, p. 212—219; v. de asemenea articolele lui M. Guboglu și Yves Goldenberg, citate mai sus, notele 5 și 119.

[241] București, 1964, p. 102—103.

[242] Ne referim la lucrările lui P. Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, 1972, p. 134, și *Dimitrie Cantemir*, în *Istoria filozofiei românești*, București, vol. I, 1972, p. 58—102.

al gîndirii româneşti cu spiritualitatea islamică. Regretabile, aceste întîlniri ratate între cei mai harnici cercetători ai lui Cantemir din ultimii ani şi mesajul oriental al creaţiei învăţatului român se explică tocmai prin dificultatea comunicării *Sistemului* în versiunea românească, publicată atît de tîrziu [243].

Apariţia traducerii integrale (Bucureşti, Editura Minerva, 1977) a fost salutată prin cîteva recenzii [244] ale unor distinşi specialişti în istoria culturii şi a literaturii române (Şerban Cioculescu, George Zane, Alexandru Duţu, Carol Göllner, Alexandru Oprea). Cu o singură excepţie (Rodica Pop), ea nu pare să fi atras atenţia orientaliştilor [245].

Nu o dată, reprezentanţi de seamă ai culturii româneşti s-au înscris pe orbita unor culturi străine cu opere de seamă înainte de a-şi fi înfăţişat scrierile celor de-acasă. Petru Cercel, Nicolaus Olahus, Nicolae Milescu fac parte din această categorie de înaintaşi ai noştri, convinşi poate că afirmarea lor europeană reprezintă deopotrivă înălţarea pe o nouă treaptă a culturii patriei lor.

Adresîndu-şi opera cercurilor învăţate din Europa apuseană şi din Rusia timpului său, Cantemir, care cunoştea atît de bine stadiul de atunci al literelor româneşti, şi-a dat negreşit seama de locul deosebit pe care *Sistemul* îl ocupă în creaţia intelectuală românească. Întreruperea brutală a activităţii ştiinţifice şi literare a principelui prin sfîrşitul său timpuriu l-a împiedicat să ducă pînă la capăt această operă prin redactarea tomului al II-lea, editarea formei latine, pentru cărturarii Apusului şi — probabil — tălmăcirea ei în româneşte, pentru cei de acasă, aşa cum intenţionase — sau reuşise — cu alte scrieri ale sale. Dar chiar incomplet, scris şi editat în limbi străine, *Sistemul religiei muhammedane*, operă a unui cărturar român, rămîne, alături de *Istoria Imperiului Otoman*, contribuţia ştiinţifică de început a orientalisticii româneşti.

Ea este, astfel, şi primul omagiu major pe care cultura românească, printr-un ilustru reprezentant al său, l-a adus cu simpatie şi convingere civilizaţiei islamice.

VIRGIL CÂNDEA

---

[243] Este locul să explicăm absenţa *Sistemului* din lucrarea fundamentală în care ne-am fi aşteptat în primul rînd s-o aflăm: Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, vol. I—II, Bucureşti, 1900—1905. Învăţatul nu ignorase această lucrare, pe care o citează în *Istoria filologiei române*, ed. 2-a, Bucureşti, 1895, p. 44. Dar criteriul lui Şăineanu a fost analiza textelor vechi în limba română, ceea ce nu era cazul *Sistemului*, editat în limba rusă. Cea dintîi valorificare ştiinţifică a *Sistemului* — pentru studii de etnografie şi folclor oriental — este studiul lui Adrian Fochi, *Dimitrie Cantemir, etnograf şi publicist*, în „Revista de etnografie şi folclor", 9, 1964, nr. 1 şi 2, p. 83—84, 95—96, 125, 130—132 şi passim.

[244] V. *Bibliografia*, p. 704. Mulţumim şi pe această cale tuturor autorilor menţionaţi pentru aprecierea acestei traduceri, semnalată drept un eveniment literar şi care s-a bucurat de premiul Perpessicius pe anul 1977 acordat de Muzeul Literaturii Române.

[245] Alexandru Piru, *Dimitrie Cantemir-orientalist*, în „Luceafărul", 20(1977), nr. 27, p. 1 şi 5, face o prezentare a scrierii Principelui, fără să se pronunţe asupra traducerii, studiului introductiv şi comentariilor, deşi le foloseşte pretutindeni în recenzie. O singură remarcă — şi aceea inexactă — are autorul cu privire la comentariul nostru (nr. 1082) despre scepticism. Conceptul *ataraxiei* apare, desigur, şi la Epicur, dar nu la el se referă Cantemir, ci — corect — la Pyrrhon, cel dintîi care profesează această atitudine filosofică (v. Léon Robin, *La pensée grecque*, Paris, 1923, p. 381; idem, *Pyrrhon et le scepticisme grec*, Paris, 1944, passim, şi orice dicţionar enciclopedic). Citind aparatul traducerii recenzate, Al. Piru pare să nu fi înţeles că textul tradus de Ioan Georgescu *(Despre Coran)* nu este „originalul latin adus într-o copie defectuoasă din Rusia de Grigore Tocilescu", ci doar o primă formă, scurtă, a *Sistemului*, şi că Dimitrie Cantemir nu a folosit neapărat cartea lui Paul Rycaut prin manuscrisul versiunii ruse a lui Tolstoi (este o simplă ipoteză formulată în *Comentarii*, nr. 1124), ci probabil chiar traducerea în italiană a lui C. Belli, Veneţia, 1672. În sfîrşit, indiferenţă se spunea în greaca veche ἀδιαφορία, iar nu „adiaforon" (formă adjectivală), cum pretinde autorul recenziei.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

1. Versiunea rusă a *Sistemului*, forma ultimă și singura completă a operei, al cărei original latin este în mare parte pierdut, este republicată pentru prima dată în ediția de față, după aceea de la Sankt-Peterburg din 1722.

Deși imprimată cu caractere „civile", așa-numitul *„гражданский шрифт"* introdus de Petru cel Mare în 1708 și marcînd trecerea de la slovele chirilice bisericești la scrierea rusă modernă, ediția din 1722 rămîne tributară ortografiei caracteristice perioadei de tranziție din istoria scrisului și tiparului din Rusia.

În ediția de față a fost reprodus textul din 1722 potrivit normelor filologice actuale de editare a textelor vechi. Au fost păstrate așadar formele utilizate de Cantemir care corespund unor realități fonetice, morfologice, lexicale etc. diferite de cele ale limbii ruse literare actuale, dar au fost modernizate aspectele ținînd strict de grafie. Astfel:

— s-a renunțat la literele grecești ξ, ψ, θ, care au fost redate prin grupurile consonantice *кс*, *пс* și, după caz, prin consoanele *т* sau *ф*;

— ъ la sfîrșitul cuvintelor (sau în interiorul lor, după prefixe) a fost eliminat atunci cînd marca duritatea consoanei, fiind păstrat sau introdus acolo unde este cerut de normele ortografice actuale; la fel s-a procedat în cazul literei *ь*;

— ѣ a fost redat prin *е*;

— и, ї, і au fost transcriși *и* sau *й*, conform ortografiei actuale, în funcție de valoarea lor fonetică;

— s-a înlocuit forma de geneitiv singular a adjectivelor cu desinența *-аго* prin forma actuală *-ого*;

— la pluralul adjectivelor s-a înlocuit desinența *-ия* cu *-ие*, păstrîndu-se însă formele *-ия*, *-ая*, *-я* în cazul adjectivelor acordate cu substantive de genul neutru;

— s-a modernizat ortografia unor prefixe ca *из-/ис-*; *воз-/вос-* etc.

S-au corectat tacit punctuația, împărțirea în paragrafe și erorile evidente de tipar.

Notațiile marginale ale ediției din 1722 au fost incluse la locul lor în text atunci cînd reprezentau titluri de subcapitole sau indicarea unor surse bibliografice (în acest din urmă caz între paranteze) și au fost transcrise ca note de subsol (marcate cu semnul $^{\times}$) atunci cînd reprezentau glosări ale unor termeni necunoscuți, de obicei neologici. Cifrele marginale reproduc paginația ediției din 1722. Pentru a distinge paginile celor cinci texte inițiale, notate în ediția rusă de fiecare dată cu numerotare nouă, dar toate cu cifre arabe, s-au adăugat indicii literali a, b, c, d (Epistola dedicatorie *Către Petru cel Mare* —a, *Oda* și *Lauda* către Cantemir —b, *Sumarul* — c și *Precuvîntarea* — d).

Parantezele drepte ale autorului, [ ], din textul ediției ruse din 1722 au fost transformate în paranteze rotunde, ( ), parantezele drepte, [ ], din ediția de față conținînd adaosurile editorului. Citatele au fost date în ghilimele (în ediția din 1722—cu majuscule, uneori între paranteze drepte).

Textele în limba persană (care au putut fi identificate) absente din versiunea rusă din cauza lipsei în tipografie a caracterelor corespunzătoare au fost stabilite de traducător și incluse în ambele versiuni între paranteze [ ]; transliterarea lor poate fi găsită în *Note și comentarii*.

Au fost, de asemenea, completate între [ ] literele sau cuvintele arabe ori greceşti citate de autor ca exemple, dar neculese în ediţia 1722 (unde sînt lăsate spaţii albe).

2. Traducerea românească a *Sistemului* a fost făcută după versiunea rusă, care, potrivit argumentelor înfăţişate în *Studiul introductiv*, trebuie acceptată drept formă definitivă a cărţii. Manuscrisul latin autograf — în a doua sa formă, dezvoltată — a fost folosit într-o anumită măsură pentru limpezirea sensului unor pasaje şi pentru identificarea unor nume proprii.

Ca şi în textul rusesc, cifrele marginale reproduc paginaţia ediţiei din 1722, cele cinci texte iniţiale fiind deosebite între ele prin indicii literali a, b, c, d (v. mai sus). Această paginaţie este indicată şi în sumar, între paranteze.

Textele arabe absente în ediţia din 1722 care au putut fi identificate au fost date între paranteze drepte.

În ceea ce priveşte r e d a r e a n u m e l o r p r o p r i i, a t e x t e l o r ş i a t e r m e n i l o r d i n l i m b i o r i e n t a l e, am adoptat următoarele criterii:

a) Numele sau termenii care au forme româneşti acceptate au fost redate în aceste forme, aşadar *Cairo*, nu *Elcair*, *Mecca*, nu *Mekka*, *şeic*, nu *şeih* etc. Am păstrat însă formele *Muhammed* şi *Curan*, la care, cum arătăm în *Studiul introductiv*, Cantemir ţinea în mod deosebit;

b) N u m e l e, t e x t e l e ş i c u v i n t e l e o r i e n t a l e au fost transliterate aidoma, cu excepţia celor care cuprind slova *г*, transcrisă *g* sau *h*, după caz (aşadar *гусл* = *gusl*, dar *гуд* = *Hud*, *гаджь* = *hadj*). Formele arabe, persane sau turceşti corecte ale acestor nume şi cuvinte, desfigurate adesea de pronunţia sau transcrierea lui Cantemir sau de imperfecţiunile alfabetului chirilic, au fost restabilite în *Note şi comentarii*. Pentru transliterarea textelor arabe am folosit *sistemul* Brockelmann, redat în tabelul de mai jos:

Litera arabă	*Denumirea*	*Transliterarea*	*Litera arabă*	*Denumirea*	*Transliterarea*
ا	alef	ʼ, ā	ض	ḍād	ḍ
ب	bā	b	ط	ṭā	ṭ
ت	tā	t	ظ	ẓā	ẓ
ث	t̲h̲ā	t̲h̲	ع	ʻayn	ʻ
ج	d̲j̲īm	d̲j̲	غ	g̲h̲ayn	g̲h̲
ح	ḥā	ḥ	ف	fā	f
خ	k̲h̲ā	k̲h̲	ق	ḳāf	ḳ
د	dāl	d	ك	kāf	k
ذ	d̲h̲āl	d̲h̲	ل	lām	l
ر	rā	r	م	mīm	m
ز	zayn	z	ن	nūn	n
س	sīn	s	ه	hā	h
ش	s̲h̲īn	s̲h̲	و	waw	w
ص	ṣād	ṣ	ي	yā	y

c) C u v i n t e l e g r e c e ş t i — scrise în versiunea rusă totdeauna cu caractere chirilice — au fost redate cu caractere greceşti (aşadar *хеир* = χεῖρ, *ихнография* = ἰχνογραφία). N e o l o g i s m e l o r d e o r i g i n e g r e c e a s c ă, în care apar uneori litere greceşti (*систима*, *аξиома*, *леξикон*), li s-a dat echivalentul românesc corespunzător. Termenii reproduşi inconsecvent (ca *Hieron*, p. 193, sau *Ieron*, p. 195) au fost redaţi în forma din text.

Notaţiile marginale ale ediţiei ruse au fost tratate ca în textul rusesc (subtitlurile şi trimiterile bibliografice în text, glosările în notele de subsol marcate prin ×).

A d a o s u r i l e d i n p a r a n t e z e l e d r e p t e aparţin traducătorului.

3. A p a r a t u l c r i t i c al ediției cuprinde:

Referințe în josul paginii, datorate traducătorului și marcate cu * (spre deosebire de glosele lui Cantemir, notate cu ×). Ele stabilesc izvoarele (incomplet sau greșit citate în text, uneori omise de autor) sau reproduc, pentru comparație, unele citate. Locurile paralele din *Istoria Imperiului Otoman* nu sînt indicate decît atunci cînd autorul însuși declară că reproduce informații din această operă. În realitate, Cantemir își folosește mult mai des scrierea anterioară, după cum arătam în *Studiul introductiv.*

Note și comentarii, cuprinzînd obișnuitele lămuriri privind izvoarele folosite de autor, ideile, numele, termenii, instituțiile sau evenimentele menționate în lucrare. N-am putut verifica citatele lui Cantemir din unele lucrări turcești ca *Esrar-i cefr-i rümûz, Muhammediye, Risâla-i Birgevî*. N-am putut identifica unele lucrări ca *Shamshun-nāme* sau *Despre începuturile sarazinilor sau ale turcilor*, nici citatul — persan? — din încheierea epistolei dedicatorii, nici unele personaje legendare ca Evordî, Zozai sau Abidonda. Asupra acestor locuri din carte atragem în mod special atenția specialiștilor. Referința *EI* indică *Encyclopédie de l'Islam*, t. I—IV, Leyde — Paris, 1913—1934.

Indice-glosar de neologisme folosite de Cantemir (adaptate la sistemul flexionar al limbii ruse), alcătuit de editoarea textului rus, Anca Irina Ionescu.

Indice de nume. Alături de formele din text, am notat formele corecte, incluse în lista alfabetică, afară de cazurile în care se aflau în imediata vecinătate a atestărilor din text, ceea ce permite repede găsirea lor. Nu numai numele de persoane sau locuri, dar chiar cele de realități religioase (ordine de derviși, eretici etc.) au fost incluse în acest indice. Locurile, persoanele sau motivele legendare — dacă au intrat în onomastica islamică — vor fi găsite în același indice.

Indice cultural (un *index rerum* dezvoltat), care cuprinde principalele teme, subiecte, dar și ideile sau termenii interesînd istoria culturală a Europei de sud-est sau a lumii islamice. Alături de conceptele ca atare, am indexat aci numele lor în limbi orientale (de obicei în turcă), în formele date de Cantemir (cu forma corectă în paranteze).

Indice de autori și opere, care trimite la tot ce ni se pare a fi sursă a cărții, așadar nu numai la lucrările citate de Cantemir în text, dar și la acelea detectate de noi.

Toți indicii trimit la paginile ediției din 1722 (notate marginal în text).

Bibliografia cuprinde numai lucrările privitoare la *Sistem* — geneza, circulația sau valorificarea operei.

Ilustrația volumului o reproduce integral pe aceea din ediția 1722 (frontispiciul și unele desene din text), la care am adăugat o iconografie de epocă privind geneza cărții sau tematica ei (așadar, fotocopii după manuscrisul autograf, versiunea imprimată rusă, izvoare).

4. A n e x a cuprinde cele două texte în limba latină *(Oda* de Teofilact Lopatinski și *Lauda* de Ghedeon Vișniovski), care deschid ediția din 1722 și au o importanță deosebită pentru cunoașterea receptării operei la data apariției. Textul latin este îngrijit și tradus de Dan Slușanschi și este comentat de noi. Adaosurile editorului la comentarii sînt marcate prin „D.S.". Normele de editare sînt date la începutul anexei.

La soluționarea numeroaselor dificultăți întîmpinate în alcătuirea acestei cărți am beneficiat de o largă asistență din partea unor instituții sau persoane, cărora le-am adus cuvenitele mulțumiri în traducerea apărută la Editura Minerva în 1977. Dorim să adăugăm aici gratitudinea datorată celor ce ne-au ajutat la alcătuirea ediției de față: Ancăi Irina Ionescu, îngrijitoarea versiunii ruse, pentru utilele sugestii de emendație a traducerii românești; d-nei Șocufe Saidi, pentru concursul dat în ingrata operație de restabilire a textelor cu caractere arabe omise în ediția din 1722, operație pentru care ținem să reamintim cu recunoștință și ajutorul regretatului Aurel Decei.

Ilustrația volumului a fost realizată de Ionel Hozoc.

Tuturor le aducem și pe această cale viile noastre mulțumiri.

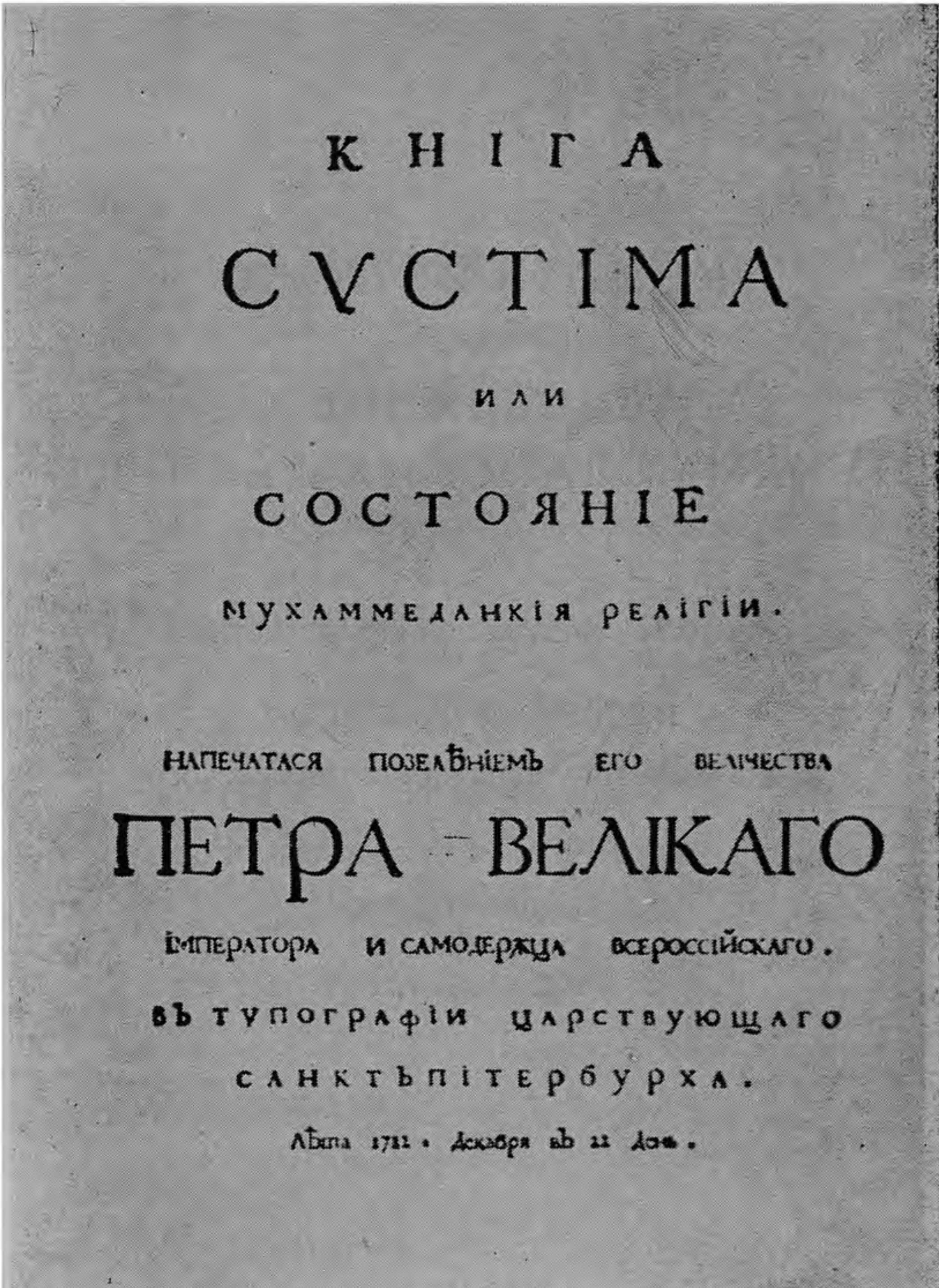
VIRGIL CÂNDEA

1. Dimitrie Cantemir. Gravură postumă din *The History of the growth and decay of the Othman empire*, translated by N. Tindal, part I, London, 1734.

2. Religia mahomedană. Alegorie de A. F. Zubov. Frontispiciu în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722.

КНІГА

СѴСТІМА

ИЛИ

СОСТОЯНІЕ

МУХАММЕДАНКІЯ РЕЛІГІИ.

НАПЕЧАТАСЯ ПОВЕЛѢНІЕМЪ ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА

ПЕТРА ВЕЛІКАГО

ІМПЕРАТОРА И САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО.

ВЪ ТУПОГРАФІИ ЦАРСТВУЮЩАГО

САНКТЪПІТЕРБУРХА.

Лѣта 1722. Декабря въ 22 день.

3. Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722, Foaia de titlu.

КНИГА СИСТИМА
ИЛИ
СОСТОЯНИЕ
МУХАММЕДАНСКИЯ РЕЛИГИИ

НАПЕЧАТАСЯ ПОВЕЛЕНИЕМ ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА

ПЕТРА ВЕЛИКОГО

ИМПЕРАТОРА И САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКОГО

В ТИПОГРАФИИ ЦАРСТВУЮЩЕГО

САНКТПИТЕРБУРХА

Лета 1722, декабря в 22 день

SISTEMUL
SAU
ÎNTOCMIREA
RELIGIEI MUHAMMEDANE

S-A TIPĂRIT DIN PORUNCA MAIESTĂŢII SALE

PETRU CEL MARE

ÎMPĂRAT ŞI AUTOCRAT AL ÎNTREGII RUSII

ÎN TIPOGRAFIA ÎMPĂRĂTESCULUI

SANKTPITERBURH

În anul 1722, decembrie în ziua de 22

1a ПЕТРУ ВЕЛИКОМУ

священного российского государства, освященнейшему автократору, веры православныя всебодрственнейшему защитителю, императору благочестивейшему, преблагому отцу отечества, злодеяний прогонителю, добродетелей же и свободных наук и художеств насадителю, славенских народов вечныя славы начальнейшему автору, великому князю, победителю, падших восставителю, царства прибавителю и распространителю, ордина Святого Апостола Андреа основателю смотреливейшему и иных ординов кавалеру предостойнейшему, преображенского полка верховному хилиарху, обоего войска Марсу и архистратигу генеральнейшему, нашего века державнейшему Нептуну, на четырех морях российского флота, вицеадмиралу аглинского же, галанского и дацкого адмиралу избранному и протч., и протч., и протч., государю и повелителю своему всемилостивейшему и прекротчайшему.

СЛОВОПРИНОШЕНИЕ

Девятый уже преходит год, Императоров Благочествейший, от нелиже преизобильнейшая милости своея, особливою на мя излеваемою благостию, под сень Российского Орла прияти мене и покровительствовати благоволило Величество Ваше. Десятое лето уже начинается, от нелиже в сей православно-российской монархии благотишную жизнь препровождаю. А еще без всякия,
2a по чесому-либо хвалимыя показанныя от мене службы. / Ваше Величество своим единым, еже сродно себе имеет человеколюбием, подвижено, таковая и толикая (во истину императорская) на мя излияло благодеяния, яко за сия ни равенство службы, ни повиновения соравнение или благодарствования приличное удобство и должное воздаяние во мне не токмо обрестися, но ниже словом изречено, паче же ниже мыслию объято быти может!

Сие же паче всех благополучнейшее быти рассуждаю, яко самое Вашего Величества присутственною конверсациею (аще и сие лет ест рещи) паче неже отческим люблением, елико убо с стороны Величества Вашего свободно и преизобилно; елико же с моей, служебнически, якоже подобает о благоговейно в сладость насыщаюся и во всякой тишине оным увеселяюся (свойственно бо есть Вашему Величеству не кичения, но добродетелей императорам приличных искати и на самых клятвою совещавшихся крамолников и явных супоста-

LUI PETRU CEL MARE 1a

preaaugustul[1] autocrator[2] al sfințitului Imperiu Rus, preaviteazul apărător al credinței ortodoxe, împăratul preaevlavios[3], preabunul părinte al patriei[4], prigonitorul faptelor rele, semănătorul virtuții, al științelor liberale și al artelor, primul autor al eternei glorii a popoarelor slave, marele cneaz[5], biruitorul, ridicătorul celor căzuți, cel ce a mărit și întins imperiul, prevăzătorul întemeietor al ordinului Sfîntului apostol Andrei[6] și cavaler preavrednic al altor ordine, supremul hiliarh[7] al regimentului Preobrajenski[8], Marte al ambelor armate[9] și arhistrateg generalisim, preaputernicul Neptun[10] al secolului nostru viceamiral[11] al flotei ruse din cele patru mări[12], amiral de onoare al flotelor engleză, olandeză și daneză[13] etc., etc., etc., domnul și poruncitorul său[14] preamilostiv și preablînd

CUVÎNT DE ÎNCHINĂCIUNE

Trece, iată, al noulea an[15], o, cel mai evlavios dintre împărați, de cînd Maiestatea voastră a binevoit cu preabogata sa milă, care se revarsă asupra mea cu deosebită bunătate, să mă primească sub acoperămîntul și scutul vulturului rusesc și să mă ocrotească. Începe acum al zecelea an de cînd petrec o viață în bună liniște în această monarhie ortodoxă. Și nu vreo slujbă
a mea vrednică de laudă, / ci numai înnăscuta iubire de oameni a îndemnat 2a
pe Maiestatea voastră să reverse asupra mea atîtea și asemenea binefaceri (cu adevărat împărătești), încît în fața lor nu s-ar putea afla nici serviciu echitabil, nici supunere comparabilă, nici mulțumire potrivită sau răsplătire cuvenită din partea mea, fiind cu neputință nu numai de găsit, nici prin cuvînt de rostit, dar mai ales cu neputință de gîndit.

Ceea ce socotesc drept cea mai mare fericire dintre toate este însăși atenția publică[16] a Maiestății voastre și (dacă trebuie să mai spun) iubirea mai mult decît părintească ce-mi vine din partea Maiestății voastre, liberă și prea îmbelșugată. În ce mă privește, ca slujbaș, mă îndestulez, după cum se cuvine și cu smerenie, în desfătare și mă bucur de ea cu toată liniștea (căci stă în firea Maiestății voastre să nu caute îngîmfări, ci virtuțile cuvenite împăraților, și chiar pe răzvrătiții conjurați și pe dușmanii vădiți să-i calce

тов ради исправления, а не ради разорения наступати) сия без всякого сумнения (в государех милосерднейший) чеовеку своим щастия жребием доволствующемуся и право о своем звании рассуждающему не мала, но зеоо велика: не скудно, но премнога: ниже средняя или нижняя, но превысокая и превосходная имеются и суть.

Но аз своего благополучия несмотреливый (яко мню) меритель и толь превосходных государских щедрот, может быть, неразумеющий (да не реку небоагодарный) и слабого рассуждения человек чрез все времене сего течение, ниже бессловесных овец подражати научихся, которые пред пастырями своими и от хищных волков защищающими господиями, не о полях зеленеющихся, не о тучных и здравых гор версех, не о злачных лугах и травах, яже ядяху, ниже о источниках, яже пияху хвалитися и оная им показовати (якоже мене сотворша, сам доброхотно обвиняю) обычай имеют. Но теми внутрь упасшеся издают волну, млеко и протчая из огустения его бывающая. К тому аще нужда востребует и плоти своя и кровь (в нейже душе животных состоятися сказует священный естествословец) без всякого роптания и прекословия предают в волю и употребление господина своего. Сия егда в скотах малочювственных начальник моральныя философии Епиктет наш похваляет; во оне во истинну
6а зело жестоко обличает/ и порицает. Ничим же кротчайшая сих громогласит и персидянин некто моралист изрядный глаголя, яко неученый поселянин земледелствующий, многополезнейший есть републике, неже князь леностную жизнь провождающий и без общия пользы время изнуряющий. Которая, во правду златая изречения о мне яко ленивом и невежде сущем свойственно, по приличности и по достойнству глаголатися могли бы.

Обаче аще Вашему Величеству любительнейшему правоты судий моего чрез толь долгое время глубочайшего молчания вину выслушати угодно будет, готовейшую и ясную, якоже мню предложу причину.

Суть бо мне аки единоутробные и купнородные три недостатки, от нихже убо первый сухость иссохшего древеси являет; вторый твердейшего железа тягость носит; третий же пера легкость и удобообращение имеет. Сие глаголю три недостатки в природе моей таковые качественные озображают виды, каковые именем, вещию и якоже глаголатися обыче, целым небом между собою разнствующие, противные и взаимно от себе далече бегающие в сокровеннейшем молчания углу истаевают и тако егда чрез себе никоегоже движения и последовательно никоегоже дела произвести могут, аки химический некий вид (егоже они химики мертвою главою назваша) на дно безплодныя жизни по своему си естеству низпущаются. Но аще бы благоволило Величества Вашего, неутрудимое в изъяснении скрытостей, каковыя-либо вещи удобоискуство и соизволило бы неколико высочайшим вещь исследовати рассуждением, обрело бы (аще не прельщаюся), яко аще три оные вещества, то есть древо, железо и перо, хитростне и благостроящею, доброго художника рукою во едино и тожде совокупне употребленны будут дело и аще из сложения трех тех между собою противных плотей, едина соделана будет стрела, еще иное некое в оной от природных ей свойств далече отменное и удивления, не недостойное дело произыдет. Той бо свою си недвижимость, тягость и легость, аки за бывшей усмотряем, яко древо зело скоро движется; железо в высоту возлетает и перо много тяжчайшая себе на воздух и облоки возносит телеса.

pentru îndreptare, iar nu pentru nimicire); și neîndoielnic că acestea (o, cel mai milostiv între suverani), pentru un om care se mulțumește cu partea sa de fericire și își judecă drept chemarea, sînt considerate și sînt cu adevărat nu lucruri mici, ci foarte mari, nu puține, ci prea multe, nici mijlocii, nici de jos, ci preaînalte și superioare.

Dar eu, fiind (după cum socotesc) un măsurător neatent al fericirii mele și neînțelegător față de atîtea îndurări împărătești (ca să nu spun nerecunoscător) și un om cu judecată slabă, în tot acest timp nu m-am învățat să urmez nici măcar oilor celor necuvîntătoare. Acestea, în fața păstorilor și stăpînilor lor care le apără de lupii răpitori, nu obișnuiesc să se laude și să le arate cîmpiile înverzite, vîrfurile munților sănătoși și îmbelșugați, pășunile mănoase și ierburile pe care le-au mîncat sau izvoarele din care s-au adăpat (cum am făcut eu, și singur mă învinovățesc), ci săturîndu-se de ele dau lîna, laptele și cele ce se fac prin închegarea lui [17]; pe lîngă acestea, dacă este nevoie, ele dau fără nici o cîrtire și împotriveală, la voia și folosința stăpînului lor, chiar trupurile și sîngele lor (în care, după cum spune sfîntul naturalist [18], se află sufletul animalelor) *. Și de vreme ce începătorul filozofiei morale, Epictet al nostru, laudă acestea la dobitoacele cele cu puțină simțire **, cu adevărat le mustră / și le dojenește fără cruțare la mine, și nu a
mai blînd decît acestea proclamă un ales moralist persan [19] spunînd că săteanul neînvățat care-și lucrează pămîntul este de mai mult folos pentru republică decît principele care-și petrece viața în lenevie și-și irosește timpul fără a fi de folos obștii *** [20]. Cuvinte pe bună dreptate de aur, care mie, un leneș și un neînvățat, mi se potrivesc și despre mine s-ar fi putut spune după buna-cuviință și după merit.

Dar, dacă Maiestatea voastră, judecătorul cel mai iubitor de dreptate, va binevoi să asculte vina tăcerii mele prea adînci vreme atît de îndelungată, socotesc că îi pot înfățișa cauza cea mai adevărată și limpede.

Am în mine trei lipsuri de aceeași fire și odată născute: dintre care cea dintîi arată lipsa de sevă a unui lemn uscat; cea de-a doua poartă greutatea celui mai tare fier; cea de-a treia ușurința și zborul lesnicios al penei. Aceste trei lipsuri ale firii mele reprezintă însușiri care se deosebesc între ele atît cu numele, cît și cu fapta sau, după cum se spune de obicei, ca de la pămînt la cer, contrarii și care se resping reciproc. Ele se cufundă în cel mai ascuns ungher al tăcerii și neputînd produce prin ele însele nici un fel de mișcare, deci nici o lucrare, ca o stare chimică (pe care chimiștii au numit-o capitol mort) [21], se lasă la fund fără a rodi viață, după firea ce le e proprie. Dar, dacă neobosita artă a Maiestății voastre de a explica tainele oricărui lucru ar binevoi să-l cerceteze cu o judecată superioară, ar afla (dacă nu mă-nșel) că cele trei materii, adică lemnul, fierul și pana, de vor fi asociate în chip meșteșugit de mîna unui artist priceput și dacă din combinarea acestor trei materii opuse între ele va fi făcută o săgeată va rezulta un lucru frumos și vrednic de mirare cu însușiri foarte deosebite. În el vedem nemișcarea, greutatea și ușurința; căci lemnul se mișcă foarte repede, fierul zboară în înălțime iar pana înalță în aer și în nori corpurile mult mai grele decît ea.

---

* Cp. *Deut.*, 12, 23.

** Cp. Epictet, Ἐγχειρίδιον, 46: „... de vreme ce și oile nu arată păstorilor iarba pe care au mîncat-o, ci, după ce au mistuit-o înlăuntrul lor, scot la iveală lîna și laptele".

*** Cp. Sa'dî, *Gulistan*, cap. I *(Despre ale șahilor moravuri)*, *Șahul cel nevrednic*.

«О, художества и трудов! О, времен и обычаев!» Сего приклада приравнением, аще мне (якоже лепотствует) во первых не настояла бы нужда избежения
4а словохвалства / и обережения себе от скаредства славолюбия (хотя дерзновеннее и не толь умеренно) дерзнул бых велегласно возопити.

Древо, железо, перо — три недушевленны монаршу велению суть повиновенны. Но понеже явственно есть, яко в труднейшем коемждо художестве и науке, никоеже таится чудо, ниже показание к тому потребно (ибо оные состоятся числом своим, мерою и вагою) токмо бы присутствовала продвизательная и управительная рука и воля (якоже со мною сотворшую видях, творящую дознаю и уповаю, яко и впред творити имат Величество Ваше). Последовательно есть (да без пристрастия реку), яко ваше действительнейшее *повеление*, сия во мне ослабелыя количества толико возбудило, толико исправило и управило и толь поспешны и охотны сотворило, яко впред о произведении их в дело, много иначе возмнев, речению и мудрованию персидского некоего пииты без принуждения последовати буду, который изданную от себе книжицу, царю персидскому приписанную, егда принесе ему, и царь благодарно оную восприяв, царски обещал его имети в своем покровительстве, сицевое воспел двостишие:

[زانکه که ترا برمن مسکین نظراست آثارم ازآفتاب مشهور تراست]

то есть:

«От которого времени твое призрение есть на мя убогого, издания моя яснейша пребывают следов солнечных».

Но понеже мы ныне рассуждаем, яко зело высоко пиита оный о своем труде мудрствоваше, того ради и о мне чаю рекут жесточайшии книжных изданий судии, яко преизлише самолюбное о моем труде возмечтах мнение, обаче сим ничтоже противомогущим, не подвижный, якоже уповаю, стоит правого рассуждения (о немже никтоже посрамился когда), обелиск, на котором таковое начертати надписание, мню, яко не стыдно будет:

[مرخود همه عیبها بدین بندهدراست هرعیب که سلطان به بسندد هنراست]

то есть:

«Аще и вся злонравия в сем служителе совокупишася, обаче всякое, хотя и худое дело, но императору благоприятное добродетель есть.»/

5а Тако убо монархов *Диакритикотате* издание сие (которое Систима [×] мухаммеданския религии нарещи изволися) по вашему повелению сочиненное, яко «твоя от твоих тебе» приносящи, хотя продерзее, оное о мне рещи являюся, неже правого рассуждения требовало бы равномерие: обаче не хотел бых толь бездискретный быти, да бых непщевал, яко из злых вин добрая могут произвестися дела (добро бо не бывает, разве из добра и добре сотворенно будет), но сию имею и блюду в сердце моем надежду, яко аще Величество ваше, под свое державнейшее защищение прияв труд мой, веселым и милостивым на оный благоволит воззрети оком, тогда аз чувственно уразумети, таже и исповедати имам, яко декада [××] трудов моих взирая к мириадам [×××] щедрот твоих андалагматос, подобие некое и должного услугования ихнографию в себе являет и приносит.

× состяние
×× десятища
××× тьмам

„O, arte și osteneli! O, timpuri și obiceiuri!"* Dacă (așa cum mi se cuvine) n-ar trebui să evit cuvintele de laudă / și să mă feresc de plaga orgoliului, prin comparație cu acestea aș îndrăzni să strig cu glas mare (dar mai curajos și nu prea moderat): 4a

Cele trei lucruri neînsuflețite, lemnul, fierul și pana, sînt supuse poruncii monarhului. Căci este limpede că în nici un meșteșug și știință, cît de dificile, nu se ascunde nici o minune și nu ne trebuie dovadă despre aceasta (căci toate se compun din număr, măsură și greutate)[22]. Este necesară numai prezența mîinii și voinței care să le pună în mișcare și să le îndrumeze (după cum am văzut că a făcut cu mine, înțeleg că face și nădăjduiesc că va face mai departe Maiestatea voastră). Urmarea este (ca să vorbesc fără părtinire) că porunca voastră foarte eficientă atît a deșteptat aceste puteri slăbite și adormite, atît le-a îndreptat și le-a făcut așa de iuți și plăcute, încît mai înainte de împlinirea lor mi s-ar fi părut cu neputință. Așadar, voi urma de bunăvoie cuvîntului și cugetării unui poet persan[23] care, înfățișînd împăratului Persiei o cărțulie alcătuită de el dar atribuită aceluia și primind-o împăratul cu mulțumire și făgăduindu-i împărătește să-l aibă sub ocrotirea sa, l-a cîntat acest distih:

[;زانکه که ترا برمن مسکین نظراست   آثارم ازآفتاب مشهور تراست]

adică:
„De cînd protecția ta mi-a fost acordată mie sărmanului, Alcătuirile mele sînt mai limpezi decît urmele soarelui" **.

Socotim că poetul acela cugeta foarte înalt despre opera sa, de aceea mă aștept ca și despre mine să spună cumpliții judecători ai scrierilor cărturărești că mi-am format, cu totul de prisos, o părere îngîmfată despre opera mea. Dar în fața acestora care nu pot nimic împotrivă, nădăjduiesc că stă neclintit obeliscul discernămîntului (de care nimeni nu s-a rușinat cîndva), pe care cred că n-ar fi nepotrivit să se pună inscripția:

[مرخود همه عیبها بدین بنده دراست   هرعیب که سلطان بپسندد هنراست]

adică:
„Chiar dacă toate viciile s-au adunat în acest slujitor, orice faptă, favorabilă împăratului, fie și rea, este o virtute"! ***/

Așadar, preaînțeleptule[24] între monarhi, oferindu-ți această scriere alcătuită din porunca voastră (care a binevoit să se numească *Sistemul*ˣ *religiei muhammedane*) ca pe „ale tale dintru ale tale" 4*, deși vorbind despre mine mă arăt prea îndrăzneț tocmai cînd discernămîntul cere măsură, n-aș fi vrut să fiu atît de lipsit de discreție[25], încît să cred că din răspunsuri rele se pot produce fapte bune. Binele nu se face decît din bine și bine făcut va fi, dar am să păstrez în inima mea speranța că, dacă Maiestatea voastră primind opera mea sub puternica sa apărare va binevoi să privească spre ea cu un ochi vesel și milostiv, atunci voi înțelege cu adevărat și voi mărturisi că decada ˣˣ [26] operelor mele față de miriadele ˣˣˣ îndurărilor tale apare și este oferită ἀνταλλάγματος[27] ca o umbră și o datorată slujbă de ἰχνογραφία[28]. 5a

---

ˣ întocmirea
ˣˣ cele zece
ˣˣˣ mulțimile

* Cicero, *In Catilinam oratio prima*, 1.
** Sa'dī, *Gulistan*, *Lauda șahului Islamului*.
*** Sa'dī, *ibidem*, *Lauda marelui emir Abū Bakr ibn Abū Nasr*.
4* *Liturghia Sf. Ioan Hrisostom*, ecfonisul după a treia aducere.

Наконец же,

то, есть:

«Прощения моление несовершенныя приношу службы.

На услугу бо мою уповати не могу».

Единою навсегда пребывая, Вашего Императорского Величества, государя нашего всемилостивейшего.

Всенижайший раб,

Димитрий Кантемир/

În sfîrșit,

[. . . . .
. . . .] [29]

adică:

„Rog să fiu iertat pentru slujba mea nedesăvîrșită,
Nu pot nădăjdui în serviciul meu".

Rămînînd întotdeauna al Maiestății voastre imperiale, domnul nostru cel preamilostiv întru toate,

Preasmerit slujitor,

Dimitrie Cantemir/

1c

ОГЛАВЛЕНИЕ КНИГ ПЕРВОГО ТОМА И В НИХ СОДЕРЖАЩИХСЯ ГЛАВ

КНИГА ПЕРВАЯ

О ЛЖЕПРОРОЦЕ МУХАММЕДЕ

листы

КНИГА ВТОРАЯ

О «*КУРАНЕ*»

КНИГА ТРЕТИЯ

О АПОКАЛИПСИСЕ МУХАММЕДАНСКОМ

SUMARUL
CĂRȚILOR DIN PRIMUL TOM ȘI AL CAPITOLELOR CUPRINSE ÎN ELE

CARTEA ÎNTÎI

DESPRE PROFETUL MINCINOS MUHAMMED

CARTEA A DOUA

DESPRE *CURAN*

CARTEA A TREIA

DESPRE APOCALIPSUL MUHAMMEDAN

КНИГА ЧЕТВЕРТАЯ

О ТЕОЛОГИИ МУХАММЕДАНСКОЙ

2c

КНИГА ПЯТАЯ

О РЕЛИГИИ МУХАММЕДАНСКОЙ

CARTEA A PATRA

DESPRE TEOLOGIA MUHAMMEDANĂ

CARTEA A CINCEA

DESPRE RELIGIA MUHAMMEDANĂ

КНИГА ШЕСТАЯ

О ИНЫХ РЕЛИГИИ МУХАММЕДАНСКИЯ УСТАВАХ

CARTEA A ŞASEA

DESPRE ALTE RÎNDUIELI ALE RELIGIEI MUHAMMEDANE

1d

ПРЕДИСЛОВИЕ

ДИМИТРИЙ КАНТЕМИР ЛЮБЕЗНЕЙШЕМУ ЧИТАТЕЛЮ ЗДРАВИЯ

Давид, сын Иессеев, человек по сердцу божию, в царех преизящнейший, во пророцех преизбраннейший, в богословех глубочайший и тайн божиих умозритель искуснейший, по внегда поучился бяше в законе Господа Саваота день и нощь и чрез благодать божию, неизреченная и сокровенная премудрости божия откровенна ему быша, сие положил рассуждение: «Всякия кончины видех конец, широка заповедь твоя зело» (*Псал.* 118, Стих 96). Сиречь: яко всякое художество, ведение и что-либо человеческою хитростию произведено есть, все описанное и определенное есть; слово же божие толь пространно, высоко же и глубоко, яко умом человеческим (разве елико чрез егоже подаемую благодать позволяется) поятися никакоже может. Пророк убо повнегда тайны божие неизреченные, постановление вечния премудрости, чины и закон глубочайшим рассмотрил умозрительством, яко ко испытанию человеческих изобретений и познанию их усердно приложился, из егоже слов прилежно рассуждающему удобоявтствует. Ибо во псалме томже в стихе 85 глаголет: «Поведаша мне законопреступницы глумления, но не яко закон твой, Господи» (*Псал.* 118, Стих 85).

Сея сентенции мнози суть толкователи из Святых Отцев, которые множайшие на оную издадоша изложения; обаче всех умы едино и тожде мудрствуют, сиречь того ради Пророк толь тщательно зловерия уставы и законы неверных исследовал, да бы ложь противоположив истинне, аки свет во тме наипаче просветился. И зане умствование его пленяшеся в послушание веры, человеческая умствования и умышления слагая с божественным законом, аки на Лидийском оные искусити имея камени, хотяше лжива показати и аки баснотворная плетения и всякого смеха достойна быти, самым изъявил словопоказательством.

Тожде и Святый Иоанн Евангелист, в *Собором* своем *послании* (*I Послание*, глава 4) властию апостольскою учит и повелевает, да искушаем духи, да не како неведуще всякому духу веруем,/ но между благим и злым духом
d разнствие творяще, который божиим мановением осененный, который же от мамоны устроен есть, да распознаем и кто от духа божия, ктоже от своего чрева глаголет, да разумеем. Ибо всякое наставление, всякое уставление,

PRECUVÎNTARE 1d

DIMIȚRIE CANTEMIR
PREAIUBITULUI CITITOR SĂNĂTATE

David, fiul lui Iessei, om după inima lui Dumnezeu, preagrațios între împărați, preaales între proroci, preaadînc între teologi și preaiscusit contemplator al tainelor lui Dumnezeu, după ce s-a învățat în legea Domnului Savaot zi și noapte * și prin harul lui Dumnezeu i s-au dezvăluit cele negrăite și ascunse ale înțelepciunii Lui, a emis această judecată: „A tot sfîrșitul am văzut sfîrșit, largă este porunca ta foarte" (*Ps.* 118, verset 96). Aceasta înseamnă că orice meșteșug, sau știință, și orice este produs de iscusința omenească, totul este circumscris și determinat; dar cuvîntul lui Dumnezeu e atît de vast, sublim și adînc, încît nu poate fi nicidecum priceput de mintea omenească decît atît cît este îngăduit prin harul pe care tot el îl dă. Deci Prorocul, după ce a cercetat cu o foarte profundă contemplație tainele lui Dumnezeu cele negrăite, așezămîntul înțelepciunii celei veșnice, rînduielile și legea, s-a apucat, silitor, de cercetarea născocirilor omenești și de cunoașterea lor, după cum se vede din cuvintele lui care cu sîrguință judecă. Pentru că în același *Psalm* în versetul 85 grăiește: „Spusu-mi-au mie călcătorii de lege defăimări, însă nu sînt ca legea ta, Doamne"! (*Ps.* 118, verset 85).

Mulți dintre sfinții părinți au tîlcuit această sentință și i-au dat multe interpretări; însă mințile tuturor au socotit una și aceeași, anume că Prorocul a cercetat atît de stăruitor rînduielile relei-credințe și legile necredincioșilor pentru ca, punînd minciuna în fața adevărului, lumina să lumineze și mai mult întru întunerec. Și fiindcă mintea lui s-a robit ascultării credinței, comparînd cugetările și născocirile omenești cu legea cea dumnezeiască, spre a le proba cu o piatră de încercare [30], a vrut să le arate mincinoase și vrednice de rîs ca pe niște împletituri păcătoase de basne, după cum însăși arătarea cuvintelor a dovedit.

Același lucru ne învață și ne poruncește Sfîntul Ioan Evanghelistul cu putere de apostol în *Epistola* sa *sobornicească* (*Epistola I*, capitolul 4), anume să ispitim duhurile, ca nu cumva din neștiință să credem fiecărui duh, ci, /
făcînd deosebire între duhul bun și cel rău, să cunoaștem care dintre ele este
luminat de semnul lui Dumnezeu și care este făcut de Mamona [31] și să pri- 2d
cepem cine vorbește inspirat de Duhul lui Dumnezeu și cine din propriul său
pîntec [32]. Căci orice învățătură, orice rînduială, orice lege și orice scriere care

* Cp. *Ps.*, 1, 2.

всякий закон и всякая словесность, которая основательно не утверждается на истине слова божия, бессловесная есть, скотская есть, непотребная есть; пачеже ово настоящей, ово будущей жизни вред наносящая и истинному блаженству и тишине противная. Но понеже вся сия всякому под знаменем Спасителевым воюющему сведома и известна суть, да видим у еллинских авторов, которые предводительством естественного закона о истине и лжи вещей прилежно испитавше, мнения своя приискренно произнесоша.

Аристотель, перипатетиков первоначальник, сокровеннейшая естества, островиднейшим первее пресмотрив оком, таже что одушевленному и словесному естеству паче желаемо и паче потребуемо есть, аки незагладимым некиим назнаменует начертанием, егда глаголет: «Человек от естества знати желает». То есть, все что знатися может, все равно человецы, знати от естества убеждаются (блаженнее бо есть что-либо знати, неже познания и ведения того лишатися). Темже яко по повелению божию, тако и по естественному водхновению, кийждо от человек обязуется испытовати, исследовати и знати. Всякое же знание не получается, разве чрез слух и всякий слух не случается, разве чрез сказание, пачеже самая вера, (якоже Святый Павел свидетельствует) от слуха есть, ащеже никтоже скажет, никтоже услышит, никтоже научится и последовательно никтоже что-либо знати будет; и тако ниже что благо, чтоже зло, что истинно, и что ложно рассмотрити и рассудити возможет. Ибо наук помощию познаваются законов благости и законодавцев правда и человеколюбие. От познания же законов исправляются злонравия, добродетели любимы бывают и злочинства избываются. Чего (знания сиречь законов) аще кто лишается, по моему рассуждению, и самого приличествующего человеку свойства, во правду лишен быти речется, лишается к тому света правыя истинны, яже едина есть жизнь живота и душа души нашея. Ибо аще кто истинный истинного бога закон позна, во еже последовати, тому лживых же законодавцов, во еже избегати их, тогожде Пророка разума причастник и в учении духа истинны тому соученик сотворся с темже «Блаженна быти мужа провозвестит/
3d иже не иде на совет нечестивых, но в законе Господни поучится день и нощь» (*Псал.* 1, стих 1).

Темже егда закон Господень светильник есть нашим, кое претыкание ногам? И кое препятие течению нашему представитися может? Якоже на пример: аще кто от верных препростый услышит имя Антихриста, имя Ариа, Несториа и имя Мухаммедово, что молю, иное от оных разумеет, разве мерзостного прелестника, лживого Пророка, притворного святого, злейшего законодавца и душегубителя? Тако егда услышит или читати будет книгу некоего ересеначальника, аще и великоименит и славен будет творец оный, абие небоязненно речет: «Лживый есть, неистинствующий», ведый преизрядно оное святого Павла завещание, «аще и ангел снидет с небеси и иная учити будет, яже с учением Евангельским не согласуются, оному никакоже верити подобает». Тако егда книгу *Курана* в руки возмет и учение его всякому божественному и человеческому разуму противное быти самым естественным просвещением уразумеет, что, молю, иное с того утверждати будет? Развее яко книга оная есть лжеплетений сгромождение, басень собрание и сказаний по вящшей

nu se întemeiază tare pe adevărul cuvîntului lui Dumnezeu este deşartă, dobitocească, nefolositoare, dar mai cu seamă vătămătoare vieţii, fie celei de acum, fie celei viitoare, şi potrivnică fericirii şi liniştii celei adevărate. Dar întrucît toate acestea sînt ştiute şi cunoscute oricui luptă sub steagul Mîntuitorului, să vedem şi pe autorii elini[33] care, sub îndrumarea legii naturale, cercetînd stăruitor despre adevărul şi minciuna lucrurilor, şi-au rostit sincer părerile.

Aristotel, prima căpetenie a peripateticienilor[34], cercetînd mai întîi cu un ochi foarte ager cele îndeosebi dorite de firea animală şi raţională şi îndeosebi necesare lor, însemnează ca pe un caracter de neşters, zicînd: „Omul prin natura lui doreşte să cunoască" *. Adică toţi oamenii sînt deopotrivă împinşi de natură să cunoască tot ce se poate cunoaşte (căci mai fericit este să cunoşti ceva decît să te lipseşti de cunoaştere şi de ştiinţă). De aceea, după porunca lui Dumnezeu ca şi după inspiraţia firească, fiecare dintre oameni e îndatorat să experimenteze, să cerceteze şi să cunoască. Dar orice cunoaştere vine numai prin auz, şi orice auzire nu se întîmplă decît prin grăire; mai ales că şi însăşi credinţa (după cum mărturiseşte Sfîntul Pavel)** din auzire vine, pentru că de nu va grăi cineva nimeni nu va auzi, nimeni nu se va învăţa şi prin urmare nimeni nu va cunoaşte ceva; şi astfel nimeni nu va putea să cerceteze şi să judece ce e bine şi ce e rău, ce e adevărat şi ce este minciună. Cu ajutorul ştiinţelor se cunosc bunătăţile legilor, dreptatea şi iubirea de oameni a legiuitorilor. Tot prin cunoaşterea legilor se îndreaptă moravurile rele, sînt iubite virtuţile şi se împuţinează faptele cele rele. Dacă se lipseşte cineva de aceasta (adică de cunoaşterea legilor), după socoteala mea pe bună dreptate se poate spune că este lipsit de însăşi trăsătura ce se cuvine omului; se lipseşte o dată cu aceasta de lumina adevărului drept, care singur este viaţa vieţii şi sufletul sufletului nostru. Căci dacă cineva a cunoscut cu adevărat legea lui Dumnezeu cel adevărat ca s-o urmeze, iar pe legiuitorii mincinoşi ca să fugă de ei şi s-a făcut apoi părtaş al înţelegerii aceluiaşi proroc[35] şi împreună ucenic cu el întru învăţătura Duhului adevărului, cu acelaşi va vesti că „Fericit va fi bărbatul/care n-a umblat în sfatul necredincioşilor, ci în legea Domnului se va învăţa ziua şi noaptea" (*Ps.* 1, verset 1). 3d

De aceea, cînd legea Domnului e făclie picioarelor noastre ***, care e poticnirea picioarelor şi care obstacol poate sta înaintea mersului nostru? Precum, de pildă, dacă vreun credincios oricît de simplu va auzi numele lui Antihrist[36], numele lui Arie[37], al lui Nestorie[38] şi numele lui Muhammed[39], ce altceva, rogu-vă, va vedea în ele decît pe înşelătorul cel scîrnav, prorocul cel mincinos, sfîntul cel făţarnic, legiuitorul cel prea rău şi pierzătorul de suflete? Tot aşa, cînd va auzi sau va citi cartea vreunui eresiarh, chiar de va fi renumit şi slăvit autorul ei, îndată va spune fără teamă: „Este un mincinos, nu vorbeşte adevărul", cunoscînd prea bine porunca Sfîntului Pavel: „Chiar înger de se va pogorî din cer şi vă va învăţa altele, care nu se potrivesc cu învăţătura *Evangheliei*, nicidecum nu se cuvine să-l credeţi"4*. Aşadar, cînd va lua în mînă cartea *Curanului* şi va pricepe prin însăşi cunoaşterea lui naturală că învăţătura ei este potrivnică oricărei înţelepciuni dumnezeieşti şi omeneşti, ce altceva va afirma, rogu-vă, decît că această carte este o îngrămădire de împletituri mincinoase, o culegere de basne şi o adună-

---

* Aristotel, Τὰ μετὰ τὰ φυσικά, 1, 1, 980 a.

** *Rom.*, 10, 17.

*** Cp. *Ps.*, 118, 105.

4* *Gal.*, 1, 8.

мере смехотворных совокупление. Уразумев убо уставления и законы ея, абие рече: «Поведаша мне законопреступници глумления, но не яко закон твой, Господи» (*Псал.* 118, стих 85).

Но да рассудит читатель наш мухаммеданского закона, то есть книги *Курана*, коварную во правду, обаче зело грубую и глупую хитрость. Егда бо лжеплетения своя от иных а найпаче христианских народов утаити хотяше, аки по божию велению своим преемникам тяжкую налагает анатему, да книга *Курана* не имым диалектом, токмо арапским, ниже иными характирами, токмо арапскими пишема или произносима будет. Сиречь да не како ученным в оное время народам а найпаче грекам и латинам (имже арапское слово зело странно и не в употреблении бысть) блядословства ея и согнилые прелести в явление пришли бы. Но кийждо век свох имеяше финиксов, ниже оскудеваху мужи ученые, ово из христиан, ово из еллинов, которые жестокие и крепкие арапского языка силы превозмогоша и под злаком его крыющегося явно сотвориша змия. Умолчу из христиан Самоката, Георгия Кедрина и протчих, которые историческим стилем, по части и точию поверховно мухаммеданскую усмотриша хитрость. Умолчу Иоанна Кантакузина Императора, который
4d великую книгою и продолженною беседою, лжеплетениям / и блядословствам Курановым мудре и благочестно посмевается и отражает оная. Но предложу Порфирия философа перипатетического, человека еллина суща, рассуждение, которое сотворил на *Киикгу Мойсеову*, на *Священное Евангелие*, на *Куран*.

Предреченные язычники, егда любопытства ради, сие трех законоположников книги внимательнейше прочитали и законы, яже ко исправлению нравов человеческих от оных изданы быша, тщательно усмотрили, на все разные издаша сентенции. И во-первых убо о *Законе Мойсеове* сказати повествуется, яко «Закон иудейский есть закон отроческий»; «закон же христианский есть Закон невозможных», а «закон мухаммеданский есть Закон свинский». Но да не како еллинского сего философа словеса повредят ушеса благочестивого читателя, намерение его мало пространнее истолковати не отягчимся. Мню убо, яко он, по елику о законе иудейском рече толь низкое рассуждение произнес от некиих законных уставов и церемоний, которые по историческому токмо разуму, взятые ко исправлению нравов, никуюже видятся подавати пользу. Якоже пасху, то есть агнец печеный, хлеб опресночный и желтяницу ядущи, стояти на ногах обувенным быти, жезлы в руках имети, порывно и спешно ясти тако, да бы от представленных, ничтоже на утрие осталося, кости, яже в желудку стравитися не могут и протчая, яже аки нечистая и гнусная быти мнятся, огнем сожигати и сим подобная. Которая во прваду, аще мысленныя Пасхи прообразование изъимем, ничтоже иное знаменует, токмо да в память приведется, яко иногда пришельцы беша во Египте, в лютой и долгой фараоновой удержаны неволе и яко напоследок из оного пленения мышцею божиею, предводительством же Мойсея и Аарона, чудесно избавлени быша и в землю обетованную приедоша, *пасха* бо по еврейску «прешествие» или «преселение» знаменует. Сия убо и сим подобная в *Ветхом Завете* егда множайшая усмотрил

tură de poveşti în cel mai înalt grad caraghioase. Înţelegînd deci rînduielile şi legile ei, îndată va zice: „Spusu-mi-au mie călcătorii de lege defăimări, însă nu sînt ca legea ta, Doamne" (*Ps.* 118, verset 85).

Judece, aşadar, cititorul nostru şiretenia cu adevărat perfidă, însă foarte grosolană şi proastă a legii muhammedane, adică a cărţii *Curanului*. Pentru că vrînd să ascundă împletiturile minciunilor sale de alte popoare, dar mai cu seamă de cele creştine, a pus asupra urmaşilor săi, ca din porunca lui Dumnezeu, o grea anatemă, şi anume ca această carte a *Curanului* să nu fie rostită în altă limbă decît în cea arabă, nici scrisă cu alte caractere decît cu cele arabe. Iar aceasta, pentru ca nu cumva popoarele învăţate din acea vreme, dar mai cu seamă grecii şi latinii (cărora limba arabă le era necunoscută şi neobişnuită), să afle cuvintele lui deşarte şi frumuseţile lui putrede. Însă fiecare veac îşi avea finicii[40] săi şi n-au lipsit bărbaţii eruditi, nici dintre creştini, nici dintre păgîni, care au învins dificultăţile cumplite şi tari ale limbii arabe şi au scos la iveală şarpele ce se ascundea sub verdeaţa ei. Voi trece sub tăcere pe Simokatta*[41], Gheorghe Kedrenos**[42] şi pe alţi autori creştini, care au dezvăluit şiretenia muhammedană parţial şi superficial în scrierile lor istorice. Voi trece sub tăcere şi pe împăratul Ioan Cantacuzino***, care într-o mare carte şi prin îndelungată vorbire ridiculizează şi combate cu bună evlavie şi cu înţelepciune împletiturile de minciuni şi /
cuvintele deşarte ale *Curanului*[43]. Voi oferi însă comentariul făcut de Porfi- 4d
rie[4*], filosoful peripatetic, un elin, la *Cartea lui Moise*, la *Sfînta Evanghelie*, la *Curan*[44].

Cînd păgînul mai sus amintit a citit din curiozitate cu cea mai mare atenţie aceste cărţi ale celor trei legislatori şi a cercetat stăruitor legile date de ei spre îndreptarea moravurilor omeneşti, a pronunţat pentru toate diferite sentinţe. Mai întîi, deci, despre *Legea lui Moise* se povesteşte că a zis: „Legea iudaică este o lege copilărească"; despre legea creştină că este o „Lege a lucrurilor cu neputinţă"; iar despre legea muhammedană că este o „Lege porcească". Dar ca nu cumva cuvintele acestui filosof elin să vatăme urechile cititorului evlavios, n-o să ne fie greu să tîlcuim puţin mai pe larg intenţia lui. Socotesc deci că rostind despre legea iudaică o sentinţă atît de dispreţuitoare, el s-a referit la anumite rînduieli şi ceremonii ale legii care, judecate numai din punct de vedere istoric[45], se văd lipsite de orice folos pentru îndreptarea moravurilor. Aşa, de pildă, că mîncînd Paştele, adică mielul fript, azimile şi ierburile amare, să stea în picioare, încălţaţi, să aibă toiegele în mînă; să-l mănînce cu rîvnă şi grabnic, astfel încît să nu rămînă pe dimineaţă nimic din cele puse înainte; oasele care nu se pot mistui în stomac şi celelalte care se socotesc a fi necurate şi scîrboase să le ardă cu foc şi altele asemenea[5*]. Fireşte, dacă ne vom referi la imaginea spirituală a Paştelui, ele nu înseamnă nimic altceva decît că trebuie să-şi aducă aminte că au fost cîndva venetici în Egipt, că au fost ţinuţi în robia cumplită şi îndelungată a lui Faraon, că pînă la urmă au fost izbăviţi miraculos de braţul lui Dumnezeu, conduşi fiind de Moise şi Aaron, şi au trecut din această robie în pămîntul cel făgăduit, căci *pasha* pe evreieşte înseamnă „trecere" sau „strămutare". Deci, cînd a văzut elinul multe ca acestea şi altele asemenea în *Vechiul Testament* şi n-a putut pricepe sensul lor cel tainic, a zis că legea

* Theophylaktos Simokattes, Ἱστορίαι, I—VIII.
** Georgios Kedrenos, Σύνοψις ἱστοριῶν.
*** Ioannes Kantakuzenos, Κατὰ Μοάμεθ, I—IV.
4* Porphyrius, Κατὰ χριστιανῶν, I—XV.
5* Cp. *Deut.*, 16.

еллин и тайнственного их не мог постигнути разума, рече оный закон отроческий быти. Егдаже чтяше и *Евангелие* а найпаче святого Иоанна первую главу: «В начале бе слово» и протчая, сказуется рещи: «Высоко глаголет варварин».

Самый же закон евангельский того ради невозможных рече быти, зане усмотрил, яко мню, некие заповеди и советы евангелськие, яже силы человеческие превышати видятся. Якоже оная: «Аще кто хочет приобрести душу свою, должен погубити ю». «Аще кто злословит верного, той да благословляет»/
5d « Аще возмет ризу, да отдаст и срачицу». «Аще ударит в ланиту, да обратит и другую» .«Аще седмьдесять крат седмерицею брат согрешит в день, толикожды да отпустится ему» тако да «Солнце не заидет во гневе его». Наконец же, «Аще хощет совершен быти, вся своя да раздаст нищим», «себе же кресть токмо да оставит» ,то есть страдание, терпение, послушание, презрение, поношения, клеветы, гонения, таже и душу свою за друга да положит. От сицевых жесточайших, но советом налагаемых Господа Спаса заповедей усмотрения трудность некую рассуждая неверный и софистический от частных к общественым творя аргумент паралогисмом заключил и рече, закон християнский быти закон невозможных. Ниже дивно есть, аще языческий человек силы и разума слова божественныя истинны, первым взором постигнути и уразумети не возможе; понеже и самих апостолов, прежде даже не прияша влиянныя премудрости чрез снисшедшую на них Духа Пресвятого благодать, равную сумнительства имевших трудность о богатом спастися имущем и о прошествии вельбуда сквозе иглине уши, самые сказуют *Евангелия.* Таже великая и дивная от божественныя икономии туне приемше, уразумеша, яко яже человеком, то есть уму человеческому видятся невозможна быти, у бога возможна суть. Но более в сих не медлю.

Протчее, да рассудит читаталь наш без всякого умосмущения и внутреннего пристрастия намерение толикого философа, аще и неверного идолопоклонника, и мало глубочайше да исследует, почто сиречь зело смехотворную и презреннейшую о законе Мухаммедовом издаде сентенцию? И именова его свинским законом, то есть животень над всех глупейших и злосмраднейших. Многая, без сумнения, *Куранова* закона смехотворная и без всякого словесности разума произведения, могоша убедити Порфирия, да бы в толь низком их имел разумении; обаче, по моему непщеванию, две быша вящшие и начальнейшие вины. И первую убо мню быти, яко в законе мухаммеданском множайшая (аще и не вся) зело скотская, всякого разума и смысла лишающаяся позволяются и аки нужнейшая повелеваются, яко аще и бессловесные животны имели бы способие глаголания и образ изъявления намерений своих, воистинну поругалибыся таковому законодавцу и закон его мерзостный и поношения должный быти исповедали бы. Кто бо от разумных судил бы заслужительно быти, еже всякого человека (разве мухаммеданина)

lor este copilărească. Iar cînd citea *Evanghelia*, dar mai cu seamă primul capitol al Sfîntului Ioan: „La început era Cuvîntul"* și celelalte, se spune că a zis: „Sublim grăiește barbarul".

Iar despre legea evanghelică același a spus că este a lucrurilor cu neputință pentru că a văzut, după cum socotesc, că unele porunci și sfaturi par să depășească puterile omenești, cum ar fi: „De vrea cineva să-și cîștige sufletul, trebuie să și-l piardă**; „De vorbește cineva de rău pe cel credincios, acela să-l binecuvînteze"***; / „De-i va lua haina, să-i dea și cămașa"[4*]; 5d
„De-l va lovi în obraz, să-l întoarcă și pe celălalt"[5*]; „De va greși fratele de șaptezeci de ori cîte șapte pe zi, de atîtea ori să i se ierte"[6*], astfel ca „Soarele să nu apună întru mînia lui"[7*]; în sfîrșit, „De vrea să fie desăvîrșit, toate ale sale să le dea săracilor"[8*], iar pentru sine să-și lase numai crucea"[9*], adică suferința, răbdarea, ascultarea, disprețul, batjocurile, clevetirile, prigonirile și pînă și sufletul său să și-l pună pentru prieten. După cercetarea acestor porunci ale Mîntuitorului — aspre, însă impuse de sfatul Domnului —, judecînd necredinciosul greutatea lor și făcînd o argumentare sofistică de la cele parțiale la cele generale, a încheiat cu un paralogism[46] și a spus că legea creștină este o lege a lucrurilor cu neputință. Nici nu e de mirare că omul păgîn, la prima vedere, n-a putut pătrunde și pricepe puterea și sensul cuvîntului adevărului dumnezeiesc; *Evangheliile* îi arată chiar pe apostoli, mai înainte de a primi înțelepciunea revărsată prin harul Preasfîntului Duh ce se pogorîse asupra lor, încercînd o greutate egală de îndoială cu privire la bogatul ce avea să se mîntuiască sau la trecerea cămilei prin urechile acului[10*]. Primind însă cele mari și minunate în dar de la dumnezeiasca economie, ei au înțeles că cele ce li se par oamenilor, adică minții omenești, a fi cu neputință la Dumnezeu sînt cu putință. Dar nu voi mai zăbovi asupra acestora.

Cealaltă părere a unui atît de mare filosof, deși idolatru, necredincios, s-o judece cititorul nostru fără nici o tulburare a minții sau părtinire lăuntrică și să cerceteze ceva mai adînc de ce a dat el o sentință atît de batjocoritoare și disprețuitoare despre legea lui Muhammed și a numit-o lege porcească, adică a dobitoacelor mai proaste și mai rău puturoase decît toate. Fără îndoială că multe lucruri caraghioase și fără nici un sens ale legii *Curanului* l-au putut convinge pe Porfirie să le judece cu atîta dispreț. Totuși, după părerea mea, două pricini au fost mai mari și mai de căpetenie. Cea dintîi cred că e faptul că în legea muhammedană sînt îngăduite foarte multe — chiar dacă nu toate — prea animalice, lipsite de orice pricepere și sens, dar poruncite drept lucruri foarte necesare, așa încît, dacă animalele cele necuvîntătoare ar fi avut capacitatea de a grăi și modul de a-și arăta intențiile, cu adevărat și-ar fi bătut joc de un astfel de legislator, iar legea lui ar fi declarat-o mîrșavă și vrednică de batjocură. Căci cine dintre cei cu înțelegere ar socoti că e un merit ca pe fiecare om — afară de muhammedan — să-l lipsești de agonisita lui, să-i jefuiești pe toți de toate fără nici o teamă, /

---

* *Ioan*, 1, 1.
** *Matei*, 10, 39; *Marcu*, 8, 35; *Luca*, 17, 33.
*** *Matei*, 5, 44; *Luca*, 6, 28.
4* *Matei*, 5, 40.
5* *Matei*, 5, 39; *Luca*, 6, 29.
6* *Matei*, 18, 25.,
7* *Efes.*, 4, 26.
8* *Luca*, 18, 22.
9* *Matei*, 16, 24.
10* Cf. *Matei*, 19, 23—24.

6d стяжаний его лишати, все всех небоязненно / разграбляти и что найпаче добродетельно и премного заслужительно быти проповедует убивати; обаче закон сие мухаммеданский не токмо попускает, но и повелевает, и не токмо повелевает, но аще кто сего не сотворит, такового смертно согрешивша утверждает.

Правосудия народов и общественныя правды описание есть, да комуждо дастся, что его есть. Закон же *Куранов* противно провозвещает, яко никтоже во вселеннеи власть на что-либо имеет, кроме воследствующих *Курану*. Словом единым, вся себе причитают, ничтоже иным позволено, ничтоже свойственно и ничтоже праведно мнят быти. И сия есть часть оная *Куранова* закона, яже всякого разума и смысла лишенна сущи, аки камень от стремнины отторженный, во глубину невежства стропотно низпадает.

Вторую же вину, чесо ради предреченный философ толь отвратна себе показал от учения *Куранова*, рассуждаю быти, яко Мухаммед крайнее благое полагает во внешнем и всем скотом общем чувстве. И своим воследователем первее, ослабив вся невоздержания, обжирства, чревоугодия и подчревесных удила, таже в будущей жизни (идеже истинное блаженство и венец, кийждо законно подвизавыйся, от праведнейшего судии испросити уповает) неутрудимая плотоугодия, любодейные борьбы, подвиги, победы, господствование Бахуса и всякое всех чувств услаждение и свербение, равно яко струповатым свиниям тину и блато смраднейшее, аки вещь пресладкую и превожделенную обещает и из широкия злочестия пучины озибильно почерпая себе подавати им имуща утверждает.

Сия вкратце реченная, довольна, яко мню, в пример приведох, да читатель наш от хобота удобно дракона познати возможет. Протчие же многочисленные змиевы главы и толикожде ехидниных языков в сем издании от нас вкратце сочиненном по том усмотрит. Откуду уповаю, яко он (читатель) не токмо вышеименованного философа сентенцию подтвердит, но и *Курановым* лжеплетениям с истинны постановлениями, равно противу себе положенным бывшим со Пророком божественным твердо постановит повествования нечестивых быти блядословия, басни, изобретения поврежденного мозга и плод глупейшего разума.

Почтоже аз, человеколюбнейший читателю, сей труд восприях? Вкратце изъявлю. Его Императорское Величество, всемилостивейший мой государь, повнегда чрез толь и толикие положенные труды, во всяком роде наук и до-
7d брых художеств обучением, священнейшего своего/ государства подданных довольно наставил и большую часть от благородных чрез горькие добродетелей корени сам проводя, предшествуя, к сладчайших техже плодов приятию и вкушению, благополучным привел спеянием и всему, еже совершенна творит человека, всех своим прикладом научил, рассудил (и во правду благочестно) яко не суть довольна та токмо, яже к политической приналежат чести, но всячески потребна быти и та, яже к божественному и веры православныя почитанию зело нужны суть. Чесо ради устроив и управив первее, как политическое, так и церковное правление и утвердив отечественные и Святых Отцев уложения, к тому разными способы, непрестанными трудами и неисчерпаемым потом и злата иждивением, государство свое, не токмо яко император поданного, не токмо яко вождь воина, не токмо учитель ученика направлял, но свыше того, яко отец сына возлюбил, научил, наказал, исправил и в лучшее привел благонравие. Таже да бы и бодрствующего пастыря, прозорливого и

să propovăduiești că cea mai bună faptă și de mai mare merit este să ucizi? 6d
Totuși, legea muhammedană nu numai că îngăduie, ci și poruncește, și nu numai că poruncește, ci dacă cineva nu face aceasta îl socoate că a păcătuit de moarte.

Specificul justiției popoarelor și al dreptății sociale este ca fiecăruia să i se dea ce e al lui * [47]. Legea *Curanului*, dimpotrivă, proclamă că nimeni în lume n-are stăpînire asupra vreunui lucru, afară de cei ce urmează *Curanului*. Cu un cuvînt, toate și le atribuie lor, nimic nu este îngăduit altora, nimic nu aparține altora, nimic altceva nu socotesc a fi drept. Aceasta, deci, este partea din legea *Curanului* care, fiind lipsită de orice rațiune și sens, ca o piatră ruptă din marginea prăpastiei, se prăbușește vertiginos în adîncul ignoranței.

Cred că a doua pricină pentru care filosoful mai sus amintit s-a arătat atît de scîrbit de învățătura *Curanului* este faptul că Muhammed pune binele suprem în simțul extern și comun tuturor animalelor. După ce le-a slăbit mai întîi discipolilor săi toate frînele destrăbălării, îmbuibării, plăcerii pîntecelui și a celor de sub pîntece, el le făgăduiește și în viața viitoare (unde oricine care s-a nevoit după lege nădăjduiește să-și ceară de la preadreptul judecător adevărata fericire și cunună) plăcerile trupului cele fără de osteneală: lupte amoroase, fapte vitejești, victorii, domnia lui Bachus și orice desfătare și gîdilare a tuturor simțurilor ca pe un lucru prea dulce și prea ațîțător, precum porcilor celor buboși noroiul și mocirla prea împuțită. Și mai afirmă că le va da posibilitatea să se adape din plin din adîncul larg al desfrînării.

Acestea pe scurt spuse, dar după cum socotesc destule, le-am adus spre pildă pentru ca cititorul nostru să-l poată cunoaște lesne pe balaur după trompă [48]. Iar celelalte numeroase capete de șarpe cu atîtea limbi de năpîrcă [49] le va vedea pe urmă în această carte a noastră alcătuită pe scurt. De unde nădăjduiesc nu numai că el (cititorul) va confirma sentința filosofului mai sus numit, dar și că, minciunile *Curanului* fiind puse alături de așezămintele adevărului, va decide împreună cu dumnezeiescul proroc [50] că povestirile nelegiuiților sînt cuvinte deșarte, basne, născociri ale unui creier vătămat și rodul celei mai proaste minți.

Dar de ce mi-am luat eu, preaiubitorule de oameni cititor, această osteneală? Voi arăta, pe scurt. Maiestatea sa imperială, preamilostivul meu domn, după ce a povățuit îndeajuns pe supușii preaaugustei sale împărății prin atît de multele și marile osteneli depuse pentru învățarea lor la tot felul de științe și meșteșuguri bune și / după ce pe cea mai mare parte dintre nobili 7d
el însuși i-a hrănit cu rădăcinile amare ale virtuții, mergînd el înainte, și i-a adus cu bună sporire la culesul și gustarea acelorași prea dulci roade, și la toate cele care-l fac pe om desăvîrșit i-a învățat pe toți prin propriul său exemplu, a socotit (și într-adevăr după cuviință) că nu sînt îndestulătoare cele ce țin numai de cinstea politică, ci că la fel de necesare sînt și cele prea trebuincioase spre cinstirea lui Dumnezeu și a credinței ortodoxe. De aceea, organizînd și îndreptînd mai întîi cîrmuirea — și pe cea politică, și pe cea bisericească — și întărind pravilele pămîntene și ale sfinților părinți prin felurite mijloace, neîncetate osteneli, nesfîrșită sudoare și cheltuială de aur, nu numai ca împăratul pe supus, nu numai ca generalul pe ostaș, nu numai ca dascălul pe ucenic și-a îndrumat statul, ci, mai presus de aceasta, ca tatăl pe fiu l-a iubit, l-a învățat, l-a îndreptat și l-a adus la cea mai bună stare a moravurilor. Tot așa, ca să nu se lipsească de titlul de păstor vigilent și

---

* Iustiniani *Institutiones*, I, I, 3.

опасного стража не лишился звания, не токмо, яже творити, но и инже блюстися и бегати подобает злочинств страшилища, то есть идолослужения заблужденное злочестие, лживых законоположников несмысленная изволения, нечестивых прикрытая, доселе и потаенная безумствования, Антихристов и злобных духов лукавые и смертоносные заветы, всякому и комуждо открыти усердно приложился, потщался и сотворил. А найпаче яко мню, сего прилежнейше должно блюстися и предусмотряти рассудил его Царское Величество, зане мухаммеданская религия и *Куранов* закон, аще и сам чрез себе явен есть, яко словопоказательного основания весьма лишается; обаче с самою купно мухаммеданскою империею в кратком времени толико возрасте, яко едва не всю Асию, велию часть Африки и не меньшую долю Европы своим смертоносным заразил ядом. И толико себе потом последующу времени распространил, яко ныне реки Инд, Волга, Дон, Днестр, Дунай, Сава (цесарским оружием очищеная уже Унгария) Море Средиземное, Нил, Аравия Пустая и Петреа и Устия Евфрата *Кураново* почитают зловерие.

Но да некто в законах и книгах восточных народов мнее × искусный возмнит, яко или божественное некое в оных есть таинство, или яко недоведомое человеком, содействующее божие (не глаголю попускающее) изволение неверных и варваров со оружием купно и религию восставило и управило. (Бог
8d бо не хощет токмо доброе и не творит токмо преблагое)./ Того ради соизволил Его Императорское Величество и мне (яко важнейшим или пером или мечем управляемым делам, по достойнству мнее способному) рабу своему поручити, да бых о мухаммеданской религии и о политическом муслиманского народа правлении, некое нижним стилем и просто речием издание, якоже у оных варварских народов повествуется и веруется без притворства, без порицания, без приложения и без всякого умаления на свет произвел, да познает и узрит православный империи сея народ, яко арапская, персидская, турецкая, татарская и аще кая иная суть, сие зловерие чтущая племена, того ради себе и сицевое бессловесное плениша удобоверство, зане у них злочинства за добродетели и заблуждения за возмездия почитаются, и истинное блаженство в плотских похотех, в необузданных вожделениях и неудержанных любодеяниях и в свободном грешения позволении положено быти веруют, которое прочитающе, их неправостию их уста заградити может.

Паки текущу времени, того ради толико возрасте и распростреся господствование его, зане умаляющимся в римлянех, греках, болгарех и в протчих христианских народех добродетелем и устывающу военному обучению, уничтожену христианскому согласию, попрану бывшу изряднейшему политическому правлению толь благополучных царств и империй владетели первее страсть восприяша, еже от своих злочинств побежденным быти а по том общий сей всего света супостат побежденных победил, связанных связал и от себе самих плененных в лютое тиранства своего иго пленил и смирил.

× мало

de acela de păzitor clarvăzător şi grijuliu, s-a mai străduit încă şi a reuşit să descopere fiecăruia, oricui, nu numai ce să facă, ci şi de ce se cuvine a se păzi şi a fugi: grozăviile relelor rînduiri, adică rătăcita rea cinstire a idolatriei, concesiile fără noimă ale legiuitorilor mincinoşi, aiurelile acoperite şi pînă acum tăinuite ale nelegiuiţilor, poruncile cele viclene şi ucigătoare ale antihriştilor şi ale duhurilor răutăţii. Dar mai mult decît atît, după cum mi se pare, Maiestatea sa imperială a socotit că trebuie să ne păzim şi să fim cu deosebire precauţi şi faţă de religia muhammedană şi legea *Curanului*, care, deşi chiar prin ea însăşi se vădeşte lipsită de orice temei al conţinutului său, totuşi împreună cu însuşi imperiul muhammedan atît a crescut în scurtă vreme, încît a molipsit cu veninul său cel aducător de moarte aproape toată Asia, o mare parte a Africii şi o parte nu mai mică a Europei. Iar apoi, cu timpul, s-a răspîndit atît de mult, încît acum rîurile Indus, Volga, Donul, Nistrul, Dunărea, Sava (prin armele Cezarului Ungaria e curăţită deja) [51], Marea Mediterană, Nilul, Arabia pustie, Petrea şi gurile Eufratului cinstesc reaua credinţă a *Curanului*.

Dar pentru ca să nu-şi închipuie cineva mai puţin × iscusit în legile şi în cărţile popoarelor orientale că ar fi vreo taină dumnezeiască în ele sau că o voinţă a lui Dumnezeu necunoscută oamenilor ar ajuta (nu zic ar îngădui) pe necredincioşi şi pe barbari ca o dată cu armele să suprime şi să modifice şi religia (căci Dumnezeu nu vrea decît cele bune şi nu face decît cele prea bune), / a binevoit Maiestatea sa imperială să mă însărcineze pe mine, robul 8d
său (ca unul mai puţin capabil, după merit, pentru lucrurile foarte însemnate, cîrmuite cu pana sau cu sabia), să dau la lumină o carte — într-un stil inferior şi cu o vorbire simplă [52] — despre religia muhammedană şi despre cîrmuirea politică a poporului musulman, despre ce se povesteşte şi se crede la acele popoare barbare, scrisă fără născociri, fără blam, fără adăugiri şi fără vreo scădere, ca să cunoască şi să vadă poporul pravoslavnic al acestui imperiu că neamurile arabe, persane, turceşti, tătăreşti şi altele cîte mai sînt care cinstesc această credinţă rea s-au robit întru această dobitocească şi uşuratică credinţă pentru că la ei rînduielile rele se socotesc drept virtuţi şi rătăcirile drept răsplătire şi cred că adevărata fericire stă în poftele trupeşti, în dorinţele nedomolite, în dezmierdările neînfrînate şi întru îngăduinţa liberă a păcătuirii; şi, citind, să le poată astupa gura cu însăşi nedreptatea lor.

Cu trecerea timpului, stăpînirea acestui popor a crescut şi s-a răspîndit atît de mult pentru că, împuţinîndu-se virtuţile la romani, la greci, la bulgari şi la alte popoare creştine, slăbind instrucţia militară, nimicindu-se unirea creştină, călcată fiind prea aleasa cîrcmuire politică, stăpînitorii unor regate şi imperii atît de înfloritoare au căzut mai întîi în patima de a se lăsa înfrînţi de relele lor rînduieli; iar după aceea duşmanul cel comun al lumii întregi i-a biruit pe cei învinşi, i-a legat pe cei legaţi, şi pe cei robiţi de ei înşişi i-a robit jugului cumplit al tiraniei sale şi i-a înjosit.

× insuficient

Темже познав сия, да воспомянет российский народ пиитическое оное речение: «Блажен, егоже чуждая бедства опасна творят». Предваривших царей и царств злочинств и унылости да блюдется, главу ехиднину прежде даже не родит на сотирает, льва, «рыкающа и имуща кого поглотити», мужественно да поражает, себе же обуздание грехов да наложит и бодцы добродетелей приложив, в том себе да поощряет. На конец, к предложенному обратився с богоотцем Давидом, частейше да глаголет: «Поведаша мне законопреступницы глумления, но́ не яко закон твой, Господи».

Сими убо трудами нашими разумно насыщайся, любезнейший читателю, и богу воссылай благодарение, императору твоему верные являй услуги, мне же исправляющею споспешествуй рукою. Здравствуй./

De aceea, cunoscînd acestea, să-şi aducă aminte poporul rusesc cuvîntul poetului: „Fericit cel pe care nenorocirile străine îl fac să se teamă" *, să se păzească de relele rînduieli şi de slăbiciunile împăraţilor şi împărăţiilor de mai înainte, capul năpîrcii să-l strivească mai înainte de a se naşte ea, pe leul cel „răcnind şi căutînd pe cineva să înghită" ** cu bărbăţie să-l doboare, iar sieşi să-şi impună înfrînarea păcatelor şi, înfigîndu-şi ghimpii virtuţilor, întru aceasta să se îndemne. În sfîrşit, întorcîndu-se la cele de faţă, să spună mai des împreună cu dumnezeiescul părinte David: „Spusu-mi-au mie călcătorii de lege bîrfele, dar nu sînt ca legea ta, Doamne" ***.

Iar din aceste osteneli ale noastre înfruptă-te cu înţelegere, preaiubite cititor, şi înalţă lui Dumnezeu mulţumire, împăratului tău dovedeşte-i slujiri credincioase, iar mie întinde-mi o mînă de ajutor. Să fii sănătos! /.

---

* Cp. Iohannes Nauclerus, *Chronica*, Coloniae, 1544, *in praef.*: „Frumos lucru este ca din greşelile altora să ne îndreptăm viaţa".

** *I Petru* 5, 8.

*** *Ps.*, 118, 85.

1 *КНИГА ПЕРВАЯ*

О ЛЖЕПРОРОЦЕ МУХАММЕДЕ

Глава первая

О именах Мухаммедовых

Понеже свойственная вещей имена, за кратчайшее техже изъяснение имеются, не безприлично быти мним, да о житии и делех Мухаммедовых имуще некая рещи, первее о егоже собственных и нарицательных именах нечто предложим.

Мухаммедовы имена. Свойственнейшее о особнейшее сего лжепророка имя двоякое есть: *Мухаммед* и *Мустафа*. Тако бо многажды и в *Куране* и в книзе *Мухаммедие* аки сложенне именоватися обыче: *Мухаммедул Мустафа*. *Мухаммед* убо четверописьменное есть, сиречь от четырех токмо литер состоящееся, *М-х-м-д*, имже придается знак *тештид*, который коей-либо литере надполагается знаменует ю двойственныя быти силы и пронунции, например: чтется *Мухаммед*, которое имя по изложению (этимологически) знаменует «зело похвален, многия похвалы и благодати достойный», аки бы по греческу рещи *кехаритоменос*, «благодати полный и изобилующий». *Мустафа* свойственно знаменует «избранный» или «над протчих изящнейший». Тако егда имя его или писати хотят или прочитовати с написанного, сими двома имены вкупе сложенными изображают: *Пеигамберимуз ики джиган гюнеши Мухаммедул Мустафа*, то есть: «Обоего мира солнце наше, пророк (или апостол) Мухаммед Мустафа». Чесо ради от наших христианских писателей неправо различными письмены и пронунциями пишемо быти видим, якоже Махомет, Магмет, Муамет, Муамеф и протчая.

Нарицательная же имена его мало не бесконечна суть, ибо аналоги-
2 чески, аллигорически, метафорически и всякими другими / фрастическими образы и фигурами толико именований имеет, елико вещей, ово божественных, ово же человеческих, яко добрых и хвалимых, умом объемлемых имена нарицаются, якоже «Пророк», «Апостол», «Святый», «Возлюбленный божий», «Избранный», «Благий», «Солнце обоего мира», си есть настоящего и будущего века, «Осиявающий», «Просвещающий», «Учитель», «Наставник», «Вождь», «Советующий», «Отрицающий», «Ходатайствующий» (к богу), «Милостивый», «Милосердый», «Чудо-творный», «Сильный», «Конец», «Печать и умолкнение всех пророков» и протчая мало не вся приличествия божия ему причитаются (кроме имени творца и вечного). Веруют бо яко ничтоже доброе, ничтоже изрядное, ничтоже честное есть или быти может, которое в нем Мухаммеде (хотя не естественно и не природно, но по благости и благодати божией) не обрящется и совершенно содержимо не будет. Обычай же имеют чтущий того: когда поминают имя его не произносити то, разве с сим придатком:

CARTEA ÎNTÎI

DESPRE PROFETUL MUNCINOS MUHAMMED

Capitolul întîi

Despre numele lui Muhammed

Întrucît numele proprii ale lucrurilor sînt socotite drept cea mai scurtă explicare a lor, credem că nu este indiferent ca, trebuind să vorbim despre viața și faptele lui Muhammed, să spunem mai întîi cîte ceva despre numele lui proprii și comune.

Numele lui Muhammed. Cel mai propriu și cel mai deosebit nume al acestui profet mincinos este îndoit: Muhammed și Mustafa. Așadar, de multe ori, atît în *Curan* cît și în cartea *Muhammedie* [53] se obișnuiește să i se dea numele compus: *Muhammedul Mustafa.* Muhammed este o tetragramă, adică un cuvînt compus din patru litere: *M-h-m-d*, cărora li se adaugă semnul *teștid* [54], care, suprapus unei litere, arată că are intensitate și pronunție dublă; de exemplu se citește *Muhammed*, nume care se tîlcuiește (etimologic) „foarte lăudat, vrednic de multă laudă și har", cum s-ar zice pe grecește κεχαριτομένος, „plin și îmbelșugat de har". *Mustafa* în înțeles propriu înseamnă „ales" sau „mai frumos decît toți". Astfel, cînd vor să-i scrie numele sau să-l citească scris cu amîndouă aceste nume îl însemnează: *Peigamberimuz iki djihan ghiunesi Muhammedul Mustafa* [55], adică: „Soarele nostru, al ambelor lumi, profetul (sau apostolul) Muhammed Mustafa". Constatăm, așadar, că scriitorii noștri creștini greșit îl scriu cu diferite litere și pronunțări precum: Mahomet, Mahmet, Muamet, Muameth etc.

Cît privește numele lui comune, ele sînt aproape infinite, pentru că prin procedee și figuri analogice, alegorice, metaforice și diferite alte/procedee și figuri frastice [56], are tot atîtea nume cîte lucruri dumnezeiești sau omenești cuprinse de minte se pot spune spre bine și laudă precum: „Profet", „Apostol", „Sfînt", „Iubitul lui Dumnezeu", „Alesul", „Bunul", „Soarele ambelor lumi", adică al veacului de acum și al celui viitor, „Cel ce strălucește", „Cel ce luminează", „Dascălul", „Povățuitorul", „Conducătorul", „Sfătuitorul", „Cel ce dezminte", „Cel ce mijlocește" (către Dumnezeu), „Cel milostiv", „Cel îndurător", „Făcătorul de minuni", „Puternicul", „Sfîrșitul", „Pecetea și cel care face să tacă toți prorocii" și altele; aproape toate cele cuvenite lui Dumnezeu i se atribuie lui (afară de numele de Creator și Veșnic). Căci cred ei că nimic bun, nimic ales, nimic cinstit nu este sau nu poate să fie care să nu se afle în el, în Muhammed, și să nu fie desăvîrșit cuprins în el, deși nu în chip firesc și nu din naștere, ci prin bunătatea și harul lui Dumnezeu. Dar cei ce-l cinstesc au obiceiul cînd îi pomenesc numele să nu-l

Аллеиги ессалавату ве есселям, то есть: «Над нимже будет благословение (божие) и спасение или мир». Подобным почтением и в приводе имен других пророков употребляют. Протчее аки чрез антономасию *Ресулуллаг*, си есть «Вестника», «Апостола» или «Пророка божия» и *Ахырпеигамбер*, то есть «Последнейшего пророка» его называют. Паки с персидского языка, вместо *Ресул* употребительнее *Пеигамбер* называти обичай имеют, которое имя в простом турецком языке *Улы иол гиостереджи*, сиречь «Пространного, великого и широкого пути указатель» или «Вождь» и протчая.

Глава вторая

В нейже краткое сказание о житии Мухаммеда, мухаммеданов, яко они верят пророка, сиречь то, каковое в книзе *Мухаммедие* им реченной описуется

Рождение и житие Мухаммедово. Мухаммед родися в стране Кенан (яже в
Святом Писании Ханаан есть) от отца Абдуллага, от матери Емине, месяца
первыя Ребий в десятый день, который год, по исчислению наших астрологов
3 бысть Господа Иисуса / Христа 570, месяца маия в третий день в субботу
(хотя нынешние мухаммедане в сочислении солнечного того течения скаредно заблуждующе, мнят его родившегося месяца септемврия в 14 день), парствующу в Константинополе Иустину Юнейшему, в пятое царствования его лето, хотя по исчислению Калвиза, астролога острейшего, сказуется рождению его быти маия в пятый день, в понеделок, но погрешил он, два дни лишних приложив, ибо мнит родженну быти ему первия Ребий во вторый надесять день. А в книге *Мухаммедие* явно показуется, что он родился в десятый день первыя Ребии.

Сказуют же, яко в час рождения его, земля повдижеся, небо ужасеся, солнце затмение претерпя, а луна хорально плясаше. Рождшуся ему, абие диаволом восход на небо возбранен бысть от ангел, которым прежде, когда хотели волно было восходити. Что видя диаволи, ко Иблису (то есть Люциперу) или князю своему сатанинскому приидоша, совета от него требующе, чесо бы ради запретилося им от Бога на небо восходити? Он же повеле им да весь свет обьидут и прилежно испытующе о новости вещи да уведят. Диаволи убо, повеления сатанинская исполняюще, обретоша в Мекканском капищи (которое пред рождеством Мухаммедовым за тысящу лет идолов бе приятелище) всех идолов сокрушенных и на землю бесчестно поверженных, ангелов же в нем торжествующих и с великою радостию Мухаммедово рождество поющих и празднующих. Сицевое они (диаволи) толь нещастливое известие взявше, ко князю своему возвратишася, возвещающе ему, яко Мухаммед, пророков последнейший, на свет произведен бысть.

Мати его Емине, не имея в сосцах своих млека, хотяше кормилицу к воспитанию сына своего наняти, но той долго другия жены сосцов ссати не

rostească decît cu acext adaos: *Aleihi essalavatu ve esseleam*, adică: „Asupra lui fie binecuvîntarea (lui Dumnezeu) şi mîntuirea sau pacea". Un respect asemănător arată şi cînd pomenesc numele altor proroci. De asemenea, prin antonomasie îl mai numesc *Resulullah*, adică „Vestitorul", „Apostolul" sau „Prorocul lui Dumnezeu", şi *Ahîrpeigamber*, adică „Ultimul profet". Tot aşa, în limba persană, în loc de *Resul* obişnuiesc să-l numească în mod curent *Peigamber*, care nume în limba turcească simplă e *Ulî iol ghiusteredji*, adică: „Arătătorul căii celei largi, mari şi late" sau „Căpetenia" etc.

Capitolul al doilea

cuprinzînd relatarea pe scurt a vieţii lui Muhammed, profetul muhammedanilor, după cum îl cred ei, adică ceea ce scrie în cartea numită *Muhammedie*

Naşterea şi viaţa lui Muhammed. Muhammed s-a născut în ţara Kenan
(care în *Sfînta Scriptură* este Canaan)* din tatăl Abdullah şi mama Emine,
în luna întîia Rebi, în ziua a zecea, care an după calculul astrologilor noştri
a fost 570 al Domnului Iisus/Hristos, luna mai, ziua a treia, sîmbătă (deşi 3
muhammedanii de azi, rătăcindu-se cu zgîrcenie în calculul crugului soarelui,
îl socotesc născut în ziua de 14 septembrie), pe cînd domnea în Constantinopol Iustin cel Tînăr, în anul al cincilea al domniei lui [57]. Deşi după calculul lui Calvisius **, astrolog foarte ager, se spune că naşterea lui a fost la 5 mai, într-o luni, acesta a greşit, adăugînd două zile de prisos, pentru că îl socotea născut în ziua de douăsprezece a întîiei Rebi, dar în cartea *Muhammedie* se arată limpede că s-a născut în ziua a zecea a întîiei Rebi.

Se povesteşte că în ceasul naşterii lui pămîntul s-a cutremurat, cerul s-a înspăimîntat, soarele s-a întunecat, iar luna dansa în cerc. Îndată ce s-a născut, îngerii au interzis diavolilor suirea la cer, pentru că mai înainte le era slobod să se suie cînd voiau. Ceea ce văzînd diavolii ***, s-au dus la Iblis (adică Lucifer)[58], căpetenia lor satanică, întrebîndu-l pentru ce i-a oprit Dumnezeu să se suie la cer. Iar el le-a poruncit să înconjure toată lumea şi cercetînd stăruitor să afle ce s-a întîmplat. Diavolii, împlinind poruncile satanice, au aflat în templul din Mecca (care cu o mie de ani înainte de naşterea lui Muhammed era lăcaş al idolilor) toţi idolii sfărîmaţi şi aruncaţi la pămînt cu necinste, iar pe îngeri veselindu-se în el, lăudînd şi sărbătorind cu mare bucurie naşterea lui Muhammed. Aflînd această ştire atît de nefericită, ei (diavolii) s-au întors la căpetenia lor, vestindu-i că a fost adus pe lume Muhammed, ultimul dintre proroci.

Mama lui, Emine, neavînd sînii ei lapte, a vrut să năimească o doică pentru creşterea fiului ei, dar mult timp el n-a vrut să sugă pieptul altei femei,

* V. fig. 18.

** Sethi Calvisii *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685: *Anno mundi 4519, post C*[*hristum*] *570: Muhamed vel Mahomed saracenus nascitur, ut arabos habent, dies 5 maii, feria 2* [adică luni, *n.n.*], *die 12 rabie prioris. Idem postea moritur cum annos 63 arabicos vixisset, die 12 rabie prioris, ineunte vesperi.*

*** Cp. Ludovico Marracci, *Mahumeti auctoris Alcorani vitae rerumque gestarum synopsis*, cap. II, în *Prodromus ad Refutationem Alcorani.*

хотяше, дондеже некая жена именем Хакиме из града Медини прииде, ейже кормилицею своею быти позволил. Родителем его из земли Кенан в Медину, в нейже и родишася, возвращающимся, Хакиме кормилица на руках своих того несущи, где-либо на сухой и пещаной земли ступаше, тамо по стопах ея созади зеленая прорбсташе трава и в пути солнечному блистающу сиянию, облак белый им последуя, осеняше главу Мухаммедову, покрывая того от вара солнечного и путешествующий тридесяти дней путь единым днем совершаху. Живущим же родителем его в Медине второго лета, в четвертый месяц по рождении его, умре Абдуллаг, отец Мухаммедов. Емине же матерь в шестое / возраста его скончася и в осьмое умре и дядя его Абутталиб. Остася убо сирота Мухаммед у кормилицы своей Хакиме, да от нея воспитан будет.

Хакиме оная, аще и вдова бяше, обаче имеяше и своих детей от умершего мужа своего, которые еще отрочата суще, овцы пасяху. Сии некогда отрочища Мухаммеда на поле, идеже пасяху овцы, с собою ведоша; и тамо играющим им Гавриил Архангел в образе человеческом пришед, рассече острым мечем сердце Мухаммедово и не мало крови извлече от него, глаголя: «Сию кровь нечистую диаволи вложиха в чистейшее твое сердце». Сынове убо Хакиме, видя Мухаммеда от человека рассечена и весьма от убийцы убиенна быти мняше, устрашившеся в дом убегоша и матери, яко Мухаммед от некоего злобного человека в поле убиен и на полы рассечен бысть, поведаша. Хакиме вопли и рыдания на воздух пущающи елико можаше, спешно в поле побеже. И обретши Мухаммеда жива и ничтоже злого имуща, сладостно поцелова его и позна, яко некое тайнство божие бысть на отрочати. Обаче сие до времени в молчании остави, сокрывая то в сердце своем.

Во вторый же надесять год пришед Мухаммед, поиде с другим дядею своим Эбуджеглом в Дамаск, где увидев некий монах Яхыя (тако арапы Иоанна нарицают) поклонися ему и рече: «Сей есть о немже в *Ветхом и Новом Завете* пишется, яко имат прийти пророк божий превелий и всех апостолов последнейший». Вопрошающим же им, откуду бы знал сего, того быти, о немже книги божественные свидетельствуют? отвеща Яхыя «зане видех — рече — егда он вхождаше во град, древеса и камение пред лицем его наклоншеся, даже до земли преклоняхуся». Сия от монаха слышав дядя его Эбуджегл отлучися от Мухаммеда (бе убо идолопоклонник нечестивейший).

В оное время бысть Эбубекир, житель града Дамаска, человек пребогатый и между протчими первейший; той прогностиком оного монаха уловленный, прилепися к Мухаммеду и того в дом свой честно восприял. Вину же присоединения к Мухаммеду притворяют тако: Некогда (глаголет книга *Мухаммедие*) Эбубекир будучи в Дамаске, виде во сне солнце и луну аки свещи висящие, с неба в дом его сшедшие и весь дом сиянием и неизреченным светом исполнившие; возбудився, сон, егоже виде, монахом христианским людем тогда воздержнейшим и благочестивейшим сказа. Ониже сон истолковавше, реша
5 ему: «Во дни твои бог имать послати / пророка превеликого и последнейшего, емуже имя будет Мухаммед, ты же будеши везирем того и наместником и наследником». Слышав убо он от монаха Яхыя, яко той есть пророк Мухаммед, позна и сам тогожде быти, о немже во сне бог ему явил есть и благочестивые монахи предрекоша. Взяв же Мухаммеда к себе, чрез несколько времени купечество купно творяху в Хыджаз (сия Персии страна есть), в Емене (в богатой Аравии), в Мысре (в Египте) и в Шаме (в Дамаске). Сице купечества ради, будучи под управлением Эбубекировым, во град Мекку егда вниде, все идолские капища и многие церкви падоша. Где ему под древом уснувшу, паки ангел

pînă cînd o femeie cu numele Hakime a venit din cetatea Medina şi pe aceasta a îngăduit-o să-i fie doică [59]. Cînd se întorceau părinţii lui din pămîntul Kenan, unde s-a şi născut, la Medina, Hakime ducîndu-l în braţele sale, unde călca pămîntul uscat şi nisipos, acolo răsărea pe urmele ei iarbă verde, şi cum în drumul lor strălucea lumina soarelui, un nor alb care venea după ei adumbrea capul lui Muhammed, acoperindu-l de arşita soarelui; iar într-o singură zi făceau cale de treizeci de zile. Şi trăind părinţii lui în Medina, în al doilea an, în luna a patra după naşterea lui, a murit Abdullah, tatăl lui Muhammed. Mama lui, Emine, s-a săvîrşit cînd el avea şase/ani, iar în al optulea a murit 4
şi unchiul său Abuttalib [60]. Deci a rămas orfanul Muhammed la doica sa Hakime, ca să fie crescut de ea.

Hakime aceea, deşi era văduvă, avea copii de la bărbatul ei răposat, şi aceştia, pe cînd erau mici, păşteau oile. Într-o zi aceştia l-au luat cu ei pe pruncul Muhammed la cîmp, unde păşteau oile, şi jucîndu-se ei acolo, arhanghelul Gabriel, venind în chip de om, a despicat cu un paloş ascuţit inima lui Muhammed şi a scos din ea mult sînge, zicînd: „Acest sînge necurat diavolii l-au pus în preacurata ta inimă". Iar fiii lui Hakime, văzîndu-l pe Muhammed tăiat de acel om şi socotindu-l omorît de-a binelea de ucigaş, înfricoşîndu-se, au alergat acasă şi i-au spus mamei că Muhammed a fost omorît în cîmp şi tăiat în două de un om rău. Hakime, ţipînd şi umplînd văzduhul cît o ţineau puterile de ţipete şi bocete, a alergat în grabă la cîmp şi, aflîndu-l pe Muhammed viu şi nevătămat, l-a sărutat dulce şi a cunoscut că băiatului i s-a întîmplat o anume taină a lui Dumnezeu. Dar a păstrat sub tăcere aceasta pînă la o vreme, ascunzînd-o în inima sa.

Iar cînd Muhammed a ajuns la doisprezece ani, s-a dus cu un alt unchi al său, Ebudjehl [61], la Damasc, unde văzîndu-l un monah oarecare Iahiia (aşa cum îl numesc arabii pe Ioan) [62], i s-a închinat şi a zis: „Acesta este cel despre care scrie în *Vechiul* şi *Noul Testament* că « are să vină un proroc al lui Dumnezeu preamare şi cel mai de pe urmă decît toţi apostolii »". Iar cînd l-au întrebat de unde cunoaşte că el ar fi cel despre care mărturisesc cărţile dumnezeieşti, a răspuns Iahiia zicînd: „Pentru că am văzut — zise — cînd intra în cetate, cum copacii şi pietrele, plecîndu-se înaintea feţei lui, se închinau pînă la pămînt". Auzind acestea de la un monah, unchiul său Ebudjehl s-a despărţit de Muhammed (căci era cel mai nelegiuit închinător de idoli).

Pe vremea aceea trăia Ebubekir, locuitor al cetăţii Damasc [63], om foarte bogat şi cel mai de seamă dintre toţi; acela, atras de prevestirea acelui monah, s-a lipit de Muhammed şi l-a primit cu cinste în casa sa. Iar cauza unirii cu Muhammed este închipuită astfel: Odată (spune cartea *Muhammedie*) Ebubekir fiind în Damasc, a văzut în vis soarele şi luna atîrnînd ca nişte făclii pogorîte din cer în casa lui şi umplînd toată casa cu strălucire şi cu o negrăită lumină. Trezindu-se, a spus visul pe care l-a văzut monahilor, creştinii cei mai înfrînaţi şi mai evlavioşi de atunci. Iar ei, tîlcuindu-i visul, i-au spus: „În zilele tale Dumnezeu va trimite/un proroc preamare şi cel mai de pe urmă, al cărui 5
nume va fi Muhammed, iar tu vei fi vizirul aceluia, locţiitorul şi urmaşul lui". Deci, auzind el de la monahul Iahiia că acela este profetul Muhammed, a cunoscut că el este cel despre care Dumnezeu i-a arătat în vis şi i-au prezis cucernicii monahi. Şi luîndu-l pe Muhammed la sine, peste cîtăva vreme au făcut împreună negustorie în Hidjaz (aceasta este o ţară a Persiei), în Iemen (Arabia cea bogată), în Mîsra (Egipt) şi în Şam (Damasc). Astfel, fiind sub conducerea lui Ebubekir pentru negustorie, intrînd el odată în cetatea Mecca, toate templele idoleşti şi multe biserici s-au prăbuşit. Şi adormind el acolo sub copac,

чрево разрезал и исполнил оное веры, о чем зри послежде. Входящи же в капище Мекканское, первое услышал четыре божественные глассы, из нихже первый глас бе: «Прииде правда и истребися неправда». Вторый: «Прииде между вами (или от вас) пророк, емуже дано есть миру помогати». Третий: «Прииде сияние божественное, отверзе дверь милость и заключися дверь мучительства». Таже четвертый глас бе: «Мы поставихом тя пророка и свидетельство во всем мире, егоже тебе ради единого создахом».

Быв же пятинадесяти лет поял две жены, Хатидже едину, родом из богатой Аравии, другую Рукые, дшерь Эбубекирову. От Рукые прежде дара лжепророческого родишася ему две дщери, Рускые и Фатме. По зачатии же суперстиции еще родишася ему два сына, от Хатидже Абдуллаг а от Мерием (сия бе яковитисса) Ибрагим. Протчие убо все прежде смерти его умроша, едина Фатме остася, от неяже емиры свое производят начало (о которых речется в главе *О наследниках Мухаммедовых*).

Егдаже бысть муж четыредесяти лет в пророческую службу от бога бе призван, что чрез Гавриила первее ему на горе Хара возвещено бысть, идеже даде ему ангел книгу да чтет; он отвеща, яко письмен невесть и читати не может, обаче чрез влиянную науку, тогда книгу оную прочте. По том чрез тогоже Гавриила всю *Курана* книгу на память изучил. Возвратившуся ему с горы Хара в дом, жена его Хатидже сияние, имже лице его блещашеся видя, от страха паралижем заразися. Обаче познавши, что он ко пророчеству от бога определился (хотя еще того и не уверила) вскоре здрава бысть. Подобно и другой жене Рукые тожде уразумевшей, обе воскричаха: «Воистинну бессумнения предрече монах оный, яко в *Теврате* и *Инджиле* читал и из оных/
6 уразумел, что Мухаммед, муж наш, имеет быти пророк божий». Но егда по том долго укосне архангел принести некое утверждение пророчества его, скорбяше Мухаммед и не помалу сумнительными томяшеся помыслы. Обаче Хатидже укрепляше его и глаголаше, да не боится закоснения ангелова и да верит словеса божие непременны быти. Сим еще разглагольствующим абие Гавриил ему единому (а не и жене) явился и с стороны божией поздравил. Егоже видя Мухаммед убояся зело и трепещущи рече к женам: «Покрыйте мя одеждами, зане паки той прииде, егоже прежде видех на горе Хара». Хатидже рече: «Стой крепко, дондеже я досведчение учиню и искушу, диавол ли есть или ангел, иже явися тебе. Аз бо (рече) и пȯ лицу моему распущу власы главы моея. И аще убо ангел есть явлейся тебе, абие отбежит; аще ли же диавол стояти и на власы мои смотрети будет». Что егда учинила, Мухаммед абие воскричал: «Скрыся, убеже он!» Хатидже убо: «Благополучная (рече) и щастлива буди тебе весть сия, зане, поистинне и бессумнения пророк сотворился еси. Протчее вместо воздаяния, научи мя уже образа исповедания, да совершенно верую и спасется душа моя». Егоже Мухаммед прочиташе ей а она ему последуя исповедание веры глаголаше и тако Хатидже первая бе, яже по Мухаммеде из идолопоклоницы мусливанына сотворися.

Вторый Эбубекир в мухаммеданство обратися, иже приведе в Мухаммедово училище Али (персов и арапов благороднейшего), Отмана и некоего Абдуррахмана. Омерово же обращение повествуют тако: Эбуджегл дядя, купно же и главный враг Мухаммедов, нанял бе Омера (беже Омер в то время борец славнейший), да бы убил Мухаммеда, обещав ему дати за то сто ок

îngerul i-a spintecat iarăşi pieptul şi i l-a umplut cu credinţă, despre care vezi mai pe urmă. Apoi intrînd în capiştea din Mecca, mai întîi a auzit patru glasuri dumnezeieşti, dintre care glasul cel dintîi spunea: „Venit-a dreptatea şi s-a nimicit nedreptatea"; al doilea: „Venit-a între voi (sau: de la voi) un proroc, căruia îi este dat să ajute lumii"; al treilea: „Venit-a strălucirea cea dumnezeiască, mila şi-a deschis poarta şi s-a închis poarta chinuirii"; tot aşa al patrulea glas a fost: „Pusu-te-am pre tine proroc şi mărturie în toată lumea, pe care pentru tine unul am zidit-o".

Şi fiind de cincisprezece ani şi-a luat două neveste, pe una Hatidje, de neam din Arabia cea bogată, iar pe alta Rukîie, fiica lui Ebubekir[64]. De la Rukîie, mai înainte de a căpăta el darul de proroc mincinos, i s-au născut două fiice: Rukîie şi Fatme. Iar după zămislirea superstiţiei i s-au născut încă doi fii: de la Hatidje, Abdullah, iar de la Meriem (care era iacobită), Ibrahim. Dar toţi au murit înainte de moartea lui, numai Fatme a rămas şi de la dînsa îşi trag începutul emirii (despre care se vorbeşte în capitolul *Despre urmaşii lui Muhammed*[65]).

Iar cînd a ajuns bărbat de patruzeci de ani, a fost chemat de Dumnezeu la slujba prorocească, ce i-a fost vestită mai întîi pe muntele Hara[66] prin Gabriel, cînd i-a dat îngerul o carte să citească, iar el a răspuns că nu cunoaşte literele şi nu poate citi, însă prin ştiinţa ce i s-a revărsat a citit atunci cartea aceea. Pe urmă, prin acelaşi Gabriel, toată cartea *Curanului* a învăţat-o pe de rost. Întorcîndu-se el de pe muntele Hara acasă, nevasta lui Hatidje, văzînd lumina de care strălucea faţa lui, de frică a fost lovită de paralizie. Însă cunoscînd că el e hotărît de Dumnezeu spre prorocire (deşi încă nu crezuse acel lucru), în curînd s-a făcut sănătoasă. Asemenea şi cealaltă nevastă, Rukîie, înţelegînd acel lucru, amîndouă au strigat: „Cu adevărat şi fără de îndoială a prezis monahul acela că a citit în *Tevrat* şi *Indjil*[67] şi din acelea/
a înţeles că Muhammed, bărbatul nostru, are să fie proroc al lui Dumnezeu". 6
Dar cum, după aceea, mult timp a zăbovit arhanghelul să aducă o confirmare a prorocirei lui, se mîhnea Muhammed şi era tare chinuit de gînduri de îndoială. Totuşi Hatidje îl întărea şi-i spunea să nu se teamă de zăbovirea îngerului şi să creadă că cuvintele lui Dumnezeu sînt de neschimbat. În timp ce vorbeau acestea, Gabriel i s-a arătat numai lui (dar nu şi nevestii) şi l-a salutat din partea lui Dumnezeu. Văzîndu-l, Muhammed s-a spăimîntat foarte şi, tremurînd, a zis nevestelor: „Acoperiţi-mă cu haine, pentru că iarăşi a venit cel pe care l-am văzut mai înainte pe muntele Hara". Hatidje i-a spus: „Ţine-te tare, pînă cînd voi cerceta şi voi cerca dacă cel ce ţi s-a arătat ţie este diavol sau înger. Eu (a zis ea) voi dezlega şi voi slobozi părul capului meu pe faţa mea. Şi dacă este înger cel ce s-a arătat ţie, îndată va fugi, iar de este diavol, va sta şi va privi la părul meu". Şi făcînd aşa, îndată a strigat Muhammed: „S-a ascuns, a fugit!" Iar Hatidje a zis: „Fericită şi cu noroc să-ţi fie vestea aceasta, căci cu adevărat şi fără de îndoială te-ai făcut proroc. De-acum, în loc de răsplătire, învaţă-mă chipul mărturisirii, pentru ca să cred desăvîrşit şi să se mîntuiască sufletul meu". Muhammed i-a rostit-o, iar ea, repetînd după el, a rostit mărturisirea credinţei şi astfel Hatidje a fost cea dintîi care, după Muhammed, din idolatră s-a făcut musulmană.

Al doilea s-a convertit la muhammedanism Ebubekir, care a adus la şcoala lui Muhammed pe Ali (cel mai nobil la persani şi arabi), pe Otman şi pe un oarecare Abdurrahman[68]. Iar despre convertirea lui Omer[69] povestesc aşa: Ebudjehl, unchiul şi totodată şi cel mai de seamă duşman al lui Muhammed, îl năimise pe Omer (care era pe vremea aceea un preaslăvit luptător) ca să-l omoare pe Muhammed, făgăduind că-i va da pentru aceasta o sută de

(сиречь три ста общих либр или фунтов) чистого сребра и сто велблюдов. Омер лакомством уловленный искаше окказии и времени благополучного, да убиет Мухаммеда. Егда же слыша, яко Мухаммед с вышепомянутыми советники своими на горе Кабис, в некоей пещере обретается, ухватя меч, на гору взыде и в устии пещеры став, и аки кровию дышущи напасти на пещеру, покушашеся. Его же видев Али, рече к Мухаммеду: «Повели мне, да Омера растерзаю». Мухаммед запретив ему, лице свое Омеру, да узрит е, из глубины пещеры показа, еже видев Омер повергши оружие и пад ниц на землю, аки понужденный воскрича: «Несть бог кроме бога и Мухаммед есть пророк божии». И тако четвертый сей бысть советник Мухаммедов.

7 Сих / собрав пророчества и господствования своих другов и товарищей, три лета празден в звании своем пребысть, зане Мекку идолопоклонники содержаху. По сих же летех определил бог ему четырех везирев, двоих убо в небе, Михаила и Гавриила Архангелов, и двоих на земли, единого Эбубекира, а второго Омера. Отсюду воста ересь между персов и арапов, понеже арапы сказуют, яко Омер, персы же, яко Али был первый везирь, наместник и избранный наследник Мухаммедов, о нихже в главе *О ересях* увидим явственнее. И сия убо, яже из великия и многая содержащия книги, которая житие и дела Мухаммедовы вся по единому описует, по елико возможно кратчайше собрашася, зде довольна да будут.

Глава третия

О персоне Мухаммедове

Персона Мухаммедова. Мухаммед бе среднего и умеренного возраста, ни зело бел, ни вельми черноват; власы имеяше ни курчеватые, ни долгие; очи ему быша черные, на подобие мигдалов, светлые и всегда мокрые. Прах николи же паде на лице его, которое сияше яко солнце; и сияние лица его проникаше до тылу главы его тако, яко всему светитися ему. Спящий никогда же смежаше очи, всегда сурмою их намазываше; главу имеяше округлу, верх лба доброго расположения и гладкий; ресницы продолговаты, брови острконечные, браду черную и густую, шею продолговату и белу, персты долгие, якоже трости; длани широкие и отверстые, перси прямы и чреву равны а не выдающиеся; на персех имеяше един токмо влас, иже на четыредесять других тончайших разделяшеся, все же толико светлы, яко видетися от маргариты произведенным быти им. В заднице (на члене имже сидим) изображенну имеяше печать или знамение пророчества; печать же бе во образ шипка (рожи), величеством яйцу равняющегося. Не бе тучный, ниже толстый; хождаше крепко и скоро: беседоваше преизрядно и сладостно так, что аще кто единою слышал бы, не могл бы или не желал бы от него отлучитися. Одежду имеяше от абы,
8 из черных власов сочиненной / главу такожде черным тулбандом покрываше. Между очим блещашеся ему удивительное сияние. Словом рещи красотою Иосифа, оного паче всех человек краснейшего, превосхождаще.

ocale (adică trei sute de livre comune sau funzi) [70] de argint curat și o sută de cămile. Omer, prins de lăcomie, căuta ocazie și timp potrivit ca să-l ucidă pe Muhammed. Și cînd a auzit că Muhammed se află împreună cu mai sus amintiții săi sfetnici într-o peșteră din muntele Kabis [71] și-a luat sabia, s-a suit pe munte și, stînd în gura peșterii, cu suflarea sîngeroasă încerca să năvălească în peșteră. Ali, văzîndu-l, i-a spus lui Muhammed: „Poruncește-mi să-l sfîșii pe Omer". Muhammed, oprindu-l, și-a arătat din fundul peșterii fața lui Omer, ca s-o vadă și, văzînd-o Omer, aruncînd arma și căzînd cu fața la pămînt, a strigat ca un apucat: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, și Muhammed e prorocul lui Dumnezeu" [72]. Și așa a devenit el al patrulea sfetnic [73] al lui Muhammed.

Adunîndu-și / prorocirile acestea și titlurile a petrecut trei ani inactiv 7
în vocația sa, cu prietenii și tovarășii săi, pentru că Mecca o stăpîneau idolatrii. Iar după acești ani, i-a numit Dumnezeu patru viziri: doi în cer, pe arhanghelii Mihail și Gabriel, iar doi pe pămînt: unul Ebubekir și al doilea Omer. De aici s-a iscat dezbinarea între persani și arabi, pentru că arabii spun că Omer, iar persanii că Ali a fost primul vizir, locțiitor și urmaș ales al lui Muhammed, despre care vom vedea mai limpede în capitolul *Despre erezii*. Dar ajungă-ne acestea, adunate cît se poate mai pe scurt, din cartea cea mare și cuprinzătoare de multe care descrie în amănunt viața și toate faptele lui Muhammed [74].

Capitolul al treilea

Despre persoana lui Muhammed

Persoana lui Muhammed. Muhammed era de statură mijlocie, potrivită, nici foarte alb, nici prea negricios, părul avîndu-l nici creț, nici lung; ochii lui erau negri, migdalați, luminoși și întotdeauna umezi. Praf n-a căzut niciodată pe fața lui, care strălucea ca soarele; și strălucirea feței ajungea pînă la ceafă, pentru ca să fie tot luminat. Dormind, niciodată nu închidea ochii, totdeauna îi ungea cu *surme*. Capul îl avea rotund, partea de sus a frunții bine conformată și netedă, genele lungi, sprîncenele arcuite ascuțit, barba neagră și deasă, grumazul prelung și alb, degetele lungi ca niște trestii, palmele late și deschise, pieptul drept și la fel pîntecele, dar nu proeminente; pe piept avea numai un singur fir de păr, care se desfăcea în alte patruzeci foarte subțiri, și toate așa de luminoase, că păreau a fi făcute din mărgăritar. Pe șezut (partea pe care ședem) avea întipărită o pecete, sau semnul prorocirei, iar pecetea era ca o floare de trandafir de mărimea unui ou. Nu era gras, nici gros, umbla apăsat și repede, vorbea foarte distins și dulce, așa încît cine l-ar fi auzit o dată să nu poată sau să nu dorească a se despărți de el. Haina o avea din aba,
țesută din păr negru; / capul îl acoperea cu un turban tot negru. Între ochii 8
lui strălucea o uimitoare lumină. Într-un cuvînt, întrecea cu frumusețea pe acel Iosif care era mai frumos decît toți oamenii [75].

Глава четвертая

О нравех его

Нравы Мухаммедовы. Николиже гневашеся, разве по повелению божию. Милостив бысть и самым врагам и идолопоклонникам, праведный равно всем судия, ниже на лица зряше; с прокаженными и странными брашно ясти не гнушашеся, един николи же ядяше. Во одеждах спати обычай имел. Постиланий настолных — скатертей — никогдаже употребляше, медом и протчими сладкими вещми зело услаждашеся. Много шербету, колокинфы и овечьи голени и передние ноги со главою любляше и хлеб ячменный даже до пресыщения ядяше. Хлеб оный иногда во чреве его в камень обращашеся, да не како сварену бывшу ему взалкалбыся; того ради многажды чрез два месяца без брашна (токмо чтоб вода была), в доме таяшеся ×. Николи же без древянных башмаков (ихже *налин* нарицают) хождаше, ниже одежды узкия и тесныя ношаше. Приемлемых даров у себе не удерживаше, но иным разделяше. Пишу от стола треми персты взимаше и питие три прежде глотания сотворши испиваше. Все делаше правою рукою и на правом боку всегда спаше. Во всяком вздохновении сонном тысяща врат тайнств отверзахуся ему. Мало спаше, много же моляшеся и благовонный пот точаше. Что видя арапские врачи, рекоша, яко воином его не требе есть лекарства, токмо да обоняют пот его. Всякое слово трижды повторяше, да бы глубокость премудрости его от слушающих могла разуметися, седящи и востающи воспоминаше имя божие. Словом рещи, нравов его никтоже поятн можаше кроме бога. Гавриил научил его на память знати весь *Куран* и тайнства его истолковал. Шесть достоинств бог ему даровал. Первое: да будет человеков собиратель делом и словом. Второе: да всегда будет победитель. Третие: да весь мир в *месчид* обратит. Четвертое: корысть неприятельскую позволенну да имеет. Пятое: да будет всегда предстатель о всех ко богу. Шестое: да будет пророк последнейший./

9 *Глава пятая*

О начале лжепророчества его

Начало лжепророчества. О лете начала лжепророчества его у писателей известного ничего не обретается. Иные бо сказуют прияти ему пророческое имя в лето возраста своего 35. Иные в 52, еже есть от Христа 622. Сиречь вземлюще лжепророчества его год, купно с епохою лет Мухаммеднаских, от сего бо Христова лета начинается первый мухаммеданской епохи год, егоже они нарицают *Гиджрети небевие*, сиречь «Бегство пророка», то есть когда от противников своих а паче от дяди своего Эбуджегла, из Мекки изгнан бе и прииде в Медину. Но явно есть, что сей год несть первый лжепророчества его, зане когда он из Мекки изгнан бе, не иныя ради вины то бысть, разве

× крышеся

Capitolul al patrulea

Despre moravurile lui

Moravurile lui Muhammed. Niciodată nu se mînia decît din porunca lui Dumnezeu. Milostiv era chiar față de vrăjmași și de idolatri, judecător la fel de drept pentru toți, fără a căuta la fețe; cu leproșii și cu străinii nu se scîrbea să mănînce bucate; singur nu mînca niciodată. Avea obiceiul să doarmă îmbrăcat. Fețe de masă nu folosea niciodată. Cu miere și cu alte dulciuri se desfăta foarte. Îi plăceau mult șerbetul, colocinții[76], pulpele de oaie, picioarele dinainte și capul, iar pîine de orz mînca din cale afară de multă. Uneori pîinea aceea se împietrea în pîntecele lui, ca nu cumva fiind mistuită să flămînzească, de aceea de multe ori rămînea retras × chiar peste două luni în casă fără mîncare (numai apa s-o fi avut). Niciodată nu umbla fără papuci de lemn (pe care îi numesc *nalin*), nici nu purta haină îngustă și strîmtă. Darurile ce le primea nu și le oprea, ci le împărțea altora. Mîncarea de pe masă o lua cu trei degete, iar băutura o bea sorbind mai întîi trei înghițituri. Toate le făcea cu mîna dreaptă și totdeauna dormea pe partea dreaptă. La orice respirație din somn i se deschideau o mie de porți ale tainelor. Dormea puțin, însă se ruga mult și transpira o sudoare bine mirositoare. Ceea ce văzînd medicii arabi au spus că ostașilor lui nu le trebuiesc leacuri, ci numai să-i miroase sudoarea. Orice cuvînt îl repeta de trei ori, ca adîncimea înțelepciunii lui să poată fi înțeleasă de ascultători; cînd se așeza și cînd se scula își aducea aminte de numele lui Dumnezeu. Într-un cuvînt, moravurile lui nimeni nu și le putea însuși, afară de Dumnezeu. Gabriel l-a învățat să știe pe de rost tot *Curanul* și i-a tîlcuit tainele lui. Șase virtuți i-a dăruit Dumnezeu: prima, să fie adunător de oameni cu fapta și cu cuvîntul; a doua, să fie totdeauna învingător; a treia, să aducă lumea întreagă la *mescid*[77]; a patra, să aibă parte de bogăția dușmanilor; a cincea, să fie mijlocitor pentru toți către Dumnezeu; a șasea, să fie pororocul cel mai de pe urmă. /

Capitolul al cincilea 9

Despre începutul prorocirii lui mincinoase

Începutul prorocirii mincinoase. Despre anul cînd a început prorocirea lui mincinoasă nu se află la scriitori nimic precis. Unii spun că a primit numele de profet în anul al treizeci și cincilea al vîrstei sale, alții la cincizeci și doi, care este de la Hristos 622[78]. Deci, luînd anul prorocirii lui mincinoase drept începutul crugului anilor muhammedani, de la acest an al lui Hristos începe anul întîi al erei muhammedane, pe care ei îl numesc *Hidjreti nebevie*[79], adică „Fuga Profetului", cînd a fost izgonit el din Mecca de potrivnicii săi, dar mai cu seamă de unchiul său Ebudjehl, și a venit la Medina. Dar e limpede că acest an nu este cel dintîi al prorocirii lui mincinoase, pentru că atunci cînd a fost izgonit din Mecca nu pentru altă pricină s-a întîmplat aceasta decît

---

× ascuns

что пророка себе нарече и новую религию ввести покушашеся. Суть иже мнят началу проповеди его быти в лето Христово 598, который год есть возраста его 28. Иные паки утверждают быти тогда лету Господню 629. И тако от сих различных мнений (якоже рехом) о первом лжепророчества его лете, ничтоже известного имети можем; известно же есть, яко Мухаммед в лето царствования Ираклиева 12, Христово же яко выше назначихом 622 в 15 июля к вечеру, заходящу солнцу, *сиречь* когда по обычаю иудейскому, зачинается день пятничный (оным за сие бегство Мухаммедово святый) из Мекки убеже. И приемши часть власти над арапами, в лето 15 Ираклия Царя, когда Хозроя (иже от персов нарицается Хошрев) Царя персидского бранию одолев и сотворив мир, святый крест Господень из работы от него назад взял и церкви иерусалимской возвратил, к царю Ираклю прииде и под протекцию его вдався, над поддавшимися ему арапами господствовати повелен бысть. А понеже у историков и астрономов твердое мнение есть, что он умре в десятое бегства своего из Мекки лето, месяца Ребия во 12 день, в понеделок (который год по исчислению астрономскому есть от Христа господа 631, 17 день июня, всего убо жития его собирается быти солнечных годов близ 61, лунных же, какие суть у арапов и турков, близ 63), царствования Ираклиева в лето 21. Паки известно есть,
10 что *Курана* книга вся в 23 года лунные совершенна бысть, убо явно / есть, что Мухаммед будучи 40 лет, дар лжепророчества начат. Протчее о оказии пророчества его книга *Мухаммедие* пространно повествует. Но мы краткости поучающеся, некая от множайших его басней знания, паче и смеха достойнейшая, зде предложим.

Глава шестая

О восприятии закона

Мухаммед законом исполняется. Мухаммед будучи (как по известнейшему исчислению показахом) близ 40 лет, с купецким караваном и своими наемными верблюдами из Медины в Мекку прииде, где трудом путным и варом солнечным утомленный, вне града (может быть верблюдов пасущи) под сению густейшего явора опочинул. Спящи же в видении виде Гавриила Архангела (по их *Джебриил Емин* нарицаемого) себе представша, в руках же великий и пространный сосуд, веры и благочестия исполненный носяща. Егда убо приступил к нему, острейшею бритвою отрезав подчревесие его, влагу оную веры во чрево его влиша и всего верою и божественным разумением и тайн откровением наполниша. Потом возбудившася от сна Мухаммеда Гавриил явственно уже именем божиим братом своим нарицая поздравил и с великою радостию возвестил, яко бог избрал его пророка последнего, печать и умолкнение всех божественных заповедей, яко по нем никогоже иного послати имати

fiindcă s-a intitulat profet şi încerca să introducă o religie nouă. Sînt unii care socotesc că începutul propovăduirii lui ar fi în anul lui Hristos 598, adică anul douăzeci şi opt al vîrstei lui. Alţii, iarăşi, afirmă că aceasta s-a întîmplat în anul Domnului 629. Şi astfel, din aceste diferite păreri (precum am spus) despre primul an al prorocirii lui mincinoase nu putem avea nimic precis. Dar se ştie că Muhammed a fugit din Mecca în anul al doisprezecelea al domniei lui Heraclius *, iar al lui Hristos precum l-am rînduit mai sus, 622, la 15 iulie spre seară **, la apusul soarelui, cînd, după obiceiul iudaic, începe ziua de vineri (sfîntă tocmai datorită fugii lui Muhammed). Şi a luat o parte de stăpînire peste arabi în al cincisprezecelea an al împăratului Heraclius, cînd acesta învinsese cu război pe Hozroe, împăratul perşilor (care e numit de perşi Hoşrev)[80], şi făcînd pace a luat înapoi din robie Sfînta Cruce a Domnului şi a înapoiat-o Bisericii din Ierusalim; atunci el a venit la împăratul Heraclius şi, trecînd sub protecţia lui, i s-a poruncit să domnească peste arabii ce se supuseră lui. Dar cum la istorici şi astronomi există părerea fermă că a murit în anul al zecelea al fugii din Mecca, în a douăsprezecea zi a lunei [întîia] Rebi, luni (care an după calculul astronomic este 631, iunie 17 de la Hristos Domnul) ***, toată viaţa lui alcătuindu-se din aproape 61 ani solari sau aproape 63 ani lunari, cum sînt la arabi şi turci[81], şi al douăzeci şi unulea an al domniei lui Heraclius, cum iarăşi se ştie că a *Curanului* carte a fost alcătuită toată în douăzeci şi trei de ani lunari[82], este clar / că darul prorocirii mincinoase a 10
început cînd Muhammed avea patruzeci de ani. Celelalte despre începutul prorocirii lui le povesteşte pe larg cartea *Muhammedie*. Dar noi, străduindu-ne să fim concişi, vom expune aici doar cîteva din numeroasele cunoştinţe despre născocirile lui, mai cu seamă pe acelea vrednice a fi luate în rîs.

Capitolul al şaselea

Despre primirea Legii

Muhammed e umplut de Lege. Fiind Muhammed de aproape patruzeci de ani (cum am arătat după calculul cel mai cunoscut), a venit cu o caravană negustorească şi cu cămilele sale închiriate din Medina la Mecca, unde, obosit de greutatea drumului şi de arşiţa soarelui, s-a culcat în afara cetăţii (poate păscînd cămilele), sub umbra unui dud prea frunzos. Şi, dormind, i s-a arătat într-o vedenie arhanghelul Gabriel (numit la ei *Djebriil Emin*)[83], care a apărut înaintea lui purtînd în mîini un vas mare şi larg plin de credinţă şi evlavie. Deci, apropiindu-se de el, i-a tăiat partea de jos a pîntecelui cu un brici foarte ascuţit, turnînd licoarea aceea a credinţei în pîntecele lui şi umplîndu-l tot de credinţă şi înţelegere dumnezeiască şi de puterea de a descoperi tainele. După aceea, Muhammed trezindu-se din somn, Gabriel, de data aceasta aievea, l-a heretisit în numele lui Dumnezeu, l-a numit frate al său şi cu mare bucurie i-a vestit că Dumnezeu l-a ales prorocul cel mai de pe urmă, pecete şi încetare a tuturor învăţăturilor dumnezeieşti, pentru că după el nu va mai trimite pe nimeni altul proroc sau legiuitor. Deci, l-a îndemnat ca, lepădînd

---

* Sethi Calvisii *Opus chronologicum*, p. 601.
** *Ibidem*.
*** *Ibidem*, p. 603.

пророка или законодателя. Убо отринув извощичества, еже творяше, дело ко исполнению дара от бога ему предуставленного да приложится увещаваше. Бог же вседержащею своею десницею покрыет и во всех делех и трудех его всегда присутствовати будет, чесо ради и себе (Гавриила) ко услугам его и хранению повеленна и с небес посланна бывша утверждаше.

Известие приемлет. Усумневающемуся же в сих сказуют, яко рече ангел глаголя: «Се тебе истинствования моего знамение чрева твоего разрезанное, еже аз тебе спящу отверзох, верою же и разумением божественных тайн наполних и паки заших, оставив токмо знак раны, юже рассмотрев, словам моим и божиим повелениям не буди неверуяй. Паки древо, под егоже сению
11 спал еси, веждь, яко оное есть, / еже Авраам пред наметом × своим насадил,
по которому бы, меж другими шатрами рассмотрен могл быти; камень же, на котором главу же для отпочития восклонил еси, аз от камения райского принесох во знамение, яко на сие место и к сему камени (где ныне Мекканской храм создан быти мнится) — мусулиманы, иже чрез имущую тебе предатися книгу в познание единого и истинного бога, творца неба и земли и всех, яже теми содержатся, приступят, странствовати имеют в *гаджи*, то есть гости божии (место бо на немже ныне стоиши *Бейтуллаг*, сиречь «дом божий» есть) нарекутся».

К дару пророчества устрояется. Сия вземлются из самого тексту *Куранова*, где он сам о себе аки от лица божия глаголет: «Не сирота ли ты был еси и избрах тя во гресе» то есть идолослужения и «оправдан еси убогий и обогащен еси?» Оными Гавриила словами и явственными доводами утвердившися и известившися Мухаммед, начат божественныя силы действия в себе ощущати, глубокое же и сокровенные божественного разумения тайны испытовати, исследовати и понимати и Мекканским арапам первее мухаммедства закон проповедывати, которых в малые дни множество в свою обратил суперстицию.

Глава седьмая

О взытии на небо

В Иерусалим чудесно шествует. О восходе же его к богу на *Арш* (тако называет *Куран* небо эмпирейское или Престол божий) и о приятии закона *Куранова*, ово из самого *Курана* тексту изложители его толкуют, ово из книги *Мухаммедие*. Тако баснословят в *Куране* в главе *О сынах Израилевых:* «Слава», глаголет, «богу сотворившему рабу своему об едину нощь преити из молитвенного Элхарем (храм есть Мекки) даже в далечайшее молбище, еже есть дом святого Иерусалима, егоже благословляем». Сие *Курана* место толков-

× шатром

munca de cărăuş, să se apuce de îndeplinirea darului rînduit lui de mai înainte de către Dumnezeu. Iar Dumnezeu cu mîna sa cea atotţiitoare îl va acoperi şi în toate lucrurile şi ostenelele lui totdeauna va fi prezent, din care pricină, arăta (Gabriel), fusese el trimis din cer şi poruncit spre ajutorul şi paza lui.

Primeşte înştiinţare. Îndoindu-se el de acestea, se spune că i-a grăit îngerul spunînd: „Iată semnul adeveririi mele tăiat pe pîntecele tău, pe care eu ţi l-am deschis în timp ce dormeai şi ţi l-am umplut de credinţă şi de înţelegerea dumnezeieştilor taine şi l-am cusut apoi la loc, lăsînd numai semnul ranei, pe care cercetînd-o, să nu fii necredincios cuvintelor mele şi poruncilor lui Dumnezeu. Iarăşi să ştii că acest copac la umbra căruia ai dormit este
cel/pe care Avraam l-a sădit înaintea cortului [×] său şi după care putea fi recu- 11
noscut între alte corturi *. Iar piatra pe care ţi-ai plecat capul ca să te odihneşti am adus-o eu din pietrăria raiului, spre semn că spre acest loc şi spre această piatră (unde acum pare să fie clădit templul din Mecca) vor călători musulmanii, care prin cartea ce ţi se va da se vor apropia de cunoaşterea unuia şi adevăratului Dumnezeu, făcătorul cerului şi al pămîntului şi al tuturor celor ce sînt cuprinse de ele, şi *hadji*, adică «oaspeţi ai lui Dumnezeu», se vor chema (căci locul pe care stai acum este *Beitullah* [84], adică «Casa lui Dumnezeu»)".

Se pregăteşte pentru darul prorocirii. Acestea se iau chiar din textul *Curanului* [85], unde el însuşi vorbeşte despre sine ca din partea lui Dumnezeu: „N-ai fost tu orfan şi te-am ales pe tine din păcat?", acela al slujirii de idoli, şi „Iertat eşti, tu cel cu sufletul sărac, şi îmbogăţit eşti" **. Prin acele cuvinte ale lui Gabriel şi prin dovezi clare întărindu-se şi încredinţîndu-se Muhammed, a început să simtă în sine acţiunea puterii dumnezeieşti, ca să cerceteze, să pătrundă şi să priceapă tainele cele adînci şi ascunse ale înţelegerii dumnezeieşti şi să propovăduiască legea muhammedană, mai întîi arabilor de la Mecca, dintre care pe mulţi, în cîteva zile, i-a convertit la superstiţia sa.

Capitolul al şaptelea

Despre suirea la cer

Merge în chip minunat la Ierusalim. Despre suirea lui Dumnezeu la Arş (aşa numeşte *Curanul* cerul empireu sau Tronul lui Dumnezeu) [86] şi despre primirea legii *Curanului* exegeţii tîlcuiesc fie din chiar textul *Curanului*, fie din cartea *Muhammedie.* Aceste basne se spun în *Curan* în capitolul *Despre fiii lui Israil* [87]: „Slavă — zice — lui Dumnezeu care i-a dat robului său într-o singură noapte să treacă din el-Haremul rugăciunii (templul din Mecca) pînă la cel mai depărtat loc de rugăciune care este casa sfîntului Ierusalim, pe care îl binecuvîntăm" ***. Acest loc al *Curanului* interpreţii îl tîlcuiesc ast-

---

× şatrei

* Cp. *Geneza* 13, 19.

** *Coran*, XCIII, 6 şi 8: „Nu te-a aflat el orfan şi ţi-a dat adăpost?... Sărac te-a aflat şi te-a îmbogăţit".

*** *Coran*, XVII, 1: „Slavă celui care l-a făcut să călătorească noaptea pe servitorul său de la Moscheea sfîntă pînă la Moscheea foarte îndepărtată, al cărei lăcaş l-am binecuvîntat".

ники излагают, яко Мухаммед во един некий день пояше в Мекке часы утренние, ихже совершив, к людем своим рече: ⟨О, вы, человецы! Смотрите силу и величие божие, вчера как я поехал от вас, пришел ко мне Гавриил по пос-
12 ледних вечерних молитвах / и рече мне: «О, Мухаммед, бог тебе мир посылает и повелевает, да посетиши его⟩. Емуже отвещах: ⟨Где могу посетити его?⟩ И рече; ⟨На месте, идеже есть он⟩».

Бурак животно. «И приведе ми некое животное, меска убо меньшее, осла же большее, емуже имя *Бурак* (сиречь новую и едину тварь, еюже везомый путь оный сотворити долженствоваше, о немже зри пространнее во особливой главе нижше); егдаже хотех сести на скот оный, не соизволил и убеже от мене. Емуже Гавриил рече (скот бо той и разумеваше и глаголаше языком человеческим): ⟨Стой крепко, о, блаженне, Мухаммед бо есть, иже хощет всести на тебе⟩. И глагола Бурак: ⟨Едали его ради от бога послан есмь?⟩ И рече Гавриил: ⟨Воистинну⟩. Повторил скот глаголя: ⟨Не попушу его всести на мя, аще не прежде попросит бога о мне⟩ (сиречь да яко в сем, тако и в будущем веце, неразлучен будет от него). Аз же предстах о нем к богу моему, таже вседох на скот оный, иже нерезвым хождением шествоваше и идеже оризонт очима проусмотряше, тамо копыто ножное поставляше, что ученые так толкуют: понеже око толико видит, елико от места, на немже есть, оризонт пресекает. Скот убо той, единым шагом, в толикое расстояние ногу протязаше, поелику до предузренного своего оризонта досящи можаше и тако аще к пункту зенит возрел бы единым и темже ноги в шествии подъятием от земли, даже до первого небеси вступил бы; или яко друзии, больше геометрически толкующе сказуют, яко во един час путь пяти сот лет совершил бы. «Вседши убо (глаголет Мухаммед) на животно оное, приидох в дом святый Иерусалим в кратчайшем времени неже исполнитися мгновению ока и веде мя Гавриил в Иерон (*Гарем шериф*, о немже пространнее зри в главе *О Мекке*) и поставив мя на камени великом рече: ⟨Сниди уже, ибо с сего камени на Небо взыти долженствуеши⟩ и снидох».

На небо восходит. «Гавриил же привяза скот поясом своим к камени и взяв мене на плечи свои, на небо полете, но Бурак ко мне, камень же к Бураку, един ко другому аки приклеившися, по мне на воздух начаша возноситися. Гавриил обращся ко мне: ⟨Тебе⟩, рече, ⟨на небо принести повелено ми есть, а не скота и камень⟩. Темже аз к Бураку рех: ⟨Останися, о, блаженнейший⟩ и абие купно с каменем на томже месте, даже до возвращения моего недвижимы на воздусе висяще пребыша». (О котором камени баснословят, аки бы и ныне висит на воздусе, о чем зри во главе *О Мекке*)./

13 Мухаммед убо на плечах Гавриiловых носимый, егда приближися ко вратом первого неба, обрете ония от седмидесяти тысящ ангелов крепко хранимы и заключены, всякий же ангел бе сего мира больши. Гавриилу из вне во врата толкнувшу, ангели стражие от внутрь вопросиша: «Кто есть толкий?» Он же Гавриила себе быти отвеща, и яко по повелению божию, сослугу и брата их, раба же божия возлюбленного Мухаммеда приведе. Сие слышавше ангели, с великою радостию и спешно дверь отверзоша и приветствующе Мухаммеда, братом своим того нарицающе, благоговейно поздравиша, взаимно же и от него поздравлены быша, сиречь обыкновенным поздравления образом: *Селям алейкегум*, то есть: «Мир над вами да будет». *Алейкюм эссе-*

fel: într-o zi Muhammed cînta ceasurile de dimineață [88] la Mecca și, isprăvindu-le, a spus către oamenii săi: „O voi, oamenilor, vedeți puterea și măreția lui Dumnezeu! Ieri, după ce am plecat de la voi, a venit la mine Gabriel, după ultimele rugăciuni de seară, / și mi-a zis: «O, Muhammed, Dumnezeu 12
îți trimite pace și-ți poruncește să-l vizitezi». Iar eu i-am răspuns: «Unde-l pot vizita?» Și a zis: «În locul unde este el»".

Dobitocul Burak. „Și mi-a adus un dobitoc mai mic decît catîrul, însă mai mare decît măgarul, al cărui nume e Burak [89] (adică o făptură nouă și unică, pe spinarea căreia trebuia să fac acel drum, despre care vezi mai pe larg într-un capitol anume, mai jos) [90]. Dar cînd am vrut să încalec pe dobitocul acela, n-a vrut și a fugit de la mine. Și i-a zis Gabriel lui (căci dobitocul acela și înțelegea, și grăia cu limbă omenească): «Ține-te tare, o, fericitule, căci Muhammed este cel care vrea să se suie călare pe tine». Și a grăit Burak: «Nu cumva pentru el sînt eu trimis de la Dumnezeu?» Și a zis Gabriel: «Cu adevărat». Și a repetat dobitocul, zicînd: «Nu-i voi îngădui să mă încalece pînă cînd nu se va ruga lui Dumnezeu pentru mine» (ca, precum în acest veac, așa și în cel viitor să fie nedespărțit de el). Iar eu am mijlocit la Dumnezeul meu pentru el și apoi am încălecat pe dobitocul acela care mergea cu un umblet liniștit și unde vedea înaintea lui cu ochii orizontul, acolo își și punea copita piciorului. (Lucru pe care cei învățați așa îl tîlcuiesc: întrucît ochiul nu vede decît ceea ce intersectează orizontul din locul pe care se află, așa dobitocul acela, cu un singur pas, întindea piciorul pînă la o asemenea distanță, încît putea ajunge la orizontul văzut de el mai înainte; și așa, dacă s-ar fi uitat la punctul Zenit, cu o singură ridicătură de picior de la pămînt ar fi ajuns în mers chiar pînă la primul cer sau, după cum spun alții, tîlcuind mai mult geometric, într-un singur ceas ar fi făcut cale de cinci sute de ani). Încălecînd deci (spune Muhammed) pe dobitocul acela, am venit la casa sfîntă Ierusalim într-un timp mai scurt decît s-ar împlini o clipită de ochi, și m-a dus Gabriel la Hieron (*Harem șerif*, despre care vezi mai pe larg în capitolul *Despre Mecca*) [91] și, punîndu-mă pe o piatră mare, a zis: «Coboară acum, căci de pe această piatră se cuvine să te sui la cer»; și m-am coborît".

Se urcă la cer. „Iar Gabriel a legat de piatră dobitocul cu brîul său și, luîndu-mă pe umerii săi, a zburat la cer; însă Burak după mine, piatra după Burak, unul după altul, au început să se înalțe în urma mea în aer, de parcă eram lipiți. Gabriel, întorcîndu-se către mine, a zis: «Pe tine îmi este poruncit să te duc în cer, iar nu pe dobitoc și piatra». De aceea, am zis către Burak: «Rămîi, preafericite», și îndată, împreună cu piatra, au rămas atîrnînd nemișcați în același loc în aer pînă la înapoierea mea". (Despre această piatră se povestește că și acum ar atîrna în aer, vezi capitolul *Despre Mecca* [92].) /

Iar Muhammed, purtat pe umerii lui Gabriel, cînd s-a apropiat de 13
porțile primului cer, le-a aflat păzite tare de către șaptezeci de mii de îngeri și încuiate, fiecare înger fiind mai mare decît lumea aceasta. Gabriel bătînd în poartă pe dinafară, îngerii străjeri au întrebat dinăuntru: „Cine a bătut?" Iar el a răspuns că este Gabriel și că după porunca lui Dumnezeu a adus pe robul cel iubit al lui Dumnezeu, pe Muhammed, cel împreună cu ei slugă și frate. Îngerii, auzind acestea, cu mare bucurie și cu grăbire au deschis ușa și, primindu-l pe Muhammed, numindu-l frate, cu evlavie l-au salutat și la rîndul lor au fost salutați de el cu obișnuita formulă de salut: *Seleam aleikehum*, adică „Pace fie asupra voastră", și *Aleikium esseleam*, adică „Și asu-

лям «и над тобою мир да будет». Вшед убо в первое небо, преклонь колена Мухаммед, помолися богу о них, что во весь путь, даже до седьмого небесе творил и обрете тамо Адама, Евву, Авеля и протчих праведных всех даже до Ноя.

Небожителей посещает. Егоже Адам видев, рече: «Слава тебе, рече, яко по толико тысящих лет и по бесчисленных ихже родих сынех, таже едва сего единого произведох сына, человека совершенна, краснейшего паче всех, премудрейшего, праведнейшего, благочестивейшего, любящего бога и боящегося, верна и повелениям его повинующегося, в немже греха и лжи несть». Оттуду темже Гавриилом везомый, на второе небо взыде (бе же от единого небесе до другого путь пять сот лет, сиречь на всякий день по осьми часов хождением верблюда совершая), где толикое же число ангел, елико при вратех первого неба быша, равным образом его с радостию прияша и от него поздравлены, взаймно поздравствоваша. Тамо обрете Ноя, Сима, Афета (о Хаме бо не поминается) и всю того фамилию, даже до Авраама. Тамже обрете Мойсея, Давида, Соломона и протчих пророков и праведных в законе Мойсеове, даже до Иисуса Христа, егоже Мойсей братом и сослугою своим именуя, вопросил, коея ради вины призван бысть от бога? Мухаммед отвеща, что подлинно не знает, обаче от слов Гаврииловых умом постизает, яко имеет определен быти к званию пророческому и ко исправлению заблуждений человеческих, имиже от закона Авраамова, иже израйльский есть, отступиша. Тожде и Мойсей потвердил и просил того, да бы возвращаясь изволил посетити его и что от бога повелено будет возвестити. На что призволив, путь
14 к третиему / небеси восприял, где темже образом от стражей ангелов впущенный, Иисуса Христа во плоти суща обрете, егоже взаемным обниманием и темиже комплементами, как и с Мойсеем учинил, поздравил и от Христа взаемно поздравствован, обещал и ему возвращаяся объявити с какими повелениями к своим отпущен будет. В четвертом же, пятом и шестом небесех ничтоже кроме бесчисленного и бесконечного ангел множества, поющих богу и *теспиг*, то есть имя божие, непрестанно глаголющих обрете. Таже на седьмое небо взыти, Гавриилу не бысть пропущено, но от стражей того принят бысть Мухаммед и от рук в руки пресылаемый, даже ко престолу божию принесеся.

Описание ангелово. Протчее ангели, иже от седьмого небеси даже до престола божия на стражи стояху, толь велицы бяху, яко всяк из них седмьдесять тысящ крат больший бе ангела шестого небесе, а шестого небесе ангел седмьдесять тысящ крат больший пятого и тако по ряду, даже до первого небесе, вышшего неба ангели, нижшего неба ангелов величеством превышаху. От нихже (престола божия стражей) всяк имеяше по седмидесяти тысящ глав а на всякой главе по седмидесяти тысящ уст, а во всяких устах по седмидесяти тысящ языков и всякий язык седмидесять тысящ диалектами бога хваляше и исповедание веры мухаммеданския пояше: *Лаилаги илла Аллаг Мухаммеду ресулуллаг*, сиречь: «Несть бог кроме бога и Мухаммед пророк божий». В пространстве седьмого небесе обрете единого ангела плачуща и вопроси его, чесо бы ради так горько плакал, емуже ангел отвещав сказа, себе грех быти и помолился Мухаммед богу о ангеле греха и истребил бог грех его и рыдание его преложися в радость. Инии толкуют, что ангел той оплакиваше Мухаммедов идолопоклонничества грех и тогда за веру Мухаммедову грех той разрешен и ангел отпущен бысть.

pra ta să fie pace“ [93]. Și intrînd în primul cer, plecînd genunchii, Muhammed s-a rugat pentru ei lui Dumnezeu, lucru pe care l-a făcut tot drumul, pînă la al șaptelea cer, și a aflat acolo pe Adam și pe Eva, și pe Abel, și pe toți ceilalți drepți, pînă la Noe.

Vizitează pe locuitorii cerului. Văzîndu-l Adam a zis: „Slavă ție, Dumnezeule, că după atîtea mii de ani și după nenumărații fii pe care i-am născut am odrăslit în sfîrșit și pe acest fiu unic, om desăvîrșit, mai frumos decît toți, mai înțelept, mai drept, mai evlavios, iubitor de Dumnezeu, temător, credincios și supus poruncilor lui, în care nu este păcat sau minciună". De acolo, dus de același Gabriel, s-a suit într-al doilea cer (și era de la un cer la altul cale de cinci sute de ani, făcînd în fiecare zi cîte opt ceasuri de mers cu cămila), unde tot același număr de îngeri cîți erau la porțile primului cer l-au primit cu aceeași bucurie și, salutați fiind de el, l-au salutat la rîndul lor. Acolo a aflat pe Noe, Sem, Afet (despre Ham nu se pomenește) [94] și toată familia aceluia pînă la Avraam. Tot acolo i-a aflat pe Moise, David, Solomon și pe ceilalți proroci și drepți din legea lui Moise, pînă la Iisus Hristos, pe care Moise l-a întrebat, numindu-l fratele său și împreună slujitor, pentru care pricină a fost chemat de Dumnezeu. Muhammed a răspuns că nu știe bine, însă din cuvintele lui Gabriel a priceput cu mintea că are să fie rînduit la slujba proroocească spre îndreptarea rătăcirilor omenești, prin care s-au depărtat de la legea lui Avraam, care este legea israeliților. Același lucru l-a afirmat și Moise și l-a rugat ca la întoarcere să binevoiască a-l vizita și a-i vesti ce-i va fi poruncit Dumnezeu. Acceptînd aceasta a apucat calea spre al treilea/cer, unde în același fel a fost lăsat să intre de către îngerii 14
străjeri și l-a aflat pe Iisus Hristos întrupat, pe care l-a salutat îmbrățișîndu-l și cu aceleași complimente cum a făcut și cu Moise, fiind la rîndul său salutat de către Hristos, și i-a făgăduit și lui să-i spună la întoarcere cu ce fel de porunci va fi trimis la ai săi. Iar în al patrulea, al cincilea și al șaselea cer n-a aflat nimic, afară de o mulțime nenumărată și nesfîrșită de îngeri cîntînd lui Dumnezeu și spunînd neîncetat *tespih*, adică numele lui Dumnezeu [95]. De asemenea, lui Gabriel nu i-a fost îngăduit să se suie în al șaptelea cer, pentru că paznicii aceluia n-au primit decît pe Muhammed, care, trimis din mîini în mîini, a fost adus la însuși tronul lui Dumnezeu.

Descrierea îngerilor. Ceilalți îngeri care stăteau de strajă, de la al șaptelea cer pînă la tronul lui Dumnezeu, erau atît de mari încît fiecare din ei era de șaptezeci de mii de ori mai mare decît un înger din al șaselea cer, iar îngerul cerului al șaselea de șaptezeci de mii de ori mai mare decît acela din al cincilea, și tot așa, pe rînd, pînă la primul cer, îngerii cerului superior depășeau în mărime pe îngerii cerului inferior. Iar aceștia (paznicii tronului lui Dumnezeu) aveau fiecare cîte șaptezeci de mii de capete, pe fiecare cap cîte șaptezeci de mii de guri, iar în fiecare gură cîte șaptezeci de mii de limbi, și fiecare limbă lăuda pe Dumnezeu în șaptezeci de mii de dialecte și cînta mărturisirea credinței muhammedane: *Lailahi illa Allah Muhammedu resulullah*, adică: „Nu este dumnezeu afară de Dumnezeu, și Muhammed e profetul lui Dumnezeu" [96]. În spațiul celui de-al șaptelea cer a aflat pe un înger plîngînd și l-a întrebat de ce plînge așa amar. Răspunzîndu-i, îngerul i-a spus că el este păcatul și s-a rugat Muhammed lui Dumnezeu pentru îngerul păcatului și a nimicit Dumnezeu păcatul lui, iar tînguirea lui s-a prefăcut în bucurie. Alții tîlcuiesc că îngerul acela plîngea păcatul idolatriei lui Muhammed, și atunci, pentru credința lui Muhammed, păcatul acela a fost dezlegat și îngerul a fost slobozit.

В палаты божие входит. Егдаже прииде Мухаммед ко вратом полаты Величества Божия обрете из вне седмьдесять крат седмьсот тысящ ангелов и толикоеже число внутрь стрегущих и бодрствующих, которые ни ангелам Мухаммеда носящим, ни самому Мухаммеду приступити попустиша; ниже во врата полатные толкати позволиша, но взявше первее извещение, кто и откуду есть, иже прииде? Абие возвестиша внутренним стражем, яко Мухаммед прииде и стоит уже при дверех. Внутренние же ангели чрез больших своих даже
15 до престола божия о приходе его весть подаша и грозный/ ответ им бысть, чесо ради возлюбленному божию не абие отверзоша двери, но чрез некий момент жданием блаженнейшее его оскорбиша сердце? Обаче он потом, помолився богу о них, испросил им прощение, инако бо за сие прегрешение вечным огнем имели наказаны быти. Отверзтым убо бывшим палаты дверем, Мухаммеду во вдор входящему все престолу божию служащии встретение изыдоша, приветствующе его и благоговейно поздравляюще и братом своим называюще, к тому просиша, да помолится о них ко богу.

Вертограды и гульбища смотрит. Но понеже бог не задолго пред пришествием его *сиркятиби* (то есть тайнств или тайному писцу), *Куран* написати из *Книги вечного промысла божия* (юже *Левги махфуз* называют), преложити повелел бе и еще не бысть окончан, повеле ангелом, да ведут Мухаммеда и покажут ему все обители божие и вертограды, дондеже секретарь окончает *Курана*; от нихже Мухаммед водимый виде тамо палаты и покои, от единого адаманта, смарагда, сапфира и яхонта и едину всего двора стену, от единыя чистейшия маргариты соделанную, таже и вертограды объиде в нихже сказует, яко видел различная и плодовитая древеса, ихже листвия величеством быша яко уши слоновы, плоды же и овощия яко *питария* (суть сосуды скудельные по сту и более ведр вмещающие) высота же их, зеленость и благовоние не соравненное, ниже человеческим языком исповедимое, ни умом объятися могущее.

Аудиенцию у бога получает. Сия ему пресмотрившу, писцу же *Куран* уже совершившу, позван бысть Мухаммед ко престолу величества божия и егда токмо пришел в *Арш*, то есть в «Ответную палату» толико сиянием божим освещен бысть, яко помрачившуся зрению его, кто и каков есть бог и близ бога стоящие, никако зрети можаше, обаче глас божий слыша глаголющ: «Добре пришел еси, Мухаммеде, рабе верный и возлюбленный, мир на тебе да будет». На звук гласа Мухаммед поклонился богу и рече: «О, Господи всех миров творче, се раб твой на всякое повелений твоих исполнение скорый и готовый». Тогда секретарь принесе книгу *Курана* письмены от божественного духа сияния (иже *Курановым* диалектом *нур* нарицается) написанную (каяже хартии материя есть не сказует), юже егда бог предаде ему сказует, что слышал, аки бы сие устно рещи приложил, да научит народ свой познания бога и единства его и призовет все народы, да отвергше древние законы единым *Курана* /
16 заповедем повинуются и тех употребляют, аще души своя от Геены и злато свое от хищныя руки спасти и соблюсти желают.

Бога ощущает, но не видит. Мухаммед, приявши *Курана* книгу, дерзнул к тому просити бога, да бы соизволил себе явити ему и яко в себе есть открыти:

Intră în palatul lui Dumnezeu. Iar cînd a ajuns Muhammed la porțile palatului măreției lui Dumnezeu a aflat pe dinafară de șaptezeci de ori cîte șapte sute de mii de îngeri și tot același număr înăuntru, păzind și veghind. Ei n-au îngăduit nici îngerilor care îl purtau pe Muhammed, nici chiar lui Muhammed să se apropie, nici n-au îngăduit să bată în porțile palatului, ci luînd mai întîi știre cine este și de unde este cel ce a venit, îndată au vestit străjilor dinăuntru că a venit Muhammed și stă chiar la uși. Iar îngerii dinăuntru, prin mai-marii lor, au dat de veste despre venirea lui pînă la tronul lui Dumnezeu și au primit un înfricoșat / răspuns, anume: pentru
ce n-au deschis de îndată ușile celui iubit de Dumnezeu, ci abia după o 15
clipă, și de ce prin așteptare au jignit preafericita lui inimă? Dar el, după aceea, rugîndu-se lui Dumnezeu pentru ei, le-a cerut iertarea, căci altfel pentru această greșeală ar fi fost pedepsiți cu focul cel veșnic. Deci, ușile palatului fiind deschise și intrînd Muhammed în curte, toți cei ce slujeau tronului lui Dumnezeu au ieșit întru întîmpinare salutîndu-l, heretisindu-l cu evlavie și, numindu-l frate al lor, îl mai și implorau să se roage lui Dumnezeu pentru ei.

Vede grădinile și locurile de petrecere. Dar cum Dumnezeu, nu mult înainte de venirea lui, poruncise lui *sirkiatibi* [97] (adică scriitorul lucrurilor de taină sau secretarul) să copieze *Curanul* din *Cartea învățăturii veșnice a lui Dumnezeu* (pe care o numesc *Levhi mahfuz*) [98] și încă nu era terminat, a poruncit îngerilor să-l ducă pe Muhammed și să-i arate lăcașurile lui Dumnezeu și grădinile pînă cînd secretarul va termina *Curanul.* Condus de ei, Muhammed a văzut acolo palate și iatacuri dintr-o singură piatră de diamant, de smaragd, de safir și de rubin și un singur zid al întregii curți făcut dintr-un singur și cel mai pur mărgăritar. De asemenea, și grădinile le-a cutreierat, în care spune că a văzut pomi feluriți și încărcați de roade, ale căror frunze erau de mărimea urechilor de elefant, iar fructele și legumele ca πιθάρια (vase de lut care cuprind o sută și mai mult de vedre [99]). Iar înălțimea lor, verdeața și mirosul florilor nu se puteau asemui nici mărturisi de limbă omenească, nici cuprinde cu mintea.

Obține audiență la Dumnezeu. După ce a văzut acestea, scribul terminînd *Curanul,* Muhammed a fost chemat la tronul măreției lui Dumnezeu și, îndată ce a venit în *Arș,* adică în „Palatul de răspuns", atît a fost de luminat de strălucirea lui Dumnezeu, încît întunecîndu-i-se vederea nu putea vedea cine este și cum este Dumnezeu și cei ce stăteau aproape de Dumnezeu, dar a auzit glasul lui Dumnezeu zicînd: „Bine ai venit, Muhammed, rob credincios și iubit; pace fie peste tine". La sunetul glasului, Muhammed s-a închinat lui Dumnezeu și a zis: „O, Doamne, făcător al tuturor lumilor, iată robul tău cel gata și grabnic la toată împlinirea poruncilor tale". Atunci secretarul a adus cartea *Curanului* (din ce materie era hîrtia nu spune) scrisă cu litere din strălucirea dumnezeiescului Duh (care în dialectul *Curanului* se numește *Nur*), pe care, cînd i-a dat-o Dumnezeu, spune că a auzit, ca și cum i-ar fi adăugat din gură, să-și învețe poporul să-l cunoască pe Dumnezeu și unicitatea lui și să cheme toate popoarele ca, lepădînd legile cele vechi, numai
poruncilor *Curanului* / să se supună și pe acelea să le întrebuințeze, dacă 16
doresc să-și scape și să-și păzească sufletele lor de gheenă și aurul lor de mîini hrăpărețe.

Pe Dumnezeu îl simte, însă nu-l vede. Muhammed, luînd cartea *Curanului,* a îndrăznit îndată să-l roage pe Dumnezeu să binevoiască a i se arăta lui și

да не како иногда вопрошен будучи от человек кто есть бог, егоже проповедует? и не зная, ниже могущи что-либо известного о бозе и его существе оным сказати, лживый и баснотворец показалбыся. Тогда рече ему бог, яко невозможно есть, да существо его, якоже есть в себе увидит, понеже есть вещь никоего же вида, образа и описания имущая. И того ради, ниже оком человеческим бог виден быти, ниже умом объятися может. Протчее руку вседержительства своего и некая престолу величества его предстоящая показати ему обеща: и тако бог рукою своею коснуся его между плечима, юже он ощутил, тяжчайшую быти всяких тяжестей и всякия стужи студенейшую, яко весь мозг костей спины его проиде студеность руки божия. По том егда взят бог руку от сиины его в тот час узрел престол божий, на немже написано бе письмены божия сияния исповедание веры мухаммеданския (о нейже выше воспомянухом).

Три реки небесные. Паки виде от престола божия три реки исходящие, едину млеко, другую мед, третию же вино точащие, таже повеле бог, да из которыя-либо реки восхощет почерпнет и пиет до сытости. Мухаммед убо прием от ангелов, ихже принесоша чаши правою убо рукою из реки млеко точащей, а левою из реки мед содержащей, почерпши пияше; вопросившу же богу, почто не почерпнул и не пил из реки вино производящия? отвеща Мухаммед, яко две токмо руки имеет и того ради из двоих точию рек, небесную оную влагу почерпнути возможе. Тогда бог рече ему: «Понеже сие предизбрал еси питие вина впредь тебе и последующим тебе возбраненно да будет, ниже по сем имаши вино пити, разве от вина райского, которое не возбранно и весело, во веки пити будете». И сия первейшая вина есть, чесо ради мухаммеданом вино несть позволено.

Меч ему позволяется, а не чудеса. Но и еще Мухаммед дерзнул просити от бога чудотворения силу и позволение, имиже бы мог увещати народ свой, яко есть истинный пророк божий, емуже бог отвеща глаголя: «Чудеса тебе не оскудеют, обаче не хощу тя в силе чудес, но в силе меча послати, ибо аще в единных чудесах пошлю тя, за теже самыя чудеса тожде приключится /
17 и тебе, что и прежде тебе посланным от мене пророком, ащели кто о твоей истинне сумнитися будет, ничтоже ино рцы ему, кроме сего, яко пророк еси от мене посланный. Аще ни сему поверит, рцы ему: ‹Ты твоя дела смотри, аз же моя›. Главнейшая же чудеса будут народов мечем одоление, царств подвержение и градов разрушение. Сей истории из книги *Мухаммедие* изъятой пособствует и сам *Куран* на некоем месте, сице сказуя: «Повеле — рече — бог мне народы мечем избити, дондеже засвидетельствуют, яко несть бога кроме бога и яко аз есмь пророк его: аще же сие сотворят вскоре, спасут кровь и богатства своя». И на ином месте (в главе, аще не погрешу *Пророческой*)

să-i descopere cum este în sine, ca nu cumva, întrebat fiind vreodată de oameni cine este Dumnezeul pe care-l propovăduiește și neștiind, nici putînd să spună acelora ceva precis despre Dumnezeu și ființa lui, să se arate mincinos și născocitor de basne. Atunci i-a spus Dumnezeu că este cu neputință să vadă ființa lui așa cum este el în sine, întrucît este un lucru care n-are nici o formă, nici un chip și nici o descriere. De aceea Dumnezeu nu poate fi văzut de ochiul omenesc, nici cuprins de minte [100]. Celelalte, mîna atotputerniciei sale și unele care stau înaintea tronului măririi sale, a făgăduit să i le arate. Și astfel Dumnezeu l-a atins între umeri cu mîna sa, pe care el a simțit-o a fi mai grea decît toate greutățile și mai rece decît tot frigul, încît răceala mîinii lui Dumnezeu i-a trecut în spinare prin măduvă. Pe urmă a luat Dumnezeu mîna de pe spinarea lui și în momentul acela a văzut tronul lui Dumnezeu, pe care era scrisă cu litere de dumnezeiască strălucire mărturisirea credinței muhammedane (despre care am amintit mai sus) [101].

Trei rîuri cerești. Iarăși, a văzut ieșind de la tronul lui Dumnezeu trei rîuri, izvorînd unul lapte, altul miere, iar al treilea vin. De asemenea, i-a poruncit Dumnezeu să soarbă și să bea pînă la săturare din orice rîu va vrea. Deci Muhammed, luînd de la îngeri cupele pe care le-au adus, scoțînd cu mîna dreaptă din rîul care izvora lapte, iar cu stînga din rîul care conținea miere, a băut. Iar cînd l-a întrebat Dumnezeu de ce n-a scos și n-a băut din rîul care producea vin, a răspuns Muhammed că numai două mîini are și de aceea numai din două rîuri a putut scoate acea licoare cerească. Atunci Dumnezeu i-a spus: „Întrucît pe acestea le-ai ales, de acum încolo să fie oprită băutura vinului ție și chiar celor ce-ți vor urma ție, afară de vinul raiului, care nu vă este oprit și pe care cu veselie îl veți bea în veci". Iar aceasta este cea dintîi pricină pentru care vinul nu este îngăduit muhammedanilor.

Sabia îi este îngăduită lui, nu minunile. Încă a mai îndrăznit Muhammed să ceară de la Dumnezeu puterea și îngăduința de a face minuni, cu care să-și poată convinge poporul că el este adevăratul profet al lui Dumnezeu. Dumnezeu i-a răspuns grăind: „Minunile nu-ți vor lipsi, însă nu voiesc să te trimit cu puterea minunilor, ci cu puterea sabiei, căci, dacă numai cu minuni te voi trimite, chiar din pricina acelor minuni ți se va întîmpla / și ție ce s-a 17
întîmplat profeților trimiși de mine înainte de tine. Dacă se va îndoi cineva de adevărul tău, nimic altceva să-i spui decît că ești profet trimis de mine. Iar dacă nici aceasta nu o va crede, spune-i: « Tu vezi-ți de lucrurile tale, eu de-ale mele »" *. Iar cele mai de seamă minuni vor fi învingerea popoarelor cu sabia, doborîrea împărățiilor, dărîmarea cetăților. Acestei istorii, luată din cartea *Muhammedie,* îi vine în ajutor și *Curanul* însuși [102] în locul unde spune așa: „Poruncitu-mi-a Domnul — zice — să omor toate popoarele cu sabia, pînă cînd vor mărturisi că nu este dumnezeu afară de dumnezeu și că eu sînt profetul lui. Iar de vor face aceasta curînd, își vor scăpa sîngele și bogățiile lor" **. Și în alt loc (dacă nu mă înșel în capitolul *Prorocesc*), cînd cereau

---

* *Coran,* X, 41: „Cînd te vor ține de mincinos, spune-le: « Eu cu faptele mele, voi cu ale voastre »".

** Cp. *Coran,* IX, 5: „...ucideți pe politeiști oriunde-i veți afla [...]. Dar dacă se pocăiesc, dacă-și spun rugăciunea, dacă fac milostenie, lăsați-i liberi".

егда чудео требоваху от него невернии и глаголаху: «Сны рекл еси и хулы на бога собрал еси, может быть, нравом пиитическим. Сотвори хотя едино чудо, якоже и первейшии вестники». Отвеща: «Разрушихом (глаголет бог), предними грады и не вероваша; тако и вы веровати не будете, разве чрез меч». Больше сих зри на многих местах в *Куране* их.

Глава осьмая

О снитии с небеси и о двократном еще на оное возвращении

С небес возвращается. Сие убо уставы и книгу *Курана*, якоже рехом,
вземши, позволение возвращения к своим испросил. Емуже последующе бес-
численное множество ангел с торжеством и ликованием, даже до стражей
седьмого небесе проводиша и тамо архангелу Гавриилу его вручиха. Той же
паки вземши его на плечи свои с песньми и торжествы от всех ангел провож-
даема на третие небо, идеже Христос живяше, принесе. Иже Христу по обе-
щанию книгу *Курана* показал и яко на проповедь нового закона послася и
иные, яже устно ему от бога заповеди приказашася, предложил. Христос убо
вся протчая в законе *Курановом* содержащаясь похвалил, кроме числа обычных
18 молитв (зане повелеваше да 50 крат / в день молитвы пред богом творити,
людей понудит) и просил его, да бы возвратившися к величеству божию умо-
лил сей прискорбный и ко исполнению весьма неудобный закон отменити и
молитвы числом меньшие и кратчайшие соделати. Инако бо, сказоваше себе
добре знати, что человецы за невозможность исполнения толь жестокого и
несносного закона, бога на гнев приведут и он всуе прилежные свои труды
погубит и подобная, якоже и тии постраждет. Понеже он, Христос, в том
искусился, сиречь тежким *Евангелия* законом и твердым заповедей того игом,
людей ожесточенных паче, неже к верованию удобных сотворив. И хотя даже
до смерти трудился, обаче ничтоже, или мало что успел.

Паки на небо восходит. Тем Иисуса Христа советом преклонен и увещан быв Мухаммед, паки к богу возвратился и та, яже от Христа слышал, по самой правде предложил и прилежно молил, да бы число молитв умалити изволил. Бог же ради ходатайства его десять оставив, повелел да неотменно 40 будут. Но возвратившуся ему, Христос и сие несносны быти людем показал и просил да третие к богу взыдет. Убежден убо быв молением Христовым Мухаммед, третицею еще к богу возвратився, трижды о людех своих ходатайствовал, дондеже бог от 50 до 5 числом молитвы уменьшил и пятижды токмо в 24 часа *намаз*, то есть, обыкновенныя творити моления и бога славити и кланятися ему, снисходительно позволил. Таже егда в последние ко Христу прииде,

cei necredincioşi minuni de la el şi ziceau: „Visuri ai spus şi hule asupra lui Dumnezeu ai adunat, poate numai în chip poetic. Fă măcar o minune, ca şi vestitorii cei de mai înainte", răspuns-a: „Dărîmat-am (zice Dumnezeu) prin cei dinainte cetăţi şi tot n-au crezut; aşa şi voi, nu veţi crede decît prin sabie" *. Vezi mai multe ca acestea în multe locuri în *Curanul* lor.

Capitolul al optulea

Despre pogorîrea din cer şi despre întoarcerea acolo de încă două ori

Se întoarce din cer. Luînd deci porunci şi cartea *Curanului*, după cum am spus, a cerut voie să se înapoieze la ai săi. Şi urmat de o nenumărată mulţime de îngeri a fost condus cu triumf şi veselie pînă la străjerii cerului al şaptelea şi acolo l-au încredinţat arhanghelului Gabriel. Iar acela, luîndu-l iarăşi pe umerii săi, însoţit de cîntările şi în triumful tuturor îngerilor, l-a adus la al treilea cer, unde trăia Hristos. Iar el i-a arătat lui Hristos, după făgăduinţă, cartea *Curanului* şi i-a spus cum a fost trimis la propovăduirea legii celei noi şi poruncile care i-au fost date prin viu grai de Dumnezeu. Hristos a lăudat toate cele ce sînt cuprinse în legea *Curanului*, afară de numărul rugăciunilor obişnuite (căci poruncea să-i silească pe oameni să facă pînă la cincizeci / de rugăciuni pe zi în faţa lui Dumnezeu)[103]. Deci l-a rugat ca, 18
întorcîndu-se la mărirea lui Dumnezeu, să se roage să schimbe această lege tristă şi foarte greu de împlinit şi să facă rugăciunile mai puţine la număr şi mai scurte, pentru că altfel, îşi spunea sieşi, e bine ştiut că oamenii, din cauza neputinţei de a împlini această lege aspră şi greu de suportat, îl vor aduce pe Dumnezeu la mînie, iar el în zadar îşi va pierde ostenelile cele stăruitoare şi va pătimi ca şi ei. Căci el (Hristos) cu aceasta a fost încercat, cu legea grea a *Evangheliei* şi cu jugul aspru al poruncilor ei, făcîndu-i pe oameni mai degrabă împietriţi decît lesnicioşi spre crezare şi, cu toate că s-a ostenit pînă la moarte, nimic n-a reuşit, sau foarte puţin.

Iarăşi se suie la cer. Înduplecat şi îndemnat de acest sfat al lui Hristos, Muhammed s-a întors iarăşi la Dumnezeu şi i-a spus aidoma cele ce le-a auzit de la Hristos, rugîndu-se stăruitor să binevoiască a micşora numărul rugăciunilor. Iar Dumnezeu, la rugămintea lui, lăsînd zece, a poruncit să fie neapărat patruzeci. Dar cînd s-a înapoiat, Hristos i-a arătat că şi acestea sînt grele de suportat pentru oameni şi l-a rugat să se suie a treia oară la Dumnezeu. Aşadar, convins de rugămintea lui Hristos, Muhammed, întorcîndu-se a treia oară la Dumnezeu, a mijlocit de trei ori pentru poporul său, pînă cînd Dumnezeu a împuţinat rugăciunile de la cincizeci pînă la cinci şi a aprobat cu îngăduinţă ca numai de cinci ori în douăzeci şi patru de ore să se facă *namaz*, adică rugăciunile obişnuite, să slăvească pe Dumnezeu şi să i se închine lui. Deci, cînd a venit în cele din urmă la Hristos, deşi Hristos

---

* *Coran*, XXI *(Prorocii)*, 5: „Dar au spus: « Iată mai degrabă o grămadă de minciuni pe care le-a născocit el însuşi; este un poet! Să ne aducă un semn cum a fost trimis celor din vechime! » Nici o cetate nu crezuse din cele pe care le-am făcut să piară mai înainte de ei. Vor crede oare aceştia?"

хотя твердыми доводами Христос ему показал, что и сие молитвы, по лениву и жестосердию человеческому велики суть, обаче Мухаммед отречеся, сказав, яко не смеет более божию искушати милость, да не како на гнев тому подвиженну бывшу, нечто злого ему и людем его приключится.

Попечение Христово. Любопытный убо, паче же многопекущийся о спасении человеческом, Христос вопросил его, аще престарелые за оскудением силы, болящие, младенцы, неимущие совершенного разума, безумные, разум погубившие и от неверных на войне взятые или другим бед образом удержанные, обыкновенных и по должности наложенных молитв исправити не возмогут, о сих праведнейший и премудрейший суд божий каковый будет? На все сумнения Христова отвеща Мухаммед: «Престарелые убо и болящие, аще востати и стояти не могут, точ долженствоваху всем телом совершати,
19 оное поне возведением очес и всем удшевным произволе/нием да творят. Бог же милосердый, и тайны сердечные и могутство сил человеческих совершенно сведый, простит им». Отрочат же невозрастных невежество несть под игом закона, того ради ниже под грехом; вместо безумных а найпаче тех, иже *будаллаг* (то есть о бозе или любве ради юродствующии) нарицаются, ангелы исполняют и за них *намаз* пред богом творят и тако должность их исправляют. Пленников такожде состояние от всякого закона (егда от неверных препятие имеет) свободно быти провозвестил. Сия Христос слышав, премного ему спорадовался и рече, яко горящим сердцем и желанием имать ожидати его со всем верным сонмом второго и последнего на небо к богу взытия, в которое сиречь время и Христос от телесного союза разрешився и воскреснув с своим собранием пред судильщем божиим явитися о деле же и проповеди своей слово воздати имеет. О чем постраннее зри в главе *О божием последнем суде*.

Мойсея посещает. Мухаммед простившися со Христом к Мойсею прииде и тому якоже обещал о всех, яже в повелениях и в *Куране* прият показал. Мойсей премного возрадовался, приглаголя, яко все сонмы, имущие быти под знаменем его, рекут, что чрез последнего пророка божия и закон *Куранов*, Авраамский и Мойсейский закон возобновится и протчая.

Место где съшел с небесе. О месте, идеже Мухаммед с небесе сниде, двоякое есть у Мухаммеданов мнение, обаче и то и другое от всех приято есть, инии бо сказуют, яко сниде тамо, откуду возшел есть, сиречь в храм святый Иеросалимский, зане тамо и скот, якоже рехом, поясом ангеловым к камени привязанный оставил бе. Инии же глаголют, сниде в *Шами-шериф*, то есть в святом Дамаске, на кров великия церкве святого Иоанна Предтечи (яже потом Амавиею, сарацынским халифе, многопространнейшая и благолепнейшая сотворися), яко в том граде бог сотворити имать общий суд. (Зри пространнее в главе *О святых мухаммеданов местах*). Но как оное ни было, обаче крепко утверждают, что Мухаммед по шествии с небеси в сию церковь вшед, божиим сиречь действием, никому же вход ему возбранившу, первый *намаз*, по образцу и уставу на небеси ему показанному, сотворил./

i-a arătat cu dovezi tari şi că aceste rugăciuni sînt mari, din pricina leneviei şi împietririi inimilor oamenilor, Muhammed s-a lepădat, zicînd că nu îndrăzneşte să ispitească mai mult mila lui Dumnezeu, ca nu cumva mîniindu-l, să i se întîmple ceva rău lui şi oamenilor lui.

Grija lui Hristos. Dar din curiozitate şi mai cu seamă din multa grijă pentru mîntuirea oamenilor, Hristos l-a întrebat ce se va întîmpla cu cei bătrîni cînd le va lipsi puterea, cu bolnavii, cu pruncii, cu cei ce n-au mintea întreagă, cu nebunii, cu cei care şi-au pierdut judecata sau cei prinşi în război de necredincioşi sau împiedicaţi de alt fel de nenorociri; dacă nu vor putea îndeplini rugăciunile obişnuite şi obligatorii, care va fi pentru aceştia preadreapta şi preaînţeleapta judecată a lui Dumnezeu? La toate îndoielile lui Hristos, a răspuns Muhammed: „Cei bătrîni şi cei bolnavi, dacă nu se pot scula să stea drept, ceea ce trebuie să facă cu tot trupul să facă măcar cu ridicarea ochilor şi cu toată vrerea / sufletului, 19
iar Dumnezeu cel milostiv, cunoscînd cu desăvîrşire şi tainele inimii şi tăria puterilor omeneşti, îi va ierta" [104]. Cît priveşte ignoranţa copiilor nevîrstnici, ea nu este sub jugul legii, de aceea nici sub păcat; în locul celor nebuni, dar mai cu seamă a celor numiţi *budallah* (adică nebuni întru Dumnezeu sau pentru dragostea lui Dumnezeu [105]), îngerii împlinesc şi fac pentru ei *namaz* înaintea lui Dumnezeu şi aşa acoperă ei datoria acelora. De asemenea, a hotărît că abaterea prizonierilor de la lege (cînd sînt împiedicaţi de cei necredincioşi) este liberă. Auzind acestea, Hristos s-a bucurat foarte mult împreună cu el şi a spus că va aştepta cu inima înflăcărată şi cu dor a doua şi cea din urmă suire a lui cu toată ceata credincioasă la cer către Dumnezeu, cînd şi Hristos însuşi, dezlegîndu-se de legătura trupească şi înviind, se va arăta cu ceata sa înaintea judecăţii lui Dumnezeu şi va da răspuns despre opera şi propovăduirea sa. Despre care lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre Judecata din Urmă a lui Dumnezeu* [106].

Îl vizitează pe Moise. Luîndu-şi rămas bun de la Hristos, Muhammed a ajuns la Moise şi i-a arătat, după cum făgăduise, toate cele pe care le primise prin porunci şi prin *Curan*. Moise s-a bucurat foarte mult, adăugînd că toate cetele care au să fie sub steagul lui vor spune că prin ultimul profet al lui Dumnezeu şi prin legea *Curanului* se va înnoi legea lui Avraam şi a lui Moise şi altele.

Locul unde a coborît din cer. Despre locul unde s-a coborît Muhammed din cer există la muhammedani o dublă părere, însă şi una, şi alta sînt acceptate de toţi. Unii spun că s-a coborît acolo de unde s-a suit, adică în templul sfînt al Ierusalimului, pentru că acolo, precum am spus, lăsase şi dobitocul legat de piatră cu brîul îngerului. Alţii însă spun că a coborît la *Şami-şerif*, adică în sfîntul Damasc, pe acoperişul bisericii celei mari a Sfîntului Ioan Înaintemergătorul (pe care mai pe urmă Amavia, califul sarazin, a făcut-o mult mai largă şi bineîmpodobită) [107], pentru că în acea cetate va face Dumnezeu judecata de obşte (vezi mai pe larg în capitolul *Despre locurile sfinte ale muhammedanilor*) [108]. Însă, oricum s-ar fi petrecut aceasta, se afirmă cu tărie că Muhammed, după coborîrea din cer, intrînd în această biserică (pentru că prin lucrarea lui Dumnezeu nimeni nu i-a împiedicat intrarea), a făcut cel dintîi *namaz* după modelul şi rînduiala arătată lui în cer. /

20 *Во-первых в Мекке «Курана» проповедует.* Совершив молитвы, Мухаммед паки на Бурака всел и оттуду в дом Мекки поехал. Все же время то, в неже вся сия объиде меньшее бысть, неже десятая часть единыя нощи. И во время утренних молитв, иже *сабаг намази* нарицают, своим явился. Тотчас убо Мухаммед окончав *намаз*, взял сентенцию, яже в *Куране* во главе *Сынов израилевых* чтется и прочитав пред народом, рече: «Слава богу сотворшему, да раб его преидет об едину нощь из молитвенника *Харем*, иже есть в храме Мекки, даже до далечайшего молитвенника, иже есть в доме святого Иерусалима, егоже благословляем». И тако начат своим сказывати, како к богу на небо взыде, глаголя: «О, вы, человецы! Рассуждайте: вчера, отнележе я поехал от вас, прииде ко мне Гавриил и по последних вечерних молитвах рече ми: О, Мухаммед! Повелевает бог да посетиши его» и протчая, яже выше предложихом. Егда же не уверимое сие диво слыша народ, более тысящи от веры отступиша, между которыми первый бысть дядя его Эбуджегл, глаголюще: «Взыди в день на небо, да и мы увидим усретающих тя ангелов».

Мухаммед ничтоже ино отвеща им, токмо и ссунув меч «Слава», рече, «богу, еда ли ино что есмь аз, неже человек и апостол божий?» И приложи: «Зане бывших прежде мене пророков чудесам подобнии вам невероваша, ниже вы чудесам поверите, разве чрез меч сей».

«Курану» присовокупляет меч. Паки: «Несмь послан, разве в силе меча и кто не приимет пророчества моего, да убиен будет или да даст дань за неверство свое».

Политика Мухаммедова. Мухаммед убо, может быть, политике (народоустроению) Мойсейской последуя (емуже бог зело жестоко приказал бе, да не соблюдут израилтяне душу живущую иноплеменных, ихже страны бог имеяше дати в наследие им) уставил, аще кто *Курановым* заповедем веровати будет и кто за размножение *Кураново* смерть приимет и кто неверующего *Курану* убиет, таковый без всякого препятия в рай и в вечные радости внидет. Которыми образы и посредствы в краткое время толико граблению, паче же и разорению прилежащих, неже *Курану* последующих собра, яко в девять лет (от бегства бо его из Мекки даже до умертвия тогожде толико минути лет
21 сочисляют) едва не всю Аравию и большую / часть Персии своей подверже власти и к своей баснотворной хотящих и нехотящих привлече суперстиции. Но мы сицевая историком, яко им приличествующая оставивше, некая дивнейшая его чудеса, яже в книзе жития его чтутся в кратце предложим.

Propovăduiește mai întîi „Curanul" la Mecca. Făcînd rugăciunile, Muhammed a încălecat iarăși pe Burak și de acolo a plecat la casa din Mecca. 20
Și toată vremea în care a cutreierat el toate acestea este mai puțină decît a zecea parte dintr-o noapte. Iar în timpul rugăciunilor de dimineață (pe care le numesc *sabah namazi*) [109] s-a arătat alor săi. Terminînd deci Muhammed îndată acel *namaz*, a luat sentința care se citește în *Curan* la capitolul *Fiilor lui Israil*[110] și, citind-o înaintea poporului, a zis: „Slavă lui Dumnezeu celui ce a făcut ca robul lui să treacă într-o noapte de la lăcașul de rugăciune Harem (care este în templul de la Mecca) pînă la cel mai depărtat lăcaș de rugăciune, din casa sfîntului Ierusalim [111], pe care îl binecuvîntăm" *. Și așa, a început a povesti alor săi cum s-a suit la Dumnezeu la cer, zicînd: „O, voi, oamenilor! Socotiți: ieri, după ce am plecat de la voi, a venit la mine Gabriel și, după ultimele rugăciuni de seară, mi-a zis: « O, Muhammed, poruncește Dumnezeu să-l vizitezi »" și celelalte pe care le-am înșirat mai sus. Și cînd a auzit poporul această minune de necrezut, mai mult de o mie s-au lepădat de credință, printre cei dintîi era unchiul său Ebudjehl [112], zicînd: „Suie ziua la cer, ca să vedem și noi pe îngerii care te întîmpină" **.

Muhammed nu le-a răspuns nimic, dar scoțînd sabia a zis: „Slavă lui Dumnezeu! Oare sînt eu altceva decît om și apostol al lui Dumnezeu" ***? Și a adăugat: „Pentru că cei asemenea vouă n-au crezut minunile prorocilor care au fost mai înainte de mine, nici voi nu veți crede minunilor decît prin sabia aceasta" [113].

„Curanului" îi adaugă sabia. Și iarăși: „Nu sînt trimis decît cu puterea sabiei și cine nu va primi prorocirea mea să fie omorît sau să dea bir pentru necredința sa [4*].

Politica lui Muhammed. Muhammed deci, urmînd poate politicii (organizarea poporului) lui Moise (căruia Dumnezeu i-a poruncit cu mare cruzime ca israeliții să nu cruțe nici un suflet viu al celor de alt neam, ale căror țări Dumnezeu avea să le dea moștenire lor)[5*], a rînduit ca oricine va crede poruncilor *Curanului* sau va primi moarte pentru răspîndirea *Curanului* și oricine va omorî pe unul ce nu crede *Curanului*, unul ca acesta va intra fără nici o împiedicare în rai și în bucuriile cele veșnice. Prin aceste chipuri și mijloace, în scurtă vreme a adunat mai mulți din cei ce se ocupau cu jaful și pustiirile decît din cei ce urmau *Curanului*, pentru că în nouă ani (de la fuga din Mecca pînă la moartea lui atîția ani se socotesc că au trecut) [114] aproape toată Arabia și cea mai mare / parte a Persiei a supus-o stăpînirii sale și i-a 21
adus pe cei ce voiau și pe cei ce nu voiau la superstiția sa mincinoasă. Dar noi, lăsînd acestea istoricilor, ca pe cele ce li se potrivesc lor, vom înfățișa pe scurt cîteva uimitoare minuni ale lui, care se citesc în cartea vieții lui [115].

---

* *Coran*, XVII (*Călătoria nocturnă*), 1: „Slavă celui care l-a făcut pe servitorul lui să călătorească noaptea de la Moscheea sfîntă la Moscheea foarte de departe, al cărei lăcaș l-am binecuvîntat".

** *Coran*, XVII, 90—93: „Au spus: « Nu vom crede în tine pînă ce [...] nu vei face să vină Dumnezeu și îngerii săi să te ajute [...] sau nu te vei înălța la cer »".

*** *Coran*, XVII, 93: „Slavă Domnului meu! Ce sînt eu altceva decît un muritor, un proroc?"

4* Cp. *Coran*, IX, 29: „Luptați împotriva celor care [...] nu practică adevărata religie. Luptați pînă ce vor plăti tribut din mîna lor, după ce vor fi umiliți".

5* *Deut.*, 7, 2.

Глава девятая

О чудесах Мухаммедовых

Неверство Эбуджеглово. В предреченной сказуется книзе, что Мухаммед сшедши с небесе, начал народу учение *Кураново* проповедывати. Увидев же, яко дядя его и другие множайшие, ему последующие, не токмо не веруют, но и от предвзятыя веры отступают, да первее дядю своего к вере *Курановой* приведет, начал прилежнее и пространнее тайнства *Курановы* и божественный и вверенный ему закон изъяснити и толковати.

Но Эбуджегл (сие бо имя Мухаммед дал дяде своему), человек идолопоклонник и в отеческих суперстициях зело утвержденный, никакоже ему верова, паче же «Лжеши», рече, «лстивче. Откуду бо тебе прииде письмен знание и книг прочитание, ничтоже ино сведущему, разве скоты верблюды гоняти? Кто бог он есть, егоже исповедуеши? И кий закон его и заповеди книги его? Аз бо хощу испытати и уведати, истинны ли суть басни оные, яже пред народом толь бесстыдно блядословил еси». Мухаммеду «Сотвори еже хощеши» отвещавшу, Эбуджегл к нему рече: «Поднеси едину ногу в высоту». Что егда учинил Мухаммед, рече Эбуджегл: «Поднеси и другую». Мухаммед убо спустя первую ногу на землю, подвысил и другую. Тогда Эбуджегл заушив его крепко «Не тако», рече, «безумный племянниче, но обе вкупе ноги подвыси». Егдаже отвеща Мухаммед, яко не может того учинити, Эбуджегл повторил, глаголя: «Убо лжеши, сказуя мало пред сим, яко на небо восходил еси и небожителей и самого бога посещал еси а ныне обоих ног вкупе ниже на пядь от земли подвысити можеши. Како убо на толикую неба высоту взыти могл еси и како возможеши доказати, яже рекл еси блядословия?» И тако за сей случай, противни ему бывше яко лжива, безумна и празднословца, из града изгнаша.
22 И сей есть день, егоже Мухаммедане /*гиджрети небевие*, то есть «бегство пророка» нарицают, от негоже мухаммеданская епоха начало своих лунных лет приемлет, о нейже в предписанных пространнее показахом. Есть же настоящий год от рождества Спасителя мира, Господа нашего Иисуса Христа, тысяща седмь сот девятый надесять, а от бегства лжепророка 1133.

Нудит Эбуджегла. Изгнан убо быв от своих, найпаче же от дяди своего, Мухаммед, нощи и Бурака оного скорошествующего скота благодением, первее из Мекки в *Мединеи муневвере* (то есть в «Медину, божиим сиянием озаренную») об едину нощь привезеся. Есть же между сими грады расстояние пути пятинадесяти дней. Где в немногие лета, собрав множество воследующих себе, Мекку и иные арапские грады мечем подбил. И поимав дядю своего много оскорбил и понуждал, да бы приял веру *Куранову*. Он же рече: «Аще сего не сотворю, сыне брата моего, не может ли инако быти?», емуже Мухаммед: «Инако быти не может, разве да убию тя или веру восприимеши». На сие дядя его рече: «Последую убо тебя на что-либо соизволиши», обаче языком, а не сердцем, за единый меча страх.

Capitolul al nouălea

Despre minunile lui Muhammed

Necredința lui Ebudjehl. În cartea spusă mai înainte * se povestește că Muhammed, coborînd din cer, a început să propovăduiască învățătura *Curanului.* Însă văzînd că unchiul lui și alții foarte mulți care-i urmau lui nu numai că nu cred, dar se depărtează și de credința apucată mai înainte, și pentru ca să-l aducă mai întîi pe unchiul său la credința *Curanului*, a început cu mai multă stăruință să tîlcuiască și să lămurească tainele *Curanului* și mai pe larg legea dumnezeiască încredințată lui.

Dar Ebudjehl (căci acest nume a dat Muhammed unchiului său) [116], om închinător la idoli și foarte întărit în superstițiile părintești, nu-l credea de fel, ba încă și: „Mult mai minți — a zis — , înșelătorule! De unde ți-a venit ție cunoașterea literelor și citirea cărților, cînd nu știi nimic altceva decît să mîni dobitoacele și cămilele? Cine este dumnezeul acela pe care îl mărturisești și care este legea lui și poruncile cărții lui? Căci vreau să cercetez și să cunosc: sînt oare adevărate născocirile acelea pe care tu atît de nerușinat le-ai grăit cu desfrînare înaintea poporului?" Muhammed i-a răspuns: „Fă ce vrei", iar Ebudjehl i-a spus: „Ridică un picior în sus". Cînd Muhammed a făcut așa, Ebudjehl a zis: „Ridică-l și pe celălalt". Muhammed însă, lăsînd primul picior la pămînt, l-a ridicat și pe celălalt. Atunci Ebudjehl, trăgîndu-i o palmă zdravănă, a strigat: „Nu așa, nepot fără minte ce ești, ci ridică amîndouă picioarele odată". Iar cînd Muhmmed a răspuns că nu poate face aceasta, Ebudjehl a repetat, zicînd: „Deci mințeai cînd spuneai adineaori că te-ai suit la cer și ai vizitat pe locuitorii cerului și chiar pe Dumnezeu, de vreme ce amîndouă picioarele nu le poți ridica deodată de la pămînt nici măcar de-o palmă. Cum deci ai putut să te sui la înălțimea atît de mare a cerului și cum vei putea dovedi cuvintele pe care cu desfrînare le-ai grăit?" Și așa, datorită acestei întîmplări, fiind împotriva lui, l-au izgonit din cetate ca pe un mincinos, nebun și flecar. Aceasta este ziua pe care muhammedanii o
numesc / *Hidjreti nebevie* [117], adică „Fuga Profetului", de la care își ia era 22
muhammedană începutul anilor săi lunari, după cum am arătat mai pe larg în cele scrise mai înainte. Astfel, anul de față [118] este de la nașterea Mîntuitorului lumii, Domnul nostru Iisus Hristos, 1719, iar de la fuga prorocului mincinos 1133.

Îl silește pe Ebudjehl. Deci fiind izgonit de ai săi, și mai cu seamă de unchiul său, Muhammed, noaptea, prin binefacerea lui Burak, dobitocul ce mergea iute, a fost adus mai întîi din Mecca, într-o singură noapte, la *Medinei munevvere* (adică la „Medina cea luminată" de strălucirea lui Dumnezeu) [119]. Depărtarea drumului dintre cetăți este de cincisprezece zile. Și adunînd acolo, în cîțiva ani, o mulțime din cei ce-l urmau, a bătut cu sabia Mecca și alte cetăți arabe. Și prinzîndu-l pe unchiul său, l-a batjocorit mult, silindu-l să primească credința *Curanului.* El însă a zis: „Dacă n-am să fac asta, fiu al fratelui meu, altminteri nu se poate?" Iar Muhammed i-a răspuns: „Altfel nu se poate, sau te voi ucide, sau vei primi credința". La aceasta unchiul i-a zis: „Voi urma deci ție la ce vei voi", însă cu limba, nu cu inima, numai de frica sabiei.

---

* Yazicioğlu Mehmed, *Risâle-i Muhhammediye.*

Дыни претворяет в колокинфы. Тако аки бы примирився, Эбуджегл Мухаммеда и других собеседников его в дом свой на пир созва, но в том намерении, да каким-либо образом возможет, убиет племянника своего. Устроил же таковую лесть: в притворе дому своего изкопа кладезь, глубиною на 60 сажен и накрыл его преизрядными коврами, подложив зело тонкие лозы. Беже время егда дыни и арбузы поспевают. Мухаммед первее в вертоград дыней вшедши, помолился богу, да бы все арбузы и дыни в колокинфы (яже ныне *Эбуджегл карпуси*, то есть «дыни или арбузы Эбуджегловы нарицаются») обратилися пребывшу в них томужде виду и образу (колокинфы овощ есть подобной мелким арбузам, зело горький). Что егда учинися, Эбуджегл хотящи гостем дыни в снедь предложити и которые бы сладчайшие были искушая, обрете всех в горьчайшие пременившихся колокинфы. Чудесе же неведый, что бы сие было, воскричал, понеже добре знаяше, яко арбузы насадил и вчера и третиего дне сладчайшие яде арбузы а ныне ничтоже во всем вертограде его, кроме колокинфов обретеся и откуду таковая вертограду его премена приключися жаляшееся. На сия Мухаммед усмеваяся к нему тако рече:
23 «Неверующих арбузы в колокинфы, верующихже колокинфы в арбузы / и дыни удобно прелагаются». И по том повеле, да половины вертограда дыни прежнюю восприимут сладость. Что многие видевше абие вероваша ему, противляющуся еще Эбуджеглу и племянника своего по обычаю злословящу.

Дядю из кладязя чудесно извлекает. По сем чудеси в дом к обеду бысть позван. Эбуджегл же предидущи и забыв ископанный от себе кладязь, на ковры, имиже устие кладязя прикрыто бяше, неопасно вступил и в тотчас во глубину кладязя бедне упаде. Народ последовавый Мухаммеду, новости вещи удивившися, что бы сие было, прилежно Мухаммеда вопрошаше. Он тако от Гаврила наученный отвеща, яко вины сего прилучая не знает и того ради подобает им вопросити самого дяди его. Иже ко устию кладязя приникнувше и великим гласом возопивше, жив ли есть или умре, о толь нечаемом и бедном падении его вопросиша. Эбуджегл из глубины кладязя отвеща, яко жив есть, паде же в яму, юже сам в Мухаммедову погибель ископал есть. Тогда Мухаммед, милосердовав о нем, вопросил его, хощет ли от всего сердца *Курановым* заповедем и закону божию веровати. Эбуджегл отвеща, яко имеет веровати, аще Мухаммед своею си рукою из глубины кладязя цела его изведет. Мухаммед, призвав имя божие: *Бисмиллаги эррагман эррагим* (то есть: «Во имя бога милосердного и милость творящего), даже во глубину кладязя руку протяже и Эбуджегла за пояс ухватив, цела и здрава вон извлече.

Эбуджегл же неблагодарный и неверный идолопоклонник, не токмо святого не исполнил обета, но и поносительными словесы Мухаммеда укорил. «Ныне», рече, «известно познах чародея тя привеликого и волхвов первейшего быти князя». Мухаммед поношения, клеветы и неблагодарствие дяди своего кротким и веселым понесе сердцем. И вопросил, лего бы более требовал, да о его пророчестве и о *Курановом* истинствовании известится? Емуже Эбуджегл отвеща, аще истинного бога истинный пророк был бы и аще бы толикое у бога имел преизящество, яко сам хвалится, не оставил бы отца своего во идолопоклонничестве давно уже умершего вечными томитися муками (зане никтоже разве Авраамовым законом и *Кураном* от геенского огня спасен быти может), но извел бы того из ада и тем свидетельством и свое апостольство подтвердил бы и всех предстоящих в веру *Куранову* привел бы.

Preface pepenii galbeni în colocinți [120]. Astfel, prefăcîndu-se că s-a împăcat, Ebudjehl a chemat la ospăț în casa sa pe Muhammed și pe alți adepți ai lui, însă cu gîndul că va putea în vreun fel să-l ucidă pe nepotul său. Iată cursa pe care i-a întins-o: În pridvorul casei a săpat o fîntînă adîncă de 60 de stînjeni și a acoperit-o cu covoare alese, punînd dedesubt nuielușe foarte subțiri. Era vremea cînd se coc pepenii galbeni și cei verzi. Muhammed, intrînd mai întîi în grădina de pepeni galbeni, s-a rugat lui Dumnezeu ca toți pepenii verzi și galbeni să se prefacă în colocinți (care se numesc acum *Ebudjehl carpusi*, adică pepenii verzi sau galbeni ai lui Ebudjehl), rămînîndu-le însă aspectul și forma neschimbate (colocinții sînt niște fructe asemenea harbujilor mărunți, foarte amare). După ce se făcu aceasta, Ebudjehl, vrînd să pună înaintea oaspeților spre mîncare pepeni galbeni și încercîndu-i care ar fi mai dulci, i-a găsit pe toți prefăcuți în colocinți foarte amari, dar, neștiind că-i o minune, a început să strige ce ar putea fi aceasta, deoarece știa bine că a sădit pepeni și că ieri și alaltăieri a mîncat pepeni prea dulci, iar acuma în toată grădina lui nu se aflau decît colocinți și se jelea de unde să fi venit grădinii lui o astfel de schimbare. La aceasta, Muhammed, zîmbind, i-a zis așa: „Pepenii necredincioșilor în colocinți, iar colocinții credincioșilor în pepeni verzi / și galbeni ușor se prefac". Iar după aceea a poruncit ca pepenii 23
galbeni pînă la jumătatea grădinii să-și capete dulceața de mai înainte. Lucru pe care văzîndu-l, mulți au crezut lui îndată. Dar Ebudjehl încă se împotrivea și-l vorbea de rău, ca de obicei, pe nepotul său.

Îl scoate printr-o minune pe unchi din fîntînă. După această minune a fost chemat în casă la prînz. Ebudjehl însă, mergînd înainte și uitînd de fîntîna săpată de el, a călcat fără grijă pe covoarele cu care fusese acoperită gura fîntînii și îndată a căzut rău în adîncul ei. Mulțimea care urma lui Muhammed, minunîndu-se de acest lucru neașteptat, îl întreba stăruitor ce înseamnă asta. Învățat de Gabriel, el răspunse că nu cunoaște pricina acestei întîmplări și că ei ar trebui să-l întrebe chiar pe unchiul său. Aceia, aplecîndu-se pe gura fîntînii și strigînd cu mare glas dacă este viu sau mort, l-au întrebat pricina căderii lui atît de neașteptată și de rea. Din adîncul fîntînii Ebudjehl răspunse că este viu, dar că a căzut în groapa pe care el însuși o săpase spre pierzarea lui Muhammed. Atunci Muhammed, milostivindu-se de el, îl întrebă dacă vrea să creadă din toată inima în poruncile *Curanului* și în legea lui Dumnezeu. Ebudjehl răspunse că va crede dacă Muhammed îl va scoate întreg din adîncul fîntînii cu însăși mîna sa. Muhammed, chemînd numele lui Dumnezeu *Bismillahi errahman errahim* (adică: „În numele lui Dumnezeu cel milosîrd și făcător de milostenii") [121], întinse mîna pînă în adîncul fîntînii și, apucîndu-l pe Ebudjehl de brîu, îl scoase afară întreg și sănătos.

Dar Ebudjehl cel nemulțumitor și necredincios, închinător la idoli, nu numai că nu și-a îndeplinit făgăduința cea sfîntă, ci l-a și ocărît pe Muhammed cu cuvinte de batjocură. „Acum, zise el, am aflat cu adevărat că ești foarte mare făcător de farmece și cea dintîi căpetenie a vrăjitorilor". Muhammed a suportat cu inimă blîndă și veselă batjocurile, clevetirile și nerecunoștința unchiului său și l-a întrebat ce-ar mai cere ca să se încredințeze de prorocia lui și de adevărul *Curanului*? Iar Ebudjehl i-a răspuns că dacă ar fi fost un proroc adevărat al lui Dumnezeu cel adevărat și dacă ar fi avut la Dumnezeu atîta trecere cît însuși se laudă n-ar fi lăsat pe tatăl său, mort de mult întru idolatrie, să se chinuiască în muncile veșnice (pentru că nimeni nu poate fi scăpat de focul gheenii decît prin legea lui Avraam și *Curan*), ci l-ar fi scos din iad, iar printr-o asemenea mărturie și-ar fi confirmat apostolia și i-ar fi adus pe toți cei de față la credința *Curanului*.

Отца своего из мертвых воскрещает. Мухаммед сия от него слышав, аще и ведяше его бывша непотребнейшего между человеки и сквернейшего
24 идолопоклонника, обаче / верующих ради и имущих веровати, ко гробу отца своего (иже прежде четыредесяти лет и более живот скончал бе) последующу множеству народа, Эбуджеглу же гроб указующу, поиде. Где повелев прежде изъяти из земли изсохшие уже кости отца своего, сотворил обыкновенные над мертвыми молитвы. И абие кость к кости и член к члену прилепися и жилам наведшимся, все тело под кожею цело сотворися. Таже, Мухаммеду, во уста его дунувшу, оживе. Иже егда отверзе очи и Мухаммеда сына своего узре, тотчас великим воскричал гласом: «Несть бог кроме бога и Мухаммед пророк божий». Вопрошен же от Мухаммеда, како именуется, отвеща, яко Абдуллаг нарицается (еже толкуется «раб божий»). Егда же сия глаголющи совершил, немедленно издше и в мгновении ока разрушшуся телесному составу, оставшася едины, яко и прежде быша, сухие кости яже потом сами на прежнее свое место во гроб возвратишася. И повеле Мухаммед по обычаю уже муслиманскому погребсти оные. Сказуют, яко сим чудом многи к Мухаммедовой суперстиции обратишася. Эбуджегл же дядя его, даже до смерти в своей суперстиции и неверстве пребысть непреклонно и во всю свою жизнь Мухаммеду враг бысть вселютейший и непреклонный.

Эбуджеглово неверство и вечное осуждение. Чесо ради мухаммеданские *фикыха* (то есть богословы) утверждают, что неизмеримая благость божия, милость и милосердие, аще и может всех от века, во всех народех бывших еретиков, паче же и самых богохульников атеистов от адских вечных казней в вечные райские привести радости, отпустив все смертные их грехи и богохульства, но Эбуджегловой души в спасенных или имущих спастися книзе написанной быти невозможно. Сию сентенцию производят из некоего скрытного, тогожде Мухаммеда речения. Иже вопрошен быв, будет ли когда конец пекелным мучениям, отвеща: «О конце казней неверным предлежащих, бог в правде своей и неизмиримой милости судити имать. Верныи же, иже хотя единою в жизни исповедание веры мухаммеданския (аще и ложно) сотвориша, протчее же жития своего время в смертных грехах и в питии вина препроводиша, на конец силою и действием оного единого исповедания от вечных мук непременно избавлени быти имеют, кроме единого». И сего единого толковники *Курана* мнят быти Эбуджегла, дядю Мухаммедова. Но о сих пространнее зри во главе *О аде.* /

Луну преламывает. От вящших и славнейших его чудес, чудо есть яко
25 веруют, аки бы луну на полы преломил, о чем историю таку соплетают. Сказуют, яко приступиша к нему иногда премудрейшии от евреев, испытующе о учении его. Видевше же и слышавше многие *Курановы* заповеди, соглашующиеся закону Мойсеову, множайшие же не согласующиеся, а найпаче в нехранении субботы о истинне апостольства его не мало сумневахуся. И того ради некоего чудеси от него просиша, имже бы сумнительное их возмогло разрешитися мнение; Мухаммед позволил им кое-либо знамение или на небеси, или на земли восхотят, свободно да просят. Евреи убо о вещи, яко весьма невозможной, то есть да преломит луну, просиша. Еяже преломление из *Курана*, в главе *О луне*, идеже глаголет: «Приближися час и сотрена бысть луна», толковники *Курановы* тако излагают: Мухаммед, глаголют, егда стояше с

Îl învie pe tatăl său din morți. Auzind Muhammed acestea, deși îl știa că este cel mai netrebnic dintre oameni și cel mai spurcat închinător la idoli,/ dar pentru cei credincioși ca și pentru cei ce vor crede, s-a dus la mormîntul 24
tatălui său (care își sfîrșise viața cu peste patruzeci de ani înainte), urmîndu-i mulțime de popor, iar Ebudjehl arătîndu-i mormîntul. Acolo a poruncit mai întîi să se scoată din pămînt oasele, uscate deja, ale tatălui său, a făcut rugăciunile cele obișnuite asupra morților și îndată s-a lipit os de os și mădular de mădular și, trăgîndu-se vinele, tot trupul s-a refăcut în pielea lui. Și suflînd Muhammed în gura lui, a înviat. Acela, cînd a deschis ochii și l-a văzut pe Muhammed, fiul său, îndată a strigat cu mare glas: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu și Muhammed e prorocul lui Dumnezeu" [122]. Întrebat însă de Muhammed cum se numește, a răspuns că Abdullah (care se tîlcuiește „Robul lui Dumnezeu"). Însă cînd a isprăvit de grăit acestea, și-a dat sufletul și, într-o clipită de ochi stricîndu-se alcătuirea trupului, au rămas numai oasele, care după aceea singure s-au întors la locul lor de mai înainte în mormînt. Și a poruncit Muhammed să fie îngropate de astă dată după obiceiul musulman. Se spune că prin această minune mulți s-au convertit la superstiția lui Muhammed. Însă Ebudjehl, unchiul lui, a rămas pînă la moarte neînduplecat în superstiția și necredința sa și toată viața i-a fost lui Muhammed cel mai cumplit și mai neînduplecat dușman.

Necredința lui Ebudjehl și veșnica lui osîndă. Iată de ce *fikîha* (adică teologii) muhammedani [123] afirmă că, deși bunătatea cea nemăsurată a lui Dumnezeu, mila și milostivirea lui ar putea să mute din muncile cele veșnice ale iadului întru bucuriile cele veșnice ale raiului pe toți cei din veac, din toate popoarele, care au fost eretici, sau chiar hulitori de Dumnezeu, atei, iertîndu-le toate păcatele lor cele de moarte și hulele asupra lui Dumnezeu, e cu neputință ca sufletul lui Ebudjehl să fie scris în cartea celor mîntuiți sau a celor ce se vor mîntui. Ei deduc această sentință dintr-un cuvînt ascuns al aceluiași Muhammed, care, fiind întrebat de va fi cîndva sfîrșit muncilor din iad, a răspuns: „Despre sfîrșitul pedepselor rînduite celor necredincioși, Dumnezeu va judeca întru dreptatea sa și nemăsurata sa milă. Dar cei credincioși, care măcar o dată în viață au mărturisit credința muhammedană (chiar dacă fals), iar cealaltă vreme a vieții lor au petrecut-o în păcate de moarte, în băutura vinului, la sfîrșit vor fi negreșit izbăviți de caznele veșnice prin puterea și lucrarea acelei singure mărturisiri, în afară de unul". Pe acest unul tîlcuitorii *Curanului* îl socotesc a fi Ebudjehl, unchiul lui Muhammed [124]. Dar despre aceasta vezi mai pe larg în capitolul *Despre iad.* /

Frînge luna. Între cele mai de seamă și mai slăvite minuni ale lui este, 25
cum se consideră, minunea fríngerii lunii în două, despre care îndrugă următoarea istorie: Se spune că s-au apropiat de el odată cei mai înțelepți dintre evrei, întrebîndu-l despre învățătura sa. Dar văzînd și auzind ei multe porunci ale *Curanului* care se potriveau cu legea lui Moise, iar cele mai multe nepotrivindu-se, mai cu seamă în nepăzirea sîmbetei, nu puțin se îndoiau de adevărul apostoliei lui. De aceea, au cerut de la el o minune prin care să poată fi dezlegată îndoiala lor. Muhammed le-a dat voie să ceară după placul lor orice semn vor vrea, din cer sau de pe pămînt. Evreii au cerut atunci un lucru ce părea cu totul imposibil, adică să frîngă luna. Despre frîngerea ei scrie în *Curan*, în capitolul *Despre lună*, unde zice: „S-a apropiat ceasul și sfărîmată a fost luna"*. Exegeții *Curanului* tîlcuiesc astfel: Cînd Muhammed — spun

* *Coran*, LIV, 1: „Vine ceasul și luna se despică".

содруги своими и видеша луну приближающуюся к совокуплению, рекоша ему: «Покажи нам некое чудо». Тогда он двумя персты, сиречь большим и средним помаваше луне, чему бывшу луна на две части разделися и едина часть ея паде на гору Элика (яже от единыя страны граду Мекки прилежит), другая же часть паде на гору Рубув нарицаемую, от другия страны града лежащую. Таже едина от двух оных частей в рукав ризы его вниде. Потом он паки луну целу сотворил и на своем ея месте паки поставил. Которое чудо видевше, все оные иудее к вере доброхотно приступили.

Голубь ему беседует. Таяжде книга *Мухаммедие* утверждает, яко зело часто голубь с небеси посылашеся и во уши его божия повеления в явление всем шепташе.

Бык закону повинуется. Неукротимого и свирепейшего быка, божиим повелением и именем призвал, который зело кротко и ласкательно к нему приступив, ко глаголом его ушеса внимательнейше приложил и пред законом *Курановым* шею и колена преклонил.

Млеко и мед на земли ископывает. Некогда взалкавшему народу и от него брашна требующему повеле, да всяк пред собою землю копает, зане от бога откровенно ему есть, яко в ней сосуды млеком и медом исполненные обрящутся, что и бысть. Имже, народу, разделенным бывшим, все даже до сытости ядоша.

Волка творит глаголати. Иногда увидев несколько волков выющих, показа единого от них большего над всех волков и князя быти. Егоже призвав сотворил глаголати языком человеческим, которым чудом обратил в свою веру Вегбина, сына Гаизала Селима./

26 *Бык говорит.* Подобным образом быка, Зозаи некоего, сотворил глаголати гласом человеческим и тем господина его в мухаммеданскую привлече веру.

Частица жареного агнца говорит. Некогда неприятель того некий (егоже имени запамятовах) позвав его на обед, жареного агнца с отравою устроил. Мухаммед убо коварства неведый, взял едину часть от плеча агнча, да яст. Яже видя себе во уста влагаему, явственным гласом возопи: «Блюдися, да не вкусиши мя, зане ядом исполненна есмь». Сие все присутствующии слышаша. Неприятель же оный, уготовавый Мухаммеду таковую лесть, забыв учиненного, яде от агнца и абие пред всеми расседеся.

От поту его рожи родятся. На некоей жесточайшей с супостатами брани от зелныя теплоты и утруждения тако вспотел, яко каплем пота от лица его текущим обильно падати на землю. Земля же егда потом его покроплена бысть, абие шипки (рожи) цветущие и древеса зеленеющиеся произведе. И веруют, яко тогда первое шипок от пота Мухаммедова сотворися, прежде же не бысть в естестве вещей. Откуду ученые их глаголют, что оный пот Мухаммедов был шипкового запаху и благовония (о тайнстве же и святости шипка зри в главе *О шарописании*[×] мухаммеданском).

[×] малярстве

ei — stătea cu prietenii săi şi au văzut luna apropiindu-se de împlinire [125], aceia i-au zis: „Arată-ne o minune". Atunci el a făcut semn lunii, cu două degete, cu cel mare şi cel mijlociu, şi îndată luna s-a despărţit în două şi o parte a ei a căzut pe muntele Elika (situat de o parte a cetăţii Mecca), iar cealaltă parte a căzut pe muntele numit Rubov, care se află de cealaltă parte a cetăţii [126]. De asemenea, una din cele două părţi a intrat în mîneca hainei lui. Pe urmă el a reîntregit luna şi a pus-o iarăşi la locul ei. Văzînd această minune, toţi iudeii aceia au venit de bună voie la credinţa lui.

Porumbelul vorbeşte cu el. Aceeaşi carte *Muhammedie* afirmă că foarte deş se trimitea din cer un porumbel care îi şoptea la urechi, în văzul tuturor, poruncile lui Dumnezeu.

Taurul se supune legii. Pe un taur neîmblînzit şi foarte sălbatic l-a chemat cu porunca lui Dumnezeu şi pe nume; acela, apropiindu-se de el cu mare blîndeţe şi gudurîndu-se, a ciulit urechile foarte atent la cuvintele lui şi în faţa legii *Curanului* şi-a plecat grumazul şi genunchii.

Săpînd, scoate lapte şi miere din pămînt. Cîndva flămînzind poporul şi cerînd de la el mîncare, a poruncit ca fiecare să sape pămîntul din faţa sa, pentru că îi este descoperit de la Dumnezeu că acolo se vor găsi vase pline cu lapte şi cu miere, ceea ce s-a şi întîmplat. Acestea fiind împărţite poporului tot de el, au mîncat cu toţii pînă la săturare.

Pe un lup l-a făcut să grăiască. Odată, văzînd cîţiva lupi urlînd, l-a arătat pe unul din ei că ar fi mai mare peste toţi lupii şi căpetenia lor. Chemîndu-l, l-a făcut să vorbească în limbă omenească şi prin această minune l-a convertit la credinţa sa pe Vehbin, fiul lui Haizal Selim [127]. /

Taurul vorbeşte. De asemenea pe un taur al unui oarecare Zozai l-a 26
făcut cu glas omenesc să vorbească şi prin aceasta l-a atras pe stăpînul lui la credinţa muhammedană [128].

Bucăţica de miel fript grăieşte. Odată un duşman al lui (al cărui nume l-am uitat), chemîndu-l la un prînz, a pregătit un miel fript cu otravă. Iar Muhammed, necunoscînd perfidia, a luat o bucăţică din spata mielului, ca să mănînce. Aceasta, văzîndu-se că este pusă în gură, a strigat cu glas limpede: „Păzeşte-te, să nu mănînci din mine, pentru că sînt plină de venin", ceea ce au auzit toţi cei de faţă. Dar duşmanul care pregătise o asemenea cursă lui Muhammed, uitînd cele făcute, a mîncat din miel şi îndată a crăpat înaintea tuturor.

Din sudoarea lui răsar trandafiri. La o bătălie foarte cumplită cu protivnicii, de mare căldură şi osteneală aşa de tare a transpirat, încît picăturile de sudoare, curgînd pe faţă din belşug, cădeau pe pămînt. Iar pămîntul stropit de sudoarea lui îndată a odrăslit măceşi (trandafiri) înfloriţi şi pomi înverziţi. Şi ei cred că atunci, din sudoarea lui Muhammed, s-a făcut pentru prima dată trandafirul şi că mai înainte acesta n-a existat în firea lucrurilor. De aci învăţaţii lor afirmă că sudoarea lui Muhammed avea mirosul şi parfumul trandafirului. (Despre taina şi sfinţenia trandafirului vezi în capitolul *Despre zugrăveala*ˣ *muhammedană* [129].)

ˣ pictura

Чудо зуба. Паки на ином сражении един некто от неверных толь крепко Мухаммеда в челюсти булавою ударил, яко зуб един от предних зубов исторжеся. Бог же видя зуб той Мухаммедов уже на землю упасти имущий, грозно повелел Гавриилу (который тогда может быть, что в седьмом небеси обретался), да поспешит и прежде, даже зуб оный не упадет на землю, честно да приимет его и в руку Мухаммеду да вложит. Гавриил ко исполнению службы сея так скоро с вышшего небеси спустился, яко за скорость летания и движения его все небеса и земля мало что не сокрушишася. И может быть вся целого света разрушилася бы махина ˣ, аще не бы всемогущество руки божия оную поддержало. Отдав убо ему — Мухаммеду — зуб, ангел пред всем войском явленно рече: «О, верныи братия и свойнниuы, отнележе бог созда мя, николиже такового пострадах о жизни и чести бедствования. Ибо аще зуб возлюбленного и пророка божия на землю упал бы, до моей главы дело пришло бы». Таже обнажив меч всех супостатов в мгновении ока даже до единого убил и души их во ад низвергнул.

27 *Вода от перстов его.* Иногда жаждою томиму войску и воды прилежно ищущему, но нигдеже обретшему, персты правыя руки простре, из ихже краев толико воды истече, что все войско напилося до сытости.

Глава десятая

О иных чудесех, яже в простом токмо народе обносятся, в нейже и о дщери его и о числе жен и о смерти его

Кроме помянутых и иная многая у простейших с великим удивлением обносятся, у ученнейших же имеются аки бы неизвестная и неудобно сицевая сказующим ушеса приклоняют, хотя оные ни запрещают, ни яко богохульная весьма отмещут; от нихже некая для любопытнейших зде прилагаем.

Любострастие его. За чудо имеют, что он был толкия похоти, яко в смешении тридесяти мужей силы и действия можаше на себе понести и толикожде числом жен об едину нощь удоволствовати.

Некогда был с войском своим противу некиих бунтовщиков арапов и уже минуша шесть месяцев, от нележе войни не возвратишася в домы свои, начаша убо роптати и глаголати, яко не могут более воздержати телесного вожделения, того ради или в домы их отъити да отпустит, или в чужей земле с чужими женами смешение имети да позволит. Мухаммед рассуждая, яко от единия страны заповедию *Курана* повелевается, да в чужей земли, аще и с своими пленниками никакоже осквернятся, от другия страны уразумев по откровению, яко победа на супостатов скоро имать быти, на оба прошения им отказал, рече же, яко нощию вопросит бога, что творити подобает. Свитающу убо дню вопросил, коликое число тех есть, иже с женами своими совокупления нестерпимо желают и обретошася до 5 000 мужей.

ˣ здание

Minunea cu dintele. Iarăşi , într-o altă bătălie, un necredincios l-a lovit aşa de tare pe Muhammed în fălci cu buzduganul, încît i-a smuls unul dintre dinţii din faţă. Dumnezeu, văzînd că dintele lui Muhammed are să cadă pe pămînt, i-a poruncit cu asprime lui Gabriel (care atunci se afla poate tocmai în cerul al şaptelea) să se grăbească şi mai înainte ca dintele să cadă pe pămînt să-l ia cu cinste şi să i-l pună lui Muhammed în mînă. Gabriel s-a coborît din cerul cel mai de sus atît de repede pentru îndeplinirea acestei porunci, încît din cauza zborului şi mişcării lui toate cerurile şi pămîntul au fost cît pe ce să se sfărîme. Şi poate că întregul edificiu [×] al lumii [*] s-ar fi prăbuşit dacă nu l-ar fi sprijinit atotputernicia mîinii lui Dumnezeu. Dîndu-i deci (lui Muhammed) dintele, îngerul a spus desluşit în faţa întregii oştiri: „O, credincioşilor fraţi şi rubedenii, de cînd m-a zidit Dumnezeu n-am suferit niciodată o asemenea năpastă pentru viaţa şi cinstea mea. Dacă ar fi căzut pe pămînt dintele celui iubit şi profetul lui Dumnezeu, însuşi capul meu ar fi fost în joc" ! Şi scoţînd sabia, într-o clipită de ochi i-a ucis pe toţi protivnicii pînă la unul şi le-a aruncat sufletele în iad. /

Apa curge din degetele lui. Altă dată, fiind chinuită oştirea de sete şi 27
căutînd de sîrg apă şi neaflînd nicăieri, a întins degetele mîinii drepte şi din vîrfurile lor a curs atîta apă încît întreaga oştire a băut pe săturate.

Capitolul al zecelea

Despre alte minuni care circulă numai prin poporul simplu. Tot aici despre fiica lui, numărul femeilor şi moartea lui

Afară de cele pomenite, altele multe circulă spre marea mirare a celor simpli, dar cei învăţaţi le ignoră, iar cei cărora li se povestesc nu prea lesne pleacă urechile la ele, deşi nici nu sînt oprite, nici lepădate ca cele prea hulitoare de Dumnezeu. Adăugăm aici unele din ele pentru cei mai curioşi.

Senzualitatea lui. Drept minune socotesc ei faptul că atîta patimă avea, încît, împreunîndu-se, putea suporta asupra sa puterea şi acţiunea a treizeci de bărbaţi şi putea satisface un număr egal de femei într-o singură noapte.

Odată se afla cu oştirea sa împotriva unor arabi răsculaţi şi, trecînd şase luni de cînd oştenii nu se întorseseră pe la casele lor, au început să cîrtească şi să spună că nu mai pot să-şi înfrîneze pofta trupească, de aceea, sau să-i lase să plece pe la casele lor, sau să le îngăduie să se împreuneze cu femei străine în pămînt străin. Muhammed, socotind că, pe de o parte, în *Curan* se porunceşte să nu se spurce în pămînt străin[**], deci cu captivii lor [13*], iar pe de altă parte înţelegînd, prin descoperire, că victoria asupra potrivnicilor se va petrece în curînd, a respins amîndouă cererile, însă a spus că va întreba la noapte pe Dumnezeu ce se cuvine să facă. Luminîndu-se de ziuă, a întrebat care este numărul celor ce doresc cu nerăbdare împreunarea cu femeile lor. Şi s-au aflat pînă la 5000 de bărbaţi.

× clădire

* Cp. Lucretii *De rerum natura*, V, 96.

** Cp. *Coran*, II, 221: „Nu vă însoţiţi cu femei politeiste mai înainte să vină la credinţă".

Войску по женски себе простирает. Ихже призвав предложил им, яко от бога (далече от нас да будет таковое богохуление) повелено есть, да не нарушая *Курановых* заповедей, он сам, простертием своего си тела, похоть
28 их утолит. И тако / подъятым бывшим (глаголют) святейшим риз и срачицы его воскрилиям, всех оных без прерыву удоволствовал, обаче тем не утрудился, ниже что зло пострадал.

Подобное нечто сказуют и о Фатме, дщери его, яже, аки бы бога ради (о, речения пребеззаконного!) нескольких тысящ войска преодолела силы и довлесотворила похоти их. Скончав же дело, от всякого взяла в заплату по пенязю (много сия счастливее была неже та, о которой пиита глаголет: «Сто познала мужей и еще не насытився отиде»), потом собранную денег сумму на пропитание убогих в церкви отдала. Чесо ради мухаммедане зело твердо веруют, яко никакою милостынею бог так не умилостивляется, как тою, которая своего си тела добычею приобретается, хотя прелюбодеяние и запрещено есть. Тако аще кто отвергийся мира (монах) а найпаче от секты *будаллаг* (то есть юродивых) на улице града каковую-либо жену от сердца вожделеет и аще оную *Аллаг эшкыне* (то есть «в любовь божию» а не свою) просити начнет, да скверное его сотворит желание, должна будет та жена службу показати и похоти того довлесотворити, содержащи и верующи, что то в великую ей будет заслугу.

Жены его. Пятьнадцать жен имел Мухаммед, подложниц же двух, от которых едина бысть иудеаныня, именем Сафие, о нейже величаво воспоминают, аки бы отец ея был Аарон, Мойсей же дядя а Мухаммед муж. Другая бысть Мерием яковитисса, которую паче инех любляше и ту первее в жену себе девицею поят. Случися ему и со иною рабынею блуд в тайне сотворити и увидев их в самом том действии помянутая яковитисса начала поносити глаголющи: «Тако ли подобает пророку божию творити и еда ли татски чужеложство имети позволено есть?». Он кленущися именем бога своего твердо обещал николиже впредь того учинити. Но по малых днех, забыв тоя клятвы сам сыи вероломник, паки с рабынею смесился и паки от яковитиссы в прелюбодеянии ят бысть. Иже абие стих ей (которой потом в *Куран* внесеся) аки бы по божию велению читати начат, яко клятва ему от бога разрешена бысть и не должна она помышляти, чтоб мог соблазн в чистоту пророческую внити, инако бо гнев божий всегда на себе понесет.

Детей хотя мужеска и женска полу имел, но по себе никого же оставил, кроме единыя Фатмы, дщери своея, о еяже изрядных подвизех уже рехом./

29 *Смерть Мухаммедова.* О умертвии же Мухаммедовом двоякое есть у арапских писателей мнение, иные бо сказуют, яко ядом от некия иудеаныни устроенным и ему поднесенным погибе. Иные сие яко лживое отмещуще, утверждают, аки бы он седмь дней плеврою (болением боков) немоществовав, от той болезни в первых все чувство и разум погубил, таже в седьмый день, егда паки здрав бысть, Али, сын Абиталиба, о обезумлении его и лишении чувств ругашеся. Мухаммед убо таковая ругания слышав, повелел, да никто-

Se oferă ca o femeie oştirii. Atunci chemîndu-i la el, le-a spus că are poruncă de la Dumnezeu (departe fie de noi o asemenea hulire a lui Dumnezeu) ca, fără să calce poruncile *Curanului*, el însuşi oferindu-şi propriul său trup să le potolească pofta. Şi astfel, / fiindu-i ridicate (zic ei) preasfintele haine şi poalele cămăşii, i-a satisfăcut pe toţi fără întrerupere, dar prin aceasta nu s-a obosit, nici nu a păţit ceva rău. 28

Ceva asemănător povestesc despre Fatma [131], fata lui, care, aşa zicînd pentru Dumnezeu (o, vorbă prea fără de lege !), a învins vigoarea cîtorva mii de oşteni şi le-a satisfăcut poftele. Isprăvindu-şi lucrul, ea a luat de la fiecare drept răsplată cîte un ban (mult mai fericită era aceasta decît cea despre care zice poetul *: „O sută de bărbaţi a cunoscut şi a plecat fără să se sature") [132], iar după aceea a dat suma de bani adunată pentru hrana săracilor, la biserici. De aceea muhammedanii cred foarte tare că prin nici o milostenie nu este îmblînzit Dumnezeu aşa de mult ca prin aceea cîştigată cu vînzarea propriului său trup, deşi adulterul este interzis. Astfel, dacă vreunul care s-a lepădat de lume (monah), dar mai cu seamă din secta *budallah* (adică a celor ce se prefac a fi nebuni), va pofti din inimă vreo femeie pe uliţa cetăţii şi va începe a o ruga *Allah eşkîne* (adică „De dragul lui Dumnezeu", iar nu pentru sine însuşi), ca să-i împlinească spurcata lui dorinţă, ea va fi obligată să-i facă acest serviciu şi să-i satisfacă pofta, socotind şi crezînd că acel lucru îi va fi ei de mare merit [133].

Femeile lui. Cincisprezece femei avea Muhammed [134] şi două ţiitoare [135], dintre care una era iudee, cu numele Safie, despre care cu măreţie pomenesc cum că tatăl ei ar fi fost Aaron, Moise unchi, iar Muhammed bărbat. Cealaltă era Meriem, iacobită, pe ea o iubea mai mult decît pe celelalte şi pe ea cea dintîi a luat-o de nevastă, fiind fată. I s-a întîmplat să se culce într-ascuns şi cu o altă sclavă şi, văzîndu-i amintita iacobită chiar în timpul făptuirii, a început a-l batjocori zicînd: „Aşa se cade să facă un proroc al lui Dumnezeu şi este oare îngăduit să te sui în pat străin pe furiş?" El, jurîndu-se în numele Dumnezeului său, a făgăduit cu tărie să nu mai facă niciodată acest lucru. Însă peste cîteva zile, uitîndu-şi jurămintele, pentru că era sperjur, s-a împreunat iarăşi cu sclava şi iarăşi a fost prins de iacobită în adulter. Îndată el a început să-i recite, ca din porunca lui Dumnezeu, un verset (care după aceea a fost trecut în *Curan*), cum că jurămîntul îi este dezlegat de Dumnezeu şi ea nu trebuie nici să cugete că ar putea pătrunde vreo sminteală în curăţia prorocească, altfel va abate totdeauna asupra sa mînia lui Dumnezeu **.

Deşi a avut copii, şi de parte bărbătească, şi de parte femeiască, n-a lăsat pe nimeni după sine decît pe Fatma, fiica lui, despre ale cărei prea alese isprăvi am vorbit deja. /

Despre moartea lui Muhammed. Despre omorîrea lui Muhammed există 29
o dublă părere la scriitorii arabi. Unii spun că a pierit de o otravă [136] pregătită şi dată de o iudee, iar alţii, respingînd această părere ca falsă, afirmă că îmbolnăvindu-se de pleură (boala coastelor) şapte zile, de la acea boală şi-a pierdut mai întîi toată simţirea şi mintea, iar în ziua a şaptea, cînd a fost din nou sănătos, Ali, fiul lui Abişaliba [137], îşi bătea joc de nebunia lui şi de pierderea simţurilor. Muhammed, auzind astfel de batjocuri, a poruncit ca

* Iuvenalis *Satira* VI, 130.

** *Coran*, LXVI, 1—2: „O, Prorocule! Pentru ce interzici ceea ce Dumnezeu a îngăduit, cînd cauţi satisfacerea soţiilor tale? [...] Dumnezeu îţi impune să te dezlegi de jurămintele tale".

же более останется с ним в доме, кроме Элгабета, сына Абдулмуталибова. И тако в другий седьмый день умре. По смерти того, никаковое же в теле его усмотрено тление или изменение, кроме что меньший правыя его руки персть назад закривился. Умре же в лето гегиры[×] своея десятое, в 12 день месяца Рабие, который год есть Господа Спасителя 631, июня 17 день. Жил лунных лет 63, владетельствовал после побегу из Мекки, по исчислению Калвисову девять лет, наченшуся только десятому. И сия о лжепророце Мухаммеде и о баснотворных его делах и чудесах сице в кратце довольна да будут.

Глава первая надесять

О мощах Мухаммедовых

Мощи Мухаммедовы. Мухаммед умер бе в Медине, тамже и погребен есть, юже по узаконению церковному долженствуют посещати равно яко и Мекку, о которой речем в главе *О странствовании*[××] *муслиманском к местам за святые у них почитаемым.*

За мощи Мухаммедовы считляются вся сия: тело его, зуб, одежда, знамя и зерно пшеницы райския, о нихже всех по розну, пространнее зде речем.

Баснословят все мухаммедане (что и нам нередко случилося слышати от тех, иже посещают гроб Мухаммедов и с великим сокрушением сказуют), аки бы видели и целовали труп его, о котором утверждают, что цел есть и нетленен, бел яко бовелно[×××] и благовонен яко рожа. Положен же в ковчезе мраморне, дражайшими коврами и многоценными бисеры и маргаритами украшенном. Ибо аще бы рек кто, яко сущих в Индии, в Персии и во всем Алиотманском государстве богатств, десятая часть в Медине и в Мекке, от толиких лет собрася, может быть не погрешил бы. И сея ради вины славно есть у турков некоего Крымского татарина речение, которой посетив оные места (имеют бо обычай и татарове набожнейшии в Мекку по обещанию ходити), когда домой возвратился, вопрошен бысть от своих, что бы в оных святых и блаженных местах видел, сказуют, что так отвещал: «*Мал коп, алган джиок*», то есть «Видел богатства премногие а похищающего их никогоже“.

Зуб его. Равным образом от внутрнейших надворных императора отманского служителей и от других церковного чина по их закону людей сказующих и с великим благоговением и обычайными молитвами о зубе Мухаммедове воспоминание творящих слышахом (о немже веруют, яко на некоей войне от неприятеля ему выбит и в сокровищах внутрнейших султанских благочестно хранится и соблюдается). Говорят же, что бел есть, аки маргарита, но вдвое ширший и должайший ординарных других людей зубов, о котором

× бегства
×× хождении
××× хлопчатая бумага

nimeni să nu mai rămînă cu el în casă, afară de Elhabes, fiul lui Abdulmutalib [136]. Şi astfel, în cealaltă a şaptea zi, a murit. După moartea lui nu s-a observat în corpul lui nici o stricăciune sau schimbare, afară numai că degetul cel mic al mîinii drepte s-a strîmbat înapoi. Şi a murit în al zecilea an al Hedjirei ×, în a 12-a zi a lunii [întîi] Rebi, care an este al Domnului şi Mîntuitorului nostru 631, iunie în ziua de 17. A trăit ani lunari 63, a stăpînit după fuga din Mecca, după calculul lui Calvisius, nouă ani *, al zecelea numai începînd [139]. Dar ajungă-ne cele spuse, aşa pe scurt, despre prorocul mincinos Muhammed şi despre faptele şi minunile lui fabuloase.

Capitolul al unsprezecelea

Despre moaştele lui Muhammed

Moaştele lui Muhammed. Muhammed a murit la Medina şi tot acolo e şi îngropat. După rînduiala bisericească, ei sînt datori să viziteze acest oraş la fel ca pe Mecca. Despre aceasta vom vorbi în capitolul „Despre pelerinajul×× musulman la locurile socotite de ei sfinte" [140].

Drept moaşte ale lui Muhammed se socotesc de ei acestea: corpul, dintele, haina, steagul şi un bob din grîul raiului. Despre toate în parte vom vorbi aici mai pe larg.

Povestesc muhammedanii (ceea ce ni s-a întîmplat adesea şi nouă să auzim de la cei ce vizitează mormîntul lui Muhammed şi povestesc cu mare jale) că ar fi văzut şi ar fi sărutat corpul lui, despre care afirmă că este întreg şi nestricat, alb ca vata××× şi binemirositor ca trandafirul. Şi este pus într-o raclă de marmoră împodobită cu cele mai preţioase covoare şi cu mărgele şi mărgăritare de mult preţ. Căci dacă ar / spune cineva că la Medina şi la
Mecca s-a adunat de atîţia ani a zecea parte din bogăţiile din India, Persia 30
şi întreaga împărăţie aliotmană poate că n-ar greşi. Din această cauză este la turci o vorbă a unui tătar din Crimeea, care, vizitînd acele locuri (căci au obiceiul şi tătarii cei mai evlavioşi să se ducă la Mecca din făgăduinţă), cînd s-a întors acasă a fost întrebat de ai săi ce a văzut în acele sfinte şi fericite locuri şi se spune că a răspuns astfel: „*Mal kop, algan djiok*", adică „A văzut bogăţii foarte multe, dar pe nimeni furîndu-le" [141].

Dintele lui. La fel am auzit de la cei mai intimi slujitori de la curtea împăratului otoman şi de la alţii din tagma bisericească a legii lor, care povesteau şi îşi aminteau cu mare evlavie şi făcînd rugăciunile obişnuite de dintele lui Muhammed (se crede că acest dinte i-a fost scos într-un război şi se păstrează şi se păzeşte cu evlavie în vistieriile cele mai dinlăuntru ale sultanului) [142]. Se spune că este alb ca mărgăritarul, însă de două ori mai lat şi mai lung decît dinţii obişnuiţi ai celorlalţi oameni, de aceea lesne apare îndoiala

× fugii sale
×× călătoritul
××× bumbacul

* Sethi Calvisii *Opus chronologicum*, p. 603: *Muhamed, qui postquam fugatus erat ex urbe Mecha in Arabia milites collegerat, urbes quasdam occuparat et in nonnum annum, et imperium ei doctrinam suam propagarat, moritur cum vixisset annos Hegirae sexaginta tres, anno Hegirae decimo, die duodecimo rabie mensis, fer* ⟨ *ia* ⟩. 2 [adică, luni, n.n.] *Est nobis dies 17 iunii.*

удобно подозрение быти может человеческой ли есть зуб оной, не токмо что Мухаммедов, хотя у них никтоже о том сумнится или сумнитися может.

Риза. Также и о ризе Мухаммедове веруют, имеюще ту у себе, яко сокровище некое, всего мира дражайшое, юже они *гиркаи шериф* то есть «святую ризу» или «плащ» нарицают. Нам самим своими очми видеть оную не случилося, зане единою токмо в год для освящения воды (о чем мало нижше зри) износится, обаче многажды от видевших ю и прикасавшихся той слышахом, что из власов верблюжьих исткана есть, не окрашена же никаким вапом, но естественного власов цвету.

Вода освященная. Сию по все годы, треми деньми прежде *Рамазана*, то есть месячного поста, сошедшеся в султанскую внутреннейшую палату множество церковников и высоких лиц и совершивше обыкновенные молитвы, из позлащенного, в немже хранится, ковчега изъемлют, таже принесену бывшу великому сребряному сосуду воды исполненному, полы ея в воду омочают, которую воду по том, не токмо святу, но и освящающую и нетленну быти веруют. Чесо ради из оной прикосновением ризы освященной воды, множайшие
31 шие меньшие, сиречь едину либру [×] вместити могущие стеклянные сосуды / наполняют и казенною общею печатью запечатлев, на благословение и освящение всем во граде знатнейшим, персонам, везирям и пашам и другим достойнейшим лицам разделяти обычай имеют. Воды же сея употребление есть таковое: наченшуся посту, когда по захождении солнца пост разрешити хотят (зане пост первее водою, таже брашном разрешати закон их понуждает), из оной воды в большой сосуд три или множайшие капли уканувше, все потом от тоя воды пьют, трижды прикушивая.

Чесо ради веруется нетленна быти. За нетленность убо сея мы куриозностию вещи побуждени, не единожды такой стеклянный сосуд полный воды ризою освященныя, посредством приятелей получихом и чрез целый год соблюдохом. Усмотрехом же воду ту, что в несколько дней показала в себе некую гущу (как всякая общая вода показывать обыче) зеленоватого вида. Таже густейшая оная материя на дно отлегла а протчее воды чисто и бездрожно даже до году нетленно по вкусу и виду пребысть. Но да не кто безрассудный святость некую быти в той воде вознепщует, вина оныя нетленности удобным и ясным образом показатися может. Оные бо стекляные сосуды [××] залепляют мастиховою смолою, сверх же того заливают горло стклянницы красным воском, которым письма печатают. Сверх же воску самое устие стклянницы закрывают кожею ими *сахтиан* зовомою и круг шеи сосуда на крепко завязывают и потом концы шнура сургучем печатают. И тако воздух, иже есть первая вина всякого тления, будучи так тесным сосуда заключением отлученный и ко вступлению свободы весьма неимущий, никоегоже может учинить внешнего движения или пременения, от него бы произошла некая квасность или новыя формы наведение или первыя пременение, чесо ради толстейшие а найпаче земляные воды частицы своею си тягостию оттягаются и на дне садятся, протчая же вода остается чистейшая и в своем количестве нетленна, что усмотрено быть может во всякой воде общей. Егдаже по окончании года устие стклянницы отверзохом и воздуху внити тамо попустихом, увидехом по шести днех, что вся вода оная возмутися и непрестранным гущи движением огустеся, на последок же и смердети начат. Но к предложению нашему возвратимся.

[×] фунт
[××] бутылки

dacă acel dinte este de om, nu numai dacă este al lui Muhammed, deşi la ei nimeni nu se îndoieşte de acest lucru, nici nu poate să se îndoiască.

Haina. La fel se crede despre haina lui Muhammed, considerată drept o comoară mai scumpă decît toată lumea, pe care ei o numesc *Hirkai şerif*, adică „Haina sau mantia sfîntă". Nu ni s-a întîmplat s-o vedem cu ochii noştri, pentru că numai o dată pe an se scoate pentru sfinţirea apei (despre care vezi ceva mai jos), însă de multe ori am auzit de la cei ce au văzut-o şi s-au atins de ea că este ţesută din păr de cămilă şi că nu e vopsită cu nici un fel de vopsea, ci e culoarea naturală a părului.

Apa sfinţită. În toţi anii, cu trei zile înainte de *Ramazan* [143], adică postul cel de o lună, adunîndu-se în palatul sultanului cel mai dinlăuntru o mulţime de clerici şi de persoane înalte şi săvîrşind rugăciunile obişnuite, scot [haina] dintr-o răcliţă aurită în care e păstrată, apoi, aducînd un vas mare de argint plin cu apă, înmoaie poalele ei în apă, pe care apă după aceea o cred să fie nu numai sfîntă, ci şi sfinţitoare şi nestricăcioasă. Pentru care pricină ei umplu cu acea apă sfinţită prin atingerea hainei mai multe vase mici de sticlă, care pot cuprinde o livră [×] [144], / şi, pecetluindu-le cu pecetea r
de obşte a statului, au obiceiul s-o împartă spre binecuvîntare şi sfinţire celor mai de seamă persoane din cetate, vizirilor şi paşalelor şi altor persoane mai distinse. Iar apa aceasta se foloseşte astfel: după începerea postului, cînd vor să dezlege postul după apusul soarelui (pentru că legea îi sileşte să dezlege postul mai întîi cu apă şi apoi cu mîncare), picurînd din acea apă într-un vas mare trei sau mai multe picături toţi beau din apa aceea, muşcînd de trei ori din mîncare.

De ce se crede că rămîne nealterată. Îndemnaţi de curiozitate cu privire la nealterarea apei aceleia, nu o dată am primit prin prieteni cîte un astfel de vas [××] plin de apă sfinţită prin haină şi am păstrat-o un an întreg. După cîteva zile am observat în apă depunere (cum arată de obicei oricare apă de rînd) de culoare verzuie. Acea materie densă s-a lăsat după aceea la fund, iar apa a rămas curată şi fără drojdie timp de un an, nealterată la gust şi aspect. Dar ca nu cumva să socotească cineva în chip nesăbuit că în acea apă e vreo sfinţenie, se poate arăta cauza acestei nealterări într-un mod lesnicios şi clar. Acele vase de sticlă (sticluţe) le lipesc cu răşină de mastic, iar pe deasupra toarnă pe gîtul sticluţei ceară roşie din aceea cu care se pecetluiesc scrisorile. Iar pe deasupra cerii leagă şi gîtul sticluţei cu o piele numită la ei *sahtian* [145], iar gîtul vasului îl leagă strîns şi după aceea pecetluiesc capetele şnurului cu ceară roşie. În felul acesta, aerul, care este prima cauză a oricărei alterări, fiind despărţit printr-o închidere atît de ermetică a vasului şi neavînd libertatea de a pătrunde înăuntru, nu poate face nici o mişcare exterioară şi nici o transformare prin care să se producă vreo fermentare sau naşterea vreunei forme noi sau schimbarea celei dintîi, din care cauză particulele de apă cele mai grase, dar mai cu seamă cele de pămînt, prin greutatea lor se lasă în jos şi se aşază la fund, iar apa cealaltă rămîne cît se poate de curată şi în întregime nealterată, ceea ce se poate observa şi la apa obişnuită. Dar cînd la sfîrşitul anului am deschis gura sticluţei şi am lăsat să pătrundă acolo aer, am văzut după şase zile că toată apa aceea s-a tulburat şi s-a închegat cu o mişcare necontenită a depunerii, iar la urmă a început să şi miroasă urît. Să ne întoarcem însă la expunerea noastră.

[×] un funt
[××] sticluţă

Зерно пшеничное. Баснотворят к сему, яко хранится в сокровищи сул-
32 танском зерно житное, еже взято бысть ангелом Гавриилом / от нивы райския и Мухаммеду принесено. Чего вину сицевую быти сказуют: егда Мухаммед с печалию усумневашеся какой бы плод оный, егоже Адам в рай вкусив, согрешил противну заповеди божия и смерти к естеству человеческому вход показал. Гавриил убо, по повелению божию, зерно оное житное или пшеничное (которое по арапски *хынта* называется) ему принесши показа, яко не иной плод, но пшеница бысть, егоже Адам ядши согрешил. Какоже то зерно в сокровище султанское вниде, исследовати не возмогохом. Протчее сказуют, яко зерна того есть форма зерна пшеничного, величеством же гусиное яйце превосходит.

Знамя. Имеют такожде и знамя (яко у них зело твердо веруется), еже Мухаммед сам первее ово в знак пророчества, овоже власти своея сочинил, еже нарицается *алем* и *санджяки шериф*, то есть «знамя» или «знак святый»; сие нам зело часто видети случися, ибо в походах, когда султан сам идет на войну или когда вышший везир с полною властию посылается, тому вручается. Есть же оное знамя сочинено из шелковыя материи зеленого цвета, на немже написано быти сказуют исповедание Мухаммеданския веры. За древность никогда же розвивают его, но свитое *накиб эфенди* (о немже зри в главе *О церковниках*) носит.

Ратовище [×] того не имеет копия железного, но вместо копия *алем* в таковый образ от чистого сребра сочиненный, на котором насажена луна рогатая, обаче дело оное видится быти не зело давное. Когда султан или вышший везир против неприятеля итти имеет, с великою помпою [××] из града исходит (помпа же оная како устрояется зри в своем месте).

Как тоеж в походах хранится. Пред самым султаном предшествует верблюд, на немже есть златый ковчег, преизрядным мастерством соделанный, длиною на единый лакоть, шириною против длины вполы. В том ковчезе хранится книга *Курана* (о сем *Куране* мнят, яко той есть, ягоже Эбубекир, наследник Мухаммедов, написал, небесный бо оный *Куран*, как они сказуют, уже не обретается), по том риза, о нейже рехом, и сие знамя. Хваляшеся во правду Иоанн третий Собецкий, король польский, яко бы сие знамя Мухаммедово под Виенною у турков взял, но несть правда. Ибо Кара Мустафа паша, вышший тогда везир и главнейший над войском вождь, отнележе усмотрил дело свое к отчаянию приближившееся, оставя другия сокровища, сие едино
33 знамя во соблюдение сам / принял, ниже другому кому дал, прежде даже не пришел в Стригонию. Поляки же взяв самого везиря знамя (которое по подобию Мухаммедова знамени бывати обыче), возмнели чаю тоеж знамя быти, которое самого Мухаммеда есть.

× древо копейное или знаменное

×× славно или со множеством воследствующих

Bobul de grîu. Pe lîngă acestea mai povestesc că se păstrează în vistieria sultanului un bob de secară care a fost luat de îngerul Gabriel / de pe un ogor 32
din rai și adus lui Muhammed. Și arată drept pricină a acestui fapt momentul în care acesta se întreba întristat care să fi fost rodul pe care gustîndu-l Adam, în rai, a păcătuit împotriva poruncii lui Dumnezeu și i-a arătat morții intrarea spre firea omenească. Așadar, Gabriel, după porunca lui Dumnezeu, i-a adus acel bob de secară sau de grîu (care în limba arabă se numește *hînta*)[145a] și i-a arătat că nu alt fruct, ci grîu a fost acela pe care Adam, mîncîndu-l, a greșit. Cum a pătruns acest bob în vistieria sultanului n-am reușit să cercetăm. Mai departe se spune că forma bobului aceluia este a unui bob de grîu, dar ca mărime depășește oul de gîscă.

Steagul. Mai au, de asemenea, un steag * (cum se crede la ei cu toată tăria), pe care însuși Mohammed l-a făcut mai întîi, spre semn ori al puterii sale de proroc, ori al domniei sale, numit *Alem* și *Sandjeaki șerif*, adică „Steagul sau semnul sfînt" [146]. Pe acesta ni s-a întîmplat foarte des să-l vedem, căci în timp de război, cînd sultanul însuși merge în campanie sau cînd vizirul suprem este trimis cu depline puteri, lor le este încredințat. Acel steag este făcut din mătase de culoare verde și pe el, se spune, este scrisă mărturisirea credinței muhammedane. Din cauza vechimii nu-l desfășoară niciodată, ci *nakib efendi* (vezi despre el în capitolul *Despre clerici*) [147] îl poartă înfășurat.

Lancea× aceluia n-are țeapă de fier, ci în loc de țeapă *alem*, alcătuit din argint curat în această formă,. pe care este așezată semiluna, dar se vede că lucrul acesta nu datează prea de demult. Cînd sultanul sau supremul vizir trebuie să pornească împotriva dușmanului, cu mare pompă ×× iese din cetate (cum se alcătuiește alaiul, aceea vezi la locul cuvenit) [148].

Cum se păstrează acesta în campanii. Chiar înaintea sultanului merge o cămilă pe care se află o raclă de aur, făcută cu o artă prea aleasă, lungă de un cot, jumătate în lățime cît lungimea. În acea raclă se păstrează cartea *Curanului* (despre acest *Curan* se socotește că este acela pe care l-a scris Ebubekir, succesorul lui Muhammed[149], iar *Curanul* cel ceresc, după cum spun ei, nu se mai găsește), după aceea haina despre care am vorbit și acest steag. E drept că se lăuda Ioan al III-lea Sobieski, craiul Poloniei, că ar fi luat de la turci, sub Viena, acest drapel al lui Muhammed, însă nu-i adevărat, căci Kara Mustafa Pașa, vizirul cel mare de atunci și cea mai înaltă căpetenie peste oștire, de îndată ce a văzut că acțiunea sa se apropie de un deznodămînt nefericit, lăsînd celelalte comori, a luat cu el însuși în păstrare / acest steag 33
și nu l-a dat altcuiva pînă ce n-a ajuns la Strigoniu. Iar polonezii, luînd numai steagul vizirului (care de obicei este asemănător steagului lui Muhammed), și-au închipuit, cred, că este chiar steagul Profetului [150].

× lemnul suliței sau al steagului
×× cu slavă sau cu o mulțime după el

* V. fig. 19.

Глава вторая надесять

О Мухаммедовых наследниках, ихже они Асгабе нарицают

Асгабы. Мухаммедовы наследники двоякие суть: иные убо властительства, иные же фамилии, ихже *эмир*, то есть князей называют. Паки фамилии наследники разделяются в благороднейших и подлейших. Благороднейших ныне седмь фамилии исчисляют, ихже *шеих*, то есть «предпочтенных» нарицают. О простейших же эмирах в ином месте речем, а ныне изъявим четырех того в мирском властительстве наследников и шеихов фамилии.

Мухаммед в жизни своей четырех имел, так в политическом × правлении, яко и в религии содейственников, военачальников и советников, ихже называют *асгаб*. А с персидского языка *чигар яри пеигамбер*, то есть «четыре други пророка»: Эбубекир, Омер, Отман и Али.

Эбубекир наследство приемлет. По умертвии Мухаммеда, бывшу Али в походе, Эбубекир бысть избран в наследника Мухаммеду. Но Али бывый от знатнейшия фамилии, муж прехрабрый и многими войнами и победами славный, на избрание Эбубекирово не соизволил и не хотяше повиноватися тому. Но несколько времени с своим войском от других собрания уклонився живяше.

Алиа лестию убивает. Эбубекир же видев, яко силою ничтоже успети может, лестию того поимати и от среды истребити умыслил. И тако послав к нему вестников просяше, да бы примирился с ним на таком договоре, яко по триех летех все властительство Алию добровольно предаст, сам же токмо толкованию учения прилежати и о делех по елику к *шереат*, то есть к суду приличествует, попечение имети будет. Которыми словами умягчився Али, к Эбубекиру прииде. Емуже егда Эбубекир рече, почто не бысть на его избрании, иже имеется и есть между арапскими фамилиями благороднейший и вождь прехрабрый; отвеща Али, яко упражняшеся в собрании сентенций *Курановых*
34 (о чем мы пространнее речем в главе / *О Куране*). По времени Эбубекир совещався с Омером и Отманом, нечаянно на Али, бывшего в *джями* (то есть в церкви) и утренние творящего молитвы, нападоша и убиша.

Персы отступают. Персы убо, иже Алию восследоваша, видевше вожда своего от его товарищей толь злочестиво убита, абие от оных, яко веропреступников и человекоубийцов отлучишася и отменной от арапов приложишася секте, юже глаголют быти правдивое лжепророка Мухаммеда учение, чрез Али им преданное. И сия есть первая и вящшая между арапов и персов вина, за нюже в религии мухаммеданской премного разнствуют и персы единого токмо Али святого и законного Мухаммеду наследника быти веруют и исповедуют; протчих же трех страшными хулами и бесчетными поносят ругательствы. Чесо ради от арапов и турков персы за еретиков имеются и подобным образом оные от персов еретиками называются, понеже человекоубийцов и разбойников и наследства незаконных восхитителей за наследников Мухаммеда, равно яко истинного наследника Али содержат и равную всем честь воздают (о сих множайшая речем в главе *О эреси мухаммеданской*).

× народном

Capitolul al doisprezecelea

Despre urmaşii lui Muhammed pe care ei îi numesc Ashabe[151]

Ashabii. Urmaşii lui Muhammed sînt de două feluri: unii după cîrmuire, iar alţii după familie, numiţi *emiri*, adică prinţi [152]. Iar urmaşii de familie se împart la rîndul lor în cei de neam ales şi cei mai simpli. Familii de neam ales sînt azi în număr de şapte, numite *şeih* [153], adică „preferaţi". Despre emirii mai simpli vom vorbi în altă parte: acum vom arăta patru familii de urmaşi şi şeici ai aceluia în cîrmuirea laică.

Muhammed avea în timpul vieţii patru colaboratori, căpetenii de oştire şi sfetnici atît în administraţia politică ×, cît şi în religie, pe care îi numesc *ashab*, iar după limba persană *cigar iari peigamber* [154], adică „patru prieteni ai Profetului": Ebubekir, Omer, Otman şi Ali [155].

Ebubekir preia succesiunea. După omorîrea lui Muhammed, Ali fiind în campanie, Ebubekir a fost ales drept succesor al lui Muhammed. Dar Ali, care era dintr-o familie de nobili, bărbat foarte viteaz şi slăvit în multe războaie şi victorii, n-a acceptat alegerea lui Ebubekir şi nu voia să-i arate supunere, ci cîtăva vreme a trăit cu oştirea sa, evitînd tovărăşia celorlalţi.

Îl omoară pe Ali cu vicleşug. Ebubekir, văzînd că nu poate nimic reuşi prin forţă, s-a gîndit să-l prindă cu vicleşug şi să-l înlăture dintre ei. Aşadar, trmiţînd la dînsul soli, îl rugă să se împace cu el, cu învoiala ca după trei aii să-i predea de bunăvoie toată conducerea lui Ali, el însuşi ocupîndu-se numai de tîlcuirea doctrinei şi de afacerile care ţin de *şereat*, adică de judecată [156]. nmblînzit fiind Ali de aceste cuvinte, s-a dus la Ebubekir. Iar cînd Ebubekir Î-a întrebat de ce n-a fost la alegerea lui, care e socotit şi este cel mai nobil între familiile arabilor şi căpetenie preavitează, Ali a răspuns că se îndeletnicea cu adunarea sentinţelor *Curanului* (despre care vom vorbi pe larg la capitolul / *Despre Curan*) [157]. După o vreme, Ebubekir, sfătuindu-se cu 34
Omer şi Otman, au tăbărît pe neaşteptate şi l-au ucis pe Ali, care era în *djeami* (adică în biserică) [158] şi-şi făcea rugăciunile de dimineaţă.

Perşii se retrag. Perşii care îl urmaseră pe Ali, văzîndu-şi căpetenia atît de mişeleşte ucisă de către tovarăşii lui, îndată s-au despărţit de aceia ca de nişte călcători de lege şi ucigaşi de oameni şi s-au alăturat unei secte care se separase de arabi, despre care spun că ar fi adevărata învăţătură a pseudoprofetului Muhammed, transmisă lor prin Ali. Aceasta este cea dintîi şi cea mai de seamă pricină a despărţirii dintre arabi şi persani, pentru care se deosebesc foarte mult în religia muhammedană. Persanii cred numai în Ali şi-l mărturisesc a fi succesorul sfînt şi legitim al lui Muhammed, iar pe ceilalţi trei îi batjocoresc cu hule groaznice şi cu injurii nenumărate. De aceea persanii sînt socotiţi de arabi şi de turci eretici, aceştia fiind la rîndul lor numiţi eretici de către persani, pentru că îi consideră pe ucigaşii de oameni, tîlharii şi răpitorii nelegiuiţi ai succesiunii drept succesori ai lui Muhammed, deopotrivă cu adevăratul succesor Ali, şi le dau cinste egală tuturor. (Despre acestea vom spune mai multe în capitolul *Despre eresul muhammedan* [159].)

× civică

Меч Алиев. О Али как персы, так и арапы и турки баснословят, аки бы имел меч с небеси к себе посланный, емуже имя *зуулфикар*; беже обоюдный и по подобию молнии блещащий, единым ударением дванадесяти тысящь неприятелей главы отсекающий. Сего меча изображение на своих знаменах ныне начертовати обычай имеют янычары и протчая турецкая пехота.

Омер. Но Эбубекир не более трех лет начальствовал, умре, по которого смерти наследова Омер. Сей царствовал десять лет, всю Аравию поработил, Феодора, брата Ираклиева в великом сражении победил. Басру град при синусе[×] персидском и Дамаск, егоже в числе 40 000 охраняющее[××] войско от Ираклия императора тамо определенное защищало в первый осады день завоевал. Едес и Дару сущие в пределех персидских грады одержал и в лето Христово 643, еже есть Гегиры 22, на Иерусалим нашед взял и в самом Иерусалиме противу горы Елеонския, храм мухаммеданский, великим иждивением построил, протчие же храмы все христианом оставил. В лето гегиры 23, Христово же 644, персы хотяще отмстити убийство Алиево, персидянина некоего, слугу Омерова, великим денег числом подкупили, да убиет Омера, егоже раб той в храме молящася (якоже Закутий историк повествует), мечем прободе. Придают и сие, яко Омер / видел слугу своего созади меч извлекша и устремление нань сотворша, обаче хотел паче умрети от руки неприятельския, неже молитвы, ихже в то время пред богом деяше пресещи, избавления ради живота своего.

Отман. Убиену бывшу Омеру наследовал Отман, иже царствоваше лет 12. Сей не неблагополучнейший бысть предваривших себе, ибо чрез вождов своих Африку поработил и чрез иного вождя, емуже имя Мавие, на Кипр наиде и Константию град одержал. Но пространнее сих описание историкам оставлше, что мухаммедане в похвалу сих четырех наследников Мухаммедовых возглашают, от многих малая да покажем.

Похвалы их. Называют их «Четыре столпа чистыя веры», «Четыре украшения благолепия», «Четыре изрядства мира», «Четыре сияния света», «Четыре высочайшия старшины», «Четыре правила разума», «Четыре милосердия божия», «Четыре государи вселенныя», «Четыре вожда пророческия», «Четыре мудрецы или философы, света»[×××] «Четыре силы божия», «Четыре совершенно приносящии благодарения богу», «Четыре правды и праведнии», «Четыре разумения или силлогисмы ясно указательныя», то есть: Эбубекир — «Святости совершенство», Омер — «Океан правды», Отман — «Украшение исповедания», Али — «Исполнитель заповедей божиих», и протчая.

Наследники фамилии. Наследников из фамилии Мухаммедовой в господствовании церковном обретаются ныне у арапов седмь дворов, по турецки

[×] заливе
[××] гварнизонное
[×××] круга земного

Sabia lui Ali. Atît persanii, cît şi arabii şi turcii povestesc despre Ali că avea o sabie trimisă lui din cer, al cărei nume era *zuulfikar* [160], cu două tăişuri, strălucind ca fulgerul şi tăind cu o singură lovitură capetele a douăsprezece mii de duşmani. Ienicerii şi cealaltă pedestrime turcească au şi acum obiceiul de a zugrăvi pe steagurile lor imaginea acestei săbii.

Omer. Dar Ebubekir a murit după ce domnise numai trei ani. După moartea lui, i-a urmat Omer. Acesta a domnit zece ani, a subjugat toată Arabia, l-a învins într-o mare bătălie pe Teodor, fratele lui Heraclius[161]. Basra, cetate de lîngă Golful ˣ Persic [162], şi Damascul, pe care îl apăra o oştire de 40 000 de oameni ˣˣ rînduită de împăratul Heraclius, le-a cucerit în prima zi de asediu; a luat Edesa [163] şi Dara [164], care se află la hotarele persane, iar în anul de la Hristos 643, adică la Hegirei 22, tăbărînd asupra Ierusalimului, l-a luat de asemenea [165]. Şi a zidit chiar în Ierusalim, în faţa muntelui Eleon, cu mare cheltuială, un templu muhammedan [166], iar celelalte biserici le-a lăsat pe toate creştinilor *. În anul 23 al Hegirei, iar de la Hristos 644, vrînd persanii să răzbune asasinarea lui Ali, au cumpărat cu o mare sumă de bani pe un persan, slugă a lui Omer, ca să-l ucidă pe Omer, şi sclavul acela l-a străpuns cu sabia cînd se ruga în templu (precum povesteşte istoricul Zakuti) **.
Ei mai spun că Omer / şi-a văzut sluga scoţînd sabia în spatele lui şi năvălind 35
asupra lui, însă mai degrabă a vrut să moară de mîna vrăjmaşului decît să-şi întrerupă rugăciunile pe care le făcea în acea vreme înaintea lui Dumnezeu pentru a-şi salva viaţa [167].

Otman. Omer fiind ucis, i-a urmat Otman, care a domnit doisprezece ani ***. Acesta n-a fost mai nenorocos decît predecesorii săi, pentru că prin căpeteniile sale a supus Africa şi printr-o altă căpetenie numită Mavie a năvălit în Cipru şi a ocupat cetatea Constantia [168]. Dar lăsînd pe seama istoricilor descrierea mai pe larg a acestora, să arătăm cîte ceva din cele multe pe care le trîmbiţează muhammedanii spre lauda acestor patru succesori ai lui Muhammed.

Laudele lor. Ei îi numesc „Cei patru stîlpi ai credinţei celei curate", „Patru podoabe ale bunei-cuviinţe", „Patru frumuseţi ale lumii", „Patru străluciri ale lumii", „Patru căpetenii supreme", „Patru reguli ale înţelepciunii", „Patru milostiviri ale lui Dumnezeu", „Patru domnitori ai universului", „Patru căpetenii proroceşti". „Patru înţelepţi sau filosofi ai lumii ˣˣˣ", „Patru puteri ale lui Dumnezeu", „Cei patru care fac în chip desăvîrşit mulţumiri lui Dumnezeu", „Patru dreptăţi şi drepţi", „Patru judecăţi sau silogisme care arată clar", adică: Ebubekir — „Perfecţiunea sfinţeniei", Omer — „Oceanul dreptăţii", Otman — „Podoaba mărturisirii", Ali — „Împlinitorul poruncilor lui Dumnezeu" şi altele [169].

Urmaşii de familie. Din urmaşii de familie ai lui Muhammed se află acum la arabi în conducerea bisericească şapte curţi, pe turceşte *odjeak* [170]

ˣ Sînul
ˣˣ garnizoană
ˣˣˣ globului pămîntesc

* Sethi Calvisii *Opus chronologicum*, p. 995: *Anno mundi 4592, post C[hristum] 643: Omar, saracenorum amiras, Hierosolymis è regione montis Olivarum sumptibus templum cultibus Mahometi destinatum aedificat, illudque multis reditionibus auget; reliqua enim templa omnia christianis reliquit. Cedr[enus].*

** *Ibidem: Anno mundi 4593, post C[hristum] 644: Omar, saracenonum rex, cum annis decem regnasset, a persa quodam servo suo, dum in templo adorat, gladio transfigitur.*

*** *Ibidem: Succedit ipsi Otman cognatus, qui regnavit annis 12. Zacuth[ius].*

оджяк, от Фатмы дщери Мухаммедовой происходящих, что твердыми свидетельствы и их рода знаменитость древнейшими *ходжет*, то есть дипломами[×] утверждают. Из сих седми фамилий бывают шеихи, то есть предпочтенные или епископы в Мекке и в Медине, от нихже вышший есть шеих Мекки, которому подчиняется мединский и все другие шеихи арапских и индийских народов. Шеих Мекки, егда по отце или брате наследие в шеихстве восприимет, все государи владения мухаммеданского посылают ему *тегние*, то есть посольство поздравительное, приложивше великие дары. Чтоже от иных государей ему посылается имянно сказать не можем а турецкого императора неколикожды видехом посылающа единого из капиджибашов посольства министром. Отпускаются же такие подарки: меч драгими бисеры украшенный, одежда драгая *хилат* нарицаемая и по меньшой мере 40 000 златых[××], обаче те деньги под именем милостныни ему даватися обыкоша, хотя он все обращает потом в свое употребление. Султан к нему в титуле пишет: «Шеиху
36 Мекки, судии света и мерилу / правды и правого пути отцу пречестнейшему» и протч. Онже султану никоегоже позволяет титула, кроме сего: «Наместнику нашему, императору алиотманскому». Тако императора индийского, государя персидского и всех других мухаммеданския секты потентатов[×××] в титулах именовати обычай имеет, кроме государя богатыя Аравии, егоже высочайшего именует священника.

Видехом единого от сея шеихов фамилии к султану Мустафе в лето 1700 приехавша и, хотя еще млад был, но выше самого муфтия и вышшего везиря посаждашеся, во всяких конверсациях[××××] с султаном бываше, сýлтана сама не редко в стретение ему ихсождаше (каковыя чести никому же от человек творити хотят). Султан его *шеих эфенди*, то есть «господине шеих». он же султана *падишаг*, то есть «императоре» и *векили шереати Мухаммеди*, то есть «наместниче правды или суда Мухаммедова» называше.

Когда Мекки шеих умирает или чрез бунтовство народное низлагается, редко бывает, что без гражданския и междоусобныя брани наследит другой. Ибо не по отцовскому некоему тестаменту[×××××] или по усмотрению лет, но по народному жребию и силе избираются в наследники. Прияв же престол Мекки, от всех якоже рехом, государей, несказанным некиим благоговением почитается и покланяем бывает. Кроме сих седми фамилий многоплодная и зело пространная еще и ныне от тойже Мухаммедовой дщери обретается фамилия, которых *эмир*, то есть князями нарицают.

× грамотами
×× червонных
××× властителей
×××× обходительствах
××××× завету

care se trag din Fatma, fiica lui Muhammed, lucru pe care-l confirmă cu mărturii sigure, iar celebritatea lor cu cele mai vechi *hodjet*, adică diplome [x] [171]. Din aceste şapte familii sînt *şeicii*, adică „preferaţii", sau episcopii din Mecca şi Medina, dintre care mai mare este şeicul de Mecca, căruia i se supune cel din Medina şi toţi ceilalţi şeici ai popoarelor arabe şi indiene [172]. Cînd şeicul de la Mecca preia succesiunea în şeicat după tată sau frate, toţi domnitorii posesiunii muhammedane îi trimit lui *tehnie* [173], adică solie de felicitare, adăugînd mari daruri. Ce anume trimit alţi domnitori nu putem spune, dar am văzut cîndva trimiţîndu-se de către împăratul turcesc pe unul din capidjibaşi [174] ca ministru al soliei. Şi i se înfăţişează astfel de daruri: o sabie împodobită cu pietre preţioase, o haină scumpă numită *hilat* [175] şi cel puţin 40 000 de galbeni [xx]— însă acei bani s-au obişnuit să i-i dea în chip de milostenie, deşi el îi foloseşte pentru nevoile sale. Scriindu-i, sultanul i se adresează cu titlul: „Şeicului Meccăi, judecătorul lumii şi măsurătorul / dreptăţii, părin- 36
tele cel preacinstit al căii celei drepte" şi altele. Iar el nu-i acordă sultanului nici un fel de titlu, afară de: „Locţiitorul nostru, împăratul aliotman". Aşa are obiceiul de a-i numi în titluri şi pe împăratul Indiei, pe domnul Persiei şi pe toţi ceilalţi potentaţi [xxx] ai sectei muhammedane, afară de domnitorul Arabiei celei bogate, pe care-l numeşte „preot preaînalt".

Am văzut pe unul din şeicii acestei familii venind în anul 1700 la sultanul Mustafa [176] şi, deşi era încă tînăr, a fost aşezat mai sus chiar decît muftiul şi marele vizir; petrecea cu sultanul în fel de fel de conversaţii [xxxx], ba însăşi sultana ieşea adesea întru întîmpinarea lui (cinste pe care nu vor s-o facă nimănui dintre oameni). Sultanul îl numea *şeih efendi*, adică „domnule şeic", iar el pe sultan *padişah*, adică „împărate", şi *vechili şereati Muhammedi*, adică „locţiitorule al dreptăţii sau al judecăţii lui Muhammed" [177].

Cînd moare şeicul Meccăi sau e detronat printr-o răscoală a poporului, rar se întîmplă să-i urmeze altul fără război civil şi lupte interne. Pentru că ei nu se aleg ca urmaşi după vreun testament [xxxxx] părintesc sau din consideraţii de vîrstă, ci după votul poporului şi după putere. Preluînd tronul Meccăi, e cinstit şi adorat cu o evlavie nespusă de toţi suveranii pe care i-am spus. În afară de aceste şapte familii, se mai află o familie prolifică, foarte răspîndită şi pînă acum, tot din acea fiică a lui Muhammed, pe care ei îi numesc *emir*-i sau *prinţi* [178]. /

---

[x] scrisori
[xx] cervoneţ
[xxx] suverani
[xxxx] amabilităţi
[xxxxx] lege

О именах *Курана*

Глава первая

Сие житие и чудеса лжепророка Мухаммеда, купно же и наследников его, по баснословию самих тех, иже ему восследствуют, елико возмогохом вкратце преложивше, где и книга его *Куран* многажды воспомянуся, не безприлично мним быти, да знаменование имени того *Курана* протолкуем; от которого истолкования потом содержащаясь в нем уповаем, что всяк удобее и аки единым взором возможет уразумети.

«*Курана*» *имена. Куран* (или с приложением члена *Элкуран*) иже есть книга секты или заблуждения муслиманского, три собственные имеет имена: *Куран*, *Фуркан* и *Келламуллаг*. *Элкуран* (что иные погрешением пишут *Алкоран*) свойственне «Чтение» знаменует, производится же от сего, яко сию книгу едину и самую муслиманом (то есть правоверным мухаммеданом) читати и веровати подобает, зане богом и духом его оная сложися и написася. Именования сего основание утверждается на словах тогожде *Курана*, яже в главе 25 сице чтутся. «Глаголют невернии: Ты поистинне лживый еси, зане толико словеса твоя разно полагаеши, но сея вещи множайшии суть несведомы, сам бо бог и дух благословенный сию истиннейшую книгу составил есть».

Элфуркан, или без члена *Фуркан*, свойственне знаменует «разно творити, разделяти, разлучати», верующий бо сей книзе и заповедем тоя повинующиися, от протчих законов и сект весьма разнствуют и разлучаются, которого нарицания утверждение в техже *Курановых* словах в предъявленной главе состоится, где аки бы от лица божия глаголет: «Сию книгу не иныя ради
38 вины вручих тебе / токмо да противности ея людем изъявиши». И в тойже главе, хотя видится противная речи, обаче туюжде заключает иных противность: «Тебе», рече, «послахом да Авраамову закону последуеши, никакоже

[DESPRE *CURAN*]

Capitolul întîi

Despre denumirile *Curanului*

Expunînd astfel pe scurt, pe cît am putut, viața și minunile pseudoprofetului Muhammed și ale succesorilor lui, după însăși băsnirea celor ce-i urmează lui, în care s-a pomenit de multe ori și cartea lui, *Curan*, nu e necuviincios, socotim, să explicăm semnificația acelui nume al *Curanului*, prin care explicație nădăjduim că fiecare va putea înțelege mai lesne și ca dintr-o singură privire cele cuprinse în el.

Denumirile „Curanului". *Curan* (sau cu adăugirea articolului *Elcuran*), care este cartea sectei sau rătăcirii musulmane, are trei denumiri proprii: *Curan, Furcan* și *Kelamullah*. *Elcuran* (pe care eronat unii îl scriu *Alcoran*) înseamnă propriu-zis „Citire" [179] și vine de la faptul că numai și numai această carte li se cade musulmanilor (adică muhammedanilor drept-credincioși) s-o citească și s-o creadă, pentru că s-a alcătuit și s-a scris de Dumnezeu și de Duhul lui. Temeiul acestei denumiri se bizuie pe cuvintele aceluiași *Curan*, care se citesc în capitolul XXV: „Zic necredincioșii: « Cu adevărat ești mincinos pentru că așezi așa de diferit cuvintele tale », dar [tu răspunde-le]: « Cele mai multe ale acestui lucru sînt de necunoscut, căci însuși Dumnezeu și Duhul lui cel binecuvîntat au alcătuit foarte adevărat această carte»" *.

Elfurcan, sau fără articol *Furcan*, în sens propriu înseamnă: „a face deosebire", „a împărți", „a separa" [180], căci cei ce cred în această carte și se supun poruncilor aceluia se deosebesc și se despart foarte mult de celelalte legi și secte. Confirmarea acestei denumiri se găsește în aceleași cuvinte ale *Curanului* în capitolul arătat mai înainte [181], unde se grăiește ca din partea lui Dumnezeu: „Această carte nu ți-am înmînat-o pentru altceva / decît 38
ca să arăți oamenilor contrazicerile ei" **. Și în același capitol, deși se vede că spune lucruri potrivnice, sînt cuprinse contrazicerile altora: „Pe tine, zice, te-am trimis să urmezi legii lui Avraam nicidecum abătîndu-te, deci nu fi necredincios; dar nu am rînduit a se păzi sîmbăta pentru că, pătrunzînd

* *Coran*, XXV, 4—6: „Necredincioșii spun: « Aceasta nu e decît o minciună născocită de el »... Răspunde-le: «Cel ce cunoaște taina ascunsă în ceruri și pe pămînt a descoperit aceasta »".

** *Coran*, XVI, 64: „N-am făcut să pogoare peste tine Cartea decît ca să le explici motivele dezbinărilor lor".

отступая и не буди неверен, со субботы убо хранити не положихом, зане вмещашеся противность и разгласие, ихже бог имущий быти судия разрешит».

Келамуллаг сложенно есть из *келам* (слово) и *уллаг* (божие или божественное), то есть «слово божие», которое речение видится украдено быти от имене священного, так *Ветхого* яко и *Нового Писания*, еже за истинствование *слово божие* от богословов нарицатися обыче. Тож подтверждается и из *Курана* главы девятыя надесять, где показует, яко учение *Кураново* последует предварившим пророкам. «Аще о приказаниях — глаголет — тебе посланных что-либо сумнишися, предваривших тя книги прочитая, истинну тебе посланную увеси, не буди сумняся, ныне приемля, ныне же отвергая». И в главе пятой: «Бог — глаголет — благий и милостивый, живый и превысокий, егоже кроме несть иного иже прежде *Теврат* (то есть *Ветхий завет*) потом *Инджил* (сиречь *Евангелие*) правые пути людем предаде, напоследок истинствующую книгу *Элфуркан*, закон ваш потверждающую, свыше вам дарова и сие содержит глаголы твердейшие и несокрушимые».

Глаголется паки и *Книга сообщения*, которое речение толкователи того земляют от главы *Маиде* (еже толкуется «стол»), идеже глаголет, яко книга сообщения несть ино, разве дополнение *Евангелия* и *Пентатевха*[×], чем видится приподоблятися к имени *Евангелия*, в немже чтется, яко «не прииде разорити закон, но исполнити».

Иные пророческие книги. Баснословят же аки бы бог от создания мира до Мухаммеда 5000 пророков ко исправлению путей человеческих послал и всем различные книги и законы от себе написанные (имже бы человеков научили) предал. Других убо пророков книги божиим сокровенным судом, кроме *Пентатевха*, *Псалтира* и *Евангелия* погибли и ныне не обретаются, кроме что в *Куране* всех оных учение содержится.

«Пентатевх». *Пентатевх* (им *Теврат*) чрез Мойсея иудейскому токмо /
39 роду, *Евангелие* чрез Исамесиг, то есть Иисуса Христа, всем равно родам
бог с небеси посла в наставление человеков идолопочитателей, единому богу
всего мира творцу кланятися и в него единого веровати и уповати.

«Псалтирь». *Псалтирь* же — им *Зеббур* — Давиду вручен бе в научение человеков, како подобает бога хвалити и тому единому за приятая от него благодеяния, воздавати бдагодарение. Таже за неверствие иудеев и всех родов, яко после *Пентатевха Евангелие*, тако после *Евангелия Куран* привнесен бысть и тем[××] истребленным бывшим древним законам и законным уставам едина

× пяти книг Мойсеовых
×× чрез того

aici contradicţia şi divergenţa, Dumnezeu, care va fi judecător, le va rezolva" *.

Kelamullah este compus din *kelam* (cuvînt) şi *ullah* (al lui Dumnezeu sau dumnezeiesc), adică „Cuvîntul lui Dumnezeu", expresie ce se vede că e furată de la numele sfînt al *Scripturii vechi şi noi*, care pentru adevărul ei s-a obişnuit să fie numită de teologi „Cuvîntul lui Dumnezeu" [182]. Acelaşi lucru se confirmă şi din capitolul al XIX-lea al *Curanului*, unde se arată că învăţătura acestuia urmează prorocilor ce au venit mai înainte. „Dacă — zice — te vei îndoi de poruncile date ţie, vei cunoaşte adevărul ce ţi-a fost trimis citind cărţile prorocilor care au venit mai înainte; deci nu te îndoi — aci primind şi aci respingînd" **. Iar în capitolul al V-lea zice: „Dumnezeu cel bun şi milostiv, viu şi preaînalt, afară de care nu este altul, mai întîi a dat oamenilor *Tevrat* (adică *Vechiul Testament*), apoi *Indjil* (adică *Evanghelia*), căile cele drepte, iar la urmă v-a dăruit de sus cartea cea adevărată, *Elfurcan*, care confirmă legea voastră şi cuprinde spuse foarte temeinice şi de nesfărîmat" ***.

I se mai spune şi *Cartea comunităţii* [183], nume pe care tîlcuitorii îl iau din capitolul *Maide* (care se tîlcuieşte „Masă"), unde se spune că această carte a comunităţii nu este altceva decît o completare a *Evangheliei* şi a *Pentateucului*[×] [4*], unde se vede asemănarea cu numele *Evangheliei*, în care se citeşte că „n-a venit să strice legea, ci s-o împlinească" [5*].

Alte cărţi proroceşti. Ei mai povestesc că de la facerea lumii şi pînă la Muhammed, Dumnezeu ar fi trimis 5000 de proroci spre îndreptarea căilor omeneşti şi că tuturor le-a dat felurite cărţi şi legi scrise de el (cu care să-i înveţe pe oameni). Cărţile altor proroci însă, prin judecata cea ascunsă a lui Dumnezeu, afară de *Pentateuc*, *Psaltire* şi *Evanghelie*, s-au pierdut şi acum nu se mai găsesc, pe lîngă faptul că învăţătura tuturor acelora este cuprinsă în *Curan*.

„Pentateucul". *Pentateucul* (la ei *Tevrat*) [184] prin Moise, dar numai neamului/iudeu—după cum *Evangheliile* prin *Isamesih*[185], adică Iisus Hristos— 39
le-a fost trimis de Dumnezeu din cer tuturor neamurilor spre povăţuirea oamenilor cinstitori de idoli, ca să se închine unui singur Dumnezeu, făcător al lumii întregi, şi numai în el unul să creadă şi să nădăjduiască.

„Psaltirea". Iar *Psaltirea* (la ei *Zebbur*) [186] lui David i-a fost înmînată spre a-i învăţa pe oameni cum se cuvine a lăuda pe Dumnezeu şi numai lui unuia să-i dea mulţumire pentru binefacerile primite de la el. Tot aşa, pentru necredinţa iudeilor şi a tuturor neamurilor, precum după *Pentateuc* a fost dată *Evanghelia*, aşa după *Evanghelie* a fost dat *Curanul* şi prin el[××] au fost nimicite legile vechi şi rînduielile legii, s-a aşezat şi s-a propus oamenilor o

---

× cele cinci cărţi ale lui Moise
×× cu acela

* *Coran*, XVI, 123—124: „«Urmează religia lui Avraam, un adevărat credincios» [...]. Sîmbăta n-a fost impusă decît celor care erau în dezacord cu privire la ea. Cu adevărat, Domnul va judeca între ei, în ziua învierii, motivele dezbinărilor lor".

** *Coran*, X, 94: „Dacă te îndoieşti de descoperirea noastră, întreabă-i pe cei ce au citit cartea înainte de tine [...], nu fi, deci, dintre cei ce se îndoiesc".

*** Cp. *Coran*, III, 2: „Dumnezeu!... Nu este Dumnezeu afară de el: cel viu, cel ce este prin el însuşi! [...] A făcut să coboare *Tora* şi *Evanghelia* — mai înainte cale pentru oameni" şi V, 48: „Ţi-am descoperit cartea şi adevărul, pentru a întări ceea ce exista din carte mai înainte de ea, păzind-o de orice stricăciune".

4* *Ibidem*, apoi: „Dacă Dumnezeu ar fi vrut, ar fi făcut din voi o singură comunitate".

5* *Matei*, 5, 17.

вера и закон чрез *Кураново* учение введеный предложися людем и уставися, о чем мало вышше из самого *Курана* показахом в главе пятой.

Веруют убо, яко человецы все, от Адама до Авраама и даже до Мойсея, Авраамлим законом (которой мнят, яко Авраам последовательным преданием от Адама восприял есть), от Мойсея же до Христа Спасителя за· о ом Мойсеовым, а от Хр ста даже до Мухаммеда Евангельским законом и мусульманы (то есть правовернии) с асени быша. Что самыми *Курана* словами утверждают, якоже в главе 41 глаголет: «Кто хужший есть, паче того, иже по приятии заповедей наших отступает, уже чрез Мойсея книгу сыновом Израилевым предахом, ейже последующии без всякого сумнения богу присоединятся». И сия убо о *Ветхом Завете*. *О Евангелии* же зри пространнее, где речем *О Господе Иисусе Христе Спасителе.*

По *Куране* убо у Мухаммедовом пророчестве, *Пентатевх*, *Псальтирь* и *Евангелие*, якоже рехом, оставишася и тех законы и уставы всячески запрещены быша. Того ради никто же может спасен быти разве *Кураном* и исповеданием веры от Мухаммеда преданныя и узаконенныя, хотя Мухаммед (якоже природный лживым обычай есть) непостоянствуя, на ином месте в *Куране* соизволяти видится, что все в отечественном законе могут спастися. Глаголет бо: «Вернии и непреклоннии в своей вере, паче иных любят бога» и в главе 48: «Всяк — глаголет — бояйся бога и веруяй и добро творяй в сем мире, наследит божие милосердие».

«Куран» преемный. Сказуют, что книга *Курана* вся в 23 или, яко другим мнится, в 25 лет окончася, и последовательно совершена бысть. Ибо кроме заповедей, яже в *Арш* (небо высочайшее и престол божий тако нарицают)
40 божиим *сиркятиби*, то / есть секретарем написашася и от руки божия Мухаммеду, егда на небо взят бысть, подашася, веруют, яко суть и иная (яже *гадишериф*, то есть знание святое или святая весть нарицаются) по прилучаю и требованию чрез Архангела Гавриила ему возвещенная. Сиречь, когда народ уже Мухаммеду уверивый о коей-либо вещи сумняшеся и позволена ли оная или запрещена быть имеет, того вопрошаше, он прежде ответствовал, что о том не знает, но имеет о них молитися богу и просити Величество Его, да что благоволение его есть, открыти соизволит. Во вторый же или третий день, собрав народ, сказоваше, аки бы такое и такое, чрез Гавриила получил известие. Которое приказание потом к протчему *Курана* корпусу присовокупляется (еже *Аети кериме*, то есть «милостивое учение» нарицается). И тако в 23 лета (толико бо по приятии пророческого дара живу быти ему обносится), книге *Курана* ко окончанию и совершению приити повествуется.

Текст «Курана». О самом тексте [×] *Курана* совершен ли есть, суть иже сумневаются, ибо от слов тогожде *Курана* многая во оном требоватися видятся.

[×] сложении

singură credință și lege, introdusă prin învățătura *Curanului*, după cum am arătat chiar din *Curan* ceva mai sus în capitolul al cincilea [187].

Ei cred că toți oamenii de la Adam pînă la Avraam și chiar pînă la Moise au fost mîntuiți prin legea lui Avraam (despre care ei socotesc că Avraam a primit-o printr-o tradiție neîntreruptă de la Adam); iar de la Moise pînă la Hristos Mîntuitorul, prin legea lui Moise; iar de la Hristos pînă la Muhammed, prin legea *Evangheliei* au fost mîntuiți și musulmanii (adică cei drept-credincioși). Lucru pe care îl afirmă chiar cu cuvintele *Curanului*, precum zice în capitolul XLI: „Cine este mai rău decît cel ce se leapădă după primirea poruncilor noastre date fiilor lui Israil prin cartea lui Moise, pe care urmînd-o s-ar fi unit fără îndoială cu Dumnezeu?" *. Acestea deci despre *Vechiul Testament*. Iar privitor la *Evanghelie*, vezi mai pe larg unde vom vorbi *Despre Domnul Iisus Hristos Mîntuitorul* [188].

Deci, precum am zis, după scrierea *Curanului* și prorocia lui Muhammed, *Pentateucul*, *Psaltirea* și *Evanghelia* au fost lepădate, iar rînduielile și legile acelora au fost într-un fel sau altul oprite [189]. De aceea nimeni nu mai poate fi mîntuit decît prin *Curan* și mărturisirea credinței, predată și legiuită de Muhammed, deși Muhammed (precum este obiceiul firesc al celor mincinoși) nefiind statornic, în alt loc din *Curan* se vede că admite că toți se pot mîntui prin legea părintească [190]. Căci zice: „Cei credincioși și statornici în legea lor mai mult ca alții îl iubesc pe Dumnezeu"**. Iar în capitolul XLVIII zice: „Oricine se teme de Domnul, crede și face bine în lumea aceasta va moșteni milostivirea lui Dumnezeu" ***.

„Curanul" completat. Se mai spune că această carte a *Curanului* s-a isprăvit și s-a desăvîrșit în totalitatea ei treptat, în douăzeci și trei de ani sau, după cum li se pare altora, în douăzeci și cinci [191]. Pentru că în afară de poruncile ce i s-au dat lui Muhammed în *Arș* (cerul cel mai de sus și tronul lui Dumnezeu) de către acel *sirkiatibi* al lui Dumnezeu, adică / de către 40
secretar, sau chiar din mîna lui Dumnezeu cînd a fost răpit în cer, se crede că mai sînt altele (care se numesc *hadisșerif*, adică „știință sfîntă" sau „veste sfîntă") [192], vestite lui după caz și cerere prin arhanghelul Gabriel. Adică, atunci cînd poporul care credea deja în Muhammed se îndoia de vreun lucru și-l întreba dacă este îngăduit sau interzis, el răspundea mai întîi că despre acel lucru nu știe, dar se va ruga lui Dumnezeu și va cere ca Cel preaînalt să binevoiască a dezvălui care este vrerea sa. Iar a doua sau a treia zi, adunînd poporul, spunea că ar fi primit prin Gabriel cutare sau cutare știre, care poruncă se adăuga apoi corpului *Curanului* (numit *Aeati kerime*, adică „Învățătura milostivă") [193]. Și astfel se spune că în douăzeci și trei de ani (atît se crede că a trăit după primirea darului prorocesc), cartea *Curan* a ajuns la isprăvire și desăvîrșire.

Textul „Curanului". Despre însuși textul× *Curanului*, unii se îndoiesc că ar fi perfect, căci din cuvintele aceluiași *Curan* se văd multe care lasă de

---

× compoziția

* *Coran*, XXXII, 22—23: „Cine este mai nedrept decît cel care se întoarce de la semnele Domnului său după ce i-au fost reamintite? [...] Am dat cartea lui Moise; [...] am făcut din ea o cale pentru fiii lui Israel".

** *Coran*, II, 165: „[...] credincioșii sînt cei mai zeloși în dragostea de Dumnezeu".

*** *Coran*, XLVIII, 29: „Dumnezeu a făgăduit acelora dintre ei [credincioșilor, *n.n.*] care cred și care fac fapte bune o iertare și o răsplată nemărginită", cf. V, 9.

Глаголет бо Мухаммед, яко он сочинил книгу в нейже суть 12 000 слов[×] или речений, обаче в нынейших *Курана* книгах, толикого их числа не обретается. Но толкователи, сие *Курана* место коварственно устроевают, изъявляюще, что оные 12 000 речений объемлют и книгу *Мухаммедие* реченную и чудеса и походы и победы одержанные над смежными народами. Потаенные же их атеисты на многих местех в *Куране* ложь показуют. И хотя сего явно рещи под опасением смерти не дерзают, обаче между собою вышеозначенное *Курана* место тако рассуждают, что по внегда рещи ему, яко написал книгу 12000 словами состоящую, вопрошающим его, все ли оные словеса суть истинные, ответствовати сказуется, яко 3000 слов токмо имут в себе истинну, протчая же все ложь суть. Но толкователи сие *Курана* место изъясняюще заповедми тогожде от всякого сумнения истинну очистити силятся. Мухаммед бо в подтверждение учения своего глаголет: «Что-либо сбрящете написанно о мне сводите с *Елкураном* и аще тому согласовати не будет, ведите, яко невиновен есмь того и несть мое оное писание». Чем показуют, яко *Куран* везде и во всем себе согласует и ни в чемже разнствует (хотя и ложно) таже наводят,
41 что книга *Курана*, вся истинна и истинствующая есть. Суть и иные,/ яже в показание *Курановой* истинны произносят доводы, но та нижше покажутся.

Штиль «Куранов». *Куран* сложен есть на арапском языке изряднейшим штилем и по большей части рифмическим, речию арапскою так глубокою, что не токмо подражать того всячески несть мощно, но и ко истолкованию зело труден есть, пачеже рещи весьма не объятен. Аще сам муфти или кто от ученнейших турков и в арапском языке искуснейший вопрошен бы был, может ли хотя един каковый стих или сентенцию *Курана* по словам и по разуму купно и совершенно разумети, по правде ответствуют, что никакоже разумеют, но отсылают к древнейшим *Курана* толкователем и в них слова или сентенции, о которых сумнение есть, искать повелевают. От чего удобно заключают, яко учение *Курана* есть слово божие, зане Мухаммед, будучи неученый и писания неведый, никакоже могл бы таковая произвести, разве от божественныя силы. А найпаче, что он сам на другом месте глаголет, яко «ни человецы, ни демони такова писания издати могут». И о силе того писания на ином месте, аки бы от лица божия глаголя, сказует: «Аще сему закону сотворили быхом снити на горы, горы убо самые преклоншеся, поклонилися бы тому, страха ради божия». И сия вся из самого тексту. А яже в историях повествуются хотящих ради оная знати, к сим же присовокупити не облецимся.

× сентенций

dorit [194]. Aşa, Muhammed spune că a întocmit cartea în care sînt 12 000 de cuvinte× sau spuse, însă în cărţile *Curanului* de acum nu se găseşte acest număr. Dar exegeţii tălmăcesc perfid acest loc al *Curanului*, spunînd că cele 12 000 de vorbe cuprind şi cartea zisă *Muhammedie*, şi minunile, şi campaniile, şi victoriile obţinute asupra popoarelor vecine [195]. Iar ateii lor ascunşi arată minciuna în multe locuri din *Curan* şi, cu toate că nu îndrăznesc să spună aceasta pe faţă, temîndu-se de moarte, totuşi între ei aşa judecă locul mai sus menţionat din *Curan*, că după ce a afirmat că a scris cartea alcătuită din 12 000 de cuvinte se spune că ar fi răspuns celor ce-l întrebau dacă toate cuvintele acelea sînt adevărate că numai 3000 de cuvinte au adevăr în ele, iar celelalte sînt minciună. Însă exegeţii, explicînd acest loc al *Curanului*, se silesc ca prin poruncile aceluiaşi *Curan* să cureţe adevărul de orice îndoială. Pentru că Muhammed, spre confirmarea învăţăturii sale, zice: „Orice veţi afla scris despre mine, verificaţi cu *Elcuranul* şi, dacă nu se va potrivi cu el, să ştiţi că nu eu sînt vinovat de acestea şi că acea scriere nu este a mea" [196]. Prin aceasta ei arată că pretutindeni şi în toate *Curanul* este conform cu sine şi nu se contrazice întru nimic (deşi e fals) şi deduc că această carte a *Curanului* e toată adevărată şi veridică. Sînt şi alţii care aduc dovezi pentru a arăta adevărul *Curanului*, 41
dar acelea vor fi arătate mai jos.

Stilul „Curanului". *Curanul* este alcătuit în limba arabă într-un stil foarte ales, în cea mai mare parte ritmat, într-o limbă arabă atît de adîncă, încît nu numai că e imposibil s-o imiţi, dar şi de interpretat e foarte greu, iar mai ales a o vorbi e peste putinţă. Însuşi muftiul sau vreunul dintre turcii cei mai învăţaţi şi mai iscusiţi în limba arabă, întrebaţi dacă pot să înţeleagă perfect măcar un verset sau o sentenţie a *Curanului*, după cuvinte şi după sens, răspund pe bună dreptate că nu înţeleg defel [197] şi trimit la cei mai vechi tîlcuitori ai *Curanului* şi poruncesc ca la aceştia să cauţi cuvintele sau sentenţiile despre care e îndoială. De unde lesne trag ei concluzia că învăţătura *Curanului* este cuvîntul lui Dumnezeu, pentru că Muhammed, fiind neînvăţat şi neştiind să scrie, n-ar fi putut în nici un chip să alcătuiască acestea decît prin puterea dumnezeiască. Cu atît mai mult cu cît el însuşi într-un alt loc spune că „nici oamenii, nici demonii nu pot face astfel de scrieri"*, iar despre puterea scrierii aceleia în alte locuri spune, ca din partea lui Dumnezeu: „Dacă această lege am fi făcut-o să se pogoare pe munţi, chiar munţii, prosternîndu-se, s-ar fi închinat ei de frica lui Dumnezeu"**. Toate acestea chiar din text [sînt luate]. Cît despre cele ce se povestesc în istorii, nu ne vom lenevi să le adăugăm pentru cei ce vor să le cunoască.

× sentinţe

* *Coran*, XVII, 88: „Dacă oamenii şi djinii s-ar uni pentru a alcătui ceva asemănător acestui *Curan*, tot n-ar face nimic care să semene, chiar de s-ar ajuta unii pe alţii".

** *Coran*, LX, 21: „Dacă am fi făcut să se pogoare acest *Curan* peste un munte, l-ai fi văzut umilindu-se şi despicîndu-se de frica lui Dumnezeu".

Глава вторая

О книзе *Мухаммедие*

История о штиле «Куранове». Книга обносится у турков собранных во дни Мухаммедовы историй, в нейже сицевая повествуются: в то время, когда Мухаммед учение свое в странах Мекки и Медины рассевати и арапам идолопоклонникам (все бо арапские народы прежде Мухаммеда почитанию идолов и многобожию прилежали) имя единого бога и всех творца начал изъявляти, множайшие в тех народех были мужи ученые, философы, врачи и стихотворцы,
42 которые (может/быть грекам последуя) обычай имели по всякой год в град Медину собиратися и всяк своего знания или художества показание некое написанное или сочиненное посреде града на столпе (нарочно к тому устроенном) привешивати и оные повещенные вещи чрез 40 дней от всех зряхуся и прочитаемы бываху. А аще кто в каком художестве или науке хотел бы разума остроту и искусство свое показати, тому *назире* (то есть «подобное») или лучшее что мог бы вымыслити и сотворити, что аще кто учинил, тамже на предреченном столпе привешиваше. Скончавшуся же 40 дней времени, все оные мужи в науках и художествах знаменитые, всенародно при томже столпе схождахуся и от творцов речениях или учениках жестоко с собою препирахуся, кого над кем предпочести подобало, таже большой части согласившейся, договор подписывали: такова в таковом учении или художестве над того предпочитати подобает. Который убо по их приговору другого препобеждаше, не венчашеся якоже греком обычай бе, но *пири*, то есть «старейший и ученнейший» паче друѓого объявляшеся, побежденный же ученик победителев нарицашеся. Иже таковое приемши посрамление чрез весь год прилежнее в деле своем обучашеся, да бы в будущее лето учителя своего возмог преодолети и из ученика его в *пири* произыти и таким образом и обучением, художества и науки у арапов повсядневно прибавлялися и предуспевали.

Мухаммед же по приятии от бога на небеси *Курана* и оттуду сшествий (о чем уже предъявися) в Медину для начатия проповеди своея прииде в то истое время, в неже все ученые арапстии мужи на обычайное оное годовое отправление и обучение собирахуся.

По общему убо всем обычаю и Мухаммед первую *Курана сурет* или главу, нощию, никомуже сведушу, на предреченном привесил столпе. Во утрие же риторики и пиитики учителие (теологи бо противного своему мнению разумения постregающеся о том не радяху) все, что в оной главе содержашеся прочетше, изумишася и что бы оная вещь была и какое сочинение и кто так глубокого краснословия и пиитики творец был бы не ведуше, всю хитрость свою и силу полагают, да штилю тому и *назм* (фигура есть пиитическая, *Курану* свойственная) аще не соравнитися, то хотя подражати возмогут. Таже по 40 днех ничтоже успевше, яко всуе труды свои положшии, от протчих/
43 мурдецов непщеваны быша. А понеже Мухаммед на той хартии имени своего не подписал, оне и безимянного его над всеми риторами и стихотворцами старейшего и ученнейшего и сицевыя чести достойна быти своим подписанием провозвестиша.

По утверждении же, Мухаммед во вторый день в собрании явился и сказал, яко хартию он сам привесил, слова же творец не он, но Бог всех Создатель есть. Что мудрецы оные слышав и уразумев его быти человека неучена и писания неведуща, яко лживца и обманщика и славы чюждыя бесстыдного

Capitolul al doilea

Despre cartea *Muhammedie* [198]

Istoria despre stilul „Curanului". Circulă la turci o carte a istoriilor adunate în zilele lui Muhammed, în care se povestesc acestea: pe vremea cînd Muhammed a început să-şi răspîndească învăţătura în părţile Meccăi şi Medinei şi să descopere idolatrilor arabi numele unui singur Dumnezeu şi Ziditor al tuturor (căci toate popoarele arabe înainte de Muhammed petreceau în cinstirea idolilor şi politeism), printre acele popoare erau foarte mulţi bărbaţi învăţaţi, filosofi, medici şi poeţi care (urmînd / poate grecilor) aveau 42
obiceiul să se adune în fiecare an în cetatea Medina şi fiecare atîrna o expunere scrisă sau compusă a ştiinţei sau artei sale de un stîlp (făcut special pentru aceasta) în mijlocul cetăţii, şi acele expuneri atîrnate erau văzute şi citite de toţi timp de patruzeci de zile [199]. Dacă cineva voia să-şi arate agerimea minţii şi iscusinţa în vreo artă sau ştiinţă, dacă născoceau sau făceau ceva *nazire* (adică „asemănător") [200] sau ce putea să născocească sau să alcătuiască mai bun, tot acolo, pe stîlpul mai sus-pomenit, îl atîrna. Trecînd cele patruzeci de zile, toţi bărbaţii aceia, renumiţi în ştiinţe şi arte, se adunau lîngă acel stîlp şi discutau cu aprindere despre cuvintele autorilor sau ale ucenicilor, pe care s-ar fi cuvenit să-i prefere altora, iar cînd majoritatea cădea de acord, semnau un act, [arătînd că] se cuvine ca în cutare ştiinţă sau artă cutare să fie preferat faţă de cutare. Iar cel care, după verdictul lor, îl învingea pe altul nu se încununa, cum era obiceiul la greci, ci era declarat *piri* [201], adică mai mare şi mai învăţat decît altul, în timp ce învinsul era numit ucenic al învingătorului. Deci, suferind o asemenea ruşine, cel învins se străduia tot anul mai stăruitor întru lucrarea sa, pentru ca anul viitor să-l poată birui pe dascălul său şi din ucenic să ajungă *piri*. Şi astfel, ca şi prin studiu, se adăugau şi sporeau artele şi ştiinţele la arabi în fiecare zi.

Iar Muhammed, după primirea *Curanului* de la Dumnezeu, în cer, şi după coborîrea de acolo (despre care s-a arătat mai înainte), a venit la Medina pentru a-şi începe propovăduirea chiar pe vremea cînd toţi bărbaţii învăţaţi arabi se adunau la acea obişnuită întrecere şi exerciţiu de fiecare an.

Deci, după obiceiul tuturor, a atîrnat şi Muhammed de stîlpul sus-pomenit primul *suret* [202] sau capitol al *Curanului*, noaptea, fără să ştie cineva. Dimineaţa, dascălii de retorică şi poetică (pentru că teologii erau nepăsători faţă de acel concurs, ferindu-se de orice judecată potrivnică părerii lor), citind ce cuprindea acel capitol, au rămas uimiţi şi neştiind ce fel de lucrare să fie aceea şi ce fel de operă şi cine e creatorul unei elocinţe şi poetici atît de adînci, şi-au pus toată şiretenia şi puterea lor ca, de nu vor putea egala, măcar să imite stilul şi *nazm*-ul [203] aceluia (este o figură poetică proprie *Curanului*). Dar după patruzeci de zile, nereuşind nimic, au fost nesocotiţi de / ceilalţi 43
înţelepţi ca unii care s-au trudit degeaba. Cum Muhammed nu-şi semnase numele pe acea hîrtie, chiar fără numele lui l-au proclamat prin semnătura lor să fie mai mare peste toţi ritorii şi versificatorii şi cel mai învăţat şi vrednic de o astfel de cinste.

După confirmare, a doua zi, Muhammed a venit la adunare şi a spus că hîrtia a atîrnat-o el, dar că creatorul cuvîntului nu este el, ci Dumnezeu, Ziditorul tuturor. Auzind înţelepţii acest lucru şi înţelegînd că el este un om neînvăţat, care nu ştie să scrie, l-au respins ca pe un mincinos, înşelător

похитителя отвергоша и от собрания ученых изгнаша. Сие прогнание Мухаммед терпеливно понесши, даже до предбудущего съезду слово божие в молчании удержа. В последующем же собрании вторую *Курана* главу привесил на столпе (уже всем смотрящим), оные *Курана* слова говоря, яко «Ни человецы, ни ангели таковое писание сочинити могут», да тем увещает их, яко ни сам он, ни иной кто кроме бога того сложения творец есть. Что видя не токмо риторы и стихотворцы, но всех наук и художеств учители, общим соизволением его всех победителя и наставника объявиша и повествуется, что мнози от них за едино *Куранова* штиля изрядство и глубокую, которую в нем усмотряли науку, без отлагательства ему уверили и мухаммедисм восприяли. Что по сказанию сказанных тако быти видится, по усмотрению же правости вещи мы о штиле *Курана* и того учении инако рассуждаем.

Характир «Куранов». Протчее книга *Курана* у арапов, индианов и турков пишется характиром *несх* реченным, тем бо характиром написанну быти *Курану* сказуют и его с небеси Мухаммеду данна быти баснословят. И по истинне тот писания образ протчих лучший и к прочитанию удобнейший есть того ради, что знаки, которые вместо гласных употребляются в таком характере приписаны бывают. Персы же противно своя *Курана* книги пишут характиром *талик* нарицаемым, утверждающе, что *Куран* с небеси данный не *несх*, но сим образом бе написан. А найпаче что стяжателя того *Курана* верят Али быти и законного Мухаммеду наследника и яко книга юже именованный Али оным предаде не *несх*, но *талик* письмены бе написана, откуду второе между арапов и персов схисмы [×] начало, о чем пространнее в главе *О схисме и ереси мухаммеданской.*|

44

Глава третия

В нейже изъявляются содержащаяся в учении всего *Курана*

Содержащаяся в «Куране». Содержится в *Куране*, яко Мухаммед быв сирый, убогий, заблуждающий, идолом служащий, никоегоже закона ни писания всячески ведущий, кроме природного своего, то есть, арапского языка, егоже добре знаяше. От бога безмездно [××] а не по заслуге милость получил. Обогащен, великих дел и божественных тайн поятен и славен сотворен бысть. Всем народам учитель а найпаче арапскому в идолослужении упражняющемуся последний пророк или апостол устроен, без явственных же чудес послан. И более оружием, неже чудесы предуспе. Бог открыл есть ему веру Авраама, мужа праведнейшего, то есть, да единому богу всех творцу истинное почитание

[×] разделения или распри или раскола

[××] туне

şi răpitor neruşinat de slavă străină şi l-au izgonit din adunarea celor învăţaţi. Suportînd cu răbdare această izgonire, Muhammed a păstrat cuvîntul lui Dumnezeu în tăcere, pînă la viitoarea întrunire. La următoarea adunare (în vederea tuturor), a atîrnat de stîlp al doilea capitol al *Curanului*, zicînd aceste cuvinte ale *Curanului*: „Nici oamenii, nici îngerii nu pot alcătui o astfel de scriere" *, ca să-i convingă prin aceasta că nici el, nici altcineva afară de Dumnezeu nu este autorul acestei compuneri. Şi văzînd aceasta nu numai ritorii şi poeţii, ci chiar dascălii tuturor ştiinţelor şi artelor, în unanimitate, l-au declarat învingătorul şi povăţuitorul tuturor. Şi se povesteşte că mulţi dintre ei au crezut în el şi au primit muhammedanismul deîndată, numai pentru frumuseţea stilului *Curanului* şi pentru ştiinţa adîncă pe care o observau în el. Care lucru aşa pare să fie, după cele ce s-au spus, dar noi, după ce am controlat dreptatea lucrului, judecăm altfel despre stilul şi învăţătura *Curanului*.

Caracterele „Curanului". Cartea *Curanului* se scrie la arabi, indieni şi turci cu caractere zise *nesh*[204], pentru că, se spune, cu acele caractere a fost scris *Curanul* şi se povesteşte că i-a fost dat din cer lui Muhammed. Şi într-adevăr, acel fel de scriere este superior celorlalte şi mai lesnicios de citit, pentru că semnele folosite în locul vocalelor sînt adăugate la aceste caractere. Persanii însă, dimpotrivă, scriu exemplarele lor din *Curan* cu caractere *talik*[205], afirmînd că scris astfel a fost dat *Curanul* din cer, iar nu în *nesh*. Dar principalul motiv este acela că alcătuitorul *Curanului* şi urmaşul legiuit al lui Muhammed este socotit de ei Ali, iar cartea pe care numitul Ali le-a transmis-o nu cu *nesh*, ci cu caractere *talik* a fost scrisă, de unde se trage şi a doua pricină a schismei[×] dintre arabi şi persani, despre care vom vedea mai pe larg în capitolul *Despre schisma şi ereSul muhammedan*[206]. /

Capitolul al treilea 44

În care se arată cele cuprinse în învăţătura întregului *Curan*

Ce cuprinde „Curanul". Scrie în *Curan* că Muhammed fiind orfan, sărac, rătăcit, slujind idolilor, necunoscînd nici un fel de lege sau scriere afară de limba sa firească, adică araba, pe care o ştia bine, a primit de la Dumnezeu mila în dar[××], iar nu după merit a fost îmbogăţit, a primit lucruri mari, taine dumnezeieşti şi a fost slăvit**. El a fost rînduit dascăl al tuturor popoarelor, dar mai cu seamă al celui arab, care petrecea în idolatrie, ca ultim proroc sau apostol, dar trimis fără minuni învederate şi a propăşit mai mult cu arma decît cu minunile. Dumnezeu i-a descoperit lui credinţa lui Avraam, bărbatul preadrept, prin care era dator a mărturisi că adevărata cinstire şi închinare trebuie dată numai unuia Dumnezeu, Ziditor al tuturor, arătînd

× dezbinare sau discordie sau despărţire
×× degeaba

* *Coran*, XVIII, 88: „...oamenii şi djinii [...] n-ar putea alcătui ceva care să-i semene".
** *Coran*, XCIII, 6: „Nu te-a aflat el orfan şi ţi-a dat adăpost? Te-a aflat rătăcind şi te-a condus. Te-a aflat sărac şi te-a îmbogăţit".

и поклонение должно быти исповесть, показуя яко бог един есть, всех же создатель и управитель, благ всяких и злых (по елику человеком тако видятся) податель, по реченному *хаир у шеру мин Аллаг*, то есть «добро или зло от бога», всемогущий, власть в животе и смерти имеяй, премудрый, безплотный, необъемлемый, бесконечный и вся содержащий, безгрешный, милосерд, прощение даруяй всем верным, в него и во пророка его верующим и право ему покланяющимся. Многих сам (Мухаммед) имел жен и тожде творити своим узаконил. Бог всех от века умерших имать воскресити темже удобством, яко и создал их. Последний и общий, страшный же и праведный суд божий имать быти и воздаст бог комуждо по делом его добрым убо радования и утехи райские, злым же казни геенские. Но радования райская суть бесконечная, казни же геенские в единой воли божией состоятся, то есть, может быть, что грешников вечно мучити будет или иногда и простит их.

Книга *Курана* есть слово божие, закон святый и душ всячески спасительница. Тоя книги учение ни человеческою ни ангельскою хитростию, не токмо вымышлено, но ниже подражаемо быти может. Тойже книзе мнози от человек и диаволов и джинов (что же есть *джин* зри в главе *О ангелах*) увериша и спасени быша. К сему оная *Курана* вера так нужна есть, яко без нея /
45 никакоже быти могут те, иже вечного желают избыти огня и получити жизнь вечную. Оную содержали и ему согласовали все древние пророки и праведнии мужи и того ради сия книга никоторому же пророку противословит, но паче удостоверяет и подтверждает их законы и постановления, больше же всех *Пентатевху* Мойсеову, *Псалтиру* Давидову и *Евангелию* Иисусу Христу, сыну Мариину данному, последует и их заповеди триполняет.

Показует к тому яко Иисус Христос есть пророк божий превеликий, лучший над всех человеков, от всякого пророка греховного чистый и от духа божия рожденный, слово божие и душа; не распят, ниже умре, но от бога на небо взят и при скончании мира паки имать приити, таже умрети и в общее воскресение воскреснути и протчая. Заключает такожде (хотя сам себе противен), что все человецы предварившим пророкам и от бога данным им заповедем веровавшии, всяк в своей религии могут спасени и от огня адского избавлени быти. Потом объявляет, како бог всем народам природных их послал проповедников и апостолов, да бы в последнем общего суда дни не могли извинитися, аки бы не слыхали или не разумели божественныя воли и уставленных от него законов. Исчисляет же пророков, которым подобаше веровати множайших а найпаче Адама, Ноя, Авраама, Исмаила, Исаака, Иакова, Мойсея, Давида, Соломона, Илию, Иеремию, Исаию, Иоанна. Над всех же избраннейшего и презящнейшего (кроме Мухаммеда) Иисуса Христа, яко созданна в возрасте Адамове и носяща лице всех народов (о чем пространнее зри в главе *О Иисусе Христе*).

И сие убо есть оглавление и содержимых вмале не всего *Курана* изъявление, по елику от последующих ему веруется и по приятию веры разумеется. Имать же и иная некая, паче же бесчисленная непотребства, яже ово божией премудрости, ово уму человеческому, ово же естественному чину суть противна, несогласующаяся, которые аще бы хотели исчисляти, превзошли быхом наше восприятие./

că Dumnezeu este unic, creatorul și cîrmuitorul tuturor, dătătorul tuturor celor mai bune și al celor rele (întrucît așa sînt văzute de oameni), după zisa *Hair u șeru min Allah*, adică „Binele și răul sînt de la Dumnezeu" [207], atotputernicul, avînd putere peste viață și peste moarte, înțelept, imaterial, necuprins, fără de sfîrșit și cuprinzînd toate, fără de păcat, milostiv, dăruind iertare tuturor credincioșilor care cred în el și în prorocul lui și i se închină lui drept. (Muhammed) însuși avea multe femei și același lucru l-a legiuit să-l facă ai săi. Dumnezeu îi va învia pe toți cei morți din veac cu aceeași ușurință cu care i-a zidit. Judecata lui Dumnezeu cea de pe urmă și obștească va veni înfricoșată și dreaptă, cînd Dumnezeu va răsplăti fiecăruia după faptele lui, dînd celor buni bucuriile și mîngîierile raiului, iar celor răi pedepsele gheenei. Dar în timp ce bucuriile raiului sînt nesfîrșite, pedepsele gheenei se află numai în voia lui Dumnezeu, adică poate că îi va chinui veșnic pe cei păcătoși sau poate că odată îi va ierta.

Cartea *Curanului* este cuvîntul lui Dumnezeu, lege sfîntă și mîntuitoare
a sufletelor în fel și chip. Învățătura cărții aceleia nu poate fi nici născocită,
nici imitată de istețimea omenească sau îngerească. În cartea aceea au
crezut mulți dintre oameni, diavoli și *djini* (ce este *djin* vezi în capitolul
Despre îngeri [208]) și au fost mîntuiți. Pe lîngă aceasta, credința *Curanului*
e așa de necesară, încît fără ea / nu pot exista cei ce doresc să scape de focul 45
cel veșnic și să capete viața veșnică. Pe aceasta au respectat-o și cu ea au
fost de acord toți prorocii și bărbații cei drepți din vechime, de aceea această
carte nu contrazice pe nici un proroc, ci mai cu seamă adeverește și confirmă
legile și așezămintele lor, iar mai mult decît toate urmează *Pentateucul* lui
Moise, *Psaltirea* lui David și *Evanghelia* dată lui Iisus Hristos, fiul Mariei,
cărora le urmează și le completează poruncile.

Mai arată pe lîngă acestea că Iisus Hristos este un foarte mare proroc al lui Dumnezeu, mai bun decît toți oamenii, curat de orice viciu, de păcat, și născut din Duhul lui Dumnezeu, cuvîntul și sufletul lui Dumnezeu. El n-a fost răstignit, nici n-a murit, ci este luat de Dumnezeu la cer, iar la sfîrșitul lumii iarăși va veni și va muri și va învia la învierea cea de obște, și altele. De asemenea conchide (deși se contrazice) că toți oamenii care au crezut prorocilor ce au venit mai înainte și poruncilor date lor de la Dumnezeu pot fi mîntuiți și izbăviți de focul iadului, fiecare prin religia sa. Pe urmă anunță că Dumnezeu a trimis tuturor popoarelor pe propovăduitorii și apostolii lor proprii, pentru ca în ziua cea de pe urmă a judecății să nu se poată dezvinovăți cum că n-ar fi auzit și n-ar fi înțeles voia dumnezeiască și legile rînduite de el. Și înșiră foarte mulți proroci în care se cuvenea oamenilor să creadă, dar mai cu seamă pe Adam, Noe, Avraam, Ismail, Isaac, Iacob, Moise, David, Solomon, Ilie, Ieremie, Isaia, Ioan, iar peste toți pe preaalesul și preafrumosul (afară de Muhammed) Iisus Hristos, ca pe cel creat de vîrsta lui Adam și avînd chipul tuturor popoarelor (despre care vezi mai pe larg în capitolul *Despre Iisus Hristos* [209]).

Acesta este sumarul și expunerea celor cuprinse în aproape tot *Curanul*, pe cît le cred cei ce-i urmează și așa cum se înțeleg ele după primirea credinței[210]. Dar mai sînt și altele, mai ales nenumărate necuviințe, potrivnice și în dezacord cu înțelepciunea lui Dumnezeu, cu mintea omenească sau cu rînduiala firească, pe care, dacă am fi vrut să le înșirăm în întregime, am fi depășit puterea noastră de pricepere. /

46 *Глава четвертая*

В нейже изъявляется кроме христианских показаний доводами от их самих взятыми, что *Куран* есть от человек сочиненный и Мухаммед лживый пророк

Аргументы христианские отмещутся. Понеже Святое Христа Господа *Евангелие* всякия человеческия истинны и известия истиннейшее есть, без сумнения *Куран* ложный и сочинитель его лживый имать быти, зане всякое учение *евангельскому* учению противное или несогласующее истинне его, якоже есть *Кураново*, ложно есть. Глаголет бо книгу быти, в нейже показуются противности человеков, то есть верующих заповедем *Ветхого* и *Нового завета*, убо *Куран* лживый будет.

Но сей наш аргумент у христианина убо, иже о истинне *евангельской* ничтоже сумнится, силен есть и нерешимый, у мусліманина же (иже сказует аки бы *Евангелие* искажено[×] и не то, которому бог Иисуса Христа в чреве матерни научил и после написанное, с неба к нему послал) за ничто же есть. Ибо что мы христиане признаваем о истинне *евангельской*, тож мусліммане признавают о истинне *Курановой*. И тако аргументы суть равномерные, которые по правилам логическим известно ничтоже заключают.

Подобно христианстии или древнейшие или новейшие историки, иже написаша о рождении, о кормлении, о воспитании и нищете, о состоянии жизни Мухаммедовы, о причине же и лживости учения его, аще и многая противу его повествуют и сильными аргументами его лжепророка и учение его диавольское быти показуют, обаче прилежнее рассуждая вещь и за веру токмо историческую и человеческую (ибо по вере божественной Мухаммеда лжепророка и учение его лживо быти никтоже от верных усумнится) разумение взимая, свидетельства христианских историков пред мухаммеданским, паче же и пред всяким, яко нашей так и их религии неприемлющим, за ничтоже вменятся; ибо противничьи и неприятелевы свидетельства отмещут все юристы и истинна оных за ничтоже вземлется. Ниже силен быти рассуждаю аргумент оных,
47 иже глаголют, яко *Куран* не есть слово / божие, того ради, что бог николиже глаголал есть рифмически[××], но просто, ибо и Мойсей рифмами вещаше, егоже Платон читая сказати повествуется: «Многая предлагает иудеанин, но доводами нимало удостоверяет». И Давид *Псалтирь* стихами пояше и протчая.

Ниже тех, которые изъявляют *Курана* ложна быти за то, что изрядным штилем[×××] и глубоким арапским языком составлен есть, слово же божие везде простое есть. Но мы что речем о притчах Христа Господа и богословии святого Иоанна Евангелиста, егоже читая Порфирий философ еллинский рече: «Высоко говорит варварин», а найпаче о *Посланиях* святого Павла, в нихже не токмо сентенции глубокости, но и логики и риторики хитрости и еллинского языка изрядству дивимся и протчая. Тож глаголю и о тех, иже *Курана* показуют ложна быти за сие, яко Мухаммед вместо чудес меч обнажил и

× испорчено
×× стихами или виршами
××× сочинением

 46

În care se arată, cu dovezi luate chiar de la ei, în afara mărturiilor creştine, că şi *Curanul* este compus de oameni, şi Muhammed e un proroc mincinos

Argumentele creştine sînt respinse. Întrucît sfînta *Evanghelie* a lui Hristos Domnul este mai adevărată decît orice adevăr şi cunoştinţă omenească, *Curanul* este neîndoielnic mincinos, iar autorul lui va fi considerat mincinos pentru că orice învăţătură potrivnică învăţăturii *Evangheliei* sau care nu e de acord cu adevărul acesteia, cum este învăţătura *Curanului*, este mincinoasă. Căci se spune că este o carte în care se arată împotrivirea oamenilor, adică a celor credincioşi, faţă de poruncile *Vechiului* şi *Noului Testament*, aşadar *Curanul* va fi mincinos.

Dar acest argument al nostru e puternic şi indiscutabil pentru un creştin, deci pentru unul care nu se îndoieşte de adevărul *Evangheliei*, în timp ce pentru un musulman (care spune că *Evanghelia* e stricată^x şi nu e aceea întru care l-a învăţat Dumnezeu pe Iisus Hristos în pîntecele mamei sale şi i-a trimis-o pe urmă scrisă din cer) [211] e socotit de nimic. Pentru că ceea ce noi creştinii recunoaştem despre adevărul *Evangheliei* recunosc musulmanii despre adevărul *Curanului*, şi astfel argumentele sînt echivalente, ceea ce, după regulile logice, se ştie că nu duce la nimic. La fel, istoricii creştini, sau din vechime, sau mai noi, care au scris despre naşterea şi hrănirea, creşterea şi sărăcia, despre starea vieţii lui Muhammed, cauza şi falsitatea învăţăturii lui, deşi povestesc multe împotriva lui şi arată cu argumente puternice că este proroc mincinos şi că învăţătura lui e diavolească, totuşi judecînd mai atent lucrul şi ţinînd seama numai de credinţa istorică şi omenească (pentru că după credinţa cea dumnezeiască nici un credincios nu se va îndoi că Muhammed e proroc mincinos şi că învăţătura lui e mincinoasă), mărturiile istoricilor creştini se vor socoti de nimic în faţa celor muhammedani, şi mai ales în faţa tuturor celor ce nu primesc nici religia noastră, nici pe a lor; căci mărturiile potrivnicilor şi ale inamicilor le resping toţi juriştii, şi adevărul acelora drept nimic se ia. Iarăşi, nu socotesc puternic argumentul celor ce spun că de aceea nu este *Curanul* cuvîntul / lui Dumnezeu pentru că nicio- 47
dată Dumnezeu n-a grăit ritmat^xx, ci simplu, deoarece şi Moise vorbea în ritmuri, şi Platon, citindu-l, se pare că ar fi zis: „Multe spune iudeul, dar cu dovezi nimic nu adevereşte" [212]. Şi David cînta *Psaltirea* în versuri etc.

Nici [argumentul] acelora care declară *Curanul* mincinos pentru că e compus într-un stil^xxx şi o limbă arabă adîncă, în timp ce cuvîntul lui Dumnezeu este pretutindeni simplu nu mi se pare întemeiat. Ce vom spune atunci noi despre pildele lui Hristos Domnul şi de teologia Sfîntului Ioan Evanghelistul, pe care citindu-l Porfirie, filosoful elin, a zis: „Sublim grăieşte barbarul"? [213]; dar mai cu seamă despre *Epistolele* Sfîntului Pavel, în care ne minunăm nu numai de adîncimea sentinţelor, ci şi de isteţimea logicii şi a retoricii şi de frumuseţea limbii eline etc. Acelaşi lucru spun şi despre cei care arată că este mincinos *Curanul* pentru că Muhammed în loc de minuni

---

^x coruptă
^xx în stihuri sau versuri
^xxx alcătuire

хищение и грабление и убийство не хотящим веровати узаконил, каковых дел бог отвращается. Но подобная обращутся и у Мойсея, иже повеле весь народ и скоты и стада живущих в земли обетованной, даже до единого избити. И яко израилтяне не сотвориша по повелению его, бог разгневася на них и того ради потом предаде их во устех оружия врагом их и протчая. Подобно и та, яже от наших о Сергии монахе несторианине повествуются пред мухаммеданином ничтоже действовати могут, зане никиимже особливым извествуются свидетельством и протчая.

Сия убо тако без всякого пристрастия рассмотривше, аще восхощем показати, яко книга *Курана* человеческое предание есть, а не слово божие, потребно есть да не христианскими аргументами, ниже свидетельствы из противных *Курана* историй и преданий взятыми, но ихже самих мухаммеданов или подобных им писаниями *Курана* ложна и Мухаммеда лжива изъявим быти. Вся крепость аргумента, по которому мухаммедане мнят *Курана* истинна быти и слово божие найпаче в том состоится, яко Мухаммед будучи простяк неученый, письмен неведущий, ни по коему образу мог бы таковая произвести, разве божиею силою. Чесо ради из тогожде *Курана* наводят, яко таковое писание ни от человек, ни от ангел, ни от диавола возможе быти и заключают, убо от божественныя силы. По их убо разумению, хотя аргумент той софистический есть и толико по видимому правдивый, обаче от предглаголемых аще приняты будут, правильно и твердо заключает. Того ради, да не принесет
48 соблазн прочитающим сей, егоже *Куран* / крепчайший и нерешимый быти называется узол своим того мечем рассещи за помощию божиею приступаем.

Аргументы Мухаммедовы отражаются. Яко *Куран*, то есть учение Мухаммедово, проповедующу ему в сумнение приведено и он от неприложившихся еще к нему человеков, яко ложный пророк или энтузиасмом (духом некиим) зараженный пиита быти извящен. Сам той *Куран* на многих местах свидетельствует, найпаче же в главе 25 сказуя: «Глаголют невернии ‹Ти поистинне лживый еси, зане толико словеса твоя разно полагаеши›». И в главе о пророцех свидетельствует, тако себе укоривших неверных: «Сны рекл еси и богохулия совокупил еси и, может быть, что по обычаю стихотворцов (имиже яко и живописцем что-либо глаголати и изображати волно есть, что всем известно) таковая уинил еси». Известно убо есть, что сия ему яко лживому и стихотворцу паче, неже пророку в укоризну речена быша, но еще не довлеют, ниже довлетворят человеку, никоеяже религии сущему всесовершенныя же истинны изыскующему. Убо посмотрим далее.

Наставники Мухаммедовы. В книзе *Мухаммедие* (которая по *Куране* первая есть, не инако как и *Деяния и послания апостолская* по *Евангелии*) и имена тех, иже Мухаммеда таковая глаголати наставляху от противников его показуются. Сице бо повествуется, егда прилепишася к Мухаммеду Мапира некий яковита и вторый Салон персидянин, третий Абдуллаг из Персиды и четвертый Салом жидовин, иннии реша ему, яко бы те научали его, когда Мухаммед паче на лице своем и стягнушася руце и нозе его и сообщники накрыша его одеждами своеми, таже в себе пришед, рече: «Бог посла мя наказати вас о словеси, еже рекосте, яко тии мя научают» и прочте им едину сентенцию, яже есть в конце главы *Елнаил* (толкуется «Древо финиковое»), тако сказующую:

a scos sabia și a legiuit răpirea, jefuirea și uciderea celor ce nu vor să creadă, de care lucruri Dumnezeu se scîrbește. Dar lucruri asemănătoare se vor găsi și la Moise, care a poruncit să ucidă pînă la unul tot poporul și dobitoacele și turmele celor ce trăiau în Pămîntul făgăduit. Și cum israeliții n-au făcut după porunca lui, Dumnezeu s-a mîniat pe ei și pînă la urmă i-a dat vrăjmașilor în ascuțișul armei și altele. Tot așa nu pot avea nici un efect cele ce se povestesc de ai noștri despre Serghie, monahul nestorian în fața muhammedanului, pentru că nu sînt adeverite de nici o mărturie anume [214] etc.

Cercetînd deci acestea fără nici o părtinire, dacă vom vrea să arătăm că nu este cartea *Curanului* decît o tradiție omenească, iar nu cuvîntul lui Dumnezeu, va trebui să arătăm *Curanul* drept fals și pe Muhammed mincinos nu cu argumente creștine, nici cu mărturii luate din istorii și tradiții potrivnice *Curanului*, ci chiar cu scrieri ale muhammedanilor sau asemănătoare lor. Toată tăria argumentului pe baza căruia socotesc muhammedanii *Curanul* adevărat și cuvînt al lui Dumnezeu constă mai ales în aceea că Muhammed fiind om simplu, neînvățat, necunoscător al literelor, n-ar fi putut alcătui acestea altfel decît prin puterea lui Dumnezeu, de aceea ei deduc din același *Curan* că o asemenea scriere n-a putut să fie nici de la oameni, nici de la înger, nici de la diavol 1, ci, conchid ei, numai prin puterea dumnezeiască. După înțelegerea lor, deși argumentul este sofistic și numai în aparență veridic, dacă vom accepta cele spuse mai înainte, va trebui să admitem că ei conchid drept și cu tărie. Dar pentru ca să nu se smintească cei ce vor citi acest nod pe care *Curanul* / îl consideră drept cel mai tare și de nedezlegat, 48
să ne apucăm cu ajutorul lui Dumnezeu să-l tăiem cu sabia noastră.

Argumentele lui Muhammed sînt respinse. *Curanul*, învățătura lui Muhammed, a fost pusă la îndoială pe vremea cînd o propovăduia, iar el a fost arătat de oamenii ce nu i se alăturaseră drept un proroc mincinos sau un poet molipsit de entuziasm (un fel de duh). Chiar *Curanul* în multe locuri mărturisește aceasta, dar mai ales în capitolul XXV, zicînd: „Spun necredincioșii: «Cu adevărat ești mincinos, pentru că așezi atît de diferit cuvintele tale»" *. Și în capitolul despre proroci mărturisește că așa l-au dojenit cei necredincioși: „Visuri ai spus și huliri de Dumnezeu ai adunat și poate că după obiceiul poeților (cărora, ca și pictorilor, le este îngăduit să vorbească și să zugrăvească orice lucru cunoscut tuturor) ai alcătuit acestea" **. Este deci evident că acestea i-au fost spuse spre ocară, ca unui mincinos și mai ales ca unui poet, iar nu ca unui proroc. Dar ele nu ajung și nu-l vor satisface pe cel care n-are nici o religie, ci caută adevărul cel atotperfect. Să vedem deci mai departe.

Învățătorii lui Muhammed. În cartea *Muhammedie* (care este prima după *Curan*, la fel ca *Faptele și epistolele apostolilor* după *Evanghelie*) sînt arătate de adversari și numele celor care-l sfătuiau pe Muhammed să vorbească acestea. Se povestește că de Muhammed s-au alăturat Mapira, un iacobit, al doilea Salon Persanul, al treilea Abdullah din Persia și al patrulea Salom iudeul [215], iar unii i-au spus că ei l-ar învăța. Atunci Muhammed a căzut la pămînt strîngîndu-și mîinile și picioarele și complicii l-au acoperit cu hainele lor, iar cînd și-a venit în fire a spus: „Dumnezeu m-a trimis să vă pedepsesc pentru cuvîntul pe care l-ați rostit, cum că aceia mă învață pe mine", și le-a citit o sentință de la sfîrșitul capitolului *Elnail* (care se tîlcuiește „Pomul

* *Coran*, XXV, 4.
** *Coran*, XXI, 5.

«Вемы, яко они рекут, что научают его, зане тии беседуют с ним персидским языком, сейже удобнейший арапского есть». И посем глаголет (Мухаммед): «Како может быти, да тии учат мя, из нихже един перса, другий же жидовин есть?», ониже реша: «Возможно им своим си языком с тобою говорити и толковати тебе, ты же потом в своем языке оная вся сочиняеши». На сие Мухаммед ничтоже отвеща, кроме сего из *Курана*: «Противляющимся тебе
49 рцы: твоя — твоя да будут, а моя — моя»./

От сея убо в *Мухаммедие* книге положенной истории, явно показуется, что хотя Мухаммед и неученый был, обаче в персидском и иудейском языке искусен бе. Инако бо противницы не поносили бы ему яко с персидского и иудейского языка толковаше своим та, ихже научашеся от оных. Убо аще Мухаммед не от бога бе изучен, как сам баснословит, то от человек, но не от неискусных. И тако к показанию лживости учения его и что оное человеческое бысть изобретение и хитрость, сих вкратце реченных довольно есть. Ныне о изрядстве штиля и о глубокости арапского языка, имже *Куран* сложен есть, взыщем. Сиречь тож разумея, яко или божие слово есть учение его или человеческое и способием диявольским вымышленное и острейшего разума дело.

Глава пятая

О штиле *Куранове*

Иная о штиле «Куранове» история. Во дни Мухаммедовы бысть некто Эбубекир, муж между арапами премудрейший и языков арапских такожде и персидского искуснейший, к тому между всем арапским народом имеяшеся нарочитейший человек и пребогатый. Иже возжелав господствовати в Дамаске над всеми арапами и во уме своем положив, да новое начальство у сродных своих возимеет, рассудил, яко то инак быти не может, разве новою некоею суперстициею люд к тому найпаче склонный и в новости вещей упражняющийся в свою привлечет опинию. И тако Мухаммеда, емуже сестру свою (инии дщерь глаголют) в супружество дал бе, острого разума и памятна суща, сложив некие от себе, яже суть в *Куране* стихи (аще и неграмотна) на память научил и аки бы от бога наставлен был оные пред людьми прочитати повелел. Который тестя своего послушав, оная, яже по все нощи на память изучаше в день аки энтусиасму или некоему божию духу на него нашедшу смешенно и яко случашеся блядословяше. Того ради неверныи или паче имущии разум поношаху ему (якоже выше рехом), яко сонствует, богохулит и пиитичествует. Обаче были и таковые, иже невежество его ведуще, аки изум-
50 леннии неслыханному того / некоему или тайнственному учению, под изрядным арапского языка штилем скрытому удивляхуся, от нихже некиих, рассуждающих яко он выше ума и поятия человеческого слова творит и учит и по истинне божия пророка его (якоже сам он о себе проповедаше) и глаголы его нече-

de curmal") [216] unde se spune aşa: „Ştim că vor zice că îl învăţau unii pentru că vorbesc cu el în limba persană, iar aceasta este mai lesnicioasă decît cea arabă" *, apoi le-a zis lor (Muhammed): „Cum se poate să mă înveţe aceia, cînd unul dintre dînşii e persan, iar altul iudeu?" Iar ei au răspuns: „Se poate ca ei să-ţi vorbească în limba lor şi să ţi se tîlcuiască, iar tu să le alcătuieşti apoi, toate, în limba ta". La aceasta Muhammed n-a răspuns altceva decît acestea din *Curan*: „Spune celor ce ţi se împotrivesc: ale tale fie ale tale, iar ale mele, ale mele" **. / 49

Din această istorie scrisă în cartea *Muhammedie*, se vede limpede că, deşi Muhammed era neînvăţat, era însă iscusit în limbile persană şi ebraică, altminteri nu l-ar fi batjocorit adversarii că le tîlcuia alor săi din limbile persană şi ebraică cele pe care le învăţase de la aceia. Deci, dacă Muhammed n-a fost învăţat de Dumnezeu, după cum băsneşte el însuşi, atunci a fost de oameni, şi nu dintre cei neiscusiţi. Şi astfel, ajungă-ne cele spuse pe scurt pentru arătarea falsităţii învăţăturii lui şi că ea este o născocire şi o şiretenie omenească. Iar acum ne vom ocupa de frumuseţea stilului şi de adîncimea limbii arabe în care e alcătuit *Curanul*; adică cercetînd acelaşi lucru, şi anume dacă învăţătura lui este cuvîntul lui Dumnezeu sau cuvînt omenesc sau lucrare a unei minţi foarte ascuţite, născocită cu ajutor diavolesc.

Capitolul al cincilea

Despre stilul *Curanului*

Altă istorie despre stilul „Curanului". Era în zilele lui Muhammed un oarecare Ebubekir [217], bărbat preaînţelept între arabi şi iscusit în limbile arabă şi persană şi pe lîngă acestea socotit în tot poporul arab drept omul cel mai înţelept şi mai bogat. Dorind el să domnească în Damasc peste toţi arabii şi punîndu-şi în gînd să obţină noua stăpînire de la rubedeniile sale, a socotit că nu poate altminteri face aceasta decît printr-o superstiţie nouă, căci fiind poporul mai înclinat spre acest lucru şi preocupat fiind de o noutate, va putea fi atras la opinia sa. Şi aşa, dîndu-i lui Muhammed de soţie pe sora (alţii zic pe fiica) sa, fiind acesta şi cu duhul sprinten şi cu ţinere de minte (deşi nu ştia carte), l-a învăţat pe de rost nişte versete alcătuite de el, care sînt în *Curan*, şi i-a poruncit să le spună înaintea oamenilor, ca şi cum ar fi fost învăţat de Dumnezeu. Acesta, ascultînd pe socrul său, a vorbit ziua, în chip hulitor amestecat şi dezordonat, ceea ce îl învăţase acela toată noaptea pe de rost, ca şi cum ar fi venit asupra lui entuziasmul sau un duh al lui Dumnezeu. De aceea, cei necredincioşi sau cei ce aveau mai multă minte îl batjocoreau (precum am zis mai sus) că visează, că huleşte pe Dumnezeu şi că poetizează. Însă erau şi unii care, cunoscînd ignoranţa lui, se mirau, uimiţi de învăţătura / nemaiauzită sau tainică a aceluia, ascunsă sub un stil 50
frumos al limbii arabe; iar unii dintre ei socotind că alcătuieşte şi învaţă mai presus de mintea şi înţelegerea omenească, îl credeau cu adevărat că este proroc al lui Dumnezeu (după cum el însuşi propovăduia despre sine) şi

* *Coran*, XVI, 103.
** *Coran*, X, 41: „Spune-le, cînd te vor ţine drept mincinos: « Eu cu faptele mele, iar voi cu ale voastre »".

ловеческие, но всяко божественные быти верующих, к суперстиции его приступити вероятно есть.

Тако егда народ от него новое нечто слышати × желаше, рассудительно есть, что он то людское сумнение предлагал Эбубекиру и от него по обычаю в тайне наставлен, во вторый или третий день, аки бы чрез Гавриила Архангела от бога известие восприял и откровением божиим и влиянного наукою изучен был, сумнение людское разрешаше. То, что мы зде дораз'меваяся сказуем, из тояже книги *Мухаммедие* реченныя удобно довестися может. Повествуется бо там егда Мухаммед новую некую весть (яже в *Куране гадиси шериф* наричется) от бога чрез Гавриила приемляше, сенс (или разум содержащегося дела) и стих оныя заповеди от ученнейших народа на бело переписовашеся. По понеже за глубокость арапского штиля и за скрытыи учения прежде им неслыханного сенс, пичтоже разумети можаху, писание оное, еже от Мухаммеда слышаша, Эбубекиру, яко мужу премудрейшему и арапских языков (многие бо суть и разные арапские диалекты, откуду толикая происходит оной язык разумети трудность, паче же невозможность) искуснейшему вдаваху, иже тако слов, яко и сентенций разум им излагаше и их аки божественныя в *Куране* явленныя научаше воли. Которым посредством таковую в людех обрете благодать, яко умершу Мухаммеду (хотя Али войска его вождь был и родом знаменитейший и мечем славнейший) абие его власти пророческия наследником объявити не усумнешася.

К сему и иный о штиле *Курана* и его сочинителе довод не слабчайший вземлется от народной арапских дел истории, яже сказует: по умертвии Мухаммедове в третие уже господствования Эбубекирова лето, всего *Курана* главы и сентенции (яже прежде у многих рассеяны, несовершенны и без всякого порядка и надписания обращахуся) в едину книгу собраны и сложены быша, с которыя потом тойже Эбубекир четыре такияж книги написал и едину послал в Мекку, другую в Сирию, третию в Алкаир, четвертуюу же у себе в Медине оставил. Откуду на легкое припознание есть, что Эбубекир к тем, яже сам прежде вымыслил и к тем, яже от преждепомянутых учителей Мухамме-
51 довых издана / быша, иная множайшая приложил и из наших священных писаний некие сентенции и глаголы божественные украде, таже ово слова, ово меча силою простый народ увеща, яко иная суть словеса божия и иные заповеди лжепророка Мухаммеда.

Сей истории помоществует и другая, яже тамже предает, яко егда Эбубекир от народа государь и наследник Мухаммедов уже объявлен бысть, Али долго пред ним не явися. Таже и он к нему прииде, егоже Эбубекир вопросил, где чрез толикое время умедлил и не абие с протчими арапскими первейшими в объявление его явился. А найпаче что есть начальнейший в мужех народа своего и всего войска вождь? Али отвеща, яко упражняшеся в собирании писаний Мухаммедовых, то бо ему от умирающего Мухаммеда приказано бе, егда же Эбубекир отвеща, яко все писания и заповеди *Курановы* давно уже сам собрал и в едину сочинил. Али те его книги ни вочтоже вменил, но своя собрания удержал и те единые истинные и непорочные Мухаммедовы заповеди быти персидскому народу удостоверил, откуду первая между арапов и персов произошла схисма, о чем множайшая зри в главе *О схисматах мухаммеданских*.

× знати

socotind vorbele lui nu omenești, ci cu totul dumnezeiești, e de crezut că s-au apropiat de superstiția lui.

Așadar, cînd poporul dorea să audă[×] de la el ceva nou, e de înțeles de ce el comunica acea nedumerire a poporului lui Ebubekir și apoi, învățat ca de obicei în taină de el, a doua zi sau a treia zi rezolva nedumerirea oamenilor de parcă ar fi primit prin arhanghelul Gabriel înștiințare de la Dumnezeu și ar fi fost învățat de descoperirea lui Dumnezeu și de știința ce i s-a revărsat. Ceea ce spunem noi aici deducînd din aceeași carte zisă *Muhammedie* se poate foarte lesne dovedi, pentru că se povestește acolo că atunci cînd Muhammed primea de la Dumnezeu prin Gabriel o veste nouă (care în *Curan* se numește *hadisi şerif*)[218] sensul (sau înțelesul lucrului pe care-l cuprinde) și stihul acelei porunci se transcriau pe curat de cei mai mari învățați ai poporului. Dar, cum datorită adîncimii stilului arab și sensului ascuns al învățăturii nemaiauzite pînă atunci nu puteau nicicum înțelege textul auzit de la Muhammed, îl înfățișau lui Ebubekir ca unui bărbat preaînțelept și cel mai iscusit în limbile arabe (căci multe și diferite sînt dialectele arabe, de unde și provine atîta greutate, ba chiar și imposibilitatea de a înțelege acea limbă), care le expunea sensul cuvintelor și al sentințelor, ca și cum ele ar fi arătat voia dumnezeiască descoperită în *Curan*. Prin acest mijloc el a cîștigat un asemenea har printre oameni, încît murind Muhammed (deși Ali era căpetenia oștirii lui, și cu neamul mai renumit, și cu sabia mai slăvit) n-au ezitat să-l declare îndată succesor al autorității prorocești.

Pe lîngă aceasta, o altă dovadă, nu cea mai slabă, despre stilul *Curanului* și autorul lui se ia din istoria populară a lucrurilor arabe, care povestește că după moartea lui Muhammed, în al treilea an al domniei lui Ebubekir, capitolele întregului *Curan* și sentințele (care mai înainte erau împrăștiate pe la mulți, circulau imperfecte și fără nici o ordine și titlu) au fost adunate și rînduite într-o singură carte, de pe care același Ebubekir a scris patru cărți la fel și a trimis una la Mecca, alta în Siria, pe a treia la Cairo, iar pe cea de a patra a lăsat-o la sine în Medina[219]. De unde este ușor de cunoscut că Ebubekir la cele ce le născocise el însuși mai înainte și la cele ce fuseseră publicate de învățătorii lui Muhammed mai sus-menționați / a adaus foarte 51
multe altele și că furînd din *Scripturile* noastre sfinte unele sentințe și graiuri dumnezeiești a convins apoi cu puterea cuvîntului sau a sabiei poporul simplu că unele sînt cuvintele lui Dumnezeu, iar altele poruncile prorocului mincinos Muhammed.

Acestei istorii îi vine în ajutor și o alta, tot de acolo, care spune că, atunci cînd Ebubekir a fost proclamat de popor domn și succesor al lui Muhammed, Ali nu s-a arătat mult timp înaintea lui. Pe urmă a venit și el, iar Ebubekir l-a întrebat unde a zăbovit atîta vreme și de ce nu s-a arătat îndată, împreună cu ceilalți oameni de seamă arabi, la proclamarea lui, cu atît mai mult cu cît el este cel mai mare printre bărbații poporului său și căpetenia întregii oștiri. Ali a răspuns că se ocupase cu adunarea scrierilor lui Muhammed, lucru ce-i fusese poruncit de Muhammed pe patul morții. Iar cînd Ebubekir a răspuns că toate scrierile și poruncile *Curanului* le-a adunat el însuși și le-a rînduit demult într-o singură carte, Ali a disprețuit cărțile acelea ale lui și a reținut culegerile sale și numai pe acelea le-a arătat poporului persan că sînt adevăratele și neprihănitele porunci ale lui Muhammed. De aci s-a iscat prima schismă dintre arabi și persani, despre care lucru vezi mai multe în capitolul *Despre schismele muhammedane*[220].

× să cunoască

Глава шестая

В нейже изъявляется, яко *Куран* мнится им быти слово божие, за трудность языка арапского

Трудность языка «Куранова». Чтоже мухаммедане сказуют, яко *Куран* есть слово божие, зане никтоже от человек или ангел может подражати глубокости арапского языка в нем содержимого, ниже ни кто может речения его все и сентенции разумети и на то отвещаем, что никаковоеже в сем есть чудо, но вся того трудность состоится в единой и чистой арапского языка натуральной глубокости и в бесчисленных единого речения различных знаменованиях и равноречиях. Которыя трудности первейшая вина есть, что арапских народов счисляется больше седмидесяти, которым диалект, аще и не весьма разный есть, обаче всякий от них множайшие имеет речи свойственные
52 и природные, так что другой / род знати никакоже может. Например славенский язык есть мати языка русского, польского, казацкого, сербского, болгарского, ческого и протчая. Аще убо все сие языки и их свойственные и природные речи в един корпус собраны были бы и от всех сих языков, аще бы книга некая сочинена была так, чтоб все сие языки купно смешенные изображала, воистинну ниже славянин, ни россианин, ни поляк, ни сербин, ниже протчии могли бы совершенно все речения и сентенции тоя книги разумети. Тако греческий язык претрудный, пространнейший и изобильный имеется, зане от пяти греческих родов[×] в един есть сложенный: от аттического, ионического и дорического, еллинского и общего. К сим прибавляются разных стран и островов поместные речения, которые знаменования разностию толико трудный и обильный творят диалект греческий. Тако аще бы тако все языки, которые за начало свое имеют немецкий язык, в един сложил бы и тому восхотел бы обшему быти всем немецким народам, воистинну таковый общий язык немецкий едва скуднейший и удобнейший был бы языка еущего в *Куране.*

Но да тщаливого[××] читателя в твердейшее опинии нашея приведем познание и известие тоя да яснее покажется, два токмо и зело употребительная *Курана* речения зде протолкуем. От нихже удобно и других трудности вину уразумети возможет, ниже к тому глубокости языка арапского сущего в *Куране* удивлятися будет, но уразумеет, что Эбубекир оный от всех народов яко всех того времени премудрейший и всех языков сродных искуснейший, якоже и бысть непщуемый тоя книги сочинитель бе и ничтоже иное во оной есть, кроме человеческия естественныя[×××] хитрости, подобно как и в Омире, греческих стихотворцов князе, на егоже песни доселе больше ста толковников суть, но умствования его и изрядства штила сказуют, яко не постиг никтоже. Вина есть, зане Омир всех греческих народов языки совершенно знаяше, якоже и Эбубекир арапских. В том токмо арапский язык паче греческого обильнейший есть и различными глаголания образы богатейший, зане седмдесять различных в едином содержатся языке.

Пример. Но например два суть речения в *Куране*, в нихже весь закон и мухаммеданское благочестие содержится и исполняется и едино есть *фарз*, второе же *суннет. Фарз* убо по знакомитейшему и употребительнейшему

× наций
×× куриозного или любопытного
××× натуральныя

Capitolul al şaselea

În care se arată că datorită greutăţii limbii arabe *Curanul* le pare lor a fi cuvîntul lui Dumnezeu

Greutatea limbii din „Curan". Iar dacă muhammedanii spun că acest *Curan* este cuvîntul lui Dumnezeu pentru că nimeni dintre oameni sau îngeri nu poate imita adîncimea limbii arabe ce este cuprinsă în el şi nimeni nu poate să înţeleagă toate vorbele şi sentinţele lui, răspundem că aceasta nu e o minune şi că toată dificultatea constă pur şi simplu în adîncimea firească a limbii arabe şi în nenumăratele şi feluritele denumiri şi omonime ale unei noţiuni. Cea dintîi cauză a acestei greutăţi e că popoare arabe sînt mai mult de şaptezeci cu totul şi că, deşi dialectul lor nu se deosebeşte la număr, fiecare dintre ele are numeroase cuvinte proprii şi fireşti, aşa că alt / neam 57
nu le poate cunoaşte defel. De pildă, limba slavonă este mama limbilor rusă, polonă, căzăcească, sîrbă, bulgară, cehă şi a altora. Iar dacă toate aceste limbi şi vorbele proprii şi fireşti lor ar fi fost adunate într-un singur corp şi din toate aceste limbi s-ar fi alcătuit o carte în aşa fel încît să oglindească toate aceste limbi amestecate la un loc, cu adevărat că nici slavul, nici rusul, nici polonezul, nici sîrbul, nici ceilalţi n-ar putea înţelege perfect toate vorbele şi sentinţele cărţii aceleia. La fel, limba greacă e socotită ca o limbă foarte grea, foarte vastă şi bogată, pentru că este adunată de la cinci neamuri[x] greceşti într-una singură: din attică, ionică, dorică, elină şi cea comună. La aceasta se mai adaugă denumirile locale ale diferitelor ţări şi insule, care prin deosebirea lor fac dialectul grecesc atît de greu şi bogat. Tot aşa, dacă cineva ar aduna într-una toate limbile care-şi au ca început limba germană şi ar vrea ca aceea să fie comună tuturor popoarelor germanice, e puţin propabil ca o asemenea limbă comună să fie mai săracă şi mai lesnicioasă decît limba din *Curan.*

Dar ca să aducem la o cunoaştere mai fermă a opiniei noastre pe cititorul scrupulos[xx] şi pentru ca afirmaţia aceasta să i se arate mai clară, vom tîlcui aici numai două şi foarte frumoase cuvinte din *Curan.* De la acestea el va putea înţelege lesne şi pricina altor greutăţi şi nu se va mai mira de adîncimea limbii arabe din *Curan,* ci va pricepe că Ebubekir, socotit drept cel mai înţelept pe vremea aceea în toate popoarele arabe şi cel mai iscusit în toate limbile înrudite, a fost autorul cărţii aceleia şi că în ea nu este nimic altceva decît şiretenii fireşti[xxx] omeneşti, la fel ca la Homer, căpetenia poeţilor greci, ale cărui cîntări au pînă acum peste o sută de tîlcuitori şi ale cărui cugetări şi frumuseţi ale stilului se spune că nu le-a pătruns nimeni. Cauza este că Homer ştia la perfecţie limbile tuturor popoarelor greceşti, precum Ebubekir pe cele ale arabilor. Numai că limba arabă este mai bogată decît cea grecească şi mai îmbelşugată în diferite figuri de vorbire, pentru că şaptezeci de limbi diferite sînt cuprinse într-una singură.

Exemplu. De pildă, două sînt cuvintele din *Curan* prin care se cuprinde şi este împlinită toată legea şi evlavia muhammedană. Cel dintîi este *farz,* al doilea, *sunnet. Farz,* în sensul cel mai cunoscut şi mai folosit, înseamnă /

---

[x] naţii
[xx] curios sau dornic să ştie
[xxx] naturale

53 знаменования значит / «заповедь божию», сиречь оная писания, яже сказует Мухаммед, что в небеси от секретаря божия написанная прият. *Суннет* же значит та, яже потом чрез ангела Гавриила или другим откровения образом возвещенна ему быша. Откуду обыче у мухаммеданов глаголатися: *Фарз дегил суннетур*, то есть: «Несть заповедь божия, ни пророческая», сиречь закон церковный или церемонии[×] от пророка уставленные. Сия убо тако: но таяжде речения, колико имут разных и от сих по всему отменных знаменований, рассмотряй: *Фарз* бо знаменует «сеченное, насеченное» а особливо в «зарубку» или «скважню», якоже «древо[××] огнь издающее», которое по арапски *зенд* называется. Паки значит: «оконченное, узаконенное, повеленное», так что по должности исполнено быти подобает. Паки знаменует о бозе (не о человеке) «определити что-либо», а особливо законом по должности и «известное что назнаменати». Паки от множественного *фираз*, «засечки в рогах лука, на нихже полагается тетива». Паки «постановление, еже другому наложено есть» а особливо от бога повелено, яко инако быти не может. Паки знаменует «что-либо в законе другого или должности зависит», якоже «канон», «оброк» и тому подобное. Паки знаменует «щит» и «стрелу не долгую», но таковую, ихже костоиграτели употребляют. Таже знаменует преизрядный дактилов род а особливо, который в странах богатыя Аравии родится, яже и *Оман* нарицаются, употребительнее же (якоже выше рехом) «долг», иже по заповеди божией или по закону всячески исполнити подобает под смертным грехом.

Суннет, свойственне и употребительне знаменует «обрезание». Паки знаменует «приклад, правило» и все что сказал и сотворил Мухаммед. Паки знаменует «природу», «доброродие», «путь», «устав» и «жития нрав». Паки знаменует род дактилов мединских (*фарз* бо знаменует род дактилов оманских), паки знаменует «образ», «поверхность», «чело», «лице», «мучение», «томление», «казнь», употребительнее же знаменует «закон и устав пророческий», аки бы не сравняя рещу, яко́ у нас христиан разумеется «совет евангельский», а необязующая заповедь и протчая.

А еже по многоречию язык арапский мало не бесконечный нарещися может: ни едину бо речь обрящеши, которая по крайней мере десятию разными не называлабыся имены. Суть паки яже (кроме глаголания образов, имиже
54 язык оный премного изобилует) до 500 / и близ 1000 собственных названий имеют, откуду и различные и многие тогожде арапского языка имеют лексиконы, ниже бо единою книгою доселе возмогоша объятися все речения и слова того языка; того ради егда нужду имеют сыскати какое-либо речение десять или и множайших авторов лексиконы посмотрити долженствуют, донележе искомого речения природное и свойственное знаменование исследуют. Ибо на пример в едином лексиконе обретаются десять или двадесять именований тояжде вещи и толико же в другом, но ниже сия в оном ни оная в сем обретаются. Ибо един автор иная, другий же иная в своем деле те, сиречь, яже знаяше или яже своему народу употребительнейшие были собираше. Да посмотрит рачитель сих лексикон Менинского, иже называется *Сокровище восточных языков* и тогож лексикона приполнение, в котором читатель наш воистинну бесконечное арапского языка обрящет сокровище, хотя и в оном многая еще речения к дополнению требуются, но о сих уже довольно./

× обрады
×× крешиво или огниво

„porunca lui Dumnezeu", adică acele scrieri despre care Muhammed spune că le-a primit în cer, scrise de secretarul lui Dumnezeu [221]. *Sunnet* înseamnă ceea ce i-a fost vestit lui ulterior, prin îngerul Gabriel sau prin alt fel de descoperire [222]. De unde se obişnuieşte la muhammedani să se spună: *Farz deghil sunnettur*, adică: „Nu este porunca lui Dumnezeu, ci a Profetului", aşadar lege bisericească sau ceremonii [x] rînduite de Profet. Dar observă cîte semnificaţii diferite şi foarte înalte au aceleaşi vorbe, căci *farz* înseamnă „cea tăiată", „crestată", dar mai cu seamă „crestătură", „crăpătură", precum şi „lemn [xx] care scoate foc" sau arăbeşte *zend* [223]; mai înseamnă „cele isprăvite, legiuite, poruncite", care se cuvine să fie împlinite din datorie. Mai înseamnă şi, referitor la Dumnezeu (nu la om), „a hotărî ceva", dar mai cu seamă prin lege, din datorie, şi „a marca ceva cunoscut". Iarăşi, de la pluralul *firaz*, „crestături pe coarnele arcului pe care se pune coarda". Tot aşa, o „decizie ce este impusă altuia", dar mai ales cea poruncită de Dumnezeu, pentru că nu se poate altfel. Înseamnă încă „ceva din legea altuia" sau „ce depinde de datorie", precum şi „canon", „dijmă" şi altele asemenea. Iarăşi înseamnă „scut" şi „săgeată nu lungă", ca aceea pe care o întrebuinţează jucătorii de zaruri. De asemenea cel mai frumos soi de dactili [smochine], mai ales cel care creşte în părţile Arabiei celei bogate, numită Oman, dar mai frecvent (precum spuneam mai sus) „datoria" care se cuvine s-o împlineşti neapărat, sub păcat de moarte, după porunca lui Dumnezeu sau după lege. 53

Sunnet în mod propriu şi uzual înseamnă „circumciziune". Dar mai înseamnă „aplicare", „regulă" şi tot ce a spus şi a făcut Muhammed. Iarăşi înseamnă „natură", „neam bun", „cale", „rînduială" şi „fel de viaţă". Înseamnă încă un soi de dactili de Medina (căci *farz* înseamnă soiul de dactili din Oman). Mai înseamnă şi „chip", „suprafaţă", „frunte", „faţă", „chinuire", muncire", „pedeapsă", iar mai frecvent „lege" şi „regulă proorocească", cum am zice, fără să comparăm, noi creştinii: „sfat evanghelic", iar nu poruncă obligatorie, şi altele.

După mulţimea cuvintelor, limba arabă poate fi numită infinită, căci nu vei găsi nici o noţiune care să nu poarte cel puţin zece denumiri. Au, iarăşi (afară de grăirea figurată, de care limba aceea e foarte îmbelşugată), peste cinci sute/, ba chiar aproape o mie de denumiri proprii. De unde varietatea 54
şi multitudinea lexicoanelor limbii arabe, căci pînă acum n-au putut cuprinde într-o singură carte toate cuvintele comune şi proprii ale acelei limbi. De aceea, cînd au nevoie să caute vreun cuvînt, trebuie să vadă lexicoanele a zece sau mai mulţi autori, pînă cînd vor afla denumirea firească şi proprie a vorbei căutate. Pentru că, de exemplu, într-un lexicon se află zece sau douăzeci de denumiri ale aceluiaşi lucru şi tot atîtea în altul, dar nici acestea în primul, nici acelea într-al doilea, căci un autor adună unele, iar altul altele în lucrarea sa, adică pe cele ştiute de el sau mai folosite de poporul său. Să vadă cercetătorul acestora lexiconul lui Meninski [224], intitulat *Tezaurul limbilor orientale*, ca şi suplimentul aceluiaşi lexicon *, în care cititorul va găsi cu adevărat comoara infinită a limbii arabe, deşi în acela multe cuvinte mai trebuie completate. Dar destul despre acestea. /

---

x rituri

xx amnar sau cremene

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae et persicae*. I–IV. Viennae Austriae, 1680–1687.

55

СОДЕРЖАЩАЯ В СЕБЕ ХРИСМЫ ИЛИ ОТКРОВИТЕЛЬНАЯ ПРОВЕЩАНИЯ ЛЖЕПРОРОКА МУХАММЕДА О ВЕЩЕХ ИМУЩИХ СЛУЧИТИСЯ ПРЕЖДЕ ДАЖЕ МИР НЕ ПОГИБНЕТ

Обносится у мухаммеданов книжица, еяже именование есть *Эсрарии джефири румуз*, то есть «Скрытности или тайнства апокалипсическая или откровительная, чрез знаки *джефр* и *румуз*» реченная, еяже початок есть таковый: «Вестно, глаголет, да будет, яко бог есть сильный, пребывающий, иже миры сия из ничесогоже в бытие произведе и могущество свое тварем изъявил по тому, что вся к концу и погибели их привести имеет». Чесо ради Мухаммед вопрошающим его иногда о конце миров, отвеща, яко един токмо бог весть сие. Протчее рече, яко он и мира конец вкупе приидоша, обаче он мало прежде скончания мира послася. Что изрекши, два персты, сиречь указательный и средний им показал. Что толковники его уразумеша, яко указательный перст знаменует веру *Куранову*, зане сей подвышая перст, обычай имеют исповедание веры творити, средней же перст, иже по указательном вторый есть, указует, яко мира конец по законе *Куранове* зело близок есть. Чесо ради и Мухаммед пророков последнейший назван бысть. К тому рече, яко прежде скончания мира долженствуют предварити десять див или знамений, имже скончавшимся, и мира конец настанет.

Общее сказует книжица, мнение есть, яко век мира сего имать быти седмьдесять тысящ лет. Егда же исполнятся 62960 лет, 7000 убо годов человек обладати имеет, по мнению же арапских астрологов сказуется, яко в оставшиеся 40 лет мир не токмо людей не имея, но и всякия твари празден пребудет. Протчее сие о скончании мира откровение, от Мухаммеда тако сотворено быти баснословят:

Мухаммеду некогда стоявшу на молитве, прииде к нему Гавриил, при-
56 несши с собою два яблока от древес райских / и даде ему оная, ничтоже глаголющи. В тоже случися время приити племянникам его Гасану и Гусеину, посещения ради дяди своего, имже обоим Мухаммед по яблоку даде. Племянники же потом во своя возвратившеся, оные яблоки дадоша учителю своему, глаголюще, яко сия от дяди своего Мухаммеда в дар прияша. *Годже*, то есть учитель, тайнство вещи уразумев, едино яблоко съяде. По которого вкушении, абие чрево его ведением тайнств и откровением будущих вещей надмеся. И тако ведению тому от сердца к языку простирающуся, имущих приити вещей историю слушающим сказывати начат, которого чудеси слух егда до ушей Мухаммедовых доиде, он косно к Ибни Акыб (тако бо той племянников его учитель называшеся) прииде и рукою своею чрева его коснувся, ведение еже чрез вкушение яблока получил бяше паки скрыл и да не множайшая изъя-

[DESPRE APOCALIPSUL MUHAMMEDAN] CARE CUPRINDE HRISME[225] SAU PREVESTIRI REVELATORII ALE PSEUDOPROFETULUI MUHAMMED DESPRE LUCRURILE CE SE VOR ÎNTÎMPLA ÎNAINTE DE A PIERI LUMEA

[*Partea întîi*

GENERALITĂŢI[226]]

Circulă la muhammedani o cărţulie numită *Esrarii djefirii rumuz*, adică „Lucrurile ascunse sau tainele apocaliptice sau revelatoare, spuse prin semnele *djefr* şi *rumuz*", care începe aşa: „Ştiut fie că Dumnezeu este cel puternic, cel ce este, cel ce a adus lumile acestea din nimic la fiinţă şi care şi-a arătat făpturilor puterea, pentru că pe toate le va aduce la sfîrşitul şi la pieirea lor" [227]. De aceea, Muhammed răspundea celor ce-l întrebau uneori despre sfîrşitul lumilor că aceasta numai Dumnezeu o ştie. A mai spus că el şi sfîrşitul lumii au venit împreună, însă el a fost trimis ceva mai înainte de sfîrşitul lumii. Rostind aceasta, le-a arătat două degete, arătătorul şi mijlociul. Lucru pe care tîlcuitorii l-au înţeles astfel: degetul arătător înseamnă credinţa *Curanului*, pentru că aceştia au obiceiul să facă mărturisirea credinţei ridicînd degetul, iar degetul mijlociu, care este al doilea după cel arătător, arată că după legea *Curanului* sfîrşitul lumii e foarte aproape, de aceea a şi fost numit Muhammed cel mai de pe urmă profet. Pe lîngă aceasta, a mai spus că înainte de sfîrşitul lumii trebuie să se întîmple zece minuni sau semne, la sfîrşitul cărora va veni şi sfîrşitul lumii.

După opinia generală, spune cărţulia, veacul lumii acesteia va fi de şaptezeci de mii de ani. Iar cînd se vor împlini 62960 de ani, 7000 de ani va domina omul. După părerea astrologilor arabi, se spune că în cei patruzeci de ani rămaşi lumea va rămîne nu numai fără oameni, ci şi pustie de orice făptură. Iar altă descoperire despre sfîrşitul lumii se băsneşte că a fost făcută de Muhammed astfel:

Odată, cînd Muhammed se ruga, a venit la el Gabriel, aducînd două mere din pomii raiului / şi i le-a dat fără să spună nimic. În aceeaşi vreme 56
s-a întîmplat să vină la el nepoţii săi Hasan şi Husein [228] ca să-şi viziteze unchiul, şi Muhammed a dat fiecăruia cîte un măr. Întorcîndu-se nepoţii acasă, au dat merele dascălului lor spunîndu-i că le-au primit în dar de la unchiul lor Muhammed. *Hodje*, adică învăţătorul [229], pricepînd taina lucrului, a mîncat un măr. Îndată ce l-a mîncat, pîntecele [230] i s-a umplut de cunoaşterea tainelor şi i-a crescut prin descoperirea lucrurilor viitoare. Şi astfel, cînd ştiinţa aceea a ajuns de la inimă la limbă, a început să spună celor ce-l ascultau istoria lucrurilor care aveau să vină. Cînd zvonul despre această minune a ajuns la urechile lui Muhammed, el s-a dus tiptil la *Ibni Akîb* (aşa se numea învăţătorul nepoţilor) [231] şi, atingîndu-i pîntecele cu mîna, a ascuns din nou cunoaşterea pe care o luase prin mîncarea mărului şi l-a oprit, ca să nu dea

влял бы запретил, глаголя: «Божия сокровеннейшая сокровища многа суть, ихже ключи суть пиитические языки», предреченный убо Акыб многая от оных сокровищ восприял бяше и в народ тогда рассеял.

Но бог тако вещь устроевая, малая некая человеком знати и разумети соизволил, протчая ме истребил от памяти слышавших. Оная же яже с скрижалей памяти в книгу собрашася содержатся тысящию и седьмию стами строк (ихже Али, един от четырех Мухаммедовых наследников на кожи верблюжей начертал) а книга та вся разделяется на 28 глав и всякая глава под седмидесять императоров именами означается. Ихже аще в число положиши, тысяща девятисот шестидесять императоров имена собираются, которые все во свое время родитися и царствовати долженствуют. Паки суть в тойже книзе и иные седмь глав, седьми планетам соответствующие, яже предзнаменуют седмь *ифанов* из *халифов*, сынов Отмановых. От нихже первый есть Муавие и последний Мерван, сын Мухаммедов, ихже властительство продолжится чрез осмь лет и тысяшу месяцов. Суть к тому иные дванадесять глав, по числу двунадесяти месяцов, в годовых зодиаках преходящих, которые знаменуют властительство толикогоже числа халифов, сынов Мегди, от нихже первый будет Абас, последнейший же Мухаммед. Таже напоследок есть иная особливая глава, в нейже означаются племена *дукели* реченные, которые древле всем кругом земным обладаху. Грады же от сих родов сочи-
57 ненные и по времени разоренные, таможде сочисляются 21611, которые / все во свое время возобновлены и от властителей тех времен управляемы быти имеют.

В тойже книзе, имущие предварити скончание мира десять оные дивы или знамения от Мухаммеда предреченные исчисляются, сиречь: 1 — Явление *Мегди*; 2 — Нашествие сынов *Асфер*; 3 — Завоевание Константинополя; 4 — Пришествие *Теджджиали*, то есть Антимухаммеда; 5 — сошествие Иисуса Христа; 6 — Нападение рода *аджиудж* и *маджиудж* глаголаемого; 7 — Солнца от запада восхождение и проч. (о нихже нижше) подробну изъявляются. На конце же книги страшное налагается проклятие тому, аще который ведая сия тайнства открыет оная варварам и неученным (христиан и протчих не сущих мухаммеданы разумеет), дондеже сам бог свой промысл и могущество всем явити изволит. Мы же сего Мухаммедова проклятия неведуще, елико нам от него посмеяния достойных, тайнств уразумети время допустило, любопытному читателю открыти не отречемся.

Егда глаголет, предопределенное оное приидет время, глава года того будет скора и вкратце преходящая. О, Юсуф, ты даждь известие и от письмени [ع] *аин* поздравление рцы, *аине* (то есть зерцалу мира), обаче [س] *син* (письмя *с*) держит имя твердейшее император новый есть, всадник удивительный, путь его пространнейший, иже во многие годы многими обладает странами от жителей некиих в свою примет протекцию, некиих же изгонит, а *дукилов* власть оставлена будет. В тож время страны *Рум*, то есть Греции или Европы и грады их и обитатели тиранства его ради и утеснении, яже сотворит, погибнут, убогих сердца или души умучит, ты же, емуже разум дается, внимай, яко близ есть, да той по подобию птицы силом ят будет.

Ты блюдися от письмени [ر] *ры (р)* зане и сия настоит и преидет. Паки блюдися пса того, который во дни и в нощи круг сердца (человеческого) обходит, зане коснящего в оном уединении друг есть: того ради по всей земли брани, битвы и сечи будут. Ученые уйдут, неученые же останутся. В оное

la iveală prea multe, zicînd: „Comorile cele prea ascunse ale lui Dumnezeu sînt multe, iar cheile lor sînt limbile poetice". Sus-pomenitul Akîb primise deci multe din acele comori și le răspîndise în popor.

Însă Dumnezeu, astfel tocmind lucrul, a binevoit ca numai puține să fie cunoscute și înțelese de oameni, iar pe altele le-a șters din memoria ascultătorilor. Iar cele care de pe tablele memoriei au fost adunate în carte sînt cuprinse într-o mie și șapte sute de rînduri (pe care Ali, unul din cei patru urmași ai lui Muhammed, le-a însemnat pe piele de cămilă), iar cartea aceea toată se împarte în 28 de capitole, și fiecare capitol este însemnat cu numele a șaptezeci de împărați, pe care de le vei pune la număr se adună numele a o mie nouă sute șaizeci de împărați, care trebuie să se nască și să domnească toți la vremea lor. Mai sînt în cartea aceea șapte capitole care corespund celor șapte planete ce prevestesc pe cei șapte *ifani* dintre califi, fiii lui Otman [232]. Dintre ei, primul este Muavie și ultimul Mervan, fiul lui Muhammed. Domnia lor va dura peste opt ani și o mie de luni. Sînt încă alte douăsprezece capitole, după numărul celor douăsprezece luni, care trec prin zodiacurile anului, însemnînd domnia aceluiași număr de califi, fii de-ai lui Mehdi. Dintre ei primul va fi Abas, iar cel mai de pe urmă Muhammed [233]. De asemenea, se află la sfîrșit un capitol special în care sînt însemnate triburile zise *dukeli* [234], care în vechime stăpîneau tot globul pămîntesc. Iar cetățile făcute de aceste neamuri și dărîmate cu timpul sînt numărate tot acolo la 21611, care, / toate la vremea lor, vor fi restaurate și vor fi cîrmuite de către 57
stăpînitorii acelor timpuri.

În aceeași carte se înșiră cele zece minuni sau semne prezise de Muhammed care au să vină înainte de sfîrșitul lumii, adică: 1. Arătarea lui *Mehdi*; 2. Invazia fiilor lui *Asfer*; 3. Cucerirea Constantinopolului; 4. Venirea lui *Tedjdjiali*, adică a lui Antimuhammed; 5. Pogorîrea lui Iisus Hristos. 6. Năvălirea neamului zis *adjiudj* și *madjiuds*; 7. Răsărirea soarelui de la apus și altele (despre care se arată amănunțit mai jos) [235]. Iar la sfîrșitul cărții se aruncă un blestem aceluia care, știind aceste taine, le va descoperi barbarilor și celor neînvățați (înțelegînd pe creștini și pe ceilalți care nu sînt muhammedani), cît timp Dumnezeu însuși va voi să-și arate tuturor purtarea de grijă și tăria sa. Dar noi, neștiind acest blestem al lui Muhammed, nu vom omite să descoperim cititorului curios cîte ne-a îngăduit vremea să cunoaștem din tainele lui cele vrednice de rîs.

Cînd, zice * [236], va veni vremea cea mai dinainte hotărîtă, începutul acelui an va trece grabnic și pe scurt. O, Iusuf, tu vestește și rostește o urare de la litera [ع] *ain, aine* (adică: oglinzii lumii) [237]. Dar *sin* [س] (litera *s*) are un nume mai tare. Există un împărat nou, călăreț minunat; calea lui e foarte largă și el va stăpîni mulți ani, multe țări; pe unii dintre locuitori îi va lua sub protecția sa, iar pe alții îi va izgoni, și stăpînirea *dukililor* va fi părăsită. În aceeași vreme țările *Rum*, adică ale Greciei sau ale Europei, și cetățile lor și locuitorii vor pieri din pricina tiraniei și strîmtorării pe care le va face, pentru că pe cei învățați și știutori îi va pierde, inimile sau sufletele celor săraci le va chinui. Iar tu, căruia ți s-a dat înțelegere, ia aminte, căci se apropie [vremea] ca acela să fie prins cu lațul ca o pasăre.

Ferește-te însă și de litera [ر] *rî* (*r*), pentru că și aceasta va veni și va trece. Iarăși păzește-te de cînele care umblă zi și noapte în jurul inimii (omenești), pentru că este prieten cu cel ce se împotmolește în acea însingurare. De aceea, peste tot pămîntul vor fi lupte, bătălii și măceluri.

* *Esrâr-i cefr-i rümûz.*

время будет год без всякого весе́лия и ликования. И речено бысть мне (глаголет творец, откровения, Мухаммед), яко во оное время вол почтен, осел благоприятен, волк любезен, коза ненавидима будет, буйвол в свирель возыграет, дивый вол в гусли брящати имеет, лисица меру гласов держати будет, заяц гласом воспоет человеческим и любовь утвердитися. О, *Салиг*! (свойственное имя есть «Мир» знаменуюсщее) с *месалигом* (то есть «Вещей устроением») вкупе «Мир» рцыте: / «Человеческое сей имеет естество и имя, что ясно видимо есть, но широким обдарен есть желудко́м».

В тож время свеща горети не будет, свет скрыется, отрочатам брада израстет и новорожденные возглаголют. Таже по сих временах тысяща удивительных вестей явятся. Тыже, который малейшую имееши знания частицу, вещи сочисляй и сладость разумения от знаменоевания сих характиров поемли, зане во время предуставленеое, род сынов *Асфер* (которой род *сыкалаб*, то есть славенский быти разумеют) явитися имеет, егоже предварит или вождь того будет *Илджи Ашкар*, имже явившимся, на Греческом мори три битвы будут превеликие и иные дге на Мори Ионическом.

По нашествии сего племени, письмя [م] *мим* (*м*) от письмени [ق] *каф* (*к*) утеснено будет, которое силою *Гемже* (Самсона) и знамением его [ء] (есть же письмя *гамже*, еже содержит половину гласа *альфы* = *а*), крепость града окружит и из тоя чрез неверного извержется, зане сей род есть карабль вестей преисполненый, сияния кроплющий, звезда злочинная или злодейственная и великих возмущений изобретатель (аки волк на овцы нападающий).Тыже, превозмогающим сим злым, немалодушествуй, ниже отчаявайся, зане Египет бодрствует, который в кую-либо страну угодно ему покажется вся повлечет и сотворит, еже хощет. Узриши тогда письма [ا] *елиф (а)* письмени [س] *син (с)* предидущее или [س] *син (с)* пред [ا] *елиф (а)* идущее, которые будут вина, еяже ради в темницах заключенные разрешатся силою единого отрочате благолепнейшего, который в кратком времени арапскими завладеет островами.

Ниже должен еси запамятствовати во оно время смотреливых человеков, то есть татар, сего бо не сотворит, разве который в дому празден седящи, не будет бодрствен. Прииди убо ты, о, благополучнейший в человецех, письмя [ی] *ясь (і)* с письменем [ا] *елиф (а)* вкупе покажи, то есть в оные годы егда из *Арак* (персидского царства провинция есть) приити имеет. Будет же красноличное оное отроча отверстых рук (то есть щедроподательно), лицем сиятельно, высоким одарено возрастом, видом смугло или кастановое, егоже имя от половины знаемо есть, зане связанных разрешит и свободит оковами обложенных. Седмь лампад или светильников возжет, девять начал имети будет, погрешение же едино токмо сотворит.

Сему времени прешедшу арапское упадет властительство и некие острова в Греции опустошася, протчая же Греция в мире и тишине отпочиет. Возмнят /
59 многие, яко уже приближися конец мира, но еще не будет, ибо по девяти родех оного отрочате, иное родится отроча, еже в Риме господствовати будет. Во оное время горе состоянию или Империи Римской; во имя оного отрочате напишутся два письмена: [م-م] *мим (м м)*, что или Мухаммед или Магмуд разумеется.

По девяти стах (може быть летех) некоея пространнейшия нации власть престанет и оное властительство в иную преидет нацию. Ибо в науках искусний, которые из стран *Арак* изыдут, убиени будут, непотребнейшие же и неученые превеликие одержат княжества. Паки, рече бог, яко прорастет леторасль,

Cei învățați vor pleca, iar cei neînvățați vor rămîne. În acea vreme anul va fi fără nici o veselie și bucurie. Și mi s-a spus (zice autorul dezvăluirii, Muhammed)*[238] că atunci boul va fi respectat, asinul plăcut, lupul prietenos, capra urîtă, bivolul va cînta din fluier, boul sălbatic va cînta din guzlă, vulpea va ține măsura glasurilor, iepurele va cînta cu glas omenesc și dragostea se va întări. O, *Salih!* (nume propriu care înseamnă „Pace"), împreună cu *mesalih* (cu „rînduirea lucrurilor"), ziceți împreună „Pace": / „Fire și nume 58
omenești are acesta, se vede limpede, dar este înzestrat cu un stomac încăpător".

În aceeași vreme făclia nu va arde, lumina se va ascunde, copiilor le va crește barba și nou-născuții vor grăi. De asemenea, după vremurile acelea se vor arăta o mie de vești minunate și știri negrăite. Iar tu, cel ce ai cea mai mică parte de cunoștință, socotește lucrurile și ia dulceața înțelegerii de la sensul acestor litere, pentru că la vremea de mai înainte rînduită se va arăta neamul fiilor *Asfer* (prin care se înțelege poporul *sîkalab*, adică cel slav)[239], înaintea căruia va merge sau a cărui căpetenie va fi *Ildji Askar*[240], care, cînd se va arăta, vor fi pe Marea Grecilor trei bătălii mari și alte două pe Marea Ionică.

După venirea acestui neam, litera [م] *mim* (*m*) va fi oropsită de litera [ك] *kaf* (*k*) [*ḳ*], care cu puterea lui *Hemje* (Samson)[241] și cu semnul lui [ء] (litera *hamje* cuprinde jumătatea sunetului *alfa=a*) va înconjura cetatea orașului și va fi aruncată din ea de un necredincios, pentru că acest neam este ca o corabie plină de noutăți, care împrăștie raze, stea malefică sau făcătoare de rele, și născocitor de mari tulburări (care se năpustește ca lupul asupra oilor). Dar tu, cînd vor propăși acești răi, nu slăbi cu duhul, nici nu deznădăjdui, pentru că Egiptul veghează și va atrage toate în orice țară îi va plăcea și va face ce voiește. Vei vedea atunci litera [ا] *elif* (*a*) mergînd înaintea literei [س] *sin* (*s*) sau [س] *sin* (*s*) mergînd înaintea lui [ا] *elif* (*a*). Acestea vor fi pricina pentru care cei închiși în temnițe se vor dezlega cu puterea unui prunc preafrumos, care în scurt timp va cuceri insulele arabe.

Și nu trebuie atunci să porți ranchiună oamenilor cu ochi ageri, adică tătarilor, căci nu va face aceasta decît cel care, șezînd cu mîinile în sîn în casă, nu va veghea. Deci vino, tu, cel fericit intre oameni, arată litera [ی] *ias* (*i*) împreună cu litera [ا] *elif* (*a*), în anii aceia cînd va veni din *Arăk* (provincie în împărăția perșilor)[242] și va fi un prunc frumos la față, cu mîinile deschise (adică darnic), fața luminoasă, înalt la stat, cu chipul oacheș sau smead, al cărui nume este cunoscut de la jumătate, pentru că pe cei legați îi va dezlega și-i va slobozi pe cei ferecați în cătușe. Șapte făclii sau sfeșnice va aprinde, va avea nouă începătorii, dar va face o singură greșeală.

Trecînd această vreme, dominația arabă va cădea și niște insule din Grecia se vor pustii, iar cealaltă Grecie se va odihni în pace și liniște. Multora li se va părea / că s-a apropiat sfîrșitul lumii, dar el nu va fi încă, pentru 59
că după nouă generații ale pruncului aceluia se va naște un alt prunc care va domni la Roma. Amar va fi atunci stării sau Imperiului Roman. În numele acelui prunc se vor scrie două litere [م-م] *mim* (*m-m*), al căror sens este sau Muhammed sau Mahmud.

După nouă sute (poate de ani) va înceta stăpînirea unei nații foarte răspîndite, și stăpînirea aceea va trece la o altă nație. Cei iscusiți în științe, care vor ieși din țara *Arak*, vor fi uciși, iar cei mai ticăloși și neînvățați vor ocupa principate foarte mari. Și a zis Dumnezeu că va răsări o odraslă, adică

* *Ibidem.*

то есть султан превысочайший, егоже имя в средине имети будет [م] *мим (м)* и рекоша двояким страхом одержим быти имеет, [ق] *каф (к)* но страх ему ничтоже пользует. И рече пророк: «Сия имена близка суть с собою, зане письмена [ج] *джим* (*дж*) долженствуют обратитися в [س] *син (с)* и в том прославитися». Протчее рекоша, яко под письменем [ق] *каф (к) Кайсар* (кесаря) всячески разумети подобает. В последние дни *Селим* некий (то есть который под письменем [س] *с* назначен быти хощет) западные островы от письмени [ق] *к* исторжет. И собрав письмена [ج] *джим (дж)* и от *джим* призвав письмена [ا] *елиф (а)* и [ن] *нун (н)* прежестокие воздвигнут сражения, но [ن] *нун (н)* богу помоществующу и товарищу его [س] *син (с)* власть над западом и востоком одержит, даже до пришествия *Мегдиева*. Обаче не оскудеют вражды и превеликие между ими сопротивления, которых виною имуща быти скажут *Али* некоего. Ибо первый чином [س] *син (с)* властительства лакомый и славолюбный, весь круг земный к себе привлещи усиловатися будет: обаче не ино что, разве разорение и опустошение людем принесет.

Паки рече, яко между седьмию крепчайшими (из нихже вышший и сильнейший будет Мурадин некий и начальствовать имеет седмьдесять — годы или месяцы разумеется, того не означестся) востанут битвы и падения будут страшние. А понеже [س] *син (с)* беззаконно власть восхитити приступит, в самый той момент, вонъже на престол взыти имеет и властительство [روم] *рум* (греческое или римское) к роду [سلجه] *селдже* именованному преидет. Сим сотворшимся, последний находящий [س] *син (с)* письмя [م] *мим (м)* убиет. Ибо рече: «[س] *син (с)*, иже [م] *мим* (*м*) убил, бяше могутством и крепостию [ع] *аин (а)* пойман и в темницу всажен таже и убиен будет».
50 Паки рече: «Который заключен бысть / в самом граде и еще под знамением [س] *син (с)* изыдет и [ع] *аин (а)* убийцу погубит. Но последний [ق] *каф (к)* и сего [س] *син (с)* уловит, дом же и престол свой паки восприимет».

В сих обращениях на Греческом мори, при брезе Константинопольском, три краты сражение учинится и во устех меча будет падение и убийство превелие. В сих бранех, народ града того весь погибнет, часть его мечем, часть же гладом снедена будет, так, что ни един от человек в живых останется, который к исполнению некоего дела удобен судилбыся. По сих неверные (христиане) от всюду во едину стекутся и на муслиманские нападут области и победоносцы от своих подданых утеснение восприимут. Протчее во оно время тому, который здравый разум имеет, лепотствует на высочайшие бежати горы и тамо спасения себе искати и кроме молитв к богу ничтоже ино помышляти или делати.

Еще рече, яко в оное время (якоже богу ведомо есть) кровный потоп будет, имже лице земли покрыется, зане бог един и крепкий сему тако быти повелел. Паки рече, яко между [ا] *елиф (а)* и [م] *мим (м)* страшная брань востанет, в котором сражении един от [غ] *гаин (г)* письма [ك] *кяф (к* тонькое) погубит и мученика божия того сотворит. Сим такожде минувшим, племя некое явится, которого для нескольких сот лет никтоже виде когда. Миролюбные сего рода человецы одолеют неверных христиан и страны их опустошат, пачеже провинциам франков и самому Риму превелий нанесут убыток.

Обаче *Али* (един от четырех наследников Мухаммедовых) рече: «По девяти стах, восточные страны к падению и опустению преклонятся и род [بنى اصفر] *бениасферов* (сынов *Асфер*) начнет знамения браней воздвигати. Из сего рода знаменитейший некто и особливый явится муж, который имеет быть учащатель церкви и благоговейный и имя имети будет подобное именам пророческим; явление его будет в девятый год. Возвеличится красноречием

un sultan preaînalt, al cărui nume va avea la mijloc [م] *mim* (*m*), şi că va fi cuprins de o îndoită spaimă [ك] *kaf* (*k*)[*ķ*] însă spaima nimic nu-i va folosi. Şi a spus prorocul :„Aceste nume sînt apropiate între ele, pentru că literele [ج] *djim* (*dj*) trebuie să se transforme în [س] *sin* (*s*) şi prin aceea să se proslăvească. Au mai spus că prin litera ق] *kaf* (*k*) [*ķ*] trebuie înţeles neapărat *Kaisar* (Caesar) [243]. Iar în zilele de pe urmă, un oarecare *Selim* (care sub litera [س] *s* vrea să fie numit) va smulge insulele din apus de la litera [ق] (*k*) [*ķ*]. Şi adunînd literele [ج] *djim* (*dj*), şi de la *djim* chemînd literele [ا] *elif* (*a*) şi [ن] *nun* (*n*), vor stîrni sîngeroase bătălii. Dar [ن] *nun* (*n*) cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu tovarăşul său س] *sin* (*s*) vor obţine stăpînirea peste Apus şi Răsărit, chiar pînă la venirea lui *Mehdie* [244]. Dar nu vor lipsi duşmăniile şi cumplitele împotriviri dintre ei, a căror cauză se spune că ar fi un *Ali*. Căci [س] *sin* (*s*), primul în grad, lacom de stăpînire şi iubitor de slavă, se va sili să atragă la sine întregul glob al pămîntului; însă nu va aduce oamenilor altceva decît distrugere şi pustiire.

Iarăşi a zis că între cei şapte mai tari (cel mai înalt şi mai puternic dintre ei fiind un oarecare Muradin) [245] care vor domni (se înţelege ani sau luni, dar nu se arată) se vor ridica bătălii şi vor fi căderi înfricoşate. Dar întrucît [س] *sin* (*s*) se va apropia în chip nelegiuit să răpească stăpînirea, chiar în clipa cînd se va sui pe tron, stăpînirea [روم] *rum* (grecească sau romană) [246] va trece la neamul numit [سلجه] *seldje* [247]. După acestea, venind ultimul [س] *sin* (*s*), va omorî litera [م] *mim* (*m*), pentru că a zis: „[س] *sin* (*s*) care l-a omorît pe [م] *mim* (*m*) cu tăria şi puterea lui [ع] *ain* (*a*) e prins, aruncat în temniţă şi va fi ucis". Iarăşi a zis: „Cel ce-a fost închis / chiar în cetate, şi încă sub semnul lui [س] *sin* (*s*), va ieşi şi-l va prinde pe ucigaşul [ع] *ain* (*a*). Iar ultimul [ق] *kaf* (*k*) [*ķ*] îl va prinde şi pe acest [س] *sin* (*s*), reluîndu-şi casa şi tronul". 60

În timpul acestor frămîntări, pe Marea Grecilor, la ţărmul Constantinopolului, va fi de trei ori bătălie şi în ascuţişul sabiei va fi cădere şi mare măcel. În aceste războaie poporul cetăţii va pieri tot, o parte de sabie, iar alta mîncat de foame, aşa că printre cei vii nu va rămîne nici un om în stare să îndeplinească vreun lucru. După aceasta, necredincioşii (creştinii) se vor aduna de pretutindeni şi vor năvăli în ţările musulmane şi biruitorii vor fi oprimaţi de supuşii lor. În vremea aceea, cine are minte sănătoasă să caute să fugă pe munţii cei mai înalţi şi să-şi caute acolo scăpare şi să nu gîndească sau să facă altceva decît rugăciuni către Dumnezeu.

A mai zis că în vremea aceea (după cum ştie Dumnezeu) va fi un potop de sînge care va acoperi faţa pămîntului, pentru că Dumnezeul cel unul şi tare a poruncit să fie aşa. Iarăşi a zis că între [ا] *elif* (*a*) şi [م] *mim* (*m*) se va stîrni un groaznic război, în care luptă unul din [غ] *ghain* (*g*) va pierde litera [ك] *keaf* (*k* subţire) şi-l va face mucenic al lui Dumnezeu. De asemenea, trecînd acestea, se va arăta o seminţie pe care de vreo cîteva sute de ani nimeni n-a văzut-o. Oamenii aceştia iubitori de pace vor învinge pe necredincioşii creştini şi le vor pustii ţările şi mai cu seamă provinciile francilor; şi chiar Romei îi vor pricinui foarte mare pagubă.

Dar *Ali* (unul din cei patru urmaşi ai lui Muhammed) zice: „După nouă sute [de ani] ţările răsăritene vor începe să decadă şi să se pustiiască, iar neamul [بني اصفر] *beniasfer* (al fiilor lui *Asfer*) [248] va începe să ridice semne de război. Din acest neam se va arăta un bărbat foarte renumit şi deosebit dascăl al bisericii şi cucernic, iar numele lui va fi asemănător cu numele prorocilor. El se va arăta în anul al nouălea, va excela în elocinţă,

имже множайших к себе обратит. По царствовании же, чрез неколико времени. под некиим славным градом, на брезе некия реки великия умрет. Во время господствования его превеликие несогласия будут, вина испивания, что кровь знаменует, яйц яствие (что мор означает) и восточные страны гладом томимы будут». Тойже Али рече: «Сотворшуся полному луны обращению, приключатся заточения, изгнания и рассеяния».

Сказуют же, яко обращение луны от сотворения Адама в седмь тысящ-
61 ное лето исполняется / а год обращением единыя весны и единыя зимы окончевается, дванадесять же зодиаков едину весну и едину зиму составляют (то есть солнцу от единого [نوروز] *Невруз* до другого преходящу. Есть же [نوروز] *Невруз* равноощие весенное). Обаче месяц, егоже мы видим дванадесять крат к томужде пункту возвращающися, целый год описует, хотя солнечного года иное есть разумение. Того ради месяц *Муеаррем* (иже первый месяц числится) иногда зимою, иногда же весною бывает. Зане по смотрению года солнечного и тритцать лет единожды в томже с Солнцем возвращается зодиак. Емволический солнечный год кончается в двести десять лет.

АПОКАЛИПСИСА МУХАММЕДАНСКОГО

Часть вторая

О дивах или знамениях конец мира предваряющих

Внимай ты, да разумееши та, яже тайнства прияти имут и предваряющие конец погибели мира дивы или знамения. Тайнственная бо книга предаде, яко пророк изволил есть открыти и нам предвозвестити, яко всячески конец мира присутствовати долженствует. Глаголет бо:

«Послан есмь от бога пресвятого мало прежде скончания мира и положил утеху мою под сению *гарем* (то есть храма Мекканского) да бых возвестил, яко первее явитися долженствует род сынов *Асферов* и святейший *Мегди*, понеже близ конца мира сего приидет сей халифе божий (то есть князь, наместник), иже, егда исполнится злостей и беззаконий своею правдою, которую творити имеет падения вещей человеческих восставит, нищих же и убогих обогатит всякими благими, повеления божия исполнит без снисхождения, сиречь Мегди святый сия сотворит».

Знамения же, яже сего Мегди предварити имеют, пророк показал, яко кроме взаимных противностей и раздоров *мезчиды* (храмы) будут премногие, молитвы же в тех храмех деющии зело малочислении; в куплях и торгах человеческих праведного и неправедного, позволеного и возбраненного, никоеже будет разнство, никоеже различие, зане устроения вещей и устроений делатели,
62 книгу / закона *(Куран)* читати убо преизрядно будут, употребления же правды не познают. А хотя которые и познают, сие для лихоимства и прибытку сотворит, которое зло, яко болезнь епидемическая найдет на них. Жены яко начальницы на коней всядут и людем судити и повелевати будут. Отрочата сенаторства достойнство возимеют, домы превысокие и с великим иждивением себе созиждут, да от народа зримы будут, любяй добродетель возненавидится. Все к вещем мирским и тленным труд приложат. Жен стыдение истребится и

prin care pe mulţi îi va întoarce către el. După ce va domni, va muri peste cîtva timp, în preajma unei cetăţi slăvite, pe malul unui rîu mare. În timpul domniei lui vor fi foarte mari neînţelegeri; băutură de vin, ceea ce înseamnă sînge, mîncare de ouă (ceea ce înseamnă molimă), iar ţările din răsărit vor fi chinuite de foame". Acelaşi Ali a zis: „După un ciclu lunar complet vor fi întemniţări, izgoniri şi strămutări".

Se spune că ciclul lumii de la facerea lui Adam se împlineşte în anul
7000; / anul se încheie prin rotaţia unei primăveri şi a unei ierni; iar cele 61
douăsprezece zodiace alcătuiesc o primăvară şi o iarnă (adică trecînd soarele de la un [نوروز] *Nevruz* la altul; نوروز] *Nevruz* înseamnă echinocţiul de primăvară) [249]. Luna pe care o vedem revenind de douăsprezece ori în acelaşi punct descrie un an întreg, deşi potrivit anului solar socoteala este alta. De aceea luna *Muharrem* (considerată drept prima lună) [250] uneori cade iarna, alteori primăvara. Căci după calculul anului solar, la treizeci de ani o dată revine luna împreună cu soarele în acelaşi zodiac. Embolic însă, anul solar se încheie în două sute zece ani [251].

Partea a doua

A *APOCALIPSULUI* MUHAMMEDAN

Despre minunile sau semnele care premerg sfîrşitului lumii

Ia aminte, tu, ca să înţelegi ce taine şi minuni sau semne vor veni, premergătoare sfîrşitului pieirii lumii [252]. Cartea aceasta plină de taine ne-a transmis că prorocul a binevoit să ne descopere şi să ne vestească mai dinainte că sfîrşitul lumii trebuie să se arate în fel şi chip. Căci zice: „Sînt trimis de la Dumnezeu preasfîntul cu puţin înainte de sfîrşitul lumii şi a pus mîngîierea mea sub umbra *harem* (adică a templului de la Mecca) [253], ca să vestesc că mai întîi trebuie să se arate neamul fiilor lui Asfer şi preasfîntul *Mehdi*, căci aproape de sfîrşitul lumii acesteia va veni acest calif al lui Dumnezeu (adică prinţul locţiitor) şi, cînd se va umple lumea de răutăţi şi fărădelegi, va îndrepta, prin dreptatea pe care o va face, căderile fiilor omeneşti, iar pe săraci şi pe oropsiţi îi va îmbogăţi cu toate bunătăţile şi va împlini fără de nici o îngăduinţă poruncile lui Dumnezeu, adică *Mehdi* cel sfînt va face toate acestea".

Profetul a arătat şi semnele care vor premerge acestui Mehdi, anume că, deşi vor fi duşmănii şi certuri, *mezcid*-ele (templele) [254] vor fi foarte multe, dar cei ce se roagă în ele foarte puţini la număr; în cumpărări şi negustorii nu se va face nici o deosebire, nici o diferenţă între ce e drept şi nedrept, îngăduit sau oprit, pentru că şi aşezările lucrurilor şi cei ce aplică aceste aşe-
zări vor citi prea bine cartea / legii (*Curanul*), dar nu vor şti să folosească 62
dreptatea. Şi chiar dacă unii vor şti, o vor face pentru agonisirea de bani şi pentru cîştig, rău ce va veni peste ei ca o boală epidemică. Femeile vor încăleca pe cai ca şi căpeteniile, vor judeca şi vor porunci oamenilor; băieţandrii vor primi rang de senatori, îşi vor zidi case înalte şi cu mare cheltuială, ca să aibă vază în popor, iar cel ce iubeşte fapta bună va fi urît. Toţi vor munci pentru lucrurile lumeşti şi pieritoare. Ruşinea femeilor va dispărea şi vor

едина на другую взыдет. Лживые и прельщающие шеихи (духовные власти или учители) мнози явятся. Князи вместо правды мучительство сотворят и будут злобны, коварны и лукавы. *Улема* (в законе искусные и ученые) будут элочинцы и законопревратницы. *Кады* (судии) дарами прельщающеся, симонию исполнят, лицемерство, блуд, кровосмешение и содомский грех (то есть блудное с мужеским полом возлегание) явно и без всякого стыда будет. Вино яко воду пити начнут; злейшие и грабители первенство одержат, добрые же и кроткие попраны будут. Девы, блужением телесе своего приобретения взыщут, созидающе полаты превысокие возмнятся быти под дугою торжественною, аки самые кесари (цари греческие). Мнози будут клеветники, которые под подлогом ревности, свары и противности возбудят. Жены на торжищи куплю деяти начнут и яко стадо волов по улицам шататися будут, облекшеся в мужеские одежды, мужей себе быти притворят, имения сирот поглотят и позволенным получающиися от уклоншихся к возбраненным утеснение постраждут. Князи людей к управлению великих и трудных дел худейшего кого и недостойнейшего определят. Отступников и возмутителей мирных и предобрых мужей быти изъявят. Жены вино пити будут, нищие же взалчут. Утесненные не услышатся, начальницы будут хищные, злые и неправедные, пастыри — волцы, господствователи пияницы и везири поглотители будут. Наука *Курана* и деяние его сеновное токмо останется. Философия под венцем и под ризою быти возмнится. Продавцы мерила лживые имети будут и богатым убо праведно, нищим же неправедно весити имеют. В продаянии, лести и притворства соделают и милостыню от бога заповеданную неимущим дати отрекутся и иным, да не сотворят того, препятие учинят. С украшении телесном премногое приложат попечение. Теологи слово божие превратно словами токмо услаждающе толковати будут. Знание истинное погибнет в убийстве же и погибели другого неправедное дадут изречение. Различные секты, различные /
63 ереси и различные уставов виды и правила вымыслят. По своему умствованию и воли каноны и правила новые составят и тех употребивше, праведного убо неправедным, неправедного же праведным учинят. Сродники свойственники, яко супостаты и врази всезлобнейшие, зваимными бедствами и утеснениями друг друга озлобляти будут. Новоиздатели и законопревратници мнози, един по другом востанут и аки без прерыву един другого в злобе одолети и превысити потщится. Ученый от входов султанских извергутся и от сообщества их изгонятся. И рече пророк: «Будет потом время некое, егда в людех моих имя токмо закона и сень точию или назнаменание веры муслиманския останется, *Курана* имя токмо воспоминатися будет и следы некие знания явятся, яко законодавца злато и яко самый закон лакомство возимеют. Малыми не будут довольны, многими же не насытятся».

Паки повелел апостол божий (то есть Мухаммед): «По девятистах летех после моей епохи (сиречь от которого времени годы мухаммеданские числитися начаша) самовольное отвержение и отлучение (*Куранова* учения) позволено будет, зане человецы оного времени нечистая и возбраненная за чистая и позволенная содержати имеют. В науках искусных или истинного учения исповедников словес и поучения не послушают, чесо ради ученые побеждени будут, еретики же победители. Но егда сия в человецех сотворятся, ярость божия николиже от них отступит, мор непрестанный нападет, оскудение хлеба и овощей драгость возобладает. И единым словом никтоже в своем состоянии безмятежен и покоен быти возможет. Дожди безвременные и вредоносные

încăleca una pe alta. Șeicii mincinoși și înșelători (autoritățile spirituale sau
învățătorii) se vor înmulți. Principii, în loc de dreptate, vor face schingiuire
și vor fi răutăcioși, perfizi și vicleni. *Ulema* (cei învățați și iscusiți în lege)[255]
vor fi destrăbălați și răstălmăcitori ai legii. *Cadî*-ii (judecătorii)[256], momiți
de daruri, vor face simonie. Fățărnicia, desfrînarea, promiscuitatea și păcatul
sodomiei (adică culcarea desfrînată cu parte bărbătească) vor fi făcute pe
față și fără nici o rușine. Vinul vor începe să-l bea ca apa; răii și jefuitorii
vor avea întîietatea, iar cei buni și blînzi vor fi striviți. Fecioarele vor căuta
agoniseli prin desfrînarea trupului, zidindu-și palate preaînalte și-și vor în-
chipui că se află sub un arc de triumf, ca înșiși cezarii (împărații grecilor).
Vor fi mulți clevetitori care, sub pretextul zelului, vor provoca certuri și
dușmănii. Femeile vor începe a face cumpărături în piață și ca o cireadă
de boi vor hoinări pe ulițe, îmbrăcîndu-se în haine bărbătești și părîndu-li-se
că sînt bărbați; ele vor înghiți averile orfanilor, iar cei învățați cu cele îngă-
duite vor suferi necazuri din partea celor ce s-au abătut de la cele oprite.
Domnitorii vor numi pentru administrarea lucrurilor mari și grele pe cel mai
prost și mai nevrednic. Pe apostați și turburători îi vor proclama drept băr-
bați pașnici și preabuni. Femeile vor bea vin, iar cei săraci vor fi flămînzi.
Cei necăjiți nu vor fi auziți. Cei mai mari vor fi hrăpăreți, răi și nedrepți,
păstorii — lupi, domnitorii — bețivi, iar vizirii — lacomi. Știința *Curanului*
și împlinirea lui vor rămîne ca o umbră. Filosofia își va închipui că se află
sub coroană și sub veșminte. Vînzătorii vor avea măsurători false și celor
bogați le vor cîntări drept, iar celor săraci — nedrept. La vînzare vor face
înșelăciuni și prefăcătorii, iar milostenia cea poruncită de Dumnezeu nu vor
vrea să o dea celor lipsiți, și pe alții îi vor împiedica să facă aceasta. De
împodobirea trupului vor avea foarte multă grijă. Teologii vor tălmăci cu-
vîntul lui Dumnezeu schimonosit, îndulcind numai cuvintele. Cunoașterea
cea adevărată va pieri și vor da hotărîre nedreaptă pentru uciderea și pierza-
nia altuia. Vor născoci diferite secte, felurite / eresuri și chipuri numeroase 63
de rînduieli și reguli. Vor alcătui canoane și rînduieli noi după deșteptăciunea
și voia lor și, aplicîndu-le, îl vor face pe cel drept nedrept, și pe cel nedrept
drept. Rudele și încuscriții își vor face rău unul altuia ca niște potrivnici
și dușmani prea răi, cu nenorociri și silnicii. Se vor ridica mulți născocitori
de lucruri noi și răstălmăcitori de lege, unul după altul, și se vor strădui fără
întrerupere să se învingă unul pe altul și să se depășească în răutate. Cei
învățați vor fi îndepărtați de intrările la sultani și opriți să se apropie de ei.
Și a zis Profetul: „Va fi după aceea o vreme cînd poporul meu va rămîne
numai cu numele legii și numai cu umbra sau semnul credinței musulmane.
Numele *Curanului* va fi doar amintit și vor apărea niște urme ale științei,
pentru că vor avea aurul drept legiuitor și lăcomia drept lege. Cu puține
nu se vor mulțumi, și cu multe nu se vor sătura".

A mai prorocit[257] apostolul lui Dumnezeu (adică Muhammed): „Peste
nouă sute de ani ai erei mele (adică de cînd au început să se numere anii
muhammedani), va fi îngăduită lepădarea de bunăvoie și îndepărtarea (de
învățătura *Curanului*), pentru că oamenii din timpul acela vor socoti cele
necurate și oprite drept curate și îngăduite, nu vor asculta cuvintele și
învățăturile celor iscusiți în științe, nici pe mărturisitorii învățăturii celei
adevărate, de aceea învățații vor fi învinși, iar ereticii învingători. Dar cînd
se vor petrece toate acestea între oameni mînia lui Dumnezeu nu se va de-
părta de la ei, va năvăli o molimă necurmată, va stăpîni lipsa de pîine
și scumpetea legumelor. Și, într-un cuvînt, nimeni nu va putea fi netulburat
și liniștit în starea sa. Vor fi ploi năprasnice și distrugătoare, care vor aduce

будут, от нихже болезни произыдут неисцельные, глад, сухота, вихры, страшные же и непрестанные земли трясения, многажды боязнь и ужас человеком нанесут. Аще же и сим наказани бывше не покаются, неверные власть из рук муслиманских исторгнут и богу попущающу везде супостаты и всегда победители будут, ниже что в своих усилованиях и делах успеют, пока мест род сынов Асферовых нападения не сотворит и донелиже святый Мегди не явится в сражении и озлоблении будут. Пришедшу же Мегди, вера муслиманская паки оздравеет, последующим по ряду скончания мира знамениам». От нихже последнее будет, якоже сам пророк предрече, глаголя: «Люд мой, прежде
64 даже мир не погибнет, да весть, яко всем кругом земным от / запада даже до востока обладати имеет и хотя иногда мир с неверными возимеет, обаче паки к войне и погублению их востати долженствует, дондеже исполнится то, еже предрекох».

Первый член пророчества

О нахождении Бениасферов

Вина глаголет нашествия сынов *Асфер* будет сия, зане все всего света нации в последние дни возжелают, да Рим одержат. Ибо от времен Ноевых от колена Симова нисходяще, даже до времен *Нушревана*, монархию вселенныя персы держаша и все человецы власти их бояхуся и почитаху и приходяще к царю персидскому покланяхуся ему в столном граде *Гедаин* нарицаемом. По том егда наследники и владычествования на Нушреване окончашася, власть к *Хорасану* (парфяном) преиде. Но по неколиких вецех и сему упадшу, монархию египтяне одержаша, от египтян начальство вселенныя к грекам и римлянам пренесеся, имже вселенная поклонися и владык быти признала. Но потом, за умножение беззаконных оных, яже воспомянухом злочинностей и смертных грехов человеческих последует всяко, да монаршеская вселенныя власть к неверным *Бениасфер* преидет. А найпаче, яко пророк изволил есть рещи, что всякия *Курановы* главы первоначальное письмя тайнственное некое содержит знаменование, и скрытое предвещание извествует, яже от тех токмо ученых разуметися могут, которым бог особливое даровал знание. Темже в приходящее время богу попущающу и повелевающу, да вся пророческая исполнятся словеса, неверные мир, егоже прежде с муслиманами имеяху разрушивше, все купно союз и согласие сотворят и соберутся 960 000 неверных (христиан) и с великим устремлением на муслиманов набегнут.

Вину же разрушения мира видех в книзе таковую, яко в столном *Бениасферов* граде, некоторого дня, зело рано, диавол восприемши на себе образ
65 человеческий / и стоя на камени знамя воздвижет и к стекающемуся народу возопиет: «О, вы, христианстии родове! по что стоите? Случай и щастие ваше уже присутствует, да отмщение на муслиманах возмете». Повнегда же все человецы да глас и речения его услышат, соберутся к нему, диавол оный исчезнет. Тою вещи новостию народ изумленный, даже до вечера шепчущи и мятущися пребудет. Нощи же нашедшей, все во своя разыдутся. В оную нощь, диявол паки сядет между рогами единого вола и велиим гласом прежде реченная еще повторяти начнет. Ониже мняще, яко вол проглаголаше, вещь начальником своим возвестят, сиречь яко сие знамя от бога дано им бысть.

boale de nevindecat, foamete, secetă, furtuni. Înfricoșate și necontenite cutremure de pămînt vor pricinui de multe ori oamenilor spaimă și groază. Dar, dacă pedepsiți fiind cu aceasta nu se vor pocăi, necredincioșii vor smulge stăpînirea din mîinile musulmane și cu îngăduința lui Dumnezeu potrivnicii vor fi pretutindeni și întotdeauna învingători și [musulmanii] nu vor reuși în eforturile și lucrurile lor. Pînă ce va năvăli neamul fiilor lui *Asfer* și pînă ce se va arăta sfîntul *Mehdi*, ei vor fi în lupte și necazuri. Dar cînd va veni *Mehdi*, credința musulmană se va însănătoși din nou, urmînd pe rînd semnele sfîrșitului lumii. Iar ultimul dintre ele va fi cel prezis de însuși Profetul, cînd a spus: „Să știe poporul meu că mai înainte de a pieri lumea el va stăpîni
tot globul pămîntesc, de la / apus pînă la răsărit și, deși va avea uneori 64
pace cu necredincioșii, trebuie totuși să pornească iarăși la război spre pierzarea lor, pînă ce se va împlini ceea ce am prezis".

Articolul întîi al prorociei

Despre invazia beniasferilor [258]

Cauza invaziei fiilor lui Asfer va fi — zice — faptul că toate națiile din întreaga lume vor dori în zilele de pe urmă să cucerească Roma. Încă de pe vremurile lui Noe, coborîtor din seminția lui Sim, pînă la timpurile lui *Nușrevan* [259], persanii au avut monarhia mondială și toți oamenii se temeau de stăpînirea lor, îi respectau și, venind la împăratul persanilor, i se închinau în cetatea de scaun numită *Hedain* [260]. Pe urmă, cînd urmașii stăpînirii lui Nușrevan s-au sfîrșit, stăpînirea a trecut la *Horasan* (la parthieni) [261]. Căzînd și aceasta după cîteva veacuri, monarhia au deținut-o egiptenii, de la egipteni stăpînirea lumii a trecut la greci și la romani, cărora li s-a închinat toată lumea și i-a recunoscut drept stăpîni. Dar după aceea, datorită înmulțirii ticăloșiilor nelegiuite pe care le-am amintit și a păcatelor omenești de moarte, urmează ca stăpînirea monarhică a lumii să treacă neapărat la necredincioșii *beniasfer*. Dar mai ales pentru că, după cum a binevoit Profetul să spună, că litera de început a fiecărui capitol din *Curan* cuprinde un înțeles tainic și face cunoscută o prevestire ascunsă, care se pot înțelege numai de cei învățați, cărora Dumnezeu le-a dat o știință anume [262]; de aceea, în vremea ce va să vie, îngăduind și poruncind Dumnezeu ca toate cuvintele Profetului să se împlinească, necredincioșii vor strica pacea pe care o aveau mai înainte cu musulmanii și vor face cu toții alianță și învoială, adunîndu-se 960 000 de necredincioși (creștini) și vor năvăli cu mare avînt asupra musulmanilor.

Cauza pentru care a fost stricată pacea am văzut-o astfel în carte: Într-o zi foarte de dimineață, în cetatea de scaun a *beniasferilor*, luînd dia-
volul chip de om / și stînd pe o piatră va ridica steagul și va striga poporului 65
adunat acolo: „O, voi, neamuri creștine, de ce stați? A venit prilejul și norocul vostru să vă răzbunați pe musulmani". Iar cînd toți oamenii se vor aduna să audă glasul și vorbele lui, diavolul va dispărea. Uimit de noutatea acelui lucru, poporul va rămîne pînă seara șoptind și turburîndu-se. La căderea nopții, toți se vor răspîndi la ale lor. În noaptea aceea diavolul se va arăta iarăși șezînd între coarnele unui bou și va începe cu glas mare să repete cele zise mai înainte. Iar ei socotind că boul le-a vorbit, vor spune căpeteniilor lor că acest steag le-a fost dat de la Dumnezeu. De aceea, toate căpe-

Чесо ради все князи взаемными посольствы един другого к разрушению мира и нанесению брани мусliманом увещают. И тако собравшимся всем неверным и на области мусульманские люте нашедшим многие и кровопроливные брани в западных странах сочинятся и всеми частьми и странами западными овладеют. Жен, сынов и дщерей мусульманских в плен отведут, но египетские народы, богатствы своими заплатив цену, фамилии свои от пленения искупят. Таже Иерусалим завоюют и оные страны все поработят. Потом к Европе возвратившеся, Константинополь облегше возьмут и войско мусульманское даже до Алепа прогонят; близ Алепа же страшное будет сражение, но и тамо побеждены бывше мусульманы к Шаму (Дамаску) побегнут и на полях между Алепом и Дамаском сущих наметы поставят.

Бениасферу за ними непрестанно гонящу, мусульманин на полях тех окружится и тако им от обою страну стоящим се от стран Медины, седмьдесять тысящ мусульманов на сикурс своим пришедше близ стану *Бениасферов* свой стан поставят. Ихже егда узрит род *асферов* ко князем и вождам их посланников пошлет, иже рекут им: «О, вы, людие Мединстии! Нам никаяже есть с вами вражда, но с теми токмо вражду имеем, которые древле сынов и дщерей и жен наших похитиша и плениша. Отступите убо о делех же ваших и состоянии властительства вашего пецытеся». Что слышав войско Мединских мусульманов на три части разделится и едина убо часть речет: «Понеже им с нами никаяже предлежит противность и никуюже брани показуют вину, лучше есть да отступим от них». И тако отлучившися во своя отъидут (сих бог в число клеветников и безумных причтет). Две же части отвещают: «Хотя вам никаяже
66 с нами предлежит вражда, обаче нам с вами есть и еще / превеликая, приидохом бо да помощь и вспоможение подадим мусульманам нашим». Убо наченшейся между ими жесточайшей брани и лютой сотворшейся битве, мединяне побеждающе и отгоняюще *бениасферов* даже до Константина града гнати их будут, град тесною угнетут осадою, страшное устремление сотворше с воплем «Аллаг, Аллаг» на град найдут, тако мусульманам в вязании, пленении и убивании упражняющимся, диавол на высочайшую восшед гору, возопиет и речет: «Вы убо в добывании града сего трудитеся, но домы ваша и чад ваших *Теджджиал* (Антимухаммед) падению подверже». Мусульманы сие от диавола услышавше, оставят брань и во своя си возвратятся.

По отгнании сем, нравы человеческие еще в злейшие изменятся, другом коварство, соседом лесть устроят, молитв и милостынь никиих же сотворят, все о вещех мирских пещися начнут. В *мезчидах* разглагольствовати имут словеса к торжищу и суетствию належащая и подвергутся женам своим, сыны родителем своим непослушны будут. Последующий род предварившего хулити имеет, озлоречит же и прокленет. Того ради пошлет бог на них ярость свою в трясении земли и в повседневных солнца и луны затмениях. Учение *Кураново* и благовестие его ни во что вменятся. Между неверными и мусульманами битвы и поражения никако же оскудеют. Отвсюду хищницы и опустошители выникнут, между которыми злейший паче всех будет емуже имя *Асхибет*. Сей даже к Дамаску пришед, велия и неслыханная бедства нанесет, повесит

teniile se vor îndemna una pe alta prin solii reciproce să strice pacea şi să înceapă războiul cu musulmanii. Şi astfel, adunîndu-se toţi necredincioşii şi năvălind cumplit în ţările musulmane, se vor face multe şi sîngeroase lupte în ţările din apus şi vor ocupa toate ţările şi părţile apusene. Pe femeile, feciorii şi fetele musulmane le vor duce în robie, dar popoarele egiptene, plătind răscumpărarea cu bogăţiile lor, îşi vor elibera familiile din captivitate. Şi Ierusalimul îl vor cuceri, şi toate ţările le vor subjuga. Întorcîndu-se apoi spre Europa, vor lua Constantinopolul prin asediu şi vor goni oştirea musulmană pînă la Alep; lîngă Alep va fi o bătălie cumplită, dar, şi acolo fiind biruiţi, musulmanii vor fugi la Şam (Damasc) [263] şi vor pune corturile pe cîmpiile dintre Alep şi Damasc.

Gonind mereu *beniasferii* după dînşii, vor înconjura pe musulman în cîmpiile acelea şi astfel, stîndu-le de amîndouă părţile, iată că din părţile Medinei vor veni 70 000 de musulmani în ajutorul alor lor, aşezîndu-şi tabăra lor aproape de tabăra *beniasferilor*. Cînd îi va vedea neamul *asferilor*, va trimite la principii şi căpeteniile lor soli care le vor zice: „O, voi, oameni din Medina! Noi n-avem nici o duşmănie cu voi, ci numai cu aceia care au răpit şi au robit mai de mult pe feciorii, fetele şi femeile noastre. Depărtaţi-vă deci şi vedeţi-vă de treburile voastre şi de starea stăpînirii voastre". Auzind oştirea musulmanilor din Medina acest lucru se vor împărţi în trei, şi o parte va zice: „De vreme ce aceştia n-au cu noi nici o vrajbă şi nu arată nici o pricină de război, este mai bine să ne retragem de la ei". Şi astfel, despărţindu-se, vor pleca la ale lor (pe aceştia Dumnezeu îi va socoti împreună cu clevetitorii şi cu nebunii). Iar două părţi vor răspunde: „Deşi voi n-aveţi nici o duşmănie împotriva noastră, avem noi cu voi una / foarte mare, căci am 66
venit să dăm ajutor şi uşurare musulmanilor noştri". Şi începînd între ei o luptă crîncenă şi făcîndu-se bătălie cumplită, medinenii vor birui şi vor goni pe *beniasferi*. Îi vor urmări pînă la cetatea lui Constantin [264], vor strîmtora cetatea printr-o încercuire strînsă şi, făcînd un asalt straşnic cu strigătul „Allah! Allah!", vor intra în cetate. În timp ce musulmanii se vor îndeletnici cu legarea, robirea şi uciderea, diavolul, suindu-se pe un munte foarte înalt, va striga şi va zice: „Voi vă osteniţi cu dobîndirea cetăţii acesteia, iar casele şi copiii voştri le-a prăpădit *Tedjdjial* (Antimuhammed)" [265]. Auzind aceasta de la diavol, musulmanii vor părăsi lupta şi se vor întoarce la ale lor.

După alungarea acelora, moravurile omeneşti se vor face şi mai rele: se vor statornici viclenia prietenilor, înşelarea vecinilor, nu se vor săvîrşi nici un fel de rugăciuni şi milostenii. Toţi vor începe a se îngriji numai de lucruri lumeşti; în *mezcide* vor trăncăni vorbe de clacă şi deşertăciune; bărbaţii vor fi supuşi femeilor lor, iar fiii nu vor asculta de părinţi. Neamul următor va huli pe cel dinaintea lui, îl va calomnia şi blestema. De aceea Dumnezeu va trimite peste ei mînia sa prin cutremure de pămînt şi eclipse zilnice de soare şi de lună. Învăţătura *Curanului* şi bunăvestirea lui vor fi dispreţuite. Între necredincioşi şi musulmani nu vor lipsi defel înfrîngerile şi bătăliile. De pretutindeni vor scoate capul răpitorii şi pustiitorii, dintre care cel mai rău va fi cel numit *Ashibet* [266]. Acesta, venind la Damasc, va pricinui mari şi nemaiauzite nenorociri, va spînzura pe un om cu numele

некоего человека именем *Али* и некую жену ейже имя *Фатме*, чесо ради сам бог тиранна того убиет, из егоже людей двое токмо спасутся и в страну Хорасанскую избегнувше о своем поражении протчим известие подадут. По сем востанет другий, равною дышущи яростию тиранн, емуже имя будет *Сефиали*, от сынов пленников род свой ведущий. Сей первее из *Эмен* (богатой Аравии) явится в Медину и *Кябе* (Мекку) внидет, но посреде града нечаянно погибнет. По сем настанут *Кагтани* и *Джермими*, оба злейшие и нечестивейшие набежники, которые велие бедство и несносное зло людем наведут.

В далечайших странах бениасферовых близ *Хута* (Китая) есть иной
род прозываемый и «зчадие *Кантур*», из сего, глаголю, рода, неверный некий
противу *Руме* (Рима или Европы) с своими якоже *Бениасфер* сотворил пол-
67 чищами выникнет и оную света часть одержати / и к себе привлещи усило-
ватися имать. Словом единым, вся вселенная смущения и мятежа преиспол-
нится.

Паки рече пророк: «В то время явятся тридесять человек, которые, хвалящеся, рекут себе пророков божиих быти и многих малодушных прельстят, аки предтечи *Деджджиаловы*. Обаче бог скоро смятет их, зане истинные муслимане егда ощутят себе в толь смиренном и униженном состоянии положенных быти и в последнюю зол глубину низведенных, возопиют ко богу и избавления от толь многих и толь тяжких зол, чистым воспросят сердцем. Бог же милосердуя о них моление их услышит и Святого *Мегди* в мир пошлет, который в правде умириг вселенную и возобновит, нищих обогатит, падших восставит». Мнят же, яко *Мегди* приити имать от западныя страны (или якоже иначе толковатися может от Африки), обаче приидет из *Бухары* и в единый момент узрит себе в Мекке. К немуже абие приступят седмьдесять тысящ от сынов Исааковых, которые его яко государя своего поздравят. В тож время воздвигнет бог триста тринадесять древних пророков, которые будут *чауши* Мегдиевы, то есть повелений исполнители. Сей *халифе* божий родися (или родится) во дни *сеификатыди* и *бурганисатуди*. Но понеже родится в оной месяц, воньже звезда доброго щастия обрящется в благополучнейшем зодиаке, будет божий *халифе* или наместник божий на земли. Сей бениасферов преодолеет и мечем посечет, Константинополь возьмет от них и сильною рукою оный завоюет. По сей победе Мегди в пустыню (Аравии) вселится и страну *Аден* (богатыя Аравии) в поле обратив, приидет потом и в пустыни *Кюиф* (совы) великое *джями* созиждет. *Эбусууд* из тогож пророка (Мухаммеда) предаде, яко Мегди приитти имеет из сынов Фатмы, дщери Мухаммедовы. «Повелеваю убо вам (глаголет Мухаммед), которым-либо случится в оное время в мире пребывати, егда услышите имя и славу *Мегди* к нему приступите, службу же и послушание ему покажите». И хотя из ученых нецыи предвосприимут дела или поступки его смутити и осмеяти, обаче потом прилежнее вещь рассудивше и познавше и те почтут его и повелениям его подвергнутся. Протчее или седмь или девять лет непрестанно воевати имеет. По летех же тех в *Чин* (Хину) пойдет, где жену поимет от неяже родится ему сын, который будет печать и последнейший сынов Давида пророка./

Ali și o femeie numită *Fatme*, de aceea însuși Dumnezeu îl va omorî pe tiranul acela, iar din oamenii lui vor scăpa numai doi și, fugind în țara Horasan, vor vesti celorlalți despre înfrîngerea lor. După aceasta se va scula un alt tiran suflînd cu aceeași furie, numit *Sefiali*, care se trage cu neamul din feciorii celor robiți [267]. Acesta se va arăta mai întîi din *Emen* (Arabia cea bogată) [268], va intra în Medina și *Keabe* (Mecca) [269], dar va pieri pe neașteptate în mijlocul cetății. După aceasta vor veni *Kahtani* și *Djermimi* [270], amîndoi năvălitori foarte răi și nelegiuiți, care vor aduce oamenilor mare nenorocire și rău de nesuferit

În țările cele mai îndepărtate ale *beniasferilor*, aproape de *Hut* (China) [271], este un alt neam, poreclit și „pui de drac *kantur*" [272]. Din acest neam se spune că va porni un necredincios împotriva *Rum*-ului (Romei sau Europei) cu hoardele sale, precum au făcut și *beniasfer* și se va sili să cucerească acea parte a lumii / și s-o atragă la sine. Cu un cuvînt, toată lumea 67
se va umple de tulburare și răzvrătire.

Iarăși a zis Profetul: „În vremea aceea se vor arăta treizeci de oameni care, lăudîndu-se, se vor intitula proroci ai lui Dumnezeu și pe mulți dintre cei slabi cu duhul îi vor înșela, ca niște premergători ai lui *Dedjdjial* [273]. Dar Dumnezeu repede îi va tulbura, pentru că musulmanii cei adevărați, cînd se vor simți reduși la o stare atît de smerită și umilă și coborîți în adîncul cel mai de pe urmă al relelor, vor striga către Dumnezeu și vor cere cu inimă curată izbăvirea de atît de multe și atît de grele rele. Iar Dumnezeu, milostivindu-se, va auzi rugăciunile lor și va trimite în lume pe sfîntul *Mehdi* [274], care va împăca lumea cu dreptate și o va reînnoi, pe săraci îi va îmbogăți, pe cei căzuți îi va ridica". Se crede că *Mehdi* va veni din țara de la apus (sau, cum se poate tîlcui altfel, din Africa), însă va veni din *Buhara* [275], o clipă se va vedea la Mecca. De el se vor apropia îndată 70 000 dintre fiii lui Isaac, care-l vor aclama ca pe împăratul lor. În aceeași vreme va ridica Dumnezeu trei sute treisprezece proroci de cei din vechime, care vor fi ceaușii lui *Mehdi*, adică executorii poruncilor [lui]. Acest *halife* [276] al lui Dumnezeu s-a născut (sau se va naște) în zilele *seifikatîdi* și *burhanisatudi* [277]. Dar, pentru că se va naște în luna cînd steaua norocului bun se va afla în cel mai fericit zodiac, va fi *halife* al lui Dumnezeu sau locțiitorul lui Dumnezeu pe pămînt. El va învinge pe *beniasferi* și-i va tăia cu sabia, va lua de la ei Constantinopolul și-l va cuceri cu mînă puternică. După această victorie, *Mehdi* se va așeza în pustiu (al Arabiei) și în țara *Aden* (din Arabia cea bogată) [278], transformîndu-o în cîmp. Va veni pe urmă și va zidi în pustiul *Kiuif* (al bufniței) [279] o mare *djeami* [280]. Ebusuud [281] a transmis după același proroc (Muhammed) că *Mehdi* are să vină din fiii Fatmei, fiica lui Muhammed. „Deci vă poruncesc (zice Muhammed), celor cărora vi se va întîmpla să trăiți în lume în vremea aceea, ca atunci cînd veți auzi de numele și slava lui *Mehdi*, să vă apropiați de el și să-i arătați slujbă de ascultare". Și chiar dacă unii dintre învățați vor încerca să tulbure și să ia în rîs lucrurile sau faptele lui, pe urmă, judecînd și cunoscînd lucrul mai bine, și aceia îl vor cinsti și se vor supune poruncilor lui. Apoi se va război șapte sau nouă ani necontenit, iar după acei ani se va duce în *Cin* (China) [282], unde-și va lua femeie, din care i se va naște un fiu, care va fi pecetea și cel de pe urmă dintre fiii lui David prorocul. /

68 *Вторый член пророчества*

О нападении Деджджиала

Деджджиалово пришествие нецыи убо сказуют имущее быти во время *Мегди*, но вернейшее известие есть то, еже Мухаммед пророк своим последователем открыти изволил. Деджджиал (толкователь тайнств глаголет) родися во дни Мухаммеда апостола божия. Егоже рождество сице случися: Мухаммед некогда с Омером, единым от четырех наследников его, в некую весь входящи, рече Омеру: «Веси ли ты, яко в селе сем есть муж некий именем *Катан* и жена именем *Катане*, из нихже проклятый Деджджиал произыти имать?» И сие рекши путь свой совершаше. По неколице же времени, случися Омеру в тоже приити село, в неже вшед, виде жителей собравшихся и между собою некая взаимно сказующих и совопрошающихся. Омеру убо о вине мятежа их селянина некоего вопросившу, отвеща он, яко в тот день родися отроча некое, которое абие по рождении своем яснораздельным и полным глаголаше гласом. Что слышав Омер, спешно к Мухаммеду поиде и ему предложил вся, яже о рождшемся слышал отрочати. Мухаммед убо взяв с собою Омера и иных от своих поиде в оную весь и своим рече: «Приидите положим в помышлении вещь некую да узрим, возможет ли он узнати, что мы помышляем». Положиха же в мысли своей главу *Куранову*, яже *Духан* (дым) надписуется. Темже приходящу Мухаммеду к *Деджджиалу*, он егда токмо узре Мухаммеда, абие возопив рече: «Что пришел еси видети, о, Мухаммеде! и почто главу *Курана Духан* в вашем положисте помышлении?» К сим иная некая поносительная и честь Мухаммедову раздражающая приложил словеса, яже слышав, разгневася Омер и извлекши меч, *Деджджиала* ударил, но ничто же успел паче же от главы его меч отскочив, Омера в лице ранил и два персты руки уязвил. Господин пророк видя, яко народ мятется и нападение на них сотворити умышляет, отступил назад, но убегающего его по повелению Деджджиалову, каменистая гора яки град стенами окружила.

Чесому бывшу, содруги Мухаммедовы страхом объяты быша, ихже он
69 молитвами своими беспечаль/ных сотворил. Ибо возопившу ему (Мухаммеду) к богу и помощи воспросившу, абие послал бог ангела, которой во образе великого орла с небеси сшед, *Деджджиала* похитил и на воздух унесл, *Деджджиал* убо к Мухаммеду воскричал, исповедуя себе *зингар*, то есть покоренна ему быти. Но Мухаммеду помаание сотворшу, ангел в далечайший некий остров его занесе, да стрегом будет даже до уставленного пришествию его времени.

Протчее Деджджиал первее в странах Хорасанских явится, откуду вседши на осла своего, приидет в Исфаган (иже есть древний столный град персидских государей), в котором граде седмьдесять тысящ жидов к нему приложившеся последовати ему будут, будет же Деджджиал оный едино слепо имущи око. Все войско его состоятися имеет из трех родов человеческих. Часть убо будет собранная из жидов, вторая же из жен, третия из туркменов. Протчее множайшии от них настоящего ради глада воследствовати ему будут, имже он сады плодоносными древесы преисполненные показав речет: «Се вам рай, вземлите по воли своей, яждте и насыщайтеся». В самой же вещи не рай, но ад будет и место тьмы вертограда его. Которые же не восхотят последовати ему, иное им покажет место, егоже адом наречет, в самой же вещи место то, не ад,

Despre năvălirea lui Dedjdjial

Unii spun că venirea lui *Dedjdjial* va fi pe timpul lui *Mehdi*, dar cea mai sigură știre e aceea pe care Muhammed Profetul a binevoit s-o descopere urmașilor săi. *Dedjdjial* (zice tîlcuitorul tainelor) [283] s-a născut în zilele lui Muhammed, apostolul lui Dumnezeu. Nașterea lui a fost așa: Intrînd odată Muhammed cu Omer, unul din cei patru urmași ai lui, într-un sat, i-a zis lui Omer: „Știi tu că în acest sat este un bărbat cu numele *Katan* și o femeie cu numele *Katane*, din care va ieși blestematul *Dedjdjial*?" Și zicînd acestea și-au căutat de drum. După un timp, i s-a întîmplat lui Omer să vină în același sat. Intrînd în el, a văzut pe locuitori adunați, spunîndu-și ceva și întrebîndu-se între ei. Cînd a întrebat Omer pe un sătean care e pricina tulburării lor, acela i-a răspuns că în ziua aceea se născuse un copil, care îndată după nașterea sa a vorbit cu glas tare și răspicat. Auzind Omer aceasta, s-a dus în grabă la Muhammed și i-a spus toate cîte a auzit despre copilul născut. Iar Muhammed, luînd cu sine pe Omer și pe alții de-ai lui, s-a dus în satul acela și le-a zis alor săi: „Hai să gîndim la un lucru și să vedem dacă va putea să cunoască ce gîndim noi". Și s-au gîndit la un capitol din *Curan*, intitulat *Duhan* („Fumul")*. Venind așadar Muhammed la *Dedjdjial*, îndată ce l-a văzut [acesta] pe Muhammed a zis cu glas tare: „Ce-ai venit să vezi, o, Muhammed, și de ce v-ați gîndit la capitolul *Duhan* din *Curan*?" La acestea a mai adăugat cuvinte batjocoritoare, atacînd cinstea lui Muhammed, pe care auzindu-le Omer s-a mîniat și, scoțînd sabia, l-a lovit pe *Dedjdjial*. Dar n-a reușit nimic, ba, mai mult, sărind sabia de la capul aceluia l-a rănit pe Omer la față și i-a atins două degete de la mînă. Măritul Profet, văzînd că poporul se tulbură și plănuiește să-i atace, s-a retras, însă pe cînd fugea a fost înconjurat din porunca lui *Dedjdjial* de un munte de piatră, ca o cetate de ziduri.

La aceste fapte prietenii lui Muhammed au fost cuprinși de frică, dar el, cu rugăciunile sale, le-a luat / toată grija. Căci atunci cînd a strigat 69
(Muhammed) către Dumnezeu și a cerut ajutor, îndată a trimis Dumnezeu un înger, s-a coborît din cer în chip de vultur mare, l-a răpit pe *Dedjdjial* și l-a dus prin aer. *Dedjdjial* însă a strigat către Muhammed recunoscîndu-se *zingar*, adică supusul lui [284]. Dar amenințîndu-l Muhammed cu mîna, îngerul l-a dus într-o insulă foarte depărtată, ca să fie păzit pînă la vremea mai înainte hotărîtă a venirii lui.

Dedjdjial se va arăta mai întîi în țările Horasanului, iar de acolo, încălecînd pe asinul său, va veni la Isfahan (vechea cetate de scaun a domnitorilor persani), în care oraș alăturîndu-i-se 70 000 de iudei îi vor urma lui. *Dedjdjial* acela va fi chior de un ochi. Toată oștirea lui va fi alcătuită din trei neamuri de oameni: o parte va fi cea adunată de iudei, a doua din femei, a treia din turcmeni. Cei mai mulți dintre ei îl vor urma din pricina foametei, iar el, arătîndu-le lor grădini pline de pomi roditori, le va spune: „Iată-vă raiul, luați după placul vostru, mîncați și vă săturați". Dar acesta nu va fi cu adevărat raiul, ci iadul și locul întunericului din grădina lui. Iar celor care nu vor vrea să-i urmeze le va arăta un alt loc, pe care-l va numi iad, dar locul acela nu va fi de fapt iadul, ci raiul. Toate aceste strașnice minunății

* *Coran*, XLIV.

но рай будет. Сие все страшные дивы волшебною сотворит хитростию, в нихже никаяже будет истинна. Войнство его исполнит число 200 000, емуже воследствовати будут 15 000 жен и учити имать воследующих себе да веруют, яко несть иный больший бог, разве его.

Гора, яже близ града Басры есть, в новоиспеченный хлеб обращшися последовати имеет ему и предшествовати будут бесчисленные мусикийские инструменты, гусли, кобзы и протч., и красноличнейшие юноши, иже сладостным и согласным гласом пения и стихи пиитические зело хитростно сложенные, воспевати будут, ихже слышащи хотя кто и воздержнейший был бы, не возможет инако сотворити, разве приступлши к нему себе подданного его быти исповедует. Ибо отверстыми диавольскими артериами похотию и сладострастием распалившеся человецы, уму же в них помрачившуся и чувств лишившеся, аки ничтоже в себе ощущающе или разумеюще, тому поддадутся. Может быть воследствовать ему не имать той, который особливою благодатию божиею сохранен и укрыт будет. Таже вся злобою и нечестием своим исполнит,
70 все во глубине земли сокрытые / сокровища ему откроются; воследующим себе многая даст богастсва. К тому речет советникам своим: «Аще хощете, всех ваших отцов и праотцов от мертвых воскрешу и живых сотворю». Что изрекши, на преширокое и пространнейшее изыдет поле, где диаволи по повелению его образы отцов их восприемлюще и аки от земли исходяще, пред ними явятся и рекут: «Последуйте, чада, сему». Чесо ради не останется ученый и неученый, который бы не поклонился ему.

Но егда приидет в Медину, ангели божии возбранят ему вход во град и Мухаммеду рекут: «О, апостоле божий, сей злый и нечестивый, колико дней еще в живых пребывати будет?» Имже Мухаммед отвещает: «Четыредесять. Протчее первый день будет равен году, вторый месяцу, третий седмице, оставшиеся же дни будут подобны прочим дням.» Ангели паки вопросят: «Но в оные великие и долгие дни, како долженствовати будут человецы ординарные творити молитвы?» Изволил изъявити, яко оного времени *улема* (теологи ученые) сентенцию *фетва* дати имут, ибо повелел, аще кто или добровольно или понужден Деджджиалу последствовати будет, таковый неверный и отступник от законоискусных провозвестится. Осел его толикия величины будет, яко в сени его тысяща человеков седяще от вара солнечного устудитися и прохладитися возмогут. Егда на осла всядет и руку прострет, даже до небеси досягнет.

В оное время (глаголет Мухаммед) которые в Медине и в Иеросалиме обитати будут муслиманы, лести и коварства его безопасны и невредны пребудут. Чесо ради паки ангели вопросят его, глаголюще: «Но те, которые в иных градех и странах в оное время обрящутся, како себе спасенных и непрельстимых соблюсти возмогут?» Он отвещает: «Во храмех и в домех своих божие имя и помощь призывающе и непрестанные творяще молитвы». Егда же в Вавилон приидет Деджджиал, тогда святый *Гызр (Енох)* явится и, поношая ему, речет: «*Деджджиале*, ты лживый еси» и по изречении того явятся двести тысящ человек от войска Мегдиева, которые с Деджджиалом брань сотворят. Но во первых упадшим с их стороны тритцати тысящам *Деджджиал* найпаче возгордится. Но Деджджиал в *Ремле* (яже есть *Рама* палестинская) возвратився, тамо второе с воиском Мегдиевым битися имеет и великое падение от обою страну будет./

le va face cu șiretenia sa vrăjitorească și nu va fi în ele nici un adevăr. Oștirea lui își va împlini numărul de 200 000 și îi vor urma lui 15 000 de femei, iar pe cei ce-i vor urma lui îi va învăța să creadă că nu este un alt Dumnezeu mai mare decît el.

Muntele din apropierea cetății Basra [285] îi va urma lui, prefăcîndu-se într-o pîine proaspăt coaptă, și-i vor merge înainte nenumărate instrumente muzicale, guzle, cobze și altele, precum și tineri frumoși la față, care cu dulce și armonios glas îi vor cînta cîntări și stihuri poetice, foarte iscusit alcătuite, pe care auzindu-le, de ar fi cineva cît de înfrînat, nu va putea face altfel decît ca, apropiindu-se de el, să se mărturisească supusul lui. Căci aprinzîndu-se oamenii de arterele diavolești, deschise de poftă și senzualitate, întunecîndu-li-se mintea lor și lipsindu-se de simțiri, se vor lăsa influențați de el ca și cum nimic în ei n-ar simți sau n-ar înțelege. Numai cel păzit și ocrotit de harul anume al lui Dumnezeu nu-i va urma aceluia. Tot așa, toate le va umple de răutatea și nelegiuirea sa; toate comorile ascunse
în adîncul / pămîntului i se vor deschide; celor ce-i vor urma le va da multe 70
bogății. Pe lîngă acestea va zice sfetnicilor săi: „Dacă vreți, voi învia din morți și vii voi face pe toți părinții și strămoșii voștri". Zicînd acestea, va ieși într-un cîmp prealarg și preaîntins, unde diavolii, luînd din porunca lui chipurile părinților lor și ieșind ca din pămînt, se vor arăta înaintea lor și vor zice: „Urmați acestuia, fiilor". Pentru aceasta nu va rămîne învățat sau neînvățat care să nu i se închine lui.

Însă cînd va veni la Medina, îngerii lui Dumnezeu îl vor opri să intre în cetate și-i vor spune lui Muhammed: „O, apostole al lui Dumnezeu, cîte zile va mai petrece printre cei vii acest rău și nelegiuit?" Și Muhammed le răspunde lor: „Patruzeci". Dar prima zi va fi egală cu un an, a doua cu o lună, a treia cu o săptămînă, iar zilele cele rămase vor fi asemenea celorlalte zile. Îngerii vor întreba iarăși: „Însă, în acele zile mari și lungi, cum vor trebui oamenii să-și facă rugăciunile cele obișnuite?" A binevoit să arate că *ulema* (teologii, învățații) din vremea aceea vor da o sentință *fetva* [286], pentru că a poruncit ca, dacă cineva de bunăvoie sau silit va urma lui *Dedjdjial*, să fie arătat de cei iscusiți în lege drept un necredincios și un apostat. Măgarul lui va fi așa de mare încît șezînd la umbra lui o mie de oameni vor putea să se răcorească și să se ușureze de arșița soarelui. Dar cînd va încăleca pe măgar și va întinde mîna, va ajunge pînă la cer.

În acea vreme (zice Muhammed), musulmanii care vor locui în Medina și în Ierusalim vor petrece neprimejduiți și nevătămați de înșelarea și perfidia lui. De aceea îngerii îl vor întreba din nou, zicînd: „Dar cei ce se vor afla atunci în alte cetăți și țări cum vor putea să se păstreze mîntuiți și neînșelați?" El [va] răspunde: „În biserici și în casele lor, chemînd într-ajutor numele lui Dumnezeu și făcînd necontenit rugăciuni". Iar cînd va veni *Dedjdjial* în Babilon, atunci sfîntul *Hîzr* (Enoh) [287] se va arăta și, batjocorindu-l, va spune: „*Dedjdjial*, ești un mincinos", și, după ce va rosti acestea, se vor arăta 200 000 de oameni din oastea lui *Mehdie*, care vor face război cu *Dedjdjial*. Cum la început vor cădea din partea lui 30 000, *Dedjdjial* se va mîndri și mai mult. Dar întorcîndu-se *Dedjdjial* la Remle (care este Rama în Palestina) [288] se va bate acolo a doua oară cu oștirea lui *Mehdie* și va fi cădere mare din amîndouă părțile. /

71 *Третий член*

О снитии Иисуса Христа

Истинный вестник (Мухаммеда своего разумеют) известие подаде, яко в последнейшие его века дни снити имать с небеси *Иса месиг* (Иисус Христос) и узрят, глаголет, его все, како положив на дву ангелех руки, яко божественное сияние, во всю вселенную разлиянное, вся сияния своего блистанием исполнит и тако с великим торжеством и славою человеком явится первее над Дамаском, егоже увидев войско Мегдиево возрадуется зело и возопиет: «Мир на тебе да будет и благословение божие»; таже последующе ему, купно в Дамаск внидут. Иисус же имея на главе шапку зеленую и белыми облеченный одеждами, наперсником же и мечем препоясанный, копие в руце держащий, стоя на верху великого храма *Акминаре* (иже «Белая башня» называется) великим возопиет гласом: «О, людие Мухаммедовы, да будет спасение и благословение божие на вас!» Тамо (в Дамасце) Иисусу медлящу, обитатели всего света стекутся к нему и с поздравлением происходяще усретят его. Таже сам *Мегди* таможде ко Иисусу приидет и во храм вшедше, *намаз* (молитвы, яже о девятом часе бывати обыкоша) купно с Мегдием и протчим мухаммеданским народом сотворит. Из Дамаска же пошед, приидет с войском во Иерусалим, где в градских вратах *Лот* называемых, Дедджиала обретши, копием прободет и сквернейшую его душу во ад низринет. Кровь его аки источник текущий даже до моря дойдет. Емуже от Иисуса убиенну бывшу, войско Мегдиево все полчища его посечет, ащеже которые избежавше в горах и долинах скрыются, сами места оные человеческим воскричат гласом и рекут: «Се у нас крыются злые и нечестивые Дедджиаловы последователи; приидите, возьмите и убийте их». Сим убо всем убиенным бывшим, Иисус монархию всего света чрез четыредесять лет содержати будет, в правде же и истинне всех судити имать и утесненных оправдит. Тогда неверным, иже мняху Иисуса патрона своего быти, повелится да исповедят веру мухаммеданскую. Которые убо повинутся, спасены будут; которыи же
72 отметнут веру мухаммеданскую, все / убиены будут. Иисусу Христу царствующу и Мегди жити престанет. Емуже умершу, бог повелит Иисусу Христу, да взяв с собою мухаммеданское войнство, на горе Синайской стан устроит, где скверное сонмище *Эеджиудж* и *Мээджиудж* явитися имеет.

Четвертый член

О Эеджиудж и Мээджиудж

Предреченные Эеджиудж и Мээджиудж два брата суть, которые от сынов Ноевых с своими произыдоша нациами. Суть же человецы нации сея карлы, зело малого возраста, малейшие имущии очеса, уши же великие и долу висящие. Сии стену от Александра Великого соделанную (о нейже инде речется) лижуще и языками оную проторгнувше на обитательный круг земный нападут и подобным образом лижуще и аки саранча поядающе человеков и протчая животная вся пожрут и опустошат. Которые из них первее приидут,

Articolul al treilea 71

Despre pogorîrea lui Iisus Hristos

Adevăratul vestitor (îl înțeleg pe Muhammed al lor) [289] a dat de știre că în cele mai de pe urmă zile ale veacului acestuia se va coborî din cer *Isa Mesih* (Iisus Hristos) și, zice, îl vor vedea pe el toți cum, punînd mîinile pe doi îngeri, ca o strălucire dumnezeiască revărsată peste toată lumea, va umple toate de strălucirea luminii sale și astfel, cu mare triumf și slavă, se va arăta oamenilor mai întîi deasupra Damascului, pe care văzîndu-l oștirea lui *Mehdie* se va bucura și va striga: „Pacea și binecuvîntarea lui Dumnezeu fie peste tine", și, urmîndu-i lui, vor intra împreună în Damasc. Iar Iisus, avînd pe cap un acoperămînt verde și fiind îmbrăcat în haine albe, încins cu sabie și armură, ținînd o suliță în mîini, stînd în vîrful marelui templu *Akminar* (numit „Turnul alb") [290], va striga cu mare glas: „O, oameni ai lui Muhammed, mîntuirea și binecuvîntarea lui Dumnezeu fie peste voi!" Zăbovind Iisus acolo (în Damasc), locuitorii întregii lumi se vor aduna la el și îl vor întîmpina cu aclamații. Și însuși *Mehdie* va veni acolo la Iisus și, intrînd în templu, va face împreună cu *Mehdie* și poporul muhammedan *namaz* (rugăciunile obișnuite în ceasul al nouălea). Plecînd din Damasc, va veni cu oștirea la Ierusalim, unde, aflîndu-l pe *Dedjdjial* la porțile cetății numite *Lot* [291], îl va străpunge cu sulița și va arunca sufletul lui cel preaspurcat în iad. Sîngele lui, curgînd ca un izvor, va ajunge pînă la mare. După ce va fi ucis de Iisus, oștirea lui *Mehdie* va tăia toate hoardele lui, iar dacă scăpînd careva se vor ascunde în munți și văi, chiar locurile acelea vor striga cu glas omenesc și vor zice: „Iată, se ascund la noi adepții răi ai lui *Dedjdjial*; veniți, luați-i și-i omorîți". Cînd toți aceștia vor fi omorîți, Iisus va avea împărăția întregii lumi timp de peste patruzeci de ani și va judeca întru dreptate și adevăr pe toți și va îndreptăți pe cei obidiți. Atunci, celor necredincioși, care socoteau că Iisus este Domnul lor, li se va porunci să mărturisească credința muhammedană. Cei ce se vor supune vor fi mîntuiți, iar cei ce vor respinge credința muhammedană toți / vor fi uciși. Cînd va domni Iisus 72
Hristos, *Mehdi* va înceta să trăiască. Cînd el va fi mort, Dumnezeu va porunci lui Iisus Hristos ca, luînd cu sine oștirea muhammedană, să-și așeze tabăra în muntele Sinai, unde se va arăta spurcata adunare *Eedjiudj* și *Meedjiudj* [292].

Articolul al patrulea

Despre Eedjiudj și Meedjiudj

Mai sus-pomeniții *Eedjiudj* și *Meedjiudj* sînt doi frați care se trag cu națiile lor din fiii lui Noe. Oamenii nației aceleia sînt pitici, de statură foarte mică, cu ochi foarte mici și cu urechi mari atîrnînd în jos. Aceștia, lingînd zidul cel zidit de Alexandru cel Mare (despre care se vorbește în altă parte* [293]) și spărgîndu-l cu limbile, vor năvăli pe tot globul locuit al pămîntului și astfel, lingînd și mîncîndu-i pe oameni ca lăcusta vor devora și vor pustii și toate celelalte vietăți. Aceia dintre ei care vor veni mai întîi vor bea toate

---

* *Coran*, XVIII, 92 și urm.

те все сладкие воды и по них пришедшие все горькие (то есть моря) выпьют, последнейшие же и самое блато полижут и тако ярящеся и вся поглощающе, все лице земли исполнят толико, яко и птицы не обрящут древеси, на немже бы отпочинули. Чесо ради нуждою препобеждаеми на главах их садитися будут, от нихже уловляющеся, премногие погибнут. На горе Синайской (идеже Иисуса с войском своим по повелению божию стан устроивша рехом) толикое будет хлеба и брашен оскудение, яко единого брана глава за тысящу золотых торгом продаватися и тому, кто больше даст отдаватися имеет.

Обаче муслиманы единым имени божия проглаголанием насыщатися будут, тако бо творити научит их Иисус Христос и утешати будет их, да терпеливно понесут, дондеже от бога поспешит погибель их и пагубою от того на них насланною все исчезнут. Они же беззаконнейшие на небо стреляти будут и услышавше, яко на горе Синайской народи собраны суть в оную страну с великим устремлением поидут. Имже находящим Иисус Христос помолится богу, да бы народ мусулманский от отступников сих и зылх человеков
73 избавити изволил./ По учинении молитв восставит бог (или создаст) вид некий человеков, ихже плоти от единого мяса, костей неимуще, состоятися будут. Которые единым устремлением и ударением все *эеджиуджов* и *меэджиуджов* скверное убиют сонмище. Потом пошлет бог птиц некиих, ихже шеи долгие будут яко верблюжие. Сие, глаголю, птицы трупие убиенных похищающе в море ввергут. Прешедшим же и сим злым, мир и обитатели его тишину получат и аки в раю вся в немятежная и мирная пременятся. Всяческих довольство и изобилие настанет, народ в молениях и молитвах токмо упражнятися будет. В то время воздвигнет бог *Асхаби игиегв* (седмь спящих), иже пришедше будут воследствователи Иисуса Христа и куда-либо он поидет, тии последовати имеют ему. Таже Иисус в Медину преселится, где матрону арапку сущую (о, речения ужасного!) в жену поимет, от неяже множайшие родятся ему чада. По четыредесяти же, якоже рехом летех, ниже он вечно жити будет, но умерши, ко богу преидет. Глаголют нецыи, яко погребен будет близ гроба Омерова, иже бысть един от четырех наследников Мухаммедовых.

Пятый член

О пришествии Дабетуларза

Той, иже откровения издаде, глаголет, яко по умертвии Христовом имеет приити некое страшилище человеческое, Дабетуларз называемое. Будет же в виде животна, четвероножное, емуже ноги и уши подобны будут слоновым, роги имети будет яко единорог, власы и кожу яко тигр пеструю, хвост же яко овцы караманиискне, великий и круглый. Словом рещи, не будет кий-либо цвет, иже бы невиден был в кожи его. Близ Мекки есть гора, на еяже верху первее из земли изыдет (яко трава) и чрез три дни в толикую произрастет высоту, яко главою небеси досяжет, земля же в рождении его, яко жена рож-

apele cele dulci, cei ce vor veni după ei — pe toate cele amare (adică mările), iar cei mai de pe urmă vor linge şi bălţile şi aşa, înverşunîndu-se, înghiţindu-le pe toate, vor umple faţa pămîntului în aşa măsură încît nici păsările nu vor găsi un copac pe care să se odihnească. Silite de nevoie, se vor aşeza pe capetele lor şi, prinzîndu-se de ei, foarte multe vor pieri. Pe muntele Sinai (unde am spus că şi-a făcut tabăra Iisus cu oştirea sa, după porunca lui Dumnezeu) va fi atîta lipsă de pîine şi de hrană, încît capul unui berbec se va vinde la mezat cu o mie de galbeni şi i se va da celui ce va plăti mai mult.

Dar musulmanii se vor sătura numai cu rostirea numelui lui Dumnezeu [294], căci aşa îi va învăţa să facă Iisus Hristos şi-i va mîngîia să îndure cu răbdare pînă ce va grăbi Dumnezeu pierzarea acelora şi pînă ce, prin pierzarea trimisă asupra lor, vor pieri cu toţii. Iar ei, cei cu totul nelegiuiţi, vor săgeta spre cer şi, auzind că pe muntele Sinai sînt adunate popoare, cu mare repezeală se vor duce în acea ţară. Iar cînd vor veni ei, Iisus Hristos se va ruga lui Dumnezeu să binevoiască a izbăvi poporul musulman de aceşti
apostaţi şi oameni răi. / După săvîrşirea rugăciunilor, va ridica Domnul 73
(sau va crea) un fel de oameni ale căror trupuri vor fi numai carne, fără oase, care dintr-o singură repezire şi lovitură vor ucide toată adunătura cea spurcată a acelor *eedjiudji* şi *meedjiudji*. După aceea va trimite Dumnezeu nişte păsări ale căror gîturi vor fi lungi ca cele de cămilă. Aceste păsări, spun, răpind cadavrele celor ucişi, le vor arunca în mare. Trecînd şi aceste rele, lumea şi locuitorii ei vor căpăta linişte şi toate vor deveni netulburate şi paşnice, ca în rai. Va fi îndestulare şi belşug în toate, poporul se va îndeletnici numai cu rugi şi rugăciuni. În vremea aceea va ridica Dumnezeu pe *Ashabi iheeh* (cei şapte adormiţi) * [295], care, venind, vor urma lui Hristos şi îl vor însoţi oriunde va merge el. Iar Iisus se va muta la Medina, unde-şi va lua de femeie pe o matroană arabă (cumplită vorbă!); de la ea i se vor naşte mai mulţi copii. Iar după patruzeci de ani, precum am zis, nici el nu va trăi veşnic, ci, murind va trece la Dumnezeu. Spun unii că va fi îngropat lîngă mormîntul lui Omer, care a fost unul din cei patru urmaşi ai lui Muhammed.

Articolul al cincilea

Despre venirea lui Dabetularz

Cel ce a destăinuit descoperirile zice că după moartea lui Hristos va veni un monstru omenesc numit *Dabetularz* ** [296]. El va avea chip de vieţuitoare cu patru picioare; picioarele şi urechile îi vor fi ca cele ale elefantului, va avea coarne ca un inorog, părul şi pielea pestriţe, ca tigrul, iar coada ca oile de Karaman, mare şi rotundă. Într-un cuvînt, nu va fi culoare nevăzută pe pielea lui. Aproape de Mecca este un munte şi pe vîrful lui va ieşi el din pămînt (ca iarba) şi va creşte peste trei zile la o asemenea înălţime, încît cu capul va ajunge pînă la cer; iar pămîntul, la naşterea lui, va geme

---

* *Coran*, XVIII, 8 şi urm.
** *Ibidem*, XXVII, 84.

дающая восстенет. Единою рукою жезл Мойсеов держати, другою же печать Соломонову носити имать, еюже запечатлеет в чело муслиманов убо под именем верных, немуслиманов же под именем неверных. Глаголати будет /
74 арапским языком и сие слово непрестанно произносити имать: *Еллефтет уллаг ала еззалимин* «ударение божие на лютых и неправедных». Сему последовати будет безплодство, яко ни едино живущее возможет чадо родити, аще же которые родятся, бдут имети ноги к главе прилепленные и согбенные.

Шестый член

О солнце от западе восходити имущом

Или Иисусу Христу царствующу, или по умертвии его (которая сентенция за известнейшую имеется) во едину от нощей солнце на *Арш* (то есть высочайшое небо и престол божий) восшед и к ногам высочайшего небеси припадши, богу поклонится и воспросит, да позволится ему хотя малое время, в неже бы и оно по многих трудах от непрестанного оного отпочинуло движения. Испросив убо отпочития позволение, три дни и три нощи не взыдет ×. В которое время те, иже нощные творити молитвы и даже до зари оные продолжати обыкоша, толь долго и неусыпно в молитвах пребудут, яко утруждшеся к тому бдети не возмогут. И исшедше из домов воззрят на звезды, ихже увидят еще в своих местах являтися. Чесо ради рекут: «Коль мало в сию нощь спахом». Сие рекши, паки к совершению молитв обратятся. И тако сие к смотрению звезд исхождение и к совершению молитв возвращение, три краты сотворят. Таже познанной бывшей от мудрых долготе нощи они и наразумных возбудят и во храмы вшедше, милость и милосердие божие призывати начнут. Потом исполнившимся трем нощам (или времени трех дней и трех нощей), все человецы обратят лица своя к западу, в которой стране увидят первее являтися червленость светания и солнце блещащееся, что егда узрят, ужас некий неизреченный на человеков найдет, имже тако изумляющимся и дивящимся се солнце от запада взыдет темже образом, яко от востока восходити обычай имеяше и противным движением к первому востока месту вспять
75 шествовати будет, в тотже момент и луна / близ взыдет, светом и сиянием солнцу равняяся так, что от людей раззнатися не возможет, которое из них есть солнце и которое луна. Таже по времени луна помалу жолтея, в первый образ и свет приведется.

Седьмый член

О заключении врат покаяния

По страшилищном солнца от запада восхождении, заключится дверь покаяния, ейже заключившейся, уже ни единого грешника бог покаяния примет, может быть кроме тех, которые в вере родишася. И изволил лжеапостол божий открыти, яко врата покаяния стоят на запад и яко от единого затвора их, даже до другого расстояние есть равняющееся пути четыредесяти лет.

× явится

ca o femeie care naşte. Cu o mînă va ţine toiagul lui Moise, cu cealaltă va purta pecetea lui Solomon, cu care va pecetlui pe frunte pe musulmani, sub numele de credincioşi, iar pe cei nemusulmani, sub numele de necredincioşi. Va vorbi în / limba arabă şi va rosti necontenit acest cuvînt: *Elleftet ullah ala ezzalimin* [297], adică „Lovitura lui Dumnezeu peste cei cumpliţi şi nedrepţi". Acestuia îi va urma stîrpirea, nici o vieţuitoare nu va putea naşte şi chiar cei ce se vor naşte vor avea picioarele lipite de cap şi încovoiate. 74

Articolul al şaselea

Despre soarele care va răsări de la apus

Fie cînd domnea Iisus Hristos, fie după moartea lui (această opinie e socotită drept cea mai răspîndită), într-una din nopţi suindu-se soarele în *Arş* (adică în cerul superior şi la tronul lui Dumnezeu) [298] şi căzînd la picioarele cerului celui mai de sus, se va închina lui Dumnezeu şi va cere să i se îngăduie să se odihnească oricît de puţin timp, după multe osteneli, de mişcarea lui necontenită. Dobîndind deci îngăduinţa odihnei, nu va mai răsări [×] trei zile şi trei nopţi. În acea vreme, cei ce s-au obişnuit să facă rugăciunile de noapte şi să le continue pînă în zori vor petrece atît de mult şi neadormit în rugăciuni încît, obosind, nu vor mai putea priveghea şi, ieşind din case, se vor uita la stele şi vor vedea că ele apar încă la locurile lor. Din care pricină vor spune: „Cît de puţin am dormit în această noapte". Zicînd aceasta se vor întoarce iarăşi la săvîrşirea rugăciunilor. Şi astfel, această ieşire pentru a vedea stelele şi această întoarcere la săvîrşirea rugăciunilor o vor face de trei ori. Iar cînd cei înţelepţi vor cunoaşte lungimea nopţii, vor deştepta şi pe cei neînţelegători şi, intrînd în temple, vor începe a chema mila şi îndurarea lui Dumnezeu. Apoi, cînd se vor împlini trei nopţi (sau vremea de trei zile şi trei nopţi), toţi oamenii îşi vor întoarce feţele către apus, în care parte vor vedea mai întîi revărsarea zorilor şi soarele strălucind. Cînd vor vedea aceasta, o groază negrăită îi va cuprinde pe oameni. Şi în timp ce se vor uimi şi se vor minuna aşa, iată, soarele va răsări de la apus, aşa cum avea obicei să răsară de la răsărit, şi cu o mişcare inversă va merge îndărăt spre locul cel dintîi de la răsărit. În aceeaşi clipă şi luna / va răsări lîngă soare, egalîndu-l cu lumina 75
şi cu strălucirea, aşa că nu se va putea deosebi de către oameni care din ele e soarele şi care luna. Iar luna, îngălbenindu-se cîte puţin după un timp, va reveni la chipul şi lumina cea dintîi.

Articolul al şaptelea

Despre închiderea porţilor căinţei

După înfricoşatul răsărit al soarelui de la apus, se va închide uşa pocăinţei. Cînd aceasta va fi închisă, Dumnezeu nu va mai primi pocăinţa nici unui păcătos, afară poate de a acelora care s-au născut în credinţă. Şi a binevoit pseudoapostolul lui Dumnezeu să dezvăluie că porţile pocăinţei se află la apus şi că de la un zăvor al lor pînă la altul este o distanţă egală

× [nu] se va [mai] ivi

которые от создания мира николиже заключишася, но всегда пред грешники отверсты быша. Егдаже (яко речеся) заключатся, верные и неверные о спасении своем пекущеся, начнут плакати и рыдати (обаче всуе). Вопрошен быв Мухаммед, коль скоро по восхождении солнца от запада будет мира скончание, отвеща: «По пятидесяти летех, ибо близ конца мира два престарелые человека явятся и един другого вопросит, когда родися, он же отвещает, яко тогда на свете изыде, егда солнце от запада восхождаше. Обаче рекий сия, будет муж сед уже, откуду удобно познатися может, что он есть пятидесяти лет». К тому и сие рече, яко *Дабетуларз* по первом пришествии еще дважды явитися долженствует прежде скончания мира.

Осьмый член

О возвращении *Курана* паки на небо

По сем книга или учение *Курана* из библиотек и памяти человеческой весьма погибнет. Что тако случится: в некий пятничный день по обыкнове-
76 нию снидется народ во храмы да молится, где *хатыб* (то есть диакон, чтец / *Курана*) повелит *муезинам* (певчим) да восшед на башню *эзан* воспоют. Но по повелению божию, в тотже момент Гавриил Архангел все *Кураны* собрав с собою на небо восхитит. Диакон же не мало потрудится *Элгемдулуллаг* (сиречь славу богу), что есть начало первыя главы *Курановы*, прозвозгласити, но всуе. Народ убо егда узрит диакона много медляща, речет: «Начинай скорейше, зане время молитвы уже преходит». *Хатыб* отвещает: «Началбых всеохотно, но рцыте ми, молю, как починается первая глава *Курана*, яже есть *Фатиге*» (то есть «Початок») и никтоже от всего народа, хотящего ему начало показати обрящется, иже бы хотя единое слово вспамятовал. Откуду великому смущению и мятежу воставшу, прибегнут в *миграб* (олтарь), на немже книга *Курана* полагатися обыче. Somehow Взёмше же *Курана* книгу и отверзше, белую токмо обрящут хартию. Что егда увидят, страх, плач и сетование превелие нападет на человеков. *Куран* убо восшед на место некое между небом и землею сущее, человеческим ко богу возопиет гласом. Бог же речет к нему: «О, слово и глагол мой! По что сие тако сотворил еси?» *Куран* отвещает: «Зане о, боже и господи, никтоже есть, иже бы по сем читал мене. И аще суть которые читают, обаче никтоже остася, иже бы исполнил заповеди моя. Чесо ради, якоже от тебе иногда изыдох, тако ныне паки к тебе отхожду и у тебе вселився скрыюся». Сему бывшу *Дабетуларз* третие явится, емуже дым последует.

cu o cale de patruzeci de ani; ele nu s-au închis de la facerea lumii niciodată, ci au fost deschise întotdeauna înaintea păcătoşilor. Iar cînd se vor închide (precum s-a zis) cei credincioşi şi cei necredincioşi, îngrijindu-se de mîntuirea lor, vor începe să plîngă şi să se tînguiască (dar în zadar). Întrebat fiind Muhammed cît de degrabă, după răsăritul soarelui de la apus, va fi sfîrşitul lumii, a răspuns: „După cincizeci de ani; căci aproape de sfîrşitul lumii se vor arăta doi oameni foarte bătrîni şi unul va întreba pe celălalt cînd s-a născut, iar acela [va] răspunde că a ieşit în lume pe cînd a răsărit soarele de la apus. Dar zicînd acestea, bărbatul va fi deja cărunt, de unde lesne se va putea cunoaşte că el are cincizeci de ani". Şi a mai spus că *Dabetularz* după prima venire trebuie să se arate încă de două ori înainte de sfîrşitul lumii.

Articolul al optulea

Despre revenirea *Curanului* la cer

După aceasta, cartea sau învăţătura *Curanului* va dispărea cu totul
din biblioteci şi din memoria omenească. Aceasta se va întîmpla aşa: Într-o
zi de vineri se va aduna poporul după obicei la temple ca să se roage şi acolo
hatîbul (adică diaconul, citeţul / *Curanului*) [299] va porunci *muezinilor* (cîntă- 76
reţilor) [300] ca, suindu-se în turn, să cînte *ezan*-ul [301]. Dar din porunca lui Dumnezeu, în clipa aceea Gabriel arhanghelul, adunînd toate *Curanele*, le va lua cu sine la cer. Iar diaconul mult se va osteni să rostească *Elhemdulullah* (adică „Slavă lui Dumnezeu") [302], începutul primului capitol din *Curan*, dar în zadar. Cînd va vedea poporul pe diacon zăbovind aşa de mult, va zice: „Începe mai repede, pentru că trece vremea rugăciunii". *Hatîbul* va răspunde: „Cu tot dragul aş începe, dar spuneţi-mi, vă rog, cum începe primul capitol al *Curanului*, care este *Fatihe*" (adică „Începutul") şi nu se va găsi nimeni din tot poporul care, vrînd să-i arate începutul, să-şi aducă aminte măcar un cuvînt. Din această pricină, ridicîndu-se o mare tulburare şi răzvrătire, vor alerga la *mihrab* (altar) [303], pe care se obişnuieşte să se aşeze cartea *Curanului*. Dar luînd cartea *Curanului* şi deschizînd-o, vor găsi în ea numai hîrtie albă. Cînd vor vedea aceasta, frică, plîns şi foarte mare jale vor veni asupra oamenilor. Căci *Curanul*, suindu-se într-un loc situat între cer şi pămînt, va striga către Dumnezeu cu glas omenesc. Iar Dumnezeu îi va spune: „O, cuvîntul şi graiul meu! De ce-ai făcut aceasta?" *Curanul* [va] răspunde: „Pentru că, o, Dumnezeule şi Doamne, acum nu mai e nimeni care să mă citească. Şi chiar dacă mai sînt unii care citesc, totuşi n-a mai rămas nimeni care să împlinească poruncile mele. Pentru aceasta, precum am ieşit cîndva de la tine, mă întorc acum şi, aşezîndu-mă la tine, mă voi ascunde". Cînd se vor întîmpla acestea, *Dabetularz* se va arăta a treia oară şi lui îi va urma fumul.

Девятый член

О нападении дыма

Духан по арапски называется дым, который, или с небеси упадши, или из земли происшедши, покрыет лице всея земли чрез четыредесять дней и нощей, яко густейшая и адская тьма всю помрачит вселенную и муслиманов убо катаром и недугованием заразит, христиан же и иных немуслиманов сущих, упояваюши безумных сотворит толико, яко не будут знати, что творят и того заражением множайшие от демонов, человеков, скотов и птиц задушатся и и погибнут. По четыредесяти же днех, помалу небо выяснятися начнет и дым всячески развеется. /

77 ## *Десятый член*

О трубе рожаной

Рог сей или труба трижды надменна будет и во первых убо случится месяца *Рамазана* в пятничный день. Егда человецы безбедны и безопасны будут, нечаянно ангел *Исрафил* (сей ангел смерть есть) толь крепко вострубит, яко все человецы обезумятся и, ужаснувшеся, от ума исступят. От которого страхования отроцы в един момент состареются, старцы же последний дух испустят, все небеса яко мельничные колеса обращатися будут, от ихже звуку и скрипения все муслиманы вкупе жизни лишатся. И тако потом чрез седмь лет мир без муслиманов пребудет, по седьми же сих летех рог толь страшно надмен будет, яко за ужас его вся живущая, яже на небеси и на земли суть (кроме бога и четырех ангелов) умрут. Потом все всего света страны, провинции и грады, кияждо от своих вин падут и погибнут.

И по первых убо вина падения и погибели Мекки будет род некий, от Абиссинии произыти имущий, иже от своих си мест выникнув, на Мекканские страны найдет и грады их все опровержет (зри, молю, истинну откровений лжепророка Мухаммеда по смерти бо всех живущих на небеси и на земли вымышляет племена из Абисинии произыти имущая, опровержения ради градов Мекканских!). Камения храма Мекканского, един на другой положив, все в море ввержет. Сим последовати будет падение *Медины*, *Басра* гладом истает, *Термид*, моровою язвою, *Мерде* (иже суть грады восточныя Индии) водою истребится. *Семеркand* и *Бухара*, грады персидского климата, лютостию народа, егоже *кантур* называют, яко и Греция, мучительством рода Асферова сотрены будут. Иония или Греция асиатическая потопом воничтожится и тако опроверженым бывшим и упадшим всем вселенныя странам, Дамаск еще чрез четыредесять лет стояти будет, якоже по достойнству глаголется *Свел Шам, ахыр Шам*, то есть «во первых Дамаск, в последних Дамаск». Пре-
78 шедшим же четыредесяти летам Дамаск падению подвержется. Африканские страны приражением гор сокрушатся. *Гамма* (яже есть град Сирии) / от *мугыланов* (иже есть род восточных татаров, тииже Мосолские индиане) опровержется и все протчие грады восточные трясением земли пасти убедятся.

Articolul al nouălea

Despre venirea fumului

Duhan[304] în limba arabă se numeşte fumul care, fie căzînd din cer, fie ieşind din pămînt, va acoperi toată faţa pămîntului. El va întuneca lumea patruzeci de zile şi de nopţi ca un întuneric foarte des al iadului şi pe musulmani îi va îmbolnăvi de catar şi de slăbănogire, iar pe creştini şi pe alţi nemusulmani, îmbătîndu-i, îi va înnebuni aşa de tare, încît nu vor mai şti ce fac şi molipsindu-se de [miasma] aceea mulţi demoni, oameni, dobitoace şi păsări se vor sufoca şi vor pieri. Iar după patruzeci de zile, cerul va începe cu încetul să se limpezească şi fumul se va împrăştia cu totul. /

Articolul al zecelea 77

Despre trîmbiţa de corn

În cornul sau în trimbiţa aceasta se va sufla de trei ori şi mai întîi în luna Ramazan, vineri. Cînd oamenii se vor afla fără necaz şi fără primejdie, îngerul *Israfil*[305] (îngerul morţii) va trîmbiţa atît de tare pe neaşteptate, încît toţi oamenii se vor zăpăci şi, speriindu-se, îşi vor ieşi din minţi. De frica aceea copiii vor îmbătrîni într-o clipă, iar bătrînii îşi vor da duhul; toate cerurile se vor învîrti ca roţile de moară, iar de zgomotul şi scîrţîitul lor toţi musulmanii vor muri şi astfel, timp de şapte ani după aceea, lumea va petrece fără musulmani. După aceşti şapte ani, cornul va fi iarăşi suflat, aşa de groaznic, încît de spaima lui toate cele ce vieţuiesc în cer şi pe pămînt (afară de Dumnezeu şi de patru îngeri) vor muri. Pe urmă toate ţările lumii întregi, provinciile şi cetăţile vor cădea şi vor pieri pentru vinovăţiile lor.

Mai întîi, cauza căderii şi pieirii Meccăi va fi un neam ieşit din Abisinia, care, ridicîndu-se din locurile sale, va năvăli spre laturile meccane şi va dărîma toate cetăţile lor (vezi, rogu-te, adevărul dezvăluirilor pseudoprofetului Muhammed, căci după moartea tuturor celor ce vieţuiesc în cer şi pe pămînt născoceşte seminţii ce vor ieşi din Abisinia ca să dărîme cetăţile meccane !). Pietrele templului meccan, punîndu-le toate una peste alta, le vor arunca în mare. Va urma căderea Medinei; *Basra* se va topi de foame, *Termid* de ciumă, *Merde* (care sînt cetăţi din India de răsărit) va fi nimicită de apă. *Semerkand* şi *Buhara* (cetăţi din climatul persan)[306] vor fi strivite de cruzimea poporului pe care îl numesc *Kantur*[307], după cum Grecia, de tirania neamului asferilor. Ionia sau Grecia asiatică vor fi nimicite de potop şi astfel, cînd vor fi distruse şi prăbuşite toate ţările lumii, Damascul va mai rămîne în picioare încă patruzeci de ani, după cum cu dreptate se spune: „*Evvel Şam, ahîr Şam*" (adică, „Mai întîi e Damascul şi la urmă tot Damascul")[308]. Trecînd însă patruzeci de ani, şi Damascul va fi supus căderii. Ţările africane se vor sfărîma prin strămutarea munţilor. *Hamma*
(care este o cetate în Siria)[309] / va fi dărîmată de către *mugîlani*[310] (care sînt 78
un neam de tătari răsăriteni ca şi indienii din Mosol)[311] şi toate celelalte cetăţi din răsărit vor fi silite să cadă prin cutremur de pămînt. Ţările numite

Страны, яже *Сеигун* от имени реки *Сеихан* (древле *Киднус* называемыя) нарицаются, кипящею пожрены будут рекою. Страна Мемедан от мраза исчезнет. Вавилон и Урфа и иные многие грады и страны теплейшим ветром, который *самм* называется, истлятся и палающим огнем в пепел обратятся. Икония распалившейся пещере Платоновой быстринами потока залиется. Мыср, Елкаир иссохшу Нилу, жаждою и сухотою погибнет. Вкратце, Ассирия, Европа и Египет от франков опустошится. Е́сть же Дамаск глава мира, а Елкаир — ошиб ×. И при конце, егда храм Иеросалимский (иже *Галилуррамͣн* нарицается) за оскудением огня и воды исчезнет. Тогда всех мухаммеданов жизни конец будет и сия вся едва множайшими над тысящу леты исполнитися долженствуют (хотя от Мухаммеда ныне уже счисляются 1133 лунные годы), но понеже Мухаммед вопрошенный о совершении мира показал указательный и средний перст, шеих некий арапский именем *Мумииддин* толкует, яко чрез указательный перст разумеется тысяща лет, чрез средний же половина, яже есть неопределенного времени знаменование, чесо ради глаголет, яко богу единому сведомо есть, коликое есть половины тоя время.

Но мы приступим к предложенной Мухаммедовой откровительной лжи. Темже по внегда все муслиманы, якоже рехом, истребятся, земля едиными неверными населена останется. И тогда бог повелит Исрафилу да третие трубу надмет, на еяже звук все вкупе бедне погибнут, единым токмо четырем ангелам в живых оставшимся, то есть *Джебраил*, *Микяил*, *Исрафил* и *Израил*. Речет же Исрафил: «О, боже! Никтоже в живых остася, кроме мене единого», емуже бог отвещает: «Веси мене господа быти и повелителя живота и смерти. Того ради подобает да и ты умреши и сам ты душу твою из тебе да извлечеши». Исрафил убо душу свою начен излекати, толико воскричит, яко аще человецы живы были, все бы в един момент страха ради и ужаса умерли. И в таком подвизе речет: «О, боже, аще бых ведал, коль тяжко есть души разлучитися от тела, ни единого человека душу из тела извлекл бых когда». Тако и ему умершу вселенная чрез четыредесять лет без обитателей и населения / пребудет. И речет бог: «Где суть ныне те, иже хваляхуся мир мое есть стяжание?
79 Где суть, иже поднесше главы и напыщенными персями ходяще гордяхуся? Да вижду ныне бесчеловечных оных мучителей, которые мене презираху и иных утесняху. Да вижду», речет, «тех, которые единства моего отвергшеся, товарищев и содругов мне причитаху». Обаче никтоже обрящется, иже бы отвещал слово богови. Чесо ради сам к себе речет: «Во истинну убо мое есть стяжание, царь есмь и бог, конца неимеяи иже вся из ничесоже в бытие произведох».

Прочее бог, имущи воскресити всех человек, во первых в жизнь приведет оных четырех ангелов и повелит, да из моря, еже есть под небесем Арш, дождь сущий в виде мужеского семене чрез четыредесять дней и нощей непрестанно идет на землю, донележе до четыредесяти лактей воды сверх лица земли возвысятся. Таже вода оная из формы и материи мужеского семене состоящаяся от земли аки от женских ложесн пожерта будет, из неяже по подобию грибов плоти мертвых отродятся убо, но блату и грязи подобные. И тогда повелит бог Исрафилу, ангелу смерти, да надмет рог. Имеет же рог оный четыре ветви, яже суть высочайшие самого небеси, от которых едина херувимов досязает, другая глубину земли проницает. А на тех ветвях суть скважни некие, в нихже души умерших по чинам своим и по достойнствам обитают.

× хвост

Seihun, de la numele rîului *Seihan* (care se numea în vechime *Kydnus*)[312], vor fi mistuite de un rîu clocotitor. Ţara *Memedan*[313] va dispărea de ger. *Babilonul* şi *Urfa*[314] şi alte cetăţi şi ţări vor fi topite de un vînt foarte cald, numit *samm*[315] şi vor fi prefăcute în cenuşă de un foc mistuitor. Iconia va fi înecată de vîltori repezi cînd se va aprinde peştera lui Platon[316]. *Mîsr*, *Cairo*[317] vor pieri de sete şi de uscăciune cînd va seca Nılul. Pe scurt, Asiria, Europa şi Egiptul se vor pustii de către franci[318]. Damascul este capul lumii, iar Cairo — coada ˣ. Şi la sfîrşit, cînd templul din Ierusalim (care se numeşte *Halilurrahman*)[319] va dispărea din lipsă de foc şi de apă, atunci va fi încheierea vieţii tuturor muhammedanilor. Iar toate acestea trebuie să se împlinească peste o mie şi ceva de ani (deşi de la Muhammed pînă acum se numără 1133 de ani lunari)[320]. Dar cum cînd Muhammed a fost întrebat de sfîrşitul lumii a arătat cu degetul arătător şi cel mijlociu, un şeic arab cu numele *Mumiiddin*[321] tîlcuieşte că prin degetul arătător se înţelege o mie de ani, iar prin cel mijlociu — jumătate, ceea ce înseamnă un timp nesigur, de aceea spune că numai lui Dumnezeu îi este cunoscut cît reprezintă acea jumătate de vreme.

Noi să ne întoarcem însă la minciuna apocaliptică expusă de Muhammed. Aşadar, după ce toţi musulmanii, precum am spus, vor fi nimiciţi, pămîntul va rămîne locuit numai de necredincioşi. Atunci Dumnezeu va porunci lui Israfil să sufle a treia oară în trîmbiţă, la al cărei sunet rău vor pieri cu toţii, numai patru îngeri rămînînd printre cei vii, adică *Djebrail*, *Mikeail*, *Israfil* şi *Izrail*[322]. Şi va zice Israfil: „O, Dumnezeule, nimeni n-a rămas printre cei vii, afară de mine". Iar Dumnezeu îi va răspunde: „Mă ştii pe mine că sînt domn şi stăpîn al vieţii şi morţii. De aceea se cuvine ca şi tu să mori, şi tu singur să-şi scoţi sufletul din tine". Începînd *Israfil* să-şi scoată sufletul, va striga atît de tare încît, dacă oamenii ar mai fi fost vii, toţi ar fi murit într-o clipă de groază. Şi într-o astfel de nevoinţă va zice: „O, Dumnezeule, dacă aş fi ştiut cît de greu îi este sufletului să se despartă de trup, n-aş fi scos niciodată sufletul nici unui om". Murind şi el astfel, lumea va rămîne patruzeci de ani fără locuitori şi fără populaţie. / Şi va zice Dumnezeu: „Unde 79
sînt acum cei ce se lăudau: «Lumea este agonisita mea?» Unde sînt cei care se mîndreau umblînd cu capetele sus şi cu pieptul umflat? Să văd acum pe călăii fără de omenie care mă dispreţuiau pe mine şi-i apăsau pe alţii. Să-i văd, va zice, pe cei care se lepădau de unicitatea mea şi-mi atribuiau tovarăşi şi prieteni". Dar nu se va afla nimeni care să răspundă cuvînt lui Dumnezeu. De aceea, singur îşi va zice: „Cu adevărat agonisită a mea este [lumea aceasta, iar eu] împărat sînt şi Dumnezeu fără sfîrşit, care pe toate le-am adus la existenţă dintru nimic".

Apoi Dumnezeu, trebuind să învie pe toţi oamenii, mai întîi va aduce la viaţă pe cei patru îngeri şi va porunci ca din marea ce se află sub cerul *Arş* să cadă necontenit pe pămînt ploaie sub formă de sămînţă bărbătească timp de patruzeci de zile şi de nopţi, pînă ce se vor ridica apele la patruzeci de coţi deasupra feţei pămîntului. Apa aceea alcătuită din forma şi materia seminţei bărbăteşti va fi absorbită de pămînt ca de mitrele femeieşti, din care trupurile celor morţi vor renaşte ca ciupercile, dar asemănătoare cu mocirla şi noroiul. Atunci va porunci Dumnezeu lui *Israfil*, îngerul morţii, să sufle din corn. Cornul acela are patru ramuri mai înalte decît cerul, dintre care unul ajunge pînă la heruvimi, iar altul străbate adîncul pămîntului. Iar pe acele ramuri sînt nişte crăpături şi în ele locuiesc sufletele celor morţi,

ˣ opusul

Ангелов души суть в высочайшей части, райских жителей суть по ангелех,
во втором степени, неверных же души в нижшайшем степени водворяются.
Таже третие Исрафил рог надмет толь крепко, яко все души глас его услы-
шавше, каяждо от своея си скважни зело скоро произыдут и пространство
между небом и землею сущее все исполнят. Таже велиим возопивше гласом,
на землю снидут. И каяждо свой труп обретши, в оный внидет. Все человецы
аки от сна воставше, очеса отверзут и из гробов исходяще на нозе станут и
потом все на общий суд приведутся, где мерилом правды всех деяния воз-
мерятся и испытаны будут. И праведные убо божии милосердие получат;
неправедницы же во огнь геенский осудятся. Седьми небес ангели, судище
и престол божий окружающии, в своих чинах станут. Человецы наги, без
покрывала, толь часто стояти будут, яко подколенок подколенка касатися
имать и не усмотрится который муж / и которая жена есть. Тогда неверные
рыдающе возмолятся и воспросят бога глаголюще: «О, боже, отпусти нас
80 в мир да покаявшися истинную восприимем веру и добрая дела сотворим».
Но бог со гневом речет к ним, глаголя: «Должни бысте сие творити егда
иместе время покаяния, но к тому покаяния уже несть и молитвы услышаны
не бывают и милость за вас ничтоже успевает». И тако все неверные вечным
казнем и некончаемым предадутся мукам, кроме тех, иже бога единого быти
вероваша, за нихже единство божие ходатайствовати будет ко богу, да его
ради по неколиком времени от вечного огня адского свободятся, что и умолит
и исповедающий единство божие от ада во свое время избавлшееся в уготован-
ные себе веселия места приведутся.

И глаголет Мухаммед: «Ты же веждь, яко божие оное судище в четыре-десять лет скончается, но един того времени день есть яко тысяща лет века сего и тысяща лет оного времени едва довольны будут да бы могл человек в оные един токмо *намаз* совершити. Темже яже рещися и сказатися могут открых вам и показах. Многая же осташася, яже суть неисповедима и поятию ума человеческого невозможная. Чесо ради, аще кто премудр есть и разумеющий от малых многая возможет уразумети, ктоже глуп есть и безумен, аще бы и шесть сот таковых вещей предложил ему, ничтоже от тех вместит во ушеса своя».

după rînduiala şi după vrednicia lor. Sufletele îngerilor sînt în partea cea
mai de sus, ale locuitorilor raiului după îngeri, pe treapta a doua, iar sufletele
necredincioşilor sînt sălăşluite în treapta cea mai de jos. A treia oară Israfil
va sufla în corn aşa de tare, încît toate sufletele, auzindu-i glasul, fiecare
din crăpătura sa, vor ieşi în mare grabă şi vor umple tot spaţiul dintre cer
şi pămînt. Strigînd cu mare glas se vor coborî pe pămînt şi fiecare, aflîndu-şi
trupul, va intra în el. Toţi oamenii vor deschide ochii ca nişte treziţi din somn
şi, ieşind din morminte, se vor ridica în picioare, apoi se vor aduna la jude-
cata cea de obşte, unde cu măsura dreptăţii se vor măsura şi cerceta faptele
tuturor. Drepţii lui Dumnezeu vor căpăta îndurare, iar cei nedrepţi vor
fi osîndiţi la focul gheenei. Îngerii celor şapte ceruri, înconjurînd Judecata
şi tronul lui Dumnezeu, vor sta după cinurile lor. Oamenii, goi, fără acope-
rămînt, vor sta atît de înghesuiţi, încît se va atinge ghenunchi de genunchi
şi nu se va vedea care este bărbat / şi care femeie. Atunci cei necredin- 80
cioşi, bocindu-se, vor cere cruţare şi vor ruga pe Dumnezeu zicînd:
„O, Dumnezeule, lasă-ne în lume, ca pocăindu-ne să primim cre-
dinţa cea adevărată şi să facem faptele cele bune". Dar Dumnezeu le va zice,
grăind cu mînie: „Eraţi datori să faceţi aceasta cînd aţi avut vreme de pocă-
inţă; acum nu mai este pocăinţă, rugăciunile nu mai sînt auzite, iar mila
nu vă mai ajută". Şi astfel toţi necredincioşii vor fi daţi muncilor veşnice
şi nesfîrşite, afară de cei care au crezut că Dumnezeu este unul[323]. Pentru
dînşii unicitatea lui Dumnezeu va mijloci către Dumnezeu ca şi ei, după
un timp, să fie sloboziţi din focul cel veşnic, ceea ce va şi obţine, aşa încît
cei ce mărturisesc unicitatea lui Dumnezeu, izbăvindu-se la vremea lor din
iad, vor fi aduşi la locurile de veselie gătite lor.

Şi zice Muhammed: „Să ştii că judecata lui Dumnezeu se va termina
în patruzeci de ani, dar o zi din timpul acela este ca o mie de ani ai veacului
acestuia şi o mie de ani ai timpului aceluia abia de-ar ajunge omului să poată
face măcar un *namaz*. Aşadar, cele ce pot spune şi povesti vi le-am dezvăluit
şi vi le-am arătat. Dar au rămas multe care sînt de nemărturisit şi cu nepu-
tinţă să fie cuprinse de mintea omenească. De aceea, cine este înţelept
şi înţelegător din puţine va pricepe multe, iar cine este prost şi nebun chiar,
şase sute de lucruri ca acestea de i-aş fi spus, nimic nu va păstra în urechile
sale"./

О ТЕОЛОГИИ МУХАММЕДАНСКОЙ

Глава первая

О теологии

Имена теологии. Илагиэт или *илми иллаги* арапским языком глаголется теология[×] (богословия) или знание о бозе или божественное или о вещех божественных. Галогется паки *илми фыкг*, разумения или суда и божественных вещей совершенное ведение. В котором имени содержится и юриспруденция. Глаголют бо яко не иное что есть юриспруденция[××], разве некое воли божественныя изъяснение и исполнение, еже из тогожде берут *Курана*. Отсюду *фыкага* в множественном числе законоучители, си есть теологи, купно же суда и закона искуснии называются.

Мухаммедане а найпаче турки, как Константинопольские, так и других градов и весей под властию отманскою сущих жители, обычай имеют детей своих тотчас по совершении *элифсупареси* (то есть альфавита или азбуки) кратчайшим теологии артикулам, или как нарицаются *суммулам*[×××] обучати. И хотя самые лета отроческие не суть удобны к поятию и разумению оных, яже им к научению от своих *годжей* (наставников или учителей) предлагаются, обаче от самого младенчества наставляют и тщательно научают, что имеют о бозе разумети и веровати, также о создании миров, о пророце их Мухаммеде, о последнем суде, о раи и аде и протчая, так, что вопрошенны бывше, могли бы абие о вышереченных дати вину и ответ. И тако от младенчества божественного того, якоже веруют, навыкнувшим им учения, аки совозрастает вера и примножается с ними. И оттуду за непрестанное и всеприлежное навыкновение незагладимый стяжавают габит[××××]. И сия есть едина вина, почто турки от своих суперстиций с великим трудом ко свету истинны приведены быти могут./

Мухаммеданской катихисм. Две же суть мухаммеданского катихисма малейшие книжицы, от нихже едина нарицается *Уставы господина Биргили*,
82 другая неведомого творца *Джевагерул ислам* «Существо веры или православия». Сие убо книжицы, яко катихисм в себе содержащие, на память знати отрочат научают. Мы зде, понеже тех книжиц при себе не имееи, несколько членов,

---

× богословия
×× законоискусство
××× оглавлениям
×××× извычай от частых обучений взятый

DESPRE TEOLOGIA MUHAMMEDANĂ

Capitolul întîi

Despre teologie

Denumirile teologiei. Ilahiet sau *ilmi illahi* [324] se numeşte în limba arabă teologia [x] sau ştiinţa despre Dumnezeu sau divină sau despre lucrurile dumnezeieşti. I se mai spune şi *ilmi fîkh* [325], cunoaşterea desăvîrşită a înţelegerii sau a judecăţii şi a lucrurilor dumnezeieşti, nume în care se cuprinde şi jurisprudenţa. Dar se zice că jurisprudenţa [xx] nu este altceva decît o lămurire şi o îndeplinire a voii dumnezeieşti, pe care o iau din acelaşi *Curan*. De aici sînt numiţi cei iscusiţi în lege şi în judecată *fîkaha* [326], la numărul plural, adică învăţători de lege sau teologi.

Muhammedanii, dar mai cu seamă turcii, atît cei din Constantinopol, cît şi locuitorii altor cetăţi şi sate de sub stăpînirea otomană, au obiceiul să-şi înveţe copiii, îndată ce au isprăvit *elifsuparesi* (adică alfabetul sau abecedarul) [327], articolele foarte scurte ale teologiei, sau, cum se mai numesc, *summule*[xxx][328]. Deşi anii lor copilăreşti nu sînt potriviţi pentru a deprinde şi a înţelege cele ce le sînt propuse spre învăţătură de către *hodjii* (povăţuitorii sau dascălii) lor, chiar din pruncie îi povăţuiesc şi îi învaţă cu stăruinţă ce trebuie să înţeleagă şi să creadă despre Dumnezeu, despre crearea lumilor, despre Profetul lor Muhammed, despre Judecata din Urmă, despre rai şi iad şi altele, astfel ca, fiind întrebaţi, să poată da şi cauza, şi răspunsul despre cele mai sus-zise. Şi aşa, deprinzîndu-se din copilărie cu învăţătura dumnezeiască, ei cred că o dată cu ei creşte şi se înmulţeşte şi credinţa. Iar din această necontenită şi foarte stăruitoare învăţătură capătă o deprindere[xxxx][329] de neuitat şi aceasta este singura cauză pentru care turcii pot fi aduşi cu mare greutate la lumina adevărului de la superstiţiile lor. /

Catehismul muhammedan. Două sînt breviarele cele mai mici ale catehis-
mului muhammedan, dintre care una se numeşte: *Rînduielile domnului Birg-
hili* * [330], iar alta, a unui autor necunoscut, *Djevaherul islam* („Esenţa cre- 82
dinţei" sau „a ortodoxiei") [331]. Cum aceste cărticele cuprind catehismul, copiii
sînt învăţaţi să le ştie pe de rost. Neavînd acele cărticele la îndemînă, vom

x bogoslovia
xx arta legilor
xxx rezumate
xxxx obişnuinţă căpătată prin studiu repetat

* *Risâle-i Birgevî.*

которые вспамятовать можем любопытства ради с вопросами и ответами (тако бо они обычай имеют) предложим.

Вопрошающему: «Мусліман ли еси, то есть православный ли в вере мухаммеданской»? отвещается: «Тако есть по благодати божией».

Вопрос: «Что есть благодарити бога?»

Ответ: «Есть бога хвалити и благословляти».

Вопрос: «Знаеши ли бога?»

Ответ: «Знаю».

Вопрос: «Како знаеши бога?»

Ответ: «Знаю, яко есть безначален, безконечен и ничтоже подобно ему есть. Образа, лица, места и времени не имеет, зане вечен есть, от века и до века».

Вопрос: «От которого рода еси?»

Ответ: «От Адамова».

Вопрос: «От которого собрания или народа?»

Ответ: «От Мухаммедова».

Вопрос: «От которого племене?»

Ответ: «От Авраамова».

Вопрос: «Которому чину[×] в законе последуеши?»

Ответ: «*Имам азами* (сей бо чин имеется за православие); последую паки уставам *Имами Шафи* и *Имами Малик* и *Имами Агмеди Гамбели* (сие бо четыре первыи суть *Курана* толковники, уставов же и церемоний церковных предатели).

Вопрос: «Сии *имамы* или священники от кого научашася сих уставов?»

Ответ: «От *Эбу Ганифа*, *Эбу Ганиф* же от *Гаммади*, *Гаммади* же от *Ибрагима*, *Ибрагим* же от *Абдуллага*, *Абдуллаг* же от *Месуда*, *Месуд* же от пророка божия, то есть Мухаммеда, пророк же Мухаммед от Ноя, Ное же от Сифа, Сиф же от Адама, Адам же от Архангела Гавриила, Гавриил же от Михаила, Михаил от Исрафила (иже у нас Рафаил именуется) *Исрафил* же от *Израила* (и сего имени мнят быти архангела), *Израил* же от самого господа всех миров творца. Ибо в *Куране* глаголется: *Эни иддине индаллаг илислам* «ваш закон или вера от бога есть».

Вопрос: «Что есть закон *Куранов*?»

Ответ: «К повелениям божиим приклоняти главу и бегати тех, яже он возбранил есть».

Вопрос: «Что есть вера?»

Ответ: «Исповедание уст, извествование ума, и еже сердце или совесть
83 присоединяти / богу, то есть веровати единство божие, пророка истинствование, рай, мост правды (о чем зри нижше), мерило воздаяния слова[××] о всех делех и словесех, ад, смерть и мертвых воскресение».

Вопрос: «Что есть глава веры?»

Ответ: «Исповедание ея, например: «Несть бог кроме бога и Мухаммед есть пророк божий»».

Вопрос: «Что есть плоть веры?»

Ответ: «Пятовременные молитвы».

× уставу

×× ответа

expune de curiozitate cîteva articole pe care ni le putem aminti, cu întrebări și răspunsuri (căci așa au ei obiceiul).

Celui ce întreabă: „Ești musulman, adică ești drept-credincios în credința musulmană?", i se răspunde: „Așa e, din harul lui Dumnezeu".

Întrebare: „Ce înseamnă a-l mulțumi pe Dumnezeu?"

Răspuns. „A-l lăuda pe Dumnezeu și a-l binecuvînta".

Întrebare: „Îl cunoști pe Dumnezeu?"

Răspuns: „Îl cunosc".

Întrebare: „Cum îl cunoști pe Dumnezeu?"

Răspuns: „Îl cunosc că este fără de început, fără de sfîrșit și nimic nu este asemenea lui. Chip, înfățișare, loc și timp nu are, pentru că este veșnic, din veac și pînă în veac".

Întrebare: „Din neamul cui ești?"

Răspuns: „Din al lui Adam".

Întrebare: „Din ce adunare sau popor ești?"

Răspuns: „Dintr-al lui Muhammed".

Întrebare: „Din care seminție?"

Răspuns: „Dintr-a lui Avraam".

Întrebare: „Ce cin[×] al legii urmezi?"

Răspuns: „*Imam azami* (această rînduială e socotită drept cea ortodoxă); mai urmez rînduielile *Imami Șafi, Imami Malik* și *Imami Ahmedi Hanbeli*" (acești patru sînt primii interpreți ai *Curanului* și transmițători ai rînduielilor și ceremoniilor bisericești)[332].

Întrebare: „Acești *imami* sau preoți de la cine au învățat aceste rînduieli?"

Răspuns: „De la *Ebu Hanif*, *Ebu Hanif* de la *Hammadi*, *Hammadi* de la *Ibrabim* și *Ibrabim* de la *Abdullah*, *Abdullah* de la *Mesud*[333], iar *Mesud* de la prorocul lui Dumnezeu, adică de la Muhammed, Profetul Muhammed de la Noe, iar Noe de la Seth, Seth de la Adam, Adam de la arhanghelul Gabriel, Gabriel de la Mihail, Mihail de la *Israfil* (care se numește la noi Rafail), *Israfil* de la *Izrail* (ei cred că există un arhanghel și cu acest nume), iar *Izrail* de la însuși Domnul tuturor, Creatorul lumilor. Căci în *Curan* se spune: *Eni iddine indallah ilislam* *[334] adică „Legea sau credința voastră, a drept-credincioșilor, este de la Dumnezeu".

Întrebare: „Ce este legea *Curanului*?"

Răspuns: „Să plecăm capul poruncilor lui Dumnezeu și să fugim de cele pe care le-a oprit el".

Întrebare: „Ce este credința?"

Răspuns: „Mărturisirea buzelor, încredințarea minții și unirea inimii sau conștiinței cu / Dumnezeu, adică credința în unicitatea lui Dumnezeu,
în adevărăciunea Profetului, în rai, în podul dreptății (vezi mai jos), în măsura 83
răsplătirii și în a da socoteală[××] pentru toate faptele și cuvintele, în iad, moarte și învierea morților".

Întrebare: „Care este începutul credinței?"

Răspuns: „Mărturisirea ei, de exemplu: «Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, și Muhammed e profetul lui Dumnezeu»".

Întrebare: „Care este trupul credinței?"

Răspuns: „Rugăciunile la cele cinci vremi".

× rînduială
×× răspuns

* *Coran*, III, 19: „Credința pentru Allah este cu adevărat islamul".

Вопрос: «Что есть слово [×] веры?»

Ответ: «Бога всегда памятствовати и непрестанно имя его призывати».

Вопрос: «Что суть ветви или листвие древа веры?»

Ответ: «Благочестие и страх божий».

Вопрос: «Что есть кожа или кора [××] веры?»

Ответ: «Стыдение и чистота».

Вопрос: «Что есть мозг веры?»

Ответ: «Богопочитание и прилежные молитвы».

Вопрос: «Что есть пуп или средина веры?»

Ответ: «Спасение или еже не грешити или чистота душевная».

Вопрос: «Ты ли в вере еси или вера в тебе?»

Ответ: «Вера во мне есть и аз с верою вкупе есмь».

Вопрос: «Что есть вера?» (сие описание веры есть по политическому рассуждению).

Ответ: «Есть истина и еже истинно глаголати, обаче кроме того что пророк повелевает: «С муслиманами, сиречь единоверными твоими мир вечный да имееши; со иудеи же и христианы николиже». Ибо тойже пророк глаголет: «Аще кто от народа моего или собрания должного богу почитания и молитв и не сотворит, обаче лучший есть иудеанина и христианина».

Вопрос: «Колико численны суть веры?»

Ответ: «Пяточисленны. Первая убо вера есть ангелов, иже свойственною и естественною верою просвещенны быша. Вторая есть вера пророков, иже вере прилежаще оную взыскаша. Третия есть верных человеков, иже в веру чрез благодать божию приятты быша. Четвертая есть клеветников или лживых, яко они непотребни и отвержены суть. Таже пятая вера есть невозрастных, си есть отрочат, понеже тии вере подлежат».

Вопрос: «Колико есть кондиций[×××], имиже вера мухаммеданская совершается?»

Ответ: «Пять: 1. Исповедание веры. 2. Пять определенные на всякий день моления. 3. Пост. 4. Путешествие в Мекку. 5. Еже даяти богу десятину по все годы, то есть пятьдесятую часть от своих си стяжаний».

Вопрос: «Колико есть кондиций совершенного поста?»

Ответ: «Четыре: 1. Воздержатися от пития воды. 2. От брашна. 3. От пребытия со женою. 4. Не токмо телом, но и умом и духом поститися».

84 *Вопрос:* «Коликожды / подобает в день богу молитися?»

Ответ: «Пятижды: 1. Пред восхождением солнца. 2. О полудни. 3. За три часа до захождения солнечного. 4. Абие по захождении солнечном. 5. По часе с получасом[××××] нощи».

Вопрос: «Пред восходом солнечным колико подобает сотворити *рекят* (си есть поклонов)?»

Ответ: «Четыре».

[×] глагола

[××] корка что на древе

[×××] внешних вин

[××××] по полуторе часе

Întrebare: „Care este cuvîntul ˣ credinței?"
Răspuns: „A-l ține mereu pe Dumnezeu în minte și a chema neîncetat numele lui".
Întrebare: „Care sînt ramurile sau frunzele arborelui credinței?"
Răspuns: „Evlavia și frica de Dumnezeu".
Întrebare: „Care este coaja sau pielea ˣˣ credinței?"
Răspuns: „Rușinarea și curăția".
Întrebare: „Care este creierul credinței?"
Răspuns: „Adorarea lui Dumnezeu și rugăciunile stăruitoare".
Întrebare: „Care este buricul sau centrul credinței?"
Răspuns: „Mîntuirea sau a nu greși sau curăția sufletului".
Întrebare: „Tu ești în credință sau credința e în tine?"
Răspuns: „Credința este în mine și eu împreună cu credința sînt".
Întrebare: „Ce este credința?" (această descriere a credinței este după judecata politică) [335].

Răspuns: „Este adevărul și a grăi adevărat, dar afară de aceasta și ceea ce poruncește Profetul: «Cu musulmanii, cu cei de o credință cu tine, să ai pace veșnică; cu iudeii și cu creștinii nicidecum». Căci același profet zice: «Chiar dacă cineva din poporul meu sau din adunare nu ar face închinarea cuvenită lui Dumnezeu și rugăciunile, este totuși mai bun decît un iudeu sau un creștin»".

Întrebare: „Cîte sînt la număr credințele?"

Răspuns: „Sînt cinci la număr. Prima credință este cea a îngerilor, care au fost luminați cu o credință proprie și firească. A doua credință este cea a prorocilor, care au căutat-o stăruind în credință. A treia este a oamenilor credincioși, care au fost primiți în credință prin harul lui Dumnezeu. A patra este a clevetitorilor sau a mincinoșilor, pentru că sînt netrebnici și lepădați. Iar a cincea credință este a celor fără de vîrstă, a pruncilor, pentru că ei sînt supuși credinței".

Întrebare: „Cîte sînt condițiileˣˣˣ [336] prin care se împlinește credința muhammedană?"

Răspuns: „Cinci: 1. mărturisirea credinței; 2. cele cinci rugăciuni hotărîte pentru fiecare zi; 3. postul; 4. pelerinajul la Mecca; 5. să dai lui Dumnezeu dijmă în fiecare an, adică a cincizecea parte din agoniselile tale".

Întrebare: „Cîte sînt condițiile unui post desăvîrșit?"

Răspuns: „Patru: 1. să te abții să bei apă; 2. de mîncare; 3. de petrecerea împreună cu femeile; 4. să nu poftești, nu numai cu trupul, ci și cu mintea și cu duhul".

Întrebare: „De cîte / ori se cuvine să te rogi lui Dumnezeu pe zi?" 84

Răspuns: „De cinci ori: 1. înainte de răsăritul soarelui; 2. la amiază; 3. cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui; 4. îndată după apusul soarelui; 5. la un ceas și jumătate ˣˣˣˣ al nopții.

Întrebare: „Înainte de răsăritul soarelui cîte *rekkeat* (adică mătănii) [337] trebuie să se facă?"

Răspuns: „Patru".

ˣ vorba
ˣˣ ca scoarța copacului
ˣˣˣ pricinile exterioare
ˣˣˣˣ la ceasurile unu și jumătate

Вопрос: «Колико по заповеди божией?»

Ответ: «Два».

Вопрос: «Колико же по заповеди пророческой?»

Ответ: «Два».

Вопрос: «Колико поклонов подобает сотворити о полудни?»

Ответ: «Десять».

Вопрос: «Но колико по божией и колико по пророческой заповеди?»

Ответ: «Прежде четыре по пророческому, потом четыре по божию, таже последние два поклона паки по пророческому велению.

Вопрос: «О девятом часе или треми часы пред захождением солнечным колико подобает поклонов сотворити?»

Ответ: «Осмь, четыре божия и четыре пророческия».

Вопрос: В нощном или по захождении солнца, молений колико должно сотворити?»

Ответ; «Пять. Три божественныя, два же пророческия».

Вопрос: «По часе с получасом нощи еже и *ятси*, то есть «время покоя» колико суть?»

Ответ: «Тринадесять: четыре первейшия пророческия, другия четыре божественныя, паки два пророческия, последния же три, *фытр* называемыя, си есть за разрешение поста».

Вопрос: «По заповеди пророческой, како долженствуеши пред молением измыти тело твое и очиститися?»

Ответ: «Первее трижды возлей воду на руки твои, потом испраздни чрево твое и задницу твою омый, таже *абдест* совтори (*абдест* есть измовение рук, главы и ног), иже тако бывает: первее измывают руки, потом трижды воду ноздрями в нос втягают и возгри очищают, потом лице трижды наполненными водою пригорщми покропляют, таже уши, темя и шею единожды отирают, напоследок руки даже до лактей, ноги же до лодыжек умывают. Аще же кто с женою совокупление имел или иным каким-либо образом осквернился, первее все тело в бани измывати должен, называется же оное измовение *гусл*. Но аще жена месячным недугом одержима будет, еликожды измыет тело должна есть и власы распустити и от моления чрез все оное месячного недуга время воздержатися».

Да всяк же отец о детех своих, мужие же о женах попечение имеют, во еже бы научити их сего катихисма, некий от святых мухаммеданских, именем
85 *Шемс* / так жестоко понуждает, глаголя, «яко аще которого мужа или сын сих веры членов знати не будет и вопрошены бывше не ответствуют, оных молитвы у бога не суть приятны и пост без воздаяния, совокупление мужа с своею си женою есть прелюбодеяние. И аще в сем невежестве случится им умрети от муслиманов да не погребутся». Паки глаголет, яко в будущем веце три человека тяжчайшие и неносные понести имеют казни, сиречь отец и мать, которые сынов своих и муж, иже жены свои не потщался научити сим веры членам, паче неже елико печашеся о отдохновении духа своего. И сия о мухаммеданском катихисме вкратце предложенная довольна да будут.

Întrebare: „Cîte din porunca lui Dumnezeu?"

Răspuns: „Două".

Întrebare: „Cîte din porunca Profetului?"

Răspuns: „Două".

Întrebare: „Cîte mătănii se cuvine să se facă la amiază?"

Răspuns: „Zece".

Întrebare: „Dar cîte din porunca lui Dumnezeu şi cîte din cea a Profetului?"

Răspuns: „Mai întîi patru din porunca Profetului, apoi patru din cea a lui Dumnezeu şi cele două de pe urmă tot din porunca Profetului".

Întrebare: „La ceasul al nouălea sau cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui[338] cîte mătănii se cuvine să se facă?"

Răspuns: „Opt, patru ale lui Dumnezeu şi patru ale Profetului".

Întrebare: „La rugăciunea de noapte sau la cea de după apusul soarelui, cîte trebuie să se facă?"

Răspuns: „Cinci, trei dumnezeieşti şi două prorocești".

Întrebare: „La un ceas şi jumătate de noapte (care se numeşte *iatsi*, adică «vremea odihnei»)[339] cîte sînt?"

Răspuns: „Treisprezece: cele patru dintîi prorocești, alte patru dumnezeieşti, iarăşi două prorocești, iar ultimele trei numite *fîtr*[340] sînt pentru dezlegarea postului".

Întrebare: „După porunca Profetului cum trebuie să-ţi speli trupul şi să te cureţi înainte de rugăciune?"

Răspuns: „Mai întîi toarnă de trei ori apă pe mîini, apoi goleşte-ţi pîntecele şi spală-ţi posteriorul şi fă *abdest* (*abdest* este spălarea mîinilor, capului şi picioarelor)[341], care se face astfel: Mai întîi îşi spală mîinile, apoi trag de trei ori apă pe nas şi-şi curăţă nările, apoi îşi stropesc faţa de trei ori cu pumnii plini de apă şi freacă o dată urechile, creştetul capului şi gîtul, la urmă mîinile pînă la cot şi picioarele pînă la glezne. Dacă cineva a avut împreunare cu femeia sau într-alt fel s-a spurcat, mai întîi să-şi spele tot trupul în baie, spălare ce se numeşte *gusl*[342]. Iar dacă femeia va fi cuprinsă de neputinţa lunară, de cîte ori îşi va spăla trupul trebuie să-şi despletească şi părul şi să se abţină de la rugăciuni tot timpul neputinţei lunare".

Fiecare tată trebuie să aibă grijă să-şi înveţe pe copiii săi, iar bărbaţii
pe femeile lor acest catehism. Un sfînt muhammedan cu numele *Şems*[343]/îi 85
îndeamnă cu mare asprime zicînd: „Dacă femeia vreunui bărbat sau fiul său nu vor şti aceste articole ale credinţei şi întrebaţi fiind nu vor răspunde drept, rugăciunile lor nu vor fi primite la Dumnezeu, iar postul va fi fără răsplătire, iar împreunarea bărbatului cu nevasta sa adulter. Şi dacă li se va întîmpla să moară în această ignoranţă să nu fie îngropaţi de musulmani". Şi mai spune că în veacul viitor trei oameni vor îndura pedepsele cele mai grele şi de neîndurat, adică tatăl şi mama care pe fiii lor şi bărbatul care pe femeia sa nu s-au străduit să-i înveţe aceste articole ale credinţei mai mult decît se îngrijeau de odihna duhului lor. Ajungă însă aceste spuse pe scurt despre catehismul muhammedan.

Глава вторая

О бозе

О бозе. О едином высочайшем бозе мухаммеданская вера ничимже разнствовати видится от евреев и христиан, сиречь егда о самом божестве или о едином токмо отцовском лице пишет. Веруют же они, яко бог един есть, творец всех миров и всех вещей между неба и земли сущих, яко вся оная, из ничесо же от небытия в бытие им × произведошася. Веруют, яко есть безплотен, местом и временем неописанный, *эзели*, то есть вечный от века, *эбеди*, то есть вечный вовеки, егоже век, величество и прочая ниже во уме изображаемыми, времени или места пространством объятися может, но бог вся, аки в пункте (нарицаемым у них ничтожества) постизает. Паки веруют, яко нерожден есть, сиречь, яко ниже родился когда, ниже родити может и того ради ничтоже имеет себе подобное, не имеет же отнюдь всякого образа или вида, чесо ради в *Куране*, в главе *Элмуин* глаголется: «Аще бы бог имел сына, в беде был бы весь мир, понеже было бы между ими разделение», и в главе сущей предпоследнею, аки бы от лица божия повелевается Мухаммеду: «Прилежно (рече) глаголи им, яко бог един есть, всем благопотребный и бесплотный,
86 иже ниже родил, ниже родился есть, ниже / имеет кого себе подобного». И в главе 94 бога глаголет быти всех вещей начало и конец; и того ради в главе 32 возбраняется призывание другого бога, в бозе бо, глаголет, едином все число его состоится.

Свойства божественная. Все божественные приличествия в седмь токмо яко главнейшие свойства совокупляют, от техже седьми свойств тысящу едино имя богу приписуют. Свойства убо божия у них *сифат*, то есть «лица» называются и тога ради егда слышат нас христиан глаголющих три токмо быти лица божественныя и едино божество или единого бога абие предлагают божественные лицы не три быти, но седмь, мняще тем довести, яко свойства божия естественна ему сущая не могут так малым числом объяты быти и тако сливающе лица с свойствами, глаголют быти седмь, ихже сочисляют: 1. Живущий или сый вечно; 2. Глаголящий или умный; 3. Недвижимый; 4. Всесильный; 5. Ведущий; 6. Милостивый или милосердый; 7. Праведный. От сих убо седьми свойств тысящу, якоже рехом, и едино имя богу приписуют, аки свойственная ему и естественная, которых реэстру при себе неимеюще, яже на память взыдоша зде прилагаем.

Имена божия. Экбер — вышний; *рагман* — милосердый; *рагим* — щедрый; *каюм* — пребывающий; *галим* — кроткий или грехи наши преминующий; *риззак* — нужная подающий; *муин* — пособствующий, то есть без негоже ничтоже быти может; *феттаг* — открытель; *гакк* — истинна; *гаким* — обладатель; *малик* или сложне *маликульмулк* — стяжаниая стяжавающий или

× чрез него

Capitolul al doilea

Despre Dumnezeu

Despre Dumnezeu. Despre unul Dumnezeu cel preaînalt religia muhammedană nu pare să se deosebească întru nimic de evrei şi de creştini cînd scrie despre Dumnezeu în sine sau numai despre singura persoană a Tatălui. Şi cred că Dumnezeu este unul, făcătorul tuturor lumilor şi al tuturor lucrurilor ce se află între cer şi pămînt, că toate acelea de el × s-au adus dintru nimic, din nefiinţă la fiinţă. Cred că el este imaterial, necircumscris de timp şi loc, *ezeli,* adică veşnic din veac, *ebedi,* adică veşnic în veac [344], că veacul lui, mărirea şi altele nu pot fi închipuite în minte, nici cuprinse de durata timpului sau întinderea locului, dar că Dumnezeu pe toate le pătrunde ca într-un punct [345] (numit la ei al nimicniciei). Iarăşi cred că este nenăscut, adică nici nu s-a născut cîndva, nici n-a putut să nască şi de aceea n-are nimic asemenea lui, n-are nici un chip sau înfăţişare, pentru care lucru în *Curan,* în capitolul *Elmuin,* se zice: „Dacă Dumnezeu ar fi avut un fiu, în necaz ar fi fost toată lumea, pentru că între ei ar fi fost dezbinare", iar în capitolul penultim, ca din partea lui Dumnezeu, i se porunceşte lui Muhammed: „Cu sîrguinţă (zice) grăieşte-le lor că Dumnezeu este unul, tuturor spre buna trebuinţă şi imaterial, care nici a născut, nici s-a născut, nici / are pe 86
cineva asemenea lui" *. Şi în capitolul 94 zice: „Dumnezeu este începutul şi sfîrşitul tuturor lucrurilor" **; de aceea în capitolul 32 se interzice chemarea unui alt Dumnezeu, căci: „În Dumnezeu unul, zice, se cuprinde tot numărul lui".

Atributele dumnezeieşti. Toate atributele lui Dumnezeu le grupează în numai şapte mai de seamă, iar din cele şapte atribute i se dau lui Dumnezeu o mie şi unul de nume. Căci la ei atributele lui Dumnezeu se numesc *sifat* [346], adică persoane, de aceea cînd ne aud pe noi creştinii zicînd că numai trei persoane dumnezeieşti sînt şi o singură dumenezeire sau un singur Dumnezeu, îndată ne arată că persoane dumnezeieşti nu sînt trei, ci şapte, socotind că prin aceasta dovedesc că atributele lui Dumnezeu, fiindu-i fireşti lui, nu pot fi cuprinse de un număr aşa de mic. Şi aşa, confundînd persoanele cu atributele, zic că sînt şapte, pe care le enumeră astfel: 1. cel viu sau cel veşnic; 2. cel ce grăieşte sau cel înţelept; 3. cel ce nu poate fi clintit; 4. atotputernic; 5. cunoscător; 6. milostiv sau îndurat; 7. drept. De la aceste şapte atribute, după cum am spus, îi dau lui Dumnezeu o mie şi unu de nume ca proprii şi fireşti lui, al căror registru neavîndu-l lîngă noi, le adăugăm aici după cum ne-au venit în memorie.

Numirile lui Dumnezeu. Ekbar — preaînalt; *rahman* — îndurat; *rahim* — darnic; *kaium* — cel ce este; *halim* — blînd, sau cel ce trece cu vederea păcatele noastre; *rizzak* — cel ce dă cele trebuincioase; *muin* — cel ce dă ajutor, adică fără de care nimic nu poate fi; *fettah* — descoperitorul; *hakk* — adevărul; *hakim* — stapînitorul; *malik* sau, mai complet, *malikulmulk* — cel ce agoniseşte cele agonisite sau cel ce le are pe toate; *sabur* — mărini-

---

× prin el

* *Coran,* CXII, 1—3: „Spune-le: « Dumnezeu este unul! Dumnezeu!... Cel de nepătruns! El nu naşte; El nu este născut; nimeni nu este asemenea Lui! »".

** *Coran,* LVII, 3: „El este cel dintîi şi cel din urmă".

вся имеющий; *сабур* — великодушный[×]; *мабуд* — покланяемый или емуже подовает кланятися; *ребб* — господь — господь или сложне *реббул алемин* — господь миров; *казыулгаджят* — судия помыслов; *дженаби иззет* — близкий; *вагиб* — щедроподатель; *делле* — просвещающий; *аала* — превеликий; *мурид* — желанию довлетворящий; *муккадес* — святый; *тебарике* — блаженный; *текаддесе* — святый; *мусеббебул исбаб* — вина вин; *халик* — творец; *мугеимин* — защитник; иже вся соблюдает; *басыт* — вся устроящий; *субган* — благий, милостивый и великий; *меджид* — славный; *кадри* — могущий; *кави* — крепкий. И с персидского языка: *хода, ходаи, ихид, ездан, давер, ходавендикяр.* От простого турецкого языка: *тангри, чаллаб,* и протчая./

87 *Толкование седьми свойств.* Но о седьми оных, ихже нарицают лицами свойствах божественных, что умствуют в кратце речем. Хотя мухаммедане больше отрицательной неже утверждающей о бозе последуют науке, обаче сия седмь свойства яко лица или яко источники быти других разумеюще протчая вся от сих происходити и к сим подлежати глаголют, по елику о бозе утвердительне глаголати или знати возможно есть.

Живущий. Живущего же бога разумеют, яко от себе жизнь и бытие вечное имуща. Действо сего свойства глаголют быти ко вне, сиречь к созданиям *ругуллаг,* душу или свойственне глаголя дух божий от негоже производятся души всех человек. Ихже яко некия частицы от духа божия отлученных и чрез служащих ангелов в раждающихся телеса влагаемых мнят быти. Чесо ради Иисусу Христу паче всех человек преимущество и превосходство призволяют. Ибо к протчих человек во чреве матерне созданию потребно есть и семя мужеское. В зачатии же Христове ничтоже таковое бысть, но от единого Духа Божия и девы Марии создан и зачат бысть, откуду *катексохин* Иисус Христос Дух Божий и сын Мариин нарицается.

Глаголющий. Глаголющего или глаголом или словом и разумом украшенного по елику богу больше приличествует, глаголание и словопростирание, неже молчание и неглаголание. Мнят же не инако глаголати бога, и волю свою ангелам и пророкам открывати, разве чрез разговор вводительный, последовательный, указательный и протчая. Егоже действие нарицают *келамуллаг,* то есть «глагол или слово божие», которое имя найпаче *Святым Писанием* больше же своему *Курану* причитают. К томужде свойству подлежати глаголют премудрость, разум, познание, промысл и протчая, яже общим речением *илмилаги* «ведение божественное или божие» нарицают. Сие паки на два разделяют виды, на *гаиб,* сокровенное, которое самому богу токмо познано и естественно есть, егоже никое создание пояти может, и на *загир* откровенное или явленное, по елику от ангел, от человек, от демонов или диаволов разуметися и поемлемо быти может. И сие свойственне именем теологии наричется, юже преизящно и превосходно в книзе *Курана* содержиму быти верят.

Недвижимый. Недвижима или неизменна, в котором свойстве ничтоже от нашея разнствуют теологии./

88 *Всесильный.* Всесильна или всемогуща. Сего свойства действа ко вне нарицают *едикудретилаги,* то есть «руку могутства божия», сиречь еюже созда толико тысящ миров и яже в них содержахуся

× долготерпелив

mosul ×; *mabud* — cel închinat sau cel căruia i se cuvine închinare; *rebb* — Domnul sau, mai complet, *rebbul alemin* — Domnul lumilor; *kazîulhadjeat* — judecătorul gîndurilor; *djenabi izzet* — cel mai aproape; *vahib* — dătătorul îndurat; *delle* — cel ce luminează; *aala* — preamarele; *murid* — cel ce împlinește dorința; *mukkades* — sfîntul; *tebarike* — fericitul; *tekaddese* — sfîntul; *musebbebul isbab* — cauza cauzelor; *halik* — creatorul; *muheimir* — apărătorul, care le păzește pe toate; *basît* — cel ce pe toate le rînduiește; *subhan* — cel bun, milostiv și mare; *medjid* — cel slăvit; *kadri* — cel ce poate; *kavi* — cel tare. Din limba persană: *hoda, hadai, izid, iezdan, daver, hodavendikear*. Iar din limba simplă turcă: *tangri, ceallab* și altele[347]./

Tîlcuirea celor șapte atribute. Vom spune acum pe scurt ce gîndesc 87
ei despre cele șapte atribute pe care le numesc persoane. Deși muhammedanii urmează mai mult teologiei negative decît celei afirmative[348], dar considerînd că aceste șapte atribute sînt niște persoane sau izvoare ale altora, ei spun că toate provin de la acestea și sînt subordonate acestora în măsura în care se poate ști sau grăi ceva afirmativ despre Dumnezeu.

Cel viu. Pe Dumnezeu îl înțeleg viu, ca avînd viață și ființă veșnică Acțiunea acestui atribut, spun ei, în afară, adică spre creaturi, este *ruhullah*, sufletul sau, propriu vorbind, Duhul lui Dumnezeu[349], de la care vin sufletele tuturor oamenilor și pe care le socotesc ca niște părticele despărțite din Duhul lui Dumnezeu, băgate de către îngerii slujitori în trupurile celor ce se nasc. De aceea îi acordă lui Iisus Hristos întîietate și superioritate mai mult decît tuturor oamenilor, căci pentru zidirea celorlalți oameni în pîntecele mamei este necesară și sămînță bărbătească, dar la zămislirea lui Hristos nu s-a petrecut așa ceva, ci numai de Duhul lui Dumnezeu și de Fecioara Maria a fost zidit și zămislit, de unde se numește κατ'ἐξοχήν[350], Iisus Hristos, Duh al lui Dumnezeu și Fiu al Mariei.

Cel ce grăiește. Cel ce grăiește sau cel împodobit cu grai sau cuvînt și cu înțelegere, întrucît lui Dumnezeu mai mult i se potrivesc grăirea și răspîndirea cuvîntului decît tăcerea și negrăirea. Căci ei socotesc că Dumnezeu nu grăiește altfel și nu-și dezvăluie voia sa îngerilor și prorocilor decît printr-o conversație introductivă, continuă, povățuitoare și altele. Iar lucrarea lui o numesc *kelamullah*, adică graiul sau cuvîntul lui Dumnezeu[351], nume pe care îl dau mai ales *Sfintelor scripturi*, și în primul rînd *Curanului*. Aceluiași atribut îi sînt supuse, zic ei, înțelepciunea, înțelegerea, cunoașterea, pronia și altele, pe care le numesc cu o singură vorbă *ilmilahi*[352], cunoaștere dumnezeiască sau a lui Dumnezeu. Pe aceasta o împart din nou în două feluri, *gaib*, ascunsă, care este cunoscută și proprie numai lui Dumnezeu însuși, pe care nici o făptură n-o poate cuprinde, și *zahir*[353], adică dezvăluită sau arătată, întrucît poate fi dobîndită și înțeleasă de îngeri, de oameni, de demoni sau diavoli. Și aceasta mai propriu se numește teologie, despre care cred ei că este preafrumos și foarte bine cuprinsă în cartea *Curanului*.

Cel neclintit. Neclintit sau neschimbat, atribut în care nu se deosebesc cu nimic de teologia noastră./

Cel atotputernic. Atotputernic sau omnipotent. Lucrările acestui atribut 88
în afară le numesc *edi kudret ilahi*[354], adică „mîna puterii lui Dumnezeu", prin care a făcut atîtea mii de lumi și pe toate cele ce se cuprindeau și se

---

× îndelung-răbdătorul

и содержатся, твари ведомая и неведомая, видимая и невидимая, соблюде же и соблюдает оная и к свойственным вся определяет и управляет действам. Паки глаголют, яко ничтоже невозможно или отрицательно могуществу божию обрестися может. Сего ради вопрошены бывше их теологи, может ли бог сотворити, аки бы не сделал тех, яже единою сотворил, отвещают, яко не трудняя богу сотворити аки бы не сделал тех, яже единою сотворил, как тожде из ничего сотворити. Но аще бы кто вопросил: «Может ли бог солгати или другого бога подобного сотворити?» отвещал бы, яко сие и помыслити богохульно есть. Вопросивый же хотя и под кондициею вопрос той предложил бы, обаче беды смертныя не избег бы. Протчее обще утверждают ничтоже быти невозможно богу, мняще, яко аще бы сие инако было, обрелобыся в бозе противословное и недостаток.

Ведущий. Ведуща. И в сем свойстве от нашея теологии ничтоже разнствуют, кроме того, что глаголют, яко божественное ведение и познание неволны творят вещи и воли наши. Ниже разделяют между познанием предваряющим и последующим, чесо ради дают пример, яко был во время Мухаммедово некий человек праведный и верный, обаче без меры убогий и всех к житию потребных лишенный. И хотя неусыпными трудами томяшеся, да поне пищу повседневную приобрести возможет, но и сея к довольному насыщению чрева своего николиже имеяше. Сие тайнство егда Мухаммеду несведомо и непоятно было, вопросил того человека, для чего бы так лишался всех вещей, имея у себе рабов и детей, иже ему непрестанно во всем помогают и сотруждаются, кроме же того, яко от всех соседей его похваляется, что есть человек богобоязнивый и непрестанно пред народом и на едине молитвам прилежащий. Отвеща человек той, яко вины вещи не знает. Мухаммед убо научил его да потом, егда молится богу, не просит ничтоже о себе или на пользу свою, но да речет и обещается, яко аще бог подаст ему богатство и изобилие вещей, все имение свое раздаст убогим и неимущим. Сие человеку тому со всяким послушанием и горячестию сердца сотворщу, бог Мухаммеду
89 в видении открыл тайнство, глаголя: / «О, Мухаммед, ты убо просиши и оного просити научил еси, яко да не себе, но иным просит, имже он богатство свое разделити имеет, аки бы аз не знал, аще ему богатства дам, что с оным творити имать; не аз ли создах его, не аз ли в книгу *Левгии махфуз* (то есть книга, в нейже преднаписана суть от века будущая человеков действа и вещей во свое время приключения) вписати повелех действия его и како не вем, что он имеет творити, аще ему дам стяжания и богатства? Убо о таковых просити да престанет, аз бо знаю, яко он в таком состоянии есть человек добротливый, благополучнейший же быв, неимать пребывати в своей добротливости». И сие о ведении или предзнании божии или предуведении веруя произвольного человеческого хотения [×] не отмещут, о чем зри далее в главе *О предусмотрении* [××] *божии.*

Милостивый. Милостива или милосерда. Веруют мухаммедане бога толико милостива быти, яко ничтоже смотря на бесконечные грехи всех человек,

× самовластия

×× провидения или промысле

cuprind în ele, făpturi cunoscute și necunoscute, văzute și nevăzute, prin care le-a păzit și le păzește și le îndreaptă pe toate și le conduce la activitățile potrivite lor. Ei spun că nu se poate afla nimic cu neputință sau oprit puterii lui Dumnezeu. De aceea, întrebați fiind teologii lor dacă poate face Dumnezeu ca cele pe care le-a făcut să fie ca și cum nu le-ar fi făcut niciodată, ei răspund că lui Dumnezeu nu-i e greu să facă cele făcute ca și cum nu le-ar fi făcut, așa cum a putut să le și facă din nimic. Dar dacă cineva ar fi întrebat: „Poate oare Dumnezeu să mintă sau să facă un alt Dumnezeu asemenea lui?", ar fi răspuns că numai a gîndi acest lucru e o blasfemie. Iar cel ce ar pune o asemenea întrebare chiar la modul condițional n-ar scăpa de primejdie de moarte. Și mai departe afirmă în general că nimic nu-i este cu neputință lui Dumnezeu, socotind că dacă ar fi fost altfel s-ar afla în Dumnezeu ceva contradictoriu și incomplet.

Cel cunoscător. Cunoscător. Și în acest atribut cu nimic nu se deosebesc de teologia noastră, afară de faptul că spun că știința și cunoașterea dumnezeiască fac lucrurile și vrerile noastre lipsite de libertate. De asemenea, ei nu fac deosebire între cunoașterea premergătoare și cea următoare. Pentru care lucru ei dau următorul exemplu: Era pe vremea lui Muhammed un om drept și credincios, dar sărac peste măsură și lipsit de cele necesare traiului. Și deși se chinuia cu osteneli necontenite, că doar va putea să-și agonisească hrana cea de fiecare zi, totuși nici pe aceasta n-o avea niciodată spre îndestularea pîntecului său. Cum această taină rămînea necunoscută și neînțeleasă lui Muhammed, l-a întrebat pe omul acela de ce era el lipsit așa de toate lucrurile, deși are și robi, și copii care îl ajută necontenit la toate și se ostenesc împreună cu el, pe lîngă faptul că e lăudat de toți vecinii că este om temător de Dumnezeu și stăruie neîncetat în rugăciuni, atît în fața poporului, cît și în singurătate. Răspuns-a omul acela că nu cunoaște pricina acestui lucru. Muhammed însă l-a învățat ca atunci cînd se roagă lui Dumnezeu să nu ceară nimic pentru sine sau spre folosul său, ci să făgăduiască și să spună că dacă Dumnezeu îi va da bogăție și îndestulare de lucruri va împărți săracilor și celor lipsiți toată averea sa. Cînd omul acela a făcut așa cu toată ascultarea și fierbințeala inimii, Dumnezeu i-a dezvăluit lui Muhammed în vedenie taina, zicînd:/ „O, Muhammed, tu ceri și pe acela l-ai învățat 89
să ceară, ca și cum nu pentru sine ar cere, ci pentru alții, cărora le va împărți bogăția sa ca și cum eu n-aș ști, dacă îi voi da bogăția, ce are să facă el cu ea. Oare nu eu l-am zidit, oare nu eu am poruncit să se scrie toate faptele lui în cartea *Levhii mahfuz* (cartea în care sînt scrise mai înainte de veac faptele viitoare ale oamenilor și cele ce se vor întîmpla, fiecare la vremea sa)[355], deci cum să nu știu ce va face el dacă-i voi da avuție și bogăție? Să înceteze, dar, să mă mai roage pentru unele ca acestea, căci știu că în starea de acum este un om bun, dar fiind mai fericit nu va rămîne întru bunătatea sa". Aceasta crezînd despre cunoașterea sau preștiința lui Dumnezeu sau despre cunoașterea lui de mai înainte, ei nu resping voința omenească liberă [x], despre care lucru vezi mai departe în capitolul *Despre prevederea* [xx] *lui Dumnezeu*.

Cel milostiv. Milostiv sau îndurat. Muhammedanii cred că Dumnezeu e atît de milostiv, încît fără să se uite la păcatele nesfîrșite ale tuturor oamenilor,

---

[x] independentă

[xx] providența sau pronia

паче же и самых атеистов и диаволов оправдати может, аще восхощет и оным райские утехи равно яко и праведным и верным туне даровати, ниже избыл бы греха богохулия той, иже бы неверных от сего неизмерного и бесконечного милосердия божия хотел отлучити. Сего ради аще бы кто вопросил теолога их: «Единым ли мухаммеданом от бога уставлено есть рай наследовати?», отвещает: «Воистинну». Паки аще вопросиши: «Убо все ли языци неверовавшии *Курану* и самые атеисты никоегоже бога исповедующии вечно погибнут?», отвещает: «Сие единому богу знаемо быти». Твердо же веровати подобает, яко едины муслиманы имут спастися, протчии же все к вечным ли назначены мукам или ни, единому богу сведомо.

Праведный. Праведна; веруют, яко всякому имать воздати по делом его благим убо благая, то есть вечные радости, злым же казни вечные (кроме тех, иже вероваша *Курану*, веруют убо, яко те, аще и по долгом мучении обаче имут из *Араф*, то есть чистилища, изыти и в рай преселитися). Вопрошенный мухаммеданский теолог: «На милость ли божию паче уповати или правоты тогожде больше боятися подобает?», отвещает, яко правоты больше боятися должно есть, зане праведный суд божий и самая правда совершенно чрез *Курана* людем откровенна есть, милость же не тако, хотя и веруют и знают
90 человецы,/ яко бог есть бесконечно милостив и безмерно милосерд и того ради может всех грешников без всякия их заслуги оправдати. Паки зане бог, яко есть бесконечно милостив, тако есть бесконечно силен и свободнейшия воли и того ради может всех праведных (ни мало смотря на их заслугу) равно, яко и грешных в вечную муку осудити. Сие вземлют от некоего *Курана* места, идеже глаголет Мухаммед, яко невесть, яко бог имать творити с ним и с народом его.

Зде подобало бы в кратце истолковати науку мухаммеданскую о именах божиих, юже нарицают *илмии уссема*, но да не возмнимся помешати чин, речем об оных в главе *О науках*.

Глава третия

О провидении божии

Провидение божие. Провидение× божие арапским речением *такдирииллаги* нарицается. Яко всех религий учители, так и мухаммедане премного трудятся в истолковании действ божия провидения и в соблюдения человеческого, произвольного хотения. Чтоже они о божием провидении и о произвольном человеческом хотении умствуют вкратце и, елико возможно, ясно, предложим.

Первое аксиома. Первое у них окончательное аксиома×× есть: *Такдир тедбири фесх идер*, то есть «Произвидение (божие) умыслы или усилие человеческие

× промысль
×× постановление никоегоже довода требующее

mai ales ale ateilor și diavolilor, le poate îndrepta dacă vrea și le poate dărui acestora în dar mîngîierile raiului, la fel ca celor drepți și credincioși. Și nu ar scăpa de păcatul hulirii de Dumnezeu cel care ar avea să-i lipsească pe necredincioși de această nemăsurată și nesfîrșită milostivire a lui Dumnezeu. De aceea, dacă cineva ar întreba pe un teolog al lor: „Numai muhammedanilor le este rînduit de Dumnezeu să moștenească raiul?" el va răspunde: „Cu adevărat". Iarăși, dacă vei întreba: „Oare toate neamurile care n-au crezut *Curanului* și ateii înșiși care nu mărturisesc pe nici un Dumnezeu vor pieri pe vecie?", va răspunde: „Acest lucru este cunoscut numai unuia Dumnezeu". Așadar, se cuvine să creadă cu tărie că numai musulmanii se vor mîntui, iar dacă ceilalți sînt osîndiți la muncile cele veșnice sau nu numai unuia Dumnezeu îi este cunoscut.

Cel drept. Drept. Ei cred că are să răsplătească fiecăruia după faptele lui, celor buni — cele bune, adică bucuriile veșnice, iar celor răi — pedepsele veșnice (afară de cei care au crezut *Curanului*, căci ei cred că aceia, după o îndelungată chinuire, vor ieși totuși din Araf, adică din purgatoriu, și se vor muta în rai). Un teolog muhammedan întrebat: „La mila lui Dumnezeu se cuvine mai ales să nădăjduim sau mai degrabă să ne temem de dreptatea lui?" va răspunde că mai mult de dreptate trebuie a se teme, pentru că dreapta judecată a lui Dumnezeu și însăși dreptatea este cu desăvîrșire dezvăluită
oamenilor prin *Curan*, dar mila sa nu este, deși oamenii cred și știu/că Dumne- 90
zeu este infinit de milostiv și nemăsurat de îndurător și de aceea îi poate îndrepta pe toți păcătoșii fără nici un merit din partea lor. Iarăși, pentru că Dumnezeu, după cum este infinit de milostiv, la fel este de puternic și cu voința cea mai liberă, de aceea el poate să osîndească la munca cea veșnică pe toți drepții (fără să se uite cît de puțin la meritul lor), la fel ca pe cei păcătoși. Acest lucru îl deduc ei dintr-un loc al *Curanului* unde zice Muhammed că „nu știe ce va face Dumnezeu cu el și cu poporul lui".

Aici s-ar cuveni să tîlcuim pe scurt știința muhammedană despre numirile lui Dumnezeu, pe care o numesc *ilmii ussema*[356], dar, ca să nu pară că încurcăm rînduiala, vom vorbi despre ele în capitolul *Despre științe*[357].

Capitolul al treilea

Despre providența lui Dumnezeu

Providența lui Dumnezeu. Providența × lui Dumnezeu se numește în arabă *takdiri ilahi*[358]. Muhammedanii, ca învățătorii tuturor religiilor, se ostenesc foarte mult cu interpretarea lucrărilor providenței lui Dumnezeu și cu păstrarea voinței libere omenești. Ceea ce gîndesc ei despre providența lui Dumnezeu și despre voința liberă a omului vom expune pe scurt și cît se poate de clar.

Prima axiomă. Cea dintîi axiomă×× definitivă[359] este la ei *Takdir tedbiri fesh ider*, adică „Providența (lui Dumnezeu) strică planurile sau efortul și

× pronia
×× definiție care nu are nevoie de nici un fel de dovezi

веческое и расположение разоряет или ни во чтоже обращает». Вину дают, понеже бог, яко вся создал по воли своей, тако соблюдает, устрояет и уставляет, якоже хощет. Откуду глаголют, яко ничтоже быти или помыслитися может, разве то, что бог провид, яко таковое во свое время будет или помыслится. О действах же провидения божия баснословят, яко за пятьдесять тысящ лет прежде создания миров вписаны суть в книгу небесную, юже *Левх махфуз* называют, аки рещи, «Написание сокровенных или соблюжденных», то есть вещей в мире и во всяком веце случитися имущих. О чем явственнее зри в главе *О сотворении мира.*/

91 *Второе аксиома.* Второе теологическое их аксиома есть *Хаир у шерр мин Аллаг*, то есть «Всякое благо и всякое зло от бога». Зло же от бога происходящее разумеют, не яко сам собою бог творит зло, сие бо и они утверждают невместно быти превелией благости божией, но по елику нам зло видится, сиречь то, что бог в наше наказание и в пользу душевную от своего милосердия нам бывати попускает, что видится украдено быти от пророческого речения, идеже глаголет: «Аз есмь бог творяи благое и созидая злое» утверждают сие изрядным дистихом ˣ:

Гелмели олса адеме девлет, *эдинилур бир кыллеби загмет,*
Гитмели олсе адемден девлет, *зилеме тедбир анга даянмаз ниче бин зинджир,*

то есть: «Аще имеет приити человеку добро (или благополучие) привлекает е единым власом (сиречь удобно и без всякого труда получает), аще же отъити имеет от человека добро или счастие, всуе труды и усилования прилагати будет, не удержат бо того и тысяща цепей». И иное семистихон ˣˣ глаголет:

Вирмеиндже мабуд неэиле сум Магмуд?

то есть: «Когда не дает бог, что сделает Магмут»? сиречь, аще бог своим провидением человеку чего не предуставил, почто всуе силится и трудится человек?

Произвольное хотение. О избранных и отверженных зело неясное *Куран* предаде учение, ибо яко есть в человеке произвольное хотение (которое по арапску называется *ирадети джюзии*, толкуется же меньшее нечто своевластия) производят от *Курана*, главы 79, идеже глаголет: «Тако бог сложил человека, яко да видя зло ужасается». Которою рассмотрительною силою может злого, яко некие страшние вещи бегати и избывати благому же, яко желательной вещи восследовати и оное творити. Паки приводят, яко бы бог создал человека в своем произволении ˣˣˣ, ибо сотворив первого человека, абие даде ему ведение имен своих (о чем на ином месте речется), в котором содержится всякая наука, как божественная, так и человеческая. По влиянии же сего ведения предложил ему заповеди и закон, егоже долженствоваше и можаше

ˣ двойстишием

ˣˣ послтиха

ˣˣˣ самоизволна или все целую волю свою имуща

dispoziția omenească sau le nimicește"[360]. Cauza este după ei că, de vreme ce Dumnezeu le-a făcut pe toate după voia sa, le păstrează, le tocmește și le rînduiește precum voiește. De unde reiese, zic ei, că nimic nu poate să existe sau să fie gîndit decît ceea ce a prevăzut Dumnezeu că la vremea sa va fi sau se va gîndi. Iar despre lucrările providenței lui Dumnezeu băsnesc că sînt scrise cu cincizeci de mii de ani înainte de zidirea lumilor în cartea cerească numită mai jos *Levh mahfuz*, adică „Scrierea celor ascunse sau păstrate", adică a lucrurilor care se vor întîmpla în lume în orice veac. Despre care lucru vezi mai clar în capitolul *Despre facerea lumii*[361]./

A doua axiomă. A doua axiomă a lor este *Hair u șerr min Allah*, 91
adică „Orice bine și orice rău e de la Dumnezeu"[362]. Iar răul care vine de la Dumnezeu îl înțeleg nu ca și cum Dumnezeu de la sine ar face răul, căci și ei spun că aceasta nu ar fi potrivit cu bunătatea prea mare a lui Dumnezeu, ci un rău care ni se pare nouă astfel, adică ceea ce îngăduie Dumnezeu să ni se întîmple spre pedepsirea noastră și spre folosul sufletesc prin îndurarea sa. Acest lucru, care se vede că este furat din vorba Profetului unde zice:„Eu sînt Dumnezeu, cel ce fac binele și zidesc răul" *, ei îl confirmă cu acest ales distih ˣ [363]:

Ghelmeli olsa ademe devlet, edinilur bir kîllebi zahmet,
Ghitmeli olsa ademden devlet, eileme tedbir anga daianmaz nice bin zindjir[364],

adică: „Dacă are să-i vină omului binele (sau fericirea), îl va trage cu un fir de păr (adică lesne și fără nici o osteneală), iar dacă are să plece binele (sau norocul) de la om, în zadar se va osteni și strădui, căci nu-l va ține nici cu o mie de lanțuri". Și alta vorbește emistihulˣˣ:

Virmeindje mabud, neeile sum Mahmud?

adică: „Dacă nu dă Dumnezeu, ce va face Mahmud?" Adică, dacă Dumnezeu prin providența sa n-a rînduit ceva mai dinainte omului, de ce se silește și se ostenește în zadar omul?

Voința liberă. Despre cei aleși și despre cei respinși, *Curanul* a lăsat o învățătură foarte neclară. Că se află în om o voință liberă (care în limba arabă se numește *iradeti djiuzii*[365] și se tîlcuiește ca ceva mai mic decît libertatea) o deduc din *Curan*, capitolul 79, unde zice: „Astfel l-a întocmit Dumnezeu pe om, ca văzînd răul să se îngrozească"**. Prin această putere de observație poate fugi și scăpa de rău ca de un lucru înspăimîntător, poate urma și face ce e bun ca un lucru dorit. Mai adaugă că Dumnezeu l-a zidit pe om cu voințăˣˣˣ, căci, după ce l-a făcut pe primul om, i-a dat îndată cunoașterea numelor sale (despre care se vorbește în alt loc)***, în care se cuprinde toată știința, atît cea dumnezeiască, cît și cea omenească. După ce l-a umplut de această cunoștință, i-a dat poruncile și legea pe care trebuia și putea să le păzească 4*. Dar Adam, făcînd după voia sa, a violat și a

---

ˣ vers dublu
ˣˣ jumătatea de vers
ˣˣˣ cu voință liberă sau avînd voință întreagă

* Cp. *Coran*, III, 104: „...le poruncesc ce este bun și le opresc ce este rău...".
** *Coran*, LXX, 19: „Omul a fost creat nestatornic: cînd îl lovește răul se teme...".
*** *Coran*, II, 31: „L-a învățat pe Adam numele tuturor ființelor...".
4* Cp. *Coran*, II, 35 și urm.

хранити. Адам же по своей си воли поступив, преступил и попрал заповеди божие. Откуду заключают, аще бы Адам не имел совершенного о вещех ведения и не мог бы последовати заповедем божиим, убо и в грех ему не вме-
92 илобыся. Утверждает сие *фетва* / то есть судебная сентенция, юже вземлют от тогожде *Курана: Диванира калемнист*, «На неведущих и безумных ничтоже пишет перо», то есть никоегоже осуждения или наказания вина налагается.

Предуставление. Приемлют убо и соизволяют, яко человек имеет произволное хотение, обаче избранных и отверженных от единого божия предуставления таковых быти и бывати, из тогожде *Курана* утверждают, из главы 4 и 15, явно глаголюща: «От неверных — рече — отступи, ничтоже зла или досаждения им нанесши, хотя они гневом и неведением о бозе и зле глаголют, ибо всем языком да своя их угодна и изрядна быти видятся мы сотворихом; когдаже к богу возвратятся дела их открывающу богу, сами познают». Сиеже, яко ово от попущения божия, овоже от понуждения бывает из иного *Курана* места толкуют, идеже в главе 19 тако есть: «Не подобает — рече — понуждати языков к вере, ибо разве хотящу богу никтоже веровати может. Бог, глаголю, иже злых и нерассудных в сквернах их оставляет». Того ради в тойже главе нижше глаголет: «Противословящему тебе рцы, да дела его ему будут, тебе же твоя».

Сия тако разгласив на ином месте приводит, яко бог всесовершенная вина есть от пути истины заблуждших (за исчезнет от нас погибели оных управитель и понудитель), глаголет убо в главе 49: «Богом в заблуждение отведенный николиже управится» и в главе 66: «Никийже — глаголет — души ваша на земли пред проидет, кроме того, иже прежде создания вашего в книзе (о нейже выше рехом) преднаписася богом вся содержащим». От сих противных себе *Курановых* сентенций, что заключити подобает, читатель сам да рассудит.

Щастия, злополучия и случая, так у ученых, как у неученых, частое бывает воспоминмание, но вся сия под единым божиим провидением и предуставлением собираются и мнят, яко сия не ино что суть, токмо некая ясно изобразительная приключающихся вещей речения./

93

Глава четвертая

О создании некиих, яже создание вселенныя предвариша

Правый чин требовал бы, да в сей главе нечто о ангелех рекли быхом (о вере бо уже рехом а других тайнств у них несть), но «с развращенным превратно поступати», самый вещи непорядок понуждает нас, понеже убо моха-

călcat poruncile lui Dumnezeu. De aici ei conchid că dacă Adam n-ar fi avut o cunoştinţă desăvîrşită despre lucruri şi n-ar fi putut urma poruncile lui Dumnezeu, aceasta nu i s-ar fi socotit drept păcat. Acest lucru îl afirmă *fetva/*, adică sentinţa de judecată, pe care o iau din acelaşi *Curan* *: *Divanira kalem nist* [366], „Asupra celor ce nu cunosc şi asupra celor fără de minte nu scrie condeiul nimic", adică nu se impune nici un motiv de osîndire sau pedeapsă. 92

Predestinarea. Ei admit şi acceptă că omul are o voinţă liberă, dar că există şi vor exista aleşi şi respinşi numai după singura predestinare a lui Dumnezeu afirmă din acelaşi *Curan* capitolele IV şi XV [367], zicînd clar: „S-a depărtat de cei necredincioşi, nefăcîndu-le nici un rău sau supărare, deşi din mînie şi ignoranţă ei vorbesc rău despre Dumnezeu, căci noi am făcut aşa încît tuturor neamurilor să li se pară că sînt plăcute şi alese; iar cînd se vor întoarce la Dumnezeu, descoperindu-le Dumnezeu faptele lor, vor cunoaşte ei înşişi" **. Şi că aceasta se petrece tot din îngăduinţa lui Dumnezeu ori din constrîngere tîlcuiesc din alt loc al *Curanului* [368], în capitolul XIX, unde zice aşa: „Nu se cuvine să fie constrînse neamurile la credinţă, căci nimeni nu poate crede decît dacă vrea Dumnezeu; Dumnezeu, spun, care pe cei răi şi nesocotiţi îi lasă întru întinăciunile lor" ***. De aceea, în acelaşi capitol, mai jos, zice: „Celui ce-ţi vorbeşte împotrivă spune-i să-i fie lui [după] faptele lui, iar ţie [după] ale tale" [4] *.

Aşa grăind acestea adaugă în alt loc că Dumnezeu este cauza absolută a celor rătăciţi de la calea adevărului (piară de la noi călăuza şi îndemnătorul pieririi acelora) [369], căci zice în capitolul XLIX: „Cel dus la rătăcire de Dumnezeu nu se va îndrepta niciodată" [5] *. Şi în capitolul LXVI zice: „Nimeni nu va face să propăşească sufletele voastre pe pămînt, decît ceea ce s-a scri mai înainte de zidirea voastră în cartea (mai sus pomenită) [370] de către Dumnezeu atotţiitorul" [6] *. Cititorul va judeca singur ce se cuvine să deducem din aceste sentinţe contradictorii ale *Curanului*.

Norocirile, nenorocirile şi întîmplările sînt adesea pomenite atît de cei instruiţi, cît şi de cei neinstruiţi, dar toate acestea sînt atribuite exclusiv providenţei şi predestinării lui Dumnezeu şi, socotesc ei, toate nu sînt decît cuvinte care descriu figurativ lucrurile ce se întîmplă. /

Capitolul al patrulea 93

Despre crearea unor lucruri care au premers zidirii lumii

Buna rînduială ar fi cerut ca în acest capitol să fi spus ceva despre îngeri (despre credinţă am vorbit, iar alte taine nu există la ei). Dar „cu cel mai îndărătnic îndărătnic să fii" [7] *: însăşi lipsa de rînduială a lucrurilor ne sileşte, pentru că muhammedanii cred că crearea minţii a premers tuturor

---

* Cp. *Coran*, IV, 17: „Dumnezeu nu iartă decît pe cei ce fac răul din neştiinţă...".

** *Coran*, VI, 20–21, 43, 130.

*** Cp. *Coran*, X, 42: „Dumnezeu nu face silă oamenilor"; 40: „Mulţi din ei cred, alţii nu cred, dar Domnul tău cunoaşte pe înşelători"; XLIX, 17: „Dumnezeu v-a dat harul de a fi îndreptaţi spre credinţă".

[4] * *Coran*, X, 41: „Spune-le, cînd te ţin de mincinos: «Eu cu faptele mele, voi cu ale voastre»".

[5] * *Coran*, XLII, 46: „Cel rătăcit de Dumnezeu nu mai află nici o cale".

[6] * *Coran*, XXXV, 11: „Viaţa nici unei fiinţe nu este prelungită sau scurtată fără ca destinul său să fie scris într-o carte".

[7] * *Ps.*, 17, 29.

медане веруют, яко создание ума предварило всех тварей, а по создании ума беспосредственно бог создал дух или душу Мухаммедову. Того ради прежде неже о ангелех повествовати начнем, о уме оном и души Мухаммедовой в кратце речем.

Единство и ум первее создан есть. Баснословят мухаммедане, яко бог первее создал единство не в сопряжении[×], чрез которое бы потом созданиям своим бытие, свое существо, могутство, премудрость и протчая своя свойства показал. Во-вторых создал *нур*, то есть сияние или воздух тонкий, яко первую всех вещей создатися имущих материю[××]; (в теологии бо их кроме бога ничтоже бесплотно или невещественно разумеется быти, хотя и утверждают, яко души, ангели, диаволи и *джины* суть *эрваг*, то есть дух или духовные), от сего убо сияния (глаголет Мухаммед) созда бог ум, егоже сотворив рече ему: «Отъиди!» и отъиде. «Прииди!» и прииде. «Глаголи!» и глаголаше. «Молчи!» и молчаше. Усмотрев же бог и видев созданного ума повиновение, рече: «Величеством славы моея кленуся, яко несмь создал избраннейшее, лучшее и изряднейшее ничтоже, паче тебе и не имам создати чрез тя бо миру, то есть иным тварем явлюся, да веруют и познают мя и ты будеши виною, да твари произведу в бытие их».

Ум сия от бога слшыав, великия радости и неизреченного веселия исполнился и немало за свое совершенство возгордеся, но бог, абие запретив ему рече: «Озрися и виждь!» иже посмотрев сюду и сюду узре вид некий яко луну светящую и яко солнце сияющее. Сего вида ум вопросил: «Кто еси ты?» Он отвеща: «Аз есмь той (душу или образование души Мухаммедовой быти толкуют) без негоже ты стояти не можеши, со мною убо ты буделии и со мною
94 поживеши». Ум паки вопросил: «Что / ти есть имя?» Отвеща вид: «Аз есмь *тевфик* (согласие), зане никтоже может приступити ко богу, иже мя содруга и вожда себе не стяжает». Сочинение или здание плоти сего ума *Али* сын *Абиталибов* (иже есть един от четырех наследников Мухаммедовых), таковогo быти сложения баснословит: *нур* или сияние сего ума есть тайнство потаенное и сокровенное; дух или глаголание его есть ведение; душа его есть помысл и разум; глава его есть содержание; очи его стыдение; язык его философия или премудрость; уши или слышание его доброе и честное; сердце его милосердие и милость чрево его страдание и терпение. Ум паки поклонился богу и бог паки клялся величеством чести своея, яко не созда (ниже создати имать) подобныя ему твари.

Душа Мухаммедова. Сия тако под именем ума, аллигорически о души Мухаммедовой буесловяще, создание ея историческим образом сице сплетают. Бог, глаголют, первее сияние или душу Мухаммедову созда, юже от своея души и сияния, яко частицу отделил, по пятидесять же тысящах лет сотворил ангелов, таже созда трость[×××] и книгу *Левгии махфуз* (то есть «Вписание сокровенных тайнств и предуставлений божия провидения»), в нейже пером оным написано есть: «Несть бог кроме бога и Мухаммед есть пророк божий». По сих созда птицу *тавс* (павлина), в нейже посадил душу Мухамме-

× в отделении или во отлучении или вне субекта
×× вещество
××× перо

făpturilor și că după ce a creat mintea Dumnezeu a creat îndată duhul sau sufletul lui Muhammed. De aceea, mai înainte de a începe să povestim despre îngeri, vom vorbi pe scurt despre mintea și sufletul lui Muhammed.

Unitatea și mintea sînt create mai întîi. Băsnesc muhammedanii că Dumnezeu a creat mai întîi unitatea, dar nu în asociere[x] [cu ceva] și că prin ea a arătat după aceea creaturilor sale existența, ființa, tăria, înțelepciunea și celelalte atribute ale sale[371]. În al doilea rînd a creat *nur*, adică strălucirea[372] sau un aer fin, prima materie[xx] a tuturor lucrurilor ce aveau să fie create (căci în teologia lor se consideră că în afară de Dumnezeu nu e nimic fără de trup sau imaterial; deși se afirmă că sufletele, îngerii, diavolii și *djinii* sînt *ervah*, adică „duh" sau spirituali)[373]. Deci din această strălucire (zice Muhammed) a făcut Dumnezeu mintea[374], pe care, făcînd-o, i-a zis: „Du-te!", și s-a dus, „Vino!, și a venit, „Grăiește!", și a grăit, „Taci!", și a tăcut. Și privind Dumnezeu și văzînd supunerea minții create a zis: „Cu mărirea slavei mele jur că n-am creat și n-am să creez nimic mai ales, mai bun și mai frumos decît tine, căci prin tine mă voi arăta lumii, adică celorlalte făpturi, ca să creadă și să mă cunoască, și tu vei fi cauza pentru care voi aduce creaturile la existența lor".

Mintea, auzind acestea de la Dumnezeu, s-a umplut de mare bucurie și de negrăită veselie și mult s-a mîndrit de perfecțiunea sa. Dar Dumnezeu, oprind-o îndată, i-a zis: „Uită-te în jur și vezi", iar ea, uitîndu-se ici și colo, a văzut un chip ca o lună luminoasă și ca un soare strălucind. Și a întrebat mintea acest chip: „Cine ești?" El a răspuns: „Eu sînt acela (după cum tîlcuiesc ei sufletul sau forma sufletului lui Muhammed) fără care nu poți exista; așadar cu mine vei fi și cu mine vei trăi". Mintea a întrebat din nou: „Care/îți este numele?" Chipul a răspuns: „Eu sînt *tevfik* (consimțămîntul)[375], pentru că nimeni nu se poate apropia de Dumnezeu de nu mă va cîștiga pe mine drept prieten și căpetenie". Povestește Ali, fiul lui Abitalib (unul din cei patru urmași ai lui Muhammed)[376], că alcătuirea sau zidirea trupului acestei minți ar fi următoarea: *nur* sau strălucirea acestei minți este o taină ascunsă și nedezvăluită; duhul sau cuvîntul ei este cunoașterea; sufletul ei este gîndul și înțelegerea; capul este cuprinsul; ochii — rușinarea; limba e filosofia sau înțelepciunea; urechile sau auzul sînt cele bune și cinstite; inima — milostivirea și mila; pîntecele — suferința și răbdarea. Mintea s-a închinat iarăși lui Dumnezeu, iar Dumnezeu s-a jurat încă o dată pe mărirea cinstei sale că n-a creat (nici nu va crea) o făptură asemenea ei. 94

Sufletul lui Muhammed. Îngăimînd acestea astfel sub numele de minte și în chip alegoric despre sufletul lui Muhammed, în mod istoric crearea lui o îmbină astfel: Dumnezeu, zic ei, a creat mai întîi strălucirea sau sufletul lui Muhammed, pe care l-a separat din sufletul și strălucirea sa ca pe o părticică, iar după cincizeci de mii de ani i-a făcut pe îngeri[377]. A creat de asemenea condeiul[xxx] și cartea *Levhi mahfuz* (adică „Scrierea tainelor celor ascunse și predestinările providenței lui Dumnezeu"), în care este scris cu condeiul acela: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu și Muhammed e Profetul lui Dumnezeu". După acestea, a creat Dumnezeu pasărea *tavs* (păunul), în care a sădit sufletul lui Muhammed și l-a făcut să petreacă în

---

x prin separare sau excludere ori în afara subiectului
xx substanță
xxx pana

дову и даже до времени рождения его в оной пребывати устроил чрез 70 000 лет, таже от сияния Мухаммедовой души созда вины и образования всех тварей, потом созда сияние, из негоже произведе образования или души всех пророков, яже отверзше очеса и увидевше душу Мухаммедову, абие поклонишася богу и исповедание веры мухаммедансия сотвориша и стотысящных лет бога прославиша. А которые из тех отрекошася сотворити исповедание веры, тотчас осуждены в адские мучилища.

Жилища добродетелей. По создании пророческих душ, сотворил триста тысящ сияний искусных и заметных людей. Таже созда дванадесять тысящ покрывал учтивостей или стыдений. Сия разделил на дванадесять частей: 1. Первая убо часть есть покрывало могутства. 2. Поркывало величества; 3. Покрывало благодарения; 4. Милосердия; 5. Благополучия; 6. Чудес или благодеяний чрезвычайных; 7. Достойнства или степени чина; 8. Благодати
95 или дара веры; 9. Пророчества или святости; 10. Высочества или / благородия;
11. Преизящества красоты; 12. И последнее покрывало ходатайств. Сим тако разделенным добродетелем сотворил бог во всякой части их души Мухаммедовой по нескольку тысящ лет жити а имянно в 1. 12 000 лет, в 2. — 11 000, в 3. —10 000, в 4.— 9 000, в 5.— 8 000 в 6., яже есть чудес, 5 лет токмо пребысть, в 7. 8 000, в 8.— 7 000, в 9 пять или есть тысящ лет был, о том неизвестно, в 10 — 4 000, в 11 — 3 000, в 12, яже есть последняя часть поживе 2 000 лет.

Кроме сих и иная таковая бесчисленная суть безумствия, яже о преимуществе и преизяществе души Мухаммедовой блядословат, яже вся пером изобразити зело бы долго было, таже в конце заключают, яко всю вселенную и в ней все сущие твари единого ради Мухаммеда создал и того для всяческая все что имеют единому и самому по бозе Мухаммеду долженствуют.

После ума создал бог *Арш*, то есть престол свой от тогожде сияния, есть же той 70 000 шарами[×] изображен и испещрен, строение того состоится 60 000 жилыми кровами. Баснословят же, яко *Арш*, видя себе паче иных тварей честенейша и величайша рече (все бо небеса сказуют одушевленны быти и образ человеческий имети, о чем зри нижше), яко не может быти вящшее создание паче его. Тогда бог в возражение гордости его, абие создал змия, который седмерицею круг *Арша* обвився, главу толико вниз спустил, яко самому протяжению того ровнятися пути, пяти сот лет сущему.

Подобно и о душах человеческих видятся последовати идеам[××] платоническим, веруют бо, яко всех все души от Мухаммедова сияния (егоже частицу сияния божия быти показахом) единою и купно созданы быша и мира многодревнейшие, яко *Куран* во главе 26 глаголет: «Вопрошающим тебе «Чия есть душа?» рцы: «Божия, иже тебе мало нечто премудрости дарова»». И того ради тоже приемлют именование *эрваг*, то есть «духов». Паки веруют душу бессмертну быти и николиже погибнути имущую, хотя на ином месте в *Куране*

× красок цветами
×× образом

ea pînă la vremea naşterii lui[378]. Peste şaptezeci de mii de ani, tot din strălucirea sufletului lui Muhammed a creat cauzele şi formele tuturor făpturilor; apoi a creat o strălucire din care a făcut formele sau sufletele tuturor prorocilor *, care, deschizînd ochii şi văzînd sufletul lui Muhammed, îndată s-au închinat lui Dumnezeu şi au făcut mărturisirea credinţei lui Muhammed şi o sută de mii de ani au proslăvit pe Dumnezeu. Iar aceia dintre ei care au refuzat să facă mărturisirea credinţei îndată s-au osîndit la muncile iadului.

Lăcaşurile faptelor bune. După ce a zidit sufletele prorocilor, a făcut trei sute de mii de străluciri ale oamenilor iscusiţi şi renumiţi. De asemenea a creat douăsprezece mii de văluri ale politeţei sau ale ruşinării[379]. Pe acestea le-a împărţit în douăsprezece părţi: 1. partea cea dintîi este vălul puterii; 2. vălul măririi; 3. vălul mulţumirii; 4. al îndurării; 5. al fericirii; 6. al minunilor sau al binefacerilor excepţionale; 7. al demnităţii sau treptele rangului; 8. al harului sau al darului credinţei; 9. al prorocirii sau al sfinţeniei; 10. al elevaţiei sau/al nobleţii; 11. al eleganţei frumuseţii; 12. iar vălul cel din 95
urmă e al mijlocirilor. Cînd s-au împărţit astfel faptele cele bune, a făcut Dumenezeu ca sufletul lui Muhammed să trăiască în fiecare parte a lor cîteva mii de ani, şi anume: în prima 12 000 de ani; în a doua 11 000 de ani; în a treia 10 000; în a patra 9 000; în a cincea 8 000; în a şasea, care este a minunilor, numai cinci ani a petrecut; în a şaptea 8 000; în a opta 7 000; în a noua nu se ştie dacă au fost cinci sau şase mii de ani; în a zecea 4 000; în a unsprezecea 3 000; în a douăsprezecea, care este ultima parte, a trăit 2 000 de ani.

Afară de acestea, se află şi alte nenumărate nebunii, care vorbesc în chip desfrînat despre întîietatea şi neîntrecuta frumuseţe a sufletului lui Muhammed. Mi-ar fi trebuit timp îndelungat să le descriu toate cu condeiul, dar la urmă ei încheie că toată lumea şi toate făpturile din ea au fost create numai de dragul lui Muhammed, de aceea toate datorează tot ce au, după Dumnezeu, numai lui Muhammed însuşi.

După minte a zidit Dumnezeu *Arş*[380], adică tronul său, din aceeaşi strălucire. Acela este împodobit şi împestriţat cu 70 000 de vopsele^×^. Construcţia lui se compune din 60 000 de sălaşe de locuit. Şi povestesc că *Arş*, văzîndu-se mai cinstit şi mai mare decît alte făpturi, a zis (ei spun că toate cerurile sînt însufleţite şi au chip de om, despre care lucru vezi mai jos)[381] că nu poate fi o zidire mai înaltă decît el, şi atunci Dumnezeu, ca să-i înfrunte mîndria, a zidit îndată şarpele, care, înfăşurîndu-se de şapte ori în jurul lui *Arş*, a lăsat numai capul în jos, a cărui lungime era egală cu o cale de cinci sute de ani.

Tot aşa, cu privire la sufletele omeneşti, se vede că ei urmează ideile^××^ platonice, căci cred că sufletele tuturor au fost zidite odată, împreună, din strălucirea lui Muhammed (despre care am arătat că e o părticică din strălucirea lui Dumnezeu) şi că sînt mult mai vechi decît lumea[382], după cum zice *Curanul* în capitolul XXVI: „Celor ce te întreabă: « Al cui e sufletul? », răspunde-le: « Al lui Dumnezeu, care ţi-a dăruit ţie puţin din înţelepciune »" **. De aceea, primesc numele de *ervah*, adică duhuri[383]. Iarăşi cred ei că sufletul e nemuritor şi nu va pieri niciodată, deşi în alt loc din *Curan* *** se dă

× culori
×× imaginile

* Cf. Barthélemi d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697, s.v. *Mohammed*.

** *Coran*, XVII, 85: „Te întreabă despre suflet? Răspunde: « Sufletul purcede din porunca Domnului meu. Puţină ştiinţă vi s-a dat »".

*** *Coran*, XVII, 63; XLIV, 35 şi urm.

разуметися видится, что нескольких человек души не имут в послений суд воскреснути; может быти, что сие вземлют от слов Давидовых, идеже глаголет: «Не воскреснут нечестивии на суд» и протчая.

Понеже убо о создании Книги и Пера выше помянухом не неугодно,
96 надеемся, будет читателю, аще нечто / явственнее о оной речем книзе, видится бо, яко Мухаммед сию книгу составил украдши из *Евангелия* или из *Псалтири*, идеже глаголет Господь Спаситель о праведных, яко имена их суть написана в книзе живых или живота.

Книга провидения. Имя книги *Левги махфуз* свойственно знаменует «таблицу» или «каталог[×]», в немже незагладимым начертанием написаны суть благополучия и злополучия человеческая и приключения вещей имущих быти во время свое, яже бог прежде толиких тысящей лет (якоже выше показахом) по своему предусмотрению уставил есть, что инако не могут быти. Обаче и сами мухаммедане в сем мнении не зело суть постоянныи, ибо утверждают, яко оные провидения книги начертания по случаю не токмо заглаждены, но и инако написаны быти могут. Устрояют же на то сицевую басню, яко в нощь *Байрам*, то есть пасху их предваряющую, есть пункт[××] времени (кийже есть пункт тоя нощи неизвестно), воньже врата небесная отверзаются и книга *Левг махфуз* попущением божим от служащих ангелов отворяется и милосердие божие так приклонно есть к слушанию молитв верных человеков и ко учинению воли их, яко аще кто по написанию в книзе той и осужден имел быти, спасение и грехов отпущение несуменно умолити может и перо оное вечное первая убо заглаждает и иная новая в книзе оной написует. И того ради они обычай имеют в ту нощь даже до зари в молитвах (ихже *терави* нарицают, о которых зри в главе *О намазе*) и песнех бдение творити, сиречь да улучат в оный времени момент, воньже на небеси книга отверзается, спасение души своей от бога испросити и хотя запрещено им есть кое-либо мирское благое или сего жития благополучие в оное время просити, обаче глаголют, яко аще кто сицевое нечто попросил бы, не был бы от бога презрен или по желанию своему неудовольствован, от чего веруют, яко всякий таковыя оккազии[×××] и счастливыя фортуны употребив, может из грешника в праведника и из каталога осужденных в каталог спасаемых и избранных изменитися и преписатися./

97 ## *Глава пятая*

О ангелах, диаволах, джинах и протчая

Ангели древние. О ангелах зело чудесная и утешного смеха достойная вымышляет мухамеданская теология или правее рещи матеология[××××]. Во-первых веруют мухаммедане, яко кроме бога никаяже от всех созданных тварь бесплотна или, якоже обычай глаголати, есть невещественна, *нур* бо,

---

× роспись
×× точка
××× прилучая
×××× суетословия

de înţeles că sufletele cîtorva oameni nu vor învia la Judecata cea de pe Urmă[384]. Poate că acest lucru îl iau din cuvintele lui David, unde grăieşte: „Nu vor învia nelegiuiţii la judecată" * ş.a.

Întrucît am pomenit mai sus despre întocmirea Cărţii şi Condeiului, sperăm că nu-i va fi neplăcut cititorului dacă / vom vorbi ceva mai clar des- 96
pre acea carte, căci se pare că Muhammed a alcătuit-o furînd din *Evanghelie* sau din *Psaltire*, unde spune Domnul şi Mîntuitorul nostru despre cei drepţi că numele lor sînt scrise în Cartea celor vii sau a vieţii **.

Cartea providenţei. Numele cărţii *Levhi mahfuz* înseamnă la propriu „tăbliţă" sau „catalog"ˣ*[385], în care sînt scrise cu o însemnare de neşters norocirile şi nenorocirile omeneşti şi întîmplările lucrurilor care vor fi la vremea lor, pe care Dumnezeu după prevederea sa le-a rînduit mai înainte cu atîtea mii de ani (după cum am arătat mai sus), aşa încît altfel nu pot să fie. Dar nici muhammedanii nu sînt prea statornici în această părere, căci afirmă că acele prevestiri ale cărţii, scrise la întîmplare, pot fi nu numai şterse, ci şi scrise altfel. Iar pentru aceasta au plăsmuit basna că în noaptea de *Bairam*[386], adică aceea ce premerge Paştelui lor, este un punctˣˣ al vremii (care să fie punctul acelei nopţi nu se ştie) în care porţile cerului se deschid şi cartea *Levhi mahfuz*, prin îngăduinţa lui Dumnezeu, se deschide de către îngerii slujitori, iar milostivirea lui Dumnezeu e aşa de aplecată spre ascultarea rugăciunilor oamenilor credincioşi spre împlinirea voiei lor, încît chiar dacă cineva, după scrisele din cartea aceea, trebuie să fie osîndit, poate obţine neîndoios mîntuirea şi dezlegarea păcatelor, iar Condeiul cel veşnic şterge cele dintîi şi înscrie altele noi în carte. De aceea, ei au obiceiul ca în acea noapte să facă priveghere pînă în zori cu rugăciuni şi cîntări (pe care le numesc *teravi*[387]; vezi despre ele în capitolul *Despre namaz*)[388], ca să prindă momentul în care se deschide în ceruri cartea şi să ceară de la Dumnezeu mîntuirea sufletului. Şi cu toate că le este interzis să ceară în acel timp vreun bine lumesc sau fericire în viaţă, ei zic totuşi că dacă cineva ar cere ceva de acest fel n-ar fi trecut cu vederea de Dumnezeu, nici n-ar rămîne cu dorinţa nesatisfăcută, de aceea cred că fiecare, folosind aceste ocaziiˣˣˣ şi clipe de noroc, poate să se prefacă din păcătos în drept şi să fie transcris din catalogul celor osîndiţi în catalogul celor ce se mîntuiesc. /

Capitolul al cincilea 97

Despre îngeri, diavoli, djini şi altele

Îngerii din vechime. Teologia sau mai bine zis mateologiaˣˣˣˣ[389] muhammedană născoceşte despre îngeri[390] lucruri foarte ciudate şi vrednice de rîs. Mai întîi, muhammedanii cred că în afară de Dumnezeu nici una dintre făpturile create nu e fără de trup sau, cum se spune de obicei, imaterială.

ˣ listă
ˣˣ clipă
ˣˣˣ prilejuri
ˣˣˣˣ vorbirea deşartă

* *Ps.*, 1, 5.
** *Luca*, 10, 20.

или сияние, от негоже, глаголют, ангелов аки составленных и сложенных быти, поемлют яко огнь или воздух тонкий, светящийся точию и блещащий а не сожигающий или горящий, ниже материи чюждыи. Егда же ангел, по божию велению, кому-либо явитися хощет, не от воздуха или небеси (якоже наши богословствуют) образ себе и материю собирает и сочинят, но зрительная человеческая сила содействующею божиею рукою тако вспомогается и прозрительна устроется, яко тончайшую оную сияния материю (яже прежде еи невидима бе) ясно и якоже есть в себе видети может. Тож глаголют и о явлении диавольском.

Утверждают, яко ангел сотворен есть по образу человека, обаче крылатый (может быть прельстилися от наших иконописцов), крыле же им суть не от перия, но от драгих камений, то есть от адаманта, рубина, сапфира и протчих. Нижнего убо небеси ангели толикого величества суть, яко главою небеси, ногами же земли а крылами востока и запада досязают. Вышшего же небеси (еже *Арш* и «престол божий» нарицают) суть пять сот крат большии сея вселенныя. Последний от них и немощнейший таковыя крепости есть, яко аще бы повелено было ему крылом небо и землю ударити в песок и прах оные обратил бы. Доводят сие из книги *Мухаммедие*, идеже сказуется, яко иногда Гавриил, не зело опасно мимо луны летев, концом единого крыла коснулся ей и большую тоя часть преломил и сокрушил и того ради она, быв прежде равного с солнцем сияния, потом пятна и темности оные (за повреждение здания ея) восприят. Толикия же суть скорости, яко да будет в пример то, что рехом о Гаврииле, когда спустился с небеси емпирейского в момент, имущий упасти зуб Мухаммедов поднял (что зри в главе *О чудесах*
98 *Мухаммедовых*), тойже ангел смерти (един бо есть токмо / иже изъемлет души от телес умрети имущих, как благочестных, так и злочестивых), аще бы ему подобало тысящу душ на тысящи местех много от себе отстоящих изъяти, в томже моменте везде присутствует и всех аки в едино время, не токмо из телес изъемлет, но еще сверх того благочестивых души в рай отсылает, злочестивых же в геену, или *Араф* низвергает.

Архангелов или вождов ангельских стрегущих. седмь врат небесных, имена суть сия: 1. *Исмаил*, 2. *Минджяил*, 3. *Саадаил*, 4. *Салсаил*. 5. *Келкяил*, 6. *Шемхаил*, 7. *Зефзаил*. Над всех же сих главнейший вождь есть *Джебраил*. Паки число ангелов, хотя есть мало и небесконечно, обаче утверждают, яко на всяк день новые ангели и диаволи созидаются, ихже создание тако быти баснословят:

Ангели новые. Когда мусliманин в бане нечистоты, привщедшие от плотского совокупления с женою, с подложницею или с рабынею купленною за собственные деньги или от иного в дар взятую, омывает, от всякия очищающия оныя воды капли един раждается или производится ангел, равного количества и качества с древними, от божия сияния созданными ангелы. Таже оные по повелению божию объязаны бывают, да человеку тому, от егоже нечистот произыдоша, даже до конца жизни его воследствуют и хранять опаснейше, да не како возъимеет от прелюбодеяния новые скверны, от нихже умножаются диаволи. Ибо противным образом, аще омыет скверны телесные или нечистоты от прелюбодеяния или содомского греха прившедшие, толикожде раждаются диаволи, колико капли бывают, которые потом от бога посылаются, да ему во всю жизнь воследствуют и телесные похоти его да возбуждают и воображения злых дел в ум да влагают. Протчее утверждают, яко древнии ангели от сияния божия из начала создании, сих честнейшие и

Pentru că *nur*, sau strălucirea, din care spun ei că sînt făcuţi şi alcătuiţi îngerii, o socotesc un fel de foc sau aer fin care luceşte numai şi luminează, nu aprinde şi nu arde, dar nici nu e străin de materie[381]. Iar cînd îngerul, după porunca lui Dumnezeu, vrea să se arate cuiva, nu din aer sau din cer îşi adună şi îşi tocmeşte materia (precum spun teologii noştri), ci puterea văzătoare omenească, cu ajutorul mîinii lui Dumnezeu, se întăreşte şi devine pătrunzătoare, ajungînd să vadă clar, aşa cum este în sine acea materie extrafină a strălucirii (care mai înainte era invizibilă). Acelaşi lucru îl spun ei şi despre arătările diavoleşti.

Mai afirmă că îngerul este făcut după chipul omului, dar cu aripi (poate au fost înşelaţi de iconografii noştri), iar aripile lor nu sînt din pene, ci din pietre scumpe, adică din diamant, rubin, safir ş.a. Îngerii cerului inferior sînt atît de mari, încît ajung cu capul la cer, cu picioarele pe pămînt, iar cu aripile la răsărit şi la apus[392]. Cei din cerul superior (pe care-l numesc *Arş* şi „tronul lui Dumnezeu") sînt de cinci sute de ori mai mari decît lumea aceasta. Ultimul dintre ei şi cel mai neputincios este atît de tare, încît, dacă i s-ar porunci să lovească cerul şi pămîntul cu aripa, le-ar preface în praf şi pulbere. Aceasta o demonstrează cu cartea *Muhammedie*, unde se spune că odată Gabriel, zburdînd fără prea mare grijă pe lîngă lună, s-a atins de ea cu vîrful unei aripi, a rupt şi a sfărîmat cea mai mare parte din ea şi de aceea luna, care mai înainte era de o strălucire egală cu a soarelui, a căpătat mai pe urmă (din cauza stricării alcătuirii ei) petele şi întunecimile acelea. Iar cît de mare este repeziciunea lor, să ne fie exemplu ceea ce am spus despre Gabriel cînd s-a coborît din cerul empireu şi a ridicat dintele lui Muhammed în momentul cînd urma să cadă (vezi capitolul *Despre minunile lui Muhammed*)[393].
Tot aşa îngerul morţii (căci e numai unul / care scoate sufletele din trupurile 98
celor ce au să moară, atît ale celor pioşi, cît şi ale celor nelegiuiţi)[394], dacă trebuie să scoată o mie de suflete într-o mie de locuri foarte depărtate unul de altul, în acelaşi moment e prezent pretutindeni şi nu numai că le scoate pe toate din trupuri în acelaşi timp, dar şi trimite în rai sufletele celor pioşi, iar pe ale celor nelegiuiţi le aruncă în gheenă sau *Araf*.

Numele arhanghelilor — sau al căpeteniilor îngereşti care păzesc cele şapte porţi ale cerului — sînt următoarele: 1. *Ismail*, 2. *Mindjeail*, 3. *Saadail*, 4. *Salsail*, 5. *Kelkeail*, 6. *Şemhail*, 7. *Zefzail*. Iar peste toţi aceştia cea mai mare căpetenie este *Djebrail*[395]. Şi cu toate că numărul îngerilor e mic şi nu infinit, ei afirmă că în fiecare zi se creează noi îngeri şi diavoli, a căror zidire povestesc că este aşa:

Îngerii cei noi. Cînd un musulman îşi spală în baie necurăţiile provocate de împreunarea cu nevasta, cu ţiitoarea sau cu o sclavă cumpărată cu bani proprii sau primită în dar de la cineva, din fiecare picătură de apă cu care se curăţă se naşte sau se face un înger, de aceeaşi cantitate şi calitate cu îngerii cei din vechime, zidiţi din strălucirea lui Dumnezeu. Iar ei, din porunca lui Dumnezeu, sînt obligaţi să-i urmeze omului din necurăţiile căruia au provenit şi pînă la sfîrşitul vieţii să-l urmeze şi să-l păzească cu cea mai mare băgare de seamă, ca nu cumva să-şi facă întinăciuni noi din preacurvie, prin care se înmulţesc diavolii. Căci în caz contrar, dacă va spăla întinăciunile trupeşti sau necurăţiile venite din preacurvie sau din păcatul sodomit, se vor naşte tot atîţia diavoli cîte picături de apă sînt, care sînt trimişi apoi de Dumnezeu să-l urmeze toată viaţa lui să-i aţîţe poftele trupeşti şi să-i vîre în minte imaginile faptelor rele. Ei mai afirmă că îngerii cei zidiţi din vechime, de la început, din strălucirea lui Dumnezeu, sînt mai cinstiţi şi mai aleşi decît

избраннейшие и токмо для единых похвал величества божия и песней почитания же божественного и поклонения уставлени суть.

Диаволи древние. Сказуют, яко диаволи от бога создани суть из дыма геенского, ихже делами и ухищрениями хощет бог искусити верность и постоянство души правоверующих в него. Инако бо, диаволи неверным не суть противни, ниже когда их к содеянию зла или ко учинению греха некоего поощряют, ибо неверные сами себе суть диаволи и того ради не требуют
99 от других искушения или / поощрения. К сему веруют, яко диавол есть противник богу и враг ненавистнейший, но к покаянию удобный. Паче же веруют, яко многие диаволи мухаммеданския веры исповедание сотворили и к протчим ангелам причтены и приняты суть. Упрямствующим диаволам и в своем невертсве пребывающим, мухаммедане в молитвах своих жесткие хулы и отвержения от них чинити обычай имеют. И всякий мухаммеданин должен есть по крайней мере пятижды в день *Ланет шеитана катарга*, то есть проклятие диаволу изрещи, хуля бо диавола мнят исполнияти хвалы божие и совершати исповедание веры.

Диаволи новые. О диаволах же новосозданных (яко выше рехом) мнят, что на всякий день создаются и множатся из нечистоты от возбраненного смешения прившедшия. Чесо ради глаголют, яко тойже грех многажды повторенный не иныя ради вины тяжчайший и богу мерзостнейший бывает (делом бо тойжде и един есть), разве что есть вина умножения диаволов, которые, хотя живущу человеку тому, от егоже нечистот произыдоша, иного человека вредити не могут, обаче по смерти того и иных искушати и ко греху приводити поощряются.

Иблис. Иблис, по их Луцыфер ×, есть емуже тойже гордости грех приписуют и глаголют, яко дважды против бога согрешил есть. Первое: повнегда создал бог Адама повелел всей твари да поклонится человеку, яко твари над всех преизящнейшой и честнейшой. По повелению божию все ангели и протчие твари абие послушание сотвориша, Луцыфер же рече, яко сего учинити ему несть возможно и в гордости поругал божественныя премудрости изречение, глаголя (якоже в *Куране* в главе 47 обретается) себе быти многочестнейша над человека, зане и сияние или огнь оный *нур* преизящнейший и честнейший есть блата и николиже может огненная тварь поклонитися блатной. Второе: зане егда узре себе уже низпадша от своего светлого и ангельского сана, не токмо восхоте равна себе богу показати, но еще умыслил и Адама убити, сиречь хотя истребити от среды тварь себе лучшую. Егда же уразуме, яко Адама убити не может (зане в чину бессмертных и он был) восприят иный образ, первее прельстити того, да бы данный ему о невкушении от райския пшеницы закон попрал. И тако умысл свой исполнил и Адама чрез вкушение пшеницы смертна учинил и себе оттоле всем божиим повелениям супостата обьявил.

100 Осужден бо бысть Иблис на вечные казни, обаче в гордости / и в прежнем кичении пребывая, тщашеся всю погрешения своего вину на бога возложити. И пришед к хору ангельскому искусил, хотяи и их к своему привлещи

× «Светоносный»

aceştia şi sînt rînduiţi numai pentru laudele măririi lui Dumnezeu, pentru cîntări şi pentru cinstirea şi închinarea cea dumnezeiască.

Diavolii din vechime. Ei spun că diavolii[396] sînt ziditi de Dumnezeu din fumul gheenei şi că prin faptele şi şiretlicurile lor Dumnezeu vrea să încerce fidelitatea şi statornicia sufletului celor ce cred drept în el. Căci diavolii nu sînt potrivnici celor necredincioşi, nici nu-i încurajează să facă răul sau să săvîrşească păcatul, cei necredincioşi fiindu-şi ei înşişi diavoli şi, de aceea, neavînd nevoie să fie ispitiţi sau/încurajaţi de alţii. Pe lîngă aceasta, ei mai 99
cred că diavolul este potrivnicul şi cel mai urît duşman al lui Dumnezeu, dar că e folositor pentru pocăinţă. Şi mai cu seamă ei cred că mulţi diavoli au făcut mărturisirea credinţei muhammedane şi au fost primiţi şi număraţi între ceilalţi îngeri[397]. Muhammedanii au obiceiul în rugăciunile lor să aducă diavolilor îndărătnici şi care rămîn în necredinţă hule cumplite şi să se lepede de ei; fiecare muhammedan e dator să rostească măcar de cinci ori pe zi *Lanet şeitana katarga* [398], adică blestemul diavolului, căci hulind pe diavol ei socotesc că împlinesc lauda lui Dumnezeu şi săvîrşesc mărturisirea credinţei.

Diavolii cei noi. Iar despre diavolii nou-zidiţi (precum am spus mai sus) socotesc că sînt creaţi în fiecare zi şi se înmulţesc din necurăţia provenită de la împreunarea oprită. De aceea, ei spun că acel păcat repetat în mai multe rînduri nu este din alt motiv greu şi urît de Dumnezeu (căci ca faptă e unul şi acelaşi), decît pentru că este cauza înmulţirii diavolilor, care, deşi nu pot face rău altcuiva atît timp cît trăieşte omul din necurăţiile căruia au provenit, totuşi după moartea lui sînt îndemnaţi să-i ispitească şi pe alţii şi să-i aducă la păcat.

Iblis. Iblis, după ei, este Lucifer[×] [399]. Lui îi atribuie acelaşi păcat al trufiei şi spun că de două ori a greşit împotriva lui Dumnezeu: întîi, după ce a zidit Dumnezeu pe Adam, a poruncit întregii creaţii să se închine omului ca făpturii celei mai frumoase şi mai demne de cinstire. La porunca lui Dumnezeu s-au supus îndată toţi îngerii şi celelalte făpturi. Dar Lucifer a zis că lui nu-i este cu putinţă să facă aceasta şi în trufia lui şi-a bătut joc de rostirea înţelepciunii dumnezeieşti, zicînd (precum scrie în *Curan,* cap. 47) că el este mult mai demn de cinstire decît omul, pentru că şi strălucirea sau focul *nur* este mai frumos şi mai demn de cinstire decît noroiul, de aceea făptura cea de foc nu poate niciodată să se închine celei de noroi *. A doua oară, pentru că atunci cînd s-a văzut căzut din rangul său cel luminos şi îngeresc, nu numai că a vrut să se arate egal cu Dumnezeu, ci a pus la cale să-l ucidă şi pe Adam, vrînd să nimicească făptura aceea mai bună decît el. Iar cînd a înţeles că nu poate să-l ucidă pe Adam (pentru că şi el era în ceata celor nemuritori), şi-a luat un alt chip, ca să-l înşele mai întîi să calce legea dată lui de a nu gusta din grîul raiului. Şi astfel, împlinindu-şi planul şi făcîndu-l pe Adam muritor prin gustarea grîului, s-a mărturisit de atunci drept potrivnic tuturor poruncilor lui Dumnezeu **.

Iblis a fost deci osîndit la muncile cele veşnice, însă, petrecînd în trufia / şi mîndria de mai înainte, se silea să arunce toată vinovăţia greşelii sale 100
asupra lui Dumnezeu. Şi, venind la ceata îngerilor, a încercat să-i atragă

× „Purtătorul de lumină"

* *Coran,* VII, 11—13.
** *Coran,* VII, 19—22.

намерению. И рече: «Вопрошу вас седмь воспросов, вы же истинно отвещайте ми. 1. Бог ведая мя удобна быти ко искушению и ко испровержению человека, чесо ради создал? 2. Ведая состояние и намерение мое ко всякому злу склонно быти еще же яко не имам ему быти послушен, почто сицева сотворил? 3. Понеже повеле мне да поклонюся Адаму а ведал, что в том не послушаю, почто повелел и почто мя тако упряма создал? 4. Зане рех, яко не могу иному кроме его самого поклонитися, что сим речением согреших ему? 5. Ведая, что я хотел Адама искусити, почто попустил мне в рай внити? Ибо аще бы я в рай не вшел, Адам не изшел бы. 6. Понеже мне с единым Адамом бысть вражда и неприязнь, почто согрешивщу Адаму попустил смерти и над сынами его господствовати и мне подобным образом оных искушати и прельщати? 7. Просих от бога живота и даде ми; не лучше ли было бы, аще бы и мене смерти повинна сотворил? Тако бо мир от моих искушенний свободен был бы и что себе хощет, яко всех смерти подлежащих сотворил?» На сия ангелам, что бы имели ответствовати недоумевающимся, вложил бог да рекут ему: «Аще бы он разумел во мне провидению быти и тому бы себе подверг, вопрошал ли бы так сокровенные и утаенные вещи премудрости моея?»

Джин. Между ангелами и диаволами среднюю некую вымышляют быти духовную тварь, юже *джин* нарицают и яко есть тая мужеска и женска полу по обычаю человеческому и протчих животных, жен поемлющая и детей творящая и на всякий день множащаяся, царства и области на воздусе и на земли по племенам своим разграничены имеющая, иже между собою вражды имеют и войны творят. Сильнейшие порабощают немощнейших, в плен же и подданство отводят, паки порабощенные противу владелетей своих иногда восстают и свободу свою получают.

О умножении же джинов и первом их начале, тако повествуют: Сей род диаволов водоземных первее создан бысть из дыму седьмого ада. *Иблис* же по отступлении от бога и во ад сшествии, взял едину от дщерей *джинов* себе в жену, от неяже многих сотворил детей, таже и род многоплодный иже потом небо и землю наполниша, к нимже бог в различная времена от ихже
101 фамилий послал 500 пророков, но всех / тех они убиша и закон божий презреша, кроме единого, емуже имя *Азазил*. Той бо к богу обратився покаяся и божиим попущением на первое небо восшед чрез 1000 лет жесточайшее тамо приложил покаяние и тако и второе и третие преиде, таже и до седьмого небеси доиде, на всяком небеси тысящолетное творя покаяние. Потом в число протчих ангелов прият и в первом достойнстве поставлен бысть.

Суть иже глаголют, яко Иблис таковое сотворил покаяние и от бога прощение грехам своим испросил,но сие мнение сумнительно есть. Еще сказуют, яко некие *джины Куранов* закон воеприяли и мухаммедане сотворишася. Нецыи же в своем неверстве, в жидовстве, в христианстве и до ныне пребывают. Оттуду у них присловие произошло *Джин башка, шеитан башка*, сиречь «Иное есть *джин* а иное сатана или диавол». Веруют, яко жены их юношей наших а юноши их девиц и жен рода человеческого безмерно любят и о тех, на нихже по общему мнению нечистый дух нападает, мухаммедане сказуют, что *джины* любят их и за любовь тако оскорбляют. Паки кроме ангелов сказуют, яко бог создал некиих девиц и рай жительствующих, иже *хури* нарицают, самим ангелом натурою, чистотою и красотою зело подобных и сих для мусулманския точию сладостныя забавы приуготовил, о чем зри в главе *О раи*.

și pe ei la planul său. Și a zis: „Vă voi pune șapte întrebări, iar voi să-mi răspundeți adevărat. 1. Știindu-mă Dumnezeu potrivit pentru ispitirea și doborîrea omului, pentru ce m-a creat? 2. Cunoscînd starea și planul meu, anume că înclin spre orice rău și că n-am să fiu ascultător, de ce m-a creat astfel? 3. Întrucît mi-a poruncit să mă închin lui Adam, dar a știut că nu-l voi asculta, pentru ce mi-a poruncit și pentru ce m-a făcut așa de încăpățînat? 4. Dacă am zis că nu pot să mă închin altuia decît lui, ce i-am greșit cu vorba aceasta? 5. Știind că eu voiam să-l ispitesc pe Adam, de ce mi-a îngăduit să intru în rai? Căci de n-aș fi intrat eu în rai, n-ar fi ieșit Adam de acolo. 6. Cum eu numai cu Adam am dușmănie și vrajbă, de ce a îngăduit ca după ce a păcătuit Adam să domnească moartea și peste fiii lui, iar eu să-i ispitesc și să-i înșel deopotrivă? 7. Am cerut de la Dumnezeu viață și mi-a dat. Dar n-ar fi fost mai bine dacă m-ar fi făcut și pe mine supus morții? În felul acesta lumea ar fi scăpat de ispitirile mele. Ce vrea el de i-a făcut pe toți supuși morții?" La acestea nedumirindu-se îngerii ce să răspundă, le-a pus Dumnezeu în gînd să spună: „Dacă ar fi înțeles el că în mine există providență și s-ar fi supus ei, ar mai fi întrebat oare lucrurile acoperite și ascunse ale înțelepciunii mele?"

Djin. Mai născocesc că între îngeri și diavoli ar exista o altă creatură spirituală intermediară, pe care o numesc *djin* [400], de sex bărbătesc și femeiesc, care după obiceiul omenesc și al celorlalte viețuitoare își iau femei și fac copii, se înmulțesc în fiecare zi, au împărății și ținuturi în aer și pe pămînt, hotărnicite după neamurile lor, care au dușmănii între ele și fac războaie. Cei puternici îi subjugă pe cei neputincioși, îi robesc și-i supun, iar cei robiți uneori se răscoală asupra stăpînitorilor lor și-și capătă libertatea.

Despre înmulțirea *djinilor* și despre începutul lor se povestește astfel: Acest neam de diavoli din apă și de pe pămînt a fost mai întîi făcut din fumul iadului al șaptelea. Iar *Iblis*, după îndepărtarea de Dumnezeu și coborîrea în iad, a luat de femeie una din fiicele *djinilor*, cu care a făcut mulți copii și un neam prolific, care a umplut cerul și pămîntul. Și le-a trimis Dumnezeu în timpuri diferite din familiile lor 500 de proroci, dar ei i-au/ucis pe toți 101
și au nesocotit legea lui Dumnezeu, afară de unul, al cărui nume este *Azazil* [401]. Acela, întorcîndu-se către Dumnezeu, s-a pocăit și, prin îngăduința lui Dumnezeu, suindu-se la primul cer a făcut acolo foarte aspră pocăință timp de 1000 de ani și astfel a trecut la al doilea, la al treilea și a ajuns la al șaptelea cer, în fiecare cer făcînd o pocăință de cîte 1000 de ani. Apoi a fost primit în numărul celorlalți îngeri și pus în demnitatea cea dintîi.

Sînt unii care spun că și *Iblis* a făcut o astfel de pocăință și a dobîndit de la Dumnezeu iertarea păcatelor sale, însă această părere este îndoielnică. Mai spun că unii *djini* au primit legea *Curanului* și s-au făcut muhammedani. Iar alții petrec pînă acum în necredința lor, în iudaism și în creștinism. De aici a și venit la ei zicala: *Djin bașka, Șeitan bașka* [402], adică „Una este *djin* și alta Satana" sau diavolul. Ei cred că femeile lor iubesc peste măsură pe tinerii noștri și, la fel, tinerii lor pe femeile și fetele neamului omenesc, de aceea muhamedanii spun despre cei asupra cărora, după părerea generală, năvălește duhul necurat, că îi iubesc *djinii* și că îi batjocoresc așa din dragoste. Mai spun, iarăși, că în afară de îngeri a mai făcut Dumnezeu și niște fete care trăiesc în rai, pe care le numesc *huri* [403], foarte asemănătoare cu îngerii prin natură, curăție și frumusețe, pe care le-a pregătit numai pentru desfătările musulmanilor, despre care lucru vezi în capitolul *Despre rai*.

Глава шестая

О создании миров

Миры древние. Реббул алемин (то есть «Господь миров») на многих местех в *Куране* имя божие тако воспоминается, зане утверждает *Куран*, яко бог доселе 18 000 миров из ничесого же созда. Сей же мир последний есть и другой по сем не имать создан быти. О предваривших мирех чрез коликое время были, имянно не являют, обаче сказуют, яко оные имели своих тварей, сиречь небо, звезды, землю, моря, реки и протчая и своих пророков и законы
102 чрез них людем преданные./ Каковы же законы оные и книги их, единому богу сведомо. О сем бо Мухаммеду никое же бысть откровение.

Настоящий мир. Начало настоящего мира и век его с греческою церковию постановляют мухаммедане счисляюще, сиречь нынешний год быти от Христа Спасителя 1719, от бегства Мухаммедова 1132, от мироздания 7227. Веруют, яко вся того видимая и невидимая тварь, богом из ничесого же в бытие произведеся, действом руки всемогущества божия. Протчее фисики [×] арапские, персидские, турецкие и индийские Аристотелю, математики же Птоломею последуют. Исповедуют с Аристотелем, яко вселенная состоится из материи[××] и формы. Начала плоти суть три: материя, форма и лишение. Плоть фисическая из четырех элементов[×××]: воздуха, огня, земли и воды. Материя первая (юже *геюла* нарицают) купно с формою от бога произведена бысть сице: егда ученые их о вещех фисикеских прение имеют, во утверждение греческих философов речения приводят, сиречь Платона, Аристотеля, Сократа, Димокрита, Птоломеа и протчих. Платона называют *Ифлатун*, Аристотеля — *Аристателис*, Сократа — *Сиграт*, Димокрита — *Димокритис* В геометрии Евклиду (им *Иклидис*), в врачебной науке Гиппократу (им *Буграт*), Галену *(Джялинус)* Авиценне арапу (им *Ебуалисина*) последуют и сих сентенциами и догматами своих проблемы и иные систематов фенамены доводити[××××] тщатся. Егда же фисике примешивают учение *Кураново*, так смешаня и себе противная блядословят, яко не возможет кто довольно подивитися, како толь учеными в философии и математике искуснейшими мужи крайнее и непреборимое обладает невежество. И не возмнил бы еси более их, яко животна словесная о вещех разуму подлежащих, словопоказательне препиратися, но яко скоты света разума весьма лишенные, ревети, ржати и всячески буесловити судил бы еси.

Утверждают же, яко бог создал зерно некое, потом оное разделил на две части и из единыя части воду, из другия же огнь произвел, таже воду возлиял на огнь, от чего произошло курение или пара и дым. Потом из дыму

× естествословцы
×× вещества образы
××× стихий
×××× утверждати

Capitolul al şaselea

Despre zidirea lumilor

Universurile vechi. Rebbul alemin (adică „Domnul universurilor")[404] — aşa este pomenit în multe locuri din *Curan* numele lui Dumnezeu pentru că, afirmă *Curanul*, Dumnezeu a creat pînă acum 18 000 de universuri din nimic *, iar lumea aceasta e cea din urmă şi după ea nu va mai fi zidită alta[405]. Ei nu arată despre universurile precedente cît timp să fi existat, dar spun că ele au avut creaţiile lor, adică cer, stele, pămînt, mări, rîuri şi altele, prorocii lor şi legi date prin ei oamenilor, / însă cum erau legile acelea şi căr-
ţile lor numai Dumnezeu ştie. Despre acest lucru lui Muhammed nu i s-a făcut 102
nici o dezvăluire.

Lumea actuală. Începutul lumii actuale şi veacul ei îl aşază muhummedanii numărînd cu Biserica greacă, adică anul de faţă e de la Hristos Mîntuitorul 1719, de la fuga lui Muhammed 1132, iar de la facerea lumii 7227[406]. Ei cred că toată făptura cea văzută şi nevăzută din ea este adusă de Dumnezeu dintru nimic la existenţă, prin lucrarea mîinii atotputerniciei lui Dumnezeu. În celelalte, fizicienii[×] arabi, persani, turci şi indieni îi urmează lui Aristotel, iar matematicienii lui Ptolemeu. Ei declară împreună cu Aristotel că universul e alcătuit din materie[××] şi formă. Principiile corpului sînt trei: materia, forma şi lipsa**. Corpul fizic [este compus] din patru elemente[×××]: aer, foc, pămînt şi apă. Materia dintîi (care se numeşte *heiula*)[407] împreună cu forma a fost produsă aşa de Dumnezeu. Cînd savanţii lor au discuţii despre lucrurile fizice, spre confirmare citează vorbele filosofilor greci, adică Platon, Aristotel, Socrate, Democrit, Ptolemeu şi alţii. Pe Platon îl numesc *Iflatun*[408], pe Aristotel — *Aristatelis*[409], pe Socrate — *Sigrat*[410], pe Democrit — *Dimokritis*[411]. În geometrie ei urmează lui Euclid (la ei *Iklidis*)[412], în ştiinţele medicale lui Hippocrat (la ei *Bugrat*)[413], Galen *(Djealinus)*[414], Avicenna arabul (la ei *Ebualisina*)[415] şi cu sentinţele şi dogmele acestora se silesc să demonstreze[××××] problemele şi alte fenomene ale sistemelor lor. Iar cînd amestecă învăţătura *Curanului* cu fizica, spun într-aiurea lucruri aşa de ridicole şi contradictorii, că nu s-ar putea nimeni mira îndeajuns cum nişte bărbaţi atît de învăţaţi în filosofie şi iscusiţi în matematici sînt stăpîniţi de o ignoranţă atît de mare şi de neînvins, şi nu i-ar mai socoti animale raţionale care discută logic despre lucruri supuse raţiunii, ci i-ar judeca drept dobitoace cu totul lipsite de lumina înţelegerii, pentru că urlă, necheazăşi spun cîte şi de toate ca nebunii.

Ei pretind deci că Dumnezeu a creat un fel de bob, apoi l-a împărţit în două părţi *** şi dintr-o parte a creat apa, iar din cealaltă focul; iar apa a turnat-o peste foc, de unde a ieşit fumegare, adică abur şi fum. Apoi din

× naturaliştii
×× chipurile substanţei imaginii
××× stihii
×××× să confirme

* Cp. *Coran*, XLI, 9–12; XLVI, 3 etc.

** Aristotel, Φυσικά, I, 7, 190 b: „Materia este unul din principii; ceea ce corespunde formei este al doilea; apoi, contrariul acesteia, lipsa".

*** Cp. *Coran*, VI, 95: „Dumnezeu despică bobul şi sîmburele".

сотворил небо, землю же создал из пены водныя, которую вода сотворила егда брань творяще с огнем, пену против огня положили исхошей ей сотворил землю. Из другия же пены, юже второе произведе, сотворил бог страну или место, идеже ныне Мекка есть, во исполенение рая. Протчее небо в два,
103 землю в два и место / Мекки в два дни совершил. Небо убо из дыму, дым же из пары океановы, море из гор *Каф* нарицаемых (о нихже зри мало нижше), о которых мнят, яко весь земный круг, аки стена вертоград окружают. К тому утверждают небо круглое быти, землю же широкую и плоскую, яже на левом рогу единого вола опирается а вол стоит на великом четвероуголном камени, камень же на воде плавает а вода на великой рыбе держится. Инии глаголют, яко камень на рыбе а рыба на воде плавает, дно же воды самому токмо богу сведомо.

Вышшое небо глаголют быти кристаловое, еже и *Арш* нарицается, на котором престол божий поставляют, о чем на ином месте пространно рехом. Седмь небес или кругов планетных мнят быти утвержденных и материальных. Первое небо глаголют быти смарагдовое; 2. рубиновое, или яко инии сказуют мраморное; 3. из желтого рубина или яхонта, инии глаголют быти железное; 4. из чистого сребра; иные сказуют орихалковое; 5. из злата; 6. из маргариты; иные глаголют быти из красного золота; 7. из сияния светлого; иные глаголют из красного рубина. Утверждают же, яко все небеса образ человеческий имеют и разглагольствуют и разумеют. Солнце, луну и все зодии и звезды недвижимы глаголют быти огненного естества и яко движение свое не от себе самих имеют, но по случаю, зане от ангел движимым, водимым и управляемым им быти непщуют.

А найпаче о создании солнца и его движении, тако баснословят: егда исперва бог солнце и луну создал, равного сияния и света сотворил их и тако не имела быть нощь николиже, что неугодно богу показалося. Того ради повелел Гавриилу, да от лица луны возмет несколько света, иже ударив луну краем крыла удержал ю и отнял от света ея 69 частей, ейже оставил едину токмо часть и тот взятой от луны свет присовокупил к свету солнечному и оттоле луна мрачна и пятнами испещрена сотворится. Округлость солнечную теолог их некий, именем *Аббас*, глаголет во окружении быти 70 *ферсаг* а лунную 40. *Ферсаг* же содержит в себе три мили великия или немецкия. Протчее астрономы их от Птоломеевой опинии о системате небесном и звезд движения и протчих феноменах ничтоже разнствуют. Сказуют, яко солнце от натуры своея зело горячое есть и седмиюдесять тысящами ангелов носимо
104 бывает и толикоеж число непрестанно снег мещут на него / инако бо, аще бы горячесть его тако не укрочали, палительною силою в едином моменте всю вселенную и самое небо в прах обратило бы. Те убо ангели вземлюще его от пункта восточного во время дня преносят на запад. Егда же тамо приидет, крылами своими закрывают его, яко немощи ему ни едину лучу испустити и тако бывает нощь на земли. И сим образом от зрения нашего утаивше, темже путем, сиречь которым в день прехождаху паки вспять относят его, даже до пункта восточного и тамо открывше, лучи яко и первее пущати позволяют ему, откуду вторый день паки светает. Ниже бо верит *Куран* землю круглу быти или яко суть подземные проходы (которую опинию защищали некие и от западных отцов).

fum a creat cerul, iar pămîntul l-a alcătuit din spuma apei, pe care o făcuse apa cînd se războia cu focul; spuma a pus-o în fața focului și, cînd s-a uscat, a făcut pămîntul, iar din cealaltă spumă, pe care a făcut-o a doua oară, a zidit Dumnezeu țara sau locul unde este acum Mecca, pentru a completa raiul. Apoi a făcut cerul în două zile, pămîntul tot în două și locul / Meccăi 103
în alte două zile, cerul din fum *, fumul din aburul Oceanului, marea din munții numiți *Kaf* (vezi despre ei ceva mai jos), despre care socotesc că înconjoară întregul glob al pămîntului, precum un zid o grădină. Pe lîngă acestea afirmă că cerul e rotund, iar pămîntul e larg și plat și se sprijină pe cornul stîng al unui bou, boul stă pe o piatră mare dreptunghiulară, piatra plutește pe apă, iar apa se ține pe un pește mare. Alții spun că piatra e așezată pe pește, peștele plutește pe apă, iar fundul apei numai Dumnezeu îl știe [416].

Cerul superior, numit și *Arș*, spun că este de cristal, unde ei așază tronul lui Dumnezeu**, lucru despre care am vorbit mai pe larg în alt loc [417]. Ei socotesc că există șapte ceruri*** sau cercuri planetare solide și materiale. Primul cer zic că este de smarald; al doilea de rubin sau, după cum spun unii, de marmură; al treilea din rubin galben sau chihlimbar, iar după alții de fier; al patrulea din argint curat, alții zic din orichalc [418]; al cincilea din aur; al șaselea din mărgăritar, iar alții spun că e din aur roșu; al șaptelea din strălucire luminoasă, iar după alții din rubin roșu. Dar mai afirmă că toate cerurile au chip de om, discută și înțeleg. Soarele, luna precum și toate zodiile și stelele cele nemișcate zic că sînt de natura focului și că mișcarea n-o au de la sine, ci din întîmplare, pentru că socotesc că ele sînt mișcate, purtate și îndrumate de îngeri.

Cît despre facerea soarelui și mișcarea lui băsnesc astfel: Cînd a zidit Dumnezeu la început soarele și luna, le-a făcut de o strălucire și de o lumină egală, dar astfel n-ar fi fost niciodată noapte, lucru ce i s-a părut nepotrivit lui Dumnezeu. De aceea, i-a poruncit lui Gabriel să ia ceva lumină de pe fața lunii, iar acela, lovind luna cu marginile unei aripi, a oprit-o și a luat din lumina ei 69 de părți, lăsîndu-i numai una. Lumina luată de la lună a adăugat-o la lumina soarelui și de atunci luna s-a făcut întunecoasă și împestrițată cu pete. Un teolog al lor cu numele de *Abbas* [419] zice că circumferința soarelui este de 70 *fersahi* [420] și a lunii de 40. Iar *fersahul* cuprinde trei mile mari sau nemțești. În rest, astronomii lor nu se deosebesc cu nimic de opinia lui Ptolemeu despre sistemul ceresc, despre mișcarea stelelor și celelalte fenomene"4*. Mai spun că soarele e prin firea sa foarte fierbinte, că e purtat de șaptezeci de mii de îngeri și că tot atîția aruncă necontenit zăpadă în el, / pentru că altfel, 104
dacă fierbințeala lui n-ar fi domolită așa, cu puterea arzătoare ar preface într-o clipă toată lumea și chiar cerul în pulbere. Deci îngerii aceia, luîndu-l de la punctul de răsărit, îl mută în cursul zilei la apus, iar cînd ajunge acolo îl acoperă cu aripile lor ca să nu mai trimită nici o rază, și astfel se face noapte. În felul acesta, ascunzîndu-l de vederea noastră, îl duc iarăși înapoi pe aceeași cale pe care au mers ziua pînă la punctul de răsărit, și acolo, descoperindu-l, îi îngăduie să-și trimită razele ca și mai înainte, de aceea a doua zi se face lumină iarăși. *Curanul* nu crede că pămîntul e rotund, nici că exi tă tuneluri subterane (opinie pe care o susțineau și unii din părinții apuseni) [421].

---

* Cp. *Coran*, XLI, 9—11: „Fi-veți necredincioși celui ce a creat pămîntul în două zile? [...] S-a întors apoi spre cer, care era ca fumul...".

** Cp. *Coran*, VII, 54.

*** *Coran*, XLI, 12: „A întemeiat șapte ceruri în două zile".

4* Ptolemaeus, Γεογραφικὴ σύνταξις, VI, 7, 2, 27.

О луне яко свет и сияние равное с солнцем древле имеяше и како крылом Гаврииловым легко прикосновенна, пятна, ихже ныне имеет, воспряила, выше рехом.

Ветров, облаков, града, дождя, снега и протчих метеорических действ глаголют разная быти сокровища и яко оная от ангелов аки из хранилищ[×] берутся и по божию велению во время ему угодное и уставленное на землю посылаются. Паче же всякую каплю дождевную единым ангелом от своего хранилища до самой земли носиму быти веруют, сиречь да не како киим-либо образом препятие возимев пала бы не на учрежденном ей месте. Ангел же носящий каплю по исполнении службы соея абие умирает и вонички́ожается. Дугу[××], из наших *Святых Писаний* украдше, не метеоров дело, но поистинне божий лук быти веруют. Громы же и блистания глаголют быти стрелы божие, имиже ангели мирохранители диаволов поражают, о погибели и испровержении вселенныя прилежно тщащихся. Протчее о ветре иная есть фабула, глаголют бо, яко бог первее созда камень великий и зеленый, егоже положил на воде, из воды же созда ветр по образу человеческому, иже, направив ноги своя к *Аршу*, одержал 30 000 лет пути пространство, елико сиречь быстрейший конь или пернатая птица в толикое время совершити может.

Мнят, яко все реки и источники по всей земли претекающие едино жерло или начало имеют реку райскую, юже *Кевсер* нарицают и яко гора *Каф* землю окружает и оную ограждает, яже толикия высоты есть, яко верхом своим по подобию столпа небо да не падет подпирает. О подземном огни сказуют,
105 яко из ада (недалече мню от католицкого пургатория[×××]) происходит./ Землю такожде сказуют быти седьмеричну, соответствующую небесам, юже окружила гора *Каф* нарицаемая. Первая же земля или первое ея положение держится связанно 70 000 вервями а всякую вервь держат 70 000 ангелов. Все оные зелми различные имеют имена и все суть населенные от человек, в нихже обретаются безобразные, иные бо очес, иные рук, иные ног не имеют, иные, якоже арапы суть черные. В шестой земли родятся камение, которые приуготовляются на привязание к выи неверных и на погружение оных в Тартар, иже есть в седьмой земли. Гора *Каф* вся есть от камени смарагда. За горою *Каф* есть другой мир, тридесять крат сего мира больший, в немже оные человецы и все скоты иные суть. Людие того мира, ниже Адама, ниже Веелзевула знают, но бога единого исповедуют и Мухаммеда пророка его, и яко и той от Александра Великого завоеван был истинна *Куранова* утверждает в книзе *Мухаммедие* в главе о *Каф* горе.

О трясении же земли зело изрядно баснословят, сказуют, яко на носу вола оного (егоже левым рогом землю поддержати рехом) близ левыя ноздри сидит малейшая муха. Оная иногда покушается внити в поздрю воловою и своим движением творит волу щекотание, вол же (нетерпя щекотания ея и бояся, да не внидет в ноздрю его) движет главу и кожу (якоже и в наших волах видети есть) сотрясает, да муху оную устрашит и отгонит. И тако от движения главы воловыя и кожи сотрясения земля на рогу его опирающаяся тря-

---

[×] магазейнов или житниц
[××] радугу
[×××] чистилище

Am mai spus mai sus despre lună că a avut de demult lumină şi strălucire egală cu a soarelui şi că fiind atinsă uşor de aripa lui Gabriel a căpătat petele pe care le are şi acum.

Ei spun că există felurite vistierii ale vînturilor, norilor, grindinei, ploii, zăpezii şi altor fenomene meteorologice şi că acelea sînt luate de îngeri, ca din nişte rezervoare[×], şi sînt trimise pe pămînt după porunca lui Dumnezeu, la vremea rînduită şi plăcută lui. Mai cred că fiecare picătură de ploaie e luată din rezervorul ei şi dusă pe pămînt de un înger ca nu cumva, împiedicată în vreun fel, să cadă într-un loc care nu e rînduit pentru ea. Iar îngerul care duce picătura, după ce şi-a îndeplinit slujba, îndată moare şi se risipeşte. Arcul[××], furînd din *Sfintele Scripturi** ale noastre, îl cred nu o lucrare a meteorilor, ci chiar un arc al lui Dumnezeu. Tunetele şi fulgerele zic că sînt săgeţile lui Dumnezeu cu care îngerii, păzitorii lumii, îi lovesc pe diavoli, care se străduiesc neîncetat spre pieirea şi prăbuşirea lumii. Despre vînt există o altă fabulă, pentru că, după spusa lor, Dumnezeu a făcut mai întîi o piatră mare şi verde pe care a pus-o pe apă [422] şi din apă a făcut vîntul cu chip omenesc, care, îndreptîndu-şi paşii spre *Arş*, a străbătut în spaţiu o cale de 30 000 de ani, adică atît cît poate face în acest timp cel mai iute cal sau pasăre zburătoare.

Mai socotesc că toate rîurile şi izvoarele ce curg pe întreg pămîntul au o singură gură sau început — rîul din rai, pe care îl numesc *Kevser*[423] — şi că muntele *Kaf* înconjoară pămîntul şi-l îngrădeşte, fiind atît de înalt, încît vîrful său sprijineşte cerul ca un stîlp, ca să nu cadă. Despre focul cel de sub pămînt spun că provine din iad (fiind, după cum mi se pare, nu departe
de purgatoriul[×××] catolic). / De asemenea, spun că pămîntul este înşeptit, 105
corespunzător cerurilor, şi că e înconjurat de muntele numit *Kaf*[424]. Pămîntul cel dintîi, sau prima lui stare, este ţinut legat de 70 000 de funii, iar fiecare funie o ţin 70 000 de îngeri. Toate acele pămînturi au diferite nume şi toate sînt locuite de oameni şi printre ei sînt monştri, căci unii n-au ochi, alţii n-au mîini, alţii n-au picioare, alţii sînt negri ca arapii. În pămîntul al şaselea se nasc pietrele pregătite a fi legate de gîtul necredincioşilor, pentru a-i scufunda în tartar, care este în pămîntul al şaptelea. Muntele *Kaf* este în întregime din piatră de smarald. Dincolo de muntele *Kaf* este o altă lume, de treizeci de ori mai mare decît lumea aceasta, în care oamenii şi dobitoacele sînt toate altfel. Oamenii lumii aceleia nu-l cunosc nici pe Adam, nici pe Beelzebul, ci îl mărturisesc pe unul Dumnezeu şi pe Muhammed Profetul lui. Că şi acea lume a fost cucerită de către Alexandru cel Mare adevărul *Curanului* arată în cartea *Muhammedie*, în capitolul *Despre muntele Kaf*.

Iar despre cutremurul de pămînt foarte frumos băsnesc. Ei spun că pe nasul boului aceluia (despre care am spus că sprijină cu cornul stîng pămîntul) [425], aproape de nara stîngă, şade o muscă foarte mică. Aceea încearcă uneori să intre în nara boului şi cu mişcarea sa îl gîdilă, iar boul (nesuferind gîdilarea ei şi temîndu-se să nu-i intre în nară) îşi clatină capul şi-şi scutură pielea (precum se vede şi la boii noştri), ca să sperie şi să alunge musca. Şi astfel, din mişcarea capului boului şi scuturarea pielei, se cutremură şi pămîn-

----

× magazii sau jitniţe
×× curcubeul
××× curăţitorul [foc]

* *Geneza*, 9, 13.

сется. Ревение же, еже пред трясением земли слышимо бывает, сказуют, яко есть того вола ревение. На чем, яко мню, и Мухаммед свою о трясении земли основал фабулу[×]. Мнят, что трясение земли всегда бывает общее или на всех вселенныя местех купно, хотя яко фисики добре знают, что тому быти несть возможно, обаче больше учению *Куранову* верят, неже известнейшей истинне. Аще бы то истинна была, земля под полярным пунктом сущая, яко есть пространнейшее российское государство, не опиралабыся на рогу вола *Куранова*, ниже была бы часть земли обитательныя, юже арапы *Руби мескюн* нарицают, зане страны под арктическим полюсом положенные никогда же трясение земли имеют.

Животная пресмыкающаяся и птицы от земли, рыбы же и вся водная
106 живущая от воды произведенны быти / утверждают. Моря тако созданы быти сказует *Куран*: Повнегда от пары или дыма водного создано было небо, остаток воды на две части разделил бог и едину часть на *Арш* а другую на земли поставил. Называется же море оное над небесом сущее *Багри магджюр*. Приставил над оными морями ангелов (ихже князь называется *Кеикяил*), всяк из оных ангелов копие держит в руках и всякое есть долготою 500 лет пути равняющееся и сими копиями пределы морские соблюдают, да не како воды преходят оные.

Егда бех в Константинополи в обучении письма турецкого, учителя имех мужа ученнейшего, изрядного фисика и совершенного математика, егоже иногда в разговоре по правде вопросих: «Господине Исаад (тако бо ему бе имя) ты будучи в науках фисических и математических а найпаче острономических зело искусный, како можешь верити, яко пророк ваш луну на полы преломил, яко ангели на солнце снег мещут, да горячесть его укротят и крылами своимми того укрывают, да будет нощь и протчая. И яко все система вселенныя таковое есть, каковое *Куран* учит быти?» Он усмехнувся отвеща, глаголя: «По елику фисик и математик, изрядно знаю, яко луна ни преломитися, ниже в руках пророческих вреститися возможе (тако и о протчих.) По елику же мусліманин и верный *Курана* ученик, сия вся, как в *Куране* повествуется, верую несуменно, что и сотворишася и возможна суть, ниже противится аксиома[××] оное, еже глаголет, яко таяжде и едина вещь не может быти купно истинна и ложна, зане противословная нашему токмо разуму не суть совозможная а не воли божией и всемогуществу. Откуду, рече, право заключитися может, яко вся оная быша, зане богу тако бе угодно». Таже приводяше речение Господа Иисуса Христа о вельбуде и о ушах иглиных (бе бо греческого и протчих языков искусный, зане родом бяше из Греции) глаголя, яко «не удобее есть вельбуду проити сквозь иглины уши, яко и луне преломленной быти»./

× басню

×× речение

tul care se sprijină pe cornul lui. Iar vuietul care e auzit înainte de cutremur ei spun că este mugetul acelui bou. Pe aceasta, după cum mi se pare, şi Muhammed şi-a fundat fabula[×] despre cutremurul pămîntului. Ei socotesc că cutremurul pămîntului e întotdeauna general sau simultan în toate locurile lumii, deşi, după cum ştiu bine naturaliştii, acest lucru e cu neputinţă, însă ei cred mai mult învăţăturii *Curanului* decît adevărului arhicunoscut. Dacă acest lucru ar fi adevărat, pămîntul care se află sub punctul polar, precum este prea întinsul stat rus, nu s-ar sprijini pe cornul boului din *Curan*, nici n-ar fi o parte de pămînt locuită, pe care arabii o numesc *Rubi meskiun*[426], căci ţările situate sub Polul Arctic n-au niciodată cutremure de pămînt.

Vietăţile tîrîtoare şi păsările sînt produse din pămînt, iar peştii şi toate cele ce vieţuiesc în apă — din apă / afirmă ei. Mările, povesteşte *Curanul*, 106
sînt făcute astfel: După ce din aburul sau fumul apei a fost făcut cerul, restul apei l-a împărţit Dumnezeu în două, şi o parte a aşezat-o în *Arş*, iar cealaltă pe pămînt. Marea care se află deasupra cerului se numeşte *Bahri mahdjiur*[427]. Şi a pus peste acele mări îngeri (a căror căpetenie se numeşte *Keikeail*)[428], fiecare din acei îngeri ţine în mînă o lance, şi fiecare lance e lungă cît o cale de 500 de ani, şi cu aceste lănci păzesc hotarele mărilor, ca nu cumva apele să treacă peste ele.

Cînd eram în Constantinopol am avut ca învăţător la deprinderea scrisului turcesc pe un bărbat foarte învăţat, fizician ales şi matematician desăvîrşit, pe care odată, într-o convorbire, l-am întrebat de-a dreptul: „Domnule Isaad (aşa îi era numele)[429], tu fiind foarte iscusit în ştiinţele fizice şi matematice, dar mai cu seamă în cele astronomice, cum poţi crede că prorocul vostru a rupt luna în două, că îngeriii aruncă zăpadă în soare ca să-i domolească fierbinţeala şi îl acoperă cu aripile ca să fie noapte şi celelalte şi că întregul sistem al lumii este aşa cum învaţă *Curanul*?" El, zîmbind, a răspuns zicînd: „Ca fizician şi matematician ştiu prea bine că luna nu se poate rupe, nici încăpea în mîinile Profetului (la fel şi despre celelalte), dar ca musulman şi ucenic credincios al *Curanului* cred, fără îndoială, după cum se povesteşte în *Curan*, că toate acestea s-au făcut şi sînt cu putinţă; nu se contrazice aşadar axioma[××] care zice că unul şi acelaşi lucru nu poate fi în acelaşi timp şi adevărat, şi fals, pentru că cele ce sînt contradictorii sînt cu neputinţă numai pentru mintea noastră, dar nu şi pentru voia lui Dumnezeu şi atotputernicia lui. De unde — a zis — se poate conchide că toate acelea au fost pentru că aşa a voit Dumnezeu". A citat, de asemenea, cuvîntul Domnului Iisus Hristos despre cămila şi urechile acului (căci era cunoscător iscusit al limbii greceşti şi al altor limbi, fiind de neam din Grecia), zicînd: „Nu este mai lesne cămilei să treacă prin urechile acului* decît lunii să fie frîntă". /

× basna
×× sentinţa

* *Matei*, 19, 24.

107 *Глава седьмая*

О создании Адама и Еввы и первородном гресе

Адам и Евва. Создав бог небо и землю и иная, о нихже в предварившей главе рехом, таже Адама первого человека создати имеяй, баснословит *Куран* в главе 47, яко рече ангелом своим: «Сотворю человека от блата, егоже преизрядно устриов, дадим от духа нашего и тому по повелению нашему кроме Веелзевула (Иблиса) отступника и неверного, все ангели покорятся». И в главе 31: Бог, глаголет, человека слепил из блага и потомков его из влаги слабыя и томужде вдунул от духа своего. Егдаже повеле бог Гавриилу, да возьмет от земли три горсти праха, *Исраил* ангел объял всю земли поверхность и не хотел ему земли дати, аще не первее откровенно было бы ему от бога вещи тайнство. Егдаже бог открыл ему, яко из оныя земли хощет создати человека, егоже потомки иные рай, иные же ад наследити имеют, таже от тогожде племени Адамова произыти имать пророк Мухаммед, егоже ради и он и другие ангели созданы суть. Тогда слышав сие Исраил, соизволил Гавриилу, да возьмет прах и в мест покаяния наложил бог Исраилу, да он первый поклонится человеку. Гавриил убо от всея земли поверхности прах собрав, количеством на три пригорщи к богу принесе. Бог же перстом своим прах оный на две части разделил, из нихже во Адаме добрые и злые зачалибыся человецы. Обаче частицу земли, юже от места, на немже Мухаммед имел погребен быти, Гавриил отнесе в рай. И оттуду взяв воду яко квас, часть оную земли влажну сотворил, яже бысть чиста яко маргарита. От сея убо частицы земли начало свое производит плоть Мухаммедова. Из оставшейся же земли, по частям от разных мира климатов взятым, созда бог всю плоть Адамову. Главу убо из земли, яже взята бе от Мекки, спину и перси из земли взятыя от Иерусалима, задние части и седалище из земли богатыя Аравии, тайный уд из земли Египта, ноги из земли Персии, правую руку из земли Востока,
108 левую из земли Запада / или Африки. Сим всем примесил Гавриил землю плоти Мухаммедовыя и киснуша 40 лет. Бог же чрез 40 дней непрестанно размышлял, како и каким образом подобало бы создати человека. Таже по образу божественного лица своего сотворил его. И тако сотворив плоть, от духа своего создал душу, яже отречеся внити во уста Адамовы, ейже бог трижды повелел внити а она толикожде крат крепце отречеся, извиняяся, яко невозможно есть ей сожительствовати с таковым непостоянным и слабым блатом. Запретив же ей бог, рече: «Внници убо понужденна и потом понужденна паки и с трудом из тела изыдеши». И сия есть вина, чесо ради человек желает долго жити, зане душа не исходит, разве насильно и с принуждением.

Despre zidirea lui Adam şi a Evei şi despre păcatul strămoşesc

Adam şi Eva. Făcînd Dumnezeu cerul şi pămîntul şi celelalte despre care am vorbit în capitolul precedent şi avînd a-l face pe primul om, Adam, băsneşte *Curanul* în capitolul 47 că a zis îngerilor săi: „Vom face pe om din tină şi preafrumos întocmindu-l îi vom da din Duhul nostru şi la porunca noastră toţi îngerii i se vor supune, afară de Beelzebul (Iblis), apostatul şi necredinciosul" *. Şi în capitolul 31 zice: „Dumnezeu l-a plăsmuit pe om din tină şi pe urmaşii lui dintr-o umezeală slabă şi i-a suflat din Duhul său"**. Iar cînd a poruncit Dumnezeu lui Gabriel să ia din pămînt trei pumni de ţărînă, îngerul Israil a acoperit toată faţa pămîntului şi n-a vrut să-i dea ţărînă dacă nu i se va dezvălui mai întîi şi lui de către Dumnezeu taina lucrului. Deci dezvăluindu-i Dumnezeu că din pămîntul acela vrea să-l facă pe om, ai cărui urmaşi vor moşteni unii raiul, alţii iadul, şi că din acelaşi neam al lui Adam are să purceadă prorocul Muhammed, pentru care sînt zidiţi şi el, şi ceilalţi îngeri, auzind aceasta Israil i-a îngăduit lui Gabriel să ia ţărînă. Şi în loc de pocăinţă Dumnezeu i-a impus lui Israil ca el cel dintîi să se închine omului. Deci luînd Gabriel trei pumni de ţărînă de pe suprafaţa întregului pămînt, a adus-o lui Dumnezeu. Iar Dumnezeu a împărţit ţărîna aceea cu degetul său în două părţi, din care să se zămislească în Adam oameni buni şi răi. Iar părticica de pămînt luată din locul unde avea să fie îngropat Muhammed a dus-o Gabriel în rai. Şi luînd de acolo apă, a umezit partea aceea de pămînt ca un aluat şi s-a făcut curată ca mărgăritarul. Din această părticică de pămînt îşi are trupul lui Muhammed începutul său. Iar din partea de pămînt ce a rămas, luată din diferite locuri ale lumii, a zidit Dumnezeu tot trupul lui Adam: capul, din pămîntul luat de la Mecca; spinarea şi pieptul, din pămîntul luat de la Ierusalim; părţile din spate şi şezutul, din pămîntul Arabiei bogate; mădularul ascuns, din pămîntul Egiptului; picioarele, din pămîntul Persiei; mîna dreaptă, din pămîntul Răsăritului; cea stîngă, din
pămîntul Apusului / sau Africa [431]. La toate acestea a adăugat Gabriel 108
pămîntul trupului lui Muhammed şi au dospit împreună patruzeci de ani. Iar Dumnezeu s-a gîndit necontenit timp de patruzeci de zile cum şi în ce fel s-ar cuveni să-l facă pe om şi l-a făcut după chipul feţei sale. Şi astfel făcînd trupul, din Duhul său i-a zidit sufletul, care însă a refuzat să intre în gura lui Adam, şi Dumnezeu i-a poruncit de trei ori să intre, iar el tot de atîtea ori s-a lepădat tare, cerînd iertare că nu putea vieţui împreună cu un asemenea noroi pieritor şi slab. Iar Dumnezeu, certîndu-l, i-a zis: „Atunci să intri cu sila, ca la urmă iarăşi cu sila şi cu greu să ieşi din trup". Aceasta este cauza pentru care omul vrea să trăiască mult, pentru că sufletul nu iese decît silit şi anevoie.

---

* *Coran*, XXXVIII, 71: „A zis Domnul îngerilor: « Da, voi crea din tină un muritor. Cînd îl voi plăsmui în chip armonios şi îi voi insufla din Duhul meu, prosternaţi-vă înaintea lui ». Toţi îngerii s-au prosternat, afară de Iblis, care s-a îngîmfat şi care s-a numărat printre necredincioşi"

** *Coran*, XV, 28: „Voi crea un muritor dintr-o ţărînă scoasă dintr-un noroi maleabil [438], după ce-l voi plăsmui în chip armonios şi-i voi insufla din Duhul meu, prosternaţi-vă înaintea lui".

Вниде убо душа в тело Адамово и оживотворився Адам, первее чихнул, емуже ангели реша «Милосердие божие с тобою». И оттуду в обычай вниде, яко чихнувшим предстоящие поздравляют и всякого благополучия желают. Создав же Адама, взял бог от тука, иже есть под левым боком из оного создал *Гева* (Евву). Утверждают, яко естество человеческое прежде греха не убо бысть бессмертно и нетлеемо. Но аще бы повинулся повелению божию, соблюден бы был от всякого зла в сладостех райских, где всегда живущи, чад по чину естественному бесконечно произвел бы. Но понеже (глаголет *Куран*) Адам не сотворил по данной себе от бога заповеди, смерти подвержеся.

Первородный грех. О первородном же гресе человеческом не меньше безумная, яко и смехотворная баснословит книга *Мухамемдие* и образ, имже Адам согрешил и смерть сотворила себе вход в натуру человеческую, сице сказует, глаголя: Повнегда создал бог Адама и помощницу его Евву, три даде заповеди: первую, да имя божие николиже изыдет из памяти их; вторую, от древа пшеницы да не вкусят; третию, печать себе ввернную прилежно да хранят. Евва зная уже имя божие и древо пшеницы, чтоже есть печать, оная не ведая, вопросила мужа: «Адаме, что есть печать твоя?» К ней же Адам: «Печать есть божие повеление, имже повеленно есть да пророка его Мухаммеда (егоже ради аз и ты и все твари созданны суть) веруем и прославляем. Сими заповедьми наставлена человека, посадил в рай, да бессмертно насыщается сладостей и радостей его.

Веелзевул (Иблис), видя Адама в толь величественном поставленна сте-
109 пени, абие позавиде ему / и рече в помышлении своем: «Бог повеле мне первее да поклонюся человеку сему, чесого егда отрекохся от сана сияния и благополучия изгнан бех и вечным проклятием поражен. Ныне же искушу силу и постоянство так прославленного создания его, негли возмогу убити его и истреблю от среды, толь неприязненного врага моего и вину осуждения моего». И тако приступил ко вратам райским, желая видети Адама и тому злобныя своя предложити умышления. Но понеже от стрегущих ангелов близко к раю приступити непопущашеся, ограду токмо извне прилежно обхождаше и тщательно случая ко вшествию в рай искаше. Тако диаволу обходящу, павлин возлетев из рая стал на стене райской. Егоже узрев диавол, приступил к нему и рече: «Коль красен и благообразен еси, но всуе красота твоя, зане смерти подлежиши». Сие услышав павлин «Но что есть, рече, смерть и еже умрети?» Отвеща диавол: «Вещь есть во всякой плоти, яже нарицается душа и та (душа) донележе в теле пребывает дотоле и тело живет, оной же от тела по каковому-либо случаю исшедши, абие тело умирает, растлевается и в прах обращается». Павлин прием от диавола о смерти известие и в рай возвращаяся, обрете змия (бе же змий егда еще в раи живяше по образу верблюда, четвероногий) и тому сказал вся, яже о смерти от диавола слышал. Любопытный змий, спешно изыде из рая и обрет диавола вопросил его: «Понеже знаеши, что есть смерть, может быть что знаеш и лекарство некое, противу мучительства смерти оныя». «Вем», рече диавол «изрядно, но врачество оное не где инде, токмо в самом раю обретается». Моляше убо его змий да скажет имя лекарства того, диавол рече: «Сказати убо не могу, обаче аще отверзеши уста твоя да вниду чрез тя в рай, доброхотно врачевство оное покажу тебе».

A intrat așadar sufletul în trupul lui Adam, și Adam s-a făcut viu. Mai întîi a strănutat și îngerii i-au zis: „Mila lui Dumnezeu cu tine" și de aici a intrat în obicei că toți cei ce sînt de față să hiritisească pe cei ce strănută și să le dorească toată fericirea. Zidindu-l pe Adam, a luat Dumnezeu din grăsimea care este sub coasta stîngă și din aceea a zidit pe *Heva* (Eva)[432]. Și, afirmă ei, ființa omenească nici înainte de păcat nu era nemuritoare și nestricăcioasă, dar dacă s-ar fi supus poruncii lui Dumnezeu ar fi fost ferită de orice rău în desfătările raiului și petrecînd acolo ar fi produs totdeauna copii după rînduiala firească, la nesfîrșit. Dar pentru că (zice *Curanul*) Adam n-a făcut după porunca dată lui de Dumnezeu, s-a supus morții *.

Păcatul strămoșesc. Despre păcatul originar al omului cartea *Muhammedie* băsnește lucruri pe cît de smintite pe atît de ridicole, iar despre felul în care a greșit Adam și în care a pătruns moartea în natura omului[433] povestește astfel: După ce a făcut Dumnezeu pe Adam și pe ajutătoarea sa, Eva, a dat trei porunci: Prima, ca numele lui Dumnezeu să nu iasă niciodată din memoria lor; a doua, să nu guste din pomul grîului[434]; a treia, să păzească cu grijă pecetea încredințată lor. Eva, care cunoștea numele lui Dumnezeu și pomul de grîu, dar nu știa ce este pecetea lui Dumnezeu, și-a întrebat bărbatul: „Adame, care este pecetea ta?" Iar Adam i-a spus: „Pecetea este porunca lui Dumnezeu prin care ne este poruncit să-l credem și să-l proslăvim pe Muhammed prorocul lui (pentru care și eu, și tu, și toate făpturile sînt zidite)"[435]. Pe omul povățuit cu aceste porunci l-a așezat în rai pentru ca fără de moarte să se sature de desfătările și bucuriile lui.

Beelzebul (Iblis), văzîndu-l pe Adam așezat pe o treaptă așa de
măreață, îndată l-a invidiat / și și-a zis în gînd: „Dumnezeu mi-a poruncit 109
să mă închin cel dintîi omului acestuia și cînd am refuzat am fost izgonit din rangul strălucirii și fericirii și lovit cu blestem veșnic. Acum însă voi încerca puterea și statornicia zidirii lui atît de proslăvite, doar voi putea să-l ucid și să-l fac să piară dintre noi pe dușmanul meu pe care îl urăsc atît, cauza osîndirii mele". Și astfel s-a apropiat de porțile raiului, dorind să-l vadă pe Adam și să-i propună planurile sale cele răutăcioase. Dar cum nu era lăsat să se apropie mult de rai de către îngerii cei ce păzeau, înconjura neîncetat împrejmuirea pe dinafară, căutînd sîrguincios prilejul de a intra în rai. Învîrtindu-se diavolul așa, păunul, zburînd din rai, s-a așezat pe zidul raiului. Văzîndu-l diavolul s-a apropiat de el și i-a zis: „Cît ești de frumos și de plăcut la chip, dar în zadar îți este frumusețea, pentru că ești supus morții". Auzind aceasta, păunul a zis: „Ce este moartea și ce înseamnă să mori?" Răspuns-a diavolul: „Este un lucru în fiecare trup care se numește suflet, și cît timp rămîne acesta (sufletul) în trup, trăiește și trupul, însă ieșind el din trup din vreo întîmplare, îndată moare trupul, se strică și se preface în țărînă". Păunul, primind de la diavol știrea despre moarte și întorcîndu-se în rai, l-a aflat pe șarpe (iar șarpele cînd încă trăia în rai, era patruped, în felul cămilei) și i-a spus aceluia toate cîte auzise de la diavol despre moarte. Șarpele, curios, a ieșit grăbit din rai și aflînd pe diavol l-a întrebat: „Întrucît cunoști ce este moartea, poate că știi și vreun leac împotriva chinurilor morții aceleia". „Cunosc bine, a zis diavolul, însă doftoria aceea nu se găsește nicăieri decît în rai". Deci l-a rugat șarpele să-i spună numele acelui leac. Diavolul a zis: „Nu pot să spun, dar dacă vei deschide gura, ca să intru prin tine în rai, cu plăcere-ți voi arăta doftoria aceea". Învoindu-se la aceasta șarpele, diavolul,

* *Coran*, II, 36.

Соизволившу на то змию, диавол первее в него и с ним в рай вниде. Идеже увидев Адама в толиком благополучии посажденна, лаская приступил к нему и с частыми воздыханиями обильные слезы проливати начат. Егоже вопросившу Адаму вину плача и рыдания, диавол рече: «Како не имам плакати? Понеже известно знаю, яко егда душа изыдет от тела, ниже зрак, ниже красота тела останется». Слышав убо Адам и Евва словеса змиева, зело опечалишася и сетованием обложшеся, аки в смущении абие забыша премудрость и заповеди, яже даде им бог./

110 Диавол, сию благополучную получив окказию[×], рече: «Аще хощеши во веки жити, послушай наставления моего:возьми от древа пшеницы и яждь, сие бо есть лекарьство единое, которое может от вас смерть отгнати». Не соизволил Адам и отречеся сие сотворити. Тогда змий поиде к Евве, увещава я да вкусит от пшеницы, она же послушав совета его, увещала и мужа своего и тако урвавше пшеницы, Адам убо два, Евва же едино токмо зерно съяде. Что егда по совету диаволю учиниша, абие по вкушении тоя пшеницы надмеся чрево Адамово и бысть яко тимпан[××]. Вину же оного надмения излагают, яко прежде даже не согрешил, Адам не требовал брашна к сохранению жизни и того ради ниже задницу имеяше, яко непотребную тела часть. По внегда же яде от заповеданныя пшеницы оныя, надмеся чрево его, зане не имеяше чрез что бы мог испразнити оное и от того нестерпимыми болезньми и смертоносными томлениями мучитися начат. Бог видя злоключение его умилосердился и послал архангела Гавриила, иже указательным перстом задницу Адаму и Евве провертев, отверзл им желудок и место испражнению кала показал. Егда же чрез новоотверзтый оный проход кал с великим стремлением исторжеся, Адам бояся да не како рай, место чистейшее и божиим сиянием везде озаренное, осквернит, на руку первее приял. Но где бы потом оное скрыл бедный не ведая и да бы смрадом сварившияся в желудку пшеницы не оскорбил бога и ангелов рай стрегущих, убояся поврещи на землю, того ради около тайного уда, по пахам (яко сокровеннейшим тела частям) розмазал. Ощущая же сам тяжкий оный смрад, для совершеннейшего испытания, кал ближе к ноздрям принесе и обоняя того, замарал себе верхнюю губу, от которой материи тотчас усы ему израсли и в ноздрях и на щеках и около тайного уда и на главе волосы сотворилися. Таже вспотевшу ему и протчее тело оным калом наполнилося. Но за скудость материи, хотя и по всему телу его власы выросли, обаче кратчайшие (браду бо токмо, брови и ресницы во украшение тела устроенные сродны быти Адаму веруют); тож и Евве случися, но понеже у нея материи больше было, того ради и власы на главе ея множайшие и должшие сотворишася. По том же видев Адам прорастающие на себе власы, которые аки предстоящие свидетели о соделанном гресе и преступлении обвиняли его, да не како богу сие объявилобыся, начал израстающие власы
111 исторгати (от чего власы / около тайного уда и в иных предреченных местах *мекруг*, то есть мерзски быти вменяются и того ради всегда истребляти их обычай имеют, о чем в главе *О церемониях и законных уставах пространнее речется*), но всуе. Ибо вскоре трепет нападе на тело его, вскоре Гавриил Архангел взял от главы его диадиму, юже ношаше, вскоре Михаил совлече с

[×] прилучай
[××] барабан

intrînd în el, împreună cu el s-a strecurat mai întîi în rai. Şi văzîndu-l pe Adam într-atîta fericire aşezat acolo, măgulindu-l, s-a apropiat de el cu suspinuri dese şi a început a vărsa lacrimi din belşug. Cînd l-a întrebat Adam pricina plînsului a şi tînguirii, diavolul a zis: „Cum să nu plîng cînd ştiu sigur că atunci cînd va ieşi sufletul din trup, nici chipul, nici frumuseţea trupului nu vor mai rămîne?" Auzind deci Adam şi Eva cuvintele şarpelui s-au întristat foarte şi cuprinşi de mîhnire, ca ameţiţi, au uitat îndată de înţelepciune şi de poruncile pe care li le dăduse Dumnezeu. /

Diavolul, aflînd această ocazie[×] fericită, a zis: „Dacă vrei să trăieşti 110
în veac, ascultă povaţa mea: ia din pomul grîului şi mănîncă, pentru că acesta este singurul leac care poate să gonească moartea de la voi". Adam nu s-a învoit şi a refuzat să facă aceasta. Atunci şarpele s-a dus la Eva, îndemnînd-o să guste din grîu, iar ea, ascultînd de sfatul lui, l-a îndemnat şi pe bărbatul său, şi astfel, rupînd din grîu, a mîncat două boabe, iar Eva numai unul. Făcînd aceasta după sfatul diavolului, îndată după gustarea grîului i s-a umflat lui Adam pîntecele şi s-a făcut ca un timpan[××]. Iar cauza acestei umflări o explică prin aceea că, mai înainte de a păcătui, Adam nu avea nevoie de mîncare pentru a-şi păstra viaţa şi de aceea n-avea nici anus, parte a trupului care nu-i era de trebuinţă. Dar după ce a mîncat din grîul acela oprit i s-a umflat pîntecele, pentru că n-avea pe unde să-l golească şi de aceea a început a se chinui de dureri insuportabile şi de chinuri aducătoare de moarte. Dumnezeu, văzînd nenorocirea lui, s-a milostivit şi a trimis pe arhanghelul Gabriel, care, sfredelind cu degetul arătător dosul lui Adam şi al Evei, le-a deschis stomacul şi le-a arătat locul pe unde să-şi lepede excrementele. Iar cînd prin canalul nou deschis au răbufnit cu mare iureş excrementele, Adam, temîndu-se ca nu cumva să spurce raiul, locul cel mai curat şi pretutindeni luminat de strălucirea lui Dumnezeu, mai întîi le-a luat în mînă, dar, neştiind sărmanul unde să le ascundă şi ca nu cumva prin putoarea grîului mistuit în stomac să-l jignească pe Dumnezeu şi pe îngerii care păzeau raiul, s-a temut să le arunce la pămînt, de aceea le-a mînjit în jurul mădularului ascuns şi pe la încheieturi (ca fiind părţile cele mai ascunse ale trupului). Simţind însă el însuşi putoarea aceea grea, a dus scîrna mai aproape de nări şi mirosind-o şi-a murdărit buza de deasupra, de la care materie îndată i-au crescut mustăţi şi păr în nări, pe obraji, lîngă mădularul ascuns şi pe cap. Şi, transpirînd, s-a umplut şi restul corpului de scîrna aceea, dar fiind materie puţină, deşi i-a crescut părul peste tot trupul (căci se crede că numai barba, sprîncenele şi genele, făcute spre împodobirea trupului, i-au fost date din naştere lui Adam), acesta era mai scurt. Acelaşi lucru i s-a întîmplat şi Evei, însă fiindcă la ea a fost materie mai multă, şi părul din cap s-a făcut mai mult şi mai lung. Apoi, văzînd Adam că-i creşte părul, care îl acuza ca un martor de păcatul făcut şi de călcarea poruncii, ca nu cumva acest lucru să fie văzut de Dumnezeu, a început a smulge firele de păr ce creşteau (de aceea perii / din jurul mădularului de ruşine şi din alte locuri spuse mai înainte sînt
socotiţi *mekruh*[436], adică scîrboşi, şi au obiceiul a-i nimici — despre care lucru 111
se vorbeşte mai pe larg în capitolul *Despre ceremonii şi despre rînduielile legiuite*), dar în zadar. Căci grabnic a dat un tremur peste trupul lui, îndată Gabriel arhanghelul i-a luat de pe cap diadema pe care o purta, numaidecît Mihail a dezbrăcat de pe amîndoi hainele pe care li le dăduse Dumnezeu, în

[×] prilej
[××] tobă

обоих одежды, ихже бог им дал бе, вскоре срамота и зардение смяте их, вскоре услыша глас божий, сице глаголющий: «От мене ли бежиши, о, Адаме, зовущего тя?» Адам отвеща: «Камо убежати могу или скрытися от лица твоего? Не тебе бегаю, но стыда греха моего, но у тебе есть милосердие!»

Поношается от бога. Емуже рече бог: «Аз дах тебе заповедь да не вкусиши от древа пшеницы, к тому дах тебе премудрость и знание имен моих (о немже речем в главе *О науках*), положих и страх в сердце твоем, да видя злое убоишися и избегнеши. Почто увидевши змия не ужаснулся еси, не отбегл еси? Почто чрез данную тебе премудрость не разумел еси и чрез ведение не познал еси таящегося в змии Иблиса, не истинну, но ложь тебе глаголюща? Аще бо бы сих право и якоже подобаше употребил еси, ни его послушал бы еси, ни мне так тяжко согрешил бы еси, ни от благополучного твоего низпал бы еси достойнства». И тако прокля бог первее диавола, осудив его на вечные муки, проклял змия, да в горах и пустых полях пребывает, первого же образа и ног лишився, по земли да пресмыкается.

Смерти подпадает. Проклял Адама, да повинен будет смерти, он и дети и все племя его; проклял же и Евву, глаголя; «Понеже ты единого человека и мужа убила еси, и едину кровь излила еси, от ныне по все месяцы толико крови исходити будет из тела твоего, елико к назданию и устроению единого человека довольно быти может».

Таже изгнаны бывше из рая Адам и Евва, жалеяху зело и прощения от бога прошаху. Милосердый убо бог вопросил Адама, чего бы так прилежно просил от него? Отвеща Адам, яко не о себе, но о сыне своем Мухаммеде просит. Рече бог: «Откуду знаеши Мухаммеда или имя его?» Адам отвеща, глаголя: «В трех местех написанное прочитах имя его: в раи, на небеси и на престоле божием, иже есть *Арш*». Сие слышав бог, благосердно принял покаяние и исповедание Адамово и обещал ему, яко чрез тогожде Мухаммеда потом паки внидет в рай и все чада его, иже Мухаммеду веровати будут, получат [×] радости райские./

112

Глава осьмая

О пророцех от Адама даже до Ноя

Сыны Адамовы. Оттоле Адам и Евва в страны индийские шедше и по оным чрез 300 и больше лет блудяще, николи же друг друга видеша. Таже тако богу изволившу, на горе *Араф* в день *Арифе* (иже есть предваряющий день *Байрама*) снидошася. Первый, егоже сотвориша, сын их бе толикия величины и возраста, яко подъемши главу слышал беседы и песни ангелов на небеси поющих. Ангели убо любопытством человека оскорбившеся, жаляхуся богу, яко в пении смущаются. И тако по повелению божию высоту возраста его сократиша, вземше от него 60 лактей.

× сподобятся

curînd ruşinea şi roşeaţa i-a tulburat şi au auzit glasul lui Dumnezeu grăind astfel: „O, Adame, oare fugi de mine cel ce te chem?" Adam a răspuns: „Unde pot să fug sau să mă ascund de faţa ta? Nu fug de tine, ci de ruşinea păcatului meu, dar la tine este milostivirea!"

Îl ocărăşte Dumnezeu. Şi i-a zis Dumnezeu: „Eu ţi-am poruncit să nu guşti din pomul grîului, apoi ţi-am mai dat înţelepciune şi cunoaşterea numelor mele (despre care vom vorbi în capitolul *Despre ştiinţe*); am pus şi frică în inima ta, ca văzînd răul să te temi şi să te fereşti. De ce văzînd pe şarpe nu te-ai speriat şi n-ai fugit? De ce prin înţelepciunea dată ţie n-ai înţeles şi prin cunoaştere n-ai recunoscut pe Iblis, care se ascundea în şarpe şi care-ţi vorbea nu adevărul, ci minciuna? Dacă ai fi întrebuinţat drept şi cum se cuvenea acestea, nici pe el nu l-ai fi ascultat, nici mie nu mi-ai fi greşit aşa de greu, nici n-ai fi căzut din demnitatea ta fericită". Şi aşa a blestemat Dumnezeu mai întîi pe diavol, osîndindu-l la chinurile veşnice, a blestemat pe şarpe să petreacă în munţi şi în cîmpii pustii şi pierzîndu-şi chipul cel dintîi şi picioarele să se tîrască pe pămînt.

Este supus morţii. L-a blestemat pe şi Adam să fie supus morţii, el şi copiii şi tot neamul lui; şi a blestemat şi pe Eva, zicînd: „Pentru că tu ai omorît pe unicul om şi bărbat şi ai vărsat sînge, de acum, în fiecare lună, atîta sînge va curge din trupul tău cît poate ajunge să creezi şi să întocmeşti un om".

Şi fiind Adam şi Eva izgoniţi din rai, se căiau ei foarte şi cereau de la Dumnezeu iertare. Iar milostivul Dumnezeu l-a întrebat pe Adam ce cere aşa de sătruitor de la el? Răspuns-a Adam că nu pentru sine, ci pentru fiul său Muhammed cere. A zis Dumnezeu: „De unde îl cunoşti pe Muhammed sau numele lui?" Adam a răspuns zicînd: „În trei locuri am citit scris numele lui: în rai, în cer şi pe tronul lui Dumnezeu, care este *Arş*". Auzind acestea, Dumnezeu a primit cu blîndeţe pocăinţa şi mărturisirea lui Adam şi i-a făgăduit că prin acelaşi Muhammed va intra mai tîrziu din nou în rai şi că toţi copiii lui care vor crede în Muhammed vor primi × bucuriile raiului. /

Capitolul al optulea 112

Despre prorocii de la Adam şi pînă la Noe

Fiii lui Adam. De acolo mergînd Adam şi Eva în ţările Indiilor şi rătăcind prin ele mai mult de trei sute de ani nu s-au văzut niciodată unul cu altul. Şi îngăduind astfel Dumnezeu, s-au întîlnit pe muntele *Araf*[437], în ziua *Arife* (care este ziua premergătoare *Bairamului*). Fiul cel dintîi pe care l-au făcut era atît de mare şi de o statură aşa de înaltă, încît ridicînd capul auzea conversaţiile şi cîntările îngerilor care cîntau în cer. Iar îngerii, supărîndu-se de curiozitatea omului, s-au plîns lui Dumnezeu că sînt tulburaţi la cîntare; şi astfel, după porunca lui Dumnezeu, i-au scurtat înălţimea, luînd din ea 60 de coţi.

× se vor învrednici de

Авель и Каин. Протчее Евва родила тысящу сынов, от нихже первый бе *Кабил*, вторый *Габил.* Сии же оба по паре, то есть двойни с сестрами родилися. Но сестра, яже с *Габилом* родися, бе непригожа, а яже родися с Кабилом бысть красанолична. Бог же повелел, да *Габил* поимет в жену сестру Кабилову краснолицую. Кабил в том брату своему позавидев, рече: «Аз по повелению божию не сотворю, ниже соизволю, да Габил рождшуюся со мною сестру поимет себе в жену». И сие рекши, не токмо противна себе богу и непослушна показал, но обретши окказию и брата убил. Из негоже толико крови истече, яко все моря и реки очервленишася. Егдаже животная жаждущие от воды кровию Габиловою очервленившейся напилися, тогда и оные свирепства и противности страсть восприяли.

Бог Мухаммеда послати обещает. Плакаше же Адам и Евва над Габилом непрестая 40 дней. Ихже бог хотя утешити, рече: «Престаните рыдати, аз бо сотворю душу Габила первомученицу и причастницу сладостей райских и вместо его дам вам сына, паче всех человек краснейшего, Мухаммеда, всех пророков князя и всех человек управителя.»

Сиф. Адаму, по исполнении тысящи лет жизни, возвещено бысть, яко имеет от сего прискорбного жития преселитися в радости райские, того ради ведение и господство над землю, еже от бога прият, сыну своему *Шеиту* да вручит, зане бог приложил ему от сияния души Мухаммедовой да возможет волю божию познати, закон хранити и владычество в правде содержати./

113 * *Шеит* создал 1 000 градов, в них толикоеж число *джями* и *минаре*[×] и пояше *езан* в исповедании веры мухаммеданския.

Идрис. По сем наследовал дар пророчества *Идрис* (иже видится быти в *Святом Писании* Енох). Сей имяше плоть не от тела, но из иныя материи, аки стеклянную или кристаловую и того ради ниже тлению подлежащую. Сей первый изобрете писати и читати письмена. Написа же от божественных наук (ихже бог Адама изучил, Адам же детем своим предал) тридесять книг. А понеже твердости ради плоти и материи тления не знающей умрети не можаше, бог убил го, потом паки оживотворив, на небо взял, да бы книги закона, яже сам написал тамо соблюл, даже до пришествия Мухаммедова.

Мухаммед. Иже (Мухаммед) егда во время свое на небо взыде к новым заповедем божиим и сия в книгу *Курана* приложена и вписана быша. Сказует книга *Мухаммедие*, яко той поживе лет 360.

Глава девятая

О Ное

Нух. По *Идрисе* наступил в пророчество *Нух* (Ное), в егоже дни случися потоп вселенныя. Сие из наших священных писаний украдают, но по своему употребительному обычаю из истинныя истории толь ложную и смехотворную составляют басню, что слушающим не меньше яко о нощные женские малым

[×] малых башень

Abel și Cain. În continuare Eva a născut o mie de fii, dintre care cel dintîi a fost *Kabil,* al doilea *Habil*[438]. Aceștia s-au născut amîndoi pereche, adică gemeni cu surorile lor. Dar sora care s-a născut cu Habil era urîtă, iar cea care s-a născut cu Kabil era frumoasă la față. Și Dumnezeu a poruncit ca Habil să-și ia de nevastă pe sora lui Kabil cea frumoasă. Pentru aceasta Kabil l-a invidiat pe fratele său și a zis: „Nu voi face după porunca lui Dumnezeu, nici nu voi îngădui ca Habil să-și ia de nevastă pe soru-mea care s-a născut cu mine". Și zicînd aceasta nu numai că s-a arătat potrivnic lui Dumnezeu și neascultător, ci, aflînd prilej, l-a ucis și pe fratele său. Și a curs dintr-acesta atîta sînge, că toate mările și rîurile s-au înroșit. Iar cînd jivinele cele însetate au băut din apa cea înroșită cu sîngele lui Habil, atunci și acelea au luat patima mîniei și a dușmăniei.

Dumnezeu făgăduiește să-l trimită pe Muhammed. Și au plîns Adam și Eva asupra lui Habil 40 de zile necontenit. Dumnezeu vrînd să-i mîngîie a zis: „Încetați de a vă mai tîngui, căci eu voi face sufletul lui Habil întîiul mucenic și părtaș al desfătărilor raiului și în locul lui vă voi da fiu pe Muhammed, cel mai frumos dintre toți oamenii, căpetenia tuturor prorocilor și conducătorul tuturor oamenilor".

Seth. După ce a împlinit Adam o mie de ani de viață, a fost înștiințat că se va muta din această viață de necazuri la bucuriile raiului, de aceea să încredințeze fiului său *Șeit*[439] cunoașterea și stăpînirea asupra pămîntului, pe care le primise de la Dumnezeu, fiindcă Dumnezeu i-a dat lui ceva din strălucirea sufletului lui Muhammed, ca să poată cunoaște voia lui Dumnezeu, să păzească legea și să țină stăpînirea întru dreptate. /

Șeit a zidit o mie de cetăți, iar în ele același număr de *djeamii* și *mi-* 113
nare×[440]. Și cînta *ezan*-ul[441] întru mărturisirea credinței muhammedane.

Idris. După aceasta a moștenit darul prorociei *Idris* (care se vede în *Sfînta Scriptură* că este Enoh)[442]. Acesta avea trup nu din carne, ci din altă materie, ca sticla sau cristalul, de aceea nesupus putrezirii. Acesta a născocit cel dintîi scrierea și citirea literelor. Și a scris el din științele dumnezeiești (cu care îl învățase Dumnezeu pe Adam, iar Adam le transmisese copiilor săi) treizeci de cărți. Dar cum, datorită tăriei trupului și a materiei care nu cunoaște putrezirea, nu putea să moară, Dumnezeu l-a ucis, pe urmă l-a înviat din nou și l-a luat la cer, ca să păzească acolo cărțile legii pe care el însuși le scrisese pînă la venirea lui Muhammed.

Muhammed. Cînd la vremea sa (Muhammed) s-a suit la cer, acestea au fost adăugate la cartea *Curanului* și înscrise la poruncile cele noi ale lui Dumnezeu. Spune cartea *Muhammedie* că acela a trăit 360 de ani.

Capitolul al nouălea

Despre Noe

Nuh. După *Idris* a venit la prorocie *Nuh* (Noe)[443], în zilele căruia s-a întîmplat potopul lumii. Aceasta au furat-o din *Sfintele Scripturi* ale noastre, însă, după obiceiul întrebuințat la ei, din istoria cea adevărată compun o basnă atît de mincinoasă și caraghioasă, încît celor ce ascultă li se pare la fel de

× turnuri mici

отрочатам приговорки сладостна быти являются. От продолженныя убо и гнусныя их о Ное истории, мало нечто предложим. Веруют, яко бывшие пред потопом люди все были гиганты, иже отступивше от бога, ввели идолопоклонничество и того ради разгневався бог, умыслил всякую душу живущую водами погубити.

Ковчег Ноев. Убо многими прежде леты повелел — глаголют — бог Ноеви да созиждет корабль, показуя ему, коль великий и пространный должен имать быти. Ное тягость дела по данному образцу рассуждая, жаляшеся пред богом, яко своими собственными силами и единеми сынами своими толикую древес материю собрати и приуготовати не может, а найпаче, что все протчие сынове человечестии, идолослужению прилежащие, ненавидят его за то, что многажды /
114 обличает о неверствии и беззаконной суперстиции. Емуже бог отвещав повеле, да чин свой пророческий якоже подобает восприяв, всем по вселенной провозвестит надходящую беду и имущий быти по всей земли потоп. И аще кто душу свою спасти от потопления водного хощет, на создание толикого корабля древеса и протчая потребная да собирают и в деле да помоществуют.

Исполины. Что егда Ное по повелению божию предрече все гиганты[×] посмеяхуся и поругахуся ему, глаголюще лжива и безумна его быти, кроме единого величайшего гиганта, емуже имя *Дабетуларз.*

Дабетуларз. Сей толикого в теле величества и высоты бе, яко егда ловити ради рыб в океан входяше, глубина воды ниже до лодыжек.ножных досязаше и ловя превеликие киты (ихже обще *баленами* называют), рукою против солнца возвышаше и в горячести солнечной, аки при огне испекши, ядяше. Сему убо гиганту в конце Индии живущу повелел бог, да посетит раба и пророка его Ноя. Иже, по повелению божию, абие оставив ловитву рыб, к Ною поиде. Пришед же к Ною и мир ему подав, вопросил, на что его требует, понеже он повелением божиим к нему прииде. Ное рече, яко ничтоже ино имеет ему повелети, кроме того, да персты своими вместо гребня росчешет браду свою. Что он по повелению учиня, толикую дровь громаду из брады своея истрясе, яко довольным быти им на строение того корабля. Дрова же оные целые бяху древеса, яже егда он густые и непроходные прохождаше леса и пред собою долголетные кипарисы и сосны сламляше, в браде его яко малейшие сучцы увязнуша. Из сих убо древес создав Ное корабль, с фамилиею[××] своею и со всеми животными (яко и в *Святом Писании* повествуется) вниде вонь и простерши ветрила[×××], кормилом[××××] управляше его (откуду у них прислово произошло: «Аще тебе Ное кормщик есть, почто боишися волн морских?») содействующей и соблюдающей его деснице божией.

Потоп. И тако бывшу потопу (бог бо воды, яже суть над небесем *Арш* сотворил пролитися на землю), все человецы и все скоты погибоша, кроме гиганта *Дабетуларза* (иже древеса в своей браде принесе), ибо егда воды на 60 лактей выше высочайших гор подъяшася, не омочиха колени его.

[×] исполины
[××] с челадию
[×××] парусы
[××××] сопцом

plăcută ca povestirile de seară pe care le spun femeile pentru copiii cei mici. Să spunem, deci, cîte ceva din istoria lor dezgustătoare şi lungă despre Noe. Ei cred că oamenii dinainte de potop au fost toţi uriaşi care, depărtîndu-se de Dumnezeu, au introdus idolatria şi de aceea, mîniindu-se Dumnezeu s-a gîndit să piardă prin apă toată suflarea cea vie.

Corabia lui Noe. Deci, zic ei, cu mulţi ani mai înainte i-a poruncit Dumnezeu lui Noe să-şi construiască o corabie, arătîndu-i cît de mare şi de largă trebuie să fie. Noe, judecînd după modelul dat greutatea lucrului, se plîngea înaintea lui Dumnezeu că numai cu puterile sale şi ale fiilor săi nu poate să adune şi să pregătească atîta material de lemn, mai cu seamă că toţi ceilalţi fii omeneşti, care persistă în idolatrie, îl urăsc, pentru că de multe ori/
îi mustră pentru necredinţă şi superstiţia cea nelegiuită. Răspunzîndu-i, 114
Dumnezeu i-a poruncit ca luîndu-şi rînduiala sa cea proorocească, precum se cuvine, să vestească tuturor în lume nenorocirea ce vine şi potopul ce va fi peste tot pămîntul. Şi dacă cineva vrea să-şi scape sufletul său de potopirea apelor să adune lemne şi celelalte necesare pentru construirea unei corăbii atît de mari şi să ajute la lucru.

Uriaşii. Cînd a prorocit Noe lucrul acesta din porunca lui Dumnezeu, toţi giganţii[×] au rîs şi l-au batjocorit, zicînd e că mincinos şi nebun, afară de unul singur, cel mai mare gigant, căruia numele îi era *Dabetularz* [444].

Dabetularz. Acesta era de aşa mărime şi înălţime la trup încît cînd intra în ocean pentru prinsul peştilor adîncimea apei nu-i ajungea nici pînă la gleznele picioarelor şi, prinzînd din cei mai mari (care sînt în general numiţi *balene*), întinzînd mîna în faţa soarelui şi frigîndu-i ca la foc, în fierbinţeala soarelui, aşa îi mînca. Deci acestui gigant, care trăia la marginea Indiei, i-a poruncit Dumnezeu să-l viziteze pe robul şi prorocul său Noe. Acela, după porunca lui Dumnezeu, lăsînd îndată vînatul peştilor, s-a dus la Noe şi, urîndu-i pace, a întrebat pentru ce-l cheamă, de vreme ce el a venit din porunca lui Dumnezeu. Noe a răspuns că n-are nimic altceva să-i poruncească decît să-şi pieptene barba cu degetele în chip de pieptene. Făcînd lucrul acesta după poruncă, atîta grămadă de lemne a scuturat din barba sa, încît le-a fost de ajuns pentru construirea acelei corăbii. Iar lemnele acelea erau copaci întregi care, cînd trecea el prin păduri dese şi de neumblat şi rupea totul înaintînd, chiparoşi de mai mulţi ani şi molizi se înfigeau în barba lui ca nişte surcele mici. Deci construind Noe corabia din aceste lemne, a intrat în ea cu familia[××] şi cu toate vietăţile(precum se povesteşte în *Sfînta Scriptură*) şi, întinzînd velele[×××] o îndrepta cu timona[××××] (de unde şi zicala lor: „Dacă ţi-e cîrmaci Noe, de ce te temi de valurile mării?"), ajutîndu-l şi păzindu-l dreapta lui Dumnezeu.

Potopul. Şi cînd a fost astfel potopul (căci Dumnezeu a lăsat să se verse pe pămînt apele ce sînt deasupra cerului *Arş*), toţi oamenii şi toate dobitoacele au pierit, afară de gigantul *Dabetularz* (care a adus lemnele în barba sa), căci atunci cînd apele s-au ridicat cu 60 de coţi deasupra celor mai înalţi munţi nu i-au udat nici genunchii.

× uriaşii
×× cu casnicii
××× pînzele
×××× cu cîrma

Мыши. Ноеви по неизмерной волн глубине плавающу, и во все мира концы ветрила простирающу, за долготу времени толикое мышей явилося
115 в корабле множество, яко / недостающей им повседневной пищи, корабелные таблицы × грысти понуждены быша.' И многие на дне корабля прогрызше диры, Ноя и вся животная в крайнее живота отчаяние и беду приведоша. Ное же, не зная како сему злу пособити, себе же и животная от настоящия беды избавити, возопил к богу. Емуже бог рече: «Когда слон поидет в отход, последуй ему и поцелуй в диру ×× задницы его, еюже кал исходит».

Свинья. Что егда учинил, изыде купно с калом свиния зело великая, яже отходы по обычаю своему все вычистила и кал пожрала. От кала же свиного родишася белки×××, яже мышей убивати начаша. Но и сия множеством мышей утружденны, аки ничтоже успеша.

Кот. Повеле убо бог Ноеви да ударит в чело льва, что егда сотворил, абие изыде кот из ноздрей его, иже оттоле побил всех мышей. Того ради кот у них честен есть, хотя между нечистыми числяется животными. За сие благодеяние бог уставил, да един из котов от сего рода происходящих рай наследит, о немже в своем месте в главе *О раи* речем.

Умалившимся потом водам сказуют, яко корабль стал на горе *Араф* (которая близ Мекки есть, иже мухаммедане яко святое место равно как и Мекку посещати обязуются, о чем речем в главе *О местах святых*). Иссохшей же земли, Ное из корабля с фамилиею своею и всеми животными изыде и абие с сыны своими, Симом, Хамом и Афетом (темиже бо именами и у мухаммедан называются) на горе *Араф* жертву принесе.

Ное упиватель. И о здравии своем, купно же и всея фамилии веселяся, испил вина даже пьяну быти ему (зане тогда вино еще бысть невозбранно), егдаже пьянством аки обезумленный заснул, обнажися тело его тако, яко видены быша срамные его части. Хам видев отца своего скаредно раскрывшася, смеяся, брату своему Афету (от сего Мухаммед и все мухаммедане начало свое имети веруют) о наготе отцовской сказал. Что он, Афет, слышав, ухватил плащ свой и уступая назад чтоб он не видал, накрыл отца своего. Пробуждшися Ное и что ему случилося от протчих сынов своих уведав, Афета убо благословил, да всегда светло лице его и лице рода его будет.

Арапы для чего черные. Хама же проклял, да его и рода его лице черное будет. Чесо ради арапы (иже от рода Хамова мнятся быти) черные и так безобразные сотворишася./
116 Сказывают, яко Ное поживе лет 950. По нем, сказуют, яко имя пророческое понесе некто именем *Гудадеб*, емуже воследствова некто именем *Салиг*, по сем же *Ибрагим*, когоже из священного писания *Гудадеба* разумели быти дознатися не могох, *Салига* же Мелхиседека быти рекл бых.

× доски
×× скважню
××× векши

Şoarecii. Cînd plutea Noe pe adîncimea de nemăsurat a valurilor, întinzînd velele în toate părţile lumii, din cauza timpului îndelungat, pe corabie au apărut aşa de mulţi şoareci, / încît neajungîndu-le hrana cea de toate 115
zilele au fost siliţi să roadă tăbliţele [×] corăbiei. Şi rozînd multe găuri în fundul corăbiei, l-au adus pe Noe şi toate vietăţile în mare deznădăjduire pentru viaţa lor şi în nenorocire. Neştiind Noe cum să tămăduiască acest rău şi să scape el şi vietăţile de năpasta aceea, a strigat către Dumnezeu. Iar Dumnezeu i-a zis: „Cînd va ieşi afară elefantul, mergi după el şi sărută-l în gaura[××] din spatele lui pe unde-i iese baliga!"

Porcul. Cînd a făcut acest lucru a ieşit împreună cu baliga un porc foarte mare. Acela, după obiceiul său, a curăţit toate latrinele şi a mîncat baliga. Iar din baliga porcului au ieşit veveriţele[×××], care au început a-i omorî pe şoareci. Dar şi acestea, obosite de mulţimea de şoareci, parcă nu reuşeau nimic.

Motanul. A poruncit atunci Dumnezeu lui Noe să-l lovească pe leu în frunte şi cînd a făcut aceasta îndată a ieşit din nările lui un motan, care a omorît toţi şoarecii. De aceea la ei motanul este respectat, deşi se numără printre animalele cele necurate. Pentru această binefacere, Dumnezeu a rînduit ca unul dintre motanii ce se trag din neamul acestuia să moştenească raiul şi despre el vom vorbi la locul cuvenit în capitolul *Despre rai* [445].

Pe urmă, cînd s-au împuţinat apele, se spune că s-a oprit corabia pe muntele Araf (situat aproape de Mecca şi pe care muhammedanii se obligă să-l viziteze ca pe un loc sfînt la fel ca Mecca, despre care vom vorbi în capitolul *Despre locurile sfinte*) [446]. Cînd s-a uscat pămîntul, Noe cu familia sa şi cu toate vieţuitoarele au ieşit din corabie şi îndată, împreună cu fiii săi Sim, Ham şi Afet [447] (căci cu aceleaşi nume se numesc şi la muhammedani), a adus jertfă lui Dumnezeu pe muntele Araf.

Noe se îmbată. Petrecînd pentru sănătatea sa şi a familiei, a băut vin (pentru că pe atunci vinul nu era încă oprit) pînă ce s-a îmbătat şi, ca un ieşit din minţi, a adormit şi i s-a dezgolit trupul în aşa fel încît i s-au văzut părţile lui cele de ruşine. Ham, văzîndu-l pe tatăl său dezvelindu-se fără ruşine, a spus rîzînd despre goliciunea tatălui său lui Afet (de la care cred ei că îşi au începutul lor Muhammed şi toţi muhammedanii). Afet, auzind aceasta, şi-a luat mantaua şi, mergînd cu spatele înainte, ca să nu-l vadă, l-a acoperit pe tatăl său. Deşteptîndu-se Noe şi aflînd de la ceilalţi fii ai săi ce i s-a întîmplat, pe Afet l-a binecuvîntat ca faţa lui şi a neamului lui să fie pururea luminoasă.

De ce sînt arapii negri. Iar pe Ham l-a blestemat ca faţa lui şi a neamului lui să fie neagră. Şi de aceea arapii (care se socotesc a fi din neamul lui Ham)[448] s-au făcut negri şi aşa urîţi. /

Se povesteşte că Noe a trăit 950 de ani. După el, se spune că numele 116
prorocesc l-a purtat unul cu numele de *Hudadeb* [449] şi că lui i-a urmat un oarecare *Salih* [450], iar după acesta *Ibrahim* [451]. Pe care din *Sfînta Scriptură* îl cred ei că a fost Hudadeb n-am putut afla. Salih însă aş spune că este Melchisedec.

× scîndurile
×× crăpătura
××× nevăstuicile [?]

Глава десятая

О Аврааме и чадех его

Авраам. Прежде даже Авраам (им *Ибрагим*) не обратился в веру божественную (*Куран* бо глаголет, яко Авраам бысть идолопоклонник и по своем обращении отца своего в идолопоклонничестве обличил), все человецы един имеяху сирский язык, егоже потом на 72 языка разделил бог в столпотворении. Сих убо всех языков бог первее научил Авраама и ко обращению *Немруда* (сей есть Немрод), иже бога себе глаголаше быти, в познание божие послал. Авраам убо просвещен сый познанием бога и верою мусликанскою, во первых тако помолился богу (якоже обретается в *Куране*): «О, боже! Сына чадородия нашего (Мухаммеда разумеет) посредственника восстави, пророка протчих ко управлению добродетелей *Писанием* уведомляюща, ты бо еси вождь вышний вся ведый и слышащий». Потом якоже повеленно бе ему от бога, поиде к *Немруду* и проповеда ему имя и волю божию. Но неверный оный и гордый тиранн[×], не токмо не верова истинне Авраамовой, но и поимати его и себе яко богу поклонитися повелел. Аще же бы сего не хотел сотворити на сожжение осудил и тако Авраам поиман в град *Рикка* (иже в *Святом Писании* Рагес нарицается) к Немруду приведен бысть. Авраам пред царем имя божие и закон обрезания дерзновенно проповеда, *Немруда* же человека смертна, лжива, злочестива и притворного а не истинного бога быти засвидетельствовал. Егда же *Немруд* повелел да Авраам на сожжение во огнь ввержен будет, Авраам воспросил от него, аще хощет показати себе бога быти, сам и не иной кто да
117 вверджет его в пламень огненный./ Безумный же Немруд, неведый огнь толь великий быти, яко немощи ему горячести ради ниже ко устию пещи приближитися, поведе и немогущи воврещи посрамился зело и того ради своим повеле Авраама ссещи мечем, но божиею силою да не сотворят сего удержаны быша. *Немруд* найпаче возгоревся яростию, повеле приготовити *менджелик*, то есть самострел, имже Авраама с высочайшой стенной башни (юже ныне в предреченном граде показуют) в подложенный пламень да извергнут. Чему бывшу и Аврааму посреди оного преширокого огня впадшу, от среды пещи абие излияся преизобильный источник студенейшия воды и тем загашену бывшу огню, Авраам невpежден и цел соблюден бысть.

Исаака хощет в жертву принести. Протчее из рук Немудровых божиею силою свободившися Авраам, поиде со всею челядию своею к месту, идеже ныне Мекка есть. И восшедшу ему на гору Араф, повеле бог, да сына своего Исаака в жертву ему принесет. Авраам убо (якоже *Куран* в главе 46 сказует) рече сыну своему Исааку: «О, сыне! Мне в видении возвещенно есть, да тя обезглавлю. Угодно ли тебе? Рцы!» Отвеща Исаак: «Возвещенное тебе исполни, мене бо обрящеши вся мужественне понести имуща». Но от ангела

[×] мучитель

Capitolul al zecelea

Despre Avraam și copiii lui

Avraam. Mai înainte ca Avraam (după ei *Ibrahim*) să se fi convertit la credința dumnezeiască (căci spune *Curanul* că Avraam a fost închinător de idoli [452], și după convertirea sa l-a mustrat pe tatăl său de idolatrie)*, toți oamenii aveau o singură limbă, siriaca, pe care Dumnezeu a împărțit-o în 72 de limbi la zidirea Turnului [453]. Deci, toate aceste limbi l-a învățat Dumnezeu mai întîi pe Avraam și l-a trimis spre convertirea lui *Nemrud* (acesta este Nemrod) [454], care zicea despre sine că este Dumnezeu, pentru cunoașterea lui Dumnezeu. Iar Avraam, fiind luminat de cunoașterea lui Dumnezeu și de credința musulmană, mai întîi s-a rugat așa lui Dumnezeu (după cum se află în *Curan*): „O, Dumnezeule! Ridică pe fiul progeniturii noastre (îl înțelege pe Muhammed) mijlocitor, proroc, spre îndreptarea faptelor bune, vestind prin *Scriptură*, căci tu ești căpetenia cea preaînaltă, care pe toate le știi și le auzi"**. Apoi, după cum i-a fost poruncit de Dumnezeu, s-a dus la Nemrud și i-a propovăduit lui numele și voia lui Dumnezeu. Dar acel necredincios și mîndru tiran× nu numai că n-a crezut adevărului lui Avraam, ci a poruncit să-l prindă și să i se închine lui ca lui Dumnezeu, iar dacă n-o vrea să facă aceasta, îl va osîndi la ardere. Astfel, Avraam a fost prins și adus la Nemrud în cetatea *Rikka* (numită în *Sfînta Scriptură* Raghes) [453]. Avraam a propovăduit cu îndrăzneală înaintea împăratului numele lui Dumnezeu și legea tăierii-împrejur, iar pe Nemrud l-a mărturisit că este un om muritor mincinos, nelegiuit și fățarnic, iar nu Dumnezeu adevărat. Iar cînd Nemrud a poruncit ca Avraam să fie aruncat în foc spre ardere, Avraam l-a rugat ca, dacă vrea să se arate că este Dumnezeu, atunci el însuși, nu altul, să-l arunce în flacăra focului. / Nemrud cel fără de minte, necunoscînd că focul este atît de mare încît din cauza fierbințelii nu putea nici să se apropie de gura cuptorului, 117
l-a dus și, neputînd să-l arunce, s-a rușinat foarte, de aceea a poruncit alor lui să-l taie pe Avraam cu sabia, dar au fost opriți de puterea lui Dumnezeu să facă aceasta. Nemrud, aprinzîndu-se mai mult de mînie, a poruncit să se pregătească un *mendjelik*, adică catapultă [456], cu care să-l arunce pe Avraam dintr-un turn foarte înalt de pe zid (pe care acum îl arată în cetatea mai sus-zisă) în focul pus dedesubt. Cînd s-a făcut aceasta și Avraam a căzut în focul acela foarte mare, îndată a țîșnit din mijlocul cuptorului un izvor preaîmbelșugat de apă foarte rece, care a stins focul; și astfel Avraam a fost păzit întreg și nevătămat.

Vrea să-l aducă jertfă pe Isaac. După aceea, slobozit fiind prin puterea lui Dumnezeu din mîinile lui Nemrud, Avraam s-a dus cu toată familia sa la locul unde e acum Mecca. Și cînd s-a suit el pe muntele Araf, a poruncit Dumnezeu să i-l aducă jertfă pe fiul său Isaac. Deci Avraam (după cum spune *Curanul* în capitolul 46) a zis fiului său Isaac: „O, fiule, mi s-a vestit în vedenie să-ți tai capul. Voiești să fac asta? Spune!" Răspuns-a Isaac: „Împlinește cele vestite ție, căci pe mine mă vei vedea că le îndur pe toate cu curaj" ***. Dar,

× asupritor

* *Coran*, XXXVII, 83—87.
** *Ibidem*, 100—101.
*** *Coran*, XXXVII, 102: „«O, fiule, m-am văzut pe mine însumi în vis sacrificîndu-te; ce gîndești despre aceasta?» El spuse: «O, tată, fă ce ți s-a poruncit, mă vei afla răbdător dacă așa vrea Dumnezeu»".

возбраненный овна[×] вместо его пожре богови. Откуду закон есть у мухаммеданов Мекку посещающих, до восшедше на гору Араф, овна в жертву приносят (о которыя жертвы тайнстве множайшая в своем месте).

Потом Авраам лагерь[××] свой и шатры на месте, идеже ныне капище Мекки стояти баснословят (о чем зри в главе *О Мекке*) таким расположил образом, да бы никтоже странствующий чрез оная места или чрез лагерь преити мог, разве первее к шатру его пришел бы (улицы бо от округлости, все аки лучи к кентру Авраамову шатру стекахуся), егоже угостив и брашном укрепив, в надлежащий путь отпущаше. Чесо ради веруют, яко благословением Авраамовым вселилося в сердца человеческая, во еже добровольно желати странствовати в Мекку, да тамо от всех мира концов сшедшеся угощчаются. Утверждают же, яко жители Мекки (иже *меджевир* нарицаются) от тогожде Авраама прияли, да никоеяже должности имеют рассмотряти гостей (*мусафир* глаголемых) или на лица взирати, но всех до единого равною страннопримства почестию и человеколюбием да приемлют и почитают. Закона сего вину
118 таковую быти / сказуют: Некогда случися, яко на время обеда Авраамля никтоже от гостей прииде, посла бог Гавриила Архангела во образе и одеждах убогого, мерзостнейшего, егоже ногти толь велики израсли, яко множество смрадныя скверны под оными имеяше. Тем возгнушався Авраам, угощения ему не сотворил и обеда не представил, гладна же и алчуща от себе отслал. Прогневався за то бог, чрез тогожде Гавриила ему открыл повелевая, да ниже на чистоту, ниже на скверну, ниже на одеяние гостинное взирает, но всех равным почтением и доброхотством да приемлет и угощает. Откуду вместо закона у них глаголатися и содержатися в обычай есть, обед несть хозяйской, но божий и общества, подобно и гость божий есть, а не его гость.

Исмаил. Глаголют, яко Исмаил равное с Исааком от отца своего благословение и от бога тойже пророчества дар приял, паче же совершеннейша и честнейша того быти непщуют, зане от семене его — Исмаилова — родися Мухаммед и не просто, но по божию Аврааму и самому Исмаилу обещанию. Да не сумневалсяже бы Авраам о пришествии Мухаммедовом, Исмаила даде ему сына во всем Мухаммеду подобного, во возрасте, в высоте, в красоте лица (кроме сияния духа божия) в душевных радованиях, в храбрости и протчая. Темже *Священную* крадуще *Историю* в страшилищную прелагают фабулу: глаголют убо, яко Сарра хотяше Исмаила, младенца суща, с его матерڅю Агарою убити, но умоленна от Авраама и божиим мановением от ярости укроченна, оную с плачущим младенцем из дому изгнала, яже неведомым путем по пещаным запустелыя Аравии местам скитаяся, зельным зноем и жаждою со младенцем купно истаяваше и в беде погибели оба обретахуся. Агар да не видит толь лютую сына своего смерть повергла младенца на песку и далече от него отъиде. Исмаилу же (мучащей его жажде) ногами по песку биющу и погребающу, абие излияся источник приснотекущий, таже возвратився Агар к сыну, позна божие чудо. Пив же сама и сына покропляющи прохладися (сей источник ныне нарицают *Земзем*, между Медины и Мекки

× барана
×× обоз или стан

împiedicat de înger, a jertfit lui Dumnezeu un miel[×] în locul lui*. De unde este o lege pentru muhammedanii ce vizitează Mecca să se suie pe muntele Araf şi să aducă jertfă un berbec (despre taina acestei jertfe vezi mai multe la locul cuvenit)[457].

Pe urmă Avraam şi-a aşezat tabăra[××] şi corturile pe locul unde spun că se află astăzi templul Meccăi (despre acest lucru vezi în capitolul *Despre Mecca*). Şi le-a aşezat astfel, încît nimeni dintre cei ce călătoreau să nu poată trece prin locurile acelea sau prin tabără fără ca mai întîi să treacă pe la cortul lui (căci uliţele toate se adunau la cortul lui Avraam ca razele de la circumferinţă spre centru) şi, ospătînd şi întărind pe fiecare cu mîncare, îl slobozea în calea ce o avea de făcut. De aceea cred ei că prin binecuvîntarea lui Avraam s-a sălăşluit în inimile oamenilor să dorească de bunăvoie a călători la Mecca, pentru ca acolo, adunîndu-se din toate colţurile lumii, să se ospăteze. Şi mai afirmă că locuitorii Meccăi (care se numesc *medjevir*)[458] au deprins de la acelaşi Avraam că nu se cuvine a-i cerceta pe oaspeţi (zişi *musafir*)[459] sau să-i caute la faţă, ci să-i primească pe toţi pînă la unul şi să-i onoreze cu o egală cinste a ospitalităţii şi cu iubire de oameni. Cauza acestei legi spun ei că ar fi / următoarea: S-a întîmplat o dată că în timpul prînzului lui Avraam 118
n-a venit nici un oaspete. Atunci Dumnezeu a trimis pe Gabriel arhanghelul în chip şi haine de sărac scîrbos, ale cărui unghii crescuseră atît de mari încît aveau sub ele o mulţime de murdărie puturoasă. Făcîndu-i-se lui Avraam scîrbă de acesta, nu l-a ospătat şi nu i-a pus prînz înainte, ci l-a gonit flămînd şi însetat. Dumnezeu s-a mîniat pentru aceasta şi prin acelaşi Gabriel i-a dezvăluit porunca să nu se uite nici la curăţenie, nici la întinăciune, nici la îmbrăcămintea oaspetelui, ci pe toţi să-i primească şi să-i ospăteze cu aceeaşi cinste şi bunăvoinţă. De unde este la ei obiceiul să se spună şi să se ţină ca o lege că prînzul nu este al gazdei, ci al lui Dumnezeu şi al societăţii, la fel şi oaspetele este al lui Dumnezeu, iar nu oaspetele lui.

Ismail. Mai spun că Ismail[460] a luat de la tatăl său binecuvîntare egală cu cea a lui Isaac, iar de la Dumnezeu acelaşi dar al prorociei, dar pe cel dintîi îl socotesc mai desăvîrşit şi mai cinstit pentru că din sămînţa lui (a lui Ismail) s-a născut Muhammed, şi nu oricum, ci după făgăduinţa lui Dumnezeu către Avraam şi chiar către Ismail. Şi, ca să nu se îndoiască Avraam de venirea lui Muhammed, i-a dat lui fiu pe Ismail, asemănător în totul lui Muhammed la statură, la înălţime, la frumuseţea feţei (afară de strălucirea Duhului lui Dumnezeu), în bucuriile sufleteşti, în vitejie şi altele. Dar ei, furînd *Istoria sfîntă***, o transformă într-o fabulă de speriat, căci zic că Sarra, vrînd să-l omoare pe Ismail încă prunc fiind, împreună cu mama sa Agar, fiind îmblînzită de Avraam şi domolită prin voinţa lui Dumnezeu, a izgonit-o pe aceea din casă cu copilul plîngînd. Şi rătăcind pe un drum necunoscut prin locurile nisipoase ale Arabiei pustii, se aflau amîndoi în primejdie să piară, topindu-se împreună cu copilul de arşiţa prea mare şi de sete. Agar, ca să nu vadă moartea atît de cumplită a fiului ei, a aruncat copilul pe nisip şi s-a dus departe de el. Iar Ismail (chinuit de sete), bătînd cu picioarele în nisip şi scormonindu-l, îndată a ţîşnit un izvor pururea curgător şi, întorcîndu-se Agar la fiul ei, a cunoscut minunea lui Dumnezeu. Bînd şi ea şi stropind şi copilul, s-a răcorit (acest izvor care curge între Medina şi Mecca

× berbec
×× lagărul sau popasul

* *Geneza*, 22, 1–14.
** *Geneza*, 16, 1–15.

истекающий. Посещающии Мекку от сея воды в малейших стекляных сосудех с собою в домы относити обычай имеют и ту во всякое время нетленну быти веруют). Потом сказуют, яко повелением божиим Агар паки от Авраама в
119 дом прията и от / бога благословенна и всех арапских народов и самого Мухаммеда бысть мати.

Иаков. Иакову (по их *Якуб*), яко быша дванадесять сынов и оные суть патриархи рода израильского или яко оин глаголют, *Егуда* иудейского от *Святых писаний* научишася.

Иосиф. Иосифа прекрасного о продании от братий и чрез купцов во Египет потом в дом фараонов (*Фираун* им рекомого) за истолкование снов взятий, таже о одержании начальства над Египтом, *Священному писании* всячески (или по присловию, мало не до подошвы) последуют. Но неистовую жены фараоновой любовь и Иосифову чистоту и к господину его верность, далече баснословнее соплетают, которую баснь гнусности ради зде оставлше к истории Мойсеовой да поспешаем.

Все пророки. Протчее от учения *Куранова* твердо содержат и веруют мухаммедане, яко от миробытия и создания Адамова даже до Мухаммеда, бог 224 000 пророков послал и толикоеж число книг от себе написанных им предаде.

Закон Авраамов. Закон же чрез *Курана* Мухаммеду данный несть иное, разве совершение и исполнение закона, егоже древле даде бог Аврааму и наследникам его и Мухаммед (понеже Мойсей и Христос совершити не могоша) совершил его. Известное же и истинное того употребление и протчие уставы в мир а найпаче в арапские народы (к нимже па вящшей мере и послан бысть) ввел и утвердил, чесо ради от *Куранова* закона ничтоже взятися и ничтоже к оному прибавитися может. Утверждают сие из слов *Курановых*, яже сице чтутся в главе 25: «Тя, рече, послахом, да самого Авраама закону последуеши, николиже от него отступая». И в главе 19: «Аще о повелениях тебе посланных что-либо сумнишися, предваривших тя книги читая, истинну тебе посланную уразумееши». И в главе 5: «Бог благочестивый и милосердый и протчая, иже первее *Теврат (Ветхий завет)* потом *Инджил (Евангелие)* правые пути человеком предаде, напоследок книгу *Елфуркан*, подтверждающую закон ваш свыше вам дарова и сия содержит глаголы твердейшие и непреломимые, яже суть мати книги и материя». И в главе *О столе* глаголет, яко «Книга *Курана* не есть разве исполнение *Евангелия* и *Закона*» (больше зри в последующих)./

îl numesc acum *Zemzem*[461]. Cei care vizitează Mecca au obiceiul să ia din apa aceasta în vase mici de sticlă şi să o ducă acasă, şi ei cred că ea rămîne în orice vreme nestricăcioasă). Apoi spun că prin porunca lui Dumnezeu Agar a fost iarăşi primită de Avraam în casă şi binecuvîntată / de Dumnezeu şi a fost mamă tuturor popoarelor arabe şi lui Muhammed însuşi. 119

Iacov. Despre Iacov (după ei *Iakub*) [462], că a avut el doisprezece fii şi că aceia sînt patriarhii neamului israelit sau, după cum zic ei *Iehuda*, iudaic [463], au învăţat din *Sfintele Scripturi**.

Iosif. Despre vînzarea lui Iosif cel frumos de către fraţi prin negustori în Egipt, luat apoi în casa lui Faraon (zis de ei *Firaun*) [464] pentru tîlcuirea visurilor şi despre obţinerea stăpînirii peste tot Egiptul, ei urmează întru totul *Sfintei Scripturi* (sau, după zicală, aproape pînă la talpă)/**, dar dragostea turbată a nevestei lui Faraon şi castitatea lui Iosif şi credinţa lui faţă de stăpîn o urzesc mult mai fantastic. Părăsind însă aici această basnă, din cauza scîrboşeniei ei, ne vom grăbi spre istoria lui Moise.

Toţi prorocii. Mai departe muhammedanii ţin cu tărie şi cred din învăţătura *Curanului* că de la facerea lumii şi zidirea lui Adam pînă la Muhammed a trimis Dumnezeu 224 000 de proroci şi le-a predat lor acelaşi număr de cărţi scrise de el [465].

Legea lui Avraam. Iar legea dată lui Muhammed prin *Curan* nu este altceva decît desăvîrşirea şi plinirea legii pe care a dat-o mai de mult Dumnezeu lui Avraam şi urmaşilor lui şi pe care Muhammed a desăvîrşit-o (întrucît Moise şi Hristos n-au putut-o desăvîrşi). Întrebuinţarea precisă şi adevărată a aceleia şi celelalte rînduieli le-a introdus şi le-a întărit în lume, dar mai cu seamă printre popoarele arabe (către care a şi fost în cea mai mare măsură trimis). De aceea din legea *Curanului* nimic nu se poate lua şi nimic nu i se poate adăuga. Aceasta se afirmă din cuvintele *Curanului* care se citesc astfel în capitolul 25: „Pe tine, zice, te-am trimis să urmezi legii lui Avraam, nedepărtîndu-te de ea niciodată"***. Şi în capitolul al 19-lea: „Dacă te vei îndoi de careva dintre poruncile trimise ţie, vei înţelege adevărul trimis ţie citind cărţile celor ce au fost înaintea ta"4*. Iar în capitolul 5: „Dumnezeu cel cucernic şi milostiv şi aşa mai departe a predat oamenilor mai întîi *Tevrat* (*Vechiul Testament*), apoi *Indjil* (*Evanghelia*), căile cele drepte, iar la urmă v-a dăruit pe deasupra cartea *Elfurcan*, care confirmă legea voastră, şi aceasta cuprinde cuvinte foarte tari şi de nesfărîmat, care sînt mama şi materia cărţii"5*. Şi în capitolul *Despre masă* zice: „Cartea *Curanului* nu este decît plinirea *Evangheliei* şi a *Legii*"6*. (Vezi mai multe în cele ce urmează.)/

---

* *Geneza*, 30, 1 şi urm.

** *Ibidem*, 39—41.

*** *Coran*, XVI, 161: „M-a îndrumat Domnul pe o cale dreaptă: este o religie imuabilă, legea lui Avraam".

4* *Coran*, X, 94.

5* *Coran*, III, 20.

6* *Coran*, V, 48.

120

Глава первая надесять

О Мойсеи, Аароне и Марии

Мойсей. О рождении Мойсеове, в Нил от матери его ввержении и о обрещении его от дщери фараоновы и приятии, кормлении и в доме отца его воспитании, едва не таяжде сказуют, яже в *Святой истории* содержатся. О бегстве же его и изведении из Египта рода исраильского, многая различная и басней исполненая буесловят, яже вся исчисляти долго бы было, мало нечто о тех, яже с фараоном ему приключишася в кратце предложим.

Фараон. Фараон (глаголют по их *фираун*) обладатель всего племене фараонитского (веруют же племя фараоново быти нынешних цыганов) тогда зело великого и многолюдного, не быв доволен земным владычеством, положил во уме своем и богу воспротивитися и сам от всех яко бог покланяемый и почитаемый восхотел быти. Чесо ради бисеров и каменей многоценных укращение он первый вымыслил и сшил себе сребротканные и златотканные одежды. В нихже облекшися и многим сребром, златом, бисеры же и маргаритами сияя, с великим кичением и гордостию человеком себе явленна сотворил. Егоже вси нечаянно увидевше и бога быти вероваша и на землю падше поклонишася (сего ради шелковые одежды и бисеры носити и даже до земли человеку кланятися мухаммеданом ныне возбранено есть, хотя от сего канона сам султан и служащие в палате изъяты суть) и не токмо главу и тело, но и власы брады маргаритами и бисерами равно украшены фараон имеяше. Некогда же дщерь его, *Муса* (Мойсея) своего питомца трилетна еще суща к фараону приведе. Фараон о благолепии и живонсти [×] отрочате зело утешився, приял его на руки своя. Мойсей же божиим вдохновением, руками своими уцепився за браду вго едва не всю растерзал, бисеры же и маргариты ея на землю истряс. Чесому бывшу, посрамися фараон (зане зрящим нань слугам его так мерзко брада и украшение его раздрано и повержено бе) и воспалився гневом и яростию, повелел предстоящим, да убиют младенца.

Дщерь же его премногим сетованием и печалию уязвившися о погибели незлобивого и ничто же знающего отрочате плакаше. Разгневався убо фараон
121 и на дщерь / свою, рече: «Что, ты, безумная, погибель врага моего с воздыханием оплакиваеши?» Тогда бог вложил дщери фараоновой премудрость, еюже просвещшися рече отцу своему, глаголя: «Ниже врага твоего, ниже сего неповинного отрочате погибель аз оплакиваю, но твое, о, отче, безумие и бессловесие, иже тя не токмо человека, но и бога над всех человек быти глаголеши. И хощеши, да все тя такова быти знают и содержат. Како, прошу, трилетный младенец и всякого разума и рассуждения неимущий, враг тебе сотворися? И какою неприязнию или враждою подвижен браду и украшение твое презрети возможе? Презрение бо вещи и почтение, токмо от совершенного происходит рассуждения, чесого отроча сие весьма не имеет. Аще ли же, отче мой, истинну словес моих дознати хощеши, повели да принесут пред отроча два блюда, едино златом, другое же углием горящим исполнено. И аще отроча предизберет злато и отбежит огня, явственно покажется, яко

× бодрости

 120

Despre Moise, Aaron și Maria

Moise. Despre nașterea lui Moise [466], aruncarea lui în Nil de către maică-sa și aflarea lui de către fiica lui Faraon, despre luarea, hrănirea și creșterea lui în casa tatălui său spun aproape aceleași ce sînt cuprinse în *Istoria sfîntă**. Iar despre fuga lui și scoaterea neamului israelit din Egipt multe vorbesc nebunește, felurite și pline de născociri, pentru care ne-ar trebui prea mult timp să le numărăm pe toate, dar vom spune pe scurt ceva din cele ce i s-au întîmplat lui Faraon.

Faraon. Faraon (la ei se spune *firaun*), stăpînitorul întregului neam faraonit, foarte mare și numeros pe atunci (ei cred că țiganii de acum sînt de neam faraonit), nemaifiind mulțumit de domnia pămîntească, și-a pus în minte să i se împotrivească lui Dumnezeu și a vrut ca el însuși să fie venerat de toți și cinstit ca un Dumnezeu. De aceea, el cel dintîi și-a născocit o podoabă din mărgele și pietre scumpe și și-a cusut haine țesute cu fir de argint și de aur. Îmbrăcîndu-se în ele și strălucind de mult aur și argint, de mărgele și mărgăritare, cu mare îngîmfare și trufie s-a arătat oamenilor. Văzîndu-l toți pe neașteptate, au crezut că este Dumnezeu și căzînd la pămînt i s-au închinat (de aceea a purta haine de mătase și pietre scumpe și a se închina omului pînă la pămînt e acum oprit muhammedanilor, deși de la această regulă sînt scutiți sultanul și cei ce slujesc la palat). Și nu numai capul și trupul, ci și părul din barbă îl avea Faraon împodobit la fel cu mărgăritare și pietre scumpe. Odată, fiica lui l-a adus la Faraon pe fiul ei adoptiv *Musa* (Moise), fiind abia de trei ani. Faraonul, foarte măgulit de frumusețea și vioiciunea × copilului, l-a luat în brațe. Moise, inspirat de Dumnezeu, s-a înfipt cu mîinile în barba lui și i-a sfîșiat-o aproape toată, iar pietrele scumpe și mărgăritarele le-a scuturat la pămînt. La acestea, Faraon s-a rușinat (pentru că au văzut slugile că au fost sfîșiate și aruncate așa de urît barba și podoaba lui) și, aprinzîndu-se de mînie și de furie, a poruncit celor de față să omoare pruncul.

Dar fiica lui, cu sufletul rănit de prea multă jale și mîhnire pentru pierzarea unui prunc blînd și neștiutor, plîngea. Deci mîniindu-se Faraon și pe
fiica / sa a zis: „De ce, nebuno, plîngi cu suspinuri pieirea vrăjmașului meu?" 121
Atunci Dumnezeu i-a dat fiicei lui Faraon înțelepciunea de care luminîndu-se a zis către tatăl său: „Nici pe vrăjmașul tău, nici pieirea acestui prunc nevinovat nu le plîng eu, ci nebunia și nesăbuirea ta, tată, care zici că ești nu numai om, ci și Dumnezeu peste toți oamenii și vrei să te cunoască și să te considere că ești astfel. Cum, rogu-te, ți s-a făcut vrăjmaș un prunc de trei ani care n-are nici o înțelegere și judecată? Și de care neprietenie sau vrajbă fiind mișcat a putut el să disprețuiască barba și podoaba ta? Căci disprețul și respectul unui lucru vin numai de la o desăvîrșită judecată, ceea ce acest prunc nu are deloc. Deci, dacă vrei, tată, să afli adevărul cuvintelor mele, poruncește să se aducă înaintea pruncului două bliduri, unul plin cu aur, iar celălalt cu cărbuni aprinși. Și dacă pruncul va alege aurul și se va feri de foc se va vedea limpede că are folosința înțelegerii și a discernă-

× agerimea

* *Exodul*, 2 și urm.

имеет уже употребление разума и рассмотрения. Аще же огнь предизберет паче злата, без сумнения всякого погрешения и преступления неповинен явится».

Гугнивство Мойсеово. Сим увещан, фараон повеле да будет по словеси дщере своея и тако принесеным бывшим блюдам, Мойсей отверстыми руками углие взимаше и абие в рот аки яблока ко вкушению влагаше, чесо ради язык его так ожжеся, яко в совершенном возрасте не мог чисто глаголати.

Жезл Мойсеов. Чудеса Мойсеем соделанные не ему, но жезлу его, егоже от бога данна имеяше, причитают. Мало не все теж сочисляют, которые у нас повествуются, но по их употребленному обычаю, в страшные устроивще фабулы. Веруют, яко Мойсей на *Тури-Сина* (сице нарицают гору Синайскую) *Теврат*, то есть *Ветхий завет* или *Закон* богом написанный приял.

Теврат. *Книгу* же *Закона* толикия величины глаголют быти, яко едва мощи 70 верблюдам бремя ея носити (обаче ложь сия не Мухаммедова, но *талмудистов* есть). По взятии же книги закона, Мойсей виде в ней духовно, аки с превысокой горы смотря, толикие народы, яко ни на полях, ни на горах вмещатися им. Ихже видев, попросил бога, глаголя: «О, боже! Какие суть, сии толь бесчисленные народы, ихже лица сияют яко солнце? Молю тя, боже аще возможно есть, сотвори мя да буду им пророк». Отвеща бог: «Сие не будет, зане людие сии суть людие Мухаммедовы». Паки воспросил Мойсей:
122 «О, боже, и другие видех народы, иже ангелам твоим примешавшеся / ниже меньшего от них сияния суще, тя хвалят и покланяются. Кто убо суть они?» Отвеща бог: «Тогожде суть Мухаммеда». Третицею Мойсей вопросил бога: «О, боже! и третий вижду народ, иже в *мезчидах* (в церквах) непрестанно молитвы проливает и в великом у тебе есть достойнстве. Аще хощеши, над сим мя постави». Бог отвеща: «Над сим во правду тя не поставлю, но аще хощеши тому сообщен быти, проси да сие тебе дарствую». По внегда же Мойсей сего вопросил от бога, бог рече ему: «Сотвори исповедание веры его, сиречь, яко несть бог кроме бога и Мухаммед есть пророк его». Тогда не мало оскорбяся Мойсей рече: «Кто есть Мухаммед оный, покажи мне, да поне лице его узрю. Вем бо, яко ниже подобного тебе, ниже наместника или везиря имаши». Хотя милостив к Мойсею, бог обаче грозно возгреме, глаголя: «Аще не бых отпустил тебе грех, прежде даже слово сие не изыде от уст твоих, во правду был бы еси греху повинен. Ныне же согрешение к преступление твое не узрю, аще исповеси мене бога быти и Мухаммеда пророка моего, инако бо судный день грозный тебе и страшный быти дознаеши». Сотворив убо исповедание веры Мойсей, отпущение греха получил и в сообщение разумного люду Мухаммедова причтен есть.

Протчее Мойсею с небеси посланный *Теврат* не ино что есть, токмо дополнение закона Аврааму данного (яко и вышше воспомянухом). Веруют же, яко все исраилтяне веровавшии Мойсею и тому последующих пророков, яко предводителей закона имевшии и заповеди его свято соблюдшии даже до Христова пришествия и евангельского учения в томже Мойсеовом законе пребывшии, спасены быти имут и утверждают, яко в равном протчим мусли-

mîntului; iar dacă va alege mai degrabă focul decît aurul se va arăta fără îndoială nevinovat de vreo greşeală sau călcare de lege".

Gîngăvia lui Moise. Lăsîndu-se convins, Faraon a poruncit să se facă după cuvîntul fiicei sale şi astfel, cînd au fost aduse blidele, Moise cu mîinile deschise a luat cărbunii şi îndată i-a băgat în gură ca pe nişte mere bune de mîncat. De aceea limba lui s-a ars atunci în aşa fel încît la vîrsta cînd s-a desăvîrşit nu putea grăi limpede.

Toiagul lui Moise. Minunile făcute de Moise ei nu i le atribuie lui, ci toiagului pe care-l avea dat de Dumnezeu *. Ei urmează aproape toate cele ce se povestesc şi la noi, dar după obiceiul lor, îmbrăcîndu-le în fabule înspăimîntătoare. Ei cred că Moise a primit *Tevrat*, adică *Vechiul Testament* sau *Legea* cea scrisă de Dumnezeu pe *Turi-Sina* (astfel numesc Muntele Sinai) [467].

Tevrat. Iar *Cartea Legii* spun că era atît de mare, încît 70 de cămile abia puteau să-i ducă povara (dar minciuna aceasta nu e a lui Muhammed, ci a *talmudiştilor*) [468]. După ce a luat *Cartea Legii*, Moise a văzut în ea cu duhul, ca şi cum ar fi privit dintr-un munte foarte înalt, atîtea popoare, încît nu încăpeau nici pe cîmpii, nici pe munţi. Văzîndu-le, l-a rugat pe Dumnezeu, zicînd: „O, Dumnezeule! Ce fel de popoare atît de numeroase sînt acestea ale căror feţe luminează ca soarele? Rogu-te, Dumnezeule, dacă este cu putinţă, fă-mă să le fiu lor proroc". Răspuns-a Dumnezeu: „Aceasta nu va fi, pentru că popoarele acestea sînt popoarele lui Muhammed". Iarăşi a întrebat Moise: „O, Dumnezeule! Am văzut şi alte popoare care, amestecîndu-se cu îngerii tăi / şi nefiind de o strălucire mai mică decît ei, te laudă 122
şi ţi se închină; cine sînt acestea?" Răspuns-a Dumnezeu: „Sînt ale aceluiaşi Muhammed". A treia oară a întrebat Moise pe Dumnezeu: „O, Dumnezeule! Văd şi un al treilea popor care face necontenit rugăciuni în *mezcide* (în biserici) [469] şi se află în mare cinste înaintea ta. Dacă vrei, pune-mă peste acesta". Dumnezeu i-a răspuns: „Cu adevărat nu te voi pune peste acesta, dar dacă vrei să-i fii părtaş lui, cere să-ţi dăruiesc acest lucru". După ce a cerut Moise aceasta de la Dumnezeu, Dumnezeu i-a zis: „Fă mărturisirea credinţei lui, adică: « Nu este dumnezeu afară de Dumnezeu şi Muhammed este prorocul lui »". Atunci, simţindu-se nu puţin jignit, Moise a zis: „Cine este acel Muhammed arată-mi măcar faţa lui, să i-o văd. Căci ştiu că nici asemenea ţie, nici locţiitor sau vizir nu ai". Deşi milostiv faţă de Moise, Dumnezeu a tunat îngrozitor, zicînd: „Dacă nu ţi-aş fi iertat păcatul înainte de a-ţi fi ieşit cuvîntul acesta din gură, cu adevărat ai fi fost vinovat de păcat. Dar acum nu voi căuta la greşeala şi fărădelegea ta, dacă mă vei mărturisi pe mine că sînt Dumnezeu şi că Muhammed este prorocul meu. Căci altfel, află că ziua Judecăţii îţi va fi groaznică şi înfricoşată". Făcînd această mărturisire de credinţă, Moise a primit iertarea păcatului şi a fost socotit părtaş al poporului celui ce-l cunoştea pe Muhammed.

Mai departe, *Tevrat* cel trimis lui Moise din cer nu este altceva decît completarea legii dată lui Avraam (după cum am amintit şi mai sus). Ei cred că toţi israeliţii care au crezut lui Moise şi care au socotit pe prorocii ce i-au urmat aceluia drept căpetenii ale legii şi care au păzit cu sfinţenie poruncile lui şi au petrecut în aceeaşi lege a lui Moise pînă la venirea lui Hristos şi a învăţăturii evanghelice vor fi mîntuiţi. Şi afirmă că se vor arăta înaintea judecăţii lui Dumnezeu într-o fericire egală cu a celorlalţi musul-

---

* *Exodul*, 4, 1—5; *Coran*, XX, 17—21.

манам блаженстве пред судищем божиим под знаменем Мойсеовым, между солнцем, луною и протчими звездами сияюще явитися и божиим озаряеми светом, бога прославляти имеют, о нихже множайшая зри в главе *О воскресении*.

Горум. Аарону жезл отъемлют мухаммедане, егоже Мойсею, яко рехом, дарствуют. Священства ему никоего же приписуют, зане никакоже познают священнического поставления. Протчее за великого пророка и брату своему Мойсею споспешника и народа иудейского управителя и судию вместо *кади* содержат его и почитают.

Мерием. Понеже *Куран* явное есть общего врага водхновение не может
123 быти, да не обнажит когда машкару [x] лживости / и себе самого лжива и лжи отца быти не изъявит, чесо ради оную, юже крадущи и похищающи из *Священного писания* сгромадил историю, ни мало что о времени, чине и материи рассуждая и иная вместо иных предлагая в грубейшем и простейшем арапском племени, так счастливым вкоренил последованием, яко ныне придержащиися *Курана* паче изволяют отраву лжи отверстою поглощати гортанию, неже сладость истинны хотя мало вкусити, что от сего явственнее показуется. Мариам бо (им Мерием) сестру быти Мойсею и Аарону глаголет *Куран*. Веруют же мухаммедане, яко таяжде есть Мариам, мати Господа нашего Иисуса Христа и аще кто хотя под кондициею предложил бы им времене и лиц несходство, ничто же ответствуют, токмо на смертную казнь осуждают. Протчее веруют, яко преблагословенная Господа Иисуса Христа мати Мария бысть святая, пречистая, пренепорочная дева, паче же многоразумнее и благочестнее некиих еретиков. Глаголют бо и исповедуют, яко она как прежде рождества, так и по рождестве девою пребысть, от духа свята Гаврииловым благовестием во чреве зачала и вышеествественным чином Иисуса Господа родила.

В Цареграде, во дни султана Мухаммеда, бысть некто турчин муж зело ученый и науке фисической много прилежащий, иже иногда с своими учениками (бе бо фисики учитель в школе султана Сулеймана) о рождестве Иисуса Христа и о девстве преблагословенныя девы диспутоваше [xx] и за то, яко рече, что может доводами и искусством показати, яко всякая девица кроме совокупления с мужем зачати может, от своих си учеников пред *муфтием* обвинен и в везирский диван приведен бысть. Вопрошен же быв, еда ли таковые о рождестве Иисуса Христа с учениками своими прения сотворил, что сие естественно или хитростию может быти, да дева непознавшая мужа зачати возможет. Он не отречеся, паче же подтвердил, глаголя, яко то экспериментально [xxx] довести может. Что слышав, без умедления и множайшего испытания, тотчас яко *муртада*, то есть отвергшегося евреина, на смерть осудиша. И тако пред враты школы его глава ему усечена бысть.

Зри о сем пространнее в нашей *Двора Отманского Истории* и зде нижше, в главе *О пречистой деве и Иисусе Христе Спасителе*.

Шуа Илиас. Иисуса Наввина по Мойсеи а по нем *Илиаса* (Илию) во
124 пророчестве наследника, егоже жива ко ангелом от / бога пренесена и иногда в колеснице пятию огнеными коньми возима быти веруют.

---

[x] харю
[xx] прение творяше
[xxx] в самом деле

mani, sub steagul lui Moise, strălucind între soare şi lună şi celelalte stele — şi că luminaţi de lumina lui Dumnezeu vor proslăvi pe Dumnezeu. Dar despre ele vezi mai multe în capitolul *Despre înviere* [470].

Horum. Muhamedanii au luat toiagul de la Aaron [471] şi l-au dăruit lui Moise, după cum am spus [472]. Nu-i atribuie nici o preoţie, pentru că nu cunosc aşezămîntul preoţiei. În rest, ei îl ţin şi-l respectă ca pe un mare proroc şi ajutor al fratelui său Moise, conducător al poporului iudeu şi judecător în chip de *kadi* [473].

Meriem. Deoarece *Curanul* este în chip vădit insuflat de vrăjmaşul obştesc, nu se poate să nu-şi descopere masca ˣ minciunii / şi să nu arate că 123
este minciună şi tată al minciunii. De aceea a ticluit acea istorie pe care, răpind-o şi furînd-o din *Sfînta Scriptură*, fără a ţine seamă de timp, rînduială şi materie şi punînd unele în locul altora, printr-un procedeu atît de fericit a sădit-o în neamul cel foarte grosolan şi simplu arăbesc, aşa încît cei ce se ţin acum de *Curan* preferă să înghită otrava minciunii cu gîtlejul deschis decît să guste cît de puţin din dulceaţa adevărului. Lucrul se arată şi mai limpede dintr-aceasta: Mariam (după ei *Meriem*), zice *Curanul*, este soră lui Moise şi Aaron *; iar muhammedanii cred că este aceeaşi Mariam ca şi Maica Domnului nostru Iisus Hristos [474]. Iar dacă cineva, fie şi în mod condiţional, le-ar arăta nepotrivirea timpului şi a persoanelor, nu răspund nimic, ci numai condamnă la moarte. Ei mai cred că binecuvîntata Maria, Maica Domnului Iisus Hristos, a fost sfîntă, preacurată şi preaneprihănită fecioară, însă în chip mult mai înţelept şi mai pios decît unii eretici. Căci ei spun şi mărturisesc că ea şi după naştere a rămas fecioară ca şi înainte de naştere, că a zămislit în pîntece de la Duhul Sfînt prin Buna-Vestire a lui Gabriel şi a născut printr-o rînduială mai presus de fire pe Domnul Iisus.

Era în Ţarigrad, în zilele sultanului Muhammed, un bărbat turc foarte învăţat şi foarte stăruitor în ştiinţa fizicii, care (fiind dascăl de fizică în şcoala lui sultan Suleiman) avea uneori disputeˣˣ cu ucenicii săi despre naşterea lui Iisus Hristos şi despre fecioria preabinecuvîntatei Fecioare. Iar pentru că a zis că poate demonstra şi arăta practic că orice fecioară poate zămisli fără a se împreuna cu bărbat a fost învinuit de discipolii săi înaintea *muftiului* [475] şi adus la divanul vizirului. Fiind întrebat dacă a avut cu discipolii săi asemenea dispute despre naşterea lui Iisus Hristos, dacă e firesc sau doar o şiretenie ca o fecioară care n-a cunoscut bărbat să poată zămisli, el nu a tăgăduit, ci a întărit, zicînd că acest lucru îl poate demonstra experimentalˣˣˣ. Auzind acest lucru, fără zăbavă şi multă cercetare, îndată l-au condamnat la moarte, ca pe un *murtad* [476], adică evreu renegat. Şi astfel înaintea uşilor şcolii lui i-a fost tăiat capul.

Vezi despre aceasta mai pe larg în a noastră *Istorie a Curţii Otomane*** şi aici mai jos în capitolul *Despre preacurata Fecioară şi Iisus Hristos Mîntuitorul* [477].

Şua Ilias. Ei îl cred pe Iisus Navi [478] urmaş al lui Moise în prorocie, iar după el pe *Ilias* (Ilie) [479], pe care îl cred mutat / de viu la îngeri de 124
către Dumnezeu şi uneori purtat în căruţă de cinci cai de foc.

ˣ chipul
ˣˣ purta controverse
ˣˣˣ chiar cu fapta

* *Coran*, XIX, 28.
** D. Cantemirii *Incrementa atque decrementa Aulae Othomanicae*, II, 4, ann. q.q.

Гамзе. О судиях и малого несть у мухаммеданов воспоминания, кроме Самсона (по их *Гамзе*), о немже басновторная повесть великою содержитися книгою, глаголют же по свойству лживости, яко той единого времене с Хосроем и с ним тяжкие войны и преславные победы имел. Откуду им присловие есть: *Дирига заманеи кеджрев терзибаши ву Гамзел Хошрев* «Горе или несчастливая оная времена, в няже кравец[×] Самсон и Хосрой живяху».

Глава вторая надесять

О Давиде, Соломоне и протчих

Давид. Давида веруют по Илии наследника быти в даре пророчества и на царство иудейское избрана (о Сауле же никоегоже имеют известия) имевша к тому от бога влиянную премудрость и краснословие и новые написавша *Зеббур* (*Псалтирь* тако нарицают) молитв постановления, сиречь каким образом долженствуют человецы единого бога всех миров творца славити, хвалити, и умилостивляти. К онымже и сия словеса приложивша: «О, Давиде!» аки бы бог глаголал к нему, «аз создах человека и человека ради мир, Адаму же Мухаммеда ради дах плоть и от души моея оживотворих, его, да несумненно ожидает врача души грешных исцеляющего, то есть Мухаммеда». Сказуют еще, яко он — Давид — имел великий и зело низкий глас, откуду басовый в мусикии глас называется у них *дауди*, то есть «Давыдовский».

Сулейман. Утверждают, яко Соломон (им Сулейман) не токмо пророчества дар и царство по отце своем наследовал, но и всего круга земного бысть монарх от талмудистов прельщенный Мухаммед равною с ними борется в сочинении фабул войною, ктоже из них венца достоин есть, читатель от предложенных да рассудит. Мухаммедане веруют, яко Соломон владычество имел над людьми, демонами, гигантами (ихже они *див* называют), над зверьми
125 скотами, рыбами и несекомыми и всех языки / разумел и ссоры их равно, яко и человеческие рассуждал и в бессловесных животных справедливость закона божия исполнял (мнят бо они, яко вся животная свойственны глаголания и друг другу намерений своих сообщения образ имеют). Сказуют, яко между множайшими его, ихже имеяше, женами и подложницами, едина была именем *Белхыз*, прекраснейшая паче всех жен, еяже ради любви в разных странах многие и различные, способием и действом гигантов и демонов, ум человеческий превосходящие построил полаты, вертограды и грады пространнейшие. И иные убо из камене порфирного, иные из кристала, иные же из злата и сребра. Чесо ради аще кие ассирийских, персидских, греческих древнейших зданий где-либо следы зрятся, вся оная Соломоново дело быти непщуют. Храм Иерусалимский, егоже Соломон в 40 целых годов состроил и Навуходоносор (им *Пухтиннасир* нарицаемый) разорил, Ездра же возобновил, Тит Веспасиан паки опровергл, Константин Великий еще восставил (потом Иулиан Апостата[××] раскопати повелел, также в последние Иустиниан

[×] портной
[××] Отступник

Hamze. Despre judecători nu e nici cea mai mică amintire la muhammedani afară de Samson (după ei *Hamze*) [480], a cărui povestire fantastică e cuprinsă într-o carte mare [481], însă spun, după cum e firea minciunii, că acela a fost în același timp cu Chosroe și a avut cu el războaie grele și victorii preaslăvite. De unde și zicala lor: *Diriga zemanei kedjrev terzibași vu Hamzel Hoșrev*, adică „Vai! nefericite erau timpurile cînd au trăit croitorul × Samson și Hozroe" [482].

Capitolul al doisprezecelea

Despre David, Solomon și alții

David. Pe David [483] îl cred că este urmașul lui Ilie în darul prorociei și ales împărat al iudeilor (despre Saul însă nu știu nimic) [484], avînd pentru aceasta înțelepciune dată de Dumnezeu, vorbire frumoasă și scriind în *Zebbur* (astfel numesc ei *Psaltirea*) [485] noile rînduieli ale rugăciunilor, adică în ce fel trebuie să-l slăvească, să-l laude și să ceară milostivire oamenii de la unul Dumnezeu, ziditorul tuturor lumilor. La acestea adaugă următoarele cuvinte (spuse parcă de Dumnezeu către el): „O, Davide! eu am zidit pe om și pentru om lumea; iar lui Adam de dragul lui Muhammed i-am dat trup și l-am făcut viu din sufletul meu, pentru ca fără de îndoială să aștepte pe doftorul care vindecă sufletele păcătoșilor, adică pe Muhammed". Mai spun că el (David) avea voce puternică și foarte joasă, de unde vocea basului la ei, în muzică, se numește *daudi*, adică „davidică" [486].

Suleiman. Afirmă nu numai că Solomon (la ei *Suleiman*) [487] a moștenit de la tatăl său darul prorociei și împărăția, ci că a fost monarh al întregului glob pămîntesc. Muhammed, înșelat de talmudiști, se luptă cu ei pentru născocirea fabulelor cu un război egal; iar care dintre ei merită cununa să judece cititorul din cele expuse. Muhamedanii cred că Solomon avea stăpînire peste oameni, demoni, giganți (pe care ei îi numesc *div*) [488], peste fiare,
dobitoace, pești și insecte și cunoștea limbile / tuturor, iar disputele lor le 125
judeca la fel ca pe cele omenești și împlinea dreptatea legii lui Dumnezeu și între viețuitoarele cele necuvîntătoare (căci ei cred că toate viețuitoarele au graiuri proprii și mijloc de a-și comunica una alteia gîndurile lor). Mai spun că printre femeile și țiitoarele lui cele multe pe care le avea era una cu numele *Belhîz* [489], mai frumoasă decît toate femeile, și că pentru dragostea ei a construit în diferite țări cu ajutorul și cu munca giganților și demonilor multe și felurite palate care întrec mintea omenească, grădini și cetăți largi, unele din piatră de porfir, altele din cristal, iar altele din aur curat sau argint. De aceea, dacă se văd undeva urme de clădiri din vechime, asiriene, persane, grecești, toate acelea le socotesc că sînt opera lui Solomon. Templul din Ierusalim, pe care Solomon l-a construit timp de 40 de ani întregi, pe care Nabuhodonosor (numit la ei *Puhtinnasir*) [490] l-a dărîmat, Ezdra l-a renovat, Titus Vespasian iarăși l-a dărîmat, Constantin cel Mare iar l-a restaurat, apoi Iulian Apostatul×× a poruncit să-l sape și la urmă Iustinian cu mare cheltuială

× cusătorul
×× Lepădatul

с великим иждивением воссоздал, иже (храм) и ныне есть веруют тогожде Соломона первейшое здание быти) и баснословят, яко труждшихся в деле том не человеков, но демонов имеяше. Во дворе оноя церкве есть столп из единого в долготу, широту и глубину целого порфирного мрамора, сущего в вышину 35, в ширину же в полукружии 4 лактей, егоже сказуют быти из далечайших Индии стран женою демонскою[×], и еще сущею непраздною, иже великого ради расстояния места, егда за тягость чревоношения и толь великого столпа, иже аки некое несносное бысть бремя к началу положения оснований приспети не возможе пред Соломоном о лености и непослушании ей поношающим недоношенный плод изверже и того ради столп той яко нечистый и к делу божию непристойный вменен бысть, но во удивление зрящих повелел Соломон, да пред дверьми церковными поставлен будет.

Веруют паки, яко он (Соломон) и ветрам повелеваше и теми аки колесницею седя с наложницею своею *Белхызою* возимый, мир аки в моменте обхождаше. Но сия от истинной лжи *Курановой* яснее явятся. А найпаче от главы, яже *Стола* надписуется, в которой глаголет, яко Соломон собрал великое войско демонов, человеков, зверей и птиц. Нецыи же непокоривии отлучив-
126 шеся от / Соломона отступиша иже (бежаще) обретоша аки реку мух последующих Соломону и рекоша: «О, вы, мухи! Внидите в жилища ваша, да не сотрет вас Соломон и войско его». На сия некая муха воссмеяся и мало потом все птицы бывше обретошася во обозе его, муха же оная ни. И рече Соломон: «Что сие может быти яко мухи не вижду? Казню ю и главу ея отсеку или воздаст мне слово[××], почто толь далече отстоит». Явися же муха и рече: «Научихся аз, о, царю, еже ты не веси. Прихожду бо к вам из Савии с истинными вестьми, зане обретох жену ими обладателющую (вкрадается баснотворно в *Историю Царицы Савския*, юже пришедши видети славу и слышати премудрость Соломонову, *Священное* предает *Писаніе*) и понудих ю и люд ея да не чтят солнца, ниже кого иного, кроме бога и протчая.

И на ином месте глаголет, яко червь известил демонам, что умре (которые слова от толковников тако излагаются): Соломон подпершися жезлом, толь внезапною и тяжкою объят бысть болезнию, яко абие издше, божественным же чудом на землю не упаде. Диаволы убо служащии ему видяще его стояща, мняху, яко спит; тогда родився от земли червь, жезл, на немже опирашеся Соломон подъяде и абие Соломон упал. Тогда прибегше демони, уразумеша его уже умерша и с велиею радостию отступивше, оттоле паки человеком вред творити начаша. И сия из множайших в кратце реченная, довольна да будут.

Иов. В писании Иовля со диаволом подвига и непреодоленного терпения его, крепости же душевныя и упования на бога последуют *Священному Писанию* веруют бо яко и он был от числа предуставленных мухаммеданов.

Случися нам читати некиих христианских писателей, иже единоименством обманувшеся, мнят, яко турки на преградии Константинопольском от

[×] диаволу сопряженною
[××] ответ

l-a rezidit, care (templu) este şi acum [491], îl cred că este clădirea cea dintîi a aceluiaşi Solomon şi băsnesc că a avut ca muncitori la lucrarea aceasta nu oameni, ci demoni. În curtea acelei biserici este o coloană dintr-o singură bucată de marmoră de porfir, întreagă în lungime, lăţime şi înălţime, avînd 35 de coţi, iar lăţimea semicercului de 4 coţi [492]. Spun că aceasta e adusă din ţările cele mai îndepărtate ale Indiei de o femeie demonisă [×], ba încă şi gravidă, dar ea n-a putut să ajungă la începutul lucrărilor temeliei din cauza distanţei mari a locului, a greutăţii sarcinii din pîntece şi a stîlpului atît de mare care însemna o povară insuportabilă. Şi cînd o dojeneau în faţa lui Solomon de lenevie şi neascultare, ea a lepădat copilul înainte de vreme şi de aceea stîlpul acela, ca necurat, a fost socotit nepotrivit pentru lucrul lui Dumnezeu, dar Solomon, spre uimirea celor ce priveau, a poruncit să fie pus înaintea uşilor bisericii.

Iarăşi cred ei că el (Solomon) poruncea vînturilor şi că, purtat de ele ca într-o caleaşcă, şezînd cu ţiitoarea sa *Belhîza*, înconjura lumea într-o clipă. Însă acestea vor apărea mai limpede din adevărata minciună a *Curanului* şi mai cu seamă din capitolul intitulat *Masa* *, în care se spune că Solomon a adunat o mare oştire de demoni, oameni, fiare şi păsări. Iar unii nesupuşi, depărtîndu-se / de Solomon, s-au retras şi (fugind) au văzut muştele urmîn- 126
du-i lui Solomon ca un rîu şi au zis: „O, voi, muştelor! Intraţi în locuinţele voastre ca să nu vă strivească Solomon şi oştirea lui". La acestea o muscă a rîs, iar ceva mai tîrziu, prefăcîndu-se toate în păsări, s-au aflat în tabăra lui, afară de musca aceea. Şi a zis Solomon: „Ce se întîmplă, nu văd musca? O voi pedepsi şi-i voi tăia capul sau îmi va da seama [××] de ce rămîne aşa de departe în urmă". Şi a apărut musca şi a zis: „Am aflat, împărate, ceea ce nu ştii tu. Vin la voi din Sava cu veşti adevărate, căci am aflat o femeie care domneşte acolo (se strecoară aici, ca în poveşti, *Istoria împărătesei din Sava*, care, cum ne transmite *Sfînta Scriptură***, a venit să vadă slava şi să audă înţelepciunea lui Solomon) şi am silit-o pe ea şi pe poporul ei să nu cinstească soarele, nici pe altcineva decît pe Dumnezeu", şi altele [493].

Şi în alt loc zice că viermele le-a dat de ştire demonilor că a murit (care cuvinte se spun aşa de către interpreţi): Solomon, sprijinit în toiag, a fost cuprins de o boală atît de neaşteptată şi de grea, încît îndată şi-a dat sufletul, dar printr-o minune dumnezeiască n-a căzut la pămînt. Iar diavolii care îi slujeau lui, văzîndu-l că stă drept, socoteau că doarme; atunci, născîndu-se din pămînt un vierme, a ros dedesubt toiagul pe care se sprijinea Solomon şi îndată Solomon a căzut jos. Alergînd demonii au înţeles că a murit şi, fugind cu mare bucurie, au început de atunci să facă rău oamenilor ***. Ajungă-ne însă acestea spuse pe scurt din cele foarte multe.

Iov. În descrierea luptei lui Iov cu diavolul, a răbdării lui celei neînvinse, a tăriei lui sufleteşti şi a nădejdii spre Dumnezeu4*, ei urmează *Sfintei Scripturi* (căci ei cred că şi el a fost din numărul muhammedanilor predestinaţi).

Ni s-a întîmplat să citim pe unii scriitori creştini care, înşelîndu-se din cauza numelor identice, socotesc că turcii, în suburbia Constantinopolului

---

× unită cu un diavol
×× răspuns

* *Coran*, XXVII *(Furnicile)*, 17 şi urm.
** *III Împăraţi*, 10, 1—13.
*** Cp. *Coran*, XXXIV, 14.
4* *Coran*, XXI, 83—84; cp. *Iov*, 42.

имени *Еюби Енсари* (тако они Иова называют) прозванном, гроб Иовлев посещают и почитают, обаче да не в досаду им будет, сие несть истинно. Николиже бо сего турки в своих рекли баснословиях (хотя ничтоже так похвально и употребительно у мухаммеданов, якоже вымышление басней). Сказуют, яко *Еюби Енсари* (то есть Иов помощник), егоже мнят лежати на предреченном месте, был знаменоносец[×] *Амавии халифы*, иже в облежании Константинополя неприятельскою рукою убиен и от товарищев своих на томже месте погребен бысть, к сим потомки приложиша фабулу, сказуя аки бы той пророчески
127 пред / рекл, яко по триех днех на брани убиен и от своих тамже погребен будет. Егдаже приидет время завоевати[××] град, тогда кости его от муслиман ископаны быти имеют. А кто гроб его обрящет, той одержит царствующий град и греческую власть испровержет. Пишут убо историки турецкие, яко гроб сей султан Мухаммед вторый, иже взял Константинополь, обряте и тем провещанием ободрени бывше воини, крепкое устремление на стены сотворили и град взяли. Зри пространнее о сем в наших нотациях[×××] на *Историю расширения двора отоманского*.

Локман. По Соломоне вводят некоего философа именем *Локмана*, иже у мухаммедан между пророков счисляется. Иные глаголют многодревнейша быти, поставляюще его между *Гудом* и *Салигом*, которые и самого Авраама предвариша, откуду сие имя *Локмана* философа и врача (чудеса бо его во образе врачевания прославляют) взяша мухаммедане угадати не могу, разве кто рекл бы, яко от имени Ескулапия нарушивше как имеют обычай произведоша и написаша *Локман*. Протчее в особливой главе святость его и добродетели в *Куране* от Мухаммеда разглашаются, яко никая же бысть болезнь, юже бы он не уврачевал. Аки бы рекли употребительный оный о бетонике стих: «Божественная бетоника всякую уздравляет болезнь».

Сей множайшие имеет сентенции, от нихже едину или две, во правду похвалы достойные, зде произведу: «Кто могутства лишается, не имать и премудрости». Вопрошен быв откуду и како научился есть философии, сказуют отвещавша его, яко от слепых. Паки: «Но киим сбразом сие бысть»? «Зане, рече, слепые искусив прежде посохом, потом ногою ступают», то есть, яко философ долженствует паче искусство имети и всякой вещи от практики[××××] научатися, неже от единой и голой теории[×××××].

Глава третия надесять

О Александре Великом

Александр. Зде зело невежественно вводят Александра Великого, егоже история фабул исполненная, десятию превеликими содержится книгами, от которых мало нечто утехи ради произнести не обленимся. Александр Великий двумя/
12S у мухаммеданов называется имянами, единым убо нарицают его *Искендери*

[×] прапорщик
[××] бранию взяти
[×××] назнаменаниях
[××××] дела
[×××××] умствования

poreclită de ei *Eiubi Ensari* (astfel îl numesc ei pe Iov), vizitează şi respectă mormîntul lui Iov. Să nu le fie cu supărare, dar aceasta nu-i adevărat [494]. Niciodată n-au spus turcii aceasta în poveştile lor (deşi nimic nu-i mai de laudă şi mai obişnuit la muhammedani ca născocirea de basne). Ei spun că *Eiubi Ensari* (adică Iov slujbaşul), despre care cred că zace în locul mai sus-zis, a fost stegarul [x] califului *Amavia* şi că a fost ucis la asediul Constantinopolului de mîna duşmanului şi a fost îngropat în acelaşi loc de către tovarăşii săi. La acestea, urmaşii au adăugat fabula că el / a vestit în chip de prorocire 127
că va fi ucis în război, după trei zile, şi va fi îngropat acolo de ai săi. Iar cînd va sosi vremea cuceririi [xx] cetăţii, oasele lui vor fi scoase de către musulmani şi cine-i va afla mormîntul, acela va cuprinde cetatea împărătească şi va doborî stăpînirea grecilor. Scriu deci istoricii turci că mormîntul acesta l-a aflat sultanul Muhammed al doilea, care a luat Constantinopolul, şi că ostaşii, fiind încurajaţi de această prezicere, au dat un atac puternic spre ziduri şi au luat cetatea. Vezi mai pe larg despre acest lucru în notele [xxx] noastre la *Istoria creşterii Curţii Otomane* *.

Lokman. După Solomon introduc pe un oarecare filosof cu numele de *Lokman* [495], care la muhammedani e numărat printre proroci. Alţii spun că el este mult mai din vechime, aşezîndu-l între *Hud* [496] şi *Salih* [497], care l-au precedat şi pe Avraam. De unde au luat muhammedanii acest nume al lui Lokman filosoful şi medicul (căci minunile lui îl slăvesc ca tămăduitor) nu pot ghici, dar s-a zis că l-au plăsmuit din numele lui Esculap [498] şi stricîndu-l, după cum au obiceiul, au scris Lokman. Într-un capitol special din *Curan*** sînt trîmbiţate de Muhammed sfinţenia şi faptele lui bune, că n-ar fi existat nici o boală pe care să n-o fi vindecat, că ar fi spus acel verset foarte des citat despre betonică [499]: „Dumnezeiasca betonică vindecă orice boală".
Acesta are foarte multe sentinţe, dintre care una sau două, vrednice într-adevăr de laudă, le voi reproduce: „Cine se lipseşte de putere n-are nici înţelepciune". Întrebat fiind de unde şi cum a învăţat filosofie, se zice că a răspuns: „De la cei orbi". Întrebat iarăşi: „Cum se face aceasta?" a răspuns: „Pentru că cei orbi, cercînd mai întîi cu toiagul, calcă apoi cu piciorul", aşadar, filosoful /trebuie să aibă multă experienţă şi în orice lucru să se înveţe din practică [xxxx], nu numai din singura şi goala teorie [xxxxx].

Capitolul al treisprezecelea

Despre Alexandru cel Mare

Alexandru. Aici îl introduc ei, dînd dovadă de mare ignoranţă, pe Alexandru cel Mare, a cărui istorie plină de fabule*** e cuprinsă în zece cărţi foarte mari [500], din care nu ne vom lenevi să spunem ceva pentru distracţie. Alexandru cel Mare / e numit la muhammedani cu două nume. Deci cu unul 128

---

x praporgicul
xx luării prin luptă
xxx însemnările
xxxx lucrare
xxxxx gîndire

* *Incrementa...*, III, 1, 10 et ann. *s.*
** *Coran*, XXXI (*Lukman*), 12—19.
*** *Iskandar-nāme.*

Зуулкар Неин «Александр рогатый» (веруют бо, аки бы он малейшие роги имел, но под покрывалом главы своея, да бы от иных невидены были, сокровенны хранил, ибо таковое в тех рогах тайнство и сила бе, да аще кто оные увидит, Александр умрети имать, видевый же царство его восприимет. Не лишается басня сия своего фундамента, понеже древнейшие фабул изобретатели, пииты[x] греческие, паче и историки сказуют, яко Олимпиада матерь Александрова зачала[xx] его от смешения с Иовишем. Иовиша же древние живописцы рогатого изображаху (откуду на некиих Александровых рудолитных вещах видехом Александра с превращенными рогами начертанна). Второе имя ему есть *Искендери руми, ибнии Феиликос*, то есть «Александр гречин и европеанин, сын Филипов». Пророк ли есть или ни, прение у них о том творится. Обаче премогает мнение тех, которые его между пророков сочисляют, хотя николиже его исповедание мухаммеданское, как о других пророках сказуют сотворша слышано бе. Протчее предают, яко единому богу всех творцу покланяшеся и того единого знаяше и божиим вдохновением весь мир прошел и поработил.

Аристотель. В обозе при себе имел Аристотеля, как в философии учителя, так и в политических делах наставника.

Платон. Слышав же о Платоне (им Ифлатун), яко в Иконии трудолюбное[xxx] провождает житие, восхоте и того при себе имети. И тако послал послов своих во Иконию, просити Платона, да бы изволил Александра посетити и о восприятом походе как бы полезнее и удобнее отправлен быти мог присоветовати. Егда же посланные от Александра послы из обозу своего выступили и к Иконии путь восприяли, абие узрели все поля, долины и горы, разными обозами и неисчетным воинством наполнены. Вопросивше убо, чие было бы то войско, ответ восприяша, яко Платоново есть воинство. Тако послы чрез Платоновы обозы преходяще, таже приидоша в Иконию и тамо испытующим им от других, где живеет Платон, указаша на преградии пещеру, в нейже Платон уединенное провождаше житие. Темже приступивше ко Платону послы поднесоша ему дары зело великие и листы посольства своего от Александра посланные вручиша. Имже он отвеща: «Знаю, рече, Александрово
129 намерение, яко подражая Идриса (то / есть Еноха) хощет пити от воды животныя, да николиже умрет.

Беграмигиур. Но сего никогда же получит, аще не будет имети в обозе своем главнейшего вожда, *Беграмигиур* зовомого». (Бе же сей *Сагиб Кыран* непреодолеемой храбрости витязь, о немже нижше.) Паки послы вопросиша, откуду и коим образом может довольствовати толь бесчисленные, ихже на пути видеша воев полки коликих ниже Александр имеет, ниже когда кий-либо великодержавнейший царь имаше? Платон отвеща, яко все сие войско состоится под единым пунктом пера его, довольствуются же единым премудрости словом. Протчее аки по божию велению соизволил поити ко Алексадну и тако шед с оными послами прииде к нему.

Егоже приходяша увидев Алескандр, вопросил Аристотеля правдивый ли человек и по истинне ли философ есть Платон. Емуже Аристотель: «Не вся рече, Платон знает; премногих аз имею учеников, которые в науках самого

---

[x] стихотворцы
[xx] понескла
[xxx] уединенное

îl numesc *Iskenderi Zulkar Nein*[501], „Alexandru cel cornorat", căci ei cred că el ar fi avut coarne foarte mici, dar le ţinea ascunse sub acoperămîntul capului ca să nu fie văzute de alţii, pentru că era în coarnele acelea o asemenea taină şi putere, încît dacă cinęva le-ar fi văzut Alexandru trebuia să moară, iar cel ce le vedea îi lua împărăţia. Basna aceasta nu e lipsită de fundament pentru că cei mai vechi născocitori de fabule, poeţii [×] greci, dar şi istoricii spun că Olimpiada, mama lui Alexandru, l-a zămislit [××] din împreunarea cu Ioves, iar pe Ioves pictorii din vechime îl zugrăveau cu coarne [502]. (De aceea pe unele lucruri turnate în metal reprezentîndu-l pe Alexandru, l-am văzut înfăţişat cu coarne întoarse.) Al doilea nume al lui este *Iskenderi rumi, ibnii Feilikos* [503], adică „Alexandru grecul şi europeanul, fiul lui Filip". Există o dispută la ei dacă este proroc sau nu [504], dar predomină părerea celor care îl numără printre proroci, deşi nu s-a auzit niciodată ca el să fi făcut mărturisirea muhammedană, după cum se spune despre alţi proroci. Mai departe spun că se închina unuia Dumnezeu, creatorul tuturor, şi că numai pe acela îl cunoştea şi cu inspiraţia lui Dumnezeu a trecut prin toată lumea şi a supus-o.

Aristotel. În tabără îl avea cu el pe Aristotel, atît ca dascăl în filosofie, cît şi ca povăţuitor în treburile politice.

Platon. Dar auzind despre Platon (la ei *Iflatun*) [505] că duce o viaţă trudnică [×××] în Iconia, a vrut să-l aibă şi pe acela cu sine. Şi astfel şi-a trimis solii în Iconia [506] să-l roage pe Platon să binevoiască a-l vizita pe Alexandru şi să-l sfătuiască despre campania pornită cum ar putea fi dusă la sfîrşit mai cu folos şi mai lesnicios. Iar cînd solii trimişi de Alexandru au pornit din tabăra sa şi au apucat drumul spre Iconia, îndată au văzut toate cîmpiile, văile şi munţii pline de felurite convoaie şi oştire nenumărată. Întrebînd deci a cui să fie această oştire, au primit răspuns că e oştirea lui Platon. Astfel solii, trecînd prin convoaiele lui Platon, au venit la Iconia, şi acolo, iscodind pe alţii unde trăieşte Platon, le-au arătat lîngă oraş o peşteră în care Platon îşi ducea viaţa lui singuratică. Apropiindu-se solii de Platon i-au adus daruri foarte mari şi i-au înmînat scrisorile soliei lor, trimise de Alexandru. Iar el le-a răspuns: „Cunosc gîndul lui Alexandru, pentru că, urmînd
lui Idris (adică lui / Enoh), vrea să bea din apa vieţii ca să nu moară niciodată. 129

Behramighiur. Dar acest lucru nu-l va dobîndi niciodată dacă nu va avea în oastea sa căpetenia cea mai de seamă, numită *Behramighiur*" (acesta era *Sahib Kîran*, un viteaz de un curaj neînfrînt, despre care vezi mai jos) [507]. Solii au întrebat iarăşi de unde şi cum poate sătura acele cete de oşteni atît de numeroase pe care le-au văzut în cale, cîte nici Alexandru nu are şi nici a avut vreodată vreun împărat cît de mare. Platon a răspuns că toată această oştire se află sub un singur punct al condeiului lui şi că se mulţumesc numai cu cuvîntul înţelepciunii. Apoi, ca din porunca lui Dumnezeu, a binevoit să meargă la Alexandru şi astfel, ducîndu-se cu solii aceia, a ajuns la el.

Alexandru, văzîndu-l venind, l-a întrebat pe Aristotel dacă Platon este un om drept şi cu adevărat filosof. Aristotel i-a spus: „Nu le ştie Platon pe toate; eu am foarte mulţi discipoli care îl depăşesc în ştiinţe şi pe Platon"

× versuitorii
×× l-a conceput
××× însingurată

Платона превышают» (отсюду сказуют происшедшую быти противность и вражду между Платоном и Аристотелем). Приступив же ко Александру Платон, во-первых рече ему, да не слушает ученика от философии его уклонившегося Аристотеля, инако бо не возможет исполнити намерение свое. Александру вопросившу, еда ли намерение его, еже никому же от человек до селе открыл, знает: «Знаю, рече он, яко желаеши пити от воды жизни, да бессмертен будеши, обаче донележе Аристотель службы твоя управляти будет, и аще не призовеши непреодоленного борца *Беграмигиура*, веждь, яко всуе будет желание твое». Видев же Александр, яко Платон и тайная сердца его весть, обещал Аристотеля от себе отслати а его во всяком и коемждо деле слушати. Платон рече: «Несть человека философа суща, вражду и ненависть противу другого имети, того ради ниже аз хощу, да Аристотеля отслеши, но хощу экспериментально× тебе показати и пользу восприятого похода и благополучное вождение к воде жизни открыти, что Аристотель исполнити никако же может, хотя в опинии своей хвалится, яко может вся сия сотворити».

И абие взяв перо, написал лист к своим притворным и привиденным войскам, да в самой скорости поспешат приити в обоз Александров и тому куда-либо поидет да последуют. Епистолию же даде некоей птице, яже тотчас оную отнесла к вождам войска его. Другую епистолию даде ветру, иже понесе
130 оную к *Беграмигиуру* во Египте / тодга медлящу.

Селманипак. Которой, приняв письмо Платоново ни мало умедлил, но взяв с собою товарища своего *Селманипака* (сей бе единого лишен ока, егоже сам *Беграм* в борьбе ему изболе) в самой скорости в обоз Александров прилетел. Во вторый день Александр еще почивающу, явишася бесчисленные Платоновы воинства, имже предидяше *Беграмигиур*. Той *Беграмигиур* никогда же вседаше на коня, но всегда пешо ходяше. Вина же тому бысть сия: зане толикия бе тягости, яко егда хождаше, самая земля тягости его понести не можаше, в нейже он, аки в мягчайшем блате даже до колен углебаше. Возбудився Александр и войско Платоново видев, убояся зело и восхитив оружие своим (мнящи их от неприятелей окруженных быти) повелел да готовы будут. Тогда усмехнулся Платон и рече: «Не бойся, Алксандре, сии бо не суть неприятели, но раби тебе покорнии, мое войско. Того ради знати тебе подобает, яко пункт пера единого истинного философа больше может, неже все твое владычество.» Изумевся на сия Александр: «О, Платоне!» рече, «ныне познах, яко премудрость много креплшая есть, неже храбрость человеческая и больше может перо твое, неже меч и все мое воинство». Потом, дану бывшу знаку, да бы вождь войска *Беграмигиур* пришел к царю, он яко обычай имел, пешо в шатер Александров вниде и сотворши слово мира, наклонил намного главу и Александра поздравил, глаголя: «О, царю, аще не бы бых Платоновым, еже вчера будучи во Египте получих увещан писанием, никакоже пришел бых к тебе, аще и по божию велению даже до воды животныя проити и всю сию вселенную и яже вне мира темноты суть, поработити имаши. И аз бо царь и царский сын есмь и мню, яко могл бых богу соизволяющу сам един аз та сотворити, яже ныне под твоим правлением соделати имам, но понеже бог тако изволил, тако и да будет.»

Демургинди. Над войском Александровым вождь бысть некто именем *Демургинди*, егоже видев Беграмигиур вопросил от Александра, да чин и место *Демургиндово* дастся ему и да поставлен будет вождь над всем воинством.

× в самом деле

(de aici spun ei că provenea potrivnicia şi duşmănia dintre Platon şi Aristotel). Apropiindu-se de Alexandru, Platon i-a spus mai întîi să nu-l asculte pe discipolul său Aristotel, care s-a abătut de la filosofia lui, căci altfel nu-şi va putea îndeplini planul său. Cînd l-a întrebat Alexandru dacă nu cumva cunoaşte planul lui, pe care pînă acum nu l-a descoperit nici unui om, i-a răspuns: „Ştiu că doreşti să bei din apa vieţii ca să fii nemuritor. Dar cît timp Aristotel va conduce treburile tale şi nu vei chema pe luptătorul de neînvins *Behramighiur*, să ştii că zadarnică îţi va fi dorinţa". Văzînd Alexandru că Platon ştie şi cele ascunse ale inimii lui, i-a făgăduit să-l alunge pe Aristotel de la sine, iar pe el să-l asculte în orice lucru. Platon a zis: „Nu există om, filosof fiind, care să aibă duşmănie şi ură împotriva altuia, de aceea nici eu nu vreau să-l alungi pe Aristotel, ci vreau să-ţi arăt experimental× folosul campaniei pornite şi să-ţi descopăr drumul fericit spre apa vieţii, lucru pe care Aristotel nu-l poate îndeplini, deşi se laudă în mintea lui că poate face toate acestea".

Şi îndată, luînd condeiul, a scris o poruncă oştirilor sale aparente şi fantomatice, ca în cea mai mare grabă să se repeadă şi să vină în tabăra lui Alexandru şi să-i urmeze aceluia oriunde s-ar duce. Epistola a dat-o unei păsări ca s-o ducă îndată la căpetenia oştirii lui, iar altă epistolă a dat-o vîntului, care a dus-o la *Behramighiur*, ce se afla atunci în Egipt. /

Selmanipak. Acela, primind scrisoarea lui Platon, n-a zăbovit deloc, 130
ci luînd cu el pe tovarăşul său *Selmanipak* (acesta era lipsit de un ochi, pe care însuşi *Behram* i-l scosese în luptă) [508] s-a dus în cea mai mare grabă în tabăra lui Alexandru. A doua zi, încă dormind Alexandru, s-au arătat nenumăratele oştiri ale lui Platon în fruntea cărora mergea *Behramighiur*. Acel *Behramighiur* nu încălecase niciodată pe cal, ci mergea întotdeauna pe jos din cauză că era aşa de greu, încît cînd mergea nici pămîntul nu-i putea suporta greutatea şi se îngloda în el ca într-un noroi moale pînă la genunchi. Deşteptîndu-se Alexandru şi văzînd oştirea lui Platon s-a temut foarte şi, înşfăcînd armele, a poruncit alor săi să fie gata (socotind că sînt înconjuraţi de duşmani). Atunci Platon a zîmbit şi a zis: „Nu te teme, Alexandre, căci aceştia nu sînt duşmani, ci slugile tale supuse, oştirea mea. De aceea ţi se cade să ştii că vîrful de condei al unui filosof adevărat mai mult poate decît toată domnia ta". Mirîndu-se de aceasta, Alexandru a zis: „O, Platone, acum am cunoscut că înţelepciunea este mult mai tare decît vitejia omenească şi că mai mult poate condeiul tău decît sabia şi toată oştirea mea". Apoi, cînd s-a dat semnalul ca *Behramighiur*, căpetenia oştirii, să vină la împăratul, acesta intrînd pe jos, după obicei, în cortul lui Alexandru, spuse cuvîntul păcii şi, plecîndu-şi mult capul, îl salută pe Alexandru, zicînd: „O, împărate, dacă n-aş fi fost îndemnat de scrisoarea lui Platon pe care am primit-o ieri cînd eram în Egipt, n-aş fi venit la tine, deşi din porunca lui Dumnezeu vei trece pe la apa vieţii şi vei cuceri toată lumea aceasta şi întunecimile care sînt în afară de lume. Pentru că şi eu sînt împărat şi fiu de împărat şi socotesc că aş fi putut, cu îngăduinţa lui Dumnezeu, să fac şi singur cele pe care le voi face acum sub comanda ta. Dar cum Dumnezeu a voit astfel, aşa să şi fie".

Demurhindi [509]. Peste oştirea lui Alexandru era căpetenie un oarecare *Demurhindi*, pe care văzîndu-l *Behramighiur* a cerut de la Alexandru să i se dea lui rangul şi locul lui *Demurhindi* şi să fie pus el căpetenie peste toată

× cu însăşi fapta

Демургинди рече: «Аще Александр и повелит место и честь иже мне мужество, храбрость и иные мои добродетели породиша, николиже уступлю тебе, прежде даже не искушу твою силу а ты взаимно мою искусиши». Разгневався *Беграмигиур*, ухватил *Демургиндина* с его стальным, не немже седяше, стулом и,
131 поднесши / в высоту, так крепко на землю поверже, яко до самых персей углубитися ему в землю. И тако по приговору предстоящих и по Александрову изволения, победитель объявлен быв *Беграмигиур* начальник всему войску устроися. Таже Александр руководительством *Беграмигиуровым* проиде весь круг земленый, даже до страны тьмы. Бе же страна та яко 40 дней путь.

К сея приделам пришедшу Александру, не имущу же совета и како бы мог оную темностей страну преити не ведушу, никтоже возможе кий-либо в том случаи совет подати, чесого вина сия бысть, зане Александр, восприяв путь ко источнику воды живыя (юже нарицают *Абигаят*), всех ˙ старцов [×] ихже с собою имеяше судил быти яко бремя непотребное и того ради повелел, да все отъидут в домы своя. Некий же, юноша капитан сый, имеяй отца своего зело престарелого и при конце века суща, не хотяше оставити его, но, скрыв в едином ковчезе, аки некий багаж [××] потребный с собою взял. Нощию же егда старец обычай имеяше из ковчега исходити и брашно с сыном своим вкушати, слышал от него (сына своего) в чем состоится трудность и препятие поступку Александрова, чесо ради рече к нему: «Сыне мой, мене убо скрый и не яви, яко аз наставих тя, Александру же рцы, яко не возможет преити, разве всякий воин да возмет козла и, вжегши на рогах их лампады, пред собою кийждо да женет, козлы бо, своею си натурою управляеми, путь во тьме покажут». Наставшу дню, юноша сей способ Александру предложил, по которому учинивше, зело удобно многобедственную оную темностей страну преидоша. Прешедши же повелел Александр юношу оного, егоже советом благополучное бысть им хождение призвати, иже пришед вопрошен был, да истинну речет, кто ему сицевый полезный и счастливейшего окончания совет подаде, ум бо юношеский толь глубокого не может произвести совета. Юноша исповедуя истинну сказал, яко от отца своего зело престарелого сего научен есть; тогда рече Александр: «Во истинну совет благий и вождь разумный в войску больше могут, неже оружие и крепость».

Гызр. Единовременна [×××] творят Александру некоего *Гызра*, который прение творя с Илиею о питии сея животныя водя, обманул Илию и сам — *Гызр* — от воды животныя напился, бог же даровал убо Илии жизнь должайшую даже до скончания мира, но не соделал его бессмертна. Сей Гызр,/ при-
132 ближившуся Александру к источнику животныя воды явился седя на белом коне и рече: «О, Александре! Бог убо позволил тебе прийти ко источнику животныя воды и оную очима твоима видети, пити же от нея никако же». Сие слышав, оскорбился зело Алескандр и хотяше возвратитися, но повелением божиим паки напред далече поиде, да сам узрит и будет образ, коль бедно есть в мире сем бессмертныя желати жизни.

Вода животная. Темже егда совершил путь трилетный, тогда приближился к источнику животныя воды, где около кладязя множество человек лежаше, ихже сень токмо, аки человеческого тела являшеся, ниже двизатися, ни гово-

---

[×] престарелых
[××] вещи домовные
[×××] в теж лета бывша

oştirea. *Demurhindi* a zis: „Chiar de mi-ar porunci Alexandru, nu-ţi voi lăsa niciodată locul şi cinstea de care m-am învrednicit prin curajul, vitejia şi alte virtuţi ale mele, înainte de a ne încerca eu puterea ta şi tu pe a mea". S-a mîniat atunci *Behramighiur*, l-a înşfăcat pe *Demurhindi* împreună cu scaunul de oţel pe care şedea şi, ridicîndu-l / la înălţime, aşa de tare l-a trîntit 131
la pămînt, încît s-a afundat în pămînt pînă la piept. Şi astfel, după hotărîrea celor de faţă şi cu încuviinţarea lui Alexandru, declarîndu-se învingător *Behramighiur*, a fost aşezat mai mare peste toată oştirea. Şi Alexandru, cu conducerea lui *Behramighiur*, a trecut peste tot globul pămîntului pînă la ţara întunericului, şi era ţara aceea mare cît 40 de zile de cale.

Cînd a ajuns Alexandru la hotarele acesteia, neavînd sfat şi necunoscînd cum ar putea străbate acea ţară a întunecimilor, nimeni n-a putut să-i dea sfat despre dînsa. Şi pricina era că Alexandru, pornind la drum spre izvorul apei celei vii (pe care o numesc *Abihaiat*) [510], pe toţi bătrînii[x] pe care îi avea cu el i-a socotit o povară de nici un folos şi de aceea a poruncit ca toţi să plece pe la casele lor. Iar un tînăr căpitan, avînd pe tatăl său foarte bătrîn şi aproape de sfîrşitul zilelor, n-a vrut să-l părăsească, ci, ascunzîndu-l într-o ladă, l-a luat cu el ca pe un bagaj [xx] trebuincios [511]. Noaptea, cînd bătrînul avea obicei să iasă din ladă şi să mănînce cu fiul său, a auzit de la el (de la fiul său) care este greutatea şi piedica pentru planul lui Alexandru, de aceea i-a zis: „Fiule, ascunde-mă şi nu arăta că eu te-am învăţat. Iar lui Alexandru spune-i că nu va putea străbate decît dacă fiecare ostaş va lua cîte un ţap şi aprinzînd pe coarnele lui făclii îl va mîna înaintea lui. Iar ţapii, conduşi de natura lor, le vor arăta drumul prin întuneric". Făcîndu-se ziuă, tînărul i-a propus lui Alexandru acest mijloc. Urmînd sfatul, au străbătut foarte lesne acea ţară cu multe primejdii a întunecimilor. După ce au străbătut-o, Alexandru a poruncit să cheme pe tînărul acela cu al cărui sfat le-a ieşit bine călătoria şi, venind el, i s-a cerut să spună adevărul, cine i-a dat lui sfatul acesta atît de folositor şi de bună reuşită, căci o minte tinerească nu poate produce un sfat atît de adînc. Tînărul, mărturisind adevărul, a spus că a fost învăţat de tatăl său foarte bătrîn. Atunci a zis Alexandru: „Cu adevărat sfatul bun şi căpetenia pricepută în oştire pot mai mult decît arma şi tăria".

Hîzr. Contemporan[xxx] cu Alexandru îl fac pe un oarecare *Hîzr*[512], care, avînd ceartă cu Ilie în privinţa băutului apei celei vii, l-a înşelat pe Ilie şi a băut el, Hîzr, din acea apă vie. Iar Dumnezeu i-a dăruit lui Ilie o viaţă foarte lungă, pînă la sfîrşitul lumii, însă nu l-a făcut nemuritor. Acest Hîzr, /
cînd s-a apropiat Alexandru de izvorul apei celei vii, a apărut pe un cal alb 132
şi a zis: „O, Alexandre, Dumnezeu ţi-a îngăduit să vii la izvorul apei celei vii şi s-o vezi cu ochii, dar nu să bei din ea". Auzind aceasta, Alexandru s-a scîrbit foarte şi a vrut să se întoarcă, dar din porunca lui Dumnezeu a mers mai departe, ca el însuşi să vadă şi să fie pildă cît de anevoie este în lumea aceasta să doreşti viaţa cea fără de moarte.

Apa vieţii. Aşadar, după ce au făcut cale de trei ani, s-a apropiat de izvorul apei celei vii, unde zăceau în jurul fîntînii o mulţime de oameni din care doar umbra părea de trup omenesc, căci nu puteau nici să mişte, nici

---

[x] vîrstnicii
[xx] lucruri casnice
[xxx] trăind în acelaşi timp

рити, ниже умрети можаху, так, что только душа без всякого телесных сил. действия (кроме тончайшего и слабейшего дыхания) не исхождаше. Ихже видев Александр, умилился о состоянии их, фиал [×], иже бе воды животныя наполнен, на землю поверже и сокрушил глаголя: «Несть человек создан от бога, да не умрет, инако бо мог бы и без помоществования животныя воды бессмертен быти. И поистинне блаженнее есть, краткое сие житие благочинно препроводити, неже таковая чрез долгое время дознати окаянства».

Оттоле проиде Александр пределы всего мира, иже суть горы Каф и покорил другой мир, сего мира тридесять крат больший и пространнейший. Тамо поработил народы *аджиудж* и *маджиудж*, яже *Куран* от имен *Гог* и *Магог* ложно произведши, чудесное о них сказует (о нихже зри множайшая в главе *О знамениях мира конец предваряющих*).

Умертвие Александрово мнят быти неизвестно и гроб его даже до ныне несведом. Едва не бесконечные суть у мухаммеданов о Александре Великом фабулы, понеже яко рехом, дела его десятию содержатся книгами, тамо чтутся битвы, поединки, взятия градов, всякий ума образ превосходящие, обаче вся сия яко истинную историю прочитывают и яко несуменные и живые древных витязей мужества и дел приклады, подражания ради произносят. Обычай же имеют, таковые истории читати в нощех *Рамазана* везде а найпаче в корчмах, идеже варится и продается *кофе*, куды найпаче воини сходятся, которые мнят от сих фабул бодрственному в себе всставлятися духу и протч.

Узеин. Сказуют, яко по Александре настал некто именем *Узеин*; откуду же сие имя произведено есть не обретаю.

Иона. По Узеине одержал дар пророчества *Юнус* (Иона), от егоже имени
133 рыбу дельфина (иже и свиния морская / наричется) *юнус* назваша, веруют бо, яко сия рыба пожре Иону и потом на сушу изблева.

Исаия, *Иеремия*, *Захариа*, *Иоанн*. По Ионе сказуют, яко наступил *Шуеиб* (то есть *Исаия*), по Исаии *Урмия* (Иеремиа), по сем *Зекриа* (Захария), по Захарии *Ягия* (Иоанн Предтеча), по Иоанне же *Иса Месиг*, Иисус Мессиа (то есть Христос Спас мира), протчее якоже и инде рехом, число всех пророков от Адама даже до Христа (ибо между Христом и Антихристом Мухаммедом утверждают, яко ни единый пророк прииде) бысть 224 000.

[×] чашу

să vorbească, nici să moară, doar că nu le ieşea sufletul, nearătînd nici o acţiune a puterilor trupeşti (afară de o respiraţie foarte subţire şi foarte slabă). Văzîndu-i, Alexandru s-a înduioşat de starea lor, a aruncat la pămînt paharul [×] plin de apa vieţii şi l-a sfărîmat zicînd: „Nu este omul făcut de Dumnezeu ca să nu moară, căci altfel şi fără ajutorul apei celei vii ar fi putut să fie nemuritor. Şi cu adevărat mai fericit este să petreci această scurtă viaţă cu bună rînduială decît un timp îndelungat să cunoşti o asemenea ticăloşie".

De acolo a trecut Alexandru hotarele lumii acesteia, care sînt munţii Kaf [513], şi a cucerit o altă lume, de treizeci de ori mai mare şi mai întinsă decît lumea aceasta. Acolo a subjugat popoarele *adjiudj* şi *madjiudj* [514], despre care *Curanul*, derivîndu-le greşit de la numele *Gog* şi *Magog*, povesteşte în chip ciudat * (vezi despre ele mai multe în capitolul *Despre semnele premergătoare sfîrşitului lumii*) [515].

Omorîrea lui Alexandru o socotesc neştiută şi mormîntul lui necunoscut pînă acum. Aproape nesfîrşite sînt la muhammedani fabulele despre Alexandru cel Mare, deoarece, precum am spus, faptele lui sînt cuprinse în zece cărţi. Acolo se citesc bătăliile, duelurile, asaltul cetăţilor, care depăşesc orice închipuire a minţii, dar ei citesc toate acestea ca pe o adevărată istorie şi le spun ca pe nişte exemple neîndoielnice şi vii despre curajul vitejilor din vechime şi ca pe nişte fapte vrednice să fie imitate. Şi au obiceiul să citească asemenea istorii în nopţile *Ramazanului* [516] pretutindeni, dar mai ales prin circiumi, unde se fierbe şi se vinde *kofe* [517], unde se adună mai ales ostaşii care socotesc că prin aceste fabule se pătrund de un duh treaz ş.a.

Uzein. Spun că după Alexandru a venit un oarecare *Uzein* [518], dar de unde au scos acest nume n-am aflat.

Iona. După Uzein a obţinut darul prorociei *Iunus* (Iona) [519], după al
cărui nume au zis peştelui delfin (care se mai numeşte şi / porc de mare) 133
iunus. Căci ei cred că acest peşte l-a înghiţit pe Iona şi pe urmă l-a vărsat
pe uscat.

Isaia, Ieremia, Zaharia, Ioan. După Iona spun că a venit *Şueib* (adică *Isaia*) [520]; după Isaia — *Urmia* (Ieremia) [521]; după acesta *Zekria* (Zaharia) [522], după Zaharia — *Iahia* (Ioan Înaintemergătorul) [523] şi după Ioan — *Isa Mesih*, Iisus Mesia (adică Hristos, Mîntuitorul lumii) [524]. În sfîrşit, precum am spus şi în altă parte [525], numărul tuturor prorocilor de la Adam pînă la Hristos (căci între Hristos şi antihristul Muhammed ei afirmă că n-a venit nici un proroc) a fost de 224 000.

× cupa

* *Coran*, XVIII, 94; XXI, 96.

Глава четвертая надесять

О Господе Иисусе, мира Спасителя, и о матери его, преблагословенной деве

Иисус Христос. Веруют мухаммедане, яко Спас мира, Господь Иисус Христос, больший есть над всех пророков лжепророка их предваривших, изряднейший паче всех человек, от духа святого и девы Мерием (Марии) рожденный, по подобию же Адама и по образу всех сынов человеческих созданный, обаче истый человек (то есть аки бы не имел другого естества, сиречь божественного) по натуре убо смертный, по благодати же божией доселе бессмертен соблюденный, на третие небо возвышенный, и тамо Теджджиалова (то есть, Антихристова) пришествия ожидати имущий. Емуже (Антихристу) убиену бывшу и он (Христос) умрети имеет. В третий же по умертвии Христве день, ангел смерти трубою вострубит и тако общее будет всех тварей воскресение.

Преблагословленная дева. О зачатии и рождестве Иисуса Христа из *Священной евангелистов истории* безумне украдши, *Куран*, в главе 74 (сиречь бога приводя глаголюща), тако сказует: «Мерием, управляя себе, ничто же злобно или преступно соделала, чесо ради душу (или дух) нашу вдохнухом ей, глаголы наши и книгу утверждающей и в чистоте (или благости), пребы-
134 вающей, своими убо добродетельми обрете у бога / благодать».

Зачатие Христово. И когда хотел бог *Ветхий Завет* чрез *Евангелие* истребити (инде глаголет исполнити) и учение евангелськое в мир ввести, послал к ней Архангела Гавриила благовестити таковая: «О, *Мерием*, (глаголет *Куран*) всех жен светлейшая, чистейшая и сладостнейшая! Тебе превысокия вести радость с словом божиим, емуже имя Иса Месиг, который есть лице всех родов в сем веце и будущем, муж премудрый и преблагий, от миров творца посылается». На сия ангеловы слова, отвеща *Мерием*: «О, боже! Мужа аз ниже коснухся, како убо сына имети буду?» Глаголют ангели: «Богу вся, яко хощет содевающему, ничто же бывает невозможно. Он сына твоего с божиею силою приходяща, *Книзе закон* носящей и *Завету* знания во всяком наставлении и *Евангелию* научит. Той слепых и немых исцелит, бесноватых уздравит, прокаженных очистит и мертвых способствующу создателю оживотворит, яже вся от верующих в бога (или яко божия) чудеса вменяются. *Ветхий Завет* подтвердит и себе с силою божиею пришедша являя, речет: «Боящиися бога мне последуйте, бог бо мне и вам господь есть, емуже кланяющиися, правым путем шествуют». В книзе *Мухаммедие* чтется, яко преблагословенная дева, по вознесении Иисуса Христа на небо, поживе лет пять, всех же жития ея лет бе 54. Протчее истинну *Курана* учащего, яко пресвятая дева есть *Мерием*, сестра Мойсеева и Ааронова, показахом в главе *О Мойсеи*.

Capitolul al paisprezecelea

Despre Domnul Iisus Hristos, Mîntuitorul lumii, și despre Maica lui, preabinecuvîntata Fecioară

Iisus Hristos. Muhammedanii cred că Mîntuitorul lumii, Domnul Iisus Hristos, este mai mare peste toți prorocii care au precedat pe pseudoprorocul lor, mai frumos decît toți oamenii, născut din Duhul Sfînt și Fecioara *Meriem* (Maria), creat după asemănarea lui Adam și după chipul tuturor fiilor omenești, însă om autentic (ca și cum n-ar fi avut o altă fire, adică pe cea dumnezeiască), deci muritor prin natură, dar păstrat pînă acum nemuritor prin harul lui Dumnezeu, înălțat la al treilea cer, unde trebuie să aștepte venirea lui *Tedjdjial* (adică Antihrist) [526]. Cînd va fi omorît acela (Antihrist) va muri și el (Hristos). Iar în ziua a treia după omorîrea lui Hristos, îngerul morții va suna din trîmbiță și așa va fi învierea cea de obște a tuturor făpturilor.

Preabinecuvîntata Fecioară. Despre zămislirea și nașterea lui Iisus Hristos, *Curanul,* furînd fără discernămînt din *Istoria sfîntă* a evangheliștilor, zice astfel în capitolul 74 (citînd vorbele lui Dumnezeu): „Meriem purtîndu-se drept n-a făcut nimic rău sau păcătos, de aceea i-am insuflat sufletul (sau duhul) nostru care ne întărește poruncile (vorbele) și cartea și ea petrece întru curăție (sau bunătate), căci cu virtuțile sale a aflat / har la Dumnezeu"*. 134

Zămislirea lui Hristos. Și cînd a vrut Dumnezeu să înlocuiască *Vechiul Testament* prin *Evanghelie* (în altă parte zice să-l împlinească)** și să introducă în lume învățătura evanghelică, a trimis la ea pe arhanghelul Gabriel să-i binevestească acestea: „O, *Meriem* (zice *Curanul*), cea mai luminoasă, mai curată și mai dulce dintre toate femeile! Ți se trimite de la Creatorul lumilor bucuria unei vești preaînalte, cu Cuvîntul lui Dumnezeu, și numele lui este Isa Mesih, care este chipul nemuritor în veacul acesta și cel viitor, bărbat înțelept și preabun". La aceste cuvinte ale îngerului, răspuns-a *Meriem:* „O, Dumnezeule! Nici nu m-am atins de bărbat, deci cum voi avea fiu?" Zis-a îngerul: „Lui Dumnezeu, care face toate cîte vrea, nimic nu-i e cu neputință. El va învăța pe fiul tău, care vine cu puterea lui Dumnezeu, *Cartea care poartă legea* și *Testamentul* științei oricărei povățuiri și *Evanghelia.* Acela va vindeca pe orbi și muți, va însănătoși pe cei îndrăciți, va curăți pe cei leproși și cu ajutorul Ziditorului va învia pe cei morți, care sînt toate socotite minuni de către cei ce cred în Dumnezeu (sau ale lui Dumnezeu). El va confirma *Vechiul Testament* și, arătîndu-se venit cu puterea lui Dumnezeu, va zice: «Cei ce vă temeți de Dumnezeu, urmați-mi mie. Căci Dumnezeu mie și vouă ne este domn și cei ce se închină lui merg pe calea cea dreaptă»"***. În cartea *Muhammedie* se citește că preabinecuvîntata Fecioară a trăit cinci ani după înălțarea lui Iisus Hristos la cer, iar toți anii vieții ei au fost 54. Cît privește adevărul *Curanului* care învață că preasfînta Fecioară este *Meriem,* sora lui Moise și Aaron, am arătat în capitolul *Despre Moise* [527].

---

* *Coran,* LXVI, 12: „Maria fiica lui Imran, care și-a păstrat fecioria; i-am insuflat din duhul nostru. Ea a mărturisit drept adevărate cuvintele și cărțile Domnului său. Ea era dintre cei ce se tem de Dumnezeu".

** *Coran,* V, 48.

*** *Coran,* III, 42, 45–51.

Рождество Христово. Исполненным зачатия днем, родися Христос (сказует мухаммеданское предание) под густым вайем (или яко иные толкуют под смоковницею) и токмо изыде на свет, абие рече к матери, яко во чреве богом наставляемый изучил книгу *Евангелия*, премудрость божию и закон Моисеев и укрепил ю, да не убоится оболгающих ю супостатов. Потом услышавше старцы жидовстии, яко дева *Мерием* без мужа породила сына и мняще яко от грехов зачала, приведоша ю пред судей, обвиняющим ю сродником, сиречь яко между сынами Израилевыми толь беззаконный грех сотворила и всему роду своему незагладимое навела бесчестие. Чесо ради судии жестоко
135 испыташа / како и когда и с кем сие учинила прелюбодеяние, имже *Газирети Мерием Ана* (то есть Святая Мария Матерь) небоязненно отвеща: «Аз, рече, вем воистинну, яко сына сего Иисуса Христа родих, обаче без мужеского совокупления, паче же без всякого плотского и умного вожделения, како же он родися, лучше он знает, неже я, чесо ради должни есте его вопросити, иже аще от мене девы матере без отца родился есть, якоже аз рех, сам он свидетельство незлобия моего и оправдания покажет. Аще ли же свидетельства не явит, тогда мене яко толикого греха повинную судити имате».

Рождшийся Христос абие глаголет. Судии таковая от девы слышаще и дерзновению ея удивляющеся, младенца на руках ея лежащего вопросиша, кто бы был отец его? Он ясным и полным гласом отвеща им, яко матерь во правду имеет Марию деву, но отца никого же, разве духа божия, от негоже чрез Гавриила Архангела во чрево матерне влиянна зачатся, к тому рече себе быти пророка бога вышшего, имущий научити их оправдания и истинны. Сия от девы и сына ея слышавше судии, свободну ю сотворше отпустиша, осудивше прежде по закону, да камением побиена будет. Сия словеса излагают толковники от тексту *Куранова*, идеже глаголет, яко бог собственно духа своего даде Христу и той духа божия имеяше, от чрева матерня и в известных чудесах образ показал. Глаголаше, рече, к матери в самом рождества своего моменте, укрепляя и кровным или кровопроливцам зле о матери мыслящим, тогда отвеща оправдая ю. И в главе *Стола* о Христе, глаголет бог: «Рассуждай духа святого, егоже дах тебе, да чрез него глаголеши», паки: «В пеленах научих тя книзе премудрости, *Закону Мойсееву* и *Евангелию*».

Играет чудесами. О младенчестве Иисуса Христа (может быть из некоих неизвестных или ложных книг) многая баснословят, яже читателю не ино что, разве гнусность родити могут, обаче от множайших едину или другую басню зде да предложим. Быв иногда с иными иудейскими отрочаты в играний, взял блато, из которого множайших сотворил ластовиц (которой вид птиц прежде того в естестве вещей не бысть) и устроил их летати, чесо ради сие птицы ныне всегда с людьми и в домех обиталище любят имети и гнезда от блата с великим усердием и разумом созидают. Низриновенный единок от
136 других / детищ из окна дому, ухватился за лучи солнечные, яже чрез скважню

Naşterea lui Hristos. Cînd s-au împlinit zilele sarcinii, s-a născut Hristos (spune tradiţia muhammedană) sub un finic stufos (sau după cum tîlcuiesc unii sub smochin) şi îndată ce a ieşit la lumină a zis maicii sale că fiind în pîntec povăţuit de Dumnezeu a învăţat cartea *Evangheliei*, înţelepciunea lui Dumnezeu şi legea lui Moise şi a încurajat-o să nu se teamă de duşmanii care o cleveteau. Apoi, auzind bătrînii iudei că fecioara Meriem a născut fiu fără de bărbat şi socotind că a zămislit din păcat, au adus-o în faţa judecătorilor, învinuind-o rubedeniile sale că între fiii lui Israil a făcut un păcat atît de nelegiuit şi a adus întregului său neam o necinste de neşters.
De aceea judecătorii au cercetat-o aspru / cum, cînd şi cu cine a comis această 135
desfrînare, iar *Hazireti Meriem Ana*[528] (adică Sfînta Maria Maica) le-a răspuns fără teamă: „Ştiu cu adevărat că am născut fiu pe acest Iisus Hristos, dar fără împreunare bărbătească şi mai ales fără de nici o poftă trupească sau a gîndului. Iar cum s-a născut, el ştie mai bine decît mine; de aceea trebuie să-l întrebaţi pe el, care s-a născut din mine, Fecioara mamă, fără de tată, precum am zis; el însuşi vă va arăta mărturia nerăutăţii şi dreptăţii mele. Iar de nu vă va arăta nici o mărturie, să mă judecaţi ca pe o vinovată de un asemenea păcat" *.

Hristos vorbeşte îndată ce s-a născut. Judecătorii, auzind aceasta de la Fecioară şi mirîndu-se de îndrăzneala ei, au întrebat pe pruncul din braţele ei, cine este tatăl lui. El cu un glas limpede şi deplin le-a răspuns că mamă are într-adevăr pe Maria Fecioara, iar tată pe nimeni altul decît Duhul lui Dumnezeu, din care s-a zămislit revărsat prin Gabriel Arhanghelul în pîntecele mamei. Pe lîngă aceasta a zis că el este prorocul lui Dumnezeu cel preaînalt care-i va învăţa pe ei îndreptări şi adevăruri**. Auzind aceasta de la Fecioară şi de la Fiul ei, i-au dat drumul, slobozind-o, deşi mai înainte o osîndiseră după lege să fie ucisă cu pietre. Aceste cuvinte le expun interpreţii după textul *Curanului*, unde zice că Dumnezeu i-a dat în mod propriu lui Hristos Duhul său şi că acela avea Duhul lui Dumnezeu încă din pîntecele mamei sale şi că a arătat chipul în anumite minuni. A grăit, zice, către mama sa chiar în clipa naşterii sale***, întărind-o, şi le-a răspuns atunci celor sîngeroşi sau vărsătorilor de sînge care cugetau rău despre maica sa, dezvinovăţind-o. Şi în capitolul *Mesei* grăieşte Dumnezeu despre Hristos: „Socoteşte Duhul sfînt pe care ţi l-am dat ţie, ca prin el să grăieşti", şi iarăşi: „În scutece te-am învăţat Cartea înţelepciunii, *Legea* lui Moise şi *Evanghelia*" 4*.

Se joacă de-a minunile. Despre copilăria lui Iisus Hristos băsnesc multe (poate din unele cărţi necunoscute sau mincinoase)[529] care nu pot să-i provoace cititorului decît scîrbă; vom înfăţişa totuşi aici o basnă sau două din cele foarte multe. Ei spun că fiind odată la joc cu alţi copii iudei, a luat noroi din care a făcut foarte multe rîndunele (un fel de păsări care nu existau pe atunci în firea lucrurilor) şi le-a făcut să zboare5*, din care cauză aceste păsări sînt acum totdeauna cu oamenii şi le place să locuiască împreună cu ei şi îşi zidesc cuiburile din noroi cu mare sîrguinţă şi pricepere. Aruncat de
către unul dintre copii / pe fereastra casei, s-a apucat de razele soarelui care 136

* Cp. *Coran*, XIX, 27 şi urm.

** *Coran*, XIX, 30.

*** *Coran*, XXIX, 33.

4* *Coran*, V, 110: „Te-am întărit prin Duhul sfinţeniei. Încă din leagăn vorbeai oamenilor ca un bătrîn. Te-am învăţat Cartea, Înţelepciunea, *Legea* şi *Evanghelia*".

5* *Coran*, III, 49.

в дом проницаху и теми аки вервию держимый, невредим сохранися и протчая.

Преимущество между пророки призволяют Христу Господу из *Курановых* слов, где на многих местех преизящество его и честь славит, а найпаче в главе 4: «Всех, глаголет бог, пророков единого паче другого возвышая, некиих от них беседовати со мною сотворих, Христу же сыну Мариину, душу нашу свойственно (аки бы рек соестественно), вложше ему единому силу, паче протчих даровахом». О превосходстве же учения евангельского вводит *Куран* в главе 12 бога ко иудеем глаголюща: «Христа, рече, сына Мариина, к вам послахом, емуже вручихом *Евангелие*, еже свет и утверждение *Завета* (ветхого) и наказание и путь правый боящимся бога, в исполнение вашего закона послахом оное». И в главе *О столе*: «Предел, глаголет, положихом следам человеческим чрез Иисуса сына Мариина, истинно глаголивейшего, ясно (или явленно) и дахом ему *Евангелие*,в котором есть исправление и закон и явственная истинна.

Власть полная. Веруют мухаммедане, яко бог даде Христу полную власть, всякия чудеса соделовати а найпаче мертвых воскрешати. Евангельская истинна предает, яко Господь четырех токмо мертвецов воскресил, *Куранова* же лживость бесчисленных сказует, откуду в присловие у них произыде: *Асаи Муса, нефеси Иса*, то есть «Мойсеов жезль а Иисусово вдохновение», ибо сказуют, яко чрез вдохновение и иссохшие кости восставил.

Афета из ада изводит. Паче же в *Книзе о младенчестве Иисусове* утверждается, яко Иисус Христос Афета, сына Ноева, из земли во имя отца его (зане Мерием от колена Афетова рождену быти сказуют) восставил. Иже оживотворен быв, возвестил соделанная отцем своим Ноем, сиречь како ковчег сотворил, потоп всю землю наводнил и человеков потопил и протч., яже о Нои у них обносятся. Тако ныне о лежащом в тяжкой и отчаянной болезни, из предреченного присловия глаголют: *Нефеси Исае мугтадж дур*, то есть «надлежит ему вдохновение Иисуса Христа имети, да аки от мертвых воздвижен будет»./

137 *Ведение Христово*. Веруют, яко *Евангелие* Христу аки сродное и ведение его соестественное ему есть а не после приобретенное бысть, якоже выше показахом. Книгу *Евангелия* не от апостол написанну, ниже самим Христом поведанну, но с небеси написанную и преплетенную сосланну мнят быти. *Евангелие*, которое мы ныне имеем и читаем христиане, сказуют чрез *Полеса* (тако Святого Павла называют) растленно и искаженно быти. В оном бо истинном *Евангелии* с небеси сшедшем, имя Мухаммедово явственно написанно, яко напоследок он пророк божий прийти имать, предреченно бысть. Тако *Куран* в главе 70, аки от лица Христова глаголет: «Вестника по мне прийти имуща, именем Мухаммеда возвещаю, егоже ложно волхва нарекут».

pătrundeau în casă printr-o crăpătură şi, ţinîndu-se de ele ca de o funie, s-a păzit nevătămat şi altele.

Întîietate între proroci îi atribuie Domnului Hristos prin cuvintele *Curanului*, unde în multe locuri este slăvită frumuseţea şi cinstea lui, dar mai cu seamă în capitolul IV *: „Înălţînd pe toţi prorocii, zice Dumnezeu, unul mai sus ca altul, pe unii i-am făcut să vorbească cu mine, iar lui Hristos, fiul Mariei, sădindu-i sufletul nostru în mod propriu (parcă ar fi spus « de aceeaşi fire »), numai lui i-am dăruit putere mai multă decît celorlalţi" [530]. În privinţa superiorităţii învăţăturii evanghelice, *Curanul* în capitolul 12 îl arată pe Dumnezeu grăind către iudei **: „L-am trimis la voi pe Hristos, fiul Mariei, căruia i-am încredinţat *Evanghelia*, care e lumină şi întărirea legămîntului (celui vechi) şi povăţuire şi cale dreaptă pentru cei ce se tem de Dumnezeu. Spre împlinirea legii voastre am trimis-o". Iar în capitolul *Despre masă* zice: „Hotar am pus urmelor omeneşti prin Iisus, fiul Mariei, care grăieşte prea adevărat şi limpede (sau clar) şi i-am dat lui *Evanghelia*, în care este îndreptarea şi legea şi adevărul neîndoielnic" ***.

Putere deplină. Muhammedanii cred că Dumnezeu i-a dat lui Hristos putere deplină să facă minuni de tot felul, dar mai cu seamă să învie morţii. Adevărul evanghelic ne transmite că Domnul a înviat numai patru morţi, dar minciuna *Curanului* vorbeşte de nenumăraţi alţii [531], de unde s-a născut zicala lor: *Asai Musa, nefesi Isa* [532], adică „Al lui Moise e toiagul, iar a lui Iisus suflarea", căci spun că prin suflare a înviat şi oase uscate.

Pe Iafet îl scoate din iad. Mai ales în *Cartea despre copilăria lui Iisus* se afirmă că Iisus Hristos l-a înviat pe Iafet, fiul lui Noe, din pămînt, în numele tatălui lui (pentru că spun că Meriem este născută din seminţia lui Iafet). Acesta, după ce a înviat, a vestit cele făcute de tatăl său Noe, cum a construit corabia, cum potopul a inundat tot pămîntul şi i-a înecat pe oameni şi altele cîte se spun la ei despre Noe [533]. De aceea, acum, despre cel ce zace într-o boală grea şi disperată, după zicala mai sus pomenită, se zice: *Nefesi Isae muhtadj dur* [534], adică „I se cade să aibă suflarea lui Iisus Hristos ca să fie sculat din morţi". /

Cunoaşterea lui Hristos. Ei cred că *Evanghelia* îi era lui Hristos înnăs- 137
cută şi cunoaşterea ei ţinea de firea lui, nu era cîştigată pe urmă, după cum am arătat mai sus. Cartea *Evangheliei* nu o socotesc scrisă de apostoli, nici comunicată de către Hristos însuşi, ci trimisă gata din cer, scrisă şi legată. *Evanghelia* pe care o avem acum şi o citim noi, creştinii, spun că a fost stricată şi denaturată de *Poles* (astfel îl numesc ei pe sfîntul Pavel) [535], căci în *Evanghelia* cea adevărată, coborîtă din cer, e scris clar numele lui Muhammed, prezis că va veni la urmă ca proroc al lui Dumnezeu. Astfel, *Curanul*, în capitolul 70, zice ca din partea lui Hristos: „Vă vestesc pe Vestitorul care va veni după mine, cu numele de Muhammed, pe care-l vor numi în mod greşit vrăjitor"4*.

---

* *Coran*, II, 253.

** *Coran*, V, 46.

*** *Ibidem*.

4* *Coran*, LXI, 6: „ «...vă dau vestea cea bună despre un proroc care va veni după mine şi al cărui nume va fi Ahmad ». Dar cînd acela veni la ei cu dovezi de netăgăduit spuseră: « Iată o vrăjitorie evidentă »".

Утешитель. Павел же, сказуют, на месте идеже бе написано Мухаммед подложил оное *Фираклитис*, нарушенне льгуще, имя Духа Святого Параклитос «Утешитель», егоже господь Иисус обеща от отца своего апостолом послати.

Обиду глаголют быти Христу от христиан, сына божия и бога его исповедующих, егда он сам ничтоже таковое о себе когда рече, паче же всегда и везде Сына Мариина и Сына Человеческого быти проповедаше. Чесо ради в *Куране* в главе 14 наводится бог, аки бы рек ко Христу: «О, Иисусе, сыне Мариин, ты ли увещаваеши людей, да тебе вместо бога, матерь же твою вместо богини имеют и покланяются?» Отвещает Христос: «Не дай боже, да что-либо иное кроме истинны реку и аще когда рекох ты веси, ты бо еси всех тайная сердец познаваяй, моего сердца сокровенная проницаяй, аз же твоего (сердца) никакоже. Ты убо веси мя, ничтоже таковое человеком рекша и ничесомуже, кроме твоих повелений научивша, то есть, да тя бога моего и своего призывают и покланяются тебе, ихже донелиже тебе угодно бысть, свидетель бех, ныне же повнегда мя от них к себе возвел еси, един ты еси познатель их, имже аще зло воздаси, твои суть людие, аще отпустиши, ты еси непостижимый и премудрый». За сию обиду от человек ему нанесенную вымышляют, яко Господь Иисус пред общим судищем от бога справедливости и отмщения
138 просити имеет и исказителей *Евангелия* обвинит,/ зане он сам себе николиже нарек сына божия, но паче утверждал, имуща по себе приити апостола истинны Мухаммеда и пророков последнейшего, емуже несуменно долженствуют веровати. Чего аще не сотворят, все погибнут и не должни уповати, яко заступлением его (Христовым) возмогут вечных мук избегнути.

Не бысть распят. К тому веруют, яко Христос ниже распят бысть, ниже умре, что от своего ложного подлогу тако довести силятся. Понеже, глаголют, создал бог Христа даже до пришествия *Теджджиали* и даже до конца сего мира, смерти никакоже подлежаща, како иудеи могли бы убити человека, егоже бог даже до преднаписанного времени бессмертна и нетленна сотворил? Человек бо николиже может уставленная от промысла божия пременити, ниже убити, егоже бог жива и невредим соблюсти хощет.

Послан во вся языки. Паки веруют, яко Христос носил персону[×] всех языков, что сице толкуют: Мойсей убо послан бысть к единным сынам Израилевым, Христос же ко всем языком а Мухаммед хотя обще ко всему миру, но найпаче к роду своему, то есть арапскому, и того ради сказуют, яко *Ветхий Завет*, написан бысть языком еврейским, *Куран* арапским, *Евангелие* же многими и разными языки а особливо *юнани*, то есть ионическим или еллинским.

Исповедание веры христианския из «Курана». Еще веруют, яко все человецы, прежде пришествия Мухаммедова и проповеди *Курановой*, Христу, яко пророку божию и *Евангелию*, яко слову божию веровавшии и исповедание веры *Ла иллаги иллаллаг Иса ругуллаг*, то есть «Несть бог кроме бога и Иисус дух его есть» сотворшии спасены суть. А иже от Павла искаженным *Еван-*

× лице

Mîngîietorul. Pavel însă, spun ei, în locul unde era scris Muhammed, mințind intenționat, a substituit pe acel *Firaklitis* [536], numele Duhului Sfînt Παράκλητος, „Mîngîietorul", pe care Domnul Iisus a făgăduit să-l trimită de la Tatăl său apostolilor *.

Ei spun că este o jignire adusă lui Hristos de creștini, care îl mărturisesc Fiu al lui Dumnezeu și Dumnezeu, pe cînd el însuși n-a grăit nimic de felul acesta despre sine, ci totdeauna și pretutindeni propovăduia că este Fiul Mariei și Fiul Omului. De aceea, în *Curan*, capitolul 14, este arătat Dumnezeu grăind parcă lui Hristos**: „O, Iisuse, Fiul Mariei! Oare tu îndemni pe oameni să te considere drept dumnezeu și pe mama ta drept dumnezeu și să vi se închine?" Răspunde Hristos: „Nu da, Dumnezeule, să spun altceva decît adevărul și dacă am grăit cîndva tu știi, căci tu ești cel ce cunoști cele ascunse ale tuturor inimilor, cel ce pătrunzi cele ascunse ale inimii mele, iar eu pe ale (inimii) tale nicidecum. Deci tu știi că n-am vorbit oamenilor nimic de acest fel și nimic nu i-am învățat în afară de poruncile tale, adică să te cheme pe tine Dumnezeul meu și al lor și să se închine ție, și că le-am fost lor martor cît timp ți-a plăcut ție. Iar acum, după ce m-ai înălțat dintre ei la tine, numai tu ești cunoscătorul lor și le vei răsplăti lor cu rău: sînt poporul tău; dacă le vei ierta tu ești de nepătruns și înțelept". Pentru această jignire adusă lui de către oameni, născocesc că Domnul Iisus, înaintea Judecății celei de obște, va cere de la Dumnezeu dreptate și răzbunare și-i va acuza pe cei ce au denaturat *Evanghelia* / pentru că el singur pe sine niciodată nu s-a numit Fiu al 138
lui Dumnezeu, ci îl arăta pe apostolul adevărului Muhammed, care avea să vină după el, drept cel mai de pe urmă dintre proroci, căruia trebuie să-i creadă fără nici o îndoială. De nu vor face aceasta, toți vor pieri și nu se cade a nădăjdui că prin mijlocirea lui (a lui Hristos) vor putea scăpa de muncile cele veșnice.

N-a fost răstignit. Mai cred că Hristos nici n-a fost răstignit, nici n-a murit***, care lucru al mincinoasei lor falsificări se silesc să-l demonstreze astfel: De vreme ce, zic ei, Dumnezeu l-a zidit pe Hristos nesupus morții pînă la venirea lui *Tedjdjiali* [537] și pînă la sfîrșitul lumii acesteia, cum ar fi putut iudeii să omoare pe omul pe care Dumnezeu l-a făcut nemuritor și neputrezitor înainte de vremea mai dinainte rînduită? Căci omul nu poate nicidecum schimba cele rînduite de pronia lui Dumnezeu, nici să omoare pe cel pe care Dumnezeu vrea să-l păzească viu și nevătămat.

Trimis la toate neamurile. Iarăși cred că Hristos avea persoana ˣ tuturor oamenilor, lucru pe care-l tîlcuiesc astfel: Moise a fost trimis numai la fiii lui Israel, Hristos însă la toate neamurile, iar Muhammed, deși în general la toată lumea, totuși mai ales la neamul său, adică la cel arab. De aceea spun că *Vechiul Testament* a fost scris în limba ebraică, *Curanul* în cea arabă, iar *Evanghelia* în multe și felurite limbi, dar mai cu seamă în limba *iunani* [538], adică ionică sau elină.

Mărturisirea credinței creștine în „Curan". Încă mai cred ei că toți oamenii care înainte de venirea lui Muhammed și de propovăduirea *Curanului* au crezut în Hristos ca într-un proroc al lui Dumnezeu și că *Evanghelia* este cuvîntul lui Dumnezeu și au făcut măturisirea credinței *La illahi illallah Isa ruhullah* [539], adică „Nu este dumnezeu afară de Dumnezeu și Iisus este Duhul

ˣ chipul

* *Ioan*, 14, 26; 15, 26.
** *Coran*, V, 116–118.
*** *Coran*, IV, 157.

гелием прелстишася, те погибнут и Христос в последнем суде под свое знамя не приимет их, паче же пред богом и пред ангелы и пред всем пророческим ликом всячески отвержется, яко не знает их. Обаче протчих 12 апостолов, спасенных быти веруют. Древних монахов, императоров всех а найпаче Константина Великого, Иустиниана зиждителя храма Святыя Софии (о немже пространнее зри в главе *О Святей Софии*) за святых такожде имеют, святого Георгия, Димитрия, Николая и святого Фоку, иже у добруджинских токмо турков празднуется (о немже зри в последствующих).

Каиафа вместо Христа распят. О Христове с плотию, юже от Мерием приял, на небо возшествии из *Курана* главы 11: тако баснословят.

Егда, глаголют, иудеи взяша Христа и ко главнейшему их судии приве-
139 доша / (о Каиафе бо, или Пилате, никоеже у них воспоминание) по изречению судейскому осужден бысть на смерть. Христос убо вопросил бога, что есть благоволение его, хощет ли да от врагов его (божиих) и неверных иудеев толь бесчестной предан будет смерти, или да свобожден от них будет. Бог же чрез Гавриила отвещал Христу, яко он создал его во образ всех человек, того ради должен есть преобразитися в лице и подобие коего-либо восхощет от тех, иже на смерть его осудиша. И тако Христос пременил лице свое во образ главнейшего судии а судейское лице во образ свой. Егоже иудее мняще Христа быти, связаша, биша и различными томлениями и муками оскорбиша, таже ко кресту пригвоздиша. Судии же тому бедному плачущуся и себе ниже Иисуса быти, ниже пророка нарекша, ниже когда что таково помысливша утверждающу, Иудее ругающеся рекоша: «Се сам исповедует, яко лживец и вымыслитель слов бяше». И сия бысть вина, еюже народ увещася Христу оттоле не веровати, но в своей суперстиции и неверстве упорно пребывати.

Христово на небо вознесение. Христос же тако под оным видом непознанный, божиею силою подъят и на третие небо вознесен бысть, где пришествия Теджджиали и в последнем суде восприятия отмщения на иудеи и на неверный израильский люд, ожидати имеет.

И иная множайшая разуму и истинне никакоже приличествующая о Господе Иисусе Христе и его чудесах обносятся у них а найпаче в книзе юже называют *О младенчестве Христове*, ихже аще сотую часть исчислити хотели быхом, далече превзошли бы предвзятие наше, того ради малыми сими удоволстовавшеся, к последующим да поступаем.

Глава пятая надесять

О святых христианских

Святый Предтеча. Во первых святого и пророка быти веруют *Ягыя бин Зекрие*, то есть Иоанна, сына Захариина, о немже *Курдн* в главе 30 глаголет, яко «Бог вдохнул душу свою во чрево матери его и сына ея явное чудо сотворил». От мощей святого Иоанна хранится и ныне в сокровищах султанских

lui", sînt mîntuiţi. Iar cei care s-au lăsat înşelaţi de *Evanghelia* stricată de Pavel vor pieri; la Judecata din urmă Hristos nu-i va primi sub steagul său, ci se va lepăda de ei cu totul înaintea lui Dumnezeu şi înaintea îngerilor şi a întregii cete proroceşti, spunînd că nu-i cunoaşte. Ei cred că cei 12 apostoli sînt mîntuiţi. Pe monahii cei din vechime, pe toţi împăraţii, dar mai cu seamă pe Constantin cel Mare, Iustinian, ziditorul bisericii Sfînta Sofia (despre el vezi mai pe larg în capitolul *Despre Sfînta Sofia*) [540], îi ţin de asemenea drept sfinţi, ca şi pe Sfinţii Gheorghe, Dimitrie, Nicolae şi pe Sfîntul Foca, ce se prăznuieşte numai la turcii din Dobrogea (vezi despre el în cele ce urmează) [541].

Caiafa răstignit în locul lui Hristos. Despre înălţarea lui Hristos la cer cu trupul luat de la Meriem, astfel băsnesc în capitolul 11 al *Curanului* *:

Cînd, spun ei, l-au luat iudeii pe Hristos şi l-au dus la judecătorul
lor cel mai înalt / (căci despre Caiafa sau Pilat nu se pomeneşte la ei), după 139
hotărîrea judecătorească a fost osîndit la moarte. Hristos a întrebat atunci pe Dumnezeu care este buna lui voinţă, vrea să fie predat la o moarte atît de batjocoritoare de către vrăjmaşii lui (ai lui Dumnezeu), necredincioşii iudei, sau să fie eliberat de la ei? Iar Dumnezeu a răspuns lui Hristos prin Gabriel că l-a zidit în chipul tuturor oamenilor, de aceea trebuie să se prefacă în chipul şi asemănarea cui va vrea dintre cei care l-au osîndit la moarte. Şi astfel Hristos şi-a schimbat faţa în chipul judecătorului celui mai înalt, iar faţa judecătorului în chipul său. Iudeii, socotindu-l pe acela că este Hristos, l-au legat, l-au bătut, l-au batjocorit cu felurite chinuri şi munci şi l-au pironit pe cruce. Iar cînd judecătorul acela plîngea sărmanul şi susţinea că nici Iisus nu este, nici proroc nu s-a numit, nici n-a gîndit măcar aşa ceva, iudeii, batjocorindu-l, îi ziceau: „Iată, singur mărturiseşte că a fost un mincinos şi un născocitor de cuvinte". Acesta deci este pretextul pentru care poporul a fost convins să nu mai creadă de atunci în Hristos, ci să petreacă îndărătnic în superstiţiile şi necredinţa sa.

Înălţarea lui Hristos la cer. Iar Hristos, sub chipul acela de nerecunoscut, a fost ridicat de puterea lui Dumnezeu şi înălţat pînă la al treilea cer, unde va aştepta sosirea lui *Tedjdjial* şi, la Judecata din urmă, primirea răzbunării asupra iudeilor şi asupra poporului necredincios al lui Israel **.

Multe altele, nicidecum potrivite cu raţiunea şi cu adevărul, circulă la ei despre Domnul Iisus Hristos şi despre minunile lui, mai ales în cartea pe care o numesc *Despre copilăria lui Hristos*. Dar şi a suta parte din ea de-am fi vrut să enumerăm, am fi depăşit cu mult planul nostru, de aceea, mulţumindu-ne cu puţinul acesta, să păşim la cele ce urmează.

Capitolul al cincisprezecelea

Despre sfinţii creştini

Sfîntul Înaintemergătorul. Ei cred mai întîi că sfînt şi proroc este *Iahîia bin Zekrie*, adică „Ioan fiul lui Zaharia", despre care *Curanul* în capitolul 30 zice [542] că „Dumnezeu i-a insuflat sufletul în pîntecele maicei lui şi prin fiul ei a făcut o minune vădită" ***. Din moaştele Sfîntului Ioan se păstrează şi

* *Coran*, IV, 157—158.
** *Coran*, III, 55.
*** *Coran*, XXI, 91.

140 правая рука / от локтя даже до перст, на нейже устроено есть запястие златое и бисеры драгими украшенное, на котором написано: *Хир ту агиу Иоанну ту продрому*, то есть рука святого Иоанна Предотечи.

Мухаммед вторый, иже взял Царьград, других святых множайшие мощи в море вовреши повелел, едину сию святого Иоанна руку хранити восхотел в библиотеку полатную, яже и до ныне зело пространна есть. Не много прежде наших лет грек некий, султана Мухаммеда четвертого златоковач, введен быв во внутреннюю сокровищную полату для устроения на некую потребу дражайших камней, утверждал, что видел святого Иоанна руку и сие надписание, якоже выше рехом, прочитал, что вероятно признаем быти, зане и в патриаршских архивах[×] записано есть, яко у христианских императоров, прежде взятия града в место неоцененного сокровища бысть рука правая святого Иоанна Предотечи.

Апостоли. О числе апостолов и учеников Господа Спаса (ихже *гавариун* называют), яко быша 12 и они согласуют и темиже именами их нарицают. Сказуют же, яко по вознесении Иисус Христовом на небо, чрез них во всю вселенную проповедано бысть *Евангелие* и многие языки в истинную, праведную и просвещающую евангельскую веру обращены быша. И истинное оное, еже на небеси написано бе *Евангелие* нерастленное и неискаженное читаша и содержаша сиречь дондеже от *Полеса* (тако святого Павла называют) не бе нарушено. О апостолех господних лжесловит *Куран* в главе *О Аврааме*, яко они засвидетельствовали и пред Христом рекли себе и муслиманов быти и равно Мухаммедовых, яко и его быти апостолов.

Св. Павел. О святом же *Евангелии*, аки бы от божественного Павла растленно и ложно соделанно было, тако баснословят: *Полес*, глаголют, пришед в веру евангельскую и по вознесении Христовом на небо, купно с протчими учениками евангельское учение языком и иудеем проповедуяй, некогда от своих, ихже собрал бяше учеников, вопрошен бысть: «По Христе, сыне Марииңе, иной пророк приидет ли или ни?» Павел же отвеща: «Никакоже». Паки им повторившим, «что убо разумеется имя Мухаммед, еже в *Евангелии* чтется и от других учеников христовых тако в *Евангелии* написаное проповедуется, сиречь яко предрече Христос, имуща по себе приити иного пророка, иже научит
141 истины?» (зде / украдают словеса Христова у Иоанна, идеже обещает послати Духа Святого), Павел не мог что-либо им отвещати и того ради нарушил *Евангелие* и на месте, где было написано Мухаммед, подложил *Фираклитис*, то есть *Параклитон* «Утешителя». К тому блядословят, яко Павел приложил Иисуса, сына *Мерием*, быти сына божия. Чесо ради веруют мухаммедане, яко истинный и чистый евангельского учения сенс[××] в *Куране* их весь содержится а яже в *Евангелиях* чтутся, в *Куране* же не обретаются, оная вся суть подметная и прибавки Павловы.

О смерти Святого Павла не мнее нечестивую, яко и ложную вымыслили фабулу. Сказуют бо, аки бы Павел обещал ученикам своим, яко николиже умрет, но по подобию Христову живый на третие небо взыдет (видятся сия украдена быти из *Послания святого Павла ко Евреем*, идеже сказует восхищенна

× письмохранилищах
×× разум

acum în vistieriile sultanilor mîna dreaptă / de la cot pînă la degete, iar pe ea e făcută o brățară de aur împodobită cu pietre scumpe pe care e scris: Χεὶρ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου[543], adică „Mîna Sfîntului Ioan Înaintemergătorul". 140

Muhammed al doilea, care a luat Țarigradul, a poruncit ca foarte multe moaște ale altor sfinți să fie aruncate în mare; numai această mînă a Sfîntului Ioan a vrut s-o păstreze în biblioteca palatului, care e și pînă acum foarte vastă. Nu cu mult înainte de anii noștri, un grec, giuvaergiul sultanului Muhammed al patrulea[544], fiind introdus în palatul cel mai dinăuntru al vistieriilor ca să așeze pietrele scumpe spre o trebuință oarecare, a mărturisit că a văzut mîna Sfîntului Ioan și că a citit inscripția mai sus-zisă, ceea ce recunoaștem că e posibil, deoarece și în arhivele [x] patriarhale este scris că împărații creștini, înainte de cucerirea cetății, aveau drept comoară de nepreț uit mîna dreaptă a Sfîntului Ioan Înaintemergătorul.

Apostolii. Despre numărul apostolilor și ucenicilor Domnului și Mîntuitorului (pe care ei îi numesc *havariun*)[545], ei sînt de acord că au fost doisprezece și îi numesc cu aceleași nume. Spun că după înălțarea lui Iisus Hristos la cer, prin ei a fost propovăduită *Evanghelia* în toată lumea și că multe neamuri au fost convertite la credința cea adevărată, dreaptă și luminătoare a *Evangheliei*. Iar acea adevărată *Evanghelie* a fost scrisă în cer, o citeau și o țineau nestricată și nerăstălmăcită cîtă vreme n-a fost stricată de *Poles* (așa îl numesc pe Sfîntul Pavel). Despre apostolii Domnului *Curanul* minte în capitolul *Despre Avraam*[546] că ei ar fi mărturisit și spus înaintea lui Hristos că sînt musulmani și deopotrivă adepți ai lui Muhammed, că sînt apostoli și ai aceluia *.

Sfîntul Pavel. Iar despre sfînta *Evanghelie* astfel bășnesc că ar fi stricată și falsificată de dumnezeiescul Pavel: *Poles*, zic ei, venind la credința evanghelică și, după înălțarea lui Hristos, propovăduind, împreună cu ceilalți ucenici, învățătura *Evangheliei* neamurilor și iudeilor, a fost cîndva întrebat de ucenicii pe care îi adunase: „După Hristos, Fiul Mariei, va veni un alt proroc sau nu?" Pavel însă a răspuns: „Nicidecum". Iar cînd aceia au repetat: „Ce se înțelege atunci prin numele lui Muhammed care se citește în *Evanghelie* și care se propovăduiește de alți ucenici ai lui Hristos, așa cum scrie în *Evanghelie* anume că a prezis Hristos că după el va veni alt proroc, care-i va
învăța adevărul?" (aici/ei fură cuvintele lui Hristos de la Ioan, unde făgăduiește 141
să trimită pe Duhul Sfînt **), Pavel n-a putut să răspundă nimic, de aceea a stricat *Evanghelia* și în locul unde a fost scris Muhammed a pus *Firaklitis*, adică Παράκλητον, „Mîngîietorul"[547]. Și mai spun, în chip dezmățat, că Pavel e cel ce ar fi adăugat că Iisus, Fiul lui Meriem, este fiul lui Dumnezeu. De aceea muhammedanii cred că sensul[xx] adevărat și curat al învățăturii evanghelice e cuprins tot în *Curanul* lor, iar cele ce se citesc în *Evanghelii* și nu se află în *Curan* sînt toate falsuri și adaosuri de-ale lui Pavel.

Despre moartea Sfîntului Pavel au născocit o fabulă pe cît de nelegiuită, pe atît de mincinoasă. Ei spun că Pavel a făgăduit ucenicilor săi că nu va muri niciodată, ci, asemenea lui Hristos, se va sui viu la al treilea cer (acestea se văd a fi furate din *Epistola Sfîntului Pavel către evrei*[548], unde spune că

---

x depozitele de hrisoave
xx înțelesul

* Cp. *Coran*, V, 82–83.
** *Ioan*, 14, 26.

себе быти даже до третиего небесе) и тамо со Христом пребывати имеет. Таже мимошедшу времени, видя Павел, яко не может сего сотворити, древен уже сый и престарелый в летех, да покажет себе истинну им предрекша, тайным образом повелел приуготовити великий сосуд скудельный в немже бы весь мог веститися, таже в сокровеннейшем храмины своея месте сосуд оный весь вкопал в землю и сребром живым[×], по самые краи наполнил. Потом сим тако устроенным, созвал учеников своих и им яко настоит уже время взытия его на небо открыл и повелел да все в молитвах и бдениях чрез целые 40 дней пребудут и никто от них да дерзнет внити в клеть, в нейже он заключити себе имеяше, но токмо из вне да стрегут, по пременам в нощи и во дни бодрствующе, да не како по возшествии его на небо возмнят, яко бы некиим образом укрылся или тайно убеже и на иное преселился место. Тако убо учеником его стрегущим и чрез 40 дней якоже повелено им бе в клеть его (Павлову) внити не дерзающим, Павел в сосуд оный меркурием наполненный вниде и сам себе погрузил и утопил. Меркурий же (приводят) от своея си натуры имея силы вся проницати, снедати и воничтожати, во время оных 40 дней всю плоть и кости его растопил, яко ничто же от мощей плоти его в сосуде оном потом явися. Ученицы же хитрости и лести не ведуще, яко Павел меркурием в сокровенном оном и темном месте снеден бысть, вероваша на небо его пренесенна
142 бывша и славу о его на третие небо возшествии / в удобоверный народ пустиша. И тако по том растленное от него оное ученикам его преданное *Евангелие* яко истинное и природное (отвержену дру̑гому) приято бысть. Обаче мнози суть у мухаммеданов простаки, которые веруют, яко истинное оное и нерастленное *Евангелие* у христианских патриархов и до ныне обретается, но да неявлено будет написанное в нем имя Мухаммедово, прилежно утаевают и токмо своим преемникам[××] под жестокою и страшною клятвою при часе смерти оное предают. И сия убо суть, яже о Павле, верховном апостолов, и о растленном от него *Евангелии* блядословят.

Святый Николай. За святого имеют и Святого Николая, егоже *Сари Салтык Баба* нарицают.

Святый Георгий. Святого Георгия (им *Гедирлес*) 23 апреля и святого Димитрия (по их *Кассим*) 26 октомврия по греческому календарю содержаще почитают. Есть же в народе турецком день святого Георгия знак или назначение восприятия воинского похода, выпущения коней в луга, выступления с зимних квартер и протч. В указах султанских, имиже поход против неприятеля объявляется, сей день назначатися обыче вонь же все воиска в уреченном месте собиратися и сходитися долженствуют.

Святый Димитрий. Святый Димитрий глаголется по их *Кассим* (егоже знаменование имени на арапском языке являет «разделителя»), день его есть день или предел совершившегося уже похода, разделения зимовых квартер и поставления коней в стоила и распущение войска. Ибо назнаменанну бывшу от судии войсковода, святого Димитрия дню все воини и не хотящу военачальнику, могут, никоемуже последующу наказанию, обоз оставить, о чем множайшая речем в главе *О воинском их обучении.*

× меркурием или ртутью

×× наследникам

va fi răpit pînă la al treilea cer) * şi acolo are să petreacă cu Hristos. Iar cînd a trecut vremea, văzînd Pavel că nu poate face acest lucru, fiind învechit şi bătrîn de ani, ca să se se arate că le-a prezis adevărul, a poruncit în taină să se pregătească un vas mare de lut în care putea încăpea cu totul şi a îngropat acel vas în cel mai ascuns loc al locuinţei sale şi l-a umplut cu argint viu × pînă sus. După ce a făcut acestea a chemat ucenicii săi şi le-a descoperit că vine vremea suirii lui la cer şi a poruncit ca toţi să petreacă timp de patruzeci de zile în rugăciuni şi privegheri, şi nimeni să nu îndrăznească să intre în cămara în care se va închide el, ci numai să păzească pe dinafară, priveghind pe rînd zi şi noapte, ca nu cumva după înălţarea lui la cer să le pară că s-ar fi ascuns sau că a fugit în taină şi s-a mutat în alt loc. Deci, pe cînd ucenicii lui îl păzeau astfel, neîndrăznind timp de patruzeci de zile să intre în cămara lui (a lui Pavel), Pavel a intrat în vasul acela plin cu mercur, s-a afundat în el şi s-a înecat. Iar mercurul (spun ei) avînd putere prin natura lui să pătrundă toate, să le mănînce şi să le nimicească, în timpul celor patruzeci de zile i-a dizolvat tot trupul şi oasele, încît din moaştele trupului lui nu s-a mai arătat pe urmă nimic în acel vas. Iar ucenicii, necunoscînd şiretenia şi vicleşugul că Pavel a fost ros de mercur în acel loc ascuns şi întunecos, au crezut că el a fost mutat la cer şi au răspîndit în poporul cel lesne crezător slava suirii lui al treilea cer. / Şi aşa, acea *Evanghelie* stricată de el şi predată 142
ucenicilor lui a fost după aceea primită ca adevărată şi firească (lepădîndu-se cealaltă). Sînt mulţi prostănaci la muhammedani care cred că acea *Evanghelie* adevărată şi nestricată se află şi pînă acum la patriarhii creştinilor, dar, ca să nu fie arătat numele lui Muhammed scris în ea, o ascund cu grijă şi o transmit numai succesorilor×× lor în ceasul morţii, sub cumplit şi înfricoşat blestem. Acestea sînt cele ce se vorbesc în chip dezmăţat despre Pavel, cel mai mare dintre apostoli şi despre *Evanghelia* cea stricată de el.

Sfîntul Nicolae. Îl ţin ca sfînt şi pe Sfîntul Nicolae, pe care îl numesc *Sari Saltîk Baba* [549].

Sfîntul Gheorghe. Pe Sfîntul Gheorghe (la ei *Hedirles*) [550] îl serbează la 23 aprilie, iar pe Sfîntul Dimitrie (la ei *Kassim*) [551] la 26 octombrie, ţinînd după calendarul grecesc. Iar la poporul turc ziua Sfîntului Gheorghe este semn sau rînduială, la începutul campaniei ostăşeşti, pentru scoaterea cailor la păşunat, plecarea din încartiruirile de iarnă şi altele. În decretele sultanului, prin care se declară război împotriva duşmanului, s-a obişnuit să se indice această zi, cînd toate oştirile trebuiau să se adune şi să se întrunească la locul rînduit.

Sfîntul Dumitru. Sfîntul Dumitru se numeşte după ei *Kassim*, nume care în limba arabă înseamnă „împărţitorul". Ziua lui e data sau limita unei campanii încheiate, a distribuirii încartiruirilor de iarnă, a aşezării cailor la grajduri şi a dizolvării oştirii. Căci ziua Sfîntului Dumitru fiind însemnată de judecătorul oştirii, toţi oştenii pot părăsi tabăra chiar nevrînd căpetenia oştirii, fără să urmeze vreo pedeapsă, despre care lucru vom spune mai multe în capitolul *Despre instrucţia lor militară*.

× mercur sau hidrargir
×× urmaşilor

* *II Cor.*, 12, 2–4.

Святый Фока. Святый Фока празднуется во правду, обаче не от всех, но токмо от добруджианских мухаммеданов (есть Добруджиа древняя Мисия, нижайшая страна между Дунаем, Черным Морем и горами *Геми* реченными включенная), почтоже сей святый от варваров оных почитается, зане сладостно есть слышати, якоже от них прияхом, сказати не обленимся. Понеже оныя страны жители мухаммедане в селех своих работников большую часть имеют христиан, сербов и мултян, оные по уставу церковному обычай имеют договор творить с господами своими, да бы в недельные дни и в иные праздники к работе их не понуждали. Некогда же в праздничный Святого Фоки день (иже
143 празднуется иуля 22) работникам некоего / пребогатого мухаммеданина не хотящим итти на дело и глаголющим праздник быти Святого Фоки, у дунайских христиан простолюдинов над нивами первоначальника[×], поганин оный им и святому их купно поругався и поносив, понудил их в той день возити с поля житные снопы. Работники убо биением понуждены бывше, впрягоша скоты и на поля ехавше, наполниша житом возы. Бывшим же им возвращающимся на половине дороги, восташа сильные и бурные ветры, блистания и громы страшные, имже отвсюду жестоко дышущим, яко от недознанной вины все возы запалишася, волы же и кони горячестию огня гонимы, рассыпащася бегающе по полям, житом преисполненным, откуду сотворился превеликий и страшный пожар, огнь свирепствоваше на нивы, ветр же на огнь толико, яко в едином моменте пространнейшая и далече простирающияся страны оныя поля в вавилонскую пещь превратиша. Мухаммедане таковый нечаянный вред[××] пострадавше, все восташа и от чего пожар оный начало[×××] восприял и кто бысть вина того (мняху бо яко от неприятельския руки сие приключися) прилежно взыскующе, работникам жестоко грозяху, да правду скажут. Они бедные за страх случай оный по правде изъявиша и утвердиша, яко вотще иныя вины взыскуют, понеже у них за подлинно и неложно содержится, яко Святый Фока (егоже праздник презрел господин их и тому поругался) причина есть и соделатель сего вреда, ибо у них христиан многажды дознанно есть, яко еликожды кто церковную заповедь преступив в праздник Святого Фоки, хотя малое некое домовное сам или работники его соделали дело, таковый преступник николиже мог избыти пожарной беды и великия утраты. И тако турки от своих работников увещанны бывше, от того времене праздник Святого Фоки благочестно хранити и праздновати начаша. И ныне за долготу времени, толико утвердися у самых несмысленных варваров (оныя бо страны жители суть глубочайшего варварства) оного празднества употребление, яко обычай имеют прилежно вопрошати христианских священников, сиречь когда будет праздник Святого Фоки, да не како в неведении не дав святому должного почтения, на гнев его и ко отмщению подвигнули бы. Сице простота человеческая толико благополучна есть к добру, колико нещастлива ко злу, от чего бесчисленные потом возрасли суперстиции, которым больше вера емлется, неже евангельским или апостольским словесам./

× президента
×× убыток
××× причину

Sfîntul Foca. Sfîntul Foca se prăznuieşte într-adevăr, dar nu de toţi, numai de muhammedanii dobrogeni (Dobrogea este vechea Misie, regiunea cea mai joasă cuprinsă între Dunăre, Marea Neagră şi munţii zişi *Hemi*) [552]. De ce se serbează acest sfînt de către barbarii aceia? Fiind plăcut de auzit, nu ne vom lenevi să spunem, după cum am auzit de la ei.

Locuitorii muhammedani ai regiunii aceleia au la sate cea mai mare parte din lucrătorii lor creştini, sîrbi şi munteni, care, după rînduiala bisericească, au obiceiul să facă învoială cu stăpînii lor ca în zilele de duminică şi la alte sărbători să nu-i silească la lucru. Odată, în ziua praznicului Sfîntului
Foca (ce se prăznuieşte la 22 iulie)[553], cînd argaţii unui/muhammedan foarte bogat 143
n-au vrut să meargă la lucru, zicînd că e sărbătoarea Sfîntului Foca, mai-mare [×] peste holde la creştinii dunăreni, oameni simpli, păgînul, înjurîndu-i împreună cu sfîntul lor şi ocărîndu-i, i-a silit să care de pe cîmp în ziua aceea snopi de grîu. Argaţii, fiind siliţi de bătaie, au înjugat dobitoacele şi mergînd la cîmp au umplut carele de grîu. Dar pe cînd se întorceau, pe la jumătatea drumului, s-au ridicat nişte vînturi puternice cu furtună, fulgere şi tunete straşnice şi, cum băteau cumplit din toate părţile, dintr-o pricină neştiută toate carele au luat foc, iar boii şi caii goniţi de dogoarea focului s-au împrăştiat prin holdele pline de grîu, de unde s-a iscat un incendiu foarte mare şi cumplit. Focul se lăţea peste holde, iar vîntul se înteţea asupra focului în aşa măsură, încît într-o clipă cîmpiile acelea largi, întinse pînă la o mare depărtare, se prefăcuseră într-un cuptor babilonic [554]. Suferind muhammedanii o asemenea pagubă [××] neaşteptată, s-au ridicat cu toţii şi, căutînd cu stăruinţă de la ce s-a aprins focul şi care a fost începutul[×××] lui (căci socoteau că venise de la o mînă duşmană), îi ameninţau straşnic pe lucrători să spună adevărul. Ei săracii, de frică, au arătat cum se întîmplase lucrul cu adevărat şi au declarat că în zadar caută altă cauză, pentru că la ei se ţine ca învederat şi fără de minciună că Sfîntul Foca (al cărui praznic l-a dispreţuit stăpînul lor şi şi-a bătut joc de el) este cauza şi lucrătorul acestei pagube. Căci la ei, creştinii, de multe ori s-a adeverit că de cîte ori cineva, călcînd porunca bisericii, a făcut el însuşi sau argaţii lui vreun lucru cît de mic pe lîngă casă în ziua praznicului Sfîntului Foca, un asemenea călcător de lege n-a putut niciodată scăpa de primejdia focului şi de mare pierdere. Şi astfel turcii, fiind convinşi de argaţii lor, ţin de atunci praznicul Sfîntului Foca cu evlavie şi au început să-l serbeze. Iar acum, cu trecerea îndelungată a timpului, atît s-a întărit ţinerea acestei serbări la barbarii cei mai lipsiţi de judecată (căci locuitorii regiunii aceleia sînt de cea mai adîncă barbarie), încît au obiceiul să întrebe pe preoţii creştini cînd va fi praznicul Sfîntului Foca, ca nu cumva, din neştiinţă, nedînd sfîntului cinstirea cuvenită, să-l pornească la mînie şi la răzbunare. Astfel, naivitatea omenească este la fel de prielnică binelui pe cît de potrivnică este răului şi din aceasta au răsărit mai apoi superstiţiile cărora li se acordă mai multă credinţă decît cuvintelor evanghelice sau apostolice. /

[×] prezident
[××] pierdere
[×××] pricina

144 *Глава шестая надесять*

О скончании мира

О фисическом и теологическом сея вселенныя системате рекохом уже в главе *О создании миров*, здеже чин самый видится требовати, да из ихже мухаммеданской опинии, яже о скончании мира и разорении сея махины у них обносятся и несуменно веруется тако быти, нечто покажем.

Последний сего мира день называют *Руз магшер* а просто *Кыамет гюни*, то есть день погибели или день последнейший, вселенную же сию огнем сгорети имущую с нашими веруют. Тогда бо, глаголют, бог повелит ангелам, определенным носити солнце и снег на него метати, да ближае к земли принесут оное и снег метати да престанут и тако от жара солнечного вся в моменте даже до пупа земли, егоже в седьмом земли дне быти сказуют, огнем воскурятся и сгорят. Год же, день и час единому токмо богу известен есть, обаче утверждают, яко сия, яже предложити имеем знамения мира конец предварити долженствуют.

Пророчество о взятии Рима. Во первых не может быти конец мира, аще не первее мусульманы Рим (егоже они обще *Кызыл елма*, то есть «Красное яблоко» называют) возьмут и 12 лет владети им будут. Куриозных[×] ради приложу зде провещание некое, еже от древнего предания у них не меньше верится, яко и славится: *Падишагумуз гелюр, кяфирун мемлекетин, алиюр: Кызыл елмаии алуб кабз еилер еди иладак гяурун кылыджи чикмазсе герек, оники иладак онларун беглигы идер. Кую япар баг дикер, багче баглар, огли кызы олур, оники илден сонгра, хырыстианун кылыджи чикар, ол турки герисине тюскюре*, яже слово в слово предложенная, сице разумеются: «Наш император приидет, неверных страну возьмет, яблоко красное (то есть Рим) завоюет и одержит 7 лет (или в седьмое лето) меч неверный из ножен не извлечется 12 лет обладают ими (сиречь мусульманы христианами), кладязи отверзут,
145 насадят винограды, вертограды свяжут (то есть в созрение приведут) / сынов и дщерей породят. По дванадесяти же летех, христианский меч изыдет (из ножен своих) и турчина вспят прогонит». За силу лжеисповедания сего народ к фабулам склонный и удобоверный твердо верует, яко отманское государство не имать упасти, разве при конце мира. От чего:

Второе, толковники *Курана* и сицевых провещаний по общему излагают согласию, яко при конце мира не токмо отманское государство (еже не иныя ради вины, большое над всех, сильнейшее и благополучнейшее мнится быти, разве что обладает Меккою, Мединою, Иерусалимом и Дамаском, зане сия четыри места и грады за святые имеются) но и протчие все мухаммеданские области порабожщены имеют быти и воничтожитися оружием и силою народа северного, егоже они нарицают *Вениасфер*, которое слово в арапском языке двойственное имеет знаменование, *бен* убо знаменует «сыны», *асфер* же, аще в множественном числе возьмется, знаменует «походы, полки, воинства». Паки *асфер*, аще в единственном числе возмется, знаменует «жолтый» или «рыжий», от которого имени обычай имеют називати народ *сикалаб*, то есть славенский: «сынами похода, воинства и полков или сынами народа рыжего, или желтого».

× любопытных

Despre sfîrșitul lumii

Despre sistemul fizic și teologic al lumii acesteia am vorbit deja în capitolul *Despre zidirea lumilor*. Aici însăși rînduiala se vede că cere să arătăm ceva din opinia muhammedană despre cele ce se spun și se cred fără de îndoială la ei că vor fi așa, cu privire la sfîrșitul lumii și la distrugerea acestei mahine [555].

Ultima zi a lumii acesteia o numesc *Ruz mahșer*, iar simplu *Kîamet ghiuni* [556], adică „Ziua pierzării" sau „Ziua cea mai de pe urmă", iar lumea aceasta ei cred, ca și ai noștri, că va arde cu foc. Atunci, zic ei, Dumnezeu va porunci îngerilor ce sînt rînduiți să poarte soarele și să arunce zăpadă în el să-l aducă mai aproape de pămînt și să nu mai arunce zăpadă și astfel, de dogoarea soarelui, toate se vor aprinde de foc și vor arde într-o clipă pînă la buricul pămîntului, despre care ei spun că e în al șaptelea fund al pămîntului. Anul, ziua și ceasul numai unuia Dumnezeu îi sînt cunoscute, însă afirmă că aceste semne pe care le vom înfățișa trebuie să premeargă sfîrșitului lumii.

Prorocie despre cucerirea Romei. Mai întîi, zic ei, nu poate veni sfîrșitul mai înainte ca musulmanii să ia Roma (pe care o numesc de obicei *Kîzîl elma*, adică „Mărul roșu") [557], și să o stăpînească 12 ani. Iar pentru cei curioși [×] voi adăuga aici o prezicere dintr-o tradiție veche, care la ei este pe cît de crezută, pe atît pe slăvită: *Padișahumuz gheliur, kefirun memleketin aliur, Kîzîl elmaii alub kabz eiler edi iladak ghiaurun kîlîdji cikmazse gherek, oniki iladak onlarun begligî. Kuiu iapar bag diker, bagce baglar, ogli kîzî olur, oniki ilden songra hîrîstianun kîlîdji cikar, ol turki gherisine tiuskiure* [558], ceea ce tradus cuvînt cu cuvînt se înțelege: „Împăratul nostru va veni, țara celor necredincioși va lua, Mărul Roșu (adică Roma) va cuceri și-l va stăpîni șapte ani (sau în al șaptelea an). Sabia necredincioasă nu se va scoate din teacă, doisprezece ani îi vor stăpîni (musulmanii pe creștini), fîntînile vor deschide, vor sădi vii, vor lega grădini (adică le vor aduce la rod), / vor naște fii și 145
fiice. Iar după doisprezece ani, sabia creștină va ieși (din teaca sa) și pe turc îl va goni îndărăt". În virtutea acestei pseudomărturisiri, poporul înclinat spre fabule și lesne crezător crede cu tărie că statul otoman nu va cădea decît la sfîrșitul lumii. De unde:

În al doilea rînd, interpreții *Curanului* și ai prezicerilor de acest fel spun, de comun acord, că la sfîrșitul lumii statul otoman (care e socotit mai mare peste toate, mai puternic și mai fericit nu din altă cauză decît pentru că stăpînește Mecca, Medina, Ierusalimul și Damascul, aceste patru locuri și cetăți fiind socotite drept sfinte) și celelalte regiuni vor fi subjugate și nimicite de arma și puterea uni popor nordic pe care ei îl numesc *beniasfer* [559], care cuvînt în limba arabă are o dublă semnificație: *ben* înseamnă „fii", iar *asfer* la plural înseamnă „campanii, polcuri, oștiri"; iarăși *asfer* la singular înseamnă „blond" sau „roșcovan", de la care nume au obiceiul de a numi poporul *sikalab* [560], adică slav, „fii ai campaniilor, oștirii și polcurilor" sau „fii ai poporului roșcovan sau blond". De aceea nu există printre turci și

× interesați

Чесо ради несть в турках и едва не во всех мухаммеданех ученой или простак, иже бы по сему своих предков древнему преданию не утверждал и не верил, яко государство отманское, купно же и вся область мухаммеданская от народа желтого или рыжего поработитися и опровергнутися имеет. Того ради, аще и многажды от немецких императоров турки поражены и побежденны суть, обаче никакоже отчаяваются самый Рим взяти и яко по том не чрез иного какового народа христианского, токмо чрез рыжего (егоже нецыи от них россиский или московский народ быти толкуют) от самого Рима даже до Дамаска прогнаны могут быти. Егда же христианское оружие в Дамаск достигнет, тогда и конец мира быти глаголют.

Аджиудж Маджиудж. Третие из баснотворной о Александре Великом Македонском истории пристрояют, яко в оное время бысть некий маловозрастный [x] народ емуже имя Аджиудж Маджиудж (которое название во правду от Гог и Магог в *Святом писании* реченных взято и из истинного пророчества в лжепророчество Кураново обращено). И сказывают, что сего народа человецы,
146 толь малого возраста / суть, яко единый воин их к древцу [xx] василковому коня привязати и на оном все свое оружие и одежды своя повесити и под сению его так спати имеет, аки бы нашего возраста человек спал под долголетным и густейшим явором; подобно, аще когда обретают сандалия [xxx] наши глаголют, яко зело пространную обрели себе гостиницу [xxxx]. Сей притворный народ за пределами сего мира в другом мире паче сего пространнейшем живущий многие и жестокие войны с Александром Великим имел и не хотя его допустити к воде животной на пути тяжкия и различныя препятия нанесе, таже оружием Александровым пораженный и побежденный за горами *Каф* вселился, егоже Александр, создав в округ горы медную стену от сообщества с сим населенным миром (егоже арапы *Руби мескюн* нарицают) отлучил и нападение их, которые прежде зело часто творяху, пресек.

Стена Александрова. И повелением божиим народ оный даже до скончания мира за оною (юже *Седди Искендер*, то есть оплотом [xxxxx] Александровым нарицают) медною стеною пребывати имать, о егоже усиловании и тщании сотворити паки на сей мир нападение иную много лучшую буесловят фабулу. Сказуют бо, по внегда Александр *аджюджиев* и *маджюджиев* народ стеною оною медною заключил, оный неусыпными трудами силится, во еже бы разрушив стену, паки на жителей мира сего нападение сотворити. Но понеже орудий [xxxxxx] железных к делу своему угодных и не имеют и сделати не умеют, того ради от первого часа нощи даже до зари утренния, все вкупе языками своими стену лижут. И тако близ свитания в толикую тонкость приводят, яко не остатися ей толстейшой разве против луковыя кожицы [xxxxxxx]. Что видя они и надеющеся уже изыти, все великим восклицают гласом и глаголют: «Се ныне изыдохом». На сие оных речение, бог паки стену оную медную целу творит и в первую толстоту приводит. Тако по все нощи стену лижуще,

---

[x] карлый
[xx] былию
[xxx] обуви или башмаки
[xxxx] квартеру
[xxxxx] оградою
[xxxxxx] снастей
[xxxxxxx] пера или листа

aproape printre toţi muhammedanii învăţat sau neînvăţat care, după această veche tradiţie a înaintaşilor, să nu afirme şi să nu creadă că statul otoman şi împreună cu el toată latura muhammedană va fi subjugată şi doborîtă de un popor blond sau roşcovan. De aceea, deşi turcii au fost bătuţi şi învinşi de multe ori de către împăraţii nemţi, nu pierd nădăjdea că vor cuceri Roma şi că, după aceea, nu vor putea fi alungaţi de vreun alt popor creştin decît de cel roşcovan (pe care unii dintre ei îl tîlcuiesc că este poporul rus sau moscovit) de la Roma pînă la Damasc. Iar cînd armele creştine vor ajunge la Damasc, atunci, zic ei, va fi sfîrşitul lumii [561].

Adjiudj-Madjiudj. În al treilea rînd potrivesc din istoria fabuloasă a lui Alexandru cel Mare Macedon că în vremea aceea va fi un popor mic de statură [x] numit *Adjiudj-Madjiudj* (denumire luată în realitate de la cei numiţi în *Sfînta Scriptură* Gog şi Magog *, transformînd adevărata prorocie într-o prorocie mincinoasă a *Curanului* **). Şi spun că oamenii acestui popor sînt de o statură atît de mică,/încît un ostaş de-al lor va lega calul la tulpi- 146
na [xx] busuiocului şi va atîrna pe el toate armele şi hainele sale şi va dormi la umbra lui aşa cum ar dormi un om de statura noastră sub un dud stufos şi de mulţi ani; tot aşa, cînd vor găsi ei sandalele [xxx] noastre vor spune că au găsit un han [xxxx] foarte larg. Acest popor făţarnic care stăpîneşte dincolo de hotarele lumii acesteia, în altă lume cu mult mai largă decît aceasta, a avut multe şi cumplite războaie cu Alexandru cel Mare şi, nevrînd să-l lase pînă la apa cea vie, i-a pus grele şi felurite piedici, apoi, fiind bătut şi învins de armele lui Alexandru, s-a sălăşluit dincolo de munţii *Kaf*. Iar Alexandru l-a despărţit de această lume locuită (pe care arabii o numesc *Rubi meskiun*) [562], zidind în jurul muntelui un zid de aramă [563], şi a curmat năvălirile lor pe care mai înainte le făceau foarte des ***.

Zidul lui Alexandru. Din porunca lui Dumnezeu, poporul acela va petrece pînă la sfîrşitul lumii dincolo de zidul de aramă (pe care îl numesc *Seddi Iskender*, adică „Zidul[xxxxx] lui Alexandru")[564]. Despre silinţa şi stăruinţa lui de a face iarăşi o invazie în lumea aceasta au brodit o altă fabulă mult mai bună. Ei spun că după ce a închis Alexandru prin zidul acela de aramă poporul *adjiudjilor* şi al *madjiudjilor*, acela se sileşte ca, prin trude neostoite, stricînd zidul, să dea din nou năvală peste locuitorii lumii acesteia. Dar fiindcă n-au unelte[xxxxxx] de fier potrivite pentru lucrarea lor şi nici nu ştiu să le facă, de la primul ceas al nopţii şi pînă în zorile dimineţii ling cu toţii zidul cu limbile. Şi astfel, cînd aproape se luminează, îl aduc la o astfel de subţirime, că nu rămîne mai gros decît o cojiţă[xxxxxxx] de ceapă. Văzînd ei acest lucru şi nădăjduind de acum să iasă, strigă toţi într-un glas şi zic: „Iată, acum vom ieşi". La vorba aceasta a lor, Dumnezeu face la loc zidul acela de aramă şi-l aduce la grosimea cea dintîi. Şi astfel, lingînd zidul în fiecare

---

x pitic
xx lujerul
xxx încălţămintea sau cizmele
xxxx cvartir
xxxxx împrejmuirea
xxxxxx arme
xxxxxxx foiţă sau frunză

* *Ezechiel*, 38, 2—3; 39, 1 şi urm.
** *Coran*, XVIII, 96; XXI, 95—96.
*** Cf. *Istoriia despre marele Alexandru împărat*, în *Cărţile populare în literatura românească*, ed. Ion Chiţimia şi Dan Simonescu, vol. I, Bucureşti, 1963, p. 67, şi *Coran*, XVIII, 94—97.

богу же противно оную возобновляющу, неусыпными и суетными томят себе трудами. Егдаже восхощет бог конец сотворити миру сему, карлы оные (глаголют) вручат себе воли божией и рекут: «Се богу изволившу изыдем». И тако им от бога попустится тогда, да всю стену пролижут и разорят. И сотворше то, по подобию саранчи нападут на весь круг земный и так людей, яко и протчая животная, яко траву снедят и потребят, кроме единых мусли-
147 манов. Мнят бо / яко их надзвычайно бог от лютости оных соблюдет и то имеет быти по божию строению, да верных своих чрез надходящего *Теджджиала* (то есть Антимухаммеда), тиранство искусит, твердо ли в своей верности пребудут? О чем сицевая сказуют:

Теджджиал. Четвертое яко Теджджиал имеет быть злейший паче всех человек, ихже солнце виде и нечестивейший, богу же и пророку то есть Мухаммеду, чрез вся и во всех противнейший. Учити будет да превратно читают *Курана*, то есть противословным и противным образом, сиречь, идеже чтется во имя божие, да читают не во имя божие, идеже бог миров, да чтут не бог миров, идеже бог милосердый, да чтут бог немилосердый и протч. Утверждают, яко он первее в Дамаске явитися имеет, оттуду же во Иерусалим, в Медину и в Мекку с великою гордостию и кичением приидет и диавольскими хитростьми и волхвованиями неслыханные и ужасные покажет дивы[×] и себе проповесть вселенныя Господа и обладателя. Всю же силу чарования и волхвования его сказуют быти во власах ословых, на негоже по подобию Бурака Мухаммедова всядет, от всякого бо власа осла его, аки от сладчайшего мусикийского инструмента согласный и сладостный глас изыдет. И из толь многих паче же бесчисленных власов бесчисленныя согласия и песни ко услаждению и привлечению слушающих ушес произведутся. Человецы же в вере немощнии, слышавше оные песни, так обезумятся и сладости ради пения аки от ума отступят, яко оттоле не возмогут от него отлучатися или отступити, но всего чувствования и разума лишенны в любовь его удовлятися и всюду последствовати тому будут. Паки все оные, иже поклонятся тому, яко богу всех тварей, заповедем же и повелениям его повинутся возъимеют вся мирская благополучия и богатства и чрез три лета (ибо толикоеж число лет и обладанию его быти глаголют) все им обильно будет, что-либо во уме своем помыслят и необузданною возжелают похотию. А иже оному веровати не будут ниже согласия мусикии его восхотят слушати, уши свои бумашками заткнути имеют, которые (бумашки) ангели тогда дадут им (сего ради мухammедане, где-либо хартиицу или бумагу на улице или на ином нечистом месте поверженну обретают, подъемлют ю и в некой храминных[××] стен скважне полагати обычай имеют,
148 да аще во дни их случитися приити *Теджджиалу* имети / будут ангели откуду возьмут хартиицы, аще ли же во время иных случится, аки помощь своим братиям и единоверным имуще подати, сие приуготовляют бумашки).

Муслиманам, галголют, иго *Теджджиала* отвергающим, несносное будет нещастие, бедности же и окаянства привнидут нестерпимые и между протчими сия им аки особливая казнь будет, яко чего-либо рукою прикоснутся, оное абие в злато превратится, чего ради хлеб к вкушению, вода к питию, древо к сожжению им не обрящется, вся бо в злато обращающаяся родят им сухоту и глад, внутрняя их снедающии. И сицевым злата изобилием протчих же вещей

[×] чудеса
[××] домовных

noapte, iar Dumnezeu, dimpotrivă, reînnoindu-l, se chinuiesc cu osteneli necontenite şi zadarnice. Iar cînd va voi Dumnezeu să aducă sfîrşitul lumii acesteia, piticii aceia (zic ei) se vor lăsa în voia lui Dumnezeu şi vor zice: „Iată, vom ieşi cînd va binevoi Dumnezeu". Şi astfel, abia atunci le va îngădui lor Dumnezeu să lingă şi să strice tot zidul. Şi făcînd acest lucru vor năvăli ca lăcusta pe întreaga suprafaţă a pămîntului şi vor mînca şi vor nimici atît pe oameni, cît şi celelalte vietăţi ca iarba, afară de musulmani.
Căci socotesc ei/ că Dumnezeu, în mod excepţional, îi va păzi de cruzimea 147
acelora, şi acel lucru va fi după rînduiala lui Dumnezeu, ca să-i încerce pe cei credincioşi ai săi prin tirania lui *Tedjdjiali*[565] (adică a lui Antimuhammed) dacă petrec ei cu tărie în credinţa lor. Despre acestea spun aşa:

Tedjdjial. În al patrulea rînd, *Tedjdjial* va fi cel mai rău dintre toţi oamenii pe care i-a văzut soarele şi cel mai nelegiuit, iar lui Dumnezeu şi Profetului, adică lui Muhammed, le va fi prin toate mijloacele şi întru toate cel mai potrivnic. *Curanul* va învăţa să-l citească răstălmăcit, adică cu cuvinte împotrivă şi pe dos, adică unde se citeşte „În numele lui Dumnezeu" să citească „Nu în numele lui Dumnezeu"; şi unde este „Dumnezeul lumilor" să citească „Nu Dumnezeul lumilor"; unde este „Dumnezeul cel milostiv" să citească „Dumnezeul cel nemilostiv" şi aşa mai departe. Se afirmă că el se va arăta mai întîi în Damasc, iar de acolo în Ierusalim, în Medina şi în Mecca, va veni cu mare trufie şi îngîmfare şi cu şiretenii diavoleşti şi vrăji, va arăta ciudăţenii[×] nemaiauzite şi înfricoşate şi se va propovădui domn şi stăpîn al lumii. Iar toată puterea fermecătoriei şi vrăjitoriei lui spun că va fi în părul măgarului, pe care va încăleca asemenea lui Muhammed pe Burak. Din fiecare fir de păr al măgarului lui va ieşi un glas armonios şi dulce ca dintr-un dulce instrument muzical. Şi dintr-atît de mult şi mai ales nenumărate fire de păr se vor produce nenumărate acorduri şi cîntări spre îndulcirea şi fermecarea urechilor celor ce vor asculta. Iar oamenii cei slabi în credinţă, auzind acele cîntări, aşa vor înnebuni şi îşi vor ieşi din minţi din cauza dulceţii cîntării, încît de atunci nu vor putea să se mai despartă sau să se depărteze de el, ci, lipsiţi de orice simţire şi judecată, vor fi robiţi de dragostea lui şi-i vor urma pretutindeni. Şi, iarăşi, toţi cei ce i se vor închina lui ca Dumnezeului tuturor făpturilor şi se vor supune sfaturilor şi poruncilor lui vor avea toate bunătăţile şi bogăţiile lumeşti şi timp de trei ani (căci acest număr de ani spun că va fi stăpînirea lui) le vor avea pe toate din belşug, orice le-ar gîndi mintea şi orice vor dori cu pofta lor neînfrînată. Iar cei care nu-i vor crede aceluia, nici vor vrea să asculte armonia muzicii lui îşi vor astupa urechile cu foiţe, care (foiţe) le vor fi date atunci de îngeri (de aceea muhammedanii unde se află vreo foiţă sau hîrtie pe stradă sau aruncată în alt loc necurat o ridică şi au obiceiul să o pună într-o crăpătură a peretelui casei[××] pentru că, dacă se va întîmpla
ca în zilele lor să vină *Tedjdjial*, îngerii să aibă / de unde să ia foiţa; iar de 148
se va întîmpla acest lucru în zilele altora, ei pregătesc aceste foiţe vrînd să dea ajutor fraţilor lor şi celor de o credinţă).

Ei spun că musulmanilor care vor refuza să se supună lui *Tedjdjial* le va veni o nenorocire insuportabilă, sărăcie şi ticăloşii de nesuferit, iar între altele le va mai veni şi această pedeapsă anume că, de se vor atinge cu mîna de ceva, acel lucru se va preface îndată în aur; de aceea pentru ei nu se va găsi pîine de mîncare, apă de băut, lemne de foc, pentru că prefăcîndu-se toate în aur li se vor face o sete şi o foame care le vor mistui măruntaiele.

× minuni
×× locuinţei

крайним оскудением все верные божии к последнему и беднейшему приведутся дыханию, обаче не попустит бог умрети им или весьма погибнути (зане сим образом хощет бог искусити своих и не погубити верных), но чрез имущего наступити *Мегдии земан* (о немже зри мало нижше) и восприяти всю область мусlimанскую, все верные в первое благополучия состояние паки приведены будут. Протчее *Теджджиал* на челех подражателей своих вообразит горящим железом, яко печать, написание имени своего, да тем возмогут от протчих распознанны быти.

Мегди. Исполнившимся же *Теджджиалова* обладания трем летом пошлется, глаголют, от бога царь некий, емуже имя *Мегди* (или сложне *Мегди земан*, то есть «дары, благодать и благодеяние временам приносящий») той будет человек праведнейший всеми добродетельми и совершенством веры украшенный, аще и не пророк, но делами и чудесы не неравный пророкам. Сей всех Антимухаммедовых воследователей, сиречь ихже печатию того назнаменанных обрящет, не малою поразит пагубою и многих от них убиет. Оставшихся же мухаммеданов в вере и законе *Курановом* утвердит и все вещей состояние в покой и в тишину приведет. Обаче не абие *Теджджиалу* конец будет, но, исполненным бывшим и Мегдиевым трем (или яко инии толкуют тридесятим) летом, Иисус Христос с небес снидет в крепости десницы и в победоносном оружии. И совокупив силу свою с полками *Мегдиевыми*, первее самого *Теджджиала*, таже подражателей его всех на смерть побиети весь земленый круг от смрада толь нечестивых человеков очистит. Протчее пораженным бывшим антимухаммеданом, баснословят, яко и Христос сладкую
149 и тихую возъимеет смерть. Сию толь страшилищную / о смерти Христовой ложь из тексту *Куранова* расширяют, иже в главе 28 тако глаголет: «Бог (аки бы Христос сам о себе глаголал) мене мужа не трудного, но зла неимуща создал и на мне есть спасение божие, в день рождества моего и смерти, от неяже жив паки прииду». И сия убо знамения суть, яже мухаммеданом снятся и конец мира предварити имущая от них веруются.

Скончание мира. О самом же мира и всея твари скончании и о смерти всех живущих, тако сказуют: По третием, глаголют, после смерти Христовои дни, ангел смерти *Исраил* вострубит великоіо трубою (трубу жу оную сказуют быти длиною 500 лет пути равняющуюся), обаче не страшно, но сладко, зане на глас той едини ангели, муслиманы (а не и неверные) и вся протчая животная умрети имут. И то сотворено будет по божию сторению, да не како верные с протчими неверными огнем возгорелибыся, бог бо хощет над едиными неверными махину мира разорити. И того ради, да бы верные такового последнего не пострадали и не дознали окаянства, их прежде всех тихим и сладким гласом трубным от смертныя сея жизни пренести уставил. О нихже *Куран*: «В службе, глаголет, божией убиенных, никтоже да непщует мертвых быти и на путех божиих умирающих, никакоже подобает нарещи мертвыми». И в главе 48 глаголет: «Во первых убо на глас трубный, вся смерти

Cu un asemenea belşug de aur şi cu lipsa totală a celorlalte lucruri, toţi credincioşii lui Dumnezeu vor fi aduşi la cea mai de pe urmă şi mai nenorocită suflare, însă Dumnezeu nu va îngădui ca să moară sau să piară cu totul (pentru că prin acestea Dumnezeu vrea să pună la încercare pe ai săi, iar nu să-i piarză pe cei credincioşi), ci, prin *Mehdii zeman* (despre care vezi puţin mai jos), care va veni să ia întregul ţinut musulman, toţi credincioşii vor fi aduşi din nou la starea fericirii celei dintîi. Apoi *Tedjdjial* va înfiera cu fier roşu pe fruntea urmaşilor săi, ca o pecete, scrierea numelui său, ca prin aceea să poată fi recunoscuţi dintre ceilalţi.

Mehdi. Iar cînd se vor împlini cei trei ani ai stăpînirii lui *Tedjdjial* se spune că va fi trimis de la Dumnezeu un împărat cu numele de *Mehdi* (sau mai complet *Mehdii zeman*, adică „Cel ce aduce timpurilor daruri, har şi binefacere") [566]. Acela va fi un om foarte drept, împodobit cu toate virtuţile şi cu credinţă desăvîrşită, deşi nu proroc, dar egal cu prorocii prin faptele şi minunile lui. Acesta îi va lovi cu nenorocire mare, şi pe mulţi îi va ucide, pe toţi cei ce l-au urmat pe Antimuhammed, adică pe cei pe care îi va afla însemnaţi cu pecetea aceluia şi pe mulţi din ei îi va omorî. Iar pe muhammedanii rămaşi îi va întări în credinţă şi în legea *Curanului* şi întreaga stare a lucrurilor o va aduce la odihnă şi linişte. Dar sfîrşitul lui *Tedjdjial* nu va fi îndată, ci cînd se vor împlini cei trei ani (sau cum tîlcuiesc unii treizeci) ai lui Mehdi, Iisus Hristos se va pogorî din cer întru tăria dreptei şi a armelor purtătoare de biruinţă. Şi unindu-se puterea sa cu oştile lui *Mehdi*, îi va lovi de moarte mai întîi pe însuşi *Tedjdjial* şi pe toţi adepţii lui şi va curăţi toată suprafaţa pămîntului de putoarea acelor oameni atît de nelegiuiţi. Apoi, povestesc ei, cînd vor fi loviţi şi omorîţi aşa toţi antimuhammedanii, şi Iisus Hristos va avea o moarte dulce şi liniştită. Această minciună atît de înspăimîntătoare / despre moartea lui Hristos o scot din textul *Curanului*, care în 149
capitolul 28 zice astfel: „Dumnezeu (ca şi cum ar vorbi Hristos despre sine) nu m-a zidit pe mine spre muncire, ci fără de răutate, şi peste mine este mîntuirea lui Dumnezeu în ziua naşterii mele şi a morţii; din care voi veni tot viu"*. Acestea sînt semnele pe care le visează muhammedanii şi despre care se crede la ei că vor premerge sfîrşitul lumii.

Sfîrşitul lumii. Iar despre sfîrşitul lumii şi al întregii creaţii şi despre moartea tuturor celor ce vieţuiesc, spun astfel: La trei zile după moartea lui Hristos, îngerul morţii *Israil* va suna dintr-o trîmbiţă mare (trîmbiţa aceea spun că e de o lungime egală cu o cale de 500 de ani), însă nu groaznic, ci dulce [567], pentru că la glasul acela numai îngerii, musulmanii (iar nu şi necredincioşii) şi toate celelalte vieţuitoare vor muri. Acest lucru va fi după rînduiala lui Dumnezeu, ca nu cumva credincioşii să se aprindă de foc împreună cu necredincioşii, căci Dumnezeu vrea ca numai asupra celor necredincioşi să dărîme mahina lumii **. De aceea, pentru ca cei credincioşi să nu sufere acest lucru şi să nu cunoască nenorocirea, a rînduit să-i mute din această viaţă muritoare mai întîi pe ei, înaintea tuturor, printr-un glas lin şi dulce de trîmbiţă. Iar despre ei *Curanul* zice: „Pe cei ce au murit în slujba lui Dumnezeu nimeni să nu-i socotească morţi, şi pe cei ce mor în căile lui Dumnezeu nu se cuvine a-i numi morţi"***. Şi în capitolul 48 zice: „Întîi,

---

* *Coran*, XIX, 32—33: „[Dumnezeu] nu m-a făcut nici violent, nici nefericit. Pacea [lui] fie peste mine în ziua naşterii, în ziua morţii, în ziua învierii mele".

** Cp. Lucretii *De rerum natura*, V, 96.

*** *Coran*, II, 154.

подвергутся». А яко праведнии никоеяже ощутят тягости или туги смерти и долгого времени, тойже *Куран* в главе 55 глаголет: «Приступят (сиречь так от века, яко и недавно умершии) все, аки ничтоже медливше, ниже более преиде времени, неже яко дне час един».

Сгорение мира. Темже погребенным бывшим всем ангелам и мухаммеданам, ангел смерти второе возгласит в трубу, зело страшно и ужасно, на егоже глас солнце непорядочным движением (от ангел бо носящих и управляющих е, тогда оставлено будет) от высоты на нижняя спустится (растопив первее луну, звезды и все круги небесные) и вся презельною горячестию своею в моменте сожжет. От сего убо вселенныя пожара, прах огнистый упадет на главы неверных и диаволов, ихже вселютейше пожрет и в пепел обратит и аки в малейшие песка части сотрет их. Скончавшимся же и сим, повелит бог
150 да ангел смерти сам убиет себе / веруют бо, яко ничто же созданное есть, еже единою пития смертного, кроме самого бога, не вкусит. И тако умершу ангелу смерти Исраилу, абие последовати имеет общее воскресение, егоже начало сице имущее быти сказуют:

Глава седьмая надесять

О общем всех воскресении и последнем суде

Воскресение. Сказуют, яко первее восставит бог в живот ангела смерти, иже по повелению божию взяв туяжде трубу, долготою 500 лет пути равняющуюся и стоя во Иерусалиме, вострубит, на еяже глас ангели, диаволы, джины и души человеческие абие воскреснут, яже (души) излетающе соберутся к костем своим и плоти своя восставят и тако восстанут вси человецы от Адама даже до последнейшего человека.

Описание праведных. Совершенные убо (то есть доброго жития человецы) явятся в возрасте Адамовом и в образе Христовом, в томже одеянии в котором и погребены быша (того ради в бранех с неприятельми мертвых омывати мухаммедане обычая не имеют, но в тех его, ихже на себе имеяше одеждах, егда умре, погребают, да кровь, юже любве ради божия и ради умножения веры излиял, в лице его явится) просияют яко солнце, луна и звезды. От грешников же кийждо имети будет грехи своя написанны на челе своем, яже возмогут от всех прочитаны быти и бремена беззаконий, не токмо делом, но и в помышлении соделанных на хребте носити имут. Паки теж грешницы и все в зле жизнь препроводившии человецы велию лиц различность и странное безобразие имети будут. Ибо те, которые неправедными нападками[×] иных озлобиша[××] имети будут главы свиные. Прелестники, лживцы и богохуль-

[×] утеснениями
[××] смириша

la glasul trîmbiţei, toţi se vor supune morţii" *. Dar că drepţii nu vor simţi nici o greutate sau durere a morţii, nici timpul îndelungat, acelaşi *Curan* grăieşte în capitolul 55: „Se vor apropia toţi (atît cei morţi din veac cît şi cei mai de curînd) nezăbovind deloc, ca şi cum n-ar trece mai mult timp decît un ceas din zi" **.

Arderea lumii. Iar cînd vor fi îngropaţi toţi îngerii şi muhammedanii, îngerul morţii va suna a doua oară din trîmbiţă foarte înfricoşător şi groaznic [568]. La acel glas soarele, cu o mişcare dezordonată (căci atunci va fi părăsit de îngerii ce-l poartă şi-l conduc), se va coborî din înălţime la cele mai de jos (topind mai întîi luna, stelele şi toate sferele cereşti) şi le va arde pe toate într-o clipă cu dogoarea sa foarte mare. De la acest incendiu al lumii va cădea praf de foc pe capetele celor necredincioşi şi ale diavolilor, pe care îi va mistui în chip foarte cumplit, îi va preface în cenuşă şi-i va fărîmiţa parcă în fire mici de nisip. Iar cînd se vor sfîrşi şi acestea, va porunci Dumnezeu ca îngerul morţii să se omoare, / căci ei cred că nu există creatură care să nu 150
guste din băutura morţii, afară de Dumnezeu însuşi. Şi astfel, cînd va muri îngerul morţii Israil, îndată va urma învierea cea de obşte, al cărei început spun că are să fie aşa:

Capitolul al şaptesprezecelea

Despre învierea de obşte a tuturor şi despre Judecata din urmă

Învierea. Spun că Dumnezeu va ridica la viaţă mai întîi pe îngerul morţii [569], care, după porunca lui Dumnezeu, luînd aceeaşi trîmbiţă lungă ca o cale de 500 de ani şi stînd în Ierusalim, va trîmbiţa. La glasul ei, îngerii, diavolii, *djinii* şi sufletele omeneşti vor învia îndată şi zburînd (sufletele) se vor aduna la oasele lor şi-şi vor ridica trupurile şi astfel se vor scula toţi oamenii de la Adam pînă la cel din urmă om.

Descrierea celor drepţi. Cei desăvîrşiţi (adică oamenii cu vieţuirea bună) se vor arăta de vîrsta lui Adam şi în chipul lui Hristos, în îmbrăcămintea cu care au fost înmormîntaţi (de aceea în războaiele cu vrăjmaşii muhammedanii n-au obiceiul să-i spele pe cei căzuţi, ci-i îngroapă cu hainele pe care le au pe ei cînd mor, pentru ca sîngele pe care l-au vărsat pentru dragostea de Dumnezeu şi pentru sporirea credinţei să se arate în faţa lui) [570]. Ei vor străluci ca soarele, luna şi stelele. Dar fiecare dintre cei păcătoşi va avea scrise păcatele sale pe frunte şi vor putea fi citite de toţi, iar poverile fărădelegilor făcute nu numai cu fapta, ci şi cu gîndul le vor purta în spate. Păcătoşii şi toţi oamenii care şi-au petrecut viaţa în răutate vor avea chipurile foarte diferite şi urîte. Astfel, cei care i-au asuprit[×] pe alţii cu împilări[××] nedrepte vor avea capete de porc; înşelătorii, mincinoşii şi hulitorii de Dumnezeu vor

---

× care i-au supus
×× apăsări

* *Coran*, XXXIX, 68: „Se va suna din trîmbiţă: cei din ceruri şi cei de pe pămînt vor fi fulgeraţi" (cp. şi XLVI, 35).
** Cp. *Coran*, XX, 104; LXXIX, 46 (?).

ники имети будут толстые языки и толь страшно надменные, яко не возмогут втягнути оные в уста своя и укрыти. Императоры, цари, князи и протчие властители много над протчих вознесутся и по подобию гор паче иных велицы явятся, да от всех равно зримы будут. Мучителей бо и неправедных и лакомых
151 лица будут чернейшие и безобразнейшие / и того ради паче иных пред богом смятутся; горделивые же и высокоумные будут меньши всех и от всех попрутся ногами и смирятся, гордым бо сам бог неприятель и супостат есть.

Таже все народы разлучит бог на 70 чинов или сонмов, зане толикоеж число племен человеческих быти веруют. И сотворит, да все пред судищем справедливости божия, по ряду, един сонм за другим, явятся. Ниже потребно будет на оном суде божием свидетелей, понеже все члены телесные, коегождо дела показывати будут и обвиняти имут господина своего о всяком, аще и малейшем чрез них и чрез скверные своя помыслы соделанном гресе, хотя в самое дело и не произвели своя похоти и злая желания. Михаил же Архангел держати будет мерило[×] правосудия божия, имже веситися[××] имут души, где грешницы тяжки, праведницы же легки покажутся. Тогда явится Мойсей, Христос, и Мухаммед и кийждо их подымет свое знамя, под которыми праведные по их книгам и законам покровительство[×××] возъимеют. Простертым убо бывшим оным знаменам, повелит бог солнцу да приближится к лицу земли, высотою отстоящи от нея на 10 лактей и 70 000 крат теплейшие и жарчайшие да испустит лучи. Чесому бывшу, праведные иудеи под сень знамене Мойсеева, праведные же христиане под сень знамения Христова а праведные мухаммедане под сень знамене Мухаммедова прибегнут и тако покровенни в прохладе от паления солнечного невредны пребудут. Грешницы же и невернии в моменте тысяща тысящ крат сгорят и тысящя тысящ крат паки целы будут. Тогда христиане ко Христу, иудее же к Мойсею восклицающе и плачуще рекут: «На вас надеющеся и вам веровавше, се уже осуждаемся и гнев божий страждем нестерпимый». Иисус же Христос и Мойсей начнут поносити им глаголя: «Лжете, нечестивейшии лживцы. Ибо аще бы *Пентатевх* и *Евангелие* не растлили бысте и истинные книг заповеди во лжу словес ваших не преложили бысте, познали бы убо и уразумели из оных, яко последнейший пророк приити имать Мухаммед и чрез того научилибыся слову божию целому, чистому и каковое потом в *Куране* написася. Сия бо вами мы непрестанно прорицахом и учихом, вы же непокориви бывше, книги божие исказисте, ложны сотвористе, пророков божиих убисте и божиим заповедем непослушни явистеся и се ныне того ради по праведному изречению
152 божию воздается вам по делом вашим. Темже / не за нашу, но за вашего злобства и неверствия винность, праведно казними есте. Рцыте ми — скажет Христос — где написано было во *Евангелии* и когда аз рекох о мне, яко сын божий есмь и мати моя, Мариа, богиня есть? Се бог тайная сердец ведый и вся сокровенная разумяй весть, аще что таковое аз рех когда».

Сия изрекши и им поносив, правосудия и отмщения от бога воспросит Христос и сим найпаче гнев божий на них возбудит. Тако совершившуся суду

[×] безмен
[××] важитися
[×××] защищение

avea limbile groase şi atît de umflate, încît nu le vor putea trage şi ascunde în gură. Împăraţii, ţarii, prinţii şi ceilalţi stăpînitori se vor înălţa mult peste ceilalţi şi se vor arăta asemenea munţilor, mai mari decît alţii, ca să fie văzuţi la fel de toţi. Căci feţele tiranilor şi ale celor nedrepţi şi lacomi vor fi foarte negre şi hidoase, / de aceea se vor tulbura mai mult decît alţii în faţa lui 151
Dumnezeu. Cei trufaşi şi cei ce se socotesc deştepţi vor fi mai mici decît toţi, vor fi călcaţi cu picioarele de către toţi şi se vor smeri, căci celor mîndri însuşi Dumnezeu le este vrăjmaş şi potrivnic *.

Dumnezeu va despărţi toate popoarele în şaptezeci de categorii sau cete pentru că ei cred că atîtea neamuri de oameni vor exista. Şi va face ca toate să se arate pe rînd, ceată după ceată, înaintea judecăţii dreptăţii lui Dumnezeu. Şi nu va fi nevoie de martori la acea judecată a lui Dumnezeu, pentru că toate mădularele trupului vor arăta faptele fiecăruia şi-l vor acuza pe stăpînul lor de toate păcatele pînă la cel mai mic făcut prin ele şi prin gîndurile cele spurcate, chiar dacă n-au făptuit poftele şi dorinţele lor cele rele. Iar Mihail arhanghelul va ţine cîntarul [×] dreptei judecăţi a lui Dumnezeu cu care se vor cîntări [××] sufletele, în care păcătoşii se vor arăta grei, iar cei drepţi uşori. Atunci se vor arăta Moise, Hristos şi Muhammed şi fiecare dintre ei îşi va ridica steagul său, sub care vor avea ocrotire [×××] cei drepţi după cărţile şi legile lor. Cînd vor fi desfăşurate acele steaguri, va porunci Dumnezeu soarelui să se apropie de pămînt la o înălţime de zece coţi şi să sloboadă raze de şaptezeci de mii de ori mai calde şi mai dogorîtoare. Cînd se va întîmpla aceasta, iudeii cei drepţi vor alerga sub steagul lui Moise, creştinii cei drepţi sub steagul lui Hristos, iar muhammedanii cei drepţi sub steagul lui Muhammed şi astfel acoperiţi vor petrece la răcoreală, nevătămaţi de arşita soarelui. Iar cei păcătoşi şi necredincioşi vor arde într-o clipă de o mie de ori şi de o mie de ori vor fi iarăşi întregi. Atunci, strigînd şi plîngînd, vor zice creştinii către Hristos şi iudeii către Moise: „Nădăjduind în voi şi crezîndu-vă pe voi, iată că ne osîndim şi înfruntăm mînia lui Dumnezeu cea de neîndurat". Iar Iisus Hristos şi Moise vor începe a-i ocărî grăind: „Minţiţi, mincinoşi nelegiuiţi, căci dacă n-aţi fi stricat *Pentateucul* şi *Evanghelia* şi n-aţi fi prefăcut poruncile cele adevărate ale cărţilor întru minciuna cuvintelor voastre aţi fi cunoscut şi aţi fi înţeles din acelea că are să vină prorocul cel mai de pe urmă, Muhammed, şi aţi fi învăţat prin el cuvîntul lui Dumnezeu cel întreg, curat, aşa cum s-a scris pe urmă în *Curan*. Acestea toate necontenit vi le-am prorocit şi v-am învăţat, dar voi, nesupuşi fiind, aţi denaturat cărţile lui Dumnezeu, le-aţi falsificat, pe prorocii lui Dumnezeu i-aţi omorît, şi poruncilor lui Dumnezeu v-aţi arătat neascultători, de aceea, după dreapta hotărîre a lui Dumnezeu, vi se răsplăteşte acum vouă potrivit faptelor voastre. Deci / nu din pricina noastră, 152
ci pentru vinovăţia răutăţii şi necredinţei voastre sînteţi pedepsiţi după dreptate. Spuneţi-mi — va zice Hristos — unde a fost scris în *Evanghelie* şi cînd am spus eu despre mine că sînt Fiul lui Dumnezeu şi că maica mea Maria este Dumnezeu? Iată, Dumnezeu, care cunoaşte cele tainice ale inimilor şi le pricepe pe cele ascunse, ştie dacă am spus eu cîndva aşa ceva".

Zicînd acestea şi dojenindu-i, Hristos va cere de la Dumnezeu dreaptă judecată şi răzbunare şi cu aceasta va întărîta şi mai mult mînia lui Dumne-

---

× măsura
×× cumpăni
××× apărare

* Cp. *Pilde*, 3, 34.

человеческому, вострубит паки ангел смерти и воскреснут звери, скоты, птицы, рыбы и вся животная и правосудию божию предстанут, да и их обидам от бога премудрейшего и праведнейшего сотворена будет справедливость и отмщение. Осудит убо бог волка, почто снеде овцу, ястреба, почто растерзал голубя, осудит дельфина, почто поглотил малейшую рыбицу. Также и о протчих. И тако бог всем довлесотворит, хищная и пожирающая животна по своей премудрости накажет и по преступлениям их, казньми и муками обложит, дондеже всякому, что его праведное было, воздастся.

Скоты обвиняют господ. Таже восстанут скоты, волы, ослы, мески, кони и протчие иго носящие и человеком непрестанно служащие животные, каждо от своего си господина воздаяния и что праведное их есть просяще, сиречь почто паче силы его в путь итти понудил, почто оскудевшим уже в нем силам (как случается почтовым коням) толь много бичем и жезлом бил его, почто тяжчайшое паче неже пристойно бремя наложил на него, почто впадшего в блато не изъял его, почто без подков понудил его итти в путь каменистой и стропотной, даже копыто его расседеся и хромати начат: почто поврежденной бывшей волу выи[×], прежде даже не исцеле от раны паки в ярмо впрягл его; почто ни малой части млека в сосцах коровиих, овчиих, козиных, верблюжьих и протч. для кормления своих им детищей оставиша. И иная сим подобная, за яже вся бог неисследимою премудростию и правдою своею праведнейше осудит.

Немилостивые осуждаются. И немислосердие таковых господ адскими казнит муками, глаголя: «Дах вам скоты для употребления в нуждах ваших а не да мучите их, суть бо оные мое создание, равно яко вы. Должны бысте мне за показанные вам полезности[××] благодарити а о них за исправление службы и яже понесоша утеснения попечение имети, кормити и рассудительно с ними поступати» и протчая.

153 *Уды обвиняют плоть.* Сим по елику возможно минувшим, / телесные части, то есть уды, восстанут на господ своих и возжалятся пред богом праведнейшим, почто господин их зле употребил, понуждая к лукавым и заповеданным деяниям, а не ко благим и позволенным. Обвинит убо глава, почто не брил ея по вся пятки и не связывал когда болела. Обвинит ум, почто понудил его помышляти неподобающая и богу мерзская, обвинит око, почто понудил его похотно взирати на запрещенная и почто по все утренние часы не намазал его алавастром[×××] или сурмою (яже есть некий состав от прахов ресницы и брови черны творящий) егда боляше или старости ради зрительная сила его ослабела. Обвинят уши, почто их отверзе к слышанию лжи, а на словеса истинны, то есть *Курана*, оные затыкаше. Обвинит язык, почто убедил его клеветати, лжу глаголати, нечистая вкушати и протч. Обвинят ноздри, почто услаждашеся в благовонных и презираше простая и почто обоняше тимиам христианский и пот персей и тела чуждыя жены. Обвинят зубы, почто

× шеи
×× выгоды
××× очным врачеством

zeu asupra lor. Astfel, cînd se va săvîrși judecata oamenilor, îngerul morții va trîmbița din nou și vor învia fiarele, dobitoacele, păsările, peștii și toate jivinele și se vor înfățișa înaintea dreptei judecăți a lui Dumnezeu *, ca și obidelor lor să li se facă dreptate și răzbunare de la Dumnezeu cel preadrept și preaînțelept **. Deci va osîndi Dumnezeu pe lup pentru că a mîncat oaia, pe uliu pentru că a sfîșiat porumbelul, va osîndi pe delfin pentru că a înghițit pe peștișorul cel micuț și la fel pe celelalte. Și așa Dumnezeu va mulțumi pe toți, va pedepsi viețuitoarele cele răpitoare și devoratoare, le va impune pedepse și munci după nelegiuirile lor, pînă ce va plăti fiecăruia ce i se cuvine.

Dobitoacele îi acuză pe stăpîni. Atunci se vor scula dobitoacele, boii, măgarii, catîrii, caii și altele ce poartă jug și viețuitoarele care slujesc necontenit oamenilor, cerînd fiecare de la stăpînul său răsplătirea și dreptul lui, adică pentru ce l-a silit să meargă mai presus de puterile lui, de ce cînd îi lipseau puterile (cum li se întîmplă cailor de poștă) îl bătea atît de mult cu biciul sau cu ciomagul, de ce i-a pus povară mai grea decît se cuvenea, de ce nu l-a scos pe cel căzut în mocirlă, de ce l-a silit să meargă fără potcoave pe drum pietros și grunjos cînd i-a crăpat copita și a început să șchiopăteze, de ce cînd boul era ros la grumaz × l-a înjugat înainte de a i se vindeca rana, de ce n-a lăsat nici un pic de lapte în țițele vacilor, oilor, caprelor, cămilelor și altora pentru a-și hrăni puii și altele asemenea acestora, pentru care toate Dumnezeu, cu înțelepciunea sa cea de necuprins și cu dreptatea sa, va osîndi cu multă dreptate.

Cei nemilostivi sînt osîndiți. Nemilostivirea unor asemenea stăpîni o va pedepsi cu muncile iadului, zicînd: „V-am dat vouă dobitoacele ca să le întrebuințați pentru nevoile voastre, iar nu ca să le munciți, căci și acelea sînt creația mea, ca și voi. Erați deci datori să-mi mulțumiți pentru foloasele×× pe care vi le-am înlesnit, iar pentru îndeplinirea slujbei și strîmbătățile pe care le-au îndurat să aveți grijă de ele, să le hrăniți și să vă purtați cu ele cu socotință", și așa mai departe.

Mădularele acuză trupul. Cînd vor trece acestea pe cît este cu putință,/
părțile trupului sau mădularele se vor scula asupra stăpînilor lor și se vor 153
plînge înaintea lui Dumnezeu cel preadrept pentru că stăpînul lor le-a întrebuințat rău, silindu-le la fapte viclene și oprite, iar nu la cele bune și îngăduite. Capul te va învinui că nu l-ai ras în toate vinerile și nu l-ai legat cînd te durea, te va acuza mintea că ai silit-o să cugete cele necuvioase și urîte lui Dumnezeu, te va acuza ochiul că l-ai silit să privească cu poftă cele oprite și că nu l-ai uns cu alabastru××× sau cu antimoniu (care este un amestec de prafuri pentru înnegrit genele și sprîncenele) în fiecare dimineață cînd te durea sau cînd, din cauza bătrîneții, i-a slăbit puterea vederii. Te vor acuza urechile pentru că le-ai deschis spre auzirea minciunii, iar pentru cuvintele adevărului, adică ale *Curanului*, le-ai astupat. Te va acuza limba pentru că ai convins-o să clevetească, să grăiască minciună, să guste cele necurate și altele. Te vor acuza nările pentru că te desfătai cu cele binemirositoare și disprețuiai pe cele simple, pentru că miroseai tămîia creștină, sudoarea

---

× gît
×× avantajele
××× cu doctoria de ochi

* *Coran*, VI, 38.
** Cp. *Ezechiel*, 34, 20—22.

понудил их жвати и снедати неподобающая и обильнейшая паче неже ко утолению алчбы уготованные брашны. Обвинят утсне, почто употребил их к целованию чуждыя жены. Обвинят руки, почто отверзе ковчег×, чулан и дом чуждый и украде, также и ко иных грехов соделанию, яко орудия употреблял оных, не ко взысканию пищи от праведного пота и труда, но к неподобающим и ненавистным делам устроял их. Обвинят ноги, почто с разбойниками хождаше от пути же благих дел отвращаше их и в церковь ходити косны×× их творяше и протч. Обвинят ногти, почто не обрезывал их и не очищал и аще когда обрезывал, почто на землю аки бы к телу его не принадлежали повергаше а не в недре××× своем, яко мухаммеданский закон повелевает, скрываше оные. Не умолчат же и сокровенейшие обоего пола уды, паче же возрыдают женские, почто муж чуждыя жены или подложницы услаждашеся больше неже ея обниманиями. Воскричат и мужеские, почто во время естественного их свербения женские уды совокупление иметь с ними отрекошася. Обвинят все купно, почто господие их не законного ради точию чадотворения, но для исполнения естественныя похоти своея беззаконно и не по естеству зле упеотребляли их. Тако обвинит стомах, почто паче неже елико подобаше пищи лишил его, паки почто паче меры наполнил его. Сице и о протчих вещех
154 бесконечные вымышляют / фабулы, вложения ради в сердца человеческая страха божия и правды его.

Животная паки умирают. Сим всем тако совершимся и богу комуждо по делом воздавшу и судившу, животная вся абие умрут и в прах (от негоже и плоти и души их взяты быша) обратятся, кроме троих, сиречь Бурака Мухаммедова, верблюда и кота его, о которых животных веруют мусликаны, яко Мухаммеда ради вечно наследят райские утехи, равно яко и протчие муслиманы, о нихже пространнее зри в главе *О раю.* Мним же, яко не подобает к иным преити, прежде даже в кратце не покажем зде непостоянство *Кураново* и сумнительное о воскресении всех душ, паче же лживейшее известие.

«Кураново» непостоянство о воскресении душ. Он бо в главе 18 яко не все мертвых души, но некие токмо воскреснути имеют, сими изъявляет словесы: «Умирающим, глаголет, некиим в час смерти, некиим же в час успения бог души изъемлет», паки: «Некиим воздаст душу в час предзнаменанный, некиим же николи же, вся творя по воли своей, что мудрым удивительно есть». Толковники *Курановы* разделяют между *смертию* и *успением*, смерть убо причитают иным, успением же своим. «Некиим воздаст душу в час предзнаменнаный» разумеют быти оные души мухаммеданские, яже в радости райские предуставлены суть (веруют же, яко все муслиманы по времени от адских мук избавятся) да и плоти с ними купно оного благополучия и блаженства причастны будут. «Некиимже николиже»: мнят яко сие глаголется о душах всех неверных и то в двояком разуме: в первом, яко неверных мертвых воскресение недостойно есть воскресения имени, но смерти вечныя, то есть бесконечныя казни. В ко-

× сундук
×× нескоры
××× пазухе

sînilor şi a trupului femeii străine. Te vor acuza dinţii că i-ai silit să mestece şi să mănînce cele ce nu se cuveneau şi mai mult decît hrana gătită pentru potolirea foamei. Te vor acuza buzele că le-ai folosit pentru sărutarea femeii străine. Te vor acuza mîinile că ai deschis cufărul ×, cămara şi casa străină şi ai furat şi că le-ai întrebuinţat la lucrarea altor păcate ca pe nişte unelte, iar nu spre căutarea hranei din sudoarea dreaptă şi din osteneală, şi pentru că le-ai potrivit la alte lucruri necuviincioase şi urîte. Te vor acuza picioarele că umblai cu tîlharii, iar de calea faptelor bune le îndepărtai şi le făceai leneşe ×× a umbla la biserică, şi altele. Te vor acuza unghiile că nu le-ai tăiat şi nu le-ai curăţat şi că le-ai aruncat la pămînt de parcă nu ţi-ar fi aparţinut trupului şi nu le-ai ascuns în sînul ××× tău, cum porunceşte legea muhammedană. Nu vor tăcea nici mădularele cele mai ascunse ale ambelor sexe; se vor tîngui mai ales cele femeieşti, pentru ce bărbatul se desfăta mai mult de îmbrăţişările unei femei străine sau ale ţiitoarei lui decît ale femeii sale. Vor striga şi cele ale bărbatului că în vremea înfierbîntării lor fireşti mădularele femeieşti au refuzat să aibă împreunare cu ele. Vor acuza toate laolaltă că stăpînii lor le-au folosit rău, nu numai pentru legiuita naştere de copii, ci pentru împlinirea poftei lor fireşti în mod nelegiuit şi împotriva firii. Tot aşa te va acuza stomacul că l-ai lipsit de mîncare mai mult decît se cuvine şi iarăşi că l-ai umplut peste măsură. Aşa şi despre celelalte lucruri născocesc ei fabule/nesfîrşite, pentru a sădi 154
în inimile oamenilor frica de Dumnezeu şi dreptatea lui.

Vietăţile mor din nou. Cînd se vor petrece aşa toate acestea şi Dumnezeu va judeca şi va răsplăti fiecăruia după faptele lui, toate vieţuitoarele vor muri îndată şi se vor preface în ţărînă (din care au fost luate şi trupurile şi sufletele lor), afară de trei: Burak al lui Muhammed, cămila şi motanul lui [571]. Despre aceste vietăţi cred musulmanii că datorită lui Muhammed vor moşteni veşnic desfătările raiului, la fel ca şi ceilalţi musulmani. Despre ei vezi mai pe larg în capitolul *Despre rai.* Dar cred că nu se cuvine să trecem la altele mai înainte de a arăta pe scurt aici ştiinţa îndoielnică şi, mai ales, foarte mincinoasă a *Curanului* privind învierea tuturor sufletelor.

Nestatornicia „Curanului" despre învierea sufletelor. În capitolul 18 el arată că nu toate sufletele morţilor vor învia, ci numai unele [572], cu aceste cuvinte: „Celor ce mor le scoate Dumnezeu sufletele, unora în ceasul morţii, iar altora în ceasul adormirii" *; şi iarăşi: „Unora le va da Dumnezeu sufletul în ceasul mai dinainte însemnat, iar altora niciodată, toate făcîndu-le după voia sa, lucru de care cei înţelepţi se vor minuna" [573]. Interpreţii *Curanului* disting între *moarte* şi *adormire.* Moartea o atribuie altora, iar alor lor — adormirea. Prin „Unora le va da sufletul în ceasul însemnat de mai înainte" înţeleg că acele suflete sînt muhammedane, mai dinainte rînduite pentru bucuriile raiului (ei cred că toţi musulmanii după o vreme se vor izbăvi de muncile iadului), pentru ca şi trupurile să fie împreună cu ele, părtaşe la acea bunăstare şi fericire. Prin „Iar altora niciodată" socotesc că se vorbeşte despre sufletele tuturor necredincioşilor, şi aceasta cu dublu sens: mai întîi că învierea morţilor necredincioşi nu merită numele de înviere, ci de moarte

× lada
×× încete
××× pieptul

* Cp. *Coran*, L., 19 („ameţeala morţii").

тором разумении видятся согласовати нашим теологам; во втором суть иже мнят, яко все неверные по подобию животень бессловесных по общем оном суде в прах земный обратятся и сим образом (может быть) что божия милость и милосердие избавит их от ада. Но сие последнее мнение, аще и не весьма отмещется, обаче утверждают, яко первейшее мнение подобает содержати и веровати./

155

Глава осьмая надесять

О истязании грешников верных

По внегда разлучатся верные, то есть муслиманы от неверных, и разделятся в 73 роды, тогда повелит бог (яко они баснословят) искусити тягость всех грехов, яже кийждо в сей жизни соделал, не токмо делом оные совершив, но аще и умом токмо помыслил. Ибо, хотя единыя ради веры мухаммеданския рая наследницы сотворишася, обаче за беззакония и довольные преступления в огненной реце *Араф* (о нейже нижше) зовомой казнены и очищены быти имеют (в сем члене мухаммедане с католиками[×] о их пургатории[××] зело согласуют) и тако от всякого греха и порока преступления тамо очистившеся, таже во время единой премудрости и справедливости божественной сведомое, в вечные радости райские равно с протчими праведными преселятся.

Мост Сират. Образ же оного искушения сицевый быти вымышляют: пред враты, глаголют, райскими, есть ров зело широкий и глубокий, чрез негоже огненная оная течет река, на реце той мост есть, егоже *Сират* (то есть «правды») нарицают, в долготу убо 500 лет пути равняющийся (таковыя бо широты и ров оный быти буесловят) толь же узкий, яко широту власа человеческого не превышати ему и много острейший паче остроты бритовныя и далече слизчайший паче льда. По сему убо мосту принуждены будут преити ко вратам райским вси человецы. Иже егда приступят к первому моста концу, абие ангели приведут им верблюдов, на которых вседше должайший путь оный совершити долженствуют.

Верблюды курбан. Верблюды же суть овны оные, ихже кийждо в житии своем егда в Мекку путешествоваше, *курбан*, то есть в жертву принесе и на горе, сей реце соименной *Араф*, богу пожре. Но аще которые из них имели толикий достаток, яко могли посетити Мекку, обаче пренебрегли сотворити путь оный, таковыи лишены будут верблюдов, имиже бы везены были. И повелится им да пеши оный 500 лет путь сотворят а иже в житии своем Мекку посетиша и еликожды кто *курбан* (то есть жертву) принесе, толикоеж число
156 и верблюдов скорейших имети будет, ихже на пути пременяя, аще / не отяготит его бремя грехов аки во мгновении ока ко вратам райским преидет. Которого же грехов хотя легчайшее бремя обременит верблюда, той от вы-

---

× римлянами
×× чистилища

veşnică, adică de pedeapsă fără de sfîrşit, sens în care se văd a fi de acord cu teologii noştri; al doilea, sînt unii care socotesc că toţi necredincioşii după acea judecată de obşte se vor preface în ţărîna pămîntului asemenea vieţuitoarelor necuvîntătoare şi că astfel (poate) mila şi îndurarea lui Dumnezeu îi va izbăvi de iad. Dar cu toate că această din urmă părere nu este respinsă cu totul, se afirmă că se cuvine primită şi crezută părerea cea dintîi./

Capitolul al optsprezecelea 155

Despre torturile păcătoşilor credincioşi

După ce se vor despărţi cei credincioşi, adică musulmanii, de necredincioşi şi se vor împărţi în şaptezeci şi trei [574] de neamuri, va porunci Dumnezeu (după cum băsnesc ei) să se cîntărească greutatea tuturor păcatelor pe care le-a făcut fiecare în această viaţă, nu numai cele săvîrşite cu fapta, ci şi cele numai gîndite cu mintea. Căci deşi numai pentru credinţa muhammedană s-au făcut moştenitori ai raiului, totuşi pentru fărădelegile şi păcatele lor multe vor fi pedepsiţi şi curăţiţi în rîul de foc numit *Araf* (vezi despre el mai jos) [575]. (La acest articol muhammedanii se potrivesc foarte mult cu catolicii[x] despre purgatoriul[xx] lor.) Şi astfel, curăţindu-se acolo de orice păcat şi de viciul călcării de lege, tot aşa la vremea cunoscută numai înţelepciunii şi dreptăţii dumnezeieşti se vor muta la bucuriile veşnice ale raiului la fel cu ceilalţi.

Podul Sirat. Iar modul acestei încercări născocesc ei că va fi aşa: „Înaintea porţilor raiului, zic ei, este un şanţ foarte lat şi adînc prin care trece rîul de foc. Peste rîul acela este un pod pe care îl numesc *Sirat* (adică „al dreptăţii" [576]), lung ca o cale de 500 de ani (şi şanţul acela, aiurează ei, e de aceeaşi lăţime) şi atît de îngust încît nu depăşeşte lăţimea unui fir de păr omenesc, mult mai ascuţit decît tăişul briciului şi mai lunecos decît gheaţa. Pe acest pod vor fi siliţi toţi oamenii să treacă spre porţile raiului. Cînd se vor apropia ei de primul capăt al podului, îndată îngerii le vor aduce cămile şi încălecînd pe ele vor trebui să facă acea cale foarte lungă.

Cămilele kurban. Cămilele acelea sînt berbecii pe care fiecare în viaţa lui, cînd a călătorit la Mecca, i-a adus *kurban* (adică ofrandă)[577] şi i-a jertfit lui Dumnezeu pe muntele cu acelaşi nume ca şi rîul *Araf.* Dar dacă unii din ei, deşi au avut atîta belşug încît ar fi putut vizita Mecca, au nesocotit să facă acea călătorie, vor fi lipsiţi de cămilele care să-i ducă şi li se va porunci să facă pe jos calea lungă de 500 de ani. Iar cei care în viaţa lor au vizitat Mecca, de cîte ori au adus *kurban* (adică ofrandă) atîtea cămile foarte iuţi vor avea, pe care, schimbîndu-le pe drum,/dacă nu-i va apăsa povara păca- 156
telor, vor trece ca într-o clipeală de ochi de porţile raiului. Dar dacă povara păcatelor cuiva, chiar şi cea mai uşoară, va apăsa cămila, acela va cădea

---

[x] cu romanii
[xx] curăţitorul [foc]

сочайшего оного моста *Сират* в текущий Араф бедне упадет и в огни тоя казни постраждет, дондеже от всякия греха скверны очистится. По совершении же очищения, на томже месте откуду упал бе, верблюд на мост взыдет и оттоле безопасно и безбедно ко вратам райским преидет. Како же в рай внити и его наследствовати имут, речем в особливой главе *О раю*, а ныне о самом *Арафе* яснее предложим.

Глава девятая надесять

О Арафе

Что есть Араф. Араф или мухаммеданское чистилище есть (якоже рехом) огненная река близ рая текущая в нюже впадающии муслиманы за всякой, аще и легчайший или делом или помышлением учиненной грех, нестерпимыми муками по пропорции × беззакония мучитися будут.

Описание его. Горячесть огня *Арафова* глаголют быти седмиюдесять тысящ степеньми, паче огня нашего сильнейшую и яко сей есть первый степень горячести по смотрению теплоты огня адского. Времени колико будет в неже грешницы в *Арафе* мучитися имут, хотя не определяют, обаче от образа и чину мук и казней окончательно и определенно быти разумеют. Глаголют бо, аще кто хотя единою от пяти в день определенных к молению времен едино токмо опустит и в подобающее время молитв не совершит, за оный часа того квадрант ×× 70 000 лет в пургатории и в огненной оной реце омыватися долженствует.

Образ очищения. Образ же очищения описуют тако: Понужден, глаголют, будет грешник оный оставленные в жизни исполнити молитвы положен быв на пещи медной люте горящой, иже егда возложит на пещь ноги, абие по подобию свинца растают, растявшим же ногам, приложит колена и та такожде растопятся, тако руки, глава и все тело по внегда лютою оною горячестию спалено и истреблено будет. По скончании единого *реккеат* (есть же
157 *реккеат* / едино на землю преклонение и от земли восклонение, о котором
яснее зри в главе *О намазе*) паки все тело цело будет и паки ко учинению других молитв от ангел понужден будет. И тако последовательно, за едино якоже рехом молитв пренебрежение, 70 000 лет очищения требе ему будет.

Конец Арафа. Подобно и за протчие смертные и простительные грехи праведным судом божиим по пропорции грехом сравненным казними будут. И тако скончавшимся грехом их и очистившимся душам, все мухаммедане и иже хотя единожды исповедание мухаммеданския религии сотвориша по том изыдут из *Арафа* и яко солнце и луна сияюще в рай с великою в себе и ангел радостию и торжеством преселятся. Все, глаголют, изыдут кроме единого. Ктоже той есть, между мухаммеданами, иже вечно имеет пребыти в

× мере
×× четверть

în chip nenorocit de pe podul Sirat cel foarte înalt în Araful curgător și va suferi în focul acelei pedepse pînă ce se va curăți de toată întinăciunea păcatului. Iar după purificare cămila va ieși pe pod în chiar locul unde a căzut și de acolo îl va duce neprimejduit și fără necaz la porțile raiului. Cum vor intra în rai și-l vor moșteni vom spune într-un capitol special *Despre rai* [578], iar acum vom vorbi mai clar despre Araf.

Capitolul al nouăsprezecelea

Despre Araf

Ce este Araful. Araful sau purgatoriul muhammedan [579] este (precum am spus) un rîu de foc ce curge în apropierea raiului, în care musulmanii care cad în el pentru orice păcat, fie el cît de ușor, făcut cu fapta sau cu gîndul, se vor chinui cu munci de nesuferit în raport cu[x] fărădelegile lor.

Descrierea lui. Fierbințeala focului din *Araf*, spun ei, e cu șaptezeci de mii de trepte mai puternică decît cea a focului nostru, iar aceasta este prima treaptă de fierbințeală față de căldura focului din iad. Deși nu stabilesc vremea cît se vor chinui păcătoșii în *Araf*, ei cred că aceasta este definitivă și fixată după modul și rînduiala chinurilor și a pedepselor. Căci spun că de va omite cineva măcar o dată un singur timp din cele cinci hotărîte zilnic pentru rugăciune și nu va face rugăciunile la vremea cuvenită, pentru acel cvadrat[xx] de ceas va trebui să se curețe în purgatoriu și în rîul acela de foc șaptezeci de mii de ani.

Modul de curățire. Modul de curățire îl descriu așa: Păcătosul va fi silit, zic ei, să facă rugăciunile neglijate în viață, fiind așezat pe un cuptor de aramă foarte încins, și cînd va pune picioarele pe cuptor îndată se vor topi asemenea plumbului, iar cînd se vor topi picioarele va ajunge la genunchi și se vor topi și aceia; la fel mîinile, capul și tot trupul, pînă cînd va fi ars și nimicit de acea dogoare cumplită. La sfîrșitul unui *rekkeat* [580] (*rekkeat* înseamnă/o plecăciune pînă la pămînt și ridicarea de la pămînt, vezi mai 157
clar în capitolul *Despre namaz*) [581] tot trupul va fi din nou întreg și iarăși va fi silit de înger să facă celelalte rugăciuni. Și astfel, pe rînd, pentru o singură lipsă de grijă față de rugăciuni, precum am zis, îi vor trebui șaptezeci de mii de ani de purificare.

Sfîrșitul Arafului. La fel și pentru celelalte păcate de moarte sau de iertat vor fi pedepsiți de dreapta judecată a lui Dumnezeu pe măsura păcatelor. Și astfel, cînd li se vor isprăvi păcatele și li se vor curăți sufletele, toți muhammedanii și cei care au făcut măcar o dată mărturisirea credinței muhammedane vor ieși după aceea din *Araf* și, strălucind ca soarele și luna, se vor muta în rai, avînd mare bucurie și veselie și ei, și îngerii. Toți, zic ei, vor ieși, afară de unul. Despre acel muhammedan care va petrece veșnic

---

x pe măsura
xx sfert

Арафе, у их *еглифыкыг* (то есть теологов) двоякая есть опиния: нецыи бо под муслиманским именем и мухаммеданским исповеданием, вечно казнима быти мнят *Ебуджегла*, дядю Мухаммедова (о котором множайшая в предреченных изъявившася) и яко он един отвержен есть от милосердия божия. И хотя бог, яко всемогущий, аще бы хотел, мог бы всех неверных из ада в рай превести, *Ебуджегл* же за неприязнь, юже творил и лести ихже в пагубу Мухаммедову устроевал и от сея общия божия благостыни и милосердия исключен быти имеет. Инии же толкуют, яко Мухаммед за род свой готов есть просити бога, да един он за все, всех грешников грехи, вечные постраждет казни, токмо они от мук адских вечных свободны да будут. Обаче сию опинию (которая зело жестока видится) иные иным устроят образом и глаголют, яко Мухаммед любве ради и сожаления о народе своем (зде видятся варвары украдати слова Святого Павла, яже *К римляном* в главе 9, стих 3, пишет) невинна и незлобива себе суща, за грехи их самовольно на вечные предаст муки. Бог же не имать казнити его, но его ради конец казнем сотворит всем, которые или по правде или в шутке, или по неволе, или каким-либо образом, хотя единою во всей жизни своей исповедание мухаммеданския веры сотворили.

Но да не возмнелося бы кому, яко справедливость божия оскудела от своего предложения за всех единого *Ебуджегла* (якоже и выше речется) на вечные осудит мучения и на него единого всю свою божественную ярость
158 излити имать. Чесо ради за таковые Мухаммедовы / ходатайства и за некончаемое милосердие божие и сего не сумнятся рещи, аще некий христианин, или жидовин, или каковый-либо *гяур*, то есть неверный и атеист [×] аще и не с таким еже веровати намерением, но ради обучения письмен их, читая или пиша, изречет исповедание веры, толико оное имеет силы, яко вечным казнем адским потом преодолеет. И человек той, аще и зело нечистый, нечестивый и всех добрых дел лишен есть, по времени от божия милосердия прощение испросити и райские вечные радости получити имеет. Утверждают же сию опинию из *Куранова* тексту, идеже сице Мухаммед глаголет: «Егда повелел он сие веры исповедание всем проповедати и чрез сие едино всех грехов обещал отпущение, прииде к нему некто имянем Еворди, вопрошая его, аще сие истинно есть?» Отвеща он так: «Во правду» и приложил «аще будет и вино пити, аще и убивства сотворит, аще и ноздри Абидонды исторжет.»

К тому утверждают, аще кто в сей жизни прочте или написал мухаммеданское исповедание, тожде в другой жизни возможет читати, хотя в иных заповедех и неверен пребудет. Чесо ради егда грешницы из *Арафа* изыдут и мост *Сират* прешедше приближатся ко вратам райским, повелено им будет от ангел водящих их, да письмена (имиже на вратех райских образ исповедания надписуется) прочитают. Тогда аще которые грехи огнем *Арафа* совершенно очищены суть, прочетшим им первее исповедания веры письмена, абие отверзутся врата и свободно в рай внидут. Аще ли же нечто оставшееся от грехов имети будут, не возмогут прочитати исповедания оного, того ради паки в *Араф* да совершеннее очистятся от грех своих, отшлются. И тако неколико крат искусятся, дондеже изрядно очистившеся, письмена исповедания прочитати возмогут и радости райския достойни показавшеся равно с протчими причастники быти объявятся. О сих иная некая зри нижше в главе *О раю.*/

× безбожник

în Araf există la *ehlifîkîhîii* (teologii) [582] lor o dublă părere: unii socotesc că prin cuvintele „musulman" şi „mărturisire a credinţei muhammedane" va fi pedepsit veşnic *Ebudjehl*, unchiul lui Muhammed (despre care s-a arătat foarte mult în cele spuse mai înainte) [583] şi că numai el va fi lepădat de la milostivirea lui Dumnezeu. Deşi Dumnezeu, ca cel atotputernic, dacă vrea poate să-i mute pe toţi necredincioşii din iad în rai, totuşi *Ebudjehl*, pentru duşmănia pe care a avut-o şi minciunile pe care le-a ticluit spre pierzarea lui Muhammed, va fi înlăturat de la această bunătate şi milostivire obştească a lui Dumnezeu. Iar alţii tîlcuiesc că Muhammed este gata să-l roage pe Dumnezeu pentru neamul său să sufere el singur pedepse veşnice pentru toate păcatele tuturor păcătoşilor, numai să fie ei scutiţi de chinurile veşnice ale iadului. Însă această părere (care se vede a fi foarte crudă) alţii o tîlcuiesc altfel şi zic că Muhammed, din dragoste şi milă pentru poporul său (aici se vede că barbarii fură cuvintele Sfîntului Pavel, pe care le scrie [în *Epistola*] *către romani*, în capitolul 9, versetul 3*), deşi este nevinovat şi fără de răutate, se va da de bunăvoie la muncile veşnice pentru păcatele lor. Dar Dumnezeu nu-l va pedepsi, ci de dragul lui va pune capăt pedepselor pentru toţi cei care, fie după dreptate, fie din glumă, fie de nevoie sau în alt chip au făcut măcar o dată în viaţa lor mărturisirea credinţei muhammedane.

Şi pentru ca să nu-i pară cuiva că dreptatea lui Dumnezeu s-a abătut de la rostul ei pentru că dintre toţi doar pe *Ebudjehl* (aşa cum se arată mai sus) îl va osîndi la muncile cele veşnice şi numai asupra lui îşi va vărsa mînia dumnezeiască, ei nu ezită să spună şi acestea în legătură cu mijlocirea
lui Muhammed/şi cu nesfîrşita milostivire a lui Dumnezeu: Dacă un creştin, 158
un iudeu sau oricare ghiaur, adică necredincios şi ateu×, chiar fără intenţia de a crede, ci numai pentru a învăţa scrisul lor, va face mărturisirea credinţei citind sau scriind, ea are atîta putere, încît va învinge mai apoi chinurile veşnice ale iadului. Iar omul acela, deşi foarte necurat şi nelegiuit şi lipsit de toate faptele bune, îşi va cere după o vreme iertare de la milostivirea lui Dumnezeu şi va primi bucuriile cele veşnice ale raiului. Această părere o susţin după textul *Curanului*, unde Muhammed vorbeşte astfel [584]: Cînd a poruncit să propovăduiască tuturor această mărturisire a credinţei şi a făgăduit numai prin aceasta iertarea tuturor păcatelor, a venit la el unul cu numele de *Evordi* întrebîndu-l: „Adevărat să fie aceasta?" El a răspuns: „Aşa e, cu adevărat", şi a adăugat: „Chiar dacă va bea vin şi va face omoruri, chiar dacă va rupe nările Abidondei".

Şi încă mai afirmă că dacă cineva a citit sau a scris în această viaţă mărturisirea muhammedană, va putea s-o citesască şi în cealaltă viaţă, chiar dacă unora din porunci va rămîne necredincios. De aceea, cînd păcătoşii vor ieşi din *Araf*, cînd trecînd podul *Sirat* se vor apropia de porţile raiului, li se va porunci de către îngerii care-i vor duce să citească literele (cu care se scrie pe porţile raiului chipul mărturisirii). Cînd cei ale căror păcate vor fi curăţite cu desăvîrşire de focul *Arafului* vor citi primele litere ale mărturisirii de credinţă, îndată li se vor deschide porţile şi vor intra liber în rai. Dar dacă le va rămîne ceva din păcate nu vor putea să citească mărturisirea aceea şi vor fi trimişi din nou în *Araf*, ca să se cureţe mai desăvîrşit de păcatele lor. Şi astfel vor încerca de cîteva ori, pînă cînd, curăţindu-se bine, vor putea să citească literele mărturisirii şi, arătîndu-se vrednici de bucuria raiului, vor fi declaraţi părtaşi cu ceilalţi. Despre acestea vezi mai jos în capitolul *Despre rai* [585]./

× fără Dumnezeu

* *Rom.*, 9, 3; „Aş fi poftit eu însumi a fi anatema de la Hristos pentru fraţii mei".

159 *Глава двадесятая*

О аде

Описание ада. Куран украдши из *Евангелия* речение «геенны» ад *джегением* нарицает, егоже по подобию высоты седьми небес или кругов планетных, седьмеричныя глубины к кентру земли быти или седмь кровов или жилей имети утверждают и един кров от другого отстояти 500 лет расстоянием и яко всякой кров свои особливые имеет врата, того ради причитают ему (аду) в раи же суть осмь (что узрим в главе *О раю*). Первого ада огнь сказуют 70 000 крат жарчайший быти огня нашего, второго же толикож градусами× жарчайша паче первого и тако по ряду даже до седьмого, то есть глубочайшего. Еще сонствуют, аки бы между адом и целым светом завеса некая положена есть, которыя аще бы не было, пламенем дышущего из него огня в моменте вся сгорела бы вселенная и яко олово растопившися разлиялабыся. Вымышляют, яко в адех оных, кроме огня суть и червие, звери, скоты и иные бесчисленные и различные страшилища, все огненные, к мучению грешных уготованные. Второго градуса ада мучения 70 000 крат жесточайшая и лютейшая суть паче первого и тако последовательно, умножая число даже до седьмого о всех разуметися сказуют. Всех мук лютейшее быти глаголют вкушению плодов от древа (егоже *Закум* называют) посреде ада насажденного, о которых горести утверждают, яко всякий яд и всякую отраву бесконечным числом крат превышает. Описуют же плоды древа того, яко подобны суть главам диавольским, хотя изображение диаволов от наших крадуще изографов, не инаково разумеют быти, токмо ако драконов, змиев и василисков и протчих лютейших зверей.

Чины градусов адских. В первом убо аде мнят, яко мучитися будет народ фараонский, во втором огнепоклонницы, в третием идолопоклонники, в четвертом жидове, в пятом *насара* (то есть назореи или христиане), в шестом отвергшиеся мухаммедане, в седьмом смешенные, ихже грехи от себе непростимы, простимы же суть от божия милосердия. Сей градусов адских чин
160 разумеет первый ад быти глубочайший. Протчее адские муки обще / разумея, будут ли конец имети или ни, несть у них твердыя о том сентенции, ниже теологи их что-либо известного и крепкого о вечных и временных христианам, жидам и протчим народам уставленных казнех постановляют. *Куран* бо сам в определении сего сумнителен быти видится и непостоянен, иногда всех немуслиманов на вечные осуждает муки, иногда же всех от техже аки свобождает.

«Курана» некончаемые казни. Сентенции *Курановы*, яже неверных вечно осуждают, найпаче сии суть: «Неверные, глаголет, иже пророку божию не вероваша, ввергутся во огнь геенский и будут в мучении и скрежетании неизреченном, ихже кожа еликожды огня горячестию снедена будет, толикожды ко приятию новых казней возобновится, и пребудет в кладезе глубочайшем, егоже питие будет горчайшее всякия желчи и от плода древа *Закум* ясти имут

× степеньми

Despre iad

Descrierea iadului. Curanul, furînd din *Evanghelie* cuvîntul „gheenă", numește iadul *djeheni,* despre care afirmă, prin analogie cu înălțimea celor șapte ceruri sau cercuri planetare, că are șapte adîncimi spre centrul pămîntului, sau șapte adăposturi sau lăcașuri [586], fiind un adăpost departe de altul la o distanță de 500 de ani, și că fiecare adăpost își are porțile sale anume, de aceea i le atribuie lui (iadului); iar în rai sînt opt (ceea ce vom vedea în capitolul *Despre rai*). Focul iadului celui dintîi spun că e de șaptezeci de mii de ori mai fierbinte decît focul nostru, iar al celui de al doilea tot cu atîtea grade[×] mai fierbinte decît al celui dintîi și așa pe rînd pînă la al șaptelea, adică pînă la cel mai adînc. Încă mai aiurează ei că între iad și lumea întreagă e pusă un fel de cortină, care dacă ar fi lipsit toată lumea ar fi ars într-o clipă și s-ar fi revărsat topindu-se precum cositorul din pricina vîlvătăilor care ies din acest foc. Mai născocesc că în iadurile acelea există, în afară de foc, și viermi, fiare, dobitoace și alte nenumărate și felurite grozăvii, toate de foc, pregătite pentru chinuirea păcătoșilor. Chinurile iadului de gradul doi sînt de șaptezeci de mii de ori mai fioroase și mai cumplite decît ale celui dintîi și așa mai departe, înmulțind numărul, spun ei, se înțelege despre toate, pînă la al șaptelea. Iar cea mai cumplită din toate muncile zic că este gustarea fructelor din pomul (numit *Zakum*) [587] sădit în mijlocul iadului, despre a căror amărăciune afirmă că depășește de un nesfîrșit număr de ori orice venin și orice otravă. Și descriu fructele pomului aceluia că sînt asemenea cu capetele diavolești, deși furînd imaginea diavolilor de la zugravii [588] noștri, o concep ca pe a balaurilor, șerpilor,vasiliscilor și a altor fiare prea cumplite.

Rînduielile treptelor iadului. Ei socotesc că în primul iad se va chinui poporul faraonit; în al doilea — închinătorii focului; în al treilea — închinătorii la idoli; în al patrulea — iudeii; în al cincilea — *nasara* (adică nazoreii sau creștinii) [589]; în al șaselea — muhammedanii apostați; în al șaptelea — amestecătură, ale căror păcate sînt în sine de neiertat, dar pot fi iertate prin milostivirea lui Dumnezeu. În această rînduială a gradelor iadului se înțelege că iadul întîi e cel mai adînc. Iar dacă muncile iadului, înțelese / în gene- 160
ral, vor avea sau nu sfîrșit nu există la ei o sentință fermă, nici teologii lor nu hotărăsc ceva precis și tare despre pedepsele veșnice și temporare rînduite creștinilor, iudeilor și celorlalte popoare. Căci însuși *Curanul* în hotărîrea lui se vede că e îndoielnic și nestatornic: uneori îi osîndește pe toți nemusulmanii la chinurile cele veșnice, uneori parcă-i scutește pe toți de ele [590]

Nesfîrșitele pedepse ale „Curanului". Sentințele *Curanului* care-i osîndesc pe veci pe cei necredincioși sînt mai cu seamă acestea: „Cei necredincioși, zice, care n-au crezut proorocului lui Dumnezeu, vor fi aruncați în focul gheenei și vor rămîne întru chinuire și scrîșnire negrăită; de cîte ori va fi pielea lor mistuită de dogoarea focului, de atîtea ori se va înnoi, ca să primească noi pedepse. Și vor petrece într-o fîntînă foarte adîncă, a cărei băutură va fi mai amară decît orice fiere și vor mînca din fructele pomului *Zakum* și vor fi

× trepte

и будут во гневе божием со диаволы. Умрут, обаче не избавятся от мук, но всегда к адским возвратятся казнем, от верху и от низу будет мгла, огнь и тьма». Егда же приближатся ко вратам адским осужденные, рекут им служащии стражие: «Не от вас ли самих посланы быша к вам вестники иже благовестиша пришествие дня сего? Внидите во врата геенны, обитати в ней бесконечно, сия бо жилища уготованна суть вам горделивым».

Грешницы просити начнут служителей оных, да помолятся к богу о них, да хотя единого дня отложено будет мучение, но те отвещают: «Вы сами молитеся, обаче всуе, что бо есть молитва нечестивых, разве погрешение?» и по сем восчувствуют тяготу цепей и болезнь уз и воскричат ко богу: «Доколе, о, боже, мучитися имамы?» И речет бог: «Тако пребудете без конца». И сия убо суть, яже в *Куране* казни неверных бесконечны творят. Симже всяко противная и едва не всех неверных от вечных казней изъемлющая сия суть, глаголет бо *Куран* в конце 3 главы и в главе 11: «Всем, иже богу и его посланником непослушны явишася и между ими (сиречь пророки) разделяху и к единой
161 некоей части а не ко всему (учению) прилагахуся / мняще тако правый путь улучити (ниже совершенно) веровати уповаша, яко самой истинне неверующим, зло и презрение нанесем, веровавшим же предреченным, ниже между ими (пророками) разделяющим, мзду бесчисленую воздаст мира и прощения дарователь бог».

«Курана» кончаемые казни. И в главе пятой, кроме тех, иже никоегоже бога исповедают, о протчих обще всех сице глаголет: «Верующии убо в бога, прощения грехам своим и от ярости огня избавления просящии, воздержащии, истинну глаголющии, молитвам прилежащии, милостыню, богу и ангелом его свидетелем сущим, дающии и иже единого точию бога непостижима и премудрого всяческих творца быти исповедуют, пред нимже никийже закон прият будет, разве человеков, себе самых и вся дела своя на него возложших, радостьми райскими насытятся». И в главе 12: «Все (глаголет), иже в бога вероваша и ждуще дня судного (сиречь те, иже воскресение мертвых быти вероваша) благо твориша, ничтоже да боятся». И в главе 51: «Неверных, глаголет, может быть, бог всех смятет, может быть многим прощение подаст» и в главе 55, Мухаммед сам о себе, о своих и о учении своем сумняся по правде глаголет: «Аз несмь первый вестник, ниже вем что мне, что вам творити подобает, обаче божия заповеди изъясняти буду».

О сих сентенция теологов. Сих убо ради и иных сим подобных *Курановых* сентенций, аще бы кто вопросил самого муфти: «Еда ли сей христианин, жид

întru mînia lui Dumnezeu împreună cu diavolii *. Vor muri, însă nu se vor izbăvi de munci, ci pururea vor reveni la pedepsele iadului. De sus pînă jos va fi ceață, foc și întuneric". Iar cînd se vor apropia cei osîndiți de porțile iadului, le vor zice străjerii cei ce slujesc acolo: „Oare nu chiar dintre voi v-au fost trimiși vouă vestitori care v-au binevestit venirea zilei acesteia? Intrați pe porțile gheenei, să locuiți în ea fără de sfîrșit, căci aceste lăcașuri sînt gătite vouă, celor mîndri".

Păcătoșii vor începe atunci să-i roage pe slujitorii aceia să mijlocească la Dumnezeu pentru ei să li se amîne măcar o zi chinuirea. Dar aceia vor răspunde: „Rugați-vă voi înșivă, dar în zadar va fi, căci ce este rugăciunea celor nelegiuiți decît păcat?" După aceasta vor simți greutatea lanțurilor și durerea legăturilor și vor striga către Dumnezeu: „Pînă cînd, o Dumnezeule, ne vom chinui?" Și va zice Dumnezeu: „Așa veți petrece fără de sfîrșit". Acestea sînt deci cele care, în *Curan*, arată pedepsele necredincioșilor ca fiind nesfîrșite**. Cu totul contrarii acestora, și scoțîndu-i pe aproape toți necredincioșii din pedepsele veșnice, sînt cele spuse în *Curan* la sfîrșitul capitolului al treilea și în capitolul 11***: „Tututor celor ce s-au arătat neascultători lui Dumnezeu și trimișilor lui și care au deosebit între ei (adică între proroci) și s-au lipit numai de o parte, iar nu de toată (învățătura), / socotind să capete 161
astfel calea cea dreaptă, și au nădăjduit să creadă (în chip nedesăvîrșit), le vom aduce rău și dispreț ca celor ce nu cred adevărului însuși, iar celor ce au crezut celor prezise și nu au făcut osebire între ei (între proroci) răsplată nemăsurată le va da Dumnezeu, dăruitorul păcii și al iertării" [591].

Pedepsele cele cu sfîrșit ale „Curanului". În capitolul al cincilea zice de obște despre toți — afară ce cei ce nu mărturisesc nici un Dumnezeu: „Cei ce cred în Dumnezeu și cer iertare păcatelor lor și izbăvire de furia focului, cei ce se înfrînează, cei ce spun adevărul, cei ce stăruie în rugăciuni, cei ce dau milostenie martori fiindu-le Dumnezeu și îngerii lui și cei ce mărturisesc pe unul Dumnezeu nepătruns și făcător înțelept al tuturor, împotriva acelora nu va fi altă lege decît cea a oamenilor; pre ei înșiși și toate faptele lor lăsîndu-le în seama Aceluia, se vor sătura de bucuriile raiului"4*. Iar în capitolul 12 zice: „Toți care au crezut în Dumnezeu și au făcut binele așteptînd ziua judecății (adică cei care au crezut că există învierea morților) de nimic să nu se teamă"5*. Și în capitolul 51 zice: „Pe cei necredincioși poate că pe toți îi va tulbura Dumnezeu, poate că multora le va da iertare" 6*. Iar în capitolul 55 Muhammed, îndoindu-se despre sine, despre ai săi și despre învățătura sa, zice de-a dreptul: „Eu nu sînt cel dintîi vestitor, nici nu știu ce mi se cuvine mie să fac și ce vouă, dar voi desluși poruncile lui Dumnezeu" 7*.

Sentințele teologilor despre acestea. Dacă în legătură cu acestea și cu alte sentințe asemănătoare ale *Curanului* ar întreba cineva pe însuși muftiul:

* *Coran*, XI, 119: „Voi umple gheena cu djini și cu oameni laolaltă"; cf. și XXXII, 13.

** *Coran*, V, 69; XI, 106–107, XXXVIII, 57 („băutură puturoasă"), LXXVIII, 21–30 și passim.

*** *Coran*, III, 199: „Printre oamenii cărții sînt unii care cred în Dumnezeu, în ce v-a fost dezvăluit [...]. Aceia își vor afla răsplata lîngă Domnul lor"; XI, 17 și 23.

4* *Coran*, V, 12.

5* *Coran*, II, 2–4.

6* Cp. *Coran*, III, 128–129.

7* *Coran*, XLVI, 9: „Eu nu sînt un înnoitor printre profeți. Nu știu ce va fi cu mine și ce cu voi. Nu fac decît să urmez ce mi-a fost dezvăluit. Nu sînt decît cel ce vă previne în chip limpede".

и протч. за свое Мухаммедову учению неверствие вечно погибнет?» николиже решительно и совершенно ответствует, но речет: «Сие единому богу сведомо есть». Паки аще бы кто в обществе вопросил «Еда ли христиане, жиды и протч. вечно в аде пребывати имут?» отвещает: «Во правду так есть, зане *Куран* в обществе осуждает всех в особности же усумняется о техже, глаголя: Может быть всех смятет, может быть многим прощение подаст». Оных же многих кто есть той или ов, пророк их откровения от бога не имел. Того ради аще кто мухаммеданин речет христианину некоему: «Тебе достоит на вечные осу-
162 дити казни», оный мухаммеданин за сие нечестивое речение 37 / бича ударами от судии наказан будет. Глаголющей *Фетве:* «Несть твое, еже ниже пророческое бе», то есть судити такова и такова должно мучима быти вечно. Паки универсальная[×] сентенция есть, яко все имущие спастися, токмо чрез веру *Куранову* могут спасены быти. Определити же яко сей или ов мухаммеданин всеконечно спасется, нечестивое речение мнят быти, зане един есть токмо от мухаммеданов *Ебуджегл*, иже в муках адских вечно пребыти имеет.

Паки глаголют, яко бог сый волный и вся по своему смотрению свободно творяй, может всех муслиманов (ни мало смотря на веру и добрые дела) осудити на вечные муки и противным образом, всех неверных не исчисляя нечестия их, из адских мук превести в райские радости, и яко может всех купно человеков, тако праведных, яко и грешных или аду предати, или в рай вселити, воли бо его ничтоже противостати, ничтоже милосердию его препятие навести может. Протчее в обществе заключают: «Дженнет гак, джегеннем гак», то есть: «Яко рай тако и геенна есть праведный суд божий», откуду толкуют, яко обоего (то есть рая и Геенны) жилища не всуе и не без потребы от бога созданны быша и николи же праздны, без своих обитателей пребудут, инако бы явилбыся бог заблудити от своего предложения, что глаголют противно и богохульно быти.

Глава двадесять первая

О раю

Раев осмь. Рай *Курановым* убо диалектом *дженнет*, персидским же *фирдевс* называется, но небесное ли некое место или земное быти разумеют, сами мухаммедане едва рассудити могут, ибо по описанию его не токмо весь под луною сущий круг[××] и вся сия вселенная с самим небом небес, но ниже неопределимое оное пространство, еже Коперник в своем *Пучин системате* воображает, довольно было бы ко вмещению пределов рая мухаммеданского, ибо универсальный[×××] рай глаголют быти четверобочный, в немже иные
163 седмь раи содержатся. Суть / иже сказуют всех раев, или раздельных (особ-

× общая
×× круг земный
××× общий

„Oare acest creştin sau iudeu şi alţii vor pieri în veci pentru necredinţa lor în Muhammed?", nu va răspunde niciodată hotărît şi desăvîrşit, ci va zice: „Acest lucru este cunoscut numai lui Dumnezeu". Iarăşi, dacă cineva ar întreba în general: „Oare creştinii, iudeii şi ceilalţi vor petrece veşnic în iad?", va răspunde: „Cu adevărat aşa este", deoarece *Curanul* în general îi osîndeşte pe toţi, dar în particular se îndoieşte de aceasta, zicînd: „Poate îi va tulbura pe toţi, poate multora le va da iertare" *, iar despre acei mulţi Profetul n-a avut ştiinţă de la Dumnezeu care este unul şi care altul. De aceea, dacă vreun muhammedan va zice unui creştin: „Meriţi să fii osîndit la chinurile cele venşice", pentru această vorbă nelegiuită muhammedanul / va fi pedepsit de către judecător cu 37 de lovituri de bici. Cînd zice *fetva* [592]: „Nici treaba ta şi nici a Profetului nu era", se referă la a judeca pe unul şi pe altul dacă trebuie munciţi veşnic. Şi mai este o sentinţă universală ×, că toţi cei ce vor să se mîntuiască numai prin credinţa *Curanului* pot fi mîntuiţi, dar a preciza că acest muhammedan sau acela se va mîntui neapărat ei socotesc că este o vorbă nelegiuită, pentru că numai unul dintre muhammedani, *Ebudjehl*, va petrece veşnic în muncile iadului. 162

Iarăşi zic ei că Dumnezeu fiind liber şi făcîndu-le pe toate liber, după aprecierea sa, poate să-i osîndească pe toţi musulmanii la chinurile veşnice (fără să caute nicidecum la credinţă şi la fapte bune), şi, dimpotrivă, să-i mute pe toţi necredincioşii, nesocotindu-le nelegiuirea lor, din muncile iadului la bucuriile raiului, deci că poate pe toţi oamenii, atît pe cei drepţi, cît şi pe cei păcătoşi, fie să-i dea iadului, fie să-i sălăşluiască în rai, căci voinţei lui nimic nu-i poate sta împotrivă şi nimic nu poate pune piedică milostivirii lui. Apoi, în general, încheie: *Djennet hak, djehennem hak* [593], adică „Atît raiul, cît şi gheena sînt după dreapta judecată a lui Dumnezeu"; de unde tîlcuiesc că amîndouă lăcaşurile (al raiului şi al gheenei) nu în zadar şi nu fără trebuinţă au fost create de Dumnezeu şi că niciodată nu vor rămîne goale, fără locuitori, căci altfel ar însemna că Dumnezeu s-a abătut de la planul său, ceea ce, spun ei, este potrivnic şi spre hula Dumnezeu.

Capitolul al douăzeci şi unulea

Despre rai

Opt raiuri. Raiul în dialectul *Curanului* se numeşte *djennet*, iar în cel persan *firdevs* [594]; dar ce se înţelege prin el — un loc ceresc sau unul pămîntesc — înşişi muhammedanii abia dacă pot descurca, pentru că după descrierea lui nu numai toată sfera×× care se află sub lună sau această lume întreagă cu însuşi cerul cerurilor nu ajunge pentru a cuprinde limitele raiului muhammedan, dar nici acel spaţiu nedefinit pe care îl imaginează Copernic în a sa *Sistemă a abisurilor*** [595]; căci ei spun că raiul universal××× este un patrulater în care sînt cuprinse alte şapte raiuri. Sînt şi unii / care spun că 163

× de obşte
×× sfera pămîntului
××× de obşte

* Cp. *Coran*, III, 128–129.
** Nicolai Copernici Thorunensis *De revolutionibus orbium cœlestium*, libri VI, Norimbergae, 1543.

ливых) единого внешнего рая вертоградов быти 18. Обаче сильнейшая опиния есть тех, иже утверждают осмь раев быти и осьмое оное обиталище глаголют, яко единым муслиманом уставлено есть, аки в средине блаженства имущим быти посажденным.

Описание рая. Каждого рая стены из единого состоятся бисера или камени драгого и иные убо из адаманта, иные из рубина, иные из смарагда, иакинта и протч., кровлю же его из иных бисеров и маргарит вымышляют. Осмь оные раи толикожде врат златых имеют и на праге всяких врат сия суть надписания: в первых вратах пишется «Врата исповедания веры»; во вторых «Врата покаяния»; в третиих «Врата милостыни»; в четвертых «Врата послушания»; в пятых «Врата странствования в Мекку»; в шестых «Врата воздержания»; в седьмых «Врата крепости»; в осьмых «Врата мученичества». Муслиманы убо кто какую из предъявленных добродетель исполнил, чрез врата оной (добродетели) соименная в рай внидут.

Сказуют, яко рай окружен есть рекою огненною *Араф* зовомою (о которой выше пространно речется); весь же рай толикия быти широты, яко да всякому муслиманину пространство 500 лет пути равняющееся, аки собственное и удельное владение[×] достанется. Вымышляют в оных владениях вертограды приезрядные, древеса плодоносные, цветы благовонные, здания и чертоги от единого адаманта, рубина, сапфира и протчих бисеров многоценных соделанные. Глаголют, яко из средины рая истекает река нарицаемая *Кевсер*, которыя воды вкушение превосходит всякую сладость вина и нектара[××] пиитического (в раи бо вино им позволено будет еяже напившеся, таковое возъимеют очес сияние и островидение зрительныя силы, яко от *Кутби шимал* (то есть полюса арктического) даже до *Кутби джюнуб* (то есть полюса антарктического) аки единым взором протязатися им и в толиком места расстоянии всякую, аще и малейшую вещь так ясно и совершенно видети, аки бы пред очима присутствующую имели. К тому так растворительную[×××] имети будут силу, яко колико-либо брашнами, овощами и изобильнейшими райскими пищами преисполнят чрево свое и колико-либо испиют вина, млека и меда, все оное тонким и неощутимым потом проходити и истреблятися будет, да
164 не како по обычайному ныне естественного в стомахе / варения образу извергаемыми непотребствы[××××] рай осквернилбыся. Паки сказуют, яко из всякого вертограда истекают реки воду *Кевсер* рекомую, вино, млеко и мед точащие, от нихже ничтоже вредительное, ничтоже оскудевающее, но вся сущая в них ликования и утехи будут. Посреди рая есть древо *Туба*, егоже корень в раи есть, верх же высочайшего досязает небеси. На ветви ея *Тавс* (павлин) в егоже сердце прежде сотворения мира обиташе душа Мухаммедова чрез 70 000 лет.

Утехи райские. Входящим убо в рай, стрегущии того ангели рекут им: «Мир вам, сладце внидите и будите зде вечно». Тамо их стужа и солнце не озлобит, зане под сению божиею пребудут. Сумнительное слово и ложь не услышится тамо, одежды им будут шелковые, запястия от злата, сосуды сребряные, яже сами к ним беседовати и службу аки одушевленные и разумевающие творити будут. Иные слуги, яко злато сияющии, прилетят служити им держаще блюды, чаши и сосуды драгие. Бог же речет им: «Яждте и пийте

[×] стяжание
[××] сладчайшего пития
[×××] сварительную стомаха
[××××] калом

există cu totul 18 raiuri sau grădini separate (deosebite) ale unui rai exterior, dar cea mai puternică părere este a celor care afirmă că sînt opt raiuri, iar lăcaşul al optulea zic că este rînduit numai musulmanilor, ca celor ce vor fi aşezaţi în mijlocul fericirii.

Descrierea raiului. Zidurile fiecărui rai sînt dintr-un singur mărgăritar sau piatră scumpă, unele din diamant, altele din rubin, altele din smaragd, iacint şi aşa mai departe, iar acoperişul îl născocesc din alte pietre scumpe şi mărgăritare. Cele opt raiuri au tot atîtea porţi de aur şi pe pragul fiecăreia dintre porţi sînt următoarele inscripţii: pe porţile celui dintîi se scrie „Porţile mărturisirii credinţei"; pe ale celui de-al doilea, „Porţile pocăinţei", pe ale celui de-al treilea, „Porţile milosteniei"; pe ale celui de-al patrulea, „Porţile ascultării"; pe ale celui de-al cincilea, „Porţile pelerinajului la Mecca"; pe ale celui de-al şaselea, „Porţile înfrînării"; pe ale celui de-al şaptelea, „Porţile tăriei"; pe ale celui de-al optulea, „Porţile muceniciei". Aşadar, fiecare musulman, potrivit cu virtutea împlinită din cele arătate mai sus, va intra în rai prin poarta cu acelaşi nume (cu virtutea).

Mai spun că raiul este înconjurat de un rîu de foc numit *Araf* (despre care s-a vorbit pe larg mai sus) [596]. Iar raiul întreg e atît de lat, încît fiecărui musulman îi va reveni ca moşie [×] proprie şi hotărnicită un spaţiu cît o cale de 500 de ani. Şi născocesc în acele moşii grădini preafrumoase, pomi fructiferi, flori parfumate, clădiri şi palate făcute numai din diamant, rubin, safir şi din alte pietre de mare preţ. Şi zic că în mijlocul raiului curge un rîu numit *Kevser*, a cărui apă întrece la gust orice dulceaţă a nectarului [××] poeţilor [597] şi a vinului (căci în rai vinul le va fi îngăduit), din care bînd vor dobîndi o asemenea strălucire a ochilor şi agerime a puterii văzului, încît de la *Kutbi şimal* (Polul Arctic) pînă la *Kutbi djunub* (Polul Antarctic) [598] vor arunca o singură privire şi pe o distanţă atît de mare vor vedea cel mai mic lucru aşa de clar şi desăvîrşit de parcă l-ar avea în faţa ochilor. Şi încă vor dobîndi o asemenea putere de digerare[×××], încît cu oricîte făinoase, zarzavaturi şi mîncări îmbelşugate de-ale raiului şi-ar umple pîntecele şi oricît vin, lapte şi miere ar bea, toate vor trece ca o sudoare fină şi imperceptibilă şi se vor risipi, ca nu cumva, prin modul firesc de digerare în stomac / obişnuit 164
acum, să se întineze raiul cu murdăriile[××××] aruncate. Iarăşi spun că din fiecare grădină curg rîuri care izvorăsc apa zisă *Kevser*, vin, lapte, şi miere şi că nu va fi în ele nimic dăunător sau oprit, ci numai veselii şi mîngîieri. În mijlocul raiului este pomul *Tuba* [599], a cărui rădăcină este în rai, iar vîrful ajunge pînă la cerul superior. Pe ramurile lui se află *Tavs* (păunul) [600] în a cărui inimă a locuit sufletul lui Muhammed înainte de facerea lumii, timp de şaptezeci de mii de ani.

Mîngîierile raiului. Celor ce intră în rai le vor spune îngerii care îl păzesc: „Pace vouă, intraţi cu dulceaţă şi rămîneţi aici veşnic". Acolo nu-i va necăji nici frigul, nici soarele, pentru că vor petrece sub umbra lui Dumnezeu. Cuvînt şovăielnic şi mincinos nu se va auzi acolo, hainele le vor fi de mătase, brăţările de aur, vasele de argint şi ele vor conversa cu ei şi îşi vor face slujba ca nişte însufleţite şi înţelegătoare. Alte slugi, strălucind ca aurul, vor veni în zbor să le slujească lor, ţinîndu-le tăvile, cupele şi vasele scumpe. Iar

---

× avere
×× a celei mai dulci băuturi
××× de mistuire a stomacului
×××× cu scîrna

беспечальни, возлежаще на уготованных постелях со изряднейшими женами вашими и ничтоже вам от злых дел вменится». Будут жены (иже *хури* нарицают) светлы, яко маргариты сияюще и седяще на ложах мягко постланных и порфирою одеянных, блоговоние испустят, яко мскус, амбру и различные ароматов виды и речет им бог: «Пийте от источника сладости и яждте, зане достойни есте всякого безопасства». Придает к сим *Куран* в главе 26: «Стяжавшим рай и от божия существа нечто дано будет».

Палаты. Что яснее толкует книга Мухаммедие, яже глаголет, яко всякому муслиманину дастся палата от 70 рубинов соделанная, во всяком палаты дворе будет 70 домов, сиесть жилищ, во всяком жилищи 70 ложей, златом и сребром украшенных, на всяком же ложи 70 возглавий, 70 одевал, 70 перин или постель, все шелковые и багряные и на всяком ложи протяженна будет девица *(хури).*

Девицы хури. Ихже лица сияти имут яко солнце, луна и звезды, носяще диадимы[×] предражайшие, паки во всяком жилищи будут 70 ложниц и во всякой ложнице 70 крат со всякою девицею в день совокупление имети будет храбрый борец и благополучный муслиманин и всякий муж имети будет силы яко 100 мужей, да николиже в смешении утрудитися возможет. Паки во всякой
165 ложнице[××] будут 70 столов, на всяком же столе поставятся 170 / сосудов златых и сребряных и в оных 70 видов преизобильных и сладчайших брашен. Тамо старость никияже власти имети будет над натурою человеческою, но мужие егда до 30 лет, жены же до 15 или 20 приидут, в томже возраста цвете и силе пребывати имут.

Но да вкратце вещь изъявлю, блажеснтво вечное и все утехи райские в плотском полагают вожделении и в наслаждении похотей, сиречь тако, аще кто каковую-либо вещь во уме точию своем положит и единым помыслом вожделеет, абие от ангел служащих им, пред него принесено будет и тако всего, что-либо желал и хотел, изобильно и прещедро насытится, николиже туги или сетования, труда, утомления или гнушения стомаха страждуще.

Брашна. Сладчайшая от всех брашен глаголют быти икру из рыбы нарицаемой *елпенбут* (которую турки толкуют быти *кефал балыги*, греки туюжде называют *кефалос*) есть же рыба та русскому судоку зело подобная, еяже икру облитую воском и к Москве привозят греки купцы и монахи милостыни ради приходящеи, плоды смоковицы и оливы[×××], чесо ради сия три в разрешении поста первее ядят. Единым словом веруют, яко невозможно есть в раи чтоб что по желанию мухаммеданов не обрелося, кроме огня, яко вещи малопотребной и беду наносящей.

Табак. Того ради, аще кто от них возжелает курити табаку (носового бо табаку в прах сотренного не позна время Мухаммедово) ангели в самой скорости оному пипку, чубук и табак принесут, егда же и огня для возжения табаку воспросит, отвещают, яко им убо ничто же запрещено есть, но огню входити в рай от самого создания его бысть возбранно, обаче волно есть, аще хотят, поити во ад, идеже огнь владычествует, тамо табак по воли своей

[×] венцы
[××] спальном чулане
[×××] маслины

Dumnezeu le va zice: „Mîncaţi şi beţi fără grijă, culcaţi-vă pe aşternuturile gătite, cu femeile voastre preafrumoase şi nimic din faptele cele rele nu vi se va imputa". Femeile (pe care le numesc *huri*)[601] vor fi luminoase, strălucind ca mărgăritarele, şezînd pe paturi cu aşternuturi moi, îmbrăcate cu porfiră, şi vor răspîndi bună mireasmă ca moscul, ambra şi alte feluri de aromate. Şi le va zice lor Dumnezeu: „Beţi din izvorul desfătării şi mîncaţi, pentru că vrednici sînteţi de toată neprimejduirea". *Curanul* mai adaugă la acestea[602] în capitolul 26: „Celor ce au dobîndit raiul le va fi dat şi ceva din fiinţa lui Dumnezeu" *.

Palatele. Lucrul acesta îl tîlcuieşte mai limpede cartea *Muhammedie*, care zice că fiecărui musulman i se va da un palat făcut din 70 de rubine, în fiecare curte a palatului vor fi 70 de case, adică locuinţe, în fiecare locuinţă 70 de paturi împodobite cu aur şi cu argint şi în fiecare pat 70 de perne, 70 de plapome, 70 de saltele sau aşternuturi, toate de mătase şi roşii, şi în fiecare pat va fi întinsă o fată *(huri)*.

Fetele huri. Feţele le vor străluci ca soarele, luna şi stelele, purtînd diademe[×] preascumpe. În fiecare locuinţă vor fi de asemenea 70 de iatacuri şi în fiecare iatac luptătorul cel viteaz şi musulmanul cel fericit de 70 de ori pe zi se va împreuna şi fiecare bărbat va avea putere cît 100 de bărbaţi, pentru ca niciodată să nu obosească la împreunare. Iarăşi, în fiecare iatac[××] vor fi
70 de mese şi pe fiecare masă se vor pune 70[603]/de vase de aur şi de argint, 165
şi în ele 70 de feluri de mîncări preaîmbelşugate şi preadulci. Acolo bătrîneţea nu va avea nici o putere asupra firii omeneşti, ci bărbaţii o dată ajunşi la 30 de ani, iar femeile la 15 sau 20, în aceeaşi floare şi putere a vîrstei vor petrece.

Deci, ca să spun pe scurt, ei pun fericirea cea veşnică şi toate mîngîierile raiului în pofta trupească şi în desfătarea poftelor, adică dacă îşi va pune cineva vreun lucru în minte şi-l va pofti numai cu gîndul îndată va fi adus înaintea lui de către îngerii ce le slujesc lor şi astfel se va sătura din belşug şi prea darnic de toate cele pe care le-ar vrea, fără să sufere nicicînd de plictiseală sau mîhnire, osteneală sau indispoziţie a stomacului.

Mîncările. Cea mai plăcută dintre toate mîncările spun ei că sînt icrele din peştele numit *elpenbut* (pe care turcii îl tîlcuiesc că este *kefal balîghi*[603], iar grecii îl numesc κέφαλος; peştele acela este foarte asemănător cu şalăul rusesc, ale cărui icre, în butoaie ceruite, le aduc negustorii greci şi monahii care vin pentru milostenie pînă la Moscova), fructele de smochin şi olivele[×××] din care cauză pe acestea trei le mănîncă mai întîi la dezlegarea postului. Cu un cuvînt, ei cred că este cu neputinţă să nu se afle în rai ceva dorit de muhammedani, afară de foc, lucru de puţină întrebuinţare şi aducător de nenorociri.

Tutunul. De aceea, dacă cineva din ei va pofti să fumeze tutun (tabacul de tras pe nas, pisat în praf, nu era cunoscut pe timpul lui Muhammed), îngerii vor aduce aceluia luleaua, ciubucul şi tutunul cu cea mai mare grabă, dar cînd va cere şi foc ca să aprindă tutunul vor răspunde că nimic nu le este oprit, dar să intre focul în rai este oprit chiar de la facerea lui; sînt liberi, dacă vor, să se ducă în iad, unde stăpîneşte focul, şi acolo să-şi aprindă tutu-

---

[×] cununi
[××] odaie de dormit
[×××] măslinele

* Cp. *Coran*, XLVIII, 5; LXVIII, 34.

да вжигают и курят. Ониже ада отвращающиесе[x] и огня оттуду взяти боящеся, престанут и тако единого табачного употребления лишенны будут (имеется же табак за вещь гнусную, яже ниже позволення есть, ниже запрещена, о чем узрим в книге *О религии мухаммеданской*).

Животны жители райские

Верблюд, Бурак. Баснословят же, яко и из животных трое имут насыщатися радостей райских, равно яко и человецы и вечно в оном блаженстве пребывати и николиже конца жизни имети будут, сиречь верблюд, егоже Мухаммед егда наемничество еще творяше зело любил бе, Бурак животно, от всех протчих
166 животных отменное, на негоже вседши / Мухаммед дивные оные пути совершаше (о чем инде рехом). Предают же, яко сей Бурак бысть возящий Авраама скот и яко бог по смерти Авраамовой на месте, егоже сам един весть, соблюде даже до пришествия Мухаммедова.

Кошка. Третие же животно будет кошка некая, о нейже двоякая есть история, иные сказуют, яко кошка оная зело любезна бысть Мухаммеду, что николиже отлучения имела от него. Некогда же Мухаммеду нощные молитвы творящу, кошке прииде время родити, яже седящи на воскрилии риз его, начат испражняти котят из чрева своего, но даже до зари всех испразнити едва возможе. Коль долго убо она (кошка) раждающи трудяшеся, толь долго Мухаммед молитвы совершаше, не хотя стужати и в самом рождении извергнути от воскрилия риз своих. Инии же глаголют оного быти кота, егоже Нос в корабли, умножившихся ради мышей бедствовавший, из ноздрей львовых произведе и того способием убиенным бывшим мышам он и фамилия его и протчие все бывшие в корабли животны от настоящия беды (якоже рехом в главе *О Нои*) спасошася.

И сия суть райские радости, яже мухаммедане сонствующе себе обещают, ниже что в сих аллигорически, аналогически или метафорически, но чисто[xx] исторически и просто разумеют и яко вещь сице имать быти крепко веруют, идеже купно со ангелы во веки бога хвалити надеются и подателю сих песни и псалмы пети имеют. Сказуют же, яко начальнейшие в сонмах оных блаженных три пророка знаменоносцы будут: Мойсей, Христос и Мухаммед, протчие же муслиманы все равно наследие райское восприимут и утехи его, без всякого различия получат, зане утверждают, яко никтоже разве совершенно очистивыйся из *Арафа* в рай преити може.

И сия от неисчерпаемого мухаммеданския теологии фабул сокровища взятая по нашему предложению аще и не многа суть, обаче читателю довольна быти непщуем, ибо яко некто древле рече «от ногтя льва» тако мы ныне глаголем: «от яда дракона» удобно всяк познати может./

---

[x] бегающе
[xx] сущо или прямо

nul după voia lor şi să fumeze. Iar ei, ferindu-se[×] de iad şi temîndu-se a lua foc de acolo, se vor abţine şi astfel vor fi lipsiţi numai de întrebuinţarea tutunului (tutunul este socotit drept un lucru scîrbos, care nu e nici îngăduit, nici oprit, după cum vom vedea în cartea *Despre religia muhammedană*) [604].

Vieţuitoarele locuitoare ale raiului

Cămila, Burak. Mai băsnesc ei că, dintre animale, trei se vor sătura de bucuriile raiului la fel ca oamenii şi vor petrece veşnic în acea fericire şi nu vor avea niciodată sfîrşit al vieţii, anume cămila, pe care Muhammed o iubea foarte mult pe cînd încă făcea cărăuşie, apoi *Burak*, un animal deosebit de toate celelalte, călare pe care/ Muhammed a făcut călătoriile 166
acelea minunate (despre care lucru am vorbit în alt loc) [605]; şi spun că acest *Burak* a fost dobitocul care l-a purtat pe Avraam şi că Dumnezeu, după moartea lui Avraam, l-a păstrat într-un loc numai de el cunoscut pînă la venirea lui Muhammed.

Pisica. Iar a treia vieţuitoare va fi o pisică, despre care există o îndoită istorie: Unii spun că pisica aceea îi era foarte dragă lui Muhammed, că niciodată nu s-a despărţit de el. Odată, pe cînd Muhammed îşi făcea rugăciunile de noapte, i-a venit pisicii vremea să fete şi, aşezîndu-se pe poalele hainelor lui, a început să-şi lepede pisicii din pîntece, dar pînă în zori n-a putut să-i lepede pe toţi. Cît timp ea (pisica) se chinuia născînd, atît timp a făcut Muhammed rugăciuni, nevrînd s-o necăjească şi s-o arunce în timpul naşterii de pe marginea hainelor lui. Iar alţii zic că acesta este motanul pe care Noe, în corabie, l-a scos din nările leului, necăjit de şoarecii ce se înmulţiseră, şi cu ajutorul căruia, cînd au fost omorîţi şoarecii, el şi familia lui şi toate celelalte vietăţi ce erau în corabie au scăpat de necazul ce-i păştea (după cum am spus în capitolul *Despre Noe*) [606].

Acestea sînt deci bucuriile raiului pe care şi le făgăduiesc, visînd, muhammedanii, şi prin acestea ei nu înţeleg ceva alegoric, analogic sau metaforic, ci curat[××] istoric şi simplu. Şi cred cu tărie că aşa va fi lucrul şi nădăjduiesc că vor lăuda împreună cu îngerii în veac pe Dumnezeu şi că vor cînta imnuri şi psalmi dătătorului acestora. Şi mai spun că cei ce vor fi mai mari în cetele acelor fericiţi, adică cei trei proroci purtători de steaguri — Moise, Hristos şi Muhammed — şi ceilalţi musulmani, toţi vor primi la fel moştenirea raiului şi mîngîierile lui, fără nici o deosebire, pentru că ei afirmă că nimeni afară de cel ce s-a curăţat cu desăvîrşire în *Araf* nu poate intra în rai.

Iar acestea sînt luate din inepuizabila comoară de fabule a teologiei muhammedane, care, deşi după expunerea noastră nu sînt multe, socotim totuşi că pentru cititor sînt destule pentru că, după cum a zis cineva din vechime: „După unghie pe leu“ *, aşa vom spune şi noi: „După venin îl poate lesne cunoaşte fiecare pe balaur“./

× fugind
×× esenţial sau direct

* *Libanii Epistula* MLXIX.

О МУХАММЕДАНСКОЙ РЕЛИГИИ

Глава первая

Предисловие

Понеже елико возмогохом, коль страшная есть бестия[×] *Куран* и коль ужасно и нестерпимо есть ушесам верных, пачеже всем здравый токмо разум имущим ревение и рыкание ея, купноже кто каков и откуду бысть, иже в арапских пустынях лютейшего сего дракона обрете и упасе и толь ядовитыя ехидны ловец воскормитель и покровитель бе Мухаммед, вкратце показахом, не бездельное[××] мним быти о плоде и исчадии тоя бестии (то есть о религии или правее рещи о суперстиции) нечто речем. Сице же сотворим да и мы краткости (ейже всячески прилежати тщимся) пределов не приедем, ниже читателю нашему куриозному тугу[×××] привнесше, гнусность воздвижем.

Во правду доброхотно сказуют, яко тяжчайшее мне належит бремя и многопреплетенные предлежат трудности, ихже ради не могу желанию читателя довлесотворити а найпаче три суть того вины, от нихже первая есть, яко несмь толико искусен в учении, в законех и уставех мухаммеданских, да о всякой и коейждо вещи, яже у них сказуются, чтутся и веруются, совершенно[××××] возмогу повествовати. Вторая, яко оная (аще и немногая), яже в юности обучения ради восточных языков или прочитах или в непрестанной чрез 22 лета при Порте Отманской с различных чинов людьми конверсации[×××××] слышах и памяти яко мягкому и удобопреклонному воску влепих, ныне уже от толиких лет иными как публичными, так и приватными делами мне обложшуся и далече от конверсаций таковых удалившуся, едва не вся из памяти изыдоша и хотя крепце в поятии начертанны быша, загладишася.
168 Третия, яко всячески есмы от числа оных, учения прилежащих, ихже / наука не в сердце, но в книгах и библиотеках крыется и тако мы в сем благочестивейшем российском государстве преходящего сего века жизнь по большей части в праздности и неразумии провождающе, турецких и персидских книг весьма не имеем а найпаче тех, которые к нашему делу и предложению приличествуют. Поискахом же их и в Государственной российской библиотеке, но ни тамо (аще иными книгами зело преизобильна и пребогата есть) обрести

× зверь
×× непотребно
××× скуку
×××× безопасно
××××× обходительстве

DESPRE RELIGIA MUHAMMEDANĂ

Capitolul întîi

Precuvîntare

Deoarece am arătat, pe scurt, pe cît am putut, cît de fioroasă bestie[x] este *Curanul* şi cît de îngrozitor şi de nesuferit este urletul şi răcnetul ei pentru urechile credincioşilor ca şi ale tuturor celor ce au mintea sănătoasă şi, totodată, cine este şi de unde vine Muhammed, cel care a aflat în pustiurile Arabiei pe acest preacumplit balaur şi l-a păscut şi care a fost vînător, hrănitor şi ocrotitor unei vipere atît de veninoase, socotim că nu e inutil[xx] să spunem ceva în această carte despre plodul sau puiul acestei bestii (adică despre religie sau, mai drept spus, despre superstiţie). Şi o vom face fără să depăşim limitele conciziei (pe care ne îngrijim în fel şi chip să le respectăm) şi fără să stîrnim dispreţul cititorului nostru curios, pricinuindu-i plictiseală [xxx].

Spun, de bună voie şi de-a dreptul, că-mi este impusă o povară foarte grea şi-mi stau în faţă greutăţi foarte complicate care mă împiedică să satisfac dorinţele cititorului. Dar trei sînt principalele cauze ale acestui lucru. Mai întîi, faptul că nu sînt aşa de expert în doctrina, legile şi regulile muhammedane ca să pot relata la perfecţie [xxxx] despre fiecare lucru ce se spune, se cinsteşte şi se crede la ei. Al doilea că cele (nu prea multe) pe care fie că le-am citit în tinereţe pentru a învăţa limbile orientale, fie că le-am auzit într-o continuă conversaţie[xxxxx] cu oameni de felurite ranguri de pe lîngă Poarta Otomană timp de 22 de ani şi le-am întipărit în memorie ca într-o ceară moale şi lesne de imprimat, acum, după atîţia ani, încărcat fiind cu atîtea treburi publice, cît şi private şi departe de asemenea conversaţii, aproape că mi-au ieşit toate din minte; deşi cînd mi le-am însuşit au fost imprimate tare, s-au şters. Al treilea, că în toate privinţele sîntem din numărul celor ce stăruiesc la învăţătură şi a căror ştiinţă/nu e în inimă, ci se ascunde în cărţi şi bi- 168
blioteci, aşa încît, petrecîndu-ne în acest stat rus binecinstitor viaţa acestui trecător veac în cea mai mare parte în trîndăvie şi nepricepere, n-avem deloc cărţi turceşti şi persane şi mai ales pe cele care se potrivesc cu lucrarea şi planul nostru. Le-am căutat în Biblioteca de Stat a Rusiei, dar (deşi e foarte înzestrată şi foarte bogată în alte cărţi) nici acolo nu le-am putut găsi.

---

[x] fiară
[xx] nefolositor
[xxx] plictis
[xxxx] fără primejdie
[xxxxx] în contacte

возмогохом. Убо понеже неравные толикому бремени имеем силы убавим тягости и бремя по силе нашей восприимем, сие точию из Епиктетовых заповедей в память приведше, который повелевает: *Ос тис де анагии сигиехорине, иалос сифос пар имин.* «Иже добре[×] приложился к требованию, мудр быти имеется». И на ином месте: *Туто дивасе? Туто оон асии о дивасе* «Сие можеши? Убо то, еже можеши, в дело произведи.»

Глава вторая

О религии мухаммеданской в роде или обществе

Что разумеется именем религии. Имянем религии, по елику арапским, паче же *Курановым* языком нарицается *дин* и *иман* не иное разумеется, разве вера о бозе, сиречь каковая чрез *Куран* Мухаммеду пророку их откровенна быти веруется, может быть, что по сему обвинит нас читатель наш, почто трактат[××] о вере не вложихом по чину школьных теологов в предварившей книзе, в нейже начальнейшие мухаммеданские суперстиции и их теологии главы содержатся? Но мы покажем извинение нашего толь бесправильного положенного образа. По моему разумению религии многие и многих быти слышим, видим и знаем; веру же о бозе токмо едину и всем общую быти разумеем и сию не иных, точию православных, яже не ино есть разве вещей невидимых обличение (*Евр.* 20.5). Но протчим религиям сие Святого Павла веры истолкование никакоже приличествует, суть бо уставления и изобретения основанная от самых человек, яже в обычай вшедше удобства приобретоша /
169 да видятся нечто паче человек мудрствовати и предвзимати в самой же вещи таковая ниже суть, ниже быти могут. Сея убо ради вины яже у мухаммеданов под имянем веры землются, мы под написанием религии истолковати приличнее судихом.

Религии убо мухаммеданские многие и различные суть, зане мнози и различные толковники быша, откуду в них более 70 ересей счисляются. Известную же и истинную религию мухаммеданскую веруют они состоятися в четырех точию *Курана* толкователех (ихже имена в главе о *Катихисме мухаммеданском* предъявихом), сии четыре религии тоя основатели, хотя в некиих не большия силы уставех разнствовати и в истолковании речений и сентенций *Курановых* не мало разгласовати видятся, обаче все четыре равно приемлются а найпаче у арапов, турков, индиан, татаров, узбекиев и протчих народов, иже *сунни* (то есть по уставлению пророческому или аки бы рещи православно о бозе и пророце Мухаммеде разумети) мнятся.

Что есть религия мухаммеданская. Определяется[×××] же религия у мухаммеданов сице: Религия, вера, закон (все сия три под *иман* или *дин* речениями

× искусно
×× изложение или описание
××× описуется

Aşadar, avînd puteri nepotrivite cu o povară atît de mare, vom scădea din greutăţi şi vom lua povara după puterea noastră, aducîndu-ne aminte de acesta numai dintre preceptele lui Epictet, care porunceşte: Ὅστις δ'ἀνάγκη συγκεχόρεκεν καλῶς σοφὸσ παρ'ἡμῖν, adică „Cine s-a supus bine[x] necesităţii înţelept se va socoti" *. Şi în alt loc: Τοῦτο δύνασαι; Τοῦτο οὖν ἄσκει ὃ δύνασαι — „Poţi aceasta? Atunci înfăptuieşte ceea ce poţi" **.

Capitolul al doilea

Despre religia muhammedană în general sau în ansamblu

Ce se înţelege sub numele de religie. Prin cuvîntul care în limba arabă şi mai cu seamă în cea a *Curanului* se numeşte *din* şi *iiman* [607] nu se înţelege altceva decît credinţa în Dumnezeu, adică cea care se crede că a fost descoperită prin *Curan* prorocului lor Muhammed. Poate că cititorul ne va învinui că n-am făcut introducerea tratatului[xx] nostru despre credinţă după rînduiala teologilor de şcoală în cartea precedentă, unde se cuprind cele mai importante superstiţii muhammedane şi capitole ale teologiei lor. Dar vom aduce scuze pentru metoda noastră acceptată fără nici o regulă. După socoteala mea, noi auzim, vedem şi cunoaştem că există multe religii ale multora, dar credinţa în Dumnezeu înţelegem că este una singură şi comună tuturor, şi nu a altora, ci numai aceea a ortodocşilor, care nu este altceva decît dovedirea lucrurilor celor nevăzute (*Evr.*, 20,5). Iar celorlalte religii nu li se potriveşte nicidecum această interpretare dată credinţei de către Sfîntul Pavel, deoarece ele sînt aşezăminte şi născociri fondate de oamenii înşişi, care au intrat
în obicei şi au obţinut avantajul/de a fi considerate că filosofează şi prevăd 169
mai presus decît oamenii, dar în fondul lucrului ele nici nu există, nici nu pot exista. De aceea, cele ce se înţeleg la muhammedani sub numele de credinţă am socotit că e mai potrivit să le interpretăm sub titlul de religie.

Există multe şi felurite religii muhammedane, pentru că au fost mulţi şi feluriţi interpreţi, de aceea se numără la dînşii peste 70 de eresuri. Iar adevărata şi recunoscuta religie muhammedană, cred ei, se găseşte numai la cei patru interpreţi ai *Curanului* (ale căror nume le-am arătat mai înainte în capitolul *Despre catehismul muhammedan*) [608]. Aceşti patru întemeietori ai religiei aceleia, deşi în unele reguli de mai mică valoare constatăm că se deosebesc şi diferă nu puţin în interpretarea cuvintelor şi sentinţelor *Curanului*, totuşi sînt priviţi la fel toţi patru, mai cu seamă la arabi, turci, indieni, tătari, uzbeci şi alte popoare care se socot *sunni* (adică gîndesc despre Dumnezeu şi profetul Muhammed după rînduiala Profetului sau, cum s-ar zice, în mod ortodox) [609].

Ce este religia muhammedană. Religia se defineşte[xxx] la muhammedani astfel: Religia, credinţa, legea (căci toate aceste trei sînt cuprinse corect

[x] frumos
[xx] expunerii, descrierii
[xxx] se descrie

* Epictet, Ἐγχειρίδιον, 53.
** *Ibidem*, 14.

право содержатся) есть исповедание уст, известие ума и прилепление сердца к заповедем божественным (яже в самом *Куране* написаны быти веруются) исповедание же веры двемя токмо (яко и инде рехом) состоится членами: Первый убо член есть веровати яко «Несть бог кроме бога»; вторый же, яко «Мухаммед есть пророк божий». Темже чрез сие исповедание веруют яко все могут спасти души своя и хотя все житие во грехах смертных беззаконнейше препроводят, точию в час смерти покаяние приносяще и о своих соделанных гресех от души жалеюще, тожде да исповедят. Сего ради всегда молити бога обычай имеют: «Боже, в последнем издыхании да не отлучуся от веры твоея». А понеже заповеди *Курановы* множайшие и различные суть, един от четырех оных толковников, емуже имя *Имам Азем* пятию токмо канонами и правилами обязал. Яко аще кто оные непременно соблюдет и исполнит, той мухаммеданин *сунни*, то есть православный быти право и несумненно вменится, протчие же заповеди (о нихже нижше речется) в список заслугующих и прослугующихся отслал.

Кондиции религии. Пять оные правила *шарт* называют, то есть кондиции ×
170 без нихже никтоже может быти или непщеватися / совершенный мусліманин или *динисламден*, то есть верою спастися имущий. Суть же сие: *Шегадет икелиме* (то есть исповедание или глаголы исповедания); 2. *Намаз* (молитвы); 3. *Урудж* (пост); 4. *Гадж* (посещение Мекки); 5. *Зеккят* (пятьдесятую часть от имений даяти в милостыню.) От сих четыре, сиречь 1, 2, 3, 5 никоегоже приемлют отречения и никиимже возможно есть отбыти извинением. 4 токмо, еже есть посещение Мекки, под такою налагается кондициею, аще толикие достатки имети будет, во еже единой половине оных в толь долгом пути довольной быти да не како воспросит от иных. Другой же части также довольной быти ко пропитанию и довольствованию по их достоинству жен, наложниц и детей, даже до его возвращения, да не како требованием убежденные жены вышли бы на торжище и улицы, что им в небытии мужа не позволено есть чинити. Инако бо, аще жена без всякой нужды на торг изыдет, с оною муж законно развестися может. Сие кондиции, яже совершенна творят мухаммеданина, сказуют, яко никоея у бога имеют заслуги, того ради, яко по должности отдаются богу. И аще кто вся оные исполнит, соделовает да бог его содержит между избранными своими, не яко чрез сие заслужил то, но яко оное, еже должен бе богу и господу своему воздаде, то есть веру, честь, поклонение и протч.

Заповеди генеральные. Паки иные мухаммеданския религии заповеди делятся в другие пять генеральные правила, ихже: 1. *Фарз* (то есть божия заповедь); 2. *Суннет* (заповедь пророческая); 3. *Галал* (позволенная); 4. *Гарам* (запрещенная); 5. *Мекруг* (гнусная, яже ниже яко позволяющая, ниже яко запрещающая имеется) от сих два правила, *Фарз* и *Суннет* суть повелительная; третие же, еже есть *Галал* — позволительное; четвертое, еже есть *Гарам* запретительное, последнее же неразличное, то есть имже ниже повелевается, ни возбраняется, или ни позволяется, ниже запрещается.

× причины

în cuvintele *iiman* sau *din*) este mărturisirea buzelor, adeverirea minții și alipirea inimii la poruncile dumnezeiești (care se crede că sînt scrise chiar în *Curan*). Iar mărturisirea credinței constă numai din două articole (precum am spus și în alt loc): Articolul întîi este să crezi că „Nu este dumnezeu afară de Dumnezeu", iar al doilea „Muhammed este prorocul lui Dumnezeu". Prin această mărturisire cred ei că toți își pot mîntui sufletele, chiar dacă și-ar petrece toată viața în păcate de moarte și în chip foarte nelegiuit, cu condiția ca în ceasul morții, pocăindu-se și părîndu-le rău din suflet pentru păcatele făcute, s-o mărturisească. De aceea au obiceiul să-l roage mereu pe Dumnezeu: „Dumnezeule, la ultima suflare să nu mă despart de credința ta". Dar fiindcă poruncile *Curanului* sînt foarte multe și felurite, unul din cei patru interpreți, al cărui nume este *Imam Azem*[610], a obligat la numai cinci canoane sau reguli pe care dacă le va păzi cineva cu strictețe și le va împlini se va socoti drept și în chip neîndoios un muhammedan *sunni*, adică ortodox. Iar celelalte porunci (despre care se vorbește mai jos) le-a pus în lista celor meritorii și a celor ce se obțin prin merite.

Condițiile religiei. Acele cinci reguli le numesc *șart*[611], adică condiții ×
fără de care nimeni nu poate să fie sau să se socotească/musulman desăvîrșit 170
sau *dinislamden*[612], adică „cel care se va mîntui prin credință". Acestea sînt: 1. *Șehadeti kelime* (adică mărturisirea sau graiurile mărturisirii); 2. *Namaz* (rugăciunile); 3. *Urudj* (postul); 4. *Hadj* (vizitarea Meccăi); 5. *Zekkeat* (să dai milostenie a cincizecea parte din avuție)[613]. Pentru patru din acestea, adică pentru prima, a doua, a treia, a cincea, nu se acceptă nici o abatere și e cu neputință să te lepezi de ele prin vreo scuză. A patra, adică vizitarea Meccăi, se impune numai sub condiția ca cineva să aibă atîta avere încît jumătate din ea să ajungă pentru o cale așa de lungă, pentru ca nu cumva să cerșească de la alții, iar cealaltă jumătate să ajungă pentru hrana și îndestularea soțiilor, țiitoarelor și copiilor, după demnitatea lor, pînă la întoarcerea lui, ca nu cumva, constrînse de nevoie, femeile să iasă în piață și în ulițe, lucru pe care nu le este îngăduit să-l facă în lipsa bărbatului. Căci altminteri, dacă o femeie ar ieși în piață fără vreo nevoie, bărbatul se poate despărți legal de ea. Ei spun că aceste condiții, care îl fac desăvîrșit pe muhammedan, nu reprezintă nici un merit înaintea lui Dumnezeu, pentru că ele sînt împlinite față de Dumnezeu din datorie. Dacă cineva le va împlini pe toate, el reușește ca Dumnezeu să-l țină printre aleșii săi nu pentru că ar fi meritat acel lucru, ci pentru că a dat lui Dumnezeu și Domnului său ceea ce era dator, adică credință, cinste, închinăciune și altele.

Poruncile generale. Celelalte porunci ale religiei muhammedane se împart în alte cinci reguli generale, și anume: 1. *Farz* (adică poruncă a lui Dumnezeu); 2. *Sunnet* (poruncă a Profetului): 3. *Halal* (îngăduită); 4. *Haram* (oprită); 5. *Mekruh* (scîrboasă, care nu e socotită nici ca îngăduită, nici ca oprită)[614]. Dintre acestea, două reguli, adică *Farz* și *Sunnet*, sînt obligatorii; a treia, care este *Halal*, [privește cele] îngăduite; a patra, care este *Haram*, cele oprite; iar cea de pe urmă — cele indiferente, adică prin ea nici nu se poruncește, nici nu se oprește sau nici nu se îngăduie, nici nu se interzice.

× pricini

И сие суть, яже в роде или общественно религию мухammеданскую составляют. По сем предлежит нам, да вся по единому покажем киими образы, киими уставами и коею верою и почтением у мухаммедан бывают и хранятся. Но о исповедании, как в сей главе довольно уже рехом, так и в книзе *О теологии* на многих местех предложихом, чесо ради остася, да в последующих главах о протчих четырех *шартах* или кондициях беседовати начнем./

171

Глава третия

О гусле и абдесте

Гусль. Понеже всегда подобает, да *гусль* и *абдест* предваряют молитвы, того ради не беспотребно мним быти, да первее, что есть *гусль* и что *абдест* покажем.

Гусль убо от арапского языка знаменует измовение всего тела, якоже в бани и в реце. Аще убо в реце измовение будет, подобает воде толикия быти глубины, да егда человек опустится, поверхность воды покрыет главу его. Аще ли же вода не будет толико глубока, лучше есть в бани измытися, ниже в толь малом протоке или сосудом некиим почерпая воду от верху главы (яко и в банях обычай есть) на ся да возливает.

Аще муж совокупился с женою своею или на заповеданном пребысть ложи, аще во сне истечение имел или болезнь гонорея зовомою страждет, прежде даже молитвы, сиречь утренние совершати начнет или после утреннего моления, прежде полуденных молитв смешение с женою своею имети будет или иным каким-либо образом осквернится, первее повелевается ему поити в баню, где во первых моет прилежно все тело, потом 12 *тас*[×] (есть сосуд имже вода в бани почерпается и на главу возливается) должнствует от верху главы на ся возлити. Совершив же сие, подобает ему надети чистую сорочку (о верхних бо одеждах никоеже бывает попечение) и тако воздыхая и аки от всего сердца жалея о содеянном гресе, покаянные глаголы творит: *Тевбе я реббим тегафуруллаг*, то есть «Каюся, о, боже отврати, о, боже» сиречь «Отврати сей грех от мене». Сице же телом очистився (о души бо глаголют, яко может разве в *Араф* очиститися) ко исполнению молитв приступает.

Абдест, речение убо персидское, но более в употреблении есть едва не всем мухаммеданам и есть сложенное из *аб* (вода) и *дест* (рука) аки бы рек «вода ко умовению рук»; мне же видится, яко из греческого евангельского речения *ваптисис* или *ваптисма* (крещение) украдено есть, но в сих ни мало медлити (хощу) что-либо о речи разумеется, да зрим о самой вещи.

172 *Абдест* убо / и *гусль* должны суть предварити молитву. Бывает же егда человек, хотя ниже во сне, ниже совокуплением с женою осквернится, но токмо или чрево испразднит или ветр чревный испустит или чего иного нечистого и гнусного коснется. Паче же аще кто пятижды в день сотворит

[×] таз и по руски

Acestea sînt cele care alcătuiesc religia muhammedană în general sau în ansamblu. Acum ne rămîne să le arătăm pe fiecare una cîte una — cum, prin ce rînduieli și cu ce credință și respect se împlinesc și se păzesc ele de către muhammedani. Dar cum despre mărturisire am spus de ajuns în acest capitol și am expus în cartea *Despre teologie* în multe locuri[615], rămîne ca în capitolele următoare să începem a vorbi despre celelalte patru *șarturi* sau condiții./

Capitolul al treilea 171

Despre *gusl* și *abdest*

Gusl. Fiindcă se cuvine ca totdeauna *gusl*[616] și *abdest*[617] să preceadă rugăciunile, socotim că e necesar ca mai întîi să arătăm ce este *gusl* și ce este *abdest.*

Gusl în limba arabă înseamnă spălarea întregului trup, ca în baie sau în rîu. De va fi spălarea în rîu, se cuvine ca apa să fie de o asemenea adîncime încît, dacă omul se va lăsa în jos, suprafața apei să-i acopere capul. Iar dacă apa nu va fi atît de adîncă, e mai bine să se spele în baie decît într-un pîrîu atît de mic sau luînd apă cu un vas să-și toarne deasupra capului (după cum este obiceiul și la băi).

Dacă bărbatul s-a împreunat cu nevasta lui sau a petrecut pe un pat oprit, dacă a avut scurgere prin somn sau suferă de boala numită gonoree, înainte de rugăciune, adică înainte de a începe să facă rugăciunile de dimineață sau după rugăciunea de dimineață și înainte de rugăciunile de la amiază, sau se va întina în vreun alt fel, i se poruncește ca mai întîi să meargă la baie, unde la început să-și spele bine tot trupul, apoi să-și toarne deasupra capului peste el 12 *tasuri* × (vasul cu care se ia apa la baie și se toarnă pe cap)[618]. După ce a săvîrșit aceasta, se cuvine să îmbrace cămașă curată (de îmbrăcămintea cea de deasupra nu are nici o grijă) și astfel, suspinînd și regretînd din toată inima păcatul făcut, să spună cuvintele pocăinței: *Tevbe ia rebbim, tehafurullah*[619], adică „Mă căiesc, o Dumnezeule, îndepărtează, o Dumnezeule", așadar „Îndepărtează acest păcat de la mine". Curățindu-se astfel cu trupul (căci despre suflet zic că nu se poate curăți decît în *Araf*) se poate purcede la săvîrșirea rugăciunilor.

Abdest este un cuvînt persan, dar e mult întrebuințat de aproape toți muhammedanii și este compus din *ab* (apă) și *dest* (mînă), cum s-ar zice „apă pentru spălarea mîinilor"; mie mi se pare însă că este furat din vorba *Evangheliei* grecești βάπτισις sau βάπτισμα (botez), dar nu vreau să întîrzii asupra acestora[620]. Ce se înțelege prin acest cuvînt să vedem din lucrul însuși.

Abdest/și *gusl* trebuie să preceadă rugăciunea, dar se întîmplă să fie 172
făcute și cînd omul nu s-a întinat nici în somn, nici prin împreunare cu femeia, numai pentru că și-a golit pîntecele sau a eliminat gaze din pîntece sau s-a atins de ceva necurat și scîrbos. Iar de va face cineva de cinci ori

---

× pe rusește tot tas

абдест, хотя ничтоже от таковых нечисто приключится ему, в большое благочестие, в большое благоговение вменится ему. *Абдест* убо той сице бывает: по утру воставлше от сна муж и жена, прежде восхода солнечного егда заря блистати начинает, первее испражняют чрево, потом задницу левою (а не правою) рукою прилежно, довольною измывают водою, да ничтоже от кала останется тамо. Таже исшед на чистый камень, на сие в палатах высоких персон и в публичных *джамиях* и *мезчидах* устроенный или на поли, аще трава будет, стоя или в тазе или меднице (юже *леген* называют) толь широкой, яко егда мыются, да упадающие капли в ней падают. Первее умывают руки даже до лактей, умовенным же бывшим рукам, трижды ноздрями из правыя пригорщи (из левыя бо не подобает, разве правую суху имети будет) воду взимают трижды возгри истребляют, потом трижды устами из тойже горсти воду прихлебывая, указательным перстом левую уст страну, большим же перстом десную измывают (нелепо бо есть левою рукою, яже ко очищению задницы токмо уставленна есть измывати уста или брашно и что-либо иное во уста приимати). По умовении же уст, лице такожде три краты обеми руками довольно наполненными водою покропляют и потирают (якоже и мы употребительно обычай имеем творити, егда лице умываем), таже умыв лице, обливают руки, первее правую, потом левую даже до лактей и прилежно наблюдают, да не како вода от лактей к перстам, но от перстов к локтям да течет и с локотного остроконечия да низтекает. Потом темя откровенною дланию единожды токмо отирают, воды же не поливают, напоследок концами перстов правыя убо руки правую шеи страну левыя же руки левую потирают и паки мало воды на обе руки возливают, к тому взявше плат, на сие устроенный, лице, шею, руки отирают изрядно. Таже ноги между перстов, подошвою и пятою и выше даже до лодыжек от нечистот очищают. И тако
173 скончавше умовение, абие надевают порты и обуви / (нелепо бо есть по учинении *абдеста* босыми ходити ногами, что аще учинит кто, прежде начатия молитв паки *абдест* повторити долженствуют, без того бо молитвы творити несть позволено, паче же грех смертный (по елику к души надлежит) мнится быти и одежды иные, потом немедленно молитвы начинают.

По отправлении утренних молитв даже до полуденных, аще не будет кто имети нужды или чрево испразднити или урину или чревный ветер испустити, может с ранним *абдестом* и полуденные сотворити молитвы. За везопаснейшее же имеется и более благочестивое, аще толико крат сотворит *абдест*, елико подобает молитвы сотворити, аще же чрева не испразднит, но токмо урину испустит, долженствует всячески *абдест* обновити, обаче может ноги не обнаженные, но в *месте* сущие омыти (есть же *мест* род обувей, которой в башмаках им *папучь* реченных к штанам пришитыи употребляется) потирая пятию правыя руки перстами сверх *места* на местех пяти пальцов ножных, сие бо толикож может, яко бы и голые омыл ноги (отсюду велия возрастает между персами и турками ересь, зане персы и на голой ноге персты токмо отирают а не всю измывают ногу. Турки же, якоже рехом, сверх *места* убо отирают, голую же ногу даже до лодыжки прилежно омывают. О сих множайшая зри в главе *О ересях*).

Егда творят *абдест*, опасно блюдутся, да не како вода на одежды их или на постилания домовные покропится, мнят бо сию воду зело нечисту

pe zi *abdest*, deşi nu i se va întîmpla nimic necurat dintre acestea, i se va socoti drept o mare pietate, o mare evlavie.

Abdest se face aşa: sculîndu-se din somn dimineaţa bărbatul şi femeia, înainte de răsăritul soarelui, cînd se revarsă zorile, îşi golesc mai întîi pîntecele; după aceea, cu mîna stîngă (nu cu dreapta) îşi spală dosul cu apă destulă ca să nu rămîie acolo nici o murdărie. Ieşind apoi pe o piatră curată făcută în acest scop în palatele persoanelor înalte şi în *djeamiile* şi *mezcidele*[621] publice sau în cîmp, dacă va fi iarbă, îşi spală mai întîi mîinile pînă la cot în tas sau într-un vas de aramă (pe care îl numesc *leghen*)[622] atît de larg, încît atunci cînd se spală picăturile ce se scurg să cadă jos, în el[623]. Iar după ce şi-au spălat mîinile de trei ori, trag apă cu nările din mîna dreaptă (din mîna stîngă nu se cuvine, doar de va avea mîna dreaptă uscată) şi îşi scot de trei ori mucozităţile. După aceea, sorbind cu gura apă din aceeaşi mînă, cu degetul arătător îşi spală partea stîngă a gurii, iar cu cel mare partea dreaptă (căci este lucru necuviincios să-şi spele gura sau mîncarea sau să ia altceva ce se bagă în gură cu mîna stîngă, care este rînduită numai pentru curăţirea dosului). După spălarea gurii, îşi stropesc şi îşi freacă faţa de trei ori la fel, cu amîndouă mîinile pline îndeajuns cu apă (după cum obişnuim şi noi să facem cînd ne spălăm faţa) şi spălîndu-şi faţa îşi clătesc mîinile, mai întîi dreapta şi apoi stînga, pînă la cot. Şi trebuie să bage cu grijă de seamă ca nu cumva apa de la coate să se scurgă spre degete, ci de la degete spre coate şi să se scurgă de pe vîrful cotului. Apoi îşi şterg o singură dată creştetul cu palma deschisă, fără să toarne apă, iar la urmă, cu degetele mîinii drepte freacă partea dreaptă a gîtului iar cu ale celei stîngi — partea stîngă, şi iarăşi toarnă puţină apă pe amîndouă mîinile. Luînd apoi ştergarul făcut pentru acest lucru, îşi şterg bine faţa, gîtul, mîinile şi curăţă de murdărie picioarele între degete, pe talpă şi călcîi şi mai sus pînă la glezne. Şi astfel, isprăvind spălarea, îndată îşi îmbracă izmenele şi încălţămintea /(căci este lucru necuviincios ca după ce a făcut *abdest* să umble cu picioa- 173
rele desculţe, lucru pe care de-l face cineva înainte de începutul rugăciunilor va trebui să repete *abdestul*, căci fără acela nu este îngăduit să-şi facă rugăciunile şi chiar e socotit drept un păcat de moarte întrucît priveşte sufletul) şi alte haine, apoi fără zăbavă încep rugăciunile.

După săvîrşirea rugăciunilor de dimineaţă şi pînă la cele de amiază, dacă nu va avea nevoie cineva să-şi golească pîntecele sau urina sau să elimine gazele din pîntece, poate să facă rugăciunile de amiază şi cu *abdestul* de dimineaţă; însă e socotit mai sigur şi mai pios dacă va face *abdest* de cîte ori se cuvine să facă rugăciunile şi chiar de nu-şi va goli pîntecele, ci numai va urina, trebuie neapărat să înnoiască *abdestul*, dar picioarele le poate spăla nedescălţate, ci fiind în *mest* (*mest* înseamnă un fel de cipici cusuţi de pantaloni[624] care se poartă în pantofii zişi la ei *papuci*), frecînd cu cinci degete ale mîinii drepte pe deasupra *mestului* pe locul celor cinci degete de la picioare, şi acest lucru este egal cu spălarea picioarelor goale. (De aici a ieşit un mare eres între persani şi turci, pentru că persanii şi pe piciorul gol freacă numai degetele, dar nu spală tot piciorul. Iar turcii, după cum am zis, freacă pe deasupra *mestului*, iar piciorul gol îl spală bine pînă la glezne. Despre acestea vezi mai multe în capitolul *Despre eresuri*[625]).

Cînd fac *abdest* se păzesc cu grijă ca nu cumva să stropească hainele sau aşternuturile din casă, căci socotesc că această apă e foarte necurată,

быти, верующе, яко не токмо нечистоты телесные, но и смрад греха соделанного (обаче не самый грех) ею омываются, чесо ради знатнейшие персоны под тазом подстилают кожу, на сие устроенную, круглосотворенную, да на ней падающие капли вмешаються. Паки баснословят, яко из капель *абдестовых* раждаются ангели хранители, о нихже в главе *О ангелах* пространно изъявихом. И сия убо суть, яже в исполнении *абдеста* у мухаммедан наблюдаются./

174 Е. *Глава четвертая*

О *намазе* или молитвах

Моления 5 времен. Времен в 24× часа ко исполнению молитв публичных и приватных пять уставил Мухаммед, яже (разумея равноденствие, когда день купно и нощь 12 часами состоятся) сице располагаются: *саббаг намази*, то есть время утренних молитв, починается на россвете (сиречь когда лучи солнечные первое от гипогеов×× на наш горизонт выникают) и бывает даже до совершенного восхода солнечного, то есть по счислению часов в Турции и Италии от 11 часа даже до 12 часа, которой час, по счислению часов российских, немецких и протч. будет от пятого часа по полунощи даже до шестого, ибо когда в часах по немецку счисляемых (разумея равноденствие) есть час полуденный 12, тодга турки счисляют шестый, шестой же час немецким образом по полудни имеют аки дванадесятый, тако и о других последовательно рассуждати подобает. Подобно разумети надлежит, егда день или должайший или кратчайший бывает, по оризонту места часы и времена молитв располагаются и или ранее или поздее исполняются, кроме двух времен, сиречь утреннего и вечернего. И оное убо, якоже рехом, определяется от зари до восхода солнечного, сие же от захождения солнечного до полутора часа нощи; но о протчих уже да речем.

Второе молитв время есть полуденное, еже нарицается *оиле намази* и начинается от часа шестого (разумея равноденствие исчисление часов турецких) продолжается же до девятого. Третие время, еже глаголется *икинди намази* начинается на девятом и кончается на дванадесятом часе. Четвертое нарицается *ахшам намази* и починается от дванадесятого (который час в равноденствии есть последний и захождение солнца), кончается же о полуторе часе нощи.

Темджид. Пятое называется *ятси намази* и починается от полутора часа нощи, престает же за час пред свитанием, которое время им нарицается *темджид* (то есть *доксологиас*, славословия) аще кто опустит или пренебрежет оная времена и их назначенные пределы или прежде времени *намаз* сотворит
175 сказуют, яко / за ничтоже есть (сиречь в дело не ставится) и того ради в Арафе подобает оные на пещи огненной исполнити (о чем на ином месте рехом).

× в сутки
×× из подземных

crezînd că nu numai necurățiile trupești ci și putoarea păcatului făcut se spală cu ea (dar nu păcatul însuși); de aceea persoanele însemnate aștern sub tas o piele făcută anume în acest scop și rotunjită, pentru ca picăturile căzute să rămînă pe ea. Iarăși mai băsnesc că din picăturile de *abdest* se nasc îngerii păzitori, despre care am arătat pe larg în capitolul *Despre îngeri*[626]. Acestea sînt cele păzite de muhammedani cînd fac *abdest.*/

Capitolul al patrulea 174

Despre *namaz*, sau rugăciuni

Rugăciunile celor 5 timpuri. Muhammed a rînduit pentru îndeplinirea rugăciunilor publice și particulare cinci timpuri în cele 24 de ore[×], care (socotind echinocțiul, cînd ziua și noaptea cuprind cîte 12 ceasuri) se așază astfel: *sabbah namazi*[627], adică vremea rugăciunilor de dimineață începe cînd se luminează (cînd razele soarelui pătrund întîi de la hipogeu[××] pînă la orizontul nostru) și se face pînă la răsăritul complet al soarelui, adică, după calcularea orelor în Turcia și Italia, de la ora 11 pînă la 12, ceea ce după calcularea orologiilor rusești, nemțești și alte altora ar fi de la ora cinci după miezul nopții pînă la șase; pentru că atunci cînd după ceasurile socotite nemțește este ora de amiază 12 (se înțelege echinocțiul), turcii o socotesc pe-a șasea, iar ora a șasea de după amiază socotită nemțește ei o țin drept a douăsprezecea. Astfel trebuie judecat, prin urmare, și despre celelalte. La fel trebuie înțeles cînd ziua e mai lungă sau mai scurtă; orele și timpul rugăciunilor se rînduiesc după orizontul locului și ele se fac mai devreme sau mai tîrziu, afară de două timpuri, adică cel de dimineață și cel de seară: unul se rînduiește, așa cum am spus, din zori pînă la răsăritul soarelui, iar celălalt de la apusul soarelui pînă la o oră și jumătate din noapte. Dar să vorbim acum despre celelalte.

Al doilea timp de rugăciune este cel de amiază, care se numește *oile namazi* și începe de la ceasul al șaselea (înțelegînd echinocțiul după calculul ceasurilor turcești) și continuă pînă la al nouălea. Al treilea timp, numit *ikindi namazi*, începe la ceasul al nouălea și se termină la ceasul al doisprezecelea. Al patrulea se numește *akșam namazi* și începe de la ceasul al doisprezecelea (care oră este ultima în echinocțiu și apusul soarelui) și se termină la o oră și jumătate de noapte.

Temdjid. Al cincilea se numește *iatsi namazi* și începe de la o oră și jumătate din noapte și se termină cu o oră înainte de a se lumina de ziuă, timp care la ei se numește *t mdjid* (adică δοξολογίας — al slavosloviei)[628].

Dacă cineva va omite sau va nesocoti acele timpuri și limitele lor fixate sau va face *namaz* înainte de vreme, spun că / nu valorează nimic (adică nu 175
se socotește drept faptă) și de aceea se cuvine să fie îndeplinită pe cuptorul de foc în *Araf* (despre care lucru am vorbit în alt loc).

× o zi și o noapte
×× de sub pămînt

Четыре убо вещи в отправлении молитв прилежно сохраняют: 1. да сотворит *Абдест* или *Гусль*; 2. Да будут оные молитвы в уреченные времени пределы, ибо аще прежде или после надлежащего времени будут, веруют, яко всуе и богу неприятны будут; 3. Да место чисто будет, аще ли же сумнится о чистоте места, ковер или платок свой под ноги да подстелет; 4. Да лице свое управит в линею междуполуденную, и равнонощную которая линея называется *кыбле*. Сказуют же, яко оная взирает к храму Мекканскому. Чесо ради, которые мухаммедане обитают в странах за *Кябе* сущих или в инном побочном мира краю, везде и всегда долженствуют наблюдати линию, яже к Мекке взирает, но да не како неискуснии погрешат в линии *кыбле*, *джами* и *мезчид* и *намазкяг* (о нихже нижше речется) тою частию, яже *миграб* называется (то есть олтар) к линии *кыбле* строятся; и в домех, на стене к той стране стоящей туюжде линию начертавати обычай имеют сим образом, иже есть знак храма Мекканского.

И сия убо к молению надлежащая рассмотривше, образ самых молитв и устав протолкуем.

Намаз како бывает. Намаз или моления состоятся из неколиких поклонов, коленопреклонений, чела к земли приложений, восстаний и молитв: едино наклонение и едино восстание называется едино *реккят*. Весь *намаз* неколиkими *реккятами* совершается.

Намазов имена. Реккяты разделяются на *фарз* (то есть заповеди божие) и *суннет* (то есть заповеди пророческие).

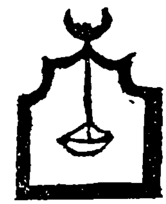
Саббаг намази, то есть моление утреннее, состоится четырьми *реккятами* или наклонениями, от нихже два *фарз* суть, два же *суннет*. *Оиле намази*, моление полуденное, состоится десятою *реккятами*, от нихже 4 суть первейшие *суннет*, другие 4 *фарз* и два последние паки *суннет*. И *кинди намази*, моление девятого часа, состоится осьмию *реккятами* от нихже четыре первейшие суть *фарз*, последние же четыре *суннет*. *Ахшам намази*, моление вечернее (еже по захождении солнца близ единого квадранта преминув бывает), пятию состоится реккятами, ихже три суть *фарз*, два же *суннет*.
176 *Ятси намази*, моление к покою × (или покоя) тринадесятию / состоится *реккятами*, ихже первейшие четыре суть *суннет*, четыре последующие *фарз*, два предпоследними паки *суннет*, таже последние три, иже нарицаются *фитри ваджиб*, то есть «по требованию смущения». Сия *реккяты* того ради тако названы и приложены суть зане егда Мухаммед взыде на небо и виде тамо превосходящая ум человеческий премного сумнился и от страха неведый, что рещи или сотворити, весь во ужасе пребысть, бог же смущение за добро приемля повелел, да в последних нощных молитвах (понеже нощию на небо восшел бе) сие три приложит поклоны в память и помощь оного смущения.

Сия убо суть имена *намазов* и *реккятов* или поклонов, числа, разделения. Уставы же или церемонии, ихже предаде им *Имам Азем* в отправлении сих молитв, аще добре памятствуют, сице бывают:

Устав како творити намаз. Первее постилают в джамиях или в доме ковры человецы, которые вкупе хотят сотворити *намаз*. Аще исполнят или

× на сон грядущи

Dar patru lucruri le păzesc cu grijă în timpul cînd fac rugăciunile: 1. Să facă *abdest* sau *gusl*; 2. Ca acele rugăciuni să fie făcute în limitele de timp rînduite, căci dacă vor fi făcute mai înainte sau după timpul cuvenit ei cred că vor fi în zadar şi neplăcute lui Dumnezeu; 3. Ca locul să fie curat, iar dacă se vor îndoi de curăţenia locului şă-şi aştearnă sub picioare covoraşul sau şalul; 4. Ca faţa să şi-o îndrepteze pe linia dintre miazănoapte şi cea de miazăzi, linie ce se numeşte *kîble*[629] şi despre care spun că ţinteşte spre templul din Mecca. De aceea, muhammedanii care locuiesc în ţările ce se află dincolo de *Keabe* sau într-o altă regiune lăturalnică a lumii trebuie să păzească pretutindeni şi totdeauna linia care ţinteşte spre Mecca. Iar pentru ca nu cumva cei neiscusiţi să greşească în ce priveşte linia *kîble*, *djeamiile* şi *mezcidele* şi *namazkeah* (despre care se va vorbi mai jos)[630] se construiesc cu partea numită *mihrab* (adică altar) pe linia *kîble*; iar în case, pe peretele care se află spre ţara aceea, au obiceiul de a desena acea linie în felul acesta care este semnul templului meccan.

Deci, cercetîndu-le pe cele ce se referă la rugăciune, să explicăm acum însuşi modul şi rînduiala rugăciunilor.

Cum se face namaz. *Namaz* sau rugăciunile constau din cîteva închinăciuni, îngenuncheri, atingerea frunţii de pămînt, ridicarea şi rugăciunile. O închinare şi o ridicare se numeşte un *rekkeat*[631]. Tot *namazul* se face prin cîteva *rekkeate*.

Denumirea namazurilor. *Rekkeatele* se împart în *farz* (adică poruncile lui Dumnezeu) şi *sunnet* (adică poruncile Profetului).

Sabbah namazi, adică rugăciunea de dimineaţă, constă din patru *rekkeate* sau închinăciuni, dintre care două sînt *farz* şi două *sunnet*. *Oile namazi*, rugăciunile de la amiază, constau din zece *rekkeate*, dintre care primele patru sînt *sunnet*, alte patru *farz*, iar ultimele două iarăşi *sunnet*. Şi *kindi namazi*, rugăciunea ceasului al nouălea, e formată din opt *rekkeate*, dintre care cele patru dintîi sînt *farz*, iar ultimele patru *sunnet*. *Ahşam namazi*, rugăciunea de seară (care se face peste un sfert de oră după apusul soarelui), este alcătuită din cinci *rekkeate*, dintre care trei sînt *farz* şi două *sunnet*. *Iatsi namazi*, rugăciunile odihnei ×, sînt compuse din treisprezece/*rekkeate*, dintre care primele patru 176
sînt *sunnet*, următoarele patru *farz*, două penultime iarăşi *sunnet* şi trei de pe urmă care se numesc *fitri vadjib*[632], adică „după nevoia tulburării". Aceste *rekkeate* sînt numite şi adăugate aşa pentru că atunci cînd s-a suit Muhammed la cer şi a văzut acolo cele ce depăşesc mintea omului s-a îndoit foarte mult şi, neştiind de frică ce să grăiască sau ce să facă, a rămas îngrozit, iar Dumnezeu, luîndu-i tulburarea de bine, a poruncit ca la ultimele rugăciuni de noapte (pentru că noaptea s-a ridicat la cer) să se adauge aceste trei rugăciuni în amintirea şi ajutorul tulburării lui.

Acestea sînt denumirile *namazurilor* şi *rekkeatelor* sau ale închinăciunilor, numărul şi împărţirea. Iar rînduielile sau ceremoniile pe care le-a transmis lor *Imamul Azem* în timpul săvîrşirii acestor rugăciuni, dacă ţin bine minte, sînt acestea:

Rînduiala săvîrşirii namazului. Oamenii ce vor să facă împreună *namazul* aştern mai întîi covoare în *djeamii* sau în casă. Dacă vor împlini sau vor

---

× spre somn

превзыдут число 12 персон, тогда называется *джемаат*, собрание. Аще ли число будет меньши 12, всяк особно долженствует *намаз* сотворити и не называется тогда собрание. В числе оных 12 человек, аще 11 будут родом мухаммедане или из христиан в мухаммеданство обращшиися, дванадесятый же един от иудей обративыйся, не будет сочислятися за человека мухаммеданина ниже наречется совершенное быти *джемаат*. Аще же будут оных (родом или от христиан турков) 12 может с ними от жидов муслиманин в *джемаат* внити и вкупе *намаз* творити, сиречь будучи числом третийнадесять, откуду присловие у них есть: «Атеиста не знает творити покаяния, иудеанин же к вере себе обратити». Паки хотя в совершенном числе, хотя особь моление будет, первее обеми ногами вступает на ковер, так близко едину ногу к другой присовокупив, да кости лодыжечные взаимно соединятся. Таже низвед пред собою очеса на землю, донележе окончает первый *реккят*, не отводив оных от пункта места того.

Езан. Потом поднесши руце и большие обоея руки пальцы за ушми поставив, протчие же персты к челу простерши глаголет или крепким поет гласом исповедание веры, но с некиим придатком, сим образом: *Аллагу екбер, Аллагу екбер, ешгеден ла Иллаги Иллаллаг, ешгеден Мухаммеду разулуллаг,*
77 *ея алессела, ея алессела, ея алелфела | ея алелфела* и паки повторяет *Аллагу екбер, Аллагу екбер, ла Иллаги Иллаллаг*, сиречь: «Бог есть превысокий», или «Богу превысокому исповедую, яко несть бог кроме бога, егоже пророк есть Мухаммед. Сотворите, приидите на место тишины или доброты, приидите ко прибежищу или спасению». И сей образ исповедания называется *езан*, егоже паки при *джамиях* на высочайших башнях *менаре* реченных, певцы или, яко называются, *муезин* высочайшим, елико могут, гласом спевают, вкруг обходяще башню (да от всех слышими будут) и тем извещают время быти *намаза*, что каждый слышав, всякое дело, всякое упражнение, еже кому-либо в руках имети случится, абие отложити долженствует и бывшу в доме молчанию все даже до конца песнь оную благоговейно слушати обязуются. Егда же руки ко главе, яко же рехом, приложивше, сей исповедания и *езана* образ прочитают, тогда руки к поясу возложши правую на левую (по уставу же *Имама Шафа* прямо к лядвиям свесивше) опускают.

И тако аще в собрании будут, *имам*, то есть поп (которое звание[×] всякий мухаммеданин отправити может, о чем яснее узриши в главе *О попах*) пред другими стоящи, краткую читает молитву или тихим спевает гласом. По скончании молитвы все *имама* подражающе и опустивше от пояса руки к коленам прилагают и приклонше главу все тело нагибают толико, дондеже глава с срединою тела приидет в прямоугольник, в котором наклонении не более премедливают, токмо чрез время единого *Субган Аллаг*, то есть «Кирие елейсон» и абие главу возвышают и все тело перпендикулярно восставляют. И прочетше *Субган Аллаг* на колени припадают. Таже абие главу к земли приклоняют толико, яко чело и самый нос пола касается. И тако преклонився трижды *Субган Аллаг* повторяют. Потом возведши главу и на коленах стоя, руки на лядвиях отверзтыми персты положенны, толико держат, дондеже едино *Субган Аллаг* прочитают и паки главу и чело вышеявленным образом на землю полагают. И тако повергшися на землю и прочитав трижды *Субган Аллаг*, восстают на ноги и неколико преклонив главу, очи же низведши к

× чин или службу

depăşi numărul de 12 persoane, se numeşte *djemaat*, „adunare"[633], iar dacă numărul va fi mai mic decît 12, fiecare trebuie să-şi facă *namaz* aparte şi nu se mai numeşte adunare. În numărul celor 12 oameni, dacă 11 vor fi de neam muhammedani sau dintre creştinii convertiţi la muhammedanism, iar al 12-lea va fi un convertit dintre iudei, el nu va fi socotit drept om muhammedan, şi acea *djemaat* nu se va numi desăvîrşită. Dar dacă vor fi 12 dintre aceia (dintre creştinii turciţi), poate intra cu dînşii în *djemaat* şi un musulman dintre iudei şi să facă împreună *namaz*, fiind treisprezece la număr. De unde zicala lor: „Ateul nu ştie să se pocăiască şi iudeul nu ştie să se convertească la credinţă". Apoi, fie că vor fi în număr desăvîrşit, fie că vor face rugăciunea separat, mai întîi trece fiecare cu amîndouă picioarele pe covor, apropiind picioarele aşa de mult unul de altul, încît oasele de la glezne să se lipească unul de altul şi, coborînd ochii înainte spre pămînt, nu-i depărtează din punctul acelui loc pînă nu va termina primul *rekkeat*.

Ezan. După aceea, ridicînd mîinile şi punînd degetele cele mari ale ambelor mîini după urechi şi întinzînd celelalte degete spre frunte, grăieşte sau cîntă cu glas tare mărturisirea credinţei, însă cu un oarecare adaos, astfel: *Allahu ekber, Allahu ekber eşheden la Illahi Illallah, eşheden Muhammedu resulullah. Eia alesselam, eia alesselam, eia alelfelah, / eia alelfelah,* şi repetă: 177
Allahu ekber, Allahu ekber, la Illahi Illallah[634], adică „Dumnezeu este preaînalt" sau „Dumnezeului celui preaînalt mărturisesc că nu este dumnezeu afară de Dumnezeu, al cărui proroc este Muhammed. Faceţi, veniţi la locul de linişte sau de bunătate, veniţi la adăpost sau mîntuire". Acest fel de mărturisire se numeşte *ezan*[635], pe care cîntăreţii, sau, cum se numesc, *muezinii*[636], le cîntă pe lîngă *djeamii* în turnuri foarte înalte, zise *menare*[637], cu un glas foarte puternic, umblînd în jurul turnului (ca să fie auziţi de toţi) şi prin aceasta anunţă timpul cînd trebuie să facă *namaz*. Ceea ce auzind, fiecare trebuie să lepede îndată orice lucru, orice treabă cu care i se va întîmpla să se îndeletnicească şi, făcîndu-se tăcere în casă, toţi îşi impun să asculte cu evlavie acea cîntare pînă la sfîrşit. Iar după aceea, cu mîinile lipite de cap, după cum am spus, rostesc acest mod al mărturisirii şi *ezanului*, lasă mîinile în jos spre brîu, punînd dreapta peste stînga (iar după rînduiala *Imamului Saf* atîrnîndu-le drept spre coapse).

Şi astfel, dacă vor fi în adunare, *imamul*, adică preotul (a cărui funcţie[×] o poate îndeplini orice muhammedan, despre care lucru vezi mai clar în capitolul *Despre preoţi*)[638], care stă înaintea celorlalţi, citeşte o scurtă rugăciune sau o cîntă cu glas lin. După terminarea rugăciunii toţi, imitîndu-l pe *imam* şi lăsînd mîinile în jos de brîu, le lipesc de genunchi şi, plecîndu-şi capul, îndoaie tot trupul pînă cînd capul cu mijlocul trupului vor ajunge la unghi drept, în care plecăciune nu zăbobvesc mai mult decît durează un *Subhan Allah*, adică Κύριε ἐλέησον[639], şi îndată înalţă capul şi tot trupul îl ridică perpendicular. Şi citind *Subhan Allah* cad în genunchi. Şi îndată înclină capul atît, încît fruntea şi nasul se ating de pămînt. Şi plecîndu-se astfel repetă de trei ori *Subhan Allah*. Apoi ridicînd capul şi stînd în genunchi, punînd mîinile pe coapse cu degetele întinse, le ţin atît pînă cînd vor rosti un *Subhan Allah* şi pun iarăşi capul şi fruntea în pămînt în felul arătat mai sus. Şi astfel, aruncîndu-se la pămînt şi rostind de trei ori *Subhan Allah*, se ridică în în picioare şi, plecîndu-şi puţin capul şi coborînd ochii în pămînt, cîntă a

---

× cin sau slujbă

земли вторицею краткую, о нейже прежде рехом, воспевают молитву. Ей скончавшейся скончавается и *реккят* един. Но понеже начало вторыя молитвы
178 есть начало и *реккята* второго, того ради / по окончании *реккятов фарз*, егда хотят начати *реккяты суннет*, так *имам* яко и протчий народ, мало нечто от первого места назад отступают, потом кийждо, не смотря на *имама*, *реккяты* по числу во время в неже *намаз* творит, уставленному отправляет.

Скончав убо поклоны и первейшим *реккятов* расположения, сидя на коленах и лице к правыя руки плечю обращая, *Селямун алейкюм рагметуллаг* ясным глаголет гласом. Потом обращся к левой стране, таяжде повторяет словеса, яже толкуются сице: «Мир на вас да будет и милосердие божие». Сице поздравление творят ангелам одесную и ошую им тогда предстоящим. Таже скончав все поклоны целого *намаза*, *имам* или кто иный будет в место его, обратився к народу молитву *Фатиге*, то есть разрешения [x] читает, ейже скончавшейся воздвигают ко главе руки и 33 краты все купно *Субган Алгаг* (Господи помилуй), 33 краты *Аллагу екбер* (Бог превысокий) и 33 краты *Елегемдулиллаг* (Слава богу) по чотках или по перстам считая глаголют. Окончав же и то, *имам* явственным восклицает гласом *Елфатига* то есть конец или разрешение [xx] и тако кийждо отходит на дело свое.

В *джамиях* никомуже, ни самому султану место уступается, но всяк на том месте, еже вшедши первее занял, даже до конца неподвижен и несмущен пребывает. И несть волно кому-клибо преде совершения молитв, хотя едино изрещи слово или от места подвигнутися (о, благий боже, колико поне в сей вещи благоговейнейшии суть паче христиан наших и усерднейшии к почитанию божественному) паче же ни плюнути, ни кашляти, разве убеждающей нужде и то плюновение в плат должен прияти, нелепо бо мнят быти плевати на чистом месте или возгри истребляти.

День пятничный. В пяток, иже *Курановым* диалектом называется *джюма* (то есть «день собрания или схождения») по полуденных молитвах везде в больших *джамиях* (которые *селатын* называются) *ваиз*, проповедники, чрез два или три часа поучение творят, текст *Куранов* по предложенной себе теме толкуют. Сим присовокупляют зело красноглаголиво некая нравоучительная по состоянию вещей и случая, фигурами, тропами, метафорами (сия вся речения суть риторическая) и иными риторическими образы украшенная. Во
179 время мира присоединяют некая о исполнении правды / о попечении государственного управления, о промысле и предусмотрении вещей неприятельских имущих быти и о уведании движений и намерений их. Аще ли же время войны и похода есть или наступает, повелевается от султана проповедникам, да частейше творят поучения, изъявляюще народу и увещавающе, яко война против неприятелей есть по божиим купно же и пророческим заповедем ниже ради мирских богатств, ниже для некия особливыя прибыли или славы и похвалы человеческия, но единого ради веры умножения во славу божию и в пользу всего мухаммеданского народа и протч.

Тевари. Кроме сих пяти ординарных [xxx] во дни молитв, имут и нощные молитвы в месяц *Рамазан*, то есть поста, яже состоятся двадесятию поклонами, все *суннет* бывают, *фарз* же ни единый, суть бо к ординарным *ятси намази* молитвам от лжепророка приложены, которой намаз нарицается *терави.*

---

[x] отпуску
[xx] отпуск
[xxx] обыкновенных

doua oară rugăciunea scurtă despre care am grăit mai înainte. Iar cînd vor fi gata se termină şi un *rekkeat*. Dar pentru că începutul rugăciunii a doua este şi începutul unui al doilea *rekkeat*, / după sfîrşitul *rekkeatelor farz*, cînd vor să înceapă *rekkeatele sunnet*, atît *imamul*, cît şi ceilalţi se dau puţin înapoi din locul cel dintîi. După aceea, fiecare, fără a se uita la *imam*, îşi face *rekkeatele* după numărul rînduit pentru vremea în care se face *namaz*. 178

Deci, terminînd închinăciunile şi aşezările primelor *rekkeate*, şezînd în genunchi şi întorcînd faţa spre umărul mînii drepte, grăieşte cu glas limpede: *Seleamun aleikium rahmetullah* [640]. Apoi, întorcîndu-se spre stînga, repetă aceleaşi cuvinte, care se tîlcuiesc astfel: „Pacea şi milostivirea lui Dumnezeu să fie peste voi". Această urare o fac îngerilor care le stau atunci de faţă, de-a dreapta şi de-a stînga. Şi sfîrşind toate închinăciunile întregului *namaz*, *imamul* sau altul care va fi în locul lui, întorcîndu-se spre popor, citeşte rugăciunea *Fatihe*, adică „a dezlegării"[x][641], şi după ce se termină aceasta ridică mîinile spre cap şi spun de 33 de ori toţi împreună *Subhan Allah* („Doamne miluieşte") şi de 33 de ori *Allahu ekber* („Dumnezeu cel preaînalt") şi de 33 de ori zic *Elehemdulillah* („Slavă lui Dumnezeu")[642], numărînd pe mătănii sau pe degete. Terminînd-o şi pe aceasta, *imamul* zice cu glas răspicat: *Elfatiha*, adică „E sfîrşitul sau dezlegarea" [xx], şi astfel fiecare pleacă la lucrul său.

În *djeamii* nimănui nu i se cedează locul, nici chiar sultanului, ci fiecare rămîne nemişcat şi netulburat pe locul pe care l-a ocupat întîi. Şi nu-i este îngăduit cuiva, mai înainte de a se sfîrşi rugăciunile, să rostească măcar un cuvînt sau să se mişte din loc (o, Dumnezeule bune, cu cît mai evlavioşi sînt ei în aceasta decît creştinii noştri şi mai cu zel la cinstirea lui Dumnezeu !), dar nici măcar a scuipa, a tuşi decît numai de te va sili nevoia, iar acel scuipat să-l iei în batistă, căci necuviincios lucru este, socotesc ei, să scuipi sau să-ţi sufli nasul într-un loc curat.

Ziua de vineri. Vinerea, care în dialectul *Curanului* se numeşte *djiuma* (adică „Ziua de adunare sau de întrunire") [643], după rugăciunile de la amiază, în *djeamiile* mari (numite *selatîn*) [644] *vaizii* sau predicatorii [645] dau învăţătură timp de două sau trei ceasuri. Ei tîlcuiesc textul *Curanului* după o temă ce şi-au ales-o mai dinainte. La aceasta mai adaugă, vorbind foarte frumos, ceva moralizator, după starea lucrurilor şi după caz, împodobit cu figuri, tropi şi metafore (toţi aceştia sînt termeni retorici) şi alte imagini retorice. În timp de pace mai adaugă şi unele despre realizarea dreptăţii, / 179
despre grija administraţiei statului, despre pronie şi prevederea lucrurilor duşmanilor ce au să fie şi despre cunoaşterea mişcărilor şi intenţiilor lor. Iar dacă este sau vine timp de război şi campanie, se porunceşte de sultan predicatorilor să vorbească mai des, arătînd poporului şi convingîndu-l că războiul împotriva inamicilor este după poruncile lui Dumnezeu şi ale Profetului nu pentru bogăţiile lumeşti, nici pentru vreun cîştig deosebit sau pentru slavă şi laudă omenească, ci numai pentru răspîndirea credinţei, spre slava lui Dumnezeu şi spre folosul întregului popor muhammedan şi altele.

Teravi. Afară de aceste cinci rugăciuni ordinare[xxx] din cursul zilei, au şi rugăciuni de noapte în luna *Ramazan* [646], adică a postului, care constau din douăzeci de închinăciuni, toate *sunnet*, nici una *farz*. Ele sînt adăugate de pseudoproroc la rugăciunile *iatsi namazi* ordinare, şi acest *namaz* se numeşte *teravi* [647].

---

x otpustului
xx otpustul
xxx obişnuite

Байрам намази. В день *Байрама*, то есть пасхи, пред полуденными молитвами приблавляются два *реккята*, которые называются *байрам намази.*

Хатыб и хутбе. По сих двух поклонах, аще добре памятствую, *хатыб* (то есть диакон или провозгласник, иже обычай имеет творити *хутбе*, то есть поминание имени слутанского) восшедши на *мимбер* (амбон) молитвы о султане, министрах, учителех, войнстве и о всем мухаммеданском народе высоким творит гласом и на вся оных молитв артикулы[×] народ не зело ясным и аки воздыханием угнетенным гласом отвещает «Амин». Молитва же кончается сими словесы: «Жизнь его да будет долговременна, правда не обвинимая, меч острейший, врази и супостаты во ничто да обратятся и бог да умножит веру, крепость и могутство[××] его, так в сем, яко и в будущем веце. Амин, *ямунн*, амин. О, помощниче боже!» Тако бывати обыче по все пятки, где есть *джями* такое, в котором *хутбе* читатися может. В *мезчидах* бо сие не может быти, о чем зри в главе *О джамиях их.*

Бывают паки на погребении молитвы, яже называются *дженазе намази* (о чем зри в главе *О погребениях их*), где *реккят* не бывает, зане в едином токмо стоянии отправляются. Есть и *мевлуд намази*, молитвы бывающие в день рождества Мухаммедова (иже есть десятый день месяца первыя *рабие* нарицаемого), обаче без *реккятов*, где стояще молитвы рождества его читают и поют взаимно. И сия суть о *намазах* мухаммеданских в кратце от нас реченная.

180

Глава пятая

О *уруджс* или посте

Прежде даже уставы и церемонии мухаммеданского поста изъявим, вкратце некая из тексту *Куранова*, имиже оным *Рамазан* заповедуется, предложим.

Рамазан, глаголет, егоже бог судия уставил есть и в оный месяц *Курана* снити сотворил, который месяц о нощи *Арифе*, то есть предуставления (о немже зри нижше) засвидетелсьтвовал, яко нощь оная тысящи месяцев лучшая быти имеется. Поститися убо долженствуеши в день от всяких брашен и питий и смешения (с женами), даже егда солнце заидет и чин нощный начнется, тогда будеши ясти и пити и совокупление (с женою) имети чрез всю нощь, донели же нить белую от черныя рассмотрети возможно будет. Рече паки бог превысокий: «Написах вам пост, числом дни положив, яко написах и оным, иже предвариша вас, но может быть убоитеся».

[×] члены
[××] силу

Bairam namazi. În ziua de *Bairam*, adică de Paşte, înainte de rugăciunile de la amiază, se adaugă două *rekkeate* care se numesc *Bairam namazi.*

Hatîb şi hutbe. După aceste două închinăciuni, dacă ţin bine minte, *hatîbul* (adică diaconul sau crainicul care are obiceiul să facă *hutbe*, adică pomenirea sultanului) [648], suindu-se pe *mimber* (amvon), face rugăciuni cu glas înalt pentru sultan, miniştri, dascăli, oştire şi pentru tot poporul muhammedan şi la toate articolele [×] acestor rugăciuni poporul, cu un glas nu prea clar şi parcă înecat de un suspin, răspunde: „Amin". Rugăciunea se termină cu aceste cuvinte: „Viaţa lui să fie îndelungată, dreptatea de neînvinuit, sabia prea ascuţită, vrăjmaşii şi potrivnicii în nimic să se prefacă, şi Dumnezeu să sporească credinţa, tăria şi puterea [××] lui, atît în acest veac, cît şi în cel viitor. Amin, *iamunn* [649], amin. O, Dumnezeule, ajută-ne!" Astfel se obişnuieşte să se facă în fiecare vineri, oriunde există *djeami*, în care se poate citi *hutbe.* În *mezcide* aceasta nu poate fi, despre care lucru vezi în capitolul *Despre djeamiile lor* [650].

Se fac iarăşi rugăciuni la înmormîntare, numite *djenaze namazi* [651] (despre acest lucru vezi în capitolul *Despre înmormîntările lor*) [652], unde *rekkeate* nu se fac, pentru că se săvîrşesc numai în picioare. Există şi *mevlud namazi* [653], rugăciuni care se fac în ziua naşterii lui Muhammed (care este ziua a zecea a lunii numită întîia *rabie*) [654], însă fără *rekkeate*, unde rugăciunile naşterii lui se rostesc şi se cîntă alternativ, în picioare. Acestea le-am spus pe scurt despre *namazurile* muhammedane. /

Capitolul al cincilea 180

Despre *urudj* sau post

Înainte de a arăta rînduielile şi ceremoniile postului muhammedan, să spunem ceva pe scurt din textul *Curanului* prin care li se porunceşte *Ramazanul.*

Ramazanul, zice, l-a orînduit Dumnezeu judecătorul, făcînd în luna aceea să coboare *Curanul;* lună care a mărturisit despre noaptea *Arife*, a predestinării (despre ea vezi mai jos) [655], că noaptea aceea va fi „mai bună decît o mie de luni" *. Deci trebuie să posteşti ziua de orice mîncare şi băutură şi de amestecare (cu femeile). Iar cînd apune soarele şi începe rînduiala nopţii, atunci se mănîncă şi se bea şi se poate avea împreunare (cu soţia) toată noaptea, pînă cînd se va putea deosebi aţa cea albă de cea neagră**. Iarăşi a zis Dumnezeu cel preaînalt: „V-am prescris vouă post, punîndu-vă zile cu număr, după cum am prescris şi celor care au fost înaintea voastră, poate că voi vă veţi teme" [de Dumnezeu] ***.

× părţile
×× forţa

* *Coran*, XCVII, 1–3.
** *Coran*, II, 187.
*** *Coran*, II, 183.

Понеже мухаммедане имеют годы лунные, силою[×] *Куранновою* повелевается им, да един месяц, егоже *Рамазан* нарицают, постятся. Аще же кто не сотворит, временному и вечному подпадает осуждению, вливается таковому олово во уста, аще виден и свидетелями веры достойными препобежден будет, кроме больного и в пути сущего. Там же бо глаголет, аще кто немощен[××] есть или в пути обретается, тожде дней число в иное время да совершит. Оные же, которые поститися не могут, накормлением единого убогого пост да искупуют.

Приходящу месяцу *Рамазану*, пред несколькими днями полагает султан несколько преглядателей[×××] на высочайших Олимпа сущих в Витинии горах и близ Константинополя на гоарх *Странджа* глаголемых (которые древле Иоппе называхуся) иже наблюдают[××××] новомесячия. И хотя из календарей и таблиц астрономических совершенно знают пункт и минуту рождения луны и могли бы от употребления и свидетельства разума первый день и час новомесячия *Рамазанова* назнаменовати, но понеже Мухаммедова заповедь есть: «Виждь луну, зачинай Рамазан» и «Виждь луну и твори Байрам», день нового
181 *Рамазана* не возвещается, аще не два или три / очима увидят луну рогатую. Преглядатели убо оные, аще небо светло будет и в захождении солнца луну увидят, на почтовых конях вседше немедленно поспешают и к судии Константинопольскому или Адрианопольскому, сиречь, где тогда султан обретатися будет, пришедше, един глаголет, яко вчера, при захождении солнца видел новомесячие, два же, речи того подтверждающе свидетельствуют, яко и они тожде видели. Судия свидетельство их в архиве записует и провозгласникам повелевает, да обходяще улицы, возвестят, яко к утрешний день пост имети подобает. Подобно бывает и в день празднования *Байрама*, чесо ради видехом таковый случай преглядатели на пути должае умедливше, о полудни весть поста или *Байрама* принесоша и где были людие ядуще и пиюще, услышав при дверех провозгласника вопиюща, абие ивергоша из уст брашна и из рук ложки и трепещуще со благоговением *Рамазан* начаша и бывше в сетовании поста, тот час к веселию и празднованию Байрама приступаху.

Образ пощения. Пост мухаммеданов ниже в количестве, ниже в качестве брашен состоится, но в определенном времени пространстве, ибо от времени *темджида* (о немже в предварившей рехом главе), то есть за полтора часа пред россветанием от всякого брашна, питья и смешения с своими женами воздержатся и даже до захождения солнечного лицем и всего тела поставкою страшное поста на себе носят лицемерство. Кто читати искусен есть, неколико глав *Курановых* по все дни причитывает. Суть же нецыи, иже весь *Куран* в 24 часа совершают. Суть и иные, иже седя, делая, ходя и между разговором всегда мормочут и имена божие (колико суть) читают или образ покаяния непрестанно повторяют. Суть иже истинно постящеся от злых и излишних бесед выстерегаются и согрешения всякому отпускают и взаимно от других отпущения своих грехов покорно просят, щедрые и изобильные, обаче тайные, убогим и в темницах заключенным подают милостыни и иная многая благодеяния и добродетели образы братиям и соседом показуют и творят.

× властию
×× болен
××× смотрельщиков
×××× усматривают

Fiindcă muhammedanii au ani lunari, li se poruncește cu puterea [×] *Curanului* ca o lună, pe care o numesc *Ramazan*, să postească *. Dacă cineva nu va face așa, va cădea sub osînda cea vremelnică și cea veșnică. Unuia ca acesta i se va turna cositor în gură dacă va fi văzut și dovedit prin martori vrednici de credință, afară de cel bolnav sau care călătorește. Căci tot acolo zice: „Dacă cineva este neputincios [××] sau se află la drum, același număr de zile să-l facă în altă vreme, iar cei ce nu vor posti să-și răscumpere postul hrănind un sărac" **.

Cînd vine luna *Ramazan*, cu cîteva zile înainte, sultanul pune cîțiva observatori [×××] pe munții din Bitinia, care sînt mai înalți decît Olimpul, și în apropiere de Constantinopol pe munții ziși Strandja (care mai înainte se numeau Ioppe [656]), pentru a observa [××××] lunile noi. Și cu toate că după calendar și tăblițele astronomice cunosc perfect punctul [657] și minutul cînd se naște luna și ar putea să însemne prima zi și ora lunii noi a *Ramazanului* prin folosirea și mărturia rațiunii, dar cum porunca lui Muhammed este: „Vezi luna, începe *Ramazanul*" și „Vezi luna și fă *Bairamul*", ziua noului
Ramazan nu se anunță dacă doi sau trei / nu vor vedea cu ochii lor cornul 181
lunii ***. Observatorii aceia, cînd va fi cerul senin și vor vedea la apusul soarelui luna, încălecînd pe cai de poștă se grăbesc fără zăbavă și venind la judecătorul de Constantinopol sau Adrianopol, adică unde se va afla atunci sultanul, unul spune că ieri la apusul soarelui a văzut luna cea nouă, iar alți doi, confirmînd vorba aceluia, mărturisesc că au văzut-o și ei. Judecătorul scrie mărturia lor la arhivă și poruncește crainicilor ca, străbătînd ulițele, să anunțe că de mîine dimineață se cuvine să se țină post. La fel se întîmplă și în ziua prăznuirii *Bairamului*. De aceea am văzut un caz cînd observatorii, zăbovind mai mult pe cale, au adus vestea postului sau a *Bairamului* pe la amiază, și unde erau oamenii mîncînd și bînd, auzind la ușă pe crainic strigînd, au aruncat mîncarea din gură și lingurile din mîini și cutremurîndu-se cu evlavie au început *Ramazanul*, sau [invers], fiind întru mîhnirea postului, îndată se apucau de veselie și de prăznuirea *Bairamului*.

Modul postirii. Postul muhammedanilor constă nu în cantitatea, nici în calitatea mîncărurilor, ci într-o anumită durată de timp, adică să se abțină de la orice mîncare, băutură și de la contact cu femeile lor, din momentul *temdjidului* (despre care am vorbit în capitolul precedent) și pînă la apusul soarelui să poarte pe față și în atitudinea întregului corp fățărnicia înspăimîntătoare a postului. Cine știe carte să citească în fiecare zi cîteva capitole din *Curan*. Sînt unii care parcurg tot *Curanul* în 24 de ore. Alții, șezînd, lucrînd, umblînd și printre alte vorbe bolmojesc mereu și rostesc numele lui Dumnezeu (cîte sînt) sau repetă necontenit formula de pocăință. Alții postesc cu adevărat, se feresc de vorbe rele și de prisos, iartă greșelile oricui și își cer cu smerenie iertarea păcatelor unul de la altul, dau milostenie cu dărnicie și din belșug și mai ales în taină celor săraci și închiși în temnițe și arată fraților și vecinilor multe alte binefaceri și pilde de fapte bune.

× forța
×× bolnav
××× veghetori
×××× zări

* *Coran*, II, 185.
** *Coran*, II, 184.
*** *Coran*, II, 185.

Образ разрешения поста. Егда же солнце к западу приближится, *муезины*' то есть певцы джамийские, вшедше на башню вкруг перил [×] башенных (которые *шерифе* называют) вжигающе свещи *изан* (которого образ в предварившей
182 главе показахом) высоким поют гласом. Выслушавше оный / *изан*, первее воду треми глотаниями и трижды во имя божие глаголя приемлют, потом во утоление жажды пиют елико кто хощет. Тогда аще кто имеет воду благословенную от ризы Мухаммедовы (о нейже в главе *О мощах Мухаммедовых* рехом) в пространнейший сосуд три вливает капки, от чего веруют всю воду освященну быти.

Ифтар. По испитии воды, мало снедания [××], еже *ифтар* нарицают, употребляют. У вельмож и у богатейших состоится *ифтар* икрою рыб, кефал называемых, смоквами и оливами, у простейших же и тончайшия фортуны людей, что-либо изготовлено имети случится. Вкусивше же снедания *ифтар* рекомого, абие на молитвы вечерные восстают, которые по обычаю отправивше, садятся совершенно ужинати и елико кто больши брашны исполнит чрево свое, толико более заслужительно быти веруют. По ужине или пития *кафе* испивше или табак куряще, в честных разговорах или по требованию звания [×××] и времени в управлении домовных или публичных [××××] дел упражняются даже до времени *ятси*, то есть нощных молитв. На восклицание *муезина*, абие восстают все и или в парохиальный [×××××] *мезчид* или в иное султанское *джями* шедше или аще господин дому многую челядь имеет в дому своем (и сие бо позволено есть) *намаз терави* нарицаемый творят (коликоже поклонов числом состоится *терави* в главе *О молитвах* изъявихом).

Иллаги. Певцы согласно и сладостно, паче же и художественно сложеные имны [××××××] (ихже *иллаги*, то есть «божественные» нарицают) взаимно от обоея *мезчида* страны воспевают, ниже кончаются оные *терави* молитвы, разве исполнившуся времени близ трех часов. Во граде все торговые лавки, в которых к пищи потребняя продаются, отворяются; сладкие всякие из сахара деланные конфекты на улицах и на *джамииных* дворах, везде возженным сущим лампадам и фонарям, продаются. Отроцы и юноши, купно же и старцы, невозбранно, паче же бесстудно стекаются, веселящеся всячески и восклицающе, аки бы был день *Байрама*. Женам (яко всегда) и тогда в народ исходити возбранено есть, ниже под подлогом молитв или под киим-либо благоговения образом *джами* посещати или из дому исходити позволяется, кроме блудодейниц и иных, которые своих любовников имеюще, многажды мужеское восприемлют одеяние и с своими любовниками даже до россветания в своих
183 похотех пребывают. / Не редко случися, яко таковые жены от караульных стражей познанны поиманы и жестоко наказаны были.

Скончавше же *терави* молитвы, кийждо или в дом возвращается, или к приватному или к публичному отходит делу (врата бо везирская и иных вельмож, которые отправляют вещи публичные, отверзты суть и всякие дела отправляются). И тако всю нощь пиюще и все из позволенных елико хотят ядуще с женами и с наложницами даже до крови, аще силу имеют играюще и венерскую борьбу творяще, препровождают (елижды бо совокупления действа

[×] ганков
[××] завтрака
[×××] службы
[××××] народных
[×××××] приходской
[××××××] песни

Modul de dezlegare a postului. Iar cînd se apropie soarele de apus, *muezinii*, cîntăreţii din *djeamie*, suindu-se în turn, în jurul parapetului [x] turnului (numit *şerife*) [658], aprinzînd lumînări, cîntă cu glas înalt *izanul* (al cărui mod l-am arătat în capitolul precedent). Auzind acel/*izan*, ei iau mai întîi trei înghi- 182
ţituri de apă şi zicînd de trei ori „În numele lui Dumnezeu" beau după acea de-şi potolesc setea, care cît vrea. Atunci, dacă are cineva apă binecuvîntată de la haina lui Muhammed (despre ea am vorbit în capitolul *Despre moaştele lui Muhammed*) [659], toarnă trei picături într-un vas mai mare, de unde cred că toată apa e sfinţită.

Iftar. După ce au băut apa, iau ceva gustare[xx], pe care o numesc *iftar*[660]. La boieri şi la cei bogaţi *iftarul* constă din icre de peşte numit chefal, din smochine şi măsline, iar la oamenii cei mai simpli şi cu norocul mai subţire, ce se va întîmpla să fie gătit. Mîncînd din gustarea numită *iftar* se scoală îndată pentru rugăciunea de seară, pe care făcînd-o după obicei, se aşază să cineze definitiv, şi cine-şi va umple pîntecele cu mai multe mîncări pe acela îl cred mai merituos. După cină şi după ce au băut *cafe*, fumînd tutun se îndeletnicesc în convorbiri cumpănite, după cum le cere rangul[xxx] şi timpul, cu administrarea treburilor casnice sau publice[xxxx] pînă la timpul *iatsi*, adică al rugăciunilor de noapte. La glasul *muezinului*, îndată se scoală toţi şi mergînd la *mezcidul* parohial[xxxxx] sau la altă *djeami* sultănească, iar dacă stăpînul casei are multe slugi [rămînînd] în casa lui (şi acest lucru este îngăduit), fac *namazul* numit *teravi* (din ce număr de închinăciuni constă *teravi* am arătat în capitolul *Despre rugăciuni*).

Illahi. Cîntăreţul cîntă armonios şi dulce imnuri[xxxxxx] artistic compuse (pe care le numesc *illahi*, adică dumnezeieşti), alternativ de amîndouă părţile *mezcidului* şi acele *teravi* nu se termină decît după împlinirea a trei ceasuri. În cetate se deschid toate prăvăliile în care se vînd alimente; pe uliţe, în curţile *djeamiilor* se vînd fel de fel de bomboane dulci făcute din zahăr, pretudindeni fiind aprinse candele şi felinare. Băieţi, şi tineri, laolaltă cu bătrînii, se adună fără nici o împiedicare, dar mai cu seamă fără de ruşine, veselindu-se în tot felul şi strigînd de parcă ar fi ziua *Bairamului*. Femeilor (ca totdeauna) le este şi atunci oprit să iasă în popor şi nu li se îngăduie nici sub pretextul rugăciunilor, nici sub vreun alt motiv evlavios să viziteze *djeamiile* sau să iasă din casă, afară de desfrînate şi altele care avînd amanţi se îmbracă de multe ori în haine bărbăteşti şi petrec cu amanţii lor în poftele lor pînă cînd se luminează. / Adeseori s-a întîmplat că astfel de femei au fost recunos- 183
cute de gărzile de pază, prinse şi pedepsite aspru.

Terminîndu-se rugăciunile *teravi*, fiecare se întoarce la casa lui sau se duce la lucrul său particular sau public (căci porţile vizirului şi ale altor boieri care administrează treburile publice sînt deschise şi toate instituţiile funcţionează). Şi astfel petrec toată noaptea şi mîncînd din cele îngăduite cît poftesc şi se distrează cu femeile şi cu ţiitoarele chiar şi pînă la sînge dacă au putere, purtînd războiul Venerei (căci de cîte ori repetă actul împreunării, de atîtea

---

[x] balustradei
[xx] mîncare
[xxx] slujba
[xxxx] obşteşti
[xxxxx] local
[xxxxxx] cîntece

умножают, толикожды благодати заслуге быти веруют). И сие во правду свидетельствующу самому *Курану*: «Аще бо глаголет, поститися будете и познаете, яко человеком полезна суть оправдания свидетельства и *Фуркан*, мзду свою восприимете и того ради свободу с женами в посте вам дарую, предувиде бо бог, яко имате обрезати (сиречь в совокуплении) души ваши оные убо одеяние ваше суть, вы же взаимно их темже прилепитеся к ним и возлюбите их и то еже вам написано есть. Таже совершайте пост от денницы даже до нощи без совокупления с женами, зане будете пребывающе в домах молитвы» и протч.

Пред россветанием же за полтора часа на *джамийских* башнях *муезины* или певцы *темджид*, то есть славословие пресладко во правду спевают, что есть знамение и предел воздержания от брашен и начатия поста наступающего дня. Услышавше убо *темджид* воздержатся от брашна и часа утренния молитвы ожидающе или *Куран* чтут или мало сна употребляют или по произволению бодрствуют. Таже начату бывшу *езану*, *саббаг намаза* (утренних молитв) паки или в *джами* идут или в домех оные совершают, ихже совершивше ко сну отходят. Волно им есть в оные *Рамазана* дни даже до часа близ полуденного спати и тако обыкоша творити во все *Рамазана* дни. Нощь же предваряющую *Байрам* нарицают *Арифе*, или просто по турецки *Арифе геджеси*, то есть Нощь Арифе, чтоже сие *Арифе* разумеется вкратце протолкуем.

Нощь Арифе. В сию в бдениях даже до утра пребывают мухаммедане, Вину же того повествуют сице: Сказуя, яко бог в некий тоя нощи момент (который несведом быти утверждают) врата всех небес растворяет и книгу /
184 *Левгул махфуз* (о нейже уже речеся) отверзает. И аще кто в той самий момент что-либо от бога воспросит, бог не презрит прошения его, кроме двух вещей, сиречь да не просит пророчества и обладательства, яже зане никомуже датися могут, разве предуставленным того ради и просити оная нелепо и грех смертный быти веруют. Но аще богатств и иных мирских благополучий просити и несть запрещено, обаче сказуют, яко ничтоже ино подобает им тогда от бога просити, разве отпущения грехов. Сие бо утверждают вину и посредство быти, чрез которое вся протчая от бога вкупе дароватися могут приезобильно, без сегоже и та, яже дана быша погибнут и без всякого успеяния и счастливого употребления от рук избегнут, что из тексту *Куранова* тако утверждают: «Тогда же (си есть в нощь Арифе), аще чистотою ума к празднованию нощи предуставления приити заслужиши[x] всякого зла и ныне и в будущем веце чужд[xx] будеши» и протч. А понеже час и пункт вонже небо и книга оная предуставленных и предуставитися имущих отверзаются несведом есть, того ради чрез всю оную нощь в молитвах, бдениях и песнех божественных даже до *Саббаг намаз* препровождают, уповающе негли пункт оный обрящет их в прошении отпущения грехов и в действе покаяния.

День Арифе. Сию нощь предваряющий день называют *Арифе гюни*, то есть «день бдения» или от имени горы *Араф* (яже близ Мекки у мухаммедан за святую имеется) тако нарицается. Баснословят же, яко Адам и Евва по преступлении из рая изгнани бывше 300 лет противо стран индийских яко заблуждшии един от другого далече разлученнии обхождаху, ниже когда взаимно видетися могли. По трех же стах летех, глаголют, яко Адам просил бога

---

[x] удостоишися
[xx] безопасен

ori cred că ei merită harul). Şi aceasta pe faţă, mărturisind însuşi *Curanul*: „Dacă, zice, veţi posti şi veţi cunoaşte că oamenilor le sînt de folos îndreptările mărturiei veţi primi şi *Furcan*, plata voastră, de aceea vă dăruiesc libertate să fiţi cu femeile voastre în post, căci a prevăzut Dumnezeu că vă veţi tăia împrejur (prin împreunare) sufletele voastre. Acelea sînt îmbrăcămintea voastră, iar voi a lor, de aceea lipiţi-vă de ele şi le iubiţi şi ce vă este scris. Şi faceţi postul din zori pînă în noapte, fără împreunare cu femeile, pentru că veţi fi petrecînd în casele de rugăciuni" * etc.

Înainte de a se lumina de ziuă cu o oră şi jumătate, în turnurile *djeamiilor*, *muezinii* sau cîntăreţii cîntă cu adevărat foarte dulce *temdjidul*, adică slavoslovia, care este semnul şi hotarul înfrînării la mîncare şi al începerii postului zilei următoare. Auzind *temdjidul* se abţin de la mîncare şi, aşteptînd ora rugăciunilor de dimineaţă, sau citesc *Curanul*, sau aţipesc puţin, sau, dacă voiesc, priveghează. Iar cînd a început *ezanul*, *sabah namazi* (rugăciunile de dimineaţă), se duc iarăşi la *djeamie* sau le săvîrşesc acasă, după care se retrag să doarmă. În acele zile ale *Ramazanului* le este îngăduit să doarmă pînă aproape de ora amiezii. Aşa s-au obişnuit să facă în toate zilele *Ramazanului*. Iar noaptea dinaintea *Bairamului* o numesc *Arife*, sau simplu pe turceşte *Arife ghedjesi*, adică *Noaptea Arife*[661]. Să explicăm pe scurt ce se înţelege prin acest *Arife*.

Noaptea Arife. În această noapte muhammedanii petrec în privegheri pînă dimineaţa şi povestesc astfel pricina acestui lucru: Într-un moment oarecare al acelei nopţi (care spun că este necunoscut) Dumnezeu deschide porţile tuturor cerurilor şi cartea / *Levhul mahfuz* (despre care s-a vorbit deja)[662]. 184
Iar dacă cineva va cere în acel moment ceva de la Dumnezeu, el nu va trece cu vederea cererea aceluia, afară de două lucruri, adică să nu-i ceară prorocie şi stăpînire, care nu pot fi date nimănui decît celor predestinaţi, de aceea nu se cuvine a le cere şi cred că e păcat de moarte. Chiar să ceară bogăţii şi alte bunătăţi lumeşti nu este oprit, însă spun că nu se cade a cere atunci nimic altceva decît iertarea păcatelor. Căci afirmă că acest lucru e cauză şi mijloc prin care şi toate celelalte pot fi din belşug dăruite, iar fără de acestea şi cele care au fost date vor pieri şi vor fugi din mîinile lor fără nici un spor şi întrebuinţare fericită; lucru pe care îl afirmă aşa din textul *Curanului***: „Şi atunci (adică în noaptea *Arife*) dacă vei merita ˣ să vii cu curăţia minţii la prăznuirea nopţii celei de mai înainte rînduită, de orice rău vei fi străin ˣˣ şi acum şi în veacul viitor" etc. Dar, fiindcă ceasul şi clipa în care se deschid cerul şi cartea aceea a celor de mai înainte rînduite şi care vor mai fi predestinate sînt necunoscute, ei petrec toată noaptea aceea în rugăciuni, privegheri şi cîntări dumnezeieşti pînă la *Sabah namazi*, nădăjduind să-i afle clipa aceea cerînd iertarea păcatelor şi făcînd acte de pocăinţă.

Ziua Arife. Ziua care precedă această noapte o numesc *Arife ghiuni*, adică „Ziua privegherii", care se cheamă aşa de la numele muntelui *Araf* (care e aproape de Mecca şi e socotit la muhammedani drept sfînt)[663]. Şi băsnesc că Adam şi Eva, după călcarea poruncii fiind izgoniţi din rai[664], au cutreierat în preajma ţărilor indiene trei sute de ani ca nişte rătăciţi, despărţiţi departe unul de altul şi nu s-au putut vedea unul pe altul. Şi după trei sute de ani

---

ˣ te vei învrednici
ˣˣ neprimejduit

* *Coran*, II, 187.
** Cp. *Coran*, II, 142, 145, 154–156.

да бы сподобил его видети дарованную себе союзницу и воспомянул бы, яко создал их для произведения от семени своего Мухаммеда, над всех тварей преизящнейшего, пророков величайшего и апостолов последнейшего. Услышав бог сие молитвы Адамовы, в тойже день где он тогда на верху горы Араф обреташеся, повелел служителям и путеводцам ангелам, Евву привести к нему и таможде Адам первое позна ея, чесо ради аще кто из *гадже*, то есть странствующих в Мекку собственныя с собою жены имети не будет, законом
185 повелевается тому, да наемную / себе восприимет жену (суть бо множйшие в Мекке сему благодеянию и заслуге прилежащии блудницы, которые и дневную пищу от Шеиха Мекканского восприемлют) и егда на гору Араф восходит, в память Адама и Еввы приписанную Венере исполняют вещь, инако бо никомуже без содругини жены на гору оную взыти позволено есть. Цена же наятия жены таковыя меньши тысящи и единого аспра быти не может, но аще кто и больше дарует ей несть противно, паче же заслужительно быти нещуется.

Просвещение нощное. В сих *Рамазана* нощех понеже колико полагают труда мухаммедане показахом, уже надлежит изъявити, колико и елея [×] вотще погубляют: Во всяком *джями* и *мезчиде* (которых в едином царствующем Константиновом граде больше 4000 сочисляется) толикое множество лампад из нутри и из вне вжигают и даже до времени *темджида* негасимы соблюдают яко употребительного в них елея количество едва исчислением объятися может. В единой бо Святыя Софии церкви 40 000 лампад вжигаются, в других же императорских *джамиях* не меньше 20 000 бывают. Тако и в протчих по *вакуфу джамиев.*

Вакуф. Вакуф есть доход церковной от здателя уставленный (о чем в своем месте узриши) и избытку в иных больше, а в иных меньше елея по все нощи иждивати [××] обыкоша. Ниже иный род елея кроме оливного [×××] в церквах их вжигати лет есть. Паки остатки елея, которые по все нощи на дне лампад не сожженны остаются, не достоит во вторый день вжигати, но новым елеем долженствуют все лампады наполнити; кроме лампад внутри преизрядно расположенных и кроме оных ихже в округ башен вжигати обычай имеют повесивше между башнями храма верви, нощию огни творят негнусные, сочиняют бо из лампад корабли башни и от имен божиих некое имя изрядно сложенными литерами написуют. И тако по все нощи от первого даже до 14 дне *Рамазана* сие огни продолжают. В нощь же 14 дня на башнях *джями* (еже нарицается *Сулеймание* от имени здателя тако названное) написуют *Падишагум баклава* (то есть «Мой, императоре, пирог сахарный») на башнях же Святыя Софии аки другому от императорского лица ответствуя изображают *Дишинге таш* (то есть «Камень зубам твоим»). И тако по радостотворных сих надписаниях престают посредственные огни внутренние же и иже в округ
186 башен суть продолжаются даже до дне / *Байрама.* Чесо ради в нощи предваряющую *Байрам* аще узрят на башнях лампады невозженны сущие уже известно есть, яко в последующий день несуменно *Байрам* праздновати подобает, о немже речем в главе *О праздниках мухаммеданских.*

[×] масла древянного
[××] тратить
[×××] масличного

zic că l-a rugat Adam pe Dumnezeu să-l învrednicească să-şi vadă soţia ce i-a fost dăruită şi să-şi aducă aminte că i-a creat pentru a face din sămînţa lor pe Muhammed, cel mai frumoas dintre toate făpturile, cel mai mare dintre proroci şi cel mai de pe urmă dintre apostoli. Auzind Dumnezeu această rugăciune a lui Adam, în aceeaşi zi, pe cînd se afla în vîrful muntelui Araf, a poruncit slujitorilor şi călăuzitorilor îngeri s-o aducă pe Eva la el şi acolo a cunoscut-o Adam pe ea pentru prima dată. De aceea, dacă cineva dintre *hadji*, adică din cei ce fac pelerinaj la Mecca [665], nu va avea cu sine o femeie
proprie, i se porunceşte prin lege să-şi ia nevastă / cu chirie (sînt foarte multe 185
desfrînate în Mecca care petrec în această binefacere şi merit şi care primesc chiar hrana zilnică de la şeicul meccan), iar cînd se suie pe muntele Araf, în amintirea lui Adam şi a Evei, îndeplinesc lucrarea atribuită Venerei, altfel nu-i este nimănui îngăduit să se suie pe muntele acela fără o femeie prietenă. Iar preţul de închiriere a unei astfel de femei nu poate fi mai mic de o mie şi unul de aspri, dar dacă cineva îi dăruieşte mai mult, aceasta nu-i rău, ci e socotit un lucru meritoriu.

Iluminaţia de noapte. Am arătat cîtă osteneală depun muhammedanii în aceste nopţi ale *Ramazanului;* se cuvine să spunem şi cît ulei [x] pierd în zadar. În fiecare *djeami* şi *mezcid* (de care numai în cetatea de scaun al lui Constantin [666] sînt mai mult de 4 000) se aprinde o atît de mare mulţime de candele pe dinăuntru şi pe dinafară şi se păzesc nestinse pînă la vremea *temdjidului*, încît cantitatea de untdelemn consumată de ele abia mai poate fi cuprinsă de socoteală. Căci numai în biserica Sfînta Sofia se aprind 40 000 de candele, iar în alte *djeamii* împărăteşti sînt nu mai puţin de 20 000; la fel şi în celelalte, după *vakuful djeamiei* [667].

Vakuf. Vakuful este venitul bisericesc rînduit de către ctitorul lor (despre care lucru vei vedea la locul său) [668] şi s-au obişnuit să irosească [xx] prisosul de untdelemn la unele mai mult, iar la altele mai puţin. Nu este voie a se aprinde în biserici nici un alt fel de untdelemn afară de cel de olive [xxx]. Iar resturile de untdelemn care rămîn nearse în fundul candelelor după o noapte întreagă nu se cuvine să le aprinzi a doua zi, ci trebuie ca toate candelele să fie umplute cu untdelemn nou. Afară de candelele dinăuntru aşezate preafrumos şi afară de acelea pe care au obiceiul să le aprindă în jurul turnurilor, fac noaptea lumini plăcute atîrnînd între turnurile templului funii, compun din candele corăbii, turnuri şi scriu un nume oarecare dintre denumirile lui Dumnezeu cu litere frumos rînduite. Şi continuă astfel aceste iluminaţii în toate nopţile, din ziua cea dintîi pînă la a paisprezecea a *Ramazanului.* Iar în noaptea zilei a paisprezecea, pe turnurile *djeamiei Suleimanie* (numită astfel după numele fondatorului) [669] scriu *Padişahum baklava* (adică: „Turta mea, împărate, e de zahăr"), iar pe turnurile Sfintei Sofia [670], răspunzînd parcă altul din partea împăratului, desenează: *Dişinghe taş* (adică „O piatră pentru dinţii tăi") [671]. Şi astfel, după aceste inscripţii provocatoare de bucurie, încetează luminile intermediare, iar cele dinăuntru şi cele ce sînt în jurul turnurilor continuă
pînă la ziua / *Bairamului.* De aceea în noaptea dinaintea *Bairamului* dacă 186
vor vedea pe turnuri candele neaprinse este cunoscut că în ziua următoare se cade fără de îndoială a sărbători *Bairamul.* Despre el vom vorbi în capitolul *Despre sărbătorile muhammedane* [672].

---

[x] untdelemn
[xx] cheltuiască
[xxx] măsline

Глава шестая

О *гаджь*, то есть странствование в Мекку

Четвертая религии мухаммеданской кондиция есть *гаджь*, то есть посещение мест святых или странствование в Мекку. Места же оная, яже святые мнят быти и та посещати обязуются мухаммедане, суть пять, сиречь Мекка, Медина, Иерусалим, Дамаск, Святая София, яже есть в Константинополи. Темже о каждого их церемониях и уставах, когда, како и почто бывают в кратце речем.

Храм Мекканский от страны Мекке, тако обще названный, коль далече от европских, асиатических и африканских стран, почитанию и суперстиции мухаммеданском прилежащих отстоит, из самого земленого круга описания и таблиц географических, довольно ведомо есть, чесо ради зде не предлежит нам, да о месте и стране, но о самом храме и его здании и прочитании, яже в настоящем времени в память приидут, предложим.

Здание храма Мекканского. Есть убо от веры мухаммедан (или веруют мухаммедане), яко храм мекканский от самого Авраама создан бысть (хотя серацинских государей и турецких султанов а наипаче от султана Селима, Арапской Империи поработителя, в разные времена многопространнейший и убраннейший воздвижен бысть) и еще на том месте, где посреде стану, шатер свой поставлен имеяше (о немже множайшая рехом в главе *О Аврааме*).

Какоже Авраам создал *Меккам*, сице повествуют: егда Авраам по повелению божию начал делати храм, все горы десятину камения дадоша и камение невидимою некою силою подвижени бывше, сами себе доброволно на строение принесоша. Диавол же хотяи таковому святому и всем человеком благодетельному делу препятие сотворити, многажды собравшееся и от самых
137 гор сгромажденное / камение рассыпаше. Но Авраам вземши от оных три каменя крепко ударил диавола и прогнал его. Таже сотворенну бывшу от Авраама храма начертанию, камени оные, известь и иная к строению приличествующая, сами чрез себе в дело устроевахуся. Но иное большее сотворися препятие, ибо по долгой и многотрудной работе усмотрел Авраам, яко здание никакоже превосходит возраста человеческого, чесо ради оскорбився душею, прилежно моляше бога, да бы сему злу пособити изволил. Бог же повелел ему, да ни мало медля, покров здания сотворит. Авраам божией повинуяся заповеди, покрыл. По которого совершении, стены храма помалу из земли, аки древо возрастающи, восхождаху. И тако день от дне, множащися в совершенство и в мерную основаниям приличную высоту придоша. И тако чудесно совершено бысть Мекканского храма дело.

По окончании убо дела, сказуют, яко Авраам вниде во храм и удивительного ради, благолепия его изумився, просил от бога, да кто-либо в том храме молитвы пролиет ко богу, услышан будет и от мук адских и арафских свободится. Бог же не преслуша моления Авраамова.

Протчее храм оный якоже ныне есть, изнутри убо кирпичный, из вне же каменный. Форма его есть четверобочная, толикого пространства, яко 15 000 человек и больше вмещати повествуется. Свод имеет отверстый, якоже по подобию его видим учиненные *турбе*, то есть погребалища султанские и иных вельмож в Константинополе и в других градех и местех. Посреди имеет *хауз*, то есть езеро или вод собрание. К стране между востоком и полуднем сущей, воздвижен имеет камень (*миграб*, то есть олтарь нарицаемый) черного

Capitolul al şaselea

Despre *hadj*, adică pelerinajul la Mecca

A patra condiţie a religiei muhammedane este *hadj*-ul[673], adică vizitarea locurilor sfinte sau pelerinajul la Mecca. Iar locurile pe care le socotesc că sînt sfinte şi pe care muhammedanii se obligă să le viziteze sînt cinci, adică Mecca, Medina, Ierusalimul, Damascul şi Sfînta Sofia, care este în Constantinopol. De aceea vom arăta pe scurt despre ceremoniile şi rînduielile fiecăreia, cum şi pentru ce se fac.

Templul meccan din ţara Mekke[674], numit aşa îndeobşte, deşi se află departe de ţările europene, asiatice şi africane care trăiesc în cultul şi superstiţia muhammedană, este destul de cunoscut din descrierea globului pămîntesc şi din tăbliţele geografice, de aceea n-avem în vedere să vorbim aici despre loc şi ţară, ci vom expune cele ce ne vor veni în minte în prezent despre templul însuşi şi despre clădirea şi cultul lui.

Clădirea templului meccan. Face parte din credinţa muhammedanilor (sau cred muhammedanii) că templul meccan e zidit de însuşi Avraam (deşi a fost înălţat, mult lărgit şi împodobit în diferite timpuri de domnitorii sarazini, de sultanii turcilor, dar mai cu seamă de sultanul Selim, cuceritorul Imperiului Arab), şi încă pe locul unde îşi avea înfipt cortul său în mijlocul taberei (despre care am spus mai multe în capitolul *Despre Avraam*)[675].

Iar despre felul cum a zidit Avraam *Mecca* povestesc astfel: Cînd după porunca lui Dumnezeu a început Avraam să zidească templul, toţi munţii au dat zeciuială de piatră, şi pietrele, fiind mişcate de o putere nevăzută, singure au venit la clădire. Diavolul însă, vrînd să pună piedică unui lucru atît de sfînt şi binefăcător pentru toţi oamenii, a risipit de mai multe ori pietrele adunate şi îngrămădite de munţii / înşişi. Atunci Avraam, luînd dintre acelea 187
trei pietre, l-a lovit tare pe diavol şi l-a alungat. Şi cînd a făcut Avraam planul templului, pietrele acelea, varul şi celelalte necesare clădirii se aranjau în lucrare singure, de la sine. Dar a apărut o altă mare piedică, pentru că după lucru îndelungat şi foarte obositor a observat Avraam că zidirea nu depăşeşte statura unui om. De aceea, mîhnindu-se în suflet, l-a rugat stăruitor pe Dumnezeu să binevoiască a-i da ajutor la acest necaz. Şi Dumnezeu i-a poruncit ca fără nici o zăbavă să facă acoperişul clădirii. Avraam, supunîndu-se poruncii lui Dumnezeu, a făcut acoperişul. După săvîrşirea acestui lucru, zidurile templului au ieşit cu încetul din pămînt crescînd ca un pom. Şi astfel, sporind din zi în zi, au ajuns la desăvîrşire şi la o înălţime potrivită şi corespunzătoare temeliilor. Aşa a fost săvîrşită în chip miraculos lucrarea templului meccan.

După terminarea lucrării, spun că Avraam a intrat în templu şi uimindu-se de minunăţia lui a cerut de la Dumnezeu ca oricine va face în acest templu rugăciuni către Dumnezeu să fie auzit şi să fie slobozit de muncile iadului şi ale *Arafului*. Iar Dumnezeu n-a trecut cu vederea ruga lui Avraam.

Mai departe, templul acela, aşa cum este astăzi, pe dinănuntru e de cărămidă, iar pe dinafară de piatră. Forma lui este un patrulater, de o asemenea mărime, se zice, încît poate cuprinde 15 000 de oameni şi mai mult[676]. Bolta este deschisă, după cum vedem că sînt făcute *turbele*[677], adică mausoleele sultanilor şi ale altor boieri în Constantinopol şi în alte cetăţi şi locuri. În mijloc are un *hauz*, adică lac sau adunare de ape[678]. Spre partea ce se află între răsărit şi miazăzi are ridicată o piatră numită *mihrab* (adică altar) de

цвета, егоже веруют от райских камений Гавриилом к Мухаммеду принесенна быти. Предняя того часть, сиречь которая от притвора к полудни взирает, немало по подобию наших церковных олтарей выступает и называется *гарем*, то есть возбраненное или непозволенное, зане народу не леть есть к олтарю оному приступати. Весь оный дом свойственно называется *Кябе*, прилагательне же *Бейтуллаг* («Дом божий»), *Бейтулмукаддес* («Дом святый»), *Сыфетул дженет* («Образ или лице или пример[×] рая») и протч. Самый храм седмь *менаре*, то есть башни с нихже певцы времена молитв возвещают, имеет. Сеже того ради, яко глаголют весь круг земный в седмь первейшие разделен
188 есть климаты и от кийждого климата / человецы аки свыше[××] и некоею духовною магнетическою силою к соответствующей себе *Кябе* (башни) привлекаются и благословением Авраамовым к тому странствования и посещения месту собираются.

Кровля его. Место, которое в своде, по вся годы новым покрывалом одевается и украшается от султана турецкого. Которое покрывало устрояют от бархата черного, маргаритами и иным драгим камением и фригийскою работою преиспещренное. Иногда (позволящу сие султану турецкому) присылается оное от царя восточныя Индии, иногда от *имама Емении* (то есть от пресвитера богатыя Аравии, тою бо обладаяи, не султан, ниже хан, но *имам*, сиречь пресвитер или поп нарицается). Единою токмо позволено бысть и царию персидскому, своим иждивением Мекканский храм накрыти. Прислану бывшу новому покрывалу, старое в сокровищах того храма соблюдается, которыя ради вины, неоцененное и неисчилимое сказуют быти Мекканское сокровище.

Число гаджиев. Из всей Алиотманской Империи определено есть, да по вся годы 14 000 странствующих посетят Мекку. Аще ли же число сие полно не будет, долженствует султан собственным иждивением толикож людей нищих собрати и уреченное число исполнити.

Путь их. В трех местех собиратися обычай имеют сии *матеофрони* с учители: в Константинополе, в Елкаире, в Дамаске. Шествующии из Константинополя два пути имеют, един чрез море, имже приходят в Елкаир, вторый по земли, водящий в Дамаск. В месяц *Рамазана* долженствуют все собиратися в Дамаск, где препроводив месяц поста, в третий после *Байрама* день, путь к Мекке восприемлют. Подобает им, по крайней мере треми деньми прежде *Кючюк Байрам* (то есть малого Байрама) в Мекку приспети, да в день *Байрама* малого на горе *Араф курбан*, то есть агнчия сотворят жертвы (о чем множайшая зри в главе *О праздниках их*).

Медина. На путь прежде посещают Медину, юже нарицают *Меденеи Муневерре* (то есть «Медина божественным озаренная сиянием») и *Мединетул Неби*, сиречь «град пророческий», зане сия бысть отечество Мухаммедово, хотя наши историки погрешивше, непщевали Мекку быти. Тамо почитают и лобызают гроб Мухаммедов. Есть же гробица его из камени мраморного устроенная, округлым сводом покровенная, сверх же свода положено есть
189 полотно, *ундулата*[×××] черная рекомое./ Суть две таблицы мраморные, едина при главе, другая же при ногах устроенны. От нихже на единой при главе

× образец
×× от бога
××× бархатно

culoare neagră, despre care cred că a fost adusă lui Muhammed din pietrele raiului de către Gabriel. Partea anterioară a acestuia, adică cea care dinspre pridvor caută spre miazăzi, iese mult în afară, asemenea altarelor noastre bisericeşti, şi se numeşte *harem*, „interzis" sau „neîngăduit", pentru că poporului nu-i este îngăduit să se apropie de acel altar. Întreaga casă se numeşte în chip propriu *Keabe*, iar mai descriptiv *Beitullah* („Casa lui Dumnezeu"), *Beitulmukkades* („Casa sfîntă"), *Sîfetul djennet* („Chipul, sau faţa, sau modelul[x] raiului") şi altele[679]. Însuşi templul are şapte *menare*, adică şapte turnuri, pe care cîntăreţii anunţă timpurile de rugăciune. Iată de ce spun ei că globul pămîntesc a fost mai întîi împărăţit în şapte climate şi
din fiecare climat/oamenii sînt atraşi parcă de sus[xx] de o putere spirituală 188
magnetică spre *Keabe* (turnul) ce le corespunde şi sînt adunaţi de binecuvîntarea lui Avraam spre acel loc de pelerinaj şi de vizitare.

Acoperişul lui. Locul din boltă este acoperit în fiecare an cu o perdea nouă împodobită de sultanul turc, perdea făcută din catifea neagră împestriţată cu mărgăritare şi alte pietre scumpe şi cu lucrătură de Frigia[680]. Uneori (cînd sultanul turc îngăduie aceasta) perdeaua este trimisă de împăratul Indiei Răsăritene, uneori de *imamul Iemeni* (adică de presbiterul Arabiei celei bogate, căci cel ce stăpîneşte acolo nu se numeşte sultan, nici han, ci *imam*, adică presbiter sau popă)[681]. O singură dată i-a fost îngăduit şi împăratului Persiei să acopere templul de la Mecca pe cheltuiala sa. Cînd e trimisă o nouă perdea, cea veche se păstrează în vistieriile acelui templu, de aceea spun că vistieria de la Mecca e nepreţuită şi incalculabilă.

Numărul hadjiilor. Este hotărît ca din întregul Imperiu Aliotman să călătorească în fiecare an la Mecca 14 000 de pelerini. Dacă acest număr nu se completează, sultanul trebuie să adune pe cheltuială proprie atîţia oameni săraci şi să completeze numărul stabilit.

Drumul lor. În trei locuri au obiceiul să se adune aceşti *mateofroni*, aceşti cinstitori ai deşertăciunii[682], la Constantinopol, Cairo[683] şi Damasc. Cei care vin din Constantinopol au două drumuri: unul pe mare, prin care vin la Cairo, altul pe uscat, care duce la Damasc. În luna *Ramazanului* trebuie să se adune toţi la Damasc, unde petrec luna de post, iar a treia zi după *Bairam* pornesc la drum spre Mecca. Cu cel puţin trei zile înainte de *Kiuciuk Bairam* (adică de Micul Bairam)[684] ei trebuie să ajungă la Mecca, pentru ca în ziua de *Bairamul Mic* să facă pe muntele Araf *kurbanul*, adică jertfele de miei (despre care lucru vezi mai multe în capitolul *Despre sărbătorile lor*)[685].

Medina. Pe drum, vizitează mai întîi Medina, pe care o numesc *Medenei Muneverre* (adică „Medina cea luminată de dumnezeiasca strălucire") şi *Medinetul Nebi* (adică „cetatea Profetului")[686], pentru că aceasta a fost patria Profetului, deşi istoricii noştri, greşind, socotesc că e Mecca. Acolo adoră şi sărută mormîntul lui Muhammed. Gropniţa lui e făcută din piatră de marmură, acoprită cu o boltă rotundă, iar pe deasupra bolţii e pus un văl
negru zis *undulata*[xxx][687]./Şi are două tăbliţe de marmură aşezate una la cap 189
şi alta la picioare. Pe una din ele, cea de la cap, este scris cu litere arabe:

---

[x] pilda
[xx] de Dumnezeu
[xxx] de catifea

сице написано есть арапскими письмены: «Сей есть гроб Мухаммедов». И хотя никтоже от человек виде трупа его, обаче крепко утверждают и несуменно веруют его и ныне нетленна и по подобию бавелна[×] бела пребывати. С коликим же благоговением той его труп почитати обязуется народ суперстициозный, от краткой повести, юже зде приложити не обленюся, читатель удобно выразуметь возможет.

Царь некий персидский, хотя посетити Мекку, изменив одежды (царем бо не леть есть государство оное и поданных управление оставя посещения ради мест святых, так далече от кентра власти своея отлучатися) в Медину прииде, где великою денег сумму обещав стрегущему шеиху (или да тако речем предпочтенному[××]) усерднейше просил, да бы благоволил показати ему тело пророческое. *Шеих* убо аще и сребролюбив сый, но, или яко не имеяше что ему показати, или яко мняше человека толь блаженного зрения недостойна быти, рече: «Аз убо тело пророческое и мощи его святые показати могу, ты же како дерзнеши сими очесы, грехи точащими и брением беззаконий ослепленными зрети на оное божественным сиянием озаренное?» Царь отвеща: «Дай боже, да в оный момент сих всяческих грешных очес лишуся, токмо да единою удостоюся видети тело его». Видел ли же или ни, историк не повествует.

Султан Баезид, умершу отцу его, Мегеммеду 2., от народа к восприятию престола царского воззванный, отречеся приити, глаголя, яко намерился путь восприять в Мекку и Медину; «И благополучнее мне, рече, надеюсь быти, да святое тело Мухаммедово облобызаю и прах, идеже ходиша ноги его лицем отру, неже на престол всего света взыду». И тако на девять месяцов, время восприятия империи отложил, вручив правление сыну своему Коркуду, сиречь доколе посетив Мекку в Константинополь возвратился.

Трудность пути. Для сего благоговения, аще бы кто рек, яко человецы оные, непреодоленные восприемлют трудности, мню, яко не погрешил бы, кроме бо широкого земель тракту, иже от стран европских, асиатических и африканских, даже до Дамаска протязуется, от Дамаска даже до Медины и от Медины даже до Мекки во весь тракт места пустые, пещаные и безводные суть пути. Гостиниц, рек или источников несть. Чесо ради, яко по морю пла-
190 вающим, тако / и сии иглы полюс указующие и звезд к направлению шествования потребуют. На нескольких местех, способствием султанов турецких, сотворены пространнейшие кистерны и гостиницы, где, аще изобильнейшие случатся дожди, неколико воды собирается. Аще же суша будет, все праздны и иссохшие пребывают, иногда бурным дышущим ветрам, все песком засыпаются, хотя определены суть там люди, да злу тому помоществуют. Сказуют бо, яко валы пещаные, аки волны морские, от места на место толико движутся, и преносимы бывают, яко иногда восходят до верху высочайших ваев[×××] и своими пещаными водами, оные покрывают. Чесо ради всякий человек приготовляет себе водонос от кожи сотворенный, егоже водою наполнив, под брюхом верблюжьим привязует, из которого как он сам, так и скот его нужду имеют, в толь знойном и кипящем горячестию мори, жажду утоляти. И сим нуждам спомоществует султан, иже больше 2 000 водоносцам с их начальником, которого *саккабаши* называют с странствующими следовати повелевает. Оные

[×] хлопчатой бумаги
[××] начальнику
[×××] фиников

„Acesta este mormîntul lui Muhammed". Şi deşi nimeni dintre oameni nu i-a văzut corpul, ei afirmă cu tărie şi cred fără de îndoială că el este şi acum nestricat şi că a rămas alb ca bumbacul [x]. Iar cu cîtă evlavie este obligat să venereze poporul cel superstiţios acel corp al lui cititorul va putea lesne înţelege dintr-o poveste scurtă pe care nu mă voi lenevi să o adaug aici.

Un împărat oarecare al Persiei, vrînd să viziteze Mecca, schimbîndu-şi hainele (căci împăraţilor nu li se cuvine să-şi părăsească împărăţia şi cîrmuirea poporului lor pentru a vizita locurile sfinte, depărtîndu-se aşa de mult de centrul stăpînirii lor), a venit la Medina, unde, promiţînd o mare sumă de bani *şeicului* ce păzea (sau, ca să zicem aşa, celui mai mare[xx]), l-a rugat foarte stăruitor să binevoiască să-i arate corpul Profetului. *Şeicul*, deşi era iubitor de argint, totuşi fie că n-avea ce să arate, fie că socotea că omul era nevrednic de o vedere atît de fericită, a zis: „Îţi pot arăta corpul Profetului şi moaştele lui sfinte, dar cum poţi tu îndrăzni cu aceşti ochi, care izvorăsc păcate şi orbiţi de tina fărădelegilor, să priveşti la cele luminate de strălucire dumnezeiască?" Împăratul a răspuns: „Să dea Dumnezeu ca în acel moment să mă lipsesc cu totul de aceşti ochi păcătoşi, numai să mă învrednicesc o dată să-i văd corpul". Dacă a văzut sau nu istoricul nu povesteşte.

Sultanul Baiazid, cînd a murit tatăl său, Mehemmed al II-lea [688], fiind chemat de popor să primească tronul de împărat, a refuzat să vină, zicînd că şi-a pus în gînd un drum la Mecca şi Medina, „şi nădăjduiesc — a zis — să fiu mai fericit dacă voi săruta sfîntul trup al lui Muhammed şi dacă voi şterge cu faţa pulberea pe care au călcat picioarele lui decît să mă sui pe tronul lumii întregi". Şi aşa, încredinţînd conducerea fiului său Korkud, a amînat cu nouă luni preluarea imperiului, adică pînă cînd, vizitînd Mecca, s-a întors la Constantinopol.

Greutatea drumului. Dacă ar spune cineva că oamenii aceia întîmpină pentru această evlavie greutăţi de neînvins socotesc că n-ar greşi, căci, afară de şoseaua largă de pe uscat care se întinde din ţările europene, asiatice şi africane pînă la Damasc, de la Damasc pînă la Medina şi de la Medina pînă la Mecca, pe tot drumul sînt locuri pustii, nisipoase şi căi fără de apă. Hanuri, rîuri sau izvoare nu sînt. De aceea, plutind ca pe mare, aşa şi/
aceştia au nevoie de ace care să le arate polul [689] şi de stele spre a se orienta 190
în mers. În cîteva locuri, cu ajutorul sultanilor turci, au fost făcute cisterne şi hanuri mari, unde, dacă se întîmplă ploi îmbelşugate, se adună ceva apă. Dar de este secetă, toate rămîn goale şi uscate; uneori, cînd suflă vînturi de furtună, toate sînt năpădite cu nisip, deşi acolo sînt oameni ca să dea ajutor în cazul unui astfel de rău. Căci spun că valurile de nisip se mişcă precum valurile mării şi sînt mutate din loc în loc în aşa fel, încît uneori suie pînă la vîrful celor mai înalţi palmieri[xxx] şi cu undele lor de nisip îi acoperă. De aceea fiecare om îşi pregăteşte un vas cu apă făcut din piele, pe care, umplîndu-l cu apă, îl leagă sub burta cămilei, din care atît el, cît şi dobitocul lui au nevoie să-şi potolească setea în acea mare atît de dogoritoare şi clocotindă de fierbinţeală. Şi pentru aceste nevoi vine în ajutor sultanul, care porunceşte ca mai mult de 2 000 de cărători de apă cu căpetenia lor, numită *sakkabaşi* [690], să-i urmeze pe călători. Aceia poartă apa pe

---

[x] vata
[xx] căpeteniei
[xxx] finici

убо воду на верблюдах в больших водоносах носят и близ вечера, где обнощевать имеют, всем по малу воды разделяют. К сей беде прибавляются еще разбои от арапских народов наносимые, которые, аще не восприимут 40 000 золотых, ихже по вся годы под именем милостыни (*сурре* зовомыя) от султана чрез *емиргаджа* (то есть начальника странствующих, который или от двора султанского определяется, или паша Дамаскинский, что часто бывает, к таковой службе постановляется) испрашивати обычай имеют, кистерны испражняют или собак мертвых и иные нечистых животен мертвечины в оные вмешают. Иногда же явною бранию и оружием на них нападают, грабят и убивают. Но аще и сии мирны будут, не может быти, да несколько от убожших человек и которые защищения не возимеют у начальника странствующих знатным денег числом или заступлением некоего вельможи, от жаджы и зелного зноя издохнут и иными различными недугами удрученны, бедне погибнут (обаче смерть таковых равно яко и мученичество мнится у них быти). По толикихже трудах и бедствах приходят ко источнику преизобильно текущему, тремя днями от Мекки отстоячщему, егоже *Земзем* нарицают, или сложне *Аби Земзем*, то есть «Вода Земзем».

191 *Источник Земзем.* Баснословят, яко сей источник Исмаил / младенец (от матери своея Агари, Саррою изгнанныя в пустыни) да не видит погибели его поверженный, ногами песок толкущи, произведе (о чем в главе *О Аврааме* уже речеся). От сея воды благоговейно пиют и прохлаждаются и тамо три дни пребывати обычай имеют. Сице тамо им пребывающим, посылается от *емиргаджа* вестник к *шеиху* Мекканскому и подается ему известие, яко странствующии здравы и невредны к воде *Земзем* приидоша. Он по числу гостей, толикож блудниц (ихже долженствуют ценою наяти, да чрез нощные с оными подвиги Адаму и Евве на горе Араф возмогут отблагодарити и своя вожделения о ным, яко благоприятная принести и пожрсти приношения) и толикож *фарраш*, то есть слуг для очищения домов и гостиниц их, из нихже кийждо един золотой от господина своего, которому служити будет, взяти долженствует. На утрие бо от источника *Земзем* в путь подъемшеся, в четвертый день во град Мекку (иже довольно пространный есть, хотя и не имеет ограды и иной какой-либо фортификации, счисляются бо, якоже сказуют, близ 30 000 жилей) входят и всяк во уготованную и назначенную себе квартеру отходит.

Уставы посещения храма Мекканского. Два дни тако отдохнувше, в третий день все *мусафиры* (тако бо называются странствующии, прежде даже не поклонятся храму Мекканскому и горе Араф) о полудни ко храму собираются, где первее пред судиею свидетельствующие свои письма (*гудждже*д реченные) объявляют, утверждающе яко или своих си жен с собою приведоша, или иных тамо уже наяша (вдовцу бо и холостому и который в прешедшую нощь совокупления с женою не имел, внити во святый храм Мухаммедов не лепо, паче же грех смертный у них вменяется). И от тях зачаша и сыны породиша, которых шеих в сиротопитательный дом определяет, где донележе в совершенный приидут возраст, из публичных питаемы бывают доходов. От нихже иные в научения грамоты отдаются, иные к иным художествам приставляются, множайшии же тех *фарраш* бывают, сиречь слуги странствующих, о нихже выше помянухом.

Нефес оглы. И именем *Нефес огуллари* (то есть «сынове духа») называются, зане в любовь и вожделение Адама и Еввы рождены суть (Боже благий, еда ли вотще создал еси человека?).

cămile în vase mari şi spre seară, acolo unde au de gînd să petreacă noaptea, împart tuturor cîte puţină apă. La acest necaz se mai adaugă şi tîlhăriile din partea popoarelor arabe, care, dacă nu primesc în fiecare an de la sultan prin *emirhadj* (căpetenia celor ce călătoresc, care sau este numită din curtea sultanului, sau e pus la o astfel de slujbă paşa din Damasc, lucru ce se face adesea)[691] cei 40 000 de galbeni pe care obişnuiesc să-i pretindă sub numele de milostenie (numită *surre*)[692], golesc cisternele sau aruncă în ele cîini morţi şi alte mortăciuni de jivine necurate, iar uneori se năpustesc cu război deschis şi cu arme asupra lor, jefuiesc şi omoară. Dar chiar dacă aceştia ar fi paşnici, nu se poate ca unii din oamenii cei mai săraci şi care nu au ocrotire din partea căpeteniei pelerinilor printr-un număr însemnat de bani sau prin ocrotirea vreunui domnitor să nu moară de sete şi de arşiţa prea mare sau să nu piară rău apăsaţi de alte neputinţe de tot felul (deşi moartea acestora e socotită la ei egală cu mucenicia). După atîtea osteneli şi necazuri, ajung la izvorul bogat curgător care e la trei zile depărtare de Mecca, pe care îl numesc *Zemzem*, sau mai complet *Abi Zemzem*, adică „Apa Zemzem"[693].

Izvorul Zemzem. Băsnesc ei că acest izvor l-a făcut pruncul Ismail/
pe cînd era părăsit (de mama sa Agar, izgonită de Sarra în pustie) ca să 191
nu-i vadă pieirea, scormonind cu picioarele în nisip (despre care lucru s-a vorbit deja la capitolul *Despre Avraam*)[694]. Din această apă beau cu evlavie şi se răcoresc şi acolo au obiceiul să petreacă trei zile. Cînd petrec ei acolo aşa, este trimis de către *emirhadj* un vestitor la *şeicul* meccan şi i se dă de veste că pelerinii au ajuns sănătoşi şi nevătămaţi la apa *Zemzem*. Acela, după numărul oaspeţilor, trimite tot atîtea desfrînate (pe care trebuie să le închirieze cu preţ, ca prin isprăvile lor de noapte cu ele pe muntele Araf să poată mulţumi lui Adam şi Evei, să aducă acelora ca ofrandă poftele lor şi să-şi jertfească prinoasele) şi acelaşi număr de *farraş*, adică de slugi, pentru curăţirea caselor şi a hanurilor lor, fiecare trebuind să primească de la stăpînul căruia îi va sluji cîte un galben. Iar a doua zi de dimineaţă pornind la drum de la izvorul *Zemzem*, a patra zi[695] intră în Mecca (oraş destul de întins şi care, deşi nu are împrejmuire sau altă fortificaţie, numără, după cum spun, aproape 30 000 de locuinţe) şi fiecare se duce la casa ce-i este pregătită şi rînduită.

Rînduiala vizitării templului de la Mecca. Odihnindu-se astfel două zile, a treia zi toţi *musafirii* (astfel se numesc călătorii înainte de a se închina în templul de la Mecca şi pe muntele Araf)[696] pe la amiază se adună la templu, unde cei ce-şi verifică actele (zise *hadjdjed*)[697] declară mai întîi în faţa judecătorului că şi-au adus cu ei femeile proprii sau că şi-au închiriat acolo altele (celui văduv sau holtei şi care în noaptea precedentă n-a avut împreunare cu femeie nu i se cuvine să intre în templul sfînt al lui Muhammed, acest lucru fiind socotit păcat de moarte). Şi dacă acelea au zămislit şi au născut copii, *şeicul* îi dă la casa de îngrijire a orfanilor, unde sînt îngrijiţi din veniturile publice pînă ce vor ajunge la maturitate. Dintre ei unii se dau la învăţătură de carte, alţii se pun la meşteşuguri, iar cei mai mulţi dintre ei devin *farraş*, adică „slugi ale călătorilor" ; despre ei am pomenit mai sus.

Nefes oglî. Ei poartă numele de *Nefes ogullari* (adică „fiii duhului") pentru că sînt născuţi întru dragostea şi poftele lui Adam şi Evei. (Bunule Dumnezeu, oare în deşert ai zidit pe om?)[698]

Гаджи обнажаются. Сим от судии истязанным бывшим, повелевается да все одежд своих даже до нага извлекутся, токмо около нырок[×] и срамных
192 удов / полотом белым скаредства тела да обвяжут.

Елхумар. Таже всяк, имущий внити во храм, вземлет в руки три камыки, ихже входя в капище, на верх главы себе кийждо повергает. Называются же камыки оные *Елхумар.* Сказуют, яко сие творя подражают Аврааму и бесов прогоняют. По сих все четыре храма углы и камень великий на немже сказуются стопы Мухаммедовы воображенны быти, лобзают.

Гарем. Таже к *Гарему* (то есть олтарю запрещенному) приступльше, чрез железные решетки камень из рая принесенный оглядают (о немже и инде речеся). Потом ординарные сотворше молитвы и в одежды своя паки облекшеся, в свои отходят квартеры.

На гору Араф возходят. Во вторый день, сиречь тремя днями прежде дня *Малого Байрама,* собираются все странствующии и вземше с собою наемные жены своя, с великою помпою к горе Араф шествуют, все пешие, кийждо несущи с собою овна на жертву, где три дни и нощи в непрестанном плотском любострастии овий с своими, овий же с наемными женами препроводивше и в близ сущей реце *гусль* и *абдест* сотворше, по примеру будущего чистилища[××] веруют, яко от всякого простительного и смертного греха свобождаются и от случая еже впредь согрешати соблюдаются.

Агнцев закалают. Тако очистивше в оном потоце все скверны и беззакония и наверх горы *Араф* взыти имуще, первее агнцов закалают, мясо же воследующим им убогим раздают. О сих овнах веруют, яко в день суда верблюдами сотворятся, на нихже они (мухаммедане) чрез огненную реку *Араф* по мосту *Сырат* преити имеют в рай (о чем зри выше в главе *О Арафе*). Таже на высоту горы возшедше, первее два поклона тамо творят в память или в заслугу любви Адама и Еввы, иже по изгнании из рая первое на оной горе друг друга узреша и естественного совокупления сласть возъимевше, общия утехи причастницы быша, сообщая взаимно общим изволением от обою страну благая (ихже прежде не ведяху), сиречь Евва убо даяше своему мужеви цвет девства (которое во первых у мухаммедан рая чтителей празднуется) а он Евве чадородия плодоносие и умножения рода человеческого орудия и каноны сообщил, без которых употребления ниже грешник кто бывает, ниже праведник.

Братия бывают. Сотворше сицевое праотцу воздаяние обыкновенные во дни, тамже совершают молитвы и взаимно объемлющеся, братство сово-
193 купного странствования пред богом засвидетельствуют / и обещают друг друга сохраняти и почитати и оттоле уже новым названием *гаджи,* то есть совершивший странствование именуются, которое наименование даже до смерти имеют. Тако аще кто прежде посещения Мекки просто именовашеся *Мустафа,* после странствования в Мекку называтися и писатися обычай имеет *гаджи* или с приложением артикула: *Ел гаджи Мустафа,* сице и о протчих.

Есть и иное сказание, почто гора оная *Араф* так славна и свята у Мухаммедан имеется. Егда горы десятины камения своего, якоже рехом, на созидание храма мекканского послаша, сия гора Араф неведомо киим случаем

[×] почек
[××] пургатория

Hadjiii se dezbracă. Cînd aceştia sînt cercetaţi de judecător, se porunceşte ca toţi să-şi dezbrace hainele pînă la piele, numai în jurul şalelor [×] şi al mădularului de ruşine să 'nfăşoare/scîrboşeniile trupului cu o pînză albă. 192

Elhumar. Fiecare din cei ce intră în templu ia în mîini trei pietre, pe care, după ce a intrat, le aruncă peste cap. Şi se numesc pietrele acelea *Elhumar* [699]. Spun că făcînd aceasta ei urmează lui Avraam şi alungă dracii. După acestea sărută toate cele patru colţuri şi piatra cea mare, pe care se spune că se văd întipărite tălpile lui Muhammed.

Harem. Şi apropiindu-se de *Harem* (adică de altarul interzis) privesc prin gratiile de fier piatra adusă din rai (despre care s-a spus şi în alt loc) [700]. Apoi făcînd rugăciunile obişnuite şi îmbrăcîndu-şi iarăşi hainele, pleacă la gazdele lor.

Se suie pe muntele Araf. A doua zi, adică cu trei zile înainte de ziua *Bairamului Mic,* se adună toţi călătorii şi luîndu-şi cu sine femeile închiriate merg cu mare pompă spre muntele Araf, toţi pe jos, fiecare ducînd cu sine berbecul spre jertfă. Acolo, petrecînd trei zile şi nopţi într-o continuă desfătare trupească, unii cu nevestele lor, alţii cu cele închiriate, şi făcînd *guslul* şi *abdestul* în rîul ce se află aproape, după exemplul curăţitorului [foc][××] viitor, cred că se eliberează de orice păcat de iertat sau de moarte şi se păzesc să nu mai greşească după aceea.

Junghie mieii. Astfel, curăţindu-şi în acel pîrîu toate spurcăciunile şi fărădelegile şi trebuind să suie pe vîrful muntelui *Araf,* mai întîi junghie miei şi dau carnea săracilor care îi urmează. Despre aceşti berbeci ei cred că în ziua Judecăţii se vor face cămile şi că pe ele (muhammedanii) vor trece în rai peste rîul de foc *Araf* pe podul *Sirat* (despre care lucru vezi mai sus în capitolul *Despre Araf*) [701]. Şi suindu-se pe vîrful muntelui fac mai întîi două închinăciuni spre amintirea sau spre a merita dragostea lui Adam şi a Evei, care după izgonirea din rai s-au văzut pentru prima dată pe muntele acela şi avînd plăcerea împreunării fireşti s-au făcut părtaşi mîngîierii comune, comunicîndu-şi unul altuia prin consimţămînt comun cele bune ale fiecărei părţi (pe care mai înainte nu le cunoşteau), adică Eva dîndu-i bărbatului său floarea fecioriei (care se sărbătoreşte cea dintîi la muhammedanii cinstitori ai raiului), iar el transmiţîndu-i Evei sămînţa fecundităţii, mijloacele şi regulile înmulţirii neamului omenesc, de a căror întrebuinţare nici păcătosul, nici dreptul nu se poate lipsi.

Devin fraţi. Făcînd acest omagiu strămoşului, tot acolo săvîrşesc rugăciunile cele obişnuite din zi şi îmbrăţişîndu-se unul pe altul se declară fraţi în faţa lui Dumnezeu pentru că au călătorit împreună/şi promit să se 193
păzească şi să se respecte unul pe altul, şi de atunci se numesc cu un nume nou *hadji,* adică „cel care a făcut călătoria", care denumire o păstrează pînă la moarte. Aşa, dacă cineva înainte de vizitarea Meccăi se numeşte simplu *Mustafa,* după călătoria la Mecca obişnuieşte să se iscălească *Hadji* sau, cu adăugirea articolului: *el-hadji Mustafa*; tot aşa şi alţii.

Există încă o povestire de ce muntele *Araf* e socotit la muhammedani aşa de slăvit şi sfînt. Cînd munţii au trimis la zidirea templului meccan zeciuielile din pietrele lor, precum am spus, muntele acesta *Araf* nu se ştie de ce

× rinichilor
×× purgatoriu

удержана, камение свое во время благопотребное пренебреже послати. И тако скончавшуся делу, егда непотребно уже явишася гора нещастие свое горько оплакиваше. Юже Авраам узрев плачущу, повелел, да не скорбит и показав место, идеже ныне самая гора Араф есть (прежде бо зело далече отстояше, сущи в некоей Индии далечайшой стране) рече, да десятину свою тамо положит. Приложил же и сие рещи, яко неполезно и недейственно будет моление странствующего в Мекку, иже на сеи горе помолитися пренебрежет и не сотворит вся, яже выше рехом.

Возвращение гаджеив. Совершенным же бывшим и сим всем церемониям, даже до Дамаска все гаджи единокупно и в едином стану возвращаются, из Дамаска же комуждо во свояси отъити позволяется. И сие убо есть *Кябе* и *гадж*, в немже состоятися веруют ключам царства райского. *Шерифа* же, то есть первоначальника оного мухаммеданского пророчества и престола его наместника, не меньшую власть имети мнят, яко и католики папу римского. И сия убо о первом и почтеннейшем у мухаммедан месте.

Второе место и честь по *Кябе* одержит *Мединеи Муневерре* («Светлая» или «Божественным сиянием озаренная Медина»), о нейже в предваривших уже речеся.

Иерусалим. Третие место освященное и поклонения достойное имеется и есть *Кудсшериф*, сиречь «Святая Светых». «Град святый» Иерусалим. Хотя некий мухаммеданин и не посетит *Гаремеин шериф* (тако нарицают храм Иерусалимский) может нарицатися и быти *гаджи*, обаче аще кто хощет совершен быти, всячески и сей храм посетити долженствует, инако нареклбыся *Елгаджи била Кудс* (то есть «гаджи без святого Иерусалима»).

Храм Гиерона. Иерусалимский храм, во Иерусалим приходящий благо-
194 говейно / посещати обыкоша; не ведуще бо истории о римских императорах и яко многократно град и храм Соломонов опровержен бысть мнят храм той Соломоном царем иудейским создан быти. Сей храм, по подобию Мекканского, свод имеет отверстый, дела воистинну изрядного, зане иждивением Иустиниана Великого по Великом Константине возобновлен и распространен есть. Внутри ничтоже имеет, кроме камени, егоже баснословят висяща быти и без всякия подпоры стояти. Сказуют же, яко оный камень есть той, с которого Мухаммед хотяще на небо взыти и он Мухаммеду начал был воследствовати, но Мухаммед Гавриилом архангелом наставленный (сиречь яко бог повелел тому, да его самого возведет на небо а не и камень) заповеда глаголя: *Дур я мубарек* (то есть «Стой, о, блаженне!») темже веруют, яко камень той и ныне на томже стоит месте и все посещающии храм под него преходят. Некогдаже сказуют, преходящи под него некая благородная жена непраздна сущи и узрев камень той над главою своею висящий, ничимже подкрепляемый, зело ужасеся и на том самом месте недоношенный плод изверже. Чесо ради, да сему злу воспомогут и да фабула изряднее покрывалом истинны прикрытая удобнее уверится, два мраморные столпы под обоими выставльшимися предними углами подставиша (обаче капители столпов тех камени не досязают) и железными решетками камень оградиша, да не како хитрость и место, откуду же и како висит, уведано будет.

Истину же вещи сея от турчина некоего, мне зело дружного и к мухаммеданскому безумствию не всем сердцем прилежащего, тако уразумех: Камень той трапезий есть, четверобочный, в длину на четыре, в ширину же на три лакти. Единый конец имеет в самой большого храма полуденной стене тайно во-

întîmplare a fost oprit şi nu s-a îngrijit să-şi trimită pietrele la vremea potrivită. Şi astfel, cînd s-a isprăvit lucrarea, cînd nu mai era nevoie de ele, muntele îşi plîngea cu amar nenorocul. Văzîndu-l Avraam plîngînd, i-a poruncit să nu se necăjească şi arătîndu-i locul unde se află acum muntele *Araf* (căci mai înainte era foarte departe, aflîndu-se într-un oarecare ţinut îndepărtat din India) i-a spus să-şi pună zeciuiala acolo. Şi a adăugat şi aceasta că nu va fi nici de folos, nici de ajutor rugăciunea celui ce călătoreşte la Mecca, dacă nu se va îngriji să se roage pe acest munte şi nu va face toate cele pe care le-am spus mai sus.

Întoarcerea hadjiilor. După ce au fost săvîrşite şi toate aceste ceremonii, toţi *hadjiii* se întorc pînă la Damasc împreună şi cu o singură caravană, iar de la Damasc se îngăduie fiecăruia să plece întru ale sale. Aceasta este deci *Keabe* şi *hadji* în care cred ei că sînt cuprinse cheile împărăţiei raiului. Şi ei socotesc că *şeriful*, adică cea mai mare căpetenie a prorociei muhammedane şi locţiitorul tronului lui, are o putere nu mai mică decît [702] papa de la Roma asupra catolicilor. Acestea despre cel dintîi şi cel mai respectat loc la muhammedani.

Locul şi cinstea a doua după *Keabe* îl deţine *Medine-i Muneverre* („Luminoasa" sau „Medina cea luminată de strălucirea dumnezeiască"). Despre ea s-a spus deja în cele precedente [703].

Ierusalimul. Al treilea loc sfinţit şi vrednic de închinare e socotit şi este *Kudsşerif*, adică „Sfînta sfintelor", „Cetatea sfîntă" Ierusalim [704]. Dacă vreun muhammedan nu ar vizita *Haremein şerif* (astfel numesc ei templul din Ierusalim) [705] el poate să se numească şi să fie *hadji*, însă cine vrea să fie desăvîrşit trebuie să viziteze şi acest templu, căci altfel s-ar numi *Elhadji bila Kuds*, adică *„hadji* fără Sfîntul Ierusalim" [706].

Templul Hieron [707]. Cei care vin la Ierusalim s-au obişnuit să viziteze cu evlavie templul. / Necunoscînd istoria despre împăraţii Romei şi că cetatea 194
şi templul lui Solomon au fost de multe ori dărîmate, ei socotesc că templul acela a fost zidit de către împăratul iudeu Solomon [708]. Acest templu, ca şi cel de la Mecca, are bolta deschisă, de o execuţie foarte frumoasă, pentru că a fost reînnoit şi lărgit pe cheltuiala lui Iustinian cel Mare, după marele Constantin. Înăuntru n-are nimic în afară de piatra despre care băsnesc ei că atîrnă şi că stă în aer fără nici un sprijin. Ei spun că acea piatră este cea de pe care, atunci cînd Muhammed voia să se suie la cer, a vrut şi ea să-l urmeze, dar Muhammed, povăţuit de Gabriel arhanghelul (pentru că Dumnezeu i-a poruncit aceluia ca numai pe el să-l ridice la cer, nu şi piatra), a poruncit zicînd: *Dur ia mubarek* (adică „Stai, fericito" !) [709]. De aceea ei cred că piatra stă şi acum în acel loc şi toţi care vizitează templul trec pe sub ea. Dar mai spun că odată o femeie nobilă, trecînd pe sub ea, fiind gravidă şi văzînd piatra aceea atîrnînd deasupra capului ei nesprijinită de nimic, s-a speriat foarte şi în acelaşi loc a lepădat fătul. De aceea, ca să evite acest rău şi ca fabula frumos acoperită cu vălul adevărului să se creadă lesne, au pus sub cele două unghiuri anterioare proeminente doi stîlpi de marmură (însă capitelurile acestor stîlpi nu ajung pînă la piatră) şi au împrejmuit piatra cu grilaj de fier, ca nu cumva să se afle şiretenia şi locul de unde şi cum atîrnă.

Adevărul lucrului acestuia l-am înţeles de la un oarecare turc, bun prieten şi nu chiar cu toată inima lipit de nebunia muhammedană, după cum urmează: Piatra aceea e un trapez, patrulater, în lungime de patru şi în lăţime de trei coţi. Un capăt îl are înfipt în peretele de miazăzi al templului cel mare şi e

друженный и может быть железом и свинцом крепко заклепанный. В углах же близ стены сущих на две пяди от обоих стран стесан есть тако, яко видиму быти ему от стены всячески отлученну. И истинне подобно есть, что оный даже до середины в стену вделан и крепкими связьми изнутри утвержден, да величине и тягости равна будет толщиа и длина его, яже в здании невидима есть, да не какоже усмотрено было бы от человек, что камень срединою к стене прилеплен есть, обложиша его железными оными и еще густейшими решетками
195 (ихже простым турецким языком *кафес* называют)./ От положения камени оного удобно кто уразумети может, яко во время, в неже церковь Иерусалимская процветаше, камень оный приватный олтарь бысть, каковых и в церкви Святый Софии больше двунадесяти сочислихом, хитростию же и художеством архитекта, так в стену вложен и утвержден, яко видетися всем аки бы висит и без всякия подпоры стоит. Но сия рассуждению иных острейшего разума сущих оставляем.

Утешная повесть. Христианам в *Иерон* (тако бо из древле сей храм нарицашеся) равно яко и в Кябе и в Медину входити возбраненно есть, откуду случай восприяв, некую любопытному читателю небезутешную, якоже мню, повем историю. Во дни Мурада, третиего отманов императора, бысть в Константинополе галанского стату ординарный, якоже есть, посланник, который своими потаенными некиими в пользу и корысть Порты прислугам толикое у султана, у везиря и у протчих получил благоприятство и силу, яко по его изволению и прошению многие дела сочиняхуся, которые едва многомощный между ими сотворити мог бы везирь. Многих пашей и везирев низложил и иных поставил. Василия некоего, по прошению его, молдавским князем учинил, патриарха Константинопольского низложил и иного Иеремию именем устроил (о котором аглинская и галанская церковь хвалится [×] аки бы от их страны был. И утверждают, аки бы он в их секте мученик сотворился, ибо умыслом [××] тогожде Василия князя молдавского, во многих причинах у везиря обвинен и на смерть осужден бысть, таже под претекстом аки бы в заточение [×××] посладся, повелением султанским в море вվвержен есть). Но к предложенному возвратимся: посланник, глаголют оныи, в живых бывшу еще патриарху Иеремии, премного трудился, чтоб лютеранскую соединити с греческою церковию (обаче всуе) и того (патриарха) увещанием убежден бысть (посланник той) посетити Иеросалим святый а найпаче да видит своими си очима и познает, како сияние Духа Святого в день великия Субботы во образе и качестве огня с небеси сходит и свещи чувственно возжигает и Святого Господа Спаса гроб освещает (в правом или шуем[××××] разумении, к сему посланника патриарх убедил, бог весть, аз же вещь якоже бысть предложу). Посланник убо намерився восприяти путь ко Иерусалиму, просил султана да бы указом за подписанием собственныя руки своея (егоже
196 *хатишериф* называют)/ утвердил, чтоб в пути безопасно ехать мог и от пашей провинций правителей был бы честно приемлем, к тому да бы позволено было ему внити в Иерон и видети висящий оный камень. Сия у султана испросив, твердыми же и грозными указами его огражден, Иерусалима доиде (но от наших священных вещей что видел и что уразумел, понеже несть нашего предложения, доброхотно оставляем), где шед первее к *Шеиху* храма Иерусалимского, султанской *хатишерф* объявил и день назначил, в который должен-

× хвастает
×× ухищрением
××× в ссылку
×××× левом

probabil nituit tare cu fier şi cu plumb. În colţurile care sînt aproape de perete e cioplită de două palme dintr-amîndouă părţile, astfel încît să pară că e cu totul depărtată de perete. Este verosimil că pînă la mijloc e zidită în perete şi dinăuntru e întărită cu legături tari, astfel încît grosimea şi lungimea ei să fie egale cu mărimea şi greutatea care nu se văd în clădire, şi pentru ca nu cumva să se observe de oameni că piatra e lipită la mijloc de zid au înconjurat-o cu gratii de fier şi încă foarte dese (pe care în limba simplă turcească le numesc *kafes*)[710]. / După poziţia pietrei aceleia, cineva poate înţelege lesne 195
că în vremea cînd biserica din Ierusalim era în stare înfloritoare piatra era un altar particular, din care am numărat şi în biserica Sfînta Sofia mai mult de douăsprezece, băgat astfel în perete şi întărit prin priceperea şi arta arhitectului, încît pare tuturor că atîrnă şi stă fără nici un sprijin. Însă acestea le lăsăm pe seama judecăţii altora cu minte mai ascuţită.

O povestire hazlie. Creştinilor le este interzis să intre în *Ieron* (astfel se numeşte acest templu din vechime) ca şi în *Keabe* sau în *Medina*. În legătură cu aceasta voi face cunoscut cititorului curios o istorie pre cît socotesc nu lipsită de haz. În zilele lui Murad, al treilea împărat al otomanilor[711], era în Constantinopol un ambasador ordinar al statului olandez[712], după cum e obiceiul, care prin oarecare servicii secrete în folosul şi profitul Porţii căpătase o asemenea trecere şi putere la sultan, la vizir şi la alţii, încît după voinţa şi cererea lui multe afaceri se puneau la cale, care abia de le-ar fi putut face vizirul cel mai puternic dintre ei. Pe mulţi paşi şi viziri i-a dat jos şi a pus pe alţii. Pe un oarecare Vasile, la cererea lui, l-a făcut prinţ al Moldovei, l-a detronat pe patriarhul Constantinopolului şi l-a pus pe altul cu numele de Ieremia (despre care biserica anglicană şi olandeză se laudă[x] că ar fi fost din ţara lor; şi afirmă că acela ar fi devenit martir în secta lor, căci prin intrigile[xx] aceluiaşi Vasile, prinţ al Moldovei, de multe lucruri a fost învinuit la vizir şi condamnat la moarte, iar sub pretext că ar fi fost trimis în exil[xxx] din porunca sultanului a fost aruncat în mare)[713]. Dar să ne întoarcem la cele propuse.

Ambasadorul acela, cînd era încă viu patriarhul Ieremia, s-a ostenit foarte mult să unească biserica luterană cu cea grecească (dar în zadar) şi prin îndemnul acelui (patriarh) a fost convins (ambasadorul) să viziteze sfîntul Ierusalim, dar mai cu seamă să vadă cu ochii săi şi să se convingă că în ziua de Sîmbăta Mare strălucirea Sfîntului Duh se coboară în chip şi în calitate de foc din cer şi aprinde luminările şi luminează mormîntul sfîntului Domnului Mîntuitor (în sensul drept sau strîmb[xxxx] l-a convins patriarhul pe ambasador, Dumnezeu ştie, eu însă voi arăta lucrul după cum s-a petrecut[714]). Ambasadorul, intenţionînd să întreprindă un drum spre Ierusalim, l-a rugat pe sultan ca printr-o poruncă semnată de mîna lui proprie (pe care-o numesc *hatişerif*)[715] / să confirme că poate pleca la drum fără de grijă, să 196
fie primit cu cinste de către paşii guvernatori ai provinciilor şi să-i fie îngăduit să intre în Ieron şi să vadă piatra ce atîrnă acolo. Obţinînd acestea de la sultan, înarmat cu poruncile lui categorice şi groaznice, a ajuns la Ierusalim (însă ce-a văzut şi ce-a înţeles din lucrurile noastre cele sfinte le lăsăm de bunăvoie deoparte, pentru că nu fac parte din planul nostru). Acolo, mergînd mai întîi la *şeicul* templului din Ierusalim, a arătat *hatişeriful* sultanului şi a hotărît

---

x se făleşte
xx şiretenia
xxx surghiun
xxxx fals

ствовал бы храм ему отворити и внитие в *харем*, (то есть место иным возбраненное) позволити. Коварный *шеих* обеща все по воли и указу султанскому учинити. Посланник же, тщащися любопытству своему пространнейший отверсти путь, многими дарами почтил *шеиха*. Пришедшу убо предуставленному дню, предложил *шеих*, да посланник, аще хощет, изволит приити на посещение *Иерона*. Посланник со многим своих воследованием или полчищем, первее *шеиха* (егоже дом близ храма бывати обыче) посетил и взаимно от шеиха честно прият и угощен был. Таже егда ко дверем храма приступиша, приказал, да посланник мало нечто вне прага храмного премедлит, сам же в притвор вшедши востребовал, да бы указ султанский публично вслух народа прочтен был. И тако высоким гласом прочтенну бывшу султанскому указу, рече *шеих*: «Господине посланниче, аз воистину законом пророческим обязан есмь, да послушен буду указом императорским (иже бо султанскому не повинуется повелению, такового закон наш *кяфир*, то есть неверного быти изъявляет). Пишет же и повелевает султан, да тебе, человеку неверну сущу, храм *гарем* отверзен будет и тайнства наша вся да открыются, буди тако. Аще угодно есть, вниди. Но и сие рассудити подобает, яко указ повелевает тебе вшествие токмо повзолити, а не изшествие. Но аще хощеши внити и николиже оттуду изыти, изрядно есть, что и дай Боже. Аще ли же изыти восхощеши, веждь, яко сие ниже в указе султанском изображается, ниже мухаммеданския религии есть дело, да неверный, единою причастник быв тайнств наших, паки возможет к своему возвратитися безумствию». Посланник сие слышав и аки изумлен, ниже ведый, что отвещати или что более творити, отступил от прага храма и в дом с великим удивлением и стыдом возвратился. И хотя по том многими
197 дарами / и множайшими обещаниями уши и руки шеиховы наполнити покушался, да бы желание его исполнено было, но жестосердый[×] *шеих* ниже к сему преклонитися хотяше, да посланник ко дверем храма паки приближитися возможет.

Чесо ради дух посланника оного зело смущашеся. Скорбяше же и о восприятии вотще толь далекого пути и о погублении в оном толиких трудов и иждивений. Найпаче в том малодушствоваше, яко не ведаше, что более подобало бы творити. В таковом смущении увидев его от егож слуг некто родом маронита, верою же несторианин в языке турецком и арапском зело искусный (сей род много люден есть в близости к Алепу и на горе Ливан), рече: «Господине посланниче, почто вижду тя тако душею смущающаяся?» Емуже посланник: «Печалюсь, рече, яко не токмо многие оные и великие подарки, ихже неблагодарному сему *шеиху* даровах и толь тяжкие пути сего труды, ихже восприях, погубих, но и желаемого не получив, возвратитися отсюду понужден есмь. Ничтоже бо ино в намерении имев сотворих, еже сотворих, токмо во еже бы мне о камени оном висящем, егоже в сем храме сказуют быти, известно уведав, в дом возвратитися. Ныне же, яко видел еси, шеих ниже указу султанскому повинуяся, ниже на мое прошение и дары преклоняяся, зело хитрым изобретением вшествие мне во храм возбранил и все мои труды и попечения суетны и тщетны сотворил. «Маронита же рече: «Господине, аще тебе угодно, аз сотворю, да все оное, еже в их *гареме* так сокровенно держится и толь прилежно от христиан, да не видимо будет укрывается, без всякого сумнения ведомо будет, токмо обещай мне, яко впредь не имаши мя оставити. И аще нужда будет, да от свирепства поганов сих ценою искупиши. Аз бо в храм сей образом мне единому сведомым вниду и в нем три месяцы

× упрямый

ziua în care trebuia să i se deschidă templul şi să i se permită intrarea în *harem* (adică în locul interzis altora). *Şeicul*, perfid, a promis să facă totul după voia şi decretul sultanului. Ambasadorul însă, sîrguindu-se să deschidă o cale mai largă pentru curiozitatea sa, l-a cinstit pe *şeic* cu multe daruri. Iar cînd a venit ziua hotărîtă de mai înainte, *şeicul* a propus ca ambasadorul, dacă vrea, să binevoiască a veni la vizitarea Ieronului. Ambasadorul, cu o suită mare de ai săi, sau cu o ceată, l-a vizitat mai întîi pe *şeic* (a cărui casă este de obicei aproape de templu) şi a fost primit la fel de *şeic*, cu cinste şi ospătat. Iar cînd s-au apropiat de uşile templului, a poruncit ca ambasadorul să zăbovească puţin afară de pragul templului, iar el însuşi, intrînd în pridvor, a cerut ca porunca sultanului să fie citită în public, în auzul poporului. Şi astfel, cînd a fost citită porunca sultanului cu glas înalt, a zis *şeicul* : „Domnule ambasador, e adevărat că prin legea Profetului sînt obligat să ascult de poruncile împărăteşti (căci cine nu se supune poruncii sultanului, pe unul ca acesta legea noastră îl declară *keafir*, adică necredincios) [716]. Scrie şi porunceşte sultanul ca ţie, deşi om necredincios, să-ţi fie deschis templul *harem* şi tainele noastre să ţi se dezvăluie. Aşa să fie. Dacă voieşti, intră. Dar trebuie judecat şi faptul că hotărîrea porunceşte să ţi se îngăduie numai intrarea, nu şi ieşirea. Deci, dacă vrei să intri şi să nu mai ieşi de acolo niciodată e foarte bine, care lucru să-l şi dea Dumnezeu. Dar dacă vei vrea să ieşi să ştii că aceasta nici în porunca sultanului nu se arată, nici treaba religiei muhammedane nu este ca un necredincios, odată părtaş al tainelor noastre, să se mai întoarcă iarăşi la rătăcirea sa". Auzind acestea, ambasadorul, uimit şi neştiind ce să răspundă, nici ce să mai facă, s-a retras din pragul templului şi cu mare mirare şi ruşine s-a întors acasă. Şi deşi pe urmă a încercat cu multe daruri / şi cu 197
foarte multe promisiuni să umple urechile şi mîinile şeicului ca să-i fie împlinită dorinţa, *şeicul* îndărătnic[x] nu voia să se înduplece nici măcar ca ambasadorul să se mai aproapie de uşile templului.

Din cauza aceasta sufletul ambasadorului aceluia se tulbură foarte mult. Se necăjea şi de plecarea la un drum aşa de îndepărtat, şi de irosirea atîtor osteneli şi cheltuieli, dar mai cu seamă se pierdea cu firea că nu mai ştia ce să facă. Văzîndu-l în această tulburare, una dintre slugile lui, de neam maronit, iar de credinţă nestorian, foarte iscusit în limba turcă şi arabă (acest neam este foarte numeros în apropiere de Alep şi de Muntele Liban), i-a zis: „Domnule ambasador, de ce te văd tulburîndu-te astfel cu sufletul?" Ambasadorul i-a zis: „Mă mîhnesc nu numai pentru că am pierdut multele şi marile daruri pe care le-am dăruit *şeicului* nerecunoscător, precum şi pentru ostenelile atît de grele ale acestui drum pe care l-am întreprins, ci şi pentru că sînt silit să mă întorc de aici fără a dobîndi cele dorite. Căci am făcut ceea ce am făcut fără a avea altceva în gînd, numai pentru că am aflat despre piatra care atîrnă, despre care se spune că este în acest templu, iar apoi să mă întorc acasă. Iar acum, după cum ai văzut, *şeicul*, nesupunîndu-se poruncii sultanului, nici plecîndu-se cererii şi darurilor mele, printr-o născocire foarte şireată mi-a interzis intrarea în templu şi toate ostenelile şi grijile mele le-a făcut deşarte şi zadarnice." Iar maronitul a zis: „Domnule, dacă voieşti, voi face ca tot ce se păstrează atît de ascuns în *haremul* lor şi se tăinuieşte atît de stăruitor ca să nu mai fie văzut de creştini să-ţi fie fără nici o îndoială cunoscut, numai făgăduieşte-mi că nu mă vei lăsa după aceea şi că, de va fi nevoie, ai să mă răscumperi cu preţ de urgia acestor spurcaţi. Căci eu voi intra în templul acesta într-un fel cunoscut numai mie şi voi petrece în el fără

[x] încăpăţînat

неисходно в повседневном и всенощном *Курана* чтении, якоже законникам их, иже *киошенишин*, то есть мира и мирских отвергошася, обычай есть, пребуду, *Куран* убо читати совершенно вем, потому что в юности моей быв в Персиде, по неволи мухаммеданисм восприял бех и церковных обрядов и грамоте арапской изучихся. Ты убо в Константинополь возвратися, аз вся сия выведав[×] и получа окказию, как возможно скоряя прииду к тебе». Посланник от словес маронитовых много утешився, довольными одарил его деньгами,
198 сам же / в Константинополь путь восприял.

Маронита по неколико днях, в законическую убрався одежду и себе *сунии*, то есть правоверного мухаммеданина быти и из Персиды пришедша притворяя, купно со другими мусульманы ко исполнению ординарных молитв во храм вниде. Но прежде вшествия во храм, зело крепкого чреворешительного[××] лекарства больше подобающия меры употребил. Егда с протчим народом *намаз* творяше, лекарству крепко действующу, в самой последней молитве, юже *Фатиге* называют, посреде храма с великим треском[×××] испражнение желудка сотворил и вся смрадным калом преисполнил. *Шеих* и протчие толь нелепое и мерзостнове человека дело видевше, абие воставше поимаху его и жестокими поносивше словесы, купно же и раны наложивше, яко нечестива и святых мест осквернителя на лютую смерть осудиша. Оным его еще завязующим, желудок угрожений незнающий, силою же лекарства ослабленный извержение кала паки сотворил. И сие четырежды или пятижды, дондеже из двора храма оного вышли повторил. А понеже у мухаммедан никтоже смертию казним бывает, разве по изречению судейскому, без умедления марониту к судии отводят, о вещи же и деле его мерзостном и нечестивом иные осуждают а иные (как обычай есть) свидетельствуют и соделанная истинна быти утверждают.

Маронита рече: «О, братия моя и народе Пророка нашего! Божие убо на мне безмерное милосердие всеми силами хвалю и прославлю, вашей же глупости и содеянного чудеси неведению не могу довольно подивитися. Како бо аз, молю, мухаммеданин сыи и от мусульманских родителей рожденный дерзнул бы толь беззаконное и скаредное сотворити дело и таковым самому окаяннейшему неверному страшным злодеянием святый храм и дом божий мог бы осквернити? Слышите убо чудо, еже изволил Бог во мне грешнице соделати и вас о истинне мухаммеданския веры известнейших сотворити. Шестый уже кончается месяц, отнюду же желудок заключен доселе имех и аки кроме естественного чина. По всяк день обычайное вкушах брашно и питие, обаче натура никоего же творяше желудочных непотребств извержения. Того ради, егда бех во отечестве моем, вся, яже имех стяжания продах, аптекарям же и лекарям щедрою раздах рукою, чая получити облегчение и узд равление неслыханныя болезни моея, но всуе. Отчаявся убо утехи человеческия, всего
199 мя вручих воли божией и чистым обещах сердцем / (понеже к посещению Мекки имения мои не доволеют) сему Святому *Иерону* поклонитися и последнее дыхание на сем святом месте Богу всех благ дателю предати. И тако, Богу споспешествующу, прилежное сотворив путешествование, вчера во Святый сей внидох град и днес с вами восслания ради ко Богу молитв, якоже видесте, во храм внидох. И егда прочитая молитву *Фатиге* (последнюю) из глубины сердца с теплотою духа, Бога воспросих, да или уздравление или

[×] преглядев
[××] проносного
[×××] шумом

să ies trei luni, citind ziua şi noaptea *Curanul*, cum au obiceiul călugării lor *kioşenişin*[717], adică cei ce s-au lepădat de lume şi de cele lumeşti. Iar a citi *Curanul* ştiu la perfecţie, pentru că în tinereţele mele fiind în Persia am primit de nevoie muhammedanismul şi am învăţat rînduielile bisericeşti şi carte arabă. Tu întoarce-te la Constantinopol, iar eu, după ce voi cunoaşte[x] toate acestea şi voi afla prilej, voi veni la tine cît se poate mai repede. Ambasadorul, mîngîindu-se mult de cuvintele maronitului, i-a dat bani din destul / şi a 198
pornit la drum spre Constantinopol.

După cîteva zile, maronitul, împodobindu-se cu haine de călugăr[718] şi prefăcîndu-se că este *sunni*[719], adică muhammedan drept-credincios şi venit din Persia, a intrat în templu împreună cu alţi musulmani pentru îndeplinirea rugăciunilor obişnuite. Dar înainte de a intra în templu a luat un medicament purgativ[xx] foarte tare şi peste măsura cuvenită. Pe cînd săvîrşea *namazul* împreună cu ceilalţi, doctoria făcîndu-şi cu putere efectul chiar în timpul ultimei rugăciuni pe care o numesc *Fatihe*, şi-a golit stomacul în mijlocul templului cu mare zgomot[xxx] şi pe toate le-a umplut cu murdărie puturoasă. *Şeicul* şi ceilalţi, văzînd fapta atît de necuviincioasă şi scîrboasă a omului, sculîndu-se îndată l-au prins şi, batjocorindu-l cu cuvinte aspre, ba chiar lovindu-l, l-au condamnat ca pe un nelegiuit şi profanator de locuri sfinte la o moarte cumplită. Pe cînd îl legau, stomacul, neştiind de ameninţări şi slăbit de puterea doctoriei, iarăşi a scos murdărie şi a repetat aceasta de patru sau de cinci ori, pînă cînd au ieşit din curtea templului aceluia. Dar pentru că la muhammedani nimeni nu e pedepsit cu moartea decît cu hotărîrea judecătorească, l-au dus fără zăbavă pe maronit la judecăror, unde, pentru lucrul şi fapta lui scîrboasă, unii îl acuzau, iar alţii (după cum este obiceiul) mărturiseau şi afirmau că cele petrecute sînt adevărate.

Iar maronitul a zis: „O, fraţii mei şi popor al Profetului nostru! Laud din răsputeri şi proslăvesc nemăsurata milostivire a lui Dumnezeu asupra mea, dar nu mă pot minuna îndeajuns de prostia voastră şi necunoaşterea minunii ce s-a făcut. Cum, mă rog, eu, muhammedan fiind şi născut din părinţi musulmani, aş fi îndrăznit să fac un lucru atît de nelegiuit şi scîrbos şi rău, cumplit chiar pentru cel mai ticălos dintre necredincioşi, şi aş fi putut spurca templul sfînt şi casa lui Dumnezeu? Deci auziţi minunea pe care a binevoit Dumnezeu s-o facă întru mine păcătosul ca şi pe voi să vă întărească întru adevărul credinţei muhammedane. Sînt deja şase luni de cînd am stomacul astupat şi parcă în afară de rînduiala firească; în fieacre zi gustam mîncarea şi băutura obişnuită, dar natura nu lucra nici o eliminare a netrebniciilor din stomac. De aceea, fiind în patria mea, am vîndut toate averile pe care le aveam şi le-am împărţit cu mînă darnică spiţerilor şi doctorilor, aşteptînd să capăt uşurare şi înzdrăvenire de boala nemaiauzită, dar în zadar. Deznădăjduit de vreo alinare omenească, m-am încredinţat cu totul voii lui Dumnezeu şi cu inima curată am făgăduit / (pentru că nu mi-ar fi ajuns 199
averile să vizitez Mecca) să mă închin acestui sfînt *Ieron* şi să-mi dau ultima suflare în acest loc sfînt lui Dumnezeu, dătătorul tuturor bunătăţilor. Şi astfel, ajutîndu-mă Dumnezeu, făcînd o călătorie îndelungată am intrat ieri în această sfîntă cetate, şi astăzi am păşit împreună cu voi, precum vedeţi, în templu, pentru a înălţa rugăciuni către Dumnezeu. Iar cînd citind rugăciunea *Fatihe* (ultima) am rugat pe Dumnezeu cu căldura duhului, dintru

[x] voi vedea
[xx] o curăţenie
[xxx] gălăgie

конец жизни мне дарует. Мне неведущи и ничтоже таковое помышляющу (ниже бо надеяхся, да бы Бог человека толь грешного и добрых дел отнюдь неимущего молитву так скоро и аки в мгновении ока услышал) се от шести месяцов заключенные желудка проходы все аки источники проторгошася а с ними купно и застарелый оный недуг уже изыде и бых здрав, якоже вы сами такова быти мене видите».

Судия выслушав маронитовы слова и удивлся *Субганаллаг ве барекаллаг* («Милосердый и превысокий Боже!») возопил и человека невинна показав повелел, да во храме непрестанно моляся пребудет и прославляет бога и да не явит себе неблагодарна за таковое благодеяние от бога толь милостивно дарованное. Тако маронита в притворе *Иерона* три месяцы в повседневном и всенощном *Курана* чтении пребыв, таже аки во отечество отъити имея позьоления, еже итти оттуду у *шеиха* просил и получил. Иже пришед потом в Константинополь о камени оном висящем и о иных, яже в Иерусалимском храме усмотрел, посланнику господину своему известил, сиречь таковая, каковая мы выше, не токмо от его, но и от других предания приявше, сказахом. Но возвратимся отнюду же отступихом.

Шам. Четвертое освещенное имеется у мухаммедан место *Шам* (Дамаск), егоже и древнейшим именем *Дымышки* нарицают. Зде первее все странствующии в Мекку за нужду пути собираются, зане чрез сие место в Медину а оттуду в Мекку шествуется. Второе зане от пророчества *Куранова* веруют, яко тамо имать быти общий суд, того ради и *Шамии Шериф* (то есть «Святый Дамаск») называтися обыче. Третие, зане мнение некиих теологов есть, яко Мухаммед из Иерусалима на небо взыде с небеси же в Дамасце на кров церкви Святого Иоанна Предтечи сниде и оттуду в туже нощь в Мекку прииде (якоже и в главе *О возшествии и низшествии его* пространнее показахом). Обносится
200 и иное о Дамаске баснословие, яко / вопрошену сущу Мухаммеду, во котором месте имеет быти рай, отвеща: «Или в Дамаске или под Дамаском или над Дамаском». Есть тамо храм Святого Иоанна, древле во время христианства зело славный, иже Омером, Мухаммедовым вторым наследником, в *джями* обращен бысть и первее во оной христианской церкви *езан* и исповедание веры мухаммеданския пето бысть. И сего ради в толикой чести и почитании имеется. Многая тамо и преславная древних мухаммеданов гробища зрятся и во первых Амавии первого халифы, Африки и Гиспании поработителя и Рима разграбителя. Откуду фабула и до ныне обносится у простейших турков, яко папа есть бессмертен. Доводят сие беглецы невольники, имже случися Рим и папу римского видети, ибо понеже состоится у историков их оные времена описующих, яко Папа Римский от Амавия халифы мечем в лице уязвлен бысть, обаче бегством спасеся, невольники, якоже рехом ушедшии или отпущенные с клятвою утверждают, яко сами видели на лице папином страшныя знак язвы. Глаголют же папу быти бессмертна не ради здравия или иныя каковыя его силы, но да исполнится на нем пророчество (о немже выше рехом) и засвидетельствуется, яко тойже папа в плен и узы мусулиманския приити имеет, который иногда от Амавии бысть уязвлен и богу тако вещь устрояющу, бегством тогда от рук его спасеся. Но меньшие фабулы оставльше, к вящшим приступим.

Ая София. Пятое и последнее, еже у них почитается место, есть Святая София в Константинополи, юже такожде простым именем *Ая София* нарицают, обаче честнейше, якоже мнят, именуют *Кябеи фукара*, то есть «Мекка нищих

adîncul inimii, să-mi dăruiască sau înzdrăvenire, sau sfîrşitul vieţii, fără să ştiu sau să gîndesc ceva (căci nu nădăjduiam ca Dumnezeu să audă aşa de curînd, ca într-o clipeală de ochi, rugăciunea unui om atît de păcătos şi neavînd deloc fapte bune), iată că toate căile stomacului încuiate de şase luni au răbufnit ca nişte izvoare şi împreună cu ele a ieşit şi boala aceea învechită şi m-am făcut sănătos, precum voi înşivă mă vedeţi că sînt".

Judecătorul, ascultînd cuvintele maronitului şi mirîndu-se a strigat: *Subhanallah ve barekallah* („Îndurate şi preaînalte Dumnezeule!") [720] şi, arătîndu-l pe om nevinovat, i-a poruncit să petreacă în templu şi să proslăvească pe Dumnezeu rugîndu-se neîncetat pentru ca să nu se arate nerecunoscător pentru o astfel de binefacere dăruită cu atîta milostivire de Dumnezeu. Astfel, maronitul, petrecînd în pridvorul *Ieronului* trei luni citind *Curanul* zi şi noapte şi vrînd să plece iarăşi în patrie, a cerut şi a obţinut de la *şeic* îngăduinţă de a pleca de acolo. Venind apoi la Constantinopol l-a înştiinţat pe stăpînul său ambasadorul despre piatra care atîrnă şi despre altele pe care le observase în templul de la Ierusalim, aşa cum le-am spus mai sus, luînd cele transmise nu numai de la el, ci şi de la alţii. Dar să ne întoarcem de unde ne-am abătut.

Şam. Se mai află la muhammedani al patrulea loc sfînt, numit *Şam* (Damascul), căruia îi mai spun şi după cel mai vechi nume *Dîmîşki* [721]. Aici se adună pentru nevoile drumului toţi cei ce călătoresc la Mecca, mai întîi pentru că prin acest loc se merge la Medina, iar de acolo la Mecca. Al doilea, pentru că din prorocia *Curanului* ei cred că acolo are să fie Judecata de obşte, de aceea se obişnuieşte a fi numit şi *Şami Şerif* (adică „Sfîntul Damasc") [722]. Al treilea, pentru că după opinia unor teologi, Muhammed s-a suit la cer din Ierusalim, iar din cer a coborît în Damasc, pe acoperişul bisericii Sfîntului Ioan Înaintemergătorul, şi de acolo a venit în aceeaşi noapte la Mecca (precum am arătat în capitolul *Despre suirea şi coborîrea lui*). Circulă în Damasc şi altă basnă, că / întrebat fiind Muhammed unde are să fie raiul a răspuns: 200
„Sau în Damasc, sau sub Damasc, sau deasupra Damascului".

Există acolo templul Sfîntului Ioan, foarte slăvit în vechime pe timpurile creştinismului, care a fost transformat de către Omer, al doilea succesor al lui Muhammed, în *djeami* şi mai întîi în această biserică creştină au fost cîntate *ezanul* şi mărturisirea credinţei muhammedane, de aceea e atît de cinstit şi venerat [723]. Acolo se văd multe şi preaslăvite morminte de-ale muhammedanilor din vechime, şi mai întîi al lui Amavia, primul calif, cuceritorul Africii şi Hispaniei şi jefuitorul Romei [724]. De aici şi circulă la turcii cei mai simpli şi pînă acum fabula că papa ar fi nemuritor. Şi aceasta o susţin prizonierii evadaţi cărora li s-a întîmplat să vadă Roma şi pe papa, pentru că scrie la istoricii lor care descriu timpurile acelea că papa Romei a fost rănit la faţă cu sabia de către Amavia Califul, însă a scăpat cu fuga. Sclavii care au fugit, sau cei eliberaţi, precum am spus, afirmă cu jurămînt că ei înşişi au văzut pe faţa papei semnul straşnic al rănii. Şi zic că papa e nemuritor nu datorită sănătăţii sau vreunei alte puteri a lui, ci ca să se împlinească în el prorocia (despre care am spus mai sus) şi să se dovedească faptul că acelaşi papă care a fost atunci rănit de Amavia are să vină în robia şi lanţurile musulmane, iar cînd Dumnezeu a potrivit astfel lucrurile el a scăpat din mîinile lui Amavia cu fuga. Dar lăsînd fabulele mai mici să trecem la cele mai mari.

Aia Sofia. Al cincilea şi cel de pe urmă loc care e respectat la ei este Sfînta Sofia din Constantinopol, pe care o numesc cu un nume simplu *Aia Sofia*, iar cu altul mai cinstit, după socoteala lor, o numesc *Keabei fukara*,

и убогих». И сие утверждают, яко аще кто убогий человек от всего сердца возжелает Мекку посетити, обаче довольного имения к совершению того пути не имеет, посетив храм Святыя Софии и сотворив в нем молитвы, сиречь в той мысли и чистоте сердца, аки бы был в Мекканском храме, бог тако приимет молитву его, яко и тех, иже довольство имуще, Мекку посещают. Почто же толикую честь и святость Святыя Софии, яже в книзе некоей *Янко бин Мадиан* реченной древле прочитах, оное и предложу.

Здания Святыя Софии двоякая есть у мухаммедан история: едина теологическая, другая просто историческая. Елико убо самая мухаммеданская тео-
201 логия от истинны отстоит, толико и оное теологическое / о здании Святыя Софии сказание, всячески фабул исполнено есть и веры человеческия нимало имеет. Историческое же их о здании том повествование, хотя и несть весьма право и многие баснословные имеет примешения, обаче к истинне ближайшее есть. По историческому убо их повествованию и они сами сказуют, яко сие толь изрядное и неудобь соделаемое строение создано есть от Иустиниана Императора, искусством и художеством преславного некоего архитектора именем Германа. Может любопытный читатель историка Саади, егоже книга *Таджиут теварих* (то есть «Венец хронографов») называется, просмотрити, где чудесная некая и слышанию не неприятная сказуются; но сия вся по чину описывати превзошло бы наше предприятие. К теологическому убо о тойже церкви приступим сказанию.

Есть книжица, ничтоже ино в себе содержащая, кроме чудесного Святыя Софии здания, в нейже тако пишется: Мухаммеду, глаголет пророку в Мекке цветущу, бысть в Константинополи греческий император, емуже имя *Янко бин Мадиан*, то есть Янко, сын Мадианов (откуду таковое вымыслили имя доброхотно сказую, что никакоже исследовати возмогох). Сей начен здати храм Святыя Софии, многое и бесчисленное богатство расточил и погубил всуе и всячески ничтоже успеваше, зане елико каменноделатели× в день соделоваху, все оное нощию распадашеся. *Янко бин Мадиан* убо не могий понести таковаго труда, к тому же и сокровищу оскудевати наченшу, помыслил от начатого престати дела. Вечеру же бывшу, шед во храм Святого *Ягия*, то есть Иоанна Предтечи (который ныне падший лежит близ полат слутанских в углу крепости византийския к протоку зрящем) и обыкновенные христианам сотворши молитвы просил бога, да бы благоволил открыти ему вину, почто строение по вся дни упадает и яко он с добрым намерением во славу божию начал творити, почто убо и от кого препятие творится? Егдаже в дом возратился, виде во сне человека некоего зеленую шапку носяща и одеждами от власов верблюжиих сотворенными одеянна (егоже они сами толкуют Святого Иоанна быти), иже вшед к императору, рече ему: «О, императоре! Бог услышал молитвы твоя и того ради посла мя да возвещу тебе: во граде Мекке есть некто пророк божий, емуже имя Мухаммед, тому бог сие дело и ведение всех вещей даровал. Того ради, аще хощеши сие начатое дело совершити /
202 пошли к нему посланников твоих и проси от него да изволит образ и удобие здания храма явити тебе, сей бо храм наречется премудрости и того ради никтоже может создати его, аще не первее наставлен будет от него, емуже единому дана есть премудрость и знание всех таинств, так божественных, яко и человеческих.» Возбудився от сна *Янкобин Мадиан*, ничто же более медля, посланников с дражайшими дарами к Мухаммеду в Мекке тогда мед-

---

× каменщики

adică „Mecca lipsiţilor şi nevoiaşilor" [725]. Şi afirmă că dacă vreun om sărac vrea din toată inima să viziteze Mecca, însă n-are avere îndeajuns spre a face această călătorie, vizitînd templul Sfintei Sofia şi făcînd în el rugăciuni cu acelaşi gînd şi curăţenie a inimii ca şi cum ar fi în templul de la Mecca Dumnezeu va primi rugăciunea lui la fel ca pe a celor care, avînd avere, vizitează Mecca. Despre această cinste şi sfinţenie a Sfintei Sofia voi expune acum cele citite într-o carte numită în vechime *Ianko bin Madian* [726].

Istoria clădirii Sfînta Sofia e de două feluri la muhammedani: una teologică, alta simplu istorică. Pe cît de departe se află teologia muhammedană de adevăr, pe atît şi povestirea aceea teologică / despre clădirea Sfintei 201
Sofia e plină de fel de fel de legende şi n-are nici un fel de crezare din partea oamenilor. Iar povestirea lor istorică despre aceeaşi clădire, deşi nu e cu totul dreaptă şi are multe adăugiri fabuloase, este mai aproape de adevăr. Deci, după povestirea lor istorică, ei înşişi spun că această clădire atît de frumoasă şi greu de executat este zidită de Iustinian împăratul prin iscusinţa şi arta unui preaslăvit arhitect cu numele de Gherman. Cititorul curios poate să cerceteze cartea istoricului Saadi numită *Tadjiut tevarih* (adică „Cununa cronografelor")* [727], unde se spun lucruri minunate şi plăcute de auzit; dar a le descrie pe toate după rînduială ar depăşi lucrarea noastră. Să ne apropiem deci de povestirea teologică despre această biserică.

Există o cărţulie care nu conţine nimic altceva într-însa afară de zidirea minunată a Sfintei Sofia** [728]. În ea scrie astfel: Cînd înflorea la Mecca Muhammed prorocul, era la Constantinopol un împărat grecesc cu numele *Ianko bin Madian*, adică Ianco fiul lui Madian (de unde au născocit un astfel de nume vă spun cu sinceritate că n-am putut afla). Acesta, începînd să zidească templul Sfintei Sofia, multă şi nenumărată bogăţie a cheltuit şi a pierdut-o în zadar, fără a spori deloc, pentru că tot ce lucrau pietrarii× ziua se dărîma noaptea. *Ianko bin Madian*, nemaiputînd suporta atîta osteneală şi începînd să i se golească vistieria, s-a gîndit să oprească lucrarea începută. Într-o seară, mergînd la biserica Sfîntului *Iahia* [729], adică a lui Ioan Înaintemergătorul (care acum se află ruinată lîngă palatul sultanului, în colţul cetăţii bizantine dinspre canal), şi făcînd rugăciunile obişnuite creştinilor, îl ruga pe Dumnezeu să binevoiască a-i descoperi cauza pentru care clădirea se dărîmă în fiecare zi, deoarece el cu bună intenţie, spre slava lui Dumnezeu începuse s-o facă, deci de ce şi de cine este împiedicat? Cînd s-a întors acasă, a văzut în vis un om oarecare purtînd pe cap o glugă verde şi îmbrăcat cu haine făcute din păr de cămilă (pe care ei înşişi îl tîlcuiesc a fi Sfîntul Ioan), care intrînd la împărat i-a zis: „O, împărate! Dumnezeu a auzit rugăciunile tale, de aceea m-a trimis să-ţi vestesc că în cetatea Mecca este un oarecare proroc al lui Dumnezeu, cu numele Muhammed. Aceluia i-a dăruit Dumnezeu această lucrare a ta şi cunoaşterea tuturor lucrurilor. De aceea, dacă vrei să săvîrşeşti lucrarea începută, / trimite-ţi solii la el şi cere-i să binevoiască a-ţi 202
arăta planul şi aşezarea clădirii templului, căci acest templu se va numi al Înţelepciunii, de aceea nu-l poate nimeni zidi dacă nu va fi povăţuit de el şi numai lui îi este dată înţelepciunea şi cunoaşterea tuturor tainelor, atît dumnezeieşti, cît şi omeneşti". Deşteptîndu-se din somn *Ianko bin Madian*, fără zăbavă a trimis soli cu cele mai preţioase daruri la Muhammed, care pe

× dăltuitorii în piatră

* Sadeddin, *Tâc ül-tevarih.*

** *Tevarih-i bina-i Aya Sofia.*

ляцу отправил. Иже к нему пришедше, грамоты предложиша и вину посольства своего изъявивше, просиша, да сие общее всем человеком благодеяние показати изволит. Мухаммед взяв на длань руки мало земли и плюнув трижды сотворил брение, таже подув в оное иссушил и посланникам предаде, глаголя: «Да растворит император ваш сие с известию, яже имеет быть в основании, в стенах и в своде, к тому олтарь да устроит к *Кыбле*, якоже есть храм Мекканской, а не на восток, яко прежде назореи обычай имели творити и тако будет стояти здание оное во веки нерушимо и наречется имя его *Ая София*» (воистину же олтарь Святыя Софии от равноноществественныя линии мало уклоняется на линию к ветру, егоже мореплаватели немецким речением зюд вест называют). И тако посланники взявше сие Мухаммедово плюновение к императору своему возвратишася. Император убо по увещанию Мухаммедову повелел да брение оное на три части разделено будет и едину часть да вложат в известь, яже в фундамент × имеет быти, другую часть в известь, яже в стены, третию часть в известь, яже в свод положитися имеет. Чесому бывшу, здание оттоле никако же упаде. И тако дело Святыя Софии чудесно, чрез плюновение Мухаммедово совершено быти, баснословят. И сея ради вины, заслужил сей храм у бога да будет Мекка убогих.

Многая и иная книжица оная о столпах мраморных, камениях и иных материалах×× Святыя Софии превозносительно буесловит, яже зде за краткость слова оставляем. Толь преклонен есть сей суперстициозный народ к верованию всякой вещи, в коей-либо книзе написанной, яко противу всякой хронологической веры, историческия истинны, утверждает и верует Софию Святую созданну быти от оного *Янко бин Мадиана*, обладающу тогда Меккою Мухаммеду, понеже по свидетельству Евагрия и иных писателей дело Святыя Софии все совершено бысть в лето Господне 557. Мухаммед же лжепастырь
203 родися / в лето 570, сиречь тринадесятию годами послежде. Но буди удобоверным, яко никаяже в сем ложь есть, или сказуется, инако бо ниже лживый во правде лживый, ниже удобоверный по истине суперстициозный нарещися удостоилбыся. И сия убо суть, яже о местах святых мухаммеданских сказати имехом. Ныне к пятой и последней религии их кодниции приступим.

Зеккят. Пятая мухаммеданской веры кондиция есть *Зеккят*, то есть пятьдесятныя десятины или милостыня пятьдесятыя части. Повелевается бо мухаммеданом заповедию *Курана*, да кайждо на всякий год, расположивши все свое имение, пятьдесятую часть убогим разделит, аще же сего не учинит, вечную восприяти имать казнь. Обаче никаяже кондиция толь в небрежении у них бывает, яко сия, мню бо яко никтоже обрящется, иже бы сию заповедь по достойнству исполнил, хотя многие суть, иже хвалятся, яко сие свято соблюдают.

Но правду да речем и добродетель да похвалим, аще и главного врага нашего. Суть бо множайшии мухаммедане милостыню подающии в недостатках же и неблагополучии другого премного сожалеющии, иже ни малого разнствия творят, кому бы подобало дати милостыню, но равнодушно подают, как мухаммеданину, так и жиду, и християнину. Паче же в толикую происходят суперстицию, яко псов, кошек, птиц и рыб по видом милостыни питают, на

× основании
×× припасах

atunci se afla la Mecca. Ajungînd la el, i-au prezentat scrisorile şi arătînd cauza soliei lor i-au cerut să binevoiască a arăta această milostivire spre binele tuturor oamenilor. Muhammed, luînd în palma mîinii puţin pămînt şi scuipînd de trei ori, a făcut tină şi suflînd în ea a uscat-o şi a dat-o solilor zicînd: „Să amestece împăratul vostru aceasta cu varul ce va fi pus la temelie, la ziduri şi la boltă şi pe lîngă aceasta altarul să-l facă spre *kîble*, precum este templul din Mecca, iar nu la răsărit, cum aveau mai înainte nazoreii obiceiul să facă, şi astfel va sta clădirea aceea nesurpată în veci şi se va chema numele ei *Aia Sofia*" (şi cu adevărat altarul Sfintei Sofia se abate puţin de la linia echinocţiului pe linia spre vîntul numit de marinari, cu o vorbă nemţească, de sud-vest) [730]. Şi astfel, luînd trimişii acest scuipat al lui Muhammed, s-au întors la împăratul lor. Iar împăratul, din îndemnul lui Muhammed, a poruncit ca scuipatul acela să-l împartă în trei părţi, o parte s-o pună în varul care are să fie la fundament[x], altă parte în varul de la ziduri şi a treia parte în varul ce se pune la boltă. Cum s-a făcut aceasta, clădirea n-a mai căzut niciodată. Şi astfel lucrarea Sfintei Sofia a fost săvîrşită, băsnesc ei, în chip minunat, prin scuipatul lui Muhammed şi din această cauză templul a primit îngăduinţa lui Dumnezeu ca să fie Mecca săracilor.

Multe alte aiureli pline de îngîmfare se mai află în cărticica aceea despre coloancle de marmură, despre pietre şi alte materiale[xx] ale Sfintei Sofii, pe care aici, pentru scurtimea expunerii, le lepădăm. Atît de înclinat este acest popor superstiţios să creadă orice lucru scris în orice carte, încît, contrar oricărei credinţe cronologice, a adevărului istoric, afirmă şi crede că Sfînta Sofia e zidită de acel *Ianko bin Madian* cînd stăpînea Mecca Muhammed. După mărturisirea lui Evagrie şi a altor scriitori*, lucrarea Sfintei Sofii a fost isprăvită în anul Domnului 557, iar Muhammed pseudopăstorul s-a născut / în anul 570, adică cu 13 ani mai pe urmă; dar pentru cei lesne cre- 203
zători în aceasta nu este şi nu se spune nici o minciună, căci altfel nici cel mincinos n-ar fi cu adevărat mincinos, nici cel lesne crezător nu s-ar învrednici a se numi superstiţios. Aşadar, acestea sînt cele ce am vrut să le spunem despre locurile sfinte muhammedane. Acum ne vom apropia de a cincea şi ultima condiţie a religiei lor.

Zekkeat. A cincea condiţie a credinţei muhammedane este *Zekkeat*, adică dijma cincizecimii sau milostenia părţii a cincizecea. Se prescrie muhammedanilor prin porunca *Curanului*** ca fiecare, socotindu-şi averea în fiecare an, a cincizecea parte s-o împartă săracilor, iar dacă nu va face aceasta va lua osînda veşnică [731]. Dar nici o condiţie nu e atît de neglijată la ei ca aceasta, căci socotesc eu că nu se află nimeni care să fi împlinit această poruncă după vrednicie, deşi sînt mulţi care se laudă că păzesc acest lucru cu sfinţenie.

Să vorbim drept însă şi să lăudăm fapta bună chiar şi a celui mai mare vrăjmaş al nostru. Sînt foarte mulţi muhammedani care dau milostenie şi compătimesc foarte mult pe altul în lipsuri şi nenorocire, care nu fac nici cea mai mică deosebire cui trebuie dată milostenia, ci o dau indiferent atît muhammedanului, cît şi iudeului sau creştinului. Unii ajung chiar la o asemenea superstiţie, încît hrănesc cîini, pisici, păsări şi peşti în numele miloste-

x temelie
xx piese

* Evagrii *Historia ecclesiastica*, IV, 32.
** *Coran*, IX, 60; XCII, 18.

сем утверждающеся аксиомате[×]: *Магалук билмезсе, галик билюр* (то есть: «Аще тварь не познает, познает творец», сиречь на доброхотство дающего сердца, а не на památkaвземлющего благодарение или неблагодарствие взирающий).

Воздвижеся иногда между Константинопольских теологов вопрос, еда ли бог слушает молитвы неверных, равно яко и верных? Иные отрицаху, иные утверждаху. Отрицающии подкрепляхуся текстом *Курановым* глаголющим: «Что молитва неверного, разве грех»? Утверждающии же из тогожде *Курана* толковании показоваху, аще не бы бог слушал молитвы неверных, убо ниже грешничих молитв слушал бы ибо согрешающий бывает богу *асы* (противник). И аще бог не слушал бы молитвы грешника, убо ниже грешник мог бы покаяние творити, ибо неспоспешествующу богу, како бы он каялся о грехах своих? И аще бы каятися не мог, убо всякий грешник отчаявалбыся о своем спасении, что видится противно быти благости божией и многому
204 милосердию его. Привождаху к тому показание / от писем славнейшего теолога Саади и нравоучительного пииты, иже тако глаголет: «О, боже благий! иже от недоведомого сокровища твоего идолопоклонников и огнечтителей повседневным довольствуеши оброком, како убо другов лишиши сего? Иже и на враги твоя призираеши». Таже узаконенно есть, яко неверных грешников слушает равно, яко и верных, паче же в вещех мирских; неверные вящше, неже верные, просимое получают, зане неверных благими века сего наслаждающихся, вечные ожидают казни. Верные же аще мирских и лишатся благих и своих прошений отщетятся, ждут райских вечных радостей. Чесо ради уставлено есть милостыню неверным данную действительнейшую быти у бога, зане на прошения неверных, бог более прекланяется, яко к таковым, иже вящших и вечных блаженств лишитися имеют.

Мы убо намерены суще о едином коемждо их заслужительном нечто сказати деле, зде едино оставшееся изъявим и конец сея сотворим книги. Сказуют, яко сии пять кондиции веры никаковую имети будут у бога заслугу, хотя бог всех благ щедроподатель, сия творящим по благодати и благости своей многая благая, как в сем, так и в будущем веце дарствовати может. Едина убо вера и повиновение во всем бога к возмездию приводит, а не соблюдение кондиций, от них самих устроенных. Того ради без всякия заслуги (по смотрению кондиций соблюденных) возможно есть умолити[××] божие милосердие. Аще же кто и зело опасно и всесовершенно вся оные соблюдет, ничтоже ему родится от того корысти по собственной заслуге; вину дают, яко сие кондиции, понеже бывают по нужде должности, а не по своей си воле, ничтоже заслугуют, должность же разумеют, яко бог от своея си милости и благости просветил всякого благодатию довлеющею[×××], туне (юже нарицают *гидает*),

[×] краткосказании
[××] испросити
[×××] довольно

niei, bizuindu-se pe axioma[×] *Mahluk bilmezse, halik biliur* (adică „De nu va cunoaşte făptura, va cunoaşte Ziditorul"[732], cel ce caută la bunătatea inimii dăruitoare, iar nu la mulţumirea sau nemulţumirea celui ce primeşte).

S-a ridicat uneori între teologii de la Constantinopol problema dacă Dumnezeu aude rugăciunile celor necredincioşi la fel ca pe ale celor credincioşi. Unii spuneau că nu, alţii că da. Cei care negau se întemeiau pe textul *Curanului*, care spune: „Ce este rugăciunea celui necredincios decît păcat?"* Iar cei care afirmau arătau din tîlcuirea aceluiaşi *Curan* că dacă n-ar asculta Dumnezeu rugăciunile celor necredincioşi n-ar asculta nici pe ale celor păcătoşi, căci cei ce greşesc devin *asî* (potrivnici)[733] lui Dumnezeu. Şi dacă Dumnezeu n-ar asculta rugăciunile păcătosului, nici păcătosul n-ar putea face pocăinţă, căci dacă nu l-ar ajuta Dumnezeu cum s-ar căi el de păcatele sale? Iar dacă n-ar putea să se căiască, fiecare păcătos şi-ar pierde nădejdea în mîntuirea sa, ceea ce pare că este contrar bunătăţii lui Dumnezeu şi milostivirii lui celei multe. Aduceau la aceasta o dovadă / din scrisorile celui mai 204
slăvit teolog şi poet moralizator, Saadi, care zice aşa: „O, Dumnezeule bune, care din vistieria ta cea necuprinsă mulţumeşti cu simbrie zilnică pe toţi idolatrii şi închinătorii focului, cum de-i vei lipsi de aceasta pe prieteni, tu care şi spre vrăjmaşii tăi cauţi?"** Este deci legiferat că pe păcătoşii cei necredincioşi îi aude la fel ca pe cei credincioşi, mai cu seamă în lucrările cele lumeşti; iar cei necredincioşi mai mult decît cei credincioşi primesc cele cerute, pentru că pe cei necredincioşi, care se desfată cu bunurile lumii acesteia, îi aşteaptă caznele veşnice. Credincioşii, deşi se vor lipsi de bunurile lumeşti şi vor fi dezamăgiţi în cererile lor, aşteaptă bucuriile cele veşnice ale raiului. Şi adevărat e înaintea lui Dumnezeu, pentru că la cererile celor necredincioşi Dumnezeu se pleacă mai mult, întrucît ei au să se lipsească de fericirile mai mari şi veşnice.

Noi însă, avînd de gînd să spunem cîte ceva despre fiecare faptă meritorie a lor, vom arăta aici una care a rămas şi vom face sfîrşitul acestei cărţi. Spun ei că aceste cinci condiţii ale credinţei nu vor însemna nici un merit în faţa lui Dumnezeu; deşi Dumnezeu e dătător îndurat al tuturor bunătăţilor către cei ce respectă acestea, el le poate dărui multe bunătăţi după harul şi bunătatea sa, atît în veacul acesta, cît şi în cel viitor. Căci numai credinţa şi supunerea în toate îl aduce pe Dumnezeu spre răsplătire, iar nu păzirea condiţiilor, rînduite de ei înşişi. De aceea, fără nici un merit (în ce priveşte condiţiile păzite) este cu putinţă să capeţi[××] milostivirea lui Dumnezeu. Iar dacă cineva va păzi toate acelea foarte cu grijă şi în chip desăvîrşit nici un cîştig nu va trage de acolo prin merit propriu. Se arată aşadar că aceste condiţii, pentru că sînt împlinite din nevoia obligaţiei, iar nu din voinţa proprie, nu merită nimic, pentru că Dumnezeu din milă proprie şi din bunătate a luminat în mod gratuit pe fiecare cu har îndeajuns[×××] (pe care îl numesc *hidaet*)[734] ca

× enunţul scurt
×× să obţii
××× îndestul

* Cp. *Coran*, VIII, 35.
** Sa'di, *Gulistan*, prefaţa.

да может разумети и познати веру мухаммеданскую, яко есть закон божий и путь божий ко спасению души за нюже обязуется человек по должности и по нужде, да и кондиции тоя веры соблюдает, имиже от иных неверных человек да раззнан и разделен будет. Например, аще бы кто учинил договор с наемным рабом, да то и иное сотворит дело и господин той от благости и милости своей все оное по договору дал бы рабу тому, прежде даже не совершит дело свое, чесо ради раб той дело оное творя и совершая ничтоже с того
205 заслугует, зане что по договору / подобало ему взяти, уже отдано прежде совершения дела. Но да явее узрится мнение мухаммеданов о делех заслужительных и воздаяния лишительных, о некиих деяниях общественнейших и знатнейших нечто предложим.

Глава седьмая

О заслужительных и воздеяния лишительных религии мухаммеданския делех или о иных заповедех *Курановых*

Все *Курана* или религии мухаммеданской повелительные заповеди в двух генеральных содержатся заповедех, от нихже едина называется *фарз*, другая *суннет*. *Фарз* убо заповеди суть, яже от бога в книзе *Курана* написанные и человеком, да всяко по должности соблюдают их и творят наложенные, *суннета* же, яже повелением Мухаммедовым приложишася и уставленны быша, яже не по нужде, но по согласию и собственной воли исполняемы быти глаголются.

Паки вся заповеди, так от *фарз*, яко и от *суннет* происходящие, разделяются на *галал* (позволенные) и *гарам* (запрещенные). *Галал* убо приналежат к повелительным, *гарам* же к отрицательным[×]. От сих иные происходятся заповеди средние, которые в сумнении положенны, ниже позволены быти, ниже запрещенные постановляются и того ради называются *мекруг*, то есть гнусные, зане яки сама натура указует, яко таковая гнусна суть и не подобает их творити. Яже аще и сотворятся, ниже под простительного, ниже под смертного греха именем происходят, хотя на добрую страну и не приемлются.

Паки заповеди *фарз* и *суннет* вкупе взятые разделяются на иные под генеральные три: первое на *шарт* «кондиции» (о нихже в главе предварившия книги рехом), на *ваджиб* (нужные) и *севаб* (заслужительные или оправдающия). Сим тако на четыре сия части разделенным, ныне по образу указателя [××], первее знатнейшие *Курана* заповеди, всякую в свой чин расположивше, покажем. Потом же, аще которые истолковати и изъяснити потребно будет, елико забвение сущая в памяти не загладило о единой коейждо предложим./

[×] возбраняющим что-либо творити
[××] оглавления

să poată pricepe şi cunoaşte credinţa muhammedană, care este legea lui Dumnezeu şi calea lui Dumnezeu spre mîntuirea sufletului, iar în schimb se obligă din datorie şi din nevoie să păzească şi condiţiile credinţei aceleia, ca să se deosebească prin ele şi să fie despărţit de oamenii necredincioşi. De exemplu, dacă cineva a făcut o învoială cu o slugă ca să lucreze cutare şi cutare treabă, şi stăpînul din bunătatea şi mila sa i-ar da slugii toate cele după învoială înainte ca el să-şi fi isprăvit lucrul, cînd sluga lui îşi va face lucrarea nu merită nimic de pe urma ei, pentru că ceea ce se cuvenea / să ia după 205
învoială a primit încă înainte de săvîrşirea lucrului. Însă ca să se vadă mai clar părerea muhammedanilor despre faptele meritorii şi cele lipsite de răsplătire, vom prezenta ceva despre oarecare fapte mai generale şi mai însemnate.

Capitolul al şaptelea

Despre faptele meritorii şi cele lipsite de răsplătire ale religiei muhammedane sau despre alte porunci ale *Curanului*

Toate preceptele poruncitoare ale *Curanului* sau ale religiei muhammedane sînt cuprinse în două porunci generale, dintre care una se numeşte *farz*, iar alta *sunnet*. *Farz* sînt porucile de la Dumnezeu scrise în cartea *Curan* şi impuse oamenilor să le păzească şi să le facă din datorie. Iar *sunnet* sînt cele adăugate şi rînduite din porunca lui Muhammed, care se zice că sînt împlinite nu de nevoie, ci din consimţămînt şi din voinţă proprie.

Iarăşi, toate poruncile care provin atît din *farz*, cît şi din *sunnet* se împart în *halal* (îngăduite) şi *haram* (oprite)[735]. *Halal* sînt cele poruncitoare, iar *haram*, cele negative[x]. Din acestea derivă alte porunci, mijlocii, care, puse la îndoială, se decid a nu fi nici îngăduite, nici oprite, de aceea se numesec *mekruh*, adică scîrboase, pentru că însăşi natura arată că ele sînt scîrboase şi nu se cuvine a le face. Dacă vor fi împlinite, nici păcat de iertat şi nici de moarte nu se cheamă, deşi nu sînt socotite în partea cea bună.

Poruncile *farz* şi *sunnet* propriu-zise, luate laolaltă, se împart în trei generale: Întîi în *şart*, sau condiţii (despre care am vorbit în capitolele precedente ale cărţii) [736], în *vadjib* (necesare) şi *sevab* (meritorii sau justificatoare). După ce le-am împărţit aşa în aceste patru [*sic* !] părţi, vom arăta acum după modelul indicelui[xx] mai întîi cele mai însemnate porunci ale *Curanului*, aşezînd-o pe fiecare în rînduiala sa. Iar dacă unele vor avea nevoie să fie tîlcuite şi lămurite, vom vorbi despre fiecare în parte, dacă uitarea n-a şters cele ce sînt în memorie. /

---

[x] care interzic să se facă ceva
[xx] sumarului

Дела заслужительные: иные принадлежат к *фарзу*, иные к *суннету*

К *фарзу* принадлежат:

1. Пять кондиций, ихже истолковахом в предреченных.

2. Веровати единого быти бога и яко Мухаммед пророк его есть. Что в главе *О бозе* пространно истолковано есть.

3. Веровати, яко учение *Кураново* есть слово божие, ниже человеческою, ниже ангельскою или диавольскою хитростию вымышленное. Подобно веровати, яко *Пентатевх*, *Псалтирь* и *Евангелие* суть книги от бога написанные, обаче прившедшу *Курана* учению закон и заповеди их истребишася и недейственны сотворишася и сия такожде истолкована суть в главе *О Куране*.

4. Веровати яко всякое зло, равно яко всякое благо в человецех от бога созидается, обаче невредной бывшей волной человека воли, о которой уже довольно рехом в Книзе четвертой, Главе третией, зри и нижше в осьмом артикуле.

5. Веровати, яко добрая дела суть заслужительная× ко спасению нужная и бог комуждо воздаст по делом его. Ко спасению же души, едина вера в бога и исповедание пророка Мухаммеда довольны суть. Чесо ради мухаммеданские теологи, по общему согласию утверждают, яко никтоже от человек пред справедливостию божиею от своих дел оправдитися может, аще и единого николиже сотворил греха. И о пророце бо своем разумеют, яко был паче иных праведнейший, правдивейший и никоегоже имеяи греха, обаче не того ради получил восприяти от бога дар пророчества и души спасение, но предварившей *Гидаиктии Иллаги* (благодати божией) и последующей его в бога вере и повиновению из идолоклонника возванный, светом познания истинны просвещен и избран бысть. Видится, яко в сем правду солгал и из *Священного Писания* о вере Авраамовой, «иже верова и вменися ему в правду» украде. Откуду заключают всякий грешник в час смерти, аще сотворит от всего сердца
27 и от всея мысли исповедание веры, никиих же к тому имея / добрых и заслужительных дел, всячески рай наследит. Что подобно из *Евангелия* крадут о разбойнике оном, иже вися на кресте и в последнем смерти моменте прося царства Христа Господа без всяких предваривших добрых его дел, единым веры исповеданием «в той самый день рай получил».

6. Веровати воскресение умерших человеков, ангелов, демонов и всех животных и божий универсальный суд, иже имать быти при конце сего мира, о чем в своих главах в предварившей книзе ясно истолковахом.

7. Долг божий (си есть пять кондиций веры мусліманския) над вся другия нужды превозносити, сия бо суть неизвиновенная, кроме тех однех препятий, яже в главе *О кондициях* показахом, то есть, аще кому недовольны суть имения сотворити путь в Мекку, аще болен и в пути сыи надлежащих молитв и поста не может во свое время совершити и протч.

× оправдательная или достойная мздовоздаяния

Capitolul al optulea 206

Faptele meritorii: unele țin de *farz*, altele de *sunnet*

De *farz* țin:

1. Cele cinci condiții, pe care le-am interpretat în cele mai înainte spuse.

2. A crede că există un Dumnezeu și că Muhammed e prorocul lui. Acest lucru a fost tîlcuit pe larg în capitolul *Despre Dumnezeu* [737].

3. A crede că învățătura *Curanului* este cuvîntul lui Dumnezeu, nu născocit de șiretenia oamenilor, a îngerilor sau a diavolilor. A crede, de asemenea, că *Pentateucul*, *Psaltirea* și *Evanghelia* sînt cărți scrise de Dumnezeu, însă cînd a survenit învățătura *Curanului* legea și poruncile lor s-au nimicit și și-au pierdut puterea. Și acestea sînt tîlcuite în capitolul *Despre Curan* [738].

4. A crede că orice rău și orice bine în oameni se face de Dumnezeu, însă cînd voința liberă a omului era nevătămătoare, despre care am vorbit îndeajuns în *Cartea a patra*, capitolul al treilea [739]; vezi și mai jos articolul al optulea.

5. A crede că faptele bune sînt meritorii× și trebuincioase spre mîntuire și că Dumnezeu va răsplăti fiecăruia după faptele lui. Iar spre mîntuirea sufletului sînt de ajuns numai credința în Dumnezeu și mărturisirea prorocului Muhammed. De aceea teologii muhammedani, de comun acord, afirmă că nimeni dintre oameni nu se poate justifica pentru faptele sale înaintea dreptății lui Dumnezeu, chiar dacă n-a făcut niciodată nici un păcat. Iar despre prorocul lor cred că a fost mai drept și mai vrednic de crezare decît alții și fără nici un păcat, însă nu de aceea a obținut de la Dumnezeu darul prorociei și mîntuirea sufletului, ci pentru că i-a premers *Hidaieti Illahi* (harul lui Dumnezeu) [740] și i-a urmat credința în Dumnezeu și supunerea a fost chemat din idolatrie, luminat cu lumina cunoașterii adevărului și ales. Se vede că în aceasta a mințit dreptatea și a furat din *Sfînta Scriptură* despre credința lui Avraam, care a „crezut și i s-a răsplătit lui întru dreptate"*. De aici trag concluzia că orice păcătos în ceasul morții de va face din toată inima și cu tot gîndul mărturisirea credinței, chiar de n-ar avea nici un fel de/
fapte bune și meritorii, totuși va moșteni raiul. Și acest lucru îl fură din *Evan-* 207
ghelie, unde spune despre tîlharul care, spînzurat fiind de cruce și în ultimul moment al morții, cerînd împărăție de la Hristos Domnul, fără nici un fel de fapte bune premergătoare, ci numai prin mărturisirea credinței, „chiar în acea zi a primit raiul"**.

6. A crede în învierea oamenilor morți, a îngerilor, a demonilor și a tuturor vietăților și în judecata universală lui Dumnezeu care va să fie la sfîrșitul acestei lumi, despre care lucru am tîlcuit clar în capitolele din cartea precedentă.

7. A pune datoria față de Dumnezeu (cele cinci condiții ale credinței musulmane) mai presus decît toate nevoile, căci acestea nu se iartă, afară numai de piedicile pe care le-am arătat în capitolul *Despre condiții*, adică: dacă cuiva nu-i ajung averile pentru a face o călătorie la Mecca, dacă e bolnav și fiind pe cale nu poate să facă rugăciunile cuvenite și postul la vremea lor ș.a.

× justificatoare sau vrednice de recompensă

* Cp. *Evrei*, 9, 8–9, 17–19.

** *Luca*, 23, 43.

8. *Казае риза*, то есть о благополучных и противных равнодушно богу таковых дателю от всего сердца а не притворно или поверховно да благодарствует. Веруют бо твердо, яко от бога человеку ничто зло или неправедно быти может, хотя он яко неведыи и божие сокровеннейшие судьбы искушая а не совершенно веруя, мнит, яко сие зло и сие скорби от кого-либо или богу попущающу ему наносятся.

9. Искупляти плененных и своих купленых на свободу отпусткати, впадших в неволю своих искупляти от рук неприятельских и от тягости пленения едва не всем народам (кроме татар) общий человеколюбия долг есть, купленных же за свои деньги (не тех, ихже кто своею рукою из неприятельской земли приведет) в определенное время отпускати на свободу (что и творят) единым, аще не прелещаюся, мухаммеданом обычно есть. За что хвалы достойных мню быти. Законом бо так божественным, яко и пророческим обязуются, во первых, да никтоже от мухаммедан (кроме султана или всякого царя) возможет имети вечного подданого или пленника. Второе, да пленника, каковымлибо великим денег количеством купленного, повнегда седмь лет господину своему во всяком деле наложенном ему усердно и без роптания совершит, долженствует отпустити и пред судиею свободна его сотворити или восприял
208 мухаммеданисм или ни. Аще ли свыше лет, кто / силою и нуждою удержит его, обязуется по суду божию за всякой день 21 аспр заплатити. И тако, аще и противящуся господину, от судии дается отпускное письмо и купленный свободен быти объявляется. Чесо ради исполнившимся седьми летом, пленник (аще господин свободу ему даровати отречется) просительное письмо [×] везирю или, аще где в провинции паше, то есть губернатору подает и изъявляет, яко по уставу закона седмь лет господину своему или более верно и терпеливно служил и всякое бремя по силе понес, ныне же господин его, презрев божие о пророческое повеление, понуждает его больше служити. На том прошении (*арзигал* им зовомом) надписывать[××] обыче везирь или паша: «Честный и ученнейший *кады* или *кады уласкер*, дело сие по правилам закона рассмотрив, учини нам ведение». *Кады* к господину тому чрез своего человека *мурасса* (то есть уведомительной лист) посылает и повелевает, да в таковый день пред судиею явится. Где аще пленник с добрыми свидетели покажет год и месяц, в которой от господина оного куплен бысть, сочисливше, аще седмь лет полны будут, тотчас судия паше или везирю, на томже невольничьем написав прошении, ведомо творит, что таковому невольнику, по судебным правилам подобает свободну быти, зане добрыми свидетелями показал, яко седмь лет в работе оного выжил. Тогда на томже прошении везирь или паша надписует: «Да будет по закону». И тако судия дает невольнику *гуджджет* (сиречь письмо свидетельствующее о свободе его). Сие письмо получа от судии невольник, безопасно по том от господина своего мзды требовати может, которую долженствует заплатити ему за всякой день, сиречь сколько дней, месяцов или годов служил ему свыше седьми лет. Которые деньги судом понуждается господин той всячески заплатити. Аще же не заплатит, остается, да в Арафе чистилищи 7 000 крат вящший с пекельными отдаст муками. Тако отпущенный по судебным законам невольник, аще христианин будет, абие долженствует поити к *гараджчи* то есть собирателю дани и заплатити дань за главу свою, чем твердейше изъявляется, яко уже из неволи таковаго господина свободился

[×] челобитную
[××] ломечать

8. *Kazaie riza*[741], adică să mulţumească la fel pentru cele bune şi pentru cele rele lui Dumnezeu, dătătorul acestora, din toată inima, iar nu făţarnic sau superficial. Căci ei cred ferm că de la Dumnezeu nu-i poate veni omului nimic rău sau nedrept, deşi el, ca unul care nu cunoaşte şi care ispiteşte judecăţile cele mai ascunse ale lui Dumnezeu fără a crede cu desăvîrşire, socoate că acest rău şi aceste necazuri i se aduc de cineva sau cînd le îngăduie Dumnezeu.

9. A răscumpăra pe prizonieri şi a-i elibera pe cei cumpăraţi de ei. A-i răscumpăra pe ai săi din mîinile duşmanilor şi din greutăţile prizonieratului cînd cad în robie este datoria generală a iubirii de oameni la aproape toate popoarele (afară de tătari); dar a elibera la vreme sorocită (ceea ce şi fac) pe cei cumpăraţi pe banii lor (nu pe cei aduşi de cineva cu mîna lui din ţara vrăjmaşă) este, dacă nu mă înşel, obicei exclusiv al muhammedanilor. Pentru acest lucru eu socotesc că sînt vrednici de laudă, căci legea divină ca şi cea proroocească impun mai întîi ca nimeni dintre muhammedani (afară de sultan sau de oricare împărat) să nu aibă vreun supus sau prizonier veşnic; în al doilea rînd să-l elibereze — şi încă în faţa judecătorului — pe prizonierul cumpărat cu o sumă oricît de mare de bani, indiferent că ar primi muhammedanismul sau nu, după ce va face cu sîrguinţă şi fără cîrtire stăpînului său orice lucru cerut timp de şapte ani. Iar dacă cineva îl va reţine cu forţa, fără voia aceluia, / mai mult de şapte ani, se obligă după judecata lui 208
Dumnezeu ca pentru fiecare zi să plătească 21 de aspri. Şi astfel, dacă se va împotrivi stăpînul, i se dă de către judecător scrisoare de eliberare, şi cel cumpărat este declarat liber. De aceea, cînd se împlinesc şapte ani, prizonierul (dacă stăpînul refuză să-i dăruiască libertatea) face o scrisoare de cerere[x] vizirului sau, dacă e undeva în provincie, paşei, adică guvernatorului, şi arată că după rînduiala legii a slujit şapte ani stăpînului său, sau mai mult, cu credinţă şi cu răbdare şi că a dus după putere orice povară, iar acum stăpînul lui, nesocotind porunca lui Dumnezeu şi a Profetului, îl sileşte să slujească mai mult. Pe acea cerere (numită la ei *arzihal*)[742] vizirul sau paşa obişnuiesc a nota[xx]: „Cinstite şi preaînvăţate *kadî* sau *kadî ulasker*[743], cercetînd afacerea aceasta după canoanele legii, dă-ne de ştire". *Kadî* trimite la stăpînul aceluia printr-un om al său *murassa* (înştiinţare)[744] şi porunceşte ca în cutare zi să se arate în faţa judecătorului. Acolo, dacă prizonierul va arăta cu buni martori anul şi luna în care a fost cumpărat de stăpînul său şi numărîndu-se dacă sînt şapte ani plini, judecătorul face îndată cunoscut paşii sau vizirului, scriind pe aceeaşi cerere a robului că acest rob, după pravilele judecătoreşti, se cuvine să fie liber, pentru că a arătat cu martori buni că a împlinit şapte ani de muncă la cutare. Atunci, pe aceeaşi cerere, vizirul sau paşa scrie: „Să fie după lege", şi judecătorul îi dă robului *hudjdjet* (adică scrisoare care atestă libertatea lui)[745]. Primind această scrisoare de la judecător, prizonierul poate cere fără grijă de la stăpînul său plată, pe care trebuie să i-o dea pentru fiecare zi, cîte zile, luni sau ani i-a slujit peste cei şapte ani. Stăpînul său e silit de judecată în fel şi chip să plătească acei bani, iar de nu-i va plăti rămîne ca în *Araful*-purgatoriu să plătească de 7 000 de ori mai mult cu muncile iadului. Astfel, cel eliberat prin legile judecătoreşti, de va fi creştin trebuie îndată să se ducă la *haradjci*[746], adică la cel care adună birul, ca să plătească birul pentru capul său, prin care lucru se arată şi mai tare că a scăpat de robia

---

[x] jalbă
[xx] însemna

и сотворился подданный султанский и аще восхощет отъити во отечество свое, вольно ему и ни от когоже возбранено быти может.

209 Протчее о невольницах, женах и девах сущих, едва может силу / свою иметь сей устав закона, убежище бо господину удобно и готово быти может, аще речет токмо, яко давно бы уже по уставу закона свободну сотворил ю, аще бы похотство его не требовало плотского с нею совокупления, без чего может быть впал бы в грех *зина*, то есть прелюбодеяния. Аще невольница будет летами престарелая, исполнит желание свое, зане таковым претекстом господин пред судиею извинити себе не может. Но и в таком случаи во воли и в рассмотрении судейском состоится дело, которое по своему самоизвольному хотению вершити может.

Паки от сего закона изъемлются императорские невольники все, зане султан сему закону не подлежит, таким претекстом, зане работа их не к приватной, но к публичной употребляется пользе, якоже суть на каторги, к рудокопательству и к сим подобным определенные. Коварственные же и яко божия, так и пророческия заповеди малобоящиися, да не понужденны будут отпустити невольников своих, что творят? Егда видят, что конец урочных лет приближается, невольника, яко воровство некое или убыток каковый домовный сотворша или иную какую явную вину или никия же вины показав, обвиняет бедного и во первых бьет немилосердо, по неколицех же днех к продавцам невольников или на торжище где невольников продавати обычай есть, чрез своих людей посылает и ценою еюже сам хощет продати велит его. Продану же бывшу, платит султану *испендж* (сице называется пошлина с продажных невольников) пять талеров и тако нещасливый невольник другие седмь лет (яко Иаков за другую сестру иные седмь лет служити принужден бе), новому господину служити понуждается и аще всегда в руки небоящихся бога впадати будет, гроб токмо самый узы пленения его разрешити возможет.

10. Мертвыи честно погребати и на погребение другого усердно притекати. О чем зри нижше в главе *О уставах* × *мухаммеданских*.

11. Множайших жен, аще может, аще же ни, едину всячески пояти, кормити, и от чуждого очеси прилежно укрывати. Что пространнее истолковано узриши в главе *О позволенных*.

12. *Теджид иман*, то есть обновление веры непрестанно творити. Под тоюжде заповедию содержится и *теджид никяг*, то есть обновление брака,
210 яже в таком случаи бывати обыкоша: Аще кто, или в неведении / или доброволно от дерзновения или от неусмотрения богохульное на бога, на пророка, на истинну *Куранову* изречет слово, например, аще кондиционально речет: «Аще бог праведен есть? Аще пророк истинен есть? Аще *Куран* есть слово божие?» и сим подобная. По том егда или от иного обличен и наказан, или от своея совести увещан, яко зле и нечестиво рече или иного ко изречению таковых научил, в чувство приидет, абие долженствует пред *имамом* (яко пред священником) обновити исповедание веры, аки бы сотворился изнова мухаммеданин. Чесому бывшу, последует и *никяг*, то есть согласие супружества

× законопреданиях

unui asemenea stăpîn şi că a devenit supus al sultanului. Iar de va vrea să plece în patria sa e liber şi nu poate fi oprit de nimeni.

Cît priveşte roabele, femei sau fecioare, nu ştiu dacă are valoare / această rînduială a legii, căci stăpînul află lesne şi iute scăpare spunînd că 209
ar fi făcut-o mai de mult liberă după rînduiala legii, dacă pofta lui nu i-ar fi cerut să se împreuneze trupeşte cu ea, fără de care el ar fi căzut în păcatul *zina* [747], adică al desfrînării. Doar dacă roaba va fi bătrînă de ani, îi va îndeplini dorinţa, căci cu un astfel de pretext stăpînul nu se poate dezvinovăţi înaintea judecătorului. Dar şi în acest caz totul rămîne la voia şi aprecierea judecătorului, care poate rezolva afacerea după bunul său plac.

Iarăşi sînt exceptaţi de la această lege toţi robii împăratului, pentru că sultanul nu este supus acestei legi, sub pretextul că munca lor nu e folosită în scop particular, ci public, precum sînt cei de la ocne, mine sau cei rînduiţi la altele asemănătoare. Iar cei perfizi şi care se tem prea puţin atît de poruncile lui Dumnezeu, cît şi de cele ale Profetului, ca să nu fie siliţi să-şi elibereze robii, ce fac? Cînd văd că se apropie sfîrşitul anilor sorociţi, îl învinuiesc pe bietul rob că a făcut vreun furt sau pagubă casnică, sau altă greşală vădită, sau chiar fără să arate vreo vină mai întîi îl bat fără milă, iar după cîteva zile îl trimit prin oamenii lor la tîrgul unde se vînd robii, poruncind să-l vîndă cu preţul pe care-l vor ei. Iar după ce l-au vîndut, plătesc sultanului *ispendj* (aşa se numeşte taxa pentru vînzarea robilor) [748] cinci taleri, şi astfel nenorocitul rob e silit să slujească noului stăpîn alţi şapte ani (cum a fost silit Iacov să slujească alţi şapte ani pentru cealaltă soră)*. Şi dacă va cădea mereu în mîinile celor ce nu se tem de Dumnezeu numai mormîntul îl va putea dezlega de lanţurile robiei.

10. A-i îngropa cu cinste pe cei morţi şi a se duce cu sîrguinţă la îngroparea altuia. Despre care lucru vezi mai jos în capitolul *Despre rînduielile*× *muhammedane* [749].

11. A lua mai multe femei dacă poţi, iar dacă nu măcar pe una s-o hrăneşti şi s-o fereşti de ochiul străin. Lucru pe care-l vei vedea tîlcuit mai pe larg în capitolul *Despre cele îngăduite* [750].

12. A se face neîncetat *tedjdid iman*, adică înnoirea credinţei. Sub aceeaşi poruncă se cuprinde şi *tedjdid nikkeah* [751], adică înnoirea căsniciei, pe care au obişnuit s-o facă în cazul următor: Dacă cineva, sau din neştiinţă,/
sau de bunăvoie, din îndrăzneală sau din nebăgare de seamă, va rosti un cuvînt 210
de blasfemie împotriva lui Dumnezeu sau a Profetului sau a adevărului din *Curan*, de exemplu va zice cu îndoială: „Este oare Dumnezeu drept? Este oare Profetul adevărat? Este oare *Curanul* cuvîntul lui Dumnezeu?" sau asemenea acestora, cînd va fi descoperit şi pîrît de altul sau îndemnat de conştiinţa sa că a vorbit rău şi nelegiuit sau a învăţat pe altul spre rostirea lor şi-şi va veni în simţire, îndată trebuie ca în faţa *imamului* (ca înaintea preotului) să înnoiască mărturisirea credinţei, ca şi cum s-ar face din nou muhammedan. Cînd a făcut aceasta, urmează şi *nikkeah*, adică înnoirea învoielii căs-

× *legiuirile*

* *Geneza*, 29, 18—28.

с своею си женою обновити. Разумеется бо, яко егда он таковые богохульные изрече словеса, в тойже момент и законное супружество осквернил. Чесо ради, аще жена наученная и закона искусная будет, егда от мужа своего некое богохульное услышит слово, абие долженствует лице покрыти и себе от него отлучити, ниже приступити к нему прежде, даже не обновит исповедание веры и супружества. Аще ли жена не научена будет, сему не подлежит закону. Но да таковых избудут трудностей муслимане, обыкоша всегда и аки непрестанно из глубины сердца с некиим лицемерным сокрушением исповедание веры прочитати. Мнят бо, яко тем исправляется все, еже погрешением, или в неведении соделанно бывает и вера чрез оное паки возобновляется. Тако аще в ярости муж речет жене совей «Буди от мене свобожна» долженствует (сотворивый тако) сие предложити *имаму* (аки бы был некий образ изповедания) и при трех или множайших свидетелех *никяг* обновити. Инако бо естественное их (таковаго мужа с женою) совокупление вменится быти *зина* (прелюбодеяние). Подобно, аще кто помыслит о себе, яко пророк или султан имать быти, или аще некоему мухаммеданину речет, яко всячески во аде пребывати имеет и сим подобная, подобает таковому веру обновити.

13. Праведно и незря на лица судити (чесого ничтоже редчайшее у мухаммедан). Зри о том пространнее в главе *О суде мухаммеданском.*

14. Чужую вещь, то есть мухаммеданскую и поданных силою похищенную всячески возвращати (и сие финикс[×] во храме солнца в тысящу лет едва единою на торжищи совести мухаммеданския явится) и похитителя понуждати да отдаст и наказывати./

211 15. Истинное свидетельство во оправдание другого пред судиею представляти. Чесого аще не сотворит, пред правосудием божиим воздаст слово[××], почто утаил истинну и почто утесненного своим истинным не избавил свидетельством. Но и о сем зри в главе *О суде*, идеже о свидетелех и рукописании повествовати будем.

16. В конклюзии[×××]: все заповеди, яже суть *фарз*, теже суть и *ваджиб*, то есть нужные, толь твердо стоят, что инако быти не может, ниже когда разрешение[××××] какое-либо призволити могут. О нихже аще инако кто разумети будет, или сотворит, отпадает от веры и бывает *гяур* неверный и того ради сицевому человеку налагается нужда обновления исповедания веры и брака, якоже выше рехом.

17. Жен своих и детей, аще более невозможно, по меньшей мере пяти кондициам мусliманским научати и в иных науках и художествах, по елику возможно обучати. О чем пространнее истолковахом в главе *О катихисме.*

[×] птица едина в подсолнечной сущая

[××] ответ

[×××] в постановление

[××××] ослабление

niciei cu propria-i soţie. Se înţelege că atunci cînd a rostit el aceste cuvinte hulitoare de Dumnezeu, în acelaşi moment a spurcat şi căsnicia legitimă. De aceea, dacă femeia va fi învăţată sau pricepută în lege, cînd va auzi de la bărbatul său vreun cuvînt hulitor de Dumnezeu, îndată trebuie să-şi acopere faţa şi să-l îndepărteze de la ea şi să nu se apropie de el mai înainte de a înnoi mărturisirea credinţei şi a căsniciei. Iar dacă femeia nu va fi învăţată, nu cade sub această lege. Dar ca să scape de greutăţile de acest fel, musulmanii s-au obişnuit să rostească parcă neîncetat din adîncul inimii, cu o copleşire prefăcută, mărturisirea credinţei. Căci ei socotesc că prin aceea se îndreaptă tot ce au făcut prin greşală sau neştiinţă şi că astfel credinţa se reînnoieşte. Aşa, dacă bărbatul îi va zice la mînie nevestei sale: „Fii liberă de mine" (cel ce a făcut aşa) trebuie să prezinte acest lucru *imamului* (ca un fel de mărturisire) şi să înnoiască *nikkeahul* în faţa a trei sau mai mulţi martori. Căci altfel împreunarea firească (a unui asemenea brăbat cu nevasta lui) se va socoti că este *zina* (desfrînare). La fel, dacă va gîndi cineva despre sine că va fi proroc sau sultan sau dacă-i va zice vreunui muhammedan că va ajunge în iad şi altele asemenea, i se cuvine să înnoiască credinţa.

13. A judeca drept şi fără părtinire (mai rar decît aceasta nimic nu se află la muhammedani). Despre acest lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre judecata muhammedană* [752].

14. A restitui prin toate mijloacele lucrul străin, adică muhammedan şi al celor supuşi, răpit cu sila (şi aceasta abia dacă se va arăta o dată pe piaţa conştiinţei muhammedane ca fenixul[×] în Templul soarelui o dată la o mie de ani) *[753], şi a-l sili pe răpitor să-l restituie şi a-l pedepsi. /

15. A depune mărturie adevărată în faţa judecătorului spre achitarea 211
altuia. Dacă nu va face acest lucru, va da cuvînt[××] înaintea dreptei judecăţi a lui Dumnezeu pentru că a ascuns adevărul şi pentru că prin mărturia sa adevărată nu l-a izbăvit pe cel asuprit. Însă şi despre acest lucru vezi în capitolul *Despre judecată*, unde vom povesti despre martori şi despre zapis [754].

16. În concluzie [×××] toate poruncile *farz* care sînt sînt şi *vadjib*, adică necesare, sînt atît de tari, încît altfel nu poate fi, nici nu pot îngădui vreo dezlegare [××××]. Dacă cineva le va înţelege sau le va înfăptui altfel, cade din credinţă şi devine *ghiaur* [755], necredincios, de aceea unui asemenea om i se impune nevoia reînnoirii mărturisirii credinţei şi a căsniciei, precum am spus mai sus.

17. Să înveţe pe nevestele şi pe copiii lor, dacă nu se poate mai mult, măcar cele cinci condiţii musulmane şi pe cît se poate să-i înveţe şi în alte ştiinţe şi meşteşuguri. Despre care lucru am tîlcuit mai pe larg în capitolul *Despre catehism* [756].

× pasăre unică trăitoare sub soare

×× răspuns

××× în încheiere

×××× slăbire

* Herodot, Ἱστορίαι, II, 73.

Глава девятая

До самого *суннет* надлежат дела заслужительные

1. *Суннет*, которым речением свойственно знаменуется обрезание, от негоже и другие заповеди, яже называются пророческие а не божественные, имя приемлют, потому что в *Куране* нигде же чтется обрезания уставление, но советом Мухаммедовым мухаммеданом усоветовано бысть да обрезуются по обычаю жидовскому, хотя единым веры исповеданием без обрезания может быти совершенный мухаммеданин и равно яко и обрезанные, спасения души своей несуменно надеятися. Все *суннета* заповеди могут разрешение[×] призволити, обаче тогда, когда совершившейся *суннета* заповеди, иное бы нечто приключитися могло, чтобы грех навело, якоже например в престарелом оставлено быти может обрезание, того ради, зане может быть, что древность его не возможет понести раны оныя. Подобно рассуждати
212 подобает / и в малых отрочищах, которые аще бы от раны тоя умерли, был бы грех смертный сотворшим оное, хотя умершего за мученика вменяют и протч. Но таяжде *суннета* заповедь, когда купно и *фарз* и *суннет* есть, оставлена быти не может, словом единым, *суннет* у мухаммедан видится подобие имети совета а не заповеди *Святого Евангелия*, иже верующего невернейша, но совершеннейша творит в добрых делех. Откуду глаголется юноши в *Святом Евангелии*: «Аще хощеши совершен быти и протч.» Какоже сие бывает, зри в главе *О Уставах*.

2. *Куран* читати и, аще возможно, весь на память выучивати. И иже сие получают, называются *хафызии Куран*, чесо ради всяк таковый, аще и худейший, за великого[××] имеется, хотя никия же иныя науки или добродетели имети будет.

3. В супружество, еже *сур*, *дугун* и *никкяг* нарицают, вступати а найпаче аще имения допустят, в том самом возрасте, егда ощущает себе мужа быти, дева же егда месячину имети начнет и аще тогда сластем имения соответствовати не будут, всячески долженствует в иное время, сиречь когда возможет браком сочетатися а найпаче сея ради вины, да не токмо естественному довлесотворит любострастию, но по вящшей мере, да человецы в мухаммеданской вере рожденные расплодятся. И того ради позволяется, купно же и повелевается единому мужу многих жен, сиречь елико может, в супружество брати и питати их, откуду мнят, яко бог и заслугу их размеряет по числу жен, по неутрудной в совокуплении с ними крепости и по умножению чадородия.

4. Не меньшия заповеди есть и распуст[×××] яко супружество, ибо, якоже совокупление с своими женами заслужительное и божественное дело вменяется быти, тако нечестивое и неверное, аще кто удержит жену себе мужу непослушную, из дому исходящую, или таковую, еяже ненавидит дух его, которыя прикосновением натура мужа более слабеет, неже вожделением чадородия побуждается и к действию совокупления (чрез которое есть повиноватися богу и натуре) леностна и неудобна сотворяется. Но о сем яснее предложим в главе *О уставах*.

[×] ослабу
[××] чести достойного
[×××] розвод мужа с женою

Capitolul al nouălea

Faptele meritorii se impun pînă la *sunnet*

1. *Sunnet* este un cuvînt care înseamnă în mod propriu „circumciziune", de la care își iau numele celelalte porunci, numite prorocești, dar nu dumnezeiești, pentru că în *Curan* nu se citește nicăieri instituirea circumciziunii, ci prin sfatul lui Muhammed li s-a recomandat muhammedanilor să se circumcidă după obiceiul iudaic, cu toate că și numai prin mărturisirea credinței, fără circumciziune, poate fi cineva desăvîrșit muhammedan și poate nădăjdui fără îndoială, la fel ca cei circumciși, mîntuirea sufletului său. Toate poruncile *sunnetului* permit dezlegare[x], dar numai cînd prin împlinirea poruncii *sunnet* s-ar putea întîmpla ceva care ar duce la păcat. Așa, de pildă, în cazul unui bătrîn, se poate renunța la circumciziune pentru că bătrînețea lui n-ar putea suporta rănile acelea. La fel trebuie judecat / și în cazul copiilor mici 212
care, dacă ar muri de rana aceea, ar fi păcat de moarte pentru cei ce au făcut-o, deși pe cel mort îl socotesc mucenic etc. Dar aceeași poruncă *sunnet*, dacă este concomitent și *farz*, și *sunnet*, nu poate fi lăsată. Într-un cuvînt, *sunnet* la muhammedani pare aidoma unui sfat, iar nu unei porunci a *Sfintei Evanghelii*, care pe cel ce crede îl face nu numai credincios, ci mai desăvîrșit în faptele bune. De unde se zice tînărului în *Sfînta Evanghelie*: „Dacă vrei să fii desăvîrșit" ș.a.* Iar cum se face aceasta vezi în capitolul *Despre rînduieli* [757].

2. A citi *Curanul* și, dacă este cu putință, a-l învăța tot pe de rost. Cei care obțin acest lucru se numesc *hafîzii Curan* [758], motiv pentru care orice om ca acesta, chiar dacă e mai prost, e socotit drept mare[xx], chiar dacă n-are nici o altă știință sau faptă bună.

3. A încheia o căsnicie numită *sur, dugun* și *nikkeh* [759] și mai ales, dacă averile permit, la vîrsta cînd omul se va simți că e bărbat, iar fata cînd va începe să aibă cele lunare. Dacă averile nu vor corespunde atunci plăcerilor, trebuie s-o facă cu orice chip în altă vreme, cînd se va putea fiecare însura. Iar aceasta nu numai pentru ca să-și satisfacă senzualitatea firească, ci mai ales ca să se înmulțească oamenii cei născuți în credința muhammedană. De aceea se îngăduie, ba chiar se și poruncește unui bărbat să ia în căsnicie femei multe, cîte poate, și să le hrănească, de unde ei trag credința că Dumnezeu le măsoară meritul după numărul femeilor, după tăria neobosită întru împreunarea cu ele și după mulțimea nașterii de copii.

4. Divorțul[xxx] nu e o poruncă mai mică decît căsnicia, pentru că așa cum împreunarea cu nevestele e socotită un lucru meritoriu și dumnezeiesc, la fel este de nelegiuit și necredincios ca cineva să țină o femeie neascultătoare de bărbat, care iese din casă sau una pe care duhul lui o urăște și de a cărei atingere natura bărbatului mai mult slăbește în loc să se aprindă de pofta nașterii de copii, devenind lenevoasă și nedispusă spre actul împreunării (prin care înseamnă a te supune lui Dumnezeu și naturii). Dar despre aceasta vom arăta mai clar în capitolul *Despre rînduieli* [760].

---

[x] ușurare
[xx] demn de cinstire
[xxx] despărțirea bărbatului de femeie

* *Matei*, 19, 21.

5. Письма читати, писати, арапским языком говорити и плавати да изучается. Аще кто ничтоже от сих знати будет, всячески долженствует трудитися,
213 в каком-либо / рукодельном художестве, инако бо хлеб, егоже таковый от общего божия, к неверным своим благодеяния, повседневно яст, *гарам*, то есть возбраненный [×] быти ему веруется, чесо ради все султаны турецкие и иные такожде благородных или граждан дети, аще и богаты суть, обаче обязуются некое, хотя небольшое дело, своим си художеством и трудом сотворити, которое продав, убогим, яко премного приятную подают милостыню. Ни единый доселе бысть султан в турках, иже бы не делал или стрел, или *зеикир* (перстень есть из слоновой соделанный кости, иже в стрелянии полагается на великом персте, да не како повредилбыся от тетивы лука), или *гилал* (инструмент [××] есть из рогу или из черепахи соделанный, имже нечистоты ушес и зубов очищаются) или не прилежал бы к устроению вертоградов и к напоению цветов, имже проданным бывшим (обаче не являя чие есть, да не покажется быти лицемерие), деньги оные в особливой собирает ковчежец, ихже по том в первый день *Рамазана* или сам султан, одевся в непознанное платье, или чрез другого благоговейно и благочестно раздает убогим, емуже кроме заслуги милостынныя и труды его в общую мухаммеданскую пользу вменяются. Тако стреляния из лука обучаются, да готовы и способны будут, ово для поражения неприятеля, ово же для защищения себе самых и для *джигад* (то есть восприятия брани во умножение веры). Подобно повелевается им, да учатся арапского языка, двух ради вин: и во первых, зане *Куран* сим единым языком подобает читати, ниже вольно есть преложити того на другий язык. Второе, зане веруют, яко сей бысть первейший и Адамский язык, тойже будет и последний, имже ангели и человецы в раи разглагольствовати имут. К *суннету* принадлежат моления и молитвы народные, яже всяк, хотя единожды в седмицу а найпаче в пяток, шед в *джами*, долженствует со всем собранием по обычаю сотворити. Аще же кто сие чрез три седмицы опустит и в *джами* где-либо ему угодно будет не явится, такового свидетельство, аще истинно будет, не приемлет судия, аки показуя, кто веры богу не хранит, невозможно есть да истинный любитель и исповедатель будет. И хотя признают сами, яко обычные молитвы, аще в дому бывают тожде могут, обаче глаголют,
214 яко народно учиненные богу приятнейшие суть, того / ради, что не токмо о себе, но и о всей церкви бывают.

6. Так в публичных, яко и в приватных делех без совету старших и искусных людей ничтоже починати, ничтоже творити. Взаймно старцы и непрошенные долженствуют юнейших (хотя бы и не хотели слушати, в чем грех на ся приемлют) увещавати и примерами им во ум им приводити, яко сие и оное в такое и оное время тако бывшее видеша, слышаша и по преданию предков прияша. По елику же к правде или к высочайшим прилежит делам, тогда не совету, но *фетве*, то есть судной и *Куранской* сентенции подлежат, о чем зри в последующей главе.

7. К *суннету* паки приналежит чистота и изметение места, на немже сидение бывает в доме, в поли и протч. и одежд от всякого окаляния, и гнусности охранение, не леть бо есть на нечистом месте и в скверной одежде *намаз* творити. Чесо ради, аще кто из убогих не имеет на премену иныя одежды, во время *намаза* долженствует оныя извлещися и приемши *абдест* в единой

[×] неподобающий
[××] ухочистка и зубочистка

5. Să se învețe a citi, a scrie și a vorbi limba arabă și a înota. Dacă cineva nu va cunoaște nimic dintr-acestea, trebuie să se ostenească în orice chip cu vreun / meșteșug manual, altfel se crede că pîinea pe care o mănîncă 213
unul ca acesta în fiecare zi din binefacerea generală a lui Dumnezeu față de credincioșii [761] săi este *haram*, adică oprită ×. De aceea toți sultanii turci și copiii nobililor sau ai cetățenilor, deși sînt bogați, se obligă să facă vreun lucru, chiar dacă nu mare, cu meșteșugul și cu osteneala lor, pe care vînzîndu-l să poată da o foarte plăcută milostenie săracilor. Pînă acum n-a fost nici un sultan la turci care să nu fi lucrat săgeți sau *zeikir* (un inel făcut din fildeș care la tragerea cu arcul se pune pe degetul cel mare, ca să nu se vatăme de către coarda arcului) [762] sau *hilal* (un instrument×× din corn sau din carapace de broască țestoasă cu care se curăță necurățiile din urechi și dintre dinți) sau care să nu fi ostenit la aranjarea grădinilor și la udatul florilor. Iar cînd se vînd acestea (fără să se arate ale cui sînt, ca să nu pară o fățărnicie), banii sînt adunați într-o răcliță specială și în ziua dintîi a *Ramazanului* însuși sultanul, îmbrăcîndu-se cu haine de nerecunoscut, sau prin altcineva, îi împarte cu evlavie și cucernicie săracilor. Și astfel, în afară de meritul milosteniei, și ostenelile lui îi sînt socotite spre folosul general muhammedan. Ei învață să tragă cu arcul pentru a fi gata și în stare sau să lovească pe dușman, sau să se apere pe ei înșiși, sau pentru *djihad* (adică să poarte o luptă pentru sporirea credinței). La fel li se poruncește să învețe limba arabă pentru două motive: mai întîi, deoarece *Curanul* trebuie citit și scris numai în această limbă, nefiind îngăduit a-l traduce în altă limbă; al doilea, pentru că ei cred că aceasta a fost cea dintîi limbă a lui Adam și că tot ea va fi cea de pe urmă, pe care o vor vorbi îngerii și oamenii în rai. Din *sunnet* fac parte rugăciunile publice, pe care fiecare trebuie să le facă după obicei măcar o dată pe săptămînă, dar mai cu seamă vinerea, mergînd la *djeami*, împreună cu toată adunarea. Iar dacă cineva va omite aceasta timp de trei săptămîni și nu se va arăta într-o *djeami*, oricare îi va plăcea, mărturia unuia ca acesta, deși adevărată, nu-i va fi primită de judecător, sub cuvînt că cine nu păzește credința în Dumnezeu nu poate fi un iubitor și mărturisitor al adevărului. Și, măcar că ei înșiși recunosc că rugăciunile obișnuite care se fac acasă au aceeași putere, spun că cele făcute în public sînt mai plăcute lui Dumnezeu, pentru că / se 214
fac nu numai pentru sine, ci și pentru toată biserica.

6. Atît în treburile publice, cît și în cele particulare, nimic să nu înceapă și nimic să nu se facă fără sfatul oamenilor mai în vîrstă și pricepuți. Tot așa, bătrînii, chiar fără să fie rugați, trebuie să-i îndemne pe cei tineri (chiar dacă n-ar vrea să-i asculte, pentru care își iau păcatul asupra lor) și să le aducă aminte cu pilde că aceasta și aceea, într-o astfel și astfel de vreme și în acest chip au văzut, au auzit și au luat din datina străbună. Dar cît privește dreptatea sau treburile superioare, atunci sînt supuși nu sfatului, ci *fetvei*, adică sentinței judecătorești și a *Curanului*, despre care lucru vezi în capitolul următor.

7. De *sunnet* mai ține și curățenia și măturatul locului pe care șezi în casă, în cîmp sau altundeva și paza hainelor de orice murdărie și întinăciune, căci nu se cuvine a face *namaz* în loc necurat sau într-o îmbrăcăminte întinată. De aceea, dacă cineva dintre săraci nu are pentru primenire altă haină, în timpul *namazului* trebuie să se dezbrace de ea și, făcînd *abdest*, să-și spună

× necuvenită
×× curățitor de urechi și scobitoare

срачице[×] (яже разумеется чиста быти) мольбы сотворити. Сея ради вины, дом мухаммеданина, аще и убогого, весь постлан есть, да не имеет кто-либо места к повержению харкотин, возгрей или ко внитию в него с сапогами и башмаками. Того ради, аще кто убогий есть и *мест* (о немже что есть на ином месте рехом в главе *О абдесте*) имети не будет, долженствует с голыми ногами, как в великих персон домы, так и в свой входити, аще же и башмаков (ихже они с персидского диалекта *папуш*, по просту же *папучь* называют, то есть обуви) имети не будет, первее долженствует учинением *абдеста* омыти ноги и потом на чистое пола постлание вступити, инако бо возмнится, яко осквернил место и учинил, что нелепо есть на оном *намаз* сотворити. Чесо ради, да не кто в неведении, что сицевое сотворил бы обычай имеют, всегда ковры на сие устроенный постилати в *мезчидах* и в домех и на оных *намаз* совершати, о чем речеся в главе *О намазе*.

8. Еще к *суннету* приналежит стрижение или бритие главы, сокращение усов, да не касаются устен и исторжение власов, раждающихся округ сокровеннейших тела частей, обрезание ногтей а наипаче в день пятничный. Обаче сие должно быти во время мира, ибо во время войны противно сия
215 долженствуют запускати, о чем нижше. / Паки очи *сурмою*, то есть черною мастию зело часто намазывати, жены и девы руки и ноги *киною*, то есть *хиною* или иппоселином шаровати[××]. О всех сих зри в главе *О уставах*.

9. Запущение брады[×××] и по *суннета* и *севаба* заповеди и яко вещь честнейшая у мухаммедан имеется, толико сии превозносятся[××××] в браде своей, что аки иную некую о себе по запущении оныя восприемлют опинию, а не ту которую прежде имели. Аще бо кто брадатый а наипаче седину имущий, нечто сумнительное или ложное изречет и от слышащего не будет принято слово его за истинное, абие поносит неверующему, глаголя: «Могу ли аз сею украшен сый седою брадою ложь рещи или ты моей седине не емлешь веры?» И аще оный брадатый старец пред судиею покажет, яко истинну рече, той, иже не верова словеси его, не избегнет судного наказания. И хотя никтоже может от мухаммедан брата и единоверного своего о лжи явно укорити, зане рассуждают, яко человек мусліманин и совершенный веры сый не может ложь рещи или о ложной вещи другому сказывати, но не толь твердо хранится сие правило о безбородых, яко о брадатых, паче же младший от старшего поношение кротким долженствует приимати сердцем, зане от старшего к младшему может сие быти, по образу увещания и исправления, от юнейшего же к старшему не приличествует, зане разумело бы ся учинено быти в презрение и унижение его.

[×] рубашке
[××] красити
[×××] отрощение
[××××] хвастают

rugăciunile numai în cămașă[×] (care se înțelege că este curată). Tot de aceea casa muhammedanului, chiar și a celui mai sărac, este așternută, ca să n-aibă cineva loc unde să arunce scuipatul, mucii și ca să nu poată intra în ea în cizme sau încălțări. Tot așa, dacă cineva este sărac și nu va avea *mest* (despre care am spus ce este în alt loc, în capitolul *Despre abdest*)[763], trebuie să intre cu picioarele goale, atît în casele persoanelor mari, cît și în cele proprii. Iar dacă nu va avea nici încălțări (pe care ei le numesc după dialectul persan *papuș*, iar simplu *papuci*, adică încălțăminte)[764], mai întîi trebuie să-și spele picioarele după rînduiala *abdestului*, apoi să pășească pe așternutul curat al pardoselii, căci altfel se va socoti că a întinat locul și l-a făcut impropriu pentru *namaz*. De aceea, pentru ca cineva să nu facă acest lucru din neștiință, au obiceiul să aștearnă în *mezcide* și în case covorașe, făcute în acest scop, și să facă pe acelea *namazul*, despre care lucru s-a vorbit în capitolul *Despre namaz*[765].

8. De *sunnet* mai ține încă tunsul și rasul capului, scurtarea mustăților, ca să nu se atingă de buze, și smulsul părului ce crește în jurul părților celor mai ascunse ale corpului, tăierea unghiilor, mai cu seamă în ziua de vineri. Însă aceasta numai în timp de pace, căci în vreme de război, dimpotrivă, ele trebuie lăsate să crească, despre care lucru vezi mai jos. / Tot așa ochii trebuie 215
unși cît mai des cu *surma*[766], o alifie neagră, iar femeile și fetele să-și boiască[××] mîinile și picioarele cu *kîna* sau ἱποσέληνον[767]. Despre toate acestea vezi în capitolul *Despre rînduieli*.

9. A lăsa barba să crească[×××] e socotit la muhammedani și poruncă *sunnet*, și *sevab*, și drept un lucru cinstit, așa că ei într-adevăr se mîndresc[××××] cu barba lor, încît au despre ei înșiși o altă părere după ce au lăsat-o să crească, iar nu pe aceea pe care o aveau mai înainte. Dacă un om cu barbă, mai ales căruntă, va rosti un cuvînt îndoielnic sau mincinos, care nu va fi primit de cel ce l-a auzit drept adevărat, îl va ocărî îndată pe cel necredincios zicînd: „Pot eu, împodobit cu această barbă căruntă, să spun o minciună sau nu crezi cărunteților mele?" Și dacă acel bătrîn bărbos va arăta înaintea judecătorului că a spus adevărul, cel ce nu i-a crezut cuvîntul nu va scăpa de pedeapsa judecății. Și cu toate că nimeni dintre muhammedani nu poate să-l dojenească pe fratele său sau pe cel de o credință cu el în mod vădit, judecînd că omul musulman și de o credință perfectă nu poate spune o minciună sau să vorbească altuia despre vreun lucru mincinos, regula aceasta nu se păzește așa de tare în cazul celor fără de barbă ca la cei cu barbă. Așadar, cei tineri trebuie să primească ocara de la cei mai în vîrstă cu inimă blîndă, pentru că de la cel mai în vîrstă către cel mai tînăr aceasta apare drept o povățuire și o îndreptare, însă de la cel mai tînăr la cel mai în vîrstă nu se cuvine, căci s-ar înțelege că a fost făcută pentru disprețuirea și defăimarea lui.

× rubașcă
×× să-și vopsească
××× a nu-ți îngriji barba
×××× se fălesc

Глава десятая

О других заслужительных, но ненужных заповедех

Заповеди заслужительные, но ненужные. К томужде *суннету* сочисляти должно есть иные некие мухаммеданския религии заповеди, яже суть убо *севаб* (заслужительные), обаче не *ваджиб* (не нужные), которые, аще бы все по дробну исчисляти, подобало бы едва не всю книгу их *Чиновник* [x] зовомую превести. Того ради краткости поучаяся, в пример токмо, четыре или пять зде приложихом.

Обеты. Во первых убо глаголют заслужительное, но не нужное обет
216 сотворити богу, яко / например мост, кладяз, и иная сим подобная в пользу и в общее добро создати. По сотворении же обета уже законом *фарз* обязуется воздати богови, еже обещал, на приклад, обещание убо вольно и самоизвольно есть, деяние же и исполнение того по нужде должно есть.

Молитвы приватные. Второе: молитвы приватные и посты приватные или по обещанию. Суть бо многие мухаммедане, иже чрез весь год *Рамазан* творят, иные чрез шесть месяцов, иные чрез три, сиречь един пред месяцов *Рамазана*, другий же после того. Но аще бы сие явно и всем знающим творимо было, не нареклобыся пост, но *загид* (то есть лицемерие), чесо ради сия явно творящии никияже имеют у них похвалы, паче же *загидперест* и *мораии*, то есть чтители лицемерства и лицемеры называются.

Милостыни приватные. Третие: приватные и кроме определенных творити милостыни, чем количество *зеккята* (то есть пятьдесятыя части, яже от пяти мухаммеданисма кондиций едина есть) превосходят. Подают еще и псам, кошкам, птицам, рыбам, и иным бессловесным животным, яже вся заслужительная быти имеются обаче не нужная.

Джами. Четвертое: *джами* и *мезчиды* созидати, еже несть от нужных[xx] заповедей, зане веруют, яко Мухаммед в числе шести (яже поминаются в *Житии его*) титулов достоинства своего получил от бога и сие, да весь свет в *джями* обратит. Того ради небо и землю, не инако, разве под видом здания некоего, во образе *джями* устроенного разумеют быти, егоже *миграб*, то есть олтарь, Мекканский храм есть и линия *кыбле*, которыя ради вины везде невозбранно быти глаголют, да совершается *намаз*, токмо место оное да будет чисто или да очистится. Зданию же баней, школ, страннолриемных, сиротопитательных, убоговрачебных домов, по нужному[xxx] закону подобает быти под кондициею возможности. Инако бо универсальное у них есть: *Евде лазым джямиде гарам*, то есть «Что дома потребно есть, не подобает церкви или обществу отдати».

---

[x] уставы церковные содержащие
[xx] понуждающих или по нужде должных
[xxx] принуждающему

Despre alte porunci meritorii, însă nu obligatorii

Porunci meritorii, dar nu obligatorii. În același *sunnet* trebuie să cuprindem și alte porunci ale religiei muhammedane, care sînt deci *sevab* (meritorii), însă nu *vadjib* (obligatorii)[768], pe care, dacă le-am număra pe toate cu de-amănuntul, ar fi trebuit să traducem aproape toată cartea lor numită *Nomocanon*[x]*[769]. De aceea, străduindu-ne a fi mai conciși, am adăugat aici numai patru sau cinci, ca exemplu.

Juruințe. Mai întîi, ei spun că este meritoriu dar nu obligatoriu a face ju-
ruință lui Dumnezeu ca, / de exemplu, a construi un pod, o fîntînă și altele 216
asemenea spre folosul sau binele obștesc, pentru că după ce ai făcut juruința ești obligat de legea *farz* să-i dai lui Dumnezeu ce i-ai făgăduit. Așadar, făgăduința a fost liberă și de bunăvoie, dar înfăptuirea și împlinirea ei este obligatorie.

Rugăciunile particulare. Al doilea: rugăciunile și posturile particulare sau după făgăduință. Sînt mulți muhammedani care fac anul întreg *Ramazan*, timp de șase luni, alții trei, alții o dată înaintea lunii *Ramazan*, alții după aceea. Dar dacă acest lucru ar fi făcut dezvăluit și cunoscut de toți, nu s-ar mai numi post, ci *zahid* (adică fățărnicie)[770]. De aceea, cei care fac acest lucru pe față n-au la ei nici o laudă, ci dimpotrivă se numesc *zahidperest* și *moraii* (adică cinstitori ai fățărniciei și prefăcuți)[771].

Milosteniile particulare. Al treilea: a face milostenii deosebite în afară de cele hotărîte, prin care se depășește cantitatea *zekkeatului* (adică a cincizecea parte, care este una din cele cinci cerințe ale muhammedanismului). Sau a da cîinilor, pisicilor, păsărilor, peștilor și altor viețuitoare necuvîntătoare, care sînt toate socotite fapte meritorii, dar nu obligatorii.

Djeami. Al patrulea: a zidi *djeami* și *mezcide*, lucru care nu face parte din poruncile obligatorii[xx], pentru că ei cred că Muhammed printre cele șase atribute ale demnității sale (amintite în *Viața* lui) a primit de la Dumnezeu și pe acela de a preface întreg pămîntul în *djeami*[772]. De aceea, cerul și pămîntul ei nu le înțeleg altfel zidite decît sub forma unei clădiri, spre a închipui *djeamia*, al cărei *mihrab*, adică altar, este templul de la Mecca și linia *kible*. Din acest motiv ei spun că nu este interzis să se facă *namaz* pretutindeni, cu condiția ca locul să fie curat sau să fie curățat. Iar clădirea băilor, a școlilor, a caselor pentru adăpostirea străinilor, a orfelinatelor și a azilurilor se cuvine să se facă după legea obligatorie[xxx] cu condiția să existe posibilitatea. Altfel însă la ei domnește regula universală: *Evde lazîm djeamide haram*, adică „Ce este necesar acasă nu se cuvine să dai bisericii sau societății"[773].

---

[x] cuprinzînd reguli bisericești
[xx] trebuitoare sau impuse de nevoie
[xxx] necesară

* *Kanūn-nāme.*

Пятое: в нощь *Рамазана* мнят, яко заслужительно больше ясти обаче несть нужно. Но в тыжде нощи больше потети в любострастном деле, по нужде заслужительно есть, зане сия заповедь приналежит к *фарзу*.

И сия убо суть, яже о самом *суннете* предложити имехом. Остася нам рещи о некиих заповедех, яже на двойственном опираются фундаменте, то 217 есть приказуется ово / по божию, ово же по пророческому да творимы будут повелению. Чесо ради и нужда большая надлежит, да соделоваются и свято да соблюдаются и двойственная от них ожидается мзда, юже имеют в настоящем, так и в будущем получити веще.

Глава первая надесять

Яже к *фарзу* и *суннету* приналежат, таяжде суть и нужная и заслужительная

О знаменитейших заслужительных делех в роде. Аще автор[×] *Курана* оное древних прислoвие: «Лживому подобает памятну быти» слышал бы и сенс того добре уразумел бы, может быть многопостояннейший сотворилбыся. Но понеже вещь зело трудна есть, да бы ложь не подлежала по вящшей мере забвению, того ради и последний лжепророк своих уставлений мало или никакоже памятуя, видится все смешивати и в сумнении оставляти. Инде бо глаголет, яко пять оныя мухаммеданския веры кондиции никуюже имут в себе заслугу, зане по нужде и по должности бывают и не суть разве знаки или указания некие, имиже мухаммедане, аки составительным и свойственным различием от протчих народов разнствуют. Ныне же в членах, иже *суннетом* равно яко и *фарзом* узаконяются и так божественным, яко и пророческим повелением заповеданны и человеком наложенны суть и так заслужительны, яко и нужды быти глаголются, преждереченная изменяя и возобновляя, между первейшими заслужительными деяниями теж муслиманисма кондиции сочисляти не сумнится и аки духовные добродетели, имиже человецы рай получити могут, на осьми райских вратах написанны быти учит, сиречь в таком разуме, да аще кто едину из тех добродетелей паче других исполняя явится, чрез врата оной добродетели соименные и в рай внити имать. Киеже мнятся быти добродетели оные или якоже мы нарицати обыкохом, дела заслужительные, хотя в главе *О раи* уже показаны суть, обаче, зане зде намерение имеем дела оные заслужительные пространнее истолковати, паки исчислити их не обленимся.

Первейшие убо заслужительные дела, яже и *фарз* и *суннет* судятся 218 быти / суть осмь, ихже трое вземлются от пяти кондиций веры, си есть: исповедание веры, странствование в Мекку и *зеккят*, раздаяние пятьдесятыя части имений в милостыню, о нихже довольно на своих местех речеся. Пять же последующие суть отменные от них, а имянно сие: 1. дело покаяния; 2. повиновения; 3. воздержания; 4. крепости; 5. мученичества. Сие убо суть добродетели многозаслужительные, яснее зде истолковати восприимем, по елику у них разумеются, яко теми рай получается.

[×] творец

Al cincilea: ei socotesc că în noaptea *Ramazanului* este meritoriu să mănînci mai mult, dar nu e obligatoriu. Dar să te osteneşti în aceaşi noapte mai mult în acte senzuale din obligaţie este meritoriu, pentru că porunca aceasta ţine de *farz*.

Aşadar, acestea am vrut să le arătăm anume despre *sunnet*. Ne-a rămas să mai vorbim despre unele porunci care se sprijină pe două temeiuri, adică
despre cele ce trebuie să fie făcute şi din porunca lui Dumnezeu, şi din cea 217
a Profetului. De aceea şi necesitatea de a le împlini şi a le păzi cu sfinţenie este mai mare, dar şi răsplata aşteptată de la ele este îndoită, avînd s-o primească atît în acest veac, cît şi în cel viitor.

Capitolul al unsprezecelea

Cele ce ţin atît de *farz*, cît şi de *sunnet*, fiind şi obligatorii, şi meritorii

Despre cele mai însemnate fapte meritorii din societate. Dacă autorul× *Curanului* ar fi auzit zicala celor din vechime: „Celui mincinos i se cuvine să aibă memorie" şi ar fi înţeles bine tîlcul ei, poate că ar fi devenit mult mai statornic[în păreri]. Dar fiind lucru foarte greu ca minciuna să nu fie supusă în cel mai înalt grad uitării, şi ultimul pseudoproroc, ţinînd minte puţin sau deloc sentinţele sale, se vede că le încurcă pe toate şi le lasă sub îndoială. Într-un pasaj el zice că cele cinci cerinţe ale credinţei muhammedane n-au nici un merit în sine pentru că se fac din obligaţie şi din datorie, nefiind decît semne sau indicii care arată deosebirea orînduielii şi specificul prin care muhammedanii se diferenţiază de celelalte popoare. Iar acum, în articolele legiuite atît ca *sunnet*, cît şi ca *farz*, fiind astfel rînduite şi impuse oamenilor atît de porunca dumnezeiască, cît şi de cea proroocească şi considerate atît ca meritorii, cît şi ca obligatorii, modificînd şi reînnoind cele spuse mai înainte, nu pregetă să cuprindă aceleaşi cerinţe ale credinţei musulmane printre cele mai de frunte fapte meritorii ca pe nişte fapte spirituale prin care oamenii pot obţine raiul, învăţînd că sînt scrise pe cele opt porţi ale raiului, în sensul că dacă cineva va împlini una dintre acele fapte bune mai mult decît pe altele prin porţile cu numele acelei fapte bune va intra în rai. Iar care se socotesc a fi acele fapte bune, sau cum ne-am obişnuit noi să le numim faptele meritorii, nu ne vom lenevi a le enumera din nou, deşi în capitolul *Despre rai* [774] au fost deja arătate, pentru că aici avem de gînd să tîlcuim mai pe larg.

Cele mai de seamă fapte meritorii socotite a fi şi *farz*, şi *sunnet* / sînt 218
opt, dintre care trei sînt luate dintre cele cinci condiţii ale credinţei, adică: mărturisirea credinţei, pelerinajul la *Mecca* şi *zekkeat* — deci împărţirea părţii a cincizecea din avere, ca milostenie, despre care s-a vorbit destul la locurile respective [775]. Iar celelalte cinci care urmează sînt deosebite de ele, şi anume: 1. pocăinţa; 2. supunerea; 3. înfrînarea; 4. tăria; 5. mucenicia. Deci aceste cinci fapte bune sînt foarte meritorii. Le vom explica aici mai clar, întrucît ei cred că prin ele se obţine raiul.

× creatorul

Покаяние. Первая убо по исповедании веры добродетель числится у мухаммеданов деяние или действо покаяния, еже *Курановым* наречением *тевбе истигфар* называется (то есть покаяние с воздержанием, еже впредь не грешити). Есть же двоякий у них покаяния образ, един убо аки ординарный и найпаче употребительный, егоже толико крат повторити долженствуют, еликожды *абдест* или *гусл* приемлюще дневные хотят творити молитвы. И сим ординарным покаянием прощения от бога просят, так волею, яко и неволею в ведении же и в неведении соделанных грехов. Веруют бо, яко вся та заглаждаются сокрушением совести и сим воздыхательным речением: *Аг, я Реббим!*, «Ах или о, Господи мой!» и водным омовением, зане твердо веруют, яко тем пятна греховные и окаляния в теле (а не в души) воображенные измываются и стираются. Паки елижды кто в законе или в заповедех закона нечто прегрешит, толико крат сие повторяет покаяние и толикож крат (аще бы и до тысящи крат в день случилося) мнит, яко отпущается ему от бога. Утверждают бо теологи их, яко хотя другие райские врата (ихже в описании рая осмь показахом быти) и заключаются, ниже отверзутся, сиречь по добрым или злым человека делам, врата же покаяния николиже заключатся николиже вход в них грешником запрещен быти имеет. Того ради глаголют, яко в сей жизни скверны греховные в теле воображенные покаянием, в будущей же жизни чистилищным огнем *Араф* рекомым очищаются, таже ко вратам покаяния приити и конец мук видети могут.

Жесточайшее покаяние. Вторый жесточайший и яко же глаголют, невозвратимый покаяния образ есть, егоже нарицают *тевбей Юсуф Насуф* (покаяние Иосифово и Насуфово), от своих основателей имя приемля. Бывает же сицевое покаяние егда кто в некоем особливом гресе чрез долгое время
219 упражняяся пребывает и толико прилежит к тому, яко / и в народе известно уже будет, например к пиянству, блуду, татьбе, человекоубийству и к протчим смертным грехам. Того ради долженствует покаяние прежде сего сотворити публичное и пред всем парохиальным народом, исповедание показуя, яко сие покаяние и воздержание таковаго греха чинит пред богом и пред человеки, под клятвою и именем законоположников *Юсуфа* и *Насуфа.* Аще ли же кто по таковом покаянии обрящется тойже грех творя, не токмо адских мук (аще и не бесконечных, обаче долготу их единому богу сведому быти утверждают), но и временных виновен явится и тем подлежати будет. Тако питие вина, еже к души за смертный грех имеется а еже к телу пияный на смерть не осуждается, но токмо биен бывает; по таковом же покаянии, по судебному изречению, умрети должен. Тож разумети подобает о чародеех, волхвах и им подобных.

Повиновение или послушание. Вторую по исповедании веры добродетель непщуют быти (и не зле) повиновение, да тем человек под иго божественного закона преклоняет выю, повеления же и заповеди его без роптания и всем сердцем да исполняет. Тако правым судом и по самой правде разумеется, якоже *фетва* о них глаголет: «По повелению божию и течение речное остановляется». Силою того, аще кто самого султана со славою и величеством шествующа *Емриширин* (то есть к повелению или изволению правды) позывати начал бы, всячески на том месте стати долженствует; аще же по услышании позывания шага на три токмо впредь поступит, мнится, яко отвержеся закона, бога и пророка и тако подобало бы ему сотворити обновление исповедания и супружества. Под темже божественного повиновения именем содержится

Pocăința. Deci, prima faptă bună după mărturisirea credinței se socotește fapta sau lucrarea pocăinței, numită prin expresia *Curanului tevbe istihfar* (adică pocăință cu oprirea de a greși mai departe) [776]. Ei au un îndoit chip de pocăință: unul este obișnuit și mai folosit, pe care trebuie să-l repete ori de cîte ori, făcînd *abdest* sau *gusl*, vor să săvîrșească rugăciunile zilnice. Cu această pocăință obișnuită își cer de la Dumnezeu iertare de păcatele făcute atît de voie, cît și fără de voie, întru știință și întru neștiință, căci ei cred că toate acelea se șterg prin îndurerarea conștiinței și prin această vorbă de oftat: *Ah, ia Rebbim* — „Of", sau „O, Domnul meu" [777], și prin spălarea cu apă. Ei sînt într-adevăr ferm convinși că prin aceea petele păcatelor și murdăriile întipărite pe trup (dar nu cele din suflet) se spală și se șterg. Iarăși de cîte ori va greși cineva cu ceva față de lege sau de poruncile legii, de atîtea ori trebuie să repete această pocăință și tot de atîtea ori (chiar de ar fi de o mie de ori pe zi) socotește că i se iartă lui de către Dumnezeu. Căci spun teologii lor că, deși alte porți ale raiului (despre care în *Descrierea raiului* am arătat că sînt opt) se vor închide și nu se vor mai deschide după faptele bune sau rele ale omului, totuși ușile pocăinței nu se vor închide niciodată și că intrarea păcătoșilor prin ele nu va fi niciodată oprită; mai spun ei că întinăciunile păcătoase întipărite în trup se curăță în această viață prin pocăință, iar în viața cea viitoare prin focul purgatoriului zis *Araf* și că astfel se poate ajunge la ușile pocăinței și vedea sfîrșitul chinurilor.

Pocăința cea mai aspră. Al doilea, cel mai aspru mod de pocăință și, după cum zic ei, irevocabil este acela pe care îl numesc *tevbei Iusuf Nasuf* (pocăința lui Iosif și a lui Nasuf) [778], care-și ia numele de la inițiatorii ei. Această pocăință se face cînd cineva petrece într-un anumit păcat cu care s-a îndeletnicit multă vreme și stăruiește atît de mult în el încît este/cunoscut și de 219
popor, de exemplu în beție, curvie, furt, ucidere de oameni și alte păcate de moarte. De aceea, mai înainte de aceasta el trebuie să facă o pocăință publică și o mărturisire înaintea întregului popor din parohie, arătînd că această pocăință și abținerea de la un asemenea păcat o face înaintea lui Dumnezeu și înaintea oamenilor sub jurămînt și în numele legiuitorilor *Iusuf* și *Nasuf.* Iar dacă cineva după o astfel de pocăință va fi găsit săvîrșind același păcat, se va arăta vinovat nu numai de muncile iadului (nu de cele fără sfîrșit, dar se spune că durata lor e cunoscută numai unuia Dumnezeu), ci și de cele vremelnice, și va fi supus lor. Astfel este băutul vinului, care cît privește sufletul e socotit păcat de moarte, dar cît privește trupul cel beat nu se condamnă la moarte, fiind numai bătut; după o astfel de pocăință însă, potrivit hotărîrii judecătorești, trebuie să moară. Același lucru trebuie înțeles și despre fermecători, vrăjitori și cei asemenea lor.

Supunerea sau ascultarea. A doua faptă bună după mărturisirea credinței o socotesc a fi (și nu rău) supunerea, pentru că prin ea omul își pleacă cerbicia sub jugul legii dumnezeiești și împlinește poruncile și povețele ei fără cîrtire și cu toată inima. Astfel se înțelege prin dreapta judecată și după dreptatea însăși, după cum grăiește *fetva*: „Din porunca lui Dumnezeu, și curgerea rîului se oprește". În virtutea aceleia oricine, afară de sultanul însuși, mergînd cu slavă și măreție, cînd începe a se striga *Emrișrin* (adică „La poruncă" și „La voința dreptății") [779], trebuie cu orice chip să se oprească pe loc; iar dacă după ce a auzit strigarea va merge înainte numai trei pași e socotit că s-a lepădat de lege, de Dumnezeu și de proroc, și astfel trebuie să facă înnoirea mărturisirii și a căsniciei. Sub același titlu al supunerii dumnezeiești se cu-

повиновение и султану, судии и иным начальникам и дел гражданских управителям. Чесо ради аще султан единого *чауша* или *капуджибаши* с указом своим к величайшему паше пошлет и главы его востребует, хотя и может убежати или каким-либо образом спасти себе от беды смертныя, обаче по заповеди сей повиновения добровольно дает руки своя на связание и главу на отсечение. Таковым делом верует, яко чрез врата повиновения в рай внити имеет. Аще же того не сотворит, изъявит себе противна богу, пророку и султану и рай погубит.

Под темже именем содержится воев, учеников и иных законников к
220 начальникам, учителям и старейшинам своим повиновение./ Чесо ради, аще капитан имущий наказати рядового воина речет: *Ешколсун иола* «Да радуется на пути своем» (то есть веселым да приимет сердцем, еже ему по регуле учения должно быти), воин оный сам на земли простершися и никим же держимый биение недвижим претерпети долженствует. Не сотворивый же тако, не токмо воинскую честь и жалованье погубит, но и бога и пророка лишивыйся наречется. Но о сих множайшая узриши в главе *О воинском учении*.

Так ученик своему учителю и художнику и всякий мухаммеданин в каком-либо чину будет своему начальнику и судии законники же своим властям или шеихам повиноватися крепко обязуются. Возроптавый же тогда абие услышит *Гяур олди* («Безверным сотворился»). Зри и о сих яснее в главе *О законниках*.

И сия, якоже мню, вящшая и действительнейшая вина есть, еяже мухаммедане а найпаче отманский род придержащеся, царство свое в толикое приведоша пространство и славу. А отнели же начаша сию повиновения заповедь презирати (яко многажды паши главы своея присланному чаушу до повторной присылки на дающе бунтовщики бывают) от того времени и оружие их ослабевати и неприятелю уступати видится. О, да бы найпаче горячесть оного повиновения устывала в них на всяк день, царство бо чрез непослушание токмо разделяется и не погибает, аще не первее само на ся разделено будет. Ибо самые истиннословящие уста Господа Спасителя предрекоша, яко «Всякое царство, разделшееся на ся, то есть императорам и законодавцем своим неповинующееся, стояти не может».

Воздержание. Третия из сих добродетелей есть, юже *мени нефс* (воздержание вожделения от всякого нелепотного вожделеемого) нарицают. Сея деяние превеликие содержит трудности, зане в истолковании оного *Куран* и толковники его зело не постоянствуют. Якоже бо заповедуется воздержание, такт повелевается мухаммеданом, да не како *гадри нефс* или *зулми нефс* (то есть утеснение и тиранство на свое вожделение) сотворят. Но первее о воздержании от всякого нелепотного вожделеемого речем.

Под именем воздержания содержатся вся нелепотная, и от бога да не будут соделоваема возбраненная, якоже убийства, прелюбодеяния, любодеяния, татьбы, хищения[×], отмщения, пития, неподобающая яствия, лакомство, гуляния тщетные и неполезные, излишние издвижения и преизбыточные одеж-
2 21 ды и иная сим подобная. Но сих добродетелей/древо коль сухо и бесплодно есть у мухаммеданов, мню всем известно, хотя многие из них обретаются зело воздержны и поистинне от всех удаляющиися. Чесо ради о богатстве,

[×] грабежи

prinde şi supunerea faţă de sultan, judecător şi alte căpetenii şi administratori ai treburilor civile. De aceea, dacă sultanul va trimite pe un *ceauş* sau *capugibaşî* [780] cu porunca sa la cel mai mare paşă şi-i va cere capul, acesta chiar dacă poate fugi sau scăpa în vreun fel de primejdia morţii, după porunca aceasta a supunerii de bunăvoie, îşi dă mîinile spre legare şi capul spre tăiere. Printr-o astfel de faptă el crede că va intra în rai prin porţile supunerii. Iar de nu va face acest lucru, se va arăta potrivnic lui Dumnezeu, Profetului şi sultanului şi va pierde raiul.

Sub acelaşi nume se cuprinde şi supunerea oştenilor, ucenicilor şi a unor călugări faţă de căpetenii, dascăli şi cei mai bătrîni./ De aceea, dacă un că- 220
pitan care are de pedepsit un oştean de rînd va zice *Eşkolsun iola* [781], „Să se bucure în calea sa" (adică să primească cu inima veselă ceea ce i se cuvine după rînduiala învăţăturii), oşteanul acela trebuie să se întindă singur pe pămînt şi neţinut de nimeni să sufere nemişcat bătaia. Iar cel ce nu va face astfel îşi va pierde nu numai cinstea ostăşească şi simbria, ci se va socoti lipsit şi de Dumnezeu, şi de Profet. Dar despre acestea vei vedea mai multe în capitolul *Despre instrucţia militară*.

Astfel, ucenicul se obligă a se supune cu tărie învăţătorului său şi meşterului, şi orice muhammedan de orice rang ar fi mai-marelui său şi judecătorului, iar călugării mai-marilor lor sau şeicilor. Iar cel ce va cîrti atunci va auzi îndată *Ghiaur oldi* („Te-ai făcut necredincios") [782]. Vezi despre aceasta mai clar în capitolul *Despre călugări*.

După cum socotesc eu, aceasta este cea mai mare şi mai eficientă condiţie pe care respectînd-o muhammedanii, dar mai cu seamă neamul otoman, au reuşit să aducă împărăţia lor la o astfel de întindere şi slavă. Iar de cînd au început a dispreţui această poruncă a supunerii (căci de multe ori paşii, nedînd ceauşului trimis capul lor, pînă la a doua trimitere devin rebeli), de atunci se vede că şi armele lor slăbesc şi cedează duşmanului. O, de s-ar răci în ei mai ales fierbinţeala acelei supuneri în fiecare zi, căci împărăţia numai prin neascultare se destramă, şi nu piere de nu se dezbină mai întîi. Căci însăşi gura de adevăr cuvîntătoare a Domnului a prezis că „Orice împărăţie care s-a dezbinat, care nu se supune împăraţilor şi legiuitorilor săi nu poate să stea" *.

Înfrînarea. A treia din aceste virtuţi este cea numită *meni nefs* (înfrînarea poftei de la orice dorinţă necuviincioasă)[783]. Împlinirea acesteia cuprinde foarte mari greutăţi, pentru că în tîlcuirea ei *Curanul* şi tîlcuitorii lui sînt foarte nestatornici. Căci, după cum se porunceşte înfrînarea, tot aşa se mai porunceşte muhammedanilor ca nu cumva să facă *hadri nefs* sau *zulmi nefs* (adică strîmtorare şi tiranie asupra poftei lor) [784]. Dar să vorbim mai întîi despre înfrînarea de la orice poftă necuviincioasă.

Prin înfrînare se înţelege [abţinerea de la] toate cele necuviincioase şi a căror săvîrşire este oprită de Dumnezeu, precum uciderile, destrăbălările, desfrînările, furturile, răpirile[x], răzbunările, băuturile, mîncările necuvenite, lăcomia, plimbările zadarnice şi nefolositoare, cheltuielile peste măsură şi hainele de prisos sau altele asemenea./Dar cît de uscat şi fără de rod este la mu- 221
hammedani pomul acestor virtuţi socotesc că este cunoscut tuturor, deşi mulţi dintre ei sînt foarte înfrînaţi şi se îndepărtează cu adevărat de toate acestea. De aceea, cei care nu se îngrijesc de bogăţie, de lume şi de ei înşişi,

ˣ jefuirile

* *Matei*, 12, 25; *Luca*, 11, 17.

о мире и о себе самих небрегущии и от всех вещей и дел мирских уклоняющиися жизнь им нарицаемую *киошенишин* (сидение в углу, то есть уединенное пребывание) избраша. Во истинну сказую, яко видех человека во храме Святыя Софии, егоже сказоваху от 28 лет николиже из притвора храма исшедша, разве для нужды телесныя и во время 24 часов весь *Куран* прочитывати обыкша.

Мнози такожде и купечествующии назначают себе известное прибытков число, сиречь елико может от своих си денег живот и дом свой хотя мерно[x] довольствовати. И аще кто вящшую цену хотел бы дати им, не приемлют, сказующе себе довольных быти прибытком по расположению десяти к одинатцати или двенатцати. Но редко таковый финикс в Туркии[xx] явится. Под сим воздержания претекстом[xxx] вымышлены суть у них многие законников (ихже *дервишами* называют) секты, о которых в особной речется главе. И те мало что разнствуют от наших торжищей придержащихся[xxxx] (не глаголю о правдивых и по своим правилам ходящих и послушливых) монахов.

Тиранство на вожделение. От другия страны велия раждается трудность, зане *Куран* повелевает, да не кто желанию любострастия своего и похоти обиду и утеснения сотворит. Глаголют бо, яко бог ничтоже невозможное заповедал человеку и то изрядно, но зле присовокупляют, яко несть возможно человеку лишити себе вожделения своего. Откуду заключают, яко часть дати подобает естественному вожделению. Аще же кто того не сотворит, равно согрешит, аки бы не единого же учинил воздержания. Чесо ради благия совести человек или странный законник не имущий своея, ниже могущий имети жены, аще честную на градской улице узрит матрону[xxxxx] и возгоревся вожделения пламенем воспросит от нея прохлаждения, токмо да будет *Аллаг ашкыне*, то есть «В любовь божию» (о, безбожного речения!), она же не учинит ему в том довлесотворения службу, вознепщуется, яко тяжко согрешила, зане тиранство сотворила вожделению законника, не утолив оное простертием себе. Тако первый образец сея изрядныя мухаммеданския добродетели даде сам Мухаммед и дщерь его Фатма, иже несколько тысящь воев, страждущих
222 тиранство / вожделения и неукротимое желание совокупления с женами их, простертием телесе своего бодрственно утолиша и угасиша, о чем пространно рехом в главе *О чудесах его*.

Препираются жестоко теологи мухаммеданские о уставе жития некиих дервишев, которые красноличных отроков (ихже они *киочек* нарицают) себе стяжавают и с теми возлегают, обаче глаголют, яко желание токмо возбуждают, а не довлетворят оному (от древнейших греков сей любления образ нарицается любовь платоническая) едина часть теологов таковыя есть опинии, яко возбуждение оное вожделения и от действа греха воздержание есть аки храбрственная сила и крепость, яже едина получает почесть победы над своим си вожделением и зато ожидается велие мздовоздаяние. Чесо ради и постящеся, прежде даже не приидет время разрешения, обычай имеют уготовляти стол и брашна по реченному, все же домашние и гости, аще случатся, похотне и аки песиим гладом истомленни, очесы и взором поглощати видятся, паче же и частицы хлеба ко устам приносят и аппетит[xxxxxx] тысящьми образов

---

[x] без излишества или по среднему
[xx] Турецкой Земли
[xxx] подлогом
[xxxx] волочащихся
[xxxxx] жену
[xxxxxx] хотение ясти

care se abţin de la toate lucrurile şi treburile lumeşti şi-au ales o viaţă numită *kioşenişin* (şederea în ungher, adică petrecerea însingurată) [785]. Cu adevărat vă spun că am văzut un om în templul Sfintei Sofia, despre care spuneau că de 28 de ani n-a ieşit niciodată din pridvorul templului decît pentru nevoia trupului şi în 24 de ore obişnuia să recite tot *Curanul*.

În acelaşi fel mulţi negustori îşi fixează un anumit procent la cîştiguri, deci cu cîţi bani dintr-ai lor să-şi înmulţească moderat [x] viaţa şi casa, şi dacă cineva ar vrea să le dea un preţ mai mare nu primesc, spunînd că se mulţumesc cu cîştigul de zece sau unsprezece sau douăsprezece [procente], după caz. Dar un astfel de fenix rareori va apărea în Turcia [xx]. Sub acest pretext[xxx] al înfrînării sînt născocite la ei multe secte ale călugărilor (pe care îi numesc *dervişi*), despre care se vorbeşte într-un capitol special [786]. Iar aceia se deosebesc cu puţin de călugării noştri care bîntuie [xxxx] prin pieţe (nu mă refer la cei autentici care umblă după rînduielile lor şi sînt ascultători).

Tirania asupra poftei. Pe de altă parte se naşte o mare greutate din faptul că *Curanul* porunceşte ca nimeni să nu facă supărare poftei şi îngrădire dorinţei sale de senzualitate. Căci ei spun că Dumnezeu n-a poruncit omului nimic cu neputinţă, şi aceasta e bine, dar rău adaugă că omului nu-i este cu putinţă a se lipsi de pofta sa. De unde conchid că trebuie să dai parte poftei trupeşti, iar dacă cineva nu va face acest lucru va păcătui ca şi cum n-ar fi făcut nici o înfrînare. De aceea un om cu conştiinţă bună sau un călugăr peregrin care n-are femeia sa şi nici n-o poate avea, de va vedea pe uliţa cetăţii o doamnă[xxxxx] cinstită, aprinzîndu-se de flacăra poftei, va cere de la ea răcorire, numai să fie *Allah aşkîne* [787], adică „De dragul lui Dumnezeu" (o, vorbă fără Dumnezeu!), iar dacă ea nu-i va face îndată serviciul de a-l satisface, se va socoti că a păcătuit greu, pentru că a făcut tiranie poftei călugărului şi nu i-a potolit-o prin supunerea sa. Astfel, prima pildă a acestei frumoase virtuţi muhammedane a dat-o însuşi Muhammed şi fiica lui Fatma, care în chip neobosit au potolit şi stins tirania poftei şi dorinţa nedomolită de împreunare cu femeile lor a cîtorva mii de oşteni/prin oferirea 222
trupului lor, despre care lucru mai pe larg am vorbit în capitolul *Despre minunile lui* [788].

Cumplit se ceartă teologii muhammedani cu privire la rînduiala vieţuirii unor dervişi care-şi procură băieţi frumoşi la faţă (pe care îi numesc *kiocek*) [789] şi se culcă cu ei zicînd că numai îşi aţîţă dorinţa, dar n-o satisfac (la grecii antici acest fel de iubire se numeşte iubire platonică). O parte din teologi este de părere că aţîţarea acelei pofte şi abţinerea de la săvîrşirea păcatului este un semn de curaj şi o tărie, care singură capătă cinstea victoriei asupra poftei proprii şi se aşteaptă la o mare răsplătire pentru aceasta. De aceea şi cînd postesc au obiceiul să gătească masa şi mîncările înainte de a sosi vremea dezlegării, după cum s-a spus, iar toţi ai casei şi oaspeţii ce se vor întîmpla, chinuiţi de poftă şi de o foame ca de cîine, sînt văzuţi că înghit cu ochii şi cu privirea, ba încă şi bucăţile de pîine le duc la gură aţîţîndu-şi apetitul[xxxxxx] şi stimulîndu-l în mii de feluri. Se spune că şi în inde-

---

[x] fără prisos sau măsurat
[xx] Ţara Turcească
[xxx] pricină falsă
[xxxx] care hoinăresc
[xxxxx] femeie
[xxxxxx] dorinţa de a mînca

возбуждают и поощряют. Сказуется, яко и в нощных обучениях подобные с своими наложницами прелюдии[×] некие и предначинания имущего по том быти сладчайшего совокупления творят, смехотворствующе и друг друга взаимно щекощуще и любострастие в себе возбуждающе, зане мнят яко и дело по том ощутят сладостнейшее и заслуги у бога для исполнения воздержания и продолжения времени вящшие имети будут. Другие сей опинии суть противны, иже глаголют, яко болий грех есть, что сицевое тиранство творят телу своему и сердечному желанию, неже аще бы кто самый грех делом исполнил. Хотя в месяце *Рамазан* сие творити заслужительно есть, сиречь егда время кратко есть да близ вечера чрево и вся подчревесная раздражит, по захождению бо солнца вожделению своему и похоти безбедно и по достоинству довлетворити леть есть. Но от таковых таковая и да будут, мы же к последующим обратимся.

Крепость. Кепость (яже в *Нравоучительных* Аристотелевых первое между иными добродетельми имеет место) *Курановым* диалектом двояко называется и двояко разумеется: *джигад*, то есть поход на войну или брань святая, и *газа*, то есть сила, крепость храбрственная, еюже неверные и супостаты веры мухammеданския побеждаются, порабощаются и убиваются. Под обоим именем и
223 вещию, так божественным, яко и человеческим приказанием,/ толь жестоко мухаммеданом повелевается, яко аще кто мыслию токмо от сея отвратится, за неверного и отступника вменится. Чесо ради всякий поход и восприятие войны под именем *нетии газа* (намерения и хотения победы для умножения веры) всегда ни везде и против всякого неприятеля не токмо невозбранно имеют, но еще в грех смертный вменяется, аще о том не потщатся, когда добрая окказия есть и благополучие не инако, аки бы который воин во время битвы полк свой и стан оставил.

И того ради твердый и вечный мир с христианы им возбранен и непозволен есть, понеже *Куран* повелевает неверных всячески или порабощати, или к мухаммедисму обращати, яже аще быти не могут без всякого человеколюбия и милосердия убивати. И сие есть тоя добродетели деяние, еже называется *газа* или в множественном числе *газават* и иже оную духом и делом совершит, обещавается ему внитие в рай чрез врата добродетели оной соименные и *гази*, то есть «витязь, победитель врагов божиих» нарицается. Чесо ради когда мухаммеданом случается для превеликих некиих нужд, мир постановляти со князи христианскими, оный мир не инаков бывает, разве как волка с овцом, юже хотеи растерзати, довольну обретает причину с того единого, яко оная бедная воду из тояжде реки с волком хотя по течению воды много нижше пиющи, всю реку возмутила. Сиречь довольно есть христианским князем имя Христа, бога отца, единородного сына исповедати и Мухаммедову книгу и пророчество отметати, за сию бо едину и самую вину по муфтиеву изречению (еже есть *Курана* изложение и истолкование некое) постановлятся[××], яко всех немухаммеданов, даже до единого убивати подобает, яко явных врагов божиих. От чего кроме позволения к похищению и разорению, кроме заслуги умноженныя суперстиции, еще и титло *гази* и наследника рая к себе присовокупляют, яже хотя по общему токмо всех народов суду, соблюдати хотели бы и соседей своих в своих им пределех тихо и безмятежно жизнь

[×] предигарния
[××] узаконяется

letnicirile nocturne unii fac cu ţiitoarele lor tot felul de zgîndăriri şi preludii[×] ale preadulcii împreunări ce va urma, glumind grosolan, gîdilîndu-se unul pe altul şi aţîţînd în ei senzualitatea, socotind că şi actul îl vor simţi mai plăcut şi vor avea şi mai mari merite la Dumnezeu pentru împlinirea înfrînării şi lungimea timpului. Alţii sînt contra acestei opinii, zicînd că este mai mare păcatul să-şi facă o astfel de tiranie trupului şi dorinţei inimii decît dacă ar săvîrşi păcatul cu fapta. Dar este meritoriu a face acest lucru în luna *Ramazan*, cînd timpul este scurt, anume să-şi întărîte pîntecele şi toate cele de sub pîntece, aproape de seară, căci după apusul soarelui este permis ca fără grijă şi după merit să-ţi satisfaci dorinţa şi pofta. Ajungă însă despre acestea, iar noi să ne întoarcem spre cele ce urmează.

Tăria. Tăria (care în *Eticele* lui Aristotel ocupă primul loc între celelalte virtuţi) * în dialectul *Curanului* se numeşte şi se înţelege în două feluri: *djihad*, adică purtarea războiului sau luptei sfinte, şi *gaza*, adică puterea, tăria vitejiei prin care cei necredincioşi şi adversarii credinţei muhammedane sînt învinşi, supuşi şi ucişi [790]. Prin amîndouă numele li se porunceşte muhammedanilor atît cu porunca dumnezeiască, cît şi cu cea omenească/
un lucru foarte cumplit, anume că dacă cineva numai cu gîndul se va în- 223
toarce de la aceasta, va fi socotit necredincios şi apostat. De aceea, fiecare campanie şi acţiune războinică ostaşii o numesc *netii gaza* (intenţia şi vrerea victoriei pentru răspîndirea credinţei) [791]; pe aceasta ei o au nu numai necurmată totdeauna, pretutindeni şi împotriva oricărui inamic, dar dacă nu se vor îngriji de ea cînd au ocazie bună şi noroc se socoteşte păcat de moarte, ca atunci cînd un oştean şi-ar părăsi în timpul bătăliei regimentul şi tabăra.

Iată de ce le este interzisă şi neîngăduită o pace trainică şi veşnică cu creştinii, întrucît *Curanul* porunceşte a-i supune cu orice chip pe cei necredincioşi sau a-i converti la muhammedanism**, iar dacă nu se va putea acestea a-i ucide fără nici o omenie şi milă. Aceasta este fapta virtuţii numită *gaza* sau la plural *gazavat*, şi celui ce o face cu duhul şi cu fapta i se va făgădui intrarea în rai prin porţile cu acelaşi nume ca aceea şi se va chema *gazi*, adică viteaz [792], învingătorul vrăjmaşilor lui Dumnezeu. De aceea, cînd li se întîmplă muhammedanilor ca pentru nevoi foarte mari să încheie pace cu prinţii creştini, o asemenea pace nu este decît aceea a lupului cu oaia, pe care vrînd s-o sfîşie găseşte un motiv suficient în faptul că ea,biata, a băut apă din acelaşi rîu cu lupul şi, cu toate că băuse cu mult mai jos pe cursul apei, a tulburat tot rîul. Aşadar e de ajuns prinţilor creştini să mărturisească numele lui Hristos, Fiul unul născut al lui Dumnezeu Tatăl, şi să respingă cartea şi prorocia lui Muhammed; pentru această singură vinovăţie, după zisa muftiului (una dintre expunerile şi interpretările *Curanului*) se hotărăşte[××] că se cuvine a omorî pe toţi nemuhammedanii, pînă la unul, ca pe nişte vrăjmaşi vădiţi ai lui Dumnezeu. De unde îşi arogă, pe lîngă îngăduinţa de a răpi şi a distruge, pe lîngă meritele înmulţirii superstiţiei, şi titlul de *gazi* şi moştenitor al raiului. Iar dacă, după judecata tuturor popoarelor, s-ar păzi de aceasta şi şi-ar lăsa vecinii în hotarele lor ca să-şi ducă

× jocuri premergătoare
×× se legiferează

* Aristotel, Ἠθικὰ Νικομάχεια, III, 9, 1115 a.
** Cf. *Coran*, II, 190—193.

провождати попустили бы в преступление и грех смертный им вменилобыся. Но понеже номерение имеем в особливой главе рещи о *Образе постановления мира мухаммедан с христианами* и о вымышлении причин нарушения тогожде, зде множайшая приложити оставихом. Да видим же последнюю их добродетель, яже есть мученичества./

224 *Мученичество.* Мученичество *шегадет*, мученик же *шегит* арапским глаголется языком. Под сим генеральным[×] именем седмь иные виды или роды подчиненные в мухаммеданской религии назнаменоватися видим. И во первых убо высошайшего степени и чести той есть мученик, иже умрет на брани противу христиан о котором *Куранское* сицевое есть постановление: «Аще убиеши, *гази*, то есть победитель, аще убиен будеши *шегит*», то есть мученик будеши, сиречь во обоих щастливый, зане по обоему действу в райские врата внити уповают.

Вторый степень мученичества есть егда кто шествуя в Мекку на пути умрет, сиречь труд толь долгого пути и иных (ихже в главе *О странствовании в Мекку* изочтохом) трудностей и поты, аки за некоего мучителя вземлюще, иже яко всезлобнейший супостат привнесением смерти предложенный им путь запят и пресече, аки бы кто неприятельскою рукою на войне убиен был и лишився имени *гази* мученик чрез излитие крови сотворился.

Третий степень есть, егда кто неправедно и без показанныя о преступлении вины от султана, от паши или от иных начальников, неповинен сыи убиен есть, называется же мученик, понеже за правду (еже есть самого бога имя) претерпе тиранство смерти.

Четвертый степень есть, егда кто от разбойников или от кого-либо иного (токмо чтоб сам он не был причиною ссоры и враждебства) на пути на улице убиен будет.

Пятый степень есть, егда кто от моровыя язвы или от епилептическия болезни умирает, зане мухаммедане веруют, яко язва моровая воздвизается от демонов *джины* им нарицаемых (о нихже инде induce речется), которые попущением божиим нападают на род человеческий и елико гноеватых мест на теле болящего обрящется, толико и ран от демонов наложенных ему быти веруют. Того ради и бегати возбраненно им есть во время морового поветрия, мнят бо, яко аще бы то чинили, тыл[××] бы врагам показывали и мученичество презирали бы. Но в вещех натуральных искуснейшии ведая моровую язву быти из болезней *емразии сари*, то есть заразительных[×××], зело опасно уступают и в сицевое болезньми дышущее время на преградия и веси отходят.

Некогда на сие сумнение требована бысть от муфтия *фетва* (то есть судебная сентенция), что бы творити подобало во время морового поветрия, бегати ли, или в доме пребывати? Коварный убо, но и натуральных вещей/
225 искусный муфти двояко отвеща: «Кто, рече, в ветхом и диры имущем обитает намете во время дождя, где несть капели тамо да укрывается». На сей ответ паки вопрошенный: «Аще под единым единого небеси наметом все обитаем, камо бежати подобает?» Отвеща: «Аще желаеши спасения твоего, оное при краях (то есть, далече от собрания человеческого) обрящеши». По-

[×] общественным
[××] зад
[×××] прилепчивых

o viață lină și netulburată, acest lucru li s-ar socoti drept crimă și păcat de moarte. Dar cum avem de gînd să vorbim într-un capitol special *Despre modul muhammedan de a încheia pacea cu creștinii* [793] și despre născocirea motivelor de a o încălca, am renunțat să adăugăm aici mai multe. Să vedem deci ultima virtute, aceea a muceniciei./

Mucenicia. În limba arabă mucenicie se spune *șehadet,* iar mucenic *șehit*[794]. Sub aceste denumiri generale[x] vedem că în religia muhammedană se înțeleg alte șapte feluri și specii subordonate. Mai întîi, deci, mucenic în treapta și în cinstea cea mai înaltă este acela care va muri în război împotriva creștinilor, despre care lucru există următoarea hotărîre a *Curanului* *: „Dacă vei ucide, vei fi *gazi*", adică învingător, „Dacă vei fi ucis, vei fi *șehit*", adică mucenic, deci fericit în amîndouă cazurile [795], pentru că după săvîrșirea amîndurora nădăjduiesc să intre pe porțile raiului. 224

A doua treaptă a muceniciei este a muri pe drum în timpul călătoriei la Mecca. Osteneala unui drum atît de lung și a celorlalte greutăți (pe care le-am enumerat în capitolul *Despre pelerinajul la Mecca*) [796] și sudorile sînt considerate ca un chin care, ca un prea rău vrăjmaș aducător de moarte, i-a pus piedică în drumul ce și l-a propus și i l-a curmat, ca și cum cineva a fost omorît în război de mîna dușmanului și, lipsindu-se de numele de *gazi,* s-a făcut mucenic prin vărsarea sîngelui propriu.

A treia treaptă este cînd cineva e ucis nevinovat de sultan, de pașă sau de alte căpetenii și se cheamă mucenic pentru că a suferit tirania morții pentru dreptate (care este numele lui Dumnezeu însuși).

A patra treaptă este cînd cineva va fi omorît pe cale sau pe uliță de către tîlhari sau de către altcineva (dar să nu fi fost el însuși cauza unei certe sau dușmănii).

A cincea treaptă este cînd cineva moare de ciumă sau de epilepsie, pentru că muhammedanii cred că ciuma este iscată de către demonii numiți la ei *djini* (despre care s-a vorbit în alt loc) [797], care din îngăduința lui Dumnezeu tăbărăsc asupra neamului omenesc. Deci, cred ei, cîte plăgi purulente vor fi pe trupul celui bolnav, atîtea răni au fost aduse de demoni asupra lui. De aceea le este oprit a se feri în timpul molimei ciumei, căci socotesc că dacă ar face aceasta ar întoarce spatele[xx] vrăjmașilor și ar disprețui mucenicia. Însă cei mai pricepuți în lucrurile naturale, cunoscînd că ciuma e din boalele *emrazii sari*[798], adică din cele contagioase[xxx], se feresc cu multă grijă și în timpul cît bîntuie bolile pleacă în suburbii sau pe la sate.

Cîndva, într-o asemenea îndoială, a fost cerută de la muftiu o *fetva* (adică o sentință judecătorească) despre ce anume se cuvine să facă oamenii în timpul epidemiei de ciumă, să fugă sau să rămînă acasă? Muftiul, perfid dar și priceput / în lucrurile naturale, a răspuns în doi peri, zicînd: „Cine locuiește într-un cort vechi și găurit să se ascundă la vreme de ploaie unde nu cad picături". La acest răspuns a fost iarăși întrebat: „Dacă locuim toți sub cortul unic al aceluiași cer, unde se cuvine să fugim?" Răspuns-a: „Dacă-ți dorești scăparea, o vei afla pe la margini" (adică departe de aglomerația oamenilor). Ei cred de asemenea și despre boala epilepsiei că este o tiranie 225

---

[x] de obște
[xx] dosul
[xxx] molipsitoare

* Cp. *Coran,* IX, 52.

добно и епилептическую болезнь веруют быти тиранство демонское (может быть вземлюще из наших *Священных Писаний*) и враждебное озлобление того ради и в сицевой болезни умершии за мучеников имеются.

Шестый степень мученичества единым токмо женам приличествует, которым в рождении умрети случится. Чесо ради баснословят: егда бог проклял Евву, да в болезни родит чада, Евва вопросила бога: «Но аще, рече, в оных болезнех случится мне умрети, кто будет виною смерти и убийцею моим?» аки наводя бога имущего быти виною погибели ея). Отвеща бог: «Вина убо будет змии, ты же, зане терпеливо понесеши тиранство его, дар и мзду мученичества получиши».

Таже седьмый и последний (аще добре памятствую) степень есть мученичество частей тела, сиречь, яко егда кто на брани око, руку или ногу погубит, уста сокрушит и страшную язву восприимет. Чесо ради хвалятся, яко того ради бог попустил, да бы и сам Мухаммед от неприятеля в лице ранен и зуб его тяжким булавы ударением исторжен был, да не како таковаго мученического венца (понеже ниых добродетелей всех венец к совершенству своими заслугами получил бяше) лишенный от здешних переселилбыся. Сего убо мученичества желанием и верою утвердившеся шлем, латы и протчая броня тело покрывающая и защищающая на войне отмещут (оных бо токмо для славопоказания употребляют) оставивше единый щит, меч, копие, стрелы, лук (по том и у них употребление флинт привниде), яко оружие, сущее на поражение, купно и на защищение. К тому еще и ноги до колен и руки даже да лактей обнажати долженствуют те, которые свойиственно по мусулимански и храбрственно битися поощряются. Обаче сие дерзновеннейшие токмо и наипаче янычерское ополчение исполняти обыче. И сия убо о первейших заслужительных делах теченная, довольна да будут./

226

Глава вторая надесять

О иных некиих делех заслужительных

Правда. Кроме вышепомянутых заслужительных, к томужде *фарзу* и *суннету* приналежат правда, милость, милосердие, кротость, смирение, щедроты и протчие добродетели, яже у наших моральные [×] наричутся. Но общее есть погрешение во всех человецех и аки во чреве матерне восприятый и натуральный грех, яко чем кто больше на другого свирепствует, тем больше праведен, милостив и кроток от всех называтися любит и мнит себе такова быти. И хотя всякое племя правды добродетель и похвалы тоя себе единому присвояти обыче, но мухаммеданский а паче отманский род толикое о себе в содержании правды, милости, милосердия, кротости и щедрот завзял мнение, яко сии добродетели нигдеже кроме их чтутся, творимы бывают и обрестися могут. Откуду первый и знаменитейший двора отманского титул есть *Баби адалет* «Порта правды», *Баби алемпенаг* «Порта мира прибежище».

[×] к нравам належащие

demonică (poate luînd din *Sfintele Scripturi* ale noastre) * şi o asuprire duşmănoasă. De aceea şi cei care au murit în această boală sînt socotiţi drept mucenici.

A şasea treaptă a muceniciei se potriveşte numai femeilor cărora li se va întîmpla să moară de naştere. De aceea băsnesc: cînd a blestemat Dumnezeu pe Eva ca să nască în dureri fii, Eva a întrebat pe Dumnezeu: „Dar dacă mi se va întîmpla să mor în acele dureri, cine va fi cauza morţii şi ucigaşul meu?" (făcînd aluzie la Dumnezeu, care ar deveni cauza pieirii ei). Dumnezeu a răspuns: „Vina va fi a şarpelui, iar tu, pentru că vei suferi cu răbdare tirania lui, vei primi darul şi plata muceniciei".

Iar a şaptea şi ultima treaptă este (dacă ţin bine minte) mucenicia mădularelor trupului, adică de-şi va pierde cineva în război ochiul, mîna sau piciorul, îşi va sfărîma gura sau va primi o rană groaznică. De aceea se laudă că pentru aceasta Dumnezeu a îngăduit ca şi însuşi Muhammed să fie rănit la faţă şi să-i fie smuls un dinte de o lovitură grea de buzdugan, ca nu cumva să se fi mutat de aici fiind lipsit de o astfel de cunună de mucenic (pentru că cununa tuturor celorlalte virtuţi pentru desăvîrşire o primise prin meritele sale). Deci, întărindu-se de această dorinţă a muceniciei şi avînd credinţă, la război leapădă coiful, zalele şi restul armurii care acoperă şi apără trupul (pe care le folosesc numai ca să-şi arate slava), lăsîndu-şi numai scutul, sabia, lancea, săgeţile, arcul (mai tîrziu s-a introdus la ei şi întrebuinţarea puştilor), ca arme ce servesc la lovire, dar totodată şi la apărare. Afară de aceasta, cei care au curajul să se lupte cu adevărat ca musulmanii şi cu vitejie trebuie să-şi dezgolească şi picioarele pînă la genunchi şi mîinile pînă la cot. Însă acest lucru obişnuiesc să-l facă numai cei mai îndrăzneţi şi mai cu seamă oastea de ieniceri. Ajungă dar aceste spuse despre cele mai de seamă fapte meritorii./

Capitolul al doisprezecelea 226

Despre alte fapte meritorii

Dreptatea. Afară de virtuţile meritorii menţionate mai sus, de acelaşi *farz* şi *sunnet* ţin dreptatea, mila, îndurarea, blîndeţea, smerenia, dărnicia şi celelalte virtuţi care la ai noştri se numesc morale ˣ. Însă greşeala este generală în toţi oamenii, păcat firesc luat parcă din pîntecele matern, căci cu cît se înfurie mai tare unul asupra altuia, cu atît îi place să se numească de toţi drept, milostiv şi blînd şi se socoteşte că aşa şi este. Şi cu toate că fiecare neam s-a obişnuit să-şi atribuie exclusiv virtutea dreptăţii şi laudele aceleia, neamul muhammedan, dar mai cu seamă cel otoman, asemenea părere de sine şi-a format în ce priveşte ţinerea dreptăţii, milei, îndurării, blîndeţei şi a dărniciei, de parcă aceste virtuţi nu se respectă, nu sînt făcute şi nu se pot afla nicăieri decît la ei. De unde primul şi cel mai însemnat titlu al Curţii Otomane este *Babi adalet*, „Poarta dreptăţii", *Babi alempenah*, „Poarta scăpării lumii" [799],

ˣ ţinînd de moravuri

* *Matei*, 17, 14—18.

Егда по истинне назватися должна есть, «Порта[×] адская зияющая» и «Уста пекельная ненасытимая», яже кровь и вещь чуждую пожираюши, никогдаже насытится и мню, яко николиже насытитися имеет, ниже дивно сие буди тем, иже законоположений мухаммеданских или не слышаша, или не совершенно уразумеша. Ибо якоже многажды увещахом а наипаче в главе *О преимуществах Мухаммедовых* показахом, лжепророк оный научил их, яко христианина и всякого немухаммеданина грабити, пленяти и убивати, не токмо несть грех, но еще за таковая дела и рай наследити имеют. Чесо ради, егда сия творят, мнят яко не зло, но добродетель соделают и божие исполняют повеление. Инако, по Аристотелевой сентенции, никтоже зло творит, разве под восприятием доброго и тако свирепейшее и лютейшее тиранство, от них под видом правды, милости и кротости приемлется, мню, яко никтоже речет согрешати тому, иже не весть себе согрешающа, паче же грех и злодеяние, правду и добродетель быти хвастает. И сия убо о неправедной мухаммедан-
227 ской правде по внешнему: по внутреннему же, далече / иного придержатся пути, юже нарицают *гак* и *шери шериф*, то есть истинна и святая правда. О которой, понеже на ином месте предложити имеем, идеже *О суде и о правде* (юже чрез своих церковников и гражданских судей отправляют) писати будем, множайшая глаголати зде несть потребно.

Щедрота. Щедроту, яже по арапску *сахавет гани керем* нарицается, по просту *джевмердлык* и *муруввет* и иными многими имены называти обыкоша. Аще истинну долженствуем рещи, коликая у них есть лакомства алчба толикаяж, или вящшая и щедрота, которая даже до безмерного, наипаче в султанском дворе восходит имении расточения, тако, яко и в присловие у них проиде: *Бугюн гелен, бугюн гитсун,* то есть «Приходящее сего дня, сего дня и да отъидет». И иное: *Яриндаси Аллаг керим* «Для утрия благ есть бог и щедроподатель». Чесо ради редкая или никая же обрящется у них фамилия (кроме Киоприлиев и Ибрагим Хан-оглыев), которая бы по наследию богата была или отцовския имения стяжала бы, хотя от султана и не будет ограблена и то бо редко случается, еже кому не быти ограблену.

Под машкарою щедроты по вящшей мере почитается плотоугодие, кичение и протчая, безмерному имении расточению последующая. Того ради употребительное у них есть присловие: *Гарам гелди, гарам гитди* «Неправедно пришло, неправедно пошло», то есть сребра, сокровищ и протчих благ, якоже глаголатися обыче, собрание. К тому обычай есть султанам турецким егда с которым-либо князем христианским мир сотворит и чрез посланников его или ординарных, или екстраординарных дары (яже с подтвердительными письмами посылаются) от него яко приятеля примет, положив оные в надлежащую цену такие сам взаимно посылает дары, которые цену восприятых, аще не многим, то хотя малым чем превосходят в том, сиречь разуме, яко не хощет от иного в даянии и щедротах препобежден нпщеватися. Тако паши и протчие нижшего достоинства *агаваты*, аще каковый-либо подарок от кого чрез слугу его присланный получит, николи же слугу оного тща и без подарку (которой *бахшиш* нарицают) отпустит. Сего толь свободного отдарения и иная богословская, паче неже политическая вина есть,
228 ибо по заповедем правосудия (яже глаголются им *фыкг*) всякий дар / и приношение каким-либо образом от иного принятое, *гарам*, сиречь возбраненно

[×] врата или дверь

deşi pe drept ar trebui să se numească „Poarta × deschisă a iadului" şi „Gura nesăţioasă a focului nestins", care nu s-a săturat niciodată să devore sîngele şi lucrul străin şi după socoteala mea nici nu se va sătura vreodată.

Să nu fie de mirare acest lucru celor care n-au auzit de legislaţia muhammedană sau n-au înţeles-o bine. Căci, după cum am arătat de mai multe ori, dar mai ales în capitolul *Despre prerogativele lui Muhammed* [800], pseudo-prorocul acela i-a învăţat că pe creştin şi pe orice nemuhammedan nu numai că nu e păcat a-l jefui, a-l robi şi a-l omorî, ci că pentru asemenea fapte vor moşteni şi raiul. De aceea, cînd fac acestea, ei socotesc că nu fac rău, ci o faptă bună şi că împlinesc porunca lui Dumnezeu. Dar, după sentinţa lui Aristotel, nimeni nu face răul decît percepîndu-l drept bine * şi, astfel, cînd tirania cea mai furioasă şi mai cumplită e considerată de ei ca dreptate, milă şi blîndeţe, socotesc să nimeni nu va spune că greşeşte cel ce nu se recunoaşte pe sine păcătuind, ba chiar se va lăuda că păcatul şi crima lui e dreptate şi faptă bună. Acestea, deci, despre dreptatea cea nedreaptă muhammedană considerată pe dinafară; iar după cele dinlăuntru / se ţin mai departe de 227
altă cale, pe care o numesc *hak* şi *şeri şerif* [801], adică adevărul şi sfînta dreptate. Despre care nu trebuie să mai vorbim foarte mult aici, fiindcă vom vorbi în alt loc, cînd vom scrie *Despre judecată şi dreptate* (pe care ei o distribuie prin ţîrcovnicii lor şi prin magistraţii civili) [802].

Dărnicia. Dărnicia, care în limba arabă se numeşte *sahavet hani kerem*, simplu *djevmerdlîk* şi *muruvvet* [803], s-au obişnuit s-o numească şi cu alţi mulţi termeni. Ca să spunem adevărul, pe cît e de mare la ei patima lăcomiei, pe atîta, sau şi mai mare, este şi dărnicia, care merge pînă la irosirea fără de măsură a averii, mai ales la curtea sultanului, aşa că s-a format la ei şi zicala: *Bughiun ghelen, bughiun ghitsun*, adică „Cele ce vin azi se şi duc" [804], şi alta: *Iarindasi Allah kerim*, „Cît pentru dimineaţa de mîine, bun şi darnic este Dumnezeu" [805]. De aceea rar la ei familie — sau chiar nici una (afară de Kioprili şi Ibrahim hanoglî)[806] — care să fie bogată prin moştenire sau să-şi fi agonisit averile de la părinţi, fără să fi fost jefuită de sultan; şi rar se întîmplă ca cineva să nu fie jefuit.

Sub masca dărniciei se ascunde în foarte mare măsură plăcerea trupului, îngîmfarea şi altele care însoţesc irosirea fără de măsură a averii. De aceea la ei e folosită zicala: *Haram gheldi, haram ghitdi*, „Pe nedrept a venit, pe nedrept s-a dus" [807], cum se obişnuieşte a se zice despre adunarea de argint, de comori şi de alte lucruri. Pe lîngă aceasta, este un obicei la sultanii turci ca, atunci cînd unul face pace cu vreun prinţ creştin şi primeşte de la el daruri prin soli ordinari sau extraordinari (care se trimit cu scrisori de acreditare), ca de la un prieten, să le evalueze la preţul cuvenit şi să trimită la rîndul său daruri asemănătoare care să depăşească, dacă nu cu mult, măcar cu ceva valoarea celor primite, cu intenţia de a nu fi socotit învins de altul în dăruire şi dărnicie. La fel şi paşii, şi ceilalţi *agavaţi* [808] de demnitate mai mică, dacă vor primi vreun dar trimis de cineva prin sluga lui, niciodată nu vor lăsa să plece sluga aceea cu nimic şi fără dar (pe care îl numesc *bahşiş*) [809]. Motivul unei dărnicii atît de largi este şi teologic, nu numai politic, căci după poruncile justiţiei (numită la ei *fîkh*) [810] orice dar / şi prinos primit în vreun fel de 228
altul este *haram*, adică interzis, dar pentru ca acest *haram*, adică cele oprite,

× uşa sau intrarea

* Aristotel, 'Ηθικὰ Νικομάχεια, III, 4, 1112 a.

есть, но да *гарам* в *галал*, то есть возбраненное обратится в невозбраненное, подобает каким-либо подарком ему взаимно ответствовати и аще не самому пославшему, то приносящему воздати. Тако, аще кто хотяи подкупити судию или драгий каковый дар или знатную денег сумму принесет ему, он, да не причтется то ко греху лакомства, взаимно приносящему дарствует или цвет какой, или овощь гранатовый, или иный какой-либо малыя цены подарок, приложив сия слова: *Галал эиле*, то есть «Сотвори, да невозбранно будет!» тойже отвещает: *Галал олсун*, то есть «Да будет невозбранно». Таковым образом погибает в нем лакомство, имя же благодеяния, милости и правды лжеприемлется и сия тако суть.

Странноприимство. Странноприимство, понеже есть аки сестра щедроты, по истинне в турецком роде похвалы достойно есть, суть бо зело прилежащии странноприимству и всем мимоходящим странникам ничтоже рассуждая о религии, стол представляют и место ко препочитию показуют. Две суть в Турецкой Империи зело пространные страны, едина европская, яже называется Добруджие (сия есть древняя нижняя Мисия), другая Иконийская в Анатолии. Сих, глаголю, стран жители, толикое являют человеколюбие и странноприимство, яко не сведущему о них, едва вероятно быти покажется. Всякий дому господин имеет во дворе своем особливую горницу для гостей странных уготованную, где хотя кто о полунощи приедет, обрящет брашно готовое и постелю чистыми перинами и белыми простынями и одеялями настланную, подобно и коням овес и сено домовые слуги предлагают и оных в подобающее время напоиют. Сие усердно творят, даже до третиего дни без всякого роптания, таже в третий день изобильно угощенного без всякого денег или цены напоминания вопрошают, куда едет и, аще гость речет, яко в такой град ему путь предлежит, учтиво путь ему показуют и проводника придают. А которые в городех и великих селех обитают, не тако, хотя и те в той стране о нечеловеколюбии никакоже укоритися могут.

Вечное примирение с своими. К *фарзу* купно и *суннету* принадлежит вечное имети примирение с другими мухаммеданы *сунны*, то есть православными сущими и оное свято хранити, зане мухаммеданину против мухаммеданина
229 воевати и взаемные / противности и вражды имети не иное быти глаголют, разве противоборство на бога и непокорение пророку (О, да бы христианские князи тожде мудрствовали!). Того ради аще случится когда сему быти, да мухаммеданин противу мухаммеданина неприятельское восприимет оружие, первее долженствуют муфтиевою *фетвою* войну свою утвердити и из сентенции×, якоже глаголют суда божия показати своим и увещати, яко не токмо оная праведно восприята, но и потребна и понуждающая есть. Темже в таком случаи судейская сентенция дается, да своя токмо защищают, чуждым же, да не творят вреда, ибо мухаммеданина победити несть умножити веру и мухаммеданина ограбити, каким-либо то было бы образом, позволенно быти не может. Того ради обиженная страна должна первее предложити обидящему: *Эмри шерии шериф*, то есть «Приказание святыя правды» и просити от него, да бы по *Курановым* узаконениям решение вещи учинено было и не сражением оружия. Чесому трижды повторену бывшу, аще противная страна на предложение и требование сие не соизволит, тогда муфти таковых противников яко *гяуров* или неверных быти первее объвляет и потом аще возможно грабити и убивати их позволяет.

× изречения

să se transforme în *halal*, adică în cele îngăduite, se cuvine să-i răspunzi cu vreun dar, și dacă nu poți răsplăti pe cel ce a trimis, atunci măcar pe cel ce l-a adus. Așa, dacă cineva vrea să mituiască pe judecător și îi va aduce un dar de preț sau o sumă însemnată de bani, acela, ca să nu i se socotească lucrul ca păcatul lăcomiei, îl va dărui pe cel ce l-a adus cu o floare sau cu o rodie [811] sau cu un alt dar de mic preț, adăugînd cuvintele: *Halal eile*, adică „Fă să fie îngăduit"[812], iar acela răspunde *Halal olsun*, adică „Să fie îngăduit". Astfel lăcomia dispare, iar numele de binefacere, milă și dreptate se acceptă în mod mincinos. Așa sînt deci acestea.

Ospitalitatea. Ospitalitatea fiind ca o soră a dărniciei este, într-adevăr, vrednică de laudă la neamul turcesc, căci ei sînt foarte primitori și întind masa tuturor călătorilor ce trec pe alături, fără a întreba de religie, și le arată locul de odihnă. Sînt două regiuni foarte întinse în Imperiul Turcesc, una în Europa, numită Dobrogea (aceasta este Misia de Jos din vechime) [813], alta cea a Iconiei din Anatolia. Locuitorii acestor regiuni, zic eu, arată atîta omenie și ospitalitate, încît celui ce nu-i cunoaște i se va părea că abia este de crezut. Gospodarul fiecărei case are în curte o odaie specială gătită pentru oaspeții străini, unde de va veni cineva chiar la miezul nopții va găsi mîncarea gata și pat așternut cu perne curate și cu cearceafuri albe și cu plăpumi; la fel și pentru cai slugile casei le oferă ovăz și fîn și îi adapă la vremea cuvenită. Acest lucru îl fac cu tragere de inimă pînă la trei zile fără nici o cîrtire. Iar a treia zi, ospătîndu-l din belșug, fără a pomeni de bani sau de preț, îl întreabă unde merge și, dacă oaspetele spune că trebuie să meargă în cutare cetate, îi arată respectuos calea și-i dau călăuză. Cei ce locuiesc în orașe și în sate mari nu se poartă așa, deși nici cei din regiunea aceea nu pot fi ocărîți pentru lipsa de omenie.

Împăcarea veșnică cu ai săi. De *farz* ca și de *sunnet* ține și să fii veșnic în pace cu alți muhammedani *sunni*, adică cu cei drept-credincioși, și să o păzești cu sfințenie; pentru că a se război un muhammedan împotriva muham-
medanului și a avea/dușmănii și neînțelegeri între ei spun că nu înseamnă 229
decît o luptă împotriva lui Dumnezeu și nesupunere față de Profet (o, dacă și prinții creștini ar cugeta la fel!). De aceea, dacă s-ar întîmpla ca muhammedanul să ia armă dușmănoasă împotriva muhammedanului, mai întîi trebuie să-și întărească războiul printr-o *fetvă* a muftiului și printr-o sentință ×, cum zic ei, a judecății lui Dumnezeu, să arate alor săi și să-i convingă că a luat arma nu numai după dreptate, dar și în mod necesar și silit. De aceea într-un astfel de caz se dă hotărîre judecătorească să-și apere numai pe ale sale, iar străinilor să nu le facă nici un rău; căci a învinge pe muhammedan nu înseamnă a spori credința, și a-l jefui pe muhammedan în orice chip nu poate fi îngăduit. De aceea partea vătămată trebuie mai întîi să propună celui ce a vătămat-o: *Emri șerii șerif*, adică „Porunca sfintei dreptăți"[814], și să ceară de la el ca încheierea pricinii să fie făcută după legiuirile *Curanului*, iar nu prin lupte cu armele. Și numai după ce acest lucru a fost repetat de trei ori, dacă partea potrivnică nu va primi această propunere și cerere, atunci muftiul declară pe asemenea potrivnici mai întîi drept *ghiauri* sau necredincioși și pe urmă, dacă e cu putință, îngăduie să fie jefuiți și uciși.

× hotărîre

Отманская Империя егда фундаменты своя во Асии полагати начинаше, пределы своя не токмо во христинаские, но и в мухаммеданские некие страны простерти не усумнеся, обаче на христиан неприятельским оружием и по подобию разбойников, никуюже иную предложив вину, кроме разглашенныя оныя *Курановой* сентенции, яко долженствуют или мухаммедисм восприяти, или дань платити, или раззоренны быти и умрети, всегда свирепствоваша. Мухаммеданов же (которых в оное время седмь бяше в Асии не незаметных княжений) под претекстом протекции и защищения наносимых им обид от иных привлече, иже потом аки связанни и к единому мухаммеданскому корпусу присоединенни ей (Отманской Империи) поддадошася, кроме единого князей караманских княжества, которое всегда противовоюющее и зело враждебное бысть Отманской Империи, о котором и в историях отманских читаем, яко еликожды мира требоваше, толикожды оный (закону и *Курану* спомоществующим) у турецких султанов получаше, мухаммеданину бо о продерзости своей жалеющему и мира просящему не призволити того и не
230 согласовати сентенциям правды, глаголют, яко есть абие неверства / знак в себе вообразити. Тако под образом протекции Княжество ханов крымских к своему присовокупиша. Тако от царства Емен, еже есть Аравии богатыя, Селимом и Сулейманом султанами прежде завоеванного, руку востягнуша обаче не силою оружия прогнанный, но за требование правды и законоположение, законному их господину оное оставиша, начальников же и пашей своих оттуду изведоша, яко неправедно брань начата бысть и противно *Курановой* заповеди, мухаммеданская стяжения мухаммедане взяша, где не умножение веры быти можаше, но явное лакомство и голое тиранство свирепствоваше. И того ради, аки о соделанном жалеюще, наследники султанские, по сентенции правды отдаша комуждо что чие бяше. Тако Африканскую империю (о нейже в особливой книзе рещи намерение имеем) уступившу им ту, славнейшему разбойнику морскому Хаируддину (который у христианских историков Барбаросса называется) одержаша и потом ово от других мухаммедан арапов, ово от христиан мужественно защищаху и ныне защищают и содержат. Вкратце, некогда в самом деле изъявиша мухаммедане право быти употребляемое у них присловие: *Отмаилы тавшани аребеиле авлар*, то есть: «Отманчики или отмановичи, коляскою зайцев ловят». Инако по видимому чинно хвалятся и исповедуют, яко ничтоже сотвориша или могут сотворити, разве то, что по сентенции правды повелевается.

Примирение на урочные числа с христианы. К тойже заповеди принадлежит и с христианскими князи временные примирения имети и то убеждающей нужде, а не дружбы или союзства или любви ради. Чесо ради, хотя по гражданскому и божественному закону определенное примирения время, свято и осторожно хранити обязуются, обаче случившейся окказии и малейшей причине абие мир разрушити и договоры нарушити могут (ссору же кто хощет воздвигнути зело удобно многие, паче же, яко мечтается таковому праведнейшие вины изобрести может, и не токмо мухаммедане, но и христианские князи в таковых делех суть премного остроумны и преискусны. О, да бы такового остроумия не знали и простейшии бы в том были). Мир убо христианом призволяти настоящей, якоже рехом, нужде, из *Курана* дается

Imperiul Otoman, cînd a început să-şi aşeze temeliile în Asia, nu a ezi-
tat să-şi întindă hotarele nu numai în ţările creştine, că şi în unele muhamme-
dane. Asupra creştinilor ei tăbărau totdeauna cu armele duşmănoase, ca nişte
tîlhari, neinvocînd nici o vină decît trîmbiţata sentinţă a *Curanului* că trebuie
sau să primească muhammedanismul, sau să plătească bir, sau să fie nimiciţi şi
să moară*. Dar pe muhammedani (din care erau pe vremea aceea şapte prin-
cipate deloc neînsemnate)[815] i-a atras sub pretext de protecţie şi apărare de
asupririle ce li se aduceau de către alţii. Mai pe urmă aceştia au fost anexaţi
ca nişte prizonieri la corpul unic muhammedan şi s-au supus lui (Imperiului
Otoman), afară de unul dintre prinţii principatului karamanilor, care a lup-
tat totdeauna împotriva Imperiului Otoman şi i-a fost foarte vrăjmaş **.
Lucru despre care citim în istoriile otomane, că de cîte ori cerea pacea, de
atîtea ori (legea şi *Curanul* ajutîndu-i) o primea de la sultanii turci, căci, cînd
muhammedanului îi pare rău de obrăznicia sa şi cere pace, să nu i-o acorzi
şi să nu te potriveşti sentinţelor dreptăţii ar fi însemnat, zic eu, să-ţi/înti- 230
păreşti pe tine stigmatul necredinţei. Astfel, sub forma de protecţie, au ane-
xat ei principatul hanilor din Crimeia ***. Tot aşa şi-au retras mîna de la
împărăţia Iemen, adică a Arabiei celei bogate, cucerită mai înainte de sul-
tanii Selim şi Suleiman, însă nu alungaţi de puterea armelor, ci pentru restau-
rarea dreptăţii şi legiuirii au lăsat-o stăpînitorului ei legitim şi şi-au retras
căpeteniile şi paşalele lor[4*]. Iar aceasta pentru că începuseră războiul cu nedrep-
tate şi, împotriva poruncii *Curanului*, muhammedani luaseră avuturi muhamme-
dane, ceea ce nu mai putea însemna răspîndirea credinţei, ci că bîntuia o vădită
lăcomie şi o curată tiranie; de aceea părîndu-le parcă rău de cele făcute, urmaşii
sultanilor după sentinţa dreptăţii au dat fiecăruia ce şi al cui a fost. Tot aşa
Imperiul African (despre care avem de gînd să vorbim într-o carte specială) [816],
cînd l-a cedat lor prea slăvitul pirat maritim Hairuddin (care la istoricii creş-
tini se numeşte Barbarosa) [5*], l-au stăpînit, după aceea cu vitejie l-au apărat
de alţi muhammedani arabi sau de creştini, îl apără şi-l ţin şi acum. Pe scurt,
muhammedanii cu fapta au arătat că e dreaptă zicala ce se întrebuinţează
la ei: *Otmanlî tavşani arebeile avlar*, adică: „Otomanii, sau cei ai lui Otman,
prind iepurii cu caleaşca" [817]. Astfel, se laudă ceremonios şi mărturisesc că
nimic n-au făcut sau nu pot face decît ceea ce este poruncit de sentinţa drep-
tăţii.

Pace cu creştinii pe termene fixe. De aceeaşi poruncă ţine să aibă pace temporară cu prinţii creştini, dar aceasta dintr-o nevoie care te constrînge, iar nu din prietenie sau pentru alianţă sau din dragoste. De aceea, deşi după legea civilă şi după cea dumnezeiască se obligă să păzească cu sfinţenie şi cu grijă termenul fix al păcii, cînd se iveşte prilejul şi cel mai neînsemnat motiv pot îndată să strice pacea şi să calce tratatele (căci cine vrea să înceapă cearta foarte lesne poate născoci multe şi cele mai îndreptăţite motive, după cum i se năzăreşte; şi nu numai muhammedanii, ci şi prinţii creştini sînt foarte inventivi şi iscusiţi în asemenea treburi. O, dacă n-ar mai cunoaşte o astfel de agerime şi ar fi cît mai proşti în această privinţă). Deci, după cum am zis, după *Curan* li se dă libertate să acorde

---

* *Coran*, II, 190.
** D. Cantemir, *Incrementa...*, in praefatione.
*** *Ibidem*, III, 1, 28.
4* D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 2, 1, 6.
5* *Ibidem*, III, 4, 25.

им свобода и повелевается, да соблюдают учиненные договоры, обаче аще и неправедную брань (сиречь, поправше мирная постановления) предвосприимут, то одержании победы вящшее непщуется / быти *газават*, то есть,
231 храбрственныя добродетели мздовоздаяние, неже грех клятвопреступления и лести. Аще ли же им пораженным быти случится, тогда от народа роптания и от воев укоризны и поношения султан принужден бывает слушати, иногдаже и с престола низлагается и смерть претерпевает, яко всем мню быти известно, коль часто таковое дело случилося.

Тако видехом мы двух султанов низложенных, Мухаммеда третиего и Мустафу второго: оного убо, яко неправедную против Леопольда цесаря Виенскую брань воздвигнул, сегоже, зане (яко они кричаху) неправедный и нечестный[×] мир с ними же сотворил. Аще любопытный читатель сих прилучаев вины совершенно познати возжелает, да не обленится прошу нашу о делех отманских даже до сих времен написанную прочитати *Историю*, где обрящет, како султан Сулейман, егда первое в Гегиры лето 936, Виену облежаше и оттуду с великим своим посрамлением и утерянием своих 40000 человек бегством спасаяся, тяжчайшею наследников своих заклинаше анатемою, аще который хотел бы дерзнути на Виену вооруженную простерти руку. Чесо ради народ на Мухаммеда третиего восклицаше, яко клятвопреступление и заклинание султана Сулеймана неверных противу муслиманов меч изострило и протчая, яже тамо да зрятся. О сем артиклуе еще множайшая зрети подобает в книзе *О правлении политики отманския*, где в особливой главе изъявити имеем образ постановления мира с христианы и вины нарушения тогожде.

Учити жен и детей. От техже *фарза* и *суннета* заповедей, заповедь есть о наставлении и научении закону *Куранову* детей, жен наложниц, рабынь, рабов, невольников и протчих всех дому своего людей, о чем довольно речеся в главе *О катихисме* и еще речется в главе *О позволенных*, где писати будем о поятии жен и наложниц, и в главе *О возбраненных*, идеже речем о укрывании техже (сиречь жен).

Женские совокупления. В главе *О заповедех к самому токмо Суннету приналежащих* рехом, яко позволенно есть мухаммеданам множайших имети жен, здеже по обеим заповедем, сиречь так по *фарзу*, яко и *суннету* повелевается им, прилежную, частную и аще возможно было бы, неутрудимую с своими женами и наложницами в честь Мухаммеду бываемую, Марсовую брань творити, то есть даже до излития (прощение реченным да будет) крови,
232 егда оскудеет раждающее семя. Чем бо больше кто / в сем подвизе потрудится и в тех усилиях, чем большой пот пролиет и аки до последнего дыхания приближится и себе даже до исхудения плоти истончит тем больше оное заслужительно есть и богу приятнейшее (Боже благий, прости ми, яко о развращенных развратная, тебе же гнусная, не срамляяся изъявлю, сие бо творю, да видят вернии и уразумеют, колико отстоит от истинны твоея лживость лжепророка оного Мухаммеда!).

× непристойный

pace creştinilor cînd presează nevoia şi li se porunceşte să păzească tratatele încheiate *, dar chiar dacă vor întreprinde un război nedrept (călcînd tratatele de pace), după ce dobîndesc biruinţa, aceasta este socotită drept cea mai înaltă/*gazavat* [818], adică răsplătire a virtuţii vitejiei, iar nu un păcat al sperjurului şi al înşelării. Dar dacă se va întîmpla să fie învinşi, sultanul va fi silit să asculte ocări şi batjocuri de la popor şi de la oştenii săi, iar uneori este şi detronat şi suferă şi moarte, ceea ce cred că este cunoscut tuturor cît de des s-a întîmplat. 231

Aşa, noi am văzut detronaţi doi sultani, pe Muhammed al treilea şi pe Mustafa al doilea [819]: primul pentru că a pornit războiul nedrept de la Viena împotriva cezarului Leopold, iar al doilea pentru că (după cum strigau ei) a încheiat cu ei o pace nedreaptă şi ruşinoasă ×. Dacă cititorul curios va dori să cunoască mai bine motivele acestor întîmplări, îl rog să nu se lenevească a citi *Istoria* noastră despre isprăvile otomane scrisă pînă în timpurile de azi **, unde va afla cum sultanul Suleiman, cînd a împresurat pentru prima dată Viena, în anul Hegirei 936, scăpînd de acolo cu fuga, spre marea sa ruşine, şi cu pierderea a 40 000 de oameni, i-a ameninţat cu foarte grea anatemă pe succesorii săi dacă ar mai îndrăzni careva să ridice mîna înarmată asupra Vienei. De aceea poporul striga la Muhammed al treilea că sperjurul şi blestemul sultanului Suleiman a ascuţit sabia necredincioşilor împotriva musulmanilor şi altele, care să se vadă acolo ***. Despre acest capitol ar fi mai multe de văzut în cartea *Despre conducerea politicii otomane* [820], unde într-un capitol aparte sînt înfăţişate modul de a încheia pacea cu creştinii şi cauzele încălcării ei.

A învăţa femeile şi copiii. Între aceleaşi porunci *farz* şi *sunnet* este şi porunca de a povăţui şi a învăţa în legea *Curanului* pe copii şi pe femei, ţiitoare, roabe, robi, prizonieri şi pe toţi ceilalţi oameni din casa sa, despre care lucru s-a vorbit pe larg în capitolul *Despre catehism* [821] şi se mai vorbeşte în capitolul *Despre cele îngăduite* [822], unde vom scrie despre luatul femeilor şi ţiitoarelor, şi în capitolul *Despre cele oprite* [823], unde vorbim despre tăinuirea aceloraşi (a femeilor).

Împreunările cu femei. În capitolul *Despre poruncile care ţin numai de „sunnet"* [824], am spus că muhammedanilor le este îngăduit să aibă mai multe femei; aici însă, după amîndouă poruncile, adică atît după *farz*, cît şi după *sunnet*, li se porunceşte să facă un război al lui Marte în cinstea lui Muhammed, stăruitor, des şi, dacă ar fi cu putinţă, fără de răgaz cu femeile şi cu ţiitoarele lor, adică chiar pînă la eliminare de sînge (fie-mi iertate cele zise), cînd va lipsi sămînţa care dă naştere. Căci cu cît mai mult se va osteni / întru această nevoinţă şi cu cît mai multe sudori va vărsa în acele 232
eforturi de parcă s-ar apropia de ultima răsuflare şi se va istovi pînă la slăbirea trupului, cu atît mai meritoriu este acest lucru şi mai plăcut lui Dumnezeu (bunule Dumnezeu, iartă-mi că fără ruşine arăt în legătură cu cei perverşi cele perverse şi ţie scîrboase, dar aceasta o fac ca să vadă cei credincioşi şi să înţeleagă cît de departe de adevărul tău e minciuna acelui pseudoprofet Muhammed).

× nedemnă

* Cp. *Coran*, II, 62, 193.
** D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 4, 19, ann. *mm*.
*** *Ibidem*, IV, 1, 43, ann. *pp*.

Сия заповедь зело тягостна и прежестока есть бедным престарелым или иным случаем естественных сил лишенным, которые, хотя душею и плотским любострастием пророку своему верныи и по истинне последующии быти усердно желают, обаче натуре действо им отъемлющей, ничтоже сотворити могут. И тако чаянного мздовоздаяния отчавающеся, неизреченною тугою томими и внутрними мучениями удручаеми, камо обратятся не ведят бедные. Пророческая заповедь понуждает, орудия же мужеская яко притупленная, ни мало действуют. Пророк вопиет, повелевая брань себе освященную мужественным творити сердцем, сихже жилы и силы слабы суть, все спят, вся недвижима и аки полумертва и протяженна лежат. Оттуду прещения, отсюду же рыдания, оттуду устрашения, отсюдуже сетования, оттуду поношения, здеже от своих жен клеветы, проклинания и вся злая провещания привносятся, творятся и в очи мещутся. Что убо сотворит нещасливый и самого счастия поношение, мухаммеданин престарелый, в сем окаянном и злополучном состоянии обретающийся? И еже вящшее зло есть, по деннонощных сих борениях, на утрие востав, токмо звероподобные жен своих и от ярости огнем блещащие зрит очеса, лица померклые, носы обвострившиеся, слышит сваты, распри, хуления, сокрушения сосудов, шумы и всякий вид проклинания и роптания.

Но не у конец зол несчасливому, зане силою закона обязуется долг воздати и трудами иных, аще своими не возможе, довлесотворити понуждается. Но понеже и сие чрез юнейшего сотворено быти ниже позволенно, ниже стерпимо есть, уловляет множайших или уловленных покупает врабиев (ихже в плотском совокуплении зело крепких быти сказуют естествословцы) и по паре их своими руками из клеток отпущает в таком намерении, да бы плотское их совокупление, еже они, по отпущении и свободе во всю жизнь свою имети будут в заслугу и награждение свободителя их, старца
233 ослабелого / причтено было. Старец убо как-нибудь немощи своей пособляет и аки лестию и чужими трудами долг свой воздан быти уповает.

Обаче жены, над такового несчасливейшие, что творят? Имже ни крылатые, ни безкрылые птицы что-либо помощи могут. Чесо ради отчаявшеся надежды получения мздовоздаяния и лишившеся похотныя сладости и любострастного ласкания, к себе самим обращаются и взаимным тела наттиранием (подобно яко и каменносечцы, егда ясность на мармор навести тщатся) щекочутся, угрызаются и бесчисленными образы сластолюбия и похоти необузданные огнь возгнетают. Но понеже им естественая к совершению сего дела не обретаются орудия, к художническим обращаются, яже себе зело хитро инструмент из бархата по подобию убо мужеского уда, величиною же елико которая снести и претерпети удобну себе быти рассудит, соделовают, в егоже притворных яйцах из пузыря кладеного барана соделанных вложив теплую воду, по неколикратных движаниях оную испущают и, мнящи себе мужа имевших, палающей похоти елико возможно творят прохладу.

Аще ли благоутробие священныя Венеры поможет им юношу некоего в их женское залучити обиталище, по истинне не изыдет оттуду разве всю силу погубив и кровь до конца испразднив. Многажды сие случися, яко неосторожные молодцы в женские высоких лиц покои единою вшедше, николи же изыдоша, ибо егда всю силу в неуспыных оных погубит трудах, от нихже

Această poruncă este foarte grea şi cumplită pentru bieţii bătrîni sau pentru cei lipsiţi din vreo altă întîmplare de puterile fireşti, care, deşi cu sufletul şi cu senzualitatea trupului ar dori cu toată inima să fie credincioşi şi următori Profetului lor, totuşi, pentru că natura le-a luat vigoarea, nu mai pot face nimic. Şi astfel, disperînd pentru răsplătirea aşteptată, chinuiţi de o frămîntare negrăită şi apăsaţi de suferinţe lăuntrice, nu mai văd bieţii de ei unde să se întoarcă. Porunca Profetului îi sileşte, iar organele virile, fiind veştejite, nu lucrează deloc. Profetul strigă poruncind să dea lupta închinată lui cu inimă de bărbat, iar vinele şi puterile acestora sînt slabe, toate dorm, toate-s în nemişcare, zac fleşcăite de parc-ar fi moarte pe jumătate. Colo reproşuri, aici bocete; colo ameninţări, aici tînguiri; colo ocări, aici clevetiri, blesteme şi toate urmările rele se aduc, se fac şi se aruncă în ochi de către femeile lor. Ce va face, deci, nenorocitul, batjocura fericirii înseşi, muhammedanul foarte bătrîn aflat în această stare ticăloasă şi nenorocită? Şi culmea răului este că după frămîntările acestea de zi şi de noapte, sculîndu-se dimineaţa vede ochii ca de fiară şi scăpărînd scîntei de furie ai femeilor sale, feţe întunecate, nasuri ascuţite, aude sfade, certuri, hule, spargerea vaselor, zarvă şi tot felul de blesteme şi de cîrtiri.

Dar nenorocitul n-a ajuns la sfîrşitul relelor, pentru că prin puterea
legii este obligat să-şi împlinească datoria şi, dacă nu poate cu ostenelile sale,
e silit să le satisfacă prin ale altora. Şi cum acest lucru nu este îngăduit, nici
tolerat să fie făcut prin unul mai tînăr, prinde mai mulţi vrăbioi (despre care
naturaliştii spun că sînt foarte rezistenţi la împreunarea trupească) sau cumpără de cei prinşi şi eliberează cu mîinile sale cîte o pereche din colivii, cu gîndul că împreunarea trupească pe care aceştia o vor avea toată viaţa după
scăpare şi libertate să-i fie socotită spre merit şi răsplată bătrînului slăbit,/
liberatorul lor. Astfel bătrînul îşi răscumpără întrucîtva neputinţa şi nădăj- 233
duieşte ca prin înşelare şi cu osteneli străine să-şi plătească datoria.

Dar femeile, mult mai nenorocite decît el, ce fac? Lor nu le pot ajuta nici păsările înaripate, nici cele fără aripi. De aceea, pierzîndu-şi nădejdea că vor căpăta răsplătire şi fiind lipsite de plăcerea poftei şi de mîngîierile senzuale, se întorc spre ele însele şi prin frecarea reciprocă a trupului (ca cioplitorii de piatră cînd se silesc să scoată lustru la marmură) se gîdilă, se muşcă şi în nenumărate chipuri îşi aţîţă focul senzualităţii şi al poftei nedomolite. Dar cum ele n-au organele fireşti spre a săvîrşi acest lucru, se adresează celor artificiale. Făcîndu-şi foarte ingenios un instrument din catifea asemănător cu mădularul bărbătesc, de mărimea pe care fiecare socoteşte că o va suporta şi tolera mai lesne, în ale cărui testicule false, făcute din vezica unui berbec junghiat, toarnă apă caldă (după ce îl mişcă de cîteva ori slobozesc apa) şi astfel, părîndu-li-se că au avut bărbat, aduc pe cît se poate răcoreală poftei lor aprinse.

Iar dacă mila sfinţitei Venera le va ajuta să prindă în iatacul lor femeiesc vreun tînăr, nu va ieşi cu adevărat de acolo decît pierzîndu-şi toată puterea şi vărsîndu-şi sîngele pînă la sfîrşit. De multe ori se întîmplă ca unii flăcăi lipsiţi de precauţie, intrînd în apartamentele femeieşti ale unor persoane înalte, n-au mai ieşit niciodată, căci cînd vreunul îşi pierde toată vigoarea în ostenelile acelea fără de răgaz e omorît chiar de ele şi cadavrul lui este

самих убивается и во дно отходное труп его повергается. Приключися сицевая беда некоему благородному молдавскому юноши, иже матроною туркинею прельщенный, чрез три месяца в ложнице ея заключенный пребысть, где к любодейным неусыпно творимым трудам, толь ненасытно от нея понуждается, яко в силах весьма ослабев, никакоже к тому довлесотворити ей можаше, яже усмотрев его уже непотребна суща, повелела рабыням своим по навыклому обычаю убити и в отход низринути. Но или счастием его или божиим промыслом, «нехотящим смерти грешника, но еже обратится и живу быти ему», может быть прилучилася в числе рабынь тех едина родом молдавка, яже несчастием единоотечественного своего подвиженна, отаи других чрез окно его низпустила а госпоже и сверстницам своим сказала, что уже его зарезала и в отход, якоже повелено бе, низвергла./

234 *Совокупление евнухов*. Но горшее паче всех и неисчерпаемыми слезами едва оплакатися могущее зло страждут евнухи, имже сластоносные части, тако обрезаны суть, яко едина скважня токмо, еюже урина испущается на оном зрится месте. Хотя же сии внешних и лишаются инструментов, обаче сказуют, яко плотское вожделение больше воюет на них, неже на других. *Кызлар агаси*, то есть архиевнух султанской, также и везирьские и протчих вельмож, вне двора нанимают домы преизрядные, покупают девиц зело красноличных или в дар от иных приемлют, ихже в сокровеннейших ложницах, яко живых мертвецов от всякого взора мужеского далече отлученных погребают (сказуют бо, яко ревнование евнухов есть несравненное), егда убо окказию из палат изыти получат, абие к отроковицам или наложницам своим (аще наложницам нарещи их подобает, те бо по истинне таковое мухаммеданское страждут мученичество) притекают, имже, о люте, о горе, в толь заматерелом и неплодном Венеры поли пасущимся, равное нечто приключается, якоже и Танталу во струях Флегетонта[×] сущему, горячесть же и неугасимую жажду страждущему. Чесо ради в таковом подвизе нощь провождающе, бедных отроковиц раздражают, тело умучают и много им досаждают, напоследок никоеже похоти бывает довлесотворение, паче же движаниями оными и любительными обниманиями больше возяренну творят священную борьбу Мухаммедову и больше ожесточают мечтание похоти, неже пророческим его заповедем и владычествующей Венере повиновение верное же и совершенное приносят всесожжение. За недостаток убо сих умолчу зде, яже сии полумужие паче, неже приличное женам претерпевают. Благополучная врабиям свобождения из клеток раждается фортуна, паче же благо полученйшии и много богатшии бывают те, иже таковых птиц в лавках или по улицам носяще продают с сим приглашением: *азадкуши*, то есть «Птицы на свободу пускаемые».

Суть и иная множайшая из *фарза* и *суннета* заповеди, яже к сим приложити имелбых, но да не всех таинств мухаммеданских показатель явлюся, некая, яже благочестивым слуху наипаче мерзостна были бы, умыслне оставих./

[×] есть река адская

aruncat în fundul latrinei. Această nenorocire i s-a întîmplat unui tînăr de neam bun din Moldova, care, înşelat de o matroană turcoaică, a petrecut trei luni de zile închis în dormitorul ei, unde era silit de ea atît de nesăţios la ostenelile dragostei fără de răgaz, încît, sleit cu totul de puteri, n-o mai putea cu nici un chip satisface. Atunci ea, văzîndu-l că nu mai e bun de nimic, a poruncit roabelor sale, după obiceiul înrădăcinat, să-l omoare şi să-l arunce în canal. Dar, fie din norocul lui, fie prin purtarea de grijă a lui Dumnezeu, care „nu voieşte moartea păcătosului, ci să se întoarcă şi să fie viu" *, s-a întîmplat printre roabele acelea una moldoveancă de neam, care, mişcată de nenorocirea compatriotului său, i-a dat drumul prin fereastră, iar stăpînei şi celor de o seamă cu ea le-a spus că l-a tăiat şi l-a aruncat în latrină, precum a fost poruncit. /

Împreunarea eunucilor. Mai amar decît toate e însă răul, care abia dacă mai poate fi deplîns cu lacrimi nesfîrşite, pe care îl pătimesc eunucii, cărora părţile producătoare de plăcere le sînt astfel tăiate, încît în locul acela se vede numai o crăpătură prin care se elimină urina. Şi deşi aceştia sînt lipsiţi de organele externe, se spune că pofta trupească îi munceşte pe ei mai mult ca pe alţii. *Kîzlar agasi*[825], adică arhieunucul sultanului şi al vizirilor şi al celorlalţi demnitari, închiriază în afara curţii case foarte frumoase, cumpără fete foarte frumoase la faţă sau le primeşte în dar de la alţii şi le înmormîntează în cele mai tăinuite iatacuri de dormit ca pe nişte morţi vii, ferite departe de orice privire de bărbat (spun că gelozia eunucilor e fără seamăn). Deci cînd găseşte prilej să iasă din palat, îndată aleargă la fetele sau ţiitoarele sale (dacă se mai cuvine a le numi pe ele ţiitoare, căci acelea cu adevărat pătimesc o astfel de mucenicie muhammedană). O, amar şi vai de ei, care pasc într-un cîmp atît de nevolnic şi sterp al Venerei. Se petrece cu ei ceva asemănător lui Tantal ce se află în apele Fleghetontului × şi suferă arşiţa şi setea nepotolită. Căci petrecînd noaptea într-o astfel de nevoinţă, le întărîtă pe bietele fete, le chinuiesc trupul şi mult le necăjesc, ca la urmă să nu le satisfacă nici o poftă, ci cu mişcările acelea şi cu îmbrăţişările drăgăstoase fac lupta cea sfinţită a lui Muhammed mult mai aprinsă şi înverşunată, [cresc] şi mai mult nălucirea poftei şi aduc un holocaust sigur şi desăvîrşit Venerei ce stăpîneşte, iar nu poruncilor lui proroceşti. Dar să trec sub tăcere lipsa lor, pe care aceşti semibărbaţi o suferă mai mult decît femeile ce li se cuvin. Astfel se naşte fericita soartă a eliberării vrăbiilor din colivii. Dar mult mai fericiţi şi mai bogaţi sînt aceia care purtînd astfel de păsări le vînd în prăvălii sau pe uliţe cu îmbierea *azadcuşi*, adică „păsări pentru eliberat" [826]. 234

Sînt şi alte multe din poruncile *farz* şi *sunnet* pe care le-aş fi adăugat la aceasta, dar ca să nu mă arăt divulgator al tuturor tainelor muhammedane, dintre care unele ar fi foarte scîrboase, intenţionat le-am lăsat deoparte./

× rîu în iad

* *Molitvenic, Rînduiala mărturisirii*, Molitva I; *Matei*, 18, 22.

Глава третия надесять

О заповедех *галал*, то есть позволенных

1. Истолковавше уже вышше некие знатнейшие мухаммеданския религии заповеди, требовательно быти видится, да и о тех, яже по *Курану галал* (позволенные) нарицаются и заповедаются[×] нечто вкратце речем, между которыми первое содержит место лютость, тиранство и всякий варварства род противиу каждого, иже несть мухаммеданин а наипаче противу еретиков *рафазы* и *кызылбаш* (и нихже зри в главе *О ересях их*) нарицаемых; позволенно бо имеют грабити, расхищати, порабощати и убивати их. Сие мухаммеданское свободное тиранство на томже опирается фундаменте, на котором и сам Мухаммед, ово закона, ово владычества своего утвердил здание, сиречь, да вместо чудес, меч противо языков обнажит и тии или его пророка быти исповедят, или известным дани наложением, кровь свою да искупят, или, отрекшеся сих, злою да умрут смертию. Мухаммеданам же своим имения тех, сыны и дщери и жены, яко свойственные им вещи по суду божию даровав да по своему си произволению или добре, или зле оных употребляют, *галал*, то есть позволенно оставил. Паче же вещь которого-либо *гяура* (якоже они всех христиан нарицают) похищением и грабежем взятая, больше позволенна им мнится быти, неже аще бы туюжде вещь за деньги купил или рукоделием и трудами приобрел бы.

2. Позволено им есть и с христианы на время (обаче нужды ради) примирение творити и оное свято, донелиже окказия прилучится соблюдати, преступников, договоры нехранящих казнити и протч., о чем пространнее зри в главе *О образе постановления и разурушения мира*.

3. Позволено им есть жен с *никкягом* (чтоже *никкяг* есть, узриши в главе *О уставах их*), аки бы рещи с церковным благословением, пять имети, наложниц же купленных ценою (а не свободных) коликих одевати, кормити и с ними плотское дело творити возможет./

236 Но понеже сие мухаммеданское позволение зело скотско быти видится, должайшим повествованием потщимся желанию читателя нашего довлесотворити. Во первых знати подобает, яко у мухаммедан жены и супружницы не в ином определении[××] суть, разве как одежды, например, якоже рубашки, шапки господские, обуви и протчая, яже или мало застареются или на ногу и на тело не зело способны покажутся, рабам или иным дарствовати или продавати обыкоша. Толь свободно мухаммеданин поступати может с своими женами и наложницами, яко ничимже (оная) честнейша быти может, аще и детей родит. Но когда-либо хощет отпустити ю, аще будет из жен с *никкягом* взятых, заплатив *никкяга* цену единым словом *Бенден бош ол* (то есть «Буди свободна от мене») свободну ю творит и себе самого от нея свободити может. Аще ли же из наложниц будет, единому из слуг (аще милость хощет показати) с *никкягом* в жену дает. Чесо ради не редко случается, яко служни и господские дети братья бывают и из приданого матерня равную берут часть. Но да вкратце реку ко учинению развода мужа с женою довольная вина есть, еже более не хотети ю (о сих зри пространнее в главе *О разводе*), к предложению убо обратимся.

[×] повелеваются
[××] состоянии

Despre poruncile *halal*, adică cele îngăduite

1. Deoarece am tîlcuit mai sus unele porunci ale religiei muhammedane dintre cele mai însemnate, ni se pare necesar să spunem ceva pe scurt și despre acelea care după *Curan* se numesc și se poruncesc[x] drept *halal* (îngăduite), printre care primul loc îl ocupă ferocitatea, tirania și tot felul de barbarii împotriva oricui nu este muhammedan, dar mai cu seamă împotriva ereticilor numiți *rafazî* și *kîzîlbaș* (vezi despre ei în capitolul *Despre ereziile lor*) [827]; căci le este îngăduit să-i jefuiască, să-i răpească, să-i robească și să-i omoare. Această tiranie liberă muhammedană se bizuie pe același temei pe care Muhammed însuși și-a întărit edificiul legii sau stăpînirii sale, și anume ca în locul minunilor să scoată sabia împotriva limbilor, așa încît aceia sau să-l mărturisească drept proroc, sau să-și răscumpere sîngele printr-o anumită impunere de bir, sau, refuzînd acestea, să moară de moarte rea. Și dăruind muhammedanilor săi averile, fiii, fiicele și nevestele acelora, după judecata lui Dumnezeu, ca pe niște lucruri ale lor, ca să le întrebuințeze bine sau rău după voia lor, le-a lăsat *halal*, adică îngăduite. Mai cu seamă lucrul vreunui *ghiaur* (după cum îi numesc ei pe toți creștinii), luat prin răpire sau jefuire, li se pare lor că este mai îngăduit decît dacă ar fi cumpărat acel lucru sau l-ar fi agonisit prin lucrarea mîinilor și osteneli.

2. Le este lor îngăduit să facă pace și cu creștinii pe un timp (dar numai la nevoie) și s-o respecte cu sfințenie pînă se va ivi prilejul; să-i pedepsească cu moartea pe criminalii care nu se țin de învoieli și altele. Despre acest lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre modul de a încheia și a călca pacea* [828].

3. Le este îngăduit lor să aibă cinci femei cu *nikkeah* (ce este acest *nikkeah* vei vedea în capitolul *Despre rînduielile lor*) [829] sau, cum s-ar zice, cu binecuvîntarea bisericească, iar țiitoare cumpărate cu preț (dar nu libere) cîte va putea îmbrăca, hrăni și cu cîte va putea face fapta trupească. /Însă 236
această îngăduință muhammedană se vede că este foarte dobitocească.

Printr-o povestire mai lungă ne vom strădui să satisfacem dorința cititorului nostru. Mai întîi se cuvine să știm că la muhammedani nevestele și țiitoarele nu au altă soartă[xx] decît hainele, de exemplu cămășile, căciulile stăpînului, încălțămintea și altele, care, dacă se învechesc puțin sau vor părea că nu prea sînt potrivite pe picior sau pe corp, s-au obișnuit să le dăruiască robilor sau altora sau să le vîndă. Atît de liber se poate purta muhammedanul cu nevestele și cu țiitoarele sale, încît nici una nu poate fi mai presus în cinste, chiar dacă va naște copii. Cînd va vrea să scape de ea, dacă va fi din femeile luate cu *nikkeah*, plătind prețul *nikkeahului* se poate elibera de ea cu un singur cuvînt: *Benden boș ol* (adică „Fii liberă de mine") [830] și o eliberează, iar dacă va fi dintre țiitoare i-o dă de nevastă uneia dintre slugi (dacă vrea să-i arate milă) cu *nikkeah*. De aceea nu rareori se întîmplă ca fiii slugilor și ai stăpînului să fie frați și să ia parte egală din zestrea mamei. Pe scurt, pentru divorțul bărbatului de femeie e suficient motivul că n-o mai vrea (despre aceasta vezi mai pe larg în capitolul *Despre divorț*) [831]. Dar revenim acum la expunere.

---

[x] se ordonă
[xx] stare

Которым мнози суть жены и наложницы, сие наипаче предложит да по чину и порядком к ним входит. Инако бо, аще сотворит единой из них обиду или от презрения, или погрешением в уставленный день или нощь не к той, но к другой внидет, обязуется пред судом божиим в присутствии пророка своего слово [×] о преступлении воздати, егоже она, яко виновного и закона исказителя обвиняти будет и жалитися, яко оставил ю, да лютость похоти и тиранство естественного вожделения неповинна сущи постраждет. Аще бо гнушашеся ею, вольно было ему отпустити ю и святый развод сотворити. Чесо ради толикочисленных жен муж, сухое тела своего древо на толико вавилонских пещей добровольно обещавый, да не како в божий и пророка своего гнев впадет, едину старшую из них, вернейшую же и бога наипаче боящуюся избирает, ейже написанный имен и уставленых дней каталог [××] вверяет, сими повелевая словесы: «Се тебе, каталог, в немже все мои жены и наложницы, сестры твои, дни же и нощи (или и часы) означаются, в которое время которой подобает приити на ложе мое. Виждь убо, да чин
237 верно соблюдеши и ни которой обиду сотворити / помыслиши. Бога бойся, пророка почитай, инако бо я пред праведным судом божиим неповинен пребуду. Ты же, аще или ненавидя, или любя едину, другой зло сотворищи и тиранством похоти томитися ей и мучитися попустиши, вечную казнь восприимеши». Яже сей приемши каталог и повеление по все дни или когда-либо муж, пламенем Венерским воспаленный, совокупления востребует, назначенную по имени призывает и даже до храмины мужней провождая ю, в ложницу впущает. С которою муж сотворит ли дело или не сотворит, уже к ней больше не надлежит. Но очистив себе сим словес образом, *Алагиле джанингуз билюр* (то есть «С богом душа ваша знает») иную по уставленному к другому совокуплению приготовляет, хотя иная и жалится, яко никоего же имела удовольствования.

Но сею кондициею таковые многоженцы обязуются, да могут всех по их достоинству одеяти и питати, сиречь, да не како возимеют нужду, для взыскания брашна и одежды из дому на торжище изыти или в чужие толкати двери. Кондиция же одевания и питания их есть таковая: две рубашки, пара портков (да бы могла пременяти их и измывати), *тарпош* (то есть покрывало главы), *яшмак* (суть личные покрывала), *кафтан* (есть одежда, еюже облачаются, егда в доме суть), *фередже* (есть верхняя одежда, юже налагают на себе, егда из дому исходят), *мест папуш* (обуви), сия же вся, вящшия ли или меньшия цены будут, не рассмотряется. А еже к пропитанию надлежит, тремя аспрами в день обязуются оные довольны быти, сиречь, да за едину аспру купит хлеба, за другую сыра, за третию же свещу. Аще который муж сия по уставу закона по вся дни женам своим дати возможет, сметившися с пожитками своими, аще и до тысящи восхощет (чрез *никкяг* бо пять токмо вкупе, якоже рехом, имети может) поемлет невозбранно.

4. Паки позволенно им есть отпущенную жену паки восприяти, обаче по девятидесяти и едином дни. Аще ли же отпустит ю, по образу *далак* (недель) не может паки пояти ю, разве первее за иным будет мужем, о чем яснее в главе *О разводе*.

5. Позволенно есть меньшему брату большого жену в супругу себе пояти, большому же брату меньшего никакоже.

[×] ответ
[××] реестр или роспись

Cei care au mai multe femei și țiitoare țin cu grijă regula de a intra după rang și ordine la ele. Căci de va ofensa pe vreuna din ele și din dispreț sau din greșală nu va intra la ea în ziua sau noaptea rînduită, ci la alta, va fi obligat să dea cuvînt[x] pentru călcarea legii în fața judecății lui Dumnezeu în prezența Profetului lor. Ea îl va acuza ca pe un vinovat și călcător de lege și se va plînge că a părăsit-o, ca să sufere nevinovată fiind ferocitatea poftei și tirania dorinței firești. Căci dacă se scîrbea de ea era liber s-o slobozească și să dea sfîntul divorț. De aceea bărbatul unor neveste atît de numeroase, care și-a făgăduit de bunăvoie lemnul uscat al trupului atîtor cuptoare babilonice, ca să nu cadă sub mînia lui Dumnezeu și a Profetului, alege pe una, cea mai mare dintre ele și cea mai credincioasă și mai ales temătoare de Dumnezeu, și-i încredințează catastiful[xx] cu numele și zilele rînduite, poruncindu-i cu aceste cuvinte: „Iată catastiful în care sînt însemnate toate nevestele și țiitoarele mele, surorile tale, zilele și nopțile (sau și orele) cu vremea cînd i se cuvine fiecăreia să vină în patul meu. Vezi, dar, să păzești exact rînduiala și să nu te gîndești să-i aduci vreuneia/jignire. Teme-te de Dumne- 237
zeu, cinstește pe Profet, altfel eu voi rămîne nevinovat în fața dreptei judecăți a lui Dumnezeu. Iar tu, dacă urînd sau iubind pe una, îi vei face rău alteia și vei îngădui să sufere de tirania poftei și să se chinuiască, vei căpăta osînda veșnică". Iar aceea, luînd catalogul și porunca —în fiecare zi sau cînd bărbatul aprins de focul Venerei va cere împreunare—, o cheamă pe nume pe cea rînduită și, însoțind-o pînă la bărbat, îi dă drumul în dormitor. De va face ceva bărbatul cu aceea sau nu va face pe ea n-o mai privește. Dar, curățindu-se cu cuvintele: *Alahile djaninguz biliur* („Cu Dumnezeu, sufletul vostru știe") [832], pregătește pe alta pentru altă împreunare, după cele rînduite, chiar dacă vreuna se plînge că n-a avut nici o satisfacție.

Dar poligamii sînt supuși și datori să le poată pe toate îmbrăca și hrăni după demnitatea lor, ca nu cumva să aibă nevoie să iasă din casă în piață pentru a-și căuta de mîncare și îmbrăcăminte sau să bată la uși străine. Iar datoria pentru îmbrăcămintea și hrana lor este următoarea: două cămăși, doi șalvari (ca să-i poată schimba și spăla), *tarpoș* (adică vălul pentru cap) [833], *iașmak* (văluri pentru față) [834], *kaftan* (haina cu care se îmbracă în casă) [835], *feradje* (haina de deasupra pe care o poartă cînd ies din casă) [836], *mest-papuș* (încălțăminte) [837]. Toate acestea nu se caută să fie de preț mai mare sau mai mic. În ce privește hrana, ele sînt obligate să se mulțumească cu trei aspri pe zi: de un aspru să-și cumpere pîine, de celălalt brînză și de al treilea lumînare. Dacă vreun bărbat va putea să dea acestea femeilor sale în fiecare zi după rînduielile legii, potrivindu-și socotelile cu averile lui, de va vrea și pînă la o mie, le va lua fără împiedicare (prin *nikkeah* însă poate avea numai cinci în total, după cum am spus) [838].

4. Iarăși le este îngăduit ca pe femeia părăsită s-o ia iarăși, însă numai după nouăzeci și una de zile, iar dacă o va părăsi după modul celor trei *dalak* (săptămîni) nu poate s-o ia iarăși decît după ce mai întîi va fi măritată după un alt bărbat. Despre care lucru vezi mai clar în capitolul *Despre divorț* [839].

5. Este îngăduit fratelui mai mic să ia de nevastă pe femeia fratelui mai mare, dar fratelui mai mare nicidecum s-o ia pe a celui mic.

---

[x] răspuns
[xx] registrul sau lista

238 6. Позволенно есть от бога просити что-либо умом, яко / доброе поятися может, кроме властительства и пророчества, что и помыслити не лепо и беззаконно есть о протчих же извычайный у них прошения образ есть. «О, боже! Даждь мне сто тысящь златых, златую колесницу, еяже колеса да будут сребряные и в оной колеснице девицу дванадесяти лет всеми индийскими богатствы украшенную».

7. Во время нужды (яко осажденному во граде оберегательному войску) вся нечистая, яко псов, кошек, свиней и протчая в место чистых ясти. Но вино везде жестоко запрещается, кроме того, аще в лекарство употреблено будет.

8. Всякия чуждыя религии хлеб и брашно ясти и из сосудов их воду пити, токмо де не будет каковая-либо предваряющая о брашнах и питии суспиция, в котором случаи долженствуют воздержатися. Глаголют бо *Нимет Аллагундур*, «Брашно или пища божия есть», а не человеческая.

9. К чиему-либо столу и незванному приходити, яко к божию, а не господина, егоже стол есть, милосердию. Откуду мухаммеданам а наипаче туркам и некиим арапским народам и под сим страннопримства образом похвальный венец по достоинству, кто дати не отречется, якоже в главе *О страннопримстве* изъявихом.

10. Из позволенных брашен и овощей ясти, кто елико и коликожды в день может и каким-либо образом или которое сладчайшее и приятнейшее покажется. Глаголют бо, яко то, еже бог человеку, аще и недостойну сущу, по высокой своей милости даровал, не должен есть человек возбраняти души своей, зане *Джян беслемек*, то есть «душу питати» мнят, яко от заслужительных заповедей есть. Противно, аще изобильно всего имети будет, довольно же не станет кушать (обаче не тако, да явится благая своя расточати вотще) таковаго утверждают обиду души своей творити и богу неблагодарствие воздавати.

11. Кошку в доме кормити, кроме бо сего животна (из тех, яже за нечистая имеются), никоеже иное в домех своих кормити им позволенно есть и сие того ради, яко Мухаммед кота кормляше и особливо любляше, о чем в главе *О раи* речеся. Птиц такожде поющих зимою токмо могут в клетках соблюдати, весною же, законом обязуются оных на свободу отпущати. И сие того ради, да не лишатся чадородия и в долговременных да не пребудут
239 темницах. Чесо ради те, иже зело услаждаются / в кормлении птиц, не лучшие непщуются быти от зернщиков, в кости же и в карты играющих. Откуду *фетвою* узаконяется: *Кушбазы кумарбазы олдурен олур казы* «Птицолова и зернщика, аще кто убиет, будет *казы* (витязь)»; свидетельство таковаго от судии ни за что вменяется и никияже веры достойно от всех имеется.

12. Пост *Рамазана* в болезни и в пути (токмо опуть должайший трех дней да будет) разрешати. Разрешение же сие называется *каза*, то есть нужда или принуждение, о чем *фетва* повелевает: *Казая риза*, то есть «Нужде надлежит снисходити или повиноватися». Обаче обязуется той да в иное время

6. Este îngăduit a cere de la Dumnezeu ceva ce se poate înţelege cu mintea/ca bun, afară de stăpînire şi prorocire, care lucru nu este îngăduit 238
nici să-l gîndeşti şi înseamnă fărădelege. Pentru celelalte există la ei un mod extraordinar de a cere: „O, Dumnezeule, dă-mi o sută de mii de galbeni, o caleaşcă de aur cu roţile de argint şi în acea caleaşcă o fată de doisprezece ani, împodobită cu toate bogăţiile Indiei".

7. În caz de nevoie (precum nişte oştiri de strajă într-o cetate asediată) este îngăduit a se mînca toate cele necurate, precum cîini, pisici, porci şi altele, în locul celor curate. Însă vinul pretutindeni este oprit cu stricteţe, afară de cazul cînd va fi întrebuinţat ca doctorie.

8. A mînca pîinea şi mîncarea oricărei religii străine şi a bea apă din vasele lor, afară doar dacă va fi vreo bănuială premergătoare despre acele mîncări şi băutură, în care caz trebuie să se abţină. Căci zic ei: *Nimet Allahundur*, „Mîncarea sau hrana e a lui Dumnezeu" [840], iar nu a oamenilor.

9. La masa cuiva a veni şi nechemat, ca la masa lui Dumnezeu, iar nu ca la cea a stăpînului, a cărui masă este pentru milostivire. De aceea muhammedanilor, dar mai cu seamă turcilor, cît şi unor popoare arabe, nimeni nu se va lepăda a le da o cunună de laudă după vrednicie pentru acest mod de a primi pe străin, precum am arătat în capitolul *Despre ospitalitate* [841].

10. Din mîncările permise şi legume să mănînce fiecare cît, de cîte ori şi în ce fel poate sau care-i va părea mai dulce şi mai plăcută. Căci zic ei că de la ceea ce Dumnezeu, după înalta sa milă, i-a dăruit omului, deşi el este nevrednic, nu trebuie omul să-şi oprească sufletul său, pentru că *Djean beslemek*, adică „ a hrăni sufletul" [842], socotesc ei că este una din poruncile meritorii. Dimpotrivă, dacă va avea de toate din destul, dar nu va mînca îndeajuns (însă nu aşa încît să arate că bunurile sale le iroseşte în zadar), despre unul ca acesta afirmă că îşi face obidă sufletului şi-i răsplăteşte lui Dumnezeu cu nemulţumire.

11. Să hrănească pisică în casă, căci afară de această vietate (dintre acelea care sînt socotite necurate) pe nici una nu este îngăduit s-o hrănească la casele lor. Şi acest lucru numai pentru că Muhammed hrănea un motan şi-l iubea în mod special. Despre care lucru s-a vorbit în capitolul *Despre rai* [843]. Păsări, de asemenea, din cele care cîntă numai iarna le pot ţine în colivie, iar primăvara sînt obligaţi de lege să le elibereze. Iar aceasta pentru ca să nu fie lipsite de scoaterea de pui şi să nu rămînă în temniţe timp mai îndelungat. De aceea cei ce se desfată din cale afară/cu ţinerea păsărilor nu 239
sînt socotiţi mai buni decît cei ce ghicesc în bobi, joacă zaruri şi cărţi. De unde o *fetvă* legiferează: *Kuşbazî kumarbazî olduren olur kazî*, „Pe cel ce prinde păsări şi pe cel ce dă în bobi de-l va omorî cineva va fi *kazî* (viteaz)" [844]. Mărturia unuia ca acesta nu e ţinută în seamă deloc de către judecător şi e socotit de toţi că nu merită nici o încredere.

12. Postul *Ramazan* să se dezlege în caz de boală şi în călătorie, dar călătoria să fie mai lungă de trei zile. Dezlegarea aceasta se numeşte *kaza*, adică nevoie sau constrîngere, despre care lucru *fetva* porunceşte: *Kazaia riza*, adică „Nevoii se cuvine să i te pleci sau să i te supui" [845]; dar acela este

толикож дней, коликое число разрешил, постится. Паче же, аще совершеннейший в том быти хощет, в двое или в трое, долг да воздаст. Кроме сих и иная множайшая и едва не бесчисленная собратися могут, яже под единым словом разумеются. Колико бо возбраненных, толикож и позволенных. И превратно: колико позволенных, толикож и возбраненных, яко соответствующих себе во всех религиях и законах обретают. Ныне убо и о возбраненных нечто видети подобает.

Глава четвертая надесять

О *гарам,* то есть возбраненных

Под сим именем *гарам* разумеют быти все, еже божественным и пророческим приказанием, да не будет соделано возбранено и запрещено есть. Под которым вся смертные и наказательные (тако бо они обыкоша называти оные, яже мы простительными называем) грехи содержатся. Декалог ×, кроме Субботствования, весь совершенно приемлют, противная же сему возбраненна быти исповедуют.

1. И во первых возбраненно есть причитати богу отечество, сыновство и еже матерь имети, раждати, родитися и имя множественного числа сущее и протч., хотя в *Куране* на многих местех бог вводится в множественном числе,
240 якоже «Мы повелехом, нам угодно» и протч., чем / (по их мнению) великолепие знаменуется а не множество.

2. Возбраненно есть в домех и в молитвенных храмех, не токмо для почитания, но и для украшения живописати иконы и образы человеков, животных, птиц, рыб и протч. Глаголют бо, яко в дом, в немже шаровная изображения суть, пси питаемы бывают и жены распустив власы ходят, ангели внити не могут и того ради они нас христиан *путперест,* то есть идолопоклонников быти клевещут, зане в храмех и в домех шарами изображенным и изваянным иконам покланяемся. Иконопочитателем и тех любителем или токмо тешащимся ими, вечным угрожают адом. Иконописцам же в самом аде, сказуют, яко иный мучения вид приложитися имеет: принесутся бо диаволами всех, ихже они или шаровным или изваятельным художеством сотвориша образы. И по непрестанных мучениях и томлениях речется им: «Понеже вы сим иконам тело о образы сотвористе, убо и душу дадите им. Хотели есте имени и вся создавшему могуществу божию, яко обезьяны подражати и гордостно хвалитися, глаголя: ‹Аз сотворих человека сего, жену, деву, коня, вола, птицу, рыбу› и протч; убо вложите им и душу, еюже да живут и движутся». Чесо ради в украшении домов и в расшивании риз цветы токмо или живописуют или иглою вышивают. Протчее в храме Святыя Софии (мню, яко не без божия промысла) шарами изображенные иконы Господа Спасителя и апостолов его, Богородицы же и пророков, Святого Иоанна Предтечи, херувимов и серафимов, неврежденны оставиша.

× **десятословие или 10 заповедей**

obligat ca altă dată să postească atîtea zile cîte a dezlegat. Iar dacă vrea să fie desăvîrșit întru aceasta, să plătească datoria îndoit sau întreit.

Afară de acestea și altele multe, aproape nenumărate se pot aduna care se înțeleg sub același cuvînt. Căci cîte sînt oprite, tot atîtea sînt și îngăduite. Și invers: cîte sînt îngăduite, atîtea sînt și oprite, ca cele ce-și găsesc lucruri corespunzătoare în toate religiile și legile. Iar acum se cuvine să vedem ceva și despre cele oprite.

Capitolul al paisprezecelea

Despre *haram*, adică despre cele oprite

Sub acest nume de *haram* ei înțeleg a fi tot ce prin poruncă dumnezeiască și proorocească este oprit, interzis, neîngăduit. Sub acest nume se cuprind toate păcatele cele de moarte și cele vrednice de pedeapsă (astfel obișnuiesc ei să numească pe acelea pe care noi le numim de iertat). *Decalogul*×, afară de Sabat [846], ei îl primesc cu desăvîrșire, iar pe cele contrarii acestuia le mărturisesc că sînt oprite.

1. Mai întîi este oprit a-i atribui lui Dumnezeu paternitate, filialitate, să aibă mamă, să nască, să se nască, nume la plural și altele; deși în *Curan* în multe locuri Dumnezeu se introduce la plural, precum: „Noi am poruncit", „Nouă ne place" și altele, / prin aceasta (după părerea lor) se arată măreția, 240
iar nu pluralitatea.

2. Este interzis a picta în case și în locașurile de rugăciune nu numai pentru cinstire, ci și pentru înfrumusețare, icoane și chipuri de oameni, de animale, de păsări, de pești și altele. Căci, zic ei, în casa în care sînt zugrăvite chipuri sînt hrăniți cîini sau femeile umblă despletite îngerii nu pot intra. De aceea pe noi, pe creștini, ei ne calomniază că sîntem *putperest*, adică idolatri [847], pentru că în biserici și în case ne închinăm icoanelor zugrăvite cu vopsele și celor sculptate. Pe cel ce li se închină și pe cei ce le iubesc sau numai se distrează cu ele îi amenință cu iadul cel veșnic. Iar celor ce pictează icoane se spune că în iad li se vor aplica asemenea munci: vor fi aduse de diavoli chipurile tuturor celor pe care ei le-au făcut cu arta picturii, cu vopsele, sau a sculpturii și, după chinuri și suferințe necontenite, li se va zice lor: „Fiindcă ați făcut acestor icoane trup și chipuri, dați-le acum și suflet. Ați vrut ca niște maimuțe să imitați numele și atotputernicia lui Dumnezeu care le-a zidit și să vă lăudați cu mîndrie zicînd: «Eu am făcut omul acesta, femeia, fata, calul, boul, pasărea, peștele» și altele; deci, introduceți-le și suflet prin care să trăiască și să se miște". De aceea, la împodobirea caselor și la brodarea hainelor numai flori pot să picteze sau să coasă cu acul. Totuși, în biserica Sfintei Sofia (cred eu că nu fără purtarea de grijă a lui Dumnezeu) icoanele pictate cu vopsele ale Domnului Mîntuitor și ale apostolilor săi, ale Născătoarei de Dumnezeu, ale prorocilor, ale Sfîntului Ioan Înaintemergătorul, ale heruvimilor și ale serafimilor le-au lăsat neatinse [848].

× deseatoslovia sau cele zece porunci

Паки не возбранно им есть натуральными вапами[×] писати рук Мухаммедовых длани и ножные стопы, ихже на таблицах златом и сребром изрядно украшенных к линии *кыбле* (юже к Мекке зрети на ином месте рехом) на стенах джамийских и домовных привешивати обычай имеют и рано встающе, по учинении утренних молитв, лицем своим, аки прах на таблицы упадший отерти хотели бы, почитают и благоговейно лобызают. Изображается к тому на тойже таблице натуральными вапами шипок[××], о немже сказуют, яко первее от поту Мухаммедова произведеся. На средине же таблицы изрядными и доброписательными характирами описуют весь образ Мухаммедов, сиречь все части тела его, каковы быти сказуются, якоже *О персоне Мухаммедове* в особливой главе предложихом. На четырех углах тояжде таблицы написуют-
241 ся / четыре имена четырех наследников его, Эбубекира, Отмана, Омера, Алиа, приложив неколико стихов в похвалу и прославление их, о нихже такожде речено есть. Из турецких султанов един токмо султан Мурад третий сию заповедь презрети видится, иже в полатах и чертогах от себе соделанных, повелел всех родов образы, ради украшения начертати, обаче войны токмо, поражения персов, свои же победы, при том ловы, сиречь как храбрые его вои львов, тигров, пардов, медведей, волков и иных хищных животень стреляют, копием же, палицею и мечем убивают.

Персы же изображати иконы невозбранно убо быти сказуют, но почитати оные злочестиво. Чесо ради от турков и арапов, яко скаредныя ереси порок носящии непщуются. Изображают они от Адама даже до Мухаммеда, не токмо всех других пророков, персоны, но и самого Мухаммеда, кроме главы единыя, ибо на месте главы, да не како лице его видено было бы, плат белый аки главу и лице его прикрывающий изображают. Глаголют бо, яко плоть Мухаммедова, хотя подобием протчих тела частей от иных человек плоти и не разнствоваше, обаче красота лица его, ради божественного, имже просвещается света бысть неизреченна, неподражаема, и тако ниже изобразитися могущая.

3. *Риая*, то есть подданого, которыя-либо был бы религии, возбраненно есть сверх наложенныя на него дани обидити, бесчестити, грабити, убивати или иным коим образом раздражати и утесняти. В *фетве* бо глаголется: «Душа их, яко душа наша, плоть их, яко плоть наша, благая их, яко благая наша, яже подобает соблюдати и защищати». За единого христианина в подданстве их сущего, аще от тысящи и единого мухаммеданина убиен будет, закон *Куранов* всех оных убийцов смертию казнити повелевает, аще протчее не изъявят, кто из них первый ранил его. Видех сам девяти янычаров по изречению судейскому за единого гречина еще поселянина суща, потопленных бывших, иже убийства не могуще отрещися, уповающе же, яко за единого *гяура* девять муслиманов казнены не будут (может быть, что не знали сея закона жестокости) сказаша пред судиею, яко все купно убиша того и не могут знати, кто прежде и кто после уязвил его. И тако, якоже рех, все девять за единого подда-
242 ного на смерть осуждены быша. Тако глаголет *фетва*: «Око / за око, рука за руку и зуб за зуб» и протч.

[×] красками
[××] рожа

Iarăşi, nu le este oprit să picteze cu vopsele [×] naturale palmele mîinilor lui Muhammed şi tălpile picioarelor, pe care au obiceiul să le atîrne pe tăbliţe frumos împodobite cu aur şi argint pe linia *kîble* (care caută spre Mecca, am spus în alt loc)[849], pe pereţii *djeamiilor* şi caselor, şi atît dimineaţa cînd se scoală, cît şi după ce-şi fac rugăciunile de dimineaţa, le cinstesc şi le sărută cu evlavie de parcă ar vrea să şteargă cu faţa praful ce a căzut pe tăbliţe. Se mai pictează pe aceeaşi tăbliţă cu vopsele naturale trandafirul [××] care dintru început a răsărit din sudoarea lui Muhammed. Iar în mijlocul tăbliţei, cu trăsături frumoase şi bine executate, e descris întreg chipul lui Muhammed, adică toate părţile trupului lui, cum se spune că au fost, precum am arătat într-un capitol special *Despre persoana lui Muhammed* [850]. În cele patru colţuri ale tăbliţei se scriu/cele patru nume ale celor patru succesori ai lui: Ebu- 241
bekir, Otman, Omer, Ali, adăugînd cîteva versete spre lauda şi proslăvirea lor. Despre ei, de asemenea, am spus [851]. Dintre sultanii turci numai sultanul Murad al treilea se vede că a nesocotit porunca aceasta, poruncind să se deseneze pentru înfrumuseţare în palatele şi odăile făcute de el chipuri de tot felul, însă numai războaie, înfrîngerile perşilor, victoriile sale şi vînătorile, adică cum oştenii lui viteji săgetează lei, tigri, leoparzi, urşi, lupi şi alte jivine răpitoare şi le omoară cu suliţa, ghioaga şi sabia.

Iar persanii spun că nu este oprit a picta icoane, însă este nelegiuit a le cinsti. De aceea ei sînt socotiţi de turci şi de arabi ca nişte purtători ai păcatului unei erezii urîte. Ei pictează de la Adam pînă la Muhammed nu numai chipurile tuturor prorocilor, ci chiar pe Muhammed, afară de cap, căci în locul capului, ca nu cumva să-i fie văzută faţa, pictează o bucată de pînză albă, care parcă acoperă capul şi faţa lui *. Căci ei zic că trupul lui Muhammed, deşi cu asemănarea diferitelor părţi ale trupului nu se deosebea de trupurile celorlalţi oameni, totuşi frumuseţea feţei lui, datorită luminii dumnezeieşti care o lumina, era inefabilă, de neimitat, aşadar nu poate fi pictată.

3. Pe *riaia*, adică supus [852], de orice religie ar fi, în afară de birul cu care este impus, este oprit să-l obijduieşti, să-l necinsteşti, să-l omori sau să-l întărîţi şi să-l strîmtorezi într-alt fel. În *fetvă* se spune: „Sufletul lor e ca sufletul nostru, trupul lor e ca trupul nostru, bunurile lor ca bunurile noastre, deci trebuie păziţi şi apăraţi". Pentru un creştin care se află în robia lor, de va fi omorît de o mie şi unu de muhammedani, legea *Curanului* porunceşte să fie pedepsiţi cu moartea toţi ucigaşii dacă ceilalţi nu vor arăta care dintre ei l-a rănit primul. Eu însumi am văzut nouă ieniceri care au fost înecaţi în urma hotărîrii judecătoreşti pentru un singur grec, şi încă ţăran. Ei n-au putut tăgădui omorul, dar, nădăjduind că pentru un singur *ghiaur* nu vor fi executaţi nouă musulmani (poate că nu cunoşteau această rigoare a legii), au spus în faţa judecătorului că toţi laolaltă l-au omorît şi nu pot şti cine l-a rănit mai înainte şi cine pe urmă. Şi, aşa după cum am spus, toţi nouă au fost osîndiţi la moarte pentru un singur supus. Aşa zice *fetva*: „Ochi/pentru 242
ochi, mînă pentru mînă şi dinte pentru dinte" şi altele.

× culori
×× ruja

* V. miniatura din fig. 18.

4. Возбранено есть двух сестр купно за жен имети, хотя двум братом двух сестр в жену пояти несть возбранно. Паки возбранено есть меньшего брата жене посягати[x] за большого брата и сего ради невозбранено есть большому брату жену меньшего видети, меньшему же большого жену видети возбранено есть.

5. Возбранено есть сестру, дщеръ, племянницу (яже есть брата или сестры дщерь) и тетку в жену пояти, также и двух сестр вкупе, яко мало выше рехом, за жен имети не попущается. Обаче умершей первой, аще по роду большая будет, может меньшую по ней взяти. Аще ли же меньшая первее будет, большую после пояти не лет есть.

6. Свободную за наложницу имети на попущается, такожде и невольницу, аще от него самого или от кого иного единою отпущена будет. Паки *суткариндаш*, брат и сестра от молока, то есть единыя кормилицы сосца в младенчестве ссавшие, браком сочетатися не могут. Подобно муж не может пояти себе в жену дщерь кормилицы своея.

7. К жене каковой-либо, к супруге, к дщери, к рабыни, к невольнице чуждой, ниже прикоснутися, ниже смотрити на них позволено есть. Аще же будет отроковица меньше седьми лет, то есть прежде возраста к брачному сопряжению удобного, тогда не запрещается в которое время и они в общие школы ходити могут. Паки мужу мужа или отрока на голое смотрити тело тяжчайший грех быти глаголют, кроме ног даже до колен и тела от главы даже до пояса, хотя скотство[xx] пентаполитанов паче неже Юпитер Ганимеда объемлют.

8. Вина ниже едину каплю вкушати позволяется, протчих же напитков пиянственных излишество, токмо во еже бы не быти пияну возбраняется, кроме того, аще в лекарство употреблено будет. Почтоже так жестоко вино у мухаммедан запрещенно есть, кроме той вины, юже в главе *О Мухаммедовом на небо восшествии*, где первое от бога ему и последователем его возбранено быти речеся показахом, еще иныя две приносят, едину убо из самого *Курана*, другую же из книги *Мухаммедие*. Та, яже из *Курана* приводится, сице имеется: Сказуется, яко бог послал двух ангелов (от нихже един *Арут* а другий *Марут* нарицашеся), да в правоте судят земли и обладают ею. К сим пришедши некая
243 красноличная жена/просити справедливости, позвала их потом к себе на пир и вино оным (еже да не пиют от самого бога заповедано им бысть) подношаше. Ангели убо вино пиюще и пияни купно же и безумни от того бывше, о плотском смешении ея искусиша, она же соизволила убо, но под такою кондициею, да един от них сотворит ю взыти на небо, другий же снити и тако носящим ю ангелам жена та на небо взыде. Которую видев бог и познав правду, юже имеяше, обратил ю в звезду Люцыфер[xxx] глаголемую, да и между звездами тако красна будет, яко на земли бысть между протчими женами. Ангелам же тем таковую даде казнь, да висят главами вниз, за ноги повешены суще, в некоем Вавилонском глубочайшем кладезе, даже до скончания мира.

Другая вина есть, юже сказуют приключившуюся быти прежде даже Мухаммед не взыде на небо. Мухаммед бо иногда видев двух человек братерским обниманием взаимно лобзающихся и себе приветствующих, вопросил мимоидущих, кая бы была вина толикия веселости и любви между оными двумя человеки, иже отвещаша ему, яко те человецы вино пиша и тем увеселив-

[x] за муж итти
[xx] скотоподобные обхождение
[xxx] светоносную

4. Este oprit de a avea de neveste două surori deodată, deşi nu este oprit ca doi fraţi să ia două surori. Iarăşi este oprit ca femeia fratelui mai mic să se mărite [×] după fratele mai mare; totuşi nu-i este oprit fratelui mai mare să vadă pe femeia celui mai mic, dar celui mai mic îi este interzis să vadă pe femeia celui mai mare.

5. Este oprit a lua de nevastă pe soră, fiică, nepoată (adică fiica fratelui sau a surorii) şi mătuşă, de asemenea şi două surori deodată, după cum am spus ceva mai sus. Însă murind cea dintîi, de va fi mai mare cu vîrsta, poate s-o ia pe sora mai mică după ea, iar de va fi cea mai mică mai întîi, nu se cuvine a o lua pe urmă pe cea mai mare.

6. Pe cea liberă nu se cuvine s-o ia ţiitoare, nici pe roabă dacă va fi fost eliberată chiar de el sau de altcineva. Iarăşi *sutkarindaş*, fratele şi sora de lapte [853], adică cei care în pruncie au supt laptele de la pieptul aceleiaşi doice, nu se pot căsători. La fel un bărbat nu-şi poate lua de nevastă pe fiica doicii sale.

7. De oricare femeie străină, soţie, fiică, roabă sau prizonieră nu este îngăduit nici să te atingi, nici să o priveşti. Iar de va fi fetiţă mai mică de şapte ani, adică înainte de vîrsta potrivită pentru împreunare, atunci nu se opreşte şi ele pot umbla în şcolile mixte. Iarăşi, zic ei că este cel mai greu păcat ca bărbatul să privească trup gol de bărbat sau băiat, afară de picioare pînă la genunchi şi trupul de la cap pînă la brîu, deşi năravul[××] pentapolitanilor îl îmbrăţişează mai mult decît Jupiter pe Ganimede [854].

8. Vin nu se îngăduie a gusta nici o picătură, iar excesul de celelalte băuturi beţive este oprit numai dacă eşti beat, afară de cazul cînd vor fi întrebuinţate ca leac. De ce este vinul oprit aşa de strict la muhammedani, afară de cauza pe care am arătat-o în capitolul *Despre suirea lui Muhammed la cer* [855], unde pentru prima dată i s-a spus lui de Dumnezeu că-i este oprit lui şi urmaşilor săi, se mai invocă alte două raţiuni, una chiar din *Curan*, iar alta din cartea *Muhammedie*. Cea care se aduce din *Curan* * e aşa: Se zice că Dumnezeu a trimis doi îngeri (dintre care unul se numea *Arut*, iar altul *Marut*) ca să judece pămîntul întru dreptate şi să-l stăpînească [856]. Venind
la aceştia o femeie frumoasă la faţă/ca să ceară dreptate, i-a chemat după 243
aceea la ea la masă şi le-a dat vin (pe care Dumnezeu însuşi le poruncise să nu-l bea). Îngerii, bînd vin şi ajungînd beţi şi fără de minte din cauza lui, au ispitit-o spre amestecarea trupească şi ea a îngăduit, însă cu condiţia ca unul s-o facă să se suie la cer, iar altul să se coboare. Şi astfel, purtînd-o îngerii, femeia aceea s-a suit la cer. Dumnezeu, văzînd-o şi cunoscînd dreptatea pe care o avea, a prefăcut-o într-o stea, numită se zice, *Luceafăr*[×××], ca şi printre stele să fie la fel de frumoasă cum era pe pămînt printre celelalte femei. Iar îngerilor acelora le-a dat pedeapsa să stea spînzuraţi cu capul în jos într-o fîntînă babilonică foarte adîncă pînă la sfîrşitul lumii.

Altă cauză este aceea care spun că s-a întîmplat mai înainte de a se sui Muhammed la cer. Muhammed, văzînd odată doi oameni sărutîndu-se unul pe altul şi dîndu-şi bineţe, a întrebat pe cei ce treceau alături care să fie cauza unei veselii şi dragoste atît de mare între cei doi oameni, iar ei i-au răspuns că acei oameni au băut vin şi, veselindu-se, se îmbrăţişează astfel unul pe

---

× să se căsătorească
×× obiceiul dobitocesc
××× purtător de lumină

* *Coran*, II, 102.

шеся, тако себе взаимно объемлют. Что слышав Мухаммед зело похвалил вино, глаголя: «Коль утешна и человеческому сожитию потребна и полезна есть вещь вино!» По часе же паки тамо возвратився узре единого из них умерша, много же людей мятеж творящих и другого от тоя двойцы вяжущих и к судии влекущих, паки вопросившу ему вину мертвого и мятежа людского, отвещаша, яко два оные ихже мало прежде братерски обнимающихся видел и похвалил, по многом питии вином обезумившихся, начаша сваритися и един убил другого. Тогда Мухаммед, первые вина хвалы в похуления обратив, рече: «О, да бы бог запретил человеком употребление напитка сего!» и услышано бысть от бога сие моление его. И того ради егда на небо взыде, вино ему и последователем его возбранено бысть.

Протчее, яко род турецкий пиянственнейший есть, паче всех народов, всякому мню известно быти зело мало сыщется, а наипаче из простаков, иже бы отверстую гортань свою повсядневно так гроздным, яко и горячим вином не преисполняли. Ко уничтожению сего греха тысящу хитростей и убежищев вымыслили, наипаче искуснии в законах. Во первых глаголют: «Понеже пиющи вино толь страшный грех соделовается, не подобает глаголати,
244 яко добро есть вино, ниже пиянство или веселость от него / восприятую похвалами превозносити». Но сей сентенции едва не все пииты [×] противны суть, которые хитрость всю и изрядство художества не тако в ином, яко в похвалах вина полагают, ниже срамляются вино над райское питие (*кевсер* реченное) превозносити, прилаганием имени *Нур* (еже в *Куране* глаголется божественное сияние) нарицати *абигаят* (животныя воды) титул и действо тому причитати и сим подобная. Преславный есть стих султана Мурада, иже во правду первоначальник пияниц бывый, ядущим маковый сок и табак курящим (ихже яко до четырехнадесяти тысящ во всей своей империи убил слава обносится), ругаяся сице глаголет: *Егликеиф олмак истерсен баде нуш ол, бок еме* «Аще хощеши чтитель веселости быти, пий вино, кала же не кушай» (кал разумеет быти сок маковый и иные пияно творящие конфекты). Паки иные хотяще вино во чреве своем в оцет претворити (отец бо винной позволен есть), по испитии стокана, абие соль лижут и аще на кафтан уканет, тотчас по место солию покропляют, чем сами себе обманующе, притворяют вино в стомахе паче же и в самых жилах в оцет претворитися имущее и из возбраненного преходити в позволенное.

Вино жженое или иные упояющие спирты [××] аще прикушают ничтоже, ащеже до пиянства тех напиются, рассуждают, яко не за употребление того напитка, но за пиянство от бога казнь восприяти. Ащеже поиманым быти случится и от судии наказаны быти имеют, ибо всякое возбраненное, аще чрез огнь проидет (яко спирт винной) и чрез алембик пропущено будет, мнят, яко от всякия скверны и нечистоты очищается и из нечистого чистое бывает.

9. Мертвечину, незакланное и кровь ясти возбранено есть, женам ничтоже закалати позволяется а закланное от жены ясти запрещается.

10. Свиное мясо, аки равное с вином запрещение имети утверждают. Пес, кошка, мыш, жаба, ворона или грач, ворон и иные плотоядные и калоядные животны за нечистые имеются. Того ради и ясти их несть позволено. Татарове понеже конину и верблюжину ядят, от турков трупоядцы называются.

[×] стихотворцы
[××] духи

altul. Auzind acest lucru, Muhammed a lăudat foarte mult vinul zicînd: „Ce lucru mîngîios şi necesar convieţuirii omeneşti şi de folos este vinul". După un ceas, întorcîndu-se iarăşi acolo, a văzut pe unul din ei mort şi pe mulţi oameni făcînd tulburare şi legîndu-l pe celălalt şi ducîndu-l la judecător. Întrebînd iarăşi cauza omorîrii aceluia şi a tulburării oamenilor, i-au răspuns că cei doi pe care cu puţin mai înainte i-a văzut îmbrăţişîndu-se frăţeşte şi i-a lăudat, după multă băutură înnebunind, au început a se certa şi unul a omorît pe celălalt. Atunci Muhammed, transformînd laudele cele dintîi ale vinului în huliri, a zis: „O, de-ar opri Dumnezeu oamenilor întrebuinţarea acestei băuturi". Şi a fost auzită de Dumnezeu această rugăciune a lui. De aceea, cînd s-a suit la cer, vinul i-a fost interzis lui şi urmaşilor lui.

Totuşi socotesc că tuturor este cunoscut că neamul turcesc e cel mai beţiv dintre toate popoarele. Foarte puţini se vor găsi, dar mai cu seamă dintre oamenii de rînd, care să nu-şi umple gîtlejul deschis zilnic atît cu vin de struguri, cît şi cu cel arzător. Spre a înlătura acest păcat, cei mai iscusiţi în lege au născocit o mie de chiţibuşuri şi subterfugii. Mai întîi zic: „Fiindcă bînd vin se face un păcat aşa de înfricoşat, nu se cuvine a zice că este bun vinul sau beţia sau a preaînălţa veselia venită/de pe urma lui cu laude". 244
Dar aproape toţi poeţii[×] sînt împotriva acestei sentinţe şi îşi pun toată iscusinţa şi toată frumuseţea artei nu în altceva decît în lauda vinului, neruşinîndu-se a pune vinul mai presus decît băutura raiului (zisă *kevser*) [857], prin adăugirea numelui *Nur* (care în *Curan* înseamnă strălucire dumnezeiască) [858], a-l numi *abihaiat* (apă vie) [859], a-i atribui titlul şi lucrarea aceluia şi altele asemenea. Există un preaslăvit verset al sultanului Murad, care, fiind într-adevăr căpetenia beţivilor, bătîndu-şi joc de cei ce mîncau suc de mac şi fumau tutun (dintre aceştia i-a mers vestea că a omorît pînă la 14 000 în tot imperiul său) *, zice acestea: *Ehlikeif olmak istersen bade nuş ol, bok ieme*, „Dacă vrei să fii cinstitor al veseliei, bea vin, dar murdărie nu mînca" [860] (murdărie înţelegînd că este sucul de mac şi alte bomboane stupefiante) **. Iarăşi unii, vrînd să prefacă în oţet vinul din stomacul lor (căci oţetul de vin le este îngăduit), după ce beau paharul îndată ling sare, iar dacă picură pe caftan, îndată presară locul cu sare, prin care lucru minţindu-se maschează vinul care se preface în stomacul lor şi mai ales în vinele lor în oţet, şi din oprit devine îngăduit.

Să guste vinars sau alte spirturi îmbătătoare[××] nu-i nimic, dar dacă vor bea pînă la beţie, socotesc că vor lua pedeapsă de la Dumnezeu, nu pentru întrebuinţarea acelei băuturi, ci pentru beţie, iar dacă se va întîmpla să fie prinşi şi de judecător vor fi pedepsiţi. Căci orice lucru oprit dacă va trece prin foc (ca spirtul de vin) şi se va filtra prin alambic socotesc că se curăţă de orice spurcăciune şi necurăţie şi din necurat devine curat.

9. Este oprit a mînca mortăciune, nejunghiat şi sînge; nu se îngăduie femeilor să înjunghie nimic şi se interzice a mînca cele junghiate de femei.

10. Carnea de porc este interzisă, afirmă ei, la fel ca vinul. Cîinele, pisica, şoarecele, broasca, cioara sau graurul şi corbul precum şi alte animale care mănîncă stîrvuri şi scîrnăvii sînt socotite necurate şi de aceea nu este îngăduit a le mînca. Iar tătarii, pentru că mănîncă atît carne de cal, cît şi de cămilă, se

---

[×] stihuitorii
[××] esenţe

* D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 6, 20.
** *Ibidem*, III₂, 6, 19.

Обида бывает туркам от некиих христианских писателей, иже предаша, яко они верблюжия мяса ядят, хотя то у арапов токмо и бывает, но за нужду и млеком верблюжиим питаются, равно яко и протчих животен и скотов неза-
245 прещенных. Таковые бо / животны у всех мухаммеданов между мерскими сочисляются, о нихже зри в последующей главе. Паки несть позволено всякое животно четвероногое и летающее убивати, еже ни к брашну, ни к иной потребе полезно есть, ниже убыток каковый наносит человеком, якоже паук, мравий, жаба, домовная муха и медотворная пчела и иная малейшая животная и несекомая из трав и из земли происходящая. Паче же о пауке обносится историа, яко Амавиа Халифе, быв иногда со флотом своим в некоем пристанищи и во утрие хотяи простерти вертила и за неприятелем гнатися, егда узре паука, сети своя от машты единого карабля до другого простерша, даже до вечера не хотяше сети его расторгнути и терпеливно пребысть в пристанищи, плен [×] готовейший пред очима си имея. Но во вторый день многочисленный и сильный флот неприятельский явльшийся узре, противу которого, аще бы вне пристанища исшел, беды не избежал бы. Откуду рассуждаше, яко по божию смотрению, паук караблям его препятие сотворил и аки новыми якорями в пристанищи удержал. В книге *Курана* особливая глава есть *О пауке*, где многая о нем чтутся.

11. Лихоимствовати или от своих денег прибыток взимати больше или меньше нечестивое дело и по достоинсту во правду непшуют быти. Лихоимцам и пенязей применятелем на суде никаяже дается авдиенция [××] свидетельству их никаяже емлется вера и никоегоже дружелюбного почтения достойных быти постановляют. К незагладимому хуления и ужаления пороку довлеет назвати кого лихоимцом и показати, яко во правду таковый есть, глаголют бо, яко между татем и лихоимцем имени токмо и не дела разнствие есть. Протчее изобретоша некие хитрости, под нимиже и лихоимствовати и поношения имени избегнути могут: во первых бо, аще кто хощет другому денег с великою лихвою [×××] взаим дати, сиречь да даст, сто, возьмет же дваста, сто убо считает при свиделетелех, на лихву же других ста златых некую вещь малейшия цены прилагает и взаим емлющего вопрошает, хощет ли доброволно вещь оную за сто златых купити. Емуже соизволившу, уже злодеяние в добродетель и злоба в благодеяние прелагается, зане от *фетвы* имеется *Кавл шерии* (согласие или договор праведен и от правды есть); того ради в рукописаниях[××××], имя лихвы ниже поминается когда, но взятых токмо денег
246 и товара егоже / купил за толико и за толико. Паки лихоимствовати невозбранно есть на деньги церковные, зане оные деньги не в приватную, но в публичную пользу собираются и на вещи божественные, то есть на милостыни, на довольствование убогих, на угощение странных, на врачевание болящих и на изучение в школы ходящих, на воссозидание храма и яже при храме суть и на иная сим подобная расточати нужда есть. К тому деньги сиротские могут с известною лихвою купечествующим даны быти, донелиже сирота оный в смысленный приидет возраст, сиречь да имеет откуду пропитатися, одеятися и количество денег да не умалится, таже егда по изречению судейскому, яко в совершенный возраст пришедый явится (иже долженствует показати добрыми и достоверными свидетелями, яко возможе девице, невольнице сущей, девство

[×] лов или полон
[××] слушание
[×××] ростом
[××××] записях

numesc de către turci mîncători de cadavre. E o ofensă adusă turcilor din partea unor scriitori creştini care au transmis că mănîncă şi ei carne de cămilă. Acest lucru se petrece numai la arabi, însă de nevoie se hrănesc şi cu lapte de cămilă, la fel ca şi cu cel al vietăţilor şi dobitoacelor neoprite. Căci astfel de/vietăţi la toţi muhammedanii se numără printre cele scîrnave; despre 245
ele vezi în capitolul următor. Iarăşi, nu este îngăduit să ucizi orice vietate patrupedă şi zburătoare care nu e de folos nici spre mîncare, nici spre altă treabă, nici aduce vreo daună oamenilor, precum e păianjenul, furnica, broasca, musca de casă şi albina cea aducătoare de miere şi alte mici vietăţi şi insecte care provin din buruieni şi din pămînt. Mai cu seamă despre păianjen circulă istoria că Amavia Halife[861], aflîndu-se cu flota sa într-un golf oarecare şi vrînd dimineaţa să întindă pînzele şi să se ia după inamic, cînd a văzut un păianjen care-şi întinsese pînzele sale de la catargul unei corăbii pînă la alta, a petrecut cu răbdare în golf seara, nevrînd a-i rupe pînzele, fiindcă avea un vînat [x] gata înaintea ochilor săi. Iar a doua zi a văzut flota numeroasă şi puternică a inamicului ce se arătase, împotriva căreia dacă ar fi ieşit din golf n-ar fi scăpat de primejdie. De unde a judecat că după rînduiala lui Dumnezeu păianjenul i-a pus piedică corăbiilor lui şi ca nişte ancore noi l-a reţinut în golf. În cartea *Curan* este un capitol special *Despre păianjen*, unde se citesc multe despre el*.

11. A lua camătă sau venit de la banii săi e, mai mult sau mai puţin, o faptă nelegiuită şi eu socotesc că pe bună dreptate. Cămătarilor şi schimbătorilor de bani la judecată nu li se acordă nici o audienţă[xx], mărturiei lor nu li se dă nici o crezare şi hotărăsc că ei nu merită nici un respect prietenos. Spre păcatul de neşters al hulirii şi nesocotirii e de ajuns să-l numeşti pe cineva cămătar şi să arăţi că într-adevăr aşa este, căci ei zic că între fur şi cămătar e deosebire numai de nume, dar nu şi de faptă. Totuşi au născocit unele şiretlicuri; la adăpostul lor poţi şi cămătări, şi scăpa de nume de batjocură. Mai întîi, dacă cineva vrea să dea altuia bani cu camătă[xxx] mare, adică să-i dea o sută şi să-i ia două, o sută-i numără cu martori, iar pentru camăta celeilalte sute de galbeni adaugă un lucr oarecare de un preţ foarte mic şi-l întreabă pe cel ce se împrumută dacă vrea să cumpere de bunăvoie acel lucru pentru o sută de galbeni. Iar cînd acela s-a învoit, deja crima se transformă în virtute şi răutatea în binefacere, pentru că după *fetvă* există *Kavl şerii* (învoiala sau contractul e drept şi din dreptate este)[862]. De aceea în zapisuri[xxxx] camăta nu se pomeneşte niciodată, ci numai banii împrumutaţi şi marfa pe care/a cumpărat-o cu atît şi atît. Iarăşi, nu este oprit a lua camătă 246
la banii bisericeşti, pentru că acei bani nu se adună pentru folosul particular, ci pentru cel public şi pentru lucruri dumnezeieşti, adică trebuie să se cheltuiască pentru milostiviri, îndestularea săracilor, ospătarea străinilor, doftorirea bolnavilor, învăţătura celor ce umblă la şcoală, repararea templelor şi a celor ce sînt pe lîngă ele şi altele asemănătoare cu acestea. Chiar şi banii orfanilor pot fi daţi cu o anumită camătă celor ce fac negoţ, pînă ce orfanul va ajunge la vîrsta priceperii, pentru ca să aibă de unde se hrăni, îmbrăca, iar cantitatea banilor să nu se micşoreze. Dar aceasta numai pînă cînd, după hotărîrea judecătorească, a ajuns la vîrsta desăvîrşită (cînd trebuie să arate cu martori buni şi siguri că a putut lua fecioria unei fete sclave

---

[x] prizonier sau prins
[xx] ascultare
[xxx] dobîndă
[xxxx] înscrisuri

* *Coran*, XXIX, 41.

отъяти и мужеское совершенно исполнил дело), тогда отечественные оные деньги отдаются ему и повелевается да лихоимания престанет.

12. Всякий лов, кроме рыб, возбранен имеют, хотя под претекстом гуляния и отпочития от многих дел, султанам и протчим вельможам, на нихже зависят публичные дела, единою в неделю разрешено быти может, ибо по другой *фетве* повелевается им, да натуру и силы естественные не оскорбляют (кроме труда Венерского), здравие бо султаново и министров мнится быти здравие народа.

13. Возбранено есть бездельно ходити, праздну сидети, паче подобающего спати а наипаче во время молитвы.

14. Возбранено есть праздная глаголати и фабулы, никуюже пользу слышащим приносящие, сказывати, или иная непристойная и нелепая бледословити, что более творити.

15. Возбранено есть больше иждивение творити, неже самая нужда требует и состояние человека понести может. Паки одежды шелковые, златом же и сребром истканные, перстень златый и пояс носити, закон мухаммеданский запрещает (О, да бы запретил и христианский!). Употребляют сих иногда и мужие, но токмо публичныя ради помпы[×] и для украшения двора султанского а имянно все покоевые и протчие во внутреннем дворе служащие и сам султан, обаче попущается политическим паче, а не пророческим законом.

16. Возбранено есть, паче же и безумно быти судят, давати церкви то, что в доме потребно есть. Или будучи убогим, щедрую подаяти милостыню./

247 17. Возбранено есть иным, кроме арапского, или своего природного, без нужды глаголати языком. Веруют бо, яко нужде никийже закон наложен есть. Чесо ради по *фетве* глаголется: *Казая риза* «Нужде уступати или повиноватися подобает».

18. Всякий играния род, сиречь плясательный, ликовательный, костырный и протч. запрещается. И аще от судии сицевые игратели пойманы когда бывают, бичами наказуются, кроме играния шахматов, под такою кондициею, да в момент оный, егда услышат возглашение и народа в *джями* созывание, абие престанут. Что аще не учинят, вменится и то играние, яко едино от возбраненных.

19. Мусикия в сумнении имеется и гласную убо явно не возбранну хотят быти, инструментальную же нецыи возбраненну быти глаголют. Обаче все в том согласуют, яко *Идриз*, то есть Енох, так гласныя, яко и инструментальныя мусикии и меры в оной употребляемыя изобретатель бысть. И яко пророк Давид в инструмент *зеббур*, то есть псалтырь бряцаше и обеми мусикии образы благодарение и хвалы богу воссылаше, откуду толкуют ученнейшие, что и мусикия позволенна есть, яко дело небесное. Обаче глаголют, яко во время молитвы всячески молчати подобает, инако бо из позволенныя, прешла бы в возбраненную. Паки позволенный быти глаголют инструмент *неи* нарицаемый (то есть свирели), зане сказуют, яко сам Мухаммед оным утешашеся.

20. Возбраненны суть колокола, большие в городех часы, зане ударение часов уподобляется ударению церквей христианских. Во истинну удивления достойно, како во всей Турецкой Империи един токмо Филиппополь фракийский великие колокольные часы и до ныне имеет.

21. Возбранено есть настоящей войне, ногти обрезывати и верх главы брити. Оное, яко ногти мнятся быти у человека природное оружие, имиже

[×] славопоказания пред народом

și și-a făcut pe deplin treaba de bărbat); atunci acei bani părintești i se dau lui și i se poruncește să înceteze cu cămătăria.

12. Orice vînătoare, dar nu și pescuitul, le este interzisă, deși sub pretext de plimbare și pentru a se odihni de multe treburi sultanilor și celorlalți demnitari pe care apasă treburile publice le poate fi îngăduită o dată pe săptămînă, căci după altă *fetvă* lor li se poruncește să nu oprimeze natura și puterile firești (afară de osteneala erotică), căci sănătatea sultanilor și a miniștrilor e socotită drept sănătatea poporului.

13. Este oprit a umbla fără de treabă, a trîndăvi, a dormi mai mult decît se cuvine, dar mai cu seamă în timpul rugăciunii.

14. Este interzis a grăi fleacuri, a spune povești care n-aduc nici un folos celor ce le ascultă sau a vorbi în chip desfrînat alte lucruri necuviincioase și neroade, și cu atît mai mult a le face.

15. Este interzis a face cheltuială mai mare decît cere nevoia și decît poate suporta averea omului. Iarăși, legea muhammedană interzice să porți haină de mătase, țesături din fir de aur și argint, inel și brîu de aur (o, dacă le-ar interzice și cea creștină!). Uneori întrebuințează de acestea și bărbații, însă numai în public, de dragul pompei × și pentru împodobirea curții sultanului, și anume toți camerierii și ceilalți care fac serviciu în curtea interioară, și chiar sultanul; însă ele sînt îngăduite mai mult de legea politică, dar nu de cea a Profetului.

16. Este interzis, ba chiar, socotesc ei, este o nebunie să dai bisericii ceea ce este necesar în casă sau, fiind sărac, să dai milostenie cu dărnicie./

17. Este interzis să vorbești fără nici o nevoie altă limbă decît araba sau 247
cea maternă. Ei cred însă că la nevoie nu se impune nici o lege. De aceea, după *fetvă*, se zice: *Kazaia riza*, adică „Se cade să cedezi sau să te supui nevoii"[863].

18. Orice fel de joc, adică dansul, jocul de petreceri, zarurile și altele sînt interzise. Iar dacă asemenea jucători sînt prinși de judecător se pedepsesc cu biciurile, afară de jocul de șah, cu condiția ca în momentul cînd vor auzi strigătul și chemarea poporului la *djeamie* să înceteze îndată. Dacă nu vor proceda așa, și acest joc li se va socoti ca unul din cele oprite.

19. În ce privește muzica, ezită: cea vocală, în chip vădit, nu vor să fie interzisă, dar despre cea instrumentală spun unii că este oprită. Însă toți sînt de acord că *Idriz*, adică Enoh, a fost inventatorul muzicii, atît al celei vocale, cît și al celei instrumentale și al măsurii întrebuințate în muzică și că prorocul David cînta cu instrumentul *zebbur*, adică psalterion, și cu amîndouă felurile de muzică înălța mulțumire și laude lui Dumnezeu. De unde, tîlcuiesc cei mai învățați, muzica este îngăduită ca un lucru ceresc. Dar spun că în timpul rugăciunii trebuie în orice chip respectată tăcerea, altfel din îngăduită s-ar preface în oprită. Mai spun că este permis instrumentul numit *nei* (adică fluiere)[864], pentru că însuși Muhammed se desfăta cu el.

20. Sînt interzise clopotele și orologiile mai din orașe pentru că bătaia ceasurilor se aseamănă cu trasul clopotelor de la bisericile creștine. Și este într-adevăr de mirare cum de în întregul Imperiu Turcesc numai Filippopole din Tracia are în turn un orologiu mare pînă acum.

21. Este interzis în timpul războiului a-ți tăia unghiile și a-ți rade vîrful capului. Prima pentru că unghiile se socotesc a fi o armă naturală

× arătarea slavei în fața poporului

может уловити и раздрати неприятеля. Сиеже, того ради, аще случится ему от неприятеля убиену быти, да имеет за что неприятель отсеченную главу подъяти, да не како обритым сущим власам, понужден будет копием или палицею оную подъяти.

Которым прилучаем мнят причину подаватися неприятелю, да более ярится на мученика, звание свое уже исполнившего и поношение на плоть мухаммеданскую умножит. Сим подобные лжесказание и блядословства мало небесчисленна у них суть. Но яко не толь знаменитые, доброхотно от написания оных перо удержахом./

248

Глава пятая надесять

О *мекруг,* то есть гнусных или мерзостных

Под именем *мекруг* вземлются вся, яже по законному уставу ниже яко позволенная, ниже яко возбраненная определенна суть, но аки самой натуре указующей, мерзостна и не душеприятна или суть, или такова быти являются, от нихже знаменитейшая сия видятся быти:

1. Одежда, сосуд и иное всякое употребляемое или кая-либо вещь уриною, калом или киим-либо иным нечистым или мерзостным веществом окалянная тако, яко теплою водою и мылом измытися не может, или того ради, яко чрез поры[x] влагу нечистую в себе приемлет, например сосуд древяный, глиняный и протч., или яко измовенная повредилабыся, например, одежда драгая, бархатная и протч.

2. Конь, осел, лев, пардус, волк, лисица и протч., птицы и животны незнаемые и несекомая земная и морская и рыбы незнаемые, например саранча[xx] (хотя у арапов есть род саранчи величиною врабиям равняющияся), ихже они ядят яко позволенных. Сих разумею акриды быти, ихже яко и Святый Иоанн в пустыни ядяше, *Священые* нас учат *Евангелия*), жабы, чрепокожная, земная и водная и протчая.

2. Елей, мед, масло кравие и всякая влага в нюже мышь или иное нечистое животное впадет и в оной удушится, мерзостна есть. Сказуют, яко иногда пря бысть о мухе в брашно впадшей, *мекруг* ли есть или ни, что рассуждающе, егда рассмотриша, сие зло неизбежно быти, а наипаче в горячих климатах, где множайшие мухи обретаются, узакониша муху не быти убо от мерзостных, обаче возмущение стомаха привносити. Которое изречение по том в прислови употребилося к показанию, яко не надлежит презирати неприятеля, аще и немощнейшего, которой, хотя неикоегоже зла сотворити может, обаче некое беспокойство и смятение улуча окказию сотворити может./

249 4. Псов, вранов и протчих сим подобных нечистых животен четвероножных и летающих в доме (кроме кошки) кормити и им прикасатися мерзостно есть.

5. Неумовенными руками или умовенными, но левою брашно взимати и по ядении уста и руки не измыти, мерзостно есть.

---

[x] дирки во всякой плоти сущие
[xx] коники травные

a omului, cu care poate prinde şi sfîşia pe inamic; a doua pentru ca, de i se va întîmpla cuiva să fie ucis de inamic, să aibă inamicul de ce să apuce şi să ridice capul, ca nu cumva, fiind părul ras, să fie nevoit să-l ridice cu suliţa sau cu ghioaga.

Cu acest prilej socotesc că motivul pentru care cedează inamicului este ca să-l înfurie şi mai mult asupra mucenicului care şi-a împlinit datoria şi să înmulţească batjocura asupra unui trup muhammedan. Poveşti mincinoase şi vorbe desfrînate asemenea acestora sînt la ei aproape nenumărate. Dar fiindcă nu sînt aşa de însemnate am oprit cu plăcere condeiul de la scrisul acelora./

Capitolul al cincisprezecelea 248

Despre *mekruh*, adică despre cele scîrboase sau scîrnave

Sub numele *mekruh* [865] se înţeleg toate cele care după rînduiala legii nu sînt definite nici ca îngăduite, nici ca oprite, dar pe care natura însăşi le arată drept urîcioase şi neplăcute sufletului sau părînd a fi astfel. Dintre ele cele mai însemnate se arată a fi acestea:

1. Îmbrăcămintea, vasul şi orice altceva de folosinţă curată sau un lucru murdărit de urină, excremente sau altă materie scîrnavă, astfel încît nu poate fi spălat cu apă caldă şi cu săpun, fie pentru că absoarbe prin pori ˣ umezeala necurată, ca de exemplu un vas de lemn, de lut şi altele, fie pentru că s-ar strica dacă sînt spălate, ca, de exemplu, o haină scumpă de catifea etc.

2. Calul, măgarul, leul, pardosul, vulpea ş.a.; păsările şi jivinele necunoscute şi peştii necunoscuţi sau insectele terestre şi marine ca, de exemplu, lăcustaˣˣ (deşi la arabi este un fel de lăcustă de mărimea vrăbiilor pe care ei o mănîncă drept îngăduită [866]; eu socotesc că acestea sînt acridele pe care şi Sfîntul Ioan le mînca în pustie, precum ne învaţă pe noi *Sfintele Evanghelii*), broaştele rîioase, broaştele ţestoase terestre şi acvatice şi altele.

3. Untdelemnul, mierea, untul de vacă şi orice lichid în care va cădea un şoarece sau un alt animal necurat şi se va îneca este spurcat. Se spune că odată a fost o discuţie dacă musca picată în mîncare este *mekruh* sau nu. Cercetînd, au judecat că un asemenea rău este inevitabil, mai ales acolo unde e clima caldă şi se află foarte multe muşte, deci au legiferat că musca nu este din cele spurcate, însă aduce tulburarea stomacului. Această expresie se întrebuinţa ca zicală spre a demonstra că nu trebuie dispreţuit duşmanul chiar dacă e foarte neputincios, căci, deşi nu poate face nici un rău, cînd află prilejul poate pricinui o anumită nelinişte şi tulburare./

4. Este lucru scîrbos să hrăneşti în casă şi să te atigi de cîini, ciori şi alte jivine necurate asemenea lor, patrupede şi zburătoare (afară de pisică). 249

5. Este lucru scîrbos să iei mîncarea cu mîinile nespălate, sau chiar spălate dar cu stînga, şi a nu-ţi spăla gura şi mîinile după mîncare.

ˣ găurile care sînt pe orice corp
ˣˣ cai de iarbă

6. Утку, гуся, курицу и иные домовные птицы, яже всякая нечистая поглощают ясти, прежде даже по меньшей мере три дни в клетках или на ином чистом месте не будут кормлены, да нечистую оную, юже прежде пожроша материю в желудках истребят и с калом изметнут мерзостно есть. Стомах же кишки, легкое и главу всякия птицы ясти запрещенно есть. А буде которая птица скорейшего ради перий исторжения в горячую воду прежде неже утроба ея очищена будет, вложится, от оныя ничтоже ясти позволяется.

7. Всякое животно псами уловленное и растерзанное, аще и позволено, обаче мерзостно быти мнится.

8. Чуждою ухочисткою уши и зубочисткою зубы чистити отмещут. Аще же кто от нерассудства то учинит, должен ухочистку или зубочистку оную преломити, да ни тому, ни овому во употребление к тому будет.

9. Мерзостно быти рассуждают гребнем, егоже зуб един или множайшие сокрушишася (браду, юже всегда в чести и мало не за святую почитают) чесати.

10. К сим не токмо мерзостно, но и *джяиз*, то есть неприлично быти постановляют, да кто с дироватыми и раздранными мечтами или обувьми (обаче аще дира такова будет, яко возможет вместити два перста вкупе) молитву деет. Мнят бо, яко чрез оную диру прившедший прах оскверняет *абдест* и недейственно творит измовение и очищение. Того ради аще который убогий новых или нераздранных обувей имети не может, повелевается таковому, да по вся молитвенные часы *абдест* возобновляет и голыми ногами молитвы *намаза* да совершает.

11. Мерзостно такожде есть, аще усы ядущего в лошку, пиющего же в стокан обмочатся. Того ради младшие, иже усы для пригожства отпущают, опасно оные закручают, да не роспускаются по губам, старшии же,
250 иже юношеская презирати обыкоша, по малу ножницами пристригают,/ *Улема*, то есть ученые или учители, даже до половины подбривают, показахом бо в главе *О согрешении Адамове*, яко усы от кала родишася.

12. Ногти необрезанные оставляти (кроме того, аще в походе на неприятеля или на самой брани будут) мерзостно есть и яко оные единожды в седмицу обрезывати и обрезанные не на землю повергати, но в недрех[×] полагати подобает — от заповедей *суннета* быти на ином месте показахом.

Сия убо наипаче суть знаменитейшая закона мухаммеданского отрицательные и утвердительные заповеди, ихже уже окончив, да к истолкованию иных религии сея уставов приступим, самый чин слова требовати видится.

[×] в пазухе

6. A mînca rață, gîscă, găină și alte păsări de casă care înghit toate necurățeniile mai înainte de a le ține și hrăni cel puțin trei zile în cuști sau în alt loc curat, ca să mistuie în stomac materia aceea necurată pe care a înghițit-o mai înainte și s-o arunce afară cu găinațul, este lucru scîrnav. Iar stomacul, mațele, bojocii și capul oricărei păsări este oprit a le mînca. Dacă, pentru a-i smulge mai repede fulgii, o pasăre a fost băgată în apă fierbinte mai înainte să fi fost golită de măruntaie nu este îngăduit să mănînci nimic din ea.

7. Orice jivină prinsă de cîini și sfîșiată, deși este îngăduită, e socotită a fi lucru spurcat.

8. Nu e voie a-ți scobi urechile sau dinți cu o scobitoare străină. Iar dacă cineva din nesocotință face acest lucru, scobitoarea trebuie apoi frîntă ca să nu mai fie întrebuințată nici de unul, nici de celălalt.

9. E lucru scîrbos, judecă ei, să-ți piepteni barba (pe care o au întotdeauna în cinste și o socotesc aproape sfîntă) cu un pieptene care are un dinte sau mai mulți rupți.

10. Pe lîngă acestea mai hotărăsc ei că este lucru nu numai scîrbos, ci și *djeaiz*, adică necuviincios [867], ca cineva să facă rugăciunea cu *mestii* sau încălțămintea ruptă (însă numai dacă gaura va fi așa de mare încît vei putea băga două degete). Căci socotesc că praful ce pătrunde prin acea gaură întinează *abdestul* și face ineficace spălarea și curățirea; de aceea, dacă vreun sărac nu poate avea încălțăminte negăurită sau nouă i se poruncește ca la toate orele de rugăciune să înnoiască *abdestul* și să facă rugăciunile *namaz* desculț.

11. De asemenea, este lucru scîrbos ca mustățile celui ce mănîncă să se moaie în lingură sau celui ce bea, în pahar. De aceea, cei tineri, care-și lasă mustăți pentru frumusețe, le răsucesc cu grijă ca să nu se lase pe buze, iar cei mai în vîrstă s-au obișnuit să le disprețuiască pe cele tinerești și le scurtează puțin cu foarfecele./*Ulema*, adică învățații sau dascălii, le rad chiar 250
la jumătate, căci am arătat în capitolul *Despre păcătuirea lui Adam* [868] că mustățile s-au născut din murdărie.

12. Este urîcios a lăsa ungiile netăiate (afară de cazul cînd se află în campanie împotriva inamicului sau în război). Am arătat în alt loc că ele trebuie tăiate o dată pe săptămînă, iar că cele tăiate nu se aruncă la pămînt, ci se pun în sîn×, este una din poruncile *sunnet*.

Acestea sînt deci cele mai însemnate porunci negative și afirmative ale legii muhammedane, pe care terminîndu-le să ne apucăm de explicarea altor rînduieli ale religiei acesteia, după cum se vede că cere însăși ordinea cuvîntului./

× la piept

О ИНЫХ СЕЯ РЕЛИГИИ УСТАВАХ

Глава первая

О *дугун*, то есть о браце[×]

Сурр именем (еже по просту *дюгун* нарицается) генеральное[××] некое радостотворство, веселие, празднество, употребительнее же самые брачные дни, арапским изображаются речением, откуду глаголется *суннет дугуни*, празднество обрезания, *никкяг дугуни*, празднество или веселие брачное и *есыр дугуни*, празднество бывающее о свободе из неволи некоего муслиманина. Како же сяи у мухаммеданов отманов с которыми нам долгое и непрестанное случися обхождение, празднуются, вкратце рещи имеем.

О ангелех хранителех отроков. Прежде даже отрок мухаммеданский в возраст осьми лет не приидет, не обрезан пребывает. И аще в том возрастве случится ему умрети, никоеже может быти сумнение о спасении души его, необрезания ради. Веруют бо, яко Авраам Исаака и Исмаила в таковом возрасте сущих обрезал, купно же и двух ангелов, о нихже веруют, яко от самого рождества его (Исмаилова) для охранения и соблюдения его от всякого греха приставленны бывше (зане отрок не имяше еще совершенного употребления разума) толь прилежно и тщательно душу отрочища нескверну соблюдоша, яко в оном состоянии был аки в состоянии блаженства и аки третий между ими ангел, пред лицем божиим являшеся и хождаше.

Празднество отводу к годже. Егда же приходит отрочище в пятое возраста лето, аще мужеска полу есть, к *годже* (учителю), аще женска к *уста хатун* (к учительнице) да изучится иглою цветы расшивати, с великою помпою и торжеством отводится. Отрок украшается одеждами и златом и сребром блещащими, к тому *такие* (образ шапок есть) маргаритами и иным
252 драгим камением украшенное и фригийскою работою / исшвенное, вместо венца на главу его полагается, емуже на избареннейшом и зело украшенном коне посажденну сущу, предъидут все отроцы того *мектеб* (школы, тако бо нарицается, где начатки письмен показуются) и стихи некие сладостно сложенные воспевают и молят бога, да поможет ему изучити письмена и чрез оные уразумети *Куран* и закон божий и уставы пророчесике. Домашние же и сродницы его, иные коня за узду держаще а иные за ним двадва последующе, чрез несколько пространнейших и многолюднейших улиц обводят с восле-

---

[×] сице нарицают все последующие празднества
[××] общественное

DESPRE ALTE RÎNDUIELI ALE ACESTEI RELIGII

Capitolul întîi

Despre *dugun*, adică despre nuntăˣ

Cu numele de *surr* se arată printr-o vorbă arabă (care mai simplu se zice *diugun*)[869] o manifestare generalăˣˣ a bucuriei, veseliei, prăznuire, iar cel mai frecvent zilele de nuntă; de unde numirile *sunnet duguni*, sărbătoarea tăierii-împrejur, *nikkeah duguni*, sărbătoarea sau veselia nunţii, şi *esîr duguni*, sărbătoarea ce se face la eliberarea unui musulman din sclavie. Vom spune pe scurt cum se sărbătoresc acestea la muhammedanii otomani, cu care am avut de-a face necontenit mult timp.

Despre îngerii păzitori ai băieţilor. Băiatul muhammedan înainte de a ajunge la vîrsta de opt ani nu este tăiat împrejur. Iar dacă i se va întîmpla să moară în acea vîrstă nici o îndoială nu poate fi despre mîntuirea sufletului lui din cauza netăierii-împrejur. Căci ei cred că Avraam la o asemenea vîrstă l-a tăiat împrejur pe Isaac şi pe Ismail şi o dată cu ei pe încă doi îngeri despre care cred că, fiind puşi chiar de la naşterea lui (a lui Ismail) să-l păzească şi să-l ferească de orice păcat (pentru că băiatul încă n-avea uzul desăvîrşit al minţii), au păzit atît de stăruitor şi cu grijă sufletul băiatului neîntinat, încît el era într-o stare de fericire şi se arăta şi umbla în faţa lui Dumnezeu ca un al treilea înger între ei [870].

Sărbătorirea ducerii la hodje. Cînd ajunge la al cincilea an de vîrstă, dacă este băiat este dus cu mare pompă şi veselie la *hodje* (învăţător), iar dacă e fată la *usta hatun* (învăţătoare)[871], ca să înveţe a broda flori cu acul. Băiatul este împodobit cu haine care strălucesc de aur şi argint, apoi i se pune pe cap, în loc de cunună, o *takie* (un fel de şapcă) [872] împodobită cu mărgăritare şi alte pietre preţioase şi cusută cu broderii/de Frigia [873] şi, fiind 252
el călare pe un cal preaales şi foarte împodobit, înaintea lui merg toţi băieţii acelei *mekteb* (şcoală, căci aşa se numeşte locul unde li se arată primele litere) [874], cîntînd versuri armonios compuse, şi roagă pe Dumnezeu să-i ajute să înveţe literele şi prin acelea să priceapă *Curanul* şi legea lui Dumnezeu şi rînduielile proroceşti. Iar casnicii şi rubedeniile lui, unii ţinînd calul de frîu, alţii urmîndu-i doi cîte doi, ocolesc cîteva uliţe mai largi şi mai populate,

ˣ după cum se numesc toate serbările ce urmează
ˣˣ de obşte

дующею мусикиею, тимпанами и протчими инструментами громогласными, таже в школу приведенный, *годже* предается.

Празднество обрезания. Егда же осьмое возраста его исполнится лето или и более даже до тринатцатого, в том бо несть противности, таковаяж бывает помпа. Но у вельможских детей, чрез три дни прежде пятка (в оный бо день обрезан быти долженствует) а у султанских и за 40 дней с великим иждивением празднество обрезания совершатися обыче (о чем нижше яснее речем). Возвратившеся убо в дом, обычай имеют богатейшии и вельможи, трех или пяти или до дватцати, аще кто может убогих отрочат собирати, да вкупе с сынами своими (ибо аще множайшие кому сынове суть, отец тщится всем им вкупе обрезанным быти, да бы в каждого особном обрезании, вящших не положил иждивений) обрежут их и тако во едину или в две горницы изрядно посланные всех вводят, где хирург сего художества искусный готов есть, иже всех отрочат раздев, порядком на их постели полагает. Хирург оный имеет инструмент некии, имже натянув первее обрезуемого уда кожицу, аки клещами взимает ю и крепко сжимает, да не отянется вспять. Егда узрит отрочища от страха бледнети и плакати, да отъимет ему страх притворяет себе, яко обрезание оное на иной день отложити имеет и сладкие конфекты или простый мед в готовости держащи, нечаянно бритвою часть кожицы, яже за клещи выставляется урезывает, что ощутив, егда отроча кричати хощет, хирург абие медом или иною каковою сладостною вещиею намазует уста его, которые отрочище облизуя и болезнь мешая с сладостию, по том укрочается и престает плакати. Скончавшуся тако обрезанию, друзи и соседи, иже на сие празднество созвани бывают, немедленно дары, кто каковые хощет
253 и может на постелю отрочища мещут, да видев оные, некую / восприимет утеху и болезнь забудет.

Празднование обрезания сынов султанских. В обрезании убо общие кондиции мухаммеданских сынов тако бывает. В обрезании же сынов султанских, седмию месяцами прежде во всю империю указы рассылаются, которыми день празднования *Суннета* назначается и повелевается всем на властех сущим, да или сами приносят, или чрез своих *капукегаяси* (наместников при Порте) дары султанского сына достойные да присылают. Последний паша не может принести меньшего 5 000 талеров дара, везири же и иные паши, которые *беглербегами* называются, не меньше 25 000 талеров приносити должны; аще ли же более принесет, в том несть противности, токмо с меньшим да не явится подарком. Молдавской и мултянской господареи над всех везирей и пашей вящшие обязуются приносити дары, которые превосходят сумму 60 000 талеров. Аще ли же меньши дадут, гневу подпадут и бедство лишения достойнства своего всячески дознают.

Играния тогда бывают публичные и нощные артифициального огня горения, столы везде приуготовлены, по кондиции и состоянию приседящих устроенные. Аще екстраординарным послам христианских властителей при Порте быти случится, созывают и их к оному празднеству, не ради почтения, но восприятия ради подарков, которым особливо от других стол поставляется, благочинно чествуют при столе оном седящих, по достоинству властителей их. Обаче всегда францускoй посол паче всех предпочитается (якоже в главе *О послах при Порте отманской обретающихся* узрим). Тако убо бывает в обрезании сынов от муслиманов рождшихся.

urmați de o muzică cu timpane și cu alte instrumente zgomotoase. Și astfel adus la școală este predat lui *hodjea*.

Sărbătorirea circumciziunii. Iar cînd se va împlini al optulea an al vîrstei lui, sau și mai mult, chiar pînă la al treisprezecelea, căci nimic nu se opune, se face același cortegiu *. Însă la copiii de demnitari s-a obișnuit să se facă sărbătorirea tăierii-împrejur cu mare cheltuială, cu trei zile înainte de vineri (căci în acea zi trebuie să fie tăiat împrejur), iar la cei ai sultanului și cu 40 de zile (despre acest lucru vom vorbi clar mai jos). Întorcîndu-se deci acasă, cei mai bogați și boierii au obiceiul să adune trei, cinci sau, dacă pot, chiar pînă la douăzeci de băieți săraci, ca să-i taie împrejur și pe ei împreună cu fiii lor (căci dacă are fii mulți, tatăl se silește să fie toți circumciși împreună, pentru ca să n-aibă cheltuieli mai mari cu circumciderea fiecăruia) și astfel îi introduc pe toți într-una sau două odăi frumos așternute, unde e gata un chirurg foarte iscusit în această artă, care, dezbrăcîndu-i pe toți, îi culcă la rînd pe așternuturile lor. Chirurgul acela are un instrument cu care, întinzînd mai întîi pielea mădularului de circumcis, o prinde ca în niște clești și o strînge tare ca să nu se retragă îndărărt. Dacă vede copilul palid de frică și plîngînd, ca să-i ia frica, se preface că va amîna circumcizia pentru o altă zi și, ținînd gata bomboane dulci sau simplă miere, pe neașteptate taie partea de piele ce iese din clește. Dacă băiatul vrea să țipe simțind acest lucru, chirurgul îndată îi unge buzele cu miere sau cu altceva dulce, pe care copilul lingîndu-le și amestecînd durerea cu dulceața se potolește și încetează plînsul. După terminarea circumciziei, prietenii și vecinii care sînt chemați la această sărbătoare aruncă în patul băiatului daruri, care cum vrea și poate, pentru ca acela
văzîndu-le să capete/ mîngîiere și să uite durerea. 253

Sărbătorirea circumciziei la fiii de sultan. Acestea sînt condițiile generale ale circumciziunii fiilor de muhammedani. Iar la circumciziunea fiilor de sultan se trimit cu șapte luni înainte decrete în tot imperiul, prin care se fixează ziua sărbătoririi *sunnetului* și se poruncește tuturor celor ce sînt în dregătorii ca personal sau prin *kapukehaiasi* (locțiitorii lor pe lîngă Poartă) [875] să trimită daruri demne de un fiu de sultan. Ultimul pașă nu poate aduce un dar mai mic de 5 000 de taleri, iar vizirii și alți pași care se numesc *beglerbeg* [876] trebuie să aducă nu mai puțin de 25 000 de taleri; dacă va aduce mai mult nu e nici un rău, numai cu un dar mai mic să nu se arate. Domnii din Moldova și Muntenia sînt datori să aducă daruri mai mari decît toți vizirii și pașii, depășind suma de 60 000 de taleri [877]. Iar de vor da mai puțin, vor cădea în dizgrație și vor cunoaște în fel și chip urgia pierderii demnității lor.

Atunci se fac jocuri publice și se aprind artificii noaptea **. Pretutindeni sînt pregătite mese, aranjate după condiția și starea celor ce stau la ele. De se vor întîmpla să fie prezenți soli extraordinari ai stăpînitorilor creștini pe lîngă Poartă, îi invită și pe ei la acea sărbătoare, nu din respect, ci pentru a primi daruri de la ei; lor li se întinde o masă separată de alții și-i cinstesc ceremonios pe cei ce șed, după demnitatea stăpînitorilor lor. Însă totdeauna ambasadorul francez e preferat tuturor (după cum vom vedea în capitolul *Despre ambasadorii ce se află pe lîngă Poarta Otomană*) [878]. Așa se petrece circumciziunea copiilor născuți la musulmani.

---

* V. fig. 20.
** V. fig. 21.

Обрезание приемших веру мухаммеданскую. Аще же кто от христиан или от иудей или от иных религий в веру мухаммеданскую обративыйся имеет обрезатися, во первых он к везирю в диван (аще то при везире случится) а на ином месте пред пашу (губернатора), в небытность же его, пред *кади* (провинциального судию) во своя одежды облеченный приводится. Который представ везирю (редко иногда самим бывает султаном, сиречь, аще будет такая персона, которая достоина возмнится быти султанского присутствия) абие взяв с главу своея шапку, сам на землю повергает ю и глаголет, яко желает мухаммедисм восприяти и о том просит. Иные же языка турецкого искуснии и исповедание веры сами от себе творят. Таковые же не абие приемлются, но отсылаются к *чаужбаши*, да во вторый день прилежно испытается,
254 не бысть ли пиян минувшего дня, егда веры / мухаммеданския желаше и не лишен ли был разума. Пияных бо они и разума лишившихся за равно имеют (воистинну изрядно) и за сие ниже вера оным в таковом состоянии сущим емлется. Того ради и хотящий веру восприяти, во вторый и третий день трижды вопрошаем бывает, всем ли сердцем и душею желает восприяти веру мухаммеданскую. И аще обрящется, яко человек той лишивыйся разума и от многого времени страждет оное ума повреждение, необрезан отпущается (мнят бо мухаммедане, яко обезумившиися и каким-либо иным образом разум погубившии муслиманы, спасены суть; к тому веруют, яко вместо их посты и молитвы и протчие мухаммеданския веры заповеди ангели творят и исполняют). Аще ли же во вторый день христинанин или евреанин речет, яко вчера пиян бысть, о соделанных же и обещанных ничтоже памятствует, люте биен бывает и чрез несколько дней (по изволению судейскому) бесчеловечно и грозно повелевается ему, да обещанное исполнит. Который аще биения терпеливно понесет и непреклонно речет, яко хощет в своей пребыти религии, ниже памятствует, что таковое учинил обещание и яко пьян бысть, тогда повелевается ему от судии, да приведет двух свидетелей, мухаммеданов сущих, иже бы свидетельствовали, яко в оный день видели его пияна бывша или много вина пивша. Обретаются сицевые убогие, вина же крепкие испиватели мухаммедане, которые за многие деньги и в надежде получения довольного вина удобно таковое приносят свидетельство. Но аще по истинне пиян был в оный день и ведает, что был виден в том пиянстве от некиих мухаммедан или с ними пил вкупе, понуждается имянно сказати, яко с тем и оным муслиманом в оный день пил вино толико, дондеже пияни быша, ихже пред судию приведши вопрошают, видели ли такова человека в таковый день вино пивша или упившася. И аще того отрекутся (боятся бо да не како за такое обхождение от судии наказание восприимут) обязуются, положив руку на *Куране*, клятися. Но и того аще не восхотят сотворити, повелевается им, да истинное покажут свидетельство и тако аще за страх клятвы свидетельство покажут, яко по истинне оного христианина в таковый день и час вино пивша и пияна бывша видеша, тогда седмиюдесять и единым жезлиев то есть древяных бичей ударением, оные свидетели наказаны бывают а христианин свободен
255 отпущается. Обаче не без / утеряния едва не всех своих и отеческих имений.

Аще же во вторый и третий день тожде речет и исповест, яко хощет и желает веры мухаммеданския, паки к везирю и к судии отводится, где подняв правыя руки указательный палец, творит исповедание веры и тако извлекшися одежд своих, в новые облачится одежды, положенной бывшей во первых

Circumciziunea celor ce au acceptat credința muhammedană. Iar dacă cineva dintre creștini sau dintre iudei sau din alte religii, convertindu-se la credința muhammedană, trebuie să se circumcidă, merge mai întîi la vizir în divan (dacă acest lucru se va întîmpla unde se află vizirul), în alte părți înaintea pașei (guvernatorului), iar în lipsa lui este adus la *kadi* (judecătorul provincial), îmbrăcat în hainele sale. Deci, înfățișîndu-se vizirului (rareori se întîmplă în fața sultanului, numai dacă va fi o persoană care să fie socotită că merită prezența sultanului), scoțîndu-și îndată căciula din cap o aruncă el însuși la pămînt și declară că dorește să accepte muhammedanismul și că cere acest lucru. Iar cei iscusiți în limba turcă fac ei înșiși mărturisirea credinței. Dar cei de acest fel nu sînt primiți de îndată, ci sînt trimiși la *ceaușbași* ca să fie cercetați a doua zi cu grijă, dacă n-a fost beat ziua trecută cînd dorea/ credința muhammedană și nu și-a pierdut cumva mintea. Căci pe cei beți 254
și pe cei lipsiți de minte îi socotesc la fel (frumos lucru cu adevărat), de aceea celor ce se află în această stare nu li se dă crezare. Iată de ce și cel care vrea să accepte credința e întrebat și a doua, și a treia zi de trei ori dacă dorește cu toată inima și cu tot sufletul să accepte credința muhammedană. Și dacă se va constata că omul acela e lipsit de minte și suferă de multă vreme acea vătămare, e trimis acasă necircumcis (căci muhammedanii socotesc că musulmanii care au înnebunit și și-au pierdut mintea în vreun fel oarecare sînt mîntuiți; iar pe lîngă aceasta mai cred că posturile și rugăciunile și celelalte porunci ale credinței muhammedane le fac și le împlinesc în locul lor îngerii).

Dar dacă a doua zi creștinul sau evreul va spune că ieri a fost beat și nu ține minte nimic din cele făcute sau făgăduite, e bătut cumplit și peste cîteva zile (după hotărîrea judecătorului) i se poruncește fără de omenie și groaznic să împlinească ceea ce a făgăduit. Dacă va suporta bătăile cu răbdare și va declara neînduplecat că vrea să rămînă în religia sa, că nu ține minte să fi făcut o astfel de făgăduință și că era beat, i se poruncește de către judecător să aducă doi martori muhammedani care să declare că în acea zi l-au văzut beat sau că băuse mult vin. Și se află asemenea săraci muhammedani, mari băutori de vin, care pentru bani mulți și cu nădejdea de a primi vin din destul aduc lesne o astfel de mărturie. Dar dacă a fost într-adevăr beat în acea zi și știe că a fost văzut în acea stare de beție de unii dintre muhamedani sau a băut împreună cu ei, e silit să spună anume că a băut cu cutare sau cutare musulman atîta vin în acea zi încît s-au îmbătat. Aducîndu-i pe aceia în fața judecătorului îi întreabă dacă au văzut pe cutare om în cutare zi bînd vin sau beat. Și dacă se vor lepăda de acel lucru (căci se tem ca pentru o astfel de purtare să nu ia pedeapsă de la judecător), sînt obligați să se jure punînd mîna pe *Curan.* Însă dacă nu vor vrea să facă nici acel lucru, atunci li se poruncește să arate sub jurămînt adevărata mărturire, și anume dacă într-adevăr l-au văzut pe acel creștin în cutare zi și ceas bînd vin și fiind beat. Atunci acei martori sînt pedepsiți cu șaptezeci și una de lovituri de toiag, adică bice de lemn, iar creștinul este lăsat liber, dar nu fără/ pierderea a 255
aproape tuturor averilor sale și a celor părintești.

Iar dacă și a doua zi, și a treia zi va declara același lucru și va mărturisi că vrea și dorește credința muhammedană, este iarăși dus la vizir și la judecător, unde ridicînd degetul arătător al mîinii drepte face mărturisirea credinței [879], și astfel, dezbrăcîndu-se de hainele sale, se îmbracă în haine noi, după

на главу его шапке[x], по их обыкновению устроенной. Таже посаждается на зело убраном коне и дается ему в правую руку стрела, яже являет подъятие указательного перста, что есть знак божественного единства, в неже веровати оттоле долженствует. И тако с великою помпою с двора везирьского выезжает и по улицам, идеже суть христиане (аще обративыйся к мухаммедисму христианин бе) или евреи (аще евреин бе) с мусикиею и тимпаны, многому дворян и иных офицеров воследствующу сонмищу обводится. Таже возвратився в дом, идеже обрезатися долженствует, обрезуется по вышереченному чину. Аще же христианин, ниже пияный, ниже обезумивыйся, хотя в шутку единою при двух турчинах речет, яко хощет муслиманин быти, обезумления же или пиянства в себе двумя свидетельми муслиманами показати не возможет и непреклонно в словах запиратися будет, никоеяже спасения надежды имети может, но или Мухаммеда исповедати, или смерть претерпети долженствует.

История благочестивая и сладостная. Любопытных ради, паче же благочестивых людей, в пример предложу некую историю, еяже сам очевидный свидетель есмь, от чего да познают протчие православные христиане, коль бедственно есть пребывание христиан (а найпаче греков), которые до ныне под турецким и мухаммеданским воздыхают игом.

Во вратах градских Константинопольских (яже ныне нарицаются *Паша капуси*, то есть «Врата пашей», древле Хрисопили), гречин некий юный, седминадесять лет сущий, именем Николай, зело прекрасный и аки ангельское лице имеющий отрок, елей, мигдалы и протчая, яже *бакал*, то есть харчевники продавати обычай имеют, в каморе[xx] отца своего продаяше. Напротив же оныя каморы, по другую страну, стоит кустодия[xxx] янычаров, врата стрегущих. Некий убо из янычар благолепием и красотою отрока оного уловленный, исполнения нелепотныя и содомския любви от него непрестанно просяше. Егда же коварными словесы и многими обещаниями виде себе ничто же успевша, безмерную любовь в крайнюю пременил ненависть и ко пресечению
256 юношеския жизни / тысящу хитростеи начат изобретати. Какоже тому начало положил всезлобный, зри: написал на хартии альфавит турецкий и аки бы туне хотел его турецких письмен и *раккам*, то есть художества сочисления или яко употребительнее глаголем, арифметики научити (юже куплю деющим во первых знати нужда есть).

Николай лести не видый (или божией благодати, таковым образом мученичества венец ему соплетающей), от янычар чтения альфавита и числ арифметических обучатися начал. Остроумный убо и прилежный гречин в малом времени и письмена уразумел и оная слагати, купно же и разглагольствовати познал. В некийже день, диявольский оный янычарь настроил иных двух янычаров, да егда он в камору Николаеву внидет, они извне к словам и речениям их ухо да приложит и прилежно да внимают, во еже бы могли слышати, что гречин читая провозглаголет. Сих тако приговорив, написал на малой и старой (да непознана будет лесть) хартийце исповедание веры и в камору по обычаю вшед, альфавиту Николая учити начат. По скончании же того, аки бы хотел его в сложении письмен наставити, предложил ему читати оное веры исповедание. Николай за трудность сложения письмен (зане еще не бе совершенно изучен) читая оное, разума слов не поемляше, два же оные извне таящиеся янычары сие слушав, нечаянно в камору вско-

---

[x] чалме
[xx] лавке
[xxx] карауль

ce i s-a pus pe cap o căciulă[x] făcută după obiceiul lor. Şi, încălecînd pe un cal foarte împodobit, i se dă în mîna dreaptă o săgeată, care înseamnă ridicarea degetului arătător, semnul unicităţii dumnezeieşti, în care trebuie el de acum să creadă. Şi astfel, cu mare pompă, iese din curtea vizirului şi e purtat pe uliţele creştinilor (dacă cel convertit la muhammedanism a fost creştin) sau evreilor (dacă a fost evreu), cu muzică şi cu timpane, urmînd o ceată mare de nobili şi de ofiţeri. Şi revenind la casa unde trebuie să se taie împrejur, se circumcide după rînduiala spusă mai sus. Iar dacă un creştin, nici beat, nici ieşit din minţi, va zice o dată măcar şi în glumă în faţa a doi turci că vrea să fie musulman şi nu va putea dovedi ieşirea din minţi sau beţia cu doi martori musulmani şi va tăgădui neînduplecat, nu poate avea nici o nădejde de mîntuire, ci trebuie sau să-l mărturisească pe Muhammed, sau să sufere moartea.

O istorioară pioasă şi plăcută. Pentru cei curioşi, dar mai cu seamă pentru oamenii evlavioşi, voi relata ca exemplu o istorioară căreia eu însumi îi sînt martor ocular, de unde să cunoască toţi creştinii ortodocşi cît de nenorocită este petrecerea creştinilor (dar mai cu seamă a grecilor) care gem acum sub jugul turcesc şi muhammedan.

La porţile cetăţii Constantinopol (care acum se numesc *Paşa kapusi*, adică „Porţile paşilor", în vechime Χρυσόπολις) [880] se afla un grec tînăr de şaptesprezece ani cu numele de Nicolae[881], foarte frumos, tînăr cu un chip de înger, care vindea în magazinul[xx] tatălui său untdelemn, migdale şi altele, cum au *bakal*, adică băcanii, obiceiul să vîndă. Iar în faţă, peste drum de acea prăvălie, sta garda[xxx] ienicerilor care păzesc porţile. Deci unul din ieniceri, răpit de bunăcuviinţa şi de frumuseţea acelui tînăr, îi cerea necontenit împlinirea dragostei neîngăduite şi sodomite. Cînd însă a văzut că nimic nu reuşeşte cu cuvinte perfide şi cu multe promisiuni, dragostea nemăsurată i s-a schimbat într-o ură extremă şi a început a născoci mii de şiretlicuri pentru curmarea vieţii tînărului./ Şi iată cum şi-a început lucrul acel om foarte rău: a scris pe o 256
hîrtie alfabetul turcesc şi s-a prefăcut că vrea să-l înveţe fără plată literele turceşti şi *rakkam*, adică meşteşugul număratului [882] sau, cum zicem de obicei, aritmetica (pe care e nevoie s-o ştie mai întîi cei ce fac negoţ).

Nicolae, necunoscînd înşelăciunea (sau harul lui Dumnezeu împletindu-i astfel cununa muceniciei), a început să înveţe de la ieniceri a citi alfabetul şi numerele aritmetice. Agerul şi sîrguinciosul grec a înţeles în puţină vreme literele şi a început să le combine şi totodată să şi converseze. Şi astfel, într-o zi, ienicerul acela diabolic a pus la cale pe alţi doi ieniceri ca atunci cînd va intra el în prăvălia lui Nicolae ei să tragă cu urechea de afară la cuvintele şi vorbele lor şi să ia străruitor aminte ca să poată auzi ce va rosti grecul citind. Punîndu-i pe aceştia astfel la cale, a scris pe o hîrtie mică şi veche (ca să nu fie recunoscută înşelarea) mărturisirea credinţei şi, intrînd după obicei în prăvălie, a început a-l învăţa pe Nicolae alfabetul. Şi după ce a terminat cu acela, ca şi cum ar fi vrut să-l înveţe cum se combină literele, i-a propus să citească mărturisirea credinţei. Nicolae, din cauza greutăţii silabisirii literelor (pentru că încă nu le cunoaştea destul de bine), citind-o fără a înţelege sensul cuvintelor, cei doi ieniceri care se ascundeau afară, ascultînd-o, au sărit pe

---

[x] cealmaua
[xx] prăvălia
[xxx] caraula

чиша и бедного (паче же блаженнейшего) Николая прежде ласкательными словесы привествоваху, глаголя: *Ислам мубарек ола* (то есть: «Вера мухаммеданская да будет тебе благополучна»). Но Николай, ничтоже от сих приемля, мняше бо их шутити, якоже и в иное время многажды, тако их шутящих слыхал бе, не отвещаваше и просяше их, да бы мятежа в каморе его не чинили. Они же яко свирепые львы юношу восхитивше, из каморы насильно и немилостивно извлекоша и к своему *чорбаджи* (полковнику), иже на стражи тогда у предреченных врат бяше, приведше обвиняху, изъявляя, яко пред ними сотворил исповедание веры а ныне обещанного исполнити не хощет и мухаммеданскую презирает веру.

Словом рещи, пред самого по том везиря приведен бысть и един убо о соделанном обвиняше его, два же свидетельствоваху. Отрицашеся благобоязнивый Николай, глаголя, яко ничтоже таковое рече, ниже помыслил есть и несть возможно, да отвержется Христа Господа и бога своего, Мухаммеда же исповесть. Прогневався убо везирь и муками хотя убедити его, да правду
257 скажет, повелел / чрез тридесять сряду дней по утру и в вечеру по двести ударов налагати ему, чем раздражен быв Николай, хотя телом юный, но душею и верою христианскою выше старец восслав хвалу Христови, начат хулити и поносити Мухаммеда к тому и неистовство его явственным гласом крепким же и непобедимым сердцем изъявляти и оным посмеватися, всякое же мучении изобретение презирати. Что увидев везирь (сей бе Кара Ибрагим-паша, иже настал по Кара Мустафе паше, который облежаше Виенну), да не более от такового гречина имя и честь лжепророка посмеянию и поруганию подвержется, повелел главу ему пред егоже каморою отсещи. Чесому бывшу, Николай приял венец мученичества. И еще тираннической руке посредствующей, в третий день святое его тело ввержено бысть в Босфор, но нощию от благочестивых христиан в Пропонтиде, яже обще Mare di Marmore, Мраморное Море называется, уловленное и изъятое, в монастыре Святыя Тройцы, иже есть на острове зовомом Княжеском, честно, хотя отаи, погребенно бысть, соблюденной бывшей срачице его, кровию мученичества его и до ныне сияющей, от неяже верным (сказуют) многие и чудесные бывают цельбы. «Дивен бог во святых своих».

Глава вторая

О супружестве

Аще дева *бакире*, или вдовица *мердум*, то есть от мухаммеданских родителей рожденна будет и в честном воспитанна доме, тако законом обязуется да никтоже от человек когда узрит ю, кроме самых родителей, братий и дедов. Чуждое же и самого жениха око, никакоже да видит ю и тако егда исходят вне дома, исходят покровенным лицем (о чем пространнее речем в главе *О одеждах турецких*). Юноша убо браком с девицею или вдовою сочетатися хотящий, тщится чрез сродных себе жен уведомитися о красоте и добронравии

neaşteptate în prăvălie şi l-au salutat pe săracul (sau mai degrabă preafericitul) Nicolae mai întîi cu cuvinte de mîngîiere, zicînd *Islam mubarek ola* (adică: „Credinţa muhamedană să-ţi fie cu noroc") [883]. Dar Nicolae, neprimind nimic din acestea, socotea că glumesc, cum îi auzise şi alte dăţi de multe ori glumind astfel. Deci n-a răspuns şi i-a rugat să nu facă tulburare în prăvălia lui. Atunci ei, ca nişte lei furioşi, înşfăcînd pe tînăr cu sila şi fără milă l-au scos din prăvălie şi, aducîndu-l la *ciorbadji* (polcovnicul lor) [884], care era la garda de lîngă porţile mai înainte spuse, l-au învinuit declarînd că înaintea lor a făcut mărturisirea credinţei şi acum nu vrea să împlinească cele făgăduite şi dispreţuieşte credinţa muhammedană.

Într-un cuvînt, a fost adus după aceea chiar în faţa vizirului şi acolo unul îl învinuia despre cele făcute, iar doi mărturiseau. Şi se lepăda Nicolae cel cu bună temere zicînd că n-a spus nimic de acest fel şi nici n-a gîndit şi că nu-i este cu putinţă să se lepede de Hristos Domnul şi Dumnezeul său şi să-l mărturisească pe Muhammed. Deci, mîniindu-se vizirul şi vrînd să-l convingă cu muncile ca să spună adevărul, a poruncit/ ca treizeci de zile pe 257
rînd dimineaţa şi seara să-i dea cîte două sute de lovituri, prin care fiind întărîtat Nicolae, deşi tînăr la trup, însă cu sufletul şi credinţa creştină mai presus decît bătrînii, înălţînd laudă lui Hristos, a început a huli şi a ocărî pe Muhammed şi pe lîngă aceasta şi-a arătat cu glas limpede şi cu inimă tare şi de neînvins furia lui şi şi-a bătut joc de aceia şi a dispreţuit orice născocire a muncilor. Văzînd vizirul acest lucru (acesta era Kara Ibrahim-paşa, care a venit după moartea lui Kara Mustafa-paşa, cel ce a asediat Viena) [885], ca să nu mai fie supuse numele şi cinstea Profetului derîderii şi batjocurii din partea unui asemenea grec, a poruncit să-i taie capul chiar înaintea prăvăliei lui. Cînd s-a făcut aceasta, Nicolae a primit cununa muceniciei. Şi tot prin intervenţia tiranului, a treia zi trupul lui sfînt a fost aruncat în Bosfor, dar noaptea a fost pescuit şi scos de creştinii pioşi în Propontida, care îndeobşte se numeşte *Mare di Marmore*, Marea de Marmara, şi a fost îngropat în taină, dar cu cinste, în Mînăstirea Sfintei Treimi, ce se află pe insula zisă a Principilor, păstrîndu-i-se fosta lui cămaşă, care străluceşte şi pînă acum cu sîngele muceniciei lui şi de la care se fac celor credincioşi multe (se spune) şi minunate tămăduiri. „Minunat este Dumnezeu întru sfinţii lui!" *

Capitolul al doilea

Despre căsătorie

Dacă fata, *bakire* [886], sau văduva, *merdum* [887], va fi născută din părinţi muhammedani şi crescută într-o casă cinstită, este obligată prin lege ca nimeni dintre oameni să n-o vadă cîndva, afară de părinţi, fraţi şi bunici (nici chiar ochiul mirelui nu poate s-o vadă), şi astfel, cînd iese afară din casă, să iasă cu faţa acoperită** (despre acest lucru vorbim mai pe larg în capitolul *Despre bainele turceşti*) [888]. Deci, un tînăr care vrea să se unească prin căsătorie cu o fată sau o văduvă se sileşte prin femeile rubedenii cu el să afle despre fru-

---

* *Ps.*, 67, 36.
** V. fig. 22.

тоя, которую себе в жену пояти помышляет и как-нибудь оное может быть по щастию, случится.

Брак. С стороны жениховой посылаются честные и веры достойные
258 жены, которые / родителем девицы или вдовы предлагают, яко таковый юноша холостый или женатый (зане показахом выше, что единый муж до пяти жен поемлет) по божию велению и пророческому соизволению хочет браком сочетатися и един дом (*евленмек* в простом турецком языке тако разумеется) из обоих состроити, на что склонившимся отроковицы родителям, подарки некие по силе и достойнству браком сочетатися хотящих взаимно посылаются и парохиальному *имаму* и протчим соседам чрез тех посредственниц жен о брачном договоре весть подается. По том в предуставленный женитвы день, жених в своем доме а невеста такожде в доме родителей своих, приуготовав потребная к празднованию брачному и созвав соседей и приятелей, маломочные в един токмо день а мочнейшие в множайшие дни, пиршество творят и изобильные представляют брашны, где разную слушающе мусикию и плясателей смотряще, довольно утешаются. Бывают же вся честно и безмятежно (понеже вина несть), таже в четверток, егоже нощь против пятка есть, с стороны жениховой все у него пришествовавшии в дом невестин с тимпанами и мусикиею и, елико возможно, с вящшим убранством шествуют. Откуду взяв невесту и приданое ея (которое по преждеучиненному договору сведомо есть) в жениxов дом возвращаются. И невеста убо в *гарем* (то есть в женском обиталищи), жених же с своими в *селамлык* (то есть в мужеобитательных храминах) брачное пиршество с великим веселием даже до полунощи продолжают.

Никкяг. Потом, егда приближится время, да жених к невесте внидет, призывается *имам* и несколько старцев от соседей. Паки жених имеет при невесте женщину некую под видом наместницы, подобно и невеста имеет при женихе своего наместника, иже от *имама* вопрошаеми, почто учиненно бысть сие собрание и брачное празднество, отвещают, яко с стороны браком сочетатися имущих поставлены суть *векиль* (то есть наместницы или епитропы), да о их согласии и соизволении *имаму* предложат. *Имам* паки вопрошает, имеют ли на то свидетелей достоверных и честных, иже бы реченная ими утвердили и свидетельство показали. Аще убо браком сочетатися хотящии в великом будут расстоянии, сиречь в разных весех или городех, тогда свидетели призываются и слышаны бывают, жениха же и невесты имена и родителей их также и наместников и наместничьих родителей в книгу записуются. Аще
259 ли же / в томже случатся доме, якоже выше рехом, наместники *имаму* ответствуют, яко таковых свидетелей имеют, обаче к настоящему делу их не потребуют, понеже и жених и невеста в присутствии суще, сами о себе свидетельствовати могут.

И тако *имам* и протчие с женихом приступают ко вдерем, чрез них же в женское обиталище вход бывает, где в притворе храмины, за завесою стоит невеста с намесницею жениховою. И вопрошает *имам* невесту о ея самой и родителей ея именах. Онаже извнутрь отвещает, яко сама тако а родители ея тако называются. Тогда *имам* повелевает жениху, да вопросит намесницу свою, та ли есть невеста его, еяже глас все слышали. Ейже ту самую быти отвещающей, подобно и невестин наместник утверждает невесте, яко той истый жених есть, емуже прежде обручена бе. Тако о сих известившеся и уверившеся, *имам* вопрошает невесту, добровольно ли хощет по божию ве-

musețea și bunele moravuri ale celei pe care vrea să și-o ia de soție. Uneori dacă are noroc, acest lucru se întîmplă.

Căsătoria. Din partea mirelui se trimit femei cinstite și vrednice de
crezare care/ arată părinților fetei sau văduvei că cutare tînăr necăsătorit 258
sau căsătorit (după cum am arătat mai sus, un bărbat poate lua pînă la cinci femei) voiește să se însoțească prin nuntă după porunca lui Dumnezeu și bunăvoința Profetului și din doi să facă o casă (*evlenmek* în limba turcă așa se înțelege). Dacă părinții fetei înclină spre aceasta, se trimit reciproc unele daruri, după puterea și demnitatea celor ce vor să se unească prin căsătorie, și se dă de veste prin aceleași femei mijlocitoare *imamului* parohial și celorlalți vecini despre încheierea căsătoriei. Apoi, în ziua rînduită de mai înainte pentru căsătorie, mirele la casa sa, iar mireasa de asemenea la casa părinților săi, pregătind cele necesare pentru sărbătorirea nunții și chemînd pe vecini și pe prieteni, fac ospăț, cei mai slabi ca posibilități numai o zi, iar cei mai cu putere mai multe zile, și pun înainte bucate din belșug, unde se distrează îndeajuns, ascultînd muzică felurită și privind pe dansatori. Dar toate se petrec cu cinste și fără de tulburare (pentru că nu e vin), și în noaptea de joi spre vineri toți cei ce au ospătat la mire din partea lui pleacă la casa miresei cu timpane și cu muzică și pe cît se poate cu cea mai mare podoabă *. Luînd mireasa de acolo și zestrea ei (care este cunoscută după contractul încheiat de mai înainte), se înapoiază la casa mirelui. Iar mireasa continuă în *harem* (adică în locuința femeilor) și mirele în *selamlîk* (adică în odăile locuite de bărbați)[889] ospățul de nuntă cu mare veselie, pînă la miezul nopții **.

Nikkeah. După aceea, cînd se apropie vremea ca mirele să intre la mireasă, sînt chemați *imamul* și cîțiva bătrîni din vecini. Mirele are pe lîngă mireasă o femeie în chip de reprezentant; la fel și mireasa are pe lîngă mire pe reprezentantul său. Întrebați de *imam* de ce s-a făcut această adunare și această sărbătorire de nuntă, ei răspund că sînt puși *vekili* (adică locțiitori, sau epitropi)[890] din partea celor ce vor să se căsătorească, ca să răspundă *imamului* despre acordul și învoiala lor. *Imamul* întreabă iarăși dacă au martori siguri și cinstiți pentru aceasta, care să confirme cele spuse de ei și să dea mărturie. Dacă cei ce vor să se căsătorească sînt la mare distanță, adică în sate și orașe diferite, atunci se cheamă martorii și sînt ascultați, iar numele mirelui, al miresei și ale părinților lor, precum și ale reprezentanților lor și ale părinților
reprezentanților se înscriu în registru. Dar dacă/ se vor întîmpla în aceeași 259
casă, după cum am spus mai sus, reprezentanții răspund *imamului* că au asemenea martori, dar nu-i vor chema la afacerea de față pentru că mirele și mireasa fiind de față pot singuri mărturisi pentru ei înșiși.

Și astfel *imamul* și ceilalți se apropie de ușile prin care se face intrarea în apartamentul femeiesc, unde, în pridvorul camerei, după o perdea, se află mireasa cu reprezentanta mirelui. *Imamul* întreabă pe mireasă numele ei și al părinților ei. Iar ea răspunde dinlăuntru că ea se numește așa și părinții ei așa. Atunci *imamul* poruncește mirelui să întrebe pe reprezentanta sa dacă aceea e mireasa al cărei glas l-au auzit toți. Iar ea răspunzînd că este chiar aceea, reprezentantul miresei îi declară la fel miresei că mirele este chiar acela căruia i-a fost mai dinainte făgăduită. Astfel, luînd cunoștință și încredințîndu-se de aceasta, *imamul* întreabă pe mireasă dacă de bunăvoie vrea, după

---

* V. fig. 23.
** V. fig. 24.

лению и пророческому соизволению, таковаго юношу за мужа себе имети. Ейже отвещавшей, яко хощет сего, равным образом и жениха вопрошает, емуже тожде утвердившу, объявляется сумма денег *никяг* (аки бы рещи союз), юже обещает жених невесте. Сию бо, аще розводу быти случится, воздати ей долженствует (о чем в главе *О разводе* узриши). По вопросах же имамовых и по определении известного денег числа, вопрошают и старцы оные, иже долженствуют свидетели того быти, глаголюще: «Хощете ли, да мы сего вашего супружества или согласия свидетели будем?» Они (жених и невеста) отвещают: «Хощем и просим». Тогда *имам*, протчим неколико отступившим, аки нуждою жениха в *гирдеги* (тако храмина или чертог, в немже спати имеют, называется) поревает[×] и *Аллаг билен гиздже олсун*, то есть «Бог с вами да будет» рекши, паки к уготованному пиршеству возвращается, где все званные дары каковые кто приуготовил на стол полагают. И тако потом кийждо во своя отходит.

Суть еще некие церемонии невесте приличествующие, которых такожде без объявления преминути не подобает. Нощию, по которой в последующий день девица в дом жениxов приведена быти имеет, собираются сродные и другие в соседстве живующие жены и траву *кына* (еюже натренное тело подобный помаранцовому цвет восприемлет) квасят и устрояют, якоже им
260 обычай есть и тою власы, ноги и руки обрученныя девицы намазуют / и читсыми полотенцами увивше даже до утра не отрещают, да цвет тоя травы наипаче вступит. Во утрие же все во баню отходят, девицу измывают *идузунджи кадун* (жена, которая одежды и власы устроевати умеет) изрядно украшает ю (сие бо по пророческому бывает приказанию), что все скончавше, в дом возвращаются и приличная празднеству брачному совершати, якоже выше рехом, начинают. Во втором по брачном сочетании день, родители девицы в дом женихов (там бо обнощевати им не лет есть) трепетни и о чистоте дщери своея прискорбни приходят, где аще девические явятся знаки, вся блага и благополучна бывают. Аще же инако будет, тогда по воли жениховой, битую и от всего приданого обнаженную с великим поруганием дщерь свою паки взяти понуждаются. Обаче сие от судии потом изыскуется, яко аще жених в первом совокуплении повреждения ея не усмотрил и паки совокупление повторил, ниже приданое ея к тому удержати может, ниже пустити ю, разве заплатит *никяга* сумму. Аще убо девица скажет, яко дважды учинил с нею совокупление, онже в том запрется, понуждается клятву учинити. И аще клятву сотворит, вера ему емлется, а не невесте, зане тамо свидетели и свидетельства иные не требуются, кроме обычных, чистым девицам знаков. Но сия у разумнейших николиже оскудевают подобно, яко иногда князь флоренский дщери своей зело младой сущей и брачное с князем мантуиским зело престарелым сочитание презирающей, старость же его, яко вину оскудения сил к чадородию обвиняющей, ответствовати поветствуется: «Умные, рече, матроны, всегда детей раждают, хотя евнуха мужа имети будут».

Кепин. Есть и иный образ сочетания брачного (иже *кепин* нарицается) ради меньшия кондиции людей изобретенный, сиречь да не толь великия в праздновании брачном понуждены будут положити иждивения, который образ тако бывати обыче. Муж и жена или девица, аще между собою согласятся к восприятию супружества, оба вкупе приходят к публичному *кади*, где пред судиею поведают, яко по взаимному согласию, он желает ея себе

× пхает или толкает

porunca lui Dumnezeu şi voinţa Profetului, să-l aibă pe acest tînăr de bărbat. Şi cînd ea răspunde că-l vrea, la fel îl întreabă şi pe mire, şi cînd acela afirmă acelaşi lucru se anunţă suma de bani numită *nikkeah* (cum s-ar zice „legătura"), pe care o făgăduieşte mirele miresei. Căci dacă se va întîmpla să se dea divorţ, aceasta trebuie să i-o plătească ei (despre care se va vedea în capitolul *Despre divorţ*) [891]. După întrebările *imamului* şi după fixarea numărului de bani, întreabă şi bătrînii aceia care trebuie să fie martori ai acestui lucru, zicînd: „Vreţi voi să fim martori ai acestei căsnicii sau învoiri a voastre?" (Mirele şi mireasa) răspund: „Vrem şi vă rugăm". Atunci *imamul* şi ceilalţi, dîndu-se ceva mai la o parte, îl împing × cu sila parcă pe mire în *ghirdeghi* (astfel se numeşte odaia sau iatacul în care vor dormi) [892], zicînd: *Allah bilen ghizdje oslun*, adică „Dumnezeu fie cu voi" [893], şi iarăşi se întorc la ospăţul pregătit, unde toţi invitaţii pun pe masă darurile, care ce-a adus. Şi astfel, după aceasta, fiecare se duce la ale sale.

Mai sînt cîteva ceremonii pe care se cade să le facă mireasa şi pe care se impune să nu le lăsăm nearătate. În noaptea din ajunul zilei în care fata va fi adusă în casa mirelui, se adună rudele şi alte femei care locuiesc în vecinătate şi dospesc şi pregătesc buruiana *kîna* (trupul frecat cu ea capătă culoarea portocalei) [894], după cum le este obiceiul, şi cu aceea ung părul, picioarele şi mîinile fetei logodite/ şi, înfăşurînd-o cu ştergare curate, n-o dezleagă pînă 260
dimineaţa, aşa încît culoarea (buruienii) aceleia să pătrundă bine. Şi dimineaţa se duc la baie toate, o spală pe fată, *iduzundji kadun* (femeia care poate potrivi hainele şi părul) [895] o împodobeşte frumos (aceasta se face după porunca Profetului), iar după ce au terminat toate se întorc acasă şi încep să facă cele potrivite sărbătoririi nunţii, după cum am spus mai sus. A doua zi după nuntă, părinţii fetei vin la casa mirelui (căci nu se cuvine să petreacă acolo noaptea), tremurînd şi temători pentru curăţia fetei lor, unde, dacă se vor arăta semnele feciorici, toate sînt bune şi cu tihnă. Iar dacă va fi altfel, atunci, după voia mirelui, cu mare batjocură sînt siliţi să-şi ia fiica înapoi, bătută şi despuiată de toată zestrea. Însă aceasta se cercetează pe urmă de judecător, căci dacă mirele la prima împreunare nu i-a văzut stricăciunea şi a reptat împreunarea, nici zestrea nu i-o poate reţine, nici s-o lase decît plătind suma de *nikkeah*. Deci dacă fata va spune că de două ori s-a împreunat cu dînsa şi el va tăgădui, e silit să facă jurămîntul. Iar dacă va face jurămînt, lui i se dă crezare, nu miresei, pentru că acolo martori şi alte mărturii nu se cer, afară de semnele obişnuite la fetele curate. Însă acestea la cele mai pricepute nu lipsesc niciodată. După cum se povesteşte, cîndva a răspuns prinţul de Florenţa fiicei sale, care era foarte tînără şi dispreţuia căsătoria cu prinţul de Mantua, foarte bătrîn, învinuind bătrîneţea lui ca o cauză a lipsei puterilor de a naşte copii, zicînd: „Matroanele pricepute nasc totdeauna copii, chiar de vor avea ca bărbat un eunuc" [896].

Kepin. Există şi un alt mod de însoţire cu nuntă (care se numeşte *kepin*)*[897], născocit pentru oamenii de o condiţie mai joasă, care nu vor fi siliţi să facă atît de mari cheltuieli la sărbătoarea nunţii, mod care se obişnuieşte a se face astfel: bărbatul şi femeia sau fata, dacă se vor învoi între ei să se căsătorească, vin amîndoi împreună la un *kadi* public şi în faţa judecătorului aduc la cunoştinţă că după învoirea reciprocă el o doreşte pe ea de nevastă, iar

× îndeamnă sau înghiontesc

* P. Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 212.

в жену, онаже его желает себе в мужа. Судия трижды вопрошает их, аще по божию велению и пророческому изволению хотят супружеством сопрящися. Имже сие утверждающим, дается свидетельствующее письмо и имена
261 их записуются в *сиджил* (то есть в архиве) *мегкеме* / (то есть судебного претора [x]). Обаче жена первее долженствует показати свидетельством двух свидетелей, яко или никомуже браком сочетася, или от мужа пред девятиюдесять и единым днем увольнена и отпущена есть. Сей образ супружества мнози от армян, греков и латинов употребляют, которые наложниц имети желающе, к тому да от церкви или от *бостанджи баши*, *еничер ага*, *субаши* и *Галата воиводаси* (иже суть по частям града начальницы и блюстители) не яты будут, опасающеся (сии бо аще когда таковых уловляют получают толико денег, елико желают и елико хотят наказуют) о таи церкви приходят к *кади* и получивше писание *кепини*,могут потом безбедно по своей воли с своими блудницами валятися. Чесо ради патриарху, епископам и всей церкви от таковых человеченцов страха божия весьма не имущих обида бывает и внутрнего болезнования восприятие. Ибо аще жесточае с ними поступити хотели бы и явно таковых от церкви отлучити не безбедно есть, да не како для оныя нелепыя любви и веры всячески отвергутся и к мухаммеданству приклонятся. Приключается иногда и сие, яко аще степень сродства, по правилам церковным, супружества имети не попущает, оные презрев церковь к *кади* притекают, где четыредесятию аспрами [xx], все дело супружества и безопаства искупуется. В церкви же не меньши пяти ефимков (ах жаль) заплатить понуждаются.

Но сия не без усрамления и болезнования нашего далее прилежим пером изъяснити. Аще невольник и невольница с *никкягом* браком сочетаются, они убо в порабощении [xxx] даже до седьми лет удержаны будут, но аще в оное седмилетнее время родят чада, тии (дети их) от рабства будут свободны, ниже с родительми своими проданы, ниже отняты от них и отлучены могут быти. Зде самый чин требовал бы, да речем о разводе, но да не оставим оная, яже под темже *дугун* именем содержатся, первее о праздновании, которое в увольнении невольников совершатися обыче, вкратце предложим.

Празднование невольников. Егда из Варварии, Боснии и иных тоя империи краев посылается реестр мухаммеданских невольников, то есть у малтийцов, ишпанов и немцов в работе обретающихся, тех сиречь ихже свобода в известной цене состоится, оных убо (невольников) сродники или и другии благо-
262 честием подвижении, просят у везиря чрез / письменное прошение позволения, да бы свободно могли празднование своих в неволе обретающихся посреде града или где им свободнее [xxxx] явиться, сотворити и милостыню от муслиман собрати. На которых прошение, султан не зело трудно снисходит, хотя николиже поминается, чтоб он хотя едину полушку дал за своих невольников. Сказуют бо, яко полезнее и ово души, ово чести война благополучнее было бы, аще бы на войне бияся с неприятелем мученичество претерпел, неже живый в область неприятельскую предалбыся. Что бывает, да бы другие, сицевою искупления надеждою победы неприятелю и рукам своим уз не толь удобно призволяли. Но к предложенному возвратимся.

Испросив убо чрез везиря у султана позволение, объявляется чрез проповедника, яко в таковый день и в таковом месте на публичном торжищи празд-

---

[x] канцелярии и ратуши
[xx] деньгами
[xxx] неволе
[xxxx] способнее

ea îl doreşte pe el de bărbat. Judecătorul îi întreabă de trei ori dacă după porunca lui Dumnezeu şi voinţa Profetului vor să se însoţească prin căsătorie. Şi cînd ei afirmă acest lucru li se dă o adeverinţă şi numele lor sînt scrise în *sidjil* (adică la arhivă) *mehkeme*/(a pretorului[x] judecătoresc)[898]. Însă femeia 261
trebuie mai întîi să arate cu mărturie a doi martori că nu e măritată cu nimeni sau că s-a despărţit de bărbat cu nouăzeci şi una de zile înainte şi că e lăsată. Acest mod de căsătorie îl întrebuinţează mulţi dintre armeni, greci şi latini, care dorind să aibe ţiitoare, temîndu-se să nu fie ştiuţi de biserică sau de *bostandji başi*, de *ienicer aga*, *subaşi* şi *Galata voievodasi* (aceştia sînt căpetenii peste circumscripţiile oraşului şi supraveghetori şi cînd prind pe cei ce fac aşa capătă cîţi bani doresc şi pedepsesc cît vor) [899], vin pe ascuns de biserică la *kadi* şi primind adeverinţă *kepin*, pot după aceea să se tăvălească în voie în desfrînarea lor. De aceea patriarhului, episcopilor şi întregii biserici li se aduce ofensă şi durere lăuntrică din partea unor astfel de oameni care n-au frică deloc de Dumnezeu. Căci dacă ar vrea să se poarte cu ei mai aspru şi să-i excomunice pe faţă din biserică lucrul nu e fără de primejdia ca pentru acea dragoste absurdă să se lepede cu totul de credinţă şi să treacă la muhammedanism. Se întîmplă uneori că, dacă gradul de rudenie, după canoanele bisericii, nu îngăduie să se facă o căsnicie, unii ca aceia, nesocotind biserica, vin la *kadi* şi cu patruzeci de aspri [xx] se plăteşte toată afacerea căsniciei şi a siguranţei. Iar în biserică sînt siliţi a plăti (ce păcat!) nu mai puţin de cinci taleri.

Dar nu fără de ruşinare şi îndurerare vom continua să explicăm acestea cu condeiul. Dacă un sclav şi o sclavă se căsătoresc cu *nikkeah*, ei vor fi reţinuţi în sclavie[xxx] pînă la şapte ani; dacă însă în aceşti şapte ani nasc copii, aceia (copiii lor) vor fi slobozi de sclavie şi nu vor putea fi vînduţi împreună cu părinţii lor, nici nu vor putea fi luaţi de la ei, nici despărţiţi de ei. Aici însăşi ordinea ar fi cerut să vorbim de divorţ, dar, ca să nu le lăsăm pe cele ce sînt cuprinse sub acelaşi nume *dugun*, vom vorbi mai întîi pe scurt despre sărbătoarea care s-a obişnuit să se facă pentru eliberarea prizonierilor.

Sărbătoarea prizonierilor. Cînd din Barbaria [900], Bosnia şi alte ţinuturi ale imperiului se trimite registrul prizonierilor muhammedani, adică al celor ce se află în robie la maltezi, spanioli şi nemţi, adică al celor a căror libertate constă într-un anumit preţ, rubedeniile lor (ale prizonierilor) sau şi alţii, mişcaţi de pietate, cer de la vizir, printr-o/ jalbă scrisă, îngăduinţa de a putea 262
sărbători liber pe ai lor care se află în prizonierat, în mijlocul cetăţii sau unde li se pare lor mai potrivit [xxxx] ca s-o facă, şi să adune milostenie de la musulmani. La cererea lor sultanul nu dă prea greu aprobarea, deşi nu se pomeneşte niciodată ca el să fi dat măcar un bănuţ pentru prizonierii săi [901]. Căci ei spun că ar fi fost mai de folos şi mai fericit pentru sufletul, ca şi pentru cinstea ostaşului, dacă ar fi murit în război cu duşmanul şi ar fi răbdat mucenicia decît să fi trecut viu în partea inamicului. Acest lucru se face pentru ca nu cumva alţii, avînd nădejdea unei asemenea răscumpărări, să dorească aşa de lesne victoria duşmanului şi lanţuri pentru mîinile lor. Dar să revenim la cele propuse.

Cerînd deci de la sultan, prin vizir, aprobarea, se anunţă prin crainic că în cutare zi şi în cutare loc, în piaţa publică, va fi sărbătoarea prizonierilor,

---

x la cancelarie şi primărie
xx bani
xxx robie
xxxx nimerit

нование невольников быти имеет, да всяк, иже о муслиманах за благочестие братий у неверных во узах и оковах страждущих подвигнутися и соболети хощет, изволит и на то место приити и милостыню, юже кто подать имеет в реестр да напишет. К вельможам же и богатшим гражданам и купцам (о нихже знают, что за многоделием в собрание приити не могут) те, которые отправление оного празднества на себе приемлют, по дворно ходяще, восковые им раздают свещи. Который убо изволит свещу прияти, уже известны суть, яко и милостыню получат от него. Тако чрез неколико дней раздавше свещи на предуставленный день в уреченное место вервоходцов[×], чародейных дивотворцов, плясальщиков и сим подобных, по своему разуму позорища[××] творящих, нанимают, где великое народа стекается множество и мало не бесчисленный разных кондиций люд собирается (в такое бо приходити собрание никтоже срамляется, паче же благочестиво и честно мнят быти). Во первых убо вервоходцы и протчие плясальщики некое играние и небездельное явление стихами к настоящему делу пристойными сочиненное воспевают или прочитывают. Таже чашею деньги от смотрящих собирают. Три таковые в день бывают явления и по три дни непрестанно празднуются, таже в третий день к вечеру игралище кончается.

Воистинну слышах от достоверных и честных людей, яко в едином таковых празднеств сходбищи больше 50000 ефимков собрано бысть. Которые деньги потом к судии града приносят и тамо считают их и печатию / его пе-
263 чатлеют. Таже собиратели милостыни, взяв о сумме денег свидетельствованное письмо, чрез министров[×××] христианских властителей и чрез письма, которые обще полицу или вексельные нарицаем, посылают в оные места или страны, из которых невольников своих выкупить имеют. Невольники[××××] же те долженствуют привести с собою от хозяев своих или от управителей провинций оных, яко тою денег сумою от неволи[×××××] свободишася и позволение возвращения во отечество свое испросиша. И сие тако вкратце реченное довольно да будет.

Глава третия

О разводе

Развод по *Куранову* и арапскрму речению *далак* называется. Бывает же двояко: един убо возвратный, другий же невозвратный. Но да яснее покажем, что есть *далак* возвратный и что есть невозвратный, во еже бы читателю нашему удобее разумети яснее рещи нам подобает.

Далак возвратный есть, аще который муж отпустив жену свою и разводное письмо пред судиею даст ей, может с тоюжде женою, прежде даже не поидет за иного мужа, по девятидесяти и едином дни, вторым сочетатися браком. Невозвратный развод (который обще по турецку *учьдалак*, то есть

[×] по веревкам ходящих
[××] игралища
[×××] советников
[××××] полоненики
[×××××] из полону

pentru ca fiecare din cei ce vor să se miște și să-i compătimească pe musulmanii care suferă în lanțuri și cătușe la necredincioși pentru buna-credință a fraților lor să binevoiască a veni și a înscrie în registru milostenia pe care o va da. Iar cei ce și-au luat asupra lor organizarea serbării împart luminări de ceară, umbînd din casă în casă, demnitarilor, cetățenilor bogați și negustorilor (despre care știu că nu pot veni la adunare din cauza multelor treburi). Și cine va binevoi să primească luminarea, se știe că vor primi milostivire de la el. Astfel, peste cîteva zile, după ce au împărțit luminările, în ziua mai dinainte fixată și la locul indicat, angajează acrobați [×], magicieni, scamatori, dansatori și alții care dau spectacole [××] după mintea lor. Acolo se adună o mare mulțime de popor și oameni nenumărați, de toate condițiile (căci nimeni nu se rușinează să vină la o astfel de întrunire, ba încă socotesc că acest lucru este pios și cinstit). Mai întîi acrobații și ceilalți dansatori fac un joc oarecare și un spectacol nu fără de rost, îl cîntă sau îl recită în versuri alcătuite potrivit scopului urmărit, și adună și bani de la spectatori într-o cupă. Se fac trei asemenea spectacole pe zi și sărbătoresc trei zile necontenit.

A treia zi spre seară serbarea se încheie. Și am auzit, cu adevărat, de la oameni siguri și cinstiți, că la adunarea unei asemenea sărbători s-au colectat peste 50 000 de taleri. Acești bani îi aduc apoi la judecătorul cetății și acolo
îi numără și-i pecetluiesc / cu pecetea lui. Iar cei care au făcut cheta, luînd 263
o adeverință pentru suma banilor de la miniștrii [×××] domnitorilor creștini, trimit în locuirile sau țările acelea de unde au de răscumpărat prizonierii lor scrisori numite obișnuit polițe sau scrisori de schimb. Prizonierii[××××] trebuie să aducă de la stăpînii lor sau de la guvernatorii provinciilor acelora dovadă că s-au eliberat din prizonierat[×××××] și că au obținut îngăduința de a se întoarce în patria lor prin acea sumă de bani. Ajungă-ne însă acestea spuse așa pe scurt.

Capitolul al treilea

Despre divorț

În limba *Curanului* și cea arabă divorțul se numește *dalak* [902]. El se face în două feluri: unul revocabil și altul irevocabil. Ca să arătăm mai limpede ce este *dalakul* revocabil și cel irevocabil, așa încît să poată pricepe mai bine cititorul nostru, se cuvine să vorbim mai amănunțit.

Dalakul este revocabil cînd un bărbat își lasă femeia și-i dă cartea de divorț în fața judecătorului; el poate să se însoare din nou cu aceeași femeie după nouăzeci și una de zile, mai înainte ca ea să se mărite cu altul. Divorțul irevocabil (care pe turcește se numește de obicei *ucidalak*, adică „de trei

× care umblă pe frînghie
×× jocuri
××× ambasadorii
×××× captivii
××××× din captivitate

трижды опущенная или, яко инии зле толкуют, от трех селезенок, *далак* бо в простом турецком языке селезенку знаменует) разрешенная есть, егда туюжде жену в супругу пояти не может, прежде даже не посягнет за иного мужа и от него отпущенна не будет. Уразумев убо развода различие, ныне ко истолкованию образа его приступим, сиречь, како и коих ради вин долженствует быти.

Когда муж хощет развод с женою своею, предовольная вина есть, еже не хотети ю более, токмо обязуется заплатити сумму денег, которую обещал ей дати, егда о *никкяге* супружества пред *имамом* и свидетелях договор творяше. Аще ли же прелюбодеяния порок в ней обрящет или яко не пребываше в доме или без воли мужа своего в чюждый дом хождаше, тогда не токмо
264 отпустити ю, / свободно может, но и *никкяга* по договору платити ей не обязуется.

Темже когда муж положил в мысли своей, еже отпустити жену свою, во первых по утру востав должен повелети ей да покроет лице свое и более откровенным лицем пред ним да не явится. На которое повеление жена абие долженствует покрыти лице свое. Чесого аще не учинит, за блудницу и прелюбодейницу явится. Таже подает *имаму* своему ведение (аще случится им обитати в томже месте, где супружество возъимеша, аще ли же на ином месте будут, тотчас идет к судии места того и сказует, яко жену свою от союза супружества отпустил свободну). Тогда судия повелевает жену его пред себя привести, яже аще пред судиею явится, после отпуску договорной *никкяг* от мужа по изречению судейскому, somewhat вземлет. Аще ли чести своея ради или за упрямством своим повинутися не восхощет, понуждена быти не может, обаче договорной *никкяг* утрачает. Но по случаю, егда жена призванная пред судиею явится, судия вопрошает мужа ея, чесо ради отпущает жену свою. Который аще не имеет чим обвинити ю честно долженствует отвещати, яко сия жена его добрая и честная и в вере мухаммеданской совершенна в нейже никаковыя же вины обрете, обаче не хощет более с нею жити и того ради свободну отпущает ю и договорной *никкяг* законом уставленный готов заплатити. На сие жена ничтоже отвещати может. Аще же муж хотяи обвинити ю или некиим притворным оклевещет преступлением или во правду в чем-либо согрешившу предложит, долженствует крепкими и достоверными свидетельствы речения и обвинения противу жены своея утвердити. Аще ли же того показати не возможет, люте наказан бывает и удвоенно договорной *никкяг* жене заплатити понуждается.

Словом рещи, когда-либо и как хощет, муж с женою развод имети может, чесо ради родители, егда дщерей своих за мужа хотят отдати, зело пекутся, да вящшею денег суммою в *никкяг* жениха обяжут, каковую бы не весьма удобно мог заплатити и жену кроме всякой вины отпустити. Суть между вельможами, которые до ста тысящь ефимков *никкяг* постановляют. На поемлющих же султанских дщерей, хотя и великая денег налагается сумма, обаче не зело на то смотрится, зане николиже муж ея развод учинити может, разве от тестя своего обезглавлен будет. Но о сем зрити подобает в главе *О посяг-*
265 *нении за мужа / султан или султаней*, егда о политике писати начнем.

Жена же разводу с мужем своим сотворити не может, разве трех ради вин, от нихже первая есть, аще довольства в брашне и в одежде, по уставу закона имети не будет, то есть да не будет гола и по всяк день да имеет единый аспр на покупку хлеба, другий на покупку сыра, третий на покупку свещи

ori lăsată", sau cum rău tîlcuiesc unii „de la trei spline" [903], căci *dalak* în limba simplă turcească înseamnă splină) este situaţia în care n-o mai poate lua de soţie pe acea femeie mai înainte ca ea să se mărite cu un alt bărbat şi pînă nu va fi lăsată de acesta *. Deci, înţelegînd deosebirea divorţului, să trecem la interpretarea modalităţii lui, adică în ce fel şi cu ce motive trebuie să se producă.

Cînd bărbatul vrea să dea divorţ de nevasta lui, motiv prea suficient este că nu o mai vrea şi se obligă să-i plătească suma de bani pe care a făgăduit să i-o dea cînd a făcut învoiala în faţa *imamului* şi a martorilor despre *nikkeahul* căsniciei. Dacă va afla însă la ea păcatul adulterului sau că nu stătea acasă sau că umbla fără voia bărbatului sau în casă străină, atunci nu numai că/e liber să o lase, dar nici *nikkeahul* contractual nu mai este obligat 264
să-l plătească.

Aşadar, cînd bărbatul şi-a pus în gînd să-şi lase nevasta, sculîndu-se de dimineaţă trebuie mai întîi să-i poruncească să-şi acopere faţa şi să nu se mai arate înaintea lui cu faţa descoperită. La acea poruncă femeia trebuie să-şi acopere de îndată faţa. De nu va face acest lucru, va arăta că este o desfrînată şi preadesfrînată. De asemenea, el înştiinţează şi pe *imam* (dacă se va întîmpla ca acela să stea în localitatea unde au făcut căsătoria); iar de vor fi în altă localitate, se duce la judecătorul locului şi-i declară că şi-a lăsat nevasta liberă de legătura căsniciei. Atunci judecătorul porunceşte să-i aducă înainte femeia. Aceea, dacă se va arăta în faţa judecătorului, primeşte de la bărbat, după despărţire, prin hotărîre judecătorească, *nikkeahul* contractual. Iar dacă din cauza onoarei sau din îndărătnicie nu va vrea să se supună, nu poate fi silită, dar pierde *nikkeahul* contractual. În cazul cînd femeia chemată se prezintă în faţa judecătorului, judecătorul îl întreabă pe bărbatul ei de ce-şi lasă nevasta. Iar el, dacă n-are de ce s-o învinuiască, trebuie să răspundă cinstit că femeia aceasta a lui e bună şi cinstită şi desăvîrşită în credinţa muhammedană şi că n-a aflat nici o vină în ea, însă nu vrea să mai trăiască cu ea şi de aceea o lasă liberă şi e gata să plătească *nikkeahul* contractual stabilit de lege. La aceasta femeia nu poate răspunde nimic. Dar dacă bărbatul, vrînd s-o învinuiască, o va calomnia cu vreo fărădelege sau o va dovedi cu adevărat greşită cu ceva trebuie să confirme vorbele şi învinuirile împotriva nevestei sale cu mărturii tari şi demne de crezare. Iar dacă acest lucru nu-l va putea arăta e pedepsit crunt şi e silit să plătească femeii un *nikkeah* îndoit faţă de cel contractual.

Într-un cuvînt: bărbatul poate da divorţ de nevasta sa cînd şi cum vrea; de aceea părinţii, cînd vor să-şi mărite fetele, se îngrijesc tare să-l oblige pe mire cu o sumă cît mai mare de bani ca *nikkeah*, sumă pe care să n-o poată plăti lesne şi, deci, să nu-şi lepede nevasta fără de vină. Sînt printre demnitari unii care fixează *nikkeahul* pînă la o sută de mii de taleri. Însă cei ce se însoară cu fiicele sultanului, deşi li se impune o sumă mare, nu se prea uită la acest lucru, pentru că bărbatul nu poate da niciodată divorţ de ele, căci atunci va fi decapitat de socrul său. Acest lucru se cade a fi văzut în capitolul *Despre măritişul/sultanelor şi al fiicelor de sultan* [904], cînd vom începe 265
a scrie despre politică.

Femeia nu poate divorţa de bărbatul său decît din trei motive. Primul, dacă nu va avea îndestulare de hrană şi îmbrăcăminte după lege, adică să nu fie goală şi să aibă în fiecare zi un aspru pentru a-şi cumpăra pîine, altul pentru a-şi cumpăra brînză, al treilea pentru a-şi cumpăra lumînare (despre care

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 214.

(о чем на ином месте пространно рехом). Вторая, аще уразумеет мужа своего не радети о *намазе*, о посте и о протчих пяти веры мухаммеданския кондициях, о нихже такожде уже речеся. Третия и важнейшая есть, аще не по естеству совокупление имети или понудил ю, или понудити хотел. В первых двух винах долженствует свидетелей имети, которые бы реченная ею подтвердили, в третиейже никоегоже свидетеля требуется, зане вещь она не бывает при очевидных свидетелях, но с самым токмо мужем. Чесо ради жена соблюдая честь, да не словами изъявит толь нелепотная мужа своего умышления и нечестие, башмак пред судиею превращает, чем знаменуется, яко он спины а не брюха требоваше. Аще он того отречется (что за стыд всегда творити обыкоша) жена клятву[×] сотворити долженствует, яко или таковое мерзостное и естеству страшное претерпела утеснение, или яко единою или многажды к таковому сквернодейству понуждена и искушена бысть. По учинении же клятвы, должна есть таковые словеса пред судиею и пред всеми слышащими явственным изрещи гласом *Никкягум галал джянум азад*: «*Никкяг*, который мне дати повинен бяше позволен, то есть отпущен ему и душа моя свободна да будет». Всем убо сим в архиве написанным бывшим, судия дает ей письмо свободы, еже взяв, хотя мужу немало противословящу, идет свободна и приданое свое, еже от родителей имеяше, с собою взяв (кроме аще оружие будет) в томже день в дом родителей или где-либо восхощет отходит.

Троиственный далак. Троиственного же *далака* чудесная купно и смешная есть церемония, ибо в первом разводе о немже вышше рехом, яко пущение жены в воли мужеской зависит, тако в тогожде воли стоит и паки с нею сообщение токмо да пред *имамом* (ниже потребуется судейское присутствие) *никкяг* возобновит и пред свидетельми утвердит, яко юже прежде отпустил бяше жену, паки восприят и по общему соизволению паки во единый дом
266 случившася. В семже, не тако, ибо аще муж гневом и яростию / запалившися (якоже зело часто между супружниками приключатися обыче), не зело опасно испустит из уст своих слово: «Под троиственным далаком тя отпущенну творю». После же аще о реченном и соделанном возжалеет и туюжде паки в жену себе пояти возжелает, первее долженствует ю за иного отдати мужа и потом от него отпущенную, с другим *никкягом* взяти.

Чесому тако бывати закон мухаммеданский повелевает, муж долженствует сотворити *талкын*, которое слово по *Курану* разумеется, да кто сотворит другого, еже разумети и дела научитися. Но сие учение и разумение како должно быти, сице толковники его и закона искусници излагают: муж той, иже под тройственным *далаком* жене своей развод изрече и потом о соделанном жалея, паки возжелает в жену пояти ю, долженствует во-первых ждати, дондеже она от иного мужа отпущена будет и потом второе *никкяг* ея возобновити, иным бо образом пояти нелепотно и нечестиво есть.

Но кающиися беднии мужеве а наипаче те, которых жены или краснозличны суть, или в супружестве с оными тяжкою *никкяга* обязашася суммою, толико, яко аще все имение распродаст на торжищи, заплатити того не могут, таковаго неизвестного времени продолжения, паче неже адских мук страша-

---

[×] присягу

lucru am vorbit pe larg în alt loc)[905]. Al doilea, dacă va înțelege că bărbatul ei nu se îngrijește de *namaz*, de post și de celelalte cinci condiții ale credinței muhammedane, despre care de asemenea s-a vorbit deja. Al treilea și cel mai important este dacă a silit-o sau a vrut s-o silească să aibă împreunare împotriva firii. La primele două vinovății trebuie să aibă martori care să confirme cele spuse de ea; la al treilea nu se va cere nici o mărturie, pentru că lucrul acela nu se face în fața martorilor oculari, ci numai cu bărbatul însuși. De aceea, femeia, păstrîndu-și cinstea, ca să nu arate intențiile atît de necuviincioase ale bărbatului său și nelegiuirea prin cuvinte, întoarce pe dos papucul, prin care se arată că el pretinde spatele, nu burta. Dacă el se va lepăda de acest lucru (lucru pe care de rușine s-au obișnuit să-l facă totdeauna), femeia trebuie să jure ˣ că a suferit această siluire atît de scîrboasă și înfricoșată pentru fire sau că a fost silită și ispitită o dată sau de mai multe ori spre o lucrare așa de spurcată. După depunerea jurămîntului, trebuie să spună cu glas limpede înaintea judecătorului și înaintea tuturor celor ce ascultă *Nikkeahun halal djeanum azad*: „*Nikkeahul* care era dator să mi-l dea îi este dezlegat, adică iertat, și sufletul meu să fie slobod"[906]. Cînd toate acestea au fost scrise în arhivă, judecătorul îi dă carte de slobozenie, pe care luînd-o, chiar dacă bărbatul se opune cu vorba, pleacă liberă, luînd și zestrea pe care o avea de la părinți (afară numai de vor fi arme) și se mută în aceeași zi în casa părinților sau unde va vrea.

Dalakul întreit. O ceremonie curioasă și în același timp caraghioasă este aceea a *dalakului* întreit. În primul divorț, despre care am vorbit mai sus, lăsarea femeii depinde de voința bărbatului și tot în voia lui stă să se însoțească din nou cu ea, cu condiția de a reînnoi în fața *imamului* (nici nu se cere prezența judecătorului) *nikkeahul* și să confirme în fața martorilor că a luat iarăși în casă pe femeia pe care o lăsase mai înainte și, după învoiala comună, s-au unit din nou spre a face casă împreună. În acesta însă nu este așa, căci dacă bărbatul, aprinzîndu-se de mînie / și furie (precum se obiș- 266
nuiește foarte des să se întîmple între soți) și nepăzindu-și gura cu prea mare grijă, va scăpa din gură cuvîntul: „Cu dalak întreit te las", iar pe urmă îi va părea rău de cele zise și făcute și va pofti s-o ia din nou pe aceeași de femeie, trebuie mai întîi s-o mărite după un alt bărbat și apoi, lepădată fiind de acela, s-o ia cu un alt *nikkeah*.

Legea muhammedană poruncește ca aceasta să se facă așa: Bărbatul trebuie să facă *talkîn*[907], cuvînt care se înțelege, potrivit *Curanului* *, că una săvîrșești, dar altceva pricepi și înveți. Iar despre felul cum trebuie să fie această învățătură și înțelegere, interpreții și cei iscusiți în lege spun așa: bărbatul care a pronunțat divorțul nevestei sale printr-un *dalak* întreit și pe urmă, părîndu-i rău de cele făcute, va dori s-o ia din nou de nevastă, trebuie să aștepte mai întîi pînă cînd va fi lăsată de un alt bărbat și abia după aceea să-i reînnoiască *nikkeahul*, căci a o lua altfel nu e permis, ba chiar e nelegiuit.

Dar căindu-se bieții bărbați și mai cu seamă aceia ale căror femei sînt frumoase sau cei care, căsătorindu-se, s-au obligat cu o sumă de *nikkeah* atît de mare încît chiar dacă și-ar vinde în piață toată averea nu l-ar putea plăti; apoi, temîndu-se de durata unui timp atît de necunoscut mai mult

---

ˣ să depună jurămînt

* Cp. *Coran*, II, 130: „Acestea sînt legile lui Dumnezeu; el le explică poporului care pricepe".

щеся и в толь злочастный случай пришедше, вожделения же пламенем паки совокупления с нею палающе, что творят? Внимай: изыскивают (аще который в дому своем такового имети не будет) человека зело убогого, добронравного же и правдивого, егоже кийждо таковый не малою ценою и лучшими обещаниями нанимает да отпущенную его жену по уставу закона с *никкягом* поимет, обаче под такою кондициею и страшною клятвою, да по трех телесных совокуплениях и единой точию нощи, паки заплатив ей *никкяга* цену отпущенну сотворит. Такового бедному мужу человека обретшему, законом повелевается, да в празднестве женитвы и постановления *никкяга* присутствен будет. Сумму же *никкяга*, юже убогий оный наемник и единыя токмо нощи муж во вторый день заплатити имеет, из своего кармана отдати долженствует. И сия вся любосластием томиму сносна суть.

Но к тому повелевается пророческою заповедию, да деяние совоку-
267 пления своими си ушесы услышит и ощутит и без всякого / сумнения известен да будет, что жена оная самым делом а не притворную и поверхнюю вещь с иным мужем имела, инако бо *талкын*, то есть разумение и учение его не было бы совершенно, ниже таково, каковому Мухаммед быти повелел. Убо да не явится бедный в члене веры и заповеди оскудети, в доме, в немже наемный оный муж с женою его спати имать, таковое устрояется ложе, да под оное сей первее подоидет и тамо отверстыми ушесы и бодренным серцем ожидает, дондеже тии верху ложа Венере причтенное начнут дело, еже трижды повторенное быти да услышит, ощутит и сочтет. Аще наемник крепость в силах имети будет и услаждатися восхощет, безопасно совокупления дело по воли своей умножити может.

Светающу же дню, новобрачные супруги, по обычаю в баню отходят, не инако, яко бы муж с своею женою. Оттуду им в дом возвратившимся, прежний муж всеми трясыйся члены, превожделенно ожидает разводу наемного мужа, зане многажды случися, яко наемный муж, наче угоден явился похотственной женщине, яже советует ему, да с общего соизволения клятвопреступление сотворив, тридесять девять ударов от судии за оное претерпети изволит и к тому за жену имеет ю, противовоплющу и рыдающу прежнему мужеви. Но в случаи, егда наемник стоит в своем обещании, из бани, якоже рех, возвратившимся им, абие *имам* и неколико старейших людей из соседей или другов призываеми бывают, где *имам* первого мужа прилежно испытует, совершенно ли *талкын* сотворися, то есть троиственное совокупления их дело не суменно ли чувственно уразумел, слышал и считал. Иже егда с клятвою утвердит, тогда в судебную записуется книгу, яко *талкын* совершенно учинено бысть. Потом наемный муж притворяет себе, аки бы не хощет имети супружества с оною женою и обыкновенным образом присутствующу *имаму* и протчим, глаголет, яко жену, юже вчерашнего дня по божию велению и пророческому соизволению в супружицу себе поят, ныне туюжде свободну отпускает и с словами абие сумму денег, юже в договоре постановил бяше сочисляет. Но да твердо будет отпущение и честь жены безвредна явится, пред *имамом* или еще твердейше пред публичным судиею, той единыя нощи муж вопрошен бывает, каковую винность обрете в ней,
268 яко толь скоро / и без всякия показанныя вины отпустити хощет ю. Он отвещает, яко она убо жена честная есть, веры исполненна, удобна и всеми добродетельми украшенна ниже что обвинения достойно в ней имеет, кроме того, что не хощет более за жену имети ю, того ради и свободну по своей си воли отпущает. Данну убо бывшу жене той свидетельствовательному развода

decît de chinurile iadului, căzînd într-o întîmplare atît de nenorocită și arzînd de flacăra poftei de a se împreuna iarăși cu ea, ce fac? Bagă de seamă: caută un om foarte sărac cu bune moravuri și drept (dacă nu are cumva unul ca acesta chiar în casa lui), angajează cu un preț mare și cu promisiuni de mai bine pe acest bărbat ca să se însoare cu nevasta lui divorțată după rînduiala legii, cu *nikkeah*, dar cu condiție și cu jurămînt strașnic ca după trei împreunări trupești și numai după o noapte, plătindu-i ei prețul *nikkeahului*, s-o lase slobodă. Cînd bietul bărbat află un astfel de om, i se poruncește de lege să fie prezent la sărbătorirea însurătorii și la stabilirea *nikkeahului*. Iar suma *nikkeahului* pe care o va plăti a doua zi acel sărac năimit, bărbat de o singură noapte, trebuie s-o dea din punga sa. Și el îndură acestea toate fiind chinuit de senzualitate.

Pe lîngă acestea însă, se mai cere din porunca Profetului ca actul împreunării să-l audă cu urechile lui, să-l simtă și să fie încredințat fără de nici o îndoială / că acea femeie a avut efectiv contact cu un alt bărbat, iar nu în 267
mod simulat și superficial. Altminteri *talkînul*, adică înțelegerea și învățătura lui, n-ar fi desăvîrșit, nici așa cum a poruncit Muhammed să fie. Deci, ca să nu se abată, bietul, de la acest articol de credință și de la această poruncă, se face în casa unde va dormi acel bărbat închiriat cu nevasta lui un asemenea pat, încît acesta să se poată mai întîi băga sub el și să aștepte acolo cu urechile deschise și cu inima trează pînă cînd, sus pe pat, vor începe ei actul atribuit Venerei, pe care să-l audă repetat de trei ori, să-l simtă și să-l numere. Dacă năimitul va avea vigoarea trează și va vrea să se desfăteze, poate fără grijă înmulți lucrarea împreunării după voia sa.

Cînd se luminează de ziuă, însurățeii se duc după obicei la baie, ca bărbatul cu nevasta lui. Cînd se întorc de acolo acasă, bărbatul de mai înainte, tremurînd din toate încheieturile, așteaptă cu mare foc divorțul bărbatului închiriat, pentru că de multe ori s-a întîmplat că acesta i-a plăcut mai mult femeii pofticioase, care îl sfătuiește ca, de comun acord, făcînd călcare de jurămînt, să primească a suferi pentru aceasta de la judecător treizeci și nouă de lovituri, dar să o păstreze pe ea de femeie, în timp ce bărbatul de mai înainte țipă, împotrivindu-se, și se jeluiește *. Dar în cazul cînd năimitul se ține de promisiune, după ce s-au întors de la baie, precum am spus, îndată sînt chemați *imamul* și cîțiva oameni mai bătrîni dintre vecini sau prieteni și *imamul* îl cercetează stăruitor pe primul bărbat dacă *talkînul* s-a făcut perfect, adică împreunarea lor de trei ori, dacă a înțeles, a auzit și a numărat fără nici o îndoială. Și cînd acesta va confirma cu jurămînt, se scrie în cartea de procese că *talkînul* a fost făcut perfect. După aceea bărbatul năimit se preface că nu mai vrea să aibă căsnicie cu acea femeie și declară în modul obișnuit, fiind de față *imamul* și ceilalți, că liberează pe femeia pe care și-a luat-o de soție ieri, după porunca lui Dumnezeu și voința Profetului, și cu aceste cuvinte numără îndată suma de bani pe care o pusese în contract. Dar pentru ca divorțul să fie ferm și onoarea femeii să se arate neștirbită, acel bărbat de o noapte e întrebat în fața *imamului*, sau și mai tare în fața judecătorului public, ce fel de vinovăție a aflat în ea de vrea s-o lase așa de curînd / și fără nici o vină dovedită. El răspunde că este o femeie cinstită, 268
plină de credință, îndemînatică și împodobită cu toate virtuțile și că nu are în ea nimic vrednic de învinuire, dar nu mai vrea s-o aibă de femeie și de aceea, de bunăvoie, o lasă liberă. Iar cînd femeii aceleia i s-a dat cartea legiuită de

---

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 214—215.

письму, не в дом первого мужа, но ко единому от своих срочных приити долженствует, где 91 день преживши (ибо не скончавшуся сему времени, ниже мужу пояти жену, ниже жене за другого посягнути мужа позволено есть). По окончании того времени, паки по чину и уставлению, еже вышше показахом *никкяг* возобновляют и оную оттоле, яко и прежде за жену имети может. И сия убо суть, яже о смехотворном мухаммеданского развода образе зде рещи имехом.

Глава четвертая

О погребении и поминании умерших

Болящу мухаммеданину, свойственники и домашние в последнем же издыхании томужде обретающуся порохиальный *имам* и аще который в оном граде или веси будет *шеих* моральными [x] добродетельми украшенный и добрыя славы муж призывается, емуже *Куранавых* неколико глав к больным и кончающимся приличных причитывают и иные особливые молитвы в которых веруют содержатися силе целения или свобождения души от тела, пременяющеся читают (не мнози бо суть, кроме вельмож, которые лекарей и лекарств употребляют или надежду уздравления своего в художестве врача и в действии лекасртв полагают, верующе, яко никтоже умрети имать, разве в оной пункт времени, вонже в книзе предуставленых тайн божиих преднаписася, прежде создания самого мира. Хотя не отмещут уздравления желающии, яко чрез врача и врачевство могут врачуеми и уздравляемы быти), иные из предстоящих непрестанно приводят ему в память, да творит исповедание веры, донелиже ослабевшу языку, глаголати более не возможет. Но и тогда
269 иному / тожде исповедание чтущу, тщатся, да умирающий поне очес помизанием покажет себе подтверждати оное и исповедати.

Повнегдаже испустит душу, спешно совлекают с него одежды, в них же болезнуя лежаше, и посреди двора, на таблице к сему устроенной полагают. Где паки раздевше его, теплою омывают водою и благовонною некою мастию (у убогих же кравиим маслом и салом) всего намазуют, таже очи, уши, уста, задницу и тайного уда скважню бавельном[xx] крепко затыкают. Потом новым полотном, которое *кефен*, то есть саван называют, все тело и главу повивают и вервями бавельными обязуют. И сия вся с поспешением сотворше, по том *натабут* (сице называют одр [xxx], на немже телеса мертвых носимы бывают) из тонких досок соделанный полагают и елико возможно, скорейше из дому к уготованной вне града (во граде бо погребатися никомуже леть есть, кроме султанов и тех, которые в жизни своей коштовные[xxxx] создаша *турбе*, то есть погребалища, якоже везири, паши, муфти и протчие богатейшие) могиле выносят, предидущим и воспевающим нескольким *имамам* и *муезинам* гимны *дженазе* (то есть погребательные). Егда по пути на плечах несен бы-

---

[x] к благонравию надлежащими
[xx] хлопчатою бумагою
[xxx] носилище
[xxxx] с великим иждивением

divorț, ea trebuie să se ducă nu la casa primului bărbat, ci la cineva dintre rudele ei, unde, trăind nouăzeci și una de zile (căci pînă nu trece acest interval nu este îngăduit nici ca bărbatul s-o ia de nevastă, nici ca femeia să se mărite după alt bărbat). Iar după ce trece acest timp, reînnoiesc *nikkeahul* în ordinea și după rînduiala pe care am arătat-o mai sus și de atunci o poate avea iarăși de nevastă ca și mai înainte. Acestea sînt cele ce le aveam de spus despre caraghiosul divorț muhammedan.

Capitolul al patrulea

Despre înmormîntare și pomenirea morților

Cînd un muhammedan e bolnav, dacă trage să moară, rudele și casnicii cheamă *imamul* parohial și *șeicul* din cetatea sau satul acela, care va fi mai împodobit cu fapte morale[x] și bărbat cu slavă mai bună, care îi citesc cîteva capitole din *Curan* potrivite celor bolnavi și celor pe moarte și alte rugăciuni speciale despre care cred că au putere de tămăduire sau de slobozire a sufletului din trup. Și le citesc cu schimbul (căci, în afară de boieri, puțini se folosesc de doctori și de doctorii și își pun nădejdea însănătoșirii lor în meșteșugul doctorului sau efectul medicamentelor, crezînd că nimeni nu va muri decît în clipa mai dinainte scrisă, înainte chiar de facerea lumii, în cartea tainelor lui Dumnezeu prestabilite [908]; deși cei ce doresc să fie îngrijiți și tămăduiți prin doctor și doctorie nu resping însănătoșirea). Iar unii din cei prezenți îi aduc necontenit aminte să facă mărturisirea credinței pînă ce slăbindu-i inima nu va mai putea vorbi. Dar și atunci, rostindu-i altul aceeași mărturisire,/ se străduiesc ca muribundul să arate că o confirmă și o declară prin 269
clipirea ochilor.

După ce și-a dat sufletul, ei dezbracă în grabă [909] de pe el hainele în care a zăcut bolnav și-l așază în mijlocul curții pe o tăblie făcută pentru acest lucru. Și iarăși dezbrăcîndu-l, îl spală cu apă caldă și-l ung cu alifie parfumată (iar la cei săraci cu unt de vacă și cu seu) peste tot — ochii, nările, urechile, buzele, dosul, iar deschizătura mădularului ascuns o înfundă tare cu bumbac[xx]. Apoi îi înfășoară trupul și capul cu o pînză nouă, pe care o numesc *kefen*, adică giulgiu, și-l leagă cu sfori de bumbac. Și săvîrșind repede acestea toate, pun *natabutul* (astfel numesc patul[xxx] pe care sînt duse trupurile celor morți) [910], făcut din scînduri subțiri, și pe cît se poate mai degrabă îl duc la groapa pregătită în afară de cetate (căci în cetate nu i se cuvine nimănui să fie îngropat, afară de sultani și de cei care încă fiind în viață și-au construit *turbe* costisitoare[xxxx], adică gropnițe[911], ca vizirii, pașii, muftiii și alții foarte bogați). În frunte merg cîțiva *imami* și *muezini* *[912] cîntînd imnele *djenaze* (adică de înmormîntare) [913]. Cînd e dus pe drum pe umeri, din pietate, dar

---

[x] care țin de moravuri
[xx] vată
[xxx] năsălia
[xxxx] cu mare cheltuială

вает, благочестно, пачеже от должности *фарзи* есть, да всяк в сретение умершему случивыйся, примется за одр и чрез несколько шагов, сиречь донелиже иной кто усретит, труп мертвого да понесет. Тако изнесенный из дому труп в *джями*, которое на пути ближше случится приносят, где во дворе джамиином пред предними вратами камение на сие устроено есть на оном труп положше, все, которым в том дворе и в самом *джями* на тот час быти случится, *дженазе намаз* (молитвы за умершего) обще творят. Сие совершив, к погребению темже, якоже рехом чином, зело спешно износят. Где абие (предсланным токмо бывшим кратким от *имама* молитвам) с одра сложивше, в едином полотне *кефен* повитого, земли предают. И наложив тончайшие дщицы, да не упадет земля на лице его, все присутствующии благочестия ради хотя по единой горсти земли к погребению его в могилу мещут, протчая нанятые делатели совершают.

Возвратившеся оттуду в дом, плач весьма воспрящают, что удивления достойно быти видится, яко род женский немощен и к слезам склонный сущий,
270 вопля и рыдания не творит, разве в момент издыхания его / и в час, егда износят из дому. По том абие воздержатся от плача и рыдания. Во истинну Святый Павел прилежно трудился, да бы тогожде обучил и христиан (еже не плакати по умерших), но мало что успети в том видится. Наши бо толико мертвеца своего рыданием и сетовательными стихами[×] чрез несколько времени а иные жалостные, якоже мнятся, женщины, чрез жизнь детей своих рыданием слез оплакивают, аки бы о души умершего (что противится божию велению и Святого Павла приказанию) никияже имели надежды. У мухаммеданов да скорейше истребится окказия рыдания, аще человек треми часы пред захождением солнца умрет, даже до захождения того всячески погребен быти имеет. Аще же рассудят, яко погребение его и протчая к тому потребная, до того времени изготовитися и совершитися не могут, даже до утра в дворе а не в храмине блюдут. И зело рано, егда утренние бывают молитвы, долженствует труп оный в двор джамииный пренесен быти, да и протчии на молитву сошедшиися удостоятся некую на умершего сотворити молитву. Аще ли же во утреннее умрет время, к часу полуденных молитв в джамийном дворе поставлен быти долженствует. Подобно и в протчих времени расположениях, кроме самыя нощи. Нощию бо погребати трупы нелепотно и возбранено есть. Паки обычай есть мухаммеданом, в коем-либо земли месте случится болящему умрети, в томже обязуется и погребсти его, хотя будет и высочайший везирь и сам *муфти* (сиречь аще град или весь более трех мил отстояти будет) токмо да погребется при публичной[××] дороге и камень на гроб его да поставится. Тако аще в корабли умрет, абие по последнем издыхании во глубину моря ковергают. Аще же в реке, якоже в Дунае, в Ниле и в протчих кораблеходных реках случится не ввергают в воду, но приставше ко берегу в землю погребают.

Словом единым, мухаммедане в погребании мертвецов своих, да не лишатся трупие сего последнего благодеяния, толь тщаливы суть, яко не мнят иного большого и заслужительного быти благочестия над погребение мертвых. Откуду и жесточайшие обыкоша воздвизатися битвы, да не како плоти их у неприятелей останутся и лишатся, подобающего погребения. И сия убо тако суть о простолюдинов погребении. В погребении же султанов иный обычай есть, о котором речем в главе *О султане*. Здеже мним, яко не

[×] причитаниями
[××] большой

nai ales dintr-o datorie *farz*, oricine se va întîlni cu mortul trebuie să apuce de pat şi să ducă trupul mortului cîţiva paşi, pînă ce va întîlni pe altul. Astfel scos din casă, trupul este dus la *djeamia* ce se va întîmpla mai aproape în drum. În curtea *djeamiei*, înaintea uşilor din faţă, este aşezată o piatră anume pentru acest lucru şi pun trupul pe ea, iar toţi cei ce se vor întîmpla atunci în curte şi chiar în *djeami* fac în comun *djenaze namaz* (rugăciunile pentru mort). Săvîrşind aceasta foarte grabnic îl duc la groapă după aceeaşi rînduială, precum am zis. Acolo (după ce *imamul* spune numai cîteva rugăciuni scurte), dîndu-l jos de pe pat, înfăşurat doar în giulgiul *kefen*, îl coboară îndată în groapă. Şi punînd nişte scînduri foarte subţiri, ca să nu-i cadă pămîntul pe faţă, toţi cei de faţă, din evlavie, aruncă în groapă spre îngroparea lui măcar cîte o mînă de pămînt, iar celălalt lucru îl fac lucrătorii plătiţi pentru aceasta.

Cînd se întorc de acolo acasă, plînsul e oprit cu totul. Pare lucru de mirare că sexul femeiesc, neputincios şi înclinat spre lacrimi, nu scoate ţipete şi bocete
decît în momentul cînd îşi dă sufletul / şi în ceasul cînd îl scot din casă; pe 270
urmă însă se opresc îndată din plîns şi tînguire. Într-adevăr, Sfîntul Pavel s-a ostenit stăruitor să-i înveţe acelaşi lucru şi pe creştini (să nu plîngă după cei morţi) *, dar se vede că puţin a reuşit. Căci ai noştri îşi plîng mortul cu bocete şi cu verşuri × pline de întristare cîtva timp, iar alte femei, pe cît se pare mai plîngăreţe, îşi bocesc copiii toată viaţa de parcă n-ar avea nici o nădejde pentru sufletul celui ce a murit (ceea ce e împotriva poruncii lui Dumnezeu şi a hotărîrii Sfîntului Pavel). La muhammedani, ca să dispară mai degrabă prilejul tînguirii, dacă omul va muri cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui, pînă la apusul lui trebuie cu orice chip îngropat. Dar dacă vor socoti că îngroparea lui şi cele necesare pentru acest lucru nu se pot pregăti şi face pînă la acea vreme, îl păzesc în curte pînă dimineaţa, dar nu în casă. Şi chiar în zori, cînd se fac rugăciunile de dimineaţă, trupul trebuie dus în curtea *djeamiei*, pentru ca toţi cei ce s-au adunat la rugăciune să se învrednicească a face o rugăciune pentru cel mort. Iar dacă va muri dimineaţa, trebuie pus în curtea *djeamiei* către ceasul rugăciunilor de la amiază. La fel şi pentru celelalte soroace de timp, afară de noapte; căci a îngropa trupurile noaptea este necuviincios şi oprit. Iarăşi, este la muhammedani obiceiul ca în orice loc de pe pămînt i se va întîmpla celui ce boleşte să moară să fie obligaţi a-l îngropa în acelaşi loc chiar de va fi marele vizir sau *muftiul* (dacă cetatea sau satul va fi mai departe de trei mile), cu condiţia să fie îngropat lîngă drumul public×× şi ca pe mormîntul lui să se pună o piatră. Astfel, dacă va muri pe corabie, după ultima suflare îl aruncă îndată în adîncul mării. Iar dacă se va întîmpla pe un rîu, cum e Dunărea, Nilul şi alte rîuri navigabile, nu-l aruncă în apă, ci, trăgînd la mal, îl îngroapă în pămînt.

Cu un cuvînt, muhammedanii sînt atît de grijulii la îngroparea morţilor lor, ca să nu se lipsească trupurile de această ultimă binefacere, încît nu socotesc că este o mai mare şi mai meritorie pietate decît îngroparea morţilor. De aceea s-au obişnuit să susţină bătălii atît de crunte ca nu cumva trupurile lor să rămînă la inamic şi să fie lipsite de îngroparea cuvenită. Iar acestea se petrec astfel la îngroparea oamenilor de rînd. Dar la înmormîntarea sultanilor este alt obicei, despre care vom vorbi în capitolul *Despre sultan* [914]. Aici so-

× tînguiri
×× mare

* *I Tesaloniceni*, 4, 13.

271 бездельно есть вкратце приложити / о образе у турков употребляемом, како погребалища и гробы своих посещают.

Гробища. Мочнейшие в жизни своей место некое на поли погредалищном купуют, где сам купивый и фамилия его по времени погребена быти имеет. Сие может случитися гражданом и простейшему народу. Вельможам же и тем, которые в государственных обретаются службах или редко или николиже щастие призволяет, да на поли от себе купленном или в погребалищи, еже в животе своем состроиша погребены будут. Ибо не мнози суть, иже в домех своих редчайшии же на ложах умирают, зане множайшии или струною[x] удавляемы, или мечем убиваемы бывают. Купив убо частицу села или места некоего во граде, обычай имеют восставляти на оном здание некое по подобию башни, четвероугольное, шестиугольное и осьмиугольное или из простого камени, или из мрамора, егоже всякая стена имеет широкие окны железными огражденные решотками, да не како пес или иное нечистое животно внити возможет. Свод в оном здании, по подобию храма Мекканского, бывает отверстый, да дождь цветы и древеса, яже внутрь между гробами сеяти и насаждати обычай имеют, покропляет. И якоже веруют, по подобию дождя милосердия божия (о немже утверждают, яко пред днем общего воскресения на мертвых снити имеет) телеса и души умерши. да орошает. Иные вящшее стяжающии имение, источник и неиссячный кладезь во всенародное употребление устрояют, иные же того сотворити не могуще, водоносца за деньги из доходу *вакыф* нарицаемого (чтоже есть *вакыф* нижше урзиши) нанимати заветом[xx] постановляют, да той непрестанно мехами воду нося, весною же теплу сущу снегом (зане в Константинополи лед не бывает) прохлаждая, мимоходящих жаждущих напояет, которые жажду утоливше или молитву за душу умершего поднесши руки (якоже обычай есть) творят, или хотя *Рагмет джанине,* то есть «Бог его да помилует» изрещи долженствуют.

Гробницу созидают из камени или мрамора изрядным изваянием[xxx] цветы а не лица изображающе. При главе воздвизают столп на два или на три лактя, на егоже верху чолму[xxxx] из тогожде мрамора изваянную (да погребенный тамо муж быти изъявится) у иных позлащенную, у иныхже разными вапами[xxxxx] испещряют, у иных аще от рода емиров будут, всю
272 зеленую полагают. При ногах такожде иный, / но тончайший столп созидают. На сем столпе обычай имеют написовати имя умершего, год и день, воньже умре, а иные и стихи различные в похвалу умершего во увещание же живых, оные и прочитывающих написуют, подобно яко и у християн бывати обыче. Аще ли же жена или дева погребена будет, при главе убо камень четвероугольный на два лакти и больше высокий постановляют с изображением *селамие таккие* (есть покрывало главы древним мухаммеданам во употреблении бывшее), при ногах же камень широкий и продолговатый, якоже в фигуре оных видети есть и на оном или на обоих имя и год написуется и златом или вапами преизрядно изображается.

Поминание родителей, погребательная же и милостыни за души умерших, хотя и не величаво, обаче щедрою рукою творити обычай имеют. А найпаче тщатся, да бы чрез четыредесять целых дней, иные же, да бы чрез

---

[x] тетивою или сухою жилою
[xx] духовным письмом
[xxx] резьбою
[xxxx] шапку
[xxxxx] красками

cotim că nu este lipsit de interes să adăugăm pe scurt / despre felul cum turcii 271
vizitează cimitirele și mormintele rudelor lor.

Gropnițele. Cei mai avuți, încă în viață fiind, își cumpără pe terenul cimitirului un loc în care cel ce l-a cumpărat și familia lui vor fi îngropați la timpul sorocit. Acest lucru li se poate întîmpla tîrgoveților și poporului mai simplu. Dar boierilor și celor ce se află în dregătorii de stat rareori sau niciodată nu le surîde norocul de a fi îngropați în locul ce și l-au cumpărat sau în cavoul pe care și l-au construit din viață. Căci nu sînt mulți cei care mor în casele lor și foarte rar cei ce mor în patul lor, pentru că foarte mulți sînt sugrumați cu struna[x] sau omorîți cu sabia. Cumpărîndu-și o parte dintr-un ogor sau un loc din cetate, ei obișnuiesc să-și ridice acolo o clădire asemănătoare unui turn, patrată, hexagonală sau octogonală, fie din piatră simplă, fie din marmură; fiecare perete al ei are ferestrele largi zăbrelite cu gratii de fier ca nu cumva să poată intra vreun cîine sau altă jivină necurată. Bolta clădirii este deschisă ca templul din Mecca, pentru ca ploaia să stropească florile pe care le seamănă și pomii ce obișnuiesc să-i sădească înăuntru printre morminte și, cum cred ei, pentru ca milostivirea lui Dumnezeu, asemenea ploii (despre care afirmă că înainte de ziua învierii de obște se va pogorî peste cei morți), să stropească trupurile și sufletele răposaților. Alții, care agonisesc avere foarte mare, fac o cișmea sau fîntînă nesecată spre uzul obștesc, iar alții, neputînd face acest lucru, rînduiesc prin testament[xx] din venitul numit *vakîf* (ce este *vakîf* vei vedea mai jos)[915], ca să se plătească un sacagiu să care apă, iar primăvara cînd e cald, răcorind-o cu zăpadă (căci la Constantinopol nu e gheață), să dea de băut celor însetați ce trec pe alături, care, potolindu-și setea, fie că fac rugăciuni pentru cel mort, ridicînd mîinile (precum e obiceiul), fie că spun măcar *Rahmet djanine*, adică „Dumnezeu să-l miluiască"[916].

Gropnița o zidesc din piatră sau marmură, cu sculptură[xxx] frumoasă, închipuind flori, dar nu chipuri. La cap îi ridică un stîlp de doi sau trei coți, iar în vîrful lui pun un turban[xxxx] sculptat din aceeași marmură (ca să se arate că cel îngropat acolo este bărbat), la unii poleit cu aur, la alții împestrițat cu diferite vopsele[xxxxx], iar la alții, dacă sînt din neamul emirilor, îl fac
verde peste tot. La picioare, de asemenea, / fac un stîlp, însă mai subțire. 272
Pe acest stîlp au obiceiul să scrie numele mortului, anul și ziua cînd a murit, iar unii scriu și felurite versuri spre lauda mortului, spre îndemnarea celor vii care le vor citi, după cum se obișnuiește să se facă și la creștini. Iar dacă va fi îngropată o femeie sau fată se pune la cap o piatră dreptunghiulară, înaltă de doi coți sau și mai mare, cu imaginea *selamie takkie* (vălul capului, în uz la vechii muhammedani)[917], iar la picioare o piatră lată, ovală, precum se vede în reprezentarea lor; iar pe una din ele sau chiar pe amîndouă se scrie numele și anul și se împodobește frumos cu aur sau cu vopsele.

Pomenirea pentru părinți și cele de la pogrebanie și milosteniile pentru sufletele morților au obiceiul să le facă darnic, chiar dacă nu cu măreție. Dar mai cu seamă se străduiesc ca timp de patruzeci de zile, iar alții și un an, să fie citit tot *Curanul* în fiecare zi la mormîntul mortului. Iar pentru o citire

---

[x] coardă sau vînă uscată
[xx] scrisoarea sufletului
[xxx] gravură
[xxxx] șapcă
[xxxxx] culori

весь год, по вся дни весь *Куран* при гробе умершего порчитан был. За единое коеждо, всего *Курана* прочитание 40 аспров платити обычай есть. Аще же кто больше даст, сие веруют, яко належит к воли дающего и души умершего.

Ашир аши. Устрояют же и брашно *ашир аши*, то есть «пища последнего дня» зовомое. Оный день, хотя жизни человеческия разумеи, хотя всего мира, которое (брашно) не токмо убогим, но и соседам и свойственникам и друзьям разделяют. Составляется же оное (брашно), яко и христианское коливо из всякого семен и овощей рода, с медом или сахаром растворенное, егоже вкусив, все обязуются молитву за душу умершего сотворити, кроме бо того, что мнят, яко велие облегчение в *Арафе* будет имети, веруют, яко и во гробе телу его ослаба творится. В преданиях бо имеют, яко повнегда мертвец погребен будет и от гроба его егда погребатели отступят, абие приступают два ангела адские (аще грешник будет и худого жития человек оный) и грозно испытуют его, что доброе и что злое соделал в жизни своей. Обретше убо грешника суща, землю отягощают на нем, стены гроба сотесняют и отвсюду угнетают его или аки в тисках сжимают и тако даже до дне воскрессения непрестанно томят и озлобляют. Аще ли доброй и праведной души тело будет, приходят добрые райские ангели, иже утешают е, и землю облегчевают, стены гроба распространяют, благих надеждою непрестанно увеселяюще и тако стрегут е даже до дне общего воскресения./

273 *Кражи ангелов и диаволов.* Кроме сих есть и иное, что слуху не несладостно мню быти. Глаголют бо и веруют, яко того ради таковые ангели хранители мертвых во гробех своих лежащих от бога определяются, зане позволено есть диаволам, да по вся нощи елико возмогут праведных трупов на четыредесять (иные число до 400 умножают) верблюдов возложивше, в гробища и погребательные грешных места преносят. И взаимно ангелам позволено есть, да темже седмь крат взятым верблюдов числом, трупы грешных украдают и в гробища праведных да превозят, которые или чрез ангел или чрез диаволов пренесены бывше, тако и в последнем суде с тем полком, в немже плоти их обрящутся причтутся и или осудятся, или прославятся. Чесо ради как ангели, так и диаволи непрестанно трудятся и бодрствуют, да не како стрегомые ими от противныя страны украдены будут, самиже елико возмогоша от других украсти аки плен[×] преизрядный к своим да приведут.

Суть которые о кражи ангельской и диавольской рассуднее умствуют, глаголя, яко сие ниже насильным, ниже неправедным от них бывает образом. Но ангели убо из гробов неверных трупы верных, то есть мухаммеданов, диаволи же из мухаммеданских гробищев плоти неверных украдают, оные сие творят того ради, яко или на местах христианам подлежащих умроша и погребены быша, или яко в тайне мухаммеданскую храниша религию. Сииже, яко по одеянию из вне токмо мухаммеданов себе быти притворяху, но по внутрнему в первом своем неверствии пребываху, то есть в христианстве, в жидовстве и протч. Но о сих довольно есть, последующая да видим.

[×] полон

a întregului *Curan* este obiceiul să se plătească 40 de aspri. Dacă cineva va da mai mult, ei cred că aceasta depinde de voința celui ce dă și de sufletul mortului.

Așir ași. Fac și mîncarea *așir ași*, numită „Mîncarea zilei celei de pe urmă" [918]. Acea zi se înțelege sau a vieții omenești, sau a lumii întregi. Și împart (mîncarea) nu numai celor săraci, ci și vecinilor și rubedeniilor sau prietenilor. Ea se compune (mîncarea), ca și coliva creștinilor, din tot felul de semințe și legume, amestecate cu miere sau cu zahăr. Gustînd din ea, toți se obligă să facă rugăciune pentru sufletul mortului, socotind în plus că va avea mare ușurare în *Araf*. Ei cred că și trupului în mormînt i se face ușurare, căci au în tradiție că după ce mortul este îngropat, cînd se îndepărtează groparii, îndată se apropie doi îngeri ai iadului (dacă omul acela va fi păcătos și cu o viață rea) și îl cercetează cu asprime ce bine și ce rău a făcut în viața sa. Găsindu-l că e păcătos, îngreunează pămîntul asupra lui, strîmtează pereții mormîntului și îl apasă din toate părțile sau îl strîng ca în menghină, și astfel pînă în ziua învierii îl chinuiesc și îl zădărăsc necontenit. Iar dacă trupul va fi al unui suflet bun și drept, vin îngerii buni ai raiului, care-l mîngîie și-i ușurează pămîntul, lărgesc pereții mormîntului, mîngîindu-l neîncetat cu nădejdea celor bune și așa îl păzesc pînă în ziua învierii celei de obște. /

Furturile îngerilor și ale diavolilor. Mai e în afară de acestea ceva, 273
socotesc, plăcut pentru auz. Ei spun și cred că de aceea se rînduiesc de Dumnezeu îngerii păzitori ai morților ce zac în mormintele lor, pentru că este îngăduit diavolilor ca în fiecare noapte să mute trupuri de-ale drepților, cîte vor putea, pe patruzeci de cămile (alții măresc numărul pînă la 400), punîndu-le în gropnițele și în locurile de îngropare ale păcătoșilor. Și tot așa îngerilor le este îngăduit să fure cu același număr de cămile, luat de șapte ori, trupurile celor păcătoși și să le strămute în gropnițele celor drepți. Aceia mutați fie de îngeri, fie prin diavoli se vor număra la Judecata din urmă cu ceata în care li se vor afla trupurile, așa încît sau se vor osîndi, sau se vor proslăvi. De aceea, atît îngerii, cît și diavolii se ostenesc necontenit și stau treji ca nu cumva cei păziți să fie furați de partea adversă, iar ei să fure de la alții cît pot, ca să aducă un număr mai mare de prizonieri [×] la ai lor.

Sînt unii care judecă mai cu chibzuință despre furtul îngerilor și al diavolilor, zicînd că acest lucru nu se face de ei nici cu sila, nici pe nedrept. Însă îngerii din mormintele celor necredincioși fură trupurile celor credincioși, adică ale muhammedanilor; iar diavolii din mormintele muhammedane fură trupurile celor necredincioși. Aceia fac acest lucru sau pentru că au murit și au fost îngropați pe locurile supuse creștinilor, sau pentru că țineau în taină religia muhammedană. Iar aceștia, pentru că numai după îmbrăcăminte, pe dinafară, se prefăceau că sînt muhammedani, dar pe dinăuntru petreceau în necredința lor de mai înainte, adică în creștinism, iudaism și altele. Dar ajunge despre acestea; să le vedem pe cele ce urmează.

× captivi

Глава пятая

О гробищах шеихов и витязей [×] и о посещении их

Даже до удивления мухаммедане древних своих шеихов, то есть духовных властей или законнических сект основателей и храбрых мужей (ихже изрядные
274 дела великими описуют книгами) гробища и места, идеже трупы / их погребены быти веруются, почитают и благоговейность к ним являют. От нихже изящнейшии суть четыре оные Мухаммедовы преемники[××] и другие множайшие, по оных царство мухаммеданское восприявшие. Но мню, яко ужаснется дух всякого правую и твердую веру имущего человека, который услышит толикая, яже по вся дни в таких местах бывати сказуют и веруют *керамет*, то есть тайнственная благодеяния (после Мухаммеда бо, утверждают, яко никомуже позволено есть чудеса творити), яко неисцельных болезней уздравления, видения о некиих будущих вещех откровения и их самих явления, иногда вследователем своим, яко унылым и ленивым грозящи, иногдаже, яко своих истинных учеников и природных сынов, наставляющи в своемже чину и канонах утверждающи. К тому кроме оных, яже многими содержатся книгами, ово древнейшие, ово новейшие сказуют предания и клятвенно с горячестию сердца утверждают, яко един от паралича, другий от сухотной и водяной болезни исцелился, тому очи, иному же ноги и руки уздравишася, иные в тяжчайших отчаянных болезнех бывше, во мгновении ока первое получиша здравие. И иная сим подобная, яже не токмо уступати, но и много превышати видятся (что да не будет) повествования о сотворшихся нашими святыми, от мощей святых и от гробов их происшедших чудесех.

Какоже или почто сим у мухаммедан бывати бог попущает и совершенно ли бывают, зде несть мое прение творити, но токмо простую, якоже у них обносится и веруется возвещу историю.

Султан Баезид, егоже славная и вечная есть одержанной над Владиславом венгерским и польским королем под городом Варною победы память, в нощном видении от дервишев *бекташи* реченных основателя увещанный, государство добровольно оставил и в Магнису (яже есть град Меньшия Асси) преселился, где приватное и дервишское житие провождаше. И егда тойже прежде за мерскую некую единого дервиша злочинность, хотяи все дервишеские чины истребити, повеление о том издал бяше, единого дня чрево испраздните имущи, неначаянным случаем в отход упадши в последнем живота бысть бедствовании (висяше бо над острою некоею палею, в глубине отхода) и ни от когоже покоевых стражей слышан быв, егда возопил, явился ему *Гаджи Бекташ*, дервиш-
275 ския секты основатель,/поношая его и жестокими словесы укоряя, почто повелел за злочинность единого лживого дервиша весь святый чин и толико боголюбцев и истинных того чтителей истребити. Тогда султан скоро сотворил покаяание, абие оным дервишем начальником от тоя беды избавлен и невporежден соблюден бысть, что все турки ныне так твердо веруют и воистинну сию вещь тако быти утверждают, яко диплом, имже султан оный вину оставления государства публичную изъявил и до ныне показуют.

[×] храбрых или сильных мужей
[××] наследники

Capitolul al cincilea

Despre mormintele șeicilor și vitejilor[x] și despre vizitarea lor

Muhammedanii respectă pînă la uimire mormintele și locurile unde se
crede că sînt îngropate trupurile șeicilor lor celor din vechime, adică ale autori-
tăților lor spirituale, întemeietorilor sectelor de călugări și bărbaților viteji
(ale căror fapte frumoase le descriu în cărți mari), / și arată evlavie față de 274
ele. Cei mai aleși dintre aceștia sînt cei patru succesori[xx] ai lui Muhammed
și alții, foarte mulți, care au luat după ei împărăția muhammedană. Dar
mi se pare că se va îngrozi duhul oricărui om cu credință dreaptă și tare dacă
va auzi cîte se povestesc că se întîmplă în fiecare zi și în acele locuri. Ei cred
în *keramet*[919], adică în binefacerile misterioase (căci ei afirmă că după Muham-
med nimănui nu-i este îngăduit a face minuni), cum ar fi tămăduirea unor
boli de nevindecat, vedenii care să dezvăluie lucruri viitoare sau chiar, uneori,
apariția acestora [șeicilor] în fața celor ce le urmează, fie pentru a-i îngrozi
pe cei trîndavi și leneși, fie pentru a-i povățui ca pe niște discipoli ai lor ade-
vărați și fii firești, întărindu-i în chinul și canoanele lor. Pe lîngă acestea,
povestesc unele tradiții mai vechi sau mai noi, cuprinse în multe cărți, și
afirmă cu jurămînt și cu fierbințeala inimii că unul s-a vindecat de paralizie,
altul de ftizie și hidropizie, cutăruia i s-au înzdrăvenit ochii, altuia picioarele
și mîinile; unii cuprinși de boli grele și fără leac într-o clipită de ochi au căpă-
tat sănătatea de mai înainte, și altele asemenea, care nu numai că nu sînt
mai prejos, ci se văd că depășesc cu mult, ceea ce e de necrezut, povestirile
despre minunile făcute de sfinții noștri, prin moaștele sfinților sau mormin-
tele lor.

Cum sau de ce îngăduie Dumnezeu să se facă acestea la muhammedani,
dacă s-or fi făcînd cu adevărat nu e treaba mea să discut aici în contradic-
toriu, dar voi arăta numai o istorie simplă, după cum circulă și se crede la ei.

Sultanul Baiazid, a cărui victorie asupra lui Vladislav, craiul ungur și
polon, sub orașul Varna este slăvită și veșnică[920], îndemnat fiind într-o
vedenie, noaptea, de fondatorul dervișilor ziși *bektași*[921], a părăsit de bună-
voie împărăția și s-a mutat în Magnisa (cetate din Asia Mică)[922], unde ducea
o viață retrasă de derviș. Același, mai înainte, a vrut să stîrpească ordinul
dervișilor din cauza unei fapte ticăloase și a dat poruncă în acest sens. Într-o
zi, trebuind să-și golească pîntecul, a căzut dintr-o întîmplare neprevăzută
în ieșitoare și se afla într-o primejdie de moarte (atîrnînd deasupra unei
țepușe ascuțite din fundul latrinei). Și nefiind auzit de nimeni dintre paznicii
camerieri, cînd a strigat i s-a arătat *Hadji Bektaș*, fondatorul sectei derviși-
lor[923], / batjocorindu-l și ocărîndu-l cu cuvinte aspre pentru ce a poruncit 275
ca, datorită fărădelegii unui singur derviș mincinos, să se stîrpească întregul
ordin sfînt și atîția iubitori de Dumnezeu și cinstitori adevărați ai lui. Atunci
sultanul a făcut îndată pocăință și a fost pe loc izbăvit din acea nevoie de mai-
marele dervișilor și păzit nevătămat. Lucru pe care acum toți turcii îl cred
atît de tare și afirmă că acest lucru este așa de adevărat, încît arată pînă
astăzi actul prin care sultanul a făcut cunoscut public motivul părăsirii domniei.

---

[x] bărbați curajoși sau puternici
[xx] urmași

Тожде утверждает безименный некто, иже из невольников быв в числе покоевых султана Баезида по времени во отечество возвращаяся, написал некая о вещех мухаммеданских, егоже книга надписуется *О початку сараценов или турков и протч.* В оное время, егда некий Мустафа имя султана сына Илдирима Баязида на ся восприял бяше и больше четыредесяти тысящь воев собрав, брань противу султана тяжчайшую и бедственнейшую (зане нечаянно на царство наиде) воздвигнул. Султану убо вечерние молитвы по обычаю сотворшу, нощию во сне явился некто от древних духовных властей, иже рече ему: «Не бойся, султане, токмо имей упование на бога и пророка его, бог бо отъял слезы от очию твоею и молитвы твоя ходатайствующу пророков начальнику услышати изволил. Чесо ради утро зело рано и супостат твой нечаянною исчезнет болезнию и войнство его рассыплеши».

Светающу убо дню и султану еще о истолковании сна размышляющу, нецыи от войсковыя стражи возвестиша, яко в стану [x] неприятельском нощию воста мятеж и сами себе поражаху, таже оставльше обоз бежаша и уже нигдеже являются. Сие слышав султан, повелел своим реку, яже тамо претекаше, преплыти, которые в обозе неприятельском ничтоже оно обретоша, кроме нескольких трупов и наметов праздных под единымже тех наметов [xx] обретоша Мустафу оного, иже себе сыном султанским называше, всего в крови суща и уже последнее имущего дыхание, иже вопрошен сыи откуду ему толь нечаянное зло приключися, рече, яко пред двумя днями начат из ноздрей его кровь истекати и никоим образом возможе установити ю, что видя войско его несказанным объято бысть страхом. Каможе убеже и почто толь бесчеловечно его оставило не весть (зри всю сию историю пространно от нас описанну в книзе *О возрастении двора отманского*).

276 Очевидный / свидетель есмь вещи, поятие человеческое, яко мне видится много превосходящия. Видех юнощу седминадесяти лет суща от родителей прямо[xxx] мухаммедан сущих во граде *Серес* (иже древле по гречески Серрас нарицашеся, есть же той град Фракии в Пропонтиде) рожденного и еще единородного им, иже от матерей своей родися глух и нем и даже до означенного лета возраста своего той естественный недостаток в себе имеяше, о чем не токмо родители его пред везирем и самым султаном изъявляху, но и судии того града взятое свидетельствованное показоваху письмо, которое утверждаше, яко таковых родителей, таковый сын (имени запамятовах) от рождения бысть и глух и нем и никто же слышал его изрекша хотя единое слово, что утверждали больше 40 человек, граждан веры достойных. В оноеже (седьмоенадесять возраста его) лето, родители благоговейно ведоша его ко гробу славного некоего в духовном чину начальника и просиша бога, да бы ходатайством того решение языка и отверстие ушес даровалося сыну их и под кровом *турбе* (то есть гробища) в бдений и молитвах нощь провождающим им, явися *шеих* и рече: «Изволил бог за молитвы и ходатайства пророка Мухаммеда даровати слух и глаголание сыну вашему к тому повеленно есть мне, да научу его всей *Курана* книзе, что и сотворих. Убо возьмите сына вашего здрава и весь *Куран* на память знающа. Богу же и пророку его благодарение воздадите». И тако во вторый день сын отечественным языком чисто глаголаше и *Курана* которую-либо хотяше главу на память со всяким удобством прочитоваше. Обаче сие в оном бесноватом усмотрех, яко на вопрос николиже отвещаваше, но иное нещо, еже хотяше, свободно глаголаше. Паки аще кто

---

[x] обозе
[xx] шатров
[xxx] всяко

Acelaşi lucru îl afirmă şi un anonim care, căzînd prizonier, a făcut parte din camerierii sultanului Baiazid, iar după un timp, revenind în patrie, a scris ceva despre lucrurile muhammedane, a cărui carte are titlul *Despre începutul saracinilor sau al turcilor* etc. Pe vremea cînd un oarecare Mustafa şi-a luat numele de sultan, fiu al lui Ildirim Baiazid [924], şi, adunînd mai mult de patruzeci de mii de oşteni, a început o luptă grea şi pustiitoare împotriva sultanului (pentru că a tăbărît pe neaşteptate asupra împărăţiei), sultanul, făcîndu-şi după obicei rugăciunile de seară, noaptea în vis i s-a arătat una din autorităţile religioase din vechime, care i-a zis: „Nu te teme, sultane, ai numai nădejde în Dumnezeu şi în prorocul lui, căci Dumnezeu a şters lacrimile din ochii tăi şi a binevoit a auzi rugăciunile tale, mijlocind mai-marele prorocilor. De aceea, mîine dis-de-dimineaţă vrăjmaşul tău va dispărea printr-o boală neaşteptată şi oştirea lui va fi risipită". Cînd s-a luminat de ziuă şi sultanul se gîndea încă la tîlcul visului, alergînd unii din străjerii oştirii au vestit că în lagărul [x] duşman s-a ridicat noaptea o mare tulburare, s-au bătut unii cu alţii şi, părăsind tabăra, au fugit şi nu s-au mai arătat nicăieri. Auzind acestea, sultanul a poruncit alor săi să treacă rîul care curgea pe acolo şi n-au găsit în tabăra inamică decît cîteva cadavre şi corturi goale. Într-unul din corturi [xx] l-au aflat pe acel Mustafa care se intitula fiu de sultan plin de sînge şi dîndu-şi sufletul. Şi fiind întrebat de unde i-a venit acest rău atît de neaşteptat, a răspuns că de două zile a început să-i curgă sîngele din nas şi că nu l-a putut opri în nici un fel. Lucru pe care văzîndu-l oştirea lui, a fost cuprinsă de o frică nespusă şi nu ştie unde a fugit şi de ce l-a părăsit în chip atît de neomenos (vezi această istorie scrisă mai pe larg în cartea *Despre creşterea curţii otomane*) *.

Sînt martor / ocular al unui lucru care, după cum mi se pare, depăşeşte 276
mult priceperea omenească. Am văzut un tînăr de şaptesprezece ani, născut din părinţi adevărat [xxx] muhammedani şi încă singur născut al lor în cetatea *Seres* (care se numea în vechime pe greceşte Σέρρες şi se află în Tracia din Propontida) [925], care se născuse din maică-sa surd şi mut, şi pînă la anul amintit al vîrstei lui avea acel cusur înnăscut. Nu numai părinţii lui mărturiseau despre acest lucru în faţa vizirului şi chiar a sultanului, dar arătau şi scrisoarea întărită de judecătorul cetăţii aceleia, care afirma că fiul cutare al părinţilor cutare (am uitat numele) a fost din naştere surd şi mut şi nu l-a auzit nimeni vorbind un singur cuvînt, lucru pe care-l confirmau peste patruzeci de oameni, cetăţeni vrednici de crezare. În acel an (al şaptesprezecelea al vîrstei lui), părinţii l-au dus la mormîntul unui oarecare slăvit, mai mare în tagma duhovnicească, şi l-au rugat pe Dumnezeu ca prin mijlocirea aceluia să se dăruiască fiului lor dezlegarea limbii şi deschiderea urechilor. Şi petrecînd o noapte sub acoperişul *turbei* (al cavoului) în veghe şi rugăciuni, li s-a arătat lor şeicul şi le-a zis: „Pentru rugăciunile şi mijlocirile prorocului Muhammed a binevoit Dumnezeu să dăruiască auz şi grai fiului vostru şi pe lîngă aceasta mi s-a poruncit să-l învăţ toată cartea *Curanului*, ceea ce am şi făcut. Deci, luaţi pe fiul vostru sănătos şi ştiind tot *Curanul* pe de rost. Iar lui Dumnezeu şi prorocului lui daţi-le mulţumire". Şi astfel, a doua zi, fiul grăia curat în limba maternă şi orice capitol voia din *Curan* îl rostea pe de rost cu toată uşurinţa. Un singur lucru am observat la acel îndrăcit, anume că niciodată nu răspundea la întrebare, dar altceva, orice voia,

---

[x] tabăra
[xx] şatre
[xxx] curat

* D. Cantemir, *Incrementa*, II, 4, 4—6.

повелеваше, да читает *Куран* не повиновашеся, егдаже иный кто начало токмо которыя-либо главы ему слышащу начинаше, он абие протчее главы даже до конца без всякого погрешения прочитоваше. Боже благий! С каким почтением от султана Мустафы второго (он бо тогда государствоваше) и с каким благоговением послушан бываше. Изволяше близ его сидети, возгри же и слины (слина бо и пена у него, яко бесноватого непрестанно течаше), без всякого гнушательства отирати. Протчие везири и вельможи, егда в домех своих видети его сподобляхуся, мняху себе небесный некий дар получати,
277 руки же и лице его благоговейно лобызаху./ Потом султан родители его довольным *тимаром*, то есть годовым жалованием обложив, купно с сыном их во своя отпустил. И сия убо от множайших малая довольно быти непщуем.

Муджезат и керамет. Протчие нечестиво и богохульно мнят еже рещи или помыслити, яко чудеса от кого, аще бы и ангел с небеси сшел, быти могут, зане утверждают, яко уже не суть потребна. Которая опиния, понеже не зело далече от правды отстоит (по моему рассуждению сие глаголю), мало нечто пространнее оную истолковати не обленюся.

Умствуют и веруют по общему согласию все мухаммедане, яко после пророка их Мухаммеда, чудеса в мире от иного человека ниже быти могут, ниже потребна суть. На первое предложение довод дают, яко Мухаммед бысть всех пророков последнейший и чудеса не бывают, ниже древле быша, разве от человека пророческим духим исполненного. Того ради по отшествии его от иного человела или мухаммеданския, или другия каковыя-либо веры сущего, чудеса быти не могут.

Сие буди тако; от ложного бо предприятия[×] ложное и восследование, во правду быти знаем, чесоже ради глаголют чудеса непотребна[××] быти. Воистинну остроумно и аще истинну рещи долженствуем, зело твердыми показуют доводами. Во первых глаголют, яко того ради даде бог силу и власть пророкам чудеса творити, да человецы к поятию премудрости божия неудобны суще, то что умом постигнути не могут, зрением и дознанием и внейшими чувствы препобедятся, научатся и исповедят, то есть, яко пророк оный не своею силою и властию таковая дела творити возможе, каковая сил естественных, хитрости же и разума пределы превосходят. Которые (пророцы) егда, на неже посланны быша, исполнят и желанное улучат, то есть увещают людей, яко сие и сие творити подобает, оноже и оно не творити, сие верити, оногоже отвращатися и протч. И потом учение то, яко чистое и нелестное по себе ученикам и верным предадут, кая нужда есть к тому, да от иного чудеса творимы будут? Что бо более творити и веровати имут, егда бог, чрез пророков дело уже совершил и вера та уже прсиволенна и прията есть?

Чесо ради, да опаснее в сей теологии части поступают, глаголют, яко чудеса (яже по арапску *миджизат* называется) со пророки давно уже престаша, *керамет* же, то есть благодеяние и милосердие некое чрезвычайное сказуют,
278 яко от иного / (кроме пророков) и быти может и верным потребно есть, яко на пример: уздравление от гроба духовных начальника не бывает по образу чудеси от Христа Господа или от иного пророка божия соделанного, но по образу простого благодеяния и яко просто врачующего, где врач убо чрез своя лекарствы болезнь отгнал бы, святый же своим к богу ходатайством то,

---

[×] разумения или мнения
[××] ненужна

grăia liber. Iarăşi, dacă-i poruncea să recite *Curanul* nu se supunea, dar cînd altcineva rostea numai începutul vreunui capitol el, cînd auzea, spunea restul capitolului fără nici o greşală pînă la sfîrşit. Dumnezeule bune! Cu ce respect şi cu ce evlavie era ascultat de sultanul Mustafa al doilea (căci el domnea atunci)![926]. Binevoia să şadă lîngă el şi să-i şteargă mucii şi balele fără nici o scîrbă (căci balele şi spuma îi curgeau necontenit, ca la un turbat). Vizirii şi boierii socoteau că au primit un dar ceresc cînd se învredniceau să-l vadă în casele lor şi-i sărutau mîinile şi faţa cu evlavie. / Apoi, sultanul, înzestrîn- 277
du-i pe părinţii lui cu un *timar* [927] îndestulător, deci cu un venit anual, i-a lăsat să plece la ale lor împreună cu fiul lor. Acestea puţine din cele foarte multe socotim că sînt îndeajuns.

Mudjezat şi kieramet [928]. Alţii socotesc că e nelegiuit şi hulitor de Dumnezeu să zici sau să gîndeşti că pot fi făcute minuni, chiar de s-ar cobori un înger din cer, susţinînd că nu mai sînt necesare. Această opinie, întrucît nu se află prea departe de adevăr (după părerea mea spun aceasta), nu mă voi lenevi să o explic ceva mai pe larg.

Toţi muhammedanii socotesc şi cred, potrivit unui consens general, că după prorocul lor Muhammed nu se mai pot face minuni de către un alt om şi că nici nu sînt necesare. Pentru prima afirmaţie aduc ca dovadă faptul că Muhammed a fost ultimul dintre toţi prorocii şi că nu se fac, nici nu s-au făcut minuni în vechime decît de un om plin de duh prorocesc. De aceea, după plecarea lui, nu mai pot fi făcute minuni de vreun om de credinţă muhammedană sau de altă credinţă.

Fie şi aşa; ştim într-adevăr că dintr-o premisă [x] falsă decurge o concluzie falsă. Dar motivul pentru care spun că minunile nu sînt necesare [xx] e într-adevăr ingenios şi, ca să spunem adevărul, demonstrat cu dovezi temeinice. Mai întîi spun că Dumnezeu a dat prorocilor puterea şi stăpînirea de a face minuni pentru ca oamenii, nefiind apţi să primească înţelepciunea lui Dumnezeu, pe care nu o pot pătrunde cu mintea, să se convingă cu văzul, cu cercetarea şi cu simţurile de din afară, să se înveţe şi să declare că acel proroc nu cu puterea şi stăpînirea sa a putut face asemenea lucruri care depăşesc limitele puterilor fireşti, ale ingeniozităţii şi înţelegerii. Dar după ce aceşti proroci vor împlini cele pentru care au fost trimişi şi vor primi cele dorite, adică vor arăta oamenilor că aceasta şi aceasta se cuvine să facă, iar cutare şi cutare lucru să nu-l facă, pe aceasta s-o creadă, iar de alta să se leped , de vreme ce ei vor preda ucenicilor şi celor credincioşi învăţătura curată şi fără de înşelare, ce nevoie este să mai fie făcute minuni de către altul? Ce n ai e de făcut sau de crezut cînd Dumnezeu şi-a săvîrşit lucrul prin proroci, iar credinţa aceea este voită şi primită?

De aceea, ca să păşească mai cu grijă în această parte a teologiei, ei spun că minunile (care în limba arabă se cheamă *mudjizat*) au încetat de mult, o dată cu prorocii. Dar despre *kieramet*, adică binefacerea şi milostivirea excepţională, ei spun că poate fi făcută de / altul (afară de proroci) şi că ea 278
este necesară credincioşilor cum ar fi, de exemplu, vindecarea la mormîntul mai-marelui celor duhovniceşti, care însă nu se săvîrşeşte în chipul minunii făcute de Hristos Domnul sau de alt proroc al lui Dumnezeu, ci simplu, în chipul celui ce tămăduieşte pe altul, aşa cum doctorul alungă boala prin doctoriile sale. Ca să închei cu un cuvînt, sfîntul împlineşte ceea ce ar fi

---

[x] înţelegere sau părere
[xx] netrebuitoare

еже лекарство действовало бы, исполняет, да единым окончаю словом. Аще бы кто за святость и летати мог, преставлял бы горы (мертвых бо воскрешати весьма невозможно быти сказуют), слепых, кривых немых и протч. врачевал бы, глаголют, яко вся сия бывают не по образу чудес от пророков учиненных, но по образу чрезвычайного, обаче не чудесного благодеяния, зане благодеяние к человеку, а не к вере приналежит, чудо же к вере, а не к человеку, оное пользу являет. Сисже веру и надежду о будущих неложную и несуменную, которая вера единою совершенна и совершенно протчим преданна сущи, обновления к тому не требует. Чесо ради заключают, яко мнози суть и в живых *керамет сагиби* (то есть творцы чрезвычайных благодеяний), но *муджызат сагиби* (то есть чудес соделатели) никакоже, зане глаголют, яко после пророков благодеяния токмо потребна суть а не веры прибавление, утверждение или обновление. Ибо аще бы сих требовала вера, день от дни ослабевая, оскудение пострадала бы. И тако вера оная, ни божия была бы, ни от бога человеком написанная и заповеданная.

Глава шестая

О праздничных днех

Во весь лунный год, четыре токмо праздничные дни у мухаммедан имеются: *Байрам великий*, *Байрам малый*, *Мевлуд*, рождение Мухаммедово, и *Невруз* (о дни бо пятничном иное есть постановление, о немже нижше). Первейшие три суть церковные, последний же политический, о которых по единому вкратце речем.

Байрам великий. *Байрам* на простом турецком языке знаменует веселие, празднество, и аки торжественный день, по арапским языком изряднее нари-
279 цати обыкоша *Иди шериф* / *Иди мубарек*, то есть торжество[×] или веселость святая и благополучная и протч. Празднуется же сей великого *Байрама* день в первое число месяца *Шеввала*, иже наступает по месяце *Рамазана*, то есть поста (о чем уже пространно рехом в главе *О Рамазане*). Сейже первый *Шеввалла* день празднования ради *Байрама* не по астрономску, но по политическу от них наблюдаем[××] бывает, то есть когда первая четверть рогатыя уже луны является. Откуду по прилучаю ясности и непогодных дней, не редко бывает, что во второе и третие число того *Шеввала* месяца от судии Константинопольского назначаемо бывает. И хотя по *Рузнаме* (то есть календарю) и *Таквим* (повседневной записке) астрономского сочисления ниже единый пункт новомесячия от них, яко зело в астрономических делех искусных утаитися может. Обаче приказание Мухаммедово твердейшое и безопаснейшое быти непщуют, паче вяского истиннейшего и неложного математического и арифметического показания. Он бо повелел: «Луну зри, начинай пост *Рамазана*; луну зри, твори *Байрам*» (каковое же полагают прилежание, да елико возможно с самого початку узрят месяца *Шеввала* новую луну рехом в главе *О Рамазане*).

[×] празднование
[××] устрояемый

lucrat medicamentul, prin mijlocirea sa către Dumnezeu. Dar dacă cineva, datorită sfinţeniei sale, ar putea zbura, ar muta munţii (căci a învia morţi spun că e absolut cu neputinţă), ar vindeca orbi, strîmbi, muţi şi altele, ei spun că toate acestea se fac nu în felul minunilor săvîrşite de proroci, ci în modul unei binefaceri, extraordinară, dar nu miraculoasă, pentru că binefacerea ţine de om, iar nu de credinţă, iar minunea de credinţă, iar nu de om. Aceea arată fals, pe cînd aceasta [arată] credinţa şi nădejdea nemincinoasă şi neîndoielnică în cele viitoare, credinţă care, fiind desăvîrşită şi desăvîrşit predată altora, nu mai are nevoie de înnoire. De aici ei deduc că printre cei vii sînt mulţi *kieramet sahibi* (adică făcători de binefaceri extraordinare), dar *mudjizat sahibi* (adică făcători de minuni) [929] nicidecum, pentru că, spun ei, după proroci numai binefacerile sînt necesare, iar nu adăugirea sau înnoirea credinţei. Căci dacă credinţa ar avea nevoie de acestea, ar înseamna că, slăbind din zi în zi, ar suferi o ştirbire şi astfel credinţa aceea n-ar fi a lui Dumnezeu, nici poruncită şi scrisă de Dumnezeu pentru oameni.

Capitolul al şaselea

Despre zilele de sărbătoare

În tot anul lunar, la muhammedani sînt numai patru zile de sărbătoare: *Bairamul Mare, Bairamul Mic, Mevlud,* adică naşterea lui Muhammed, şi *Nevruz* (pentru ziua de vineri este o altă hotărîre, despre care vezi mai jos). Cele trei dintîi sînt bisericeşti, iar cea de pe urmă e politică. Să vorbim pe scurt despre fiecare din ele.

Bairamul Mare. Bairam în limba simplă turcă înseamnă veselie, prăznuire şi zi solemnă; însă în limba arabă au obişnuit a o numi mai frumos,
Idi şerif, / Idi mubarek, adică sărbătorire × sau veselie sfîntă şi cu fericire 279
şi altele [930]. Această zi a *Bairamului Mare* se sărbătoreşte în prima zi a lunii *Şevval* [931], care vine după luna *Ramazanului,* adică a postului (despre care am vorbit pe larg în capitolul *Despre Ramazan*) [932]. Iar această primă zi din *Şevval* în care se prăznuieşte *Bairamul* este observată ×× de ei nu astronomiceşte, ci politiceşte [933], adică atunci cînd apare primul sfert al cornului lunii. De aceea, pentru că uneori e senin, iar alteori vreme rea, se întîmplă adesea că judecătorul Constantinopolului fixează [Bairamul] în a doua sau a treia zi a lunii *Şevval.* Şi deşi după *Ruzname* (adică după calendar) [934] şi *Takvim* — (condica zilnică) [935] a calculului astronomic — nu li se poate tăinui nici un moment al lunii noi, căci sînt foarte iscusiţi în ale astronomiei, totuşi ei socotesc porunca lui Muhammed drept mai sigură şi mai fermă decît cel mai adevărat şi nemincinos indiciu matematic şi aritmetic. Căci acela a poruncit: „Vezi luna, începe postul Ramazanului; vezi luna, fă *Bairamul*". (Iar cîtă stăruinţă depun ca pe cît e cu putinţă să vadă luna nouă a lunii *Şevval* am spus în capitolul *Despre Ramazan.*)

× petrecere
×× respectată

Стрельба из пушек. Данну убо бывшу от судии, еже праздновати *Байрам* позволению, хотя в полночь случится, абие бывает стрельба изо всех пушек с градской стены и со всего флота, чрез три дни и в каждый день по три краты и не пыжами, но ядрами стреляти обычай имеют. Вина[×] сего есть таковая, зане пушки по стене града во охранение того расположенные стоят чрез весь год ядрами заряжены и тако в день *Байрама* егда стрелять зачинают, оные чрез целый год в пушках сущие ядра выстреливают и потом паки, на весь год с новыми заряжают ядрами. Ниже честно мнят быти, еже жалети пороху и пушечных ядер в праздновании толь торжественного праздника. По меньшой мере во всяком выстреле из 1000 пушек с города и со флота в оный день стреляют.

Все к султану приходят. От первых убо выстрелу взявше известия о пришествии *Байрама*, во время *сала* (треми часы прежде полудня) все везири и начальнейшие дворовые в полаты султанские сходятся. Подобно и янычары все со своими начальниками в больший палат двор собираются и тамо всяк в своем чине и месте с великим приуготовлением и светлым одеянием, султан-
280 ского к отправлению молитв выходу/ожидает. Султан убо на преукрашенном коне весь златом и дражайшим камением блещащийся из дворца своего исшед в *Намазгяг*, несравненным с другими света обладателями, кичением и славою шествует (есть же *Намазгяг* место вне града равное, где народ и все войсковые чины[××] веместитися и купно с султаном молитвы *Байрама* совершати могут). Аще же зимнее время будет или дождевное, идет к С. Софии или к иному пространнейшему храму, оттуду в дом с тоюже возвратившуся ему славою, *муфти*, *казиаскеры* и высочайший везирь с протчими второго степени везирями к целованию края риз султанских и к поздравлению ему о *Байрама* празднестве допущаются. В тотже день султаны, сыны ханов Крымских (которые в Янболи, иже есть град Фракии не далече от Адрианополя, под горою Геми стоящий) все в Константинополе, аще ли же султан в Адрианополе будет, то тамо явитися долженствуют (сим бо в иный день нелеть есть без ведома и указу султанского в городы приезжати; и в третий после *Байрама* день паки во своя отходити им повелевается) которые пред другими везирями к султану впущены бывше, зело честно от него приемлются. Повелевается же и сидети им и подносятся *кафе*, *шербет* и каждение амбры. Во вторый день *Байрама* все *улема* (закона искуснии и учители) по чинам своим и степеням султану на *тахт*, то есть на престоле седящему, почтение отдают. В третий день своего войнства начальники и все офицеры целуют одежду султанскую. Дворовым же как внутренним, так и внейшним обычай есть, да в которой палат стране в оные дни сидети или ходити будет султан, тоя страны чины и офицеры все, по обычаю и кланяются ему.

Султан аще братов или племянников во своих им затворах блюдомых имеет, в первый день *Байрама* к султану по степеням возраста, честно приводятся. Имже явлшимся, обычай имеет султан на ноги воставати и взаимным обниманием и приветствованием целуются и поздравляются, где испив *кафе*, *шербету* и каждением амбры почтени бывше, абие в свои отходят жилища и к тому султана видети не могут, аще от него самого позваны не будут, разве в день малого *Байрама* (о чем нижше) и паки в будущее лето, кромеже того николиже.

[×] причина
[××] полки

Tragerea cu tunurile. Cînd judecătorul dă îngăduința de a se sărbători *Bairamul* *, chiar de s-ar întîmpla în miez de noapte, îndată se trage din toate tunurile, de pe zidurile cetății și de pe flotă, timp de trei zile, iar în fiecare zi de cîte trei ori, și au obiceiul să tragă nu cu ghiulele goale, ci pline. Motivul[x] acestui lucru este că tunurile de pe zidurile cetății, așezate acolo spre pază, stau încărcate cu ghiulele tot anul, așa încît în ziua *Bairamului*, cînd încep să tragă, detună ghiulelele care au stat în tunuri tot anul, apoi le încarcă iarăși pentru tot anul cu ghiulele noi. Ei socotesc că nu e lucru cinstit să cruți pulberea și ghiulelele de tun la sărbătorirea unei sărbători atît de solemne. Fiecare salvă se trage în ziua aceea din cel puțin o mie de tunuri din cetate și de pe flotă.

Toți vin la sultan. Luînd știre de la primele bubuituri că a sosit *Bairamul*, la vremea *sala* (cu trei ceasuri înainte de amiază), toți vizirii și mai-marii curtenilor se adună în palatul sultanului. La fel și ienicerii și mai-marii lor se adună în curtea cea mare a palatului și acolo, fiecare după rangul și locul său, așteaptă cu mare pregătire și cu haine luminoase ieșirea sultanului la / rugă- 280
ciune. Sultanul, ieșind din palatul său pe un cal împodobit**, strălucind tot de aur și pietre scumpe, merge la *Namazgah* cu o pompă și o slavă incomparabil mai presus de a tuturor potentaților lumii (*Namazgah* este un loc neted în afară de cetate, unde pot să încapă poporul și toate unitățile[xx] oștirii ca să facă împreună cu sultanul rugăciunile *Bairamului*) [936]. Iar de va fi vreme de iarnă sau de ploaie, se duce la Sfînta Sofia sau la alt templu mai încăpător. Cînd se întoarce de-acolo acasă cu aceeași slavă, *muftiii,kaziaskerii* [937] și mai marele vizir, împreună cu ceilalți viziri de gradul al doilea sînt admiși să sărute poala hainei sultanului și să-l felicite de sărbătoarea *Bairamului*. În aceeași zi sultanii, fiii hanilor din Crimeea (care se află la *Ianbol*, o cetate din Tracia, nu departe de Adrianopol, la poalele muntelui Hemi [938]), trebuie să se prezinte toți la Constantinopol, iar de va fi sultanul la Adrianopole, acolo (căci în altă zi nu le este îngăduit să vină în oraș fără de știrea și hotărîrea sultanului, iar a treia zi după *Bairam* li se poruncește să plece la ale lor). Aceia, fiind introduși la sultan înaintea altor viziri, sînt primiți de el cu mare cinste, li se poruncește să șadă și li se oferă *cafe, șerbet* și tămîiere cu ambră. În ziua a doua a *Bairamului* dau cinste sultanului care stă pe *taht*, adică pe tron, toți *ulema* (cei iscusiți în lege și dascălii) [939], după rangurile și gradele lor. A treia zi, sărută îmbrăcămintea sultanului toți superiorii și ofițerii ambelor oștiri. Iar pentru curteni, atît cei dinlăuntru cît și cei din afară, este obiceiul ca toți dregătorii și ofițerii fiecărei țări să i se închine sultanului în cortul țării în care va ședea sau va veni el.

Dacă sultanul are frați sau nepoți păziți în închisorile lor, în prima zi a *Bairamului* sînt aduși cu cinste, după rînduiala vîrstei. Și cînd se arată aceia, sultanul obișnuiește să se ridice în picioare și, îmbrățișîndu-se, se sărută salutîndu-se și hiritisindu-se, apoi, bînd *cafe, șerbet* și fiind onorați cu tămîierea cu ambră, îndată pleacă la locuințele lor; după care nu-l mai pot vedea pe sultan dacă nu vor fi chemați de el însuși decît în ziua de *Bairamul Mic* (despre care vezi mai jos) [940] și, din nou, anul viitor, dar niciodată afară de acestea.

---

[x] pricina
[xx] polcurile

* V. fig. 26.
** V. fig. 27.

Подарки. С подарков от всей пашей и бегов всея империи в день *Байрама*
281 султану приносимых, каковое собирается сокровище, едва / может кто полное учинити сочисление, ибо и еже сказуется невероятно быти и количеством число превосходити видится, о котором в обществе рассуждая и частных некий признания образ, величество же и множество даров постигнути леть есть. Во-первых *валиде султана* (мати султанская) в первый день *Байрама* новую отроковицу зело украшенную и всех в красоте превосходящую в ложницу султана сына своего приводити обычай имеет. Паки другую во вторый *Байрам.* Султан бо не приимет отроковицы, аще не первее мати его добру, честну и благонравну быти ю искусиг, о чем множайшая зри в главе *О наложницах султанских.* Великий везирь коня в дар привести долженствует, таким седлом и уздою и протчими украшениями убранного, чтоб цена всего равнялася сумме 12500 ефимков, деньгами по меньшей мере 25000 ефимков и при том шубу соболью, ценою в 1700, другую рысью, ценою в 800 талеров. К тому некий дар от камней состоящий или отроковицу зело красноличную, бисерами же и маргаритами преукрашенную, еяже цена была бы до 4000 ефимков, подарити обязуется. Случается иногда, что подарок оный не понравится султану, или не зело высокия цены быти покажется, тогда султан отсылает оный назад и иного лучшего и дражайшего требует. Второго степени везирей и иных тремя *тугами* (то есть коньскими хвостами) почтенных, подарки не должны быти ценою меньши 7500 ефимков, пашей же по два туга имущих до 4000 или более; бегов один *туг* имучих до 3000 ефимков или больше или мало меньше цену имети долженствует. Молдавского же и мултянского господарей дар бывает 12500 ефимков самых денег, две шубы, 1 соболья, 2 рысья. Подобно и великому везирю, *валиде султане* (матери императорской, аще имети будет, аще ли же ни, то первой наложнице), архиевнуху и протчим первоначальным дворовым приносити долженствуют. Сумма всего подарка, который под особливым именем *Байрам пишкеши* требуется, превосходит число 65000 ефимков, меньше же сего быти не может. Церковники султану никийже дар приносити обычай имеют, под таким подлогом, что и они сами от других никиихже вземлют даров, хотя горы златые и реки сребряные поглощати обыкоша. Коликоже пашалатов и бегатов есть во всей империи из росписи их явно будет, которую издати имеем в книзе *О правлении политическом*
282 и оттуду коликое / богатство по вся годы султан под именем подарка байрамского собирает, удобно кто угаданием постигнути может.

Ниже великий везирь, доволен будет третиею даров частию, рассуждая количество подарков султану приносимых. Всякий бо, иже султану каковыйлибо дар приносит, той и везирю принести долженствует. Инако бо ниже дары его до султана дойдут, ниже он в чину своем долго пребыти имеет. Паче же и смерть иногда, сыскав некую окказию приближитися поспешит, хотя и к неповинному. Чесо ради и великий везирь несказанные сокровища и богатства от иных собирати и приобрести может. Но удивительный и аки страшилищный есть начальника янычарского дар, зане он по всякой год под именем *пишкеши* с головы единого коегождо воина един золотой султану отдати долженствует. И тако с 40000 янычаров 40000 золотых собираются и султану под именем *пишкеши* еже есть *чизме акчеси* (сиречь деньги на покупку сапогов султанских) приносятся. Ниже сей дар зело велик быти да видитися, ибо коль неисчерпаемы доходы имеет ага янычарский узриши там, где речем о нем в главе *О войне.* И о сих уже довольно.

Любодейственного, то есть излишнего одежд украшения бегают. Хотя турки служителем своим и всей челяди новые одежды в день *Байрама* разда-

Darurile. Din darurile ce se aduc sultanului de toți pașii și beii întregului imperiu în ziua *Bairamului* se adună atîta bogăție, încît abia / poate 281
cineva s-o calculeze pe deplin, căci și cît se spune e de necrezut, dar se pare că adevărata cantitate e și mai mare; socotind în general și în special, nu se poate înțelege modul de a aprecia mărimea și mulțimea darurilor. Mai întîi *valide sultana* (mama sultanului)[941] are obiceiul să aducă în dormitorul fiului său, sultanul, în prima zi a *Bairamului*, o tînără nouă foarte împodobită și întrecînd pe toate în frumusețe; iar alta la al doilea *Bairam*. Sultanul nu primește însă tînăra decît după ce mama lui va cerceta dacă este bună, cinstită și cu moravuri bune. Despre aceasta vezi mai multe în capitolul *Despre țiitoarele sultanului* [942]. Marele vizir trebuie să aducă în dar un cal împodobit cu o asemenea șa și cu frîu înfrumusețat și celelalte podoabe, încît prețul tuturor să fie egal cu suma de 12 500 de taleri [943]; de asemenea bani, cel puțin 25 000 de taleri, și încă o șubă de samur de 1 700 și alta de rîs la prețul de 800 de taleri. Pe lîngă acestea, e obligat să mai dea un dar oarecare alcătuit din pietre prețioase sau o tînără foarte frumoasă, împodobită cu pietre și mărgăritare, al cărei preț să fie pînă la 4 000 de taleri. Se întîmplă uneori că darul acela nu-i place sultanului sau pare să nu fie de preț atît de mare, și atunci sultanul îl trimite înapoi și primește altul mai bun și mai prețios. Darurile vizirilor de gradul doi și ale celor onorați cu trei *tuguri* (cozi de cal) [944] nu trebuie să fie mai mici de prețul de 7 500 de taleri, iar al pașilor cu cîte două *tuguri* pînă la 4 000 sau mai mult; ale beilor care au un *tug* trebuie să aibă prețul de 3 000 de taleri sau ceva mai mult sau mai puțin. Darul domnitorilor — moldovean și muntean — e de 12 500 de taleri numai bani și două șube, una de samur, alta de rîs [945]. La fel trebuie să li se dea și marelui vizir, *valide sultanei* (mamei sultanului, dacă va avea, iar de nu, celei dintîi țiitoare), arhieunucului și celorlalți mai-mari ai curtenilor. Suma întregului dar care se cere sub numele special de *Bairam pișcheși* [946] depășește cifra de 65 000 de taleri și nu poate fi mai mică. Clericii au obiceiul să n-aducă sultanului nici un dar, sub pretextul că și ei înșiși nu iau nici un fel de daruri de la alții, deși s-au obișnuit să înghită munți de aur și rîuri de argint. Iar cîte pașalîcuri și beiaturi [947] sînt în tot imperiul se va vedea din tabelul lor, pe care-l vom publica în cartea *Despre administrația politică* [948], și de acolo poate să priceapă cineva prin deducție cîtă / bogăție adună sultanul în fiecare an sub numele de darul 282
Bairamului.

Însuși marele vizir nu se va mulțumi cu a treia parte din daruri, socotind cantitatea darurilor aduse sultanului. Căci oricine aduce vreun dar sultanului, trebuie să aducă și vizirului, altminteri nici darurile lui nu vor ajunge pînă la sultan, nici el nu va rămîne mult în dregătoria sa. Ba mai mult, uneori și moartea se va grăbi să se apropie chiar de cel nevinovat, aflînd un prilej oarecare. De aceea și marele vizir poate aduna și agonisi de la unii comori și bogății nespuse. Însă uimitor și parcă înspăimîntător este darul căpeteniei ienicerilor, pentru că el trebuie să dea sultanului sub numele de *pișcheși*, în fiecare an, pentru fiecare cap de oștean cîte un galben. Și astfel de la 40 000 de ieniceri se adună 40 000 de galbeni, aduși sultanului sub numele de pișcheșul *cizme akcesi* (adică bani pentru a-i cumpăra cizme sultanului) [949]. Nici acest dar se pare că nu este prea mare, căci cît de inepuizabile sînt veniturile pe care le are aga ienicerilor se va vedea cînd vom vorbi despre el în capitolul *Despre război*. Dar ajunge despre acestea.

Evită podoabele exagerate, adică inutile, ale îmbrăcămintei. Cum turcii au obiceiul să împartă slujitorilor și la toată servitorimea în ziua de *Bairam*

вати обычай имеют, паче же и сам султан сукно и *астар* (еже есть покрывало главы из дешевого зело полотна устроенное) пред *Байрамом* пехоте (конница бо одежд не приемлет) давати обыче, но да не явятся в любодейном одежд украшении (якоже христиане обыкоша), *Байрам* праздновати кийждо в новую оную одежду за несколько дней пред *Байрамом* облещися долженствует. Аще ли же не будет готова, за два дни токмо прежде празднества в тот день оную надети не достоит, но по двух или трех днех после *Байрама.*

Никоеже у них плясание и ликование (сия бо самым законом возбранена суть) кроме *долаба* и позорищ по вервям ходящих. Цыгане по улицам водят обезян, змиев страшных, медведиц, крокодилов и иные тем подобные дивы, с которыми игралища пред народом творят. Обаче в четвертый день вся престати долженствуют. В сие три дни друг со другом усретившеся на пути или в домех един другого посещающе, целоватися обычай имеют с сим приветствием *Идии шериф мубареки ола* то есть «Празднество святое да будет
283 тебе благополучно» или по просту *Байрамунгуз / кутлы ола*, то есть «*Байрам* да будет ти благополучен». В четвертий день престает и сей поздравления образ.

Малый Байрам. Байрам вторый, иже и малый уравнительне к большому называтися обыче, свойственне же глаголется *гаджджилар байрам*, то есть «Празднование или торжество *гаджджиев*», зане в тот день странствующии в Мекку на гору Араф восходят и жертвы приносят и протч. (якоже в главе *О странствовании к местам, по их мнению святым* показахом), яже к уставу и церемониям *гаджджием* принадлежат, исполняют. И того ради во всех мухаммеданских краех в тот же день (иже есть [десятого] месяца [зу-л-хидджа] сиречь [семьдесятыми] днями по празднестве великого *Байрама*, аки бы вкупе с оными, иже на гору Араф восходят, богу молилися и общим всего мухаммеданского рода стечением и согласием соединилися и взаимно себе поздравляли.

В дворе Константинопольском теж бывают церемонии, которые и в великом *Байраме* бывати рехом, кроме тройственного из пушек стреляния, единою бо токмо и в то время когда в *Намазгяге Байрама* молитвы деяти обычай имеют, из одного токмо ряду пушечного стерльба бывает. Протчее в сей день всякий мухаммеданин (аще токмо не зело убог будет) одного скопленого ˣ агнца ˣˣ егоже *курбан* нарицают заклати обязуется. Из богатейших же кто, колико имеет детей, толико и агнцев закалает, от которых мяса ниже едину драхму в доме своем удержати может, но все нищим раздати, законом повелевается (о сих агнцах веруют, яко по общем воскресении в быстрейших превратятся верблюдов, на нихже вседше, страшный оный мост, пути пяти сот лет долготою равняющийся, преити имеют).

Даров в сем *Байраме* султану не приносят, кроме великого везиря, который не токмо в празничные, но и в рядовые дни многими подарками султана к себе благосклонна и милостива не престает творити. Подобно мати султанская красноличную и драгоценным украшенную одеянием отроковицу сыну своему султану к празднованию нощи *Байрамовой* приводит и протчих императорских детей, братов и племянников поздравления ради султану вводит, сама оным предидущи.

Мевлуд. Третий праздник у них есть *Мевлуд*, то есть день рождения Мухаммедова (день бо умертвия его никимже почитается празднеством),

---

ˣ кладеного
ˣˣ барана

haine noi, și sultanul s-a obișnuit să dea ostașilor pedeștri (deoarece călăreții primesc haine), înainte de *Bairam*, stofă și *astar* (vălul de cap, făcut dintr-o pînză foarte ieftină) [950]. Dar ca să nu apară în haine împodobite cu nerușinare (după cum s-au obișnuit creștinii) la prăznuirea *Bairamului*, fiecare trebuie să se îmbrace în haina cea nouă cu cîteva zile înainte de *Bairam*; iar de nu va fi gata cu cel puțin două zile înainte de sărbătoare, nu se cuvine s-o îmbrace în acea zi, ci peste două sau trei zile după *Bairam*.

Nu există la ei nici un fel de joc sau veselie (ele sînt oprite chiar de lege), afară de *dolaba* [951] și spectacolele celor ce merg pe frînghie. Țiganii poartă pe ulițe maimuțe, șerpi fioroși, ursoaice, crocodili și alte minunății ca acestea, cu care fac divertismente înaintea poporului. Dar a patra zi toate trebuie să înceteze. În toate aceste trei zile, cînd se întîlnesc pe cale unul cu altul sau se vizitează unul pe altul în case, au obiceiul de a se saluta cu urarea: *Idi șerif mubareki ola*, adică „Sfînta sărbătoare să-ți fie cu noroc" [952],
sau simplu: *Bairamunguz / kutlî ola*, adică „Bairamul să-ți fie cu noroc" [953]. 283
A patra zi încetează și acest fel de hiritisire.

Bairamul Mic. *Bairamul* al doilea, care e și cel mic, s-au obișnuit a-l numi așa în comparație cu cel mare; mai propriu însă se numește *Hadjdjilar Bairam*, adică „Sărbătoarea sau solemnitatea *hadjdjilor*" [954], pentru că în acea zi cei ce călătoresc la Mecca se suie pe muntele Araf, aduc jertfe și împlinesc și altele (după cum am arătat în capitolul *Despre pelerinajul la locurile, după părerea lor, sfinte*) [955] care țin de rînduiala și ceremoniile pentru hadjii. De aceea în toate ținuturile muhammedane, în aceeași zi (care este [a zecea]) a lunii [*dhu'l hidjdjia*] [956], adică [șaptezeci] de zile după sărbătoarea *Bairamului Mare*, ei se suie parcă împreună cu aceia pe muntele Araf, ca și cum s-ar ruga lui Dumnezeu, s-ar uni întregul neam muhammedan și s-ar hiritisi cu bună înțelegere.

La curtea constantinopolitană se fac aceleași ceremonii care am arătat că au loc la *Bairamul Mare*, afară de întreita tragere cu tunurile, care se face numai o dată; în timpul cînd obișnuiesc să facă rugăciunile *Bairamului* la *Namazgah*, trag dintr-un rînd de tunuri. Între altele, în această zi, fiecare muhammedan (afară doar dacă va fi foarte sărac) e obligat să taie un miel ˣ jugănit ˣˣ (pe care-l numesc *kurban*) [957]. Între cei mai bogați însă, sînt unii care înjunghie atîția miei cîți copii au, dar nu opresc în casa lor nici un dram de carne, căci este poruncit de lege s-o dea toată celor săraci. (Despre acești miei ei cred că după învierea de obște se vor preface în cămile foarte repezi și că încălecînd pe ele vor trece peste acel pod înfricoșat care are o lungime egală cu o cale de cinci sute de ani) [958].

La acest *Bairam* nu aduc daruri sultanului, afară de marele vizir, care nu numai la zilele de sărbătoare, ci și la zilele obișnuite nu încetează a-l face pe sultan binevoitor și milostiv față de el cu multe daruri. De asemenea, mama sultanului îi aduce fiului său o tînără frumoasă împodobită cu haine scumpe pentru a sărbători noaptea *Bairamului* și-i introduce pe ceilalți copii, frați și nepoți imperiali la sultan pentru a-i hiritisi, mergînd ea însăși înaintea lor.

Mevlud. A treia sărbătoare la ei este *Mevlud*, adică ziua de naștere a lui Muhammed (căci ziua morții lui nu e socotită nici un fel de sărbătoare) [959],

---

ˣ berbec
ˣˣ scopit

иже есть десятый день месяца *Рабие* первый. В сей день никиеже бывают поли-
284 тические/церемонии, ниже дары султану приносятся, ниже пушечная есть стрельба, но токмо молитвы на сей день определенные (якоже в главе *О намазе* изъявихом), всенародно, в больших храмех бывати обыкоша.

Пятничный день. Четвертый и ординарный праздник есть день Венеры, то есть пятничный, иже и святый и благополучный *(Мубарек джюмаа)* называется. Сего празчнования вящшая вина есть, зане сказуют, яко бегство Мухаммедово из Мекки в сей день случися и от сего начало свое восприят епоха мухаммеданская. Есть к тому и иная вина, яже от самого именования дня разуметися может: *джумаа* бо знаменует стечение или собрание, аки бы по греческу рещи *екклисия*, то есть церковь, зане в день пятничный в двух начальнейших заповедех упражнятися и тем единым прилежати, законом им повелевается, от нихже первая есть, женатые в нощь сего дня долженствуют всячески плотское совокупление с женами и наложницами своими имети, яко дело изрядное и святое, зане труд оный полагается ради умножения и расположения рода мухаммеданского. Чесо ради и совокупление плотское с законною женою от дня Венеры[×] или противно день Венеры от плотского совокупления имя восприяти видится. День бо Венеры *бжюма*, совокупление же плотское *джима* нарицатися обыче. Звезда[××] же Венера[×××] отменным от сих именем *(Зугре)* нарицается. Вторая же заповедь да вдаются молению и молитвам (яже чрезвычайно в сей день бывают обыкоша, о нихже в главе *О намазе* изъявихом), того ради, аще кто мусливанин в иные дни седмицы в доме своем приватно сотворил ординарные молитвы, в день пятке обязуется, да неотменно во храм идет и с протчим народом обще молитву ко богу да пролиет. Инако бо аще сие сотворити пренебрежет, за недоброго и нечестного у других иметися будет, так, что ниже свидетельство его на суде приятно будет, ниже кая вера словам и реченным от него имется когда. И сия убо суть церковная у мухаммеданов празднества и лунному последующая течению. Которые же суть торжественные дни политические последуют течению солнечному, о нихже абие рещи имеем./

285 *Глава седьмая*

О праздниках политических

Первое сих политических праздников торжество есть еже персидским языком *Невруз*, то есть «Новый день» называется. Сейже новый день глаголют быти от равнонощия весенного[××××], откуду и начало года по течению солнечному счилсяемого по обыкновению персов и мидов восприемлют, то есть от 11 дня месяца марта. А понеже сего дня празднование не есть по уставу церковному, вероподобно есть, яко празднества и торжества сего древнейшее

[×] пятничного
[××] планита
[×××] Афродита
[××××] вешнего

care este ziua a zecea a primei luni *Rabie*[960]. În această zi nu se fac nici un fel de ceremonii politice[961], / nu se aduc daruri sultanului, nici nu se face 284
tragere de tunuri, ci doar rugăciunile rînduite pentru această zi (după cum am arătat în capitolul *Despre namaz*) au obișnuit să le facă public în templele cele mari.

Ziua de vineri. A patra sărbătoare obișnuită este ziua Venerei, adică cea de vineri, care se numește sfîntă și norocoasă (*Mubarek djiumaa*)[962]. Motivul cel mai puternic al acestei prăznuiri este că fuga lui Muhammed din Mecca s-a întîmplat, zice-se, în această zi și de la ea și-a luat începutul său era muhammedană. Există pentru aceasta și un alt motiv, care se poate înțelege chiar de la denumirea zilei. *Djumaa* înseamnă întrunire sau adunare, cum s-ar zice pe grecește ἐκκλησία, adică biserică[963], pentru că în ziua de vineri li se poruncește să împlinească cele două porunci mai de seamă, dintre care cea dintîi este ca cei însurați în noaptea dinspre acea zi să aibă neapărat împreunare trupească cu nevestele și țiitoarele lor, ca o lucrare frumoasă și sfîntă, pentru că osteneala aceea se face pentru înmulțirea și răspîndirea neamului muhammedan. De aceea și împreunarea trupească cu nevasta legitimă se vede că a luat numele de la împreunarea trupească din ziua Venerei[x] sau înspre ziua Venerei. Căci ziua Venerei s-a obișnuit a se numi *djuma*, iar împreunarea trupească *djima*[964]. Iar steaua[xx] Venera[xxx] se numește deosebit de acestea (*Zuhre*)[965]. A doua poruncă este să se dedea la rugăciuni (pe care în această zi s-au obișnuit să le facă excepțional, după cum am arătat în capitolul *Despre namaz*); de aceea, dacă vreun musulman a făcut rugăciunile deosebit în casa sa în alte zile ale săptămînii, în ziua de vineri este obligat să meargă neapărat la templu, ca să-și înalțe rugăciunea către Dumnezeu în obște, împreună cu poporul. Căci altfel, dacă va neglija să facă aceasta, va fi socotit de ceilalți ca un om rău și necinstit, așa că nici mărturia lui la judecată nu va fi primită și nici o crezare nu vor avea cîndva cuvintele și spusele lui. Acestea deci sînt sărbătorile bisericești la muhammedani, care urmează cursul lunii. Iar despre zilele sărbătorilor politice, care urmează cursul soarelui, vom vorbi îndată. /

Capitolul al șaptelea 285

Despre sărbătorile politice

Cea dintîi solemnitate dintre aceste sărbători politice[966] este aceea numită în limba persană *Nevruz*, adică „Ziua cea nouă"[967]. Această zi nouă ei spun că este la echinocțiul primăvăratec[xxxx], de unde iau și începutul anului socotit după cursul soarelui, potrivit obiceiului perșilor și mezilor, adică din ziua a 11-a a lunii martie[968]. Dar cum sărbătorirea zilei acesteia nu este după rînduiala bisericii, e verosimil ca străvechea obișnuință a sărbă-

---

[x] de vineri
[xx] planeta
[xxx] Afrodita
[xxxx] de primăvară

обыкновение, от древних персидских солнца поклонников, даже до потомков мухаммеданов достигшее (которое воспоминается и у С. Дионисиа Ареопагиты, под именем Мифрис) за долговременное употребление, толико возможе, что и по приятии мухаммедисма, оного не возмогоша искоренити. В день убо *Неврузи* никияже бывают церковные моления, никиеже иные священные церемонии, якоже в иных праздниках бывати рехом, но токмо назнаменания ради начала нового года солнечного для собирания же и приношения властителю даров в употребление приятно видится. В сей бо день, все везири и паши и все начальники (кроме князей молдавского и мултянского) коня добророднейшего драгим убранством украшенного в двух или трех иногда и множайших иных неукрашенных султану в дар приводити обязуются, откуду подати *муката* называемые (сиречь те, которые имянно расположены суть, что в год деньгами или правиантом имеет дано быти) начало года приемлют. Ибо аще бы по лунному году было определение, не достабали бы по всякой год одинатцать дней и тако во всякую тритцать один год украден был бы излишней целой год лунной. А которые подати по течению лунному располагаются, тогда год по тридесятом наступающий удвояется, в которой подати дважды собиратися обыкоша. Называется же прибавочный оный год *Тедагул*, яко и у евреев висектовый и имеет два марта месяца, первый убо называется *Адар*, вторый же *ве адер*, то есть «паки *Адар*».

Ербаин. Второе празднество есть четыредесятницы, яже *Иди ербаин* нарицается. Что же мухаммедане именем четыредесятницы разумеют, изъявлю.
286 Числом, якоже нарицати / обыкоша круглым или политическим начало весны от первого дня месяца марта вземлюще, даже до десятого дня апреля сказуют, яко первая года часть смешенна есть со второю и чрез все оное времени пространство время года есть неизвестное, частию зимы и весны состоящее.

Хамсин. Третие празднество есть *Хамсин*, то есть пятидесятница, еяже день начинается когда четыредесятница престает быти, то есть от десятого дня апреля даже до первого июня, от которого дня утверждают, яко время лета и третия года часть начинается. Протчие же года месяцы счисляют, яко (те) и части другие года исполняют и весь года солнечного круг соделовают.

Откуду же у них сие четыредесятницы и пятидесятницы имена произыдоша во правду сказую, что не вем, зане никоегоже о сих подлинного возмогох имети известия (кроме сего, еже зде показах). Удобно же поверил бых, яко от христинаския четыредесятницы и от жидовския пятьдесятницы голые токмо имена украдоша и под иным года а не празднества святого образом утаиша.

Гюль Байрам. Чесо ради и праздничный день пятьдесятницы, якоже евреем праздновати обычай есть *Гюл Байрам*, то есть празднество шипков[×] нарицается, в той бо день жидове домы свои шипками и иными цветами убирати и украшати обычай имеют, что бывает в пятьдесятный по их пасхе день.

Джемре. Кроме сих назначенных дней, суть и иные три дни, ихже *Джемре*, то есть «Углие горящее» нарицают. Но сие к суперстиции паче народной, неже к известному и правому некоему рассуждению приналежати видятся. Верует бо неученное их простолюдинство, яко по всякий год три огня с небеси

[×] рожей

toririi şi solemnităţii acesteia, ajunsă de la vechii închinători persani ai soarelui pînă la urmaşii muhammedanilor (care se aminteşte şi la Sfîntul Dionisie Areopagitul * sub numele de *Mithris*) [969], să fi rezistat atît de mult datorită practicării un timp mai îndelungat, încît şi după acceptarea muhammedanismului n-au putut s-o dezrădăcineze. Aşadar, în ziua de *Nevruz* nu se fac nici un fel de rugăciuni bisericeşti, nici ceremonii religioase, după cum am spus că se fac la alte sărbători; ci se vede că se practică numai pentru a însemna începutul anului nou solar şi pentru adunarea şi prezentarea darurilor stăpînitorului. Căci în această zi toţi vizirii şi paşii şi toate căpeteniile (afară de principii moldovean şi muntean [970]) sînt obligaţi să-i aducă în dar sultanului un cal de rasă bună înfrumuseţat cu o podoabă scumpă şi doi sau trei, iar uneori şi mai mulţi, neîmpodobiţi. De atunci îşi iau începutul anual şi birurile numite *mukata* (adică cele repartizate nominal, care trebuie să fie date anual în bani sau provizii) [971]. Căci dacă hotărîrea ar fi fost după anul solar, atunci din fiecare an ar lipsi 11 zile, şi astfel în fiecare treizeci şi unu de ani nu ar fi fost furat un an întreg lunar. Iar birurile care se repartizează după cursul lunar, în anul ce urmează după al treisprezecelea se dublează, şi în acel an obişnuiesc să adune birurile de două ori. *Tedahul* se numeşte acel an adăugat, ca şi cel bisect la evrei, şi are două luni martie, deci prima se numeşte *Adar*, iar a doua *ve Ader*, adică „iarăşi Adar" [972].

Erbain. A doua sărbătoare este cea a Patruzecimii, care se numeşte *Idi erbain* [973]. Să arăt ce înţeleg muhammedanii sub numele de Patruzecime. Ei s-au obişnuit / a numi începutul primăverii printr-un număr rotund sau 286
politic [974], socotindu-l de la prima zi a lunii martie pînă la ziua a zecea a lui aprilie, şi spun că prima parte a anului este amestecată cu cea de-a doua şi că în toată această durată de timp vremea este nehotărîtă, alcătuită dntr-o parte de iarnă şi una de primăvară.

Hamsin. A treia sărbătoare este *Hamsin*, adică Cincizecimea, care începe cînd încetează Patruzecimea, adică din ziua a zecea a lui aprilie pînă la 1 iunie, din care zi afirmă că începe anotimpul verii şi a treia parte a anului [975]. Iar celelalte luni le socotesc că împlinesc alte părţi ale anului şi alcătuiesc întregul ciclu al anului solar.

De unde să fi venit la ei numele acesta de Patruzecime şi Cincizecime spun de-a dreptul că nu ştiu, prentru că n-am putut avea nici o ştire autentică despre acestea (afară de cele ce am arătat aici). Îmi vine foarte uşor să cred că de la Patruzecimea creştină şi de la Cincizecimea iudaică au furat doar numele şi l-au ascuns sub un alt interval al anului, iar nu sub acela al prăznuirii sfinte.

Ghiul Bairam De aceea şi sărbătoarea Cincizecimii, care se serbează după cum este obiceiul la evrei, se numeşte *Ghiul Bairam*, adică „Sărbătoarea trandafirilor ˣ [976], căci în acea zi iudeii au obiceiul de a-şi împodobi casele cu trandafiri şi cu alte flori, lucru ce se face în ziua a cincizecea după Paştele lor.

Djemre. În afară de cele trei zile amintite, mai sînt altele trei, pe care le numesc *Djemre* sau „Cărbuni aprinşi" [977]. Ele par să ţină mai degrabă de superstiţia populară decît de vreo dreaptă raţiune, căci poporul lor de rînd şi ignorant crede că în fiecare an cad din cer pe pămînt, în chip nevăzut,

---

ˣ rujelor

* Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Epistula* VII, 1081 a.

невидимо на землю падают. В упадении убо первого *Джемре*, лед и снег растаевати начинает. В упадении же второго *Джемре* мразы конец приемлют. А в упадении третиего *Джемре* токи водные (ихже они жилами источников называют) из-под земли на верх выникают и земля от мокроты снежныя и дождевныя к естественной сухости и устроению возвращается. Который же бы имянно день на сий *Джемре* уставлен был, не известно, зане на продолжение зимы и весенного приближение времени смотряще сказуют, яко оных *Джемре* дней пределы и расстояния неизвестна и непознанна суть.

Дни благополучные и неблагополучные. К сицевой не токмо мухаммеданам, но едва не всем народам общей суперстиции приналежит оное, что от седьми
287 дней седмицы, некие благополучны, некиеже неблагополучны / быти мнятся и хотя ученые их явно глаголют: *Джюмле гюнлер мубарек дур*, то есть «Все дни благополучны суть», обаче в начатии нового некоего дела, якоже егда хотят основание дому полагати, на основании первый столп поставити, путь или поход восприяти, усмотряют дни благополучные и неблагополучные. К восприятию убо в поход или в каковый путь начала *(огур)*, то есть благополучные дни мнят быти понеделок, четверток и субботу, неблагополучные же второк и среду. К начатию каковаго дела благополучный понеделок, к продаже и к первому на торжище товаров вь возу день недельный, иже им свойственно нарицается *Базар гюни*, то есть «День продаяния и покупания». День же пятничный всегда и во всяком начинании щастливый и благополучный быти мнится. Но глаголют, яко в оный наипаче та делати подобает, яже к почитанию бога приналежат. Того ради нецыи из них благочестные торжищных комор [x] не отворяют и публичное торжище [xx] *бедестан* глаголемое во весь тот день заперто бывает. Аще же кто хощет какое-либо дело творити, не мнится согрешати, паче же повелевается да делает что, неже да сидит празден и в самый *Байрама* день токмо да не пренебрежет для оного дела определенных молитв и в честь божию уставленных.

Глава осьмая

О сектах дервишев, то есть законников в роде [xxx]

О религии и тоя самыя уставех и церемониях множайшая и мало не бесконечная подобало бы нам рещи, яже у мухаммеданов веруются, чтутся и бывают, аще по-дробну вся исчислити надлежало бы. Но понеже таковым образом дело наше в безмерное возрасло бы и много превзошло бы наше предложение, от описания оных, яко не толь знаменитых, руку восстязуем и ко исчислению, купноже и истолкованию прорастающих их религии сект законнических (которые законники у них просторечивым именем *дервиши* называются) обратимся, о нихже аки в предисловии, мало нечто в роде или
288 обществе / а потом в виде, то есть о всяком особь да речем, не бесприлично мним быти.

---

[x] лавок
[xx] рынок
[xxx] обществе

trei focuri. La căderea primei *Djemre*, gheaţa şi zăpada încep să se topească; la căderea celei de-a doua *Djemre* iau sfîrşit gerurile; la căderea celei de-a treia *Djemre* ies la suprafaţă de sub pămînt curenţii (pe care ei îi numesc vinele izvoarelor) şi pămîntul revine de la umezeala zăpezii şi de la ploi la uscăciunea şi alcătuirea sa firească. Dar care zi anume a fost rînduită pentru aceste *Djemre* nu se ştie, pentru că, observînd durata iernii şi apropierea anotimpului primăverii, spun că soroacele şi intervalele acelor zile *Djemre* sînt nesigure şi necunoscute.

Zile bune şi zile rele. De această superstiţie, comună nu numai muhammedanilor, ci aproape tuturor popoarelor, ţine şi aceea că din cele şapte zile ale săptămînii unele sînt socotite a fi cu noroc, iar altele fără noroc, / deşi 287
învăţaţii lor spun limpede: *Djiumle ghiunler mubarek dur*, adică „Toate zilele sînt cu noroc" [978]. Dar la începutul oricărei lucrări noi, cum ar fi cînd vor să pună temelia unei case sau primul stîlp al temeliei, să pornească la drum, sau în campanie, ei deosebesc zile cu noroc sau fără noroc. Începuturile *(ogur)* [979], adică zilele cu noroc pentru pornirea în campanie sau la vreun drum, socotesc că sînt lunea, joia şi sîmbăta, iar cele fără de noroc marţea şi miercurea. Începutul oricărui lucru cu noroc este lunea, pentru vînzare sau pentru scoaterea mărfurilor întîia dată pe piaţă — e ziua de duminică, care la ei propriu-zis se zice *Bazar ghiuni*, adică „Ziua de cumpărare şi de vînzare" [980]. Iar ziua de vineri e socotită totdeauna şi în orice întreprindere a fi cu noroc şi prielnică. Însă zic că în această zi se cuvine a face mai cu seamă cele ce ţin de cinstirea lui Dumnezeu, de aceea unii dintre ei mai evlavioşi nu deschid prăvăliile[×] în acea zi şi piaţa[××] publică, zisă *badestan* [981], e închisă atunci toată ziua. Dar dacă cineva vrea să facă vreun lucru, nu se socoteşte că greşeşte; ba mai cu seamă se porunceşte ca mai degrabă să facă ceva decît să şadă trîndav, chiar în ziua *Bairamului*, numai să nu nesocotească pentru acel lucru rugăciunile rînduite şi aşezate întru cinstea lui Dumnezeu.

Capitolul al optulea

Despre sectele dervişilor, adică ale călugărilor în general[×××]

Despre religie şi despre rînduielile şi ceremoniile ei, care se cred, se cinstesc şi se fac la muhammedani, ni s-ar cuveni să vorbim foarte mult şi aproape la nesfîrşit dacă ar fi să le enumerăm pe toate cu de-amănuntul. Dar cum în felul acesta ar spori imens şi ar depăşi mult planul nostru, ne vom opri mîna de la descrierea acelora, ca de la unele ce nu sînt atît de însemnate şi ne vom întoarce la enumerarea şi totodată la explicarea sectelor de călugări care au odrăslit din religie (călugării sînt numiţi la ei cu un nume din limbajul simplu *dervişi*) [982]. Ca introducere, socotim că nu e nepotrivit să vorbim puţin despre ei mai întîi în general sau îndeobşte, / iar apoi în special, adică separat 288
pentru fiecare.

× magazinele
×× tîrgul
××× îndeobşte

Имя дервиш. Имя сие *бервиш* есть языка персидского, по арапску бо, но не так употребительно *загид* нарицается. Обаче в том *загид* от *дервиша* разнствовати видится, зане *дервиш* свойсвенне знаменует убогого, нищего и ничтоже имущего и того ради утверждают, яко таковая сих законников религия и исповедание в нищете и всех мирских вещей отречении и отвержении состоится. *Загид* же знаменует воздержащегося и отвращающегося от мирских вещей и всего почитанию единого бога вдавшегося. Словом рещи, под именем *загид* весь стоическия в философии секты фундамент содержит, яже за начало [x] своея моральныя философии полагает: «Терпи и воздержися».

Сие правило мухаммеданские *дервиши* себе предлагающе, во-первых глаголются исповедывати нищету, воздержание, терпение и всякого желания своего похотных продерзостей и ласкательств обуздание и еже николиже что-либо себе угодное и желаемое творити или глаголати, но ниже, аще быти может, помышляти или мечтанием изображати. Паки ничтоже похотственно, вожделенно и высокоумно хотети, никогоже делом и словом раздражати и оскорбляти, пачеже аще сам от иного раздражен и утеснен будет равнодушно претерпевати, ниже гневатися, ниже зло учинившему когда поношати. Словом единым, как благотворящему, так и злотворящему ничтоже ино отвещати, токмо *Еиваллаг*, то есть «Благо по бозе». Которым ответствования образом изъявляет и исповедует себе быти нижайшего, кроткого и терпеливого во всех противных и благополучных постоянно духом неизменного и несмутимого. Но да истинну реку, дервиши сии, яко идзревле наших монахов звания [xx] имя и правило восприяша, тако и ныне может быть, темже подражающе, в единой ризе и внешнем одеянии (которым наипаче от иных человек разнствовати видятся), религии и законническому житию мнят состоятися. И аки сами себе ласкающе [xxx] непщуют и уповают себе не мало вышших быти над протчих человеков и яко именем токмо самое дело и действо оные толь священныя философии исполнитися и совершитися может. Ах жаль! Да прочтется Иосиф, родом и законом жидовин, и да видит всякий христианин каковые бяху в оное время монахи, которых богомысльное и трудолюбное житие описал предреченный жидовин. Уповаю бо, что всяк удобно рассмотрит и
289 рассудити возможет, / коль далече древние оные наши монахи нравами, добрыми деяниями, воздержанием, мирских отчуждением и всего мира и самыя души (якоже Господь Спаситель повелевает) отвержением от нынешних отстоят! Таковым, глаголю, образом и мухаммеданские нынешние *дервиши*, имена токмо древних своих носити и тщетное нарицание, на себе являти от техже своих мухаммеданов обличаются и препобеждаются. Но понеже несть наше предложение человеков правила закона своего превращающих и своим законоположникам [xxxx] неповинующихся погрешения и преступления описывати, убо в настоящем о таком токмо *дервише*, каковому по правилам и канонам своих предводители быти подобало бы и колико у них дервишских родов и сект ныне сочисляется, кратчайше, елико быти может, речем.

Родове или начальнейшие дервишев чины [xxxxx] суть три: первый *теккенишин*, то есть в монастырях обитающих: 2. *абдал*, то есть по градам, весям же и деревням обходящих, ниже известного места или прибежища имущих; 3. *сеяг*, то есть которые хотя известно место и монастырь и имеют, но по

---

[x] устав
[xx] жития
[xxx] похлебствующе
[xxxx] основателям
[xxxxx] уставы

Numele de derviş. Numele acesta de *derviş* este din limba persană; în cea arabă se zice *zahid*, dar nu e aşa de întrebuinţat [983]. *Zahid* se vede că se deosebeşte de *derviş* prin aceea că *derviş* înseamnă propriu-zis sărac, lipsit, care nu are nimic, şi de aceea ei afirmă că religia acestor călugări şi mărturisirea lor constă în sărăcie, în lepădarea de toate lucrurile lumeşti şi în oropsire. *Zahid* însă înseamnă cel ce se înfrînează şi se întoarce de la lucrurile lumeşti şi se dedă pe de-a întregul numai adorării lui Dumnezeu cel unic. Într-un cuvînt, sub numele de *zahid* se cuprinde întregul fundament al sectei stoice, care pune drept principiu [×] al filosofiei sale morala: „Rabdă şi te înfrînează".

Propunîndu-şi această rînduială, *dervişii* muhammedani se zice că mărturisesc mai întîi sărăcia, înfrînarea, răbdarea şi domolirea oricărei dorinţe, a poftelor neruşinate şi a dezmierdărilor, ca să nu facă sau să grăiască ceva ce le place sau doresc, iar dacă se poate nici să nu gîndească sau să-şi imagineze aşa ceva prin visare. Iarăşi, să nu vrea nimic din poftă, dorinţă şi cu mîndrie; să nu supere şi să nu ofenseze pe nimeni cu fapta sau cu cuvîntul şi, mai cu seamă, dacă va fi el supărat sau asuprit de altul, să rabde cu netulburare, fără să se mînie sau să ocărască pe cel ce i-a făcut rău. Cu un cuvînt, atît celui ce-i face bine, cît şi celui ce-i face rău să nu-i răspundă nimic altceva decît: *Eivallah*, adică „E bine după Dumnezeu" [984]. Prin felul acesta de a răspunde el arată şi se mărturiseşte a fi cel mai mic, blînd, răbdător în toate cele potrivnice sau în cele cu noroc, statornic, neschimbat şi netulburat cu duhul. Ca să spun adevărul, aceşti dervişi, după cum au luat numele şi pravila de vieţuire[××] a monahilor noştri celor din vechime, aşa şi acum, urmînd poate aceloraşi, socotesc că religia şi viaţa după lege constau numai în haină şi în îmbrăcămintea de din afară (prin care se arată mai ales că se deosebesc de ceilalţi oameni). Şi parcă măgulindu-se[×××] singuri pe sine socotesc şi nădăjduiesc că sînt nu cu puţin superiori celorlalţi oameni şi că fapta şi lucrarea acelei filosofii atît de sfinte se poate împlini şi săvîrşi numai cu numele. Ah, ce păcat! Să se citească Iosif, iudeu de neam şi lege, şi să vadă fiecare creştin cum erau în acea vreme monahii, a căror viaţă cugetătoare de Dumnezeu şi iubitoare de osteneli a descris-o iudeul spus mai sus *. Însă nădăjduiesc că fiecare va putea să cerceteze şi să judece / cît de departe se află acei monahi 289
ai noştri din vechime, cu moravurile, cu faptele bune, cu înfrînarea, cu înstrăinarea de cele lumeşti şi cu lepădarea de lumea întreagă şi chiar de suflet (precum porunceşte Domnul Mîntuitorul), de cei de astăzi! La fel, zic, şi *dervişii* muhammedani de azi daţi în vileag şi înfruntaţi de aceiaşi muhammedani ai lor că doar numele celor din vechime ai lor îl poartă şi arată în sine un nume găunos. Dar cum scopul nostru nu este să descriem greşelile şi fărădelegile oamenilor care răstălmăcesc regulile legii lor şi nu se supun dătătorilor lor de lege [××××], în cele de faţă vom vorbi cît se poate mai pe scurt numai despre dervişi aşa cum s-ar cuveni să fie după regulile şi canoanele căpeteniilor lor şi despre cîte feluri de dervişi şi secte se numără acum la ei.

Cele mai de seamă categorii [×××××] ale dervişilor sînt trei: 1. *tekkenişin*, adică a celor ce locuiesc în mănăstiri; 2. *abdal*, adică a celor ce cutreieră cetăţile, satele, cătunele şi care n-au nici domiciliu fix, nici adăpost; 3. *seiah*,

× rînduială
×× trai
××× lăudîndu-se
×××× întemeietorilor
××××× rînduieli

* Iosif Flavius, Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου, II, 12.

обещания всегда странствуют и, собирая милостыню, в монастырь свой отсылают.

Между сектами убо *текkенишинов дервишев* первейшие и в народе знатнейшие суть *мевлеви*, по сих второе одержат место *бекташи*; 3. *календери*; 4. *кадри*; 5. *торлаки*; 6. *ебрибухари*; 7. *едгеми*; .8 *гизреви*; 9. *абдал*, под которым именем содержатся *уриан*, *будалла* или *диване* и *киошенишин*, 10. *сеяг*, под которого титулом вземлются все всех сект *дервиши*, которые яко милостины собиратели и посланники, взяв позволение от своих *шеихов*, еже бы проходити круг земный и милостину собирати или чрез всю жизнь свою или до назначенного времени странствующе, довольствования ради братий в монастыре обитающих трудятся. Сице имена сект оных предславше, ныне о всякой секте особь и во-первых о древних дервишския религии основателех (от нихже по том иные новейшие произыдоша) повествовати начнем./

290

Глава девятая

О первых сект дервишских основателех

Первейшие сект дервишских основатели быша двое, от нихже един и первейший *Галвети*, вторый же, иже по нем бысть, *Накшибенд* называется, но в который век мухammеданский оные процветаху, известия не имею (понеже не случися мне мухаммеданского о почату сих видети писателя), обаче от преданий их известно является, яко или в первом, или втором веце [×] Мухаммедовом оные живяху и яко *Галвети* арап, *Накшибенд* же персидянин бысть, самые их свойственные имена показуют. Утверждают же, что они были ученики Алиа, единого от четырех наследников Мухаммедовых и всего царства персидского лжеапостола.

Таже по долгом времени от Накшибендовых наследников в свой век прославился *Ебр Бухарии*, человек родом узбекианин, в граде Бухара (откуду и прозвание имеет) родивыйся. Но хотя сии предреченные законнических чинов основатели многими похвалами и почтением от нынешних мухаммеданов *сунни* нарицаемых величаемы бывают, за святость же и постоянство в добронравии славны имеются, обаче не без порока ереси быти судятся, ибо кроме иных, ихже в мухаммеданскую приведоша религию, новых и *Курану* необычных уставов и едину от пяти кондиций веры мухаммеданския, то есть странствование в Мекку ненужну быти реша и веровати учеников своих научиша, яко человеку в законе божием ходящему, в любви же и страсе божием совершенну сущу и всегда в том пребывающу, весь свет и самая келия его Мекка есть. Протчее Ебр Бухари некиих проповедников и помощников исповедания своего имеяше, чрез которых религию свою в *Рум*, то есть в Европу, рассеяти тщашеся (не хощу же, да не весть читатель мой, яко древние арапские географы Меньшую Асию и Европе постановляху, о чем пространнее да из-

[×] век сочисляется по 100 лет

adică cei care deși au un domiciliu anumit și mănăstire, potrivit făgăduinței lor peregrinează mereu și, adunînd milostenie, o trimit la mănăstirea lor.

Printre sectele de derviși *tekkenișini* [985] cei mai de seamă și mai renumiți și respectați în popor [986] sînt: 1. *mevlevi*; 2. după aceștia locul al doilea îl dețin *bektași*; 3. *kalenderi*; 4. *kadri*; 5. *torlaci*; 6. *ebribuhari*; 7. *icdhemi*; 8. *hizrevi*; 9. *abdal*, sub care denumire sînt cuprinși: *urian*, *budalla* sau *divane* și *kioșenișin*; 10. *seiah*, nume dat *dervișilor* din toate sectele care, luînd încuviințare de la șeicii lor să cutreiere întinderea pămîntului ca adunători de milostenie sau trimiși ca să strîngă mile fie toată viața, fie peregrinînd numai pînă la un anumit timp, să se ostenească pentru aprovizionarea fraților care locuiesc în mănăstire. Astfel, arătînd de mai înainte denumirile acelor secte, vom începe a povesti acum despre fiecare sectă în parte, și mai întîi despre întemeietorii din vechime ai religiei dervișilor (de la care au pornit pe urmă alții mai noi). /

Capitolul al nouălea 290

Despre primii întemeietori ai sectelor de derviși

Cei dintîi întemeietori ai sectelor de derviși au fost doi: primul și cel mai de seamă dintre ei este *Halveti*; iar al doilea, care a fost după el, se numește *Nakșibend* [987]. Nu știu în care secol muhammedan au înflorit ei (pentru că nu mi s-a întîmplat să aflu vreun scriitor muhammedan despre începutul acestora), însă din tradiția lor se știe că au trăit în primul sau al doilea secol × al lui Muhammed; iar că *Halveti* a fost arab și *Nakșibend* persan arată numele lor proprii. Mai spun că au fost ucenicii lui *Ali*, unul din cei patru succesori ai lui Muhammed și pseudoapostolul întregii împărții persane [988].

De asemenea, după mult timp, dintre succesorii lui *Nakșibend* în veacul său s-a proslăvit *Ebr Buhari* [989], un om de neam uzbec, care s-a născut în cetatea Buhara (de unde își are și porecla). Dar, deși acești întemeietori mai sus-ziși ai cetelor de călugări sînt slăviți cu multe laude și respect de către muhammedanii de azi numiți *sunni* [990], sînt socotiți mari pentru sfințenia și statornicia lor în bunele moravuri, însă se judecă că nu sînt fără păcatul ereziei, căci, afară de alte rînduieli noi și neobișnuite *Curanului* pe care le-au introdus în religia muhammedană, au mai spus și despre pelerinajul la Mecca, una din cele cinci condiții ale credinței muhammedane, că nu este necesar, iar pe ucenicii lor i-au învățat a crede că pentru omul care umblă în legea lui Dumnezeu și care este desăvîrșit în dragostea și frica lui Dumnezeu și petrece totdeauna în ele lumea întreagă și însăși chilia lui este o Meccă. Mai departe *Ebr Buhari* avea niște predicatori și ajutători ai mărturisirii sale prin care se străduia să răspîndească religia sa în *Rum*, adică în Europa [991]. (Nu vreau ca cititorul meu să ignore că geografii arabi din vechime spuneau că Asia Mică

× secolul numără 100 de ani

волит видети в аннотациях на *Историю возрастания двора отманского*, от нас написанную).

291 Из наследников убо от сих происшедших, во время начала властительства Отманова (иже первый султан отманский наречен бысть), в Иконии два тояжде секты/зело славные процветали шеихи и един, иже *Баде Али* нарицашеся, дщерь свою (свидетельствющу Саади историку) Отману прежде даже не возведеся на царство в жену сопряже и его пространнейшия фамилии отца купноже и многомощныя и зело пространныя империи основателя имуща быти предрече. Вторый же *Мевлана*, по прозванию Султан, от которого по том сего века славнейших дервишев *мевлеви* реченных секта и правило произыде. О нихже повествовати уже приступаем.

Глава десятая

О секте дервишев *мевлеви* нарицаемых

Первый престол. Первое и начальное *текке* (тако бо дервишев монастырь нарицают) *мевлевиев* есть в Иконии, где сказуют и сам секты тоя начальник Мевлана образы добродетели своея показал. Чесо ради монастыря оного *шеих* (то есть предпочтенный[x] или архимандрит), яко наследник и стяжатель *(пости)*, то есть кожи (тако называют седалище и престол церковный) оного *Мевлана* власть[xx] имеет над всеми всего круга[xxx] мухаммеданкого дервишами, к немуже все других монастырей начальники из самой Индии, из богатой Аравии и из Персии, из Египта и из протчих западных и восточных стран стекаются, да всяк подтверждение чина своего от него восприимет и на место умершего наследник быти да объявится или по доношению от всего собрания и народа низложен будет и протч. Оное иконийское *текке* превеликие имеет доходы, которые *шеиху* того *Баде Али* и наследнику его *Мевлане* даровал султан Отман, первый отманский император и дипломом своим утвердил, емуже потом и иные султаны подражающе много больше обогатиша монастырь оный. В наши лета, якоже от иных прияхом, сказывано, яко в том месте больше 500 дервишев обретается.

Текке Константинопольские. В Цареграде сии дервиши четыре *текке* имеют и едино убо в Пере (которое знаменитейшее всех есть и первопрестолное), второе в селе *Бешикташ* реченном, третие на предградии Перы, *Кассим Паша* прозываемом, четвертое же за градскими стенами, на пути ведущем к Адриа-
292 нополю, близ врат *Енги Капу*, то есть новых / и святынею источника славных который у церковных писателей *Зоодоху Пиги* «Живоносный источник» называется. Но о посвящении и рукоположении сих вкратце (что не неугодно читателю быти надеемся) да предложим.

---

[x] начальник
[xx] начальство
[xxx] области

ţine de Europa, despre care lucru să binevoiască a vedea mai pe larg în notele la *Istoria creşterii otomane* scrisă de noi *.)

Aşadar, dintre succesorii acestora, străluceau în Iconia, / pe timpul 291
începutului domniei lui Otman (care a fost numit primul sultan otoman), doi şeici foarte slăviţi ai acelei secte, dintre care unul, numit *Bade Ali* [992], i-a dat pe fiica sa de nevastă lui Otman (aşa după cum adevereşte istoricul Saadi) ** înainte ca acesta să se suie pe tron şi a prezis că el va fi tatăl unei familii foarte răspîndite şi puternice şi întemeietor al unui imperiu foarte întins. Iar al doilea era *Mevlana*, poreclit Sultanul[993], de la care s-a tras pe urmă secta şi rînduiala preaslăviţilor dervişi ai acestui veac zişi *mevlevi*. Să începem să povestim deci despre ei.

Capitolul al zecelea

Despre secta dervişilor numiţi *mevlevi* [994]

Primul tron. Prima şi cea mai de seamă *tekke* (căci astfel se numeşte mănăstirea dervişilor) a *mevlevilor* este în Iconia [995], unde spun că însăşi căpetenia acelei secte, *Mevlana*, a arătat pildele faptei sale bune***. De aceea *şeicul*4* acelei mănăstiri (adică mai-marele × sau arhimandritul) [996], ca succesor şi deţinător al *post*-ului, adică al pielei (astfel numesc ei jilţul şi tronul bisericesc) acelui *Mevlana*, are stăpînire ×× peste toţi dervişii din tot ţinutul ××× muhammedan. La el vin toate căpeteniile altor mănăstiri, chiar din India, din Arabia Bogată şi din Persia, din Egipt şi din alte ţări din Apus şi Răsărit, ca fiecare să obţină de la el confirmarea rangului său şi să fie declarat ca succesor în locul celui mort sau să fie detronat în urma denunţului întregii adunări şi a poporului şi altele. Acea *tekke* de la Iconia are venituri foarte mari, pe care sultanul Otman, primul împărat otoman, le-a dăruit şi le-a confirmat cu diploma sa primului *şeic* al ei, *Bade Ali*, şi succesorului său, *Mevlana*. După aceea, urmîndu-i alţi sultani, au îmbogăţit şi mai mult mănăstirea aceea. În anii noştri, după cum am văzut de la alţii, se spunea că în acel loc se află peste 500 de dervişi.

Tekke constantinopolitane. În Ţarigrad aceşti dervişi au patru *tekke*: una în Pera 5* (mai renumită decît toate şi de prim rang); a doua în satul zis *Beşiktaş*; a treia în suburbia Perei numită *Kassim Paşa*; a patra dincolo de zidurile cetăţii, pe drumul care duce la Adrianopol, aproape de porţile *Enghi kapu*, adică cele noi / şi de locul sfînt al izvorului celor slăviţi, care se 292
numeşte la scriitorii bisericeşti Ζωοδόχου πηγή, adică „Izvorul purtător de viaţă" [997]. Vom vorbi acum pe scurt despre sfinţirea şi hirotonisirea acestora (adică sfinţirea prin punerea mîinilor), ceea ce nădăjduim că nu-i va fi neplăcut cititorului.

× căpetenia
×× întîietate
××× regiunea

* D. Cantemir, *Incrementa...*, I, 2, 22, ann. *u*, *apud* Barthélemi d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697, s. v. *Roum*.
** Sadeddin, *Tâc ût-tevarih*.
*** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 189—193. V. şi fig. 28.
4* V. fig. 30.
5* V. fig. 29.

Чин посвящения дервишского. Той, который отвергши мирская и самый мир, желает к секте и правилам дервишеским приступити, во-первых от иных дервишев к шеиху приводится, егоже стоящим всем в круг дервишям, шеих приглашая, глаголет: «Щаслив да будет приход твой, о, чадо! И какое есть твое благое намерение?» Он отвещает, яко всем сердцем и душею дервишскую жизнь и правило восприяти хощет. Тогда шеих паки галголет: «Бог да сотворит удобно дело и предприятие твое. Обаче первее знати тебе подобает, о, чадо! яко чин дервишеский есть лук железный, егоже тетива стальная есть, к егоже напряжению требуется непобедимая сила, непреодоленное терпение, непреклонное страдание и воздержания неисчерпаемое сокровище. Чесо ради лучше быти мню, да токмо в правой и просвещающей вере мухаммеданской пребывая (яже ко спасению души и ко испрошению от бога райския славы зело довольно есть) *Курановы* же заповеди и догматы прилежно соблюдая с протчим мухаммеданским народом к общей гражданского жительства пользе присовокупившися и якоже прежде своим жребием довольствуяся, непрестанныя к богу да воссылаеши благодарения». Но посвятитися имущему паки отвещающи, яко вседушно чина и устава дервишеского желает, шеих глаголет: *Иш олдур ки Аллаг онгара*, «Дело сие есть, еже от бога соделовается». Трижды той тако увещавается от шеиха и трижды прошение свое и волю подтвержая повторяет. Потомже приносится ему *кюллаг* (шапка есть дервишская) и *гырка* (риза или внешнее одеяние, якоже мантия), шапку убо сам шеих на главу его возлагает, в ризу же от старшего некоего во втором степени по шеиху сущего облачается, протчее одеяние (о котором зри мало нижше), от протчих братий приносится и поздравляюще ему братски обемлют и приветствуют, желающе ему от бога благодати, крепости, страдания, терпения, чистоты, молчания, послушания и тягости убожества. Сим скончавшимся, проповедник на *кюрс*, то есть амвон восшед, творит поучение, толкуя некая из *Курановых* слов и из правил и уставов первых основателей.

Скончав же поучение, полуденные совершает молитвы, таже по отпусте
293 новопосвященному приносится / веник и лопата и повелевается, да чрез три годы монастырские отходы без всякого роптания и лености очищает, весь двор по вся дни да выметает, сор же и гной да истребляет. Скончавшимся сея службы годам в поварню, яко на высочайший и честнейший степень производится и на толикож лет к варению брашен определяется. Скончав и сие, иные три годы всем равно дервишам служити и всякому старейшему на коелибо дело от него послан будет повиноватися повелевается. Аще убо сие девятолетные труды, презрения, худость и работу терпеливым понесет сердцем, тогда определяется ему келия и из общества монастырского брашно от повара (аще к общему столу приити не восхощет) в келию его приносятся и оттоле в число заслуживших и в религии искусных подвижников приемлется, которому по том дается имя *деде*, то есть дядя, иже от времени того чрез всю жизнь свою ничтоже о себе или о ином печется, кроме обычайных молитв и почитания в круг вертения (о чем нижше) и аще которое рукоделие знает в свободное время в оном упражняется. Обаче по вящшей мере (который от юности к сей приобщишася секте) прилежат пиитике и риторике и протчим свободным художествам зело тщательно а наипаче мусикии, так теорической[×], яко и практической. Особливой им есть инструмент, иже *неи* (из трости коленоватой соделанный) нарицается, о котором пространнее узриши в главе *О мусикии*, на котором инструменте воспевати обычай имеют, когда в круг вертетися долженствуют. Но к чину да обратимся.

× умствовательной

Rînduielile sfințirii ca derviș. Acela care, respingînd cele lumești și lumea însăși, dorește să se apropie de secta și de canoanele dervișului este adus mai întîi de alți derviși la șeic și, stînd toți dervișii în jur, invitîndu-l șeicul zice: „Cu noroc să fie venirea ta, o fiule! Care este gîndul tău cel bun?" El răspunde că vrea să primească viața și rînduiala de derviș cu toată inima și sufletul. Atunci șeicul zice iarăși: „Dumnezeu să facă lesnicioase lucrarea și pornirea ta, însă mai întîi ți se cuvine să știi, o fiule, să cinul dervișilor este un arc de fier, a cărui coardă este de oțel, iar pentru a-l încorda se cere o putere de neînvins, o răbdare nebiruită, o pătimire neînduplecată și o comoară inepuizabilă de înfrînare. De aceea, socotesc că este mai bine ca, petrecînd numai în dreapta și luminătoarea credință muhammedană (care este de ajuns pentru mîntuirea sufletului și pentru a obține de la Dumnezeu slava raiului) și păzind poruncile *Curanului* și dogmele poporului muhammedan, beneficiind de folosul obștesc al viețuirii civice și mulțumindu-te cu soarta ta de mai înainte, să înalți lui Dumnezeu mulțumiri neîncetate". Dar cînd cel ce are să se sfințească răspunde iarăși că dorește din tot sufletul cinul și rînduiala de derviș, șeicul zice: *Iș oldur ki Allah ongara,* adică „Este o lucrare săvîrșită de Dumnezeu" [998]. De trei ori este astfel îndemnat de către șeic și de trei ori repetă, confirmînd, cererea și voința sa. După aceea, i se aduce *kiullah* (scufia de derviș) și *hîrka* (haina sau îmbrăcămintea de dinafară ca o mantie) [999]. Scufia i-o pune pe cap însuși șeicul, iar în haină se îmbracă de către un superior de-al doilea rang după șeic. Restul îmbrăcăminții (despre care vezi ceva mai jos) i se aduce de către ceilalți frați, care, hiritisindu-l, îl îmbrățișează frățește și-l salută dorindu-i de la Dumnezeu har, tărie, suferință, răbdare, smerenie, castitate, tăcere, ascultare și greutățile sărăciei. Cînd se termină acestea, predicatorul, suindu-se pe *kiurs* [1000], adică amvon, face o învățătură, tîlcuind unele cuvinte din *Curan* și din canoanele și rînduielile primilor întemeietori.

Cînd termină cuvîntul de învățătură, face rugăciunile de la amiază și, după otpust, i se aduce celui nou sfințit / mătură și lopată și i se poruncește 293
ca timp de trei ani de zile să curețe latrinele mănăstirești fără nici o cîrtire și lenevire, să măture în fiecare zi curtea, iar gunoiul și putregaiul să-l îndepărteze. Cînd se termină anii acestei slujbe, e avansat la bucătărie, ca la o treaptă mai înaltă și mai cinstită, și tot pentru atîția ani e rînduit la fiertul mîncărilor. Terminîndu-i și pe aceștia, i se poruncește ca alți trei ani să slujească la fel tuturor dervișilor și să se supună oricărui superior la orice lucru ar fi trimis de el. Dacă va suporta cu o inimă răbdătoare aceste osteneli de nouă ani, disprețul, slăbiciunea și munca, atunci i se rînduiește o chilie și mîncarea i se aduce de bucătar de la obștea mănăstirii în chilia lui (dacă nu va vrea să vină la masa de obște), și de atunci este primit în numărul nevoitorilor celor merituoși și iscusiți în religie, căruia, după aceea, i se dă numele de *dede*, adică unchi [bunic, derviș] care să nu se mai îngrijească din acel timp toată viața nici de sine, nici de altceva, decît de rugăciunile obișnuite și de respectarea învîrtirii în cerc (despre care vezi mai jos). Iar dacă cunoaște vreun meșteșug, în timpul liber să se îndeletnicească cu acela. Dar cei care s-au alăturat din tinerețe acestei secte stăruie, mai cu seamă, în poetică și retorică și în celelalte arte liberale, cu multă sîrguință, dar în primul rînd în muzică, teoretică×, dar și practică. Și au un instrument special care se numește *nei* (făcut din trestie cu noduri), despre care vei vedea mai pe larg în capitolul *Despre muzică,* din care instrument au obiceiul să cînte cînd trebuie să se învîrtească în cerc. Dar să ne întoarcem la cin.

× speculativă

Одеяние мевлевиев. Мевлеви дервишев одеяние ниже зело худо (яко иных), ниже драгоценно, множайшие нижнюю оджеду носят сочиненную из сукна турецким языком *абба* называемого, белого и природного овчей шерсти цвета. Верхнюю же (яже *гырка* называется) и из иных стран сукна токмо чтоб было темного цвета, яко зеленое, лазоревое, вишневое. Опоясуются ремнем на три или на четыре перста широким, в егоже средине около пупа камень топазий или кристаль кипрский или нечто по подобию оных из зуба рыбья или слонового соделанное вместо пугвицы или пряжки пришивают. Нецыи же и общим с другими поясом препоясыватися обычай имеют токмо чтоб был из бавелна [×] или из шерсти а не шелку (все бо шелковое не токмо законникам, но и всем обще мухаммеданам и гнусно и возбраненно есть), ног ничимже
294 до самых / коленей укрывают токмо подошвы некиими ограждают сандалиями. Шеихи же и старейшины могут и ноги штанами и сапогами приодети. Покрывало главы, которое они особливым дервишеским речением *кюллаг* называют есть убо тесное, во еже главу токмо вместити, долгое же по меньшой мере на поллокти из шерсти овчия или власов верблюжьих нешвенное, но валяное. *Тулипан* им по верх шапки повивати возбраненно есть, кроме шеихов, зане сим токмо единым знаком от протчих рядовых дервишев разнствуют.

Обычаи. О обычаях и постановлениях дервишеских имея рещи, стыждуся воистинну! Пачеже и всякому человеку именем Христовым и крестным красящемуся стыдетися должно есть. Ибо егда у неверных и истинны неведущих моральную [××] философию (еяже спасительные заповеди Христос Спас мира единственно [×××] апостолом своим вручил), то есть самые деяния добродетелей а не голые их имена, самое действо, а не кичливое умозрительство на толикий удивляются вознесенно быти верх, не могу инако сотворити, разве истинну рекши, всякия похвалы достойных их быти провозвещу. У нихже сие первое славно есть аксиома: «В умном человеке не религии, но обычаев искати подобает, религия бо у всех сама собою хвалима бысть и есть», добродетели же и известному человеколюбия почитанию в добрых и честных нравах состоятися, как древние, так и новые утвердиша философы и что всем глава есть, Господь Спаситель, своим прикладом то изъявил будучи сын божий и бог вечный, истощил себе даже до смерти, смерти же крестныя и протч. «Прииде, да иным послужит, а не да иные послужат ему». «Убог бысть, смирен сердцем», послушлив, кроток, терпелив, воздержный, славы и кичения бегающий и протчая исполнил, яже сочисляет «блаженства» и добродетели. Таяжде и четыре вкупе евангелисты и божественный оный Павел нам написаша и своими прикладами, аки живые образы пред очи наши представиша. Сим, глаголю, философским добродетелям и добродетельной философии в предреченных дервишах обретающейся, дивитися леть есть! У нихже первое обдержит место самая нищета божественная, которую потом украшают смирением, послушанием и питагорическим молчанием. От мирских вещей не токмо телесное, но и душевное бодрственно восстязуют око. Чреву умеренную, во еже бы токмо живу быти

[×] хлопчатой бумаги
[××] нравоучительную
[×××] особливо

Îmbrăcămintea mevleviilor [1001]. Îmbrăcămintea dervişilor *mevlevi* nu e nici prea săracă (ca la alţii), nici preţioasă. Cei mai mulţi poartă haina de dedesubt făcută dintr-o stofă care în limba turcă se numeşte *abba*, de culoarea albă şi naturală a lînii de oaie. Iar cea de deasupra (care se numeşte *hîrka*) * poate fi dintr-o stofă din alte ţări, numai să fie de culoare închisă, ca verde, albastră, vişinie. Se încing cu o curea lată de trei sau patru degete, iar la mijlocul ei, lîngă buric, cos în loc de nasture sau cataramă o piatră de topaz sau de cristal de Cipru sau altceva asemănător acelora făcut din dinte de peşte sau de elefant. Iar unii au obiceiul să se încingă şi cu un brîu obişnuit, ca la alţii, numai să fie din bumbac ˣ sau din lînă, nu din mătase (tot ce e din mătase este scîrbos şi oprit nu numai călugărilor, ci şi tuturor muhammedanilor, în general), iar picioarele pînă la / genunchi nu le acoperă cu nimic, numai 294
tălpile le protejează cu nişte sandale. Şeicii şi cei mai de frunte pot să îmbrace şi picioarele în pantaloni şi să le încalţe în cizme. Acoperămîntul de cap, pe care ei îl numesc cu o vorbă specială dervişă *kiullah*, este strîmt, ca să încapă numai capul, însă lung de cel puţin o jumătate de cot, din lînă de oaie sau din păr de cămilă, neţesut, ci pîslit. *Tulpanul* [1002] le este oprit a-l înfăşura pe deasupra scufiei, afară de şeici, deoarece numai cu acest semn se deosebesc de ceilalţi dervişi de rînd.

Obiceiurile. Trebuind să vorbesc de obiceiurile şi aşezămintele dervişilor, cu adevărat mă ruşinez, dar oricărui om care se împodobeşte cu numele lui Hristos şi al crucii trebuie să-i fie ruşine. Căci, cînd la cei necredincioşi şi care nu cunosc adevărul filosofia morală ˣˣ (ale cărei porunci mîntuitoare Hristos, Mîntuitorul lumii, le-a încredinţat numai ˣˣˣ apostolilor săi) se ridică la o înălţime — o spun cu uimire — atît de mare, adică însăşi practica faptelor bune, şi nu denumirile lor goale, nu speculaţia îngîmfată, ci însăşi lucrarea, nu pot face altfel vorbind adevărul decît să-i proclam că sînt vrednici de toată lauda. La ei lucrul cel dintîi slăvit este axioma: „În omul cuminte trebuie căutate nu religia, ci obiceiurile, căci religia a fost şi este lăudată la toţi, de la sine". Faptele bune, au afirmat filosofii, atît cei vechi, cît şi cei noi, constau într-un anumit cult faţă de iubirea de oameni şi în moravurile bune şi cinstite, iar capul tuturor este Domnul Mîntuitorul, care prin exemplul său a arătat acest lucru, pentru că fiind Fiul lui Dumnezeu şi Dumnezeu veşnic „s-a micşorat pe sine pînă la moarte, iar moartea de cruce etc."**; „a venit ca să slujească altora, iar nu ca alţii să-i slujească lui"***; „sărac a fost, smerit cu inima" 4*, ascultător, blînd, răbdător, înfrînat, fugind de slavă şi de îngîmfare, şi a împlinit şi altele, consemnate de „fericiri" 5* şi faptele cele bune. Aceleaşi ni le-au scris nouă şi cei patru evanghelişti, precum şi dumnezeiescul Pavel şi ni le-au pus înaintea ochilor cu exemplele lor ca pe nişte icoane vii. De aceste virtuţi filosofice şi de filosofia lucrătoare de fapte bune ce se află în aceşti dervişi mai înainte spuşi afirm că se cade să te minunezi! La ei primul loc îl deţine însăşi sărăcia dumnezeiască pe care o împodobesc cu smerenia, cu ascultarea şi cu tăcerea pitagoreică [1003]. De la lucrurile lumeşti ei îşi retrag cu vigilenţă ochiul, nu numai pe cel trupesc, ci şi pe cel sufletesc.

ˣ vată
ˣˣ învăţătoare de moravuri
ˣˣˣ doar

* V. fig. 30.
** *Filipeni*, 2, 8.
*** *Matei*, 20, 28.
4* *Matei*, 11, 29.
5* *Matei*, 5, 3—11.

дают порцию, а не обжирство оному предлагают! Аще кто добро или зло
295 речет ему, един/и тойже отвещания образ равнодушно употребляют: *Еивал-лаг*, то есть «Изрядно для бога». Брату своему николиже речет *Бире* (еже есть в *Святом Евангелии* «*Ракка*»), николиже гневается, николиже собственную или чуждую восставляет расспрю ˣ. И единым словом: *Немегиерек* (то есть «Что ко мне?») вся вредительная и раздражательная разрушает и во ничто обращает. Откуду раждается им епиктетическая оная душевная тишина и истинное в сих преходящих блаженство!

Егда в келии своей или читати, или иное каковое дело делати или отпочинути хощет дервиш, дверей не заключает. Кто-либо или от братий, или от иностранныхприидет нетолкая в двери, кротко восклицати обычай имеют, *Гу деде султан* (то есть «О, божественный дядя султане»), емуже аще он ответствует *Гу, гу*, входит приходящий. Ащеже не отдаст гласа, мимо проходит, никогоже усретшего или к нему вшедшего презирает (хотя бы жидовин или цыганин был), но всех равным почтением и доброхотством поздравляет и приемлет и гостю, яко раб господину своему прилежно услугует и никоеяже в показании тому человеколюбия службы по елику возможно оставляет. Аще кто подарок некий или милостыню принесет, или от вельможи и богача некоего сам испросит, абие к шеиху своему оную относит и в общее монастырьское сокровищь хранилище полагает. Николиже беседовати начинает, разве вопрошенный, но и тогда немногословно, непритворно и елико к истинне вещи о нейже вопрошается и известному (аще которую знает) тоя познанию и сказанию приличествует, отвещает.

От смеха толико воздержатся и аще иногда веселшии быти и усмехатися видятся, толь искусно в том себе охраняют, яко удобно всяк усмотрети мог бы, что благоговения и религии своей николиже забывают, но правила и постановления своя, аки всегда, и от сердца, ума же и помышления своего неотчуждаемы и неотлучны имеют. Егда разглаголствуют: высокая, полезная и плодоносная словеса произносят, празнословие у них никоеже. Свары в собрании их ниже слышатся когда, жалобы же и зависти ниже поминаются. Жестокая бо у них заповедь есть, да не како и врагов своих душу оскорбят.

Сообщения с людьми ничтоже сведущими и никоегоже доброты плода имущими, а наипаче вельможеских дворов больше выстерегаются, неже угры-
296 зения драконова, некогда бо (тако / действительнейшими фабулами сердца содругов в звании своем укрепляти обыкоша), умершу во един и тойже день некоему тираннуˣˣ и славнейшему оного времени законнику, другий законник во сне виде законника оного во ад инзведенна, тиранна же в рай восприята бывша, моляше убо шеиха своего да скажет ему тайнство видения и толкование, иже отвеща, глаголя: «Царь сей за любление законников рай наследил, законник же за содружество и любление царей, во ад вселился».

Чревоугодию, якоже рехом, никакоже получаются, токмо елико потреба есть к содержанию живота и утолению крайния алчбы, канон бо повелевает: «Чрево не имей брашны исполненно, аще хощеши благодеянием того свет премудрости зрети и празден есть (законник) премудрости, который брашном даже до носа исполнен есть», паки другою заповедию о воздержании тако научаются: «Аще великая воспросиши, ничтоже иное больше проси, паче

ˣ ссору
ˣˣ мучителю

Pîntecelui îi dau o rație cumpătată, atît cît să fie viu, dar nu-i oferă îmbuibare! Dacă cineva îl va vorbi de bine sau de rău / folosește indiferent unul și 295
același mod de a răspunde: *Eivallah*, adică „Frumos este pentru Dumnezeu"[1004]. Fratelui său niciodată nu-i va zice *Bire* (adică „Racca" din *Sfînta Evanghelie*) *, nu se mînie niciodată, nu pornește niciodată o ceartă [×] pentru el sau pentru altul. Cu un cuvînt: *Nemeghierek* (adică „Ce mă privește"?) [1005], toate cele vătămătoare și întărîtătoare le strică și le preface în nimic. De aici li se naște lor acea liniște sufletească epictetică și o fericire adevărată întru cele trecătoare!

Cînd dervișul vrea să citească sau să facă vreun alt lucru sau să se odinească în chilia sa, nu încuie niciodată ușa. Dacă va veni cineva dintre frați sau dintre străini, au obiceiul să strige blînd, fără să bată la ușă: *Hu dede sultan* (adică „O, dumnezeiescule unchi, sultane") și dacă-i răspunde: *Hu, Hu*, cel care vine, intră. Dar dacă nu dă glas, trece pe alături. Nu disprețuiește pe nimeni din cei pe care i-a întîmpinat sau care au intrat la el (chiar dacă ar fi iudeu sau țigan), ci pe toți îi hiritisește cu un respect și cu o bunăvoință egale și-i primește, și slujește oaspetelui cu stăruință, ca o slugă stăpînului său, fără să se dea la o parte de la vreun serviciu, pe cît poate, ca să-i arate aceluia iubirea de oameni. Dacă cineva îi va aduce un dar sau o milostenie sau va cere el însuși de la vreun boier sau bogătaș, îndată îl duce la șeicul său și-l pune în magazia de obște pentru bunurile mănăstirii. Niciodată nu începe vorba decît întrebat, dar și atunci fără cuvinte multe, fără fățărnicie, și răspunde numai cît se cuvine în raport cu adevărul lucrului despre care e întrebat, cu știința lui (dacă știe ceva) și cu arătarea lucrului.

De la rîs se abțin cît pot și, dacă uneori par a fi veseli și zîmbesc, atît de bine se păzesc, încît fiecare lesne poate vedea că evlavia și religia nu și le uită niciodată și că-și păstrează totdeauna regulile și rînduielile neînstrăinate și nedespărțite de inima, mintea și gîndul lor. Cînd vorbesc rostesc cuvinte înalte, de folos și aducătoare de rod. Nu se află nicidecum la ei flecăreală. Certuri în adunarea lor nu se aud, pîre și invidie nu se pomenesc. Căci la ei este poruncă aspră ca nu cumva să necăjească sufletul cuiva, fie și al vrăjmașilor lor.

Se feresc să comunice cu oamenii care nu cunosc nimic și n-au nici o roadă bună, dar mai cu seamă de curțile boierești, mai tare decît de mușcăturile de balaur. Cîndva /(căci așa s-au obișnuit, să întărească prin istorisiri 296
din cele mai reale inimile prietenilor din tagma lor), murind în aceeași zi un tiran[××] oarecare, dar și cel mai renumit călugăr al timpului aceluia, un alt călugăr l-a văzut în vis pe acesta din urmă coborît în iad, iar pe tiran primit în rai. Deci, l-a rugat pe șeicul lui să-i spună taina acestei vedenii și tîlcuirea, iar acela a răspuns zicînd: „Împăratul acesta, pentru că-i iubea pe călugări, a moștenit raiul, iar călugărul, pentru că-i iubea pe împărați și prietenia cu ei, a fost așezat în iad".

Îmbuibarea, după cum am spus, nu o obișnuiesc nicidecum, ci mănîncă numai cît este nevoie ca să-și țină viața și să-și potolească setea cea peste măsură. Căci canonul poruncește: „Să nu-ți ai pîntecele plin de mîncare dacă vrei ca prin binefacerea aceluia să vezi lumina înțelepciunii, și gol de înțelepciune este (călugărul) plin de mîncare pînă la nas". Iarăși, prin altă poruncă se învață înfrînarea: „Dacă vei cere din cele înalte, nimic altceva să nu ceri mai

× sfadă
×× chinuitor

* *Matei*, 5, 22.

воздержания, еже есть власть непреодоленная». О бегании лакомства, сице наставляются: «Законнику не приличествует злато и сребро, которое аще возьмет (сиречь на свою приватную потребу) уже престал быти законник». Довод дают, зане той, который злато законнику дает, законник быти начинает, законник же той, иже злато приемлет, звание свое починает оставляти. О человеколюбии и доброхотстве сицевую произносят сентенцию: «Хотя кто и с слоном борьбу сотворити может, человеколюбия же не имеет, несть муж». И иную: «Сочинение человеков состоится из земли, аще убо кто человеколюбив не будет, ниже человек будет».

Долго купно же и многотрудно было бы, все их описывати. Поистинне хвалы достойные, моральныя добродетели ихже ово исповеданием, ово самым делом исполняют, умереннейше живущии неверные оные. Чесо ради, повторив ихже сентенцию, слово оканчаю. Глаголют они: *Кишиде мешреб дегил, мезгеб аранмак герекдур* «В умном [x] человеке, не религии, но обычаев искати подобает». Обаче, якоже видим, превозможе едва не у всех человек о простом и голом религии имени величаво хвалитися, благие же обычаи и добродетели, токмо в одеянии и внешней ризе показывати. О, да бы одежд извлеклися и в основателей своих нравы и добродетели облещися потщалися и самым вещем, а не именеам поучалибыся! /

297 Суть к тому сии дервиши люди зело обходительные и некиих рукодельных художеств искусные а наипаче мусикии. Превосходят оные и в пиитике и в науке риторической, что бывает того ради, яко степень шеиха получити не может, разве ученый, пачеже зело искусный в толковании *Курана* изложении же и изъяснении правил и канонов от основателей своих узаконенных. Чесо ради *ваиз*, то есть проповедник [xx] их всячески долженствует добрый быти *егликелам*, то есть карснословия искуснейший.

К питию вина свободнейшие суть дервиши сии, неже протчии мухаммедане. Аще ли пиян кто из них на улице пойман будет, без наказания от шеиха своего не пробудет. А которые от вина воздержатся, по вящшей мере употребляют маковый сок и иное смешение из многих вещей составленное (которое *берч* называют), от него первее сон им наводится, потом ощущают некую веселость и духа ободрение. Несть у турков изрядного пииты, несть совершенно ученого, который бы соку оного макового не употреблял, паче же непрестанно в таковом количестве, что невероятно мнетися может человеку, которому видети того не случилося. Видех сам дервиша во дни султана Мустафы (егоже куриозности ради султан из Египта привезти повелел), который единократно[xxx] 60 драхм отборного макового соку, яко пес алчущий снедаше, егоже поглотив по единой четверти часа в глубочайшее, аки полумертвый, впадше молчание. И тако недвижим и нечувтсвен чрез три и больши часа главу к персем преклоня, ужасно стояше. Потом же аки от сна убудився или поучительное слово преизрядное или стихи (которые у них *газал* нарицаются) любительные (о божественной любви оные разумеются) и сладостнейшие, или историю некую, прежде неслыханную, но утешную и полезную начинаше, которую беседу до четырех и больши часов продолжаше. Никоеже в оной назнаменал[xxxx] бы еси буесловие или празднословие. Никийже период[xxxxx], паче же ни едино слово, которое бы не было особливою своею разумения важностию и учения глубокостию явственно и плодоносно обрел бы еси. Дерзнул

[x] совершенном
[xx] казнодея
[xxx] за един раз
[xxxx] усмотрил
[xxxxx] разум слова от точки до точки простирающийся

stăruitor decît înfrînarea, care este o putere neînvinsă". Pentru a fugi de lăcomie sînt povățuiți astfel: „Unui călugăr nu i se potrivește aurul și argintul, căci dacă îl va lua (pentru nevoia sa particulară) a încetat să mai fie călugăr". Și dau ca argument că cel ce dă aur călugărului începe să fie el călugăr, în timp ce călugărul care primește aurul începe să-și părăsească rînduiala. Despre iubirea de oameni și bunătate rostesc această sentință: „Chiar dacă cineva poate să se lupte și cu un elefant, dar nu are iubire de oameni, nu este bărbat". Și alta: „Oamenii sînt alcătuiți din pămînt; dacă cineva nu va fi iubitor de oameni nu va fi nici om".

Ar fi lung și totodată foarte greu de descris toate ale lor. Cu adevărat merită laudă virtuțile morale pe care le împlinesc necredincioșii aceia, fie cu mărturisirea, fie cu fapta însăși, trăind foarte cumpătat. De aceea, repetînd însăși sentința lor, închei cuvîntul. Ei zic: *Kișide meșreb deghil, mezheb aranmak gherekdur,* adică „Într-un om înțelept[x] se cuvine să căutăm nu religie, ci obiceiuri" [1006]. Dar după cum vedem, aproape toți oamenii au reușit să se laude măreț numai cu numele gol al religiei, în timp ce obiceiurile și faptele cele bune le arată doar cu îmbrăcămintea și cu haina cea de dinafară. O, de s-ar fi dezbrăcat de haine și s-ar fi străduit să se îmbrace în moravurile și faptele bune ale întemeietorilor lor și ar fi învățat înseși lucrurile, nu numele lor! /

Pe lîngă aceasta, dervișii sînt oameni foarte subțiri și iscusiți în unele 297
arte manuale, dar mai cu seamă în muzică. Excelează și în poetică și în știința retoricii, ceea ce se datorează faptului că treapta de șeic n-o poate primi decît cel învățat, dar mai cu seamă iscusit în explicarea *Curanului,* în expunerea și explicarea regulilor și canoanelor legiferate de fondatorii lor. De aceea, *vaizul,* adică propovăduitorul[xx] lor [1007], trebuie în fel și chip să fie un bun *ehlikelam*[1008], adică foarte iscusit în elocință.

Spre băutura vinului acești derviși sînt mai liberi decît ceilalți muhammedani, însă dacă cineva din ei va fi prins pe uliță beat nu va rămîne fără pedeapsă de la șeicul său. Iar cei ce se abțin de la vin întrebuințează în mare măsură suc de mac și alt amestec alcătuit din mai multe lucruri (pe care îl numesc *berci* [1009]), de la care mai întîi le vine somn, apoi simt un fel de veselie și o înviorare a duhului. La turci nu e poet mai ales, nu e savant desăvîrșit care să nu întrebuințeze acel suc de mac, ba chiar necontenit și într-o asemenea măsură, încît poate părea de necrezut omului căruia nu i s-a întîmplat să vadă acest lucru. Eu însumi am văzut în zilele lui Mustafa sultanul [1010] pe un derviș (pe care sultanul a poruncit din curiozitate să-l aducă din Egipt) care mînca o dată[xxx] 60 de dramuri din cel mai ales suc de mac ca un cîine flămînd și căzînd, un sfert de oră după ce-l înghițea, într-o foarte adîncă tăcere, ca un mort. Și stătea așa cumplit timp de trei ceasuri, nemișcat și nesimțit, plecînd capul pe piept. După aceea, ca deșteptat din somn, începea fie un cuvînt preafrumos de învățătură, fie versuri (care se numesc la el *gazal*) [1011] de dragoste (adică despre dragostea dumnezeiască, se înțelege), foarte plăcute, fie o istorie nemaiauzită, mîngîioasă și de folos, care cuvîntare continua vreo patru ceasuri și ceva. Niciodată n-ai fi remarcat[xxxx] vreo nebunie sau flecăreală și n-ai fi aflat nici o perioadă[xxxxx] și nici un cuvînt care să nu fi fost limpede și rodnic, prin deosebita importanță a sensului său și adîncimea învățăturii.

---

[x] desăvîrșit
[xx] predicatorul
[xxx] dintr-o dată
[xxxx] observat
[xxxxx] sensul propoziției care se întinde de la punct pînă la punct

бых рещи, аще бы *Курановы* речения из его беседы изъял еси, никуюже ложь или слово нездравое рекша его судилбы еси.

Аще сии монастырь во граде или в веси имети будут, могут и жен пояти,
298 токмо да не явится попечением / о жене и детех обятый, от манасытря отлучатися и в соблюдении правил секты своея оскудевати; обаче и у них безженное житие за честнейшее имеется, неже супружество.

Церемонии сходбища. Которая же к церемониям и уставам собрания их приналежат суть таковая: В граде великом, где два или множайшие суть сих *мевлевиев* монастыри, по согласию шеихов назначают всякому монастырю день собрания (егоже они *мукабеле* называют), да бы не случилося двум соборищам вкупе день собрания праздновати и да не како народ в множайшие части разделивыйся, меньшую получил бы пользу. Темже день собрания облачаются в одежду *теннуре* называемую (есть же образ оджеды тоя от ног даже до пояса округлый и широкий, равно, яко и французския жены одеяние, которое обще по руску юпкою называют), яже, вертящуся ему, в образ круга обращается. Свойственне же имя *теннуре* «хлебную пещь» знаменует, в нейже они аки испекаются и палают любве ради божия и почитания его. И тако все дервиши тремя часами прежде полуденных молитв в *мевлахане* (то есть в дому божием, тако бо храм свой нарицают) шеиху первее почтение творят, таже всяк в своем чину одесную и ошуюю страну шеиха, старцы убо на вышшем садятся месте, юнейшие же и отрочата (суть бо и четырех лет отрочата в число дервишев принятые) лице долу преклонив и руки к персем пригнув, в округ предстоят.

Собравшимся убо всем того монастыря дервишам и протчему народу, шеих первее поучение начинает, в котором обычай имеет многая теологическая предлагати, но самый конец нравоучением совершается. Скончавшуся же поучению (которое доголе продолжается покамест время полуденных молитв приближается) муезин, то есть певец, исповедание веры светлым и сладостным гласом воспевает, потом обычайные творят молитвы. По которых окончании *наат*, то есть величание и похвалу пророка и основателя религии спевают. Преставшу оному похвал пению, починается мусикия *неи* (о которой выше воспомянухом), зане другого инструмента звук возбранен имеется и *саде нагаре* (простой тимпан, в которой того ради ударяют, чтоб певцы меру хранить могли). И тако, егда сотворяет песни предисловие ×, которое *таксим* называют, последует *фасл*, то есть «псалмопение». Скончавшуся же и сему,
299 начинается же песнь *семаи*, то есть «небесная» (образ / есть меры тако названный), на еяже первый такт дервиши посупленным лицем и преклоненною к персем главою неподвижимы, хвалы и мусикийская играния благоговейно слушавшии, аки острейшим некиим бодцем понужденны бывше, абие восстают и многоразлично руки к телу прилагающе, вкруг, аки по образу танцования, един за другим поступают и обращатися начинают. Вещь есть во истинну сладостная зрению, толь бо скоро обращаются, яко глаз едва рассмотрети может, человек ли есть или ино что, еже вертится. Тако в оном вкруг вертении (музыкантом непрестанно спевающим) чрез час, иногда же и чрез два часа трудятся, к концу же уже распалившееся, толь крепко круги совершают, яко по достойнству кто рассудил бы, что долговременный извычай, такое удобство введе в натуру человеческую, да самыя натуры силы превзыти возможет. Сказуют они и за подлинно содержат, яко *Мевлана*, секты сея и

× прелюдиум

Aş îndrăzni să spun că dacă s-ar fi scos din vorbirea lui cuvintele *Curanului*, ai fi socotit că n-a rostit nici o minciună şi nici un cuvînt nechibzuit.

Dacă aceştia îşi vor avea mănăstirea în cetate sau în vreun sat, pot să-şi ia şi femei, cu condiţia să nu se arate cuprinşi de grija / de femeie şi de copii, 298
să nu se depărteze din mănăstire şi să nu slăbească în păzirea rînduielilor sectei lor; dar şi la ei viaţa fără de femei e socotită mai cinstită decît căsnicia.

Ceremoniile adunării. Cele ce ţin de ceremoniile şi rînduielile adunării lor sînt următoarele: În cetatea cea mare, unde sînt două sau mai multe mănăstiri ale acestor *mevlevi*, aleg cu încuviinţarea şeicilor pentru fiecare mănăstire ziua adunării (pe care ei o numesc *mukabele*)[1012], ca să nu se întîmple să se sărbătorească dintr-o dată două întruniri într-o zi şi ca nu cumva risipindu-se poporul în mai multe părţi să capete mai puţin folos. În ziua întrunirii se îmbracă în haina numită *tennure* (haină de la picioare pînă la brîu de formă rotundă, largă, la fel ca îmbrăcămintea femeii franceze *, numită de ruşi fustă [1013]), care, cînd se învîrtesc, se transformă într-un fel de cerc. În mod propriu denumirea de *tennure* înseamnă „cuptor de pîine", în care ei se coc şi ard pentru dragostea lui Dumnezeu şi adorarea lui. Şi astfel, cu trei ceasuri înainte de rugăciunile de amiază, toţi dervişii îşi arată mai întîi respectul faţă de şeicul lor în *mevlahane* (adică în casa lui Dumnezeu, căci astfel îşi numesc ei templul) [1014] şi fiecare se aşază după rangul său de-a dreapta şi de-a stînga şeicului, bătrînii pe un loc mai înalt, iar cei mai tineri şi băieţii (căci sînt băieţi şi de patru ani primiţi în numărul dervişilor), plecîndu-şi faţa în jos, îndoind mîinile la piept, stau de faţă în jur.

Aşadar, adunîndu-se toţi dervişii mănăstirii aceleia şi poporul, şeicul începe mai întîi cuvîntul de învăţătură, în care are obiceiul să trateze multe din cele teologice, dar sfîrşitul se încheie totdeauna cu o morală. Cînd se termină cuvîntarea (care ţine pînă se apropie timpul rugăciunilor de amiază), *muezinul*, adică cîntăreţul, cîntă cu un glas curat şi dulce mărturisirea credinţei, apoi fac rugăciunile obişnuite. După terminarea lor cîntă *naat* [1015], adică mărirea şi lauda Profetului şi întemeietorului religiei. Cînd încetează acea cîntare a laudelor, începe muzica din *nei* (despre care am pomenit mai sus), pentru că este oprit sunetul altui instrument[1016], şi din *sade nahare* (un simplu timpan în care bat pentru ca cîntăreţii să poată ţine măsura) [1017]. Şi astfel, după ce au terminat cîntarea introducerii[×] pe care-o numesc *taksim* [1018], urmează *fasl* [1019], adică psalmodierea. Cînd se termină şi aceasta, începe cîntarea *semai* [1020], adică cea cerească / (un fel de măsură numită 299
astfel). La primul tact al aceleia dervişii care ascultau cu evlavie, nemişcaţi, laudele şi cîntările muzicii, cu faţa posomorîtă şi cu capul plecat spre piept, împunşi parcă de o ţepuşă ascuţită, se scoală îndată şi, lipindu-şi în multe feluri mîinile de corp, păşesc unul după altul şi încep a se învîrti în cerc, în chip de dans**. Este într-adevăr un lucru plăcut la vedere, căci atît de repede se învîrtesc, încît ochiul abia poate desluşi dacă este om sau altceva cel ce se învîrteşte. În acea învîrtire în jur (muzicanţii cîntînd necontenit) se ostenesc astfel cîte un ceas, uneori şi cîte două, iar spre sfîrşit, înfierbîntaţi, atît de repede fac cercurile, încît pe bună dreptate s-ar putea crede că obişnuinţa îndelungată a introdus în natura omului o asemenea uşurinţă că pot depăşi şi puterile naturii. Ei spun şi o iau drept fapt autentic că *Me-*

× preludiului

* V. fig. 31.

** V. fig. 32.

такового обучения изобретатель, чрез целые 15 дней и нощей не усыпая и от всякого брашна и от почития воздержащися, круговертение творяше, таже аки вне себе быв, многая и знаменитая ученикам своим о прешедших толковаше и о будущих провещаваше.

Дервиши гуджрани. Кроме сея секты дервишев суть в Иконии и иные, которые, хотя начало религии своея от техже прияша авторов × и теж исповедания содержат правила, едино токмо круговертение оное, яко никуюже пользу души приносящее, пренебрегают. Преимущество же и превосходство над всех протчих дервишеских сект у мухаммеданов турков одержаша. Сих первый основатель бысть *Мола Гидэкран*, иже во время султана Отмана первого оного отманского скиптра восставителя и империи основателя быв святостию и благочестием зело славен и гадании об Отмане призван бысть от мухаммеданского народа, да бы новому султану и новооснованной империи свое подал благословение. Который пришед к султану, ничтоже ино проглаголал, взял меч и Отмана препоясав, рече: «Гряди, победа при тебе и при твоих будет». И тако от того времени обыкоша султаны, да в третий по взытии на престол день от шеиха (который в *текке* сущом на предградии Константинопольском *Еюби Енсари* реченном, наместничества слубжу вместо вышшего оного иконического исполняет) с великим радованием мечем препояшется. И хотя султан вне Константинополя в ином некоем граде император-
300 ства титул и одержит, / обаче не будет совершенно и всецело султан, прежде даже не приидет в Константинополь и в предреченном монастыре от шеиха мечем не будет препоясан. Но о сих дервишев секте уже довольно.

Глава первая надесять

О секте дервишев *бекташи* зовомых

Бекташи. Ныне второе одержат место по *мевлевиях* дервиши *бекташи*, тако от имени первоначальника своего названные. Сей *Бекташ*, хотя при других последнейший есть, но секта его (у турков токмо) зело славна и честна есть (арапам и персам сия несведома есть).

Основание их. Начало же сим образом быти сказуют: Во дни султана Мурада, первого сего имени отманского императора, около года гегиры, 763, войско турецкое опустошив Фракию, Македонию и едва не всю Грецию, бесчисленное множество пленников христиан сущих из Европы в Асию приведоша. Но приходя к Каллиуполю, повелел султан, да от пяти пленников един, который юнейший и благообразнейший будет, *испендж*, то есть пятина или пятая часть на потребу султанскую возмется. Чесому бывшу, больше 20 000

× творцов

vlena, născocitorul acelei secte şi învăţături, făcea învîrtirea în cerc ca un ieşit din minţi cincisprezece zile şi nopţi fără să adoarmă, abţinîndu-se de la orice mîncare şi odihnă, tîlcuind ucenicilor săi multe şi însemnate lucruri din cele trecute sau prezicînd despre cele viitoare.

Dervişii hudjrani [1021]. Afară de dervişii acestei secte, sînt în Iconia şi alţii, care, deşi începutul religiei lor l-au luat de la aceiaşi autori[×] şi ţin aceleaşi reguli ale mărturisirii, nesocotesc numai învîrtirea aceea în jur, ca ceva ce nu aduce nici un folos sufletului. Ei au dobîndit însă întîietatea şi superioritatea asupra tuturor celorlalte secte de dervişi la turcii muhammedani. Fondatorul lor a fost *Mola Hidjran*. Acesta, pe timpul sultanului Otman, ctitorul sceptrului otoman şi întemeietorul imperiului, fiind foarte slăvit pentru sfinţenia lui şi pentru evlavia în ghicirea despre Otman, a fost chemat de poporul muhammedan să-şi dea binecuvîntarea noului sultan şi imperiului nou-întemeiat. Venind la sultan şi negrăind nimic, a luat sabia şi, încingîndu-l pe Otman, a zis: „Mergi, biruinţa va fi lîngă tine şi lîngă ai tăi". Şi astfel, din acel timp au obişnuit sultanii ca a treia zi după suirea pe tron să fie încinşi cu sabia, cu mare bucurie, de către şeic (cel din *tekke* aflată în suburbia Constantinopolului zisă *Eiubi Ensari* îndeplineşte slujba de locţiitor al superiorului din Iconia) [1022]. Şi, chiar dacă sultanul va obţine titlul de împărat în alt oraş decît Constantinopolul, / el nu va fi 300
sultan desăvîrşit şi pe de-a întregul pînă nu va veni la Constantinopol şi nu va fi încins cu sabia de către şeic în mănăstirea mai sus-zisă. Dar despre secta acestor dervişi ajunge.

Capitolul al unsprezecelea

Despre secta dervişilor numiţi *bektaşi*

Bektaşii. Al doilea loc după *mevlevi* îl deţin în prezent dervişii *bektaşi*[1023], numiţi astfel după numele primei căpetenii. Deşi acest *Bektaş* este, faţă de alţii, cel mai de pe urmă, secta lui numai la turci este foarte slăvită şi cinstită (arabilor şi perşilor această sectă nu le este cunoscută).

Întemeierea lor. Începutul spun că a fost astfel: În zilele sultanului Murad, primul împărat otoman cu acest nume [1024], în jurul anului 763 al Hegirei, pustiind oastea turcească Tracia, Macedonia şi aproape toată Grecia, a adus din Europa în Asia o mulţime nenumărată de prizonieri creştini. Ajungînd la Kaliupol [1025], sultanul a poruncit ca unul din cinci prizonieri, care va fi mai tînăr şi mai frumos la chip, să se ia *ispendj* [1026], adică cincime sau a cincea parte, pentru nevoile sultanului*. Cînd s-a făcut aceasta, de partea sultanului au căzut mai mult de 20 000. Sultanul vrînd să răspîndească super-

× creatori

* V. fig. 33.

на султанской приидоша жребий. Султан убо, хотя мухаммеданскую расплодити суперстицию, войнство умножити, крепчайших юношей в число воев вписал, из протчих же иных к устроению садов и земледелию в Асию отослал (еще бо в Европе престола не утвердил) а иным к другим художествам и наукам приложитися повелел. В тож время бысть той шеих *Гаджи Бекташ* войсковый судия и публичный казнодея, святостию, якоже выше рехом и честным житием зело славный и почитаемый. К немуже султан послав оных юношей в чин войнский вписанных, просил, да бы о них к богу помолился и новое им наложил бы имя. Бекташ по желанию султанскому сотворив молитву, ризы своея отрезал рукав, который единому от тех юношей на главу возложив, «Сии, рече, да называется *енгичеры*», то есть «новое войнство» или «новые воины». Чесо ради первые сего чина дервиши за самых янычар счисляются, потом же приложив некие церемонии и уставы, отменную от других древнейших приввел секту./

301 *Одежда*. Одеяние их есть мало не тожде, что и протчих дервишев, сие токмо им особливое есть, яко кийждо их низ долженствует носити ковш и тыквицу ×, ихже и сам к питию да употребляет и иным жаждущим да подает. Таковые *бекташи* множайшие вписаны суть и в чин янычарский и тожде, что и протчие войны получают жалование.

Служба. Которые в походе и в самом сражении или обсидении града водоносами товарищам своим воду носити обычай имеют, которую в нужном и безводном месте ниже жидовину отказати могут, тако бо уставленно есть, да всех равно ничтоже смотря на религию или достойнство напоят. Наипаче прилежат пиитике и инструменту *чугур* нарицаемому, на котором дела древних храбрых мужей сладостно опевают, не оставляют же и любительных песней. Егда по градским ходят улицам непрестанно стихи прочитывают. И егда кого во граде напоити случится и напивыйся аще подаст пенязь, благодарствуют, аще не подаст, тож творят благодарение, придав сие приглашение: *Афиет ола*, то есть «В прохладу тебе да будет». От сих множайшии суть *теккенишин* (то есть, которые в монастыре некоем обитают, сиречь в том, в немже исперва чин восприяли), иные же *абдал*, то есть, которые никиимже монастырем обязаны суть, но о сих зри нижше.

Исповедание их. Туюжде с протчими законниками исповедуют нищету и протчие, ихже вышше воспомянухом, моральные учения. Протчее гордости и кичения знак от иных в них усмотряется, что оттуду в них происходити непщуют, яко за старших янычаров, паче же за первоначальников их имеются. Обаче множайшие от них обретаются, которые смирение и себе самых презрение чудесно почитают.

× сосуд из тыквы соделанный

stiția muhammedană și să înmulțească oștirea, i-a înscris pe tinerii cei mai vrednici în numărul oștenilor, iar din ceilalți pe unii i-a trimis pentru grădinărit și agricultură în Asia (încă nu-și consolidase tronul în Europa), iar altora le-a poruncit să se apuce de arte și de știință. Pe vremea aceea era acest șeic *Hadji Bektaș* judecător de oaste și predicator public, foarte slăvit pentru sfințenia și viața lui cinstită, precum am spus mai sus, și respectat. Trimițînd la el sultanul pe acei tineri înscriși în tagma oștenilor, l-a rugat să se roage pentru ei lui Dumnezeu și să le pună un nume nou. Bektaș, după dorința sultanului, făcînd rugăciune, și-a tăiat o mînecă de la haină și punînd-o pe capul unuia dintre acei tineri a zis: „Aceștia să se numească *enghiceri*", adică „oștirea cea nouă" sau „oștenii cei noi" [1027]. De aceea, primii derviși ai acestui cin sînt socotiți chiar ienicerii. Pe urmă însă, adăugînd oarecare ceremonii și rînduieli, a introdus o sectă deosebită de celelalte mai vechi. /

Îmbrăcămintea. Îmbrăcămintea lor e aproape la fel ca a celorlalți derviși: au 301
numai această deosebire, că fiecare din ei trebuie să poarte un căuș și o tigvă[×], pe care le întrebuințează pentru a bea ei înșiși și pentru a da și altor însetați. Asemenea *bektași* sînt foarte mulți înscriși în oastea ienicerilor și primesc aceeași leafă ca și ceilalți ostași.

Slujba. Ei au obiceiul în campanie, și chiar în toiul luptei sau la asediul cetății, să aducă apă tovarășilor lor cu vasele, căci la un loc de nevoie și fără de apă n-o pot refuza nici iudeului, așa fiindu-le rînduit, să-i adape deopotrivă pe toți, fără a se uita la religie sau la demnitate*. Dar mai mult se îndeletnicesc ei cu poetica și cu instrumentul numit *ciuhur* [1028], cu care cîntă dulce faptele bărbaților viteji din vechime, fără a neglija nici cîntecele de dragoste. Cînd umblă pe ulițele cetății recită necontenit versuri. Iar cînd se întîmplă de dau apă cuiva, și cel ce a băut îi dă un ban, mulțumesc; iar de nu-i va da fac aceeași mulțumire, adăugînd urarea: *Afiet ola*, adică „Să-ți fie spre răcoreală" [1029]. Dintre aceștia sînt foarte mulți *tekkenișin*, adică cei ce petrec într-o mănăstire (aceea în care și-au luat de la început cinul), iar alții sînt *abdal*, nelegați de nici o mănăstire [1030], dar despre aceștia vezi mai jos.

Mărturisirea lor. Ei mărturisesc aceeași sărăcie ca și ceilalți călugări și celelalte învățături morale pe care le-am menționat mai sus. Cu toate acestea, la unii dintre ei se observă un semn de trufie și de îngîmfare, ce se socotește că le vine din faptul că sînt luați drept mai-marii ienicerilor, și mai cu seamă drept întemeietori ai lor. Dar se află foarte mulți între ei care respectă minunat smerenia și disprețul față de ei înșiși.

× vas făcut dintr-un dovleac

* V. fig. 34.

Глава вторая надесять

О секте дервишев *календери* называемых

Календери. Которые из христиан прежде нас о уставах [×] и религии мухаммеданской написаша, не токмо от нас и от существа самые вещи, но и между
302 собою премного взаимно разнствуют, на которых читатель наш улучив,/ аще изрядство штиля и сочинения смотрети начнет, наше убо описание худо и невкусно, оных же зело добро и сладостнейшее быти рассудит. Обаче егда от самыя вещи истинне дело поступает, не в той мысли обретаемся, чтоб иных не толь худой и никияже пользы сущей вещи обличити и препобедити усиловалися, но то токмо что у таковых людей чтется, предается и веруется и что мы сами чрез долгое время усмотрехом и дознахом простым сердцем и пером изобразити тщимся, ведуще то изрядно, яко хотя мы больше неже другие правду изъявим, или противно, мы ложь речем, они же правду написаша, благочестивому слышателю ниже доброго что, ниже злого от знания таковых пустотных вещей произыти может, кроме того, что возмнится, яко лучше всякую вещь знати, неже не знати, а больше ничтоже. Что убо и како иные о чинах дервишеских написаша, они да смотрят. Мыже нашему довлетворити будем предложению. Дервиши оные, которые от первого своего основателя, *Календер* называемого, и ныне *календери* нарицаются, суть якоже аз усмотрех зело приклонны к секте Ираклита философа и тому аки во всем подобнейшие.

Исповедание их. Во-первых сии вечное исповедуют сетование [××] и рассуждают, яко во всех натуральных вещех ничтоже утешное, ничтоже сладкое, ничтоже удивительное есть, кроме сект их. Всегда в глубоком пребывают молчании, всегда в размышлении, всегда надходящий час смерти (О, да бы сим единым мы все христиане подражали страстем спасителевым и размышляли бы, яко смерть наша при дверех стоит!) поминающе, воздыхают, прешедший же и будущий жития момент оплакивают. К тому исповедуют воздержание и безженство, хотя не понимати жен советом, а не законом повелевается им. Чесо ради ныне зело малое число обретается во всей мухаммеданской области таковый чин содержащих и почитающих, ибо кроме постов, не удобь верою поемлемых, да наипаче невредно соблюдают стыдение [×××], провертев тайный уд железным или медным не малыя тягости кольцом замыкают, цепи такожде тяжчайшие до 12 фунтов сверх *кюлага*, то есть шапки, вместо тулипана обвивати обычай имеют, да тягостию тоя главу к персем преклоненну, очи же в землю водруженны имеют. Стихотворению и самой пиитике суть зело прилежащии. Из сих сект прозыде преславный некий стихотворец Нешри, который
303 егда множайшая рифмически / с великим благолепием и художеством, но некая против Мухаммедовых постановлений и *Куранову* закону противная и богохульная написал, по изречению судейскому облуплением кожи убиен бысть, егоже писание и сентенции у сих дервишев не в меньшой имеются чести, яко и сам *Куран.* Чесо ради и не зело славима есть у мухаммедан

[×] законопреданиях
[××] печаль
[×××] чистоту

Despre secta dervişilor numiţi *kalenderi*

Kalenderi[1031]. Creştinii care au scris mai înainte de noi despre rînduielile[x] şi religia muhammedană se deosebesc nu numai de noi şi de fondul lucrului însuşi, ci foarte mult şi între ei. Cercetîndu-i, / dacă cititorul nostru va începe 302
a privi frumuseţea stilului şi a compunerii, va socoti că descrierea noastră e proastă şi fără gust, iar a acelora foarte bună şi plăcută. Dar, dacă este vorba despre adevărul lucrului însuşi, noi nu sîntem de aceeaşi părere, căci nu ne silim să vădim şi să învingem pe alţii într-un lucru atît de prost şi de nici un folos, ci ne silim cu inima şi condeiul curate să descriem numai ceea ce se citeşte, se transmite şi se crede la astfel de oameni şi ceea ce noi înşine am observat şi am cunoscut timp îndelungat, ştiindu-le bine. Iar de vom arăta adevărul mai mult decît alţii sau, dimpotrivă, de vom spune minciună unde alţii au scris adevărul, vrednicului cititor nu poate să-i vină de la cunoaşterea unor lucruri atît de neînsemnate nici ceva bun, nici ceva rău, afară de faptul că, pare-se, mai bine este să cunoşti orice lucru decît să nu-l cunoşti, şi nimic altceva. Aşadar, ce şi cum au scris alţii despre sectele de dervişi îi priveşte; noi vom face faţă planului nostru. Dervişii care după fondatorul lor, numit *Kalender**, se numesc şi acum *kalenderi* sînt, după cum am observat eu, foarte înclinaţi spre secta filosofului Heraclit şi foarte asemănători aceluia cam întru toate.

Mărturisirea lor. Ei mărturisesc mai întîi o tristeţe[xx] veşnică şi socotesc că în toate lucrurile naturale nu este nimic de mîngîiere, nimic plăcut şi nimic de admirat, afară de sectele lor. Petrec totdeauna într-o tăcere adîncă, totdeauna în cugetare, pomenind mereu ceasul morţii care vine (o, dacă şi noi, creştinii, am urma patimilor Mîntuitorului şi am cugeta că moartea noastră stă lîngă uşă), oftează şi deplîng clipa trecută şi pe cea viitoare a vieţii. Pe lîngă aceasta, profesează înfrînarea şi celibatul, dar să nu ia femei li se porunceşte prin sfat, nu prin lege. De aceea, în prezent se află un număr foarte mic din cei care ţin şi respectă această rînduială în întreaga regiune muhammedană. Căci, în afară de posturi — care nu uşor sînt acceptate de credinţă —, pentru a-şi păstra şi mai bine pudoarea[xxx] nevătămată, răsucesc mădularul ascuns, îl încuie cu un inel de fier sau de aramă de o greutate nu mică şi mai au de asemenea obiceiul a înfăşura pe deasupra *kiulahului*, adică a căciulii [1032], nişte lanţuri foarte grele, pînă la 12 funţi, în loc de turban, ca prin greutatea aceluia să aibă capul plecat spre piept, iar ochii aţintiţi în pămînt. Sînt foarte stăruitori în versificare şi poetică. Din aceste secte a provenit preaslăvitul versificator Neşri [1033], care după ce a scris foarte ritmic, / cu mare frumuseţe 303
şi artă, dar lucruri potrivnice rînduielilor lui Muhammed şi contrare legii din *Curan* şi hulitoare de Dumnezeu, după hotărîrea judecătorească a fost omorît prin jupuirea pielii **. Scrierile şi sentinţele lui sînt la aceşti dervişi într-o cinste nu mai mică decît *Curanul* însuşi. De aceea nici nu este la muhamme-

[x] legiuirile
[xx] mîhnire
[xxx] curăţenia

* V. fig. 35.
** Cp. P. Rycaut, *Istoria...*, p. 182.

секта их, ниже зело похвальны суть уставы тоя и религия. Сказуют, яко Календер бысть около 615 Гегиры года, паче же и сие в презрение его придают, яко во время, егда христиане у сарацын Иерусалим отяша, належащу до него большия части града защищению, пиян бысть. Протчее не отрицают, яко бысть ученый, премудрый и в врачевском художесвте искуснейший и протчими моральными добродетельми (кроме порока пиянства) украшенный и муж святейший, купно же и чудесами знаменитейшими.

Глава третия надесять

О секте дервишев *кадри* нарицаемых

Кадри. Сии имеют имя и уставы от *Абдул Кадри*, прозванием *Гилани*, иже родом бысть из Гилана, персидского града сущего близ Каспиского× моря. Гроб его обретается в Гаме (яже есть град Сирии, близ Алепа сущий) многими, яко баснословят, чудесы славный и от мухаммедан в великом почтении бывый. В которое время он живяше, сказати не могу, известно же есть, что наследники его по родовой линии даже до ныне в предреченном граде пребывающе, чин шеихства древнего оного Абдул Кадри содержат. Всея мухаммеданския области сея секты дервиши и иных монастырей шеихи из далечайшой Индии и Ефиопии, шеиха Гамы и гроб основателя своего посещати, купноже благословение и утверждние достоинства×× от него (шеиха) приимати приходят. Кроме святости и доброго жития, имже оная фамилия краситися мнится, есть и пребогата и зело великие имеет доходы. Сказуют бо, яко по всяк день от стяжаний монастыря своего собирают больше 400 талеров./
304 Читах некоего писателя христианского, который непщевал гробу сего Кадри быти в Вавилоне, обаче погрешил, зане гроб *Абдул Кадри Гиланского* без сумнения, якоже выше рехом, в *Гаме*, граде сирском славен обретается.

Правила же секты сея во истинну удивительные и к исполнению зело трудные и видятся человеку, аки бы подражати их невозможно. Егда кто в сей чин поставляется, шеих обыче давати тому в руки древо зеленое и глаголати: «Якоже иссыхает сие зеленое древо, аще плоть твоя не иссохнет, не возможеши укротити похоти ея и зеленеющей плоти душу всегда суху и бесплодну имети будеши». Чесо ради, кроме общих с другими дервишами канонов, в непрестанном посте и молитвах пребывают, да наипаче истончат плоть и бодцы похоти весьма да сокрушат.

Плясание некое по подобию танцования творит сим образо: В пяток к полуденным молитвам по обычаю собираются все в храм *текке* своего, где, скончав обычайные молитвы и поучение все купно (единому токмо шеиху на своем стоящу месту) извлачаются от одежд и едины токмо срамные уды

× Хвалынского
×× чина или звания

dani foarte slăvită secta lor, nici foarte lăudate rînduielile și religia ei. Și se spune că acest Kalender a fost pe la anul 615 al Hegirei. Spre disprețuirea lui se spune mai ales că în timpul cînd creștinii au luat Ierusalimul de la sarazini, în sarcina lui căzînd apărarea părții celei mai mari a cetății, era beat*. Cu toate acestea ei nu tăgăduiesc că a fost învățat, înțelept și foarte iscusit în meșteșugul doftoricesc și împodobit cu celelalte virtuți morale (afară de viciul beției), bărbat preasfînt și totodată foarte renumit prin minunile lui.

Capitolul al treisprezecelea

Despre secta dervișilor numiți *kadri* **

Kadri. Aceștia au numele și rînduielile de la *Abdul Kadri*, după poreclă *Ghilani* [1034], care era de origine din Ghilan, cetate persană ce se află lîngă Marea Caspică×. Mormîntul lui se află în *Hama* (cetate a Siriei, în apropiere de Alep), slăvit cu multe minuni, după cum băsnesc, și care a fost în mare cinste la muhammedani. În ce vreme a trăit el nu pot spune; se știe că succesorii lui în linie genealogică, petrecînd pînă acum în cetatea zisă mai înainte, dețin din vechime rangul de șeici ai acelui Abdul Kadri. Dervișii sectei acesteia din întreaga regiune muhammedană și șeicii altor mănăstiri din îndepărtata Indie și Etiopie vin să viziteze pe șeicul de Hama și mormîntul întemeietorului lor și să primească totodată de la acel șeic bincuvîntarea și confirmarea rangului×× lor. Afară de sfințenie și viețuire bună, cu care socotește această familie că este împodobită, ea este și foarte bogată și are venituri foarte mari. Căci spun că în fiecare zi adună din agonisirile mănăstirii lor mai mult de 400 de taleri. / Am citit un scriitor 304
creștin care socotea că mormîntul acestui Kadri este în Babilon***, însă a greșit, pentru că mormîntul lui *Abdul Kadri din Ghilan* se află neîndoielnic slăvit în *Hama*, cetatea Siriei, precum am zis mai sus.

Canoanele sectei acesteia sînt cu adevărat ciudate și foarte greu de împlinit și par omului cu neputință de urmat. Cînd cineva intră în acest cin, șeicul obișnuiește să-i dea în mîini un pom verde și să-i zică: „De nu se va usca trupul tău precum se usucă acest pom verde vei avea sufletul uscat și fără de rod". De aceea, afară de canoanele comune cu ale altor dervișí, petrec într-un post necontenit și în rugăciuni, ca să-și subție mai mult trupul și să zdrobească pe de-a-ntregul spinii poftei.

Ei au un joc asemănător dansului, pe care îl fac astfel: vineri, la rugăciunile de la amiază, se adună după obicei în templul lor *tekke*, unde, după ce săvîrșesc rugăciunile obișnuite și învățătura, se dezbracă toți de haine, acoperindu-și numai părțile rușinoase cu piei de oaie, își dezgolesc tot trupul

× Caspică [În rom. n-are sinonim — n.t.]
×× cinului sau calității

* Cp. P. Rycaut, *Istoria...*, p. 202.
** *Ibidem*, p. 198—200.
*** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 198.

овчими кожами прикрывше, всем телом обнажаются и кругом ставше всяк руки своя полагает на плечи другом исперва неспешно в округ двизатися и тихим гласом *Гу*, *Гу*, *Гу* (еже есть едино от имен божиих) восклицати начинают. В богатейших же монастырях и мусикию на инструменте *неи* реченном играюще употребляют. И тако чем долже кружатся, тем скоряе обращаются и оное *Гу* громчайшим гласом, аки бы лев рычал или дикий вол, ужасно ревут, ниже от оного престают плясания, дондеже оскудевшим силам, пену испущающе и по подобию бесноватых аки нечистым обяты духом, сами на землю, яко полумертвые повалятся. Нередко за великий труд, отворшейся ноздрей артерии, обильную кровь источают, нецыи же слабейших персей сущих из легкого со гласом *Гу* кровь на стену *текке* плююще, измещут. В котором случаи от шеиха записуются таковую кровь из легкого измещущии, яко совершенно и правильно службу свою и устав исполнившии. Чесо ради, взяв своим перстом кровь, имя дервиша того, от негоже оная (кровь) истече в память его, другимже в приклад написует. И тако един за другим на землю падающе, аще един токмо останется, долженствует плясати пену испущати и пот проли-
305 вати / дондеже и он последней упаде, якоже и протчии. Обучение сих дервишев зело часто смотрех, егда бех в Константинополе и хотя больше шести часов вертетися их не усмотрил, обаче за подлинно уведомлен, яко множайшие из них суть, которые чрез 24 часа непрестанно ни мало отдыхая, толь трудное и тяжкое оное продолжают плясание. Чесо ради и зело малочисленни суть сея секты дервиши: в Константинополе едину токмо *текке* имеют, близ врат *Балат* реченных, в которой *текке* николи же больше 15 или 20 дервишов бывати или бывших когда слышах.

Родися той, о немже рехом *Абдул Кадри* Гиланский в лето Гегиры 561, умре же в лето 651. В философии и протчих наставлениях учителя имел зело славного в науках *Абдул Муумина* Газского, егоже трудов обретаются некие арапские сочинения и потаенная некая тайнственная молитва, еяже никтоже от человек весть, кроме сея секты дервишев, они бо от начальника своего оную изучающе, чрез всю жизнь свою (кроме того времени, егда пляшут и когда телесною объяты бывают нуждою) губами шептати обычай имеют, так, что глас и слово николиже от других слышатися может. Действо же тоя молитвы сказуют быти, яко посредствием ея многие и различные небесные видения и божественные тайны умом и помыслом постигнути могут.

К тому всякий от них обязуется единою в год на четыредесять дней в особливую от других монастырьских заключитися хижину и чрез все оное время днем и нощию в молитвах и жесточайшом посте пребывати. В котором покаянии суще, егда отпочития ради успыпают и в оном сновидение некое узрят, по исшествии от того заключения шеиху объявляют. Иже сон оный толкуя, сновидца того или совершенна к своей службе, или еще несовершенна быти извествует. Аще совершен объявлен будет, тогда он от содружества всех и дервишев своих отлучается и в своей храмине накрыв главу *муракабе* (тако называют полу ризы дервишеския) и чело к персем приклонив, в непрестанном размышлении или умозрительстве божественных вещей всю жизнь свою, даже до смерти препровождает./

şi, stînd în jur (numai şeicul stă pe locul său), fiecare îşi pune mîinile pe umerii celuilalt şi încep, la început fără grabă, să se mişte în cerc spunînd cu glas lin: *Hu, Hu, Hu* (unul din numele lui Dumnezeu). În mănăstirile cele mai bogate folosesc şi muzica, cîntînd din instrumentul zis *nei*. Şi, astfel, cu cît mai mult umblă împrejur, cu atît mai repede se învîrtesc şi urlă înspăimîntător acel *Hu*, de parcă ar mugi un leu sau un bou sălbatic. Şi nu încetează jocul acela pînă cînd, slăbindu-le puterile, scoţînd spume ca îndrăciţii, cuprinşi parcă de un duh necurat, se prăbuşesc la pămînt aproape morţi. Adeseori, de mare osteneală, deschizîndu-se artera nărilor, le curge mult sînge şi unii, fiind mai slabi de piept, o dată cu strigătul *Hu* aruncă din plămîni sînge, scuipîndu-l pe zidul *tekke*. În acest caz cei ce aruncă un astfel de sînge din plămîni se înscriu printre cei ce şi-au îndeplinit perfect şi drept slujba şi rînduiala lor. De aceea, luînd sînge cu degetul, şeicul scrie numele dervişului dela care a curs (sîngele acela), spre pomenirea lui şi spre pilda altora. Şi astfel, căzînd la pămînt unul după altul, trebuie
să joace, să scoată spume şi să verse sudori / pînă cînd şi cel din urmă va 305
cădea ca şi ceilalţi. Am privit foarte des exerciţiul acestor dervişi cînd eram la Constantinopol şi, deşi n-am observat să se fi învîrtit mai mult de şase ceasuri, sînt informat temeinic că foarte mulţi dintre ei continuă acest joc atît de obositor şi greu 24 de ore neîntrerupt, fără a se odihni cît de puţin. De aceea, dervişii sectei acesteia sînt şi foarte puţini la număr: în Constantinopol au o singură *tekke*, aproape de porţile zise *Balat* [1035], în care *tekke* n-am auzit niciodată să fie mai mult de 15 sau 20 de dervişi, nici să fi fost cîndva.

Acel *Abdul Kadri* din Ghilan s-a născut în anul Hegirei 561 şi a murit în anul 651. În filosofie şi în celelalte îndrumări l-a avut ca dascăl pe *Abdul Muumin* din Gaza, foarte vestit în ştiinţe. Între operele lui se află compuneri arabe şi o rugăciune secretă pe care nimeni dintre oameni n-o cunoaşte, afară de dervişii acestei secte, căci ei, învăţînd-o de la căpetenia lor, toată viaţa (afară de timpul cînd joacă sau sînt cuprinşi de o necesitate trupească) au obiceiul s-o şoptească cu buzele în aşa fel, încît glasul şi cuvîntul să nu poată fi niciodată auzite de alţii. Ei spun că efectul acelei rugăciuni este că prin mijlocirea ei pot pătrunde multe şi felurite vedenii cereşti, iar cu mintea şi cu gîndul tainele cele dumnezeieşti [1036].

Pe lîngă acestea, fiecare dintre ei se obligă o dată pe an să se închidă într-o cocioabă, separată de celelalte mănăstireşti, timp de 40 zile şi tot timpul acela să petreacă zi şi noapte în rugăciuni şi în cel mai aspru post. Aflîndu-se în această pocăinţă, cînd adorm pentru a se odihni şi vor vedea în acel timp vreun vis oarecare, după ce ies din acea închisoare, îl descoperă şeicului. Acela, tîlcuind visul, îl declară pe cel ce l-a visat fie desăvîrşit în slujba sa, fie încă nedesăvîrşit. Dacă este declarat desăvîrşit, el se leapădă de tovărăşia tuturor şi de dervişii săi şi îşi petrece viaţa pînă la moarte în chilia sa, acoperindu-şi capul cu *murakabe* (astfel numesc poala hainei de derviş) [1037] şi plecînd fruntea spre pămînt, într-o necontenită cugetare şi contemplare a lucrurilor dumnezeieşti. /

3 06 *Глава четвертая надесять*

О дервишах *торлак* и *ебрибугари* нарицаемых

Торлаки. Торлаков исповедание издревле бысть равно, яко и *мевлевиев*, кроме круговертения и приятия мусикии в *текке* свою. Ныне же в Турецкой Империи сей дервишев чин престал быти, что во-первых султан Баиезид первый запретил и аще который сего исповедания девриш где-либо в империи его обрящется, убивати повелел. Вина толь жестокого указа султанского бысть, зане един некто от чина сего злым восшатавыйся намерением, егда султан в *джями* со славою[×] идяше, под подлогом прошения милостыни ближше приступил и нечаянно извлекши нож, *ганджар* им зовомый, в перси султана ударити покусился, но не улучив, токмо коня его прободе. Тако султану от нечаянныя беды погибелию коня своего спасшуся, дервиш оный от караульных воев пойман и абие обезглавлен бысть. И за сие единого безбожное злочинство, всю, якоже рехом, *торлаков* секту истребити и *текке* их везде в Империи Отманской закючити повелел.

Торлаки убо из монастырей своих изгнанны и рассыпаны бывше около страны иконийския, в лесах и горах собравшеся вселишася и многие разбои творити начаша, потом и опустошение велие Меньшой Асии нанесоша. Против которых определенные от султана несколько провинций паши всех весьма искорениша, иных убивше, иных же взявше и разными казньми умучивше так, что ныне ниже память их у турков остася. Зри сих историю пространно от нас написанную в *Описании возрастения двора отманского.*

Ебрибугари. Ебрибугари такожде секта в турецкой империи, колико я знаю, не обретается, обаче у персов зело славна процветает, о еяже первом основателе в преднаписанных уже рехом. Исповедание же их, хотя от самого *Накшбенди* начало восприят, обаче некие потом сей введе постановления вере мухаммеданской, мало согласующие, того ради *сунни* (то есть православные) мухаммедане оными возгнушавшеся истребиша. Персы же да во всех другим
307 мухаммеданам противны явятся, презельно / ту возлюбивше прияша.

Исповедуют же сии непрестанное и паче питагорическое молчание и великодушие в немже тишине[××] душевной состоятися глаголют. В монастыре своем и всякий особь в келии своей, ничтоже мирское соблюдают, кроме тех, яже приличествуют к довольствованию тончайшия жизни. Кроме обычайных молитв и *Рамазана*, повелевается им поститися в понеделок и четверток. Пачеже аще кто даже до смерти брашна лишится мученика быти веруют. Сказуют, яко сам той Ебрибугар по всяк год в четыре месяца единою тогкмо ядяше. Брашно же его не иное бысть, разве хлеб ячменный, оливы, мед и ягоды. Превеликую ересь имети от других непщуются, зане сказуют, яко странствование в Мекку никияже есть потребы или пользы, чистой бо души и от мирских вещей свободной самая келия Мекка есть и праведному и верному человеку весь свет есть *гарем*, храм Мекканский.

[×] со множеством воследствующих
[××] покою

Capitolul al paisprezecelea

Despre dervişii numiţi *torlak* şi *ebribuhari*

Torlacii. În vechime mărturisirea *torlacilor* [1038] a fost la fel cu a *mevlevilor*, afară de învîrtirea în cerc şi de acceptarea muzicii în *tekkelele* lor. În imperiul turcesc acest ordin de dervişi a încetat să mai existe, pentru că sultanul Baiazid I a fost primul care l-a interzis şi, dacă se afla undeva în imperiul lui un derviş de această confesiune, poruncea să fie ucis. Cauza acestui decret atît de aspru al sultanului a fost că un oarecare din acest ordin, tulburat de un gînd rău, pe cînd sultanul mergea la *djeami* cu slavă [x], sub pretextul că cere milostenie, s-a apropiat de el şi, pe neaşteptate, scoţînd un cuţit numit la ei *handjar* [1039], a încercat să-l lovească pe sultan în piept. Dar, nereuşind, i-a străpuns numai calul. Scăpînd sultanul de o nenorocire neaşteptată prin pierderea calului său, dervişul a fost prins de gardă şi decapitat pe loc. Iar pentru această faptă rea şi fără de Dumnezeu a unuia a poruncit, precum am zis, să se nimicească toată secta torlacilor şi să fie închise *tekkelele* lor pretutindeni în Imperiul Otoman.

Torlacii, fiind izgoniţi din mănăstirile lor şi împrăştiaţi în jurul ţării Iconia, s-au sălăşluit prin păduri şi munţi şi au început a face multe tîlhării, apoi chiar o pustiire mare în Asia Mică. Paşii cîtorva provincii, rînduiţi de sultan împotriva lor, i-au dezrădăcinat cu totul, pe unii omorîndu-i, iar pe alţii prinzîndu-i şi chinuindu-i cu multe cazne, aşa că nici pomenirea lor n-a mai rămas la turci. Vezi istoria acestora scrisă de noi pe larg în *Descrierea creşterii Curţii Otomane* [1040].

Ebribuhari *. Tot aşa, după cîte ştiu, o sectă *ebribuhari* [1041] nu se află în Imperiul Turcesc, însă la persani înfloreşte în chip admirabil. Despre primul ei întemeietor am mai spus în cele scrise mai înainte. Dar cu toate că mărturisirea lor şi-a luat început de la însuşi *Nakşbendi*, acesta a introdus ulterior nişte rînduieli care se potriveau prea puţin cu credinţa muhammedană. De aceea muhammedanii *sunni* (adică drept-slăvitorii), scîrbindu-se de acelea, au nimicit-o. Iar persanii, ca să se arate întru totul potrivnici muhammedanilor [1042], au acceptat-o, iubind-o / foarte mult. 307

Ei păzesc o necontenită tăcere, mai mare decît cea pitagoreică, şi o mărinimie în care spun că stă liniştea [xx] sufletească. În mănăstirea lor fiecare individ în parte nu păstrează în chilia sa nimic lumesc, afară de cele potrivite pentru o viaţă foarte precară. Afară de rugăciunile obişnuite şi de *Ramazan* li se porunceşte să postească lunea şi joia. Dacă se lipseşte cineva de mîncare pînă la moarte ei cred că este mucenic. Se spune că însuşi Ebribuhar acela, în fiecare an, mînca numai o dată la patru luni. Mîncarea lui nu era decît pîine de orz, măsline, miere şi struguri. Alţii socotesc că ei împărtăşesc un foarte mare eres, acela de a spune că pelerinajul la Mecca nu are nici un scop şi nu e de nici un folos, deoarece pentru un suflet curat şi liber de lucrurile lumeşti însăşi chilia este Mecca, iar pentru omul drept şi credincios toată lumea este *harem* [1043], adică templu meccan.

---

x cu suită mare
xx pacea

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 194—195.

Глава пятая надесять

О секте дервишев *едгеми* нарицаемых

Едгеми. Сии такожде названы суть от основателя своего *Ибрагима Едгими.* Отец сего плененный в царство абиссинское отведен бысть а оттуду в Каир заслан, где чрез долгое время при царе Каирском Абдулмелеке пребывая (ибо и слуга двора его учинен бысть) виде иногда царя во храме *Куран* прочитающа и с частым воздыханием таковая вещающа словеса: «О, боже! Ты даровал еси мне таковое разумение и премудрость да познаю и уразумею, яко ты попечение о мне имаши и яко воистинну под твоим есмь покровительством, того ради царство, сокровища и все мира сего благополучие во ничто вменяю, кроме твоея истинныя любве и повиновения[×], протчая вся суетна и посмеяния достойна сужду быти. Темже вся, яко вред души моей наводящая и истинному благополучию, принадлежащих к вечной жизни противная, всем сердцем и умом отвергаю. Всего мене к таковой слагаю философии, еяже обучением потом тебе угодити возмогу». Таже реченная самым делом совершил. Ибо /
308 оставя царство, с Ибрагимом сим слугою и с некиими другими от рабов своих, которые ему в таковой философии воследовати восхотеша, в Фиваидскую пустыню вселился и ко умерщвлению телесныя похоти всего себе вдал есть. Потом царю в пустыни умершу, шеихства честь наследил Ибрагим сей, который утвердив и укрепив секты правила и каноны, наипаче оную распространил и расширил.

Ныне сицевый дервишев чин в Империи Турецкой нигдеже обретается, в Персии же зело мнози суть. Вящшее их исповедание есть постом удручати тело, ничтоже ясти кроме хлеба ячменного, молитвы неусыпно деяти и поучения в наставление народа многажды творити. Одежды носят из худого сукна *аба* реченного, шапки, подобные иных дервишев шапкам имеют. Всегда в пустых местах и от содружества человеческого далече отлучившеся обитают. Сказывают о них, яко львов и тигров кротких творят и с ними в общих норах пребывают и с Енохом зело часто свидание имеют и от него божественные тайны и чудесная некая слышати удостояются и иная множайшая сим подобная непотребства и басни о житии и дивах сих дервишев обносятся. Но понеже персидскою ересию зараженны быти имеются, от *сунни* мухаммеданов яко баснотворцы и празднословцы судятся быти.

[×] службы

Capitolul al cincisprezecelea

Despre secta dervişilor numiţi *iedhemi**

Iedhemi. Aceştia sînt numiţi astfel după întemeietorul lor, *Ibrahim Iedhimi* [1044]. Tatăl acestuia, căzînd prizonier, a fost dus în împărăţia Abisiniei, iar de acolo exilat la Cairo. Acolo, petrecînd mult timp pe lîngă împăratul Cairului Abdulmelek (căci a fost făcut slujitor la curtea lui) [1045], [Ibrahim] vedea uneori pe împărat citind în templu *Curanul* şi cu suspinuri dese rostind astfel de cuvinte: „O, Dumnezeule! Tu mi-ai dăruit mie pricepere şi înţelepciune ca să cunosc şi să înţeleg că ai grijă de mine şi că sînt într-adevăr sub ocrotirea ta. De aceea împărăţia, comorile şi toată fericirea lumii acesteia le socotesc drept nimic. În afară de dragostea ta cea adevărată şi de supunere ˣ le socotesc pe toate drept deşertăciune şi vrednice de rîs. De aceea pe toate le resping cu toată inima şi mintea, ca pe unele care aduc vătămare sufletului meu şi adevăratei fericiri şi sînt potrivnice celor ce ţin de viaţa cea veşnică. Mă unesc total cu această filosofie prin a cărei deprindere voi putea să-ţi plac ţie". Şi cele spuse le-a făcut cu fapta. Căci, / părăsind împărăţia, s-a 308
sălăşluit în pustiul Tebaidei împreună cu acest slujitor Ibrahim şi cu alţi cîţiva dintre sclavii săi care au vrut să-i urmeze în această filosofie şi s-a dedat cu totul mortificării poftei trupeşti. Apoi, cînd împăratul a murit în pustie, cinstea de şeic a moştenit-o acest Ibrahim, care, aprobînd şi întărind regulile şi canoanele sectei, a răspîndit-o şi a extins-o şi mai mult.

În prezent un astfel de ordin de dervişi nu se află nicăieri în Imperiul Turcesc, dar în Persia sînt foarte mulţi. Profesiunea lor supremă este să-ţi asupreşti trupul cu postul, să nu mănînci nimic afară de pîine de orz, să faci rugăciuni necontenit şi să ţii de mai multe ori cuvîntări de învăţătură spre povăţuirea poporului. Îmbrăcămintea pe care o poartă este dintr-o stofă proastă numită *aba*, scufiile le au asemenea altor dervişi. Locuiesc totdeauna în locuri pustii, ţinîndu-se departe de tovărăşia oamenilor. Se spune despre ei că îmblînzesc lei şi tigri şi petrec împreună cu ei în aceleaşi vizuini şi că au foarte des întrevederi cu Enoh şi se învrednicesc a auzi de la el taine dumnezeieşti şi lucruri minunate. Foarte multe netrebnicii şi basne asemănătoare circulă despre viaţa şi minunăţiile acestor dervişi. Dar, fiindcă sînt molipsiţi de eresul persan [1046], sînt socotiţi de către muhammedanii *sunni* drept făuritori de basne şi flecari.

ˣ slujire

* P. Rycaut, *Istoria...*, 203—204.

Глава шестая надесять

О секте дервишев *гызреви* нарицаемых

Гызреви. Гызреви дервиши другим именем называются *дулдули.* Сии первого секты своея основателя галголют быти *Гызр*, который видится быти в *Святом Писании* Енох. Ибо священную историю, яже есть о Илии колесницею и коньми огненными на небо взятом предложивше в фабулу, утверджают, яко *Гызр* первее убиен бысть и потом в иное жизни состояние преложенный седьмию или яко иниии глаголют, пятию огненными коньми (которых коней
309 *Куран дулдул* называет) на небо взятся. Исповедуют же сии юродство / любве ради божия нищету и воздержание. О протчих мухаммедисма кондициях мало пекутся.

Секта сия чрез долгое время незнатна пребываше а имянно даже до дней султана Орхана, сына Отмана, первого отманского императора, к немуже пришед един от сих *дулдулов* или *гызров*, превелию у него получил честь и почтение. Предрече той аки изумлением и ентусиасмом объятый, яко будет время в неже некто из наследников его (Орхановых) обладати имеет странами теми, ихже наводняет[×] Нил, Евфрат и Тигр. Сия слышав Орхан, сказати повествуется, недостойна себе быти, да слуга такового человека божия наречется. Сказуют же, яко той в художестве химическом и в делании злата бысть зело искусный. Ибо он будучи премного убог, приходящих к себе восприятия ради религии, абие многим обогащаше златом, ни от когоже пенязя приемля. *Текке* свою (яже в Брусе есть) толь коштовну создал и множайшими доходами оную обогатил, яко и самое императорское сокровище, едва довольно было бы к созданию таковых к купле же и своим туне[××] дарованию. В Европе ныне не обретается и единый секты сея монастырь, кроме в Брусе сущего, где и гробище его благоговейно от турков и иностранных почитается. Обаче в Алепе и близ Вавилона и в иных асиатических и афрических странах сказуют их имети многие киновии.

Кроме сих, яже воспомянухом дервишеские секты мночжайшие сказуются быти в странах египетских, вавилонских и протчих асиатических частех от своих основателей прозванные. Но понеже имена сих едва сведома суть во Европе, убо о правилах и уставлениях их ничтоже имеем объявити, якоже *саади, омери, беирами, камбери* и протч., от нихже иные *Сааду* некоему, иные же *Омеру*, единому от четырех наследников Мухаммедовых, иные *Беираму* или *Беграми* и *Камберу*, основателем своим подражающе и их правила соблюдающе различные религии своея содержат уставы. Обаче зане все в том едином согласуются, яко воздержание и нищету равно исповедуют, самый чин потребует, да оставлше сия о дервишах общем некиим именем *абдал, уриан* и *будалла* называемых, нечто предложим./

[×] претекает
[××] безмездно

Capitolul al şaisprezecelea

Despre secta dervişilor numiţi *hîzrevi*

Hîzrevi. Dervişii *hîzrevi* se cheamă cu alt nume *dulduli* [1047]. Ei spun că primul întemeietor al sectei lor este *Hîzr*, care se vede a fi Enoh din *Sfînta Scriptură*. Căci, prefăcînd în poveste istoria sfîntă despre Ilie cel luat în căruţă şi cu caii de foc la cer, afirmă că *Hîzr* a fost mai întîi omorît şi apoi mutat într-o altă stare de viaţă, a fost luat la cer de către şapte sau, după cum spun alţii, de către cinci cai de foc (pe care cai *Curanul* îi numeşte *duldul*). Ei nevoiesc prin nebunie / pentru dragostea de Dumnezeu, sărăcie şi înfrînare. 309
De celelalte condiţii ale muhammedanismului se îngrijesc prea puţin.

Secta aceasta a rămas mult timp neînsemnată, şi anume pînă în zilele sultanului Orhan [1048], fiul lui Otman, primul împărat otoman *. Venind la el unul din aceşti *dulduli* sau *hîzri*, a obţinut foarte mare cinste şi respect. Cuprins de uimire şi entuziasm, acela a prezis că va veni vremea cînd unul dintre succesorii lui (ai lui Orhan) va stăpîni ţările pe care le scaldă[x] Nilul, Eufratul şi Tigrul. Se povesteşte că Orhan auzind acestea a spus că este nevrednic să se numească slugă a unui astfel de om al lui Dumnezeu. Şi mai spun că acela era foarte iscusit în arta chimiei şi în prelucrarea aurului. Căci, fiind foarte sărac, pe cei ce veneau la el ca să accepte religia îndată îi îmbogăţea cu aur, neluînd de la nimeni nici un ban. *Tekkea* sa (care este la Brusa) a făcut-o atît de preţioasă şi a îmbogăţit-o cu atît de multe venituri, încît nici visteria împăratului n-ar fi ajuns pentru un aşezămînt ca acesta, care cumpără şi dăruieşte fără plată[xx] la ai săi.

În prezent nu se află în Europa nici o mănăstire a sectei acesteia, afară de cea din Brusa, unde şi mormîntul lui e venerat cu evlavie de turci şi de străini. Dar în Alep şi lîngă Babilon, ca şi în alte ţări asiatice şi africane, se spune că au multe chinovii.

Afară de sectele de dervişi pomenite se spune că mai sînt foarte multe (poreclite după numele întemeietorilor lor) în ţările egiptene, babiloniene [1049] şi în alte părţi asiatice. Dar, cum numele acestora (ca *saadi, omeri, beirami, kamberi* şi altele) [1050] abia dacă sînt cunoscute în Europa, nu vom arăta nimic despre regulile şi rînduielile lor. Unii urmînd lui *Saad*, alţii lui *Omer* — unul dintre cei patru succesori ai lui Muhammed —, alţii lui *Beiram* sau *Behram* sau lui *Kamber*, întemeietorii lor, şi păzind rînduielile acelora, ţin diferite tipicuri ale religiei lor. Dar cum toţi concordă într-un singur lucru, şi anume că mărturisesc deopotrivă înfrînarea şi sărăcia, însăşi regula cere ca, lăsînd acestea, să spunem ceva despre dervişii numiţi cu un nume general *abdal, urian* şi *budalla*. /

---

[x] le străbate
[xx] pe degeaba

* P. Rycaut, *Istoria...,* 207–208.

О дервишах *абдал*, *уриан* нарицаемых

Абдал. Абдал, свойственне монаха знаменует, который ни жены, ни детей, ни братий, ни родителей, ниже единого сродника, друга, ни приятеля ниже иную кую-либо вещь, яже под обвинением имущества и к себе надлежательства содержится имети или стяжавати себе исповедует. Таковые *абдалы* из всякого дервишев чина, паче же и из простых мирских людей, едину токмо шапку и ризу дервишскую на ся возложив бывати обыкоша, которые взявшие от шеиха своего благословение, непрестанному до конца жизни своея вдаются странствованию.

Множайшие от сих, зане жен не имеют, в платоническую углубишася любовь, юже они чисту и бога ради от них бывати блядословно утверждают. Кийждо из них таковый взыскует себе отрочище дванадесяти или и больши лет сущее (его же *киочек* нарицают) и с ним вкупе спит, вкупе ходит и от единыя частицы хлеба вкушает, письмен того, пиитики и иных наук или художеств, которые сам знает, научает и яко родного сына (аще и иным образом, кто знает?) любит, соблюдает, питает и воскормляет. К сложению и воспеванию песней храбрых мужей дела изобразующих и стихов преизрядных зело прилежат. Сие едино, кроме правила протчих дервишев делати видятся, что дворы вельможей (которая вещь протчим дервишам по всему возбраненна есть) зело учащают. Из янычарских полков, ихже основателя *Гаджи Бекташ* быти рехом, мнози таковые происходят *абдалы*, которые в походах путников напаяти и янычарам в копании рвов [x] и делании осыпей труждающимся, студеную воду непрестанно приносити обычай имеют. Теже сложенным именем *Гаджи Бекташ абдали* и *Енгичери абдали* (то есть монах чина Бекташева и янычарскова) называются.

Уриан. Уриан свойственне знаменует «нагий» [xx], зане таковые дервиши или из чина некоего дервишеского, или и из простых мухаммеданов сотворшиися, повнегда мира и всех вещей мирских отвергутся и обнажаются всем
311 телом, завесивше токмо тайные части львовою или / леопардовою или тигровою, или овчею кожею. Глаголют же, яко человек из начала создан и от матере наг и без всякия одежды рожден есть. Того ради, аще кто хощет себе совершенного и истинного человека показати, долженствует в жизни поступати, якоже бысть во чреве матерне. Протчая же, яже потом человеку придашася, не суть ино, токмо препятия и помешательства к провождению естественныя жизни, юже аще кто достигнет, той и рай получити возможет. Зане веруют, яко ничтоже в мире, ничтоже на теле своем имевый вся в раи имети будет и вся духовно стяжать имать и ничтоже ему оскудеет. Сея секты превеликие суть чтители индийские мухаммеданы, которые едва не всю область мухаммеданскую странствующе проходят, о чем зри множайшая в последующей главе.

Будалла. Будалла, иже и *диване* и сложне *диване хода* нарицаются, то есть «О бозе юродствующии» или притворяющии себе пред людьми безумных и ума отступивших *(ентеон)* быти и сии от различных родов чело-

[x] валов
[xx] голый

Despre dervișii numiți *abdal* [și] *urian*

Abdal. Abdal[1051] înseamnă propriu-zis monah care mărturisește că nu are nici nevastă, nici copii, nici frați, nici părinți, nici vreo rubedenie, nici apropiat, nici prieten și că nici nu-și agonisește vreun lucru cuprins sub învinuirea de avere sau de proprietate. *Abdalii* de acest fel sînt de obicei din orice ordin de derviși, dar mai cu seamă dintre mireni, care-și pun numai scufia și haina de derviș și, luîndu-și binecuvîntarea de la șeicul lor, petrec într-o peregrinare necontenită pînă la sfîrșitul vieții.

Cei mai mulți dintre ei nu au femei și se cufundă în dragostea platonică, despre care afirmă în chip desfrînat că o fac curat și pentru Dumnezeu. Fiecare dintre acești își caută un băiat de doisprezece ani sau mai mare (pe care-l numesc *kiocek*) și doarme împreună cu el, umblă împreună, gustă din aceeași bucățică de pîine, îl învață pe acela literele, poetica și alte științe sau arte pe care le cunoaște și îl iubește ca pe un fiu al său (dacă și altfel, cine știe?), îl păzește, îl hrănește și-l povățuiește. Se străduiesc foarte la compunerea și interpretarea cîntecelor care descriu faptele bărbaților viteji și a versurilor frumoase. Singurul lucru care se vede că-l fac în afară de rînduiala celorlalți derviși este acela că frecventează foarte mult curțile demnitarilor (lucru interzis pretutindeni altor derviși). Din regimentele de ieniceri, al căror întemeietor am spus că este *Hadji Bektaș*, provin mulți *abdali* de acest fel, care au obiceiul în campanii să-i adape pe călători și să aducă apă rece ienicerilor care se ostenesc la săparea șanțurilor și la făcutul taluzurilor[×]. Cu un nume mai complet ei se numesc *Hadji Bektaș abdali* și *Ieniceri abdali* (adică monah din ordinul bektașilor și al ienicerilor).

Urian. Urian[1052] la propriu înseamnă gol[××], pentru că acest fel de derviși — ca și cei din alt ordin de derviși sau cei făcuți din simpli muhammedani cînd se leapădă de lume și de toate lucrurile lumești — se dezgolesc peste tot corpul, acoperind numai părțile ascunse cu o piele de leu, / de leopard, 311
de tigru sau de oaie. Ei spun că omul dintru început a fost zidit și e născut de mama sa gol și fără nici o îmbrăcăminte; de aceea, dacă cineva vrea să se arate om desăvîrșit și adevărat, trebuie să umble în viață așa cum a fost în pîntecele mamei. Iar cele ce s-au adăugat pe urmă omului nu sînt altceva decît piedici și stînjeniri pentru viața naturală, pe care dacă va realiza-o cineva poate să primească și raiul. Căci ei cred că cel ce n-a avut nimic în lume și nimic pe trupul său le va avea pe toate în rai și toate cele sufletești le va agonisi și nimic nu-i va lipsi. Foarte mari cinstitori ai acestei secte sînt muhammedanii din India, care peregrinînd cutreieră aproape toată regiunea muhammedană, despre care lucru vezi mai multe în capitolul următor.

Budalla. Budalla se mai numesc *divane* și complet *divane hoda*[1053], adică „nebuni pentru Hristos" sau care se prefac că sînt nebuni și ieșiți din minte în fața oamenilor (ἔνθεον)[1054]. Ei provin, de obicei, din diferite tagme

---

× valurilor
×× despuiat

вечеческих бывати обычай имети никиихже творят молитв, никиихже постов, ниже от иных за сие наказуются, пачеже ниже поносимы бывают. Веруют бо, яко таковых юродов обычайные молитвы и посты ангелы хранящие их исполняют пред богом. Иногда наги ходят, иногда же в драгоценных и шелковых одеждах, на торжищи, во дворе и в улицах являются, ибо что-либо от султана, везиря и иных вельмож воспросят, абие дается им, зане, аще кто непросящим им дал бы что или прияти всячески отрицаются, или аще приимут, абие повергают. Тако дражайшие взяв одежды, кому-либо щастие случится, отдают.

Никийже человеский сан× у благополучнейший сих отманцов наипаче непщеватися может, сим бо двор султанский и иных вельмож, паче же и самые внутренние чертоги, кроме женских обиталищ, всегда отверсты бывают. Николиже им вратник или страж вход запретити может. Сие токмо наблюдается, да не како буйства ради на людей камением вергут или иным каковым-либо повредят кого образом, что аще сотворят, абие уловляются и в *тымархана* (то есть целительный дом) отводятся и тамо дотоле удержаны бывают, дондеже в чувство и познание приидут. Егда таковые юроды недобросложная, несолгасная и без всякого последования кий-либо разум являющего буесловия
312 творят, тогда мухаммедане / обычай имеют те изречения замечати. Веруют бо, яко божию духу на них нашедшу произносят та, яже буесловят. И аще что потом случится, еже некое подобие и склонство к речениям таковего имеет, абие рассуждают, яко он то и то уже предрече, откуду велия им возрастает почесть.

Я сам, быв в Константинополи во дни славного оного везиря Чорлулы Али Паши, знах единого таковего юрода, емуже имя бе Мегеммед Еффенди, который обычай имеяше непрестанно у везиря денег просити, ихже взяв абие отхождаше на торжище и едину часть людем раздаваше, на другую же покупаше древянные чубуки (имиже табак курится) дешевейшие и толстейшие. Купя же, абие к султану идяше (бе тогда султан Агмед, тойже, иже и ныне владетельствует) и чубуки оные в дар ему приношаше. Но егда многажды он (юрод) то сотворил, вопрошен бысть иногда от султана, почто таковый дар ему приносит, зная добре, яко он (султан) табаку не курит. Отвеща юрод: «Сие чубуки купих за деньги, ихже у везиря твоего испросих и понеже не хощеши их к курению табака употребити, темже или тебе самого, или везиря твоего наказуй. Или аще сие тебе тягостно будет, повели мне и аз обоих так бити буду, донелиже исправитеся, лучше же и прилежнее государственные дела управляти начнете, инако бо или того, или другого погибель при дверех стоит».

Сие везирь услышав, положил во уме своем юрода того Мегеммеда Еффенди от среды истребити. Но он во утрешний день в конюшню везирскую пришед, конюшему грозно рече, глаголя: «Возьми коней сих отсюду, ибо прежде, неже мене везирь, господин твой от среды, якоже умыслил, истребит, иный приидет на место его, иже и над тобою и над сими коньми господствовати будет. Он же отселе о корабли, в немже плыти подобает, да попечется, кони бо в пути, который ему сотворити предлежит, ничтоже пользуют». Конюший убо слышав от *будаллы* таковое пророчество, без всякого замедления везирю донесе. Везирь же предречения юродова не мало убоявся, повелел его призвати к себе. Емуже явлшуся, везирь «Слышу, рече, яко ты денег потребуеши, хощеши ли, да толико тебе дам, елико довольно тебе будет?» Отвеща

× чин или состояние

de oameni şi nu fac nici un fel de rugăciuni sau posturi, dar pentru aceasta nu sînt pedepsiţi de alţii, nici nu sînt batjocoriţi. Căci ei cred că rugăciunile obişnuite şi posturile acestor nebuni le îndeplinesc înaintea lui Dumnezeu îngerii care-i păzesc pe ei. Uneori umblă goi, alteori se arată la tîrg, la curte şi pe uliţi în haine scumpe şi de mătase, pentru că, orice ar cere de la sultan, vizir sau alţi demnitari, îndată li se dă; dar, dacă cineva le-ar da ceva cînd ei nu cer, sau refuză să primească, sau, dacă primesc, îndată le aruncă. Astfel, dacă iau haine foarte preţioase, le dau cui va cădea norocul.

Nici un rang[×] omenesc nu poate fi socotit mai fericit decît al lor, mai ales la otomani; căci acestora le sînt totdeauna deschise la curtea sultanului şi a altor demnitari şi cămările cele mai dinlăuntru, în afară de locuinţele femeilor. Portarul sau gardianul nu le pot niciodată opri intrarea. Un singur lucru să ia seama, ca nu cumva, din nebunie, să arunce în oameni cu pietre sau să vatăme în vreun fel pe cineva, căci de vor face acest lucru îndată sînt prinşi şi duşi la *tîmarhan* (adică la casa de vindecare)[1055] şi sînt ţinuţi acolo pînă cînd îşi vin în simţire şi cunoştinţă. Cînd aceşti nebuni zic vorbe smintite, fără legătură între ele, nepotrivite şi fără nici un şir care să arate vreun sens,
muhammedanii / obişnuiesc să consemneze acele expresii. Căci ei cred că aceia 312
rostesc cele nebuneşte grăite pentru că a venit duhul lui Dumnezeu peste ei. Iar dacă pe urmă se va întîmpla ceva care să aibă vreo asemănare sau legătură cu zisele cuiva, îndată socotesc că acela a prezis cutare şi cutare lucru, de unde li se adaugă o mare cinste.

Eu însumi, fiind la Constantinopol în zilele slăvitului vizir Ciorlula Ali Paşa[1056], cunoşteam un asemenea nebun, numit Mehemmed effendi, care avea obiceiul să ceară necontenit bani de la vizir şi luîndu-i îndată pleca în piaţă şi o parte o împărţea oamenilor, iar de cealaltă cumpăra ciubuce de lemn (cu care se fumează tutun) din cele mai ieftine şi mai groase. Iar după ce le cumpăra, îndată mergea la sultan (era pe atunci sultan Ahmed, cel ce domneşte şi acum *)[1057] şi îi aducea în dar ciubucele acelea. După ce (nebunul) a făcut acest lucru de mai multe ori, a fost întrebat de sultan pentru ce îi aduce un astfel de dar, cunoscînd bine că el (sultanul) nu fumează tutun. Răspuns-a nebunul: „Aceste ciubuce le-am cumpărat cu banii pe care i-am cerut de la vizirul tău şi, pentru că nu vrei să le foloseşti la fumatul tutunului, atunci pedepseşte-te cu ele pe tine sau pe vizirul tău. Iar dacă-ţi vine greu, porunceşte-mi şi vă voi bate eu pe amîndoi pînă cînd vă veţi îndrepta şi veţi cîrmui mai bine şi mai cu sîrguinţă treburile împărăţiei, căci altfel vă pîndeşte pieirea pe unul sau pe celălalt".

Auzind acestea, vizirul şi-a pus în gînd să-l şteargă dintre cei vii pe acel nebun Mehemmed effendi. Dar acesta, venind a doua zi dimineaţă la grajdul vizirului, i-a vorbit ameninţător grăjdarului spunînd: „Ia caii aceştia de aici, căci mai înainte de a mă omorî vizirul, după cum a plănuit, va veni altul în locul lui, care va fi stăpîn şi peste tine, şi peste caii aceştia. Iar el să se îngrijească de corabia cu care va să plutească, căci în calea pe care o are de făcut caii nu folosesc la nimic". Auzind grăjdarul de la *budalla* o asemenea prorocire a dat de ştire fără zăbavă vizirului. Vizirul, temîndu-se foarte de prorocia nebunului, a poruncit să-l cheme la el. Şi cînd s-a arătat acela vizirul i-a spus: „Aud că vei cere bani; vrei să-ţi dau atît încît să-ţi ajungă?" Iar el a răspuns

× cin sau stare

* V. fig. 36.

он глаголя: «Давай дондеже даяния время есть и власть имееши». Везирь убо Али Паша повелел, да положат пред ним громаду сребряных денег, юрод же предстоящим покоевым приказал, да оточтут 150 ефимков, которые
313 по желанию его сочетше и в мешок / завязавше, по повелению везирскому ему отдаша. Он же взяв деньги и не благодарив везирю, из дому изыде и от внутрнего пристанища в Перу приплыв в дом некоего зело убогого человека (емуже бе дщерь прекрасная и время супружества ей уже настояло, обаче за нищету никтоже от ближних желаше ю в жену пояти) вниде и хозяину мешок той с деньгами, якоже бе завязанный и запечатанный даде, глаголя: «Се тебе деньги, яже в приданое дати и мужа дщери твоей обрести возможеши». Везирь за юродом оным своего некоего верного послал слугу, да бы следуя за ним смотрил, что он сделает с оными деньгами. Посланный убо от человека, емуже юрод деньги даде уведав, яко все деньги от него принял, случай оный, якоже бысть, везирю донес. Везирь же абие человека того к себе призвав вопросил, знал ли прежде юрода того. Емуже отвещавшу, яко николиже видел его, везирь паки вопросил человека, какова чина есть. Онже рече, яко человек зело убогий и в прошедшую нощь егда прискорбно размышляше, что бы мог сотворити, да бы дщерь уже возрастну сущу за мужа отдал, виде во сне человека (от негоже деньги принял) глаголюща к себе: «Утро везирь приданое по мерности дщери твоея довольное пошлет, тыже богу молися, да бы в низложении того султан не вельми жесток явился». В третий убо по сих день Али Паша с везирского достоинства низложенный без всякого ярости показания, в заточение × послан и там не по многом времени удавлен бысть.

Многая суть во истину сего *будаллы* удивительная дела и речения, но да не явимся паче меры таковыя бредни, нежартовным описывати пером конец оным сотворше, в глубочайшем молчании сокровенным судьбам божиим и непостижным, ниже истолковатися могущим, души человеческия да удивляемся действам.

Глава осьмая надесять

О дервишах *сеяг* нарицаемых

Сеяг. Дервиши *сеяг* не суть от различного некоего чина, но из всех чинов избираются таковые, которые бы *сеяг* исповедывали. *Сеяг* же знаменует странствовати в земли и страны чуждые и далекие и мир посещати. Сего исповедания
314 дервишев, хотя у арапов, турков/и персов немалое число есть, обаче у индийских мухаммедан толь мнози суть, яко сущие и в царстве турецком и в персидском и якоже слышах в африканском едва превосходят число обретающихся в самой токмо Индии.

О нихже преславное есть везиря Киоприлиоглы к везирю царя индийского ответствие. Егда убо уведомился великий царь индийский, яко отманский султан многие с немцами нещастливые имел баталии и все венгерское царство потерял по должности мухаммеданского благочестия повелел своему ве-

× ссылку

zicînd: „Dă pînă este vreme de dat şi ai putere". Deci a poruncit vizirul Ali Paşa ca să-i pună dinainte o movilă de bani de argint, dar nebunul a poruncit cămăraşilor prezenţi să-i numere 150 de taleri, pe care, numărîndu-i după dorinţa lui şi legîndu-i / într-o pungă, i-au dat-o după porunca vizirului. 13
Iar el, luînd banii fără să mulţumească vizirului, a ieşit din casă şi de la limanul cel dinlăuntru a plutit pînă în Pera, la casa unui om foarte sărac (care avea o fată frumoasă şi îi venise vremea de măritat, dar din cauza sărăciei nimeni din cei apropiaţi nu dorea s-o ia de nevastă), a intrat şi a dat gazdei punga cu bani, aşa cum era legată şi pecetluită, zicînd: „Iată bani pe care-i vei putea da ca zestre, găsind astfel bărbat fiicei tale". Vizirul trimisese după nebunul acela o slugă credincioasă să-l urmărească şi să vadă ce va face cu banii aceia. Trimisul, aflînd de la omul căruia nebunul îi dăduse banii că a primit de la el toţi acei bani, a spus vizirului cum s-a petrecut întîmplarea. Iar vizirul, chemînd îndată pe omul acela, l-a întrebat dacă-l cunoştea de mai dinainte pe nebun. Şi cînd i-a răspuns că nu-l văzuse niciodată vizirul iarăşi a întrebat pe om de ce stare este. Şi el a spus că e om foarte sărac şi că noaptea trecută, cînd se gîndea cu tristeţe ce-ar putea face ca să mărite fata, care era deja în vîrstă, a văzut în vis pe acel om (de la care a primit banii), grăind către dînsul: „Mîine dimineaţă vizirul îţi va trimite zestre suficientă pe măsura fiicei tale, iar tu roagă-te lui Dumnezeu ca la mazilirea lui sultanul să nu se arate prea aspru faţă de el". A treia zi Ali Paşa a fost mazilit din demnitatea de vizir, fără să i se arate vreo mînie şi a fost trimis în exil[x], unde nu după multă vreme a fost sugrumat.

Multe cu adevărat sînt faptele minunate şi spusele acestui *budalla*, dar, ca să nu se pară că descriem cu un condei prea lipsit de patimă asemenea aiureli, punînd capăt acelora, să ne minunăm într-o tăcere adîncă de judecăţile ascunse şi de nepătruns ale lui Dumnezeu şi de lucrările care nu pot fi explicate sufletului omenesc.

Capitolul al optsprezecelea

Despre dervişii numiţi *seiah*

Seiah. Dervişii *seiah* [1058] nu fac parte dintr-un ordin separat, ci se aleg din toate ordinele care mărturisesc *seiahul. Seiah* înseamnă a peregrina în pămînturi şi ţări străine şi îndepărtate şi a cutreiera lumea. Dervişii din această confesiune, deşi în număr destul de mare, la arabi, turci/şi persani, sînt atît de 314
mulţi la muhammedanii din India, încît cei din împărăţia turcească şi persană şi, precum am auzit, din cea africană abia depăşesc numărul celor ce se află numai în India.

Există despre ei un preaslăvit răspuns al vizirului Kioprilioglî către vizirul împăratului din India. Cînd a aflat marele împărat al Indiei că sultanul otoman a avut multe bătălii nenorocite cu nemţii şi a pierdut toată împărăţia ungară, din datoria evlaviei muhammedane a poruncit vizirului său să trimită

[x] surghiun

зирю к Киоприлиоглы, Белиград тогда облежащему, посланника и письмо послати, в котором изображаше, яко аще в сицевом случаи турскому императору в войску и в сокровищах нужда будет, да пошлет посланника своего и от царя его сколько угодно и потребно сокровища да возьмет. Киоприлиоглы убо, уклонно отписал к царю индийскому многое, якоже лепотствоваше, творя ему благодарение за таковую благочестия и доброхотства к отманскому роду склонность. Протчее приложил рещи, яко султан его тверду имущи от бога веру и надежду на пророка Мухаммеда, ни воев, ни сокровища потребует. Егда же посланник вопросил, аще что повелит словесно царю и везирю донести, Киоприлиоглы отвеща, не могло бы вящшее Империи алиотманской от индийского царя быти благодеяние, аще бы дервишам своим *сеяг* не попустил в империю отманскую странствовати. Ибо, кроме что милостыни просяще, великую денег собирают сумму, еще и оскудению хлеба причиною бывают. Но к предлежащему возвратимся.

Исповедание их. Из дервишев *сеяг* иные непрестанное до конца жизни своея, иные же определенное исповедуют[×] странствование. Предложивый убо себе сие, просит у шеиха своего позволения, да странствует, обещая себе *текке* своей во время десяти или двадесяти лет или без урочного лета числа дондеже жив будет, толикую сумму злата или жита, пшена сорочинского и проч. принести имуща. Получившу же ему отшествия позволение, записуют в монастырском архиве год и день отшествия его. И тако под жестокою основателя и пророка клятвою[××], яко непременно исполнити имать та, яже обещал есть, давше ему обещания и исповедания свидетельствующее рукописание, отпущают. Которыи страны и грады чуждые (невольно бо в индийском царстве милостыни просити) обходя, всеприлежно милостыню собирает.

Образ прошения милостыни. Образ же прошения их зело странен и едва
315 вероятен есть / не видевшим такового исповедания дервишев. Той бо *сеяг*, егда внидет в некий град или весь, наблюдает первее гражданов тех нравы, благочестие человеколюбие и сим противная. Аще убо усмотрит их, яко суть человеколюбивы и щедроподательны, вящшую сумму денег с оного града требовати во уме своем полагает. Аще же противно усмотрит, меньшую сумму предвосприемлет. И тако во дворе храма некоего или на некоем торжищном широком месте явився, предуставленную в себе с оного града денег сумму просити начинает, высоким воззывая гласом и глаголя: «О, боже, от твоея милости и невидимого сокровища прошу сто или тысящу (или что-либо просити предумыслил) золотых или ефимков или мер жита». И тако день и нощь на томже месте, где сперва явился, вопиющи пребывает, донелиже намеренную сумму от граждан и от протчих того града жителей соберет. И аще оная сумма в кратком времени не исполнится, во всю жизнь свою на том месте яко столп каменный стояти обязуется. Аще ли сумму исполнит, к судии града того приходит и пред ним собранные деньги счетши, свидетельствующее письмо вземлет, яко толико месяцов или годов в таковом граде и месте недвижим пребысть и яко толикую денег сумму от тамошних жителей испросил. Потом из оного града в иный отходит и тако из града во град преходя, дотоле странствует и милостыню собирает, дондеже исполнит обещанное число и назначенное совершит время, таже в свою *текке* возвращается. Где яко совершенного уже службу же и звание свое верно исполнившего

[×] восприемлют или совершают
[××] божбою

o scrisoare şi un sol la Kiopriliogli, care împresurase atunci Belgradul, în care arăta că dacă în această împrejurare împăratul turcilor va avea nevoie de oştire şi de vistierii să trimită un sol şi va lua de la împăratul său cît îi va plăcea şi de cît are nevoie. Kiopriliogli a răspuns ocolit împăratului din India, aducîndu-i multă mulţumire, după cum se cuvenea pentru un astfel de gest de dragoste şi bunăvoinţă faţă de neamul otoman. Dar el a adăugat că sultanul său, avînd credinţă fermă în Dumnezeu şi nădejde în prorocul Muhammed, nu cere nici oşteni, nici bani. Iar cînd solul l-a întrebat dacă-i porunceşte să ducă verbal vreo ştire împăratului şi vizirului Indiei, Kiopriliogli a răspuns că n-ar fi mai mare binefacere pentru Imperiul Aliotman din partea împăratului Indiei decît să nu mai îngăduie dervişilor *seiah* să peregrineze în Imperiul Otoman. Căci, în afară de faptul că cerînd milostenie adună o mare sumă de bani, ei mai sînt şi cauza lipsei de pîine. Să ne întoarcem însă la cele ce ne-am propus.

Mărturisirea lor. Dintre dervişii *seiah* unii urmează [×] o necontenită peregrinare * pînă la sfîrşitul vieţii, iar alţii pe un timp determinat. Cel ce şi-a propus acest lucru cere de la şeicul său încuviinţarea de a peregrina, făgăduind ca timp de zece sau douăzeci de ani sau un număr nedeterminat de ani, cît va fi viu, să aducă la *tekke*-a sa cutare sumă de aur, grîu, mei decorticat şi altele. Cînd primeşte încuviinţarea de plecare, înregistrează în arhiva mănăstirii anul şi ziua plecării. Şi astfel, cu jurămînt [××] aspru pe întemeietorul lor şi pe Profet că va îndeplini neapărat cele pe care le-a făgăduit, dîndu-i-se o scrisoare care atestă făgăduinţele şi mărturisirea lui, îl lasă să plece. Iar acela, cutreierînd ţări şi cetăţi străine (căci nu e voie a cerşi milostenie în Împărăţia Indiei), adună cu toată stăruinţa milostenie.

Chipul de cerşire a milosteniei. Chipul lor de cerşire e foarte ciudat şi
abia verosimil / pentru cel ce n-a văzut această sectă a dervişilor. Căci acel 315
seiah, cînd intră într-o cetate sau într-un sat, observă mai întîi moravurile acelor cetăţeni, evlavia, iubirea lor de oameni şi cele contrare acestora. Deci, dacă-i va observa că sînt oameni iubitori de aproapele şi darnici, îşi pune în gînd să ceară de la acea cetate o sumă mare de bani. Dacă va observa contrariul, va accepta o sumă mai mică. Şi astfel, aşezîndu-se în curtea unui templu sau într-un loc mai larg de tîrg, începe să ceară suma de bani pe care a stabilit-o de mai înainte în sine, strigînd cu glas mare şi zicînd: „O, Dumnezeule, de la mila ta şi din comoara ta cea nevăzută cer o sută sau o mie (sau altceva ce şi-a plănuit de mai înainte) de galbeni, taleri sau măsuri de grîu". Şi astfel petrece zi şi noapte în acelaşi loc, unde s-a arătat pentru prima dată, strigînd pînă cînd se va aduna de la cetăţenii şi de la locuitorii acelei cetăţi suma plănuită. Dacă suma nu se va completa în scurtă vreme, se obligă să stea toată viaţa sa în acel loc ca un stîlp de piatră. Iar dacă-şi face suma vine la judecătorul acelei cetăţi şi, numărînd banii adunaţi în faţa lui, ia o scrisoare care mărturiseşte că a petrecut atîtea luni sau ani nemişcat în cutare cetate sau loc şi că a cerşit atîta sumă de bani de la locuitorii de acolo. Apoi pleacă din acea cetate în alta şi astfel, mutîndu-se din cetate în cetate, peregrinează şi adună milostenie, pînă ce va completa numărul făgăduit şi va termina timpul sorocit, şi abia apoi se întoarce la *tekke*-a sa. Acolo este primit

[×] întreprind sau săvîrşesc
[××] cu legămînt
* V. fig. 30.

приемлют протчии и велию ему сотворше почесть, старейшины и *деде* (деда) титул дарствуют.

Неуверимое их терпение. Толь чудесная о таковых дервишах сказуют (мне бо сего видети не случися), яко и поятия ума человеческого и веру человеческую много превосходят. Утверждают бо, яко нецыи от них, егда предложенную в себе денег сумму просити начинают, едину ногу или едину руку подвысив, николиже опущают. И тако запяту бывшу крови обращению ˣ рука или нога весьма усыхает ему, обаче он несказанным некиим терпением и страданием, аки бы всякого чувства лишен был, усхнение и болезнь оную тяжчайшую, тако претерпевает, аки бы не в своем, но в чуждом теле зло оное свирепствовати непщевал. Иные восшед на скалу ˣˣ или столп превысокий,
316 зной, мокроту, мраз, вихорь и всякую воздушную лютость / чрез 30, 40 и множайшие годы непреодоленно претерпевают. Сия хотя читателю нашему, якоже и нам прежде, невероятна и вместо фабулы покажутся, но *Каири* пространнейший град свидетельством своим сие всячески истинно быти показует. В оном бо, яко три или четыре таковые столпники всегда бывают, ово граждане, ово пришельцы, все известно ведают. Обаче сему в Константинополе и в иных европских и асиатических градех Турецкой Империи подлежащих бывати не попущается, чесо же ради тако есть, не могох исследовати. Но о сектах дервишеских и чинах, яко видится, довольно уже рехом, убо ко исчислению ересей мухаммеданских приступим.

Глава девятая надесять

О ересях религии мухаммеданския в обществе

Во истинну удивления вещь достойна есть всех человек в религиях своих разнствие, несогласие и распря я наипаче у которых пространнейшая сотворися религия, у тех видим, яко и ереси и расколы множайшие произрастоша. И чем лучше наученный будет тоя религии народ, тем жесточайших и нечестивейших производит еретиков, что самое искусство и наставница история показует. Но мне иное есть, еже более удивительно быти видится, ибо яко истинна лжи сопротивляется и противно, ложь от истинны истребляется, ово натурально, ово морально дознаваем, а чтоб ложь воевала противу лжи диавол прельщал бы даивола, или к своему приводил бы заблуждению, како то может быти, не вижду, общее бо правило есть, яко противных таяжде есть вина. Например, николиже может истинна сопротивитися или противословити истинне. Ибо аще то было, едина от них не была бы истинна. Тако невозможно глаголю быти, да и ложь противословит лжи, зане едина от них, по нужде долженствовала бы не быти ложь. Ибо якоже между добром и злом среднее нечто, которое бы ни добро было ни зло, тако и между истинною и лжею, среднее что, которое бы ни истинна было, ни ложь, не дается. Ложь бо, по смотрению

ˣ прехождению по телу
ˣˣ каменистую гору

de ai lui ca un desăvîrşit care şi-a îndeplinit slujba şi chemarea sa cu credinţă şi, făcîndu-i-se mare cinste, cei mai bătrîni îi dăruiesc titlul de *dede* (bunic).

Răbdarea lor de necrezut. Atît de minunate lucruri se spun despre dervişii de acest fel (mie nu mi s-a întîmplat să văd acest lucru), încît depăşesc cu mult şi priceperea minţii omeneşti, şi credinţa omenească. Se afirmă că unii dintre ei, cînd încep să ceară suma pe care şi-au pus-o de mai înainte în gînd, ridică un picior sau o mînă şi nu le mai lasă în jos. Şi astfel, fiind împiedicată circulaţia ˣ sîngelui, mîna sau piciorul i se usucă de tot, dar el, cu o răbdare şi o suferinţă negrăită, de parcă ar fi lipsit de orice simţire, rabdă uscarea şi durerea aceea foarte grea ca şi cum ar socoti că răul bîntuie nu în trupul lui, ci într-unul străin. Alţii, urcîndu-se pe o stîncă ˣˣ sau pe un stîlp foarte înalt, rabdă neînvinşi arşiţa, umezeala, gerul, viforniţa şi orice asprime a vremii / timp de 30, 40 şi mai mulţi ani. Deşi acestea vor părea neverosimile 316
şi nişte poveşti cititorului nostru, ca şi nouă mai înainte, Cairo însuşi, cetate foarte întinsă, arată cu mărturia sa că acest lucru e cu totul adevărat. Căci toţi ştiu bine că în acea cetate sînt întotdeauna trei sau patru stîlpnici de acest fel, fie cetăţeni, fie venetici. Acest lucru nu este îngăduit să se facă în Constantinopol şi în alte cetăţi europene şi asiatice supuse Imperiului Turcesc; de ce este aşa n-am putut cerceta. Dar, după cum se vede, despre sectele şi ordinele de dervişi am vorbit de-ajuns. Să începem deci enumerarea ereziilor muhammedane.

Capitolul al nouăsprezecelea

Despre ereziile religiei muhammedane în general

Un lucru cu adevărat vrednic de mirare este deosebirea, dezacordul şi dezbinarea tuturor oamenilor în cele religioase, dar mai cu seamă la cei a căror religie a devenit mai răspîndită vedem că au apărut mai multe eresuri şi schisme. Cu cît mai instruit va fi poporul religiei aceleia, cu atît mai cumpliţi şi mai nelegiuiţi eretici produce, lucru pe care ni-l arată însăşi iscusita şi povăţuitoarea istorie. Pentru mine însă altceva pare mult mai de mirare: că adevărul se împotriveşte minciunii şi, invers, că minciuna se nimiceşte de către adevăr cunoaştem în mod fie natural, fie moral, dar cum se poate ca minciuna să se războiască împotriva minciunii şi diavolul să-l înşele pe diavol sau să-l tragă la rătăcirea sa? Nu văd cum, pentru că, după regula generală, cauza contrariilor [nu] este aceeaşi. De exemplu, adevărul nu poate niciodată să înfrunte sau să contrazică adevărul, căci dacă s-ar întîmpla aşa unul dintre ele n-ar fi adevăr. De aceea, spun că este cu neputinţă ca minciuna să contrazică minciuna, pentru că atunci una din ele ar trebui în mod necesar să nu fie minciună. Căci precum între bine şi rău nu există ceva intermediar care să nu fie nici bine, nici rău, tot aşa nici între adevăr şi minciună nu e ceva de mijloc, care să nu fie nici adevăr, nici minciună. În raport cu adevărul, min-

ˣ trecerea prin corp
ˣˣ munte stîncos

317 истинны не ино что, разве ничтоже и лишение вещи полагательной[×] / разуметися может. По смотрению же лжи двоякое знаменовала бы лишение, понеже ложь сама в себе ничтоже ино есть, разве лишение истинны. Откуду иный удивления раждается образ, сиречь, како изобретения и вымышления единого диавола (диавол бо всегда истинне сопротивляется и оную опровергнути непрестанно поучается), другий диавол может усиловатися разрушити, истребити и воничтожити? Чесо ради не малое мне видится быти зде сумнения место. Аще в истинной религии и вере о бозе (юже у христиан быти, якоже подобает, крепко содержим, веруем и знаем) многие и различные востают ереси, несть дивно, зане совершенно знаем, яко диавол богу, зло добру, ложь истинне всегда от самого начала противны, противоречивы и, якоже глаголатися обыче, не совозможны[××] суть, чесо ради требе есть и соблазнам случитися в христианех. У неверных же, ихже первое веры и религии деяния заблуждение есть, неверство и самая ересь, и действо самого диавола, якоже и сам *Куран* свидетельствует, глаголя: «Что есть молитва неверного, разве заблуждение и протч.» Что видети леть есть в религии мухаммеданской, юже диавольское порождение, паче же изверг быти, кто бы здравого сыи ума усумнился? (в нейже больше 70 ересей быти сами сочисляют мухаммедане), како, молю, разумети подобает, чтоб диавол диаволу учителем сотворился и един догматы своя вводящи и утверждающи, другого (догматы) разрушал бы, опровергал и истреблял? Ибо (якоже в присловии имеется) «Вран врану николиже избодает очи». Удивляется убо сему немощь ума моего, обаче что о сем удивлении рассуждаю вкратце изъявлю.

Заблуждения показание[×××] двояко есть: есть бо заблуждение воли, есть же заблуждение и неведения. Первым образом заблуждаем знающе и хотяще, о чем блаженный Августин из пииты Овидиа взяв, глаголет: «Вижду лучшая и утверждаю такова быти, хуждшая же избираю» (в додавании[××××] такового образа всеми силами общий супостат трудится). Вторым (образом) заблуждаем чрез некое сродное нам ума помрачение и безумство, еже теологи слепым невежеством нарицают, аз оное рекл бых натуральное[×××××] безумство, которое от скотства много нечто себе приобщает. И сказуют, яко оное страждут все неверные и еретики, которые николиже к свету и познанию истинны приити могут. Глаголю убо, яко христианские еретики заблуждают первым образом, мухаммеданские же вторым, той бо, иже не уразуме или не возможе
318 разумети, / подобен есть тому, который николиже слышал, николиже видел, ничтоже может бо знати или разумети, разве то, что чувством и умом поемлем. Сих убо слепое страждущих невежество, подобных глаголю быти американам и иным людем в далечайших мира странах обитающим, которые николиже пророка, апостола или проповедника Священного Евангелия или *Курана* и протч, слышаша. Подобных, глаголю, по елику до поятия и знания, а не до слуха надлежит. Ибо хотя сии, то есть мухаммедане, многажды слышаша Христа сына божия быти и бога и протч., обаче по елику до поятия и разумения тайнства надлежит, ни мало благополученйшии суть американов, николиже сего слышащих. О, скотства человеческого! О, тьмы под солнцем в

[×] чрез себе самую сущей
[××] вкупе стояти немогущие
[×××] вина, слово
[××××] приношении или предлагании
[×××××] природное

ciuna nu poate fi socotită altceva decît nimic şi / o lipsă a lucrului în sine[x]. 317
Iar în raport cu minciuna ea ar însemna o lipsă de două feluri, întrucît minciuna însăşi nu e în sine nimic altceva decît lipsa adevărului. De unde se naşte un alt fel de mirare: cum poate un diavol să silească, să strice, să nimicească şi să şteargă invenţiile şi născocirile altui diavol? (Căci diavolul totdeauna adevărului se împotriveşte şi se învaţă să-l răstoarne.) Iată de ce se pare că aici este nu puţin loc pentru îndoială. Faptul că în adevărata religie şi credinţă despre Dumnezeu (pe care o ţinem cu tărie, o credem şi o cunoaştem cum se cuvine că este la creştini) se ridică multe şi felurite erezii nu este de mirare, pentru că perfect ştim că totdeauna, de la început, au fost potrivnici diavolul lui Dumnezeu, răul — binelui, minciuna — adevărului, că se contrazic şi, după cum e obiceiul să se zică, nu sînt compatibili[xx], de aceea trebuie să şi fie sminteli printre creştini. Iar la cei necredincioşi prima rătăcire a credinţei şi a practicării religiei este necredinţa, erezia însăşi şi lucrarea diavolului însuşi, după cum mărturiseşte chiar *Curanul*, zicînd: „Ce este rugăciunea celui necredincios, decît rătăcire?" * etc. Acest lucru se poate vedea în religia muhammedană: că ea este un rod al diavolului, ba chiar un monstru, cine se poate îndoi din cei cu mintea sănătoasă? (Căci înşişi muhammedanii socotesc că în ea sînt mai mult de 70 de erezii [1059].) Dar cum este de înţeles, mă rog, faptul că un diavol s-a făcut dascăl al diavolului şi că unul introducînd şi afirmînd dogmele sale strică, respinge şi nimiceşte pe ale altuia? Căci (după zicală) „Corb la corb niciodată nu-şi scoate ochii". Se miră de acest lucru neputinţa minţii mele, dar voi arăta pe scurt cum judec eu despre această nedumerire.

Motivul[xxx] rătăcirii este de două feluri: există o rătăcire a voinţei şi o rătăcire a ignoranţei. În felul întîi, rătăcim cunoscînd şi vrînd, cum spune fericitul Augustin luînd din poetul Ovidiu: „Văd cele bune şi le afirm că sînt aşa, dar le aleg pe cele rele"** (de adăugat că vrăjmaşul îndeobşte se osteneşte din răsputeri să ne ofere[xxxx] acest mod). În al doilea fel, rătăcim printr-o întunecare a minţii proprie nouă şi printr-o nebunie pe care teologii o numesc ignoranţă oarbă, iar eu aş numi-o nebunie naturală[xxxxx], căci ea are mult din animalitate. Se spune că de ea pătimesc toţi necredincioşii şi ereticii, care nu pot niciodată veni la lumină şi la cunoştinţa adevărului. Aşadar, aş spune că ereticii creştini rătăcesc în felul întîi, iar cei muhammedani în al doilea, pentru
că oricine n-a înţeles sau n-a putut înţelege / este asemenea celui care n-a văzut 318
niciodată; el nu poate cunoaşte sau înţelege nimic din ceea ce percepem cu simţirea şi cu mintea. Datorită ignoranţei oarbe a acestor suferinzi, se spune că sînt asemenea americanilor şi altor oameni ce locuiesc în cele mai îndepărtate ţări ale lumii, care n-au auzit niciodată de proroc, apostol, propovăduitor al *Sfintei Evanghelii* sau al *Curanului* şi altele. Unii ca aceştia, zic, vin prin pricepere şi cunoaştere, iar nu prin auz. Dar deşi aceştia, adică muhammedanii, au auzit de multe ori că există Hristos Fiul lui Dumnezeu şi Dumnezeu şi altele, cît priveşte priceperea şi înţelegerea tainei nu sînt cu nimic mai fericiţi decît americanii care n-au auzit niciodată de acest lucru. O, dobitocie omenească! O, întuneric sub soarele care străluceşte la amiază. O, nenorocire!

---

[x] existent prin el însuşi
[xx] nu pot sta laolaltă
[xxx] vina, cauza
[xxxx] să ne propună sau să ne adauge
[xxxxx] firească

* *Coran*, IV, 142; VIII, 35.
** Augustin, *apud* Ovidiu, *Metamorphoses*, VII, 20.

полудни сияющим! О, неблагополучия! О, неприступные и неисследимые премудрости и воли божие! Он убо всем хощет спастися, всех к себе призывает, обаче мнози хотят слышати и не могут, мнози могут, и не хотят, мнози и могут, и хотят, но не брегут, мнози взываются, мало же избранных бывает». И ведущие больше, неведующие же меньше биени будут. Но сия иным в сих вещех искуснейшим оставлше, к нашему возвратимся предложению.

Ересь общим арапским речением называется *рафз* и *рафызат*, откуду еретик *рафазы* и с греческого наречия *гератыки* нарицается. Сего речения знаменованием аки *катексохин*, всех персов *рафазы*, то есть первейших еретиков (якоже мы рекли бы арианов) нечестивейших и в вере мухаммеднаской премного заблудивших протчие мухаммедане а наипаче турки именуют. Техже нарицати обычай имеют *кызылбаш*, то есть красноголовых, зане они всегда красною или пестрою шапкою главу покрывают, протчие же мухаммедане противно, все белую шапку[×] носити обычай имеют, кроме *мириов*, которые зеленую и черную (да от иных раззнанны будут) носят, о нихже пространно речеся в главе *О наследниках Мухаммедовых*, аще кто хощет, тамо да зрит.

Под сим убо генеральным *рафазы* именем множайшие иные, якоже выше рехом, между турками, арапами, персами и иными мухаммеданския области народами быша и ныне суть ереси. От которых числа некие, яже наипаче *Курановым* заповедем несогласовати видятся, зде изочтем и нижше, елико кратчае быти может, техже опиний разнство протоклуем. Ереси или от мнения, или от ересеначальника имя вземлющии и яже у них знаменитейшие
319 суть, / или, да истиннее речем, которые мы собрати возмогохом, суть сие: 1. *Рафазы*; 2. *Мунасыхы* (иже и *Гулули* нарицаются) 3. *Маалуми*; 4. *Ниметуллаги;* 4. *Мезакы;* 6. *Баягы;* 7. *Мусирри;* 8. *Ишракы;* 9. *Хаирети;* 10. *Муаммази;* 11. *Селиси;* 12. *Бекташи;* 13. *Кадызадели;* 14. *Мумсоюндурен*; 15. *Люты;* 16. *Гебри*; 17. *Терса;* 18. *Келбперест;* 19. *Гявперест, Бутперест* и *Мулхиди*. И сие убо суть ереси, ихже в настоящем времени и деле воспомнити возмогохом, которые для любопытного читателя уже толковати приступаем.

Глава двадесятая

О ереси *рафазы* зовомой яже всему персидскому роду от протчих мухаммедан причитается

Рафазы. Между персами и протчими мухаммеданы меньшия убо силы и ни во что вменяемые, многие суть несогласующие опинии, якоже в церемониях[××] и уставах церковных. Но тяжчайшие заблуждения у персов, арапы и турки и противным образом у сих персы назначают и анатеме предают.

В начале и первая распря[×××] о самой *Курана* книзе и ея тексте, многая бо в персидских *Куранах* потребуются, яже в турецких чтутся. Потребуются

[×] чалму
[××] обрядах
[×××] прение или несогласие

O, înțelepciune inaccesibilă și de necercetat și voință a lui Dumnezeu! Căci „el voiește ca toți să se mîntuiască" *, pe toți îi cheamă la sine, însă mulți vor să audă, și nu pot; mulți pot, și nu vor; mulți și pot, și vor, însă nu se îngrijesc, „mulți sînt chemați și puțini aleși" **. Iar cei ce cunosc vor fi bătuți mai mult, și cei ce nu cunosc mai puțin. Dar, lăsînd acestea altora mai iscusiți în asemenea lucruri, să ne întoarcem la expunerea noastră.

Eresul se numește cu un cuvînt arab îndeobște *rafz* și *rafîzat*, de unde ereticul e *rafazî*[1060] iar, în limba grecească se numește αἱρετικοί. Potrivit sensului acestui cuvînt, ca și κατ'ἐξοχήν, muhammedanii, dar mai cu seamă turcii, îi numesc pe toți persanii *rafazî*, adică primii eretici (cum le-am zice noi arienilor), cei mai nelegiuiți și foarte rătăciți în credința muhammedană. Mai obișnuiesc a-i numi pe aceia *kîzîlbaș* adică „capete roșii"[1061], pentru că ei își acoperă totdeauna capul cu un turban ˣ roșu sau pestriț, pe cînd ceilalți muhammedani, dimpotrivă, obișnuiesc să poarte turban alb, afară de [e]*miri*, care (ca să se deosebească de alții) poartă verde sau negru (despre care s-a spus mai pe larg în capitolul *Despre succesorii lui Muhammed* [1062]; de vrea cineva, să se uite acolo).

Sub acest nume general de *rafazî* au fost și sînt acum foarte multe eresuri, precum am spus mai sus, printre turci, arabi, persani și alte popoare din regiunea muhammedană. Din numărul acelora vom enumera aici unele care se văd a fi în mai mare dezacord cu poruncile *Curanului*, iar mai jos vom explica deosebirea opiniei acelora, cît se poate mai pe scurt. Eresurile care-și iau numele fie după credința fiecăruia, fie după eresiarh și care sînt mai însemnate la ei sau / (ca să spunem mai adevărat) pe care le-am putut culege 319
sînt acestea: 1. *Rafazî;* 2. *Munasîhî* (care se numesc și *Gululi*); 3. *Maalumi;* 4. *Nimetullahi;* 5. *Mezakî;* 6. *Baiagî;* 7. *Musirii;* 8. *Ișrakî;* 9. *Haireti;* 10. *Muammazi;* 11. *Selisi;* 12. *Bektași;* 13. *Kadîzadeli;* 14. *Mumsoiunduren;* 15. *Liutî;* 16. *Ghebri;* 17. *Tersa;* 18. *Kelbperest;* 19. *Ghiavperest, Butperest* și *Mulhidi*. Acestea, deci, sînt eresurile pe care am putut să ni le amintim în timpul și lucrarea de față și pe care începem a le explica cititorului curios.

Capitolul al douăzecelea

Despre eresul numit *rafazî*, care se atribuie de ceilalți muhammedani întregului neam persan

Rafazî. Între persani și ceilalți muhammedani sînt multe opinii care nu se potrivesc, dar de importanță mai mică și socotite drept nimicuri, ca acelea din ceremoniileˣˣ și datinile bisericești. Dar arabii și turcii afurisesc cele mai grave rătăciri ale persanilor, și la fel persanii pe ale celor dintîi.

Începutul și capul dezbinăriiˣˣˣ privește însăși cartea *Curanului* și textul ei, căci în *Curanele* persane lipsesc multe care se citesc în cele turcești.

ˣ cealma
ˣˣ rînduielile
ˣˣˣ disputei sau neînțelegerii

* *I Timotei*, 2, 4.
** *Matei*, 22, 14.

во правду все оные слова Мухаммедовы, яже о Ебубекире, Омере и Отмане глаголана быша. Турки укоряют персов, яко у них *Куран* искажен[×] есть и многие сентенции его отставлены, персы же злочинность[××] сию на турков превращают, глаголюще многая приложена быти чрез Ебубекира, Омера и Отмана, яже ниже бог повелел, ниже Мухаммед изрече когда и заключают совершенную быти ложь и изобретения всезлейших оных трех человеков. Утверждают персы *Куран* свой истинен быти, зане Мухаммед, егда бысть при конце жизни, единому Али приказал, да бы на разных хартиях, в разные времена изданные заповеди *Курановы*, по смерти его во едину книгу собрал, что и сотворил, якоже и книга *Мухаммедие* свидетельствует, которое место и мы из тояжде книги в главе *О Куране* приведохом, яко Али чрез три лета в собирании *Курановых* сентенций трудился. Турки на против утверждают,
320 яко природное и чистое учение *Куранво* Ебубекир / собрал и предал, емуже потом иные Мухаммедовы последоваша преемницы. Паки не согласуют в том: персы глаголют, яко *Куран* (егоже секретарь божий на небеси написал) написан бысть характиром *таалык* реченным, турки же веруют написанна быти письмены *несхи* зовомыми, которых и ныне в писании книг *Курана* употребляют.

Но неумолимая и вечная есть распря о законном Мухаммедовом во властительстве и халифстве наследнище. Турки глаголют, яко по Мухаммедову тестаменту, Ебубекир наследство восприял, по Ебубекирову тестаменту Омер, по Омерову тестаменту Отман, по Отманову тестаменту Али. Но персы все сие отвергают и трех оных во властительстве убо тиранов, в халифстве же еретиков безбожных и над самых атеистов горщих и свирепейших, жестокими поносят хулами, единого и самого Али утверждают быти обоего властительства, ово политического, ово церковного законного наследника, седалища же пророческого и преимущества того стяжателя. Чесо ради, аще кто из христиан или жидов у персов мухаммедисм восприимет, во-первых повелевается ему, да отвержется своея религии, таже Ебубекиру, Омеру и Отману *ланет*, то есть анатему пред всем народом да изречет и потом исповедание веры сим да сотворит образом: *Ла иллаги, илла Аллаг, Мухаммеду резул Уллаг ве Али халифуллаг*, то есть «Несть бог кроме бога, Мухаммеда есть пророк божий и Али наместник божий» (то есть в земном властительстве).

К тому *минаре*, сиречь высокие оные при храмех башни непотребны[×××] быти глаголют, паче же посмеяния достойны, чесо ради в поношение Ебубекирово глаголют, яко *минаре* оные суть тайный уд его (Ебубекиров), на негоже турки восходяще, протчих к томужде призывают содругов и иные множайшие хулы на протчих двух наследников и их воследователей произносят. Подобно у турков персы за нечистых имеются, зане егда *абдест* творят, на голую ногу *мест* токмо делают (чтоже есть *мест* в главе *О намазе* уже протолковася); турки же ноги своя обильною измывают водою. Паки персы в домех своих украшения ради персоны и образы человеческие и животных приемлют, что у турков есть нечестивых и неверных дело. Словом окончаю, толикая есть между сими нациями противность и вражда, яко едина другую над идолопоклонников и атеистов горшую быти вменяет. Чесо ради от обоея
321 страны / муфтиев таковая дается *фетва* (судейская сентенция[××××]), аще кто мухаммеданин турчин, арап и всякий, сиречь от числа тех, которые *сунни*, то есть православные нарицаются, единого неверного, якоже христианина,

---

[×] испорчен
[××] преступление
[×××] ненужны
[××××] изречение

Lipsesc într-adevăr toate cuvintele lui Muhammed grăite despre Ebubekir, Omer şi Otman. Turcii îi învinuiesc pe persani că la ei *Curanul* e denaturat [x] şi că multe sentinţe ale lui sînt înlăturate. Persanii întorc această nelegiuire[xx] asupra turcilor, zicînd că Ebubekir, Omer şi Otman au adăugat multe pe care nici Dumnezeu nu le-a poruncit, nici Muhammed nu le-a rostit cîndva şi deduc că acestea sînt întru totul minciuni şi născociri ale celor trei oameni prearăi. Persanii afirmă că numai *Curanul* lor e adevărat, pentru că Muhammed, cînd a fost la sfîrşitul vieţii, doar lui Ali i-a poruncit să adune după moartea lui într-o singură carte poruncile *Curanului* însemnate în diferite timpuri pe diferite hîrtii, ceea ce a şi făcut, după cum mărturiseşte şi cartea *Muhammedie*. Am citit şi noi în această carte, într-un loc din capitolul despre *Curan*, că Ali s-a ostenit trei ani cu culegerea sentinţelor *Curanului*. Turcii afirmă, dimpotrivă, că învăţătura firească şi curată a *Curanului* a adunat-o / şi a predat-o Ebubekir, căruia i-au urmat alţi succesori ai lui Muhammed. De asemenea, nu sînt de acord în altceva: persanii spun că a fost scris *Curanul* 320
(pe care secretarul lui Dumnezeu l-a scris în cer) cu caracterele zise *taalîk* [1063], iar turcii cred că este scris cu literele numite *neshi* [1064], pe care le întrebuinţează şi acum la copierea cărţilor *Curanului*.

Dar nepotolită şi veşnică este cearta despre succesorul legitim al lui Muhammed la domnie şi califat. Turcii spun că după testamentul lui Muhammed succesiunea a preluat-o Ebubekir, după testamentul lui Ebubekir — Omer, după testamentul lui Omer — Otman, după testamentul lui Otman — Ali. Dar persanii resping toate acestea şi batjocoresc cu hule aspre pe cei trei tirani întru domnie şi eretici fără Dumnezeu întru califat, mai răi şi mai cumpliţi decît ateii, afirmînd că numai Ali este moştenitor legitim al ambelor puteri, şi politică, şi bisericească, şi deţinător al scaunului prorocesc şi al întîietăţii aceleia. De aceea, dacă cineva dintre creştini sau iudei va primi muhammedanismul la persani, mai întîi i se porunceşte să se lepede de religia sa şi să rostească *lanet*, adică anatema asupra lui Ebubekir, Omer şi Otman în faţa întregului popor, şi abia după aceea să facă mărturisirea credinţei aşa: *La illahi illa Allah, Muhammedu rezul Ullah ve Ali halifullah*, adică „Nu este dumnezeu afară de Dumnezeu, Muhammed este prorocul lui Dumnezeu şi Ali locţiitorul lui Dumnezeu" (în domnia pămînteană) [1065].

Pe lîngă aceasta spun că *minare*, adică turnurile cele înalte de pe lîngă temple, nu sînt necesare[xxx], ba chiar că merită batjocură; de aceea rîzînd de Ebubekir spun că acele *minare* sînt mădularul lui tainic (al lui Ebubekir), pe care urcîndu-se turcii, îi cheamă la acelaşi lucru şi pe ceilalţi tovarăşi şi rostesc multe alte hule asupra celorlalţi doi succesori şi asupra urmaşilor lor. Tot aşa la turci persanii sînt socotiţi necuraţi, pentru că atunci cînd fac *abdest* pe piciorul gol, fac numai pe *mest* (s-a explicat ce este *mest* în capitolul *Despre namaz*) [1066]; turcii însă îşi spală picioarele cu apă multă. Iarăşi, persanii pentru înfrumuseţarea caselor acceptă feţe şi chipuri de om şi animale, lucru care la turci este o faptă de nelegiuiţi şi necredincioşi. Ca să închei cu un cuvînt, atîta ură şi duşmănie este între aceste naţii, încît se socoteşte una pe alta drept mai rea decît închinătorii de idoli şi ateii. De aceea, muftiii ambelor / ţări [1067] au dat această *fetvă* (sentinţă[xxxx] judecătorească): „Dacă 321
vreun muhammedan — turc, arab sau oricare — din numărul celor ce se numesc *sunni*, adică drept-slăvitori, într-un război drept, adică făcut pentru

[x] stricat
[xx] fărădelege
[xxx] trebuitoare
[xxxx] hotărîre

жида, паче же идолопоклонника на законной брани, то есть егда бывает за умножение веры, убиет, той мухаммеданин имать быти *гази*, то есть витязь в рай определенный. Аще же сам от неприятеля убиет будет, тогда имать быти *шегид*, то есть мученик, равным образом рай наследити имущий. Аще ли же убиет единого от персов, толикое получит воздаяние, коликое имел бы получити за седмьдесять иных неверных, руками его убиенных. Но противно, аще сам от персидянина убиет будет, седмьдесять крат славнейший и богу любезнейший мученик быти имать. Равная сим и персы о своих витязех и мучениках непщуют. И сия убо о сей ереси в настоящем довольна да будут, аще же доброхотный читатель множайшая видети желает, да прочтет нотации × наше на *Историю возрастения двора отманского*, где много куриозных и слышанию сладостных обрящет вещей.

Глава двадесять первая

О ереси *мунасух* нарицаемой

Ереси *мунасух* последователи называются *мунасыхы* и *гулули*, что свойственно знаменует преселение а наипаче души от тела в тело, которая (ересь) ничимже разнствует от Питагоровой *метемпсихозис* ××. Откуду сию опинию восприяли мухаммедане знать не могу, разве от иудей, ихже множайшая часть а наипаче из Константинопольских, Тессалонишских и Египетских твердо веруют бывати душ преселению. Протчее и самые мудрецы турецкие (не вем бо суть ли у арапов и персов сея опинии последователи) не срамляются глаголати, яко есть душ преселение, обаче иным теологствования образом. Но первее речем о самом метемпсихосеос голом исповедании.

Сказуют убо сии, яко душа человеческая по разлучении от тела, ниже во ад, ниже в рай (якоже от иных мухаммедан веруется) преносится, но по
3*2 злочинностям и злобной умирающего человека сердечной / склонности в бессловесные животны, в скоты, в звери, в драконы, в змии и протч. преселяется. Например, аще кто в житии бысть обжирца ненасытный чуждых столов беззову хлебоядца, такового душа преселяется в свинию, страстолюбивого же и блудодея в коня, ненавистника и клеветника во пса, терпеливого и глупого в осла, кроткого в агнца, сильного и крепкого во льва, тигра и протч. лакомого и ненастыного в волка, человекоубийцы в змия, дракона и им подобных, татя в *илакс* (есть животно между волком и лисицею среднее, в ухищрении же обоих превышающее); коварного и лстивого в лисицу и тако по ряду о протчих разумети подобает. Пожив же душа оная в животне, в неже вселилася (чрез все бо животна того в живых пребывание вместо казни удержана в нем бывает), потом в иное животно преходит, донелиже время 33 333 лет исполнит. Которое

× назнаменания или краткие записки
×× есть преселение души от единого в другое тело

răspîndirea credinţei, va omorî un necredincios, deci un creştin sau iudeu şi mai cu seamă un închinător de idoli, acel muhammedan va fi *gazi* [1068], adică un viteaz rînduit în rai. Dacă va fi ucis de inamic, atunci va fi *şehid* [1069], adică mucenic, moştenind şi el raiul. Iar dacă va ucide un persan va căpăta atîta răsplătire cît ar fi avut să primească pentru şaptezeci de alţi necredincioşi omorîţi de mîinile lui. Dacă, dimpotrivă, el va fi omorît de un persan, va fi mucenic de şaptezeci de ori mai slăvit şi mai plăcut lui Dumnezeu". La fel socotesc persanii despre vitejii şi mucenicii lor. Ajungă deci acestea în cele de faţă despre eresul amintit; iar dacă cititorul binevoitor doreşte să vadă mai multe să citească adnotările ˣ noastre la *Istoria creşterii Curţii Otomane*, unde va afla multe lucruri curioase şi plăcute auzului *.

Capitolul al douăzeci şi unulea

Despre eresul numit *munasuh* **

Adepţii eresului *munasuh* [1070] se numesc *munasîhî* şi *hululi*, lucru care înseamnă propriu-zis strămutare, dar mai cu seamă a sufletului din trup în trup, (eres) care cu nimic nu se deosebeşte de μετεμψύχωσις ˣˣ a lui Pitagora***. De unde au luat muhammedanii această opinie nu pot şti, probabil de la iudei, din care cea mai mare parte, dar mai cu seamă cei din Constantinopol, Tesalonic şi Egipt, cred ferm că există strămutarea sufletelor. Chiar înţelepţii turci (nu ştiu dacă şi la arabi sau persani sînt adepţi ai opiniei acesteia) nu se ruşinează să spună că există strămutarea sufletului, dar printr-un alt fel de teologhisire. Să spunem însă mai întîi despre mărturisirea însăşi a metempsihosei.

Spun deci aceştia că sufletul omenesc după despărţirea de trup nu este dus nici în iad, nici în rai (precum se crede de alţi muhammedani), ci, după faptele rele şi înclinaţia spre rău a inimii omului muribund,/ se mută în 322
animale necuvîntătoare, în fiare, în balauri, în şerpi şi altele. De exemplu, dacă cineva a fost în viaţă un mîncău fără saţ, un mîncător nepoftit de pîine pe la mesele străine, sufletul lui se mută într-un porc; al unui iubitor de plăceri şi desfrînat — într-un cal; al unui duşmănos clevetitor — într-un cîine; al unui răbdător şi prost — într-un măgar; al unui blînd — într-un miel; al unui puternic şi tare — într-un leu, în tigru şi altele; lacomul şi nesăţiosul — în lup; ucigaşii de oameni — în şarpe, balaur şi cele asemenea lor; hoţul — în ὕλαξ (este o vieţuitoare, [corcitură] între lup şi vulpe, care îi depăşeşte pe amîndoi în şiretenie) [1071]; perfidul şi linguşitorul — în vulpe, şi aşa rînd pe rînd se cuvine să înţelegem despre toţi. Şi trăind sufletul acela în animalul în care s-a sălăşluit (cît timp trăieşte animalul acela e reţinut în el ca pedeapsă), trece apoi în alt animal pînă cînd va împlini 33 333 de ani [1072].

ˣ notiţe sau scurte însemnări
ˣˣ adică strămutarea sufletului dintr-un trup în altul

* D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 3, ann. *y*.
** Cp. Ludovico Marracci, *Prodromi ad Refutationem Alcorani pars tertia*, cap. XXV şi urm.
*** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 183–185.

время скончав, паки в человека некоего входит, иже одарен есть благими нравы и всякими добродетельми украшен и в нем пребывая, честное, праведное и по всему доброе, похвальное и чистое провождает житие. Таже ему умершу, не рай стяжавати веруют, но в первое благополучия состояние отводитися утверждают. Состояние же древнего оного благополучия не иное быти глаголют, кроме первого оного божественного сияния, из егоже частиц баснословят от бога созданны быти души человеческие. Но аще во время 33 333 лет злочестивая оная душа, ниже в самых животнах пребывая покается, даже до конца мира, егоже они непредельна и мало не бесконечна быти утверждают, никако же в человека преселитися может, но всегда в бесчестнейших и лютейших зверях пребывать имеет и лишением словесности, свойственным же зверем оным глупством и лютостию, аки тяжчайшею и несносною казнию за соделанные древле грехи мучима будет.

Еще веруют они, яко в означенную времене долготу всяких вещей обращение и к первому своему состоянию пришествие бывает. Случися мне единого от секты ереси сея слышати глаголюща: «О, княже, поверь мне, яко прежде 33 333 лет ты и я и протчие все, зде нам предстоящие, подобным образом и на томже месте сидехом, таяжде, яже ныне разглагольствуем, беседовахом и тожде дружество и любовное обходительство имехом и стан сей (бехом бо при обозе в последнем противу кесаря походе), егоже ныне
323 видим, и поход, егоже ныне творим, тож и тогда творихом»./ Емуже ничтоже ино отвещах, кроме сего, да верит мне, яко ничтоже таковое памятствую.

И сия убо есть простая сих еретиков опиния. Другий же образ ея (егоже от множайших ученнейших турков прията быти вышше рехом) таковым усмотряется чином: глаголют бо, яко бог, прежде неже в *Арафе* мучити будет души грешные, налагает им казни, ихже гробные нарицают (о которых в главе *О аде* речеся довольно), но понеже милость божия хощет не толь жестоко с оными поступати душами, не гробными казньми, но сим в плоти животных преселением мучит и очищает так, что не требе к тому им ни чрез гробища, ни чрез *Араф* от скверн греховных в ново очищатися. Сие мнение явно и без всякого страха у константинополитанов исповедуемо быти может. Первая же опиния и запрещенна и наказанию подлежащая быти судится.

Глава двадесять вторая

О ереси *маалуми* нарицаемой

Маалуми. Маалуми именем знаменуется ведущий или в науках искусный. Сии бо исповедуют, яко человеку чистый ум имущему, ничтоже есть, чтоб несведомо или непознанно или сокровенно, или от знания его утаенно могло быти. И не токмо натуральные вещи иным к познанию зело трудные и невозможные, но и божественные все от века сокровенные тайны и самого бога всех творца, каков есть в себе познанием и разумом совершенно постизают. Паче же утверждают, яко таковые человецы ума действом явсвтеннее вся

Isprăvind această vreme, intră iarăşi în oarecare om, înzestrat cu bune moravuri şi împodobit cu toate faptele cele bune şi, petrecînd în el, duce o viaţă cinstită, dreaptă, bună în toate, lăudabilă şi curată. Cînd moare, ei cred că nu dobîndeşte raiul, ci spun că este dus la prima stare de fericire. Iar starea fericirii dintîi spun că nu este altceva decît acea primă strălucire dumnezeiască din ale cărei particule băsnesc că au fost făcute de Dumnezeu sufletele omeneşti. Dar dacă în timpul celor 33 333 de ani sufletul acela nelegiuit nici petrecînd în animale nu se va pocăi, pînă la sfîrşitul lumii — despre care afirmă că este nehotărît şi aproape infinit — nu se poate nicicum muta în om, ci va petrece totdeauna în cele mai scîrboase şi mai cumplite fiare şi va fi chinuit cu lipsa de cuvîntare şi cu tîmpenia şi cruzimea proprie acelor fiare, ca cea mai grea şi insuportabilă pedeapsă pentru păcatele făcute demult.

Mai cred ei că în durata de timp însemnată se produce o transformare şi o revenire a tuturor lucrurilor la starea lor dintîi. Mi s-a întîmplat să aud vorbind pe unul din secta acestei erezii: „O, principe, crede-mă că acum 33 333 de ani tu, eu şi toţi ceilalţi care sînt de faţă şedeam la fel şi în acelaşi loc şi vorbeam şi atunci tot acestea pe care le vorbim şi acum şi aveam aceeaşi prietenie şi aceeaşi comportare afectuoasă chiar în tabăra aceasta pe care o vedem acum (căci eram în tabără, în ultima campanie împotriva Cezarului) [1073] şi făceam atunci campania pe care o facem acum"./ Dar eu nu i-am răspuns altceva 323
decît că să mă creadă că nu-mi aduc aminte de nimic asemănător.

Iată, aşadar, opinia simplă a acestor eretici. Iar cealaltă variantă a ei (acceptată de cei mai mulţi dintre savanţii turci, după cum am spus mai sus) se construieşte în chipul următor: zic ei că Dumnezeu, mai înainte de a chinui sufletele celor păcătoşi în *Araf*, le impune pedepse pe care le numesc „de mormînt" (despre care s-a vorbit îndeajuns în capitolul *Despre iad*) [1074]. Dar cum mila lui Dumnezeu vrea să se poarte cu acele suflete nu atît de aspru, nu cu pedepsele „de mormînt", le munceşte şi le curăţă în aşa fel, cu această mutare în trupurile animalelor, încît ele nu mai au nevoie să se curăţească din nou nici prin mormînt, nici prin *Araf* de întinăciunile păcătoase. Această părere poate fi mărturisită la constantinopolitani descoperit şi fără nici o teamă. Dar prima opinie e interzisă şi e socotită drept una ce cade sub pedeapsă.

Capitolul al douăzeci şi doilea

Despre eresul numit *maalumi*

Maalumi. *Maalumi* [1075] este numit cel care cunoaşte sau cel iscusit în ştiinţă. Aceştia mărturisesc că pentru omul care are mintea curată nu există nimic care să nu-i poată fi cunoscut, nimic neştiut, ascuns sau tăinuit de cunoaşterea lui. Şi nu numai lucrurile naturale, care sînt pentru unii foarte grele şi cu neputinţă de cunoscut, le pătrund ei în chip desăvîrşit cu aflarea şi cu înţelegerea, ci şi pe cele dumnezeieşti toate, tainele cele ascunse din veac şi pe însuşi Dumnezeu, creatorul tuturor, cum este el în sine *. Pentru că, spun ei,

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 177.

непрсиутствующая[x] видят, неже мы та, яже суть пред очми нашими (рекл бых сих подобных быти *неотерикам*[xx] европским, ихже *адептос*[xxx] нарицают).

Сии первого основателя своего имети повествуется *Саади* некоего, чесо ради они и *саади* нарицаются. Сказуют же, яко сего души совершенства свободного же ея и во отлучении разумеемого делания, инако получити несть возможно, разве, чрез умерщвление плоти и всецелое оныя иссушение, сиречь толико, да чувства внешние (которые к скотской человека части приналежат)
324 весьма угасше, внутрним же словесныя души деланием и власти / поработившеся, ничтоже чувственное, то есть осязаемое, зримое, слышимое и протчее все, что-либо субъектум[xxxx] и объектум[xxxxx] называтися обыче, ощущают или поемлют. И тако совершенно преставшу чувств телесных действованию, душа восприяв своя разумные силы, действует на вся объекты моментально, проницательно и соединительно. Тако, например, который ныне месяца маия в десятый день, в первую полуденного, то есть 12 часа минуту, был бы в Москве, или в Константинополе в тот же день, час и минуту, тойже человек есть в Питербурхе, в Каире, в Виенне, в Риме и везде и вся во всех местах, яже во уме своем положил, присутственно и аки пред ним сущая видит, познавает, разумеет и знает. Дают на сие вину, зане глаголют, яко познавше божие, якоже есть в себе естество, вся в бозе и чрез бога и они видят, соединительно же и вкупе, вся прешедшая, настоящая и будущая знают[xxxxxx]. Хвалятся сии злослужители, яко чрез повсядневное обыкновение (обаче от начала по малу и нескоро) в толикую неядения и от всякого брашна воздержания достизают высоту, яко в 40 дней единою токмо брашно вкушают и то зело слабое и мало, сиречь две токмо или три оливы, смоквы, изюмные ягоды и сим подобные овощи.

Видех сам человека, добрыми украшенного нравы и едва не во всех науках зело искусного, которой хотящи сих еретиков фабулы искусством дознати, по заповедем их уставил себе постом иссушити, но день от дни неядения ради толико ослабе, яко потом домовый наш, медицины доктор, во оное время зело славный, Андрей Ликиний (егоже по повелению нынешнего султана повешена быти слышахом) с великим оного бедного о жизни опасением, едва в первое привел его здравие. Еще хвалятся сии в химическом художестве и яко камень философский изобретоша и когда-либо хотят обрести могут. Кроме сих многая еще суть, яже о сих бездельниках повествовати надлежало бы, но да не вотще в сказании таковых бредней время истратим к последующим поступим. /

---

[x] отстоящая
[xx] новикам
[xxx] по замышлению своему вся сотворити могчщих
[xxxx] подлежащее
[xxxxx] предлежащее
[xxxxxx] разумеют

asemenea oameni văd cu lucrarea minții mai limpede toate cele ce nu sînt de față [×] decît noi pe cele ce sînt înaintea ochilor noștri (aș zice că aceștia sînt asemenea *neotericilor* [××] europeni numiți ἄδεπτος[×××] [1076]).

Se povestește că aceștia au ca prim fondator al lor pe un oarecare *Saadi*, de aceea se și numesc *saadi* [1077]. Și se spune că această desăvîrșire a sufletului și lucrarea lui liberă înțeleasă în abstract nu se poate obține altfel decît prin mortificarea trupului și prin uscarea lui, dar atît numai încît simțurile de dinafară (care țin de partea animalică din om), stingîndu-se cu totul și supunîndu-se lucrărilor lăuntrice și stăpînirii sufletului rațional, / să nu simtă sau 324
să nu perceapă nimic senzorial, adică palpabil, vizibil, auzibil și celelalte toate ce se numesc în mod obișnuit subiect[××××] și obiect[×××××]. Și astfel, cînd a încetat cu desăvîrșire lucrarea simțurilor trupești, sufletul, luîndu-și puterile sale cele înțelegătoare, acționează asupra tuturor obiectelor simultan, pătrunzător și unificator. Așa, de exemplu, în ziua de zece mai care e acum, în minutul întîi de la amiază, adică la ora 12 și un minut, cel ce s-ar afla la Moscova sau Constantinopol în aceeași zi, ceas și minut este și la Petersburg, Cairo, Viena, Roma și pretutindeni și vede, cunoaște, înțelege și știe toate, în toate locurile pe care și le-a pus în mintea sa, de parcă ar fi în fața lui și el ar fi prezent acolo. Iar cauza acestui lucru ar fi, după cum zic, faptul că ei, cunoscînd firea lui Dumnezeu cum este în sine, le văd și ei pe toate în Dumnezeu și prin Dumnezeu unificatorul și le cunosc[××××××] pe toate cele trecute, prezente și viitoare laolaltă. Acești slujitori ai răului se laudă că prin deprinderea zilnică (dar la început cîte puțin și fără grabă) ajung la atîta nemîncare și la culmea înfrînării de orice hrană, încît în 40 de zile gustă mîncare numai o dată și atunci foarte slabă și puțină, adică numai două sau trei măsline, smochine, bobițe de stafide și alte vegetale.

Am văzut eu însumi un om împodobit cu moravuri bune și iscusit aproape în toate științele, care vrînd să cunoască prin experiență poveștile acestor eretici, și-a rînduit să se usuce cu postul după poruncile lor, însă din cauza nemîncării atît a slăbit din zi în zi încît doctorul în medicină al casei noastre, foarte slăvit pe acea vreme, Andrei Lichinie (despre care am auzit că din porunca actualului sultan a fost spînzurat) [1078], avînd mare grijă pentru viața săracului aceluia, abia l-a adus la sănătatea lui dintîi. Încă se laudă aceștia cu meșteșugul chimiei și că au inventat piatra filosofală și că o pot afla oricînd ar vrea. Afară de acestea sînt încă multe care s-ar fi cuvenit să le povestesc despre acești trîntori, dar, ca să nu pierdem timpul cu povestirea unor asemenea prostii, să trecem la cele ce urmează. /

× absente
×× modernilor
××× care le pot face pe toate după cum le vine în gînd
×××× supus [simțurilor]
××××× care ne stă în față
×××××× pricep

325 *Глава двадесять третия*

О ереси *ниметуллаги* нарицаемой

Основатель сея ереси процветаше во дни султана Мухаммеда первого, сына Илдирима Баезида. Бысть он во свой век муж во всяком наук роде преславный и под именем святости не токмо от двора султанского, но и от всего народа почтеннейший. Рече и увеща своих восследователей, яко восхищен бысть на воздух и тамо тайнам натуры и правилам своего учения научился, сиречь с богом, аки вторый Мойсей, лицем к лицу глаголя. Уставил же ни едино брашно возбраненно быти человеком, еже бо вкушати или пити возбраненно есть, того самая натура отвращается и яко вредное дознает быти. Собираются воследователи секты сея единою в неделю а найпаче в понеделок и всю нощь без сна препровождают, во бдении хваляще бога творца и молящеся ему. Светающу же рану, по образу *кадриев* ликование и плясание в круг творити обычай имеют, дондеже на землю упадше, аки бесноватые, пену испускати начнут и чрез немалый час, вне ума пребудут. К каждому из них в таковом состоянии обретающемуся приходит начальник и, прочетши некую краткую молитву, подъемлет его и вопрошает откровенно ли бысть ему каковое-либо тайнство. На последок твредо веруют, яко в таковом ума исступлении сущий бога самого, якоже есть в себе видети могут и в оном (исступлении) ово сего, ово будущего века блаженство предвкушают и предвосприемлют.

Глава двадесять четвертая

О ереси *мезакы*, *баягы* и протч.

Мезакы. Речение *мезак* знаменует «вкушение, благоприятность», то есть, что всякому любимо, сладостно и угодно бывает. Сицевые еретики первейшим по всему противны, все *пиронеи*[×] суть, о всякой и коейждо вещи
326 всегда / сумнящиися. Утверждают, яко ничтоже безопасно и твердо знатися, вероватися и разуметися может. Дают приклад, глаголюще, якоже бог и божие могутство во всякой и коейждо вещи действует, обаче самого действующего, якоже есть в себе бога, ниже видети, ниже знати можем, тако и вещей действия, якоже суть в себе, умом и разумом объяти не можем. Паки, якоже бога чрез некий ума вид[××] нам пространнейшего, превеликого, всемогущего и протч., образовати понуждаемся. Тако и вещи натуральные и их действия поверховно токмо и мечтательным некиим образом, тако или тако быти или бывати притворяем. Сице око, глаголют, притворяет шары[×××] и вещей образы и протч., якоже души мечтания и отлученные вещей виды, которые ниже суть, ниже быти могут в естестве вещей.

[×] о всем сумнящиися
[××] мечтание
[×××] цвяты

Capitolul al douăzeci şi treilea

Despre eresul numit *nimetullahi**

Întemeietorul eresului acestuia înflorea în zilele sultanului Muhammed întîi, fiul lui Ildirim Baiazid [1079]. În veacul său el a fost un bărbat foarte slăvit în tot felul de ştiinţe şi foarte respectat pentru sfinţenie nu numai de curtea sultanului, ci şi de tot poporul. Spunea şi-i convingea pe adepţii săi că a fost răpit în văzduh şi că acolo a învăţat tainele naturii şi regulile învăţăturii sale, adică vorbind cu Dumnezeu ca un al doilea Moise, faţă către faţă. El a rînduit că nici o mîncare nu este interzisă oamenilor: de ceea ce este interzis a mînca şi a bea însăşi natura se dezgustă şi o cunoaşte ca un dăunător. Adepţii sectei acesteia se adună o dată pe săptămînă, dar mai ales lunea, şi petrec toată noaptea fără somn, în priveghieri, lăudînd pe Dumnezeu Creatorul şi rugîndu-se lui. Iar cînd se luminează de ziuă obişnuiesc să facă săltare şi joc în cerc după felul *kadriilor* [1080], pînă cînd, căzînd la pămînt, încep a scoate spume ca cei îndrăciţi şi rămîn mult timp ca ieşiţi din minte. La fiecare dintre cei ce se află într-o asemenea stare vine cel mai mare şi citindu-i o rugăciune scurtă îl ridică şi-l întreabă dacă i-a fost lui descoperită vreo taină. La urmă, ei cred ferm că cei care se află într-o astfel de uimire îl pot vedea pe Dumnezeu însuşi aşa cum este în sine şi că în acea (uimire) gustă şi percep de mai dinainte fericirea veacului, fie a acestuia, fie a celui viitor.

Capitolul al douăzeci şi patrulea

Despre eresul *mezakî, baiagî* şi altele

Mezakî. Vorba *mezak* [1081] înseamnă gustare, delectare, adică ceea ce este iubit, plăcut şi convenabil fiecăruia. Ereticii aceştia sînt întru toate adversari celor de mai înainte. Toţi sînt *pyrrhonieni* [x] [1082], îndoindu-se totdeauna de tot / şi de fiecare lucru în parte. Ei afirmă că nimic nu poate fi cunos- 326
cut, crezut şi înţeles fără de grijă şi în mod sigur şi dau exemplu zicînd: După cum pe Dumnezeu şi puterea lui Dumnezeu care lucrează asupra fiecărui lucru nici a-l vedea, nici a-l cunoaşte nu putem precum este în sine, tot aşa şi acţiunile lucrurilor, precum sînt în sine, nu le putem cuprinde cu mintea şi cu înţelegerea. Iarăşi, precum sîntem siliţi să ni-l formăm pe Dumnezeu printr-o închipuire a minţii [xx] drept foarte extins, preamare, atotputernic şi altele, aşa şi lucrurile naturale şi acţiunile lor le închipuim numai superficial şi într-un fel imaginativ că sînt sau se fac aşa sau altminteri. Astfel, zic ei, ochiul închide în sine culorile [xxx] şi imaginile lucrurilor sau ale celorlalte, precum nălucirile sufletului şi speţele abstracte ale lucrurilor, care nici nu sînt, nici nu pot fi în firea lucrurilor.

---

[x] care se îndoiesc de orice
[xx] visare
[xxx] nuanţele

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 196—197.

Баягы свойственно знаменует аки коим-либо образом[×], простый, якоже егда глаголем «Простый есть человек и так, и так!» Или неразличный, то есть ни таков, ни таков, *бир баягы адем.* Того ради еретицы *баягы* тако называются, зане сии по всему епикуреи суть, вся по случаю просто и так и так во вселенней сей бывати и двизатися верующе. Не мнее безбожно и о самом бозе умствуют, глаголют бо, яко и бог сведение и знание вещей по прилучаю имеет и многая бывают и суть самому ему несведома, о которых же и имеет сведение, то чрез обыклость и извычай и не всех от великия до малыя вещи, но некиих и величайших и знаменитейших токмо знание и известие имеет.

Мусирри. Мусирри знаменует «тайну, сокровенное». Сию ересь свойственнее нарещи подобало бы атеиа, то есть безбожество, неже ересь, воследователи бо ея под сим тайны именем ничтоже ино своим предают ученикам, токмо то, яко не долженствуют твердо веровати, яко есть некая высочайшая власть, вся содержащая и управляющая. Отсюду к Аристотеловой опинии не мало приближающеся, глаголют едину быти натуру, еюже вся движутся и почивают и всегда темже образом раждаются и исчезают. Утверждают к тому понеже самая натура есть едино и простейшее начало, во всякой и коейждо натуральной вещи всегда и темже образом действует. Тако животная растительная и человецы своим естественным образом раждаются, растут и погибают равно. Ниже возможно есть, да от самой натуры некая убо, яко
327 временная и в моменте преходящая, некаяже некончаемая и вечная / произведутся. Откуду заключают, яко ниже душа человеческая бессмертна есть, паче же ниже есть иная кроме оныя чувствительныя, яже и протчим животным общая есть и яко ниже ангели, ниже диаволи, ниже сам бог есть. Сие же имя бога несть ино, разве равногласие[××] или соименное[×××] тояжде натуры, яже есть начало всякого движения и покоя.

Кюфри Мегеммед еффенди. Во дни султана Мухаммеда третиего, отца нынешнего султана Ахмеда, бысть некий муж зело ученый, именем Мухаммед Еффенди (потом *Кюфри*, то есть богохульный прозванный), иже из начала отаи ученикам своим не быти бога сказываше, потом же и явно, хулити на бога начат. Пойманный убо к везирю же и *муфти* приведенный, опинию свою непреклонно исповедаше, глаголя, яко может крепкими изъявити доводами и показательным силлогисмом (по арапску *бургуни* нарицаемым) за взятую от человек о бозе опинию ложну быти. *Муфти* абие на смерть оного осудив, сентенцию подписал. Но везирь любопытный (бе же тогда везирем Киоприли Агмед Паша) восхоте доводы его слышати и тако в особливую вшедши храмину повелел, да речет довод свой, о немже хваляшеся.

Кюфри убо сице начат: «Или всячески несть бог, или аще есть, обаче не толико мощен и премудр есть, якоже учители мухаммеданские утверждают. Ибо, аще был бы и аще могл бы, убо мне, яко супостату своему вселютейшему и вечному презрителю его, доселе жити не терпел бы. Усмотрех бо, яко елижды лютейше востах противу его и свирепейшая на имя его простpox словеса, толикожды дела мои щастливейше и благополучнейше успеваху». Везирь

[×] как-нибудь, или и так, и так
[××] под единым названием разные вещи знаменующее
[×××] тожде разными названиями изобразуемо.

Baiagî [1083] înseamnă la propriu indiferent cum[×], simplu, ca atunci cînd spunem: „Este un om simplu, așa și-așa" sau „Nu e ceva deosebit, nici așa, nici așa", *bir baiagî adem* [1084]. Ereticii *baiagî* se numesc astfel pentru că sînt în toate epicurieni, socotind că toate în lumea aceasta sînt și se mișcă din întîmplare, așa și-așa. Nu mai puțin ateist rătăcesc ei și despre însuși Dumnezeu, căci spun că și Dumnezeu are cunoașterea și știința lucrurilor din întîmplare și că multe pot fi și îi sînt lui însuși necunoscute; iar cele despre care are cunoștință, acestea ar fi prin obișnuință și deprindere; și că nu are cunoștință și știre despre toate lucrurile de la cel mare pînă la cel mic, ci numai despre cele mai mari și mai însemnate *.

Musirri. Mussirri [1085] înseamnă taină, ascuns. Această erezie ar fi mai propriu s-o numim ateism, adică fără dumnezeire, decît erezie, pentru că adepții ei nu propovăduiesc altceva discipolilor lor decît că nu trebuie să creadă cu tărie că există vreo autoritate supremă care ține și cîrmuiește toate. De aici, apropriindu-se nu puțin de părerea lui Aristotel**, spun că numai prin natură se mișcă și se opresc toate și că se nasc și dispar totdeauna în același fel. Pe lîngă aceasta, mai afirmă că, întrucît natura însăși este singurul și cel mai simplu principiu, în fiecare lucru natural, acționează totdeauna și în același fel. Astfel, animalele, vegetalele și oamenii se nasc și pier la fel, în modul lor natural; și nu este cu putință ca din natura vremelnică și într-o
clipă pieritoare să se producă [realități] infinite și eterne./ De unde ei trag con- 327
cluzia că nici sufletul omenesc nu este nemuritor, nici nu este el altceva decît sensibilitatea comună și celorlalte animale, și că nu există nici îngeri, nici diavoli, nici chiar Dumnezeu. Iar acest nume al lui Dumnezeu n-ar fi altceva decît echivalentul[××] [1086] sau sinonimul[××] [1087] naturii, care este principiul oricărei mișcări și stagnări ***.

Kiufri Mehmed effendi. În zilele sultanului Muhammed al treilea [1088], tatăl sultanului actual Ahmed, era un bărbat foarte învătat cu numele de Muhammed effendi (poreclit apoi *Kiufri*, adică „hulitor de Dumnezeu"), care la început spunea ucenicilor săi în taină că nu există Dumnezeu, apoi a început a-l huli pe Dumnezeu pe față 4*. Fiind prins, adus la vizir și *mufti*, și-a mărturisit opinia sa în chip neabătut, zicînd că poate să arate cu dovezi tari și cu un silogism demonstrativ (numit în limba arabă *burguni*) [1089] că opinia despre Dumnezeu acceptată de oameni este falsă. *Muftiul*, osîndindu-l la moarte, a semnat îndată sentința. Dar vizirul, curios (era pe atunci vizir Kioprili Ahmed Pașa), a vrut să-i asculte dovezile și astfel, intrînd într-o cameră separată, i-a poruncit să-și spună dovada cu care se lăuda.

Kiufri a început așa: „Ori nu există Dumnezeu deloc, ori, dacă există, nu e atît de puternic și înțelept cum afirmă dascălii muhammedani. Dacă ar fi și dacă ar putea, nu m-ar fi răbdat să trăiesc pînă acum, pe mine, cel mai cumplit adversar și veșnic disprețuitor al lui. Căci am observat că de cîte ori m-am ridicat împotriva lui și am lansat cuvintele cele mai aprige la adresa lui, de atîtea ori treburile îmi reușeau mai cu noroc și mai fericit". Auzind

---

× oricum sau așa și-așa
×× care înseamnă lucruri diferite sub aceeași denumire
××× același lucru înfățișat sub denumiri diferite

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 177.
** Aristotel, Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, II, 6; 33 b, 7.
*** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 179—180.
4* *Ibidem*, p. 180.

слышав сия и к *муфтию* обратився, рече: «Слыши, господине муфти, что сей богохульник глаголет? И в разрушение довода его яснопоказательное молю, рцы ответствие». На сие муфти рече: «Разрушение довода его явственно есть, зане аще бы не был бог всемогущий, якоже мы веруем и учим, не мог бы доселе хулы его терпети и будучи всемилостив, ожидал доселе покаяния его, но понеже и праведнейший есть, уставил (якоже мню) днесь да должную казнь восприимет». И тако повелел отвести его на место, идеже казнен быти имеяше и главу усещи. Мегеммед же Еффенди, слыша муфтиево изречение, «хотя, рече, знаю, яко по сей жизни ниже воздаяния за сие мучительство надеятися могу (ничесому бо ниже датися что, ниже взято быти от того может), ниже адские оные муки, (которых, неискуснии в натуральных вещех боятися обыкоша)
328 и гневающегося / на мя бога, ярость пострадати имею и могл бых за едину токмо естественную живота любовь к вашему склонитися умствованию и бога такова быти, якоже вы исповедуете исповедати. Но блаженнее мне быти непщую, да и сея жизни лишуся, неже да воспротивлюся праведнейшей философской истинне, и вместо философа, лжесловец явлюся». И тако непреклонный в своей опинии диавол доброхотно выю свою под меч преклонил.

Глава двадесять пятая

О ереси *ишракы* нарицаемой

Ишракы. Ишракы знаменует просвященного, блещащего и сияющего. Видится, яко за фундамент свой имела сия ересь веру христианскую а наипаче в веровании о бозе. Сии убо хотя единого бога быти и едино божество исповедуют, обаче не отрицают и тройственному некоему в бозе обретатися числу, тако, яко аще бы тройственное оное в единстве не содержалося число, не было бы и единство в своей ипостаси совершенно, якоже и заплетенном и скрытном сего единства и тройственного в единстве числа существе и в самой *Мухаммедие* книзе, в главе *О создании вещей мир предваривших* многая повествуют, яже мы, хотя некогда тщательно прочитахом, обаче доброхотно скажую, яко ничтоже от тех уразумети возмогохом, зане единство оное в отлучении и тройственное оное число в отлученном оном единстве, хотя глаголют быти божие *сыфат*, то есть лицы или свойства и богу соестественные (якоже в главе *О создании* показахом), обаче утверждают, яко и единство и тройственное сияние (обычай бо имеют и тако называти) в единстве от бога созданы суть, якоже и протчие твари из ничесо же произведенные.

Протчее сии человецы о учении *Курановом*, о тексте и толковании его мало попечения имеют, все души спасение и истинное блаженство ово в сем, ово в будущем веце в едином познании бога и кланянии тому полагающе. Сказуют же, яко в познание бога приходят чрез добродетели и благие дела а наипаче чрез любление соседа и ближнего, то есть всякого человека. Чесо
329 ради вся своя нищим щедрою рукою раздавати обычай / имеют. Всякому

vizirul acestea, întorcîndu-se spre *mufti*, i-a zis: „Auzi, domnule mufti, ce zice acest hulitor de Dumnezeu? Rogu-te, dă-ne un răspuns logic, clar, spre dărîmarea demonstrării lui". La aceasta muftiul a spus: „Dărîmarea argumentului este clară: dacă Dumnezeu n-ar fi fost atotputernic, după cum credem și învățăm noi, n-ar fi putut răbda acum hulele lui; fiind atotmilostiv, a așteptat pînă acum pocăința lui; dar cum este și preadrept, a rînduit (după cum socotesc) să-și ia astăzi pedeapsa cuvenită". Și, astfel, a poruncit să-l ducă la locul unde avea să fie executat și să-i taie capul. Mehemmed effendi, auzind hotărîrea *muftiului*, a zis: „Deși știu că după această viață nu pot nădăjdui răsplătire pentru chinuirea mea (căci nimănui nu-i mai poate fi nici dat, nici luat ceva), nu voi suferi nici muncile iadului (de care s-au obișnuit a se teme cei nepricepuți în lucrurile naturale), și nici furia/lui Dum- 328
nezeu care se mînie pe mine. Aș fi putut deci ca numai din dragostea firească față de viață să mă plec spre felul vostru de a gîndi și să mărturisesc că Dumnezeu este așa cum îl mărturisiți voi. Dar socotesc că mai fericit este pentru mine să mă lipsesc de această viață decît să mă împotrivesc adevărului filosofic celui preadrept și să mă arăt în loc de filosof un mincinos". Și astfel, neînduplecat în opinia sa, diavolul și-a plecat de bunăvoie capul sub sabie.

Capitolul al douăzeci și cincilea

Despre erezia numită *ișrakî*

Ișrakî. Îșrakî [1090] înseamnă cel luminat, strălucit și radios *. Se vede că această erezie și-a avut ca temelie credința creștină, dar mai cu seamă credința în Dumnezeu. Aceștia, deși mărturisesc că există un singur Dumnezeu și o singură dumnezeire, nu tăgăduiesc că în Dumnezeu se află și un număr treimic, așa că de nu s-ar cuprinde acel număr treimic în unitate nici unitatea n-ar fi perfectă în ipostaza sa. Despre ființa complexă și ascunsă a acestei unități și a numărului treimic în unitate se povestesc multe chiar în cartea *Muhammedie*, în capitolul *Despre crearea lucrurilor premergătoare lumii*, pe care, deși le-am citit cîndva cu sîrguință, spun deschis că n-am putut nimic înțelege din ele, pentru că, deși ei spun că unitatea aceea abstractă și numărul acela treimic din unitatea abstractă sînt *sîfat*[1091], adică persoane ale lui Dumnezeu, sau atribut și de aceeași fire cu Dumnezeu (precum am arătat în capitolul *Despre creație* [1092]), mai afirmă și că unitatea și tripla strălucire în unitate (pentru că obișnuiesc să le numească și astfel) sînt zidite de Dumnezeu, făcute din nimic, ca și celelalte făpturi.

În schimb, acești oameni au puțină grijă despre învățarea *Curanului*, a textului și tîlcuirii lui, punînd toată mîntuirea sufletului și adevărata fericire, fie din veacul acesta, fie din cel viitor, numai în cunoașterea lui Dumnezeu și în adorarea lui. Ei spun că la cunoașterea lui Dumnezeu ajung prin virtuți și fapte bune, dar mai ales prin iubirea semenului și a aproapelui, adică a fiecărui om. De aceea au obiceiul ca pe toate ale lor să le împartă cu mînă/
largă celor săraci și se silesc din răsputeri să ajute pe orice bolnav și pe cel 329

---

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 185—186.

болящему и каким-либо образом нечто страждущему всеми силами помоществовати тщатся. Сих есть презнаменитая оная и по истинне хвалы достойная сентенция, юже и на ином приведохом месте: «В человеце обычаев, а не религии искати[×] подобает». И толкуют, зане который человек есть благими нравы украшенный, той и религию добрую имеет. И яко добрая религия не ино что есть, разве известное и истинное правило благих и праведных дел, имиже составляется и совершается истинная человека служба или звание, о немже долженствует пред судищем божиим слово воздати.

Глава двадесять шестая

О ереси *хаирети* нарицаемой

Хаирети. Хаирети речением разумеются многочудящиися, недоумевающиися или сумнящиися. Сия ересь, хотя от мухаммедан мнится быти отменная и по смотрению *Курана* схисматическая[××], обаче аз по моему рассуждению всех мухаммеданов и самого Мухаммеда тояжде быти опинии обретаю. Он бо в *Куране* глаголет, яко не весть, что бог сотворити имать с ним и с людьми его. И о неверных глаголет, может быть, что бог грехи их отпустит. И иная многая сим подобная сумнительная и недоуменная на многих местех в учении своем примешивает. В сем токмо сии *хаирети* от протчих разнствовати и разгласовати видятся: зане мухаммедане утверждают знатнейшие веры догматы описанны и определенны быти, сии же о всех убо прение творят, но ни единого известного приемлют заключения[×××] и окончания. Вину дают глаголюще, яко ум человеческий и тонкость разума толикия силы или власти, или могутства есть, яко николиже от самых вещей заключитися и пределами обложитися может. И якоже душа человеческая, егда в теле есть, от тела не ощущается, тако и вещи к души приналежащие николиже осязати ю, или к себе привлещи могут. Того ради ниже есть в естестве вещей таковая вещь, юже ум человеческий в себе, якоже хощем преобразити и по извольному своему образу истолковати, познати, уразумети и протч., не могл бы. И сия есть
330 вина, яко ложь единого / есть ложь другого. Которою сентенциею видятся согласовати Аристотелю, глаголющему, всякое еже поемлется, по образу поемлющего поемлется. Протчее, сию опинию всем мухаммеданам общественну быти от сего единого, всяк благорассудный удобно рассмотрити может, яко *муфти*, егда о некоем сумнению подлежащом деле сентенцию подписати долженствует, николиже решительно, окончательно и постановительно, яко тако есть или несть тако подписати дерзает, но о всякой, аще и известной вещи, всегда сумнительно и недоумительно ответствует: *Аллагу алем олур*, то есть «Богу сведомо есть, будет» или противно: *Аллагу алем олмаз*, то есть «Бог весть, не будет». Чесого разум есть, яко чистая и приискренняя истина, единому богу сведома есть, а человеку никакоже.

[×] смотрити
[××] раскольная или отделяющаяся
[×××] постановления

ce suferă în vreun fel de ceva. A lor este acea renumită și cu adevărat vrednică de toată lauda sentință pe care am citat-o și în alt loc: „Se cuvine ca în om să căutăm [x] obiceiurile, iar nu religia", pe care o explică astfel: Omul împodobit cu moravuri bune are și o religie bună, religia cea bună nefiind altceva decît o anumită și adevărată regulă a faptelor bune și drepte, prin care se alcătuiește și se săvîrșește adevărata slujbă sau vocație a omului, și despre ea trebuie să dea răspuns la judecata lui Dumnezeu.

Capitolul al douăzeci și șaselea

Despre erezia numită *haireti*

Haireti. Prin cuvîntul *haireti* [1093] se înțeleg cei ce se minunează mult, cei ce sînt nedumeriți sau se îndoiesc *. Deși această erezie este socotită de muhammedani conform părerii *Curanului* ca perfect schismatică [xx], după judecata mea găsesc că toți muhammedanii și însuși Muhammed sînt de aceeași opinie cu ei. Căci el zice în *Curan* că nu știe ce are să facă Dumnezeu cu el și cu poporul lui, iar despre cei necredincioși spune: „Poate Dumnezeu le va ierta păcatele" **, și multe altele asemenea acestora, îndoielnice și pline de nedumerire, amestecă în multe locuri în învățătura sa. Într-o singură privință se deosebesc și nu sînt de acord acești *haireti*: muhammedanii afirmă că cele mai însemnate dogme ale credinței sînt descrise și definite, iar aceștia fac dispută despre toate, fără să ajungă însă la nici o concluzie [xxx] și sfîrșit precis. Iar motivul îl arată zicînd că mintea omenească și subțirimea înțelegerii sînt de o asemenea putere, stăpînire sau tărie, încît nu pot fi niciodată încercate de lucrurile înseși, nici încadrate în limite. Și, după cum sufletul omenesc, cînd este în trup, nu este simțit de trup, la fel nici lucrurile care țin de suflet nu pot niciodată să-l pipăie să să-l atragă la sine. De aceea nu există în firea lucrurilor ceva pe care mintea omenească în sine să nu-l poată transforma precum vrea să-l explice, să-l cunoască sau să-l priceapă după placul său. Aceasta este și cauza pentru care minciuna unuia/este și minciuna 330
altuia. Prin această sentință [1094] se arată a fi de acord cu Aristotel, care zice: „Tot ce se percepe se percepe după chipul celui ce percepe"***. De altfel, că această opinie este generală tuturor muhammedanilor dintr-un singur lucru poate lesne să vadă fiecare om cu judecată: muftiul, cînd trebuie să semneze o sentință despre vreun lucru supus îndoielii, nu îndrăznește niciodată să iscălească hotărît, definitiv și așezat — că este așa sau nu este așa —, ci despre fiecare lucru, chiar cunoscut, răspunde totdeauna îndoielnic și cu nedumerire: *Allahu alem olur*, adică „Dumnezeu știe, așa o fi"; sau invers: *Allahu alem olmaz*, adică „Dumnezeu știe, n-o fi așa" [1095], iar sensul acestui lucru este că adevărul curat și sincer numai lui Dumnezeu îi este cunoscut, iar omului nicidecum.

---

[x] să privim
[xx] scizionistă sau separatistă
[xxx] hotărîre

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 186—187.
** *Coran*, II, 191—192.
*** Aristotel, Περὶ ψυχῆς, III, 2, 6; 425 b, 20 și urm.

Глава двадесять седьмая

О ереси *муаммази* и *селис* нарицаемой

Муаммази. Муаммази от мухаммеданской веры в сем токмо разнствовати видятся, зане оная (ересь) бога, яко в сем, тако и в будущем веце человеком невидима быти исповедует. Сиже глаголют, что праведных души, тако в будущем веце бога зрети имеют, якоже мы ныне видим полномесячие. К тому веруют, яко древние пророцы и самый Мухаммед того ради в честь и достойнство пророчество достигли, зане николиже и малого греха сотвориша и не по божией особливой благодати избранны быша, но добродетельми своими и безгрешством на сицевую душевныя чистоты высоту достигоша, яко духовную и Адамскую получивше науку божественныя воли, сокровенных же и будущих вещей ведение и разумение ясно проусмотриша. Чесо ради утверждают глаголюще, якоже никтоже от грешников может пророк быти, тако, аще кто от всякого греховного пророка чиста себе и незлобива соблюсти возможет, той может и пророк быти. И тем пребезбожно согрешати глаголются, зане протчие мухаммедане веруют, яко бог после Мухаммеда их, николиже обещал послати иного пророка и иный закон после закона *Куранова.*|

331 *Селиси.* Сим зело подобны суть еретицы *селиси* (что треточисленных знаменует) называемые. Сии бо хотя и не мнят, яко всякий своим безгрешством может пророчества достойнство получити, но подобным некиим образом глаголют, яко бог после Мухаммеда имать послати другого и третиего пророка. От нихже привнесенным бывши новым заповедем и законам, *Куранов* закон и учение истребитися имеет. Последнего же пророка сказуют имуща быти персидянина. Вину же мнения своего дают, утверждающе, зане, якоже посла бог к евреом Мойсея, ко всем языкам а наипаче грекам (мнят бо, яко *Евангелие* первое греческим написано бысть языком) Иисуса Мессию, к арапам Мухаммеда, тако на последок послати имеет к персам пророка избранного от племени персидского.

Глава двадесять осьмая

О ереси *бекташи* нарицаемой

Бекташи. Сих ересъ произыде от тогожде *Бекташа*, о немже на ином месте рехом, яко бысть основатель дервишев *бекташев* и *янычаров.* Егоже учение иного порока не имеет, кроме того, яко он мухаммеданов войне прилежащих и в исполнении божественных вещей право служащих, от четырех мухаммедисма кондиций свободных и увольненных сотворил, то есть, от обычайных молитв, от поста *Рамазана*, от странствования в Мекку и отдаяния в милостыню пятьдесятыя части имений. Таковым бо праведным мусliманам

Capitolul al douăzeci și șaptelea

Despre erezia numită *muammazi* și *selis*

Muammazi. *Muammazii* [1096] se arată deosebiți de credința muhammedană numai prin acel eres că pe Dumnezeu îl mărturisesc a fi nevăzut pentru oameni în veacul acesta, ca și în cel viitor. Ei spun că sufletele drepților îl vor vedea în veacul viitor pe Dumnezeu așa cum noi vedem acum luna plină *. Pe lîngă acestea, mai cred că prorocii din vechime și însuși Muhammed au ajuns la cinstea și demnitatea prorociei pentru faptul că n-au făcut niciodată nici cel mai mic păcat și că nu după harul special al lui Dumnezeu au fost aleși, ci prin virtuți și nepăcătuire au ajuns ei la o astfel de înălțime a curăției sufletești. Căci, primind ei știința duhovnicească adamică [1097], au pătruns cu privirea clar cunoașterea și înțelegerea voiei dumnezeiești, a lucrurilor ascunse și viitoare. De aceea afirmă spunînd că nimeni dintre păcătoși nu poate fi proroc, așa încît numai dacă cineva va putea să se păzească de orice viciu păcătos și va fi curat și blînd poate deveni proroc. În felul acesta se spune că păcătuiesc în chip foarte ateu, pentru că ceilalți muhammedani cred că după Muhammed al lor Dumnezeu n-a făgăduit niciodată să trimită un alt proroc, nici altă lege după legea *Curanului*. /

Selisi. Foarte asemănători acestora sînt ereticii numiți *selisi* (ceea ce 331
înseamnă „cei trei la număr") [1098]. Aceștia, deși nu socotesc că fiecare poate primi prin nepăcătuirea sa demnitatea prorociei, spun în chip asemănător că Dumnezeu, după Muhammed, are să trimită un al doilea și un al treilea proroc. Cînd aceștia vor aduce porunci și legi noi, legea și învățătura *Curanului* va fi nimicită. Iar ultimul proroc spun că va fi persan**. Ca temei al părerii lor afirmă: întrucît Dumnezeu a trimis la evrei pe Moise, pentru toate popoarele, iar către greci anume pe Iisus Mesia (căci socotesc că prima *Evanghelie* a fost scrisă în limba greacă) [1099], iar către arabi pe Muhammed, la urmă va trimite și către persani pe un proroc ales din neamul persanilor.

Capitolul al douăzeci și optulea

Despre erezia numită *bektași*

Bektași. Această erezie a provenit de la același Bektaș, despre care am spus în alt loc că a fost fondatorul dervișilor *bektași* [1100] și al *ienicerilor*. Învățătura lui n-are alt cusur decît că pe muhammedanii care se îndeletnicesc cu războiul și slujesc drept pentru îndeplinirea lucrurilor dumnezeiești i-a liberat și scutit de patru din condițiile muhammedanismului [1101], adică de rugăciunile obișnuite, de postul *Ramazan*, de călătoria la Mecca și să dea milostenie a cincizecea parte din avere. Căci spune că acestor musulmani drepți le sînt de

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 177.
** *Ibidem*.

ко спасению душевному, глаголет довлети едино веры исповедание и благие дела, яже аще соблюдут о сотворят, тогда протчие кондиции ни мало потребны им будут. Причитается сим и иная клевета, но якоже они жалятся неправедно един бо некто от секты сея, слушаючи проповедника[×] многая имена божия прочитающа и таяжде пространнее слушателем своим толкующа, от среды народа велиим гласом рече ложно быти толкование его. Приложил же и вину, глаголя: «Понеже бог есть натура непостижимая, бесконечная и неописанная,
332 убо никое же имя ему свойственно и по всему прилично датися может, зане свойственное или / изобразительное и вразумительное имя, тем токмо может датися, яже человеческому подпадают разумению и известное о них положитися может окончание[××], что божественной натуре никако же приличествует. И рещи о бозе, яко есть превысокий, велий, всемогущий, милостивый и протч., яже полагательная приличествия божия нарицаются, не паче изъявляется существо[×××] божие, неже чрез сия отрицательная или противная, яко бог несть превысокий, не велий, не всемогущий, или бог есть всенижайший, малейший, не милостивый и протч., зане якоже полагательная, тако и отрицательная, яже приписоватися ему обыкоша имена к известованию и окончанию[××××] естества божия и существа ничтоже пользуют ни помоществуют».

Глава двадесять девятая

О ереси *кадизадели* глаголемой

Кадизадели. Сея ереси основателя глаголют быти сына некоего *кады* (аки бы рекл поповича), но долго оная в пепеле его погребенна таяшеся, сиречь даже до времен султана Мурада третиего, в егоже дни цветяше некий *Биргили Мегеммсд* (аще добре памятствую) *Еффенди*, муж между мухаммеданов в учении *Курановом* и в иных науках зело славный. Предреченный *Биргили*, по всему подобную Оригену нашему обрете фортуну. Сей бо не меньши истолковал о своем *Куране*, якоже Ориген о *Священном Писании* и якоже едва не все Святии Отцы Оригена слушающе, разум *Священного Писания* блогополучнейше изъясниша, хотя учителя и наставника своего общим соизволением еретика или в еретическую опинию попользшегося провозвещают. Тако всеприлежным сочинениям сего язычника и о уставах и церемониях церковных постановлениям а найпаче *Катихисму* веры их толь последуют и почитают, яко по четырех оных первейших *Курановых* толковниках сего пятого числити не усумняются, ереси же его толико отвращаются и гнушаются ею, яко ныне по атеистах, идолопоклонниках и *рафазыях*, во втором степени его полагают. Есть же *кадызадилов* сих ересь, якоже аз рассуждаю, безмерная святость или

[×] предиканта или казнодею
[××] описание
[×××] бытность
[××××] описанию

ajuns pentru mîntuirea sufletului mărturisirea credinței și faptele cele bune pe care, dacă le vor păzi și le vor face, celelalte condiții nu le vor mai fi cîtuși de puțin necesare. Li se mai atribuie și altă calomnie, dar, după cum se plîng ei, pe nedrept. Unul din secta aceea, ascultînd pe propovăduitor[×] rostind mai multe nume ale lui Dumnezeu și lămurindu-le mai pe larg ascultătorilor săi, ar spus cu mare glas din mijlocul poporului că tîlcuirea lui este mincinoasă [*]. Ar adăugat și cauza, zicînd: „Întrucît Dumnezeu este o fire de nepătruns, infinită și indescriptibilă, nici un nume nu-i este propriu și nici nu i se poate da unul potrivit, deoarece un nume propriu / sau descriptiv sau 332
inteligibil se poate da numai celor ce cad sub înțelegerea omenească, cărora li se poate face o anumită definiție[××], lucru ce nu se potrivește firii dumnezeiești. Iar dacă zicem despre Dumnezeu că este preaînalt, mare, atotputernic, milostiv și altele, care se numesc atributele pozitive ale lui Dumnezeu, nu explicăm esența[×××] lui Dumnezeu mai bine decît prin negativele sau contrariile acestora, anume că Dumnezeu nu este preaînalt, nu este mare, nu este atotputernic sau că Dumnezeu este cel mai prejos, cel mai mic, cel mai umil, cel mai nemilostiv și altele, pentru că denumirile, atît cele pozitive, cît și aele negative care s-au obișnuit a-i fi atribuite, nu folosesc la nimic și nu ajută la cunoașterea și definirea[××××] firii și esenței lui Dumnezeu" [1102].

Capitolul al douăzeci și nouălea

Despre eresul numit *kadizadeli*

Kadizadeli. Se spune că întemeietorul acestui eres a fost fiul unui *kadî* (adică fiul unui popă) [1103]. Multă vreme acea erezie s-a ascuns îngropată în cenușa ei, adică pînă în timpul sultanului Murad al treilea, în zilele căruia a înflorit un oarecare *Birghili Mehemmed effendi* (dacă-mi amintesc bine) [1104], bărbat foarte slăvit între muhammedani în doctrina *Curanului* și în alte științe[**]. Acest *Birghili* a dat peste un noroc întru totul asemănător cu cel al lui Origen al nostru [1105]. El a tîlcuit despre *Curanul* său nu mai puțin decît Origen despre *Sfînta Scriptură*; și precum aproape toți sfinții părinți ascultînd pe Origen au explicat cu bine înțelesul *Sfintei Scripturi*, deși pe dascălul și povățuitorul lor l-au proclamat de comun acord drept eretic sau alunecat într-o opinie eretică, la fel operele foarte erudite ale acestui păgîn și hotărîrile lui despre rînduielile și ceremoniile bisericești, dar mai cu seamă despre catehismul credinței lor, atît de tare le urmează și le respectă, încît nu ezită a-l număra al cincilea după întîii patru tîlcuitori ai *Curanului* [1106]. În schimb, de eresul lui se feresc și se scîrbesc atît de mult, încît și pînă astăzi îl așază pe treapta a doua după atei, idolatri și *rafazî*. Acest eres al *kadîzadelilor* este, după judecata mea, o sfințenie imensă, o evlavie frumoasă sau,

× predicator sau învățător
×× descriere
××× ființa
×××× descrierea

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 182.
** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 178.

превосходная набожность или, свойственнее глаголя, самая суперстиция закона
333 мухаммеданского, якоже древле и жидов / фарисеисм бысть. Сии бо никоегоже человека, ни места, ни сосуда, ниже кую-либо вещь так чисту быти имеют, яко да достойна возмнилабыся быти к употреблению человека муслимианина суща и протчих мухаммеданов всех нечистых и молитвы их посты же и протчие кондиции непозволенны и богу неприятны быти глаголют, зане то, что ядят, пиют, одеваются, вся чрез руки христианские, жидовские и протчих не сущих мухаммеданов преидоша, откуду приявше незагладимую некую и очиститися никакоже могущую нечистоту, все святые и освященные муслиманов действия нечисты и тщетны творят. Чесо ради сея секты человецы у иных мухаммедан николиже брашно приемлют, ниже из сосуда, из негоже другии пияше воду пиет сей, ниже в ризу от иного сшитую, или хотя единою надетую облачается, зане глаголют, может быть, что вещи оной христианин или жид прикоснулся когда. Христиан же и жидов толико отвращаются, яко предъизбирают паче умрети, неже ли с христианским человеком разглагольствовати или видети его и да удобее возмогут сего избыти, егда по улице шествуют, николиже возводят очеса, да не како случилобыся видети человека не суща мухаммеданина или и животно некое нечистое узрети. Аще ли же кому из них сицевое нечто случится, мнит, яко великое ему случилося несчастие и разве все тело измоет от обычайных молитв воздержатися понуждается и всего себе чрез очесное воззрение окалянна и пред богом к совершению молитв недостойна быти непщует. Которою суперстициею премного противятся *Куранову* и Мухаммедову учению, иже повелевает всякого неверного брашно (аще не предварит суспиция), якоже муслиманское вкушати и всякого человека на угощение в дом свой приимати, равно ако ангела, муслиманина и протч., егоже текст мы для примеру в главе *О страннолюбии Авраамовом* приведохом.

Бысть некий муфти, Мегеммед Еффенди, иже своею сентенциею всех сих суперстициозов в немуслиманов быти изъявил. Что тако приключитися повествуется: Службу и достойнство церковное управляющу предреченному муфтию, бысть некий в Константинополе главнейший судия (который чин называют *Истамбол Еффендиси*) прозванием *Кадызаде* (зане отца *кады* имеяше) во услугах сего судии бысть некий *бакал*, то есть харчевник христианин, которому идущу по утру рано во двор господина своего усретеся некто от сек-
334 ты *kадызаделов* в баню / спешащийся, но бакал в размышлении идущий, не предусмотрел идущего противу себе по улице *kадызадела*, подобно же и *kaдызадел* по обычаю углубив очи в землю, не видяше прямо приближающася к себе христианина. И тако по случаю аки бараны взаимно главами толь крепко ударишася, яко обоим льбы напухли. Тогда Кадызадел болезни ради возвед очи, рече: «О, неверне, почто мя муслиманина и еще *кадызадели*, тако ударил еси, яко не токмо ходити, но и стояти не могу». Христианин во-первых смиренно себе извиняше, яко не видал его по случаю же и неусмотрению а не нарочно, ниже ему тако хотящу оное приключися, того ради и прощения просит и удобно оное испросити уповает, понеже и он есть *кадызадели*, под сим именем христианин разумеяше ово турчина оного, ово же и себе до судии господина своего *кадызаде* належати. Турчин же разумеяше, яко христианин в поношение ему *кадызадела* себе нарече и тако возгласив стражей, бедного и неповинного христианина поимал и к муфтию для приятия сентенции его отведе, грозя ему смертию, аще мухаммеданского не сотворит исповедания.

mai propriu vorbind, însuşi fanatismul legii muhammedane, precum era în
vechime la iudei/fariseismul. Căci aceştia nu socotesc nici un om, nici un loc, 333
nici un vas, nici un alt oarecare lucru aşa de curat încît să pară vrednic de
întrebuinţarea unui om musulman; iar despre toţi ceilalţi muhammedani zic
că sînt necuraţi şi că rugăciunile lor, posturile şi celelalte condiţii sînt neîn-
găduite şi lui Dumnezeu neplăcute, întrucît ceea ce mănîncă, beau şi îmbracă
ei au trecut toate prin mîinile creştinilor, iudeilor şi ale celorlalţi muhamme-
dani care le aduc, şi astfel, primind o întinăciune de neşters şi cu neputinţă
de curăţit, toate lucrurile sfinte şi sfinţite ale musulmanilor se fac necurate şi
zadarnice. De aceea oamenii acestei secte nu primesc niciodată de la alţi
muhammedani mîncare, nici nu beau apă din vasul din care au băut alţii,
nici nu se îmbracă în haina cusută de altul sau care a fost măcar o dată îm-
brăcată, căci zic că poate de lucrul acesta s-a atins cîndva un creştin sau un
iudeu. Iar de creştini şi de iudei atîta se feresc, încît preferă să moară decît
să vorbească cu un creştin sau să-l vadă şi, ca să poată mai bine scăpa de
aceasta, cînd merg pe uliţă nu ridică niciodată ochii, ca nu cumva să se
întîmple să vadă un om care să nu fie muhammedan sau să privească vreun
animal necurat. Iar dacă i se va întîmpla aşa ceva cuiva dintre ei socoate
că i s-a întîmplat o mare nenorocire şi, afară de faptul că-şi va spăla tot
trupul, se va sili să se abţină de la rugăciunile obişnuite şi se va socoti că
este pîngărit pe de-a-ntregul prin privirea ochilor, deci nevrednic să facă
rugăciuni înaintea lui Dumnezeu. Prin această superstiţie ei se împotrivesc
foarte mult *Curanului* şi învăţăturii lui Muhammed, care porunceşte să mă-
nînce mîncarea oricărui necredincios (dacă nu va avea vreo bănuială) ca şi
pe cea musulmană şi să-l primească pe orice om în casa sa spre a-l ospăta,
musulman sau altcineva, ca pe un înger, text pe care noi l-am citat ca exem-
plu în capitolul *Despre iubirea de străini a lui Avraam* * [1107].

A fost odată un muftiu, Mehemmed effendi, care printr-o sentinţă a
sa i-a declarat pe toţi aceşti superstiţioşi că nu sînt musulmani [1108]. Se poves-
teşte că acest lucru s-a întîmplat astfel: Cînd amintitul muftiu îşi îndeplinea
slujba şi dregătoria bisericească, era în Constantinopol un judecător princi-
pal (rang pe care îl numesc *Istambol effendisi*) cu porecla *Kadîzadè* (pentru
că avea tată *kadî*) [1109]. În serviciul acestui judecător era un oarecare *bakal* [1110],
adică un birtaş creştin, care, cînd mergea dis-de-dimineaţă la curtea stăpî-
nului său, s-a întîlnit cu cineva din secta *kadîzadelilor* ce se grăbea spre baie. 334
Bacalul, mergînd dus pe gînduri, nu l-a văzut pe cel ce-i venea din faţă pe
stradă; la fel şi *kadîzadeaua*, ţinînd după obicei ochii în pămînt, nu l-a văzut
pe creştinul ce venea drept spre el. Şi astfel s-au lovit din întîmplare unul
de altul cu capetele, ca berbecii, aşa de tare, că la amîndoi li s-au umflat
frunţile. Atunci *kadîzadeaua*, ridicînd de durere ochii, a zis: „O, necredincio-
sule, de ce m-ai lovit pe mine, musulman şi chiar *kadîzadè*, aşa de tare încît
nu pot nu numai să merg, dar nici să mai stau pe picioare?" Creştinul, mai
întîi, s-a scuzat cu smerenie, spunînd că nu l-a văzut şi că acest lucru s-a
întîmplat pe neaşteptate şi neprevăzut, nu înadins, şi că n-a voit aşa ceva;
de aceea îşi cere iertare şi nădăjduieşte s-o obţină lesne întrucît şi el este
kadîzadè, sub acest nume înţelegîndu-l creştinul fie pe turcul acela, fie pe
sine însuşi ca aparţinînd judecătorului, stăpînul său. Dar turcul, crezînd că
creştinul spre a-şi bate joc de dînsul s-a numit pe sine *kadîzadè* şi strigînd
străjile, l-a prins pe bietul şi nevinovatul creştin şi l-a dus la muftiu să pri-
mească judecata, ameninţîndu-l cu moartea dacă nu va face mărturisirea

* *Coran*, XI, 69.

Кадызадел убо сентенцию (которую да бы муфти подписал и утвердил просяше) сим написал образом: «Аще кто от неверных нарек себе *Кадызадела* быти, не исповедал ли себе быти муслиманина? Паки аще кто единою исповедал себе муслиманина быти и потом отвержеся того, не повинен ли будет смерти?» Разумный и утешный муфти во-первых вопрошает муслиманина коея бы был секты муслиманин (по *Катихисму* православных долженствоваше он отвещати, яко есть от секты *имам азем*, но понеже бяше секты *кадызаде*) рече себе *кадызадели* быти. Потом вопросил христианина до кого бы он надлежал (знаяше бо напред христианина того харчевника быти *Кадызаде*, судии Константинопольского) отвеща христианин себе *кадызадели* быти, то есть до *Кадызаде* надлежати. Тогда муфти сумнительным сенсом [×] и сладостнейшим коварством подписал сентенцию: *Кадызадели гяур, муслиман олмаз*, то есть «Неверный *Кадызаделов* не будет муслиманин», егоже сенс искуснии в суде тако истолковаша: Егда христианин той рече до *Кадызаде* себе надлежати, от того не последует, яко он мухаммедисм исповедал есть, того ради ниже обвинити его подобает. Паки, егда муслиманин той отвержеся секты *имам* /
335 *аземи* и исповедал секту *кадызаде*, тойже купно отвержеся мухаммедисма. Откуду последует, яко он несть муслиманин. И тако от того времени в великом презрении суть еретики секты сея, ниже могут без наказания явно оную исповедати, хотя сея суперстиции чтители зело мнози еще и ныне обретаются в Константинополе.

Глава тридесятая

О ереси *мумсоюндурен* глаголемой

Мумсоюндурен. Мумсоюндурен знаменует «свящу гасящего». Сии вся *Курановы* заповеди зело опасно и жестоко соблюдают, кроме супружества законного, или, якоже обычай имеют глаголати, которому с *никягом*, то есть пред *имамом* и свидетельми бывати и совершатися закон мухаммеданской повелевает. Чадородия же ради сказуют (сам бо таковых человеков и собрания их николиже видети возмогох, хотя зело любопытно и чрез многое время того исках), яко они в горах Финикии (тамо бо множайших сея секты быти повествуют) в первый день марта месяца из прилежащих весей и градов обоего пола елико совершенного возраста будут, девы, жены, юноши и мужи собираются и в глубочайшем и темнейшем лесу зело пространной дом от хврастия и лоз созидают, сиречь колико мог бы вместити всех собравшихся. Егоже уготовивше, в первый, якоже рехом, день марта, близ захождения солнечного, мужеской и женской полы в оный дом все входят и жены убо все от единыя дому страны, мужие же от другия сядятся ждуще, дондеже солнце заидет. По захождении же солнца старейшины их (которые вместо *имамов* имеются) несколько возженных свящ или лампад вносят, ихже среди храмины поставлше, во-первых обычайное творят моление и некие молитвы на сие устроенные и песни рифмически и сладостно сложенные на хвалу божию и пророческую, даже до третиего часа нощи воспевают. Имже скончанным бывшим, старейшины оные все свещи тые единокупно погашают и тогда с великим устремлением мужие к женам а жены к мужем взаимно ради плотоугождения бро-

[×] разумом

muhammedană. *Kadîzadeaua* scrise aşa sentinţa (pe care cerea ca muftiul s-o întărească): „Dacă vreunul dintre necredincioşi s-a numit pe sine *kadîzadè* nu s-a mărturisit a fi musulman? Iarăşi, dacă cineva s-a mărturisit o dată că este musulman şi apoi s-a lepădat nu va fi oare vinovat de moarte"? Muftiul, înţelept şi împăciuitor, l-a întrebat mai întîi pe musulman din care sectă face parte (după *Catehismul* celor drept-slăvitori el trebuia să răspundă că este din secta *iman azem* [1111], însă întrucît era din secta *kadîzadè* a răspuns că este *kadîzadè*). După aceea l-a întrebat pe creştin al cui este (căci îl ştia de mai înainte pe creştinul acela că este birtaşul lui *Kadîzadè*, judecătorul Constantinopolului). Creştinul a răspuns că este *kadîzadè*, adică al lui *Kadîzadè*. Atunci muftiul a semnat sentinţa cu un sens[×] ambiguu şi cu o prea plăcută perfidie: *Kadîzadeli ghiaur musliman olmaz*, adică „Necredinciosul lui *Kadîzadè* nu va fi musulman" [1112], al cărei sens cei iscusiţi în judecăţi l-au interpretat astfel: Cînd creştinul acela a spus că aparţine lui *Kadîzadè*, nu urmează de aici că a mărturisit muhammedanismul, de aceea nu se cuvine să fie învinuit. Iarăşi, cînd musulmanul acela s-a lepădat de secta *iman/azemi* şi a mărturisit secta *kadîzadè*, o dată cu aceasta s-a lepădat de 335
muhammedanism, de unde urmează că el nu este musulman. Şi, astfel, de atunci ereticii sectei aceleia sînt în mare dispreţ şi nu pot s-o mărturisească descoperit fără de pedeapsă, deşi cinstitori ai superstiţiei acesteia se află foarte mulţi şi acum la Constantinopol.

Capitolul al treizecilea

Despre superstiţia numită *mumsoiunduren*

Mumsoiunduren. Mumsoiunduren înseamnă „cel ce stinge făclia" [1113]. Aceştia păzesc toate poruncile *Curanului* cu foarte mare grijă şi asprime, afară de căsătoria legitimă sau, după cum obişnuiesc a zice, pe aceea despre care legea muhammedană porunceşte să fie şi să se facă *nikkeah*, adică în faţa imamului şi a martorilor. Iar pentru naşterea de prunci se spune (pentru că eu însumi n-am putut niciodată vedea asemenea oameni şi adunările lor, deşi am căutat foarte curios şi mult timp acest lucru) că se adună în munţii Feniciei (unde se povesteşte că sînt foarte mulţi din această sectă) [1114] în ziua cea dintîi a lunii martie, din toate satele şi oraşele din jur, toţi cei de vîrstă matură de ambele sexe — fete, femei, tineri şi bărbaţi — şi, în cea mai întunecată pădure, fac din crengi şi nuiele o casă foarte largă în care să încapă toţi cei adunaţi. Şi după ce este gata intră toţi în acea casă, de parte bărbătească şi femeiască, în acea zi-întîi a lui martie, precum am zis, aproape de apusul soarelui, şi femeile se aşază într-o parte a casei, iar bărbaţii de cealaltă, aşteptînd pînă apune soarele. După apusul soarelui, mai-marii lor (care sînt în loc de *imami*) aduc cîteva făclii sau candele aprinse, pe care, aşezîndu-le în mijlocul încăperii, fac mai întîi rugăciunea obişnuită şi unele rugăciuni întocmite pentru aceasta şi cîntă pînă la al treilea ceas de noapte cîntări ritmate, plăcut alcătuite spre lauda lui Dumnezeu şi a Profetului. Iar după ce le-au terminat, mai-marii lor sting dintr-o dată toate făcliile acelea şi atunci se aruncă bărbaţii la femei şi femeile la bărbaţi, cu mare repezeală, pentru a-şi face unul altuia plăcerea trupului, unde îi vor îndrepta promisiunile sau dorin-

× înţeles

336 саются, где фортуне обеты или желания их / управляющей, которому которую ухватити случится, с тою телесное даже до зари продолжая совокупление, в томже месте на земли положшися, наслаждается.

За час же пред светанием, *имамы*, паки возжегше свещи, утренние песни извне пети начинают, ихже протчие услышавше, все вкупе от любострастныя оныя борьбы преставше, паки на страны своя разделяются. *Имамом* со свещами в дом вшедшим, все на ноги воставше, на месте, которое кто по совершении дела своего занял, стоят неподвижно, имамы же места и седалища, где кого обрящут поряду назначают, да и в будущую нощь, всяк на томже обрящется месте. И сие убо творити обычай имеют, да не како по уговору или за взятой ради прежде любви, един некий от мужеска полу с тоюжде женою или девою во многие дни или несколько крат смешение имети могл бы.

Рассветающу же дню, все на источник шествуют, обаче жены далече отлучася, да бы невидены были от мужей, где сотворше *гусл*, то есть тела измовение, весь день в пениях божественных и церковных песнех же и молитвах препровождают. Но преклоняющуся солнцу на запад, паки по предъявленному образу в тотже дом собираются и тако в сицевом скотском плотосмешении, чрез целые 40 дней премешанные празднуют женитвы. Скончавше же 40 дней, кийждо во своя си отходит и чрез все оставшееся года время муж жену ниже зрети когда, ниже прикоснутися ей, ниже беседовати с нею может, разве пред народом и настоящей некоей крайней нужде. Аще кто в подзорной и возбраненной любви (хотя самым делом греха и не сотворит) поиман и уличен будет, в запаленном струбе оба сожигаются. Веруют бо, яко никоеже от бога и от человек о таковых извинение, никоеже попущение[x] и никоеже милосердие быти может. К тому остроумнейше рассуждают и постановляют, яко грех делания[xx] несть болий греха произволения.

По общем оном собрании, которые из тех жен или дев обрящутся чревоносящий, питаемы бывают из общих тоя синагоги доходов, тако и дети раждаемые ими, не яко единого, но всех обще чада даже до чертвертого года от общества купно с матерями питаются. В четвертый же год старейшины все собираются и сочисливше, колико всех есть отрочат, для прокормления, воспитания в художества же и опинии их науках обучения по фамилиям разделяют и тако дивное некое жительства правление, церковное купно и мир-
337 ское составляют / и творят.

Слышах повествующих о сих людех, яко суть паче всех доблественнейшие[xxx] и во бранех непобедимейшие. И неложно, ибо оные в самой средине отманския Империи на горах оных (ихже турки *Каздагы*, то есть «Гусиные горы» нарицают) живущи, николиже под иго турецкое приидоша, но постановив известные некие договоры с пашами провинций управляющими, ово в своих местах, ово же во градех и весех безопасно пребывати и купчествовати могут. Иногда настоящей нужде, войску же асиятическому недовольну сушу, противу племени *друрузиов* (Ливан гору обдержащих) многажды отманские краи своими нападками разоряющих, от пашей тех стран великим привлекаются жалованьем и всегда или победоносцы, или непобежденны от неприятеля во своя возвращаются. Сами турки в таковых человецех правду, человеколюбие и едва не все моральные добродетели велиими превозносят похвалами, чистоту же в них не человеческую, но ангелоподобную быти проповедуют.

---

[x] ослабление. снисхождение
[xx] самым делом учиненный
[xxx] храбрейшие

țele norocului. / Și care pe care se va întîmpla s-o apuce, continuîndu-și cu 336
ea împreunarea trupească pînă în zori, se desfată în acel loc, culcîndu-se pe pămînt.

Cu un ceas înainte de a se lumina, imamii, aprinzînd iarăși făcliile, încep să recite, de afară, cîntecele de dimineața, iar ceilalți, auzindu-le, oprindu-se toți din acea luptă senzuală, se despart, trecînd fiecare la locul lor. Cînd imamii intră în casă cu făcliile, sculîndu-se toți în picioare rămîn nemișcați pe locul ocupat după săvîrșirea acelei trebi, iar imamii înseamnă pe rînd locurile și scaunele unde-l află pe fiecare, pentru ca și noaptea viitoare, fiecare să se afle în același loc. Iar acest lucru au obiceiul să-l facă pentru ca nu cumva, înțelegîndu-se între ei sau din dragostea ce o avea mai dinainte vreunul din bărbați, să poată avea amestecare cu aceeași femeie sau fată mai multe zile sau de mai multe ori.

Cînd se luminează de ziuă merg cu toții la izvor, dar femeile se duc ceva mai departe, ca să nu fie văzute de bărbați. Și făcînd *gusl*, adică spălarea trupului, petrec toată ziua în cîntări dumnezeiești și bisericești, în cîntec și rugăciuni. Iar cînd soarele se coboară spre apus, se adună iarăși în chipul arătat mai înainte, în aceeași casă, și așa, într-o asemenea promiscuitate dobitocească, serbează timp de patruzeci de zile aceste însoțiri de-a valma. Și cînd se termină cele patruzeci de zile, pleacă fiecare la ale sale, și tot timpul rămas din an bărbatul nu poate nici să vadă femeie, nici să se atingă de ea, nici să-i vorbească, decît în fața poporului și în caz de nevoie extremă. Dacă cineva va fi prins și dovedit de o dragoste rușinoasă interzisă (chiar dacă nu va face păcatul cu fapta), sînt arși amîndoi într-o casă de lemn aprinsă. Căci ei cred că pentru aceștia nu poate fi nici o scuză, nici un fel de îngăduință [x] sau îndurare, nici din partea lui Dumnezeu, nici din a oamenilor. Pe lîngă aceasta, judecă și hotărăsc în chip foarte ingenios că păcatul făptuirii [xx] nu este mai mare decît cel al vrerii.

După acea adunare generală, femeile sau fetele care se vor afla gravide sînt hrănite din veniturile comune ale sinagogii [1115]; la fel și copiii născuți de ele sînt hrăniți de obște pînă la al patrulea an, împreună cu mamele lor, ca și cum n-ar fi copiii unuia singur, ci ai tuturor. Iar în anul al patrulea se adună toți cei în vîrstă și, numărînd cîți copii sînt cu totul, îi împart prin familii, pentru a fi hrăniți, educați și învățați meșteșuguri și în științele cugetării lor și astfel alcătuiesc și fac o rînduială uimitoare, de viețuire bisericească și lumească. /

Am auzit pe cei ce povestesc despre acești oameni că sînt mai cuteză- 337
tori [xxx] decît toți și cei mai de neînvins în războaie. Și nu este minciună, căci, trăind chiar în mijlocul Imperiului Otoman pe munții aceia (pe care turcii îi numesc *Kazdagî*, adică „Munții gîștelor") [1116], n-au ajuns niciodată sub jugul turcesc, ci încheind tratate cu pașii care guvernează provinciile pot să petreacă fără grijă, fie pe locurile lor, fie în orașe și sate, și să negustorească. Uneori însă, cînd este nevoie, neajungînd oastea asiatică împotriva tribului *duruzilor* (care stăpînesc Muntele Liban) [1117], care devastează de multe ori ținuturile otomane cu invaziile lor, sînt angajați de pașii acelor ținuturi cu mare leafă și totdeauna se întorc la ale lor, sau învingători, sau neînvinși de inamic. Înșiși turcii preaînalță cu mari laude dreptatea, omenia și aproape toate virtuțile morale din acești oameni, iar curăția lor o propovăduiesc ca fiind nu omenească, ci aproape asemănătoare celei a îngerilor.

---

[x] milostivire, indulgență
[xx] săvîrșit prin însăși fapta
[xxx] viteji

Глава тридесять первая

О ереси *луты* глаголемой

Луты. Луты ересь имя ведет от Лота, о немже *Священное* повествует *Писание*, яко в пиянстве блудодеянием дщерем своим насилие сотворил. Сея секты чтители мухаммеданов ли нарещи подобало бы или под именем Христовым лживых и безбожнейших прелестников, не могу рассудити, зане и Мухаммеда истинного пророка божия быти исповедуют, и Христа Сына быти божия и *Евангелия* и *Послании* а наипаче Павла Святого не отмещут и обрезание приемлют, по елику от Авраама по божию велению узаконенное и законом Мойсеовым подтвержденное, яко нужно есть ко исполнения *Ветхого Закона* и тако из трех законов, аки единую и особливую ереси и безбожия своего творят опинию.

Но почто особливо *луты* называются, двоякая есть история: едина убо мухаммеданов, купно, жидовже и христиан, а другая христианов токмо. Первая есть, зане они глаголются подражати Лоту, который, будучи божий чело-
338 век, дщерем / своим девам сущим блудное насилие (хотя обезумлен сыи вином) не усумнелся сотворити. Последняя же показует, яко украдают воследователи диавольские из *Павлова к Тимофею послания*, яко насадивый древо, долженствует сам первее от плода древа того вкусити, откуду наводят, аще от насажденных убо и от рожденных. Чесо ради турки человека кровосмешение творяща с арапского языка *фуджюрул карабе* (то есть блудника крови или кровных[x], и *луты*, или от первого оного Лота, или от сих еретиков называти обычай имеют.

Но сказанию о ересех и еретиках мухаммеданских конец сотворше, зде каковые у них же роды идолопоклонничества и атеисма[xx] обретаются и под темже Мухаммедовым таятся именем, мало нечто изъявити потщимся.

Глава тридесять вторая

О идолослужителях и безбожных мухаммеданских

Бутперест. В турецком племени уже никоеже остался идолослужение, у персов же и арапов а наипаче у индов зело процветати слышим. Из идолопоклонников у мухаммедан обретающихся, иные суть *гебри*, иже *бутперест* называются, то есть «идолов или образов чтители», иные *терса*, иже и *атешперест*, то есть «огнепоклонники», иные *келбперест*, то есть «псослужители»[xxx], иные же *гявперест*, то есть «волослужители» нарицаются.

---

[x] сродниц по плоти
[xx] безбожия
[xxx] псам кланяющиися

Capitolul al treizeci și unulea

Despre eresul zis *luti*

Lutî. Eresul *lutî* își ia numele de la Lot [1118], despre care *Sfînta Scriptură* povestește că la beție a făcut siluirea fiicelor sale din desfrînare *. Nu pot aprecia dacă adepții acestei secte s-ar cuveni să fie numiți muhammedani sau creștini înșelători, mincinoși și fără Dumnezeu. Căci ei și pe Muhammed îl mărturisesc a fi adevărat proroc al lui Dumnezeu, și pe Hristos că este Fiul lui Dumnezeu; *Evangheliile* și *Epistolele*, mai cu seamă pe acele ale Sfîntului Pavel, nu le leapădă, iar circumcizia o primesc fiind legiuită de Avraam din porunca lui Dumnezeu și confirmată de legea lui Moise, ca necesară pentru împlinirea *Vechiului Testament*, și astfel, din trei legi fac o formulă singură și specială a eresului și ateismului lor.

Despre motivul anume pentru care se numesc *lutî* există însă o dublă istorie, una a muhammedanilor și deopotrivă a iudeilor și creștinilor, iar alta numai a creștinilor. După cea dintîi ei afirmă că urmează lui Lot, care, deși om al lui Dumnezeu, nu a stat la îndoială să facă fiicelor sale / siluire desfrî- 338
nată fiind ele fecioare (deși** era scos din minți de vin). Cea din urmă arată cum fură adepții diavolului din *Epistola lui Pavel către Timotei****, unde spune că cel ce a sădit pomul se cuvine să guste cel dintîi din fructul pomului aceluia 4*, de unde deduc că precum este cu cele sădite așa și cu cele născute. De aceea turcii au obiceiul să numească pe omul care face amestecare de sînge, pe limba arabă, *fudjiurul karabe* (adică desfrînat cu sînge sau cu rudele de sînge ˣ) [1119] și *lutî*, sau după acel Lot dinainte, sau de la acești eretici. Însă punînd capăt istorisirii despre eresurile și ereticii muhammedani ne vom strădui să arătăm aici cîte ceva despre felurile de idolatrie și ateism ˣˣ ce se află la ei și se ascund sub același nume al lui Muhammed.

Capitolul al treizeci și doilea

Despre idolatrii și ateii muhammedani

Butperest. În neamul turcesc n-a mai rămas nici un fel de idolatrie, însă la persani și arabi, dar mai cu seamă la indieni, auzim că ea înflorește foarte. Dintre idolatrii ce se află la muhammedani unii sînt *ghebri*, numiți *butperest*, adică închinători ai idolilor sau ai chipurilor [1120], alții *tersa*, numiți și *ateșperest*, adică închinători ai focului [1121], alții *kelbperest*, adică slujitori ai cîinelui ˣˣˣ [1122], iar alții *gheavperest*, adică slujitori ai boului [1123].

ˣ rubedeniile
ˣˣ necredința
ˣˣˣ care se închină cîinilor

* *Geneza*, 18, 31—38.
** *Recte:* tocmai pentru că era amețit.
*** *II Timotei*, 2, 6.
4* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 182; *Incrementa...*, III, 3, ann. y.

Свойственно же за идолослужителей вменяются × те, которые солнце, луну и протчая телеса небесная богов быти веруют. Утверждающе правление и благодеяние сих, всем человеком поятно и вразумительно быти, которые аще бы не были бози или вещи, сущие в нижайшем мире не соблюдали бы, мир николиже был бы, ниже в своем состоянии и в непрестанном действии соблюстися могл бы. Каковых же в почитании идолов своих употребляют церемонии и уставов, никогоже обретох когда, который бы известил мне о трагедии их, откуду же некто из наших христиан безименный писец взял
339 (егоже книгу господин Петр Андреевич Толстой быв при Порте / Отманской полномочным послом с италианского языка на простой русского диалекта штиль преведе) исследовати не могох, чего ради как предреченной автор о идолопоклонниках мухаммеданских написал, мы, слово в слово преписавше, зде прилагаем.

«Некоторые (глаголет он) астрологи и некоторые натуралисты чинят исповедание сея ереси в Константинополе, но суть великое число, между партянами и мидянами, где мужие обыкновенно покланяются солнцу, а жены луне, и другие некие полю арктическому. Сии людие не суть зело жестоки в манерех их жизни, ниже зело прилежны охраняти церемонии их закона, но живут натурально добре и проходят зело искусно во всяких вещех. Не охотно верят, что душа есть бессмертна и что за страсть и за добродетель воздается на оном свете. Не отмщают никогда за бесчестие, когда им бывает учинено, ниже за слова своевольные, которые им бывают речены, ниже за большую часть нечестивости, в которой погрешают человеки, понеже почитают сие, яко действа натуральные, происходящие от планет и не стужаются больши оного, как чиним мы, когда некакой великой дождь нас обмочит или когда солнце в каникуле нас согревает зело». До зде он.

Атешперест. *Атешперест*, то есть «огнепоклонницы» в Константинополе не обретаются же; аще ли же и суть нецыи, обаче николиже себе таковых быти исповедуют, зане абие на смерть осудилибыся или отвергшися ереси своея, мухаммедисм восприяти понуждены были бы. Протчее слышахом, яко ныне суть таковыи во стране *кюрдиов*, персидскому царству сопредельной, мнози бо сицевые и в Персии обретаются, а яко вся Индия огнепоклонников полна есть, не мню, чтоб кто не слыхал. Сии по древнему язычников обычаю огнь вечный или николиже угасаемый стрегут всеприлежно, мняще себе вся благая и щасливая ово в сем, ово в будущем веце (из *Курана* бо увериша, яко имать быти день судный и жизнь вечная) от оного неугасаемого огня бывати. Старцы их, к концу жизни приближившеся, или нечаянно в болезнь упадше, или долгим недугованием утруждшеся×× вручают себе приятелям и ближним своим, да в час смерти сожгут их. Глаголют бо, аще первее душа изыдет из такового, неже в возжженный костер ввержен будет, вечно в геене горети имать. Аще же неиздохнувша, огнь пожрет его, баснословят, яко рай
340 и древнее оное божественное сияние / (еже огненное и бога самого не ино что, разве огнь быти веруют) из негоже душу созданну быти учит *Куран* получити и в первое оное благополучие и блаженство прийти имеет.

× имеются или числятся
×× изнемогше

În mod propriu însă, idolatri sînt socotiți[×] cei care cred că soarele, luna și celelalte corpuri cerești sînt dumnezei, afirmînd că conducerea și binefacerea acestora este limpede și de înțeles pentru toți oamenii, căci dacă ele n-ar fi fost dumnezei sau de n-ar fi păzit lucrurile care sînt în lumea de jos, aceasta nici nu ar fi fost, nici nu s-ar fi putut păstra în starea ei, nici în mișcarea sa necontenită. Dar ce fel de ceremonii și rînduieli practică ei pentru adorarea idolilor lor n-am aflat niciodată pe nimeni care să mă informeze despre tragedia lor. De unde a luat așadar unul dintre creștinii noștri o scriere anonimă (a cărei carte a tradus-o din limba italiană în stilul simplu al dialectului rus domnul Petre Andreievici Tolstoi, fiind ambasador plenipotențiar pe lîngă Poarta / Otomană *) n-am putut afla [1124]. De aceea, copiind cuvînt 339
cu cuvînt, vom adăuga aici cele scrise de autorul mai sus-menționat despre idolatrii muhammedani:

„Unii astrologi (spune el) și unii naturaliști practică mărturisirea acestui eres în Constantinopol, dar există un mare număr printre parți și mezi, unde bărbații se închină de obicei soarelui și femeile lunii, iar alții Polului Arctic. Acești oameni nu sînt prea aspri în manierele viețuirii lor, nici foarte zeloși să păzească ceremoniile legii lor, însă trăiesc în mod natural bine și se orientează foarte iscusit în toate lucrurile; nu le place să creadă că sufletul este nemuritor și că pentru patimă și virtute se răsplătește pe lumea cealaltă. Nu se răzbună niciodată pentru necinste, cînd le este pricinuită, pentru cuvintele arbitrare care le sînt spuse, nici pentru multe din nelegiuirile cu care greșesc oamenii, socotindu-le drept niște acțiuni naturale, care provin de la planete, nici nu se necăjesc mai mult din cauza lor decît facem noi cînd ne udă vreo ploaie mare sau cînd soarele ne încălzește trupul în timpul verii". Pînă aici [am citat din] el **.

Ateșperest. Ateșperest, adică închinători ai focului, nu se află în Constantinopol și chiar dacă sînt unii nu se declară niciodată, pentru că îndată ar fi condamnați la moarte sau, lepădîndu-se de eresul lor, ar fi siliți să accepte muhammedanismul. Totuși am auzit că sînt din aceștia în țara *kiurdilor*, învecinată cu țara perșilor [1125], că mulți din aceștia se află și în Persia, iar că toată India e plină de închinători ai focului consider că nu se poate să nu fi auzit cineva. Aceștia, după vechiul obicei al păgînilor, păzesc cu multă grijă un foc veșnic, care nu se stinge niciodată, socotind că de la acest foc nestins le vor veni lor toate cele bune și cu noroc, atît în veacul acesta, cît și în cel viitor (căci ei cred, după *Curan*, că are să fie ziua judecății și viața de veci). Bătrînii lor, apropiindu-se de sfîrșitul vieții sau căzînd la boală pe neașteptate sau slăbind[××] de bolire multă, se încredințează prietenilor sau celor de aproape ai lor, ca în ceasul morții să-i ardă. Căci ei zic că dacă sufletul va ieși din unul ca acesta mai înainte să fie aruncat în rugul aprins va arde veșnic în gheena; dar dacă îi va mistui focul înainte de a-și da sufletul, băsnesc că vor primi raiul și acea strălucire dumnezeiască / din vechime din care 340
e făcut sufletul (care cred ei că e de foc, și că Dumnezeu însuși nu e altceva decît focul), după cum îi învață *Curanul****, și că vor reveni la starea cea bună și la fericirea cea dintîi.

× considerați sau numărați
×× istovindu-se

* *Монархиа турецка описанная чрез Рикота, бывшаго английского секретаря посольства при оттоманской Порте. Переведенна с польского на российской язык*, Sankt-Piterburg, 1741.

** P. Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 183.

*** *Coran*, XXIV, 35.

Келбперест. Келбперест, то есть «псам кланяющиися», сии не всякого пса, но черного токмо почитают, из породы господствующего[×] черного пса, аще родится щенок черный же, всеприлежно питают и от иных с ним купнорождающихся щенков в особливом и честном воскормляют его месте. Его же умершу первейшему их псовскому божищу, по нем наследника и господствователя с великим торжеством и церемониями поставляют. Дом, в немже блюдется и питаем бывает пес оный, тойже есть и капище их ко изблеванию молитв их устроенное. Умершего пса с великим сетованием и рыданием провождающе аки царя и господа своего честно погребают и великую гробницу над трупом его соделовают, год и жизнь его и аще что благополучно или злополучно во время жизни его народу приключилося на мраморных дсках написующе.

Таковые псов поклонники егда приходят во грады, в нихже псам никаяже честь дается, со многим иждивением и трудами всех града того черных псов украсти тщатся, ихже потом во свою страну отослати попечение имеют. Аще таковый узрит кого биюща сицевого пса или иным каковым-либо образом оному досаждающа, не без тяшкого воздыхания увещавает его, яко зле творит и хотя в бедствовании жизни за сие обретися имеет, обаче молчати не будет, инако бо молчание то в грех смертный и преступление вменится. Откуду же восприяся сего безбожия начало, во истинну сказати не могу, обаче известно есть, яко от древних египтян сие злочестие произыде и чрез непрерывное предание у оных паче псовских народов пресмыкашеся, еже и до ныне твердо содержат.

Гявперест. Гявперест, то есть «волопоклонники» тогожде суть безумствия, якоже и *келбперест*, сии не всякого вола, но токмо черного (некладеного) почитати и вместо бога имети веровати же и кланятися ему сказуются. И о сих убо уставех никоеготе имея известия, ничтоже изъявити могу, кроме того, что слышах, яко сии бездельники обычай имеют взимати от кала вола оного и благоговейно в уставленные дни чела[××] своя намазывати, которые
341 видятся подражати идолопоклонникам индийцам, от нихже / нецыи купечества ради первее в Астрахан в оттуду и в Москву приходят, которые по вся новомесячия чела своя шафраном намазывати обычай имеют. Но о сих уже довольно речено имуще, вкратце нечто о роде цыганском, который в Царстве Турецком зело многоплоден есть, для любопытного предложу читателя.

Цыгане. Турки а с ними и протчие все мухаммедане род сей цыганский глаголют быти фараонитский род и общим согласием утверждают, яко пространнейшая оная и в *Священном Писании* славная фараонитских царей империя бысть цыганская; паки сказуют, яко тойже род (проклявшим его Мойсею и всем пророкам божиим) во всю вселенную расточися и рассыпася по божию изволению и велению лишен сущи знания письмен, книг, веры и всякого божественного, вкупе и человеческого закона. Цыганы убо Мухаммеда исповедающии сим единым титулом мнят себе совершенно благочестивых быти, ниже к тому взыскуют кие суть закона заповеди или кондиции, вся пренебрегают, ничтоже по закону творят или соблюдают, молитвы у них никиеже суть, посты такожде, о Мекке ниже слушают, вместо милостыни оной пятидесятной шесть сот видов воровств, лукавств, чародейств, обаяний и волхвований (яже вся мухаммеданам возбраненна суть) творят.

[×] в почитании у них сущего
[××] льбы

Kelbperest. Kelbperest înseamnă cei care se închină cîinilor. Aceştia nu cinstesc pe orice cîine, ci numai pe cel negru, din soiul ales[×] al cîinelui negru. De se va naşte un căţel negru, îl hrănesc cu mare grijă şi-l cresc într-un loc curat, deosebit de ceilalţi căţei care s-au născut împreună cu dînsul. Şi cînd moare zeul lor cîinesc pun după el cu mare solemnitate şi ceremonii un alt succesor şi domnitor. Casa în care e păzit şi hrănit cîinele acela este şi templul lor, făcut spre a-şi înălţa rugăciunile. Iar pe cîinele cel mort, petrecîndu-l cu mare tristeţe şi tînguire, îl îngroapă cu cinste, ca pe un împărat şi domn al lor, şi fac o mare movilă deasupra cadavrului, scriind pe table de marmură anul şi viaţa lui şi binele sau răul ce s-a întîmplat poporului în vremea vieţii lui.

Aceşti închinători la cîini, cînd vin în cetăţile unde nu li se dă cîinilor nici o cinste, se silesc cu multă cheltuială şi osteneli să fure din acea cetate pe toţi cîinii negri, pe care după aceea au grijă să-i trimită în ţara lor. Dacă unul ca acesta va vedea pe cineva bătînd un asemenea cîine sau necăjindu-l altfel, îl admonestează, nu fără a ofta din greu, că rău face, şi chiar dacă i s-ar trage din asta o nenorocire a vietii nu va tăcea, altminteri tăcerea lui l s-ar socoti drept păcat de moarte şi fărădelege. De unde şi-a luat începutul această necredinţă nu pot spune cu adevărat, însă se ştie că nelegiuirea a provenit de la vechii egipteni [1126] şi, printr-o tradiţie neîntreruptă, s-a păstrat cu tărie la acele popoare mai mult cîineşti pînă acum.

Gheavperest. Gheavperest, adică închinătorii la boi, sînt la fel de nebuni ca şi *kelbperest*. Se spune că aceştia nu cinstesc orice bou, ci numai pe cel negru (nejugănit) şi îl ţin drept Dumnezeu, cred în el şi i se închină. Neavînd nici o ştire despre rînduielile acestora, nu pot arăta nimic decît ceea ce am auzit, şi anume că aceşti trîntori au obiceiul să ia din baliga boului aceluia şi să-şi ungă cu evlavie, în anumite zile, frunţile[××]. Se vede că urmează idolatrilor indieni, dintre care / unii, pentru a face negoţ, vin mai întîi pînă la 341
Astrahan, iar de acolo şi pînă la Moscova, şi care la fiecare lună nouă au obiceiul să-şi ungă fruntea cu şofran [1127]. Dar, cum am spus de ajuns despre aceştia, voi arăta cîte ceva, pe scurt, cititorului curios despre neamul ţigănesc, care în Împărăţia Turcească este foarte numeros.

Ţiganii. Turcii şi împreună cu ei toţi ceilalţi muhammedani spun că poporul acesta al ţiganilor este de neam faraonit [1128] şi afirmă de comun acord că acel imperiu întins al împăraţilor faraoniţi slăvit de *Sfînta Scriptură* a fost al ţiganilor; şi mai spun că acelaşi neam (cînd l-au blestemat Moise şi toţi prorocii lui Dumnezeu) s-a risipit şi s-a împrăştiat în toată lumea, fiind lipsit de cunoaşterea literelor, cărţilor şi oricărei legi dumnezeieşti şi omeneşti din îngăduinţa şi porunca lui Dumnezeu. Ţiganii care-l mărturisesc pe Muhammed se consideră a fi perfect pioşi prin acest singur titlu, dar în afară de aceasta nici nu caută care sînt poruncile sau condiţiile legii, ci le nesocotesc pe toate, fără a face sau a păzi nimic după lege; rugăciuni la ei nu sînt de nici un fel, posturi tot aşa, despre Mecca nici nu vor să audă; în loc de milostenia cincizecimii fac şase sute de feluri de furturi, vicleşuguri, farmece, descîntece şi vrăjitorii (care sînt toate oprite muhammedanilor).

× adorat de ei
×× faţa

Султан Сулейман, первый того имени отманский император (который и правилописец прозывается) егда политические свои каноны и иные к властоправлению приличные уставления сложил и утвердил, восхотел некий закон и о сем цыганском положити роде и тако повелел старейшинам цыганским, ово христианисм (зане и под именем Христовым овии греческой, овии же арменской церкви придержащеся премнози скитаются) ово мухаммедисм исповедающим собратися и кождого по фамилиям их вопросил, которыя бы веры и религии быти хотели. Часть убо едина Христа, другая же Мухаммеда исповедала, тогда султан Мухаммеда исповедавшим на преградии Константинопольском (где древле преславный Влахернский храм стояше) место ко пребыванию поставил, *имамов* и *годжей*, которые бы старцов и детей их закону мухаммеданскому и иным мусliманским уставам и церемониям научали, то есть, да бы во храм часто ходили, жен своих укрывали бы, *никяг* супружество по заповеди закона творили бы и протч. Но шесть и более меся-
342 цов по оном испытании / преминуша, имамы же ни единого цыгана в храме явлшегося видеша. Слышаша, яко женитвы праздноваху, но без присутствия имамова, того ради о бываемом том зле самому султану донесоша. Султан же то слышав повелел, да всякий цыганин свободу имеет исповедати и почитати религию, которую хощет, приложив сие изъятие, да аще которые мухаммеданов себе быти исповедуют, свободны и увольнены будут от всякия дани. Издав убо сей манифест, повелел и сие дани собирателем, да бы предложили число цыганов, которые исповедавше себе христианов быти *гарадж*, то есть платежную отпись взяли и дань заплатили. По сем минувшим иным шести месяцам, дани собиратели ни единого обретоша цыганина, которой бы нарекл себе христианином. Тогда султан повелел, который от цыганов христианин будет, да заплатит *гарадж*, равно с протчими христианы, который же из них мухаммеданин будет, в двое да заплатит, который указ и ныне действителен есть, все бо цыгане Мухаммеда исповедующии (которых есть многое число) удвоенную дань платят, тако аще цыганин христианин сущий заплатит пять ефимков, цыганин мухаммеданския религии понуждается десять платити; сице убо якоже прежде свободно бысть цыганам никуюже совершенно блюсти религию и никийже закон цело исполняти, тако и мы в наших по всем местам обретающихся цыганах тожде усмотряем, которая вещь иного свидетельства не требует.

Глава тридесять третия

О атеистах[x] мухаммеданских

Атеисты. Аще оный *Кюфри Мегеммед еффенди* не был бы толикого безумства и неуверимыя глупости исповедник и аще не возлюбил бы смерть, паче неже познание высочайшего бога (якоже в преднаписанных о нем воспомянухом) воистинну аз николиже убедилбыхся уверити, яко может во всей вселенней хотя единый человек обрестися, который естественным токмо некиим вдохновением не ощущал бы некую высочайшую власть[xx] быти/

[x] бога неведущих или неисповедующих
[xx] бога

Sultanul Suleiman, primul împărat otoman cu acest nume (numit și Legiuitorul), cînd a întocmit și a întărit canoanele sale politice și alte rînduieli potrivite pentru administrare [1129], a vrut să așeze o lege și pentru acest neam al țiganilor și astfel a poruncit să se adune cei mai bătrîni ai țiganilor care mărturisesc fie creștinismul (pentru că foarte mulți pribegesc sub numele lui Hristos, ținîndu-se fie de biserica greacă, fie de cea armeană), fie muhammedanismul, și l-a întrebat pe fiecare după familiile lor de care credință și religie ar vrea să fie. O parte au mărturisit pe Hristos, iar alta pe Muhammed. Atunci sultanul le-a fixat celor care l-au mărturisit pe Muhammed loc de petrecere în suburbia Constantinopolului (unde era în vechime preaslăvita biserică a Vlahernei) [1130], le-a pus *imami* și *hodji*, ca să-i învețe pe bătrîni și pe copiii lor legea muhammedană și alte rînduieli și ceremonii musulmane, adică să umble des la templu, să-și ascundă femeile, căsătoria *nikkeah* s-o facă după porunca legii și altele. Dar au trecut șase luni și mai bine de la
acea încercare, / iar imamii n-au văzut venind la templu pe nici un țigan. 342
Au auzit despre ei că au sărbătorit nunți, dar fără prezența imamului. De aceea au adus la cunoștința sultanului răul care se petrecea. Acesta, auzind așa, a decretat că fiecare țigan are libertatea de a mărturisi și a păzi religia pe care o vrea, adăugînd și favoarea că cel ce se va mărturisi drept muhammedan va fi liber și scutit de orice bir. Publicînd și această hotărîre, a poruncit strîngătorilor de bir să arate numărul țiganilor care, mărturisind că sînt creștini, au luat *haradjul*, adică dovada de plată [1131], și au plătit birul. Trecînd alte șase luni, strîngătorii de bir n-au aflat nici un țigan care să se fi mărturisit creștin. Atunci Sultanul a poruncit ca țiganul creștin să plătească *haradj* la fel cu ceilalți creștini, iar muhammedanul să plătească dublu, decret ce are putere și acum, căci toți țiganii care mărturisesc pe Muhammed (din care sînt un mare număr) plătesc birul îndoit; astfel, dacă țiganul creștin va plăti cinci taleri, țiganul muhammedan e silit să plătească zece. Așadar, precum le-a fost liber țiganilor mai înainte să nu țină nici o religie și să nu împlinească nici o lege, astfel vedem și noi la țiganii noștri, care se află prin toate locurile, lucru ce nu mai are nevoie de altă mărturie.

Capitolul al treizeci și treilea

Despre ateii [×] muhammedani

Ateii. Dacă acel *Kiufri Mehmed effendi* [1132] n-ar fi fost mărturisitorul unei asemenea nebunii și prostii de necrezut și dacă n-ar fi iubit mai mult moartea decît cunoașterea Dumnezeului celui preaînalt (după cum am amintit în cele scrise mai înainte despre el), nu m-aș fi hotărît cu adevărat niciodată să cred că se poate afla în întreaga lume un singur om care să nu fi simțit printr-o inspirație firească simplă că există o anumită putere supremă[××], /

× cei care nu-l cunosc sau nu-l mărturisesc pe Dumnezeu
×× Dumnezeu

343 хотя ниже разумети, ниже исповедати, ниже знати могл бы. Реку убо удивительное нечто: человеку по моей опинии животному, удобее есть ощущати бога, неже разумети. И хотя мы, христиане, и все язычницы, которые увериша быти некую высочайшую власть или многобожство исповедаша, наипаче чрез веру и предание о бозе вероваша, уразумеша и познаша та, яже в мнении их утвердишася. Обаче аще положим в мысли нашей человека некоего, который от рождества своего николиже о имени божии или о бытности коея-либо другия высочайшия власти что-либо слышал, невозможно есть, да бы той собственным натуры вдохновением не увещался и паче чувственно, неже вразумительно не научилбыся, яко есть некая высочайшая власть, что сице хотел бых яснейшее показати. Аще атеист оный (который не токмо не верова, но ниже слышал когда что-либо о бозе) был бы един и без всяких содругов в некоем пустом месте или един на мори плавая и в пустыни от разбойников нечаянно окружен был бы или сокрушшуся кораблю, утонути имел бы, тогда хотя совершенно знал бы, яко никуюже может имети себе помощь или надежду избавления от бедства того, обаче единым натуры убеждаемый вдохновением в нечаянном оном приключшемся ему случаи возопил бы ища себе помощи, хотя изрядно знал бы, яко на мори том ниже в корабли есть кто, кроме его, ниже кто в близости обретается, от которого бы мог услышан быти. В том пресекшейся словесности и всей разума силе, самое чувство и внутреннее движения начало убедило бы его, да к некоей себе невидимой и непознанной прибегнет помощи. И хотя вспоможение то от неприсутствующего и нигдеже являющегося искано было бы, обаче да всячески от такового помощи просит, чувств движением крепко научалбыся, которое чувственное движение (или явственнее глаголя, натуральный оный первый двизатель или движения начало) в таковом нечаянном и внезапном случаи единой, чувственной, побужденной сущей силе, словесности же аки неведующей и принужденной тем самым, яко нечаянного нечесого, чаяти поучается. Доводом есть, еже непознанного себе бога и высочайшую власть свыше натуры чувства и разума сущую призывая исповедати и своего свободителя и спасителя признавати.

Подобное усмотрети возможно есть в малых отрочатах, имже употребление словесности и разумения еще препято есть. Аще таковое отроча в густей-
344 шем лесу или в зело/пространном поли едино ходящи волка или иного неукротимого узрит зверя, абие воскричит (знак требования помощи являя) и хотя никогоже узрит, обаче вопити будет, аки от некоего неприсутствующего милости и покровительства просящи, егоже благодеянием от находящия себе или уже приключшияся беды да избавлен будет.

Чесо ради аз сицевую зде полагаю опинию, яко мрачные сии буесловницы (не быти всякую высочайшую власть льгущии) не могут веровати того, что нечистыми своими блядословят устами, но аки насилие естеству и словесности наносящи, не инако творят, разве яко и те, которые своими си руками смерть себе самоизвольно налагают. И хотя всякое живущее натуральным водхновением всегда жити хощет и соблюдения своего по самому естеству своему желает, обаче отчаянник оный в том состоянии обретающийся, яко благополучнее ему есть не быти, неже быти, хотя натура сама погибели своея, яко крайнего, страшного, всячески боится и ужасается. Смерть бо есть (по Аристотелю) последнее страшное. Тако убо от равенства словопоказания заключаю:

chiar dacă n-ar fi putut-o înțelege, mărturisi sau cunoaște *. Voi spune, aşadar, ceva de mirare: omului animal, după părerea mea, îi este mai lesne să-l simtă pe Dumnezeu decît să-l înțeleagă [1133]. Şi cu toate că noi, creştinii, — ca și toți păgînii care au crezut că există o putere supremă sau au mărturisit politeismul — am crezut, am înțeles și am cunoscut cele ce s-au întărit mai ales prin credința și tradiția despre Dumnezeu, totuși, dacă ne vom închipui în mintea noastră un om care de la nașterea lui să nu fi auzit niciodată ceva despre numele lui Dumnezeu sau despre existența vreunei alte puteri supreme, este cu neputință ca acela să nu fi fost convins de însăşi inspirația naturii și să nu se fi învățat mai degrabă prin simțuri decît prin înțelegere că există o putere supremă. Lucru pe care aş vrea să-l arăt mai clar astfel: Dacă ateul acela (care nu numai că n-a crezut, dar nici n-a auzit vreodată ceva despre Dumnezeu) s-ar afla singur și fără nici un tovarăș într-un loc din pustiu sau plutind singur pe mare, și acolo în pustie ar fi înconjurat de tîlhari sau, sfărîmîndu-se corabia, ar trebui să se înece, chiar dacă ar ști perfect că nu poate avea nici un ajutor sau nădejde de izbăvire din acea nenorocire, totuşi, convins exclusiv de inspirația naturii în acel caz neaşteptat ce i s-a întîmplat, ar striga căutînd ajutor, deşi şi-ar da bine seama că nici pe mare, nici în corabie nu este nimeni afară de el, că nici prin apropiere nu se află cineva de care să poată fi auzit; în momentul acela, curmîndu-i-se rațiunea și toată puterea înțelegerii, însăși simțirea și principiul lăuntric al mişcării l-ar convinge să apeleze la un ajutor oarecare, nevăzut și necunoscut lui. Iar dacă ar cere ajutor de la cel ce nu e de față și nu apare nicăieri, spre această cerere de ajutor de la altul în fel și chip este învățat cu tărie de către mişcarea simțurilor, care mişcare a simțurilor (sau, vorbind mai clar, acel prim motor natural sau principiu al mişcării) intervine într-un asemenea caz neaşteptat și surprinzător cînd numai puterea simțurilor e stimulată, iar rațiunea pare să nu mai cunoască, fiind constrînsă chiar de faptul că ea este învățată să nu nădăjduiască nimic neaşteptat. Iată dovada că, apelînd la Dumnezeu, pe care nu l-am cunoscut, și la puterea supremă, care se află mai presus de natura simțirii și a înțelegerii, îl mărturisim și îl recunoaştem ca pe eliberatorul și mîntuitorul nostru. 343

Lucru asemănător se poate observa la copiii cei mici, la care folosirea rațiunii și a înțelegerii este încă împiedicată. Dacă un asemenea copil, umblînd singur printr-o pădure foarte deasă sau pe un cîmp / foarte întins, va vedea 344
un lup sau o altă fiară neîmblînzită, îndată va țipa (dînd semn că cere ajutor) și chiar dacă nu va vedea pe nimeni va striga cerînd milă și ocrotire cuiva care nu e de față, prin a cărui binefacere să fie izbăvit de nevoia ce vine sau i s-a întîmplat deja.

De aceea exprim aici părerea că întunecații grăitori aiurea (care mint că nu există nici o putere supremă) nu pot crede ceea ce ei înşişi grăiesc în chip desfrînat cu gura lor. Dar făcînd violență firii și rațiunii nu procedează altfel decît cei ce de bunăvoie își curmă viața cu propriile lor mîini. Căci, deși fiecare viețuitoare, prin inspirația naturală, vrea să trăiască veşnic și-și doreşte conservarea din însăși firea sa, disperatul care se află în asemenea stare socotește că pentru el e mai bine să nu existe decît să existe, deşi chiar natura se teme și se înspăimîntă în fel și chip de pieirea sa ca de ceva extrem de îngrozitor. Căci moartea este (după Aristotel) ultimul lucru îngrozitor**. Aşadar, din echivalența demonstrației conchid că, după cum disperatul crede

---

* Cp. P. Rycaut, *Istoria...*, p. 180.
** Cp. Aristotel, Ἠθικὰ Νικομάχεια I, 11, 1100 a.

якоже отчаянник верует, яко благополучнее есть не быти, неже быти, тако атеист, кроме ума своего, словесности же и чувства, благополучнее быти блядословит, еже отметати всякую высочайшую власть, неже кую-либо исповедати. И последовательно, яко человек по елику есть животно словесное и смертное не может естественно всякия высочайшия отрещися власти, хотя насилие творя естеству, гласом и устами противная произносит тем, яже, яко инако суть, внутреним купно и внешним чувством знати, разумети и чувствовати естественно научается. Но к предложенному возратимся.

Атеисм[×] убо арапским языком *зиндак* и *илгад*, атеист же *зиндик*, *мулгид* и с персидского *находа* называется. Под сим имснем у мухаммедан а наипаче турков содержатся все те, которые под белою шапкою[××] *Кураново* убо учение исповедуют, самого же Мухаммеда, яко пророк божий бысть, не приемлют, ниже веруют какую-либо книгу от бога написанну и чрез некоего пророка людем посланну быти, откуду у них *мулгид* «атеист» и *китабсиз* «без книги» тожде быти веруется.

Таковых в Турецкой Империи а наипаче в Константинополе множайших быти не токмо сами турки сказуют, но и мы некиих видехом и еще людей
345 зело ученых и / в фисических вещех искуснейших, ихже в разговорах усмотрехом сицевое имети мнение, яко едина и самая натура или натуральное движение и делание суть вся та, яже под именем божиим и свойствами имени его взиматися от верующих быти бога глаголются и веруются. И яко существо или здание человеческое несть честнейшое и изящнейшое, паче иных натуральных вещей, разве чином естественного растворения[×××]. О котором растворении глаголют, яко составляется из согласно стекающихся елементов[××××], из нихже фисическая плоть состоится. Дают приклад, якоже глаголют: конь имеется честнейший быти осла, лев честнейший волка, пчела честнейшая мухи, мравий честнейший червя, кипарис честнейший сосны, сосна честнейшая липы и все древеса всегда зеленеющиеся честнейшие увядающих. И сих всех древес сиречь заматерелых и неплодных честнейшие и благороднейшие суть овощеносные и кий-либо плод творящие. Тако и человек по чину естественного растворения над всех животных благороднейший есть и преизящнейший. Инако бо по смотрению матерйи, формы и стихийного самых атомов сложения, ничимже над иные естественные превосходит вещи и вся в сем вещей естестве бытности и естества своего период[×××××] разве от сильнейшего препятие возъимеют по определению и размерению растворения претекают и окончевают. При конце же того делания (то есть в престатии от оного натурального движения) кийждо сложенного тела из первых стихий части к древним и первым своим исто[××××××] натуральным началам обращаются и в таяжде разрешаются и потом из тления применяются в формы[×××××××], то есть из сего атома и иный, из оногоже еще в иный и тако непрестанно и бесконечно водими, управляеми и своим си натуральным движением содержими пребывают.

О телесах убо естественных тако, о душах же их, кроме бессмертия (о немже никтоже из фисиков доселе ясное подал учение) с самим Аристотелем умствующе, на три степени разделяют, сиречь на растущую (им *небати*),

---

[×] безбожие
[××] чалмою
[×××] умеренного составляющихся частей сложения
[××××] стихий
[×××××] обращение или обшествие
[××××××] существенно или совершенно
[×××××××] образы

că este mai bine să nu existe decît să existe, așa și ateul grăiește în chip desfrînat în afară de mintea sa, de rațiune și de simțire, că e mai bine să respingi orice puterė supremă decît să mărturisești vreuna. Prin urmare, omul, întrucît este un animal rațional și muritor, nu poate în mod firesc să se lepede de orice putere supremă, deși, siluind firea, grăiește cu glasul și cu gura lucruri contrare celor pe care tot în mod firesc este învățat să le cunoască, să le înțeleagă și să le simtă cu simțirea cea lăuntrică și cu cea de dinafară că sînt altfel. Dar să revenim la cele propuse.

Ateismul [×] se numește în limba arabă *zindak* și *ilhad*, iar ateul *zindik* și *mulhid*, iar în limba persană *nahoda* [1134]. Sub acest nume la muhammedani, dar mai cu seamă la turci, sînt cuprinși cei care sub turban [××] alb mărturisesc învățătura *Curanului*, dar nu-l acceptă pe Muhammed că este proroc al lui Dumnezeu, nici nu cred că vreo carte e scrisă de Dumnezeu și că e trimisă oamenilor prin vreun proroc, de aceea *mulhid* — ateu, și *kitabsiz* — fără carte, înseamnă la ei același lucru.

Că aceștia sînt foarte mulți în Imperiul Turcesc, dar mai cu seamă în Constantinopol, o spun nu numai turcii înșiși, dar și noi am văzut pe unii și încă oameni foarte învățați / și foarte pricepuți în lucrurile fizice, la care 345
am observat, în discuții, părerea că natura însăși sau mișcarea și lucrarea naturală sînt toate cele despre care cei ce cred că există Dumnezeu afirmă și cred că se înțeleg prin numele lui Dumnezeu și prin atributele numelui lui. Și [mai spun] că ființa sau zidirea omenească nu este mai cinstită și mai frumoasă ca alte lucruri naturale decît prin gradul combinării firești [×××]. Despre care combinare afirmă că este alcătuită din elemente [××××] armonios unite din care e alcătuit corpul fizic, de exemplu — după cum spun ei —, calul e mai nobil decît măgarul, leul mai nobil decît lupul, albina mai nobilă decît musca, furnica mai nobilă decît viermele, chiparosul mai nobil decît bradul, bradul mai nobil decît teiul, și toți copacii pururea verzi mai nobili decît cei ce se veștejesc, iar mai cinstiți și mai de soi decît toți acei copaci, adică decît cei îmbătrîniți și fără de rod, sînt cei ce produc fructe și care dau rod. La fel și omul, prin gradul combinării firești este cel mai nobil și mai frumos dintre toate animalele. Altminteri însă, în ce privește materia, forma și combinarea firească a atomilor înșiși, el nu depășește cu nimic alte lucruri naturale; și toate cele din firea lucrurilor se scurg și se sfîrșesc potrivit existenței și ciclului [×××××] propriu, după precizia și ritmul combinării, afară doar de vor fi împiedicate de ceva mai puternic. Iar la sfîrșitul acelei lucrări (adică la oprirea din acea mișcare naturală), toate părțile trupului compus din elementele prime revin la vechile elemente prime ale lor, la principiile curat[××××××] naturale, se descompun în ele, dar, după aceea, din stricăciune se prefac în forme[×××××××], adică din acest atom în altul, din acela iar în altul și astfel petrec purtați. conduși necontenit și fără sfîrșit, fiind cuprinși în propria lor mișcare naturală,

Acestea (le spun ei) despre corpurile naturale; cît privește sufletele lor, afară de nemurire (despre care nimeni dintre fizicieni n-a dat pînă acum învățătură clară), cugetînd împreună cu însuși Aristotel *, le împart în trei trepte,

× necredința
×× cealma
××× îmbinarea potrivită a părților componente
×××× stihii
××××× transformare sau prefacere
×××××× propriu sau perfect
××××××× chipuri

* Cp. Aristotel, Περί ψυχῆς, II, 2, 413 b, 1 și urm.

чувственную *(гаивани)* и словесную *(натыкы)*. И сих душ не по смотрению количества, но качества и по внутрним силам или честнейших или бесчестнейших быти сказуют. Чесо ради глаголют, яко словесности и разума употребление не от бессмертия души (ейже ни по коему натуральному образу мощи датися или быти утвер дают), но от тояжде внутрнего могутства,/
346 симметрического [×] и согласного стихий равного растворения происходит и яко тоя ради вины, некоторые человецы, паче иных суть разумнейшие и некая животная над иных животных суть коварнейшая, опаснейшая, тупейшая [××], свирепейшая, кротчайшая, ласкавейшая и к научению склоннейшая и протч. Да единым окончаю словом, сицевии человецы в единыя натуры и истых натуральных действий познании, углублении и недвижими пребывают. А яже выше и кроме натуры быти глаголются, поучаются или веруются, якоже бог, ангел, диавол, душа бессмертная, вся презирают, отмещут и яко невозможная и ненужная быти рассуждают. Но мню, яко время есть уже, да сим беусловным плетениям конец сотворше, в заключении книги сея о науках у мухаммедан почитаемых и яже зело в них процветают, елико возможно кратчайше предложим.

Глава тридесять четвертая

О науках у мухаммедан почитаемых

Все оное и всяческое человеческого остроумия и разума удобство и понятие, которое общественным именем науку называем, по арапску *илм* нарицается, у нихже коль древен[×××] есть всякий наук род самые старых греков науки и наставления довольно показуют, о которых яко от финикиан и египтян, иже суть народы от племени и колена арапского) не токмо науки, но и письмен первые елементы взяша самиж греки сказуют. Индиане (от нихже большая часть ныне в мухаммеданстве пребывает) древних своих мудрецов (ихже *брахманами* нарицают) знатнейших и славнейших имеяху и имеют, ниже доводу на то потребуют. Персы, яко суть в науках и наставлениях премного упражняющиися, в волхвованиях же и астрологии первейшие, не токмо мирское, но и *Священное* свидетельствует *писание*. Татарский род паче всех варваров грубейший, древле не толь простый и наук лишенный бе, якоже ныне есть. Свидетель есть Анахарсис Скитин, вящшего воправду паче всех греческих /
347 древних философов почтения достойный, егоже и Сократова учителя быти нецыи сказуют. Замолксидес оный у греческих писателей славнейший, скитин бысть астраханский или в ином месте близ Волги реки родившийся.

От скитского сего соборища произыде род турецкий (о егоже початку зри в предисловии *Истории* нашея *о возрастении Двора Отманского*), который хотя от начала своего бысть зело прост, в художествах же и науках ко благо-

[×] пропорционального
[××] несмисленнейшая
[×××] стар

adică în partea vegetativă (la ei *nebati*), senzitivă (*haivani*) și rațională (*natîkî*) [1135]. Și despre aceste suflete spun că sînt mai nobile sau mai puțin nobile nu după cantitate, ci după calitate și după puterile lăuntrice. De aceea ei spun că uzul rațiunii și al înțelegerii nu vine de la nemurirea sufletului, care, afirmă ei, nu poate fi dată sau exista în nici un chip natural, ci de la aceeași putere lăuntrică/, de la dizolvarea egală și simetrică[x] a elementelor, 346
și că de aceea unii oameni sînt mai inteligenți decît alții, iar unele animale mai perfide, mai primejdioase, mai stupide [xx], mai furioase, mai blînde, mai prietenoase și mai înclinate spre dresaj, și altele. Ca să termin cu un cuvînt, acești oameni petrec adînciți și nemișcați numai în cunoașterea naturii și a acțiunilor cu adevărat naturale. Iar pe toate cele care se spun, se învață și se cred că există mai presus și în afară de natură, ca Dumnezeu, înger, diavol, sufletul nemuritor, le disprețuiesc, le resping și le socotesc drept imposibile și de nici un folos. Dar cred că a sosit vremea ca, punînd capăt acestor împletituri nebunești, să spunem ceva în încheierea acestei cărți, pe cît se poate de scurt, despre științele respectate la mahummedani și care înfloresc mai mult la ei.

Capitolul al treizeci și patrulea

Despre științele respectate la muhammedani

Toată variata desfătare și înțelegere a ingeniozității și rațiunii omenești căreia cu un termen general îi zicem știință se numește în limba arabă *ilm* [1136]. Cît de veche[xxx] este la ei orice fel de știință ne arată îndeajuns înseși cunoștințele și indicațiile vechilor greci, căci chiar grecii spun că de la fenicieni și egipteni (care sînt popoare din neamul și tribul arab) au luat ei nu numai științele, ci și primele elemente ale literelor [1137]. Că indienii (dintre care cea mai mare parte petrece acum în muhammedanism) îi socoteau și îi socotesc pe vechii lor înțelepți (pe care îi numesc *brahmani*) drept cei mai însemnați și mai slăviți, lucrul nu mai trebuie dovedit. Că persanii, îndeletnicindu-se foarte mult cu științele și povățuirile, sînt primii în magie și astrologie ne mărturisește însăși *Scriptura*, nu numai cea laică, ci și cea sfîntă *. Neamul tătărăsc, mai grosolan decît toți barbarii, nu era în vechime atît de incult și lipsit de științe cum este acum. Martor este Anacharsis Scitul, cu adevărat vrednic de mai mare cinste decît toți filosofii / greci vechi [1138] despre care spun că este și 347
dascălul lui Socrate. Zamolschides cel foarte slăvit de toți scriitorii greci** a fost scit din Astrahan *** sau născut în alt loc de lîngă rîul Volga [1139].

Din această adunare a sciților a provenit neamul turcesc (despre al cărui început vezi în prefața istoriei noastre *Despre creșterea Curții Otomane*) 4*, care la începutul său a fost foarte simplu în toate și în științele

[x] proporțională, armonioasă
[xx] mai tîmpe
[xxx] bătrînă

* *Daniel*, 2, 2—12.
** Herodot, Ἱστορίαι, IV, 94—95; Strabon, Γεωγραφικά, VII, 3, 4—5.
*** Origen, Κατὰ Κέλσου, II, 55 [429].
4* D. Cantemir, *Incrementa...*, in praefatione.

разумию приналежащих не токмо неискусный, но и весьма тех неимущий, обаче по Отмане возрастающим турецкия империи силам, тако приложися к художествам и наукам свободным, яко аще математику практическую (в теоретической бо совершеннейшии суть) механику, географию и анатомию изъимеши (сие бо науки у турков за мало или за ничто вменяются) протчая все зело процветшие и не токмо в первом или втором, но в высочайшом и превозносительном степени распространенны и возвышенны быти обрящеши. Идеже бо множайшая суть училища и академии, тамо и науки процветают, примножаются и день от дне предуспевают. Но академии, школы и училища всякого рода учения и науки, яже ныне едва не во всех градех а наипаче в Константинополи основаны и от бесчисленных, да тако реку учеников и слушателей исполнены и учащаеми суть, аще реку, яко нигдеже по всей подсолнечной, якоже в Турецкой Империи обретаются. Истинну мене рекша, подтвердят все, которым случися в Константинополе чрез несколько времени премешкати и любопытства ради школы и академии их посетити. О числе убо академий, яже в Константинополе, в Адрианаполе, в Брусе, в Елкаире, в Вавилоне, в Алепе и в иных азиятических и европских градех, турецким скипетром управляемых обретаются, умыслихом рещи в книзе *О политическом отманском правлении*. Чесо ради, да не явимся зде повторяти та, яже на иное отложихом место, поспешим ко изображению реестра наук у мухаммедан обще приятых и распространенных, потом о всех оных науках подробну, елико возможно кратчае и елико к нашему предложению приличествовати рассудим рещи приступим и еще тем чином, имже в их академиях от учителей ученикам предаватися обыче./

348 *Глава тридесять пятая*

О первой учения или наук части

Елиф супараси. Мухаммеданские отрочата (якоже в главе *О уставех* увечщахом) в четвертое или пятое возраста вступивше лето или в домех родительских обучению письмен начало творят или в нижайшие школы (ихже *мектеб* нарицают) для научения *елиф супараси*, то есть абецадла [x] отдаются; есть же сие первое художество и наука, еже знати письмена и их сложения.

Инам супараси. Оюкончав же оную, учатся *инам супараси*, в котором трактате содержится *Катихисм* веры мухаммеданския, в немже обыкают, ово письмена читати, ово символы веры *Куранския* в памяти держати. По начаткам знания письмен простолюдины убо абие в науку *инша* зовомую (яже есть образ добре писати листы и послания) отдаются, еяже долгим употреблением без грамматики простой турецкой язык немало выправляют[xx] и некими арапскому и персидскому языку свойственными глаголания образы и речениями украшеннейший и изряднейший творят.

Сарф. Вельможские же дети и тех, которые желают по школьному научити чад своих после катихисма, абие к научению *сарф*, то есть грамматики

[x] азбуки
[xx] вычищают

înțelepciunii, și nu numai neiscusit, ci cu totul lipsit de ele. Dar după Otman, sporind puterile Imperiului Turcesc, în așa măsură s-a lipit de artele și științele liberale, încît dacă vei exclude matematica practică (în cea teoretică sînt cei mai desăvîrșiți), mecanica, geografia și anatomia (căci aceste științe la turci se respectă puțin sau deloc) vei afla că toate celelalte sînt foarte înfloritoare, și nu numai în gradul întîi sau al doilea, ci în gradul cel mai înalt și lăudat. Căci unde sînt cele mai multe școli și academii, acolo înfloresc, se înmulțesc și prosperă din zi în zi științele. Dar pot spune că academii, licee și școli pentru tot felul de învățătură și știință, întemeiate în aproape toate cetățile, dar mai cu seamă în Constantinopol, pline și frecventate de nenumărați elevi și auditori, nu se află nicăieri în toată lumea de sub soare ca în Imperiul Turcesc /, și că grăiesc adevărul vor confirma toți cei cărora li s-a întîmplat să stea cîtva timp în Constantinopol și să viziteze din curiozitate școlile și academiile lor. Despre numărul academiilor care se află în Constantinopol, Adrianopol, Brusa, Cairo, Babilon [1140], Alep și în alte orașe asiatice și europene guvernate de sceptrul turcesc ne-am gîndit să spunem în cartea *Despre guvernarea politică otomană*. De aceea, ca să nu pară că repetăm aici cele rezervate pentru un alt loc, ne grăbim să descriem registrul științelor acceptate [1141] și răspîndite în general la muhammedani, apoi vom începe să vorbim amănunțit despre toate acele științe, pe cît se poate mai scurt și cît vom socoti că se potrivește cu planul nostru, și anume în ordinea în care se obișnuiește să se predea elevilor de către profesori în academiile lor. /

Capitolul al treizeci și cincilea 348

Despre prima parte a învățăturii sau a științelor

Elif suparasi. Copiii muhammedani (după cum am făcut cunoscut în capitolul *Despre rînduieli*)[1142], pășind în al patrulea sau al cincilea an al vîrstei, încep învățarea literelor, sau în casele părinților, sau în școlile inferioare (pe care le numesc *mekteb*) [1143], pentru a învăța *elif suparasi*, adică abecedarul[x][1144]. A cunoaște literele și combinarea lor este prima artă și știință.

Inam suparasi. Terminînd-o pe aceea, învață *inam suparasi* [1145], tratat ce cuprinde *Catehismul* credinței muhammedane, în care obișnuiesc fie să citească literele, fie să rețină mintal simbolul credinței curanice. După primele cunoștințe ale literelor, oamenii de rînd sînt dați îndată la știința numită *inșa* (adică modul de a scrie frumos foi și epistole) [1146], prin a cărei îndelungată întrebuințare îndreaptă [xx] fără gramatică limba simplă turcească și o fac mai împodobită și mai frumoasă cu unele moduri de vorbire și cuvinte proprii limbilor arabă și persană.

sarf. Fiii de boieri* și ai celor ce doresc să-și învețe copiii lor ca la școală sînt însă puși, îndată după *Catehism*, să învețe *sarf*, adică gramatica [1147],

---

x alfabetul
xx purifică

* V. fig. 40.

или в дому, или во внейшних школах прилагаются. Персидской и турецкой простой язык, никияже имеют грамматики (которые от употребления паче епистолий и стихотворцев чтения приобретати обычай имеют) учатся убо грамматике арапского языка, юже в три годы и более острейшие едва могут совершити разумы сии под именем грамматики и, якоже они глаголют, чрез первую школу осмь токмо слова частей разумеют: склонения, спряжения и протч.

Нагв. Таже в другие три года *нагв*, сочинения, обучаются, что скончав, совершеннее уже (всесовершенно бо никогоже от человек видех) читати и писати, то есть без погрешения в сочинении слова полагати и по орфографии[x] писати могут. Почто же рех, яко никогоже видех всесовершенно по арапску читати или писати, вина есть, зане речение, которого аще кто совершенно не уразумел, николиже оное чисто, цело и совершенно прочитати может,
349 которая читания и писания трудности раждается от сего, зане / письмена арапские гласных лишаются (имеют во правду токмо три гласные: [ـَ] *устун* е, [ـِ] *эсре* и, и [ـُ] *утуру* у). Но и сие знаки николиже пишемы бывают, разве в *Куране*, да опаснее и безвреднее божественные глаголы читати возмогут, ибо аще бы кто от недознания или невежества читал *Куран* неисправно, беззаконие быти мнится. И тако аще самого речения не уразумеет, ниже сенсу[xx] и знаменования разумети может, чесо ради аще знати не будет к которым гласным долженствует прилагати безгласные письмена, разве по случаю[xxx] прочтет и всегда в сумнении пребудет, совершенно ли, или несовершенно изрече слово оное.

Например, написано есть: [رمل] *р-м-л* без знаков гласных, которому аще бы приложился знак [ـَ] *устун*, е, над [ر] *р*, сице: [رَمل] имело бы читатися *ремл*, что знаменует «ткани», или бисерами вещи украшати[xxxx]. Аще же бы, ово над [ر] *р*, ово над [مـ] *м* положилися гласные знаки сице: [رَمَل] читалобыся *ремел*, что знаменует «спешно итти и средним образом между ступою и скоком бежати», паки [رَمَلُ] *ремель* знаменует «год, оскудение дождя имущий», еще знаменует род меры или числа арапского. Паки [رَمَلُ] *ремель* знаменует волхвовательного жребий метания вид, иже чрез пункты некие и характиры бывает или землеволхвование, тожде знаменует довод излишества и превосхода вещи. Паки знаменует черты на ногах коровы дикия, яже иного цвета суть, неже протчее тело. Паки аще бы приложился знак [ّ] *тешдид*, иже двойственное означает быти, тако [رَمَّل] тогда читалобыся *реммель*, что знаменует «скудость дождя.» Паки [رَمْل] *ремль* аще бы соединительно было имени и рода женского [رَمْلَة] *ремлет*, знаменует «громаду[xxxxx] пещаную» и тожде [رملة] *Ремле* есть имя веси в Палестине, в *Священном Писании* Рама реченныя. Потом аще над [ر] *р* положилобыся [ـُ] *утуру*, у, и над [مـ] *м*, [ـَ], *устун*, читалобыся [رُمَل] *румель*, что знаменует «черную черту» вапом или чернилом изображенную.

---

[x] правописательно
[xx] разума речи
[xxx] наугад
[xxxx] низати
[xxxxx] кучу

fie acasă, fie în şcolile din afară. Limba simplă persană şi turcească n-au nici un fel de gramatică (pe care obişnuiesc să şi-o însuşească mai mult prin întrebuinţarea şi citirea epistolelor şi a poeţilor). Aşadar, învaţă gramatica limbii arabe, pe care minţile cele mai agere în trei ani şi chiar mai mult abia şi-o pot însuşi. Sub numele de gramatică sau, cum zic ei, „după prima şcoală", ei înţeleg numai cele opt părţi ale vorbirii, declinările, conjugările şi altele.

Nahv. Apoi învaţă alţi trei ani *nahv*, sau sintaxa[1148], după terminarea căreia pot să citească şi să scrie mai corect' (căci corect de tot n-am văzut pe nimeni dintre oameni), adică să pună în compunere cuvintele fără greşeli şi să le scrie ortografic [×]. De ce am spus că n-am văzut pe nimeni să citească şi să scrie arăbeşte perfect? Pentru că la ei dacă cineva n-a înţeles perfect un cuvînt nu-l poate niciodată citi curat, întreg şi corect. Această greutate a citirii şi a scrierii se naşte din faptul că / literele arabe sînt lipsite de vocale 349
(într-adevăr, au numai trei vocale: [ـَ] *ustun* = e, [ـِ] *esre* = i, şi [ـُ] *uturu* = u)[1149]. Dar aceste semne nu sînt scrise niciodată, decît în *Curan*, pentru ca să poată citi mai cu fereală şi mai fără primejdie graiurile dumnezeieşti, căci dacă cineva din puţină ştiinţă şi ignoranţă ar citi *Curanul* greşit se socoteşte ca o fărădelege. Şi aşa, dacă nu înţelege vorba însăşi, nici sensul[××] şi însemnătatea ei n-o poate înţelege; de aceea, dacă nu va şti la ce fel de vocală să alăture consoanele va citi la întîmplare[×××] şi totdeauna va rămîne în îndoială dacă a rostit cuvîntul corect sau imperfect.

De exemplu, dacă stă scris [رمل] *r-m-l**, fără vocale, şi se adaugă semnul [ـَ] *ustun* (=e) deasupra lui [ر] *r*, aşa: [رَمل], se va citi *reml*, care înseamnă a ţese sau a împodobi[××××] cu mărgele[1150]. Dar dacă şi deasupra lui [ر] *r*, şi deasupra lui [م] *m* s-ar pune semnele vocalei, aşa [رَمَل], s-ar citi *remel*[1151], care înseamnă a merge grăbit şi a fugi într-un anumit mod — între pas şi sărit. [رَمَل] *remel* mai înseamnă şi an cu ploaie puţină, precum şi un fel de măsură sau număr arab; de asemenea [رَمَل] *remel* înseamnă un fel de vrăjitorie cu puncte şi caractere sau vrăjitorie cu pămînt, şi acelaşi [cuvînt] mai înseamnă o dovadă a belşugului sau superioritatea lucrului, şi liniile de pe picioarele vacii sălbatice care sînt de altă culoare decît restul corpului. Iarăşi, dacă s-ar adăuga semnul [ـّ] *teştid*[1152], care înseamnă dublarea [literei], adică [رَمَّل] s-ar citi *remmel*, adică lipsă de ploaie. La fel [رَمل] *reml* însoţit de un nume şi la genul feminin [رملة] *remlet*, înseamnă movilă[×××××] de nisip şi acelaşi [رملة] *Remle* este numele unui sat în Palestina[1153], menţionat în *Sfînta Scriptură* drept *Rama* *. Dacă deasupra lui [ر] *r* s-ar pune [ـُ] *uturu* (=u) şi deasupra lui [م] *m*, [ـَ] *ustun*, s-ar citi [رُمَل] *rumel*, care înseamnă linie neagră trasă cu vopsea sau cerneală.

× corect
×× înţelesul cuvîntului
××× pe dibuite
×××× a înşira
××××× grămadă

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae et persicae*, s.v.

Подобно в речении двумя письмены токмо состоящемся [بك] *б* и *г*; аще над [ب] *б* положилобыся [ـُ] *устун* е, по персидску знаменует предлог, с, или наречие: купно, за едино, якоже [بمن] *б*, *м*, *н* должно читатися *бемен* со мною и протч., по турецку же [به] *бе* знаменует междометие дивящегося, яко же: ах, горе и протч. тожде с персидского языка [بك] *биг* знаменует яблоко котонское или кудонское. Аще к [ب] приложи-
350 лобыся [ـِ] *есре*, [بِك] чталобыся *биг*, / еже есть благое, добре и унше[×]. Аще же к [ب] и к [ك] купно приложилибыся [ـِ] *есре* [بِكِ] чталобыся *биги*, что знаменует по арапску с ним и в нем. Тожде аще к [ب] приложилобыся [ـُ] *утуру*, читалобыся *буг*. Сокращение изречения *буг*, чрез [و] *вав* (б, бета) написанное, знаменует птицу сову, тако и в протчих разумети подобает сии два речения от двух и трех токмо письмен состоящаяся в образец приведох, да бы читатель наш ясно мог уразумети, почто сказах, яко едва возможно есть, да кто совершенно и без погрешения или без преткновения или сумнения по арапску, по персидску и по турецку читати возможет, ибо аще кто познает все сии три языки совершенно и вся единого речения знаменования, несумненно уразумеет от сенсу целого периода и от материи оного сложения. Может во правду домыслительно уразумети, яко то а не иное знаменует. Аще ли же единого токмо из множайших знаменования знати не будет и в скором чтения беге сенс речения и слова единым взором не поимет, абие в недоумение приидет, ниже удобно рассудит, речение оное [رمل] *рмл* без всяких гласных начертанное, что свойственнее и слову[××] тому пристойнее знаменует. И сия убо едина и самая вина есть (якоже и инде показахом), почто *Куран* глубочайшим арапским штилем написанный и самому муфтию к уразумению и толкованию невозможный глаголется. Аще множайшая сих читатель наш знати желает, да прочтет, молю, *Грамматику* и *Лексиконы Восточных языков* Менинским, Леопольда Кесаря главнейшим переводчиком прилеждно сочиненные, в тех бо научится николиже удивлятися невозможности истолкования штилю *Куранова*. Но далее да поступаем.

Глава тридесять шестая

О учении *инша* и протч.

Инша. *Инша* многие имеет знаменования, но по елику к нашему приличествует предложению есть образ или пример[×××] писания епистолий изрядным и высоким штилем. Которую книжицу юноша а наипаче вельможские
351 дети и при княжеских дворех служащии, после науки / сочинения, абие в руки приявше, прилежной в ней труд полагают. Из которой не токмо изрядству штиля, краснословию же и согласию сочинения, но и придворному глаголания образу[××××] (егоже *истылаги берат* называют) научаются, в той бо императорам, султанам, королям, князям, пашам, господарям и ово мусулиманским, ово

× лучше
×× сочинению
××× образец
×××× манеру

La fel cuvîntul alcătuit din două litere [به] *b* și *h**. Dacă deasupra lui [ب] *b* s-ar pune [ـَ] *ustun* (=e), în limba persană înseamnă prepoziția *cu* sau adverbul *împreună, laolaltă*. Astfel, [بمن] *b-m-n* trebuie să se citească *bemen*, cu mine etc. Pe turcește [ب] *be* înseamnă interjecția celui ce se miră: ah, vai etc.[1154]. În limba persană [به] *bih* înseamnă fructul de gutui sau κυδόν[1155]; dacă la [ب] s-ar adăuga [ـِ] *esre* [=i] [به] s-ar citi *bih*,/ceea ce înseamnă binefăcător, bun, strălucit[x]. Iar dacă la [ب] *b* și 350
la [ه] [*h*] s-ar adăuga deopotrivă [ـِ] *esre* [=i] [بهِ] s-ar citi *bihi*, care înseamnă în arabă *cu el*. Și iarăși, dacă la [ب] [*b*] s-ar adăuga [ـُ] *uturu* [= u] s-ar citi *buh;* dar *buh* scurt, scris cu [و] *vav* (β, beta), înseamnă bufniță[1156]. Astfel se cuvine a înțelege și altele. Aceste două vorbe compuse numai din două sau trei litere le-am adus ca model pentru ca cititorul nostru să poată înțelege clar de ce am spus că abia de este cu putință ca cineva să poată citi perfect, fără greșeală și fără poticnire sau îndoială araba, persana și turca. Căci numai dacă cineva va cunoaște la perfecție aceste trei limbi și toate sensurile unui cuvînt va înțelege fără îndoială sensul întregii fraze și materia acelei combinări. Poate, într-adevăr, să înțeleagă că înseamnă una și nu alta numai după sens, dar dacă va ignora un singur sens din cele multe și în mersul repede al cititului nu va prinde sensul termenului și al cuvîntului dintr-o singură privire, îndată va ajunge la nedumerire și nu va pricepe lesne ce înseamnă mai propriu și mai potrivit vorba[xx] [رمل] *r-m-l* scrisă fără nici un fel de vocale. Acest singur fapt este (precum am arătat și în alt loc) cauza pentru care *Curanul*, scris într-un stil arab foarte profund, este, zice-se, cu neputință să fie înțeles și interpretat chiar de muftiul însuși. Dacă cititorul nostru dorește să cunoască mai multe despre acestea, îl rog să citească *Gramatica* și *Lexicoanele* limbilor orientale alcătuite sîrguincios de Meninski [1157], cel mai de seamă interpret al împăratului Leopold**. Din acelea va învăța să nu se mire niciodată de imposibilitatea de a interpreta *Curanul*. Dar să mergem mai departe.

Capitolul al treizeci și șaselea

Despre învățătura *inșa* și altele

Inșa. Inșa are multe sensuri, dar în ceea ce privește expunerea noastră este un mod sau exemplu[xxx] de a scrie epistoliile cu un stil frumos și înalt[1158]. După știința compunerii, tinerii, dar mai cu seamă copiii de boieri și cei ce slujesc pe la curțile princiare, / luînd în mîini această cărticică se ostenesc 351
stăruitor cu ea. Din ea învață nu numai frumusețea stilului, elocinței și armoniei din compunere, ci și modul[xxxx] de a vorbi la curte (pe care îl numesc *istilahi berat*) [1159]. Căci în ea se descriu titlurile cuvenite împăraților, sultanilor, crailor, prinților, pașilor, domnitorilor și tuturor demnitarilor, fie musulmani,

---

ˣ mai bun
ˣˣ alcătuirea
ˣˣˣ model
ˣˣˣˣ maniera

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *op. cit.*, s.v.
** Franciscus à Mesgnien Meninski, *op. cit.*

христианским всем вельможам, господиям и в каком-либо чина и чести степени обрещающимся по их званиям и достойнствам приличные изображаются титулы. Чесо ради *кюттаб*, то есть писцы [x] и секретари в сей науке попремногу трудятся.

Гуснихат. Вкупе с *инша* навыкают и *гуснихат*, то есть изрядным писати почерком, у мухаммеданов бо, понеже печатное тиснение запрещено есть, толиким художеством и математическим равномерством [xx] начертания и протяжения письмен усмотрительно изобразуют, яко писания их образ по достойнству речет кто преизряднейший и претруднейший быти, по тонкости бо или толстоте трости, длина, ширина, объятность, накривление и обнесение письмени к тому правые и косвенные [xxx], тупые и острые, характиров углы и правильная пропорция опасно наблюдается. Тако например [ا] *елиф* а прямый столп или черта долженствует сотоятися пятию пунктами четвероугольными, остатку же ея где в конце к левой руке скланяется, двух пунктов место заняти подобает, все бо конца наклонение мерится двумя пунктами [xxxx] и тако *елиф* из седьми состоится пунктов, толикия широты елико трость широка будет. Паки верхний край письмени долженствует равныя с тростию широты быти и от пункта до пункта толико тончае нисходит, яко нижайший конец да явится окончатися в неощущаемом [xxxxx] пункте.

Тако и в протчих характирах свои каноны и правила зело художественно соблюдают. Суть такие *хаттат* (то есть изрядным пишущии почерком), которые едину книгу *Курана* за 200 червонных продают. В библиотеке султанской сказуют, яко обретаются две книги *Курана*, из нихже едина чернилом написана, другая же подобного в изрядстве и краснописательстве художества из тонкия бумаги ножницами вырезана, которому характиру и резьбе веруется, яко никтоже от человек возможе когда или ныне может подражати. Чернилами убо начертанную книгу сказуют, яко отец написал, резную же дщерь тогожде изобра-
352 зила. Обретаются человека оного (егоже имя уже / запамятствовах) по разным местам вирши и двойстишия, из которых кождые два стихи не меньши 20 или 30 червонных на торгу (*мезад* рекомом) продаются и то зело редко.

Шир. Художество пиитики у арапов, персов и турков не токмо умножено, но и преизрядно и прехитро есть. Называется пиитика *шир*, ейже аще кто научитися хощет (учатся же едва не все те, которые к иным наукам поступати желают), во-первых изучити долженствует книгу *Шегади* нарицаемую, в которой изъявляются стихов образы и виды, иже *багр*, то есть «море» нарицаются. Сии стихов образы или виды суть 27, ихже ноги (яко у греков и латинов) состоятся неколикими краткими и долгими слогами, которые да удобее в памяти вкоренятся, в стих изречения некоего вымышленного *фаил* различно наклоненного и размеренного слагаются, на пример в первом стихов образе:

муфтеилун — мефаилун — муфтеилун — фаилун
Аши-ки-ди-дар-о-лан, ди-деси-ру-шен герек.

Который сице на ноги разделяется:

Ā шй кй дй / дāр ŏлāн / дū дĕсй рӯ / шēнгēрĕк.

(То есть: «Кто желает благолепное лице зрети, оного взор должен есть весел быти»).

---

[x] писари
[xx] пропорциею
[xxx] кривые или превращенные
[xxxx] точками
[xxxxx] неусмотримом

fie creştini, care se află în vreun rang sau treaptă de cinste, potrivit cu denumirea şi demnitatea lor. De aceea *kiuttab*, adică logofeţii [x] şi secretarii [1160], se îndeletnicesc foarte mult cu această ştiinţă.

Husnihat. Impreună cu *inşa* mai deprind şi *husnihat*, adică scrierea caligrafică [1161], deoarece imprimarea fiind interzisă la muhammedani ei reprezintă figurile şi dimensiunile literelor cu atîta artă, proporţionalitate [xx] matematică şi băgare de seamă, încît pe drept se va zice că modul lor de a scrie este cel mai frumos şi mai greu. Căci la ei, prin subţirimea sau grosimea peniţei se păzeşte cu grijă lungimea, lăţimea, mărimea, îndoitura şi conturarea literei, unghiurile drepte şi oblice [xxx] ale caracterelor şi o proporţionalitate justă. Astfel în [ا] *elif* (= a) — stîlpul drept sau bara [verticală] — trebuie să se compună din cinci puncte dreptunghiulare, iar restul se cuvine să ocupe locul a două puncte, căci la sfîrşit se apleacă spre mîna stîngă, iar orice înclinare finală se măsoară cu două puncte [xxxx]. Astfel, *elif* e alcătuit din şapte puncte, de o lăţime egală cu aceea a peniţei. Tot aşa marginea de sus a literei trebuie să fie de o lăţime egală cu lăţimea peniţei, iar de la un punct la altul coboară atît de fin încît partea cea mai de jos să pară că sfîrşeşte într-un punct neobservat [xxxxx]

Astfel păzesc canoanele şi regulile lor foarte artistice şi la celelalte caractere. Sînt unii *hattat* (adică cei ce scriu caligrafic)* care vînd o singură carte a *Curanului* cu 200 de galbeni [1162]. Se spune că în biblioteca sultanului se află două cărţi ale *Curanului*, dintre care una scrisă cu cerneală, iar cealaltă avînd literele tăiate cu foarfecele din hîrtie subţire de o asemenea artă şi frumuseţe încît se crede că astfel de litere şi tăieturi niciodată n-a putut şi nici azi nu poate nimeni dintre oameni să le imite. Despre cartea scrisă cu cerneală spun că a scris-o tatăl, iar că cea tăiată a alcătuit-o fiica lui. Se găsesc în diferite locuri versuri şi distihuri ale acelui om (al cărui nume l-am uitat),/
fiecare distih fiind vîndut la licitaţie (zisă *mezad*) [1163] cu nu mai puţin de 352
20 sau 30 de galbeni, dar şi aceasta foarte rar.

Şir. Arta poetică la arabi, persani şi turci nu numai că este dezvoltată, dar şi foarte frumoasă şi foarte ingenioasă. Poetica se numeşte *şir* [1164]; dacă vrea cineva s-o înveţe (şi o învaţă aproape toţi cei ce vor să meargă apoi la alte ştiinţe) trebuie să studieze mai întîi cartea numită *Şehadi* [1165], în care se arată modurile şi genurile de versuri numite *bahr*, adică mare [1166]. Aceste moduri sau genuri ale versurilor sînt 27 [1167]; picioarele lor (ca şi la greci sau latini) sînt compuse din cîteva silabe scurte şi lungi, care, pentru a fi mai bine fixate în memorie, sînt adunate într-un vers al unei sentinţe inventate *fail* [1168], diferit accentuată şi măsurată; de exemplu, în primul mod al versurilor:

Mufteilun — mefailun — mufteilun — failun
Aşi-ki-di dar-o-lan di-desi-ru-şen gherek,

care se împarte în picioare astfel:

Ā şĭ kĭ dī / dār ŏlăn / dī dĕsĭ rū / şeng hĕrĕk

(adică: „Cine doreşte să vadă o faţă frumoasă trebuie să aibă o privire veselă") [1169].

---

[x] scribii
[xx] armonie
[xxx] obtuze şi ascuţite
[xxxx] puncte [cuvînt fără sinonime în rom. — n.t.]
[xxxxx] invizibil

* V. fig. 41.

Но понеже долго было бы кождого образа примеры показывати подобает читателю к оной книжице *Шегади* приникнути, юже выше воспомянухом, где и имена и образы и виды их все узрит. Мы же в изъявлении предложенного далее поступати будем.

Аще кто из пиитов или кто-либо из вдавшихся наукам вопросил бы мене, что о греческих и латинских древних и нынешних пиитах ио их сложениях и что о арапских, персидских и турецких рассуждаю стихотворцах, за прощением и позволением всех наших, несумненно отвещал бых, яко восточных сих наций, как первые, так и последнейшие пииты в сем художестве преуспевше, первенство одержаша. Со мною якоже мню все сих языков искуснии и которым арапских, персидских и турецких пиитов читати случилося, рекут, яко оные высокостию сентенций ×, сладостию красноречия (рифмов бо иный образ и сочинение есть), фразесов ×× метафор и иных тропов исобилием изрядством и тонкостию, греков и латинов безмерно превышают. Един есть
353 из древних персидских пиитов, емуже имя *Саади* с персидского языка / на латинский Георгием Гентием преложенный, иже в Амстердаме из типографии Иоанна Блаера в лето 1651 на свет произыде, которого аще любопытный читатель усердно прочитает, хотя в преложении того едва не вся природная утрачена красота и латинский язык аки обезяна персидскому подобяся, от свойственного сочинению тому благолепия далече уклонился, обаче изъятым токмо хвалам лжепророку приписанным, ничтоже в нем усмотрит, еже бы не было многих похвал достойное, удивительное, сладостнейшее же и избраннейшее. Протчее турки зело упражняются в пиитике персидской а персы взаимно в турецкой, ибо во дворе персидского царя по вящшей мере турецким разглагольствуют языком. У турков хотя чистым персидским языком и не беседуют, обаче студенты ××× совершенно и разумеют оной и знают паче же и приходные и росходное сокровища султанского книги чистым персидским языком писатися обыкоша.

Мусыкы. Пиитики всегда и везде совосследствуют мусикия, обаче оная у мухаммедан в школах николиже в научение предается, но особь ×××× и в домех своих от людей в мусикийском художестве искусных едва не все вельможские дети (многие же и от простолюдинов, якоже кто желание и особливую склонность к тому имеет) и *улема*, то есть ученые все, из которых аз ни единого обретох, который бы не знал что-либо пети или хотя разумети мусикию, род бо персидский и турецкий (арапский же не тако) натурально мусикиею паче меры услаждается.

Мусикии многая суть свойственная имена, но употребительнее греческим называется речением *мусыкы.* И у сих мусикия разделяется на три части, на гласную (яже гласом поется), на инструментальную, яже инструментом некиим гласной приподобляется или последует и словесную, яже свойственна пиитам и чтению *Курана.* Называется же особливым именем *кыраат.* Многая во правду о восточных стран мусикии может быть несведомо (да не в тщеславие причтется мне сие) написати и объявити могл бых, в практической бо и теоретической восточной мусикии более двадесяти лет потрудихся, но понеже

× сказаниями высокий разум в себе заключающими
×× слаголания образы
××× в училищах обретающиися
×××× на уединении

Dar, cum ar fi prea lung să dăm exemple pentru fiecare mod, se cuvine ca cititorul să se plece asupra cărții *Șehadi*, menționată mai sus, unde va vedea toate numele și modurile și genurile lor, iar noi să mergem mai departe la descrierea celor propuse.

Dacă cineva dintre poeți sau dintre cei ce s-au dedat științelor m-ar întreba ce cred eu despre poeții vechi și contemporani greci și latini și despre compozițiile lor față de cei arabi, persani și turci, cu îngăduința și aprobarea tuturor le-aș răspunde că poeții acestor nații orientale, atît cei dintîi, cît și cei mai de pe urmă, progresînd în această artă, au obținut întîietatea. Și la fel ca mine vor spune, după cum socotesc, toți cei iscusiți în aceste limbi, cărora li s-a întîmplat să citească pe poeții arabi, persani și turci, anume, că, prin sublimul sentințelor[x], dulceața elocinței (căci au un alt mod al rimelor și al compunerii), prin frazeologie[xx], frumusețea, abundența și subțirimea metaforelor și a altor tropi, ei îi depășesc cu mult pe greci și pe latini. Unul dintre vechii poeți persani, numit Saadi [1170], a fost tradus din limba
persană / în cea latină de Gheorghe Gențiu [1171] și publicat la Amsterdam în 353
tipografia lui Ioan Blaer în anul 1651 *. Deși în traducerea aceluia e pierdută aproape întreaga frumusețe naturală, iar limba latină, imitînd ca o maimuță pe cea persană, s-a abătut departe de frumusețea acelei opere, dacă cititorul curios o va citi stăruitor, după ce va scoate laudele atribuite prorocului mincinos, nu va vedea în ea nimic care să nu fie vrednic de multe laude, de admirație, prea plăcut și prea ales. Așadar, turcii se îndeletnicesc foarte mult cu poetica persană, iar persanii la rîndul lor cu cea turcească, pentru că la curtea împăratului persan se folosește în cea mai mare măsură limba turcă. Deși turcii nu vorbesc limba persană pură, studenții[xxx] o înțeleg perfect și o cunosc, și mai cu seamă s-au obișnuit ca registrele de venituri și de cheltuieli ale vistieriei sultanului să le scrie în limba persană curată.

Musîkî. Poeticii îi urmează totdeauna și pretutindeni muzica [1172], dar la muhammedani ea nu se predă niciodată în școli spre a fi învățată, ci numai particular[xxxx] pe la casele lor, de către oamenii iscusiți în arta muzicii. [O învață] aproape toți copiii de demnitari (și chiar mulți de-ai oamenilor de rînd, după cum are cineva dorință sau o înclinație specială pentru aceasta), ca și *ulema* [1173], adică toți savanții, dintre care n-am aflat pe nici unul care să nu știe să cînte ceva sau măcar să înțeleagă muzica, pentru că neamul persan și turc (dar nu cel arab) în chip natural se desfată cu muzica peste măsură.

Denumirile proprii muzicii sînt multe, însă mai frecvent se folosește cuvîntul grecesc *musîkî*. Muzica se împarte la ei în trei părți: vocală (cîntată cu vocea), instrumentală — care printr-un instrument oarecare o imită pe cea vocală sau o acompaniază — și recitativă, proprie poeților și cititului *Curanului*, care cu un termen special se numește *kîraat* [1174]. Multe într-adevăr aș fi putut scrie și arăta despre muzica țărilor orientale, care poate că nu le este cunoscut acestor țări (să nu mi se socotească acest lucru ca o slavă deșartă), pentru că m-am ostenit mai mult de douăzeci de ani

---

[x] fraze conținînd un sens înălțător
[xx] vorbirea în imagini
[xxx] care se perindă prin școli
[xxxx] individual

* Musladini Saadi, *Rosarium politicum sive amoenum sortis humanae theatrum. De persico in latinum versum necessariisque notis illustratum a Georgio Gentio.* Amstelodami, ex typographeio Ioannis Blaev, 1651.

не учити, но чесому они учат и учатся сказати намерение предвосприях, в кратце вещь изъявлю.

Турки и персы всю мусикию к небесному причиняюще течению, разделяют на 7 гласов (иже суть 7 дней седмицы). Сии 7 гласов паки разделяют на
354 12 *мекам* / (домы или пребывания), яже суть 12 месяцов и зодиаков, домы же сие паки разделяют на 365 *теркыб*, то есть мерностей, по числу дней целого года и из всех сих собирают четыре главнейшие *шобе*, то есть расстояния, яже имеются за четыре части года и за толикоеж число стихий из нихже вселенную фисически сложенну быти древние предают естествословцы.

Усул. По елику же к мере надлежит, во истинну восточная мусикия много превышает западную, имеет бо меры (яже *усул* называется) образов или видов 24, имиже течения и стояния время размеряется, откуду превелия раждается трудность, еже правильно и совершенно пети или на инструменте играти, всякий бо творец по своей воли песни в образ меры елико может труднейших слагати тщится, так, что неискусный тоя меры пети никако же может, хотя бы тысящу крат оную песнь слышал. Чесо ради восточные песнотворцы не имеют и нот, гласы и размерение времени изобразующих (которые в великом и зело удобном употреблении суть у европеанов), ибо аще кто *усул* совершенно познает, может и без помоществования оных нот какую-либо песню пети без всякого погрешения, токмо два или три краты от творца или учителя своего оную да услышит.

На вспоможение сея трудности, егда бехом в Константинополи, книгу (юже нынешнему султану Агмеду мусикиею зело услаждающемуся и в ней искуснейшему в честь принесохом) турецким диалектом написанную, теорическия в ней вся мусикии заповеди в известные правила и в непременные каноны приведше, вместо же нот арапскими характирами для удобнейшего употребления и практики, теорию ясно показующие, изобразивше зело благопоспешно [×] (якоже уповаем) издахом, так, что ныне сами турки сказуют, яко ово практическая, ово теорическая мусикия много удобнейшая и яснейшая у них сотворися. Сочинихом же в Москве и инструмент математический, которой и Его Царское Пресветлое Величество благоволил смотрити и не изволил похулити (сам бо в мусикии церковной и всеприлежнейший и искуснейший есть), в немже механический и математический изъявляем места и расстояния гласов натуральных, артифициальных, простых, сложных полугласных и протч., даже до пункта, который нераздельный называтися обыче, в котором инструменте без всякого приложенныя струны способствия, чрез
355 цыркуль места / от нихже полные гласы и полугласия и протч. происходити долженствуют неложно и еще зрительно показатися могут.

Накш. Шарописания [××] художество (которое в обществе *накш*, иконописание же *тасвир* нарицается) и употребление того у турков запрещается, хотя у персов древний оный на домовных стенах украшения ради икон и всяких лиц шарописания извычай ниже силою и властию *Курановою* истребитися возможе. Чесо ради у них и сего художества знание почитается, хотя китайскому больше подражают шарописанию, неже европскому, но в обоих не суть совер-

---

× доброполезным окончанием
×× живописное мастерство

în muzica orientală practică şi teoretică, dar, cum mi-am pus în gînd nu să învăţ, ci să spun ce li se predă şi ce învaţă ei, voi arăta lucrul pe scurt.

Turcii şi persanii, adaptînd întreaga muzică mişcării cereşti, o împart în şapte glasuri (care corespund celor şapte zile ale săptămînii); aceste şapte glasuri (sunete sau tonuri) iarăşi le împart în 12 *mekam* / (case sau lăcaşuri), 354
corespunzînd celor 12 luni şi zodiacuri; iar casele acestea le împart în 365 de *terkîb*, adică măsuri, după numărul zilelor anului întreg, şi din toate acestea adună principalele patru *şobe*, adică intervale, socotite drept cele patru anotimpuri şi drept acelaşi număr de elemente din care, după cum transmit vechii naturalişti, este alcătuită lumea fizică [1175].

Usul. În ce priveşte măsura, muzica orientală o depăşeşte într-adevăr cu mult pe cea apuseană. Căci are 24 de feluri dau genuri de măsuri (numite *usul*)[1176], cu care se măsoară mersul şi oprirea timpului. De unde se naşte o foarte mare greutate ca să cînte cineva drept şi perfect vocal sau cu vreun instrument. Căci fiecare autor se sileşte că compună, după plac, cîntări în moduri şi cu măsuri cît se poate mai grele, aşa că cel neiscusit în acea măsură nu poate nicidecum cînta, chiar dacă ar fi auzit cîntarea aceea de o mie de ori. Iată de ce compozitorii orientali nici n-au note cu care să indice glasurile şi măsurarea timpului (care sînt într-o atît de mare şi lesnicioasă întrebuinţare la europeni), căci dacă va cunoaşte cineva perfect *usul* poate să cînte un cîntec fără nici o greşeală şi fără ajutorul acelor note dacă-l va auzi de două sau trei ori de la autorul aceluia sau de la dascălul său.

Pentru a înlătura această greutate, cînd eram la Constantinopol am alcătuit o carte (pe care am închinat-o actualului sultan Ahmed, care se desfată foarte mult cu muzica şi e foarte priceput în ea) *, scrisă în limba turcă, supunînd în ea indicaţiile toeretice ale întregii muzici la anumite reguli şi la canoane sigure, iar notele le-am redat cu caractere arabe pentru o mai lesnicioasă întrebuinţare şi practică, expunînd limpede teoria şi ducînd-o (precum nădăjduiesc) la bun sfîrşit [×] aşa că acum înşişi turcii spun că şi muzica practică, şi cea teoretică a devenit mult mai uşoară şi mai limpede. Iar la Moscova am inventat şi un instrument matematic — pe care şi prealuminata sa Maiestate împărătească a binevoit a-l vedea şi n-a îngăduit să fie hulit (căci el însuşi este foarte sîrguitor şi priceput în muzica bisericească) — în care arătam locurile mecanice şi matematice şi intervalele tonurilor naturale, artificiale, simple, compuse, ale semitonurilor şi altele, pînă la punctul numit de obicei indivizibil, cu care instrument pot fi arătate vizibil, fără eroare şi fără nici un ajutor al coardei aplicate, ci numai prin compas,
locurile/ de la care trebuie să provină tonurile pline şi semitonurile etc.[1177]. 355

Nakş. Arta picturii [××] (care se numeşte în general *nakş*, iar zugrăvirea icoanelor *tasvir*) [1178] şi întrebuinţarea ei sînt interzise la turci, dar la persani vechiul obicei de a picta icoane şi oricare chipuri pe pereţii caselor, pentru împodobire, n-a putut fi nimicit nici de puterea şi tăria *Curanului*. De aceea la ei cunoaşterea acestei arte se respectă, deşi urmează mai mult picturii chinezeşti decît celei europene, dar în ambele nu sînt desăvîrşiţi. Dar turcii

---

× încheiere folositoare
×× măiestria zugrăvelii

* D. Cantemir, *Kitâb-ül' ilm-il mûsîkî ala vedjh-il hurûfât* (Cartea ştiinţei muzicii după felul literelor), citat în literatura turcă sub titlul *Kantemir-oglu Edvâri* (= Tratatul lui Cantemir).

шении. Турки же и самых персов в несовершенстве превышают, ибо шарописатели образов (им *мусаввир* глаголемые) кроме того, что зело малочислении[x] суть, но и самое художество, якоже рехом, запрещенно и не позволено имеется. Николиже хитрость подражания натуре, равномерность художества и частей размерение познати могут и того ради ничтоже хвалы достойное в шарописаниях турецких обретается.

Протчее во дворе султанском и сия служба[xx] имеет своего наставника, который бо есть придворный *мусеввир баши* (начальник живописцов). Сие едино ему предлежит, да образ султана ново на престол восшедшего напишет и в бибилиотеке султанской на соблюдение да положит тако внутреняя палатная[xxx] бибилиотека от Отмана первого султана турецкого даже до нынешнего Агмеда всех султанов персоны шарами (елико возмогоша) натуральными изображенные и ныне имеет, которые все способием приятелей со многим тщанием множайшим же иждивением (едва бо и редко в турках благодетель бывает, разве дарами привлечется) с первых ексемпляров[xxxx] преписати получихом. Художество во правду в них никоеже показуется, но подобие воистинну удивительное, откуду турецкое удоборазумие и удобоучение нетрудно всяк пояти может.

Теже живописцы обычай имеют шарописати подошвы ног и длани отверстые рук Мухаммедовых. Сия бо токмо мухаммеданом шарописати и им покланятися позволенно есть (о чем мы на ином месте воспомянухом). Художества изваяния болванов (им *санем* реченного) сии народы весьма не имеют за страх или отвращение, которое от самых тех болванов им происходит. Протчее в сечении каменей и мраморов не неправильную резьбу, юже *мушабак* нарицают делом являют./

356 *Наккаш. Наккаш* есть живописец, который знает художество писати цветы, чем турки домы своя украшати обычай имеют. И сие художество хотя несть в таком совершенстве, чтоб достойно было преизлишния хвалы, обаче ниже гнусно быти видится, якоже удобно о том рассуждати могут те, которым иногда в султанских и протчих вельмож палатах быти и оное видети случилося.

Муджеллид. К томужде подлежат художеству и те, которые *муджеллид* (то есть книг переплетчики) называются, все бо мухамемдане книги своя златом, сребром и иными вапами[xxxxx] в начале предисловия расписывати и украшати тщатся. Чесо ради сие украшения книг художество немалое совершенство и размерность приобрете.

Теварих. Наука историографическая и хранологическая у турков в великом есть почтении, яже называется *илмии теварих*. Множайшии произыдоша у них соделанных вещей описатели, обаче едва не все (кроме четырех или пяти) баснословные и лживые и аще которые показашася истинне истории последовати иперболическими тропами и фразесами метафорическими так затрудненну и неявственну сотвориша историю, яко больше риторического художества искусству подивилбыся еси, неже истинне вещей повествуемых. Протчее особливый есть внутрний *теврихчи баши* (начальнейший между историками), который по указу султанскому содержащего престол султана повсядневные записки и дела во время его учиненные приискренно[xxxxxx] и без всякого

---

[x] немногие
[xx] чин
[xxx] надворная
[xxxx] образцов
[xxxxx] красками
[xxxxxx] по самой истинне

îi depăşesc pe persani în imperfecţiune, căci pe lîngă faptul că pictorii de chipuri (zişi la ei *musavvir*) sînt în număr foarte mic[x], însăşi arta, precum am spus, este interzisă. Aşadar, ei nu pot cunoaşte ingeniozitatea de a imita natura, armonia artei şi proporţionalitatea părţilor, de aceea în picturile turceşti nu se află nimic vrednic de laudă.

Cu toate acestea la curtea sultanului şi această slujbă[xx] îşi are dregătorul ei, care este *musevvir başi* (mai-marele pictorilor) al curţii[1179]. El n-are altă sarcină decît să picteze chipul sultanului nou urcat pe tron şi să-l pună spre păstrare în biblioteca sultanului. Şi astfel biblioteca dinlăuntrul palatului[xxx] are şi acum chipurile tuturor sultanilor, de la Otman, primul sultan turc, pînă la actualul Ahmed[1180], pictate în culori (pe cît au putut) naturale, pe care am obţinut să le copiem pe toate după primele exemplare[xxxx] cu ajutorul prietenilor, cu multă sîrguinţă, dar şi cu mai multă cheltuială (căci greu şi foarte rar se găseşte la turci un binefăcător, doar de va fi atras de daruri). Nu se vede în ele nici un fel de artă, însă asemănarea e cu adevărat uimitoare. De unde cele lesne de înţeles şi lesne de învăţat pot fi luate fără greutate[1181].

Aceiaşi pictori au obiceiul să zugrăvească tălpile picioarelor şi palmele deschise ale mîinilor lui Muhammed, căci numai pe acestea le este îngăduit muhammedanilor să le picteze şi să se închine lor (despre care lucru am amintit în alt loc)[1182]. Arta de a sculpta dobitoace (zisă la ei *sanem*)[1183] nu o au deloc aceste popoare, datorită scîrbei sau fricii inspirate de aceste dobitoace. Dar în săpătura pietrelor şi a marmurelor practică o sculptură regulată pe care o numesc *muşabak*[1184]. /

Nakkaş. *Nakkaş* este pictorul care ştie arta de a zugrăvi flori[1185], 356
cu care turcii obişnuiesc să-şi decoreze casele. Această artă, deşi nu e atît de perfecţionată încît să merite laudă de prisos, totuşi nici nu pare urîtă, după cum lesne judecă cei cărora li s-a întîmplat să fi fost uneori în palatele sultanului şi ale celorlalţi demnitari şi s-o vadă.

Mudjellid. De aceeaşi artă ţin şi cei se ce numesc *mudjellid* (adică legătorii de cărţi)[1186], căci toţi muhammedanii se silesc să-şi decoreze cărţile cu aur, argint şi alte vopsele[xxxxx] la începutul prefeţei. De aceea această artă a împodobirii cărţilor a ajuns la o mare desăvîrşire şi răspîndire.

Tevarih. Ştiinţa istoriografică şi cronologică, numită *ilmii tevarih*[1187], este în mare cinste la turci. La ei s-au arătat foarte mulţi scriitori ai lucrurilor trecute, dar aproape toţi (afară de patru sau cinci) sînt băsnitori şi mincinoşi şi chiar dacă vreunul pare că urmează adevărul istoric, prin tropi hiperbolici şi vorbe metaforice face istoria aşa de greoaie şi încurcată, încît admiri mai degrabă iscusinţa artei retorice decît adevărul lucrurilor povestite. Cu toate acestea, există la palat un *tevarihci başi* (mai-marele istoricilor)[1188] anume, care din porunca sultanului scrie totdeauna foarte sincer[xxxxxx] şi fără nici o părtinire notiţele zilnice şi faptele petrecute în timpul sultanului ce

---

x puţini
xx cin
xxx curţii
xxxx modele
xxxxx culori
xxxxxx potrivit adevărului însuşi

притворства всегда написует. Где добродетель и преступление победы и падения и протч. равно изображаются. Но тех исторических книг никтоже от человек, не токмо читати, ниже видети когда может. Откуду оные правоповествующие турецкие историки, хотя не без бедства живота своего подлинные и истинные свои украдоша истории из наших христиан, кроме Леунклавия и Бусбеквия, которые о делах турецких нечто по части и оттуду и отсюду восхитивше написаша все, то есть, которых мы видети возмогохом в исполненные лжи и баснословные оные отманские истории улучивше, по моему рассуждению воправу и елей и труды вотще погубиша.

Чесо ради мы прежде неколиких лет, книги правоповествующих историков многими деньгами приобретше, от первых империй тоя основателей даже до наших времен, отманскую историю во едину книгу собрати взяхомся,
357 которое дело уже за помощию божиею на греческом и / латинском языке в совершенство приведеся и аще Царскому Величеству, Государю Нашему Всемилоствейшему угодно явится и оное (с аннотациями[×] того зело пространными) на простой российской язык преложити потщимся. Но о сих, яже вкратце рекошася, довольна да будет ко исчислению убо вышшего степени наук и обучений, по елику у турков во употреблении и почтении суть поспешати будем.

Глава тридесять седьмая

О науках *реккам*, *гендисе* и протч.

Реккам. Арифметика арапским диалектом нарицается *илми реккам*, о которой мню яко никтоже сумнится, что у племен восточных математике и астрологии равнолетна и много древнейша бысть, неже у греков. От которых и турецкая нация приявши ныне толико оную употребленну и размноженну имеет, яко аще реку, что сия (нация) всея науки роде никако же нижшая иных есть, воистинну не посрамлюся. Прилежат бо оной не токмо в знатнейшем купечестве и в мореплавании упражняющиися, но и те, которые *баккал*, то есть харчевники и *аттар*, то есть фармакопродатели[××] называются и едва не все простолюдинство, которое в своей купли счисления нужду имеет (о писарех бо годовые доходы и всякие приходы, паче же все государственное сокровище записующих ничтоже в повестовавнии умедляю, ибо всем вестно

[×] назнаменаниями или отметками
[××] лекарства продающии

ocupă tronul, unde fapta bună și crima, victoriile și căderile și altele sînt la fel descrise. Dar acele cărți istorice nu poate nimeni dintre oameni nici să le citească, nici măcar să le vadă. De aceea istoricii turci care povestesc drept au furat istoriile lor autentice și adevărate de la creștinii noștri—nu fără să-și riște viața. În afară de Leunclavius *[1189] și Busbequius **[1190], care au ciupit de ici și de colo despre faptele turcești, toate cele pe care le-am putut vedea au introdus cîte ceva în acele istorii otomane pline de minciună și fabule, pierzînd în zadar, după socoteala mea, și untdelemnul, și ostenelile.

De aceea acum cîțiva ani, cumpărînd cu bani grei cărțile istoricilor care povestesc drept istoria otomană de la primii întemeietori ai acelui imperiu pînă în timpurile noastre, ne-am apucat să le adunăm într-o singură carte, lucru care, cu ajutorul lui Dumnezeu, a fost adus la îndeplinire în limba greacă/
și latină ***, iar dacă maiestății imperiale, domnului celui preamilostiv, 357
îi va plăcea, ne vom strădui s-o traducem și pe aceea pe limba rusă simplă (cu adnotările ˣ ei foarte extinse). Dar ajungă acestea spuse pe scurt și să ne grăbim la enumerarea treptelor superioare ale științelor și ale învățămîntului, potrivit felului în care sînt folosite și cinstite la turci.

Capitolul al treizeci și șaptelea

Despre științele *rekkam*, *hendise* și altele

Rekkam. Aritmetica se numește în dialectul arab *ilmi rekkam* [1191]. Cred că nu se îndoiește nimeni că la neamurile orientale matematica și astrologia sînt de aceeași vîrstă și mult mai vechi decît la greci. De acolo luîndu-le și nația turcească, ea folosește acum, sporită, numai pe prima, și nu mă fac de rîs, într-adevăr, [să spun] că în acest gen de știință nu este cu nimic mai prejos decît altele. Căci cu ea se străduiesc nu numai în negoțul mai însemnat sau cei ce se ocupă cu navigația, ci și cei ce se numesc *bakkal*, adică birtași, și *attar*[1192], adică farmaciștiˣˣ, și aproape toți oamenii de rînd care au nevoie de calcul în negoțul lor (despre scribii care înregistrează veniturile anuale sau orice fel de venituri, mai ales vistieria statului toată, nu voi zăbovi în povestire, căci tuturor le este cunoscută înlesnirea și sub-

---

ˣ însemnările sau remarcile
ˣˣ vînzători de leacuri

* Ioannes Leunclavius, *Annales sultanorum othomanidarum a turcis sua lingua scripti a J. L., latine redditi*. Francofurti. 1588; *Historiae musulmanae turcorum... libri XVIII*. Francofurti, 1591.
** Augerii Gislenii Busbequii D. *Legationis turcicae epistolae quatuor*. Parisiis, 1589.
*** D. Cantemirii *Incrementa atque decrementa Aulae Othomanicae*, libri IV.

ХАРАКТИРЫ.

Европейскіе	Індійскіе	Арабскіе	Европейскіе	Індійскіе	Арабскіе	Европейскіе	Індійскіе	Арабскіе	Европейскіе	Індійскіе	Арабскіе
1.	[illegible]	١	32.	[illegible]	٣٢	900.	[illegible]	٩٠٠	31000	[illegible]	٣١٠٠٠
2.	[illegible]	٢	33.	[illegible]	٣٣	1000	[illegible]	١٠٠٠	32000	[illegible]	٣٢٠٠٠
3.	[illegible]	٣	34.	[illegible]	٣٤	2000	[illegible]	٢٠٠٠	33000	[illegible]	٣٣٠٠٠
4.	[illegible]	٤	35.	[illegible]	٣٥	3000.	[illegible]	٣٠٠٠	34000	[illegible]	٣٤٠٠٠
5.	[illegible]	٥	36.	[illegible]	٣٦	4000.	[illegible]	٤٠٠٠	35000	[illegible]	٣٥٠٠٠
6.	[illegible]	٦	37.	[illegible]	٣٧	5000.	[illegible]	٥٠٠٠	36000	[illegible]	٣٦٠٠٠
7.	[illegible]	٧	38.	[illegible]	٣٨	6000.	[illegible]	٦٠٠٠	37000	[illegible]	٣٧٠٠٠
8.	[illegible]	٨	39.	[illegible]	٣٩	7000.	[illegible]	٧٠٠٠	38000	[illegible]	٣٨٠٠٠
9.	[illegible]	٩	40.	[illegible]	٤٠	8000.	[illegible]	٨٠٠٠	39000	[illegible]	٣٩٠٠٠
10.	[illegible]	١٠	41.	[illegible]	٤١	9000.	[illegible]	٩٠٠٠	40000	[illegible]	٤٠٠٠٠
11.	[illegible]	١١	42.	[illegible]	٤٢	10000	[illegible]	١٠٠٠٠	50000	[illegible]	٥٠٠٠٠
12.	[illegible]	١٢	43.	[illegible]	٤٣	11000	[illegible]	١١٠٠٠	60000	[illegible]	٦٠٠٠٠
13.	[illegible]	١٣	44.	[illegible]	٤٤	12000	[illegible]	١٢٠٠٠	70000	[illegible]	٧٠٠٠٠
14.	[illegible]	١٤	45.	[illegible]	٤٥	13000	[illegible]	١٣٠٠٠	80000	[illegible]	٨٠٠٠٠
15.	[illegible]	١٥	46.	[illegible]	٤٦	14000	[illegible]	١٤٠٠٠	90000	[illegible]	٩٠٠٠٠
16.	[illegible]	١٦	47.	[illegible]	٤٧	15000	[illegible]	١٥٠٠٠	100000	[illegible]	١٠٠٠٠٠
17.	[illegible]	١٧	48.	[illegible]	٤٨	16000	[illegible]	١٦٠٠٠	200000	[illegible]	٢٠٠٠٠٠
18.	[illegible]	١٨	49.	[illegible]	٤٩	17000	[illegible]	١٧٠٠٠	300000	[illegible]	٣٠٠٠٠٠
19.	[illegible]	١٩	50.	[illegible]	٥٠	18000	[illegible]	١٨٠٠٠	400000	[illegible]	٤٠٠٠٠٠
20.	[illegible]	٢٠	60.	[illegible]	٦٠	19000	[illegible]	١٩٠٠٠	500000	[illegible]	٥٠٠٠٠٠
21.	[illegible]	٢١	70.	[illegible]	٧٠	20000	[illegible]	٢٠٠٠٠	600000	[illegible]	٦٠٠٠٠٠
22.	[illegible]	٢٢	80.	[illegible]	٨٠	21000	[illegible]	٢١٠٠٠	700000	[illegible]	٧٠٠٠٠٠
23.	[illegible]	٢٣	90.	[illegible]	٩٠	22000	[illegible]	٢٢٠٠٠	800000	[illegible]	٨٠٠٠٠٠
24.	[illegible]	٢٤	100.	[illegible]	١٠٠	23000	[illegible]	٢٣٠٠٠	900000	[illegible]	٩٠٠٠٠٠
25.	[illegible]	٢٥	200.	[illegible]	٢٠٠	24000	[illegible]	٢٤٠٠٠			
26.	[illegible]	٢٦	300.	[illegible]	٣٠٠	25000	[illegible]	٢٥٠٠٠			
27.	[illegible]	٢٧	400.	[illegible]	٤٠٠	26000	[illegible]	٢٦٠٠٠			
28.	[illegible]	٢٨	500.	[illegible]	٥٠٠	27000	[illegible]	٢٧٠٠٠			
29.	[illegible]	٢٩	600.	[illegible]	٦٠٠	28000	[illegible]	٢٨٠٠٠			
30.	[illegible]	٣٠	700.	[illegible]	٧٠٠	29000	[illegible]	٢٩٠٠٠			
	[illegible]	٣١	800.	[illegible]	٨٠٠	30000	[illegible]	٣٠٠٠٠		[illegible]	[illegible]

C A R A C T E R E											
euro-pene	in-diene	arabe	euro-pene	in-diene	arabe	euro-pene	in-diene	arabe	euro-pene	in-diene	arabe
1.	[illegible]	١	32.	[illegible]	٣٢	900.	[illegible]	٩٠٠	31000	[illegible]	٣١٠٠٠
2.	[illegible]	٢	33.	[illegible]	٣٣	1000	[illegible]	١٠٠٠	32000	[illegible]	٣٢٠٠٠
3.	[illegible]	٣	34.	[illegible]	٣٤	2000	[illegible]	٢٠٠٠	33000	[illegible]	٣٣٠٠٠
4.	[illegible]	٤	35.	[illegible]	٣٥	3000.	[illegible]	٣٠٠٠	34000	[illegible]	٣٤٠٠٠
5.	[illegible]	٥	36.	[illegible]	٣٦	4000.	[illegible]	٤٠٠٠	35000	[illegible]	٣٥٠٠٠
6.	[illegible]	٦	37.	[illegible]	٣٧	5000.	[illegible]	٥٠٠٠	36000	[illegible]	٣٦٠٠٠
7.	[illegible]	٧	38.	[illegible]	٣٨	6000	[illegible]	٦٠٠٠	37000	[illegible]	٣٧٠٠٠
8.	[illegible]	٨	39.	[illegible]	٣٩	7000.	[illegible]	٧٠٠٠	38000	[illegible]	٣٨٠٠٠
9.	[illegible]	٩	40.	[illegible]	٤٠	8000.	[illegible]	٨٠٠٠	39000	[illegible]	٣٩٠٠٠
10.	[illegible]	١٠	41.	[illegible]	٤١	9000	[illegible]	٩٠٠٠	40000	[illegible]	٤٠٠٠٠
11.	[illegible]	١١	42.	[illegible]	٤٢	10000	[illegible]	١٠٠٠٠	50000	[illegible]	٥٠٠٠٠
12.	[illegible]	١٢	43.	[illegible]	٤٣	11000.	[illegible]	١١٠٠٠	60000	[illegible]	٦٠٠٠٠
13.	[illegible]	١٣	44.	[illegible]	٤٤	12000	[illegible]	١٢٠٠٠	70000	[illegible]	٧٠٠٠٠
14.	[illegible]	١٤	45.	[illegible]	٤٥	13000	[illegible]	١٣٠٠٠	80000	[illegible]	٨٠٠٠٠
15.	[illegible]	١٥	46.	[illegible]	٤٦	14000	[illegible]	١٤٠٠٠	90000	[illegible]	٩٠٠٠٠
16.	[illegible]	١٦	47.	[illegible]	٤٧	15000	[illegible]	١٥٠٠٠	100000	[illegible]	١٠٠٠٠٠
17.	[illegible]	١٧	48.	[illegible]	٤٨	16000	[illegible]	١٦٠٠٠	200000	[illegible]	٢٠٠٠٠٠
18.	[illegible]	١٨	49.	[illegible]	٤٩	17000	[illegible]	١٧٠٠٠	300000	[illegible]	٣٠٠٠٠٠
19.	[illegible]	١٩	50.	[illegible]	٥٠	18000	[illegible]	١٨٠٠٠	400000	[illegible]	٤٠٠٠٠٠
20.	[illegible]	٢٠	60.	[illegible]	٦٠	19000	[illegible]	١٩٠٠٠	500000	[illegible]	٥٠٠٠٠٠
21.	[illegible]	٢١	70.	[illegible]	٧٠	20000	[illegible]	٢٠٠٠٠	600000	[illegible]	٦٠٠٠٠٠
22.	[illegible]	٢٢	80.	[illegible]	٨٠	21000	[illegible]	٢١٠٠٠	700000	[illegible]	٧٠٠٠٠٠
23.	[illegible]	٢٣	90.	[illegible]	٩٠	22000	[illegible]	٢٢٠٠٠	800000	[illegible]	٨٠٠٠٠٠
24.	[illegible]	٢٤	100.	[illegible]	١٠٠	23000	[illegible]	٢٣٠٠٠	900000	[illegible]	٩٠٠٠٠٠
25.	[illegible]	٢٥	200.	[illegible]	٢٠٠	24000	[illegible]	٢٤٠٠٠			
26.	[illegible]	٢٦	300.	[illegible]	٣٠٠	25000	[illegible]	٢٥٠٠٠			
27.	[illegible]	٢٧	400.	[illegible]	٤٠٠	26000	[illegible]	٢٦٠٠٠			
28.	[illegible]	٢٨	500.	[illegible]	٥٠٠	27000	[illegible]	٢٧٠٠٠			
29.	[illegible]	٢٩	600.	[illegible]	٦٠٠	28000	[illegible]	٢٨٠٠٠			
30.	[illegible]	٣٠	700.	[illegible]	٧٠٠	29000	[illegible]	٢٩٠٠٠			
[illegible]	[illegible]	٣١	[illegible]	[illegible]	٨٠٠	[illegible]	[illegible]	٣٠٠٠٠			[illegible]

есть их в отдаче и взятии щету удобство и субтельность[×]. Ноты же[××] арифметические, которых ныне турки употребляют, яко не суть те, которых древнейшие арапские и персидские математики употребляли, явно есть из древних хронологий их и книг математических, в которых числа годов и пропорциональных количеств не чрез сие новые ноты, но чрез образ счисления *ебджед* им нарицаемый означаются. Есть же *ебджед* той образ слчисления чрез характиры (якоже древле бысть у старых греков, сиречь у Евклида, Птолемеа, Ахримеда и протчих) у индианов арифметические ноты и ныне отменные суть, как от нынешних, так и от древних арапов и персов. Ихже характиры зде во услаждение читателя нашего приложити не обленихомся./

359 *Елджебр*. Алгебры не токмо науку, но и имя ея, яко иные роды заимствоваша от арапов, самое речения изъяснение показует, в самом бо речении *елджебр*, или без члена *джебре* целое и совершенное науки содержится описание. Ибо *елджебре* свойственно знаменует возвращение[×××] частей в целое и дробных в нераздробенное, таже от арапов к европеаном (у которых ныне в великой чести есть) зело недавными веки привниде, у турков же не многих видех, которые бы сей сочисления образ совершенно знали, хотя ни единый математик есть, который бы не разумел сего.

Гендесе «математика», тахтыти билад «география», месагат «геодесия». Математики имя у арапов есть *илми гендесе*, в котором содержатся и география, им *тахтыти билад*, и геодесия, им *илмул месагат* реченные, употребительнейшим же греческим речением *джоргафие* нарицати обычай имеют, обаче в практике географии ныне вся сия нации зело оскудевшие вижду. Аще бо которые и суть у них обитательного света им *руби мескюм* рекомого частей описания, но никияже удостояются веры. Тако бо ослабе у них сей науки род, яко по достойнству мощно есть рещи, что имя токмо остася. Чесо ради во флоте служащии капитаны и карабленицы в путех своих европских мап употребляют. Протчее в математике по елику служит астрологии не неискусны суть, множайшии бо, ово у арапов а наипаче у египтян, ово у турков обретаются, о чем нижше речем, где будет о астрологии.

Теслис. Тригонометрия (им *илмии теслис*) Эвклидовой, якоже и протчим его *елементам*[××××] последуют, но инструменты математические у них (кроме циркула, линеи, четвероугольника и астролавия, то есть, по которому звездное движение усмотряется) едва какие узриши. Механике, оптике, идравлике и иным наукам к математике приналежащим, никоеже у них прилежание и никаяже честь дается. О архитектурстве же так гражданском, яко и карабленом имеем рещи, где *О городах и флоте* писати будем.

[×] тонкость
[××] знаки
[×××] приведение
[××××] стихиям

tilitatea[x] lor la datul și primitul socotelii). Că cifrele[xx] aritmetice pe care le întrebuințează acum turcii nu sînt cele folosite de cei mai vechi matematicieni arabi și persani este limpede din cronologiile lor vechi și din cărțile de matematică, în care numerele anilor și ale cantităților proporționale nu sînt însemnate prin aceste cifre noi, ci prin modul de numărare numit la ei *ebdjed*. *Ebdjedul* acela este un mod de a număra prin caractere (după cum era în vechime la bătrînii greci, adică la Euclid, Ptolemeu, Arhimede și alții) [1193]. La indieni cifrele aritmetice sînt și acum deosebite, atît de cele actuale, cît și de cele vechi ale arabilor și persanilor, ale căror caractere, pentru plăcerea cititorului nostru, nu ne vom leveni să le anexăm aici. /

Eldjebr. Nu numai știința, ci și numele algebrei, ca și alte genuri 359
le-au împrumutat de la arabi, după cum arată însăși tîlcuirea cuvîntului. Căci în însăși vorba *eldjebr* sau fără articol *djebre* [1194], e cuprinsă întreaga și perfecta descriere a științei. *Eldjebr* în mod propriu înseamnă revenirea[xxx] părții la întreg și a fracțiilor la cele nefracționate ; ea a pătruns de la arabi la europeni (la care acum e în mare cinste) cu foarte puține secole în urmă, dar la turci nu am văzut mulți care să cunoască perfect acest fel de a calcula, deși nu există nici un matematician care să nu-l priceapă.

Hendese „matematica", tahtîti bilad „geografia", mesahat „geodezia". Numele matematicii la arabi este *ilmi hendese*, în care se cuprinde și geografia, zisă la ei *tahtîti bilad*, și geodezia sau *ilmul mesahat*, și au obiceiul a le numi cu o vorbă grecească mai folosită *djografie* [1195]; dar acum văd toată această nație foarte săracă în practica geografiei. Chiar dacă sînt la ei unele descrieri ale părților locuite, numite de ei *rubi meskium*[1196], nu sînt vrednice de nici o crezare. Căci așa a slăbit la ei acest fel de știință, încît pe bună dreptate se poate spune că numai numele i-a rămas. De aceea cei ce fac serviciul în flotă, căpitanii și corăbierii folosesc în călătoriile lor hărți europene. Dar în matematică, întrucît servește ea la astrologie, nu sînt neiscusiți, căci foarte mulți [o practică] fie la arabi, mai cu seamă la egipteni, fie la turci, despre care lucru vom vorbi mai jos, unde vom trata *Despre astrologie* [1197].

Teslis. În trigonometrie (la ei *ilmii teslis*)[1198] urmează celei a lui Euclid și celorlalte *elemente*[xxxx] ale lui*. Dar abia de vei vedea instrumente de matematică la ei (afară de compas, riglă, echer și astrolab, adică instrumentul cu care se observă mișcarea stelelor) ; cît despre mecanică, optică, hidraulică și alte științe care țin de matematică, nu e la ei nici o preocupare și nu li se dă nici o cinste. Iar despre arhitectură, atît civilă cît și navală, vom vorbi cînd vom scrie *Despre orașe și flotă* [1199].

---

[x] subțirimea
[xx] semne
[xxx] aducerea
[xxxx] stihii

* Euclid, Στοιχεῖα, I–X.–V.

Глава тридесять осьмая

О логике, риторике и протч.

Мантык. Логику арапским речением *илмии мантык* нарицают, юже всю с Аристотелевой на арапский язык слово в слово преложивше, в школах своих /
360 предают (ибо никаяже наука на ином языке, кроме арапского у них слушается), во-первых *медгал*, то есть ввождение или начаток, термины логические, таже дефиниции, потом пять гласов Порфириевых, по сих десять категорий Аристотелевых (которых они *шарт*, то есть кондициями нарицают), таже книги топические и аналитические прошедше на силогисмах яснопоказательных (ихже *делили бурган* нарицают) и софистических (им *делили галат*) престают. Протчее диалектики в фисических токмо употребляют диспутациях[×], протчая бо теологическая учения не к умствованию, но к вере и преданию належати утверждают, якоже в главе *О юриспруденции* пространнее покажем.

Илмии келам. В риторике (им *илмии келам*, то есть наука глаголания зовомой) смело могу рещи, яко восточные племена ничимже нижшии суть западных, ибо по своей натуре к красноглаголанию склоняются все, а наипаче арапы, персы и им последующие турки. Аще бы кто проповедника[××] мухаммеданского слышал поучение сказующа а наипаче егда о моральных добродетелях и погрешениях простирает слово, рекл бы, аще не прелщаюся, яко Димостин Греческий и Цицерон Латинский турецким краногловствует диалектом. Аще кто исторические книги, пиитические и баснотворные а наипаче книгу *Гумаюн наме* нарицаемую прочитал бы и совершенно уразумел бы, без сумнения сие роды много краснословейшие быти паче всех европских судил бы. Вина же есть, зане не точию острота и быстрота разума (что я всем человеком по расположению растворения[×××] от натуры равно дарованно быти мню), но и арапского, персидского и турецкого языка бесконечные богатства и неисчерпаемые речений и фразесов сокровища неизреченное некое подают удобство и краснословия изобилие, так что все слово[××××] аки источник приснотекущий из уст риторовых и стекати видится. Обаче сие им в неисправность может причтено быти (что они наипаче хитростно мнят быти), яко периоды творят безмерно долгие, так, что целая епистолия кроме предисловного титула (которой они *дибаджеи келам* нарицают), единым периодом состоятися может и во правду, по натуре диалекта, преизрядно и прехитростно. Подобно когда пространное и долгое бывает слово, тогда и периоды его едва скончаваются, разве купно и часть слова скончится./

361 *Гыкмет.* Фисику особливым именем *гыкмет* и с греческого речения *феилусуфие* нарицают, в котором учении Аристотелю, яко начальнику философов во всем или просто рещи, до подошвы последуют. Весь текст Аристотелев на арапский язык преложивше, ученикам своим предавати обычай имеют. О началах вещей натуральных что разумеют и каковую имеют опинию, увещахом в главе *О создании миров* (книга 4, гл. 6, лист 101). Суть которые и

× прениях
×× казнодея
××× темперамента
×××× беседа

Capitolul al treizeci și optulea

Despre logică, retorică și altele

Mantîk. Logica o numesc cu un cuvînt arab *ilmii mantîk* [1200]. Ei o predau în școli tradusă toată în limba arabă cuvînt cu cuvînt după cea a
lui Aristotel * / (căci nici o știință nu se audiază la ei în altă limbă decît în cea 360
arabă); mai întîi *medhal* [1201], adică introducerea sau începutul, termenii logici și definițiile, apoi cele cinci voci ale lui Porfirie **, după aceasta cele zece categorii ale lui Aristotel (pe care ei le numesc *șart* sau condiții) [1202] și, trecînd cărțile topice și analitice, se opresc la silogismele demonstrative (pe care le numesc *delili burhan*) și la cele sofistice (la ei *delili halat*) [1203]. Dar dialectica o întrebuințează numai în disputele [x] fizice, căci despre învățăturile teologice afirmă că țin nu de cugetare, ci de credință și de tradiție, după cum vom arăta mai pe larg în capitolul *Despre jurisprudență* [1204].

Ilmii kelam. În retorică (numită la ei *ilmii kelam*, adică știința grăirii) [1205], pot spune cu îndrăzneală că neamurile orientale nu sînt cu nimic mai prejos decît cele occidentale, căci după firea lor toți înclină spre elocință, mai cu seamă arabii, persanii și turcii ce le urmează lor. Dacă ar auzi pe un predicator [xx] muhammedan ținînd o cuvîntare, mai cu seamă cînd își extinde cuvîntul la virtuțile morale și la vicii, ar zice, dacă nu mă înșel, că Demostene al grecilor și Cicero al latinilor fac oratorie în dialectul turcesc. Dacă ar citi cineva cărțile istorice, poetice și cele de povești, dar mai cu seamă cartea zisă *Humaiun name* [1206], și le-ar înțelege perfect, le-ar socoti fără îndoială că sînt mult mai elocvente decît toate cele europene. Cauza este că nu numai ascuțimea înțelegerii (care socotesc că este dăruită de la natură în mod egal tuturor oamenilor potrivit cu firea [xxx] lor), ci și bogățiile infinite și comorile inepuizabile ale cuvintelor și stilurilor din limbile arabă, persană și turcă dau o înlesnire și o abundență de elocință, așa că întreaga cuvîntare [xxxx] se vede că țîșnește din gura retorului ca un izvor pururea curgător. Și nu le poate fi imputat ca incorectitudine (căci ei socotesc că este un lucru deosebit de ingenios) faptul că fac perioade peste măsură de lungi, așa încît o întreagă epistolă, afară de titlul introductiv (pe care îl numesc *dibadjei kelam*) [1207], poate consta dintr-o singură perioadă; căci, într-adevăr, după natura dialectului e foarte ingenioasă și frumoasă. La fel, cînd cuvîntarea este extinsă și lungă, perioadele ei nu se termină decît cînd se va termina și partea respectivă din cuvîntare. /

Hîkmet. Fizica o numesc cu un nume special *hîkmet* [1208], iar după cuvîntul 361
grecesc *feilusufie* [1209], învățătură în care urmează întru totul sau, simplu vorbind, pînă la talpă lui Aristotel, ca cel mai mare dintre filosofi. Obișnuiesc să o predea discipolilor lor traducînd întregul text al lui Aristotel în limba arabă. Ce înțeleg și ce opinie au despre principiile lucrurilor naturale am arătat în capitolul *Despre creația universurilor* [1210]. Sînt și unii care-l

---

[x] controversele
[xx] propovăduitor
[xxx] temperamentul
[xxxx] discurs

* Aristotel, *al-Maķūlāt*; *al-Tafsir*; *al-Ķiyās*; *al-Burhān*; *al-Khatāba*; *al-Maghālit.*
** *Kitāb Farfūryūs al-ma'rūf bi'l-mudkhal.*

Димокрита похваляют. Из арапских же зело похвальный у них есть Локман некий, в едины лета с Мухаммедом бывый и *Эбуалисина* (который нашим Авиценна есть), которым ово в фисике, ово в медическом художестве последуют. Платоновы некоторые читают книги и Сократовы заповеди, но обоих баснословием исполненных, хотя самая вещь и материя, которая в тех предлагается несть баснословная. Ибо аще изъята будут некая привнесенная тамо, яже к их склоняются религии и на фундаменте *Куранова* учения опираются, протчая вся, яже к нравоучительным належат заповедем, не должна суть отвержена быти.

Адаб. У Константинопольских мухаммеданов (о егоже народе, яко из всех вселенныя наций состоится несть кто бы не ведал) или после, или прежде фисики во больших школах а наипаче в школе двора султанского, всеприлежно обучаются моральной философии, юже они *илмии адаб* нарицают. И хотя чин требовал бы, да быхом рекли зде и о сей науке, но понеже сие учение несть универсальное, ниже общее всем племенам Мухаммеда исповедующим, к тому ниже мы о моральном всех восточных родов учении совершенное имеем известие, того ради зде оставляем. Речем же нижше в главе *О учении отманцов гражданском и моральном*, то есть в книзе *О правлении Отманской империи.*

Гыкмет, врачебная наука. Художество и наука медическая, чем больше у нынешних мухаммедан распространяется и в вещшем бывает употреблении, тем в большее, якоже видим, приходит затмение и едва кто совершенно познавает оную. Под именем бо доктора суть токмо фармакостроители[×] и фармакопродатели[××]. Авиценну Арапа (ибо Локмановы книги не обретаются, разве малые некие части и сентенции ко исправлению паче обычаев, неже ко узрдавлению болезней належащие), Иппократа (им *Буграт*) и Галена (им *Джялинус*), греков читают и толкуют. Но оскудевающей теории, зело убогая
362 бывает практика, понеже / намерения авторов, николиже постигнути и уразумети возмогоша. Чесо ради в простых оных врачевствах забавляющеся, ничтоже ино, разве рецепты (им *нусха* реченные) предков, паче же отцов, которые в книгах их собранны имеют, большим написуют. Оное бо Иппократово, еже есть врачебного художества основание и рассуждение трудное, ни по чесомуже рассуждается. И для того ученнейшие *(улема)* и вельможи турецкие (кроме султана, который ныне чуждыя нации и религии врачу пульса своего не дает смотрети), всегда христианскими и жидовскими врачами недужные своя врачуют плоти.

О изгнании из Турции врачебного художества и науки, зело недавно сотворшийся и множайшим сведомый дам приклад. Нынешний султан Агмед в третие государствования своего лето, будучи уже близ 40 годов, воспою разнемогся и в начале болезни, по обычаю, абие призвал *архиатера* (иже бе именем *Нух Ефенди*, родом из Крита Острова). Той осмотря пульс, рассудил быти горячую февру (названия бо и имена болезней из книг Галеновых и Авиценных совершенно знают) и предложил ему хладительные и проносные лекарства, таже в пятый после начатия болезни день (то есть после показанного от самыя натуры добрая надежды знамения), кровь пустил, но в седьмый день султан к крайнему жизни

[×] составляющии лекарства
[××] продающии лекарства

laudă pe Democrit (cartea a patra, cap. 6, fol. 101). Dintre arabi foarte lăudat este la ei un anume *Lokman* [1211], care a fost în aceiaşi ani cu Muhammed, şi *Ebualisina* (numit de ai noştri *Avicenna*), cărora le urmează fie în fizică, fie în arta medicală. Unii citesc cărţile lui Platon şi preceptele lui Socrate, dar adăugîndu-le basne, deşi însuşi lucrul şi materia propuse în ele nu sînt poveşti. Căci, dacă vom scoate unele lucruri introduse acolo care înclină spre religia lor şi se sprijină pe fundamentul învăţăturii *Curanului*, toate celelalte care ţin de poruncile etice nu trebuie să fie respinse.

Adab. La muhammedanii din Constantinopol (despre a cărui populaţie nimeni nu ignoră că este alcătuită din toate naţiile lumii), în şcolile mari, dar mai cu seamă în şcoala de la curtea sultanului, se învaţă foarte sîrguincios, sau înainte, sau după fizică, filosofia morală, pe care ei o numesc *ilmii adab* [1212]. Cu toate că rînduiala ar fi cerut să vorbim aici şi despre această ştiinţă, cum ea nu este universală, nici comună tuturor neamurilor care-l mărturisesc pe Muhammed, şi pe lîngă aceasta pentru că nici noi n-avem o ştire perfectă despre învăţătura morală a tuturor neamurilor orientale, o lăsăm de o parte. Vom spune cîte ceva, mai jos, în capitolul *Despre învăţătura civică şi morală a otomanilor*, adică în cartea *Despre guvernarea Imperiului Otoman* [1213].

Hîkmet — ştiinţa medicală. Arta şi ştiinţa medicală [1214], cu cît se răspîndeşte mai mult la muhammedanii contemporani şi e folosită mai tare, cu atît se află într-o eclipsă mai mare, după cum vedem, şi abia dacă ei o mai cunosc perfect. Căci sub numele de doctor se înţeleg numai cei care vindecă [×] şi farmaciştii [××]. Ei citesc şi tîlcuiesc pe Avicenna arabul * (căci din cărţile lui Lokman nu se găsesc decît oarecare părţi mai mici şi sentinţele care privesc mai degrabă îndreptarea moravurilor decît vindecarea boalelor) şi pe grecii Hippocrat (la ei *Bugrat*) şi Galenus (la ei *Djealinus*) [1215]. Dar lipsind teoria, foarte săracă este şi practica, întrucît / n-au putut niciodată să pătrundă şi 362
să înţeleagă intenţia autorilor. De aceea, jucîndu-se cu acele doftorisiri simple, nu fac altceva decît să scrie celor bolnavi reţete (numite de ei *nusha*) [1216] ale înaintaşilor, mai ales ale părinţilor lor, adunate în cărţile acestora. Căci cugetarea dificilă a lui Hippocrat, care e baza întregii arte medicale, nu este deloc luată în seamă, de aceea cei mai învăţaţi (*ulema*) şi demnitarii turci (afară de sultan, care nici acum nu permite să i se ia pulsul de către un medic de naţie şi religie străină) îşi doftoricesc totdeauna trupurile lor neputincioase cu medici creştini şi iudei.

Voi da un exemplu petrecut nu prea de mult şi cunoscut multora, privind izgonirea artei şi ştiinţei medicale din Turcia. Actualul sultan Ahmed, în al treilea an al domniei sale, fiind de aproape 40 de ani, s-a îmbolnăvit de variolă şi la începutul bolii l-a chemat pe *arhiatru*, care se numea *Nuh Efendi*, de neam din insula Creta [1217]. Acela, luîndu-i pulsul, a socotit că e o febră mare (căci termenii şi numele bolilor le cunosc la perfecţie din cărţile lui Galenus şi ale lui Avicenna) şi i-a propus medicamente febrifuge şi purgative. În a cincea zi de la începutul bolii (adică după ce însăşi natura i-a dat semne încurajatoare), i-a luat sînge, dar în ziua a şaptea sultanul s-a apropiat

---

× cei care pregătesc leacuri
×× cei care vînd leacuri

* Avicenna (Ibn Sīnā), *Kitāb al-kānūn fi'l-tibb.*

бедствованию приближился, но везирь тогда, славный оный Али Паша, пришед накрепко внутрним покоевым приказал, да бы никакоже дерзнули открыти кому о султанской болезни, яже на всякий день примножаешся. Таже в одиннатцатый день воспные пятна невысокие, но черноватые по всему показалися телу. И тако *гакимбаши* (сице они архимедика называют) поздно болезнь уразумел и якоже в присловии глаголется, поздно врачевство приуготовляти начат, явлшимся убо оным воспным пятнам, высочайшему везирю возвещает, яко минула есть надежда о жизни и уздравлении султановом. Но разумный везирь (может же быть и верный), абие славнейших, которые тогда обрестися могли в Константинополе христианских и жидовских медиков, а имянно Андрея Ликиня, грека епидаврянина, двора нашего архимедика, и Ледук француженина, архимедика резидента французжского и третиего жидовина некоего призвати повелел к советованию и рассуждению о султанской болезни допущает. Обаче султан не даде им прикоснутися к пульсу своему, но повелеся,
363 да по объявлению архимедикову рассуждению / сотворше, сентенцию издадут. Французский убо медик, яко свободный и другой власти подлежащий, усмехнувся рече: «Господине везирь, мы умеем врачевать тех людей, которых плоти подлежат художеству медическому, а не мечтательные, якоже вы содержите султана своего. Аще бо аз не прикоснуся пульсу его, аще языка не узрю, аще не посмотрю урины и протчая, советовати и рассуждати не могу и не долженствую и последовательно ничтоже могу известного или твердого предвозвестити или помоществовати немощи его». На сие везирь рече: «Не верите ли господину архимедику, который от начала болезни все симптоматы всеприлежно наблюдаше?» Француэкин рече: «Художество медическое несть Мухаммедово учение, которое в единой вере и опинии состоится, но в известных и несуменных началах и протчих указаниях и афорисмах заключается. Неприсутствующего бо и неявляющегося целити единого бога дело есть, а не человеческое». Которого словами увещан быв везирь, увещал и султана, да бы соизволил допустити христианских медиков к осмотрению и прикосновению пульса своего. Которые егда допущены быша зло болезни абие рассмотривше (хотя не крепкую имуще надежду), лекарства и рецепты написаша, ихже способием султан потом из гортани адския и от врат смерти возвращен и уздравлен бысть. Но к предложенному да возвратимся.

Хирургия. Хирургия едва щастливейшим происходит поступком во всем востоце, яко и самое медическое художество. Называется же обще *джераглык*, от имени *джеррагг*, еже есть рана, аки бы рещи язвоцелительное художество, егоже совершенство и несовершенство не инако разумеют турки, разве яко службу или чин некий двора султанского, ибо умершу или в высочайшего чниа честь произведену бывшу архимедику, наступает на его место *джеррагг баши*, то есть начальнейший хирург. Темже или яко медик или яко хирург турчин, несть разве именем и частных некиих врач таковый.

Тешрых «анатомия». Анатомии (по арапску *тешрых* реченныя) имя убо и ныне в турках содержится науку же тоя и произведение в дело возбраняет мухаммеданская религия над мертвыми бо свирепствовати телесы (хотя бы и для пользы было) глаголют грех быти, паче всякого нечестия нечестивейший. А яже ныне у них о частех тела обносятся, оная имеют из Галена и Авиценны.
364 Из новейших бо, так / греческих, как и латинских и протч. авторов ни единогоже толковати изволяют, мняще, паче же твердо верующе, яко медическое художество ово по теории, ово по практике вземлемое чрез Иппократа, Галена и Авиценну уже скончанно и совершенно есть.

de ultima nenorocire a vieţii. Venind vizirul de atunci, slăvitul Ali-paşa[1218], a poruncit cu străşnicie camerierilor interni din palat ca nu cumva să spună cuiva de boala sultanului, care se complica în fiecare zi. Numai în a unsprezecea zi au apărut petele de variolă, nu mari, dar negricioase, pe tot corpul. Şi astfel *hakimbaşi* (aşa îl numesc ei pe arhimedic) [1219] a priceput tîrziu boala şi, după cum spune zicala, tîrziu a început să pregătească şi doctoria. Aşadar, cînd au apărut acele pete de variolă l-a anunţat pe vizirul cel mare că s-a dus nădjedea de viaţă şi înzdrăvenire a sultanului. Dar vizirul, înţelept (poate şi fidel), a poruncit îndată să cheme la consult pe cei mai slăviţi medici care au putut fi găsiţi atunci la Constantinopol, creştini şi iudei, şi anume pe Andrei Likinie, grec din Epidaur, arhimedicul curţii noastre [1220], pe Le Duc francezul, arhimedicul rezidentului francez[1221], şi, al treilea, pe un iudeu oarecare şi le-a permis să discute boala sultanului. De pulsul sultanului însă nu le-a dat voie să se atingă, aşadar li s-a poruncit să pună diagnosticul după observaţiile/ arhimedicului. Medicul francez, fiind liber şi supus altei autorităţi, 363
a zis zîmbind: „Domnule vizir, noi putem trata numai pe oamenii ale căror trupuri sînt supuse artei medicale, iar nu pe cele iluzorii, după cum îl ţineţi voi pe sultanul vostru. Dacă nu mă voi atinge de pulsul lui, dacă nu-i voi vedea limba, de nu-i vom examina ùrina etc., eu nu pot discuta şi sfătui, aşadar nu se cuvine şi nici nu pot pronostica nimic precis şi ferm, nici să ajut neputinţei lui". La aceasta vizirul a zis: „Oare nu credeţi pe domnul arhimedic, care de la începutul bolii a observat cu toată sîrguinţa toate simptomele?" Francezul a zis: „Arta medicală nu este ca învăţătura lui Muhammed, care constă numai din credinţă şi opinie, ci este cuprinsă în anumite principii şi în alte indicaţii şi aforisme. A vindeca pe cel ce nu e de faţă şi nu se arată este o lucrare numai a lui Dumnezeu, iar nu omenească". Fiind convins vizirul de cuvintele lui, l-a convins şi pe sultan să binevoiască·a-i admite pe medicii creştini spre examinarea şi pipăirea pulsului său. Cînd aceştia au fost admişi, constatînd de îndată boala, au prescris reţete şi doctorii (deşi n-aveau prea mare nădejde), cu ajutorul cărora sultanul a fost întors din gîtlejul iadului şi din porţile morţii şi înzdrăvenit. Dar să revenim la cele ce ne-am propus.

Chirurgia. Chirurgia abia dacă merge în tot Orientul cu un pas mai fericit decît arta medicală însăşi. Ea se numeşte în general *djerahlîk*, de la numele *djerrah*, care înseamnă rană [1222], aşadar arta de a vindeca rănile, a cărei perfecţiune sau imperfecţiune turcii n-o înţeleg decît ca o funcţie sau un rang al curţii sultanului, căci, cînd arhimedicul moare sau e ridicat la cinstea unui rang superior, în locul lui vine *djerrah başi*, adică cel mai mare chirurg. De aceea, medic sau chirurg, turcul nu este decît cu numele medic al unor particulari.

Teşrîh „anatomia". Numele anatomiei (în arabă denumită *teşrîh*) [1223] se menţine şi acum la turci, dar ştiinţa şi practica ei sînt interzise de religia muhammedană. Căci ei spun că a-ţi bate joc de trupurile moarte (chiar dacă aceasta ar fi cu folos) este un păcat mai nelegiuit decît toată nelegiuirea. Iar cele care circulă la ei despre părţile trupului le iau din Galenus şi Avicenna, căci din autorii mai noi, atît / greci, cît şi latini sau alţii, nu îngăduie 364
să fie tălmăcit nici unul, socotind, ba, mai mult, crezînd ferm că arta medicală, fie în teorie, fie în practică, luată de la Hippocrat, Galenus şi Avicenna este încheiată şi perfectă.

Тесаввуф «метафисика». Метафисика пристойнейшим речением истолковатися не может, разве *тесаввуф* или *илмии тесаввуф*. Таковая наука, которая знаменует умозрительство и тайственное божественных вещей (не вышеестественных) истолкование, яже образами видимых вещей осеняются или прикрываются. И особливо убо *софи*, то есть мудреца того разумеют быти, который божественные вещи к любви божией належащие и тайственную теологию умозрительствует и чрез образы видимых толкует оные. Протчее мухаммедане никуюже признают метафисику, аще не *Курановыми* заплетенна [x] будет страшилищными заповедьми. Чесо ради в фисических вещах удивления достойны сущи философы, в метафисических посмеяния годные бывают баснословцы [xx], якоже о том в книзе *О теологии мухаммеданской* протсранно речеся.

Нудзм. *Нудзм* нарицают науку о звездах и астрономию или астрологию. Арапы и персы, коль славны быша в сей науке, известнее есть паче, неже от нас требовало бы показано быти. Яко суть и ныне у египтян преизрядные течений небесных усмотрители, свидетельствуют ефимериды[xxx], которые по вся годы в Елкаире бывают а оттуду в Константинополь присылаются. Не не суть и у турков сея науки чтители, из нихже начальнейший чин имеет во дворе султанском зело честный и называется *мунедзджим баши*. Сей долженствует в начале года *Календарь* (им *Рузнаме* реченный) и ефемериду прогностическую[xxxx] (юже *Таквим* нарицают) поднести султану и протчим вельможам раздати, которые потом в народ пущаются. Во истинну удивительная вещь есть, како мухаммедане, имея из *Курана* противу астрономов громобийственное оное речение *Кюлли минедзджимум казибун*, то есть «Все астрономы суть лживые», толь суперстициозно веру емлют им, яко о пункте рождества, о благополучных и злополучных человеком приключениях от совокупленного звезд явления (еже они *расад* называют) в самый пункт рождества всажденных, устроенных и определенных ни мало сумнетися видятся. Откуду о нещастли-
365 вом человеце или в противную / упадшем фортуну, сицевое обычай имеют глаголати присловие: *Ярмаз саатде догмыш*, то есть «в нещастливый лютый и злый час родился есть». И противно, о благополучных глаголют, яко *Рассад душурмыш*, то есть «Доброе при рождении своем получили совокупленных звезд явление». Протчее в системате небесном и в толковании феноменов Птолемею, им *Патлемиос* реченному, последствуют. Тако греки сию науку от египетских арапов смешенную и неусмотренную приявше и оную потом в правила и каноны приведше из учеников учители техже сотворишася. О, бедная Греция и нещастливые греки! Аще бы Господь Спаситель не изволил, паче же не повелел бы, да те, иже евангельское учение и веру его восприяти имут, будут поношение человеков, буйство мира, мудрые и щастливые христиане, аз без сумнения вас, вас, глаголю, греков ныне, паче всех человек злочастнейших, отверженнейших и худейших быти нарекл бых. Но якоже оный всезлейший хульник[xxxxx] преизрядно апостолов Христовых ослами нарече, тако аз рекл бых, яко греки избраша буйствовати паче о Христе, неже в еллинстве философ-

---

[x] затемненна
[xx] блядословцы
[xxx] записные повседневных обсерваций книжицы
[xxxx] провещательную
[xxxxx] клеветник

Tesavvuf „metafizica". Metafizica nu poate fi tradusă printr-un cuvînt mai potrivit decît *tesavvuf* sau *ilmii tesavvuf*[1224], știință care înseamnă speculație și explicarea mistică a lucrurilor dumnezeiști (nu a celor mai presus de fire), care sînt umbrite sau acoperite de chipurile văzute. Iar ca *sofi* [1225], adică înțelept, îl socotesc mai ales pe acela care contemplă lucrurile dumnezeiești ce țin de dragostea lui Dumnezeu și de teologia mistică și care le tîlcuiește prin chipurile celor văzute. Cu toate acestea, muhammedanii nu recunosc nici o metafizică neîncîlcită[×] de poruncile înspăimîntătoare ale *Curanului*. De aceea, filosofi vrednici de admirație în lucrurile fizice sînt în cele metafizice niște născocitori[××] de prostii buni de batjocură, după cum s-a spus pe larg în cartea *Despre teologia muhammedană*.

Nudzm. *Nudzm* numesc ei știința despre stele [1226], astronomia sau astrologia. Cît de slăviți erau arabii și persanii în această știință este prea cunoscut ca să ni se mai ceară să arătăm noi. Că sînt și acum la egipteni prealeși observatori ai mișcărilor cerești mărturisesc efemeridele [×××] ce se alcătuiesc în fiecare an la Cairo, iar de acolo se trimit la Constantinopol. Nu lipsesc nici la turci adepți ai acestei științe, iar cel mai mare dintre ei are la curtea sultanului un grad foarte onorabil și se numește *munedjdjim bași* [1227]. Acesta trebuie ca la începutul anului să dăruiască sultanului și să împartă celorlalți demnitari *Calendarul* (zis de ei *Ruzname*) și *Efemeridele pronosticatoare* [××××] (pe care o numesc *Takvim*) [1228], care după aceea sînt răspîndite în popor. E, într-adevăr, lucru de mirare cum muhammedanii, deși au în *Curan* acea expresie ucigătoare ca un tunet împotriva astrologilor—*Kiulli munedjdjimun kazibun*, adică „Toți astronomii sînt mincinoși" [1229] —, cred în chip atît de superstițios acelora; căci ei nu par a se îndoi cît de puțin despre momentul nașterii, despre întîmplările fericite și nenorocite pentru oameni după fenomenul combinat al stelelor (pe care îl numesc *rasad*) [1230], așezate, alcătuite și fixate chiar în momentul nașterii. De aceea obișnuiesc să spună despre un om nenorocit sau care a căzut într-o / fortună potrivnică următoarea zicală: 365
Iaramaz saatde dogmîș, adică „S-a născut într-un ceas nenorocit, cumplit și rău" [1231]; și invers, despre cei cu noroc zic: *Rassad dușurmîș*, adică „A dobîndit o bună arătare a stelelor combinate la nașterea lui" [1232]. Totuși, în sistemul ceresc și în explicarea fenomenelor ei urmează lui Ptolemeu, zis la ei *Patlemios* [1233]. Astfel grecii, luînd această știință încurcată și nerevizuită de la arabii egipteni și aducînd-o la reguli și canoane, au devenit din discipoli dascălii acelora. O, sărmană Grecie și greci nenorociți! Dacă Domnul Mîntuitorul n-ar fi binevoit și mai ales n-ar fi poruncit ca cei ce vor accepta învățătura *Evangheliei* și credința lui, adică înțelepții și preafericiții creștini, să fie batjocură oamenilor și nebunie lumii *, fără îndoială v-aș numi pe voi, pe voi spun, grecii de acum, drept mai nenorociți, mai oropsiți și mai răi decît toți oamenii. Dar după cum acel prea rău hulitor[×××××] frumos i-a numit pe apostolii lui Hristos măgari ** [1234], așa și eu aș spune că pe greci i-a ales să fie mai degrabă nebuni pentru Hristos [1235] decît să filosofeze în elenism și să învețe

× neîntunecată
×× scornitori
××× cărțulii care consemnează observațiile zilnice
×××× prevestitoare
××××× clevetitor

* *I Corinteni*, 1, 18.
** Porphyrius, Κατὰ χριστιανῶν, frg. 4 (ed. A. v. Harnack).

ствовати и протчие вселенныя племена премудрости божия заповедем научати, якоже древле из начала первейшие учили и творили. Но к предвзятию нашему обратимся.

Илмии адаб. Моральную философию или учение, имже злочинности обуздаваются, добродетели же поощряются[×] и наставляются, арапы нарицают *илмии адаб*, еже (сиречь моральное учение) за различное разных родов употребление и постановление различно взиматися и разуметися долженствует. Мы имеем о нем предложити, по елику у мухаммеданов отманских в употреблении есть. Но понеже самое дело требовати видится, да нечто пространнее о том речем, того ради, да не како зде чин помешаем, умыслихом об оном предложити где в особливой главе *О нравах и природной от самого младенчества склонности*. Сего ради писати имеем, что узрится в книзе *О правлении Отманския империи*.

Протчее турки с арапскова преводу, арапы же из Аристотеловых моральных учений некая слово во слово прелагающе, ныне в своих школах ученикам предавати обычай имеют. Толь же высоко поставляют сие учение, яко утверждают, что без оного законоискуство, суд и самая теология и наука о
366 божественных именах, ниже / предаватися, ниже разуметися может, рассуждающе (и во правду не бессмысленно), религию быти фундамент и канон всея моральныя философии. Чесо ради глаголют изрядного в религии, изрядного быти и философа морального. Религия бо не учит, разве добродетелем последовати, злочинностей же бегати. Откуду благие и злые обычаи по заповедем закона (егоже волю божию быти незле толкуют) то есть по елику деяния человеческая оным последуют или противятся, происходити утверждают.

Фикг. Тако и о юриспруденции (юже *илмии фыкг* нарицают) разумеют, яко ниже предаватися, ниже познанна быти может без науки *илагиет*, то есть теологии. Чесо ради к тойже *О правлении* книзе оную отслати умыслихом, все бо правление политическое, понеже состоится и состявляется законом божиим и человеческим, последует да без помешательства чина предложим о учении том в предреченной книзе, в которой продолженнее и пространнее оное толковати имеем.

Илагиет. Верх же всех школ, яко и протчие нации, которые высочайшую некую познаша и почитают власть (то есть бога знающии и тому покланяющиися) науку теологии полагают. Но понеже мы в начале сего дела множайшая и протсранно о мухаммеданской теологии уже рехом, благопотребно остася да то токмо, что тамже, яко нижше имеем рещи обещахом, то есть о науке имен божественных, яже есть верх и высочайший край всего человеческого и божественного знания. Ныне, елико теснота или прискорбность времени допущает и елико мы в памяти соблюдено имеем (зане иных мухаммеданских авторов книг весьма лишаемся) по силе изречем.

[×] побуждаются

pe celelalte neamuri ale lumii poruncile înțelepciunii lui Dumnezeu, după cum învățau și făceau demult, la început, cei de mai înainte. Dar să revenim la ale noastre de care ne-am apucat mai înainte.

Ilmii adab. Filosofia sau învățătura cu care se domolesc răutățile, iar virtuțile se încurajează× și se îndrumează, o numesc arabii *ilmii adab*[1236]. Potrivit feluritei întrebuințări și hotărîri a diverselor neamuri, ea — adică învățătura morală — trebuie să se ia și să se înțeleagă în chip felurit. Noi vom vorbi despre ea așa cum o folosesc muhammedanii otomani. Dar cum însuși lucrul pare că cere să-l tratăm ceva mai pe larg, pentru ca nu cumva să încurcăm aici rînduiala, ne-am gîndit să-l expunem într-un capitol special, *Despre moravurile și înclinarea firească din copilărie.* Despre acelea vom scrie cele ce se vor vedea în cartea *Despre guvernarea Imperiului Otoman.*

Turcii, traducînd unele [opere] cuvînt cu cuvînt după versiunea arabă, iar arabii din învățăturile morale ale lui Aristotel*, au obiceiul să le predea acum oamenilor în școlile lor. Atît de mult prețuiesc ei această învățătură, încît afirmă că fără ea jurisprudența, judecata și însăși teologia și știința despre numele dumnezeiești nu se pot nici / preda, nici înțelege, judecînd 366
(și, într-adevăr, nu fără rost) că religia este fundamentul și îndrumarul filosofiei morale. De aceea ei spun că cel bun în religie este și un bun filosof moral. Căci religia nu învață decît să urmezi virtuților și să fugi de răutăți. De aici afirmă că provin obiceiurile bune și rele, după poruncile legii (pe care o interpretează, nu rău, ca fiind voia lui Dumnezeu), adică după măsura în care faptele omenești urmează sau se împotrivesc acelora.

Fîkh. La fel socotesc și despre jurisprudență (pe care o numesc *ilmii fîkh*)[1237], că nu poate fi nici predată, nici cunoscută, fără știința *ilahiet*[1238], adică teologia. De aceea ne-am pus în gînd s-o tratăm în aceeași carte *Despre guvernare.* Căci, întrucît toată guvernarea politică constă și se compune din legea lui Dumnezeu și din cea omenească, urmează ca, pentru a nu încurca ordinea, să vorbim despre învățătura aceea în cartea sus-menționată, în care o vom interpreta mai pe lung și mai pe larg.

Ilahiet. Iar culme a tuturor școlilor așază ei cunoașterea teologiei, ca și celelalte nații care au cunoscut și respectă puterea supremă (adică cunosc pe Dumnezeu și i se închină). Cum însă, la începutul acestei lucrări, am vorbit foarte multe și pe larg despre teologia muhammedană, n-a mai rămas necesar să expunem decît despre ceea ce am făgăduit acolo să tratăm mai jos, adică despre știința numelor dumnezeiești, care este culmea și limita supremă a întregii cunoașteri omenești și dumnezeiești. Vom spune, așadar, după putere, cîte îngăduie strîmtorarea și durerea timpului și cîte le avem păstrate în memorie (pentru că sîntem cu totul lipsiți de cărțile altor autori muhammedani).

× se impulsionează

* Aristotel, *al-Akhlāk.*

Глава тридесять девятая

О науке имен божественных

Илмии усема. Яко имена божественные 1001 от мухаммедан счисляются и елико их в память привести возмогохом в книге *О теологии*, в главе *О бозе* изочтохом, того ради предлежит зде да покажем, что именем науки о божественных именах разумеет, суперстициозное арапское, персидское и турецкое племя./

367 Во-первых убо наука о божественных именах нарицается *Илмии усема* и есть общая и единообразная[×] всем нациям, Мухаммеда пророка божия быти исповедающим. Ибо не инако турки и арапы, ниже инако персы (хотя в иных законных церемониях и уставах премного разнствуют, якоже в главе *О ересях мухаммеданских* протсранно изъявихом) о бозе и его свойствах разумеют. Сея науки учители глаголют ю быти неизреченну и человеческому преданию и наставлению весьма невозможну. И яко нехитростию человеческою и удобопоятием, но от единыя божия благодати и милосердия приобретена и испрошена быти может. Темже во-первых учители оные ученикам своим предлагают чрез воздержание от всякого брашна и пития умерщвление и иссушение плоти дотоле, да угашенным всем плотским силам и могутству к образу некоему умопостизательного разумения (может быть сему последующе аксиомату, «идеже престает чувство, тамо начинается разум»), приуготовятся. Како же бывает оное приуготовление в тойже книзе и главе от нас речено есть, но что от такового приуготовления последовати веруют, абие изъявлю.

Веруют, паче же за известное утверждают сии, что аки чрез влиянное некое и божиим дарованием поданное знание, ум и разум тако просвещается и озаряется, яко отстоящая, аки присутствующая умным души оком зрети может и от века прежде несведомые ему вещей идеи[××] тако постизаются и в хранилищах разума собираются, яко во вселенной сей, аки в некоем протсраннейшем и чистейшем зерцале, все вещей виды и атомы и их движения и действия явственнейше могут видены быти. Изъемлют же из сея науки знание вещей, еще несоделанных, что единому богу приличествовати и свойственно быти утверждают. И сей глаголют быти высочайший познания премудрости и ведения степень, в немже Адам поставленный прежде падения от самого бога наученный книгу или каталог предуставления и провидения божия весь прочитал и уразумел бяше. Чесо ради глаголют, понеже бог чрез учение *Курановo*. Знатие имен своих равно открыл всем мусульманам и согрешивших во Адаме человеков, в первое нетления (по смотрению душевных токмо сил) приведе состояние, может всякий муслиманин чрез свое от тела отчуждение
368 душевными силами просто и свободно делающими, в простое и неза/крытое вещей познание и разумение достигнути. Откуду, рождшейся в них неизреченной радости, о мирском плотском и о чем-либо ко внешним чувствам приналежащем, ниже помышляти, ниже да помышляют желати могут, аки бы было некое человека и бога или божественныя воли его во едино случение и сопря-

---

[×] неизменная
[××] образы или виды

Capitolul al treizeci și nouălea

Despre știința numelor dumnezeiești

Ilmii usema. Muhammedanii socotesc că există 1001 nume dumnezeiești,
iar cîte din ele mi-am putut aduce aminte le-am enumerat în cartea *Despre
teologie*, în capitolul *Despre Dumnezeu* [1239]; de aceea aici ne propunem să
arătăm ce înțelege superstițiosul neam arab, persan și turc sub numele de
știință a numelor lui Dumnezeu. /

Mai întîi, deci, știința despre numele lui Dumnezeu se numește *ilmii* 367
usema [1240] și este comună și aidoma[x] la toate națiile care mărturisesc că
Muhammed este Profetul lui Dumnezeu. Căci turcii, arabii și persanii nu ju-
decă diferit despre Dumnezeu și despre atributele lui (deși în unele ceremonii
și rînduieli ale legii se deosebesc foarte mult, după cum am arătat pe larg
în capitolul *Despre ereziile muhammedane*). Dascălii acestei științe spun că
ea este inexprimabilă, că este cu totul imposibil să fie predată și învățată
de oameni și că poate fi cerută și obținută nu prin istețimea și priceperea
lesnicioasă omenească, ci numai de la harul și milostivirea lui Dumnezeu.
De aceea dascălii aceia propun mai întîi discipolilor lor mortificarea și usca-
rea trupului prin înfrînare de la orice mîncare și băutură pînă acolo încît,
fiind stinse toate puterile și tăria trupului, să se pregătească pentru un fel
de înțelegere cu o minte pătrunzătoare (urmînd, poate, axiomei: „Unde
încetează simțul, acolo începe intelectul"). Cum se face această pregătire
am spus în aceeași carte și capitol, iar ce cred ei că va urma acestei pregătiri
voi arăta îndată.

Ei cred și mai ales afirmă ca lucru precis că printr-o cunoaștere revăr-
sată și dată de darul lui Dumnezeu mintea și intelectul se instruiesc și se lumi-
nează în așa măsură, încît pot vedea cu ochiul cel înțelegător al sufletului
cele depărtate ca fiind de față, iar ideile[xx] lucrurilor din veac necunoscute
lui mai înainte așa se prind și se adună în vistieriile intelectului, încît pot fi
văzute foarte limpede, în lumea aceasta, ca într-o oglindă vastă și foarte
curată, toate imaginile lucrurilor și atomii, mișcările și acțiunile lor. Din
această știință trag ei cunoașterea lucrurilor încă nefăcute, despre care afirmă
că i se potrivește și-i este proprie numai lui Dumnezeu. Iar acesta spun că
este cel mai înalt grad de cunoaștere a înțelepciunii și de contemplație; Adam,
întemeiat pe aceasta înainte de cădere și învățat de Dumnezeu însuși, a citit
și a înțeles toată cartea sau catalogul predestinării și al providenței lui Dumne-
zeu. De aceea ei zic: întrucît Dumnezeu prin învățătura *Curanului* a dezvă-
luit deopotrivă cunoașterea numelor sale tuturor musulmanilor, și pe oamenii
care au păcătuit întru Adam i-a adus la starea primă de nestricăciune (dar
numai în ce privește puterile sufletești), fiecare musulman poate, prin înstră-
inarea sa de trup, prin puterile sufletești care lucrează simplu și liber, să
ajungă la cunoașterea și înțelegerea simplă / și neacoperită a lucrurilor. De 368
unde, cînd se naște în ei o bucurie inexprimabilă, dinspre cele lumești, trupești
și care țin de simțurile cele de din afară, nu pot dori să mai gîndească și nici
nu gîndesc, ca și cum s-ar fi făcut o contopire și o împreunare a omului cu
Dumnezeu sau cu voința lui cea dumnezeiască. Înfășurat de această legă-

---

[x] neschimbată
[xx] chipurile sau felurile

жение. Которым союзом обложенный и нерешимосвязанный вся прешедшия и настоящия в пункте уму своему подверженные и разуму соравненные имел бы предлежащие вещи.

Коея ради вины глаголют, который когда злато, диамант и иные драгоценные, яже наутра из недр своих производити обыче, вещи приуготовляти знаяше, той не иным образом, разве посредствием науки о божественных именах делания таковыя вещи получил художество. Того для, егда мухаммедане слышат повествующих, яко и у христиан быша некогда таковые человецы, которые чрез химическую хитрость камень философский сотвориша, абие ложь и фабулу быти сказуют, утверждающе, яко несть возможно, да человеку неверну сущу позволится от бога знание имен его, без егоже способия таковое тайнство николи же постигнуто и поято быти может. Или глаголют, яко таковый человек под христианским именем мухаммеданин и божественных имен бысть искусный.

Чрез сию такожде божественных имен науку глаголют, яко *Куранов* таинственный и умом человеческим непостижимый сенс истолкован бысть. Чрез сию науку баснословят, яко Соломон совершенно научился божией и человеческой премудрости, языки и диалекты всех человек, животен, птиц и несекомых знаяше, диаволам, *джинам*, демонам, ветрам, рекам, морям и всем тварем небесным, земным и преисподним повелеваше. Чрез сию науку сказуют, яко человек мухаммеданин сущий, плотию убо описанный и на некоем месте поставленный, душею и разумом везде пребывает и вся во едином времене пункте обходит и видит. И да единым вся изъявлю словом, кроме бессмертия на земли бог совершеннейший и самых ангелов многочестнейший и вышший мухаммеданин сотворитися и быти может. Но о сих ложных блядословиях довольно уже речеся, ныне к иным их безумствам обратим слово./

369 *Глава четыредесятая*

О науках *расад*, *сыгр*, *тылсым* и протч.

Именем наук назначаются и иные некие чародейные, волшебные, жребиевражбитственные, обавательные, провещательные или гадательные, связательные и протчие хитрости, от нихже некие невозбранены суть мухаммеданом, некиеже непозволены и законом *Курановым* запрещены и мерзостны суть. Позволенные убо суть *расад*, *ремель*, *сыгр*, *тылсым*, *окумак*, возбраненные же *фал*, *джязулык*, *буги*, *гиозбайджилык* и *дааваи шеятын*. Убо и о сих всех в кратце изрекши, конец сего тщетного труда сотворим.

Расад. Расад свойственно знаменует астрономию числительную (которого безумства чтителей и у христиан не мало обретается). Сему суетству зело прилепишася мухаммеданские астрономы, которые горделиво хвалятся, яко от пункта времени (в которое звезд или планит некое собрание бывает) приключающаяся вещем поднебесным и в живот рождшимся предрещи могут. Аз во правду хотя сея хитрости весьма не знаю, обаче елико чрез образование

tură și legat în mod indiscutabil, el ar avea atunci lucrurile din trecut și pe cele actuale, prezente, supuse minții sale într-un punct și egale pentru înțelegere.

Din această cauză mai spun că cel care a aflat cîndva să facă aur, diamante și alte lucruri prețioase pe care în mod obișnuit le produce natura din adîncurile sale n-a primit meșteșugul de a face astfel de lucruri decît prin știința despre numele dumnezeiești. De aceea, cînd muhammedanii aud pe cei ce povestesc că și la creștini au fost uneori oameni care printr-o invenție chimică au făcut piatra filosofală, îndată spun că este o minciună și fabulă, afirmînd că nu e cu putință ca omului necredincios să i se îngăduie de Dumnezeu cunoașterea numelor sale și că fără de ajutorul lui o asemenea taină nu poate fi nicicînd cunoscută și primită. Sau spun că un atare om, sub numele de creștin, a fost de fapt muhammedan și cunoscător al numelor lui Dumnezeu.

Tot așa zic ei că prin această știință a numelor dumnezeiești poate fi explicat sensul mistic și nepătruns de mintea omenească al *Curanului*. Prin această știință bă̆snesc că Solomon a învățat perfect înțelepciunea lui Dumnezeu și pe cea omenească, cunoștea limbile și graiurile tuturor oamenilor, ale animalelor, păsărilor și insectelor, poruncea diavolilor, *djinilor*, demonilor, vînturilor, rîurilor, mărilor și tuturor făpturilor cerești, pămîntești și celor de dedesubt. Prin această știință spun ei că omul muhammedan, circumscris la trup și așezat într-un loc oarecare, petrece cu sufletul și cu mintea pretutindeni, cutreieră și vede toate într-o singură clipire de timp și, ca să le spun pe toate într-un cuvînt, că în afară de nemurire un muhammedan se poate face și poate fi pe pămînt dumnezeul cel mai desăvîrșit, mult mai cinstit și mai înalt decît îngerii. Dar am grăit de ajuns despre aceste desfrînate și mincinoase cuvinte, să ne întoarcem acum cuvîntul spre alte nebunii ale lor./

Capitolul al patruzecilea 369

Despre științele *rasad*, *sîhr*, *tîlsîm* și altele

Sub numele de științe sînt trecute și alte vrăji făcătoare de farmece, magice, aruncarea zarurilor, de descîntece, prezicătoare sau de ghicire, de legare, și alte șiretlicuri dintre care unele nu sînt interzise muhammedanilor, iar altele nu sînt îngăduite, ci oprite de legea *Curanului* și scîrboase. Cele îngăduite sînt: ***rasad***, ***remel***, ***sîhr***, ***tîlsîm***, ***okumak***, iar cele interzise: ***fal***, ***djeazulîk***, ***bughi***, ***ghiozbaidjilîk*** și ***daavai șeiatîn***. Vorbind deci pe scurt despre toate acestea vom pune capăt acestei lucrări zadarnice.

Rasad. *Rasad* înseamnă în mod propriu astronomia calculatoare (nebunie care are nu puțini adepți și la creștini) [1241]. De această deșertăciune s-au lipit foarte mult astrologii muhammedani, care se laudă cu trufie că pornind de la un moment al timpului (în care se produce o configurație a stelelor sau a planetelor) pot prezice cele ce se petrec cu lucrurile sub cer și cu cele ce s-au născut în viață. Este adevărat că deși nu cunosc deloc acest vicleșug, totuși, după cît pot pricepe cu mintea prin cultură, socotesc că

во уме постигнути могу, рассуждаю, яко из многих и различных лжей может быть случится, да нечто истинное или истинне подобное иногда предрекут оные прорицатели, якоже мне случися видети сие, еже предложу.

Пред страшным оным и ужасным на Султана Мустафу Константинопольских турков бунтом, в который тому низложенну бывшу, взыде на престол нынешний султан Агмед (*И гар танатос су зои му*: «Смерть бо твоя живот мой!») сея науки преискусный египетский арап года того прогностик (якоже во всех ефимеридах бывати видим) в Константинополь прислал, в котором между протчими вещми, темиж характирами двоякий о султановом с престола низложении и смерти чтящееся сенс [قوت]. Речение треми состоится письмены: *ф*, *в* и *т*. Но аще над [ق] две положатся точки, сим образом [ق] читается *куввет*, еже есть крепость, могутство или победа; аще же над темже письменем [ف] едина токмо точка положится, читается [فوت] *февт*, то есть конец жизни
370 или смерть. Арап убо той хитростию хитрость / прикрывая, над письменем [ق] едину убо точку черную, другую же красную приложил, которое речение, пред нещастливым оным султана Мустафы случаем, все ученые турецкие разумели, яко подобает читати с двемя толчками [ق] тако: *Бу сене кувветы султан олур*, то есть «в сем году крепость или победа султанова будет». По нечаянном же оном случаи, красную усмотревше во всех у кого-либо обретошася ефимеридах точку (которую для утаения сенсу придал бяше прорицатель) познаша, яко *куввет* с двемя точками, но *февт* с единою токмо точкою читати подобаше, то есть «В сем году смерть султанова будет».

Сказуют к тому, яко сея науки суть и правила и каноны известные и неложные, вся же трудность ея состоится в тупом учащегося рассуждении и словопоказании. И во изъяснение опинии своея, не неутешную в приклад производят повесть, юже любве ради читателя нашего зде предложити не облениимся.

История. Сказуют, яко бысть некий царь персидский, иже единого точию имеяше сына, которого во всех свободных художествах и науках обучити тщашеся. И тако с великим иждивением мужей во всякой науке зело искусных для наставления сына своего отвсюду созвал, между которыми бысть един, который и науку *расад* и *ремель* (о нейже зри нижше) в совершенство знаяще. Царь убо повелел, да бы сын его от оного учителя науке *расад* научен был. И тако учитель оный чрез пять лет трудился и все каноны и правила, яже сам знаяше сыну царскому совершенно предаде. И царский сын так твердо на память все оные изучил бяше, яко удобее ему было бы их прочитовати, неже кому-либо иному повсядневные молитвы. Обаче учитель усмотряше юношу зело глупого быти разума и ни к чему годного рассуждения, ибо из данных, призволеных, требованных, известных, сведомых и явных предложений, никоеже заключение и никоеже известное и пристойное можаше положити окончание ˣ.

По пятолетном убо всеприлежном труде, царь вопросил учителя, еда ли сын его изучил науку *расад* глаголемую. Отвеща учитель: «О, царю, сын твой вся во правду от мене ему преданная изучил, обаче сам ничтоже знает». Царь первее удивился, потом гневом на учителя воспалився: «Како, рече, вся изучил и глаголеши, яко сам ничесоже знает?» Отвеща учитель, глаголя: «Аще угодно будет Твоему Царскому Величеству, призови пред себе сына
371 твоего / и аз тремя словами изъявлю, что он, якоже рех, от мене преданная вся изучил, обаче от себе не знает что-либо». Призвану убо бывшу сыну ца-

---

ˣ описание

printre multe şi felurite minciuni se poate întîmpla ca acei prezicători să prevestească uneori ceva adevărat sau asemănător cu adevărul, aşa cum am avut prilejul să văd, ceea ce voi expune.

Înainte de înspăimîntătoarea şi groaznica răscoală a turcilor din Constantinopol împotriva lui Mustafa sultanul[1242], în care acela a fost detronat şi s-a suit pe tron actualul sultan Ahmed (ὁ γὰρ θάνατος σοῦ ζωῆ μοῦ „căci moartea ta e viaţa mea!"), un arab egiptean iscusit în această ştiinţă a trimis la Constantinopol pronosticul acelui an, în care, printre alte lucruri (după cum se vede în toate efemeridele), se putea citi, cu aceleaşi caractere în sens dublu, detronarea şi moartea sultanului [قوت]. Cuvîntul era alcătuit din trei litere: *f-v-t*; dar dacă deasupra lui [ف] [*f*] se pun două puncte [ق], se citeşte *kuvvet*, care înseamnă tărie, putere sau victorie; iar dacă deasupra aceleiaşi litere se va pune numai un punct [ف] [= *f*], se citeşte [فوت] *fevt*, adică sfîrşitul vieţii sau moarte. Arabul acela, acoperind şiretenia cu o altă şiretenie /, a adaos deasupra literei [ف] un punct negru şi altul 370
roşu; înainte de nenorocirea sultanului Mustafa, toţi savanţii turci au înţeles că acel cuvînt trebuie citit cu două puncte [ق] astfel: *Bu sene kuvveti sultan olur*, adică: „În acest an va fi tăria (sau victoria) sultanului" [1243]. Iar după neaşteptata întîmplare, văzînd punctul roşu în toate efemeridele care s-au aflat la cineva (pe care prezicătorul îl adăugase pentru a ascunde sensul), au cunoscut că se cuvenea să citească nu *kuvvet*, cu două puncte, ci *fevt*, cu un singur punct, adică: „În acest an va fi moartea sultanului".

Se mai spune că regulile şi canoanele acestei ştiinţe sînt precise şi nemincinoase şi că toată dificultatea ei constă în judecata şi demonstraţia stupidă a celui ce este învăţat. Şi, spre a-şi lămuri părerea, dau ca exemplu o poveste hazlie, pe care, din dragoste faţă de cititorul nostru, nu ne vom lenevi s-o prezentăm aici.

Istorie. Spun că a fost odată un împărat persan şi avea un singur fiu, pe care se silea să-l instruiască în toate artele liberale şi în ştiinţe. Şi, astfel, a chemat cu mare cheltuială de pretutindeni bărbaţi foarte pricepuţi în toată ştiinţa, pentru instruirea fiului său, printre care era şi unul care cunoştea la perfecţie ştiinţa *rasad* şi *remel* (despre care vezi mai jos). Aşadar, împăratul a poruncit ca fiul lui să fie învăţat în ştiinţa *rasad*, iar dascălul acela s-a ostenit cinci ani, predînd în chip desăvîrşit fiului de împărat toate canoanele şi regulile pe care le cunoştea. Fiul de împărat aşa de tare le-a învăţat pe de rost, încît îi venea mai uşor să le rostească decît altcuiva rugăciunile cele de toate zilele. Dar dascălul a observat că tînărul e foarte prost la minte şi că nu e apt pentru nici o judecată, căci din propoziţiile cerute, precise, cunoscute şi evidente pe care i le dădea după placul lui nu putea scoate nici o concluzie şi nici o noţiune× precisă şi potrivită.

După cinci ani de muncă stăruitoare, împăratul a întrebat pe dascăl dacă fiul lui a învăţat ştiinţa zisă *rasad*. Răspuns-a dascălul: „O, împărate, fiul tău a învăţat într-adevăr toate cele ce i-au fost predate de mine, dar el însuşi nu ştie nimic". Împăratul mai întîi s-a mirat, apoi, aprinzîndu-se de mînie asupra dascălului, a zis: „Cum le-a învăţat pe toate şi zici că el însuşi nu ştie nimic?" Răspuns-a dascălul, zicînd: „Dacă binevoieşte măria-ta împărătească, cheamă înaintea ta pe fiul tău / şi în trei cuvinte îţi voi arăta 371
că, precum am zis, toate cele predate de mine le-a învăţat, însă de la sine

---

× descriere

реву, учитель просит царя, да изволит, положа перстень в горсти своей держати и сына своего вопросити, что в горсти руки своея сокровенно имеет. Чесому бывшу, сын царев по науке преданных заповедей и правил художества обрете, яко отец его в руце своей заключенно держит нечто круглое и диру имущее. Сие егда он обрете, учитель рече: «Се, о, царю, доселе хитрость, ейже аз учих его протязается, остася от своего си рассуждения нечто заключити. Чесо ради паки вопроси его, оное круглое и диру имущее, что может быти?» О чем от отца своего вопрошен быв, долго во уме своем мятяшеся, таже отрыгнул глаголя: «Ничтоже иное может быти, о, отче, разве камень мельничный». Тогда учитель рече: «Сие есть произведение ума сына твоего, который по хитрости убо, юже от мене получил, обрете вещь быти круглую и диру имущую, удивительныя же ради разума и рассуждения скудости, не мог рассудити, яко камень мельничный в горсти руки укрытися не может». Но далее да поступаем.

Ремель. Ремель род есть жребievражбитства и образ гадания или прорицания чрез точки некие и характиры, греческой может быть геомантии[×] зело подобная полагают[××] сии количества некие отлученные, из нихже чрез точки и черты от точек к точкам протяженные начертавают некие фигуры и характиры (ихже глаголют быти согласных неведомому, инако действу и строению небесному), из которого начертательства мерою и числом о случаях человеческих угадающе прорицахом.

Сыгр. Сыгр свойственно знаменует волшебство и сию глаголют быти науку известными и натуральными началы и правилами состоящуюся, еяже первого изобретателя сказуют быти царя Соломона, которою наукою можаше не токмо животных диалекты разумети, но и вся в образы, в няже он хотяше претворяти можаше. Тако глаголют, человек сея хитрости искусный всякого иного в осла, в коня, в столп каменный, древянный и протч. может претворити и паки, аще восхощет, в первое может возвратити состояние. Сею хитростию может сотворитися, да огнь и дождь, блистания и громы снидут, блистают и гремят и иная страшилища и дивы натуральные
372 да произведутся. Сею хитростию сказуют, яко фараон Мойсейским / чудесам свои противоположил и людем фараонитским бога себе быти показал. Словом рещи, сию хитрость толико действовати[×××] утверждают, елико у греков в фабулах их жезл Киркин.

Тылсым. Тылсым, что нарушенным речением и наши европеане *таласман* называти обыкоша, утверждают быти волшебства оного дело[××××], которое потом непременно и вечно пребывает, то есть донелиже от иного тояж хитрости искусного разрешится и отворится, тако аще кто великое сокровище под некиим знаком утаити или царство царя и протч. в злоключении сущего защитити хощет, да не како оное от иного когда обретено сейже одолен или превышен быти может, чрез *тылсым* заключитися и связатися долженствует.

× землеволхвование
×× мнят быти
××× сильну быти
×××× произведение

nu ştie ceva". Cînd a fost chemat deci fiul de împărat, dascălul l-a rugat pe împărat să binevoiască să ţină inelul în pumn şi să-l întrebe pe fiul său ce are ascuns în pumnul mîinii sale. Cînd s-a făcut acestea, fiul de împărat, prin ştiinţa indicaţiilor şi a regulilor artei ce i se predase, a aflat că tatăl său ţine închis în mînă ceva rotund şi avînd o gaură. Cînd a aflat el aceasta, dascălul a zis: „Iată, împărate, pînă aici se întinde ingeniozitatea la care l-am învăţat eu; rămîne acum să tragă o concluzie după judecata sa proprie. De aceea întreabă-l ce poate fi acest lucru rotund şi cu gaură". Şi, fiind întrebat de tatăl său, mult s-a frămîntat în mintea sa şi a izbucnit zicînd: „Nu poate fi nimic altceva, tată, decît o piatră de moară". Atunci dascălul a zis: „Acesta este produsul minţii fiului tău, care, prin instrucţia primită de la mine a aflat că e vorba de un lucru rotund şi avînd o gaură, însă din cauza unei atît de uimitoare lipse de inteligenţă şi de judecată n-a putut socoti că o piatră de moară nu poate să se ascundă în pumnul mîinii". Dar să mergem mai departe.

Remel. *Remel* [1244] este un fel de aruncare a zarului şi un fel de ghicire sau de prezicere prin anume puncte şi caractere, poate ca ale geomanţiei[x] greceşti, foarte asemănătoare, se pare[xx], unor grămăjoare [de pămînt] separate de la care, trăgînd linii prin puncte şi de la puncte la puncte, desenează figuri şi caractere (despre care spun că sînt potrivite cu necunoscutul, aşadar lucrării şi alcătuirii cereşti), din care desene prezic cu măsura şi cu numărul, ghicind întîmplările oamenilor.

Sîhr. *Sîhr* [1245] înseamnă în mod propriu magie şi zic că aceasta este o ştiinţă alcătuită din principii şi reguli precise şi naturale, al cărei prim inventator a fost împăratul Solomon, ştiinţă prin care putea să înţeleagă nu numai graiurile animalelor, ci putea preface şi toate în chipurile dorite de el. Astfel, spun ei că omul priceput în această dibăcie poate preface pe oricare altul în măgar, în cal, în stîlp de piatră, de lemn etc. şi iarăşi, dacă vrea, îi poate întoarce în starea cea dintîi. Prin această dibăcie se poate face ca focul şi ploaia, fulgerele şi tunetele să se coboare, să fulgere şi să tune, să se producă şi alte înfricoşări şi minunăţii. Prin această iscusinţă spun ei că a opus Faraon minunilor lui Moise / pe ale sale şi a arătat oamenilor fara- 372
oniţi că el este Dumnezeu*. Într-un cuvînt, ei afirmă că această dibăcie acţionează tot atît de mult[xxx] pe cît acţiona la greci, în fabulele lor, toiagul Circei [1246].

Tîlsîm. *Tîlsîm*[1247], sau ceea ce printr-un cuvînt corupt europenii noştri au obişnuit a numi *talasman*, afirmă că este lucrarea[xxxx] acelei vrăjitorii care rămîne neapărat şi veşnic, pînă ce se va dezlega şi desface de un altul iscusit în aceeaşi dibăcie. Aşadar, dacă cineva vrea să ascundă o comoară mare sub vreun semn sau să apere împărăţia împăratului şi altele ce se află în grea cumpănă, pentru ca nu cumva aflînd altul acesta să fie învins sau depăşit, trebuie să se închidă şi să se lege prin *tîlsîm*.

---

x un fel de vrăjire cu pămînt
xx poate
xxx e la fel de puternică
xxxx produsul

* *Coran*, X, 76 şi urm.; XXVI, 34 şi urm.

О сей хитрости удивительная некая и едва вероятная у писателей греческих всякия веры достойных читахом. Якоже о столпе медном тройственного змия образ имущем в иподроме Константинопольском во время Леона Императора, от некоего волхва, тогожде имени воздвиженном[×], имже воспятил змиям во град входити и человеком пакость творити, которые прежде зело мнози и человеком вредительны быша, яко никтоже в доме своем безопасно почивати можаше. По устроении же столпа того, крепко утверждают, яко вся змия из града изгнаны и прогнаны быша. Во время же султана Мурада, третиего сего имени отманского императора, сокрушившимся челюстям единого змия, паки змии во граде, но не толь многие и никомуже вредящие являтися начаша.

Но сия мню за фабулы иметися могут, чесо ради их известного историка (Кедрин есть, аще добре памятстую, тома 2, нота 311) сея хитрости неодоленный приведу аргумент[××]. Болван мраморный, образ человеческий имущий, поставлен бысть над градскими Константинопольскими вратами (которые ныне Адрианопольскими вратами называют), в егоже басе (или яко же обще глаголется педестале) написано бе: «Злоключение трибаллов». Во дни Василия Македонина, греческого императора, Симеон Болгарский властитель[×××] Римскую Империю в толикую привел бяше тесноту, яко никтоже безопасно мог за градские изыти стены, болгаром вся около града разоряющим и порабощающим. Василий убо, ни в чимже надежды имея, великою суммою[××××] годовыя дани мир у неприятеля купити понуждашеся от народа, гласящего, яко
373 Симеон и род болгарский есть непреодоленный. В таковом утеснении / сущему императору и о лучшем вещей устроении с своими советниками совет творящему, предстал некий сея хитрости искусный, емуже имя бе Иоанн, и предложил императору, яко он может в едином моменте Симеона князя болгарского от сея жизни истребити. Емуже погибшу, весь род болгарский императору свою подклонит выю. Токмо да позволит император творити ему, что-либо он хощет и во правду без всякия государству и сокровищу утраты. Император во-первых человека того, яко обезумленна и лживца судил быти. Но потом (убеждающей нужде) призволил ему творити что-либо восхощет. Он взяв каменщиков и к болвану, иже верху Ксеролофа[×××××] поставленный западу зряше с ними пришедши, главу болвана того отсещи им повелел. Каменщики же без повеления императорского учинить то отрекошася, бе бо болван оный древнего и изрядного художества, данной убо бывшей императору о том ведомости, сам к месту, идеже бе болван прииде, и волхва оного вопросил от усечения главы толь древнего и изрядного мастерства болвана, коего последования ожидати подобает. Он отвеща, яко в той самый момент, вонь же глава болвана отсечена будет, Симеон князь Болгарский жизнь свою скончает. Аще ли же того не будет, ему самому (волхву) глава да отсечется. Император хотя не совершенно веру тому емляше, обаче главу болвана попустил отсещи. Чесому бывшу, по малых днех возвещено бысть императору,

---

[×] устроенном
[××] довод
[×××] князь
[××××] числом
[×××××] гора есть в Константинополе

Despre această şiretenie am citit unele uimitoare şi abia verosimile la scriitorii greci vrednici de toată crezarea*, precum despre stîlpul cel de aramă în chip de şarpe triplu** de pe hipodromul din Constantinopol, ridicat[x] pe timpul lui Leon împăratul de un mag cu acelaşi nume, cu care i-a împiedicat să mai intre în cetate şi să facă stricăciuni oamenilor pe şerpii care mai înainte erau foarte mulţi şi vătămători oamenilor, aşa încît nimeni nu'putea să se odihnească în casa lui fără primejdie. Iar după ce s-a construit stîlpul acela, afirmă cu tărie că toţi şerpii au fost izgoniţi din cetate şi alungaţi. În vremea sultanului Murad, al treilea împărat otoman cu acest nume, cînd s-au sfărîmat fălcile unui şarpe, iarăşi au început să apară în cetate şerpii, însă nu atît de mulţi şi fără a vătăma pe cineva [1248].

Dar socotesc că acestea pot fi luate drept fabule; de aceea, din cunoscutul istoric voi aduce un argument[xx] de neînvins al acestei şiretenii (Chedrin, dacă ţin bine minte, tomul II, nota 311)***. O statuie de marmură cu chip de om a fost pusă deasupra porţilor cetăţii Constantinopol[4*] (care acum se numesc porţile Adrianopol) şi pe baza ei (care se numeşte de obicei piedestal) s-a scris: „Nenorocire tribalilor". În zilele lui Vasile Macedoneanul, împăratul grecesc, Simeon stăpînul[xxx] Bulgariei a adus Imperiul Roman la o asemenea strîmtorare, încît nimeni nu putea să iasă fără primejdie dincolo de zidurile cetăţii, bulgarii distrugînd şi robind toate cele din jur. Deci Vasile, nemaiavînd nădejde în nimic, printr-o mare sumă[xxxx] de bir anual a silit poporul, care striga că Simeon şi neamul bulgaresc este neînvins, să cumpere pacea de la inamic. Cînd se afla împăratul într-o asemenea strîmtorare / şi făcea sfat cu sfetnicii săi pentru o mai bună întocmire a lucrurilor, i s-a 373
înfăţişat un oarecare priceput în această dibăcie, al cărui nume era Ioan, şi i-a spus împăratului că el poate într-o clipă să-l nimicească din viaţă pe Simeon cneazul Bulgariei, iar cînd va pieri el tot neamul bulgăresc îşi va supune împăratului grumazul său; dar împăratul să-i îngăduie să facă ce va vrea el şi fără nici o pierdere pentru împărăţie şi vistierie. Împăratul a socotit la început că omul acela este ieşit din minţi şi mincinos, dar pe urmă (silindu-l nevoia) i-a îngăduit să facă ce va vrea. Acela, luînd zidari şi venind cu ei la statuia care era pusă deasupra Xerolofului[xxxxx] privind spre apus, le-a poruncit să taie capul acelei statui. Pietrarii însă, fără porunca împăratului, au refuzat să facă acest lucru, căci era statuia aceea de o artă veche şi frumoasă. Cînd s-a dat împăratului de ştire despre aceasta a venit el însuşi la locul unde era statuia şi a întrebat pe magul acela ce rezultat se cuvine să aştepte de la tăierea capului unei statui atît de vechi şi de o artă aleasă. El a răspuns că în chiar clipa cînd va fi tăiat capul statuii Simeon, cneazul Bulgariei, îşi va sfîrşi viaţa. Iar dacă nu se va întîmpla acest lucru să i se taie lui însuşi (vrăjitorului) capul. Împăratul, deşi n-a dat cu desăvîrşire crezare acestui lucru, a îngăduit să i se taie capul statuii. Cînd s-a făcut aceasta, după puţine zile i s-a vestit împăratului că Simeon cneazul în aceeaşi

---

[x] construit
[xx] o dovadă
[xxx] cneazul
[xxxx] număr
[xxxxx] un deal în Constantinopol

* Herodot, Ἱστορίαι, IX, 81; Tucidide, Ἱστορίαι, I, 132.
** V. fig. 37.
*** Georgios Kedrenos, Σινόψις ἱστοριῶν, ed. A. Fabrotus, t. II, Parisiis, 1647 (recte: *Theophanes continuatus*, VI, 20—21).
[4*] V. fig. 38—39.

яко Симеон князь в тойже день и в тойже час лютым и нестерпимым чрева недугом объятый, скончал жизнь свою.

На предградии Константинопольском, на асиятическом Босфора брезе, близь веси ныне *Ваилы* реченныя, останки древнейшего здания внизу горы видимы суть, в боку же тоя горы есть дверь малейшая. Нецыи убо из султанов покусилися послати тамо бостанджиев, да бы внутрь вошли, хотяще знати, что бы тамо было. Но бостанджии усилующиися внити тамо и руце на сокрушение верей двери оныя протягшии, все во един и тойже момент недоведомым случаем умроша. И тако потом протчие султаны престаша того искушати, глаголяюще, яко под знамением *тылсым*, или сокровище или иное нечто великия цены от человек сужденное тамо положено и сокрыто есть. Мыже веру читателю оставлше, на предложенное возвращаемся.

Окумак. Окумак с простого турецкого языка знаменует обавание[x],
374 которое мухаммеданом позволенно есть (хотя / есть иный обавания род, который *джязулык* называют, о немже нижше, той бо непозволен и запрещен имеется). В сем художестве упражняются престарелые некие мужи и жены, которые веруются чрез некие слов образы и шептания, паралич, идропическую, сухотную и иные долголетные и повсядневые болезни исцеляти, из вертоградов и от древех плодоносных черви[xx] траву снедающие, саранчу и подобным образом убыток наносящая несекомая отгоняти. Любопытства ради не единократно сея вещи искусительство сотворих, обаче не получих желаемого, за что егда укорих обавателя, он противо укоряше мое неверствие, глаголя, яко к сему обавательства роду не токмо обавательная сила, но сверх того и вера желающего потребуется.

Табирнаме. Табирнаме есть наука гадания и толкования снов, у мухаммедан зело славна и употребительная. Сего безумствования образа не лишилася древле и премудрая Греция, не лишаются же и ныне некиих от наших зело умные главы. Но егда сны и сония[xxx] в *Священном Писании* и в иных достойных веры историках похваленны слышим, убеждаемся бывающему сим образом прорицанию, некое преимущество[xxxx] призволити. Мухаммедане же между видением и сонием едва каковое признают различие. Мнят бо, яко всякое соние (еже *руя* нарицают) нечто предзнаменует. Чесо ради имеют великие книги написанные о толковании сновидений. Протчее глаголют, яко сновидения дело[xxxxx] не в сновидящем, но в толковании сновидения состоится, то есть, яко по благому или злому того истолкованию, паче неже по самому сновидению вещь приключается. По моему мнению, вся сония (кроме божественных откровений) не суть иное что, разве варение стомаха и от внешних движений во внутрених чувствах чесого-либо внешним соответствующего воображенное мечтание. Тако мельник, егда видит во сне или воду в мельнице оскудевшую, или плотину розорванну сущую, толкует, яко нечто злое приключитися ему имеет, иные самую мельницу и делание[xxxxxx] ея смерть или болезнь толкуют. Турки аще кто во сне на коне седяща себе видит, рассуждают, яко честь и достойнство некое получити имеет, здеже в России беду некую настояти верят и протч./

---

[x] наговоры или шептания
[xx] пружие или гусеницы
[xxx] сновидения
[xxxx] силу или власть или достойнство
[xxxxx] исполнение или последование
[xxxxxx] работу

zi şi în acelaşi ceas şi-a sfîrşit viaţa cuprins de o boală cumplită şi nesuferită a pîntecelui [1249].

În suburbia Constantinopolului, pe ţărmul asiatic al Bosforului, aproape de satul zis *Vailî*, la poalele muntelui [1250], se văd ruinele unei clădiri foarte vechi, iar în coasta muntelui aceluia o uşă foarte mică. Unii dintre sultani au încercat să trimită acolo bostangii ca să intre înăuntru, vrînd să cunoască ce este acolo. Dar bostangiii, silindu-se să intre acolo şi întinzînd mîinile să sfarme zăvorul uşii, au murit toţi pe loc printr-o întîmplare necunoscută. Astfel, ceilalţi sultani au încetat să mai încerce acel lucru, zicînd că este sub semnul *tîlsîm* sau că acolo e pusă şi păstrată o comoară sau altceva socotit de oameni foarte preţios. Noi însă, lăsînd crezarea cititorului, ne întoarcem la cele ce ne stau înainte.

Okumak. *Okumak* pe limba simplă turcească înseamnă descîntec[×] [1251],
care le este îngăduit muhammedanilor (deşi / există şi un alt fel de descîntec 374
numit *djeazulîk*, vezi mai jos, care este neîngăduit şi interzis). Cu acest meşteşug se îndeletnicesc unii bărbaţi şi femei, foarte bătrîni, care cred că prin oarecari cuvinte şi şoptiri vindecă paralizia, hidropica, ftizia şi alte boli îndelungate sau de toate zilele şi că alungă din grădini şi de la pomii fructiferi viermii[××] care mănîncă iarba, lăcusta şi alte asemenea insecte care aduc daune. Din curiozitate am încercat lucrul acesta o dată, însă n-am obţinut cele dorite, pentru care l-am ocărît pe descîntător, dar el, dimpotrivă, ocăra necredinţa mea zicînd că pentru acest fel de descîntece se cere nu numai puterea descîntecului, ci şi credinţa celui ce doreşte.

Tabirname. *Tabirname* este ştiinţa ghicirii şi a tîlcuirii viselor [1252]; la muhammedani e foarte slăvită şi folosită De acest fel de nebuneală n-a fost lipsită în vechime şi înţeleapta Grecie, şi nu lipsesc nici acum capetele foarte deştepte ale unora dintre ai noştri. Însă cînd visele şi somnul[×××] le auzim lăudate în *Sfînta Scriptură** şi la alţi istorici vrednici de crezare, ne convingem să acordăm o oarecare întîietate[××××] prezicerii ce se face în acest fel. Ei socotesc că fiecare vis (pe care-l numesc *ruia*) preînchipuie ceva, de aceea au cărţi mari scrise despre tîlcuirea viselor [1253]. Mai departe zic că lucrarea[×××××] visului nu depinde de cel care visează, ci de tîlcuirea visului, aşadar că după tîlcuirea lui bună sau rea se întîmplă lucrul, mai curînd decît după visul însuşi. După părerea mea toate visele (afară de revelaţiile dumnezeieşti) nu sînt altceva decît fermentarea stomacului şi o nălucire provocată de mişcarea simţurilor din afară spre cele dinăuntru, ceva ce corespunde cu cele din afară. Astfel morarul, cînd vede în vis că s-a împuţinat apa la moară sau că e spartă iezitura, tîlcuieşte că are să i se întîmple ceva rău, alţii tîlcuiesc însăşi moara şi lucrarea[××××××] ei ca moarte sau boală. Dacă cineva se vede în vis şezînd pe cal, turcii socotesc că are să primească o cinste sau o demnitate oarecare, pe cînd aici, în Rusia, cred că va veni o mare nenorocire etc. /

× bolboroseli sau şopotiri
×× gîndacii sau omizile
××× vedeniile din somn
×××× forţă sau putere sau respect
××××× împlinirea sau urmarea
×××××× funcţionarea

* *Geneza*, 41, 1 şi urm.; *Ester* 1; *Ezechiel*, 40, 2 şi urm.

375 ## *Глава четыредесять первая*

О науках *фал, джязулык* и протчих непозволенных

Джязулык. Аще науки именем должна есть назватися, толь нелепая и всячески диавольская хитрость, юже общим именем *джязулык* нарицают, которую каким бы латинским или греческим подобало назвати речением, еже к лучшему ея приличествовало бы известию, не вижду. Есть бо нечестивейший волхвования род и роспустнейших человеков злодейство, аки бы рещи некромантия[×] и леканомантия[××] и самое диавола призывание, ужасная некая и едва вероятная. Образ же и чин естественный превосходящая от упражняющихся в ней бывати сказуют а наипаче, яко сия хитрость при случаи нечистыя и нелепыя любви во уловлении в содружении и в случении[×××] и противно в угашении чистого супружественного любления, в показании и совершении насилия чистоте и стыдению девственному и ложу чистоту, ложное наведенного многую силу имеет. Самых тех, которые сицевую вещь пострадали видех и слышах сказующих и исповедующих (хотя я николиже поверил бых, яко может сие быти, разве соизволяющу вольному хотению, емуже сам бог свемогущий насилия творити не хощет, кольми паче диавол или подобный ему чародей некий или обаятель не возможет того учинити), но, аще истинну рещи долженствуем, у турков немного во правду такового нечестия чтителей обретатися сказуют, у татар же премножество. Которые волка, да бы овец без пастыря не похищал, татя, да бы коней из стада без стражей оставленного не украдл, ушедших пленников, да не обрящут пути, по немже бы могли убежати, словами некиими и диавольскими шептаниями запинают, связуют и всячески путь им пресецают.

Сея хитрости, якоже слышу суть и в сем государстве зело искусные, из ихже див едино и другое, что от достойного веры человека слышах, зде приложу. Немногими прежде леты бысть един шляхтич именем Алексей Дмитрев, сын Колтовской, который имея пояти жену и брачное безопасно
376 отправить веселие, нанял бяше человека поселянина,/ учиня с ним по обычаю договор; да бы чародейство, которым ему (жениху) иные угрожали недейственно сотворил. Грозяше бо ему некто, яко аще не возьмет себе в супругу же некую, ейже прежде слово дал бяше, то никакоже возможет исполнити дела мужеского и всячески лишится естественного услаждения. Жених убо той способием чародея брачного торжества благополучное имел окончание и беды, еяже бояшеся, избыл без всякия трудности. Но поселянин оный чародейства прогнавый, не токмо обещанного по договору воздаяния от шляхтича того не получил и с праздными руками со двора изыти понужден бе, но и раны тяжкие вместо заплаты восприял и тако к слезам грозьбу примешающи во своя отъиде. Жениху же с своею обручницею не у еще три дни во утехах препроводившу и се не ему самому токмо, но и всей челяди неудобоверное приключися зло. Во-первых убо самому ему жесточайшую болезнь в ядрах ощутившу и аки стягнения жил недугом одержиму плодотворительные части толико распухнуша, яко ко учинению плотского совокупления всячески неудобен и бессилен сотворися. Но сие несть удивительно, последующее

[×] волхвование от трупов человеческих
[××] волхвование от таза или умывальницы
[×××] сопряжении

Despre științele *fal, djeazulîk* și altele neîngăduite

Djeazulîk. Dacă trebuie să primească numele de știință șiretenia așa
de absurdă și cu totul diavolească numită îndeobște *djeazulîk* [1254] nu văd
cu ce cuvînt latinesc sau grecesc s-ar fi cuvenit s-o chemăm ca să se potrivească
la o mai bună definiție a ei; căci este cel mai nelegiuit fel de vrăjitorie și o
crimă a celor mai destrăbălați oameni, cum am spune necromanție[x] și
lecanomanție[xx], însăși invocarea înspăimîntătoare și abia verosimilă a diavo-
lului. Se spune că cele săvîrșite de cei ce se îndeletnicesc cu ele depășesc mo-
dul și rînduiala firească; dar mai cu seamă că această șiretenie are multă
putere în cazurile de dragoste necurată și absurdă, în vînarea, împrietenirea
și împerecherea[xxx] și invers în stingerea dragostei curate dintre soți, în ară-
tarea și săvîrșirea siluirii aduse cu minciună curățeniei și pudoarei feciorelnice
și patului neîntinat. Am văzut chiar pe cei care au pătimit un astfel de lucru
și i-am auzit pe cei ce le spuneau și le mărturiseau (deși n-aș fi crezut nicio-
dată că poate să se întîmple așa ceva decît dacă consimte voința liberă, că-
reia însuși Dumnezeu cel atotputernic nu voiește să-i facă siluire și cu atît
mai mult nu poate săvîrși aceasta diavolul sau un fermecător sau un descîn-
tător asemenea lui). Dar, ca să spunem adevărul, la turci se zice că nu se
prea găsesc mulți adepți ai acestei nelegiuri, în schimb la tătari sînt foarte
numeroși cei care prin cuvinte și șoptiri diavolești împiedică, leagă și curmă
în fel și chip calea lupului ca să nu răpească oile fără păstor, a hoțului ca
să nu le fure caii din herghelia lăsată fără pază, a prizonierilor evadați ca
să nu afle cale pe care să fugă.

Și în această împărăție, după cum aud, sînt unii foarte pricepuți în
această șiretenie, din minunățiile cărora voi adăuga aici una și alta, pe care
le-am auzit de la un om vrednic de crezare. Nu cu mulți ani mai înainte
a fost un șleahtic cu numele Alexei Dmitrev, fiul lui Koltovskaia, care, vrînd
să se însoare și să-și petreacă veselia nunții fără de grijă, a năimit un țăran
făcînd cu el învoială, după obicei, / să dezlege farmecele cu care îl amenințau 376
(pe mire) alții; căci cineva îl amenința că de nu va lua de nevastă pe
cutare femeie, căreia îi dăduse mai înainte cuvîntul, nu-și va putea îndeplini
treaba de bărbat și se va lipsi cu totul de plăcerea firească. Deci, cu ajutorul
vrăjitorului, mirele a avut sfîrșit bun al solemnității nunții și a scăpat
fără nici o greutate de nevoia de care se temea. Dar țăranul care cu vrăjile
sale alungase vrăjile altora nu numai că n-a primit de la șleahtic plata făgă-
duită după învoială și a fost silit să iasă din curtea lui cu mîinile goale, dar
în loc de plată a luat și bătăi grele și astfel, amestecînd lacrimile cu ame-
nințări, a plecat la ale sale. Iar mirele și logodnica sa nici trei zile n-au
petrecut întru desfătări, și iată că nu numai lui, ci și la toată slugărimea
lui li s-a întîmplat un rău foarte greu de crezut. Mai întîi, a simțit el însuși
o durere foarte cumplită în testicule și a fost cuprins de boala spasmelor
vinelor, organele genitale i s-au umflat așa de tare încît a devenit cu totul
inapt și impotent pentru actul împreunării trupești. Dar aceasta nu e de

[x] vrăjire cu trupurile de morți
[xx] vrăjire cu vasele sau ligheanele de spălat
[xxx] împreunarea

бо дивнее есть, яко все слуги при дворе его служащии и все челядники жеребцы, борзые псы, певни, гуси, селезни и вся животная и скоты дому его мужеска пола сущие, тожде пострадаша, что и господин их. И тако в том злоключении пребыша, дондеже договорная цена поселянину оному в двое заплачена быстъ. Ибо после заплаты тоя все в един момент первое здравие и естественное действо получиха. Тойже или иный поселянин, не упомню, долгим путем утруждшися и чрез плотину некоего пруда идущий, совратил к мельнице и у мельника попросил да даст ему кваса напитися. Мельнику же суровым нань воззревшу лицем и с поруганием пруд показавшу, да оттуду напиется елико хощет. Поселянин той отвеща, «Аз, рече, воды убо нудящей мя неутолимой жажде напьюся, но мельница твоя отселе николиже водою пруда сего наводнитися имать». Исполнися реченное самым делом, поселянину бо потом по испитии воды от мельницы в путь свой отшедшу, по едином или дву часех вся вода пруда того исчезе и чрез подземные проторгшися проходы, на ином месте выниче ×. Таковая убо аз якоже мне сказана суть прделагаю, вера же при читателе да будет.

377 *Фал. Фал* есть род различного прорицания, яко егда кто / погубит что, обрящет ли. Аще возжелает чего, получит ли и иная сим подобная лжеплетения, слабоумием своим вымышляя к престарелым мужам приходят неученые и простые мухаммедане турки. И еще со благоговением и молением слышах сказующих, яко обретоша двух старух правду провещающих, обаче аз елижды сие искуити ×× желах, николиже могох получити делаемое, николиже такового обретох *фалджи* (провещателя), который бы мою или другого погубленную или украденную вещь возвратил. Откуду заключаю, яко аще что единому а не всякому случается, ложь есть и некое приключение и случай, имже после произшествия в дело вещи познаваются, а не дело от известных вин предпознавается.

Буги. Есть и иный сея хитрости род, который турки по просторечию *буги* или *бугу* называют. Глаголют, яко сея художеством возможно есть человеку словесности употребление отъяти, юрода же и безумна того сотворити. Или аще милосерднее поступлено будет учинити так, да что-либо он речет другий аки вещь известную и истинную быти верует. Сию хитрость, якоже обносится, высочайшие наипаче везири чрез своих чародеев в дело производят, которые султана аки с ума сводяще и рассуждения литающе устрояют, да вся дела и речения везирская всегда блага, истинна, честна и полезна быти судит. Сам знаях такова везиря, который сицевых волшебных хитростей зело употребляше, у негоже таковые *бугуджи* в великом почтении бяху, таже по извычайному турецким султанам обычаю, везирь той скорейше, неже иные, не токмо честь, но и главы лишен бысть. Обносится, яко тожде и славный муфти, Фелзуллаг Ефенди, своему султану Мустафе сотворил, обаче сам потом от взбунтовавшегося народа пойманный много мучен, убит и в мимотекущую реку Тумдже (яже под Адраинополем течет и древле от греков [Τόνσος] называшеся) ввержен есть.

Гиозбайджи. В *гиозбайджилык*, еже свойственно связательное чародейство знаменует, зело углубленны и премного тому вероятны суть турки. Но понеже

× выступила

×× дознати

mirare; mai de mirare este ceea ce urmează, anume că toate slugile care lucrau în curtea lui și toți rîndașii, armăsarii, ogarii, cocoșii, gînsacii, rățoii și toate vietățile și dobitoacele casei lui care erau de parte bărbătească au suferit la fel ca și stăpînul lor. Și așa au rămas întru nenorocirea lor pînă cînd au plătit de două ori prețul învoit cu țăranul. Căci după plata aceea într-o clipă au căpătat toți sănătatea de mai înainte și lucrarea firească. Același sau alt țăran, nu-mi mai amintesc, obosit de cale lungă și trecînd peste iezitura unui heleșteu, a cîrmit-o spre moară și a cerut de la morar să-i dea de băut cvas. Morarul însă, uitîndu-se la el cu o față aspră și arătîndu-i cu o înjurătură heleșteul, i-a spus să bea de acolo cît vrea. Săteanul acela a răspuns: „Am vrut să beau apă pentru că mă chinuie o sete de nepotolit, dar de azi înainte moara ta nu se va mai alimenta cu apă din heleșteul acesta". Și s-au împlinit cele zise, căci cînd a plecat țăranul de la moară pe drumul lui, după ce a băut apă, într-un ceas sau două toată apa din heleșteul acela a dispărut și, răbufnind prin niște canale subterane, a izbucnit[×] în alt loc. Acestea vi le înfățișez precum mi-au fost spuse, iar crezarea să rămînă la cititor.

Fal. *Fal* înseamnă un fel de preziceri felurite [1255] cum ar fi, de va pierde
cineva / ceva dacă va mai găsi, sau de va dori ceva dacă va căpăta și alte 377
urzeli mincinoase asemenea acestora, pe care născocindu-le cu mintea lor slabă turcii muhammedani neînvățați și de rînd se duc la oamenii foarte bătrîni [ca să le ghicească]. Între cei ce povesteau am auzit pe unii cu evlavie și cu rugăciune că au aflat două bătrîne care preziceau drept, dar eu, de cîte ori am dorit să încerc[××] acest lucru, n-am putut niciodată primi cele dorite, n-am aflat niciodată un asemenea *faldji* (prezicător) [1256] care să-mi înapoieze lucrul meu sau al altuia pierdut sau furat. De unde deduc că dacă i se întîmplă ceva numai unuia și nu fiecăruia este minciună, hazard și întîmplare, pentru că abia după ce s-a produs lucrul este el cunoscut, iar fapta nu se cunoaște mai înainte după anumite cauze.

Bughi. Există și un alt fel al acestei șiretenii, pe care turcii îl numesc în limbajul de rînd *bughi* sau *buhu*[1257]. Zic că prin acest meșteșug este cu putință a-i lua omului folosirea rațiunii și a-l face nebun și lipsit de minte. Sau, de a se va proceda mai cu milă, se poate face ca orice va zice el altul să creadă și să-l ia drept lucru adevărat și precis. Acest vicleșug, după cum se spune, îl pun în aplicare mai cu seamă vizirii cei mari prin fermecătorii lor, care-l scot din minte pe sultan și-l fac lipsit de judecată, pentru ca toate faptele și vorbele vizirului să le socotească totdeauna drept bune, adevărate, cinstite și folositoare. Eu însumi am cunoscut un asemenea vizir care întrebuința foarte mult astfel de șiretlicuri magice, și, cum astfel de *buhudji* erau în mare respect, după obiceiul notoriu al sultanilor turci, vizirul acela a fost lipsit mai curînd decît alții nu numai de cinste, ci și de cap. Se spune că același lucru l-a făcut și slăvitul muftiu Felzullah Efendi sultanului său Mustafa [1258], dar mai pe urmă el însuși, fiind prins de poporul răsculat, a fost chinuit mult, omorît și aruncat în rîul vecin *Tumdje* (care curge pe lîngă Adrianopol și în vechime se numea de greci [Τόνσος]).

Ghiozbaidji. *Ghiozbaidjilîk* în mod propriu înseamnă o vrăjitorie de legat [1259]. Turcii sînt foarte cufundați și mult încrezători în aceasta, dar

---

[×] ieșit
[××] să cunosc

ничимже или мало чим разнствуют от *буги*, бавитися в истолковании сея хитрости уже и скучно есть, от изложения же самого имени знаменования видится значити связание очес, имже кто не могл бы видети и познати злая и нечестивая другого деяния и словеса./

378 *Даваи шеятын*. Последнюю, главнейшую и самым именем нечестивейшую, нецыи у мухаммедан имеют хитрость и той обучаются, юже нарицают *даваи шеятын*, то есть призвание диавола. Индиане же и арапы более в сие уклонишася безумство, неже турки и персы. Сея вещи свидетель ми есть господин некий, родом иллирянин, то есть славянин, который некогда пред самим царским величеством удивительное сицевое нечто сказываше. Егда бо он бе в Пере Константинополя, где множайшие иностранные купцы обитати обычай имеют, улюбил бяше вельми некую благолепную в соседстве обитающую женщину, но понеже ни обещаниями, ни готовейшими дарами успети что-либо можаше (бе бо жена та свою чистоту бодрственно хранящая и законное ложе опасно блюдущая), подстрекающей его нелепотной похоти, обрете такова арапа, который хваляшеся, яко чрез призвание диавола, что-либо кто возжелает, может сотворити. Господин убо той арапа оного (якоже сам сказоваше) прилежно просяше, да бы своим к диаволу ходатайством учинил, во еже бы возмощи ему мысль жены к воли и желанию своему приклонити. Емуже арап «Сотворю», рече, всеохотно и зело действительно, аще и ты мне во всея, яже повелю тебе, повинешися». И сие обещавшу господину тому, арап начал учинити его, да напишет просительное [x] письмо собственною си рукою и свое имя подписав да утвердит, яко оттоле вечно диаволу служити и его за господина и покровителя своего признавати имать и оное письмо в безводный и иссохший кладязь да ввержет. На сие во-первых он господин арапу рече, яко несть достойно учинити то человеку христианину сушу, емуже арап отвеща, яко не возможет желаемого получити, аще не сотворит того, еже повеле ему. И тако он господин, или не терпя стрел отрочищных [xx], или, что наипаче верил бых, любопытства ради, по увещанию арапову просительное к диаволу письмо вышереченным образом написал и утвердил собственныя руки подписанием, в кладязь, егоже арап показа ему, вверже, чесому бывшу, хотя арап оный чрез несколько дней непрестанно шепташе и образы [xxx] из дому, в немже (господин той) спал, вотще извергаше, обаче яко никоегоже в дело произшествия, ниже кую диавольскую власть на чистое и неокалянное
379 благочестивыя жены сердце дознал бяше, сам сказоваше и тому убеждаюся верити, зане таковый чести рачительный муж, аще бы чего делом не учинил, не утверждал бы себе оное сотворша. А наипаче пред самим царским величеством, ни по которому образу могл бы сказывати, чего в самом деле не было. Откуду последовати мню, яко сея хитрости суетное точию есть именование, понеже душевная воля и самому богу творцу противитися и противно воли его, хотя попустительно токмо делати может. И о сих убо до зде реченная, довольна да будут.

КОНЕЦ ПЕРВОГО ТОМА

---

[x] суплику или челобитную

[xx] купидоновых

[xxx] иконы

cum nu se deosebeşte cu nimic sau prea puţin de *buhi*, ne-am plictisit să ne pierdem timpul cu explicarea acestei şiretenii şi să tîlcuim cuvîntul cu care e numită, care înseamnă, după cum pare, legarea ochilor, aşa încît cineva n-ar mai putea vedea şi cunoaşte faptele şi cuvintele rele şi nelegiuite ale altuia. /

Daavai şeiatîn. Unii dintre muhammedani au şi practică o ultimă 378
şiretenie, cea mai de seamă şi după însuşi numele ei cea mai nelegiuită, pe care o numesc *daavai şeiatîn* [1260], adică invocarea diavolului. Indienii şi arabii s-au abătut întru această nebunie mai mult decît turcii şi persanii. Martor pentru acest lucru îmi este un domn oarecare*, de neam iliric, adică slav [1261], care cîndva a povestit înaintea înseşi Măriei sale imperiale ceva aşa de uimitor: Cînd era el în Pera Constantinopolului, unde au obiceiul să locuiască foarte mulţi negustori străini, s-a îndrăgostit de o femeie frumoasă ce locuia în vecinătate; dar cum nu putea spori deloc nici prin promisiuni, nici prin daruri (căci femeia aceea îşi păzea cu grijă neprihănirea sa şi patul legitim), îndemnat de pofta lui nesăbuită, a aflat un arab care se lăuda că prin invocarea diavolului poate face orice va pofti cineva. Deci domnul acela l-a rugat stăruitor pe acel arab (cum spunea el singur) ca prin mijlocirea sa către diavol să facă aşa încît să poată îndupleca gîndul femeii spre voia şi pofta sa. Iar arabul i-a zis: „Voi face cu plăcere şi foarte eficace dacă şi tu mi te vei supune în toate cîte-ţi voi porunci". Şi, cînd a promis acel domn aceasta, arabul a început să-l înveţe să scrie cu mîna lui un zapis [x] şi, iscălindu-şi numele, să confirme că de atunci înainte va sluji veşnic diavolului şi-l va recunoaşte drept stăpînul şi protectorul său, iar acel zapis să-l arunce într-o fîntînă fără apă şi uscată. La aceasta domnul a răspuns mai întîi arabului că nu se cuvine să facă aşa ceva, fiind creştin, dar şi arabul i-a răspuns că nu va putea obţine cele dorite dacă nu va face ceea ce i-a poruncit lui. Şi astfel, domnul, nemaisuportînd săgeţile copilăreşti [xx] sau (ceea ce este mai degrabă de crezut) din curiozitate, după povaţa arabului a scris zapisul către diavol în felul zis mai sus şi, iscălindu-l cu propria-i mînă, l-a aruncat în fîntîna pe care i-a arătat-o arabul. Iar cînd s-a făcut aceasta, deşi arabul a şoptit necontenit cîteva zile şi a aruncat în zadar chipurile [xxx] din casa în care dormea (domnul acela), n-a aflat nici o împlinire şi nici o putere a diavolului asupra inimii curate şi nepîngărite a femeii evlavioase, 379
după cum a spus el însuşi şi / mă conving să-l cred. Pentru că un asemenea bărbat, grijuliu pentru cinstea lui, nu spunea că a săvîrşit aceasta dacă n-ar fi comis realmente ceva şi mai cu seamă n-ar fi putut în nici un caz să spună ceea ce n-a fost în realitate înaintea înseşi Măriei sale imperiale. De unde trag concluzia că denumirea acestei şiretenii este deşartă, întrucît voinţa sufletului poate şi lui Dumnezeu însuşi să i se împotrivească şi poate face împotriva lui, deşi numai din îngăduinţă. Dar despre acestea ajungă cele spuse pînă aici.

SFÎRŞITUL TOMULUI ÎNTÎI

---

[x] suplică sau cerere
[xx] ale lui Cupidon
[xxx] icoanele

* V. fig. 39.

TEXTELE ÎN LATINĂ DIN EDIŢIA PRINCEPS

NOTA EDITORULUI

Editarea *Închinărilor* latine care precedă textul ediţiei *princeps* a *Sistemului* (Sanktpiterburh, 1722, p. 1b—12b, semnalată în aparatul critic prin *P*) a trebuit să se întemeieze, în lipsa oricărui manuscris al lor cunoscut nouă, pe însăşi forma în care ni le oferă această ediţie, al cărei tipograf — lucru vădit — nu înţelegea mai deloc textul în litere latine pe care îl imprima, ceea ce a dus la cîte o lacună (cf. p. 2b şi n. 2 la text), la cîte o corectură neîndemînatică (cf. p. 12b şi n. 14 la text) sau la alte asemenea imperfecţiuni.

În recensiunea critică a textelor latine am apelat şi la confruntarea cu forma în care acestea au fost reproduse de I. Bianu şi N. Hodoş în *Bibliografia românească veche* (Bucureşti, 1910, II, p. 10—19, mai jos *BRV*), spre a ţine seama îndeosebi de unele emendări izbutite pe care le prezintă această primă ediţie românească a *Laudelor* latine.

Semnele grafice care ne-au fost necesare sînt următoarele:

( ) — completarea unei abrevieri

⟨ ⟩ — adăugirea unei (unor) litere sau cuvinte omise

[ ] — eliminarea unei (unor) litere greşit adăugate.

Literele *cursive* din textul latin semnalează o emendare a cărei adoptare este lămurită în aparatul critic.

În traducerea textelor latine am ţinut, fireşte, seama de versiunea dată în ediţia românească a *Sistemului*, publicată de Editura Minerva în 1977 (p. 8—20). Vom avea a spune aici că latina celor doi cărturari ruşi care vin să i se închine învăţatului principe Cantemir este deosebit de alambicată şi de încărcată cu simboluri mitologice şi cu imagini poetice tradiţionale, a căror fericită redare în româneşte nu este nicidecum lesnicioasă.

D.S.

1b

ODE
IN LAUDEM OPERIS SERENISSIMI PRINCIPIS
DEMETRII KANTEMIRI
SYSTEMA DICTI DE RELIGIONE ET STATU IMPERII TURCICI

Si quem cupido noscere Turcica
urit — scelesti Muhamedi genus
illique cognatum Gelonum
progeniem vitiosiorem,

Regni nefandi quanta potentia,
diri potentis foedera bellaque,
artes, doli, status fidesque
relligio male sana Turcae —

Illi, relicto pulvere patriae,
non est rotundis Iapeti rotis,
aut Thessalum impigro caballo
Odrysias properandum ad oras.

Non est necessum carbasa navium
depicta pandi remige plurimo,
aut alitis vastas per auras
fulmineae volitare penna.

Intra penatum dulcia limina
inclusus, haerens absque periculis,
hoc non fatigatus volumen
mente terat manibusque verset.

Istic videbit cuncta Othomanica,
quidquid profanum, quidve sacrum impiis,
totum velut magno in theatro,
vel speculo nitidoque vitro.

Authoris ingens gloria Principis,
lectoris ingens utilitas pii:
illi laboris stat corona,
huic opus emolumenta donat. /

2b Scripsere multi Bistona, non nego,
multi, sed unus certius & satius
⟨descripsit⟩ [1] hic Princeps serenus
visa aliis nisi per dioptram.

Praeclarum opus vel marmore firmius,
insigne scriptum ipso aere perennius,
Authore dignum Cantemiro,
Principe Demetrio celebri.

---

[1] ⟨descripsit⟩ *addidi: vacat in P et apud BR*

ODĂ 1b
ÎNTRU LAUDA OPEREI PREALUMINATULUI PRINCIPE
DIMITRIE CANTEMIR
INTITULATE SISTEMUL DESPRE RELIGIA ŞI STAREA IMPERIULUI TURCESC [1262]

Dacă pe cineva îl arde dorinţa de a cunoaşte cele turceşti —
neamul nelegiuitului Muhamed [1263]
şi stirpea încă şi mai stricată
a gelonilor [1264], înrudită cu el —

Cît de mare ⟨este⟩ puterea domniei celei blestemate,
tratatele crîncenului stăpînitor şi războaiele,
meşteşugirile, vicleşugurile, stările şi credinţa,
⟨adică⟩ religia cea nesănătoasă a turcului [1265] —

Acela nu-i nevoit ca, părăsind pulberea patriei sale,
să zorească pe rotundele roţi ale lui Iapet,
sau ⟨călare⟩ pe vrednicul cal al tesalienilor
înspre ţărmurile odrize [1266],

Nu e silit să-şi întindă zugrăvitele pînze ale corăbiilor
cu mulţime de vîslaşi
sau să plutească-n zbor pe adierile întinsului ⟨văzduh⟩
cu a pajurei fulgerului aripă [1267],

Ci, ⟨rămînînd⟩ înlăuntrul iubitelor praguri ale penaţilor săi [1268],
ţinîndu-se înafară de primejdii,
fără de vreo osteneală, ⟨are doar⟩ a străbate în minte
şi a răsfoi în mîini volumul acesta.

Aici va vedea toate cele otomane,
fiece lucru profan şi fiece lucru sfînt necredincioşilor,
totul ca într-un mare teatru,
ori printr-o oglindă, sau printr-un geam străveziu.

Nesfîrşită este slava Principelui autor,
Nemăsurat folosul piosului cititor
Aceluia îi revine cununa pentru truda ⟨sa⟩,
Acestuia lucrarea îi dăruieşte ⟨doar⟩ ciştiguri. /

Au scris ei mulţi despre ⟨faptele⟩ bistonilor [1269], nu tăgăduiesc, 2b
mulţi, dar, singurul, mai sigur şi mai pe-ndeajuns
acest luminat Principe ⟨a descris⟩ [1270]
lucrurile văzute de alţii doar cu ocheanul.

Operă strălucită, mai trainică şi decît marmora,
scriere de seamă, mai durabilă decît însuşi bronzul [1271],
demnă de autorul ei, Cantemir,
de vestitul Principe Dimitrie.

Demitte fastus, perfida Turcia,
ter⟨r⟩ere [2] spectris desine inanibus,
fucos adhuc iactare contra
Christiadas copiasque divum!

Iam nota nobis omnia somnia &
fastus tuorum, vel penetralia
nudata iam prostant Deorum
fana, domus, populus, senatus.

Ligno licet se comparet inclytus
ferroque Princeps & volucri alitum
pennae, sed his iunctis per artem,
qua rapidam faciunt sagittam.

Ex his timenda est Rossiaci tibi
Petri tonantis sceptrigera manu
effecta fatalis sarissa,
in iugum ruitura, Princeps.

Dodona clavam procreat Herculis,
ferrum Gradivi cudit acinaces,
lethum velox penna feretur,
mille dabunt sociata mortes,

Turcis ferales, at non tibi, Rossia:
grandis refulget spes reparabilis
tantae Pellasgorum ruinae,
Hellados ac Orientis omnis. /

3b Franges tumentis cornua Bos⟨p⟩hori
solvesque Graium ferrea vincula.
Intende robustos lacertos
& scythicos scythicis seca arcus.

Ita cecinit Eius Celsitudinis
Devinctissimus Servus
&

Archimandrita Theophylactus
Scholarum Moscuensis Rector.

---

[2] ⟨r⟩ *manifeste desideratur in P et apud BRV*

Perfidă Turcie, leapădă-ţi trufia
încetează a mai înspăimînta cu fantasme deşarte,
a te mai făli cu boiurile ⟨tale⟩
împotriva creştinilor şi a cetelor ⟨lor⟩ de sfinţi.

Ne sînt acum cunoscute toate himerele şi
nazurile trufaşe ale alor tăi, iar lăcaşurile tainice
ne stau de-acum în faţă dezvăluite:
templele, palatele, poporul, divanul.

Slăvitul Principe se poate asemui cu lemnul
şi cu fierul şi cu pana cea iute a paserilor [1272],
dar cu acestea odată îmbinate prin meşteşugul
graţie căruia ⟨ele⟩ [1273] alcătuiesc săgeata cea iute.

Pentru acestea ai a te teme
de lancea fatală, făurită de mîna purtătoare de sceptru
a lui Petru al Rusiei, tunătorul [1267],
⟨Turcie⟩, care, princiară, te vei prăbuşi sub jug [1274].

Dodona dă naştere bîtei lui Hercule [1275],
Fierul ⟨săbiei⟩ izbeşte paloşele lui Gradivus [1276],
Moartea cea grabnică va fi purtată de pana ⟨săgeţii⟩,
⟨iar⟩ îngemănate vor pricinui o mie de morţi,

Funeste turcilor, dar nu ţie, Rusie:
⟨Ţie⟩ îţi va străluci măreaţa nădejde că se va reface
atît de marea ruină a pelasgilor [1277],
a Greciei şi a Răsăritului întreg. /

Vei frînge coarnele Bosforului învolburat [1278] 3b
şi vei dezlega lanţurile de fier ale grecilor.
Încordează-ţi vînjoasele braţe
şi taie-le sciţilor arcurile ⟨lor⟩ scitice [1279].

Astfel a cîntat al Înălţimii Sale
preaplecat slujitor
şi

Arhimandrit Teofilact,
Rector al şcolilor din Moscova [1280].

4b SERENISSIMO

&

CELSISSIMO

DEMETRIO CANTEMIR

S(ACRI) ROSSIACI IMPERII PRINCIPI
TERRARVM MOLDAVIAE HAEREDITARIO
DOMINO

Tam praeclaris animi dotibus,
quam antiquis principum Moldaviae[1] imaginibus
ILLVSTRI,
felici politioris litteraturae cultori
cultorumque Patrono gratiosissimo
Opus suum de systemate religionis Muhamedanae etc.[1]
in lucem edenti
votum hoc
vovet, dicat, dedicat.

Intuere, lux publica,
illustrem fetum mentis Serenissimae
et ex lineis Apellem, ex literarum umbris Solem,
ex sua Minerva metire Iovem.
Lucem tuam non ambit
divinioris hic Minervae partus,
qui Serenissimis totique orbi claris fulget natalibus;
eam tamen videre meruit, ut plures illustraret.
Lege grata, evolve venerabunda
magnum opus
magnis partum conatibus, grandi refertum eruditione,
ingenti destinatum commodo,
novum in eloquentia Tullium,
redivivum in politicis Lypsium, /
5b Rossiacum in sensu Catonem,
in omnibus
Principem ingeniorum & ingenium Principum
miratura,
DEMETRIVM CANTEMIRIVM,
quem,
Augusto magnorum MOLDAVIAE Principum ortum sanguine,
substrata purpura vix Lucina excepit,
ornamento polorum, commodis populorum,
educandum Palladi commendavit —
felix incrementum,
quem avito solio extulit natura super capita,
politior litteratura altius evexit super ingenia:
una dedit Principem vittam,
altera Principem vitam,
ut utriusque suffragio tot dotibus coronata mens
ubique teneat Principatum.
Primo tamen regend⟨a⟩e Moldavorum fortunae celitus destinari debuerat
in avito horum capite monstraturus orbi,
quantum valeat in singula eius membra.

---

[1] principum Moldaviae *ac mox* Opus suum... etc. *maioribus litteris, nec tamen maiusculis habet P*

PREALUMINATULUI 4b
ŞI
PREAÎNALTULUI
DIMITRIE CANTEMIR
PRINCIPE AL SFÎNTULUI IMPERIU RUSESC,
DOMN
EREDITAR AL ŢĂRII MOLDOVEI

ILUSTRU

atît prin multstrălucitele înzestrări ale sufletului său,
cît şi prin străvechile chipuri [1281] ale principilor Moldovei,
fericitului cultivator al literaturii multrafinate
şi preamilostivului patron al celor care o cultivă
i se închină, adresează, dedică
această urare,
în vreme ce dă la lumină
Opera sa despre sistemul religiei mohamedane ş.c.l.

Priveşte, obştească lumină,
ilustra odraslă a unei minţi prealuminate şi măsoară-l
⟨ca⟩ pe Apelles [1282] după trăsăturile ⟨penelului⟩, ⟨ca⟩ pe Soare [1283] după umbrele literelor,
⟨ca⟩ pe Iupiter după Minerva sa [1284].
Lumina ta nu se străduie s-o dobîndească
acest vlăstar al unei Minerve multdivine,
care scînteiază prin stirpea-i prealuminată şi vestită în faţa întregii lumi;
el s-a învrednicit totuşi să o vadă, ca pe şi mai mulţi să-i facă vestiţi.
Citeşte recunoscătoare, parcurge cu respect
măreaţa operă
zămislită cu mari strădanii, plină de o mare erudiţie,
menită unor foloase uriaşe,
spre a-l admira
pe noul Tullius întru elocinţă [1285],
pe Lipsius reînviat în politică [1286],
pe Cato cel rusesc întru înţelepciune [1287] 5b
întru toate
pe Principele geniilor şi pe geniul Principilor,
pe DIMITRIE CANTEMIR,
pe care,
născut din augustul sînge al marilor Principi ai MOLDOVEI,
cu greu l-a ţinut pe braţe, pe aşternut de purpură, Lucina [1288]
⟨şi⟩ l-a încredinţat Palladei spre a-l creşte
întru podoaba globului pămîntesc, întru folosul popoarelor [1289] —
⟨ca pe⟩ un fericit vlăstar,
pe care firea l-a înălţat deasupra capetelor ⟨altora⟩ pe tronul strămoşesc,
⟨iar⟩ cultura mai rafinată l-a ridicat deasupra minţilor ⟨altora⟩:
una i-a dat diadema princiară,
cealaltă i-a dat o viaţă princiară [1289],
astfel ca, prin sufragiile amîndurora o minte încununată cu atîtea însuşiri
să stăpînească pretutindeni întîietatea [1290].
A trebuit, totuşi, mai întîi, să fie hărăzit de cer spre a cîrmui soarta moldovenilor,
avînd a arăta lumii, ⟨aşezat⟩ în fruntea lor ⟨după datina⟩ străbună,
cît de mare îi este preţul, ⟨fie şi⟩ în privinţa părţilor ei [1291] separate.

Decernat divinus Plato,
utrum regna felicius adorent regnantem philosophum,
an fortunatius pareant regi philosopho.
Vtroque grata audiit Moldavia citra controversiam
in PRINCIPE CANTEMIRIO,
in quo
cum regali serto coniunctam sapientiae lauream adorabat,
nec a prudentia gubernandi seiunctam gloriam philosophi mirabatur.
Verum ambiendae tanti Principis amplitudini
ingenti MOLDAVIA non suffecit vastitate;
Rossiam inde provectus & transvectus,
non ignarus coronatis Rossorum aquilis amicum esse lumen,
quod non minus a splendore natalium, quam a Cleantis lucerna trahitur:
vindex nimirum avitae fidei & libertatis,
desertis rebellium Deo castris, sponte aquilas secutus Rossiacas,
solum pro opimis spoliis Christum induendo,
maluitque libere alterius subiici imperio,
CHRISTO & PETRO POTENTISSIMIS,
captivando semetipsum in obsequium fidei perpetuae,
quam sub iugo Barbarorum aliis imperare. /
6b BONIS AVIBVS
progredere ab Oriente, Sol Principum,
altiorem auspicare gradum in Rossiaco climate:
ubique
ceu astrorum, ita terrarum Princeps audis,
hic etiam
SERENISSIMVS.
At
non defecit ascensu nobilis virtutis impetus:
in alto Fortunae positus
virtutibus passus altius promovit.
Si sequi alios debuisset,
non praeire non poterat;
praeire iussus,
continuis meritis gloriam magnorum superavit.
Humili nimirum collis pro alpibus est.
Cui vero Augusta virtutum placuere insignia,
ipsa lucta animatur.
Augusti id genus ingenii & Tui, PRINCEPS SERENISSIME!
Invenisse tibi domi tanta decora parum est,
quin virtutibus promoveas.
Sublimi maiorum gloriae fastigio quod addas
quaeris, addis.
Virtus verus animi honor, gloriosum CANTEMIRIANVMque satellitium.
Ita nomine & re Princeps
unius Rossiae meruit, totius orbis dici potuit.
Vno purpureo illustris sanguinis, altero candido virtutis suffragio
Augusta conscendit culmina.
Ni tamen ad trabeata fastigia scabellum posuisset natura,
cortinae, rostra, cathedrae doctorales ascensus fecissent purpureos.
Erubescunt alii in purpura doctorum volumina,
quasi augustus murex pallorem paginae aversetur,
aurumque coronarium non ferat lituras literarum,
cum tamen
infauste Regnis exoriantur coronati soles,
quibus praeambula sapientiae non praelucet aurora.
Vt enim
vix fortunatius literariae comitantur umbrae,
quam nomina avita Serenitate illustria,
ita vix auspicacius Augusti soles illucescunt orbi post noctes,
quam Atticas. /
7b Quam raro igitur,
ut bonae Fortunae, ita magnae cum sapientia convenis,

Hotărască divinul Platon
dacă regatele se vor închina în adorația unui filosof domnitor
sau se vor supune mai cu priință unui rege filosof.
Despre Moldova s-a spus, fără înfruntare, ⟨că este⟩ plină de har în ambele ⟨privințe⟩
în ⟨persoana⟩ PRINCIPELUI CANTEMIR,
în care
venera cununa de lauri a înțelepciunii îngemănată cu cea regală
și nu admira slava filosofului despărțită de prevederea ocîrmuirii.
Dar, cu ⟨toată⟩ imensa ei întindere, MOLDOVA
n-a fost deajuns spre a cuprinde fala unui Principe atît de mare [1292];
a fost ridicat și mutat de acolo în Rusia,
nu fără a ști că acvilelor încoronate ale rușilor le este prietenă lumina
care izvorăște atît din strălucirea obîrșiei, cît și din făclia lui Cleante [1293]:
anume, răscumpărător al credinței și libertății străbune,
părăsind tabăra celor răzvrătiți împotriva lui Dumnezeu, a urmat de la sine acvilele rusești,
în loc de spolii bogate înveșmîntîndu-se doar cu Hristos,
și a preferat, liber, să se supună cîrmuirii altuia,
LUI HRISTOS ȘI LUI PETRU, PREAPUTERNICII,
robindu-se el însuși ascultării unei credințe veșnice,
decît, sub jugul barbarilor, să le poruncească altora. /
SUB BUNE AUSPICII 6b
înaintează de la Răsărit, Soare al Principilor,
prevestește-ți o și mai mare înălțare pe meleagul rusesc:
pretutindeni
ți se spune Principe, precum al astrelor, tot astfel al pămînturilor,
PREALUMINAT
și aici.
Dar
avîntul nobilei virtuți n-a contenit în ridicare:
așezat pe culmile sorții
a pășit și mai sus prin virtuți.
⟨Chiar⟩ de-ar fi trebuit să-i urmeze pe alții
nu putea să nu-i întreacă;
îndemnat să-i întreacă
A depășit gloria celor mari prin meritele ⟨sale⟩ neîntrerupte.
Anume, celui de rînd un deal îi pare cît munții.
Dar ⟨cel⟩ căruia i-au plăcut augustele însemne ale virtuților
este însuflețit prin lupta însăși.
Acesta-i felul augustei firi, ⟨ca⟩ și a tale, PRINCIPE PREALUMINAT!
Puțin lucru este pentru tine să fi aflat acasă atîtea onoruri,
cît să nu le duci mai departe prin virtuți.
Cauți, adaugi
ce ⟨poți⟩ adăuga înaltului pisc al slavei străbunilor.
Virtutea este adevărata cinstire a sufletului, un glorios alai CANTEMIRESC.
Astfel, prin nume și prin faptă
a meritat să i se spună Principe doar al Rusiei, ar fi putut ⟨să i se spună⟩ al lumii.
Pe de-o parte prin sufragiul purpuriu al sîngelui ⟨său⟩ ilustru,
pe de alta prin cel alb ca neaua al virtuții
a urcat pe augustele culmi.
Chiar dacă firea nu ți-ar fi așezat o treaptă spre înălțimile hlamidei,
auditoriile, tribunele, catedrele doctorale ți-ar fi așternut suiș de purpură [1294].
Alții ⟨înveșmîntați⟩ în purpură roșesc în fața volumelor învățaților,
ca și cum purpura augustă respinge ⟨de la sine⟩ albul paginii [1295],
iar aurul pentru coroane n-ar răbda zugrăvirea unor litere [1296],
cu toate că
sorii încununați [1297] răsar a nenoroc pentru domniile
asupra cărora nu strălucește aurora premergătoare a înțelepciunii.
Căci precum
greu se însoțesc mai fericit umbrele ⟨vieții⟩ literare [1298]
⟨cu altceva⟩ decît cu numele ilustre prin luminăția lor străbună,
tot astfel cu greu strălucesc mai norocit asupra lumii auguștii sori
după ⟨alte⟩ nopți decît cele atice [1299].
Așadar, cu cît mai arar, 7b
împreună cu înțelepciunea, te întîlnești cu o soartă pe cît de bună,
tot pe-atît de mărită,

tam magnifice
utranque iunctam Palladi glorioso sinu amplexus es,
CANTEMIRE SERENISSIME,
nec fortunatus sibi visus,
nisi opibus cumulareris sapientiae,
nec magnus
nisi doctiori penna coronata praetervolares *fastigia.*
Probasti exemplo, firmasti omnium iudicio
sufficere virum Augustis ostris & rostris literariis,
tam rarum,
quam TV.
Eadem confinia sapientiae & virtuti,
eadem sapientiae & Tibi.
Vt tamen magis proximam faceres,
utramque lateri admovisti,
ut, qui illam atque hanc inte*n*sissimae[2] mentis Tuae speculo intuentur,
utramque laudent, ament, mirentur —
utramque merito,
neutram satis.
Annexuisti Principi Tiarae doctas taenias
et frontis & vitae ornando tempora,
nunquam Serenissimus sibi visus, nisi literis quoque claresceres,
nunquam Princeps, nisi mentium quoque teneres Principatum,
nunquam avitis ceris clarus, nisi eas literis obsignares.
Hinc ob rara togae sagique decora
Illustris Societatis scientiarum Brandeburgensis coronae Doctorum inscriptus,
nobilis corporis membrum principale,
hoc est caput, dici meruisti.
Avitum diademma gentilitium caput coronavit,
doctorale educatam sub illo coronare debuit sapientiam.
Quam pulchre convenit annulo DOCTORALI
Principum gemma, Musarum pretium, CANTEMIRIVS!
Quem dum ornat,
ab eodem pariter sui pretium capit.
S A L V E, P R I N C E P S & D O C T O R,
ac, ne nomina mutem, qua° Tua virtus dignitasque in unum coniunxere,
S A L V E, B I S P R I N C E P S,
saepius magne, saepius digne,
caelitum atque[3], hominum suffragiis
documento orbi, /
8b quod Tibi nec docti desunt, nec Principis artes
mixta sed animo cum Iove Musa Tuo.
O, dignum caelo terrisque spectaculum!
PRINCEPS in purpura, PRIMAS in toga,
in throno caput,
in Musaeo totus aureus CANTEMIRIVS!
Illic natura in solium extulit,
hic sapientia in culmen sublimavit,
utrique fastigio supparem indolem
Magistra & Architecta
VIRTVS.
O, iucunda terrarum monumenta!
Domus Academia, palatium palaestra, praecepta exempla —
integra aula, nobile virtutis sacrarium,
amplissimum sapientiae theatrum!
Quo*t*[4] domestici,
tot artium iuxta ac probitatis discipuli;
quot famuli, tot studiosi;
quot advenae,
tot stupendae eruditionis auditores,
omnes admiratores.

---

[2] inte*n*sissimae *dubitanter correxi* (*sed et* inte*nt*issimae, *vel* inte*ct*issimae *conici potest*): intersissimae *(!) P, BRV*

[3] atque *scr.*: atquae *hic P. BRV*

[4] Quo*t* *BRV*: Quod *P*

cu tot atîta măreţie
ai cuprins la slăvitul tău piept amîndouă ⟨darurile sorţii⟩, unite cu Pallas ⟨Atena⟩,
PREALUMINATE CANTEMIR,
părîndu-ţi-se că n-ai fi fost nici norocos
dacă nu te-ai fi încărcat cu bogăţiile înţelepciunii,
nici mare
dacă n-ai fi zburat cu aripa învăţăturii mai înalte deasupra culmilor încoronate [1300].
Ai dovedit prin pildă, ai dovedit prin judecata tuturor
că un bărbat poate face faţă şi augustelor purpuri şi tribunelor literare [1301].
⟨fiind⟩ atît de rar
ca TINE.
Înţelepciunea şi virtutea au aceleaşi hotare,
înţelepciunea şi cu Tine — aceleaşi.
Totuşi, ca să ţi le apropii şi mai mult,
pe ambele ţi le-ai adus alături,
ca aceia care le privesc şi pe una şi pe alta în tăria oglinzii minţii tale [1302]
să le laude, iubească şi admire pe amîndouă —
pe amîndouă pe merit,
pe nici una îndeajuns.
Ai alipit tiarei princiare panglicile doctorale,
împodobind şi tîmplele frunţii, şi clipele vieţii [1303],
niciodată părîndu-ţi Prealuminat, decît dacă ai străluci şi prin cultură,
niciodată Principe, decît dacă ai dobîndi şi întîietatea minţilor,
niciodată vestit prin strămoşeştile ⟨chipuri⟩ de ceară, dacă nu
le-ai pecetlui prin cultură [1304].
De aceea, pentru rarele⟨-ţi⟩ însuşiri ⟨şi⟩ în togă şi în mantie ⟨de războinic⟩ [1305]
trecut în cununa doctorilor ilustrei Societăţi ştiinţifice a Brandenburgului [1306],
ai meritat să ţi se spună membru de căpetenie,
aşadar cap al acestui nobil corp.
Diadema strămoşească a încununat capul nobilului neam [1307],
cea de doctor s-a cuvenit să încununeze înţelepciunea rodită sub ea.
Cît de frumos se potriveşte inelului de DOCTOR
nestemata Principilor, răsplata Muzelor, CANTEMIR!
Cîtă vreme îl împodobeşte pe el,
⟨acesta⟩ îşi capătă deopotrivă de la el valoarea.
SALUT, PRINCIPE ŞI DOCTOR
şi, ca să nu schimb numele pe care virtutea şi demnitatea Ta le-au unit într-unul singur,
SALUT, ÎNDOITE PRINCIPE,
adesea mare, adesea demn,
⟨şi⟩ prin sufragiile celor de sus şi prin ale oamenilor,
spre pilda ⟨întregii⟩ lumi, /
căci ţie nu-ţi lipsesc nici artele învăţatului, nici ale Principelui, 8b
ci în sufletul Tău Muza sălăşluieşte îngemănată cu Iupiter [1308].
O, spectacol vrednic cerului şi pămîntului!
PRINCIPE în purpură, FRUNTAŞ în togă,
căpetenie pe tron,
în lăcaşul muzelor cu totul de aur CANTEMIR!
Acolo natura te-a ridicat pînă pe tron,
aici înţelepciunea te-a înălţat pe culme,
VIRTUTEA,
învăţătoare şi arhitectă,
⟨ţi-a mlădiat⟩ [1309] o fire pe potriva amînduror piscurilor.
O, plăcute monumente ale pămînturilor!
Casă — Academie, palat — palestră, precepte — pilde [1310],
aulă desăvîrşită, nobil sanctuar al virtuţii,
preamărit teatru al înţelepciunii!
Cîţi oameni de casă,
tot atîţi discipoli ai artelor şi, deopotrivă, ai probităţii;
cîţi slujitori — tot atîţi învăţăcei;
cîţi sosiţi din afară,
tot atîţi auditori ai învăţăturii ⟨tale⟩ uluitoare—
cu toţii plini de admiraţie.

Non potuit non plurimum sapere sapientia
tanto virtutis ac sapientiae
publico professore,
in quo
magisne laudandus sit erga peritos omnes amor,
tantus enim est literarum aestimator, ut in aliis quoque eas aestimet,
an admiranda peritia?
Quae tanta est,
ut non plus ardenter affectet, quam probe calleat scientias.
In linguis omnibus eruditis accuratam doctrinam,
in rebus civilibus summam prudentiae atque integritatis gloriam,
constantem fidem in theologicis,
suptilem [5] rationem in logicis,
solidam in physicis experientiam,
sinceram in ethicis probitatem
aliasque nobilis animi dotes,
quas in singulis vel anteacta vidit aetas, vel secutura expectat,
in uno spectamus, laudamus, miramur
CANTEMIRIO,
priorum imagine, secuturorum idea,
omnium compendio. /
9b Quas huic memor posteritas laudes non deseret,
in quo[t] [6] tot decora concentrata suspiciet?
Ferrum, clavam, calamum
forti pectore, candido corde, acri ingenio
vibrat, regit, versat,
ut mortem hostibus, amorem civibus, pretium literi⟨s⟩ [7]
omnibus aestimationem sui ingerat.
A pondere tamen ingenii ac rationum
praecipuum ubique sibi vendicat pretium:
quidquid aggreditur, comite laude auspicatur,
quidquid auspicatur, omnium commendatione perficit,
quidquid perficit, omnium admiratio coronat,
ita ut
singulis eius scriptis
laus, honor et admiratio subscribant.
In maximis maximae Domus negotiis
potiores temporis partes impendit eruditioni,
potiorem eruditionem depingend⟨a⟩e Aul⟨a⟩e [8] Othomanicae,
quam
vivis coloribus ea felicitate ingenii expressit,
qua nulli alteri licuit.
Ingens illa barbaricae molis magnitudo
tanta hic spectatur in pagina,
quanta in se est;
tanta illa in se est,
quantam haec exhibet.
Par magnitudini rerum delineatio,
par delineationi industria.
Quam breviter in paginam contraxit calamo,
brevius in punctum contrahendam gladio ominatur.
Vivit virtutibus Christianorum,
scripsit vitia Barbarorum,
ex illis ut Christum legeret,
ex his ut Mahumetum proscriberet.
Vitiis aliorum suam probavit virtutem,
ceu
de toxico salutare instaurando antidotum,
nimirum

[5] subtilem *BRV*
[6] in quo *scribendum duco*, in quot (*ante* tot) *P*, *BRV*
[7] literi *P*, *BRV*
[8] depingend⟨a⟩e Aul⟨a⟩e *corr.* *BRV*

Înțelepciunea n-a putut să nu-și atingă culmea
cu un obștesc profesor
atît de mare întru virtute și înțelepciune,
la care
să fie oare mai de lăudat dragostea față de toți învățații
— căci este un cu atît mai mare prețuitor al literelor, cu cît le prețuiește și la alții —
sau de admirat ⟨înalta⟩ lui pricepere?
Aceasta este atît de mare,
încît nu-i este mai arzătoare năzuința către științe, decît exactă stăpînirea lor.
O îngrijită cunoaștere a tuturor limbilor erudiției,
un neîntrecut nimb al prudenței și integrității în treburile politice,
o nestrămutată credință în cele teologice,
o subtilă judecată în cele logice,
o solidă experiență în cele fizice,
o nepătată probitate în cele etice,
precum și alte însușiri ale unui suflet nobil,
pe care la cîte unul fie că le-au văzut trecutele vremi, fie că le așteaptă cele viitoare,
le privim, le lăudăm, le admirăm la unicul
CANTEMIR,
întruchipare a înaintașilor, model al urmașilor,
sinteză a tuturor. /
Ce laude nu va înceta ⟨să-i dea⟩ posteritatea, păstrîndu-i amintirea, 9b
⟨lui⟩, în care va vedea atîtea însușiri întrunite laolaltă?
Fierul, buzduganul, condeiul [1311]
le rotește, stăpînește, mînuiește
cu piept viteaz, cu inimă curată, cu minte ascuțită,
încît ⟨să le aducă⟩ moarte vrăjmașilor, iubire concetățenilor, preț literelor
⟨și⟩ să le insufle tuturor prețuire pentru el însuși.
Iar prin ponderea talentului și a preocupărilor ⟨sale⟩
el dobîndește de pretutindeni cea mai de seamă vază:
de orice s-ar apuca, o începe însoțit de laudă,
orice ar începe duce la împlinire cu considerația tuturor,
orice ar duce la împlinire este încununat de admirația tuturora,
astfel încît
sub fiecare scriere de-a lui
lauda, onoarea și admirația își pun iscălitura.
În cele mai de seamă treburi ale Casei celei mai de seamă [1312]
cele mai alese clipe el și le cheltuiește pentru erudiție,
cea mai aleasă erudiție întru zugrăvirea Porții Otomane,
pe care
a înfățișat-o în vii culori cu o asemenea măiestrie,
cum nu i-a mai fost dat altuia nimănui.
Imensa aceea mărime a greului barbar
se poate vedea aici în pagină atîta
cît este ea de mare;
atît e ea de mare,
pe cît o arată aceasta.
Întruchiparea este pe măsura măreției faptelor,
rîvna pe măsura întruchipării
Cea pe care a strîns-o pe scurt în pagină cu pana lui [1313]
el prevestește că trebuie strînsă și mai din scurt cu spada.
El trăiește după virtuțile creștinilor,
a așternut în scris viciile barbarilor,
ca prin acelea să-l facă ales pe Hristos,
⟨iar⟩ prin acestea să-l proscrie pe Mahomet.
Prin viciile altora el și-a dovedit virtutea,
parcă
scoțînd dintr-o otravă un leac mîntuitor —
adică

qua voce scelus reprehenditur, laudatur virtus.
Crimen improborum — panegyris virtuosorum,
audatia tirannorum — gloria Imperatorum!
Non illis quisquam potest sentire sceleratius, non hoc sanctius;
illi Numinis contemptores nefarii,
hic cultor religiosissimus. /
10b Quantum scelus hostis, tanta huius laus est.
Capita libri
Capita sunt Aulae Turcicae:
Hypocrisis & Tyrannis.
Altero dum irreligiosam religionem recenset,
ad sincerum Dei cultum convocat.
Altero dum palliatae politi⟨a⟩e [9] tyrannidi larvam detrahit,
gementes sub iugo populos in libertatem evocat;
utrobique
eam eruditionem claudit,
quam Doctissimi viri suam optent,
PRINCIPIS optimi admirabundi profiteantur.
Quoties calamum arripuit,
toties omnes praetervolasse visus.
Quot duxit lineas,
tot consummatae eruditionis impressit characteres.
Quot verba fudit, tot oracula.
Quot literas posuit,
tot suffragia composuit ad syllabum aeternitatis.
Quot paginas implevit, tot tabulas,
quibus nobile encomium perenni stylo inarabit immortalitas.
Quot apices pinxit,
tot sibi obeliscos, tirannidi metas fixit.
Et ferrea armatus casside & solida galeatus ratione
barbaricum prosternit ictum,
nec mirum —
assueta trophaeis manus etiam calamo triumphare novit.
Si in laudes excurrit virtutum, caelos videntur ascendere;
in vitia si invehitur, exanimata sponte ruunt infra Orcum.
Periclem credidisses
e sublimi dignitatis suggestu fulminatricem evibrantem facundiam,
ni Iovem potius dixeris e Rossiaco detonantem caelo,
ne tam probrosi crescant Gigantes.
Haec est pacificarum mentium pugna:
decertare contra vitia, confodere stylo tirannidem,
prosternere indomitos Barbarorum spiritus,
ducere in triumpho plausus saeculorum.
Cuius fastum glorioso olim calcavit pede,
calcandum orbi exhibet universo.
Stringit simul gladium & calamum:
ne plures hostes ducat in compede,
quam cives in sui amorem aureo mancipet eloquio,
doctior Hercules. /
11b Evanescet infensum regnis astrum ad praesentiam [10] Solis literarii.
Subibit ecclypsim *(sic)* (O, utinam!) perpetuam:
e diametro opponitur
Apollo Serenissimus.
Non amplius cruenta Luna fucato terris illudet lumine.
Latentia in sinu suo monstra universo manifestabit orbi
Divinus Plato
— ita est,
dum alii ad hostes apertos talpae,
CANTEMIRII SERENISSIMI
etiam ad occultos lincea sagacitas.

---

[9] politie *P*, *BRV*
[10] praesetintiam *P*, *BRV*

prin glasul cu care este vestejită fărădelegea este lăudată virtutea.
Crima ticăloșilor — panegiricul virtuoșilor,
cutezanța tiranilor — slava împăraților!
Nimeni nu poate avea simțăminte mai ticăloase ca aceia, nici mai sfinte decît acesta.
Aceia sînt hulitorii cei nelegiuiți ai Divinității,
acesta închinătorul ei cel mai credincios, /
Cît de mare este blestemăția vrăjmașului, atît de mare este meritul lui. 10b
Capetele cărții
sînt capetele Porții Turcești:
ipocrizia și tirania.
În vreme ce într-o parte ia seama la religia cea necredincioasă,
el cheamă la curata închinare către Domnul,
în vreme ce în cealaltă parte el smulge tiraniei masca prefăcutei guvernări [1314],
cheamă la libertate popoarele ce gem sub jug [1315];
amîndouă ⟨părțile⟩
cuprind o asemenea erudiție,
cum și-ar dori-o ⟨pentru sine⟩ cei mai învățați
⟨și⟩ ar avea a mărturisi plini de admirație ⟨că ea este⟩ a celui mai bun Principe [1316].
De cîte ori a apucat condeiul,
de tot atîtea ori a părut a-i depăși în zbor pe toți.
Cîte linii a tras,
tot atîtea caractere de o desăvîrșită erudiție a imprimat;
cîte vorbe a revărsat — tot atîtea oracole;
cîte litere a așternut,
tot atîtea sufragii și-a strîns pentru catastiful veșniciei;
cîte pagini a umplut — tot atîtea table
în care nemurirea îi va încrusta cu nepieritoru-i stil [1317] nobilul elogiu;
cîte trăsături a scris,
tot atîtea obeliscuri sieși [1318], tot atîția stîlpi de hotar a împlîntat tiraniei.
Înarmat și cu o cască de fier, încoifat și cu solida rațiune
el doboară lovitura barbară
— nimic de mirare
că mîna obișnuită cu trofeele știe să triumfe și cu condeiul.
Dacă străbate laudele virtuților, ele par să urce la cer;
dacă se năpustește asupra viciilor, ele se prăbușesc de la sine, neînsuflețite, mai jos de Infern.
L-ai fi crezut un Pericle,
care de pe înălțimea sublimă a demnității azvîrle fulgerele elocinței,
dacă n-ai zice mai degrabă că e Iupiter, care tună din ⟨înaltul⟩ cerului rusesc,
ca să nu se ridice atît de ticăloși Giganții.
Aceasta este lupta minților pașnice:
să se războiască cu viciile, să străpungă cu pana tirania,
să doboare spiritele cele neîmblînzite ale barbarilor,
să culeagă în triumf aplauzele veacurilor.
Trufia cui a călcat-o odinioară cu slăvitu-i picior
o înfățișează lumii întregi spre a o călca ⟨în picioare⟩.
El ține strînse deopotrivă spada și condeiul,
ca să nu ducă ⟨cetluiți⟩ în butuci mai mulți dușmani,
de cîți cetățeni a înrobit dragostei pentru el, prin elocința sa de aur,
⟨ca⟩ un Hercule mai învățat. /
Va păli astrul cel nefast domniilor în fața Soarelui literar [1319], 11b
va suferi (O, dacă ⟨ar fi așa⟩!) o eclipsă veșnică:
dimpotrivă i se arată
Prealuminatul Apollo.
Însîngerata lună nu-și va mai bate joc de pămînturi cu fățarnica-i lumină.
Divinul Platon
va dezvălui întregului univers monștrii ascunși în sînul său [1320]
— așa și este,
cîtă vreme alții sînt ca niște cîrtițe în fața dușmanilor văditi,
agerimea de Lynceus chiar și față de cei ascunși
A PREALUMINATULUI CANTEMIR.

Frustra
tot arcanis muniris seris, Porta Othomanica,
nemini non pervia prostas,
exemplo CANTEMIRII.
Ne sentiatur, plurimum interest nosse malum.
Ignota causa morbum reddit incurabilem.
Toxicum, quo magis latet, maxime necat.
Nisi Troiano equo inclusae insidiae laterent Troianos,
staret Troia.
Altum infligit vulnus celatus dolus,
praevisa iacula minus feriunt.
O, quot suffocavit regna toti Asiae extensus laqueus!
Quot absorpsit provincias lacrimis populorum innatans malefida Charybdis!
Scopulus erat toti Christianitati formidandus
— causa in promptu —
quia plurimis ignotus.
At,
dum omnibus innotescet,
amittet pretium sui ars dolosa.
Succisa radice, sponte vites corru
Occluso ostio, etiam rapidissima siccantur flumina.
Sint Othomani Gigantes —
C A N T E M I R I V S I O Z V E S.
Quod [11] iactant robur, erit rubori.
Hydra capere sueta mox capta erit.
Contra tam atrox monstrum talem Christianus Orbis Herculem suspirabat.
Erige triumphalia signa, sacra militia!
Iurati tui hostis exarmata iacent castra,
eversa moenia, reclusa [12] propugnacula, patente ianua stat PORTA.
Ad Labyrinthum tot maeandris involutum
12b victricem filum CANTEMIRIANA porrigit Ariadne [13]./
Minotaurus, qui praedari cupit,
mox praeda erit.
Palmaris Tullii fuerit gloria
sanguinarium civem ab una urbe exegisse facundia;
plus CANTEMIRIO deferat posteritas,
qui tirannum ab orbe proscribit universo.
Huc Plinii, non Lisippi
ingenia, non marmora
stylum, non scalpra
acuite!
Vocales Aencomiastas *(sic)*, non elingues obeliscos meretur,
dignus elogio, non ostentatione
CANTEMIRIVS.
Assurge [14] altius, Principum gloria!
Unico orbi oblato libro,
Barbarorum metum, Christianorum gratitudinem, eruditorum panegyres
omnium laudem nancisceris.
Quamvis
R e s p o n s u r a t u o n u n q u a m e s t p a r F a m a L a b o r i * [15]
V e s t r a e S e r e n i t a t i [15]
devinctissimus
Hier(o)n(ymus) Gedeon Wiszniowski
Ph(ilosophiae) D(octor)
H(onorarius) Th(eologiae) P(rofessor)
Dabam ex Collegio S(acrae) C(aesareae) M(aiestatis)
Mosquensi, 22 Novembr(is)
1719

* Hor(atius), li(bro) 2, sat(ira) 8.
[11] Quot *BRV*
[12] reculsa *BRV*
[13] Ariadnae *BRV*
[14] Assurgealtius *post impresionem vix manuque corr. P*
[15] *Verba maioribus litteris, non tamen maiusculis, scripta in P Notam in margine adhibet P, in textum recepit BRV*

Zadarnic
te întărești cu atîtea taine ⟨prea⟩ tîrzii, Poartă Otomană,
pentru nimeni nu te mai înalți de nepătruns,
prin pilda lui CANTEMIR.
Spre a nu-l simți, lucrul cel mai de seamă este să cunoști răul.
Cauza necunoscută face boala de nevindecat [1321].
Otrava, cu cît e mai ascunsă, cu atît mai mult ucide.
De nu le-ar fi scăpat troienilor cursele ascunse în calul cel troian,
ar fi în picioare Troia [1322].
Vicleșugul cel ascuns pricinuiește o rană adîncă,
⟨pe cînd⟩ aruncăturile văzute dinainte vatămă mai puțin.
O, cîte domnii a sugrumat lațul întins asupra întregii Asii!
Cîte provincii a înghițit, înotînd în lacrimile popoarelor, Caribda cea perfidă!
Era un recif de temut pentru întreaga creștinătate
— pricina-i la îndemînă —
fiindcă le era celor mai mulți necunoscut.
Dar,
cîtă vreme le va ajunge cunoscut tuturor,
meșteșugul cel viclean își va pierde prețul.
Cu rădăcina tăiată, vițele se prăbușesc de la sine la pămînt.
Cu zăgazul închis [1323], chiar și cele mai năvalnice fluvii seacă.
Fie otomanii Giganți —
CANTEMIR ⟨este ca⟩ IOSUA [1324].
Vlaga cu care se îngîmfă le va fi spre rușine [1325].
Hidra cea obișnuită să prindă va fi în curînd prinsă.
Împotriva unui monstru atît de crîncen lumea creștină suspina după un atare Hercule.
O, sfîntă oștire, ridică-ți steagurile triumfale!
Zac dezarmate taberele vrăjmașului tău jurat,
zidurile-i răsturnate, meterezele desprinse, Poarta stă cu canaturile desfăcute.
Către Labirintul cel întortocheat în atîtea meandre
Ariadna CANTEMIRIANĂ ne dă în mînă firul purtător de izbîndă: /
Minotaurul, care poftește să prade, 12b
va fi în curînd ⟨el însuși⟩ pradă.
Va fi fost ea gloria lui Tullius încununată cu ⟨frunze de⟩ palmier,
cum că prin elocință a alungat dintr-un oraș un cetățean sîngeros [1326];
posteritatea îi va oferi și mai mult lui CANTEMIR,
care îl proscrie pe tiran din lumea întreagă.
Ascuțiți-vă încoace
⟨voi,⟩ Plinii, nu Lisippi [1327],
mințile, nu ⟨blocurile de⟩ marmoră,
stilul, nu dălțile!
CANTEMIR
merită encomiaști cu glas puternic, nu obeliscuri lipsite de grai,
vrednic fiind de elogiu, nu de fală în van.
Ridică-te ⟨și⟩ mai sus, slavă a Principilor!
Printr-o singură carte oferită lumii
vei dobîndi
înfricoșarea barbarilor, recunoștința creștinilor, panegiricele eruditților,
lauda tuturora.
Cu toate că
Nicicînd o faimă pe potrivă nu va răspunde trudei tale*.

Luminăției Voastre
preaplecat
Ieronim Ghedeon Vișniovski [1328]
Doctor în Filosofie
Profesor Onorar de Teologie

Am scris din Colegiul moscovit al S(acrei) M(aiestăți) I(mperiale)
22 noiembrie 1719

* Horațiu, cartea a 2-a, satira a 8-a, ⟨versul 66⟩.

NOTE ŞI COMENTARII

1. *Salutatio* imperială de rigoare, la numai cîteva luni după ce Senatul rus adoptase hotărîrea privind titlul de *imperator* pentru suveranii Rusiei, hotărîre în care Dimitrie Cantemir avusese un rol important. V. despre aceasta P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, p. 136, şi Eugen Lozovan, *L'acclamation impériale de Pierre le Grand*, în „Romanica", 5, 1972, p. 201—210.

2. Din. gr. αὐτοκράτωρ = „suveran independent", preluat din titulatura imperială bizantină în practica domnească de la noi („sîngur stăpînitor", sec. XIV) şi rusă (*самодержец*). În dedicaţie Cantemir preia titluri folosite în practica diplomatică şi de cancelarie tradiţională rusă, adăugînd altele create de el potrivit procedeelor encomiastice ale timpului (Leibniz însuşi, contemporanul său, nu era numit „le flatteur des princes"?).

3. *Piissime Imperator* i se adresa Cantemir lui Petru I în corespondenţa din 1711; v. cele trei scrisori publicate de Ştefan Ciobanu, în *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în Academia Română, *Memoriile Secţiunii Literare*, s. III, t. 2. 1925, p. 462, 464, 466.

4. Titlurile de *Pater patriae*, *imperator totius Russiae*, *Petrus Magnus* fuseseră conferite de Senat lui Petru cel Mare cu justificarea că şi în Roma antică titulatura *Pater patriae* era acordată prin naturile aceloraşi instituţii (P. P. Panaitescu, *ibid.*; E. Lozovan, *op. cit.*, p. 203; cf. şi relatările a doi contemporani, rezidentul Hanovrei Friedrich Christian Weber, *Das veränderte Russland*, II. Bd., Hannover, 1739, p. 3, şi Friedrich Wilhelm von Bergholz, *Tagebuch welches er in Russland von 1721 bis 1725 als holsteinischer Kammerjunker geführet hat*, în „Magazin für die neue Historie und Geographie", Halle, t. XX, 1786, p. 142).

5. Cel mai înalt titlu al suveranilor ruşi pînă în 1547, cînd devine accesoriu titlului de ţar, adoptat de Ivan al IV-lea; după Petru cel Mare a fost purtat de membrii familiei imperiale.

6. „Ordinul Sfîntului Andrei cel întîi chemat" („*Орден Св. Андрея Первозванного*", după tradiţie, cel care a introdus creştinismul în Rusia, considerat drept protector al acestei ţări), distincţie înfiinţată de Petru cel Mare în 1698.

7. Χιλίαρχος, lit. „comandant peste o mie de ostaşi"; aci în sens de comandant al regimentului.

8. *Преображенский полк*, primul dintre cele două regimente ruseşti de gardă înfiinţate de Petru cel Mare în 1687, numit astfel după satul Preobrajenskoe („Schimbarea la Faţă") de lîngă Moscova şi format îndeosebi din nobili.

9. Petru cel Mare fusese astfel numit încă din 1713, în broşura *Книга Марсова или воинских делъ от войск царскаго величества российских*, publicată la Sankt-Peterburg, relaţie a victoriilor şi cuceririlor ruseşti asupra suedezilor (P. Pekarskii, *Наука и литература в России при Петре Великом*, t. II, p. 290—305). Broşura fusese recenzată la Leipzig în „Acta eruditorum", 1714, octombrie, p. 485—486 (E. Lozovan, *op. cit.*, p. 208—209). *Ambele armate*, adică trupele de uscat şi marina.

10. *Neptun*, titlu justificat de victoriile Rusiei asupra Suediei, încheiate prin pacea de la Nystad (30 august/10 septembrie 1721).

11. Titlul de amiral a fost introdus în armata rusă de Petru cel Mare, care a înfiinţat în 1718 Colegiul amiralităţii.

12. Mările Baltică, a Nordului, Caspică şi Neagră.

13. Titluri onorifice acordate ţarului în cadrul relaţiilor cu cele trei puteri maritime europene.

14. Petru I, protectorul semnatarului epistolei dedicatorii, D. Cantemir.

15. Cantemir scria *Sistemul* în 1719 (v. cartea I, cap. 9, p. 22 şi nota 118; cartea a III-a, partea a II-a, art. 10, p. 78 şi nota 320), aşadar adresa epistola dedicatorie după terminarea lucrării, în 1720, „al nouălea an" de la venirea sa în Rusia (1711).

16. În textul rus: *конверсация* < lat. *conversatio* — legătură apropiată, în cazul de faţă prietenia arătată de Petru I lui D. Cantemir.

17. V. referinţa la Epictet, p. 3a.

18. După tradiţia biblică, preluată de islam, marele cunoscător al tainelor naturii a fost împăratul Solomon (*Is. Sir.*, 47, 13—20; *Coran*, II, 102; IV, 63 etc.). În evul mediu i s-au atribuit o serie de cărţi despre magie, mancie etc. (Augustin Calmet, *Dictionnaire historique ... de la Bible*, t. V, Toulouse—Nismes, 1783, p. 62—63). Citînd îndată *Deuteronomul*, autorul pare a se referi însă la Moise.

19. Referire la Sa'dī citat îndată.

20. La acest capitol din *Golestān* pare să se refere Cantemir, şi anume la semnificaţia lui generală, iar nu la un pasaj anume. Este vorba de şahul nevrednic şi de supuşii prin care se menţin statul, guvernul şi armata. V. Sa'dī, *Golestān*, ed. Mohammad Ali Foroughi, Teheran, 1955, p. 85 (identificare făcută la cererea noastră de doamna Şokufe Saidi).

21. Termen din alchimie (preluat de chimia modernă) desemnînd starea de inacţiune a elementelor „precipitate".

22. Referire la teoria proprietăţilor corpurilor din fizica antică şi medievală. Fraza exprimă atitudinea unui gînditor modern, încrezător în puterea ştiinţei şi tehnicii, atitudine agreabilă, desigur, ţarului reformator.

23. Tot versuri din Sa'dī, *Golestān, ed. cit.*, p. 73, identificate de doamna Şokufe Saidi, care ne-a pus la dispoziţie şi traducerea modernă efectuată de dînsa (în versificarea lui George Dan: „Doar de cînd privirea ta mă luminează, / Cartea-mi străluceşte: soare în amiază!" Citatul următor este o continuare a acestor versuri: „Chiar cînd robu-acesta plin e de cusururi,/ Şahul cînd le-ngăduie, merite-s de-a pururi!"). Sînt cuvintele adresate de poet marelui emir Abū-Bakr ibn Abū Naṣr. În transliteraţie: Zāngah ke torā bar mane meskīn nazar ast/Ashāram az aftāb meshhur tar ast. Şi: Gar khod hame 'eibhā bedin bande dar ast / Har 'eib ke solṭān be pasandad honar ast.

24. Superlativ al adj. gr. διακριτικός = bun judecător, pătrunzător, discret.

25. În text: *бесдискретный*, neologism format cu termenul latin *discretus*, în sensul menţionat în nota precedentă.

26. În text *декада*, neologism format din gr. δέκας, poate prin fr. *décade* sau ital. *decade*.

27. Termen grecesc = „în schimb".

28. Termen grecesc = „schiţă, prima formă a unui desen". Autorul îşi compară, modest, operele (zece?) cu o simplă schiţă faţă de înmiitele realizări ale lui Petru I.

29. N-am putut identifica autorul acestor versuri. Cantemir a lăsat loc liber în text pentru forma lor originală, aşa cum a procedat şi în cazul precedentelor citate din Sa'dī. Dacă versurile ar fi fost în latină sau greacă, imprimarea lor n-ar fi pus probleme, deoarece tipografia dispunea de caractere latine, iar cuvintele greceşti se puteau compune cu caractere chirilice, ca şi în alte cazuri. Căutarea autorului acestor versuri ar urma, aşadar, să fie îndrumată tot spre literaturile persană sau arabă.

30. În textul rus: *Лидийская камень* = Λυδίη πέτρη, piatră pentru verificat aurul (Theocrit din Syracusa, = 12,36).

31. În sens propriu siriacul *mammona*= „bogăţii", ebr. *mammon* — „ascuns"; aci, figurat, „diavolul".

32. În textul rus *чрев* = „pîntece", dar şi „abdomen", sediul minţii, localizată de antici şi medievali în inimă.

33. Aci în sensul neotestamentar şi patristic: „păgîni".

34. Din gr. περιπατητικός, adept lui Aristotel, care obişnuia să-şi predea învăţătura plimbîndu-se.

35. De fapt autorul se referise pînă acum la Apostolul Pavel; împăratul-proroc David este citat îndată.

36. Adversar al creştinismului, identificat de biserica primitivă cu diverşi persecutori, între care Neron; în *Noul Testament*, fals Mesia, care va preceda „a doua venire" a lui Hristos.

37. Preot din Alexandria (m. 336) care contesta divinitatea Logosului (Iisus Hristos), generînd prima erezie importantă în Biserica creştină, condamnată de un sinod local (Alexandria, 320) şi de primul Sinod ecumenic (Niceea, 325).

38. Călugăr sirian (m. 451), apoi patriarh al Constantinopolului, adversar al doctrinei despre Logosul întrupat, susţinînd existenţa a două naturi separate (umană şi divină) în Hristos. Condamnat în sinodul din Efes (431) şi în edictul despre unire (433), nestorianismul s-a răspîndit în Persia, apoi în Asia Centrală şi în China.

39. Numele profetului islamului apare în carte pentru prima oară şi în această formă, argumentată în cartea I, cap. 1, p. 1.

40. În text: *финикс* = „fenix". Este negreşit o eroare de tipar pentru *finic* („smochin"), lectură plauzibilă, referire la *Ps.*, 91, 12: „Dreptul ca finicul va înflori".

41. Autor bizantin din timpul împăratului Heraklius (610—641); în *Istoriile* sale relatează evenimentele domniei lui Mauricius (582—602) şi războiul său cu perşii, dar pentru acea perioadă, evident, nu se putea referi la „şiretenia muhamedană".

42. Autor (c. 1100) al unei *Istorii universale*, Kedrenos se ocupă puţin de islam, fapt de care Cantemir pare conştient, menţionîndu-l între scriitorii creştini care tratează „parţial şi superficial" despre doctrina mahomedană.

43. Împărat al Bizanţului (1341—1355) şi autor al unei *Apologii împotriva lui Mahomed* (sub numele monahal de Ioasaf Hristodoulos). Este unul din autorii reprezentativi ai literaturii polemice antiislamice bizantine, de fapt relativ săracă.

44. *Porphyrius*, filozof grec neoplatonic, născut la Tyr (234), mort la Roma (c. 303—305). Este evident că D. Cantemir se referă la acest autor, deoarece îl cunoaşte drept „peripatetic" (Porphyrius a scris *Comentarii la Categoriile lui Aristotel*, traduse în româneşte de C. Noica, Bucureşti, Editura Academiei, 1968) şi îi atribuie comentarii la *Vechiul* şi la *Noul Testament* (este vorba de lucrarea *Împotriva creştinilor*, păstrată în numai 97 de fragmente, editate de A. von Harnack în *Abhandlungen der preuss. Akad. d. Wissenschaften*, Berlin, 1916, sub titlul *Porphyrius „Gegen die Christen", 15 Bücher. Zeugnisse, Fragmente und Referate*). Anacronismul comis de Cantemir atribuind comentarii la *Coran* unui gînditor din sec. al III-lea nu poate fi explicat decît printr-o sursă intermediară, total necritică, în care sînt raportate la islam observaţiile (foarte aspre!) făcute de Porphyrius la adresa creştinismului (v. Pierre de Labriolle, *La réaction payenne. Étude sur la polémique antichrétienne du Ie au VIer siècle*, Paris, 1942, p. 223—296, în special p. 286). „Păgînul" devine în textul rus *păgînii*. S-a tradus după sens.

45. După sensul literal, exterior şi temporal, opus celui simbolic, lăuntric şi etern.

46. Raţionament fals făcut din ignoranţă, paralogismul fictivului Porphyrius salvează buna-credinţă a acestui curios izvor, la care Cantemir ţine atît de mult.

47. În textul *Instituţiilor*: „*Iuris praecepta sunt haec: Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*".

48. Zicală antică similară cu „de pre unghe leul să poate cunoaşte" ((ἐκ ὀνύχων Λέοντα γινώσκειν sau *ex ungue leonem*) folosită de Cantemir în *Istoria ieroglifică* şi în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*.

49. Referire la alegoria din gravura lui A. F. Zubov (v. *Studiul introductiv*, p. 30).

50. Împăratul-proroc David, citat mai sus (*Ps.*, 118, 85).

51. Prin pacea de la Carlowitz (26 ianuarie 1699), care încheia războiul dintre „Liga Sfîntă" şi Imperiul Otoman, Transilvania, Ungaria şi Slovenia fuseseră „eliberate" de sub jugul turcesc, trecînd sub dominaţia austriacă.

52. Declaraţia este nuanţată şi nu lipsită de ironie: lui Petru I i s-ar datora iniţiativa cărţii, dar numai a versiunii ei în limba vulgară (în rusă), ceea ce autorul consideră drept o sarcină minoră, el nefiind socotit vrednic de o misiune mai însemnată pe care să o îndeplinească fie cu spada, fie cu condeiul.

53. Cantemir numește principala sursă de informație pe care a folosit-o în lucrarea sa. Titlul exact al cărții *Muhammediye* este *Risâle-i Muhammediye*, poem didactic, cuprinzînd o descriere amplă a doctrinei și tradițiilor islamului. Scris de poetul mistic turc Iazıcıoğlu Mehmed și încheiat în august 1449, poemul a cunoscut o largă răspîndire prin copii manuscrise, servind ca manual introductiv în doctrina islamică. A fost publicat de Mîrza Kazimbeg la Kazan în 1845; un amplu rezumat la J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, I. Bd., Pesth, 1835, p. 127—134; alte referințe despre autor și operă la Franz Babinger, *EI*, IV, p. 1235—— 1237. Numele Profetului se ortografiază *Muḥammad*, iar compus, *Muḥammad al-Muṣṭafā*. Cantemir dă forma turcizată a numelui: *Muhammedu'l-Mustafa*.

54. Tc. *teșdit*, ar. *shadda*, semn în scrierea arabă indicînd dublarea unei consoane.

55. Tc.-persan: *Peygamberimüz iki cihan gûnesi Muham'nedu'l-Mustafa*.

56. *Procedee și figuri frastice* (adică figuri de stil < gr. φραστικός). La sfîrșitul capitolului, autorul citează nume și expresii arabe și persane în pronunție turcă: *Aleyhi es-salâvatu ve es-selâm* (ar. *'Alayhi al-ṣalāwatu wa al-salām*), *Resul ullah* (ar. *Rāsūlu'llāh*), *Ahir peygamber* (*Ākhir peygamber*), *Ulu yol göstereci*.

57. Mahomed s-a născut de fapt la *Mecca*, după toate probabilitățile în anul 570 (data exactă este încă discutată, unii autori propun 580 sau chiar ani ulteriori). În 570 împăratul Iustin cel Tînăr (565—578) era, efectiv, în al cincilea an de domnie. La fel de incertă este originea Profetului. Nu se știe nimic despre tatăl său — 'Abd Allah ibn 'Abd al Muṭṭalib —, decedat, probabil, *înainte* de nașterea lui Mahomed; mama sa, Amīna, dintr-o familie meccană, a murit cînd fiul său avea abia șase ani (Fr. Buhl, în *EI*, I, 332 și IV, 685—686). Datele lui Cantemir nu sînt confirmate de cercetările moderne.

58. *Iblis* < διάβολος, diavolul în tradiția arabă. Fenomenele care ar fi avut loc la nașterea Profetului nu au temei coranic. Ele fac parte dintr-o tradiție legendară perpetuată de *Muhammediye* și de alte lucrări similare. Iată cum relatează aceste fenomene Abunazar (Abū Naṣr?), citat, în traducere, de Ludovico Marracci, *Alcorani textus universus*, Patavii, 1698 (*Mahumeti auctoris Alcorani vitae rerumque gestarum synopsis*, cap. 2: *De nativitate Mahumeti et prodigiis quae in ea evenisse finguntur*): *Eodem tempore (inquit Abunazar) daemones ex orbibus cœlestibus eiecti, convenerunt ad diabolum, ut hoc idem ei significarent. Ille vero iussit eos universam terram circumire, ut quid novi evenisse viderent. Cum itaque illi terram pervagarentur, pervenerunt Meccam, in qua viderunt domum, quandam angelis circumdatam; ex ea vero ignis ad cœlum usque emicabat. Reversi igitur daemones diabolo, id quod viderant retulerunt; qui ex hoc, ortum iam esse Mahumetum intelellexit*.

59. *Hakime*, corect *Ḥalima*, după tradiție doica lui Mahomed (Fr. Buhl, în *EI*, II, 254). Din aceeași tradiție fac parte și relatările următoare: Mahomed a fost mai întîi păstor (toți profeții au început prin a fi păstori), într-o zi arhanghelul Gabriel îi despică pieptul și-i scoate din inimă un cheag de sînge negru. Relatarea lui Cantemir, exceptînd un detaliu (arhanghelul Gabriel în loc de doi îngeri), este foarte asemănătoare celei a lui Marracci, *op. cit.*, p. 12. De comparat reacția Ḥalīmei: *Quod cum collectanei vidissent, aufugientes, venerunt ad Halimam, eique id quod Mahumeto evenerat narraverunt. Erupit statim in fletus et clamores Halima; et advolans cum tota vicinia ad montem illum, invenit Mahumetum in medio ovium absque ulla laesione, prorsusque incolumen*. Legenda pare a fi doar o amplificare a unui pasaj din *Coran*, XCIV, 1.

60. Mahomed a fost sau copil postum, sau orfan din pruncie, după cum datăm moartea tatălui său (v. nota 57). Sarcina de tutore trecu mai întîi asupra bunicului său dinspre tată, 'Abd al-Muṭṭalib, iar la moartea acestuia asupra unchiului său Abū Ṭālib. Fără să primească credința islamică, Abū Ṭālib a fost un fidel apărător al lui Mahomed în anii persecuțiilor din partea meccanilor (Fr. Buhl, *EI*, I, p. 53 și 111). Expresia „ascunzînd aceasta întru inima sa" e un exemplu de stil biblic adesea prezent în paginile *Sistemului*.

61. *Abū Djahl*, rudă a Profetului, dintr-o nobilă familie kuraișită. Mahomed făcînd parte din familia adversă hașemită, este explicabilă dușmănia lui Abū Djahl. Mai toate episoadele relatate în legătură cu acesta sînt legendare (Fr. Buhl, *EI*, I, 85—86).

62. *Yaḥyā:* Tradiția islamică amintește de două întîlniri ale lui Mahomed cu călugări creștini, amîndouă în Siria: la vîrsta de doisprezece și la cea de douăzeci și patru de ani. Numele călugărului întîlnit mai întîi la Damasc (un nestorian) era Baḥīrā, Gheorghe sau Serghie, după opinia autorilor musulmani sau creștini (Theophanes, Georgius Sphrantzes). Numele Yaḥyā (Ioan) dat de Cantemir acelui călugăr se poate explica prin faptul că, după legendă, mormîntul Sf. Ioan Botezătorul s-ar afla în Damasc, în marea moschee a umaiazilor (A. J. Wensinck, *EI*, I, 589, s.v. *Baḥīrā;* B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 1211—1212, s.v. *Yaḥyā*). De notat că la Damasc Mahomed însoțea pe Abū Ṭālib, iar nu pe Abū Djahl.

63. *Abū Bakr*, primul calif al islamului, discipol al Profetului. Comerciant bogat din Mecca, el a legat din tinerețe prietenie cu Mahomed, înainte ca acesta să fi început propovăduirea islamului. Total devotat doctrinei acestuia, la moartea lui Mahomed, în 632, a fost ales șef al comunității. Lui i se datorează prima redactare a *Coranului*. A murit la 23 august 634 (Fr. Buhl, *EI*, I, p. 83—84, s.v.). Cît privește regiunile în care Mahomed a călătorit, pentru comerț, cu Abū Bakr, de observat că Hidjazul este o parte a Arabiei, nu a Persiei.

64. *Khadīdja*, prima soție a lui Mahomed, cobora dintr-o familie kuraișită. Mai fusese căsătorită de două ori și avea cîțiva copii cu soții săi anteriori. După tradiție, la data căsătoriei cu Mahomed, acesta avea douăzeci și cinci, iar Khadīdja patruzeci de ani, vîrste contestate de unii cercetători (Fr. Buhl, *EI*, II, 911—912). Afirmația că la *„cincisprezece* ani și-a luat două neveste" este așadar inexactă. Trebuie observat, de asemenea, că Mahomed nu și-a luat o a doua soție cît timp a trăit Khadīdja; cu aceasta el a avut cinci copii: patru fete și un băiat, Abdullah, mort tînăr (după unii autori chiar mai mulți copii). O altă inadvertență privește numele fiicei lui Abū Bakr cu care Mahomed s-a căsătorit îndată după fuga la Medina: este vorba de *'Ā'isha*. Fāțima și Rukayya erau fetele Khadīdjei. Mahomed n-a avut o soție cu numele Rukayya; Cantemir face aci o confuzie de nume cu Rayhāna sau Ramla (v. notele 134—135).

65. V. mai jos, Cartea I, cap. 12, p. 33 și urm.

66. *Hirā'*, munte în apropiere de Mecca, situat spre nord-est, pe care Mahomed se retrăgea adesea pentru meditație și unde, după tradiție, ar fi avut prima revelație (T. H. Weir, *EI*, II, 334).

67. *Tawrāt* = *Pentateucul*, primele cinci cărți din *Vechiul Testament* (în ebraică *Tora*). Frecvent citată în *Coran* ca și *Indjīl (Evanghelia)*, aceste texte sînt considerate drept sfinte, cu atît mai mult cu cît unele pasaje din ele sînt interpretate ca anunțînd venirea lui Mahomed *(Gn.*, XVI, 9—12; XVII, 20; XXI, 21; *Deut.*, XVIII, 18; XXXIII, 2, 12; *Io.*, XVI, 7). În *Coran* referirile la cele două cărți sînt frecvente, ca și indicațiile privind respectarea lor. De remarcat că, împreună cu *Evangheliile* canonice, doctrina islamică a făcut larg apel la *Evangheliile apocrife* (a copilăriei lui Iisus, a Sf. Iacob, *Apocalipsul Sf. Pavel* etc.), acordîndu-li-se un credit egal (B. Carra de Vaux, în *EI*, II, 534—536, s.v. și J. Horowitz, *ibid.*, IV, p. 742—744, s.v.). Credincioșii *Torei* (evreii) și ai *Evangheliei* (creștinii) erau deosebiți de păgîni, ca „oameni ai Cărții" *(ahl al-kitāb)*, bucurîndu-se de un statut special în regiunile dominate de islam (I. Goldziher, în *EI*, I, 188—189).

68. *'Ali* b. Abū Ṭālib, văr și ginere al lui Mahomed, prin căsătoria sa cu Fāțima, fiica Profetului, apoi al patrulea calif. Înfățișîndu-l drept al treilea convertit (după Khadīdja și Abū Bakr), Cantemir acceptă o tradiție afirmată de Mas'ūdī, *Kitāb al-Tanbīh*, ed. de Goeje, Leyden, 1894, p. 231 (Cl. Huart, *EI*, I, 285, s.v.). — *'Othmān*, negustor bogat din Mecca, ginere al lui Mahomed prin căsătoria cu Rukaiya, apoi al treilea calif (644—655). A îmbrățișat printre cei dintîi islamul (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077 sq.). — *'Abd al-Rahman*, negustor, apoi comandant al oștilor Profetului, unul din primii convertiți, m. 652 (M. Th. Houtsma, *EI*, I, 54—55).

69. *'Omar*, al doilea calif, întemeietor al Imperiului Arab. La început adversar neîmpăcat al islamului, conversiunea sa a avut loc brusc, fie prin întîlnirea cu Mahomed, relatată de Cantemir, fie prin auzirea cîtorva versete din *Coran*. Socru al Profetului prin fiica sa Ḥafṣa, se bucura de o mare influență asupra acestuia (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1050—1052).

70. *Oca*, *tc. okka* < ar. *wukiyya*, unitate de capacitate arabă, transmisă, prin turci, și în țările române, echivalentă cu 1,283 kg sau patru livre romane (*nu trei*, cum reiese din text). (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*. București, 1973, p. 181—186). — *Funt* = 0,454 kg.

71. Este vorba de *Abū Kubais*, „muntele sfînt", la răsărit de Mecca. După tradiție acolo se afla „Peștera tezaurului" *(Maghārat al-Kazn)* în care ar fi locuit primii oameni și ar fi fost îngropați Adam și Eva, Seth etc. (*EI*, I, 99; Cl. Huart, *ibid.*, IV, 400).

72. Această formulă reprezintă profesiunea de credință a musulmanului și prima din cele cinci obligații ale sale. După cum se va vedea (p. 256), simpla ei rostire de către un nemusulman putea antrena convertirea lui. V. și nota 96.

73. Sfetnici, mai precis tovarăși, prieteni, oaspeți *(aṣhāb)* ai Profetului au fost acei convertiți la islam care au rămas cu el în timpul campaniilor pentru răspîndirea credinței și pînă la moartea lui. Ulterior acest titlu a fost dat și altor musulmani foarte credincioși (I. Goldziher, *EI*, I, 484—485). Cf. și cartea I, cap. XII, p. 33. Primii patru tovarăși ai lui Mahomed au fost Abū Bakr, 'Omar, 'Othmān și 'Alī.

74. *Cartea cea mare...*, referință la *Muhammediye* (v. nota 53), principala sursă a lui Cantemir, dar poate și la *Sira*, biografia tradițională a Profetului, reunind, în diferitele ei redacțiuni, o bogată recoltă de date și fapte reale sau legendare despre viața și activitatea lui Mahomed (G. Levi della Vida, în *EI*, IV, 458—462). Mai jos tc. *sürme* = „antimoniu".

75. Comparație cu Iosif, fiul lui Iacob, patriarh al poporului evreu (*Gn.*, 30, 24 sq.). În acest capitol, *persoana* lui Mahomed trebuie înțeleasă drept *înfățișarea*, portretul acestuia (lat. *persona*, menținut în textul rus). Acest portret este tradițional și îl întîlnim ca atare în scrierea, deja citată, a unui contemporan, Ludovico Marracci, cap. 26, p. 31 și urm. Un portret similar al lui Mahomed în *Incrementa atque decrementa* ..., III, 3, *nn.*

76. *Colocinți* (< gr. κολοκύνθα, lat. *colocynthis*), plante din familia cucurbitaceelor, cu fructe foarte amare, ca tărtăcuțele (*Lagenaria vulgaris*). — Cîteva rînduri mai departe cuvîntul turcesc *nalin* (papuci de lemn) trebuie citit *nalın* (pron. *nalîn*).

77. Tc. *mescid* < ar. *masdjid* = „moschee".

78. *Hidjra* (sau mutarea Profetului de la Mecca la Medina) nu corespunde cu începerea activității sale de profet, care se situează cu cîțiva ani înainte. Această *mutare* a lui Mahomed (cuvîntul *hidjra* înseamnă „a rupe relațiile, a emigra, a-și părăsi tribul", deci nu este corect tradus prin *fugă*) s-a întîmplat, după majoritatea autorilor, la 8 rabī' I (20 septembrie) 622. 'Omar este cel care a fixat data mutării la Medina drept început al erei mahomedane. Cantemir are dreptate, cum vom vedea, indicînd ca început al Hegirei data de 15 iulie 622, seara (deci cînd începea 16 iulie), dar aceasta corespunde cu mutarea efectivă, care avusese loc înainte. „Sistemul calendarului fiind deja stabilit printr-un precept coranic, au fost păstrate lunile și s-a lăsat drept primă lună muḥarram, pentru că în cursul ei se reiau afacerile după pelerinaj. Originea erei a fost deci fixată nu chiar în ziua Hegirei, ci în prima zi a lunii muḥarram a anului Hegirei. Această primă zi cădea într-o vineri și corespundea cu 16 tammūz (iulie) din anul 933 al erei seleucizilor, sau 622 al erei creștine". *Heraclius* (610—641) era, efectiv, în al doisprezecelea an de domnie (B. Carra de Vaux, *EI*, II, 320—321). Informațiile lui Cantemir provin din Sethus Calvisius, *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum*..., Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685, p. 601: „*Anno mundi 4571, post C[hristum] 622: Muhammed Pseudopropheta haec anno metu inimicorum suorum ex urbe Mecha cogitur profugere, et ab hac fuga ordiuntur suam aeram sive annos Muhammedani... Incipit autem, ut dixi, haec aera arabum sive anni Hegirae dies 15 julii vesperi occidente sole, judaeorum more quando inchoatur feria sexta* [adică vineri, *n.n.*]". Puțin mai sus, izvorul celeilalte informații, privitoare la Heraclius: „*Heraclius anno imperii duodecimo, indictione decima, cum Pascha celebrasset dies 4 aprilis, sequenti die, feria secunda* [adică luni, *n.n.*], *vesper eduxit Constantinopoli exercitum contra persas... Saes dux à Chosroe mittitur...*".

79. Tc.: *Hicret-i nebeviye* = „Strămutarea Profetului".

80. Războiul la care se referă autorul este acela dintre bizantini și persani din 622—628. În 626, al șaisprezecelea al cîrmuirii sale, Heraclius a reușit să învingă sub zidurile Constantinopolului asediat armatele avaro-slave, cu care erau aliați persanii, conduși de regele sasanid Chosroes I (Khosro, 531—579). Data acceptată a morții lui Mahomed este 13 rabī' I, anul 11 al Hegirei, așadar 8 iunie 632, într-o luni (Fr. Buhl, *EI*, III, 702). Data indicată de Cantemir (17 iunie 631) este reprodusă după Calvisius.

81. În ce privește data nașterii lui Mahomed autorii ezită între anii 570 și 580. Cantemir urmează tradiția cronicarilor musulmani, după care la începutul activității sale profetice Mahomed avea 40 sau 43 de ani, la care se adaugă cei „zece ani și ceva" de apostolat la Mecca și alți zece la Medina, ceea ce face plauzibilă vîrsta finală de 60—63 de ani. Autorii moderni consideră însă că la începutul misiunii sale Mahomed avea numai 30 de ani (Fr. Buhl, *art. cit.*, 685).

82. Cantemir a adunat anii propovăduirii la Mecca și la Medina, care au totalizat, după izvoarele sale, 23 de ani lunari, perioadă în care a fost alcătuit *Coranul*. De notat însă că la moartea lui Mahomed nu toate capitolele cărții erau scrise, unele fiind numai numerotate. Fixarea în scris a „revelațiilor" Profetului a fost făcută de primul calif, Abū Bakr, la îndemnul lui 'Omar (Fr. Buhl, *EI*, II, 1129—1130). — Îndată mai departe autorul afirmă că arhanghelul Gabriel ar fi „deschis pîntecele" lui Mahomed înainte de „călătoria" lui cerească. După tradiția islamică, acest act aparține arhanghelului *Mihail*, care a deschis *pieptul*, iar nu pîntecele Profetului (A.J. Wensinck, *EI*, III, 559).

83. Tc. *Cebrâil Emin* (Gabriel cel credincios) < ar. *Djabrā'il al-Amin*. Arhanghelul Gabriel, numit și *Amīn al-waḥyi* „cel căruia i s-a încredințat sarcina revelației", ocupă un loc important în tradiția islamică, în chemarea și inițierea lui Mahomed etc. (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1017—1019).

84. Este vorba de două „locuri sacre": stejarul din Mamvri, menţionat în *Vechiul Testament* (v. referinţa în text), venerat în tradiţiile mozaică, creştină şi islamică; *Bayt Allāh* = „Casa lui Dumnezeu", paladiumul islamului *(Ka'ba)*, construcţie de formă cubică situată în mijlocul marii moschei din Mecca. Acest lăcaş, cel mai important în cultul islamic, adăposteşte piatra neagră *(al-ḥadjar al-aswad)* „adusă din rai", la care se referă arhanghelul Gabriel (A.J. Wensinck, *EI*, II, 622—630). Termenul precedent *(ḥādjī)* desemnează pe credincioşii care au făcut pelerinajul ritual la Mecca (v. Cartea a V-a, cap. VI, p. 186 şi urm.).

85. Reamintim cele arătate în *Studiul introductiv* cu privire la felul în care Cantemir foloseşte textul *Coranului:* cărturarul, citînd din memorie, rareori dă textul şi referinţele exacte, reuşind totuşi să comunice esenţa fiecărui pasaj.

86. *Arş*, pronunţia turcă a ar. *'arsh* = „tronul lui Dumnezeu" (v. *Coran*, II, 256), de formă cubică şi atît de mare încît cuprinde cerurile şi pămîntul (Cl. Huart, *EI*, II, 1223, s.v. *Kursī*).

87. Textul citat este din sura a XVII-a a *Coranului (Călătoria nocturnă)*, iar nu din sura *Despre fiii lui Israel*. Cantemir citează textul, dar îl şi interpretează („cel mai îndepărtat lăcaş de rugăciune este casa sfîntului Ierusalim"). Această interpretare coincide cu aceea a specialiştilor: *„Această moschee foarte îndepărtată* ar putea să semnifice simbolic paradisul, dar ne gîndim mai degrabă la templul din Ierusalim unde s-a văzut strămutat prorocul Muhammed" (D. Masson, *Le Coran*, Paris, 1967, p. 871). Pentru literatura privitoare la „călătoria" lui Mahomed la ceruri v. B. Schricke, *Isrā'*, în *EI*, II, 589—590.

88. Expresie liturgică creştină (slujba „ceasurilor de dimineaţă", respectiv mezonoptica, utrenia împreună cu ceasul I etc.) prin care autorul înţelege prima rugăciune rituală din cele cinci pe zi obligatorii pentru orice musulman. Este vorba de rugăciunea *Ḳur'ān al-fadjr* menţionată anume de *Coran*, XVII, 50 (A.J. Wensinck, *EI*, IV, 100, s.v. *Ṣalāt*).

89. *Burāk*, animal legendar care l-a dus pe Mahomed în „călătoria" lui la cer. În descrierile exegeţilor musulmani este imaginat drept o iapă cu cap de femeie şi coadă de păun. La fel apare în miniaturile persane (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 813).

90. V. în continuare cap. 7 şi 8.

91. V., mai departe, Cartea a V-a, cap. 6, p. 193 şi urm. Dar aci trebuia făcută distincţia între templul din Ierusalim şi cel din Mecca.

92. *Ibid.*, 194—195.

93. Tc. *Selâm aleyküm ! — Aleyküm es-selâm !*

94. *Noe* (ar. *Nūḥ*), dreptul biblic (care a salvat de potop neamul omenesc şi animalele uscatului îmbarcînd cîte o pereche pe arca sa), a intrat în tradiţia islamică prin *Coran* şi legende ulterioare, ca şi fiii săi *Sām*, *Hām* şi *Yāfith*. Un alt fiu, *Kana'ān* ar fi dispărut înecat de potop (Bernhard Heller, *EI*, III, 1013—1014).

95. Pronunţie turcă populară a ar. *taṣbīh*, infinitivul II al verbului cu rădăcina *s-b-h*, = „a pronunţa formula *ṣubḥān Allah*" („Laudă lui Allah!"), foarte frecventă în *Coran* (Fr. Buhl, *EI*, IV, 515—516 şi 719).

96. Formula *Lâ ilâhe illâ Allahu* [*ve*] *Muhammed resulu'llahi* < ar. *lā ilāha illā'lāh wa Muḥammād rasulu'llāhi* este mărturisirea credinţei musulmane *(shahāda)*, prima dintre cele cinci condiţii fundamentale ale apartenenţei la islam (B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 268, şi A.J. Wensinck, *ibid.*, 719, s.v.: *Tashahhud*).

97. Forma turcă *(Sır kâtibi)* a titlului ar. de *Kātib al-sirr*, secretar-şef sau particular (F. Krenkov, *EI*, II, 868). Acesta ar fi copiat „mama cărţii" *(Umm al-kitāb)* sau „originalul ceresc" al *Coranului* revelat lui Mahomed.

98. Pronunţia turcă *(Levh-i mahfûz)* a ar. *Lawḥ maḥfūz* = „tabla bine păzită", care cuprinde, după tradiţie şi exegeza coranică, „originalul ceresc" al *Coranului* (v. sura LXXXV, 22).

99. Sensul termenului grecesc este de „chiup" sau „poloboc". Vadra, unitate de capacitate folosită şi în ţările româneşti, avea 12,289 l. sau 10 ocale (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 171—180).

100. Acest pasaj întăreşte aprecierea autorului (v. Cartea a IV-a, cap. 2, p. 87 şi nota 348) că teologia musulmană este mai degrabă apofatică (negativă) decît afirmativă. Incognoscibilă în esenţa ei, divinităţii nu i se potrivesc atributele lumii corporale. Ea poate fi cunoscută

numai prin acţiunea sa în lume („mîna autotputerniciei sale"), aşa cum în doctrina palamită pot fi cunoscute energiile (necreate), dar nu esenţa divinităţii.

101. V. nota 96.

102. Alt exemplu de citare din memorie a *Coranului*. Reamintim că D. Cantemir parafrazează adesea textele citate sau le adaugă comentarii proprii.

103. În tradiţia musulmană intervenţiile succesive pentru scăderea numărului rugăciunilor zilnice de la cinzeci la cinci sînt sugerate lui Mahomed nu de Hristos, ci de Moise *(Mūsā)*. De asemenea, numărul iniţial este coborît îndată nu la patruzeci, ci la douăzeci şi cinci (v. pentru alte detalii A.J. Wensinck, *EI*, IV, 101, s.v. *Ṣalāt*).

104. Scutirea de rugăciunile zilnice a bolnavilor este corect relatată; aceste rugăciuni trebuiau completate, totuşi, îndată după însănătoşire (*EI*, IV, 101—102).

105. Cantemir combină sensul tc. *budala*= „prost, imbecil" cu ar. *budalā'* (sing. *badil*), prin care, în ierarhia hagiografică sufită, se înţelege a cincea categorie de „sfinţi necunoscuţi", prin mijlocirea cărora se obţine ploaia la vreme, biruinţa în războaie etc. (I. Goldziher, *EI*, I, 68—69, s.v. *Abdāl*). Astfel creează el cuvîntul hibrid *budallah* = „nebunii pentru Dumnezeu", care amintesc de „nebunii pentru Hristos" (rus. юродивы), categorie de mistici din creştinismul medieval.

106. V. mai departe, Cartea a III-a, partea a II-a, art. 3 a .71—72.

107. Forma turcă *(Şam-i şerif)* a numelui marii moschei a umaiazilor din Damasc *(al-Sha'm al-Sharif* sau *Djāmi' al-Umawi)*, care însă n-a fost construită de Mu'āwiya („Amavia, califul sarazin"!), primul calif umaiad (m. 680), ci abia în 708, de către al-Walīd ibn 'Abd al-Mālik, al şaselea calif (705—715), prin transformarea unei vechi biserici a Sf. Ioan Botezătorul, datînd din sec. al III-lea şi desăvîrşită de împăratul Theodosie (379—395). În timpul lui Cantemir, moscheea (distrusă de foc în 1893, discutabil restaurată) era, prin decoraţia ei elegantă, somptuoasă, considerată drept una din minunile lumii (A. J. Wensinck, *EI*, III, 433). Despre coborîrea din cer la Mecca v. şi *Incrementa atque decrementa*, c. III, cap. III, n. *gg*.

108. V., mai departe, Cartea a V-a, cap. 6, p. 186 şi urm.

109. Forma turcă *(sabah namazı)* a denumirii rugăciunii de dimineaţă *ṣalāt al-fadjr* prescrisă de *Coran*, XI, 116.

110. Repetarea erorii semnalată în nota 87.

111. Marea moschee din Mecca *(al-masdjid al-ḥarām)*. Construcţia acestui lăcaş, începută încă în anul 8 al Hegirei prin grija lui Mahomed, a continuat pînă în anii 1572—1577, cînd sultanul Selim al II-lea i-a adus însemnate îmbunătăţiri şi i-a reconstruit acoperişul (A.J. Wensinck, *EI*, III, 442—443, s.v.).

112. V., mai sus, nota 61.

113. Acest text nu există în *Coran* (v. într-un sens apropiat VI, 10 şi IX, 29, singurele locuri în care se vorbeşte despre *djihād*, războiul sfînt, sau răspîndirea islamului cu sabia; cf. D.B. Macdonald, *EI*, I, 1072—1073, s.v.).

114. De la strămutarea lui Mahomed la Medina şi pînă la moartea sa au trecut *zece*, nu nouă ani (Fr. Buhl, *EI*, III, 701—702). Cf. şi notele 81 şi 139.

115. Din nou referire la cartea *Muhammediye*, v. nota 53.

116. Abū Djahl = „Părintele neştiinţei", poreclă dată de Mahomed (datorită ostilităţii faţă de islam şi stăruinţei în păgînism) lui Abu'l Hakām 'Amr ibn Hishām ibn al-Mughīra (Fr. Buhl, *EI*, I, 85).

117. V., mai sus, nota 79.

118. Calcul inexact: anul 1719 corespunde cu anul Hegirei 1131/1132 (v. Mihail Guboglu, *Tabele sincronice. Datele Hegirei şi datele erei noastre. Cu o introducere în cronologia musulmană*, Bucureşti, 1955, p. 227).

119. Forma turcă *(Medine-i münevvere)* a denumirii arabe *al-Madīna al-munawwara*.

120. V. nota 76.

121. *Basmala*, sau *tasmiya*, formulă de invocare a lui Allah la începutul oricărei acţiuni, în introducerea fiecărei sure din *Coran* sau a cărţilor. Forma arabă corectă (coruptă în pro-

nunțarea turcă) este: *Bi'smi'llāhi' l-raḥmāni'l-raḥīmi* = „În numele lui Dumnezeu cel îndurător, cel milostiv".

122. V., mai sus, nota 96.

123. *Fuḳahā*, (tc. *fukahâ*), cărturari interpreți ai legii în orice probleme ale vieții religioase, politice, juridice sau familiale, care formează împreună obiectul științei *fiḳh* = „jurisprudența" (I. Goldziher, *EI*, II, 106—111).

124. Un asemenea pasaj nu există în *Coran*. Unii exegeți au raportat la Abū Djahl pasajele din *Coran*, XVII, 62; XLIV, 43 și XCVI, 6, în care acesta nu este numit.

125. În text совокупление, probabil în sensul de „întregire, împlinire" (luna plină).

126. Despărțirea lunii în două este una din „minunile" cele mai cunoscute ale lui Mahomed, repetată de biografiile tradiționale, menționată și de autori europeni, ca B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris ,1697, s.v. *Camar*. Litoralul Hedjazului este despărțit printr-un lanț de munți înalți de platourile din interior. N-am putut identifica cei doi munți citați de Cantemir între culmile care înconjoară Mecca.

127. „Miracolele" *(mu'djiza)* atribuite Profetului variază după diferitele relațiuni. Unele (frîngerea lunii, lupul vorbind, dintele căzut) sînt povestite și de L. Marracci, în *Prodromus ad Refutationem Alcorani*, pars secunda, p. 17, 32, și în *Refutatio Alcorani* ad suram 3, p. 121 și 131, după Georgius Almacinus, *Historia arabica* I (trei dinți i-ar fi căzut în bătălia de la Oḥod).

128. Nici o indicație în izvoarele noastre despre Zozai și despre taurul lui.

129. V., mai jos, Cartea a VI-a, cap. 36, p. 355.

130. *Coranul* îngăduie căsătoria cu captive. Interdicția la care se referă Cantemir privește numai femeile idolatre (cf. textul citat) și numai înainte de convertirea lor.

131. *Fāṭima*, fiica lui Mahomed din prima căsătorie, soția lui 'Alī. Indecențele atribuite atît lui Mahomed cît și fiicei sale (relatate și de alți autori) provin din afabulații populare preluate de polemica antiislamică.

132. Versurile lui Iuvenal sînt îndreptate contra Mesalinei: *et lassata viris necdum satiata recessit* (v. și p. 513 din ediția Minerva, 1977).

133. Tc. *Allah aşkına*.

134. Mahomed a avut următoarele soții: *Khadīdja* (v. nota 64); *Sawda bint Zam'a* (V. Vacca, *EI*, IV, 193—194); *'A'isha bint Abū Bakr*, soția preferată (M. Seligsohn, *EI*, I, 220—221); *Ḥafṣa bint 'Omar* (H. Lammens, *EI*, II, 229); *Zainab bint Khuzayma* (V. Vacca, *EI*, IV, 1267); *Zainab bint Djaḥsh (ibid.); Umm Salīma* (D. S. Margoliouth, *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. XVII, p. 410); *Djuwayrīya (ibid.); Umm Ḥabiba Ramla bint Abū Ṣufyān* (Fr. Buhl, *EI*, 110); *Maimūna*, ultima soție *(idem, EI*, III, 153*)*. Numărul soțiilor variază după biografi; astfel, L. Marracci, *Vita et gestis..., loc. cit.*, îi atribuie douăzeci și una de soții și patru concubine.

135. Concubinele lui Mahomed au fost: *Ṣafiya bint Huyaiy* (V. Vacca, *EI*, IV, 59—60), *Rayhāna bint Zaid al-Naḍarīya (idem, EI*, II, 1194*)* și *Mārīya Copta* (Fr. Buhl, *EI*, III, 311—312). În relatarea lui Cantemir rolurile sînt inversate: nu Mārīya i-a reproșat Profetului dragostea cu o sclavă, ci Ḥafṣa și 'A'isha s-au plîns că sînt neglijate în favoarea unei concubine (Fr. Buhl, *EI*, III, 311—312, s.v.). Același detaliu (e prins cu sclava, promite că o va părăsi, apoi devine sperjur) la L. Marracci, *Refutatio...*, XLVIII, p. 663.

136. Mahomed n-a murit otrăvit, ci de „febra Medinei", boală curentă pe vremea sa.

137. V. nota 68. Corect: *Abū Ṭālib*.

138. Este vorba de al-'Abbās b. 'Abd al-Muṭṭalib, unchiul lui Mahomed, negustor din Mecca (m. 652—653), începătorul dinastiei abbasizilor (Fr. Buhl, *EI*, I, 9—10).

139. Data strămutării la Medina *(Hegira)* este 15 iulie 622, iar a morții lui Mahomed 8 iunie 632(13 rabī' I, h. 11). Așadar, al zecelea an de la Hegiră aproape se încheia. V. și nota 114.

140. V. mai departe, Cartea a V-a, cap. 6, p. 186 și urm.

141. Tătară: *Mal kop algan djok* = „Bogăție multă, [dar] nimeni care s-o ia".

142. V. mai sus, p. 26. De menţionat că Mahomed a fost rănit în lupta cu meccanii de la Oḥod, în h. 3 (Fr. Buhl, *EI*, III, 1038). Forma corectă a denumirii „mantia sfîntă" este *hırka-i şerif*. Cf. şi *Incrementa atque decrementa*, III, 3, *nn*.

143. *Ramaḍān*, numele celei de-a noua luni a calendarului musulman şi a postului anual (v. mai departe, Cartea a V-a, cap. 5, p. 180).

144. Livra (lat. *libra*) = „funtul" (lat. *pondus*), echivalent, după ţară cu 450—550 g.

145. Tc. *sahtiyan* = „marochin".

145a. Tc. *hınta*.

146. *'Allam*, steag (ar.); Mahomed avea un steag propriu de culoare neagră numit *'uḳāb*, adoptat ulterior de abbasizi. Steagul umaiazilor era alb, al alizilor verde. Ele erau folosite nu numai la război, dar şi în unele ceremonii religioase. — *Sancak-ı şerif* = steagul nobil (tc.) sau steagul Profetului, păstrat la Constantinopol. Lung de 4 m, are în vîrf un glob de argint în care se păstrează un *Coran* scris, după tradiţie, de califul 'Othmān. El este înfăşurat în 40 de bucăţi de tafta cuprinzînd alte relicve islamice (un alt *Coran* scris de 'Omar şi o cheie de argint a oraşului Mecca), iar totul în mătase verde. A fost adus din Egipt după cucerirea acestei ţări de sultanul Selim I în 1517 (*EI*, I, 252; Cl. Huart, *ibid.*, IV, 156).

147. Acest capitol urma să figureze în lucrarea *Despre guvernarea otomană*, care fie n-a fost scrisă, fie s-a pierdut.

148. Referinţă, ca şi mai sus, la cartea despre guvernarea otomană.

149. Două exemplate din *Coran* sînt păstrate în faldurile „steagului sfînt" v. (nota 146), dar nici unul scris de Abū Bakr.

150. Informaţie exactă: „steagul sfînt" n-a fost luat de Ioan Sobieski la 12 octombrie 1683, cînd a salvat Viena asediată de turci; Kara Mustafa Paşa (mare vizir de tristă memorie, 1676—1683, decapitat la Belgrad din porunca sultanului Mehmed al IV-lea) reuşise să salveze stindardul refugiidu-se la Esztergom (Strigoniu), în Ungaria. V. *Incrementa atque decrementa...*, IV, 1,78.

151. V. nota 73.

152. *Amir* = „emir, şef, căpitan", înalt titlu în ierarhia musulmană. Existau: *amīr ākhōr* sau mare comis, *amīr dād* sau ministru al justiţiei şi *amīr al-ḥadjdj*, şef al caravanei de pelerini la Mecca. Acest titlu a fost purtat mai întîi de Abū Bakr, de unde afirmaţia că asemenea emiri sînt urmaşi ai Profetului (*EI*, I, 334).

153. *Shaykh* (ar.) = „bătrîn, venerabil, bărbat de peste 50 de ani" (titlu purtat de şefii de triburi şi de unii mari dregători). Traducerea „preferaţi" nu este exactă (A. Cour, *EI*, IV, 284—285).

154. Tc. *ciğer yeri peygamber*. Cf. şi nota 73.

155. V. notele 63, 68, 69 şi G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077—1078.

156. Ar. *sharī'a*, tc. *şeri'at*, legea canonică musulmană, ansamblul poruncilor lui Dumnezeu, „calea cea dreaptă". Cp. *Coran*, XLII, 11,; XLV, 17 etc. Ea cuprinde dreptul de succesiune, dreptul penal, prescripţiile divine privind acţiunile permise şi interzise (J. Schacht, *EI*, IV, 331—336).

157. V. Cartea a II-a cap. 1, p. 37 şi urm.

158. Curioasă inadvertenţă: Ali n-a fost asasinat de Abū Bakr (care murise în 634), ci de 'Abd al Raḥmān b. Muldjam al-Ṣārimī, la 24 ianuarie 661, ca răzbunare pentru rubedeniile ucise în bătălia de la Nahrawān, din anul 658, între alizi şi kharidjiţi. — *Djāmi'* (mai exact *al-masdjid al-djāmi'*, tc. *cami*) înseamnă moschee mare, în care credincioşii se adună pentru slujba de vineri (*EI*, I., 1040).

159. V. Cartea a V-a, cap. 19, p. 316: *Despre ereziile religiei muhammedane în general.*

160. *Dhu'l-Faḳār* (ar.) sabia lui Mahomed, pe care acesta a luat-o de la un necredincios în bătălia de la Badr (624). Armă cu două tăişuri, după unii autori cu două vîrfuri, era vestită pentru calităţile ei deosebite. De la Mahomed a trecut la 'Ali, apoi în posesia califilor abbasizi (E. Mittwoch, *EI*, I, 985).

161. Este vorba despre bătălia dintre arabi și bizantini de la Yarmuk (636), care a permis celor dintîi cucerirea Siriei.

162. *Basra* (Bassora), oraș comercial în Irak, la 420 km sud-est de Bagdad, pe Shatt al-'Arab (estuarul format la confluența fluviilor Tigru și Eufrat), întemeiat în anii 637 sau 638 din ordinul califului 'Omar. Anterior fusese aci o fortăreață bizantină, cucerită de arabi în 634.

163. *Edessa* (azi Urfa), oraș străvechi în Turcia de azi, întemeiat pe o așezare mai veche de Seleukos I în epoca elenistică, fost sub dominație partă, romană, bizantină, persană, cucerit de arabi în 641.

164. *Dara (Daras)*, cetate pe frontiera bizantino-persană, cucerită de arabi o dată cu Edessa.

165. *Ierusalimul (al-Kuds)* a fost cucerit de arabi în 637 sau 638, cînd generalul Abū 'Ubayda l-a chemat pe 'Omar să ia în stăpînire orașul, pe care locuitorii nu voiau să-l predea decît califului (Fr. Buhl, *EI*, II, 1161).

166. „Templul muhammedan" este *al-Masdjid al-aksa*, marea moschee clădită pe ruinele templului din Ierusalim. Este „lăcașul cel mai îndepărtat" amintit în *Coran*, XVII, 1. Pe stînca sacră unde fusese cîndva templul lui Solomon, califul 'Omar a clădit mai întîi un lăcaș de rugăciune (moscheea lui 'Omar). Înconjurată de o amplă tradiție legendară mult îmbogățită de musulmani, stînca a devenit, sub 'Abd al-Malik ibn Marwān, centru de pelerinaj prin clădirea „Domului stîncii" *(Kubbat al Sakhra)*, în anii 688—691 (A. J. Wensinck, *EI*, III, 442; J. Walker, *EI*, II, 1152—1155).

167. 'Omar a fost ucis, din răzbunare, de Abū Lu'lu'a, sclavul lui al-Mughīra ibn Shu'ba, guvernator al Basrei. După unii exegeți, asasinul a fost doar instrumentul rivalilor politici ai lui 'Omar (G. Levi della Villa, *EI*, III, 1052). Informațiile lui Cantemir se cuvin deci modificate astfel: sclavul nu era al lui și nu ucisese instigat de persani. Istoricul citat *(Zakuti)* este, foarte probabil, evreul portughez Abraham Zacutus Lusitanus (m. 1642, v. *Jewish Encyclopaedia*, s.v.), cunoscut de autorii arabi drept Zākūtūlū Tișanu (informație comunicată de colegul Ion Matei). Cantemir își luase însă referința de la Calvisius, care mai citează pe Zakutius în *Opus chronologicum*, ed. 1685, p. 663.

168. *'Othmān*, al treilea calif (h. 23—35 = 644—655). În timpul lui islamul a anexat regiuni întinse ale Imperiului Sasanid, în Armenia, Africa de Nord, Nubia și Asia Mică. Cîrmuirea lui autoritară și arbitrară i-a adus pieirea (asasinat în iunie 656). Moartea lui 'Othmān a inaugurat o perioadă de conflicte interne, care au dus la schisma islamului între șiiți (partizani ai lui 'Ali) și sunniți. — *Mu'āwiya* a fost primul calif umaiad. Bun strateg, el a contribuit în timpul lui 'Othmān la cuceririle arabe. În ce privește „cetatea" cucerită (Constantia), Cantemir face o confuzie: dacă este vorba de Constantina din Algeria, acest oraș nu a fost cucerit decît spre sfîrșitul sec. al VII-lea; mai probabil, Cantemir s-a referit la Cezareea, oraș ocupat de Mu'āwiya (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077—1080; H. Lammens, *ibid.*, 659—663).

169. V. nota 73 și I. Goldziher, *EI*, I, 484—485, cu amplă bibliografie privind pe primii patru califi.

170. Tc. *ocak* = „vatră, cămin".

171. Tc. *hüccet*.

172. V. nota 153. Șeicul cu cel mai înalt titlu, suprem pontif al islamului, era de fapt muftiul din Constantinopol, *shaykh al-Islām*. Cantemir se referă probabil la demnitatea de *sharif* al Meccăi, guvernator al orașului începînd din 960 (instituirea șarifatului), care se bucura, în calitate de descendent al familiei Profetului și de paznic al „locurilor sfinte" ale islamului, de un respect deosebit (C. von Arendonk, *EI*, IV, 336—341).

173. Tc. *tehniye*.

174. *Kapucı başı*, demnitate otomană, șef al străjilor seraiului sultanului, în număr de 50 pentru fiecare poartă. Erau deopotrivă folosiți pentru trimiterea de mesaje sau invitații persoanelor notabile din țară sau din străinătate (Fr. Babinger, *EI*, II, 769).

175. Tc. *hil'at*, veșmînt descris pe larg în *Incrementa atque decrementa*, III, 3, *ii*: „Haină colorată, împodobită cu o bandă de aur sau argint pe margini, pe care împăratul o dă vizirilor, pașilor sau altor persoane însemnate ca semn de cinstire sau pentru a le răsplăti vreun serviciu neobișnuit, sau chiar pentru vreo veste bună. Sînt trei feluri de *halat* [. . .]; în mod obișnuit este numit *caftan*".

176. Mustafa al II-lea (6 februarie 1695—21 august 1703), al douăzeci şi doilea sultan otoman. Cantemir descrie domnia acestuia în *Incrementa*..., IV, 4.

177. Tc. *şeyh efendi;* pers. *pādishāh* sau tc. *padişah-i âl-i osman*, titlu al sultanilor, începînd de la sfîrşitul sec. al XV-lea (Fr. Babinger, *EI*, III 1086); tc. *vekil-i şerîat-i Muhammedî.*

178. V. nota 152.

179. *Al-Ḳor'ān*, cartea sacră a musulmanilor (= „citire, recitare, declamare"). Unii autori — urmaţi şi de Cantemir — pronunţau *Ḳur'ān*. După credinţa mahomedană, această carte este doar copia unui arhetip păstrat în cer. Ea are 114 capitole sau surate, redactate fie la Mecca, fie la Medina. *Coranul* însuşi, după tradiţia islamică, reprezintă o confirmare a *Torei* şi a *Evangheliilor*, considerate deopotrivă drept cărţi revelate; iată de ce atît evreii, cît şi creştinii sînt consideraţi drept „oameni ai Cărţii" *(ah al-kitāb)*. V. Fr. Buhl, *EI*, II, 1124—1139, s.v.

180. *Furḳān* = „distincţie", „separare", „revelare", „mîntuire". Cf. *Coran*, XXV, 1; acest termen se referă la cartea sacră, de aceea pentru exegeţi el este sinonim cu *Coranul* însuşi (A. J. Wensinck, *EI*, II, 127).

181. Nici un pasaj din *Coran*, XVI, din care citează îndată autorul nu a fost menţionat mai înainte.

182. Forma turcă *(Kelâmullah)* a expresiei arabe *Kalām Allāh* = „Cuvîntul lui Dumnezeu", sinonim cu *Coranul*, sinonimie întemeiată pe cap. VII, 141 şi XLVIII, 15 ale Cărţii (v. pentru detalii D. B. Macdonald, *EI*, II, 712—717).

183. Cuvîntul *Ḳor'ān* scris cu semnul hamza poate fi sau „un infinitiv avînd sensul de participiu pasiv, sau un adjectiv calificativ derivat de la *ḳara'a* = a aduna "(Fr. Buhl, *EI*, II, 1124). De aici sensul de „carte a adunării, a comunităţii", la care se referă Cantemir. Dar *ḳara'a* înseamnă şi „a citi, a recita" (Allah îşi începea revelaţiile prin porunca: *ḳur'* = „citeşte!").

184. V. nota 67.

185. *Isa Mesih*, pronunţare turcă a lui *'Īsā Masīḥ*, forma arabă din *Coran* a numelui lui Iisus Mesia (II, 136; IV, 45 etc.). Expresia „Iisus fiul Mariei" apare în carte de treisprezece ori. Trei surate (III, V şi XIX) se referă în mod special la tradiţia creştină. Iisus apare în *Coran* drept un profet deosebit, ultimul înainte de venirea lui Mahomed. Textele referitoare la Iisus sînt influenţe ale *Evangheliilor* canonice, dar şi ale unor apocrife ca aceea a lui Toma (D. B. Macdonald, *EI*, II, 558—560 şi nota 67).

186. *Zubur* înseamnă în *Coran* (XXVI, 196; III, 181 etc.) „scrieri revelate" şi „cărţi cereşti" în general. La singular cuvîntul este folosit de Mahomed pentru a desemna *Psaltirea* lui David (IV, 161; XVII, 57; XXI, 105). Cartea pare să fi fost cunoscută de scriitorii arabi încă înainte de Mahomed (J. Horovitz, *EI*, IV, 1250—1251).

187. V. Cartea I, cap. 2, p. 6.

188. V. Cartea a IV-a, cap. 14, p. 133 şi urm.

189. Afirmaţia lui Cantemir (v. şi mai sus, paragraful *Psaltirea*) este prea categorică şi chiar ea generează contradicţia semnalată îndată (nestatornicia lui Mahomed, care acceptă totuşi că şi nemahomedanii se pot mîntui). În realitate, recunoscînd caracterul sacru al *Torei* şi al *Evangheliilor* şi manifestînd simpatie pentru „oamenii Cărţii", Mahomed nu putea aboli „rînduielile şi legile acelora".

190. Interpreţi moderni ai *Coranului* afirmă chiar că islamul a acceptat o serie de dogme creştine. V., în acest sens, Émile Dermenghem, *La vie de Mahomet*, Paris, 1929, p. 124 şi urm.

191. Cum arată îndată autorul, aceste intervale corespund cu anii dintre „chemarea" lui Mahomed şi sfîrşitul vieţii lui. În ce priveşte redactarea *Coranului* (fixarea în scris a cuprinsului său — transmis pe cale orală — din ordinul califului 'Othmān), ea a durat tot 23 de ani (de la moartea lui Mahomed, 632, pînă la aceea a lui 'Othmān, 655).

192. Tc. *hadis-i şerif* < ar. *ḥadīth sharīf*, tradiţia privind actele sau spusele Profetului şi, în general, orice comunicare religioasă sau profană. Aceste elemente ale tradiţiei doctrinare islamice au fost culese îndată după moartea lui Mahomed şi clasate în culegeri tematice intitulate *muşannaf*, adică redactare (Th. W. Juynboll, *EI*, II, 201—206). Cantemir explică acest cuvînt şi în *Incrementa atque decrementa*..., c. III, 2, n. 20.

193. Tc. *ayat-i kerime* < ar. *āya*, pl. *āyāt* = „semne miraculoase", versete ale *Coranului*.

194. Autorul tratează probleme care au pasionat timp de secole pe exegeţii *Coranului*, pe filologi sau specialişti în doctrina islamică. Despre imperfecţiunile cărţii, v. Fr. Buhl, *EI*, II, 1134. Aceste imperfecţiuni se datorează neglijenţei copiştilor, rezistenţei celor ce ştiau

Coranul pe de rost şi n-au vrut să se corecteze potrivit textului stabilit de 'Othmān, dificultăţilor scrierii arabe, care nu are deloc vocale scurte şi numai cîteva vocale lungi.

195. Despre numărul cuvintelor (12000 sau numai 3000) nu se face în *Coran* nici o menţiune. Autorul are însă dreptate citînd opiniile după care la textul *Coranului* pot fi adăugate şi cuvinte din tradiţie *(ḥadīth)*; unele hadisuri *(ḳudsi*, sau *ilāhi)* se bucură de acelaşi respect ca şi cuvintele cărţii înseşi.

196. Nici această declaraţie a Profetului nu figurează în *Coran*.

197. Ambele afirmaţii (limba *Coranului* nu poate fi vorbită; nici un verset sau cuvînt nu poate fi înţeles perfect) sînt exagerate. Autorul însuşi recunoaşte că apelul la exegeţi se face doar pentru pasajele obscure.

198. De remarcat că titlul capitolului nu are nici un raport cu textul. Despre cartea *Muhammediye* autorul tratase mai înainte (v. nota 53).

199. Relatarea acestui concurs al cugetării şi talentului literar asemănător faimoaselor întreceri din antichitatea greacă de la Olympia, la care autorul se şi referă în continuare, asociază mai multe elemente: în perioada preislamică aparatul cultului păgîn comporta nişte stîlpi de piatră, locuri sacre ale căror funcţiuni nu sînt bine cunoscute, dar a căror lapidare de către pelerini a intrat în ritualul hagialîcului la Mecca (*EI*, I, 231 şi Fr. Buhl, *ibid.*, 1041). Rolul lor „în biografia Profetului şi în istoria originii islamului este mai bine cunoscut. Acolo [este vorba de stîlpul de la Akaba] a avut Mahomed întîlnirile sale secrete cu cîţiva medinezi după ce doctrina sa eşuase la Mecca. Şase persoane au îmbrăţişat mai întîi islamul, apoi alţi doisprezece i-au adus omagiu, fără însă ca prin aceasta să se angajeze să-l protejeze efectiv pe Profet. Biografii numesc aceasta «omagiul femeilor» *(baiʻat al-nisā')* sau «prima Akaba», pentru a o deosebi de «a doua Akaba» din anul următor, cînd 70 de medinezi au jurat să-l apere pe Mahomed, la nevoie şi cu sabia *(baiʻat al-ḥarb)*. Ulterior a fost înălţată o moschee în vecinătatea coloanei de piatră menţionate mai sus, numită «Moscheea omagiului», în amintirea evenimentului mondial care avusese loc acolo" (*EI*, I, 231). Pe de altă parte, se cuvine menţionat că termenul *'arūḍ*, „coloana" unei poezii (ultimul picior al primului emistih, aşadar mijlocul, miezul versului), înseamnă, în sens propriu, stîlpul central al cortului (Weil, în *EI*, I, 469). Să reţinem, de asemenea, observaţia lui A. S. Tritton (*EI*, IV, 388) că „locuitorii Medinei treceau drept cei mai buni dintre aceşti poeţi [orăşeni, *n.n.*]. Evreii şi creştinii erau poeţi şi, adesea, versurile lor nu se pot deosebi de acelea ale păgînilor. Reşedinţele micilor principi arabi — în special Ḥīra — erau centre de activitate poetică. Acolo veneau beduinii dornici să tragă ceva folos de la patronii literaturii. Ei se întîlneau de asemenea la numeroase bîlciuri unde aveau loc concursuri între poeţii rivali". Aceste detalii ne apropie de relatarea lui Cantemir, al cărei izvor (vag indicat prin „o carte a istoriilor adunate în zilele lui Muhammed" care circula la turci) rămîne de identificat.

200. Tc. *nazire* = „imitaţie, pastişă".

201. Tc. *pîr* < pers. *pîr* = „bătrîn", în ierarhia sufită un fel de duhovnic, îndrumător spiritual care avea dreptul să introducă în această tagmă mistică un *murīd* (novice). Folosirea acestui termen pentru o instituţie preislamică este, fireşte, anacronică.

202. Tc. *sure* < ar. *sūra*. Evident, Mahomed nu putea atîrna pe stîlp primele două sure ale *Coranului*, deoarece prima sură este o alcătuire postumă Profetului, scrisă pentru a servi drept introducere cărţii, iar ordinea capitolelor în forma actuală a fost stabilită abia în versiunea califului 'Othmān.

203. Tc. *nazm* < ar. *nadhm*. Mahomed şi-a provocat în repetate rînduri adversarii să creeze sure asemănătoare celor din *Coran* (II, 21; X, 39; XI, 16), dar aceştia nu au reuşit; *Coranul* reprezintă „o nouă formă literară care n-a putut dobîndi decît o influenţă indirectă asupra dezvoltării literare ulterioare, pentru că ea a apărut cu pretenţia de a avea o origine divină şi astfel excludea orice încercare publică de imitaţie" (C. Brockelmann, *EI*, I, 411).

204. Tc. *neshî* < ar. *naskhi*, caligrafie arabă folosită în Imperiul Otoman pentru scrierea cărţilor religioase şi literare. Pentru acest fel de scriere, îndeosebi în cultura otomană, v. M. Guboglu, *Paleografia şi diplomatica turco-osmană. Studiu şi album*, Bucureşti, 1958, p. 28.

205. Tc. *talik* < pers. *ta'liḳ*, caligrafie arabă în care rîndurile sînt înclinate dinspre dreapta-sus spre stînga-jos, sub influenţa vechii scrieri naţionale persane *pehlevi*. De aci afirmaţia autorului că 'Alī ar fi transcris un *Coran* în scriere *talik* (care s-a impus, de fapt, abia din secolul al XIII-lea şi în special pentru cărţi de versuri). Este însă adevărat că manuscrisele *Coranului* (în arabă cu traducere persană interlineară) erau copiate în caligrafie *talik* (B. Moritz, *EI*, I, 398—399. V. şi M. Guboglu, *ibid.*).

206. V. Cartea a VI-a, cap. 19, p. 316 și urm.

207. Tc. *hayır üș-șerr min Allah* < ar. *khayr wa sharr min Allāh.*

208. V. Cartea a IV-a, cap. 5, p. 97 și urm.

209. V. Cartea a IV-a, cap. 14, p. 133 și urm. Referire la *Adam Quadmon.*

210. Rezumatul învățăturii *Coranului* expus în acest capitol este, în liniile sale mari exact. Expunerile moderne, introducerile la traducerile *Coranului* sau în doctrina islamului sînt întru totul asemănătoare. Cf. *Studiul introductiv*, p. XXI—XXIII.

211. Teza că *Evangheliile* ar fi fost intenționat corupte de creștini pentru a înlătura pasajele care anunțau venirea lui Mahomed a făcut parte din arsenalul apologetic musulman clasic. Deși ideile creștine au pătruns în numeroase locuri din *Coran*, ca și în tradiția doctrinară islamică, învățații musulmani au dat *Noului Testament* interpretări proprii, uneori false. *Evangheliile* sînt totuși considerate de mahomedani drept cărți sacre și se bucurau de respect în special în rîndurile poporului turc (B. Carra de Vaux, *EI*, II, 534—536;L. Marracci, *Prodromus ad Refutationem Alcorani*, pars prima, p. 6 și urm.).

212. Citat inexistent în Platon, luat probabil dintr-o sursă secundară necritică.

213. Ne aflăm din nou în fața izvorului intermediar care atribuie enormități lui Porphyrius (v. nota 47). Fragmentele reunite de Harnack nu cuprind, firește, asemenea aprecieri, greu de acceptat cu atît mai mult cu cît „acreala lui Porphyrius se înăsprește cînd vorbește de Sf. Pavel" (P. de Labriolle, *La réaction païenne*, p. 256, 258; dar despre „grosolănia" creștinismului, βάρβαρον τόλμημα, o „încercare barbară" de a înlătura civilizația, *ibid.*, p. 287).

214. Biografia lui Mahomed în versiunea ei legendară cuprinde două întîlniri ale Profetului cu călugări creștini: 1. La doisprezece ani, cînd însoțea pe unchiul său Abū Ṭālib la Barsa, întîlnirea cu Sergius Baḥīrā (<aram. *beḥīrā* = „alesul"), care recunoaște în el pe viitorul profet; 2. La douăzeci și patru de ani, în Siria, întîlnirea cu un călugăr Nestor, care de asemenea îl recunoaște drept trimis al lui Dumnezeu. Aceste legende, care dezvoltă faptul desigur real al contactelor lui Mahomed cu cercuri nestoriene, sînt relatate atît de autori arabi, cît și de cronicari bizantini ca Theophanes sau Sphrantzes (cf. și nota 62). V. date ample la A. J. Wensinck, *EI*, I, 589. Autori ca Ludovico Marracci, *De Alcorano*, III, p. 35, credeau că „*monachum quemdam, Sergium nomine, Alcoranum scripsisse, vel in illo scribendo Mahumetum adiuvisse. Sed quis fuerit iste Sergius, non omnes conveniunt*". Cf. același *Prodromi ad refutationem Alcorani*, pars prima, p. 42—43.

215. *Mapira* pare să fie o lectură greșită pentru *Baḥīrā* (v. nota precedentă și L. Marracci, *op. cit.*, p. 36—37); Salmān al-Fārisī *(Salman Persanul)*, personaj semilegendar, ar fi fost unul din primii „tovarăși" ai Profetului și reprezintă prototipul persanilor convertiți la islam. Sclav răscumpărat, a devenit adeptul lui Mahomed după o îndelungată căutare a adevărului (G. Levi della Vida, *EI*, IV, 120—121); *Abdullah din Persia* este negreșit ʻAbd Allāh b. Khāzim al-Sulamī, unul din tovarășii Profetului și guvernator al Khorasanului (M. Seligsohn, *EI*, I, 26); nu l-am identificat pe *Salom Iudeul.*

216. Referința exactă nu este la sura XCV *(Curmalul)*, ci la a VI-a *(Albinele)*; textul nu este corect citat, ci parafrazat, poate printr-un intermediar. *Coranul*, XVI, 103, sună: „Știu că ei spun: «Nu l-a învățat decît un muritor!», dar cel la care se gîndesc vorbește o limbă străină (ar. *ʻadjamī*), în timp ce aceasta este o arabă limpede". Cantemir (sau izvorul său) dă termenului arab *ʻadjamī* > tc. *acem* (= „ barbar, ignorant, ageamiu") sensul literal (= „persan").

217. *Abū Bakr*, socrul lui Mahomed (prin căsătoria Aișei), primul calif (v. nota 63). Relațiunea — fantezistă — privind geneza *Coranului* a fost construită pe un singur fapt real: Abū Bakr a pregătit prima redactare a cărții, după moartea Profetului. În ce privește raporturile reale dintre el și Mahomed, iată avizul unui specialist modern: „Abū Bakr nu reprezenta sub nici un raport idei și principii noi; el urma în mod absolut vederile lui Mahomed și persevera în tot ceea ce prietenul său poruncise sau indicase" (Fr. Buhl, *EI*, I, 83).

218. V. nota 192.

219. „După o informație a lui Ibn al-Athīr (ed. Tornberg, III, 86), cele patru redactări menționate mai sus au fost adoptate fiecare într-o regiune deosebită: aceea a lui Ubaiy la Damasc, a lui Miḳdād la Ḥoms, a lui Ibn Masʻūd la Kūfa și a lui al-Ashʻarī la Basra" (Fr. Buhl, *EI*, II, 1131).

220. V. Cartea a VI-a, cap. 19, p. 318 și urm.

221. Tc. *farz* < ar. *farḍ* = „prescripții riguros obligatorii, a căror nerespectare este pedepsită, a căror păzire este, dimpotrivă, răsplătită" (Th. W. Juynboll, *EI*, II, 65—66). Toate sen-

surile citate de Cantemir sînt luate din *Lexiconul* lui Meninski, p. 3499, s.v. *faerz: secare, incidere, in crenam aut foramen uti lignum igniarium quod zend dicitur; definire, sancire, imperare, necessario observandum; de Deo: dare definitum quid, per lege aut debito; pl.: incisura; pec. igniarii zend dicti qua parte extunditur ignis, et crena in cornu arcus, cui cornu inhaeret; item sanctio, statutum; quod impositum et imperatum est a Deo estque hoc necessariae observantiae; canon, stipendium, clypeus, sagitta non alata qualibus aleatores ludunt; praestantis dactyli genus, peculiare Arabiae felicis parti, quae Oman dicitur; debitum ex praecepto divino, aut lege omnino observanda sub peccato mortali, ad differentiam sünnet quae citra peccatum mortale, aut non observatur, q. nostrum consilium evangelicum.*

222. Tc. *sünnet* < ar. *sunnat* = „obicei, manieră de comportare, precept". Prin acest termen se înțelege mai ales „obiceiul lui Mahomed", obicei a cărui respectare înseamnă o „imitare" a Profetului (A. J. Wensinck, *EI*, II, 581—583). Sensurile provin din Meninski, *op. cit.*, p. 2682, s.v. *sünnet: natura, indoles, via, institutum, mos vivendi, lex; pec. exemplum dictorum factorumque Mahometis, quae sectatoribus ipsius a Corano secundaria lex est; et genus dactylorum Medinensium; forma, vel superficies, frons, vultus et tormentus; poena, lex et institutum Prophetae quasi (absque comparatione) consilium evanghelicum, praescriptum, regula et vulgo circumcisio.*

223. Tc. *farz değil, sünnettür.*

224. *François Mesgnien (Meninski)*, orientalist francez (1623—1698), interpret al guvernului polonez la Constantinopol, apoi al celui austriac, autorul dicționarului citat în text, operă fundamentală a lexicografiei turce, arabe și persane.

225. *Hrism*, hrismos < gr. χρισμός = „prorocie".

226. Titlu adăugat de noi după *Sumar.*

227. Tc. *Esrâr-ı cefr-i rümûz.* Cantemir se referă la Djafr, carte din tradiția esoterică șiită, cuprinzînd descrierea evoluției religioase și politice a lumii pînă la sfîrșitul acesteia. Ea ar fi fost o interpretare secretă a *Coranului* întocmită de însuși Ali, iar după alți autori o alcătuire a celui de-al șaselea imam, Dja'far ibn Muḥammed al Ṣādiḳ (m. în 168/784—785), scrisă pe o piele de ied sau miel înțărcat (djafr). Alte cărți asemănătoare ar fi fost *Djāmi'a* și *Masḥaf Fāṭima* (B. Macdonald, *EI*, I, 1022—1023). Pentru Ibn Khaldūn „astăzi această știință se numește *simiyā*, sau magia literală.... Este un subiect inepuizabil, care pune numeroase probleme [...]. Specialiștii nu sînt de acord asupra puterii magice a literelor [...]. Nu e o problemă științifică sau de domeniul raționamentului" *(Discours sur l'histoire universelle, al-Muqaddimat*, trad. Vincent Monteil, t. III, Beyrouth, 1968, p. 1103 și urm). Încercările noastre de a da de urma izvorului lui Cantemir s-au dovedit infructuoase. Este cert că el a avut în mînă un asemenea text, care, cum vom vedea, circula în Istanbulul timpului său.

228. *Ḥasan*, fiul mai mare al lui 'Alī și al Fatimei, nepotul iubit al lui Mohamed (n. H. 3/4, m. H. 49). Senzual, risipitor, puțin preocupat de răspunderile sale de calif de Bagdad, a renunțat contra unor avantaje la această demnitate. Moartea sa, datorită probabil exceselor, a fost pusă de scriitorii șiiți pe seama umaiazilor, pentru a face din Hasan un „martir". *Ḥusain*, fratele său (n. H. 4/5, m. 62/680), lipsit de personalitate, a pierit într-o luptă cu un detașament al califului umaiad Yazid, la Karbala, fiind de asemenea trecut în rîndul martirilor de către șiiți.

229. Tc. *hoca* < pers. *khwādja*, ar. *khawādja*, apelativ rezervat persoanelor laice — „domnul, jupînul", apoi „dascăl, preceptor, diac".

230. Aci în sens de „abdomen (inimă)", sediul sufletului și al minții în antropologia medievală.

231. Tc. *ibn-i Yakub*, numit mai departe *Akîb.*

232. Cuvîntul *ifani* (?) ne sugerează fie numele *'Affān* (califul 'Othmān ibn 'Affān), deci „fiii lui Othman", fie tc. *ihvan* < ar. *ikhwān* = „frații, prietenii, tovarășii". În ambele cazuri referința lui Cantemir ne trimite la secta șiită a ismailienilor sau septimamienilor *(sab'iya)*, care limita la șapte numărul imamilor vizibili (la cei mai vechi șiiți, imam = „calif", R. Strothmann, *EI*, II, 682). Secta își are obîrșia în actul lui Dja'far al Ṣādiḳ, al șaselea imam, care, c. 762, a deposedat de acest titlu pe fiul său Ismail, pentru păcatul beției. Deși Ismail a murit înaintea tatălui său, o parte din șiiți au vrut să vadă în el ultimul imam legitim, a cărui demnitate s-ar fi perpetuat apoi într-o serie de *imami ascunși*, pînă ce va apărea ultimul, un fel de Mesia (Mahdī) care va impune lumii concepțiile ismailiene. Această mișcare politică — ce se revendica nu numai de la Ismail, dar și de la alți frați ai lui, și căreia i s-a opus apoi secta duodecimamienilor (*ithnā*

'ashariya, devenită doctrină de stat în Persia), susţinînd o serie de doisprezece imami vizibili, pînă la Muḥammed al-Mahdī, care va reapărea la Judecata din urmă — a generat o doctrină ezoterică puternic influenţată de gnoza neoplatonică. În cazul septimamienilor, o ierarhie complicată de profeţi, „tăcuţi", „mărturii" (ḥudjdja) care desemnează pe imamul epocii — personaje în număr de şapte sau doisprezece, derivînd unii din alţii conform teoriei gnostice a emanaţiilor. Afilierea la această sectă este obiectul unei iniţieri influenţate de speculaţiile neoplatonice, misterele parse şi esoterismul creştin. Membrii unei ligi ultraşiite, probabil ismailiene, din sec. al X-lea, se numeau *ikhwān al-ṣafā'* = „fraţii puri "şi aveau o doctrină sincretistă (toate religiile au ca scop revenirea sufletelor la Dumnezeu, din care emană). Pentru tot ce precedă, a se vedea, în *EI*, articolele lui T. J. de Boer, II, 487—488; Cl. Huart, II, 599—600; R. Strothmann, II, 682—683; acelaşi, IV, 24—26.

233. Cei şapte califi (a căror „anunţare" de către cele şapte planete sugerează corespondenţa gnostică dintre microcosm şi macrocosm) sînt dintre cei paisprezece ai dinastiei umaiade, de la Mu'āwiya I (660—680), pînă la Marwān II (744—750); ceilalţi doisprezece (aceeaşi corespondenţă cu cele douăsprezece luni) sînt califi adbasizi, descendenţi din unchiul Profetului, începînd cu 'Abbās al Ṣaffāh (750—754); pe ultimul, Muḥammed, nu-l putem identifica în seria celor 37 de califi ai acestei dinastii. Cf. K. V. Zetterstéen, *EI*, I, 14—15. S-ar putea însă ca aci să fie o referinţă duodecimamiană precisă, după cum ne sugerează acest pasaj din Ibn Khaldūn: „Imamiţii extremişti, şi în special duodecimamienii [...], credcă al doisprezecelea imam al lor, Muḥammad ibn al-Hasan al 'Askarī, pe care îl numesc Mahdī, a intrat în subterana familiei sale la al-Ḥilla şi a fost « tăinuit », acolo timpul cît se închisese cu mama lui. El ar fi rămas acolo, « ascuns »; va ieşi la sfîrşitul vremilor şi va face să domnească dreptatea pe pămînt" (*Discours sur l'histoire universelle, trad. cit.*, t. I, Beyrouth, 1967, p. 391). Despre *Mahdī* v. nota precedentă.

234. *Dukeli* (?) are asonanţe cu *Dūḳlāt*, numele unui trib mongol < *Dūḳlān*, fratele unui strămoş al lui Genghis-han. Deşi istoria lui — consemnată de istoriografia arabă — aparţine secolelor XIII—XVI, faptul că acest trib şi ramificaţiile lui şi-au întins dominaţia asupra unei mari părţi din Asia Centrală (numele *Dūlāt* < *Dūghlāt* a fost perpetuat printr-o importantă ramură kirghiză), ca şi concepţia musulmană că primii stăpîni ai lumii au fost triburile nomade care au creat apoi cetăţile şi civilizaţia sedentarilor (v. Ibn Khaldūn, *loc. cit.*, p. 245) ar putea îndreptăţi ipoteza acestei provenienţe pentru *dukeliii* lui Cantemir. V. şi W. Barthold, *EI*, I, 1112—1114.

235. V. despre aceste personaje, popoare şi evenimente Cartea a III-a, partea a II-a, art. 1—6, p. 64—75.

236. Ceea ce urmează pare să fie citat textual din *Esrâr-ı cefr-i rümûz* (v. nota 227), lucrare pe care Cantemir o numeşte mai jos *Apocalipsul lui Muhammed*. Rezultă că autorul a avut la îndemînă această carte, ceea ce şi explică detaliile pe care le dă. Textul, care trebuie examinat de un specialist în literatura divinatorie islamică (aşa-numita „magie literală"), face parte dintr-o serie de scrieri răspîndite în timpul lui Cantemir în cercurile cărturarilor turci. Ştiinţa secretelor literelor (*sīmiyā* < gr. σημεῖα = „semne") este de origine sufită. V. în acest sens Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. III, Beyrouth, 1968, p. 1103 şi urm. şi reproducerea unei table divinatorii provenind tocmai dintr-un manuscris care a aparţinut sultanului Ahmed al III-lea, protectorul lui Cantemir (Biblioteca Topkapusarayı, Istanbul, ms. Ahmed III, 3042, t. I, folio 237, *loc. cit.*, p. 1114).

237. V. nota 234.

238. Evident altă denumire pentru *Esrâr-ı cefr-i rümuz* (v. nota 227).

239. Ar. *ṣaḳlab*, pl. *ṣaḳāliba* < gr. σκλάβοι = „slav(i)". Este evidentă intenţia autorului de a conferi (ca şi în *Monarchiarum physica examinatio*) un rol politic eminent poporului rus, identificat cu *Banū'l-Aṣfar* = „fiii Roşcatului" (personajul biblic Esau, astfel descris în *Gn.* 25, 25); slavii sînt la rîndul lor descrişi în izvoarele arabe ca un popor cu părul şi barba blonde sau roşcate (W. Barthold, *EI*, IV, 488), iar ţarul Rusiei, după o relatare a lui H. Lammens, era numit *Malik al-Aṣfar* (I. Goldziher, *EI*, I, 484).

240. Tc. *Ilciasker* = „Soldatul ţării" (personaj legendar).

241. *Hemje*, *hamje* (pentru tc. *hamze* < ar. *hamza*) este semnul grafic indicînd exploziva laringiană atonă (întreruperea vocii, închiderea laringelui). Cuvîntul nu e sinonim cu *Ḥamza*, nume propriu diferit ortografiat, care la rîndul său nu e echivalentul arab al biblicului Samson. Tradiţia musulmană cunoaşte însă un Ḥamza, unchiul şi fratele de lapte al lui Mahomed, ostaş viteaz, poreclit „leul lui Allah şi al Trimisului său", care poate justifica o analogie cu Samson (v. H. Lammens, *EI*, II, 270).

242. Autorul se referă la provincia 'Irāḳ-i 'Adjamī din estul Irakului, fosta Medie antică. La aceeaşi regiune pare a fi şi referinţa la ţara *Arak* (p. 59).

243. Ibn Khaldūn, citînd un poem al lui as-Sabtī despre tablele divinatorii *(Zā'iradja)*, ştia, la fel, că „Cezarul lor (bizantin) este un ḥ..." *(ed. cit.*, t. III, p. 1115).

244. Tc. *Mehdi* < ar. *Mahdī* = „cel condus de Dumnezeu", denumire dată cîtorva personaje politice din istoria islamului şi unui fel de Mesia, care, după tradiţie, va apărea către sfîrşitul lumii pentru a reîntrona dreapta-credinţă. Domnia lui de o mie de ani va fi urmată de Judecata de Apoi (D. B. Macdonald, *EI*, III, 116—120).

245. *Muradin* (?), poate în sensul de „un Murad oarecare", dar Murādī este cunoscut şi ca nume literar *(takhalluṣ)*, folosit de sultanul Murad al III-lea.

246. *Rūm*, denumirea turco-persană a Imperiului Bizantin < gr. ῥωμαῖοι = „bizantini". În Asia Centrală prin aceeaşi denumire se înţelegea însă Imperiul Roman (Fr. Babinger, *EI*, III, 1255—1256).

247. Tc. *selçukî*, dinastie turcă, prin extensiune populaţia turcă dominantă, în secolele XI—XIII, în Asia Centrală şi Orientul Apropiat.

248. V. nota 239. De adăugat că „fiii lui Asfer" *(Banū'l-Aṣfar)* au fost nu numai slavii, dar înaintea lor grecii, romanii, spaniolii şi europenii în general. Lupte între arabi şi asfari pentru stăpînirea Constantinopolului consemnează tradiţia *(ḥadīth)*. Cf. I. Goldziher, *EI*, I, 483—484.

249. Tc. *Nevruz* < pers. *Nawrūz* = „Anul Nou", echinocţiul de primăvară (21 martie), care inaugura anul solar persan. Cantemir era, fireşte, conştient de faptul că relatează în 7227 (5508 „de la facerea lumii" + 1719) credinţa că „ciclul lumii de la facerea lui Adam se împlineşte în anul 7000".

250. Tc. *muharrem* < ar. *muḥarram*, prima lună a anului arab. Deoarece, cum arată autorul, „potrivit anului solar socoteala este alta", nici echinocţiul de primăvară nu poate cădea în aceeaşi lună a anului arab, nici luna muharrem în acelaşi sezon.

251. *Embolic* < gr. ἔμβολος, intercalare, adăugare a unei zile, a unei luni sau a a altui interval de timp în calendar, ca, de exemplu, în anul bisect. N-am putut stabili la ce calcul „embolic" se referă autorul.

252. S-ar părea că se reia citarea (sau parafrazarea) după *Esrâr-ı cefr-i rümûz*, de vreme ce se face aluzie la „cartea aceasta plină de taine".

253. A. Cartea a V-a, cap. 6, p. 193.

254. V. nota 77.

255. Tc. *ulema* < ar. *'ulamā'* = „cărturari, savanţi" (pl.).

256. Tc. *kadı* < ar. *ḳāḍī* = „judecător", după legea musulmană, în orice problemă civilă sau penală.

257. În textul rus повелел = „poruncit", confuzie cu „prorocit".

258. V. notele 239 şi 248.

259. Pers. *Nūshirwān*, *Anōsharwān* < pehlevi *Anōshak-ruwān* = „cel cu sufletul nemuritor", porecla lui Chosroe I, regele persan (531—579) erou al epopeii lui Firdousi *Shah-nāme*. În cele ce urmează *monarhie* = „împărăţie". Autorul dezvoltă tema *Translatio imperii*, tratată şi în lucrarea sa *Monarchiarum physica examinatio*.

260. În originalul latin: *Hedain*, denumire care poate însemna, în forme corupte, fie *al-Madā'in*, localitate la sud-est de Baghdad, pe fluviul Tigru, fostă capitală a Imperiului Sasanid, formată din oraşele Seleucia şi Ctesiphon reunite, fie *Ḳazwin*, oraş la nord-vest de Teheran. Fostă capitală a Persiei de la Shāh Ṭahmāsp I (1524—1576) pînă la Shāh 'Abbās I (1587—1628), Kazwīn a păstrat pînă în epoca modernă numele de *Dār al-Saltana* („Scaunul cîrmuirii"), pe care îl cunoştea, probabil, şi Cantemir.

261. *Khorāsān* („Ţara Soarelui-răsare"), regiune din răsăritul Persiei, cuprinzînd şi ţara Pahlav, de unde erau originari parţii. A fost cucerită de arabi în 651—652.

262. 29 de capitole ale *Coranului*, majoritatea din Mecca, au la începutul lor, îndată după invocaţie *(basmala)*, o serie de litere (între două şi cinci). Înţelesul lor nu a putut fi pînă azi descifrat de exegeţi, fie ei arabi sau creştini: simboluri cifrice, abrevieri, iniţiale de nume, totul

duce la interpretări hazardate, care au fost, firește, larg folosite de magicieni (Fr. Buhl, *EI*, II, 1134—1135, nr. 15).

263. Tc. *Şam* < ar. *al-Sha'm* = Siria, cuprinzînd, în antichitate, toată regiunea dintre Anatolia şi Arabia.

264. Constantinopol < gr. Κωνσταντινούπολις, sediul *beniasferilor* (aci grecii).

265. V. capitolul următor.

266. Personaj legendar, neidentificat în literatura consultată, ca şi următoarele două: Ali şi Fatme.

267. Personaj legendar.

268. Yemen, actualul stat din sud-vestul Arabiei, corespunzînd cu cele mai vechi limite ale Arabiei Felix.

269. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 186 şi urm.

270. Personaje legendare.

271. Probabil deformare a numelui *Kathai*, *Khiṭai*, dat de autorii arabi Chinei; şi mai apropiate de forma *Hut* ar fi *Khotan*, oraş din Turkestanul chinez, în zona de contact dintre islam şi budism, sau *Khuttal*, regiune aflătoare azi în R.S.S. Tadjică, pe cursul superior al Amu-Dariei.

272. Nume legendar, neidentificat în lucrările consultate.

273. V. capitolul următor.

274. V. nota 232.

275. *Bukhārā*, cunoscutul oraş din Turkestan; pasajul „ţara de la apus (sau cum se poate tîlcui altfel, din Africa)" arată că în textul citit de autor scria *Maghrib*, Apusul, Berberia (zona din Africa de nord-vest cuprinzînd Tripolitania, Tunisia, Algeria şi Marocul).

276. Ar. *khalīfa* = „calif succesor", locţiitor al Profetului.

277.. Tc. *seyf-ı katıldı* şi *burhan-ı satıldı*, care s-ar traduce „sabia legată" şi „dovada vîndută".

278. Peninsulă şi port în sudul Arabiei.

279. Cuvînt neidentificat.

280. V. nota 158.

281. *Abū'l-Su'ūd*, tc. *Ebüssüûd*, vestit jurisconsult otoman de origine kurdă (1490/1491—1574), autor al unui comentariu al *Coranului*, precum şi al culegerii de legi a lui Soliman Magnificul intitulată *Ḳānūn-nāme*. A avut, între alte demnităţi, pe aceea de shaikh al-Islām.

282. Tc. *Ç'in* < ar. *Sin*, numele dat de musulmani unei părţi a Chinei sau acestei ţări în totalitatea ei, după dinastia Ţzin.

283. *Teccali*, tc. *Deccâl* < ar. Dadjdjāl, personaj mitic, un fel de Antimahomed, pe care autorii îl explică şi-l descriu în mod foarte diferit (originar din Java, iudeu, monstru, se va arăta în Ispahan, sau în Kufa, sau în Khorasan etc., etc.). Domnia lui, după legendă, va dura patruzeci de zile, după care va fi ucis de Mahdī (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 909).

284. Tc. *zinhar* = „Ia seama!", „Atenţie!"

285. *Başra*, portul irakian (v. nota 162), nu este situat în apropierea unui munte: poate că autorul se referă la Basra marocană, oraş dispărut prin secolele XIV—XV, care era aşezat pe un platou, între două coline.

286. Tc. *fetva* < ar. *fatwā*, răspuns sau sentinţă formală dată de un jurist sau mufti.

287. *Idris*, personaj citat de două ori în *Coran* (XIX, 57 şi XXI, 85), identificat de exegeţi cu biblicul Enoh (*Gn.*, 5, 23—24), iniţiat în ştiinţele înalte şi în tainele privind sfîrşitul lumii.

288. *Ramla*, localitate la circa 40 km spre răsărit de Ierusalim, fostă capitală a provinciei Filasṭīn.

289. *Muḥammad*, aci în sens de „Vestitorul".

290. Minaretul cel mai înalt, dinspre sud-est, al moscheii umaiazilor din Damasc, numit şi „Minaretul lui Iisus", datorită tradiţiei citate în text.

291. *Ludd*, localitate în Palestina, la sud-est de Iafa (gr. Λύδδα), în care, după tradiţie, a avut loc lupta Sf. Gheorghe cu balaurul şi unde era venerat mormîntul martirului. După o legendă musulmană relatată încă în secolul al X-lea de Muḳaddasī, Antihristul (aci Dadjdjāl) va fi ucis de Iisus la poarta bisericii Sf. Gheorghe din Ludd (Fr. Buhl, *EI*, III, 34—35).

292. Tc. *Yecûc ve Mecûc* < ar. *Yādjūdj wa-Madjūdj*, popoare biblice legendare (Gog şi Magog, din *Gn.*, 10, 2 etc.), originare din nord-est, care vor pustii lumea înaintea Judecăţii de Apoi. Toate elementele relatării lui Cantemir (piticii cu urechi mari, care încearcă să spargă zidul lui Alexandru cel Mare, săgetează cerul, pustiesc pămîntul, seacă apele şi vor fi mîncaţi de păsări) se regăsesc în tradiţia islamică (A.J. Wensinck, *EI*, IV, 1204—1205). Interesantă indicaţia că „musulmanii se vor sătura numai cu rostirea numelui lui Dumnezeu, căci aşa îi va învăţa să facă Iisus Hristos". Este asociată aci tehnica repetării necontenite a numelui divinităţii *(dhikr)* din mistica musulmană, cu practica similară isihastă (cf. G.-C. Anawati et Louis Gardet, *Mystique musulmane*, 2e éd., Paris, 1968, p. 178 şi urm.).

293. Despre zidul construit de Alexandru cel Mare (sau Zidul caucazian) va scrie cîţiva ani după *Sistem* Cantemir însuşi, după cercetări întreprinse în cursul campaniei ruseşti în Caucaz (notele Principelui au fost publicate parţial sub titlul *De muro caucaseo*, în *Commentarii Academiae Scientiarum Petropolitanae* 1 (1726), p. 425—463; v. şi *Operele principelui Demetriu Cantemir*, t. VII, Bucureşti, 1883, 32 p.).

294. Referire la *dhikr*, corespondentul musulman al rugăciunii lui Iisus practicată de isihasti. V. şi nota 1036. Observaţia lui Cantemir corespunde perfect doctrinei islamice.

295. Este vorba despre *aṣḥāb al-kahf* = „oamenii din peşteră", versiunea arabă a *Legendei celor şapte tineri adormiţi*. După tradiţia creştină, în timpul persecuţiei lui Decius (249—251), şapte tineri creştini din Efes s-au refugiat într-o peşteră, unde au adormit, pentru a se trezi abia în timpul domniei lui Theodosie al II-lea (408—450). După *Coran* ei ar fi dormit 309 ani, după alte tradiţii 372. Legenda, care a fost consemnată mai întîi într-un text siriac din secolul al V-lea, a cunoscut apoi o largă răspîndire în literaturile orientale şi occidentale (A.J. Wensinck, *EI*, I, 485—486).

296. Tc. *Dabbetu'l Arz* < ar. *Dābbat al-Arḍ* = „fiara pămîntului", monstru legendar a cărui apariţie va anunţa sfîrşitul lumii. Descrierea lui Cantemir corespunde în linii mari celei din tradiţia islamică (A.S. Fulton, *EI*, I, 907).

297. Tc. *el-leftet ullah alâ ez-zâlimîn* < ar. *al-laftatu'llāh 'alā al-zālimin*.

298. V. nota 86.

299. Tc. *kâtib* < ar. *kātib*, v. şi nota 97.

300. Tc. *müezzin* < ar. *mu'adhdhin* = „vestitorul", cel care din balconul minaretului anunţă rugăciunile rituale musulmane.

301. Tc. *ezan* < ar. *adhān* = „chemarea la rugăciune" din balconul minaretului sau de pe acoperişul moscheii.

302. Tc. *el-hamdu li'llah* < ar. *al-ḥamdu li'llāh*.

303. Ar. *miḥrāb*, nişă bogat decorată, similară (dar de dimensiuni mai mici) cu absida altarului din bisericile creştine, prin care, în moschei, se indică direcţia oraşului Mecca *(ḳibla)*, spre care trebuie îndreptate rugăciunile. Traducerea „altar" este, fireşte, abuzivă.

304. Ar. *dukhān* = „fumul", titlul surei XLIV şi, după tradiţia islamică, unul din semnele premergătoare sfîrşitului lumii.

305. Ar. *Isrāfil* < ebr. *Serāfim*, arhanghel, după tradiţia islamică de statură uriaşă, iniţiatorul lui Mahomed în misiunea sa profetică. Este numit şi „Domn al trîmbiţei", deoarece în eshatologia musulmană el va trebui să sune învierea morţilor la Judecata de Apoi (A.J. Wensinck, *EI* II, 590).

306. *Medina*, *Baṣra*, v. notele 119, 162 şi 285; *Tirmidh* (pron. locală *Termez*), oraş pe malul septentrional al Amu-Dariei, în Uzbekistanul de azi, cunoscut în evul mediu ca important centru comercial şi cultural; *Merde* este negreşit Mardin, oraş vechi în Mesopotamia superioară (azi în Turcia, deci nu „în India de răsărit"); *Samarkand* — vestit oraş în Turkestan; pentru *Buchara* v. nota 275. „Climatul" (ar. *iḳlīm* < gr. κλίμα = „înclinare") înseamnă una din cele şapte zone în care geografii arabi (după cei greci, ca Eratosthene şi Hipparc) îm-

părțeau lumea cunoscută, luînd drept criteriu ziua cea mai lungă a anului (în ore). Regiunea Bukharei și Sogdianei (cu capitala la Samarkand) se afla în a IV-a parte a lumii, secțiunea a VIII-a (Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. I, p. 147).

307. Probabil *ḳanṭurus* < gr. κενταύρος = „centaur"; ar fi, deci, vorba despre apariția unui popor de monștri.

308. Tc. *„Evvel Şam, ahir Şam"*.

309. *Ḥamā*, oraș în Siria, pe fluviul Oronte, la nord de Damasc.

310. Tc. *moğol* < ar. *mughal* = „mongol" (în text la pluralul persan, cu terminația în *-ān*).

311. *Mōṣul*, fort pe Tigru, în Irak, în fața vechiului Ninive; fost sub dominație mongolă (Hulagu, Tamerlan), ceea ce poate explica referirea la „tătarii răsăriteni".

312. *Seyhan* este o regiune din Turcia de sud (cu capitala Adana), străbătută de fluviul Seyhan. Vechiul Cydnus este la vest de Seyhan și poartă numele turcesc *Tarsus Çayı*.

313. Regiune neidentificată.

314. *Babilon* = Baghdad; pentru *Urfa*, v. nota 163.

315. Ar. *samūn* = „simunul", vînt fierbinte și violent din deșert.

316. *Konya*, anticul Iconium, este un oraș din platoul Anatoliei, într-o regiune deluroasă, nu departe de munții Taurus. V. și nota 505.

317. *Mısır* < ar. *Miṣr* = Egipt; în text: *Elcair* (tc. *Elkahire* < ar. *al-Ḳāhira* = Cairo); numele complet: Miṣr al-Ḳāhira.

318. „Franc" (tc. *frenk*), numele dat europeanului în islamul medieval.

319. Tc. *Halil ur-rahmân* < ar. *Khalīlu'r-raḥmān*.

320. Dacă luăm drept exactă data h. 1133 (așa și în ms. lat., f. 127[v]), autorul scria aceste rînduri între 2 noiembrie 1720 și 23 septembrie 1721 (v. și notele 118 și 406). Această mențiune oferă interesante puncte de reper pentru stabilirea datei redactării *Sistemului* și a raportului între versiuni (v. *Studiul introductiv*).

321. Tc. *Mumyîuddîn* < ar. *Mumyi ud-Din*, personaj neidentificat.

322. Tc. *Cebrâil, Mikâil, Isrâfil, İsrâil* < ar. *Djabrā'il* = Arhanghelul Gabriel (v. nota 82), *Mikāl* = Arhanghelul Mihail, *Isrāfil* (v. nota 305) și *Izrā'il* sau *Azrā'il* = Îngerul morții (v. articolul lui A.J. Wensinck, *EI*, II, 606—607).

323. Dintre „necredincioși" vor scăpa de chinurile veșnice numai monoteiștii (evreii și creștinii).

324. Tc. *ilâhiyat* și *ilm-i ilâhî* < ar. *al-'ilm al-ilāhī* = „știința despre divinitate" (Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. III, p. 1042: „metafizica, a treia dintre științele intelectuale").

325. Tc. *ilm-i fıkh (fıkıh)* < ar. *al-'ilm al-fiḳh* = „știința dreptului, a legii", în sensul romanului *iurisprudentia: rerum divinarum notitia* (I. Goldziher, *EI*, II, 106). În textul latin (f. 64): *intelligentiae, sive iuris rerumque divinarum scientia, quo nomine iurisprudentia...*

326. Tc. *fukahâ, pluralul lui fakîh* < ar. *faḳīh, fuḳahā'*.

327. Probabil tc. *elifbâ parası* = „bani pentru alfabet"; *suparası* (forma de text) înseamnă „bani de apă".

328. Lat. *summula* = „rezumate".

329. În original *habitus*, redat în textul rus prin *габут*, ca neologism care cerea o explicație.

330. *Birgîlî*, sau *Birgewī*, Muhammed ibn Pīr 'Alī, teolog turc (1523—1573), autor de manuale teologice și juridice, scrise mai ales în arabă, între care catehismul citat de Cantemir, intitulat și *Vasiyetnâme* = „Cartea Testamentului". (*EI*, I, 744). V. și *Studiul introductiv*, nota 52.

331. Tc. *Cevahir ül-islâm* < ar. *Djawahīru'l-islām* = „Guivaierurile credinței". Traducînd titlul cărții prin „esența...", autorul pare să facă o confunzie între *cevâhir* = „diamante, giuvaieruri", și *cevher* = „esență, substanță".

332. Ortodoxia musulmană (sunnită) cunoaște patru școli de interpretare a dreptului (*fiḳh*), reprezentînd patru rituri (madhāhib) numite după imamii care au întemeiat respectivele

doctrine juridice sau codificări ale legilor: 1. ritul *hanafit*, creat de Abū Ḥanīfa (696—767), obligatoriu în întreg Imperiul Otoman; 2. ritul *şafiit*, creat de Muḥammad ibn Idrīs al Shāfi'ī (m. 820); 3. ritul *malikit*, după Mālik ibn Anas (715—795), şi 4. ritul *hanbalit*, înfiinţat de Aḥmed ibn Muḥammad ibn Hanbal (780—855). Aceste patru rituri sînt recunoscute ca deopotrivă legitime, deosebirile dintre doctrinele lor fiind minime (I. Goldziher, *EI*, II, 110). Numele dat de Cantemir ritului hanafit este cel turc, de „rînduială a lui *Imam azam*" (ar. *Imām a'zam* = „imamul suprem"). Analogia imami-preoţi (îndată mai departe) este inexactă: imamul (ghid, îndrumător) este şeful comunităţii musulmane, cel ce conduce rugăciunea publică şi calif, în ipostaza de succesor al lui Mahomed.

333. În transmiterea doctrinei, aşa cum o înfăţişează *Catehismul* citat de Cantemir, trebuie separate trei categorii de nume: 1. jurisconsulţi celebri, întemeietori ai ritului hanafit (a cărui tradiţie este prezentată în text) —*Abū Ḥanīfa* (v. nota precedentă) şi dascălul său *Ḥammād ibn Abī Sulaymān* (m.c. 738); 2. transmiţători ai spuselor Profetului *(ḥadīth)*, aşa-numiţii „tradiţionişti", pe garanţia cărora se bizuia corpul doctrinar: *Ibrāhīm ibn Muḥammad al-Ḥanafīya* (citat de Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. II, p. 648—649); *'Abd Allāh al-Ḥāfiẓ*, a cărui memorie fidelă era pusă pe seama apei băute din puţul sfînt Zemzem de la Mecca; *'Abd Allāh ibn Mas'ūd*, unul din primii convertiţi la islam, tovarăş al Profetului, renumit drept „Cunună a legii musulmane" (v. despre toţi aceştia I. Goldziher, *EI*, II, 109; A.J. Wensinck, *ibid.*, 428; B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale, s.v. Abdulla*); 3. urmează Profetul şi personaje din tradiţia monoteismului ebraic. *Seth* era un fiu al lui Adam care (după scrierea apocrifă *Mica Geneză*) fusese „răpit în nori", unde primise diferite revelaţii; identificarea numelor *Israfil — Rafail* nu este corectă, etimologiile lor sînt diferite (*serafim*, respectiv „leacul lui Dumnezeu"); se repetă confuzia *Israel-Azra'el* (îngerul morţii).

334. Tc. *Inne ed-din ind' Allahu el-islâm* < ar. *Inna al-dīn 'inda Allāhu al-islām.*

335. În original: *quo ad politicum*, „politic" în sensul de „laic, profan, obştesc", spre deosebire de cugetarea religioasă.

336. Comentariul traducătorului, lat. *conditio* fiind un neologism. Este vorba de cei cinci „stîlpi" ai credinţei musulmane (v. Cartea a V-a, cap. 2).

337. Tc. *rekât.*

338. Ziua la musulmani (ca şi la creştinii orientali) este împărţită în 12 ore de întuneric şi 12 de lumină. Ziua propriu-zisă începe la răsăritul soarelui (ora 6 dimineaţa) şi se termină la 6 seara; aşadar, „ceasul al nouălea" cade cu trei ore înainte de apus, deci la trei după-amiază (cînd ortodocşii fac slujba de seară sau vecernia).

339. Tc. *yatsı* = „noaptea" (de fapt „culcarea"), care cade la o oră şi jumătate după apus, aşadar pe la $7^1/_2$ —8 seara (v. nota precedentă).

340. Tc. *fitre*, în sens propriu „pomana dată la sfîrşitul postului".

341. V. Cartea a V-a, cap. 3, p. 171 şi urm.

342. *Ibidem.*

343. Şemsu'd-din Sîvâsî (Shams al-Dīn), sau Şamsî, derviş turc, fondator al ordinului *şamsîya*, autor al multor lucrări religioase în limba turcă, m.c. 1601 (D.S. Margoliouth, *EI*, IV, 321).

344. Tc. *ezelî, ebedî* = „veşnic", dar v. şi ar. *azal* = „eternitate fără început" şi *abad*= „eternitate fără sfîrşit" (teologia musulmană concepe realităţi care pot avea început, dar nu sfîrşit, şi invers, existente din eternitate, dar perisabile). Aceste nuanţe sînt corect redate în text.

345. Din lat. *punctum* = şi „clipă", cf. glosa lui Cantemir.

346. Tc. *sıfat* = „epitet, atribut, calitate morală, adjectiv" < ar. *şifa*. V. şi nota 348. Traducerea prin *persoană* (aparent falsă) provine din echivalentul gr. ὑπόστασις— lat. *persona* = „ipostază", în română şi slava veche = „faţă, chip". Ar. *şifa* este însă definit şi ca „un cuvînt ce indică una din stările *(aḥwāl)* unui *dhāt*" sau „ceea ce indică o idee şi totodată o esenţă sau o substanţă (dhāt)" (D.B. Macdonald, *EI*, IV, 422).

347. Seria de atribute divine reprezintă formele turceşti ale unor cuvinte arabe sau persane, şi anume: din arabă — *ekber, rahmân, rahîm, kayım, halîm, rezzâk, mu'în, fettâh, hakk, hâkim, mâlik, mâlikülmülk, sâbur, ma'bûd, rebb, rebbülâlemîn, kazıülhaccât, cenâb-ı izzet, vahîb, delle, a'lâ, mürîd, mukaddes, tebârike, tekaddese, müsebbed ül-esbâb, hâlik, muhe'imir, basıt, subhân, mecid, kadrî, kavî;* din persană—*khodā* (Dumnezeu), *khodā'ī* („divin"), *yezid* („Dumnezeu"), *yezdān* („Dumnezeu"), *dāver* („stăpîn"), *hodāvendigār* („suveran"); cuvintele *tangrı* („Dumnezeu") şi *çalab* („stăpîn") sînt de origine turcă.

348. Doctrina creştină orientală face o distincţie fundamentală între teologia catafatică sau afirmativă şi cea apofatică sau negativă, determinată de faptul că lui Dumnezeu, creatorul lumii, nu i se pot atribui calităţi care convin creaturilor. A spune despre creator că este bun, puternic, milostiv etc. ar însemna, aşadar, a-l coborî la nivelul creaturilor sale. Se ajunge astfel la afirmaţii care au generat numeroase neînţelegeri şi controverse în gîndirea medievală europeană, ca „Dumnezeu nu este mare, nu este bun" etc. (Cf. Vladimir Lossky, *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944, p. 23). Aceleaşi dispute au născut în cugetarea musulmană întrebarea dacă epitetele, calităţile atribuite lui Allah nu reprezintă o diminuare a esenţei divinităţii, dacă nu există o contradicţie între *ṣifāt* (atribute) şi *dhāt* (esenţă), ajungîndu-se la concluzia că atributele lui Allah „sînt eterne, subzistînd în esenţa lui, *şi că ele nu sînt el*, dar nici altceva decît el" (subl. n.) (D.B. Macdonald, *EI*, IV, 422). Problema era, aşadar, pe de o parte „de a menţine unitatea interioară a personalităţii lui Allah", iar pe de altă parte „de a justifica descrierile coranice ce i-au fost făcute". De observat că un curent însemnat de gînditori musulmani consideră asemenea atribute drept imperfecte, defavorabile, eronate sau direct imposibile *(ibid.)*. Această atitudine apropie gîndirea musulmană de teologia negativă creştină, fapt pe care Cantemir îl surprinde cu multă fineţe.

349. Tc. *rūhullah* < ar. *rūh Allāhi.*

350. Gr., = „prin excelenţă".

351. Tc. *kelâmüllah* < ar. *kalāmu'llāhi.*

352. Tc. *ilm ilâhî* < ar. *'ilm ilāhī.*

353. Tc. *gaib* < ar. *ghāib;* tc. *zâhir* < ar. *zāhir.*

354. Tc. *yed-i kudret ilâhî* < ar. *yad ḳudrati ilāhī.*

355. V. mai sus, nota 98.

356. Tc. *ilm-i semâ* < ar. *'ilm al-samā.*

357. V. Cartea a VI-a, cap. 34, p. 346 sq.

358. Tc. *takdîr ilâhî* < ar. *taḳdīr illāhī.*

359. Probabil glosa traducătorului în rusă.

360. Tc. *Takdîr tedbiri fesh ider.*

361. V. Cartea a IV-a, cap. 6, p. 101.

362. V. nota 207.

363. Explicaţiile cuvintelor *distih* şi *emistih* (mai jos) aparţin traducătorului în rusă.

364. Tc. *Gelmeli olsa âdeme devlet* *edinilür bir kılâb-i zahmet*
Gitmeli olsa âdemden devlet *eyleme tedbir anga dayanmaz nice bin zincir,*
iar mai jos:
Virmeyince ma'bûd, ne eylesün Mahmud.

365. De fapt *irâdât-i cüz'î*, expresie în limba turcă.

366. Pers. *divānerā ḳalem nist.*

367. Trimiterile sînt greşite. Întîlnim în *Coran* aceste idei (dar nu în aceeaşi exprimare), în sura VI, 20—21, 43, 130 şi *passim*, unde se spune că Allah se îndepărtează de cei necredincioşi şi se menţionează hulirile acestora, iluzia că faptele lor sînt bune, conştiinţa erorii lor la Judecata din urmă.

368. Aceeaşi observaţie. Texte apropiate se află în sura a X-a, nu în a XIX-a.

369. Încă din paragraful precedent este abordată marea problemă a conflictului dintre libertatea omului şi predestinarea lui temporală şi eternă de către Allah. Şi apărătorii libertăţii *(ḳadarīya)* şi cei ai determinismului *(djabarīya)* aflau temeiuri în *Coran*, dar cei dintîi (situaţi în curentul de gîndire al mutaziliţilor) au fost consideraţi în afara ortodoxiei sunnite, care proclama predeterminarea absolută a tuturor actelor umane. V., în acest sens, H. Lammens, *L'Islam, croyances et institutions*, 3e éd., Beyrouth, 1943, p. 64—65, şi Albert N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila (premiers penseurs de l'Islam)*, Beyrouth, 1956, p. 5—6 şi 82—83.

370. Referire la *Cartea destinelor*, scrisă în cer, în care sînt consemnate mai dinainte toate faptele oamenilor şi evenimentele pămînteşti. *Coranul* citează adesea această carte (X, 61; XI, 6; XXVII, 75; XXXIV, 3; LVII, 22), urmînd unei tradiţii biblice (*Ps.*, 138, 16; *Apoc.*, 5, 1; 10, 2 etc.). Referinţa la *Coran*, în acelaşi paragraf, este, din nou, eronată. V. şi nota 908.

371. Altă problemă fundamentală a cugetării musulmane abordată de Cantemir: aceea a distincţiei între unicitatea şi atributele lui Allah, dezbatere care a pasionat pe teologii şi fi-

lozofii islamului timp de cîteva secole. Dificultatea consta în definirea esenței lui Allah: procedînd conform logicii, prin genul univoc și diferența specifică, s-ar introduce în esența lui Dumnezeu o multiplicitate sau i s-ar atribui lui Allah caractere comune cu acelea ale creaturilor lui. Pentru a evita asemenea definiții incompatibile cu natura divină s-au adoptat două soluții: teologii mutaziliți (rigoriști) au golit noțiunea de Dumnezeu de orice atribut pozitiv, mulțumindu-se să afirme drept proprie lui Dumnezeu eternitatea, adică sinonimia Allah = Eternul; în felul acesta se înlătură antromorfismul celor care aceptau *ad litteram* pasaje din *Coran* imaginînd pe Allah ca avînd chip, mîini, mișcîndu-se etc. ; teologii așariți (ortodocși), întemeiați tot pe texte coranice, susțineau că trebuie deopotrivă acceptată unitatea perfectă a lui Allah, pe de o parte, și multiplicitatea atributelor lui pozitive pe de altă parte (ca: viața, puterea, știința, voința), fără a se încerca să se stabilească natura raporturilor între aceste atribute și unitatea divină. Al-Ghazali (1058—1112), adoptînd poziția așarită, a explicitat-o, arătînd că pentru filozofi *(falāṣifa)* acceptarea atributelor divine nu aduce nici o atingere unității desăvîrșite a lui Allah și nu introduce multiplicitatea în această unitate: ele nu sînt decît negări ale unor pretinse imperfecțiuni divine și reprezintă nu relații de la creator spre creaturi, ci invers. Astfel, cînd se spune că Allah e cel dintîi nu înseamnă că el este definit în raport cu ființele de după el, ci că existența acestora vine de la el, că el este cauza lor etc. (Cf. L. Gauthier, *Ibn Rochd (Averroès)*, Paris, 1948, p. 148—151). În raport cu aceste atitudini de gîndire, Cantemir ne apare, ca și în afirmația precedentă privind caracterul negativ al teologiei musulmane (v. nota 348), drept un adept al mutaziliților, care afirmau unitatea dintre esența și atributele divine: acestea sînt deci numai aspecte ale lui Allah, care se manifestă prin atributele sale. (Cf. *Studiul introductiv* și A.N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila*, p. 49—55.)

372. Gînditorii musulmani disting între „Cel dintîi" *(al-awwal)* și „Cel dintîi cauzat" *(al-ma'lūl al-awwal)*, care este *Primul intelect* (L. Gardet, *La pensée religieuse d'Avicenne (Ibn Sīnā)*, Paris, 1951, p. 50 și nota 2). Exprimările lui Cantemir („Dumnezeu a creat mai întîi unitatea... În al doilea rînd a creat *nur*...) sînt eronate, deoarece Dumnezeu este considerat unitatea perfectă (care, deci, nu este creată), lumina *(nūr)* însăși („Dumnezeu este lumina cerurilor și a pămîntului", *Coran*, XXIV 35), iar abia intelectul (aci mintea) este prima lui creație. De altfel, afirmațiile citate sînt contrazise de pasajul imediat următor în care autorul acceptă că Allah n-a creat și nu va crea „nimic mai ales, mai bun și mai frumos" decît mintea. Doctrina islamică despre *nūr* este de inspirație gnostică și neoplatonică. În lucrarea apocrifă *Teologia lui Aristotel*, care a avut o mare răspîndire între gînditorii arabi medievali, Allah (Cauza primă) transmite forța luminii intelectului *('aḳl)* și prin acesta sufletului lumii. Prin sufletul lumii intelectul comunică puterea luminii naturii; la rîndul său sufletul lumii transmite lumina lucrurilor care se nasc și pier. După cum apare din această doctrină, lumina este înțeleasă în sensul aristotelic *(De anima*, II, 7, 418 b) drept o energie, o forță activă, iar nu ca ceva corporal. Ideea lui Cantemir că lumina ar fi o „primă materie" sau un „aer fin" (eter) nu e compatibilă cu conceptul de *materia prima ('unṣur* = „element, stihie"*)*; poate autorul a avut în vedere „al cincilea element" *(quinta essentia*, ar. *ṭab')*, din care ar fi fost create sferele cerești. În concepțiile arabe de inspirație gnostică despre materie *(mādda)* se distinge între materia primitivă (emanație a luminii divine, deci o materie inteligibilă), materia lumii (particulară sferelor cerești), materia stihiilor și materia care poate fi prelucrată (T. J. de Boer, *EI*, III, 84, 1021—1022 și IV, 1077). Autorul pare să se fi referit la prima accepție a conceptului de materie; exemplificarea pe care o face însă de îndată — corporeitatea îngerilor — poate indica și o confuzie cu „aburul" sau „flacăra fără fum" *(Coran*, LV, 15*)* din care ar fi fost creați aceștia (influență ebraică). Cf. D.B. Macdonald, *EI*, I, 1076—1077.

373. Tc. *cin* < ar. *djinn* = „duh, ființă nevăzută"; tc. *rûh* (pl. *ervâh*) < ar. *rūḥ* (pl. *arwāḥ*) = „suflet, spirit, Duhul lui Dumnezeu". De observat că în concepția musulmană djinii nu sînt îngeri (aceștia, ca și oamenii, fiind făcuți din lut și lumină, iar djinii din abur sau foc fără fum). În acest sens afirmația lui Cantemir că *„djinii* sînt *ervah*" nu este corectă. Exemplul dat privind corporeitatea îngerilor este însă exact, deoarece în concepția musulmană *rūḥ* (sau *nafs*) este un corp de natura luminii, ușor, mobil, care, în *Coran* (LXX, 4; LXXVIII, 38; XCVII, 4), este asociat cu îngerii (E. E. Calverley, *EI*, III, 886 și 888).

374. Mintea, intelectul (ar. *'aḳl*), prima creatură (v. și nota 372), corespunzător lui νοῦς din metafizica aristotelică. În gîndirea arabă intelectul este identificat de adepții lui Aristotel cu însuși Dumnezeu; el este și personificat ca „reprezentant" sau „trimis" al lui Allah, iar unele secte au acceptat chiar „încarnări" ale lui (T. J. de Boer, *EI*, I, 245).

375. Tc. *tevfik* < ar. *tawfīḳ* = „conformare, concordanță, reușită". În concepția musulmană orientarea spre divinitate, păzirea poruncilor etc. nu sînt posibile decît printr-un acord între minte și corp, interpretat drept un ajutor dat de Allah.

376. *'Ali ibn Abū Ṭālib*, văr și ginere al lui Mahomed, al patrulea calif ortodox, personaj înconjurat de o mare venerație în islam, cu deosebire în rîndurile șiiților. I se atribuie transmite-

rea a 586 de *ḥadith*, maxime, sentințe și versuri, multe apocrife. Unul din aceste texte este citat de Cantemir.

377. „...A creat mai întîi" se înțelege: în actul de creație a strălucirii, Allah a început cu sufletul lui Mahomed. Cf. *Coran*, XXIV, 35: Mahomed este lampa care poartă lumina divină (revelația lui Allah este transmisă prin profet). Celebrul mistic Muḥyi'l-Dīn ibn 'Arabī (1165—1240) afirma că sufletul omului i-a fost inspirat de duhul divin *(rūḥ)*, ceea ce face din om o creatură intermediară între Allah și lume, un reprezentant al divinității (v. expunerea mai completă la E. E. Calverley, *EI*, III, 886). Afirmațiile — prea puțin nuanțate — ale lui Cantemir (Mahomed este o „părticică din sufletul lui Allah"; el a fost creat înainte de îngeri), de inspirație sufită, se apropie de acelea ale lui B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Mohammed*: „Ei [interpreții *Coranului*] afirmă că Mahomed ar fi fost creat înaintea tuturor vremilor, că lumea n-ar fi fost creată decît pentru el și că el ar fi singurul mijlocitor între Dumnezeu și oameni... Ei spun că primul lucru pe care l-a creat Dumnezeu a fost lumina, ceea ce este conform cu textul sacru [*Biblia*]; dar ei pretind că această lumină, pe care o numesc *nur*, era o substanță din care a fost scos sufletul lui Mahomed, iar apoi sufletele tuturor celorlalte creaturi, între care primul ce îl ocupă sufletele patriarhilor și ale profeților".

378. Tc. *tavus* < ar. *ṭā'ūs* = „păun". Conceptele din doctrina islamică la care se referă autorul sînt: *ḳalam* sau condeiul de trestie, după tradiție primul lucru creat de Dumnezeu pentru a scrie evenimentele viitoare (un instrument de scris, sau o rază de lumină lungă de la pămînt la cer, Cl. Huart, *EI*, II, 717); *shahāda* sau profesiunea credinței musulmane (v. notele 72 și 96); ideea că sufletul lui Mahomed a trăit în *păun* (ar. *ṭā'ūs*) pînă la naștere este ciudată (v. și tradiția despre *Simurgh*, *EI*, II, 655). Păunul se bucură de o particulară favoare în tradiția musulmană, ca simbol al soarelui și nemuririi (carnea sa era considerată incoruptibilă). Arhanghelul Gabriel este numit de persani „Păunul cerului" sau „al raiului" (B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Gebrail*). Dar tot conform tradiției, păunul a servit de intermediar în rai, între diavol și șarpe (A. J. Wensinck, *EI*, III, 373). În credința populației kurde *yazīdī* din vestul Irakului și din alte regiuni aflătoare, pe timpul lui Cantemir, în Imperiul Otoman, *Melek Ṭā'ūs* (Îngerul păun) este organul executiv al voinței Creatorului, esența lui Allah în acțiune, a divinității care se manifestă, indisolubil legată de divinitate. Asocierea cu Ṭā'ūs a sufletului lui Mahomed este însă foarte curioasă, yazīdī fiind considerați drept o sectă heterodoxă, fără raporturi cu credința islamică (Th. Menzel, *EI*, IV, 1229—1230). Nu este, așadar, exclus ca D. Cantemir să fi urmat o altă tradiție, vulgară, dar mai departe de ortodoxia musulmană.

379. Ar. *ḥidjāb* desemnează orice văl servind la despărțirea a două lucruri. După *Coran*, XXXIII, 53, unde se recomandă să se vorbească soțiilor Profetului despărțit de un văl, obiectul servește pentru a separa ființe de stări diferite (la fel în *Coran*, XLII, 50: „Nu i-a fost dat vreunui muritor ca Dumnezeu să-i grăiască decît prin inspirație sau de după un văl..." Cf. *ibidem*, VII, 26: „O, fii ai lui Adam! Am făcut să pogoare peste voi un veșmînt care să ascundă goliciunea voastră, precum și podoabe; dar veșmîntul fricii cinstitoare de Dumnezeu este mai bun"). Arhitectura simbolică a creației, așa cum o înfățișează autorul, prezența cifrelor tot simbolice (300 000, 12 000, mai departe 70 000 etc.) vădesc izvoare musulmane de inspirație gnostică pentru această parte a *Sistemului*. În paragraful următor Cantemir se referă la o „încheiere" a relațiunii despre persoana Profetului în izvorul său. N-am putut verifica dacă este vorba tot despre *Muḥammediye*.

380. V. nota 86. În *Coran*, II, 256 și XXXVIII, 33, se folosește termenul sinonim *kursī* = „tron", dar și scăunelul scund din fața tronului, pe care se reazemă picioarele.

381. V. cap. 5, p. 97.

382. V. nota 377. De adăugat, tot după Muḥyi'l-Dīn ibn 'Arabī, distincția între sufletul animal al omului *(rūḥ)*, care îi este insuflat de spiritul divin, și sufletul rațional *(nafs nāṭiḳa)*, provenind din sufletul universal *(al-nafs al-kullīya)* — de unde, probabil, afirmația că „sufletele tuturor au fost zidite odată, împreună". Traducerea din *Coran* este forțată, ca să întemeieze teoria că sufletul omenesc este „o parte" din spiritul divin. Răspunsul la întrebarea despre suflet se rezumă la afirmația că el este datorat poruncii *(amr)* divine. „Știința" (la Cantemir: „înțelepciunea") face parte din fraza următoare.

383. V. nota 373.

384. Este vorba în primul rînd de Abū Djahl (v. nota 61), persecutorul islamului la care, după unii comentatori, s-ar referi acele pasaje din *Coran* (v. referințele).

385. *Cartea destinelor*, v. nota 370.

386. Este vorba de „Serbarea cea mare" *(Büyük bayram)* sau „Serbarea jertfelor" *(Kurban bayrāmı)* care durează patru zile în timpul cărora pelerinii aduc jertfe (oi, boi, cămile) lui Allah în valea Minā de lîngă Mecca.

387. Tc. *terâvih* < ar. *tarāwih*, rugăciunea făcută în timpul nopţilor de Ramazan.

388. V. Cartea a V-a, cap. 4, p. 174 şi urm.

389. Gr. ματαιολογία = „delir, vorbire incoerentă".

390. V. despre îngeri *(malā'ika)* amplul articol al lui D. B. Macdonald, *EI*, III, 201—204.

391. V. notele 372 şi 373.

392. Descrierea corespunde cu aceea obişnuită a Arhanghelului Gabriel: „Acest înger avea picioarele puse pe pămînt şi capul înălţat pînă la cer; el îşi întindea aripile de la răsărit pînă la apus; picioarele sale erau de culoarea aurorei şi aripile verzi" etc. (B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Gebrail*). Denumirea de „îngeri ai cerului inferior" provine din influenţa concepţiilor aristotelice şi neoplatonice asupra celor islamice despre univers: sferele cereşti *(al-aflāk)* sînt mişcate şi locuite de îngeri de diferite grade.

393. V. Cartea I, cap. 9, p. 21 şi urm.

394. V. nota 322.

395. În ortografie turcă: *Ismâil, Mincâil, Saâdâil, Salsâil, Kelkâil, Şemhâil, Zefâil* şi *Cebrâil*.

396. Diavolul *(Shayṭān)* ar fi tost creat, după *Coran*, din foc; comentatorii acestui pasaj afirmă că îngerii au fost făcuţi din lumină, iar diavolii din foc sau din fumul focului (A. S. Tritton, *EI*, IV, 296). V. şi nota 58.

397. Diavolii sînt djini (v. nota 373) şi ca urmare pot mărturisi credinţa, pentru că Mahomed a fost trimis atît pentru oameni, cît şi pentru djini.

398. Tătară: *La'net şeytana katarga*.

399. Legenda după care Iblis este un înger care a refuzat să se închine lui Adam provine din textul apocrif creştin *Viaţa lui Adam şi a Evei* (A. J. Wensinck, *EI*, II, 373).

400. V., supra, nota 373 şi art. lui D. B. Macdonald, *EI*, I, 1076—1077.

401. După tradiţia biblică *(Levit.* 16, 5—8), în „Marea zi a ispăşirii" marele preot trebuia să ia doi ţapi „de jertă pentru păcat", care erau traşi la sorţi: unul pentru Yahve şi altul pentru Azazel. Primul era jertfit, al doilea lăsat în libertate în deşert. Asupra celui din urmă erau aruncate toate păcatele credincioşilor (de aci denumirea de „ţap ispăşitor"). Azazel, „demonul care locuia în pustie", a trecut în tradiţia islamică, avînd accepţiunea generală de diavol (ar. *'Azāzil*).

402. Tc. *Cin başka, şeytân başka*.

403. V. Cartea a IV-a, cap. 21, p. 163 şi urm.

404. Tc. *Rebb ül-âlemîn*.

405. Ideea că „lumea aceasta" este ultima nu e general împărtăşită în tradiţia islamică. Distrugerea lumii *(fanā')* rezultă din interpretarea dată de exegeţi unor pasaje din *Coran*. Gînditorii mutazilişti şi filozofii, ca Avicena sau Averroes, au avut însă tendinţa — sub influenţa cosmogoniei aristotelico-plotiniene — de a afirma eternitatea lumii (Louis Gardet, *La pensée religieuse d'Avicenne*, Paris, 1951, p. 38 şi 41—42; A. N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila*, Beyrouth, 1956, p. 140, n. 2). Formularea autorului referitoare la universurile anterioare oferă însă pretexte pentru curioase asocieri cu doctrina despre *Kâli yuga* şi concepţiile eshatologice orientale.

406. Dacă h. 1132 = 1719 înseamnă că autorul se referă la perioada 14 noiembrie — — 31 decembrie a anului din era creştină, perioadă în care lucra la această parte a *Sistemului* (v. şi *Studiul introductiv*).

407. Tc. *heyûlâ* < ar. *hayūlā* < gr. ὕλη = „materia".

408. Tc. *Eflâtun* < ar. *Aflāṭūn*. V. şi Cartea a IV-a, cap. XIII, p. 128—129.

409. Ar. *Arisṭuṭālīs* şi *Arisṭāṭālīs*.

410. Ar. *Siḳrāt*.

411. Ar. *Dimukritis*.

412. Ar. *Iklidis*.

413. Ar. *Buḳrāt*.

414. Tc. *Câlinus* < ar. *Djālinus*.

415. Formă derivată din *Abū 'Alī al-Ḥusain ibn'Abdallāh ibn Sīnā*, numele marelui filozof din Bukhara (980—1037).

416. În cosmologia musulmană (influențată de concepții indo-iraniene) pămîntul (de formă plată) este înconjurat de lanțul munților Ḳāf, formați din smarald verde. După unii autori (ca Ibn al-Wardī), pămîntul stă pe un taur, acesta pe o piatră, iar piatra pe un pește care înoată în mare (M. Streck, *EI*, II, 645—655).

417. V. Cartea I, cap. 7, p. 11 și nota 86.

418. Metal necunoscut, „cupru de munte", amintit de autorii antici (Hesiod în *Scutul lui Hercule*, 122; Platon în descrierea Atlantidei, *Critias*, 114 e etc., Aristotel în *Analiticele posterioare*, 7, 92 b, 22).

419. Abū'l-Abbās al-Farghānī, cunoscut în literatura europeană drept *Alfraganus*, celebru astronom (nu teolog) din secolul al IX-lea. Concepțiile arabe despre dimensiunile soarelui și lumii erau luate de la astronomii greci.

420. Tc. *fersah* < ar. *farsakh*, măsură de lungime echivalentă cu 6232,20 m. Socotind în mile nautice genoveze (de 1852 m), 1 fersah = 3,5 mile. Lungimile circumferințelor soarelui și lunii sînt, evident, fanteziste.

421. În vechea concepție a pămîntului plat și fix, pentru a se explica mișcarea astrelor s-a formulat ipoteza unor tuneluri în temelia pămîntului care să permită trecerea soarelui și a celorlalte planete de la apus spre răsărit.

422. După unele concepții ale cosmografilor arabi muntele Ḳāf (v. nota 416) ar fi fost așezat pe o mare stîncă de smarald ale cărei reflexe dădeau culoarea verde (pentru europeni albastră) a cerului.

423. Tc. *Kevser* < ar. *Kawthar* = „plenitudine" (cap. VIII din *Coran* poartă titlul: *Sūrat al-kawthar*). După unii exegeți însă, cuvîntul ar denumi un fluviu al paradisului, cu albia de perle și rubine, cu malurile de aur, mai precis un mare lac din care își au începutul cele patru flvuii legendare ale raiului (de apă, de lapte, de vin și de miere). De aci numele nectarului în turcă. J. Horovitz, *EI*, II, 884—885.

424. Autorul completează descrierea muntelui Ḳāf (v. și nota 416). Existența unor pămînturi dincolo de acest munte era bazată pe spusa atribuită lui Mahomed. Aceste lumi ar fi: „una de aur, șaptezeci de argint, șapte de musc, fiecare avînd o lungime și o lățime de 10 000 de zile de mers și ar fi fost locuite toate de îngeri" (M. Streck, *EI*, II, 655). De aci, probabil, afirmația că locuitorii acelor lumi mărturisesc pe Allah și Profet. Cum muntele Ḳāf era, în sens restrîns, localizat în Caucaz — munte pe care, după legendă, l-ar fi trecut Alexandru cel Mare —, împăratului macedonean i s-a putut atribui și cucerirea lumilor situate după acel munte.

425. V. nota 416.

426. Tc. *Rub-i meskûn* < ar. *Rub' al-maskūn*.

427. Tc. *Bahr-i mahcûr* < ar. *Baḥr al-maḥdjūr* Este distincția pe care o face și cosmogonia biblică între „apele de sus" și „apele de jos" (*Gn.*, 1, 6—7).

428. *Keykâil*.

429. Este vorba despre Yanyalı Es'ad Efendi (m. 1730), cărturar turc, profesor de limbi orientale (arabă, persană), corector al tipografiei lui Ibrahim Muteferrika, traducător în turcă al *Fizicii* lui Aristotel și al unei scrieri de Ibn Sinā. Învățatul este menționat și în *Istoria Imperiului Otoman*, I, 4, nota *g* (trad. Iosif Hodoș, București, 1873, p. 38—39), în legătură cu aceeași discuție despre *Coran* (Ion Matei, *Le maître de langue turque de Dimitrie Cantemir: Es'ad Efendi*, în „Revue des études sud-est européennes", 10, 1972, no. 2, p. 281—288).

430. Se poate traduce și prin „noroi puturos".

431. Credința că trupul lui Adam a fost făcut din pămînt luat din cele patru puncte cardinale a fost cunoscută și de doctrina creștină . Așa era explicat de autorii greci însuși numele lui Adam, format din inițialele A — ἀνατολή (= „răsărit"), D — δύσις (= „apus"), A — ἄρκτος (= „miazănoapte") și M — μεσεμβρή (= „miazăzi"). V. și E. Turdeanu, *Dieu créa l'homme de huit éléments et tira son nom des quatre coins du monde*, în „Revue des études roumaines", 13—14, 1974, p. 184 și urm.

432. Forma *Heva* nu este, cum ne-am aștepta, luată din latină (în originalul cărții autorul scrie *Eva*), ci de influență arabă (*Ḥawwā*); în textul rus întîlnim și forma *Evva*.

433. Contradicție, deoarece mai sus autorul afirmă că „ființa omenească nici înainte de păcat nu era nemuritoare", așadar nu prin păcatul lui Adam „a pătruns moartea în natura omului". '

434. V. mai sus nota 145*.

435. După doctrina musulmană omul poartă în inimă ca o pecete „știința necesară" a lui Dumnezeu, prin care își cunoaște creatorul (G. -C. Anawati et Louis Gardet, *Mystique musulmane*, Paris, 1968, p. 142, n. 50).

436. Tc. *mekrûh* = „scîrbos" (v. mai departe, Cartea a V-a, cap. 15).

437. V. mai departe, cap. 19.

438. *Kābil* și *Hābil*, Cain și Abel. Surorile lor gemene, menționate de autor, se numeau Aḳlīma (sora lui Cain) și Labūdā (a lui Abel). Tradiția după care cearta dintre cei doi frați ar fi avut ca origine dorința lui Cain de a lua de soție pe sora lui Abel este de origine ebraică (J. Eisenberg, *EI*, II, 198).

439. Tc. *Șeyt* < ar. *Shīth*, biblicul Seth, al treilea fiu al lui Adam.

440. Tc. *câmi*, *minare* < ar. *djāmi'*, *minār*.

441. V. nota 301. Abel l-ar fi învățat pe Seth cultul, rugăciunile rituale etc.

442. V. nota 287.

443. Ar. *Nūḥ*, biblicul Noe, considerat în *Coran* primul proroc al pocăinței. Pentru legendele relatate de Cantemir v. și Bernhard Heller, *EI*, III, 1014.

445. V. mai departe, cap. 21, p. 163.

444. V. Cartea a III-a, partea a II-a, cap. 5.

446. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 186.

447. Ar. *Sām*, *Ḥām*, *Yāfith*.

448. Prin *arapi* autorul înțelege aci pe negrii africani (hamiți), iar nu pe arabii propriu-ziși, care sînt de descendență semită.

449. *Hūd*, profetul poporului *'ad*, care, după *Coran*, a trăit îndată după potopul lui Noe. Este, probabil, biblicul Eber (*Gn.*, 10, 21), strămoșul poporului evreu (A. J. Wensinck, *EI*, II, 348).

450. Ar. *Ṣāliḥ*, prorocul trimis poporului arab al thamudiților (*Coran*, VII, 71 etc.), urmașul poporului *'ād* (Fr. Buhl, *EI*, IV, 111). Identificarea cu Melchisedec nu este corectă.

451. Succesiunea corectă a profeților pocăinții este, după *Coran*: Nūḥ, Hūd, Ṣāliḥ, Lūṭ, Shu'aib, Mūsā, Ibrāhīm (Avraam), descendent al lui Sem, fiul lui Noe. Avraam ocupă un loc larg în tradiția islamică (A. J. Wensinck, *EI*, II, 457—458).

452. După *Coran*, VI, 74—83, XXI, 51—69 și XXXVII, 83—87, Avraam se născuse într-o familie idolatră și a îmbrățișat credința în Allah printr-o experiență interioară, încă din tinerețe. Astfel, el a respins adorarea idolilor, suferind pentru aceasta chinuri din care a scăpat în chip miraculos.

453. Turnul Babel, despre care tradiția musulmană a preluat credința de origine ebraică, persană și creștină. Babel ar fi fost prima reședință a lui Noe după potop; turnul însuși a fost construit de Nimrūd (Ernst Hertzfeld, *EI*, I, 559—560).

454. *Nimrūd*, personaj cunoscut de musulmani prin tradiția biblică (*Gn.*, 10, 8—9). El a fost cel dintîi care a domnit pe pămînt după potop, avîndu-și reședința la Babilon. Ibrāhīm (Avraam) a încercat fără succes să-l converteascä pe acest tiran care se considera Dumnezeu și voia să-l atace pe Allah în cer. Aruncat pe pămînt, el clădește turnul pentru a putea ajunge pînă la cer, dar meșterii nu se mai pot înțelege între ei — din limba siriacă pe care o vorbeau se nasc 73 de limbi. Un nor de muște ucide armata lui Nimrūd, iar tiranul însuși este chinuit patru veacuri (Bernhard Haller, *EI*, III, 900—902).

455. *Raḳḳa* (anticul Kallinikos), oraș în Siria de nord, pe malul stîng al Eufratului, întemeiat de Alexandru cel Mare, fostă capitală a lui Harun al-Rașid. Dar Raghes din *Biblie* (*Tobie*, 1, 14) este vechiul Rayy (Ragha), oraș în Media, ale cărui ruine se află la cîțiva kilometri spre sud-est de Teheran.

456. Tc. *mancinik* = „balistă, catapultă".

457. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 186—188.

458. Tc. *mucâvir* < ar. *mudjāwir* = „războinic".

459. Tc. *müsafir* < ar. *musāfir*.

460. Ismail, fiul lui Avraam, preluat de *Coran* (II, 125—140; III, 84; IV, 163 etc.) din tradiția biblică (*Gn.*, 16, 1—16), născut din sclava Agar (Hādjar). De aci numele dat musulmanilor în evul mediu european: agareni sau ismailiteni. Întîi născut al lui Avraam, l-a ajutat pe tatăl său, în Arabia, să construiască templul din Mecca. După unele tradiții el, iar nu Isaac, ar fi fost personajul din *Gn.*, 22 (sacrificiul lui Avraam). Ismail era considerat drept părintele triburilor din Arabia de Nord (A. J. Wensinck, *EI*, II, 579).

461. *Zamzam*, fîntîna sacră din Mecca. După alte tradiții, izvorul care i-a dat naștere ar fi țîșnit de sub călcîiul Arhanghelului Gabriel, care-l păzea pe Ismail (A. J. Wensinck, *ibid.*).

462. *Ya'ḳūb*, patriarhul biblic (*Gn.*, 30, 1), nepot al lui Avraam, frecvent menționat în *Coran* (II, 132—133, 136, 140; III, 84; VI, 163 etc.).

463. *Yāhūdi*, numele evreilor în tradiția islamică.

464. Ar. *Fir'awn* = faraon, personaj preluat de tradiția musulmană (*Coran*, II, 49 etc.) din cea biblică. Episodul despre Iosif în Egipt și tîlcuirea visului lui Faraon este relatat de *Coran*, XII, 8. Dar nu soția lui Faraon l-a ispitit pe Iosif, ci soția stăpînului său, comandantul gărzii (*Gn.*, 39, 1—7) sau marele intendent al curții regale (*Coran*, XII, 23—30).

465. *Coranul* cuprinde numai cîteva liste de profeți (III, 34; IV, 161 și urm.; VI, 83 și urm.) fără să menționeze nicăieri 224 000 de profeți și cărți. De altfel, după tradiția coranică trebuie făcută distincția între „trimiși" (*rusul*) și „profeți" (*nabīyūn*); aceștia din urmă s-au arătat numai printre *ahl al-kitāb* („oamenii Cărții", adică iudeii, creștinii și musulmanii).

466. *Mūsā*, menționat frecvent în *Coran*, ca și în legendele postcoranice, după tradițiile biblice și aggadice, înflorite cu elemente folclorice. Cp. cele ce urmează în text cu Bernard Heller, *EI*, III, 788—790.

467. Tc. *Tûr-i Sinâ*. Tradiția islamică a acordat un loc deosebit toiagului lui Moise. El era adus din rai de un înger și servise unui mare număr de profeți și drepți, de la Adam la Iacob. El avea proprietăți miraculoase, strălucea în întuneric, scotea apă din pămînt, izvora lapte, miere și parfum etc., etc. (B. Heller, *loc. cit.*).

468. *Pentateucul* (*Tora*) este, în forma sa actuală, o compilație realizată după exilul poporului evreu (prin sec. V î.e.n.) după surse de dată, origine și istorie diferite. Comentatorii evrei, alcătuitorii marelui tezaur rabinic cunoscut sub titlul de *Talmud* (colecție de decizii canonice întemeiate pe *Vechiul Testament*), și-au dat seama de lacunele *Torei*, de unde ipoteza unei redacții mai vechi, integrală și incomparabil mai mare. Unii autori musulmani reproșau textului transmis contradicții, omisiuni și falsuri intenționate.

469. Tc. *mescidât*.

470. V. Cartea a IV-a, cap. 17, p. 150—155.

471. Aaron, fratele mai mare și tovarășul lui Moise, personaj biblic (*Ex.*, 4, 14 etc.), frecvent menționat în *Coran*, II, 248 etc., sub numele de *Hārūn*.

472. Despre toiag v. p. 122 și nota 467; autorul nu spune că e luat de la Aaron, ci se referă doar la locul important pe care toiagul acestuia (din tradiția biblică) îl ocupă în legenda musulmană după ce e preluat de Moise.

473. V. nota 256. Cadiul se pronunța, în practică, numai în chestiuni legate de religie, ca dreptul familial și cel succesoral, incluse în cel canonic. Observația că musulmanii nu cunosc instituția preoției este corectă.

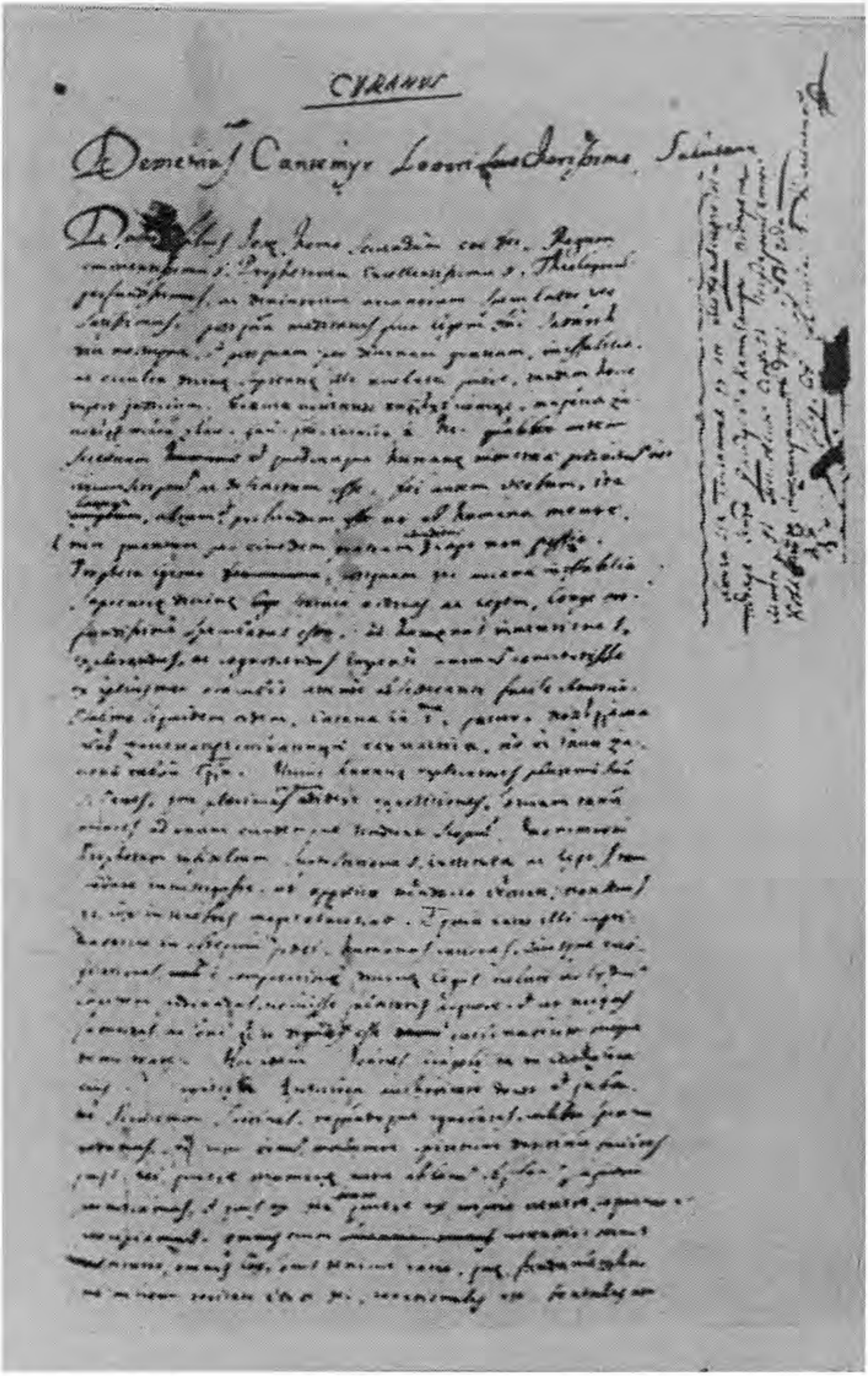
474. După *Biblie* (*Ex.* 15, 20; *Num.* 26, 59) sora lui Moise și Aaron se numea Maria. Pasajul citat din *Coran* (XIX, 28) se referă, într-adevăr, la Fecioara Maria, numită „sora lui Aaron", dar pentru a evita anacronismul, comentatorii afirmă că acest Aaron nu era fratele lui Moise, ci un contemporan al Fecioarei, după unii chiar fratele ei (A. J. Wensinck, *EI*, III, 360). Așadar nu se poate spune că musulmanii confundă pe sora lui Aaron cu mama lui Iisus.

475. Ar. *mufti*, judecător cu renume, capabil să dea consultații juridice importante (*fatwā*).

476. Tc. *mürtedd*.

477. V. Cartea a IV-a, cap. 14, p. 133—139. Referința la *Incrementa* pare să privească învățătura despre Iisus, iar nu pe *mürtedd*.

478. Iisus Navi (Iosua, ar. *Yūshā*, de unde forma *Șua* din text), personaj biblic (*Ex.*

4. Dimitrie Cantemir, *Curanus*.

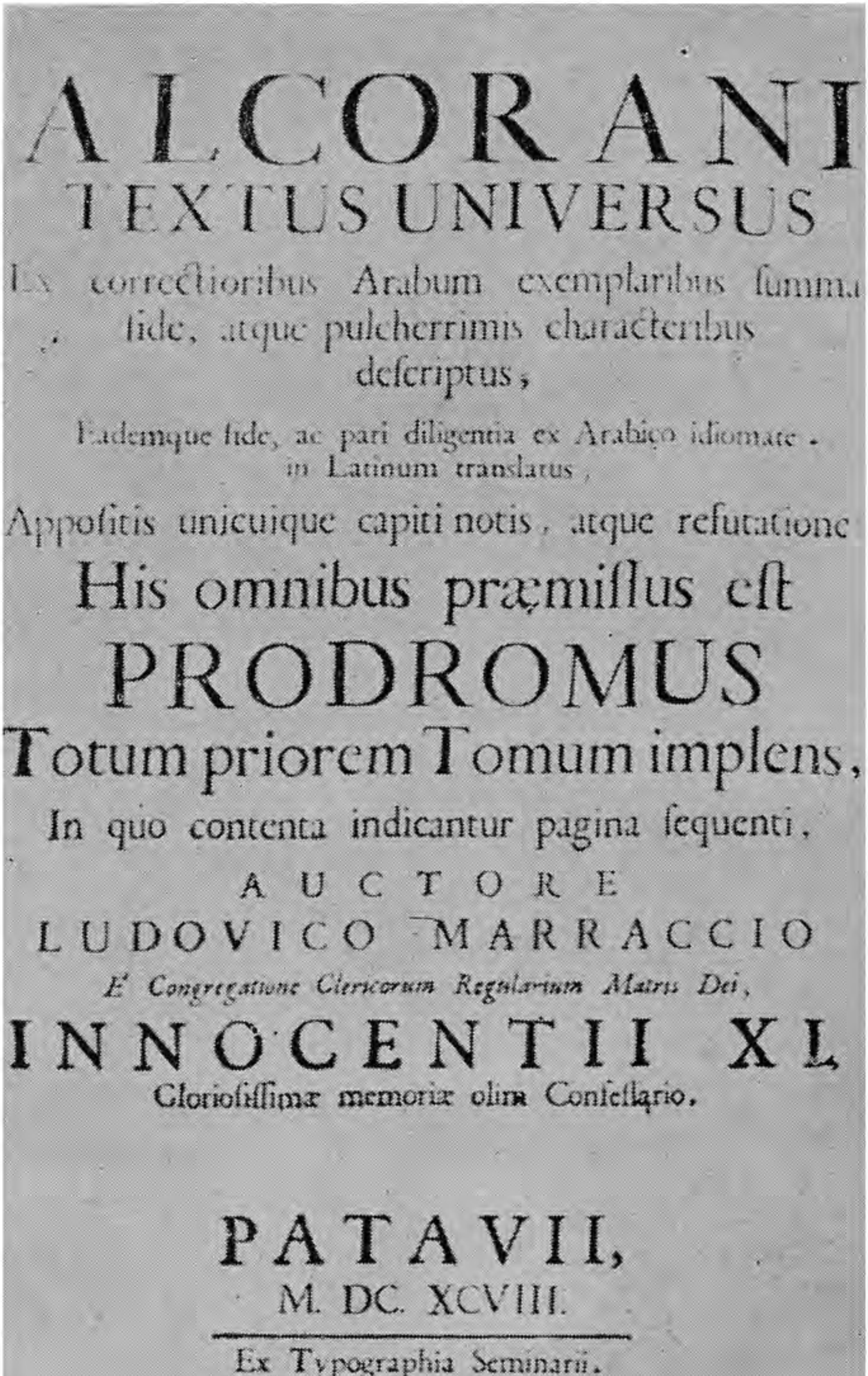

SETHI CALVISII
OPUS
CHRONOLOGICUM,
AD ANNUM MDCLXXXV. CONTINUATUM,
Cui præmissa est
ISAGOGE CHRONOLOGICA,
& subjuncta appendix
EPISTOLARUM ET JUDICIORUM
de hoc Opere, nec non controversiarum Chronologicarum,
nunc primum
ex MSC. CL. Autoris collectarum.
AUSPICIIS ET SUMPTIBUS
SERENISSIMI PRINCIPIS AC DOMINI
DOMINI FRIDERICI
DUCIS SAXONIÆ JUL, CLIV, AC MONTIUM &c. &c.
cum Indice personarum & rerum gestarum copioso,

FRANCOFURTI AD MOENUM ET LIPSIÆ
APUD CHRISTIANUM GENSCH.
ANNO MDCLXXXV.

5. Sethi Calvisii *Opus chronologicum*. Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685.Foaia de titlu.

ALCORANI
TEXTUS UNIVERSUS

Ex correctioribus Arabum exemplaribus ſumma fide, atque pulcherrimis characteribus deſcriptus,

Eademque fide, ac pari diligentia ex Arabico idiomate in Latinum translatus;

Appoſitis unicuique capiti notis, atque refutatione

His omnibus præmiſſus eſt

PRODROMUS

Totum priorem Tomum implens,

In quo contenta indicantur pagina ſequenti.

AUCTORE

LUDOVICO MARRACCIO

E' Congregatione Clericorum Regularium Matris Dei,

INNOCENTII XI.

Glorioſiſſimæ memoriæ olim Confeſſario.

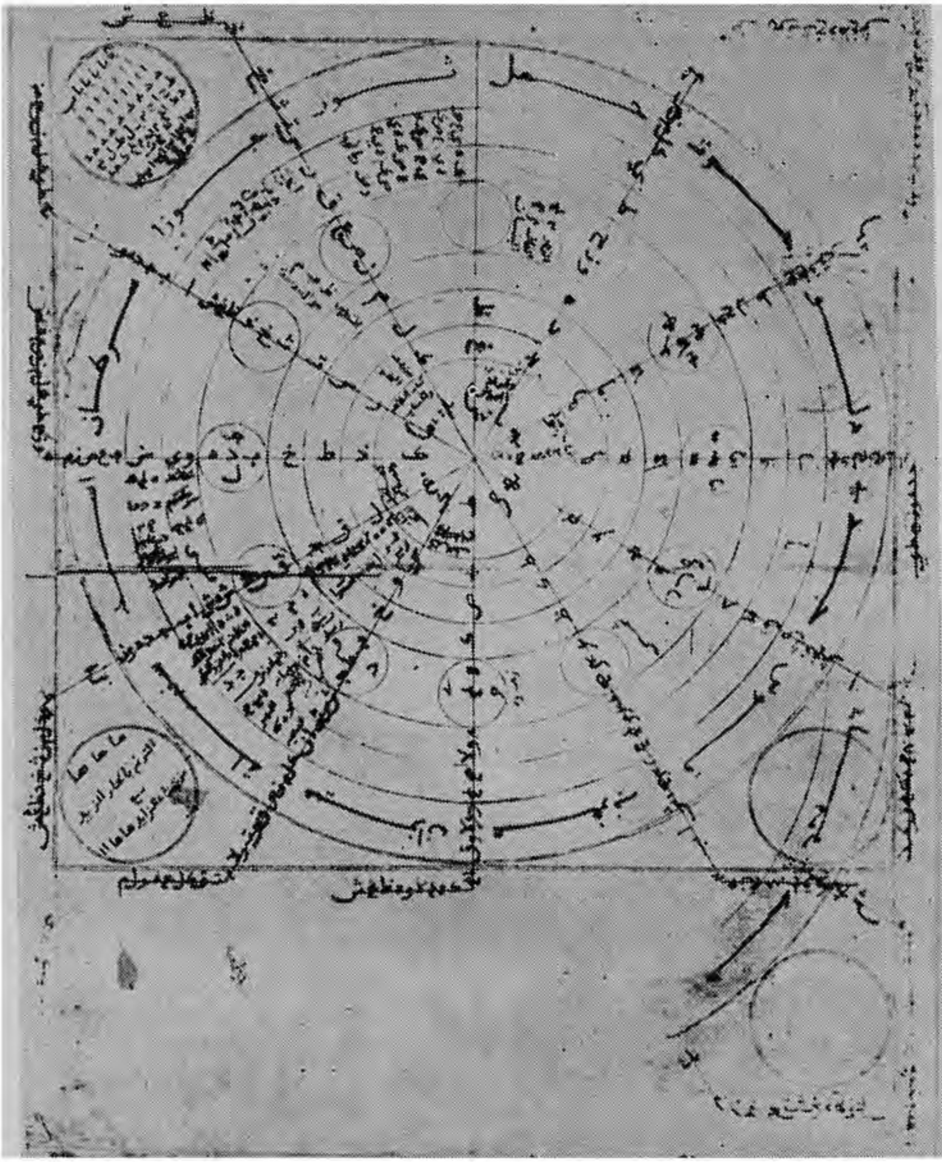
PATAVII,

M. DC. XCVIII.

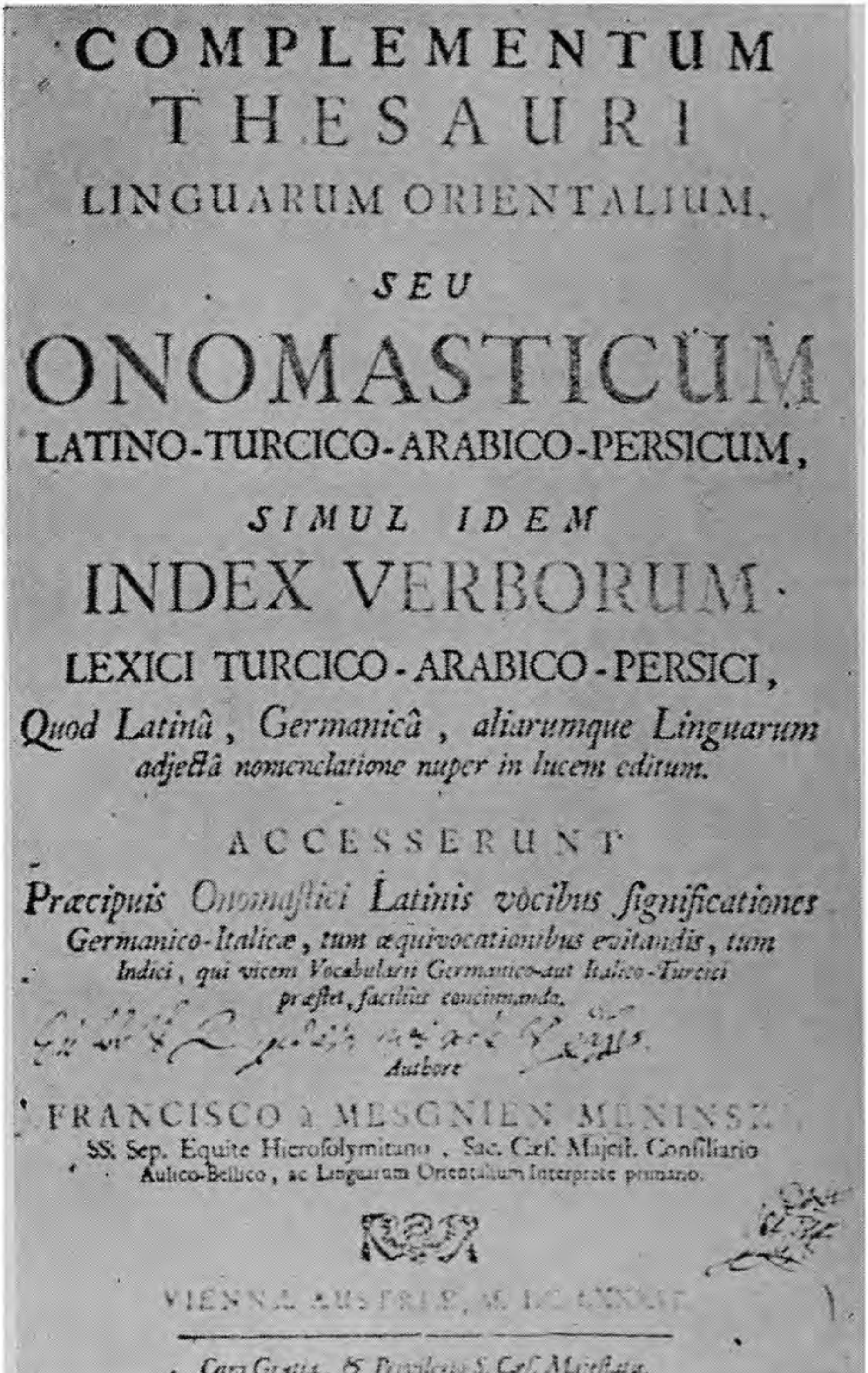
Ex Typographia Seminarii.

SUPERIORUM PERMISSU.

6. Ludovico Marraci, *Alcorani textus universus*, Patavii, 1698. Foaia de titlu.

7. *Za'iraya*, manuscris, începutul secolului al XVIII-lea.

COMPLEMENTUM
THESAURI
LINGUARUM ORIENTALIUM,

SEU

ONOMASTICUM
LATINO-TURCICO-ARABICO-PERSICUM,

SIMUL IDEM

INDEX VERBORUM
LEXICI TURCICO-ARABICO-PERSICI,

Quod Latinâ, Germanicâ, aliarumque Linguarum adjectâ nomenclatione nuper in lucem editum.

ACCESSERUNT

Præcipuis Onomastici Latinis vocibus significationes Germanico-Italicæ, tum æquivocationibus evitandis, tum Indici, qui vicem Vocabularii Germanico-aut Italico-Turcici præstet, faciliùs concinnanda.

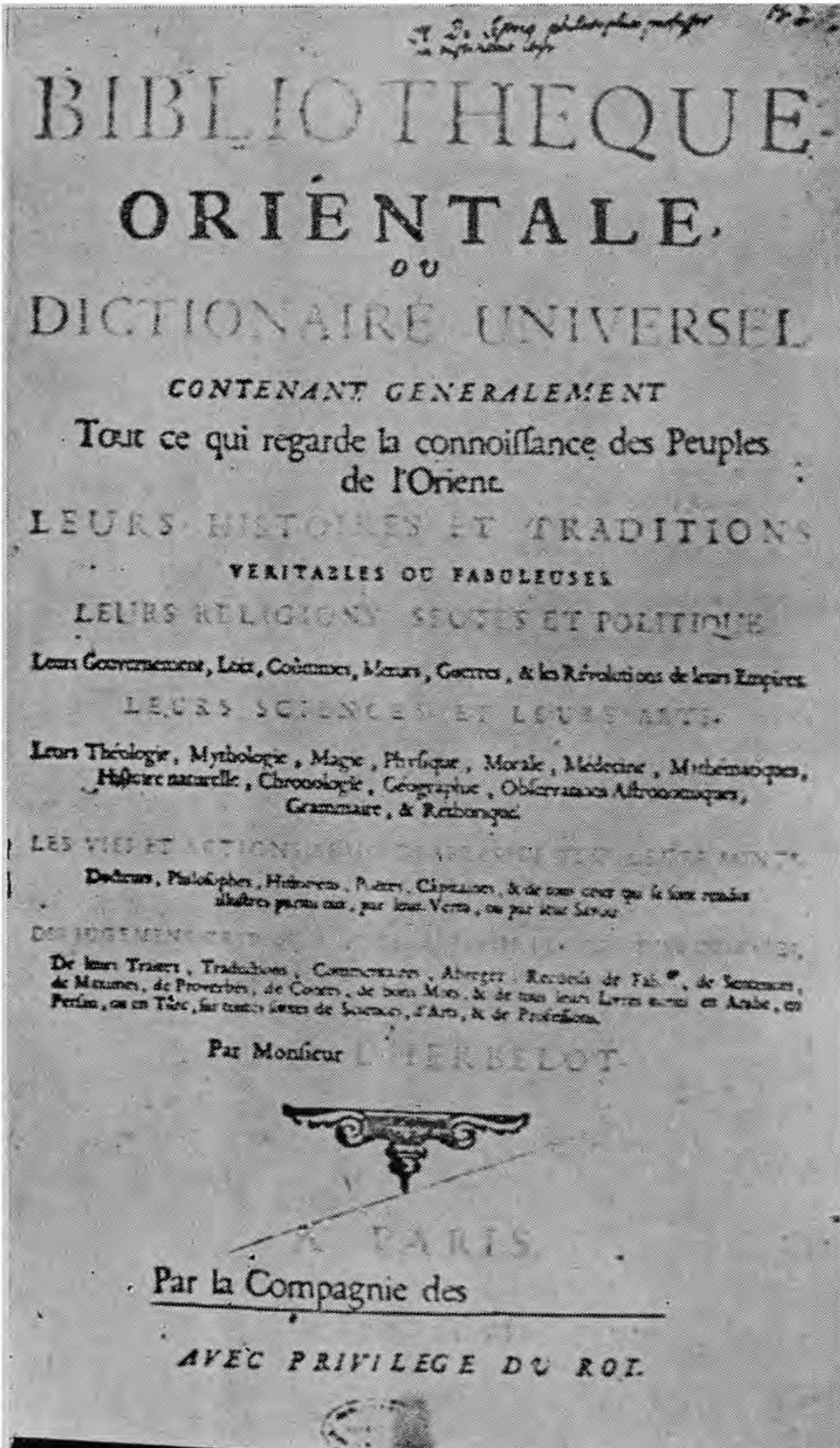
Authore

FRANCISCO à MESGNIEN MENINSKI
SS. Sep. Equite Hierosolymitano, Sac. Cæs. Majest. Consiliario Aulico-Bellico, ac Linguarum Orientalium Interprete primario.

VIENNÆ AUSTRIÆ, M. DC. LXXXVII.

Cum Gratia, & Privilegio S. Cæs. Majestatis.

8. Francisco à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium* Viennae, 1680–1687.
Foaia de titlu a vol. IV.

BIBLIOTHEQUE
ORIENTALE,
OU
DICTIONAIRE UNIVERSEL
CONTENANT GENERALEMENT
Tout ce qui regarde la connoissance des Peuples de l'Orient.
LEURS HISTOIRES ET TRADITIONS
VERITABLES OU FABULEUSES.
LEURS RELIGIONS, SECTES ET POLITIQUE.
Leurs Gouvernement, Loix, Coûtumes, Mœurs, Guerres, & les Révolutions de leurs Empires.
LEURS SCIENCES ET LEURS ARTS.
Leurs Théologie, Mythologie, Magie, Physique, Morale, Médecine, Mathématiques, Histoire naturelle, Chronologie, Géographie, Observations Astronomiques, Grammaire, & Rhetorique.
LES VIES ET ACTIONS [illegible]
Docteurs, Philosophes, Historiens, Poëtes, Capitaines, & de tous ceux qui se sont rendus illustres parmi eux, par leur Vertu, ou par leur Savoir.
DES JUGEMENS [illegible]
De leurs Traitez, Traductions, Commentaires, Abregez, Recüeils de Fab.[illegible], de Sentences, de Maximes, de Proverbes, de Contes, de bons Mots, & de tous leurs Livres écrits en Arabe, en Persien, ou en Turc, sur toutes sortes de Sciences, d'Arts, & de Profeßions.
Par Monsieur D'HERBELOT.
A PARIS,
Par la Compagnie des
AVEC PRIVILEGE DU ROI.

9. Barthélemi d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697. Foaia de titlu.

10. Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672. Frontispiciul.

ISTORIA
DELLO STATO PRESENTE
DELL' IMPERIO
OTTOMANO.
NELLA QVALE SI CONTENGONO.
Le Massime Politiche de' Turchi. I punti principali della Religione Mahomettana. Le Sette, le Eresie, e gli ordini diuersi de' suoi Religiosi. La Disciplina militare, il conto essatto delle forze per Mare, e per Terra, e delle rendite dello stato loro.
Composta prima in lingua Inglese dal Sig. Ricaut, Scudiere, Segretario del Sig. Co. di VVinchelsey Ambasciadore straordinario del Re d'Inghilterra Carlo secondo, à Sultan Mahometto Han IV. che al presente Regna.
Tradotta poscia in Francese dal Sig. Briot, E finalmente trasportata in Italiano
Da COSTANTIN BELLI Accademico Tassista.

All' Illustriss. & Eccellentiss. Sig.
BATTISTA NANI
CAVALIER PROCVRATOR MERITISSIMO
DI S. MARCO.

LA MINERVA

VENETIA M.DC.LXXII.

Presso Combi, & La Noù.
CON LICENZA DE' SVPERIORI, E PRIVILEGIO.

11. Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672. Foaia de titlu.

C A P. XVIII.

Delli Edhemis.

Il primo Fondatore di queſt'ordine era chiamato *Ibraim Edhem*, del quale li Diſcepoli, e gli Settatori ſteſſi parlano molto oſcuramente. Dicono che ſuo Padre era ſchiauo, e di nazione Abiſſino, ch'andò vn giorno al forte *Nerouan*, per tratenerſi con *Ibimelik* Re del Cairo, ch'era huomo ben fatto, molto oneſto, e grato nella conuerſazione, diligente di piacere a Dio, e che paſſaua la notte e'l giorno nelle Moſchee à leggere l'Alcorano co'l volto per terra, e à prononciare ſouente queſte parole. O Dio! tù m'hai data tanta ſapienza, che conoſco euidentemente, che tù prendi cura di mè, e che ſono nella tua protezzione. Perciò ò Dio ſprezzando ogni ſorte di potenza, e dominio, io mi dedico alla meditazione della filoſofia, e

mi

12. Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 203.

ПЕТРУ ВЕЛІКОМУ.

Священнаго россійскаго государства, освященнѣйшему автократору, вѣры православныя всебодрственнѣйшему защитітелю, імператору благочестівѣйшему, преблагому, отцу отечества, злодѣяніи прогонітелю, добродѣтели же и свободныхъ наукъ, и художествъ насадітелю. славенскіхъ народовъ вѣчныя славы началнѣйшему автору, велікому князю, побѣдітелю, падшіхъ возставітелю, царства прімножітелю и распространітелю. ордіна святаго апостола андреа основателю смотрелівѣйшему, і іныхъ ордіновъ кавалеру предостоинѣйшему, преображенскаго полка верховному хіліарху, обоего воиска марсу, и архістратігу генералнѣйшему, нашего вѣка державнѣйшему нептуну, на четырехъ моряхъ россійскаго флота віцеадміралу: агліанскаго же, галанскаго, и дацкаго адміралу избранному, и прочая и прочая и прочая государю и повелітелю своему всемілостівѣйшему и прекротчайшему,

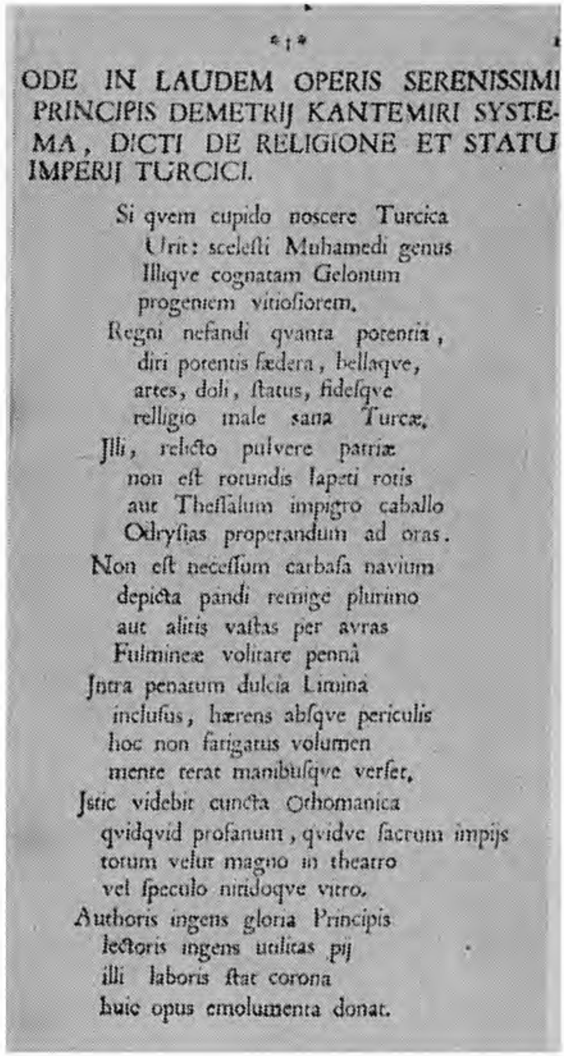
СЛОВОПРІНОШЕНІЕ.

Святый уже преходитъ годъ, ІМПЕРАТОРОВЕ благочестівѣйшіи, отъ нелиже преизобилнѣйшія Милости своея, особлівою на мя изливаемою благостию, подъ сѣнь, и щитъ россійскаго Орла пріяти мене, и покровітелствовати благоволіло ВЕЛІЧЕСТВО ВАШЕ. Десятое лѣто уже начинается, отъ нелиже въ сей Православнороссійской Монархіи, благополучную жизнь препровождаю. А еще безъ [illegible]ія, почесомулибо хвалімыя, показанныя отъ мене службы.

ВАШЕ

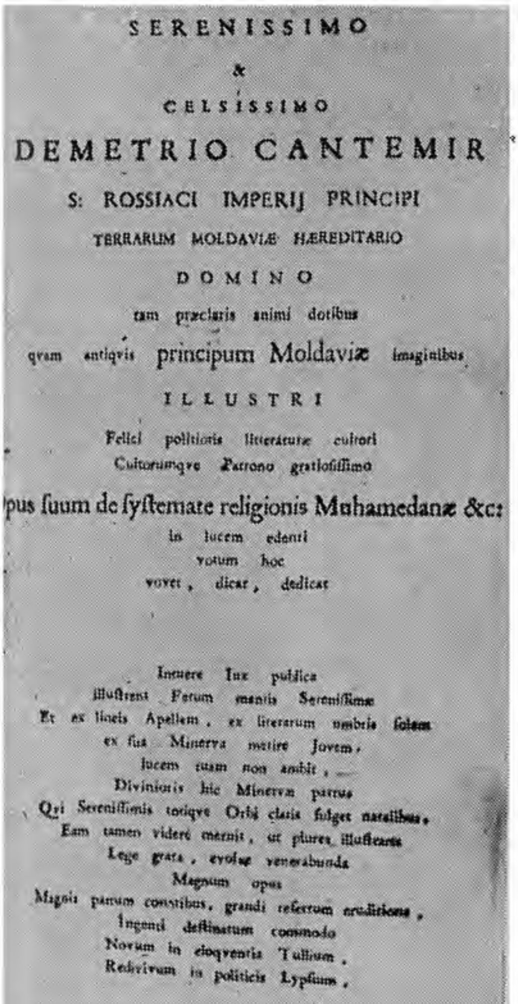
13. *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh 1722. Epistola dedicatorie Către Petru cel Mare.

14. *Odă* operei lui Dimitrie Cantemir, de Teofilact Lopatinski, publicată în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722.

ODE IN LAUDEM OPERIS SERENISSIMI PRINCIPIS DEMETRIJ KANTEMIRI SYSTEMA, DICTI DE RELIGIONE ET STATU IMPERIJ TURCICI.

Si qvem cupido noscere Turcica
Urit: scelesti Muhamedi genus
Illiqve cognatam Gelonum
progeniem vitiosiorem.
Regni nefandi qvanta potentia,
diri potentis fœdera, bellaqve,
artes, doli, status, fidesqve
relligio male sana Turcæ.
Illi, relicto pulvere patriæ
non est rotundis Iapeti rotis
aut Thessalum impigro caballo
Odrysias properandum ad oras.
Non est necessum carbasa navium
depicta pandi remige plurimo
aut alitis vastas per avras
Fulmineæ volitare pennâ
Intra penatum dulcia limina
inclusus, hærens absqve periculis
hoc non fatigatus volumen
mente terat manibusqve verset.
Istic videbit cuncta Othomanica
qvidqvid profanum, qvidve sacrum impijs
totum velut magno in theatro
vel speculo nitidoqve vitro.
Authoris ingens gloria Principis
lectoris ingens utilitas pij
illi laboris stat corona
huic opus emolumenta donat.

SERENISSIMO
&
CELSISSIMO
DEMETRIO CANTEMIR
S: ROSSIACI IMPERIJ PRINCIPI
TERRARUM MOLDAVIÆ HÆREDITARIO
DOMINO
tam præclaris animi dotibus
qvam antiqvis principum Moldaviæ imaginibus
ILLUSTRI
Felici politioris litteraturæ cultori
Cultorumqve Patrono gratiosissimo
Opus suum de systemate religionis Muhamedanæ &c:
in lucem edenti
votum hoc
vovet, dicat, dedicat

Intuere lux publica
illustrem Fetum mentis Serenissimæ
Et ex lineis Apellem, ex literarum umbris solem
ex sua Minerva metire Jovem.
lucem tuam non ambit, —
Divinioris hic Minervæ partus
Qvi Serenissimis totiqve Orbi claris fulget natalibus,
Eam tamen videre meruit, ut plures illustrans
Lege grata, evolue venerabunda
Magnum opus
Magnis parum constibus, grandi refertum eruditione,
Ingenti destinatum commodo
Notum in eloqventia Tullium,
Redivivum in politicis Lypsium,

15. *Lauda* lui Dimitrie Cantemir, de Ghedeon Vişniovski, publicată in *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Snaktpiterburh, 1722.

✠

предісловіе

ДІМІТРІИ КАНТЕМІРЪ

любезнѣйшему чітателю здравія.

Давідъ сынъ Іессеевъ, человѣкъ по сердцу божію, въ Царѣхъ преізящнѣйшіи, во Пророцѣхъ преізбраннѣйшіи, въ богословѣхъ глубочайшіи, и таінъ божіяхъ умозрітель искуснѣйшіи; по внегда поучілся бяше въ законѣ Господа Саваоѳа день и нощъ, и чрезъ благодать божію, неізреченная и сокровенная премудрости божія откровенна ему быша, сіе положілъ разсужденіе: ВСЯКІЯ КОНЧІНЫ ВІДѢХЪ КОНЕЦЪ, ШІРОКА ЗАПОВѢДЬ ТВОЯ ЅѢЛО. (Псал. 118. Стих. 96.) Сірѣчь: яко всякое художество, вѣденіе, и что лібо человѣческою хітростію произведено есть, все опісанное и опредѣленное есть; слово же божіе толь пространно, высоко же и глубоко, яко умомъ человѣческімъ (развѣ еліко чрезъ егоже подаемую благодать позволяется) пояті́ся нікакоже можетъ. Пророкъ убо повнегда таіны божія неізреченные, постановленіе вѣчныя премудрости, чіны и законъ глубочайшімъ разсмотрілъ умозрітелствомъ, яко ко испытанію человѣческіхъ изобрѣтеніи, и познанію ихъ усердно пріложіся, изъ егоже словъ прілѣжно разсуждающему удобоявствуется. Ибо во псалмѣ томже, въ стіхѣ 85 глаголетъ. ПОВѢДАША МНѢ ЗАКОНОПРЕСТУПНІЦЫ ГЛУМЛЕНІЯ, НО НЕ ЯКО ЗАКОНЪ ТВОИ ГОСПОДИ. (Псал. 118. Стихъ 85.) Сея сентенціи, мнози суть толкователи изъ Святыхъ Отцевъ, которые множаішыя на оную издадеша изложенія; обаче всѣхъ умы едіно, и тождe мудрствуютъ, сірѣчь: того ради Пророкъ, толь тщателно зловѣрія уставы, и законы невѣрныхъ изслѣдовалъ, да бы ложъ протівоположівъ істінѣ, аки свѣтъ во тмѣ наіпаче просвѣтілся. И зане умствованіе его плѣняшеся въ послушаніе вѣры, человѣческая умствованія и умышленія, слагая съ божественнымъ закономъ, аки на Лідіскомъ оныя искусітии имѣя камени, хотяше лжіва показати, и аки баснотворная плѣтенія, и всякаго смѣха достоіна быти, самымъ изъявілъ словопоказателствомъ. Тожде и Святыи Іоаннъ Евангелістъ, въ Соборномъ своемъ посланіи, властію Апостолскою учітъ, и повелѣваетъ, да искушаемъ духи, да не како невѣдуще всякому духу вѣруемъ, (1 Посланіе. глава 4.)

но

16. *Sistemul au întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722. *Prefața*.

КНИГА ПЕРВАЯ

О ЛЖЕПРОРОЦѢ МУХАММЕДѢ.

ГЛАВА ПЕРВАЯ.

О ИМЕНАХЪ МУХАММЕДОВЫХЪ.

ПОнеже свойственная вещей имена, за кратчайшее тѣхже изъясненіе имѣются, не безприлично быти мнимъ, да о житіи и дѣлехъ Мухаммедовыхъ имуще нѣкая рещи, первѣе о егоже собственныхъ и нарицателныхъ именахъ нѣчто предложимъ.

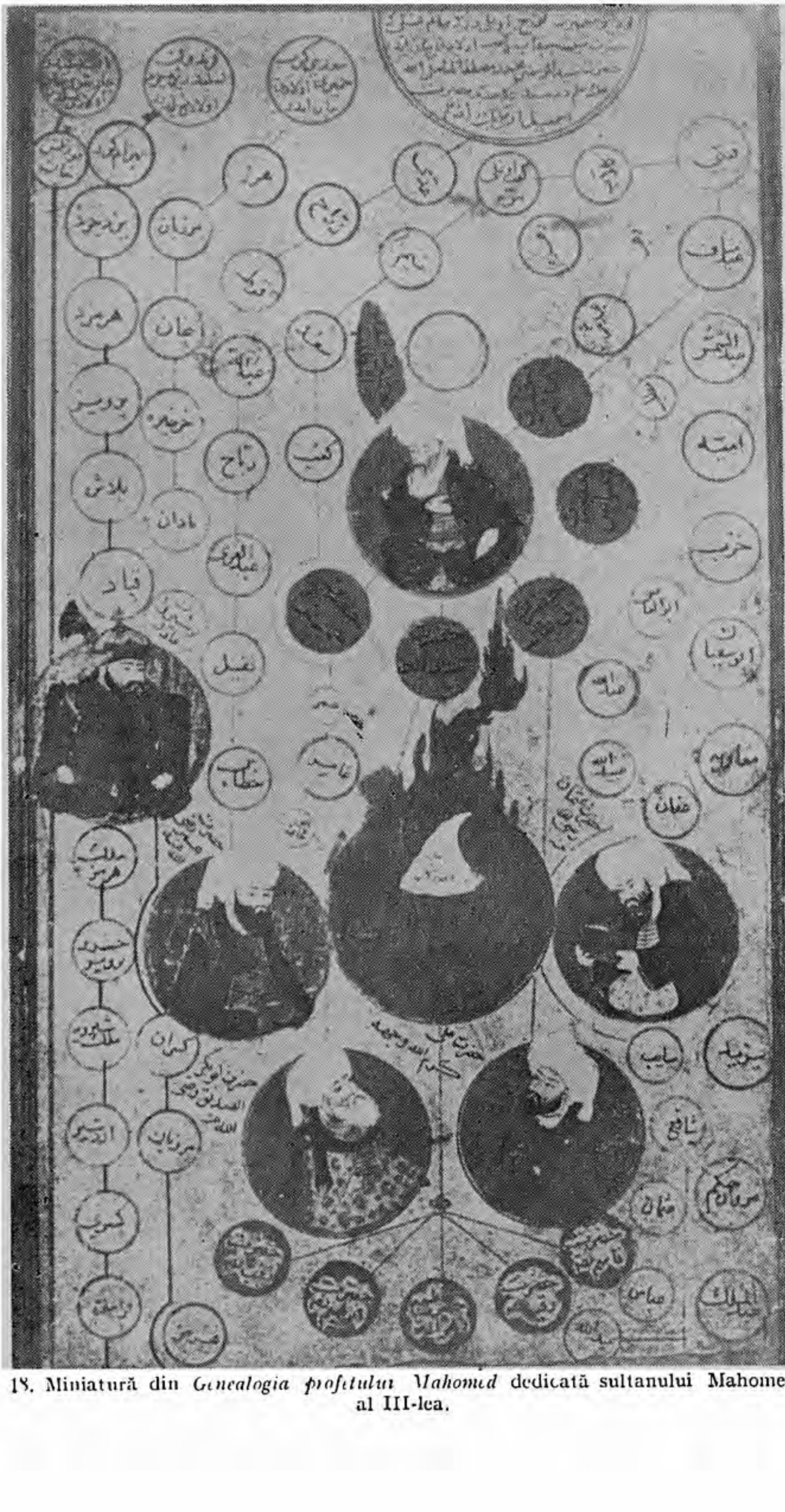
СВойственнѣйшее, и особнѣйшее сего лжепророка имя, двоякое есть: Мухаммедъ, и Мустафа. Тако бо многажды и въ Куранѣ, и въ книзѣ Мухаммедіе, аки сложеннѣ именоватися обыче: МУХАММЕДУЛЪ МУСТАФА. Мухаммедъ убо четверописменное есть, сирѣчь отъ четырехъ токмо литеръ состоящееся, М. Х. М. Д. имже придается знакъ ТЕШТІДЪ, который коеилибо литерѣ надполагается, знаменуетъ ю двойственныя быти силы, и пронунціи, напримѣръ: чтется Мухаммедъ, которое имя по изложенію [этумологически] знаменуетъ, зѣло похваленъ, многія похвалы и благодати достойный; аки бы по Греческу рещи Кехаритоменосъ, благодати полный, и изобилующій. Мустафа, свойственно знаменуетъ избранный, или надъ протчихъ изящнѣйшій. Тако егда имя его или писати хотятъ, или прочитовати съ написаннаго, сими двома имены вкупѣ сложенными изображаютъ: ПЕЙГАМБЕРІМУЗЪ ИКИ ДЖІГАНЪ ГЮНЕШИ МУХАММЕДУЛЪ МУСТАФА, то есть: обоего міра солнце наше, пророкъ [или Апостолъ] Мухаммедъ Мустафа. Чесо ради отъ нашихъ Христіанскихъ писателей неправо различными письмены и пронунціами пишемо быти видимъ; якоже: Махометъ, Магметъ, Муаметъ, Муамеѳъ и протчая.

Мухаммедовы имена.

Нарицателная же имена его мало не безконечна суть, ибо Аналогически, Аллигорически, Метафорически, и всякими другими,

А Фрастическими

17. *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722. Începutul *Cărții I*.

18. Miniatură din *Genealogia profetului Mahomed* dedicată sultanului Mahomed al III-lea.

19. Dervişi in procesiune. Desen din cod. 8626 al Bibliotecii Naționale din Viena.

20. Copiii sînt duși la ceremonia circumciziunii. Desen din cod. 8626 al Bibliotecii Naționale din Viena.

21. Festivitate la curtea sultanului Ahmed al III-lea. Miniatură de Levni, în Vekhi, *Sūr-nāme*.

17,9 — 14 etc.), ajutor al lui Moise în lupta contra amaleciților, conducător al poporului israelit după moartea acestuia. *Coranul* face aluzie la el în sura V, 23—29.

479. Prorocul Ilie (ar. *'Ilyās*), menționat și în *Coran*, VI, 85 și XXXVII, 123—130.

480. V. nota 241.

481. Samson era cunoscut în tradiția islamică, și în apropiere de Sara'a (Palestina) există un monument numit *Kabr Shamshun* (Mormîntul lui Samson). Cantemir se referă la o prelucrare arabă sau persană a istoriei lui Samson relatată în cartea *Judecătorii*, XIII—XVI.

482. Distih în turcă:

Dirîğâ zemâne-i geçrev (?)
Terzibaşı vü Hamze-i Hüsrev.

483. Regele-profet David (c. 1002—963 î.e.n.), ar. *Dā'ūd*, amintit în *Coran*, II, 251; IV, 163 etc.

484. Regele Saul (c. 1020—1010 î.e.n.) a fost cunoscut, sub numele *Ṭālūt*, atît de *Coran*, II, 247, 249, cît și de tradiția islamică (Bernhard Heller, *EI*, IV, 674—675).

485. Tc. *Zebur* < ar. *Zabūr* (*Coran*, XVII, 55).

486. Ar. *dā'ūdī*.

487. Regele Solomon (c. 970—930 î.e.n.), ar. *Sulaymān*, menționat în *Coran*, II, 102; IV, 163 etc.

488. Pers. *dīv*.

489. Tc. *Belkiz* < ar. *Bilkīs*, regina legendară din Saba (*I Imp.*, 10,1—13, *Coran*, XXVII, 22—44), venită la Solomon pentru a-i pune întrebări enigmatice (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 738).

490. Ar. *Bakht Naṣar*, Nabucodonosor al II-lea, regele Babilonului (605—562 î.e.n.).

491. De observat că Ezdra (autorul cărții cu același nume din *Vechiul Testament*) nu face decît să povestească despre reconstrucția templului de către Zorobabel și marele preot Iosua, după întoarcerea din robia babiloniană, reconstrucție încheiată în anii 516—515 î.e.n. Dărîmarea templului a fost poruncită nu de Vespasian, ci de Titus, în anul 70 e.n. Constantin cel Mare a construit nu templul, ci două bazilici, pe locurile mormîntului lui Iisus și al descoperirii Crucii (325—326). La fel, Justinian a clădit biserica Fecioarei, după unii pe locul templului, în apropiere de actuala moschee Akṣa, după alți autori pe locul Cinei de taină, cunoscut a fi drept mormîntul lui David.

492. Cotul (*cubitus*), veche măsură de lungime echivalentă cu circa 50 cm.

493. Pasajul este un rezumat al *Coranului*, XXVII, 17, unde însă este vorba de furnici (de unde titlul capitolului respectiv), dar autorul trimite din greșală la cap. V (*Punerea mesei* sau *Masa servită*).

494. Dreptul Iov, eroul cărții cu același nume din *Vechiul Testament*, a fost cunoscut de musulmani ca *Aiyūb* (*Coran*, IV, 163; VI, 86 etc.). Moscheea lui Eyüp (*Eyüp Sultan Camii*) se află în partea de nord a Constantinopolului, lîngă Cornul de aur, în cartierul Eyüp. A fost construită în 1458 de sultanul Mehmed al II-lea în amintirea lui Eyüp (ar. *Abū Aiyūb Anṣārī*, tc. *Eyûb-i Ensârî*), discipol și stegar al Profetului, mort sub zidurile Constantinopolului în 670, în cursul asediului condus de Yazīd, fiul califului Mu'āwiya. Mormîntul lui Eyüp se află în curtea moscheii unde aveau loc ceremoniile de întronare a sultanilor. *Al-anṣār* înseamnă apărător.

495. *Luḳmān*, înțelept citat în *Coran*, XXXI, 12—19, preluat de tradiția musulmană din legendele arabe păgîne, un fel de Esop oriental. I se atribuiau numeroase sentințe provenite de fapt din *Cartea lui Ahiḳar Asirianul* și fabule, adaptări arabe medievale ale fabulelor lui Esop (Bernhard Heller, *EI*, III, 36—39). Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în Academia Română. *Memoriile Secțiunii Literare*, s. III, t. 2, *1925*, p. 422, observă că la Luḳmān se referă învățatul român și în scrisoarea sa către Petru cel Mare din 23 noiembrie 1719 („Un filozof oarecare arab, fiind întrebat de la cine a învățat filozofia, a răspuns că de la orbi", *ibid.*, p. 486, nr. XXXIV).

496. V. nota 449.

497. V. nota 450.

498. Derivație inexactă. De altfel, Luḳmān nu a fost cunoscut ca medic. Pentru asimilările propuse v. B. Heller, *loc. cit.*

499. Lat. med. *betonica* < lat. *vettonica*, după numele unui vechi trib din Galia, *vettones* = plantă din familia mentei, cu proprietăți medicinale (*Betonica officinalis*, rom. crețișor sau cuișoriță).

500. *Iskandar-nāme* (Cartea lui Alexandru), preluată din *Alexandria* lui Pseudo-Callisthenes, despre a cărei cunoștință se poate deduce din *Coran*, XVIII, 60 și urm. Cartea circula și în turcă grație traducerilor lui Ahmedi (sec. XIV), Ali Șir Nevaî (sec. XVI). Este probabil ca autorul să se refere la cea dintîi din aceste două versiuni, făcută în turcă osmană.

501. Tc. *Iskender Zulkarneyn* < ar. *Iskandar Dhu'l-Karnayn*, Alexandru cel cu două coarne, astfel numit în *Coran*, XVIII, 83 și urm.

502. „Grecii din Cyrene, vecini cu oaza libiană [a lui Ammon] au împrumutat din Egipt, dîndu-i o formă omenească, tipul corniger al lui Zeus-Ammon, pe care ni-l oferă monetele din Cyrenaica" (P. Decharmes, *Mythologie de la Grèce antique*, Paris, 1886, p. 53).

503. Tc. *Iskender-i Rûmî ibn-i Feylikos.*

504. În tradiția musulmană Alexandru cel Mare este înfățișat ca un apărător al dreptei-credințe și, pe baza identificării cu personajul din *Coran*, XVIII, 83, este socotit profet (*EI*, II, 569).

505. V. nota 408. — Legenda relatată de Cantemir pare întemeiată pe tradiții locale din regiunea Beyșehir-Konya. La 20 de km nord de Beyșehir, în apropierea lacului cu același nume, la *Eflâtun Pınarı* (Izvorul lui Platon), se pot vedea și azi urmele unui monument hitit din sec. al XIII-lea î.e.n., format dintr-o bază de piatră împodobită cu basoreliefuri cu temă religioasă. Specialiștii au recunoscut în aceste ruine (asociate cu o statuie colosală descoperită la 40 km distanță, în satul Fasıllar) fie un edificiu religios din vechiul regat Arzawa, fie un *tropaeum* din timpul regelui Tudhalija al IV-lea (J. Mellaart, *The Late Bronze Age monument of Eflatun Pinar and Fasillar near Beyșehir*, în „Anatolian studies", 12, 1962, p. 111—117; K. Bittel, *Beitrag zu Eflatun Pinar*, în „Bibliotheca Orientalis", 10, 1953, p. 2—5; R. Boulanger (éd.), *Turquie*, Paris, 1965, p. 526—527). În legătură cu tradiția despre Platon la Konya a se vedea și F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, vol. II, Oxford, 1929, p. 370 și urm. („mormîntul lui Platon" într-o moschee fostă biserica Sf. Amfilohie, a cărui cinstire ar fi fost încurajată de dervișii mevlevi, potrivit tendinței lor de a concilia religiile pe o bază acceptată deopotrivă de musulmani și de creștini — D. S. Margoliouth, *EI*, III, 480).

506. V. nota 316.

507. Tc. *Behrâm-i Gûr Sahib Kıran.* Personajul istoric intrat în legendă a fost Bahrām al V-lea, suveran persan din dinastia sasanidă (420—438), supranumit pentru tăria sa *Gōr* (asin sălbatic, colun), care, evident, nu putea fi contemporan cu Platon și Aristotel.

508. *Selmân-i Pâk*, Salman cel curat, Salmān al-Fārisī, persan convertit la islamism, devenit tovarăș al Profetului, erou al Persiei convertite și una dintre cele mai populare figuri din legendele musulmane (G. Levi della Vida, *EI*, IV, 120—121).

509. Tc. *Demür Hindî.*

510. Tc. *âb-i hayat.*

511. În textul rus: багаж < fr. *bagage.*

512. Episodul lui Cantemir asociază cîteva tradiții legate de populara figură din legendele musulmane al-Khaḍir (sau al-Khiḍr, formă mai apropiată de *Hîzr*), numită în *Coran*, XVIII, 60: sluga lui Moise. Este vorba despre căutarea izvorului vieții. Pasajul din *Coran*, *loc. cit.*, care-l înfățișează pe Moise căutînd elixirul are, după specialiști, trei surse: *Legenda lui Ghilgameș*, *Alexandria* și legenda ebraică *Ilie și rabinul Iosua ben Levi.* Ghilgameș, Alexandru cel Mare și rabinul Iosua caută deopotrivă apa (primul iarba) vieții și trec în călătoria lor prin diferite peripeții. Alexandru nu o poate afla, ci bucătarul său Idrīs (după R. Hartman un Andrei, personaj menționat în *Coran*, XIX, 56—57 și XXI, 85—86, A. J. Wensinck, *EI*, II, 477—478). Ilie este cel care-l conduce pe Iosua către apa vieții. Al-Khaḍir apare, în versiuni arabe ale legendei lui Alexandru, drept șef al avangardei regelui macedonean, vizir sau văr al acestuia. Versiunea lui Nizāmī ni-l arată însă pe al-Khaḍir căutînd apa vieții nu cu Alexandru, ci cu Ilie ('Ilyās, profetul biblic Ilie), ca în relatarea lui Cantemir; dar ei nu-și înșală tovarășul de drum, ci amîndoi beau din izvor și devin nemuritori (*ibidem*, *EI*, II, 912—916). În credința populară al-Khaḍir și Ilie sînt protectorii călătorilor pe mare (primul) și pe uscat (al doilea). M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 187.

513. V. nota 416.

514. V. nota 293. Dar derivaţia lui Yādjūdj şi Mādjūdj din Gog şi Magog nu este greşită.

515. V. Cartea a III-a, partea a II-a, art. 4, p. 72—73.

516. V. Cartea a V-a, cap. 5, p. 180—186.

517. Tc. *kahve* < ar. *ḳahwa* = „cafea", băutură introdusă la Constantinopol în timpul domniei lui Soliman Magnificul. În 1554 un alepin şi un damaschin au deschis primele cafenele (*ḳahwa-khāne*, la Cantemir *cîrciumi*), în capitala imperiului (C. van Arendonck, *EI*, II, 673).

518. Poate *'Uzayr*, profetul evreu Ezdra amintit în *Coran*, IX, 30, deşi „venirea lui" (sfîrşitul sec. V î.e.n.) nu a fost *după*, ci *înainte* cu cîteva decenii de Alexandru cel Mare (356—323 î.e.n.). Asemenea anacronisme sînt însă curente în tradiţia musulmană: Iona (v. nota urm.), aşezat în şirul profeţilor tot după Alexandru, a trăit la începutul secolului VIII î.e.n.

519. Ar. *Yūnus ibn Mattai*, unul dintre profeţii mici ai tradiţiei ebraice (Iona), autorul cărţii cu acelaşi nume din *Vechiul Testament*, citat de cîteva ori în *Coran*, IV, 163; VI, 86 etc.

520. *Shu'aib*, profet din Madian menţionat în *Coran*, VII, 85—93; XI, 84—95 etc., pe care unii exegeţi l-au identificat fără temei cu socrul lui Moise, tot un madianit (numit în *Ex*. 3, 1: Ietro). Identificarea cu Isaia este inexactă (numele arab al acestui profet este Sha'yā.)

521. *Ūrmiyā*, profetul Ieremia, autorul cărţii cu acelaşi nume din *Vechiul Testament*.

522. *Zakārīyā*, tatăl Sf. Ioan Botezătorul, menţionat în *Coran*, III, 37—41 etc.

523. *Yaḥyā*, Sf. Ioan Botezătorul, menţionat în *Coran*, III, 39; VI, 85 etc.

524. V. nota 185.

525. V. nota 465.

526. V. Cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68—71.

527. V. Cartea a IV-a, cap. 11, p. 120—123 şi nota 474.

528. *Hazret-i Meryem Ana*, numele Fecioarei Maria în limba turcă.

529. În toată relatarea credinţelor musulmane privitoare la Iisus sînt amestecate pasaje din *Coran* la rîndul lor tributare *Evangheliilor* (canonice sau apocrife), spuse ale Profetului preluate din tradiţie sau comentarii ale exegeţilor. Astfel, miracolul păsărilor create din lut provine din *Evanghelia lui Toma*, III, 1—2, *Minunile lui Iisus*, text etiopian (*Patrologia orientalis*, XII, 626), sau din *Evanghelia copilăriei lui Iisus*, XXXVI. De aci referinţa lui Cantemir la „cărţi necunoscute sau mincinoase".

530. Acest text nu există în *Coran* (vezi însă sura IV, 171: „Da, Mesia, Iisus fiul Mariei, este profetul lui Dumnezeu, Cuvîntul său, pe care l-a aruncat în Maria un duh care emană din el").

531. De fapt *Coranul*, V, 110, nu spune decît că Iisus poate învia morţii cu îngăduinţa lui Allah, fără să menţioneze „nenumărate" asemenea minuni.

532. Tc. *Âsây-i Mûsa, nefes-i Isa.*

533. O legendă postcoranică afirmă că la cererea apostolilor Iisus ar fi înviat din morţi pe Sem sau pe Ham (nu pe Iafet), pentru a descrie arca lui Noe (B. Heller, *EI*, III, 1014). Dar această legendă nu există în *Evanghelia copilăriei lui Iisus*, la care trimite Cantemir.

534. Tc. *Nefesi Isa-i muhtac dur.*

535. Tc. *Pavlos*. Reproşul de „a strica sensul cuvintelor revelate" este adresat „anumitor evrei", în *Coran*, II, 75, IV, 46 şi V, 41.

536. Apropierea, uşor de făcut, între cele două texte — *Coran*, LXI, 6 şi *In*., 14, 26 — în care Iisus anunţă venirea, după el, a Sfîntului Duh (în *Evanghelie*), a lui Mahomed (în *Coran*) a dat loc unei bogate literaturi avînd ca obiect sensul cuvîntului *biriklutus*, redat mai tîrziu (sec. al XIII-lea) prin *fārklīt*. Autorii musulmani care afirmă că textul evanghelic a fost corupt pretind că iniţial în loc de Παράκλητος (mîngîietor) era scris Περίκλυτος (ilustru, în arabă *Aḥmad*, „preaslăvitul", unul din numele lui Mahomed). Cf. B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1680, s.v. *Mohammed*, şi D. Masson în *Le Coran*, Paris, 1967, p. 951.

537. V. Cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68—71.

538. Tc. *yunanî.*

539. Tc. *Lâ ilâh illâ Allâh, Isa rûhu'llah.*

540. *Sistemul* nu cuprinde un capitol cu acest titlu, ci doar un paragraf în Cartea a V-a, cap. 6, p. 200—203.

541. Ar. *Inğil, al-tufūliya*, text apocrif cu atribuiri diverse, cunoscut doar în versiunea arabă după un original grecesc sau siriac, editat mai întîi de Heinrich Sike, Trier, 1697.

542. Despre *Yahya bin Zekeriya* v. *Coran*, III, 37—41; XIX, 7—15; XXI, 89—90 (trimiterea din text este greșită). Pasajul citat de Cantemir este din *Coran*, XXI, 91, dar el se referă la Maria, deci la nașterea lui Iisus, nu a lui Ioan: „Iar cea care a rămas fecioară... I-a insuflat din Duhul nostru. Am făcut din ea și din fiul ei un semn înaintea lumilor".

543. Cf. originalul latin, f. 86^v; în versiunea rusă textul grec e reprodus cu caractere chirilice în pronunțarea modernă.

544. *Mehmed al IV-lea Avcı* (Vînătorul) a domnit între 1648 și 1687. „Palatul cel mai dinăuntru", tc. *enderûn*, la care se referă Cantemir era, probabil, complexul de clădiri din curtea a treia a reședinței sultanilor la Topkapı Sarayı, curte spre care se deschide Poarta fericirii (*Bab-ı saadet*); în partea dreaptă a ei se află și în prezent tezaurul.

545. Tc. *havariyûn*, apostolii lui Hristos.

546. Capitolul *Avraam* din *Coran* este al XIV-lea; Cantemir se referă însă la un pasaj din cap. V, 82—83, unde creștinii sînt descriși ca lipsiți de mîndrie, sensibili la descoperirile Profetului, mărturisindu-și credința în el.

547. V. nota 536.

548. Eroare. Pasajul se află nu în *Epistola către evrei*, ci la *II Cor.*, 12, 2—4.

549. *Sarı Saltık Baba* (sau *Dede*), derviș turc, sfînt al ordinului bektași (v. mai departe, Cartea a VI-a, cap. 11, p. 300—301), originar din Bukhara. După unele izvoare, prin anii 1263—1264 el s-ar fi așezat cu un grup de 10—12 mii de turkmeni în Dobrogea de nord, în regiunea Babadagului, unde se află și principalul sanctuar în care este venerat și mormîntul său, care a fost important loc de pelerinaj. Asimilat cu mai mulți sfinți creștini (Gheorghe, Ilie, Simion, Spiridon), în credințele populare dobrogene el ar fi fost același cu Sfîntul Nicolae. În 1557 solul polon Erasm Otwinowski semnalează, la Babadag, „un loc de închinăciune idolatră la mormîntul unui derviș sau călugăr turc, anume Nicolae" (*Relația călătoriei prin Moldova și Dobrogea*, trad. P. P. Panaitescu, în Maria Holban, red., *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, 1970, p. 120); misionarul catolic Pietro Diodato Bakšić nota în 1641 că dervișii de la Babadag venerează un mormînt sacru și afirmă că „trupul acela ar fi al Sfîntului Nicolae, pe care-l numesc Sarîsaltîk Baba" (*Dare de seamă despre Moldova*, în *Călători străini*, vol. V, București, 1973, p. 222). Evliyâ Çelebi a întîlnit la Babadag tradiția lui Meḥmed Bukhārī, același cu *Isvet Nikola* (*Seyâhatnâme*, II, p. 134—137; *Călători străini*, vol. VI, București, 1976, p. 352—353, 396). Așa îl știa și Cantemir, a cărui informație este, desigur, tot de sursă dobrogeană și care, fără îndoială, vizitase mormîntul reputatului derviș, în trecere prin Babadag. Cf. și Fr. Babinger, *EI*, IV, 177—178; Jean Deny, *Sari Saltik et le nom de la ville de Babadaghi*, în *Mélanges Picot*, II, Paris, 1913, p. 12; J. Jacob, *Die Bektaschije in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen*, în *Abhandlungen der königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Philos.-Philol. u. Hist. Klasse, XXIV, 1909; Paul Henri Stahl, *Croyances communes des chrétiens et des musulmans balkaniques*, în „Buletinul Bibliotecii Române", Freiburg, S. N., VII, XI, 1979, p. 111—112.

550. Tc. *Hıdırellez*, ar. *Djirdjis*, Sf. Gheorghe. Numele turcesc se explică prin faptul că la musulmani cultul Sf. Gheorghe este asociat cu acela al profeților Khiḍr și Ilie (v. nota 512), reuniți sub numele de Hıdırellez. Data pomenirii lui de către creștini (23 aprilie) însemna pentru turci începutul verii (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1078).

551. Tc. *Kasım* < ar. *Ḳāsim*, Sf. Dumitru, a cărui serbare (26 octombrie) însemna începutul iernii (Cl. Huart, *EI*, II, 844).

552. *Haemus*, numele latin (după cel grecesc) al munților Balcani care separă Tracia de Moesia.

553. *Sf. Foca*, grădinar din Sinop, cunoscut prin ospitalitatea sa față de străini. Condamnat la moarte în timpul persecuției lui Traian, Decius sau Diocletian, s-a predat de bunăvoie soldaților trimiși să-l omoare, pe care îi primise în casă. A fost obiectul unei venerații deosebite în regiunea pontică și la Constantinopol, considerat drept patron al corăbierilor. E comemorat la 22 iulie și 22 septembrie (W. Smith and H. Wace, *A dictionary of Christian biography*, vol. IV, London, 1887, p. 393—394; I. Martinov, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis, 1863, p. 183; Gherasim Timuș, *Dicționar aghiografic*, București, 1898, p. 302—303). B. P. Hasdeu (*Etymologicum Magnum Romaniae*, t. II, 1892, p. 1154) arată că la români, „fiindcă *Foca* seamănă cu *foc*, printr-o astfel de etimologie poporană s-a născut credința că el *pîrlește*"; de aci superstiția că „cine nu păzește această zi și lucrează la vie soarele îi va dogori via cu arșiță și prin aceasta se va usca". Această credință se referă la ziua de 1 iulie, cunoscută sub numele de *Ana-Foca*, sfinții serbați la 21, respectiv 22 iulie (Hasdeu, *loc. cit.*; Tudor Pamfile, *Sărbătorile de vară la români*, București, 1911, p. 162—163), dar după cum se vede din relata-

rea lui Cantemir ea era păzită, în legătură cu pomenirea Sf. Foca, şi de plugarii dobrogeni. V. şi Petru Caraman, *L'ethnographe Cantemir et le folklore du Proche Orient*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität", 2, 1974, p. 323—327.

554. Aluzie la cuptorul din Babilon în care împăratul Nabucodonosor a vrut să ardă pe cei trei tineri evrei ce nu voiau să părăsească legea mozaică (*Dan*, 3, 1—30).

555. *Mahina*, termen latin desemnînd un ansamblu alcătuit cu artă (v. Lucreţiu, *machina mundi* = edificiul lumii). — *Despre zidirea lumilor* v. Cartea a IV-a, cap. 6, p. 101—106.

556. Tc. *Rûz-ı mahşer; Kıyâmet güni.*

557. Tc. *Kızıl elma.*

558. Tc. *Padişahumuz gelür, kâfirün memleketin alur, Kızıl elmayı alub kabz eyler yedi yıladak gâvurun kılıcı çıkmazsa gerek, oniki yıladak onlarun beğliği; kuyu yapar, bağ diker, bağçe bağlar, oğlı kızı olur, oniki yıldan sonra hıristiyanun kılıcı çıkar, ol Türki gerisine tüsküre.* Profeţia, pe care Cantemir o putea cunoaşte atît din mediul intelectual turc, cît şi din lecturi europene, fusese consemnată de alţi autori. Ea fusese publicată mai întîi de Bartholomej Georgević, cărturar croat căzut prizonier la Mohács, care, după eliberarea sa, a scris cîteva cărţi de mare răspîndire privind civilizaţia otomană, traduse în mai multe limbi. Textul, în turcă şi latină, al profeţiei privitoare la cucerirea „Mărului roşu" (prin care Georgević înţelegea Costantinopolul, în simbolistica profeţiei — Roma), a apărut în broşura *Prognoma siue Praesagium Mehemetanorum, primum de Christianorum calamitatibus, deinde de suae gentis interitu, ex Persica lingua in Latinum sermonem conuersum. Auth. Bartholomaeo Georgieuits*, [Antuerpiae, 1545]. A fost republicat la Viena, în 1547, şi, în traducerea italiană a lui Lodovico Domenichi, la Florenţa, în 1548 (cf. Carol Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I. Bd., Bucureşti — Berlin, 1961, p. 401, 407, 411). Regăsim textul într-o lucrare atribuită umanistului transilvănean Christian Schaeseus, *Pannoniae Historia chronologica*, Francofurti, 1596 (cf. Christianus Schaeseus, *Opera quae supersunt omnia*, edidit Franciscus Csomba, Budapest, 1979, p. 485—486). El a fost studiat de F.T.W Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, vol. II, Oxford, 1929, p. 737—739; Jean Deny, *Les pseudo-prophéties concernant les Turcs au XVI*[e] *siècle*, în „Revue des études islamiques", 10, 1936, p. 218; E. Rossi, *La leggenda turco-bizantina del Pomo-Rosso*, în „Studi bizantini e neohellenici", 5, 1937, p. 542—553; W. Heffending, *Die türkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544—1548*, în „Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes", 28, 1942, Bd. 2, p. 12—35; Carol Göllner, *Turcica*, III. Bd., Bucureşti — Berlin — Baden, 1978, p. 341—342; Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI — XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 86.

559. V. Cartea a III-a, partea a II-a, art. 1, p. 64—68.

560. V. nota 239.

561. Cf. şi D. Cantemir, *Monarchiarum physica examinatio*, ed. I. Sulea-Firu, „Studii şi cercetări de bibliologie" 5, 1963, p. 272.

562. V. nota 426.

563. V. nota 294.

564. Tc. *Sedd-i Iskender.*

565. V. Cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68—71.

566. Tc. *Mehdi-i zaman.* Pentru doctrina islamică privind acest personaj eshatologic („cel condus de Allah"), v. D.B. Macdonald, *EI*, III, 116—120.

567. După tradiţia musulmană îngerul morţii (*'Izrā'il)* va suna de trei ori din trîmbiţă la sfîrşitul lumii. Primul sunet este acela *al consternării*, al cărui efect va fi cutremurul pămîntului, căderea munţilor şi a cerurilor, adunarea tuturor animalelor într-un singur loc. Al doilea sunet va fi acela *al morţii*, după care nu vor mai rămîne decît Allah, raiul şi iadul cu locuitorii lor şi tronul slavei. Al treilea sunet va fi *al învierii* (G. Sale, *Observations historiques et critiques sur le mahométisme*, în *Les livres sacrés de l'Orient*, traduits ou revus par G. Pauthier, Paris, 1860, p. 496).

568. Relatarea lui Cantemir cu privire la sunetele trîmbiţei este deosebită de cea tradiţională (v. nota precedentă).

569. 'Izrā'īl va învia înaintea celorlalte făpturi, împreună cu arhanghelii Gabriel şi Mihail (G. Sale, *op. cit.*).

570. Problemă controversată în literatura islamică: după unii autori, Mahomed ar fi spus că oamenii vor învia aşa cum s-au născut, adică goi şi — bărbaţii — necircumcişi. La obiecţia Ayşei că o asemenea stare este indecentă, Profetul ar fi răspuns că în acea zi gravă, a

Judecății din urmă, oamenii nu vor fi preocupați de goliciunea lor. După alți autori oamenii vor învia îmbrăcați în hainele în care au fost îngropați. În sfîrșit, unii dau îmbrăcămintei un sens figurat: ea ar însemna faptele bune sau rele etc. (G. Sale, *op. cit.*, p. 497).

571. Prefacerea animalelor în praf va fi socotită, în raport cu chinurile păcătoșilor, o pedeapsă ușoară. Încă două animale vor avea, într-o anume interpretare a unor pasaje din *Coran*, privilegiul de a intra în rai: cîinele celor șapte tineri adormiți și măgarul lui Ezdra G. Sale, *op. cit.*, p. 499).

572. Această frază nu se află în *Coran*. Autorul se referă la teoria răspîndită în tradiția sunnită și imamită că morții sînt numai adormiți sau amețiți în mormintele lor, cum pare să sugereze pasajul din *Coran*, L, 19 (H. Lammens, *L'Islam, croyances et institutions*, 3e éd., Beyrouth, 1943, p. 70).

573. Nici acest pasaj nu există în *Coran*. După cap. XXXVI, 26 din *Coran*, s-ar permite unor suflete privilegiate să primească de îndată răsplata în ceruri; la fel cap. II, 143; III, 152 și 163; IV, 76 etc. conferă martirilor morți în războiul sfînt viața veșnică în preajma lui Allah. Despre distincția între sufletele musulmanilor și necredincioșilor, v. G. Sale, *op. cit.*, p. 494 și H. Lammens, *op. cit.*, p. 70—71.

574. Sic! La p. 151 se vorbește despre numai *șaptezeci* de neamuri.

575. V. Cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159.

576. V. despre această punte H. Lammens, *op. cit.*, p. 71; după unii interpreți (mutaziliți și moderniști) ea trebuie înțeleasă strict simbolic. Că puntea are o lungime egală cu lățimea rîului de foc pe care-l traversează este de la înțeles.

577. Tc. *kurban* < ar. *ḳurbān*, sacrificiu. Aci este vorba despre jertfele aduse de pelerini la Mecca în ziua de 10 a lunii dhu'l-ḥidja; sărbătoarea din acea zi și din cele următoare este numită de turci *Kurban-bayramı* (A.J. Wensinck, *EI*, II, 1195).

578. V. Cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—167.

579. După alte descrieri (G. Sale, *op. cit.*, p. 501), *al-Arāf* era imaginat ca un zid care *separa* raiul de iad, servind drept adăpost pentru sufletele celor sfinți, ca *Limbul* din tradiția creștină (*Divina comedie, Inf.*, IV, 1—45).

580. Tc. *rekât*.

581. V. Cartea a V-a, cap. 4, p. 174—180.

582. Tc. *ehl-i fıkıh* < ar. *ahl al-fiḳh*, oamenii legii, înțelepții.

583. V. Cartea I, cap. 2, p. 4 și nota 61; cap. 9, p. 21—24.

584. Ceea ce urmează nu se află în *Coran*. N-am putut identifica nici pe Evordi, nici pe Abidonda.

585. V. Cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—167.

586. Tc. *cehennem* < ar. *djahannam*, iadul. Imaginea unui adînc cu șapte etaje și șapte porți (care-și are originea în infernul asirian descris în legenda lui Iștar) a fost răspîndită și în evul mediu european (v. descrierea celor șapte *bolgii* în *Divina comedie, Inf.*); cf. B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1026—1027.

587. După *Coran*, XXXVII, 62—68, pomul *Zaḳḳūm* se află în cercul cel mai de jos al adului, împreună cu un cazan de apă clocotită și un cuptor în care vor arde păcătoșii (v. mai jos, p. 160).

588. În textul latin *pictoribus;* în versiunea rusă *изографы* < gr. ζόγραφοι, iconari, pictori de biserici.

589. Ar. *naṣārā*, creștini.

590. *Coranul* ezită cu privire la veșnicia chinurilor iadului. După cap. XXIII, 103—104, s-ar părea că păcătoșii vor rămîne veșnic în infern; dar după IV, 116 și XI, 107, Allah „iartă pe cine vrea", așa încît și osîndiții pot fi absolviți (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1026—1027).

591. Cantemir redă esența contradicțiilor *Coranului* cu privire la veșnicia pedepselor infernului, dar în mod evident citează din memorie, ceea ce explică erorile în referințe și texte, aci ca și în paragraful următor.

592. V. nota 286.

593. Tc. *Cennet hak, cehennem hak.*

594. Tc. *cennet* < ar. *djanna;* tc. *firdevs* < ar. *firdaws* < gr. παραδεῖσος, raiul. Descrierea dată de Cantemir urmează tradiția musulmană populară (cp. B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1043—1044, și D.B. Macdonald, *EI*, II, 116).

595. „... *quod Copernicus in suo* Vorticum systemate *imaginatur*" (ms. autograf Cantemir, f. 96). Autorul pare să fi redat, din memorie, *revolutio* prin *vortex* (vîrtej, dar și abis), ceea ce explică titlul fantezist sub care citează celebra lucrare a lui Copernic.

596. V· Cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159.

597. V. nota 423.

598. Tc. *Kutb-i şimâl* < ar. *al-Ḳuṭb al-shamālī* și *Kutb-i cenûb* < ar. *al-Ḳuṭb al-djanūbī.*

599. B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Touba*, dă cuvîntului origine etiopiană și sensul de „rai, fericire".

600. V. nota 378.

601. Tc. *huri*, pers. *ḥurī*, ar. *ḥūrīya*, fecioarele paradisului cu care vor fi răsplătiți drept-credincioșii, amintite în *Coran*, II, 35; III, 15 etc. Ele vor fi de aceeași vîrstă cu soții lor — 33 de ani — și vor rămîne mereu fecioare *(Coran*, LVI, 35—36; A.J. Wensinck, *EI*, II, 358).

602. Trimiterea la cap. XXVI din *Coran* e greșită; în alte capitole (v. referințele noastre) se făgăduiește credincioșilor nemurirea și petrecerea fericită lîngă Allah.

603. În textul rus, greșit, 170. Mai jos, *elpenbut* (în ms. lat. *elpenbüt*) — cuvînt neidentificat; tc. *kefal balığı.*

604. V. Cartea a V-a, cap. 15, p. 248—251: *Despre mekruh.* Fumatul ar trebui inclus în această categorie de fapte, nici îngăduite, nici oprite, dar despre el nu se tratează în capitolul respectiv.

605. V. Cartea I, cap. 7, p. 12—13.

606. V. Cartea a IV-a, cap. 9, p. 113—116.

607. Cuvîntul *din* are sensul de „religie" numai în limba persană; în arabă același cuvînt înseamnă „judecată" și „obicei". Confuzia între cele trei sensuri era curentă în literatura teologică islamică și ea a generat numeroase dificultăți exegeților *Coranului*. *Din* în sens de religie se compune din *islām* (păzirea religiei musulmane), *imān* (credința) și *iḥsān* (virtutea). D.B. Macdonald, *EI*, I, 1002.

608. V. Cartea aIV-a, cap. 1, p. 82 și nota 332.

609. În sensul cel mai răspîndit *sunna* (= „obicei, purtare, precept") desemnează doctrina și comportamentul comunității musulmanilor ortodocși, spre deosebire de cei sectanți *(shī'a)*. Suniții sînt musulmanii care nu se abat de la dogmele și practicile tradiționale (A.J. Wensinck, *EI*, IV, 581—583). Din ar. *sunna* > tc. *sünnet* (obicei, regulă, dar și circumciziune) și *sünnî* (sunnit, ortodox).

610. Tc. *Imam-i a'zam* < ar. *al-imām al-a'zam*, imamul cel mare, adică Abū Ḥanīfa; v. și nota 332.

611. Tc. *şart* < ar. *sharṭ.*

612. Tc. *din-i Islamden* = „religia islamului" (formă de ablativ).

613. Tc. *şehâdet-i kelime, namaz, uruc, hac* și *zekât.*

614. Tc. *farz, sünnet, halâl, haram* și *mekrûh.*

615. V. Cartea a IV-a, cap. 1, p. 82—83 și notele 335—336.

616. Tc. *gusül* < ar. *ghusl*, marea abluțiune rituală prin care se curăță impuritatea mare *(djanāba)* înainte de săvîrșirea rugăciunii (Th. W. Juynboll, *EI*, I, 1042; II, 177).

617. Tc. *abdest* < pers. *ābdast* (ar. *wuḍū*), mica abluțiune rituală, necesară pentru curățirea unei impurități mici *(ḥadath)* înainte de rugăciune (Th. W. Juynboll, *EI*, II, 198; Joseph Schacht, *EI*, IV, 1202—1203).

618. Tc. *tas* < ar. *ṭās* (pres. *tāsht*) = „vas, cană".

619. Tc. *Tövbe, ya Allahım, Rebbim tehâfaru'llah.*

620. Etimologie inexactă.

621. V. nota 77.

622. Tc. *leğen* = „lighean".

623. Confuzie în versiunea rusă între *вне* (în afară) şi *в нем* (în ea); după logica situaţiei şi practica abluţiunii rituale picăturile trebuie să cadă *înăuntrul* ligheanului pentru a nu pîngări spaţiul şi lucrurile dimprejur. S-a corectat şi textul rus.

624. Tc. *mest* > rom. *meşi*, un fel de cizmuliţe fără toc, făcute din piele subţire, purtate peste ciorapi (şi în încălţăminte).

625. V. Cartea a VI-a, cap. 20, p. 320 (Despre erezia *rafazî*).

626. V. Cartea a IV-a, cap. 5, p. 98.

627. Tc. *sabah namazı*.

628. Termeni turceşti în acest paragraf: *öğle namazı, ikindi namazı, ahşam namazı, yatsı namazı, temcid*.

629. Tc. *kıbla* < ar. *ḳibla*, direcţia oraşului Mecca, spre care musulmanii trebuie să privească în timpul rugăciunilor rituale. Determinarea ei reprezintă un capitol special, deosebit de important, în geografia astronomică arabă (C. Schoy, *EI*, II, 1043—1047).

630. Tc. *namazgâh*, locul de rugăciune, v. mai departe, p. 176. Cîteva rînduri mai sus *Kâbe* < ar. *Ka'ba*, locul sfînt al islamului, situat în mijlocul marii moschei din Mecca (v. Cartea a V-a, cap. 6, p. 186—188).

631. V. nota 580.

632. Tc. *fıtrî vâcib* (pentru compensaţie).

633. Tc. *cemâat*.

634. Tc. *Allahu ekber, Allahu ekber, eşheden lâ ilahe illâ'llahu, eşheden Muhammedu resulu'llah. Eyâ alâ es-selâm, eyâ alâ es-selâm, eyâ alel'felah; Allahu ekber, Allahu ekber, lâ ilahe illâ'llahu.*

635. V. nota 301.

636. Tc. *müezzin* < ar. *mu'adhdhin*.

637. Tc. *minare* < ar. *minār*.

638. Acest capitol nu există în *Sistem;* poate că autorul îl rezerva pentru cartea proiectată. *Despre guvernarea otomană*. La p. 122 el spusese însă că musulmanii „nu cunosc aşezămîntul preoţiei".

639. Tc. *Subhan Allah*. V. şi nota 95.

640. Tc. *Selâmün aleykûm rahmetu'llah*.

641. Tc. *fâtiha* < ar. *al-fātiḥa* = „cea care deschide [*Coranul*]", titlul primei sure a *Coranului*, care face parte din rugăciunea zilnică a musulmanilor *(namāz)*.

642. Tc. *El-hamdu li'llah*.

643. Tc. *cuma*.

644. Tc. *selâtin*.

645. Tc. *vâiz*.

646. V. nota 143.

647. Tc. *terâvih*.

648. Tc. *hâtib* < ar. *khaṭīb* = „vorbitor"; tc. *hutbe* < ar. *khuṭba* = „predică".

649. Tc. *yamûnn*.

650. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

651. Tc. *cenaze namazı*.

652. V. Cartea a VI-a, cap. 4, p. 268—273.

653. Tc. *mevlûd namazı*.

654. Tc. *rebiülevvel* < ar. *rabī' al-awwal*. Autorul se referă la luna *rabī' I* (a treia şi a patra lună a calendarului islamic poartă acelaşi nume), de aceea o menţionează drept „luna întîi".

655. V. p. 183—184.

656. Autorul se referă la munții din nordul Bithyniei (Asia Mică), așadar Alemdağ, Maltepedağları etc. și la Istranca dağı, ramificare sudică a munților Rhodope, în nord-estul Turciei europene, de-a lungul coastei Mării Negre. De observat însă că munții din Bithynia nu sînt „mai înalți decît Olimpul", fie cel din Grecia (2916 m), fie cel din Asia Mică (Keşiş dağı, 2550 m).

657. *Punctul* în sens de „secundă" (v. și nota 345).

658. Tc. *şerefe*, balcoanele minaretului.

659. V. Cartea I, cap. 11, p. 30–31.

660. Tc. *iftar*, întreruperea postului.

661. Tc. *Arife gecesi*.

622. V. Cartea 1, cap. 7, p. 15 și nota 98.

663. Tc. *Arife güni*. Muntele de lîngă Mecca se numește *'Arafāt*.

664. După o legendă ebraică (*Talmud*, 'Erubin, 18 b), preluată și de autori creștini (Tertulian, Irineu, Augustin), Adam, izgonit din rai, a căzut pe insula Sarandib (Ceylon), unde a petrecut două (nu trei) sute de ani în pocăință, despărțit de Eva. V. și *Coran*, II, 37 și notele lui D. Masson la ed. Pléiade, Paris, 1967, p. 782. În Ceylon, pe Vîrful lui Adam erau venerate urmele picioarelor lui Adam (M. Seligsohn, *EI*, I, 129).

665. Tc. *hacı* < ar. *ḥadjdji*.

666. Traducerea gr. Κωνσταντινούπολις, Cetatea lui Constantin. — Mai jos tc. *temcid*, „slăvire", imn religios cîntat de muezin din balconul minaretului mai înainte de răsăritul soarelui.

667. Tc. *vakif* < ar. *waḳf* = „donație pioasă". Prin acest act donatorul renunță la dreptul său de a dispune de obiectul dăruit. Uzufructul aparține beneficiarului care nu poate înstrăina bunul nici prin vînzare, nici prin moștenire sau donație (Heffening, *EI*, IV, 1154–1162).

668. Autorul trimite la un capitol pe care intenționa să-l scrie în lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

669. *Süleymaniye Camii*, cea mai frumoasă moschee imperială din Istanbul, construită de celebrul arhitect Siman, în anii 1550–1557, din porunca sultanului Soliman Magnificul (1520–1566).

670. *Aya Sofya* < ἁγία Σοφία, „Sfînta Înțelepciune", ctitoria împăratului Iustinian (548), transformată în moschee de Mehmed al II-lea (1453), apoi în muzeu de președintele Atatürk (1935). Superbele mozaicuri n-au fost acoperite cu var decît în secolul al XVIII-lea, așa încît Cantemir putuse cunoaște monumentul cu decorația lui creștină.

671. Tc. *Disince taş*.

672. V. Cartea VI-a, cap. 6, p. 278–283.

673. Tc. *haç* < ar. *ḥadjdj*.

674. *Al-Masdjid al-ḥarām*, principalul sanctuar al islamului din Mecca (evident un oraș, iar nu o „țară"), a cărui construcție, începută de Mahomed în anul 8 al Hegirei, a continuat de-a lungul secolelor pînă în anii 1572–1577, cînd sultanul Selim al II-lea i-a dat actuala formă.

675. V. Cartea a IV-a, cap. 10, p. 117–118.

676. Sanctuarul din Mecca se compune din *Ka'ba*, construcție cubică în care se păstrează piatra neagră sfîntă despre care musulmanii cred că a căzut din cer, *puțul Zamzam* (nota 461) și *maḳām Ibrāhīm*, locul unde ar fi stat patriarhul Avraam pe cînd zidea templul, plus cîteva construcții mai mici (A.J. Wensinck, *EI*, II, 622–630 și III, 442–443).

677. Tc. *türbe*.

678. Tc. *havuz*. De observat că *mihrab* nu este echivalentul altarului creștin, element arhitectonic și ritual care nu există în moschei, ci o nișă (în trecut o piatră) care indică *kıbla*, adică direcția spre care trebuie făcute cele cinci rugăciuni zilnice.

679. Tc. *Beytullah, Beytulmukaddes, Sıfatü'l cennet*.

680. Construcția cubică a Ka'bei este acoperită cu un imens brocart negru (*kiswa*), care este schimbat în fiecare an în perioada pelerinajului. Pe brocart sînt brodate cu aur mărturisirea credinței (*shahāda*) și versete din *Coran*. Brocartul vechi înlocuit este împărțit în

mici bucăţi pelerinilor, iar nu păstrat în „vistieria de la Mecca". Cantemir arată că noul acoperămînt era trimis din diferite părţi ale lumii islamice, obicei respectat în vremea lui. Ulterior *kiswa* a fost adusă numai din Egipt, obicei întrerupt în 1926 (A.J. Wensinck, *EI*, II, 622 şi 624; Fr. Buhl, *ibid.*, III, 129). În ce priveşte „lucrătura de Frigia" este probabil că autorul se referă la broderii de Brusa (deci Bithynia).

681. Imamul este un conducător spiritual, iar în cadrul ceremoniilor religioase credinciosul care stă în frunte şi face mişcările rituale pe care ceilalţi trebuie să le imite. Islamul nu cunoaşte instituţia preoţiei, după cum arăta autorul însuşi la p. 122. V. însă şi p. 177 şi nota 638.

682. Gr. ματαιόφρων.

683. În text *Elcair*, după numele arab *Mişr al-Ķāhira*.

684. Tc. *Küçük-bayram*, sărbătoarea cea mică, în care ia sfîrşit postul.

685. V. nota 672.

686. Tc. *Medine-i münevvere; Medinetü'l-Nebi*.

687. Numele italian al catifelei reiate.

688. Este vorba de Baiazid al II-lea (1481—1512), fiul şi succesorul sultanului Mehmed al II-lea (1444—1445 şi 1451—1481).

689. *Ace care să le arate polul*... = busole.

690. Tc. *saka başı*.

691. Tc. *emirü'l hac* < ar. *amīr al-ḥadjdj*.

692. Tc. *sürre*.

693. Tc. *âb-ı Zemzem* < ar. *Zamzam*. V. şi nota 461 şi B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 1281

694. V. Cartea a IV-a, cap. 10, p. 119.

695. În acest pasaj se repetă informaţia dată greşit cîteva rînduri mai înainte, şi anume că puţul Zamzam s-ar afla la trei zile depărtare de Mecca. În realitate Zamzam se află în Mecca, în chiar incinta marelui sanctuar *al-Masdjid al-ḥarām* (v. nota 676).

696. V. nota 459, dar pelerin în arabă se spune *mu'tamir*. În cele ce urmează Cantemir face o descriere a pelerinajului, desigur după relatări scrise sau orale musulmane, unui creştin nefiindu-i îngăduit să viziteze Mecca. Descrierea este exactă în principalele momente (cp. cu A.J. Wensinck, *EI*, II, 210—211); cît priveşte detaliile, trebuie ţinut seamă de faptul că „şcolile diferă unele de altele în aproape toate punctele" *(ibid.)*.

697. Tc. *hüccet*.

698. Tc. *nefes oğlu, nefes oğulları*. În ce priveşte originea acestor copii trebuie observat că abia zilele de 11—13 dhu'l-hidjdja sînt (după numele dat de Mahomed însuşi) „zilele mîncării, băuturii şi ale desfătărilor trupeşti". În zilele imediat precedente (7—10 ale lunii menţionate) pelerinii sînt în stare de consacrare *(iḥrām)*, aşadar, contrar celor relatate în *Sistem*, ei trebuie să păzească o abstinenţă severă (A.J. Wensinck, *EI*, II, 483—485). Afirmaţia că pelerinii se dezbracă pînă la piele, înfăşurîndu-şi doar o pînză albă în jurul şoldurilor priveşte luarea ihramului: hagiii (numai bărbaţii) se înfăşoară în două bucăţi de pînză albă fără nici o cusătură *(ridā')*, pe care le scot în ziua 10 dhu'l-hidjdja.

699. Ar. *al-humar*. A săruta „toate cele patru colţuri" ale Ka'bei înseamnă a face ocolul ritual al sanctuarului, ocol numit *ṭawāf*. Obiceiul, de origine preislamică, era ca acest înconjur să se facă dezbrăcat de haine, dar Mahomed a interzis această practică (R.A. Nicholson, *EI*, IV, 783—739).

700. V. mai sus, p. 187.

701. V. Cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159. În cele ce urmează trebuie făcută distincţia între rîul de foc Araf (v. p. 156 şi nota 579) şi muntele 'Arafa sau 'Arafāt situat la răsărit de Mecca.

702 În textul rus apare aci un *б* (prescurtare, trimitere?) al cărui sens nu l-am putut stabili.

703. V. p. 188—189 şi nota 686.

704. Tc. *Kuds-i şerif* < ar. *Ķuds sharīf*.

705. Tc. *Haremeyn-i şerif* < ar. *Ḥarām sharīf*.

706. Ar. *al-hadjdj bi-lā Ḳuds.*

707. Numele grecesc ('Ιερόν) al templului din Ierusalim.

708. V. p. 125 şi nota 491.

709. Tc. *Dur, ya, mubarek.*

710. Tc. *kafes* = „grilaj, cuşcă; baldachin".

711. Autorul vrea să spună „Murad al IV-lea, împăratul otomanilor" (1623—1640). Denumirea din text este corectă, deoarece Murad (I, 1359—1389) a fost, într-adevăr, al treilea sultan al otomanilor, dar pe vremea aceea statul olandez nu avea ambasador la Poartă.

712. Este negreşit vorba despre Cornelius Haga, rezidentul Olandei la Poartă timp de aproape trei decenii (din 1611), cunoscut pentru influenţa lui, „mereu amestecat în afaceri de patriarhi, de voievozi ai Moldovei şi Ţării Româneşti, prin care s-a îmbogăţit foarte" (raport al lui Alvise Contarini, bailul Veneţiei, din Constantinopol, 8 mai 1638, în E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV, partea 2-a, Bucureşti, 1884, p. 497, nr. DLXXIII; *ibid.*, IV_1, Bucureşti, 1882, p. 643, doc. DLXIX; cf. şi Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople*, în „Balcania", 8, 1945, p. 110, doc. XI).

713. Referiri la următoarele evenimente: venirea lui Vasile Lupu la tronul Moldovei (aprilie 1634), cu sprijinul rezidentului olandez, şi înscăunarea lui Chiril Lucaris ca patriarh al Constantinopolului (4 noiembrie 1620). Fără îndoială despre acest patriarh este vorba, iar nu despre un Ieremia (nici un patriarh cu acest nume nu a păstorit la Constantinopol în secolul al XVII-lea); Chiril era cunoscut pentru simpatiile sale protestante (v. raportul lui Haga despre rolul său la alegerea lui Chiril în N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1902, p. 182, n. 1); pentru rolul lui Vasile Lupu în schimbările de patriarhi ecumenici începînd din 1638, v. N. Iorga, *Vasile Lupu, domnul Moldovei, ca urmaş al împăraţilor Răsăritului în tutela Patriarhatului de Constantinopol şi a Bisericii Ortodoxe*(1646—1653), în *Analele Academiei Române*, s. II, *Mem. ist.*, 36, 1913—1914, p. 207—236.

714. Despre „Lumina sfîntă" care, în noaptea de Înviere se aprinde în chip miraculos în biserica Sf. Mormînt din Ierusalim, scrisese deja în secolul al XIV-lea Ioan Cantacuzino în a sa *Apologie contra lui Mahomed (Patrologiae cursus completus. Patres greaci*, ed. J. P. Migne, t. XXVIII, Paris, 1887, col 774—796; cf. V. Cândea, *Une version roumaine du XVII*[e] *siècle de l'Apologie contre Mahomet de Jean Cantacuzène*, în „Revue des études sud-est européenes", 4, 1966, no. 1—2, p. 233—237).

715. Tc. *hatt-i şerif* < ar. *ḥaṭṭ sharīf.*

716. Tc. *kâfir* < ar. *kāfir.*

717. Pers. *koshe-nishīn* > tc. *köşenişin* „cel ce şade în colţ".

718. Adică în haine de cadiu *(ḳāḍī).*

719. V. nota 609.

720. Tc. *Subhan Allah ve barek Allah.*

721. Tc. *Şam* < ar. *Sha'm*, Damascul; *Dîmîşki* (forma din text) înseamnă Siria (anticul *Damascenus*); Damascul „după cel mai vechi nume" = *Dimişk.*

722. V. nota 107.

723. V. Cartea I, cap. 7 şi 8, p. 11—21.

724. Informaţiile din acest paragraf trebuie corectate astfel: în partea de răsărit a săli de rugăciune din moscheea umaiazilor, într-un edicul, se păstrează *capul* Sf. Ioan Botezătorul care ar fi fost descoperit într-o criptă cu prilejul restaurării lui al-Walid (708); chemarea la rugăciune (tc. *ezan* < ar. *adhān*) a fost cîntată mai întîi la Medina, la îndemnul califului 'Omar, în în urma visului lui 'Abd Allah ibn Zaid ('Omar era primul ctitor al moscheii din Damasc, aşadar întîia chemare a fost localizată acolo); *lîngă* moschee sînt morminte, ca acela al lui Saladin (m. 1193) într-un mausoleu anume, dar mormîntul califului Mu'āwiya (la Cantemir: *Amavia*), m. în luna radjab 60 h. (aprilie 680), se află în cimitirul Bāb al -ṣaghīr.

725. Tc. *Aya Sofya; Kâbe-i fukara.*

726. *Yanku bin Madyan*, numele dat în legendele turceşti lui Iancu de Hunedoara, eroul creştin atît de temut încît intrase în folclor. Regretatul Aurel Decei proiectase un studiu asupra legendelor turceşti privitoare la Iancu Corvin, dezvoltarea unei comunicări ţinută în 1956 la Paris.

727. *Hoca efendi, Sadeddin (Sa'dal-dîn)*, istoric turc şi şeyhülislâm (1536/7—1599), autor al celebrei lucrări *Tacüttevarih* („Cununa istoriilor"), tradusă integral sau parţial în cîteva limbi europene, folosită şi de istorici români, ca N. Bălcescu în *Istoria lui Mihai-vodă Viteazul* (Fr. Babinger, *EI*, II, 1018—1019, şi *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 123 şi urm.). Un rînd mai sus, arhitectul care a clădit Sf. Sofia este numit Gherman. Este vorba de doi arhitecţi anatolieni, Anthemios din Tralles şi Isidor din Milet (Ch. Delvoye, *L'art byzantin*, Paris, 1967, p. 56—57).

728. Există cîteva lucrări, în persană sau turcă, despre istoria Sf. Sofia: cea redactată la cererea lui Mehmed al II-lea de Aḥmed al-Gīlānī (tradusă în turcă de Nimat Allah, m. 1561/1562) şi alta scrisă pentru acelaşi sultan de 'Alī ibn Muḥammed al-Ḳūshdjī, amîndouă în persană; un opuscul turc anonim din 1483—1484; capitole în istoriile Constantinopolului *(Tevarih-i Kostantinîya)*; lucrarea lui 'Alī al-'Arabī 'Ilyās, *Tevarih-i bina-i Aya Sofya* (1567). După acest autor, Sf. Sofia ar fi fost construită de un arhitect Ignadius (K. Süssheim, *EI*, I, 536—537).

729. Sanctuar greu de localizat: după nume, ar fi vorba de *biserica Sf. Ioan de Studion*, ctitorită în 463 de patricianul Studius pentru Mănăstirea „neadormiţilor". Situată în partea de sud a oraşului, nu departe de cetatea celor şapte turnuri *(Yedikule)*, biserica a fost transformată în moschee în timpul sultanului Baiazid al II-lea şi se numeşte astăzi *Imrahor Camii*. Dacă autorul se referă la ea, rămîn neexplicate afirmaţiile că biserica s-ar afla „ruinată lîngă palatul sultanului"; „cetatea bizantină dinspre canal" ar fi, în acest caz, Yedikule. S-ar putea însă ca autorul să se fi gîndit la biserica Sf. Irina, ctitorie a lui Constantin cel Mare, a cărei situaţie corespunde mai bine descrierii lui Cantemir: ea fusese, după cucerire, în incinta palatului Vechiului Serai *(Topkapı Sarayı)*; în acest caz „cetatea bizantină dinspre canal" ar fi Zidul maritim. În sfîrşit, o altă ipoteză o îngăduie ruinele bisericii Sf. Ioan Botezătorul *in Trullo*, sau *a domului*, situată în cartierul Fener, către Cornul de aur şi aproape de Palatul Bonus.

730. *Nazoreii* sînt creştinii *(naṣārā)*; bisericile ortodoxe fiind orientate cu altarul spre răsărit, mihrabul (care trebuia să arate *kibla*, direcţia spre Mecca) a fost îndreptat spre sud-est (nu sud-vest).

731. *Coranul* prescrie — la locurile citate în text — milostenia ca atare, fără să specifice partea din avere care trebuie dată săracilor, problemă rezolvată în mod divers de textele juridice (o zecime, o douăzecime etc., v. H. Lammens, *L'Islam, croyances et institutions, ed. cit.*, p. 79).

732. Tc. *Mahlûk bilmezse hâlik bilür.*

733. Tc. *asi.*

734. Tc. *hidayet.*

735. Ar. *ḥalāl, ḥarām.*

736. V. Cartea a V-a, cap. 2, p. 169 şi nota 611.

737. *Ibidem*, p. 168—169.

738. *Despre Coran* este o carte a *Sistemului*, iar nu un capitol. Autorul trimite la Cartea a II-a, cap. 3, p. 45.

739. V. p. 90—91 şi 207.

740. Tc. *Hidayet-i Ilâhi.*

741. Tc. *Kaza-yı rıza.*

742. Tc. *arzuhal.*

743. Tc. *kadıasker* sau *kadı'l asker* = „judecătorul armatei".

744. Confuzie între tc. *murahhas* „vestitor, crainic" (termenul intenţionat de autor) şi *murassa* „lucrat în nestemate".

745. V. nota 697.

746. Tc. *haraççı* = „perceptor".

747. Tc. *zinâ* = „adulter".

748. Tc. *ispenç*, „al cincilea dintre robi" (cuvenit sultanului).

749. V. Cartea a VI-a, cap. 4, p. 268—273: *Despre înmormîntare şi pomenirea morţilor*, iar nu *Despre rînduielile muhammedane*, capitol inexistent în *Sistem*.

750. V. Cartea a V-a, cap. 13, p. 239—248.

751. Tc. *tecdid-i iman, tecdid-i nigâh.*

752. Capitol ce urma să fie scris în lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

753. Cantemir avea probabil informaţia din *Istoriile* lui Herodot, traduse în limba română în 1669 (ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1909, II, 73, p. 113—114). Iată textul privitor la fenix: „Iar iaste şi o pasăre ce să cheamă finics, carile eu vie nu am văzut-o, ce am văzut-o zugrăvită. Pentru că, după cum zic ceia di la Cetatea sorilui, foarte rar vine la dânşii, trecînd 500 de ani". (Cf. şi *Encyclopeadia britannica*, 11th ed., vol. XXI, New York, 1911, s.v. *Phoenix*.)

754. V. nota 752.

755. Tc. *gâvur* (pron. *ghiaur*).

756. V. Cartea a IV-a, cap. 1, p. 81—85: *Despre teologie*, iar nu *Despre catehism*.

757. V. Cartea a VI-a, cap. 1, p. 252—255.

758. Tc. *hâfız-ı Kuran*, recitator al *Coranului*.

759. Tc. *sûr, düğün, nigâh*.

760. V. Cartea a VI-a, cap. 3, p. 263 şi urm.: *Despre divorţ*.

761. În textul rus inadvertenţă: *неверным* = „necredincioşi".

762. Tc. *zeykir*.

763. V. Cartea a V-a, cap. 3, p. 171—174.

764. Pers. *pāpūsh* > tc. *pabuç*.

765. V. Cartea a V-a, cap. 4, p. 174—180.

766. V. nota 74.

767. Tc. *kına*.

768. Tc. *vâcib*.

769. *Nomocanon* este un termen grecesc (νομοκανόν); autorul se referă la tc. *kanun-nâme* „cod de legi".

770. Tc. *zâhid*.

771. Pers. *zāhid-perest;* tc. *mürayi* = „ipocriţi".

772. V. Cartea I, cap. 4, p. 8 şi nota 77.

773. Tc. *Evde lâzım câmide haram*.

774. V. Cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—166.

775. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 203.

776. Tc. *tövbe istihfâr*.

777. Tc. *Ah, yâ Rebbim!*

778. Tc. *tövbe-i Yusuf ve Nasuh:* Cantemir lămureşte în *Incrementa atque decrementa*, III, 4, nota *d*, aceste nume: „Veniamin, fratele patriarhului Iosif [Yusuf], este numit Nasuh în *Coran;* acest nume a devenit apoi destul de răspîndit printre mahomedani". Observăm însă că în *Coran* numele lui Nasuh (sau Veniamin) nu apare niciodată, acest personaj fiind totdeauna desemnat (XII, 69—70, 76 etc.) drept „fratele" lui Iosif.

779. Tc. *emirişrin*, dar mai probabil *emr-i şerif*, „porunca padişahului" (v. şi nota 814).

780. Tc. *çavuş* „aprod" şi *kapucıbaşı* „şambelan".

781. Tc. *Aşkolsun yola*.

782. Tc. *Gâvur oldi*, „S-a făcut necredincios".

783. Tc. *men'-i nefs*.

784. Tc. *hadr-ı nefs, zulm-i nefs*.

785. V. nota 717.

786. V. Cartea a VI-a, cap, 8—18, p. 287—316. V. şi nota 982.

787. V. nota 133.

788. V. Cartea I, cap. 10, p. 27—28.

789. Tc. *köçek*.

790. Tc. *cihâd, gazâ*.

791. Tc. *net-i gazâ.*

792. Tc. *gazi* < ar. *ghāzi.*

793. Problema este tratată, între altele, în Cartea a V-a, cap. 12, p. 230—231. Dar autorul anunță acolo că va rezerva un capitol întreg acestui subiect în cartea *Despre guvernarea otomană*, rămasă în stadiu de proiect.

794. Tc. *șehâdet, șehit.*

795. Textul din *Coran*, IX, 52 sugerează numai ideile din textul *Sistemului:* „Ce așteptați oare pentru noi decît unul din cele două lucruri foarte frumoase?" (adică sau victoria, sau martirajul).

796. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 189—190.

797. V. Cartea a IV-a, cap. 5, p. 100—101.

798. Tc. *emraz-i sâri'.*

799. Tc. *Bâb-i adâlet, Bâb-i âlempenah.*

800. V. Cartea I, cap. VII, p. 16—17. Trimiterea din text este greșită (despre prerogativele lui Mahomed se vorbește în Cartea I, cap. IV, p. 8).

801. Tc. *hak* < ar. *ḥaḳḳ;* tc. *șer'-i șerif* < *shar' sharif* „sfînta (canonica) dreptate".

802. Capitol proiectat pentru lucrarea nescrisă *Despre guvernarea otomană.*

803. Ar. *șaḥāwet hāni karim;* tc. *cevmerdlik;* tc. *mürüvvet* < ar. *muruwwat.*

804. Tc. *Bugün gelen, bugün gitsün.*

805. Tc. *Yarındası Allah Kerim.*

806. *Köprülü,* celebră dinastie de demnitari otomani de origine albaneză, din care s-au ridicat următorii mari viziri: Mehmed (1557—1661), Ahmed (1635—1676), Mustafa (1637—1691), Hüseyin (1644—1702) și Num'ân (1670—1719). — *Ibrahim hanoğlu,* familie nobilă otomană descendentă din marele vizir Ibrahim-pașa (1412—1427), celebră pentru bogăția și privilegiile sale. V. și *Incrementa atque decrementa,* I, 4, nota *cc.*

807. Tc. *Haram geldi, haram gitti.*

808. Tc. *ağavat* (pluralul lui *ağa*).

809. Tc. *bahșiș* < pers. *bakhshish.* Bacșiș se spune darului făcut unei persoane de condiție inferioară; darul oferit de un subaltern șefului său se numește *pīshkesh* (peșcheș), iar schimbul de daruri între persoane de aceeași condiție *ta'āruf.*

810. Vezi nota 325.

811. Forma din textul rus provine din ital. *granato.*

812. Tc. *Halal eyle.*

813. Tc. *Dobruca,* parte din antica *Moesia inferior;* tc. *Konya* (fostă *Iconium*), provincie (și oraș) în partea central-sudică a Asiei Mici.

814. Tc. *emr-i șer'-i șerif* (v. și nota 779).

815. Prin Asia se înțelege, desigur, aci *Asia Mică,* regiunea în care s-au așezat mai întî otomanii. Decăderea, apoi dispariția sultanatului seldjukid (începutul secolului al XIV-lea) a favorizat formarea, în Anatolia, a o serie de principate cucerite apoi de otomani, și anume (de la răsărit la apus): Karaman, Germiyan, Hamid, Saruhan, Tekeili, Menteșeili și Aydın (v. despre toate *EI*, s.v.).

816. Referire la lucrarea *Despre guvernarea otomană.*

817. Tc. *Osmanlı tavșanı araba ile avlar.*

818. Tc. *gazâvat.*

819. Cantemir se referă la Mehmed al IV-lea (1648—1687) și la fiul său Mustafa al II-lea (1595—1703), ambii detronați de ieniceri.

820. V. și p. 223, 235.

821. V. Cartea a IV-a, cap. 1, p. 84—85.

822. În Cartea a V-a, cap. XIII, p. 235—239, unde trimite autorul, se vorbește despre alte obligații ale soțului față de soție, dar nu despre datoria de a o învăța.

823. Autorul trimite la Cartea a VI-a, cap. 2, p. 257—263: *Despre căsătorie*, şi la Cartea a V-a, cap. 14, p. 240—247: *Despre haram, adică despre cele oprite*, dar în nici una nu se vorbeşte despre datoria soţului de a-şi catehiza soţia.

824. V. Cartea a V-a, cap. 9, p. 211—215.

825. Tc. *kızlar ağası*.

826. Tc. *azad kuşı*.

827. V. Cartea a VI-a, cap. 20, p. 319—321.

828. V. nota 793.

829. Tc. *nigâh;* v. Cartea a VI-a, cap. 2, p. 257—263.

830. Traducerea exactă a celor *trei* cuvinte: „Aceasta fie despărţită de mine".

831. V. Cartea a VI-a, cap. 3, p. 263—268.

832. Tc. *Allah ile canınız bilür*.

833. Tc. *tarbuş* < ar. *ţarbūsh*.

834. Tc. *yaşmak*.

835. Tc. *kaftan* < pers. *ḫăftān*.

836. Tc. *ferâce* < ar. *farādja*.

837. V. nota 764.

838. V. *supra*, p. 236.

839. V. Cartea a VI-a, cap. 3, p. 263—268.

840. Tc. *Nimet allahındür* (mai exact: „Binefacerea este a lui Dumnezeu").

841. Nu un capitol, ci un paragraf, în Cartea a V-a, cap. 12, p. 228.

842. Tc. *can beslemek*.

843. V. Cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—166.

844. Tc. *Kuşbazı kumarbazı öldüren olur gazi*.

845. Tc. *Kaza-i arîza*.

846. Acceptă nouă din cele *Zece porunci* primite de Moise pe Muntele Sinai (*Ex*., 19, 16—25), excluzînd porunca a patra, privind repausul sabatic.

847. Pers. *butperest*.

848. Este vorba despre bogata decoraţie interioară, în mozaic, a bisericii Sfînta Sofia (aşadar nu „icoane pictate cu vopsele"). „Mozaicurile care reprezentau chipuri de sfinţi au fost acoperite fie prin inscripţii, fie printr-o pînză groasă, peste care s-a dat cu var, căci religia musulmană nu permite icoane în moschei. Numai cei patru îngeri cu şase aripi desfăşurate, care împodobeau cei patru pandantivi ai cupolei, sînt vizibili şi astăzi, dar pe chipuri s-au pictat mari stele aurite. Mozaicurile din părţile de jos şi din galeria superioară n-au suferit nici o stricăciune; noaptea, cînd interiorul moscheii este luminat de mii de candelabre, se văd, printr-un efect de lumină, crucile încastrate în aceste mozaicuri" (Djelal Essad, *Constantinople. De Byzance a Stamboul*, Paris, 1909, p. 93). Cercetări mai noi au stabilit că abia în secolul al XVIII-lea „mozaicurile bizantine au dispărut sub un gros strat de var", aşa încît obscrvaţia lui Cantemir este exactă (Robert Boulanger, *Turquie*, Paris, 1965, p. 214).

849. V. p. 175 şi nota 629.

850. V. Cartea I, cap. 3, p. 7—8.

851. V. Cartea I, cap. 12, p. 33—36. Murad al III-lea, numit îndată, a domnit în anii 1574—1585. Cantemir îi relatează domnia în *Incrementa atque decrementa*, III, 2, fără să menţioneze favoarea lui Murad pentru pictură.

852. Tc. *reâyâ*.

853. Tc. *sütkarındaşı*.

854. *Ganymede*, fiul lui Tros şi Callirrhoe, cel mai frumos dintre muritori, răpit de zei (iar după alte tradiţii de Zeus însuşi, în chip de vultur), ca să trăiască între cei nemuritori şi să umple cupa lui Zeus. — *Pentapolis*, numele a cinci oraşe din Cyrenaica (Cyrene, Berenice, Arsinoe, Ptolemais şi Apollonia), ai cărei locuitori aveau o tristă reputaţie din cauza depravării lor.

855. La argumentele aduse de autor în Cartea I, cap. 7, p. 11—17, şi în pasajul comentat aici, trebuie adăugat că textele coranice variază în ce priveşte folosirea vinului, lăudat în sura *Albina* (XVI, 67—71), ca o binefacere a lui Allāh, interzis în surele IV, 46 (credincioşii să nu-şi facă rugăciunea ameţiţi de vin, ei trebuie să înţeleagă ce rostesc), II, 216 (vinul şi jocurile de noroc sînt păcate) şi V, 92 („Cu adevărat, vinul, jocurile de noroc, statuile, săgeţile divinatorii sînt nelegiuirea Satanei").

856. *Hārūt* şi *Mārūt*, doi îngeri „căzuţi", menţionaţi în *Coran*, II, 102; prezenţa lor în tradiţia musulmană continuă credinţe zoroastriene, persane şi ebraice (v. comentariul lui D. Masson în *Le Coran*, Paris, 1967, p. 787). În legătură cu legendele care atribuie căderea lor unei femei, v. P. J. de Menasce, *Une légende indo-iraniene dans l'angéologie judéo-musulmane: à propos de Harut et de Marut*, în „Etudes asiatiques", I, 1947, p. 10—18.

857. V. nota 423.

858. V. Cartea a IV-a, cap. 4, p. 93 şi nota 372.

859. V. nota 510.

860. Tc. *Ehl-i keyf olmak istersen bâde nûş ol, bok yeme*. Este vorba despre Murad al IV-lea (1623—1640).

861. Este vorba de califul Mu'āwiya I (660—680).

862. Tc. *kavl şerif.*

863. Tc. *Kazaya rıza.*

864. Tc. *ney.*

865. V. nota 436.

866. Este vorba de lăcustele sălbatice (lat. *Locusta migratoria* şi *Schistocerca gregaria*), numite în arabă *al-djarād*, a căror mîncare este permisă chiar în perioada postului, fiind lipsite de sînge. Asocierea cu acridele din *Mt.*, 3, 4 este corectă. V. şi J. Ruska, *EI*, I, 1045—1046.

867. Tc. *câiz.*

868. V. Cartea a IV-a, cap. 7, p. 110—111.

869. Ar. *sūr;* tc. *düğün, sünnet düğüni, nigâh düğüni, esîr düğüni.*

870. După tradiţie, Ismail a fost din pruncie păzit de Arhanghelul Gabriel sub forma strălucirii divine *(sakîna)*. Cît priveşte circumciziunea lui, relatată de Cantemir, este probabil o referire la disputa dintre arabi şi iudei, cei dintîi afirmînd că episodul din *Gn.*, 22, 1—18 (sacrificiul lui Avraam) se referă la Ismail, iar nu la Isaac (A. J. Wensinck, *EI*, II, 579).

871. Tc. *usta hatun.*

872. Tc. *takye.*

873. V. nota 680.

874. Tc. *mektep* < ar. *maktab.*

875. Tc. *kapukâhyası.*

876. Tc. *beğlerbeği.*

877. Cantemir tratează problema tributului şi peşcheşurilor ţărilor române şi în *Descriptio Moldaviae*, II, 14 (ed. Gh. Guţu, Bucureşti, 1973, p. 271—275). V. şi M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele XV—XIX*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, 2, 1957, p. 7—45; acelaşi, *Regimul economic al dominaţiei otomane în Moldova şi Ţara Românească*, în *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 14—18. *Talerul* era o monedă de argint originară din Boemia, curentă în secolele XVI—XIX în ţările germanice şi în Europa de sud-est, cu valori variabile.

878. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

879. V. nota 96.

880. Tc. *Paşa kapusı*. „Poarta de aur" (numită apoi *Yaldızlı kapu*), arc de triumf ridicat de Teodosie I în 380, face parte în prezent din complexul monumental al celor Şapte turnuri (Djelal Essad, *Constantinople*, Paris, 1909, p. 6—69; R. Boulanger, *Turquie*, Paris, 1965, p. 259—260).

881. Este vorba despre Sf. Nicolae neomartir din Karpenisios, ucis de turci la 23 septembrie 1672, în vîrstă de cincisprezece ani, pentru că n-a vrut să se convertească la islamism (Θρισκευτική καὶ ἠθική ἐγκυκλοπαιδεία, τ. 9, Athena, 1966, col. 516, nr. 5). După Antoine Galland, un con-

temporan al martirajului, care redă istoria cu modificări, Nicolae s-ar fi născut în 1656 la Neohorio în Thesalia şi ar fi murit la 27 septembrie 1672 (*Journal de M. Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople*, éd. Ch. Scheffer, vol. I, Paris, 1881, p. 201 şi 229; v. şi De la Croix, *La Turquie chrétienne sous la puissante protection de Louis le Grand*, Paris, 1695, p. 327—329; idem, *Etat présent des nations et églises grecque, arménienne et maronite de Turquie*, Paris, 1741, p. 213—246).

882. Tc. *rakam.*

883. Tc. *Islam mübarek ola.*

884. Tc. *çorbaci.*

885. Kara Mustafa-paşa, zis şi Maktul, din Merzifon, mare vizir între 1676 şi 1683, şi urmaşul său Kara Ibrahim-paşa, din Bayburt, mare vizir între 1683 şi 1685.

886. Tc. *bâkire.*

887. Tc. *merdüm.*

888. Capitol proiectat pentru cartea *Despre guvernarea otomană.*

889. Tc. *selâmlik.*

890. Tc. *vekil.*

891. V. Cartea a VI-a, cap. 3, p. 263—268.

892. Tc. *girdeği.*

893. Tc. *Allah bilen sizce olsun.*

894. Tc. *kina* < ar. *ḥinnā'*, pudră făcută din frunzele arbustului *Lawsonia inermis*, cu care bărbaţii îşi vopsesc în Orient părul şi barba, iar femeile unghiile.

895. Tc. *idüsünci kadın.*

896. Personajele sînt Ferdinand I, marele duce al Florenţei (1549—1607), fiica sa Caterina şi Ferdinand Gonzaga, duce de Mantua (m. 1627); n-am putut stabili însă originea anecdotei.

897. Forma de căsătorie *kepin* este descrisă după Sir Paul Rycaut, şi anume după versiunea italiană a cunoscutei sale lucrări despre Imperiul Otoman, versiune datorată lui C. Belli, Veneţia, 1672, p. 212 (trimitem în continuare, în text ca şi în note, la această ediţie; cf. şi *Studiul introductiv* şi nota 1124). După Rycaut *kepin* este o căsătorie pe timp limitat, cu preţ tocmit în faţa cadiului. Această legătură, de care abuzează străinii, ar fi comparabilă cu *emanjebado* sau *casado de media carte* la spanioli. Este „căsătoria provizorie" (tc. *kiambin* > gr. κεπίνιον), v. N. I. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*, Thessaloniki, 1967, p. 94 şi urm.(informaţie de la I. Matei). De observat că Rycaut insistă asupra căsătoriei *kepin* dintre musulmani şi creştine; Cantemir descrie cazul invers, al căsătoriei provizorii dintre creştini şi fete musulmane.

898. Tc. *sicil* < ar. *sidjill* = „document scris": tc. *mahkeme* < ar. *maḥkama.*

899. Tc. *bostancıbaşı*, şeful grădinarilor Curţii Otomane, înalt demnitar, sub a cărui autoritate se aflau domeniile imperiale, pădurile, construcţiile, apele etc.; *yeniçeri ağası*, comandantul ienicerilor, superior tururor ofiţerilor şi dregătorilor; *subaşı*, comandantul poliţiei; *Galata voyvodası.*

900. Nume dat Africii de nord-vest, cuprinzînd Libia şi Magrebul (Tunisia, Algeria, Marocul).

901. „... prizonierii săi"; se înţelege „ostaşii săi căzuţi prizonieri".

902. Tc. *talak* < ar. *ṭalāḳ*, repudiere, anularea căsătoriei. Descrierea este corectă, cu particularităţi specifice lumii otomane (cp. cu J. Schacht, *EI*, IV, 667—672). Suma de bani plătită soţiei (numită de Cantemir *nikkâḥ*) este darul de nuntă *(mahr)*. Procedura divorţului în islam este relativ simplă; bărbatul îşi poate repudia soţia fără să arate motivele, dar actul său este, în acest caz, considerat ca *makrūh* (urît), iar după juriştii hanafiţi chiar *ḥarām* (interzis).

903. Tc. *üç talak*. Practica descrisă de Cantemir, recăsătorirea cu o femeie repudiată de trei ori, se numeşte *taḥlil*. Ea este aspru criticată de toate şcolile de interpretare a dreptului musulman (J. Schacht, *loc. cit.*, 669).

904. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană.*

905. V. mai sus, cap. 13, p. 237.

906. Tc. *Nigâhun halal, canum azad.*

907. Forma colectivă a tc. *telkin* „sugestie, inspirație"; *salkım*, literal „ciorchine de flori sau fructe"; cf. și sensul figurat: *Halka verir talkım, kendi yutar salkın* („Una propovăduiește, dar alta face"). V. și nota 903.

908. În concepția islamică viața oricărei ființe are un termen mai dinainte hotărît de Allah și scris într-o carte a destinelor (*Kitāb mu'wadjdjal*, v. *Coran*, III, 145 și I. Goldziher, *EI*, I, 142—143).

909. Mahomedanii cred că pînă la înmormîntare sufletul se află într-o stare de mare neliniște, de aceea funeraliile au loc cît mai curînd după moarte. Turcii au un cult deosebit pentru morți, ceea ce explică atenția acordată cimitirelor lor, considerate drept „cele mai pitorești din lume" și model al cimitirelor-grădini moderne. (*Cemetery*, în *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. V, New York, 1910, p. 660.)

910. Tc. *mastabut*.

911. Tc. *türbe*.

912. V. notele 636 și 681.

913. Tc. *cenâze* < ar. *djināza*. Rugăciunile pentru mort (tc. *cenâze namazı*, ar. *ṣalāt al-djināza*) sînt scurte, cum arată mai departe autorul. Imamul, stînd la capul mortului (dacă e bărbat) sau la picioare (dacă e femeie) pronunță intenția rugăciunii (*nīya*), apoi patru *takbīr* (formula „Allah e mare"): după cea dintîi spune *fātiḥa* (prima sura din *Coran*), la a doua rugăciunea lui Mahomed, la a treia o rugăciune (*dū'a'*) pentru mort, la a patra alta pentru cei prezenți și încheie cu cele două *taslīma* (formulă finală însoțită de o închinăciune spre dreapta și alta spre stînga). A. J. Wensinck, *EI*, IV, 106.

914. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

915. V. Cartea a V-a, cap. 5, p. 185 (singurul loc din *Sistem* în care autorul tratează despre *waḳf*) și nota 667. Cantemir anunță aci (ca și mai sus) că va vorbi „mai departe" despre donații, dar se referă, probabil, la un capitol nescris din lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

916. Tc. *Rahmet canına*.

917. Tc. *selâmlik takye*.

918. Tc. *așir ași*.

919. Tc. *keramet* < ar. *karāmāt*, darurile miraculoase (*harisme*) făcute de Allah sfinților săi (D. B. Macdonald, *EI*, II, 788—789). Ele se deosebesc de minuni (*mu'djiza*, v. nota 928) prin faptul că beneficiarii lor sînt sfinții, iar nu profeții sau trimișii lui Allah.

920. Bătălia de la Varna (10 noiembrie 1444), în care armatele creștine au fost înfrînte și regele Ladislau al III-lea ucis de otomani (conduși însă de Murad al II-lea, sultan între 1421 și 1451, iar nu de Baiazid).

921. V. mai departe, cap. 11, p. 300—301.

922. Este vorba, în continuare, de sultanul Murad al II-lea, și nu de Baiazid. În iulie 1444, după pacea de la Seghedin, încheiată pentru zece ani, Murad a abdicat în favoarea fiului său Mehmed și s-a retras la Magnisa (localitate la nord-est de Smirna), unde și-a clădit o reședință. Reluarea ostilităților în toamna aceluiași an l-a obligat să revină la conducerea imperiului (la fel răscoala ienicerilor din 1445), așa încît Murad a mai domnit aproape șapte ani.

923. V. nota 1023. Dacă întîmplarea povestită este pusă pe seama biruitorului de la Varna, ar fi vorba de Murad al II-lea (v. nota 920).

924. Referire la înfrîngerea pretendentului Mustafa, numit în izvoarele turcești Düzme Mustafa, învins de armatele lui Murad al II-lea la Ulubad (Asia Mică); refugiat la Gallipoli și Adrianopol, Mustafa a fost prins și executat în 1422 (J. H. Krammers, *EI*, III, 814—815). Referința lui Cantemir la „un prizonier anonim" și la lucrarea *Despre începutul saracinilor sau al turcilor* ne introduce plauzibil în bibliografia vechilor scrieri despre Imperiul Otoman (prima asociere am face-o cu Captivus Septemcastrensis, anonimul sas din Sebeș căzut prizonier la turci în 1438, autorul cunoscutului *Libellus de ritu et moribus turcorum*, Paris, 1509, reeditat de mai multe ori). Este probabil că D. Cantemir menționează din memorie o lucrare citită la Constantinopol. Insuficiența elementelor nu i-a permis dr. Carol Göllner (autorul lucrării *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I—III. Bd., București—Berlin—Baden-Baden, 1961—1978) identificarea cărții.

925. Tc. *Siroz*, oraș din Grecia de nord, nu departe de Struma; *Propontida* = Marea Marmara, numită astfel datorită poziției sale față de Pontul Euxin.

926. Mustafa al II-lea, sultan între anii 1693 şi 1703, perioadă în care Cantemir se afla în Constantinopol.

927. *Timar*, fief militar acordat ostaşilor de valoare, obligaţi în schimbul beneficiului dobîndit *(dirlik)* să ia parte la războiaie şi să întreţină un număr de soldaţi proporţional cu beneficiul (J. Deny, *EI*, IV, 807—816).

928. Tc. *mûcize* < ar. *mu'djiza* (aci la pluralul arab *mū'djizāt*), miracole săvîrşite de profeţii sau trimişii lui Allah (A. J. Wensinck, *EI*, III, 666—667); pentru *karāma*, v. nota 919.

929. Tc. *keramet sahibi; mucizât sahibi.*

930. Tc. *Îd-i şerif, Îd-i mübarek* şi *Büyük bayram, Kurban bayramı*, ar. *Id al-aḍhā, 'Id al-ḳurbān*, Bairamul Mare.

931. Autorul face o confuzie între datele prăznuirii: Bairamul Mare se serbează la 10 dhu' l-ḥidjdja, iar Bairamul Mic la 1 shawwāl (v. şi nota 956).

932. V. Cartea a V-a, cap. 5 p. 180—186.

933. „...nu astronomiceşte, ci politiceşte", aşadar nu după calcul şi observaţie astronomică, ştiinţifică, ci empiric, la apariţia lunii noi, după calendarul „civil".

934. Tc. *ruznâme.*

935. *Condica zilnică*, aci în sens de table astronomice *(zīdj)*, cuprinzînd rezultatele observaţiilor sistematice ale cerului.

936. Tc. *namazgâh*, corespondentul ar. *muṣallā*, loc în aer liber unde se fac rugăciunile la anumite sărbători (v. pentru detalii A. J. Wensinck, *EI*, III, 797—798).

937. Tc. *kazıasker.*

938. *Iambol*, oraş în sud-estul Bulgariei, pe rîul Tungca.

939. Tc. *ulema* < ar. *'ulamā'* (pluralul lui *'ālim*, „ştiutorul", învăţatul în drept şi teologie).

940. V. p. 283.

941. Rc. *vâlide* (sau *valde*) *sultan* < ar. *wālide sulṭān* „sultana-mamă", titlul purtat de mama sultanului în timpul domniei acestuia. În timpul şederii lui Cantemir la Constantinopol, sultane valide au fost Turhan Hadice (mama lui Mehmed al IV-lea), Salihe Dilaşub (mama lui Soliman al II-lea) şi Gülnuş Emetullah (mama lui Mustafa al II-lea şi a lui Ahmed al III-lea). J. Deny, *EI*, IV, 1172—1178.

942. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană.*

943. În versiunea rusă *ефимок* = „taler" (v. şi nota 877).

944. Tc. *tuğ.*

945. V. nota 877.

946. Tc. *Bayram peşkeşi;* v. şi notele 809 şi 877.

947. Regiune aflată sub autoritatea unui *beg* (osmanli *bey*).

948. Lucrarea proiectată de Cantemir, intitulată, în alte referinţe, *Despre guvernarea otomană.* În paragraful următor este menţionat încă un capitol nescris din acea carte: *Despre război.*

949. Tc. *çizme akçesi.*

950. Tc. *astar* = „dublură, căptuşeală".

951. Tc. *dolab* = „scrînciob (dulap)".

952. Tc. *Îd-i şerif mübarek ola.*

953. Tc. *Bayramunuz kutlu ola.*

954. Tc. *kaccılar bayramı.* Eroarea semnalată şi în nota 931: zilele sacrificiului pe muntele Mină, lîngă Mecca, au loc în cursul Bairamului Mare, numit din acest motiv şi Sărbătoarea Jertfei *(Kurban bayramı).*

955. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 192—193.

956. De vreme ce dăduse — greşit — ca dată a Bairamului Mare 1 şevval, locurile lăsate goale în text (din nesiguranţă) trebuie astfel completate. V. însă nota 931.

957. Tc. *kurban* < ar. *ḳurbān* = „jertfă".

958. Este vorba de podul Araf, descris în Cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159.

959. Tc. *Mevlût* < ar. *Mawlūd*. Pentru istoria și tradițiile acestei sărbători, v. H. Fuchs, *EI*, III, 481—484.

960. V. Cartea I, cap. 2, p. 2—3. După opinia cea mai răspîndită, Mahomed s-ar fi născut într-o luni 12 rabī' I (H. Fuchs, *loc. cit.*, 481).

961. „Ceremonii *politice*...", în sens de *laice*. Pentru trimiterea din rîndurile următoare v. Cartea a V-a, cap. 4, p. 179 și nota 653.

962. Tc. *mübarek cum'a*.

963. Tc. *cum'a* < ar. *djum'a*, reuniune generală (v. pentru detalii Th. W. Juynbell, *EI*, I, 1093—1094).

964. Tc. *cima*.

965. Tc. *zühre* < ar. *zuhara*.

966. „Sărbători *politice*..." (sau civile), adică profane, lumești, spre deosebire de sărbătorile religioase.

967. V. nota 249.

968. Echinocțiul de primăvară (21 martie) cădea la 11 martie după calendarul iulian („stilul vechi").

969. *Mithras*, zeul soarelui la vechii perși, divinitate adoptată și de romani în epoca imperială.

970. Pentru amănunte asupra istoricului și sărbătoririi zilei de Anul Nou, v. R. Ley, *EI*, III, 949—950.

971. Tc. *mukata* < ar. *muḳāṭa'a* = „diviziune".

972. Tc. *tedâhü* = „neplătit; plată întîrziată", tc. *adar* *(azer)* < ar.-pers. *ādhār* (luna a șasea a calendarului sirian), luna martie în calendarul solar adoptat în epoca modernă de unele popoare musulmane. Cantemir se referă la o reformă relativ recentă pe vremea lui, și anume adoptarea calendarului financiar otoman, bazat pe calendarul iulian, cu începere de la 1 martie 1676 (1087 H.). „Ceea ce a contribuit la folosirea acestui calendar hegiro- sau luni-solar, începînd din anul Hegirei 1087/1676 e.n., este faptul că în viața economică și comercială se foloseau deja luni solare, în special la prețuri de vînzare și cumpărare, la taxe vamale, la impuneri de biruri ș.a.m.d. Tocmai din pricina diferenței celor două categorii de luni solare și luni lunare se creau anumite daune vistieriei turcești, fapt pentru care s-a apelat la acest calendar mixt (combinat), ca nu cumva statul să fie în pierdere" (M. Guboglu, *Tabele sincronice*, București, 1955, p. XXXIII—XXXIV). Autorul repetă eroarea de la p. 61: anul lunar musulman coincide cu cel solar la 33 (iar nu la 30 sau 31) de ani.

973. Tc. *Îd-i erbâ'yîn*.

974. „Număr rotund sau politic", fiind calculat pe baza anului solar, profan, iar nu după cel lunar musulman. De observat că și sărbătoarea Cincizecimii este prăznuită tot după calendarul solar (v. denumirile lunilor — siriene — potrivit acestui calendar, la M. Guboglu, *op. cit.*, p. XXXI—XXXII).

975. Este greu de stabilit la ce sistem cronologic se referă autorul. Din paragraful precedent s-ar înțelege că anul despre care vorbește începe în luna aprilie, ca în calendarul ecleziastic evreiesc *(nisan)*; după paragraful de față ar fi vorba însă de un calendar în care prima lună este decembrie, cînd începe iarna, astfel încît iunie marchează începutul celui de-al treilea anotimp (vara). De observat însă că și pentru sărbătoarea Cincizecimii se urmează calendarul evreiesc (a cincizecea zi după a doua zi de Paști, adică după 16 nisan, ceea ce corespunde cu 7 sivan sau începutul lunii iunie), cum și arată mai departe Cantemir.

976. Tc. *Gül bayramı*; evreii „cred, după tradiție, că Legea a fost dată în ziua aceea pe muntele Sinai; de aceea ei obișnuiesc să împodobească sinagoga și locurile în care se citește Legea, și chiar casele, cu trandafiri și flori împletite în cununi și ghirlande, în mare număr" (Augustin Calmet, *Dictionnaire... de la Bible*, nouv. éd., t. IV, Toulouse—Nîmes, 1783, p. 247).

977. Tc. *Cemre*.

978. Tc. *Cümle günler mübarek dur*.

979. Tc. *Uğur*.

980. Tc. *Pazar güni.*

981. Tc. *bedesten*, piață de obiecte prețioase. În Istanbul, Bedesten ocupă centrul Marelui Bazar *(Büyük Çarşı)*.

982. Tc. *derviş*, membru al unui ordin religios; în sens restrîns, călugăr cerșetor. Cuvîntul este considerat de origină persană *(därwesh*, cum arată, mai departe, și Cantemir; cf. și Karl Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg, 1927, p. 41, nr. 496); unii autori contestă însă această origine (D. B. Macdonald, *EI*, I, 975—976). Fiecare ordin de derviși reprezintă o „cale" *(ṭarīḳa)* de realizare spirituală. V. o amplă listă a acestor ordine la Louis Massignon, *EI*, IV, 700—705. Cantemir folosește același cuvînt rusesc (*законник*) pentru *derviş* și *faḳīh*, ceea ce corespunde conceptului persan *bā-shar'* = „[oameni] cu lege". Este vorba de cei care cunosc și practică legea islamului. Am tradus, în lipsa unor termeni mai potriviți, în primul caz prin „călugări", în al doilea prin „teologi" (v. și notele 123 și 326).

983. Ar. *zāhid*, ascet abstinent de la orice lucru pieritor (v. Louis Massignon, *EI*, IV, 1310).

984. Tc. *Eyvallah.*

985. Tc. *tekkenişin*, conventuali < *tekke* (v. nota 995).

986. Termenii următori sînt explicați în notele 994—1058.

987. Primele așezăminte ascetice în islam apar la începutul secolului IX, așadar cu cîteva secole înainte de ordinele religioase (impropriu denumite „secte") descrise în *Sistem* (L. Massignon, *EI*, IV, 701). Cantemir se referă aci la congregațiile de derviși răspîndite în Turcia timpului său. — Ẓahīr al-Dīn 'Omar *Khalwatī* (m. la Kaysariye în 1397) este fondatorul ordinului Khalwatīya, apărut în Khorasan ca ramură a ordinului bagdadian Suhrawardīya și răspîndit în Anatolia, Egipt și Nubia. — *Naḳshband* (Muḥammad ibn Muḥammad Bahā' al-Dīn al-Bukhārī, 1317—1389) a creat ordinul Naḳshbandīya, răspîndit în China, Turkestan, Kazan, India, Indonezia și Turcia (D. S. Margoliutoh, *EI*, III, 809—900; L. Massignon, *loc. cit.*, 704). Originea dervișilor, așa cum o prezintă Cantemir, este luată din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 159.

988. Autorul dispunea, cum mărturisește, de prea puține informații pentru a defini nuanțele doctrinare ale celor doi fondatori de ordine religioase. Sufiți, așadar apartenenți ai misticii islamice prin excelență *taṣawwuf*, care a cunoscut o remarcabilă înflorire pe pămînt persan, dervișii aveau explicabile legături șiite (de unde afirmația că ar fi fost ucenicii lui Ali, ceea ce pentru Khalwatī și Naḳshband era o imposibilitate cronologică), dar ordinele ascetice și întemeietorii lor s-au bucurat — cum arată însuși Cantemir îndată — de o egală reputație și răspîndire în lumea sunnită. Este adevărat însă că dervișii erau în general considerați ca descendenți fie ai lui Abū Bakr, fie ai lui 'Alī, fără un temei istoric (cf. D. B. Macdonald, *Dervish*, în *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. 8, New York, 1910, p. 75; M. D'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. IV, Paris, 1791, p. 618 și 626).

989. V. nota 1041.

990. V. nota 222.

991. V. nota 246.

992. V. *Studioul introductiv*, p. XXX.

993. Tc. *Mevlânâ hünkâr* < ar. *mawlānā* = „stăpînul nostru" — și pers. *khudāwandigār*, tc. *hudâvendigâr* și derivat *hünkâr* = „stăpîn, sultan" (titlu dat unor conducători spirituali) și, în combinația de mai sus, superiorul ordinului mevlevi. Întemeietorul acestui ordin se numea de fapt Djalāl al-Dīn al-Rūmī — în turcă: Celâleddin Rûmî — (n. la Balkh în 1207, m. la Konya în 1273), dar era invocat cu titlul Mevlânâ. Mare poet și mistic sufit, Djalāl al-Dīn Celebi a scris un mare poem în șase cărți *(Mathnawī)*, un *Dīwān* și un tratat în proză, *Fīhi ma'fīhi* (Lăuntrul lăuntrului). B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1033—1034, și D. S. Margoliouth, *ibid.*, III, 546—547.

994. Ordinul *Mevleviya*, sau al dervișilor „dănțuitori" (fr. *derviches tourneurs*), întemeiat de Mevlânâ Djalāl el-Dīn (v. nota precedentă), de la care își trage numele. Caracteristica cea mai cunoscută a lor este ritualul rugăciunii (dhikr), în cursul căreia „se învîrtesc, servindu-se de piciorul drept ca pivot, în sunetul a diverse instrumente". Deși criticați de alte ordine (în special de bektași), ca și de juriști, dervișii mevlevi s-au bucurat de o mare cinste în Imperiul Otoman, datorită pietății, ca și, probabil, doctrinei lor sincretiste, favorabilă atît neoplatonismului, cît

şi creştinismului (D. S. Margoliouth, *EI*, III, 479—481). Este ordinul de dervişi cel mai cunoscut de Cantemir şi cel mai atent descris de el. Informaţiile sale provin în cea mai mare parte din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 189—191, dar sînt preluate selectiv cu detalii privind rolul muzicii în ritualul acestor dervişi. După cum se ştie, cărturarul român a cules o *Arie a darvişilor*, care i-a fost mult timp atribuită (Eugenia Popescu-Judetz, *Dimitrie Cantemir, Cartea ştiinţei muzicii*, Bucureşti, 1973, p. 44—51).

995. Aşezămintele dervişilor dănţuitori se numeau de fapt *mevlevihane* (denumirea de *tekke* este generală); aceea din Konya era cea mai importantă. Ea a fost închisă, ca şi celelalte tekke mevlevi din Turcia, printr-un decret din 4 septembrie 1925, dar dansul dervişilor continuă a fi executat în public la Konya, iar în 1973 au avut loc mari serbări cu prilejul împlinirii a şapte secole de la moartea lui Djelāl al-Dīn. Rolul lui Othman în înzestrarea acestei tekke din Konya este menţionat mai jos de autor, desigur în legătură cu privilegiul „investiturii" sultanilor (v. p. 299 şi nota 1021).

996. Tc. *şeyh* „bătrîn (stareţ, abate)", superior al unei *tekke* (comparaţia cu un arhimandrit are exclusiv ultimul sens indicat; se ştie că islamul nu are preoţi, aşadar nu poate fi vorba de vreo demnitate echivalentă cu aceea de arhimandrit).

997. Cele patru aşezăminte mevlevi din Constantinopol erau, după relatările lui Cantemir: la Beyoğlu (Pera), pe Galipdede caddesi, ctitoria lui Iskender-paşa; în Beşiktaş, sat devenit cartier periferic al oraşului, pe Bosfor; la Kasımpaşa, staţie maritimă pe Cornul de Aur; lîngă Yeni kapu (forma veche: *Yengi kapu*).

998. Tc. *Iş oldur ki Allah onlara* [*yaptu*]?

999. Tc. *külâh, hırka.*

1000. Tc. *kürs.* Cît priveşte perioada noviciatului, după Cantemir de trei ani, ea dura 1001 de zile, împărţite în intervale de cîte 40 (Ch. Huart, *Konia, la ville des derviches tourneurs*, Paris, 1897, apud D. S. Margoliouth, *EI*, III, 481).

1001. Cp. cu descrierea îmbrăcămintei mevlevi dată de D. S. Margoliouth, *loc. cit.*, 480—481: boneta (*sikke*), mantia lungă fără mîneci (*tennüre*), surtucul (*destegül*), centura (*eliflamend*) şi mantia (*hırka*).

1002. Tc. *tülbend* < pers. *dulbänd*, turban.

1003. Tăcerea era una din regulile de comportare păzite de adepţii lui Pitagora, v. Isocrate, *Busiris*, 28 (H. Diels, *Fragmente der Versokratiker*, 3. Aufl., I. Bd., Berlin, 1912, frg. 4.4, 23.2).

1004. V. nota 984.

1005. Tc. *bire* (bre!); *nemegerek.*

1006. Tc. *Kişide meşreb değil, mezheb aranmak gerekdür.*

1007. Tc. *vâiz.*

1008. Tc. *ehl-i kelâm.*

1009. Tc. *berç.*

1010. V. nota 926.

1011. Tc. *gazel* < ar. *ghazal*, poezie scurtă (între 4 şi 15 versuri), cu temă predominant erotică şi filozofică, genul predilect în literaturile persană şi turcă.

1012. Tc. *mukabele* < ar. *muķābala.*

1013. Tc. *tennüre.*

1014. Tc. *mevlâhane* (v. nota şi 995), de fapt „casa stăpînului" (a lui Mevlâna Celâleddin Rûmi).

1015. Tc. *na't.*

1016. După H. C. Lukach, *The City of dancing dervishes*, London, 1914, apud D. S. Margoliouth, *EI*, III, 481, instrumentele muzicale folosite în riturile dervişilor mevlevi erau şase: naiul, ţitera, dibla, tamburul, tamburina şi — după alţi autori — *halile* sau *zil* (mic cimbal). Cantemir menţionează numai două.

1017. Tc. *sâde nakkara.*

1018. Cf. Eugenia Popescu-Judetz, *D. Cantemir, Cartea ştiinţei muzicii*, Bucureşti, 1973, p. 124—125, 244 şi urm.

1019. Tc. *fasl*, suită, *ibidem.*

1020. Tc. *semâya*, *ibidem*, p. 264.

1021. Tc. *Hücrânî*. Nu este însă vorba de un ordin deosebit de dervişi, cum crede autorul, ci de însuşi superiorul ordinului mevlevi, cu reşedinţa la Konya, care purta titlul de *Molla Hünkâr* (la Cantemir: *Mulla Hücrân*). Obiceiul ca noul sultan să fie încins cu sabia de şeicul dervişilor mevlevi n-ar data, după F. W. Hasluck, decît din 1648; el a fost recunoscut în secolul al XIX-lea (D. S. Margoliouth, *loc. cit.*). Mulla Hücran, „slăvit pentru sfinţenia lui şi pentru evlavia în ghicirea despre Othman", pare a fi identificat aci cu Edebali (v. *Studiul introductiv*, p. XXX).

1022. V. nota 494.

1023. Ordinul dervişilor *Bektaşiye*, a cărui înfiinţare este atribuită unui personaj legendar, Hâcı Bektaş Velî, născut la Nişapur (sec. XII), ucenic al celebrului mistic din Turcia orientală Ahmed Yesevi. După Jacob, *Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen*, în *Ablhandlungen der Kaiserliche Bayerische Akademie der Wissenschaften*, I. Cl., 24, 1909, III, p. 24, ordinul ar fi fost întemeiat de Balim Baba (m. 1516). Caracteristice doctrinei bektaşi sînt o serie de „idei sufite privind egalitatea originară a religiilor şi inutilitatea cultului exterior, multe elemente creştine, gnostice şi păgîne" (Tschudi, *EI*, I, 709), de unde şi presupunerea că bektaşii au fost la început creştini convertiţi superficial la islamism. Informaţiile lui Cantemir sînt sensibil diferite de acelea ale lui P. Rycaut, *op. cit.*, p. 205—206.

1024. *Murad I*, al treilea sultan otoman (1360—1389) şi primul mare cuceritor turc de teritorii europene. După cucerirea Traciei (c. 1362) a stabilit capitala europeană a imperiului la Adrianopol (1366); ulterior a cucerit părţi importante din Bulgaria, Serbia, Grecia şi Albania, oraşele Sozopol, Seres, Drama, Cavala, Niş, Sofia etc. A fost asasinat în bătălia de la Kosovopolje la 20 iunie 1389.

1025. *Gelibolu*, port în strîmtoarea Dardanele în peninsula cu acelaşi nume, anticul *Kallipolis*.

1026. V. nota 748. Ceea ce urmează este un amestec de informaţii privind, pe de o parte, acest impozit, constînd dintr-un procentaj de prizonieri de război cu care sultanul Orhan a creat corpul ienicerilor, şi, pe de altă parte, instituţia *devşirme* (rechiziţionarea de copii creştini din regiunile europene ale imperiului, convertiţi la islam şi repartizaţi apoi la serviciile curţii sau oastea ienicerilor). După unii autori această rechiziţie ar fi fost instituită, după alţii reactualizată de Murad al II-lea (1421—1451). J. H. Mordtmann, *EI*, I, 977—978.

1027. Tc. *yeniçeri* (forma veche: *yengiçeri*), „oastea nouă", pusă încă de la înfiinţarea ei sub protecţia ordinului dervişilor bektaşi.

1028. Tc. *Çuhur*.

1029. Tc. *Afiyet ola*, „Să-ţi fie de bine!"

1030. Tc. *abdal*, prost, simplu.

1031. *Kalenderi*, amintit la sfîrşitul paragrafului, a fost întemeietorul ordinului de dervişi Ḳalenderīya. După Cl. Huart (*EI*, II, 734) acest fondator ar fi un arab din Spania, Ḳalender Yūsuf; după Fr. Babinger (*ibid.*, 735), un personaj legendar; după Louis Massignon (*EI*, IV, 703), un persan, Sāwidjī, m. 1218, ceea ce ne apropie de anul Hegirei, indicat mai departe de Cantemir pentru moartea lui Ḳalenderī (615). *Ḳalenderiya* este un ordin de călugări rătăcitori, originar din Asia Centrală (Fr. Babinger, *loc. cit.*), influenţat de asceza hindusă, ceea ce ar explica mortificările descrise mai departe de Cantemir. Pentru portul inelelor (la urechi, la gît, la încheietura mîinii, sub pubis), v. Cl. Huart, *ibid.* Şeicul Djamāl al-Dīn al-Sāwī i-a adus din Persia la Damieta către 1213 (610 h.), dată cînd apar şi la Damasc. Contrar afirmaţiilor lui Cantemir, deşi persecutaţi de autorităţi, s-au bucurat de mare răspîndire în Persia, India, Turcia, Siria şi Egipt. Asemănările cu filozofia heraclitiană, pe care autorul credea că a putut-o surprinde la aceşti dervişi, ar fi, poate, dispreţul comun pentru lume, sentimentul relativităţii lucrurilor, căutarea înţelepciunii ca singură cale a cunoaşterii, contestarea simţurilor, „martorii mincinoşi". După P. Rycaut, *op. cit.*, p. 201, ei ar fi fost mai degrabă epicurei. Cantemir face o prezentare diferită a ordinului; de aci, probabil, protestul său că va trata „după planul nostru"; „ce şi cum au scris alţii despre sectele de dervişi îi priveşte!"

1032. V. nota 999. Lanţurile aveau cca 5,5 kg., v. nota 70.

1033. Autorul face probabil o confuzie de nume: Mehemmed Neşrî (m. 1520) este celebrul autor al unei istorii universale în şase părţi, *Cihannüma*, din care s-a păstrat numai ultima, tratînd despre istoria osmană, *Tarih-i al-i Osman*. Nu există un mare poet turc cu acest nume (mai precis poreclă — *mahlâs*), atît de rar încît, cum observa Fr. Babinger, „nu mai găsim un exemplu nicăieri". Este mai sigur că D. Cantemir se gîndea la Ömer efendi, cel mai mare poet satiric turc, poreclit Nef'î, executat în 1634/1635 (1044 h.) pentru că ridiculizase pe Bayram-paşa, mare vizir,

şi cumnat al sultanului Murad al IV-lea. În poemele sale, intitulate *Săgețile destinului*, Nef'î a criticat pe puternicii zilei şi pe învățați *(ulema)*, a satirizat credințele populare şi instituțiile religioase, de unde reputația lui de hulitor al legii. Însuşi muftiul a fost de acord cu executarea lui. Dar Nef'î n-a fost kalenderi, ci, dimpotrivă, a atacat acest ordin (Fr. Babinger, *EI*, III, 961—962 şi 964—965). Episodul pare luat din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 182, unde ereticul e numit *Nervisi* şi e trecut între bektaşi şi mumsöyündüren.

1034. Ordinul de dervişi *Ḳādirīya* a fost întemeiat de misticul sufit 'Abd al-Ḳādir al-Djīlī sau Djīlāni (1077/1078 — 1166), jurist, autor a numeroase lucrări (predici, rugăciuni etc.), reputat ca taumaturg şi mare teolog. Informațiile ample ale lui Cantemir se pot explica prin faptul că ordinul fusese relativ recent introdus în Asia Mică şi la Constantinopol, de către Ismail Rûmî (m. 1731), întemeietorul unei Kadirihane la Tophane şi al altor patruzeci de tekke în Anatolia. Pomul verde dat novicilor aminteşte de simbolul kadiriilor turci — rozeta verde. Regăsim în descrierile riturilor acestui ordin detaliile aduse de Cantemir: folosirea muzicii la dhikr, asprimea postului, importanța viselor. O serie de informații provin din informațiile directe ale autorului, ceea ce le conferă o deosebită valoare. Dacă este adevărat că ordinul a cunoscut o largă răspîndire prin posteritatea numeroasă a fondatorului său (care a avut 49 de copii), alte date trebuie corectate: astfel 'Abd al-Ḳādir a *murit* (nu s-a născut) în 561 H; mormîntul său este la Bukhara, iar nu la Hama, nici la Bagdad (Babilon); D. S. Margoliouth, *EI*, I, 42—44; II 647—651. Informațiile lui Cantemir sînt luate din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 198—200 (v. şi *Studiul introductiv*).

1035. *Balat kapısı*, în Zidul maritim al Cornului de Aur, *Basilica porta* din epoca bizantină, numită astfel pentru că servea de poartă palatului imperial din Vlaherne.

1036. 'Abd al-Ḳādir recomandă în scrierea sa *Al-Ghunya* repetarea de 50 sau 100 de ori a unor formule şi rugăciunea (dhikr) ocupă un loc primordial în tehnica mistică a adepților săi. Cantemir se referă negreşit aci la „rugăciunea cu limba", stadiu al căii de realizare sufite (G.-G. Anawati et Louis Gardet, *Mystique musulmane*, Paris, 1968, p. 214—221). Cît priveşte pe „dascălul" lui 'Abd al-Ḳādir, se cunosc numele maeştrilor săi de filologie (al-Tebrīzi), drept (numeroşi şeici) şi sufism (Abū'l-Khair Muḥammed ibn Muslim al-Dabbās), ca şi al celui care l-a îmbrăcat în haină de sufit (Abū Sa'd Mubārak al Mukharrimī). Cine să fie deci Abdul Muumin din Gaza? El este menționat de P. Rycaut, *op. cit.*, p. 199, care îl prezintă drept un gramatic, autor al cărții *al-Mughrib*. Nu l-am putut identifica. Un 'Abd al-Mu'min, întemeietorul dinastiei almohade din Africa de Nord (1094—1163), a fost contemporan al lui 'Abd al-Ḳādir, dar nu era din Gaza. Autor de „rugăciuni secrete" fusese al-Ghazālī, cel mai mare teolog al islamului (1058—1112), un doctrinar al tehnicii dhikr; dar 'Abd al -Ḳādir nu-i putuse fi ucenic, iar Ghazālī nu era din Gaza, ci din Tus, în Khorasan. Originea informației rămîne să mai fie cercetată.

1037. Tc. *murakabe* înseamnă, de fapt, „contemplație, extaz" (ar. *murāḳaba* „atenție constantă").

1038. Ordinul descris de Cantemir nu figurează în listele de *ṭarīḳa* (ex. L. Massignon, *EI*, IV, 702—705, considerată drept cea mai completă listă), nici ca ramură a dervişilor mevlevi, nici ca ordin independent. Tc. *torlak* înseamnă „novice, neexperimentat". Lui Baiazid I nu i se atribuie desființarea vreunui ordin ca represiune pentru tentativă de asasinat.

1039. Tc. *hancer*.

1040. N-am găsit acest episod în *Incrementa et decrementa Aulae Othomanicae*.

1041. Aceeaşi observație ca şi pentru „torlaci": ordinul „ebribuhari" nu figurează în listele de *ṭarīḳa*, iar ordinul Naḳshbandīya nu are vreo asemenea ramură. De altfel, însuşi numele (care ar trebui poate ortografiat *Ebr-i Bukhārī*) nu pare plauzibil (*Ebr* nu figurează în onomastica persană sau turcă). Informația, preluată, cu dezvoltări, din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 194—195, mai trebuie verificată.

1042. Între persanii şiiți şi turcii sunniți existau, cum se ştie, mari divergențe doctrinare.

1043. V. nota 674.

1044. *Ibrāhīm ibn Adham*, celebru ascet din Balkh, în Khorasan (m. între 776 şi 783), căruia i se atribuie întemeierea ordinului Adhamīya. Ceea ce se relatează mai departe în legătură cu postul şi mortificările acestor dervişi corespunde cu viețuirea fondatorului însuşi (Nicholson, *EI*, II, 459—460). Informațiile sînt luate aidoma după Rycaut, *op. cit.*, p. 203—204.

1045. Un *'Abd al-Mālik* apropiat de vremea lui ibn Adham ar fi un ofițer al lui Hārūn al-Rashīd, devenit guvernator al Egiptului (m. 811—813). Asocierea lui cu misticul persan este, evident, fantezistă: în legenda sufită a lui Ibrahim sînt numeroase contaminări cu istoria lui Buddha, în care apare și motivul suveranului care se leapădă de lume. În legenda amintită, însuși Ibrahim este un prinț de Balkh care „părăsi calea deșertăciunii lumești pentru a urma-o pe aceea a mortificării și cucerniciei" (I. Goldziher, *A Buddhismus hatása az Iszlámra*, rezumat de T. Duka în *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1904, p. 132, apud Nicholson, *loc. cit.*).

1046. Șiismul.

1047. Acești derviși se numeau *Khiḍriya;* se cunoaște un asemenea ordin marocan întemeiat de Ibn al-Dabbāgh (m. 1717), dar Cantemir se referă la unul mai vechi, răspîndit în Anatolia, absent din listele de *ṭariḳa* și despre care nu avem alte informații. Despre corespondențele Khiḍr= Idris = Enoh = Ilie, v. Cartea a IV-a, cap. 8, p. 113, nota 442, și Cartea a IV-a, cap. 13, p. 131—132, nota 512. Ar. *duldul* înseamnă viezure, iar în sensul mitologic vizat de Cantemir este numele catîrului alb al lui Mahomed folosit în expedițiile sale militare, iar nu al cailor de foc ai proorocului Ilie (Cl. Huart, *EI*, I, 1114). Despre *duldul* nu scrie în *Coran*. Pentru practica lor ascetică (simularea nebuniei), v. nota 105 și p. 311 (orig.).

1048. Din cele ce urmează rezultă că autorul se referă la un derviș care a repetat sultanului Orhan (1326—1359) profeția șeicului Edebali, privind creșterea Imperiului Otoman, interpretarea unui vis al lui Osman I (vezi *Studiu introductiv*, p. XXX). Cum ordinul înfloritor pe atunci era cel bektași, creat de Orhan, ar fi vorba de un derviș din această tagmă.

1049. *Țări babiloniene* = Irak, regiunea dependentă de Bagdad (Babilon).

1050. Tc. *sa'dî, ömerî, bayramî, kamberî.* Ordinul *Sa'dīya* este o ramură siriană a ordinului *Rifā'iya* creată de Sa'd al-Dīn Djibāwi (m. 1335). *'Umariya* apare în lista turcă de *ṭariḳa* a lui Gümüşhani, *Djami'uşul...*, Cairo, 1319, ca o descendență contrafăcută din al patrulea calif — 'Omar. *Bayramiya* e o ramură a ordinului *Safawiya;* întemeietorul ei a murit în 1471. Despre dervișii *kamberî* n-am aflat date (L. Massignon, *EI*, IV, 702—704).

1051. Ar. *abdāl* (pl. lui *badal*), a cincea treaptă a ierarhiei sfinților sufiți. Ignorați de oameni, ei contribuie, prin viețuirea și rugăciunile lor, la menținerea ordinii universului. În număr de 40, ei ar fi avut sediul în Siria (I. Goldziher, *EI*, I, 68—69). Cantemir se referă la un sens degenerat al termenului, aplicat unei categorii inferioare de derviși vagabonzi, între care *Haci Bektaş abdali* și *Yeniçeri abdali.*

1052. Tc. *üryân.*

1053. Tc. *budala, divâne, divâne-i Hüda.*

1054. V. nota 105.

1055. Tc. *tımarhâne* = „ospiciu".

1056. *Corlulu Ali-pașa*, mare vizir între 1706 și 1710 (15 iunie). Rezultă din cele ce urmează că episodul a avut loc în iunie 1710, puțin înainte de plecarea lui Cantemir din Constantinopol.

1057. *Ahmed al III-lea*, sultan între 1703 și 1730, protectorul lui Cantemir în timpul șederii acestuia la Constantinopol.

1058. Tc. *seyah*, derviș vagabond. Episodul relatat ar fi avut loc în 1690, cînd Koprülüzade Mustafa-pașa, marele vizir al Porții, a asediat și recucerit Belgradul. Sultan era Suleiman al II-lea (1687—1691), iar „marele împărat al Indiei" celebrul Avrangzeb (1658—1706), șahul Imperiului Marelui Moghul.

1059. După un vechi *hadīth* Mahomed ar fi spus că islamul va fi împărțit în 73 de secte, din care nu va rămîne decît una, dreapta-credință. De aci împărțirea tradițională a sectelor mahomedane, pe care o cunoștea și Cantemir. V. în acest sens studiile lui M. Steinschneider, *Die kanonische Zahl der muhammedanischen Sekten und die Symbolik der Zahl 70—73*, în „Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft", 4, 1850, p. 145—170, și I. Goldziher, *Le dénombrement des sectes mohamétanes*, în „Revue de l'histoire des religions", 26, 1892, p. 129—137; cf. și Rev. Griffithes Weeller Thatcher, *Mahommedan religion*, în *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. 17, New York, 1911, p. 422—424.

1060. Tc. *rafızat, rafazî;* în text, forma rusificată *гepaтыки.*

1061. Tc. *Kızılbaş* = „cap roșu", sectă religioasă din Asia Mică, a cărei doctrină este un amestec de credințe păgîne, creștine și musulmane. Ei sînt diferiți așadar de „ereticii" persani (șiiți), considerați astfel de turci (suniți). V. și p. 335—338 și nota 1113.

1062. V. Cartea I, cap. 12, p. 36. Ortografia fiecăruia din termenii menţionaţi îndată în turcă este notată o dată cu explicaţiile despre secta respectivă.

1063. Tc. *ta'lik*, v. nota 205.

1064. Tc. *neshî*, v. nota 204.

1065. Tc. *Lâ ilâhe illâ Allah, Muhammedu resulu'llah ve Ali halifu'llah.*

1066. V. Cartea a V-a, cap. 4, p. 175 şi nota 624.

1067. Afirmaţia că ar fi o *fetva* dată atît de sunniţi (turci), cît şi de şiiţi (persani) se reia mai departe.

1068. V. nota 792.

1069. V. nota 794.

1070. Ar. *tanāsukh* înseamnă transmigraţie, metempsihoză, iar *munāsukh*, forma citată de Cantemir, cel ce se află în această stare. *Ḥulūlîya* (tc. *hululî*) sînt cei care admit uniunea substanţială a spiritului divin cu omul (*ḥulūl* = „instalare"), ceea ce, în lumina gîndirii musulmane ortodoxe, îi făcea suspecţi de hylemorfism, de concesii doctrinei creştine a întrupării şi de transmigraţionism. Numeroase secte şiite, sufite, sunnite şi moniste, arabe sau persane, împărtăşeau această credinţă, împrumutată, după autorii musulmani, de la hinduşi, iar nu de la Pitagora (L. Massignon, *EI*, II, 354; B. Carra de Vaux, *ibid.*, IV, 681—682). Cantemir reproduce informaţiile lui Rycaut, *op. cit.*, p. 183—185, după care aceşti sectanţi ar fi fost pitagoricieni; credeau în metempsihoză, afirmînd transmigraţia sufletelor omeneşti în animale, credinţă ilustrată prin discuţia dintre polonezul Albert Robovi şi un spiţer din Constantinopol cu privire la sufletul muftiului Behai efendi.

1071. Gr. mod. ὄλαξ, lătrător (animal neidentificat, probabil şacal).

1072. Cugetătorii musulmani înţelegeau teoria metempsihozei ca aplicîndu-se nu numai fiinţelor individuale, ci evoluţiei lumilor în general. Shahrastānī reproducea credinţa hindusă că sferele cereşti şi astrele revin în acelaşi punct, încheindu-şi revoluţia, în 30 000 de ani (după alţi autori 360 000 de ani, iar după Mas'ūdī 70 000). B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 681.

1073. Este vorba de războiul dintre Imperiul Otoman şi cel Habsburgic, şi anume de bătălia de la Zenta (1697), la care a participat şi Cantemir. *Cezarul* era împăratul romano-german Leopold I (1640—1705).

1074. V. Cartea a IV-a, cap. 20, p. 159—163.

1075. Secta *Ma'lūmī* era una din numeroasele ramuri ale khāridjiţilor, care formau la rîndul lor una dintre cele mai vechi secte religioase ale islamului. Khāridjiţii (*al-khawāridj*) erau membrii tribului Tamim, care, în bătălia de la Siffīn (657), n-au acceptat ca soarta conflictului pentru califat dintre 'Alī şi Mu'āwiya să fie decisă prin arbitraj. Contestînd legitimitatea califilor (în afară de Abū Bakr şi 'Omar), rigorişti în modul de vieţuire (puritanii islamului), khāridjiţii au jucat un rol politic însemnat în special în Irak şi Arabia (sec. VII), caracterizat prin fanatism şi intoleranţă (G. Levi della Vida, *EI*, II, 957—961). Ma'lūmiţii derivau din khāridjiţi prin alte secte ('Adjarīda, aripa radicală, şi khārimiţii care afirmau că soarta postumă a omului depinde de credinţa şi comportarea lui înainte de moarte). Particularitatea lor consta în credinţa că adevăratul musulman trebuie să cunoască toate numele şi atributele lui Allah (v. G. Wheeler Thatcher, *loc. cit.*). Cantemir descrie secta după P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177: „Aceştia susţin că în lumea asta Dumnezeu poate fi cunoscut în chip desăvîrşit şi că potrivit preceptului « Cunoaşte-te pe tine însuţi » creatura poate ajunge la cunoaşterea perfectă a creatorului ei".

1076. Νεοτερικός = „inovator", termen (cunoscut şi în latina medievală) prin care erau desemnaţi în cultura greacă a secolelor XVII—XVIII adepţii noilor filozofii raţionaliste şi senzualiste apusene; *adeptos* pare să fie acuzativul pl. al lat. *adeptus*, „cel care a atins o anume stare", după cum indică şi nota marginală din text (v. ed. Minerva, 1977, p. 595).

1077. *Sa'dīya* sau *Djibāwīya* nu este o sectă, ci un ordin de dervişi întemeiat de Sa'd al-Dīn-Djibāwī (m. 1335), ascet sirian care propovăduia o mortificare severă. Adepţii lui, răspîndiţi în Siria, Turcia şi Egipt, erau reputaţi ca medici, magicieni şi îmblînzitori de şerpi (D. S. Margoiouth, *EI*, IV, 44—45). Informaţiile lui Cantemir, după care aceşti dervişi ar fi fost sectanţii Ma'lūmi, nu se regăsesc în literatura de specialitate.

1078. *Andreas Likinios*, cărturar şi medic grec *(iatrofilosof)*, educat la Padova. A fost medic al casei Cantemir, în Moldova, apoi a practicat cu mult succes medicina la Constantinopol şi Monembasia (Malvasia), aflată pe atunci sub veneţieni. Ocuparea Monembasiei de către turci, în 1715, a dus la arestarea şi spînzurarea lui Likinios, la Constantinopol, acuzat de colaborare cu veneţienii. Este autor al cîtorva scrieri (medicină, versuri etc.). D. Cantemır, *Incrementa...*, III, 1, nota *k*; Constantin N. Sathas, Νεοελληνική φιλολογία, Athena, 1868, p. 444—445.

1079. *Amīr Nūr al-Dīn Ni'mat Allāh Walī*, mistic persan (1329/1330—1431), fondator al ordinului de dervişi Ni'matallāhīya (singurul ordin al şiismului persan), autor de comentarii la clasicii sufismului şi de versuri lirice de înaltă calitate (E. Berthels, *EI*, III, 985—986). Informaţiile lui Cantemir provin din Rycaut, *op. cit.*, p. 196—197, care clasează însă corect acest „eres" între ordinele de dervişi, iar nu între sectele islamului.

1080. V. cap. 13, p. 303—306.

1081. Pers. *māzā* > tc. *mezelik*. Este secta descrisă de P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177, ca total diferită de *maalumi:* „Cei ce o profesează spun că pentru a cîştiga paradisul trebuie să cunoască pe Dumnezeu în această lume printr-o rază anumită din esenţa şi slava lui şi îi trec în numărul credincioşilor pe cei cărora li se întîmplă aceasta".

1082. Sceptici, adepţii şcolii lui Pyrrhon din Elis (c. 360 — c. 270 î.e.n.), care afirma că nimic nu există cu adevărat, că oricărei propoziţii i se poate opune alta egal valabilă, şi propovăduia atingerea unei stări de indiferenţă superioară, ataraxia.

1083. Tc. *bayağı* = „comun, ordinar, vulgar". Informaţii din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177: „Mai este o sectă a celor ce se cheamă *iabaiachi*. Ei neagă orice ştiinţă în Dumnezeu şi spun că el conduce lumea la întîmplare, fără ca din eternitate sau mai înainte de facerea lumii să fi ştiut ce trebuie să se întîmple în chestiunile particulare, ci că a dobîndit această ştiinţă prin obişnuinţă şi experienţă".

1084. Tc. *Bir bayağı adam*.

1085. Tc. *sır* < ar. *sirr* = „secret, mister", de unde *musırrî*, cel iniţiat într-o taină. Este vorba, iarăşi, de informaţii provenite din Rycaut, *op. cit.*, p. 179—180: „Cei ce profesează ateismul se numesc între ei *muserini*, ceea ce înseamnă: « Noi avem adevărata taină ». Iar această taină nu este alta decît că ei neagă cu desăvîrşire divinitatea şi susţin că natura sau principiul interior al oricărui individ e cel ce reglează cursul obişnuit al tuturor lucrurilor pe care le vedem şi le admirăm. De acolo [spun ei] îşi au originea şi mişcarea cerurile, soarele, luna şi stelele, de acolo se naşte, înfloreşte şi se veştejeşte omul, ca iarba şi ca florile. E de speriat să vezi marele număr de oameni care împărtăşesc această părere la Constantinopol; cei mai mulţi dintre ei sînt cadii şi persoane versate în scrierile arabe". Ateii (ar. *kufr al-inkār*, de unde tc. *küfrî*) îşi ascundeau totuşi convingerile, de unde numele lor de „iniţiaţi într-o taină". Ei nu formau, aşadar, o sectă, ci reprezentau o atitudine faţă de islam, contestat din afara lui. V. şi p. 344 şi nota 1134.

1086. În text: *равногласное* (= „omonim").

1087. În text: *соименное*.

1088. Este vorba de *Mehmed al IV-lea Avcı* (1648—1687), nu al III-lea (v. şi nota 544), după cum reiese şi din menţionarea, mai jos, a lui Köprülü Fazil Ahmed-paşa, mare vizir tocmai sub acel sultan. Episodul relatat a avut loc, aşadar, în intervalul 1661—1676, anii guvernării acestui Köprülü. Cantemir reproduce informaţiile lui P. Rycaut, care declară *(op. cit.*, p. 180*)* că a fost martorul lor: „Un om din această sectă [muserini, *n.n.*], bogat şi bine versat în practica ştiinţelor orientale, numit Mahomed efendi, a fost executat pe vremea mea în Constantinopol pentru că a proferat multe blasfemii împotriva existenţei lui Dumnezeu. Pentru a demonstra opinia sa impie se servea de obicei de aceste argumente: « Sau — spunea el — nu există Dumnezeu, sau el nu este atît de puternic şi atît de înţelept cum pretind dascălii noştri. Pentru că, dacă ar fi aşa, el nu m-ar fi lăsat să trăiesc atîta tocmai pe mine, cel mai mare adversar al existenţei lui care a fost vreodată pe lume şi care vorbesc despre el cu un asemenea dispreţ ». Şi ceeá ce găsesc mai ciudat este faptul că, deşi putea să-şi salveze viaţa lepădîndu-se de învăţătura lui şi făgăduind că pe viitor va urma una mai bună, a socotit preferabil să moară în necredinţa lui decît să se retracteze, spunînd că dragostea lui pentru adevăr îl sileşte să sufere martiriul, deşi era sigur că [pentru aceasta] nu putea nădăjdui nici o răsplată". De observat că un caz întru totul asemănător a avut loc în 1602, în timpul sultanului Mehmed al III-lea: jurisconsultul Nedazh Sari Abdurrahman efendi a fost executat pentru că a negat în faţa Divanului credinţa în Allah (M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 159—160). V. şi mai jos, p. 342.

1089. Ar. *burhūni*.

1090. Tc. *ışrakı*. Ar. *al-Ishrāḳiyūn* (sau *al-Ḥukamā'*) desemnează pe adepţii „iluminării"

(Ḥikmat al-ishraḳ), discipoli ai misticului Suhrawardi (m. 1191) și ai cugetării sale sincretiste, o teosofie orientală inspirată din vechea înțelepciune zoroastriană, din gnosticism și neoplatonism, după care toate religiile și filozofiile sînt expresia aceluiași adevăr. De aci insistența lui Cantemir asupra elementelor creștine ale „metafizicii iluminării" (T.J. de Boer, *EI*, III, 568; Cl. Huart, *ibid.*, 324; S. van den Bergh, *EI*, IV, 530—531; Henri Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, vol. I, Paris, 1964, p. 284—304 și 360—361). Informațiile lui Cantemir provin din Rycaut, *op. cit.*, p. 185—186, cu unele dezvoltări (referirea la *Muhammediye* și sentința citată).

1091. Tc. *sıfat* < ar. *ṣifāt*, calități abstracte ale lui Allah din care decurg numele lui (ex. *milostivirea* > *Cel milostiv; puterea* > *Cel puternic* etc.). Mărturisirea lui Cantemir că n-a putut înțelege doctrina despre *ṣifāt*, deoarece ele sînt prezentate cînd ca atribute de o ființă cu Allah, cînd ca zidirile lui, reflectă o îndelungată dispută din cugetarea islamică. Atitudinea ortodoxă, general acceptată, consideră aceste *ṣifāt* drept veșnice și subzistente în esența lui Allah: fără a fi el însuși, atributele nu sînt nici altceva decît el; a le socoti drept creaturi înseamnă a coborî cauza tuturor la nivelul efectelor sale (v. și notele 348, 1102).

1092. V. Cartea a IV-a, cap. 4, p. 93—94. Pentru problema raporturilor dintre atributele și numele divine v. și cap. 2, p. 86 și urm.

1093. *Hayretî* < *hayret* = „uimire, stupefacție". Informații din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 186—187 (acolo și textul în turcă), dezvoltate cu citatul din Aristotel și cu unele considerații despre această sectă.

1094. Lat. *sententia*, aci în sens de „opinie".

1095. Tc. *Allahu a'lamu olur; Allahu a'lamu olmaz.*

1096. Probabil tc. *muammacı* < *muamma* (ar. *mu'amma*) = „enigmă; incomprehensibil". Secta este descrisă de Cantemir după P. Rycaut, *op. cit.*, p. 17, care o derivă din școala *mu'tazila:* „adepții ei spun că în această lume nu se poate da nici unui om calitatea de sfînt, în afară de profeți, care au fost fără de păcat, și că în lumea cealaltă adevărații credincioși îl vor vedea pe Dumnezeu la fel de clar cum vedem noi luna în maximă creștere. Aceasta nu e în acord cu doctrina lui Mahomed, care a spus că Dumnezeu ne va rămîne invizibil și în lumea cealaltă, ca și în aceasta, în care ne aflăm acum".

1097. Așa-numita știință sacră, sau infuză, pe care primul om, Adam, a avut-o înainte de comiterea păcatului originar. Cantemir tratează despre această facultate a cunoașterii — intuiția intelectuală — în *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*, II, 21—22.

1098. Tc. *Sâlisî* < *sâlis* = „al treilea". Reiese din context că nu este vorba de un profet *(nabī)*, ci de un trimis, de un apostol *(rasūl)*, care, pe lîngă darul profeției, dispune de o lege și o carte. Numărul de trei care ar justifica numele sectei nu este suficient explicat: trei trimiși ar fi Moise, Iisus și Mahomed; se așteaptă deci al patrulea, un persan, după Mahomed (dar cîteva rînduri mai sus se afirmă că mai sînt așteptați doi). „Erezia" este șubred întemeiată și pentru că numărul trimișilor este, după *Coran*, mai mare (opt numai de la Noe la Iisus; în doctrina postcoranică sînt menționați 313 sau chiar 315). În orice caz, credința pare șiită, pentru că apostolul așteptat va fi trimis poporului persan (v. A. J. Wensinck, *EI*, III, 1206, iar pentru profetologie în general, H. Corbin, *op. cit.*, p. 45 și urm., 179 și urm.). Informațiile lui Cantemir sînt luate din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177: „Cei ce proferează secta *seilis* spun că Dumnezeu va trimite în lume un profet ales dintre persani cu o lege nouă care o va aboli pe cea a lui Mahomed".

1099. Cantemir știa că prima *Evanghelie* a fost scrisă în altă limbă decît greaca (în aramaică), de unde sublinierea erorii. În profetologia islamică (la fel în *Acta apostolorum apocrypha*) fiecare popor *(umma)* primește un trimis divin anume, așadar și persanii au dreptul la un apostol propriu.

1100. V. Cartea a VI-a, cap. 11, p. 300—301.

1101. V. Cartea a V-a, cap. 2, p. 170.

1102. V. notele 348 și 1091. Împotriva literaliștilor, care aveau „o concepție naivă a atributelor divine, reprezentîndu-și divinitatea ca un complex de nume și calificative alături de esența divină însăși", gînditorii mutaziliți contestau atributele pozitive ale lui Allah, dînd tuturor antropomorfismelor din *Coran* un sens metaforic; așariții au încercat să concilieze cele două atitudini, admițînd că Allah are mîini, față etc., dar „fără a se întreba cum" *(bi-lā kayfa)*. H. Corbin, *op. cit.*, p. 166—167. Rycaut, *op. cit.*, p. 182, de unde-și ia Cantemir informația, asociază această credință a sectei bektași cu secta mumsöyündüren, identificîndu-le (v. mai jos, p. 335 și nota 1113). Cel ce a contrazis pe predicator ar fi fost Nesrî (la Rycaut, trad. ital.: *Nervisi*); v. și p. 302—303 și nota 1033.

1103. Tc. *Kadızâdeli.* Teologul turc Muhammed ibn Bīr 'Alī Birgewi sau Birgīlī, din ordinul dervișilor Bayramīya (*EI*, I, 744; Cl. Huart, *ibid.*, 608), a întreprins între anii 1558 și

1565, cînd persecuţia kîzîlbaşilor era în toi, o aspră critică la adresa obiceiurilor inovatoare, propovăduind un islamism puritan. El a atacat obiceiuri (ca vizitarea mormintelor, strîngerea mîinii, consumarea cafelei, fumatul, dansul, muzica), dar şi ştiinţele sau unele instituţii (plata slujitorilor religioşi sau constituirea de *wakf*-uri din bani şi bunuri mobile). Birgewî este întemeietorul curentului kadîzadeli, astfel numit după discipolul său (v. nota 1109), iar nu după faptul că ar fi fost „fiul unui popă", cum deduce Cantemir din numele Kadî-zâde. Deşi datorită *Catehismului* său (v. Cartea a IV-a, cap. 1, p. 82 şi nota 330) Birgewî s-a bucurat de o mare faimă, compararea lui cu Origen şi includerea printre marii exegeţi ai islamului sînt cu totul exagerate. V. şi Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300—1600*, London, 1973, p. 183—184. Cantemir îşi luase informaţiile de la P. Rycaut, *op. cit.*, p. 178, care ştia că această sectă datează din timpul lui Murad, că a fost înfiinţată de *Birgali efendi*, care adusese multe inovaţii în ceremoniile înmormîntării etc.

1104. Confuzie între Birgîlî şi comentatorul său, Ahmed efendi Kadizâde (v. nota 1108).

1105. „Norocul" lui Origene a fost acela de a fi dispus de tahigrafi (stenografii timpului său) care i-au consemnat cursurile de exegeză biblică, ceea ce face ca opera păstrată a acestui autor să fie una dintre cele mai ample din patristica răsăriteană. Origene şi-a cîştigat un asemenea prestigiu, încît, deşi condamnat de sinodul al V-lea ecumenic (553) pentru învăţăturile sale uneori prea îndrăzneţe, a fost în continuare considerat drept unul dintre cei mai mari doctori ai Bisericii creştine.

1106. Primii patru mari exegeţi ai *Coranului* sînt al-Ţabarî (m. 923), al-Zamakhsharî (m. 1144), Fakhr al Ṛāzī (m. 1209) şi al-Baiḍāwī (m. la sf. sec. XIII). Numărul acestor mari interpreţi e însă mai mare (v. o listă a lor la F.M. Pareja et all., *Islamologie*, Beyrouth, 1957—1963, p. 610—614). Cea mai mare parte din informaţiile lui Cantemir despre secta *kadızâde* provine din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 181; adepţii ei sînt fariseii turcilor, au o înaltă părere despre ei înşişi, dispreţuiesc pe cei de alte credinţe şi nu-i salută, sînt în cea mai mare parte meseriaşi şi cîrciumari etc.

1107. V. Cartea a IV-a, cap. 10, p. 116—120. Textul din *Coran* nu fusese citat, ci doar menţionat.

1108. Este vorba de muftiul Abu'l-Su'ūd Muḥammed al Amidî, v. nota 281. Atacurile lui Birgevî împotriva instituţiilor „inovatoare" (v. nota 1103) l-au determinat să dea o *fetva* prin care confirma legalitatea acestor instituţii şi condamna fanatismul puritanilor.

1109. Tc. *Istanbul efendisi*. Ahmed efendi Istanbulî Kadizâde (v. mai jos) a fost cadiul Constantinopolului între 19 iulie 1566 şi 7 iulie 1567 (M. Guboglu, *Paleografia şi diplomatica turco-osmană*, Bucureşti, 1958, p. 109), aşadar la sfîrşitul domniei lui Soliman Magnificul şi începutul celei a lui Selim al II-lea. Discipol al lui Birgevî, el a scris un cunoscut comentariu al *Catehismului* acestuia, intens răspîndit prin copii manuscrise, apoi imprimat la Istanbul în 1219/1803 (A. Galland, *Journal*..., éd. Ch. Sheffer, t. II, Paris, 1881, p. 58, n. 2). Kadizâde a dat numele „ereziei" (de fapt un curent fanatic) de care se ocupă aci Cantemir. Adepţii săi *(fakı)* au jucat nu numai un rol religios, ca propovăduitori ai unui islamism puritan, dar şi politic. În 1656 ei au ridicat sărăcimea şi studenţii din capitală împoriva luxului şi depravării, îndemnînd la atacarea mănăstirilor şi la masacre, ceea ce a determinat izgonirea lor din Istanbul pentru evitarea unui război civil (v. Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 184—185). — Muftiul la care se referă Cantemir *(şeyhülislâm)* era Abu' l-Su-'ūd Muḥammed al-Amidî (numit în text Mehmed efendi), vestit jurisconsult de origină kurdă (1490/1491—1574), autor al corpusului de legi al lui Soliman *(Ḳānūn-nāme)* şi al unui comentariu al *Coranului*.

1110. Tc. *Bakkal* < ar. *baḳḳāl* = „băcan" (nu „birtaş").

1111. Tc. *Imâm-ı a'zam*, v. nota 332.

1112. Tc. *Kadızâdeli gerü müslüman olmaz.*

1113. Tc. *Mumsöyündüren*. Cantemir descrie şi în *Incrementa*, III, 3, nota *y*, pe aceşti sectanţi ca fiind o varietate a „ereziei" persane *(rafaze)*, locuind în munţii Kazdağ. În *Sistem*, ei sînt situaţi mai întî în „Munţii Feniciei" (deci mult mai spre sud), dar ar fi diferiţi de druzi, împotriva cărora sînt chemaţi uneori să lupte. Această populaţie ar fi însă deosebită şi de cea turcă, faţă de care îşi păstrează libertatea prin „tratate încheiate cu paşii". Este vorba negreşit de kîzîlbaşi, menţionaţi deja la p. 318 (v. şi nota 1061), dar Cantemir, care-şi luase informaţiile din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 182—183, nu pare să fi remarcat identitatea. Consideraţi de turci drept şiiţi, kîzîlbaşii se apropie de secta *nuşairî* din Siria, motiv pentru care Cantemir îi ştia că locuiesc în „Munţii Feniciei". Religia lor este un amestec de credinţe şi practici păgîne, creştine şi mulsulmane. Kîzîlbaşii nu fac abluţiunile rituale, nici cele cinci rugăciuni zilnice, nu postesc Ramazanul, cred că Ali este o întrupare a lui Allah şi identic cu Iisus, acceptă Treimea, vene-

rează pe Fecioara Maria și alți sfinți creștini, țin Paștele, adoră soarele și luna. Cantemir descrie cu detalii faimoasele lor slujbe de noapte atribuindu-le, după o acuzație ce li se aducea în mod curent, practici orgiastice (P. Lerch, *Изследования об иранских курдах*, I—III, Sankt-Peterburg, 1856; Millingen, *Wild life among the Koords*, London, 1870; E. Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, t. IX, Paris, 1884, p. 350). De fapt, la aceste slujbe se cîntă rugăciuni în cinstea lui Ali, Iisus, Moise și David, iar credincioșii își mărturisesc public păcatele. Se sting apoi făcliile (de unde numele popular al kîzîlbașilor de *çerağsöndüren*, „stingător de făclii") și asistența se pocăiește cu mari lamentații. După aprinderea făcliilor, preotul împărtășește pe credincioși cu pîine și vin. De naționalitate turcă sau kurdă, kîzîlbașii sînt răspîndiți în Afganistan, iar în Turcia în regiunea centrală a Asiei Mici (Ankara—Sivas). Rycaut îi descrie drept *bektași*, numiți și *zeraki* și *(sic!) muras conduren* („cei ce sting făcliile"), musulmani fanatici contra doctrinei atributelor divine (v. p. 331 și nota 1102), divinitatea fiind incomprehensibilă. Neșri (După Rycaut: *Nervisi*), prezentat de Cantemir drept sectant *kalenderi* (p. 302—303, nota 1033), ar fi fost adeptul acestei secte, persecutată de marele vizir Mehmed Koprülü. Cantemir preia o parte din aceste date amplificîndu-le cu informații proprii. Cp. Cl. Huart, *EI*, II, 1114—1115.

1114. *Munții Feniciei* = Munții Libanului, refugiu de-a lungul timpurilor, pentru numeroasele secte, între care și *nușairî*. Autorul pare să facă însă o distincție între Munții Libanului (citați mai departe ca regiune a druzilor) și cei ai Feniciei, prin care înțelege, poate, Munții Ansarîye, situați imediat spre nord, centrul populației *nușairî*.

1115. Aci în sensul de „colectivitate, obște" (gr. συναγωγή).

1116. *Munții Kazdağ* (tc. *kaz* = „gîscă"), în nord-vestul Asiei Mici, regiunea Biga, n-au, firește, nimic de-a face cu Munții Feniciei, unde erau așezați, două pagini mai sus, ereticii *mumsöyündüren*. În antichitate, acești munți (Ida, în Troada) de pe vîrful cărora (Gargaron) Zeus privise Troia și navele aheienilor (*Iliada*, VIII, 47—50) erau centrul principal al cultului Cybelei, zeița fecundității și a ceremoniilor orgiastice în cinstea ei. Situarea aci de către autor a orgiilor sectei *mumsöyündüren* (pe care, după cum mărturisește, „nu le-a putut niciodată vedea") s-ar putea explica prin cunoașterea acestui amănunt. Ar putea fi vorba însă și de o confuzie între Kazdağ și Ilkazdağ, munți la nord de Ankara, locuiți de kîzîlbași.

1117. Populație diu Munții Liban, Anti-Liban și Hauran, adepți ai unei religii ezoterice, de origine ismailită, ei înșiși declarîndu-se cînd musulmani, cînd creștini. Viteji, iubitori de libertate, druzii au reușit să-și păstrezec autonomia față de turci și au jucat un important rol politic în Orientul Apropiat în secolele XVII—XIX (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1108—1110).

1118. *Lot* (ar. *Lūț*), drept biblic, nepot al lui Avraam. Prin unirea incestuoasă cu fiicele sale a dat naștere lui Moab și Amon, părinții triburilor moabit și amonit, dușmane lui Israel. Cantemir se referă probabil la sodomie (*lawatā* este un cuvînt derivat din numele Lūț). În *Incrementa*, III, 3, nota *y*, incestul este întemeiat pe aceeași comparație cu pomul și fructele, ca și în *Sistem*, atribuită însă unei *fetwā* a califului Ali, iar nu *Epistolei către Timotei*.

1119. Tc. *fücûr ül-karâbe* < ar. *fudjūr al-karāba*.

1120. Tc. *gebrî* < pers. *geber*, adept al lui Zoroastru, necredincios (păgîn); — pers. *būtparast*, idolatru (ar. *Bodd* = Buddha, idol); — „...idolatrii ce se află la muhammedani", în sensul de cei pe care mahomedanii îi socotesc idolatri sau de idolatrii cunoscuți de mahomedani.

1121. Pers. *tersā* și *āteshparast*, slujitor al focului zoroastrian (ar. *madjūs*).

1122. Pers. *kalbparast* = „adorator al cîinilor". Cîinii sînt socotiți de musulmani drept animale cu deosebire necurate, iar cîinii negri (p. 340), drept întrupări ale diavolului, de aceea ei trebuie uciși (B. Joel, *EI*, II, 728—729). În Persia veche cîinele era obiectul unei venerații speciale și uciderea lui pedepsită (*Vendidad*, XIII, 15, 19—51; *Denkart*, VIII, 23). Adorarea cîinilor era atribuită și sectei *nușairi* (N. W. Thomas, în J. Hastings (ed.), *Encyclopaedia of religion and ethics*, vol. I, Edinburg, 1925, p. 512).

1123. Pers. *gāvparast*.

1124. *Piotr Andreevici Tolstoi*, diplomat și cărutrar rus (1645—1729), ambasador al țarului la Constantinopol în anii 1702—1714, amintit și în *Incrementa*, III, 3, nota *i i*; IV, 5, 15, 27. Preocupat de realitățile orientale, a scris un memoriu asupra Imperiului Otoman (1702, inedit, fost în Arhiva Ministerului rus al Afacerilor Externe, cf. M. P. Arunova, *Описание П. Толстого как источник Османской империи*, în vol. *Ближнии и средниu восток*, Moscova, 1968, p. 27—39); a tradus, prin intermediar polonez, lucrarea lui Sir Paul Rycaut, *The present State of the Ottoman Empire... in three books*, London, 1667 (vezi titlul rus în text). Traducerea lui Tolstoi n-a fost publicată decît în 1741 (informații comunicate de dr. Paul Cernovodeanu). Deși știa de versiunea lui Tolstoi (cu care avea legături prietenești), Cantemir a folosit probabil cartea lui Rycaut în versiunea italiană a lui C. Belli, Padova, 1672 (v. nota 897). Rămîn nesoluționate însă două probleme: 1. De ce Cantemir nu-l numește pe Rycaut, autor cunoscut de el și citat în *Istoria Imperiului Otoman*? În autograful latin el lasă loc liber la numele autorului englez, v. f. 101,

desigur cu intenţia de a-l adăuga ulterior, iar în versiunea rusă afirmă că scrierea ar fi a unui „anonim". 2. De ce îl socotea pe autorul cărţii italian (Cantemir afirmă că Tolstoi ar fi tradus din italiană), deşi calitatea aceluia de ambasador al regelui Angliei era clar indicată în titlul ediţiei lui Belli? O ipoteză satisfăcătoare ar fi aceea că învăţatul român a folosit un exemplar din versiunea italiană căruia îi lipsea foaia de titlu. El avea acest exemplar cînd redacta *Sistemul* (reproduce cuvînt cu cuvînt după Rycaut), aşadar nu cita din memorie. O altă ipoteză (v. ediţia Minerva, p. 603) ar fi că principele a folosit manuscrisul traducerii lui Tolstoi, în care numele autorului, după obiceiul vremii, nu era menţionat. Tolstoi îi comunicase însă că a tradus din italiană. Numele autorului şi menţiunea traducerii din poloneză au fost probabil adause ulterior. Aceste informaţii privind istoricul versiunii lui Tolstoi după Rycaut urmează a fi verificate prin confruntarea textelor rus, italian şi polonez ale lucrării cărturarului englez.

1125. „*Ţara Kurzilor*" = Kurdistan, regiune cuprinzînd părţi din Turcia Orientală, R. S. S. Armeană, Irakul de nord-est şi Iranul de nord-vest. Înainte de convertirea la islamism, kurzii ar fi fost — după propria lor credinţă — zoroastrieni, dar surse creştine afirmă că erau idolatri (V. Minorsky, *EI*, II, 1215). Prin închinătorii focului din India Cantemir înţelege desigur pe persanii zoroastrieni (parşii), care, refuzînd să se convertească la islam, s-au refugiat, după cucerirea arabă, în provincia indiană Gujarat. Acelaşi nume este dat şi zoroastrienilor rămaşi în Iran (Ant. Pagliaro, *EI*, III, 1097—1098). Credinţele lor nu sînt, evident, influenţate de *Coran*, cum pretinde autorul. În ce priveşte arderea cadavrelor (nu a muribunzilor!), obiceiul este hindus (*Rigveda*, X, 15, 14; *Atharvaveda*, XVIII, 2, 34). Perşii expun numai morţii pe „turnurile tăcerii", pentru a fi mîncaţi de vulturi. S-a formulat observaţia că autorul s-a putut gîndi la Kalanos, gimnosofistul indian care, după *Alexandria*, s-a ars pe rug cînd şi-a dat seama că este în ajunul morţii. (v. ed. Minerva, p. 604).

1126. Venerarea cîinilor în vechiul Egipt, mai cu seamă la Cynopolis, este relatată de Strabo, *Geogr.*, 812.

1127. Mitologia hindusă cunoaşte numeroşi tauri sacri (Rudra în *Rigveda*, zeul vedic Indra, Nandi taurul lui Şiva, Vrishabha suportul lumii). Cantemir se referă la uzul ritual al cenuşei rezultate din arderea excrementelor acestui animal şi la semnul distinctiv al castelor, marcat pe frunte cu culori în care se amesteca, din pietate, şi această cenuşă. „Idolatrii indieni", care ajungeau la Astrahan şi Moscova „pentru a face comerţ", aparţineau în principiu castei neguţătorilor, *Vaysia*.

1128. Afirmaţia ţiganilor că ar fi originari dintr-o ţară numită „Egiptul mic" le-a răspîndit numele de „egipteni" (engl. *gipsy*, sp. *gitano*, gr. γύφτος, tc. *kıpti*) sau „faraoni". Pentru răspîndirea şi statutul lor în Orientul Apropiat, unde se ştia că vin din India, trimişi ca muzicanţi de regele indian Shangal (?) regelui sasanid Bahrām Gōr (420—438), v. *EI*, I, 876—877; V. Minorsky, *ibid.*, III, 39—41; J. Walker, *ibid.*, 1028—1030. Ei erau cunoscuţi în lumea musulmană sub numele de *čingāne* (tc. *çingâne*, *çingene*), *lūlī*, *nūri* etc.

1129. *Sultanul Soliman I Magnificul* purta numele de *Ḳānūnī* datorită operei sale legislative reunită în diferite *Ḳānūn-nāme*.

1130. Cartier din Constantinopol pe ţărmul vestic al Cornului de Aur, la nord de Fener, unde se mai văd încă ruinele palatului Vlaherne şi biserica (*aghiasma*) Sf. Maria a Vlahernelor.

1131. Tc. *karaç* < ar. *kharādj* însemna impozitul (tributul) plătit de necredincioşi pe teritoriul musulman, apoi impozit funciar în general. Autorul face aci, probabil, o confuzie cu *hüccet*, dovadă.

1132. *Küfrî Mehmed efendi* (v. şi mai sus, p. 327 şi nota 1088). Cantemir dezvoltă, plecînd de la acest caz de ateism militant, o reflecţie a lui P. Rycaut, *op. cit.*, p. 180: „Jur că pînă acum n-aş fi putut crede să se afle pe lume un ateism adevărat, convins cum sînt că existenţa lui Dumnezeu se poate demonstra cu lumina naturală şi cu raţiunea. Dar această invincibilă încăpăţînare [a lui Mehmed efendi, *n.n.*] mă face să cunosc că sînt unii oameni în ale căror inimi sînt în chip monstruos stinse luminile naturii şi ale raţiunii".

1133. Cantemir prezintă un argument al existenţei lui Dumnezeu bazat pe instinct şi pe consensul universal. Argumentul este de inspiraţie stoică (Cicero, *De natura deorum*, II, 5: *Omnibus innatum et in animo quasi insculptum esse deos*; v., de asemenea, argumentul apelului la *divina provindentia*, *ibid.*, II, 29, 38).

1134. Ar. *zandaḳa*, *ilḥad*, *zindīḳ* şi *mulḥid*; pers. *nākhoda*, tc. *kitapsız*. Termenii exprimă conceptul de *eterodoxie* în sensul dreptului penal islamic: atitudine care poate însemna o primejdie pentru ordinea şi siguranţa publică; cel culpabil (*zindīḳ*) era pasibil, potrivit *Coranului* (V, 33 etc.), de pedeapsa capitală (L. Massignon, *EI*, IV, 1298—1299). *Mu'aṭṭila*, cei ce tăgăduiesc creaţiunea şi pe creator, formează una din sectele de *zanadiḳa* în care recunoaştem

ateismul (R. Strothman, *EI*, IV, 719—722). Cantemir se referă însă, ca şi mai sus, p. 326, la atomişti (ştim din *Incrementa*, I, 3, nota *g*, că Es'ad efendi, dascălul său de turcă, era „versat în principiile lui Democrit"). Atomismul fusese adoptat de teologia islamică scolastică (aşarită) ca un argument în favoarea existenţei lui Allah: dacă materia este formată dintr-o substanţă *(djawhar)* indivizibilă, din atomi *(dharra, djiz')*, rezultă că organizarea ei, determinarea, specificarea şi cuantificarea fiinţelor compuse sînt datorate intervenţiei unui principiu transcendent (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1057—1058; H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964, p. 175—176). Atomismul care a produs scandal în cugetarea musulmană a fost acela profesat de celebrul alchimist şi filozof persan al-Rāzī (c. 864—925 su 932), cunoscut în Europa medievală sub numele de Rhazes, cel mai mare medic al islamului. Atomismul său, radical diferit de acela al teologiei musulmane, deriva din gîndirea lui Democrit, „caz excepţional în filozofia medievală". După Rāzī elementele şi (proprietăţile lor) diferă prin proporţia de atomi şi vid specifică fiecăruia. Rāzī credea în eternitatea timpului şi infinitul spaţiului şi se bizuia în concepţiile sale filozofice pe simţul comun. Deşi nu era ateu, el a atacat teologia oficială şi a tăgăduit posibilitatea concilierii filozofiei cu religia, afirmînd progresul cunoaşterii ştiinţifice. Deşi Cantemir nu-l numeşte, este sigur că i-a cunoscut cugetarea prin învăţatul Es'ad efendi. De remarcat la acesta din urmă *(Incrementa, ibid.)* distincţia în atitudinea faţă de adevărurile de credinţă şi faţă de cunoaşterea naturală, caracteristică gînditorului care separă radical ştiinţa de religie. Despre Rāzī v. P. Kraus et S. Pines, *EI*, III, 1213—1215; S. Pines, *Beitraege zur islamischen Atomenlehre*, Berlin, 1936; H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964, p. 194—201. Şi Rycaut, *op. cit.*, p. 180, afirmă că în Constantinopol erau mulţi atei (v. nota 1085).

1135. Filozofii arabi (al-Kindī, al Fārābī, Ibn Sīnā) au adoptat împărţirea trihotomică a sufletului *(nafs)* după Aristotel, distingînd între partea vegetativă *(nafs nābatī)*, animală *(nafs ḥaywānī)* şi raţională *(nafs nāṭiḳa)*. Termeniii sînt daţi în text în turcă: *nebatî*, *hayvanî* şi *natikî*.

1136. Ar. *'ilm*, cunoaştere.

1137. Autorul consideră pe fenicieni şi pe vechii egipteni drept înaintaşi ai arabilor, de unde credinţa sa că ar fi vorba de popoare din acest „neam şi trib". Superioritatea egiptenilor faţă de greci şi împrumuturile acestora erau afirmate încă de Herodot, II, 4, 104 etc. Alfabetul grecesc derivă însă din cel fenician.

1138. Identificările popoarelor noi cu cele vechi numai după criteriul teritorial erau curente la autorii medievali. După cum fenicienii şi egiptenii erau consideraţi ca făcînd parte din neamul arab (v. nota precedentă), la fel tătarii erau socotiţi drept urmaşii sciţilor din antichitate. De aceea este invocat Anacharsis printre înaintaşii tătarilor. Anacharsis, fiul lui Gnurus, şeful unui trib nomad de pe ţărmurile Pontului Euxin, şi al unei grecoaice, a trăit către 600 î.e.n. În 589 a călătorit cu o ambasadă la Athena, unde l-a cunoscut pe Solon, de la care a învăţat ştiinţa şi filozofia greacă. Devenit cetăţean al Athenei, iniţiat în misterele eleusine, el a fost considerat drept unul din cei şapte înţelepţi ai antichităţii (Herodot, IV, 76; Lucian, *Scyth.*, 1; Cicero, *Tusc. disp.*, V, 32; Diog. Laert., I, 101).

1139. Afirmaţia lui Cantemir nu provine din Herodot, IV, 95, după care „acesta Zamolxis după cum zic grecii de la Marea Neagră, să fie fost grec şi să fie slujit la Samos, la Pithagora filosoful" (traducerea românească din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1909, p. 237; Herodot era cunoscut de Cantemr şi a fost folosit în *Hronic*). Potrivit sugestiilor menţionate în ediţia din 1977 (p. 607), izvorul lui Cantemir ar fi Origene, Κατὰ Κέλσου, II, 55 [429] şi explică terminaţia *-skides* prin inversarea *xi* — *ski* (eroare datorată traducătorului sau tipografului rus) şi prin încercarea de refacere a nominativului de la genitivul *-idos*.

1140. *Babilon* (ar. *Bābil*) = Bagdad, notat după numele său antic conform procedeului autorilor medievali semnalat şi mai sus. Bagdad nu corespunde cu ruinele asiriene, dar confuzia e foarte frecventă la autorii evrei din epoca abbasidă, ca şi la călătorii europeni din evul mediu (confuzie respinsă pentru prima oară de Pietro della Valle, care a trăit la Bagdad în anii 1616—1617).

1141. Tradiţia islamică distinge între ştiinţele acceptate sau „lăudabile" *(al-mahmūda)* şi ştiinţele condamnabile *(al-madhmūma)*, nefolositoare credinciosului musulman, nici în lumea aceasta, nici în cea de dincolo.

1142. V. Cartea a IV-a, cap. 1, p. 81.

1143. Tc. *mektep*.

1144. V. nota 327.

1145. Tc. *iman suparasi* = „alfabetul credinţei".

22. Cortegiu nupțial. Desen din cod. 8626 al Bibliotecii Naționale din Viena.

23. Scenă de harem. Desen din cod. 8626 al Bibliotecii Naționale din Viena.

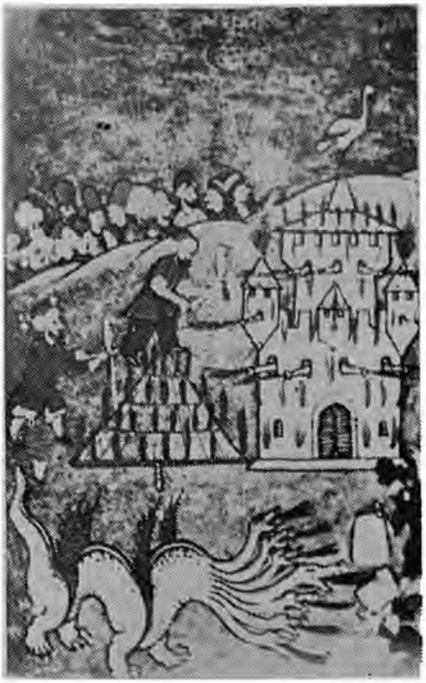

24. Baldachinul miresei în cortegiul nupțial. Desen din cod. 8626 al Bibliotecii Naționale din Viena.

25. Hogi la ceremonia înmormîntării. Desen din cod. 8626 al Bibliotecii Naționale din Viena.

26. Focuri de artificii festi/e. Miniatură de Levni, în Vekhi, *Sūr-nāme*, c. 1720 1725.

27. Cortegiu imperial in Constantinopol (1648). Gravură din Coecke van Elst, *Les m eurs et fachons des Turcs*, 1533.

28. Djalal al-Dīn Rumī, întemeietorul ordinului dervişilor mevlevi. Miniatură turcă din secolul al XVI-lea.

29. Dervişi în geamia din Pera. Gravură din *Recueil de cent estampes représentant différentes nations du Levant. Gravés... en 1707 et 1708 par les ordres de M. de Ferriol*, Paris, 1714, pl. 178.

30. Derviș vagabond. Costum de derviș Superiorul unui așezămînt de derviși. Gravură din Paul Rycaut, *Istoria dello stato present dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia 1672.

31. Dansul ritual al dervișilor mevlevi. Miniatură turcă de la mijlocul secolului al XVII-lea. Colecție particulară.

32. Dansul ritual *('sema')* al dervișilor mevlevi. Miniatură din 1792–1793.

33. Tinăr ienicer de origine creştină. Desen în *A brief relation of the turckes*, 1618.

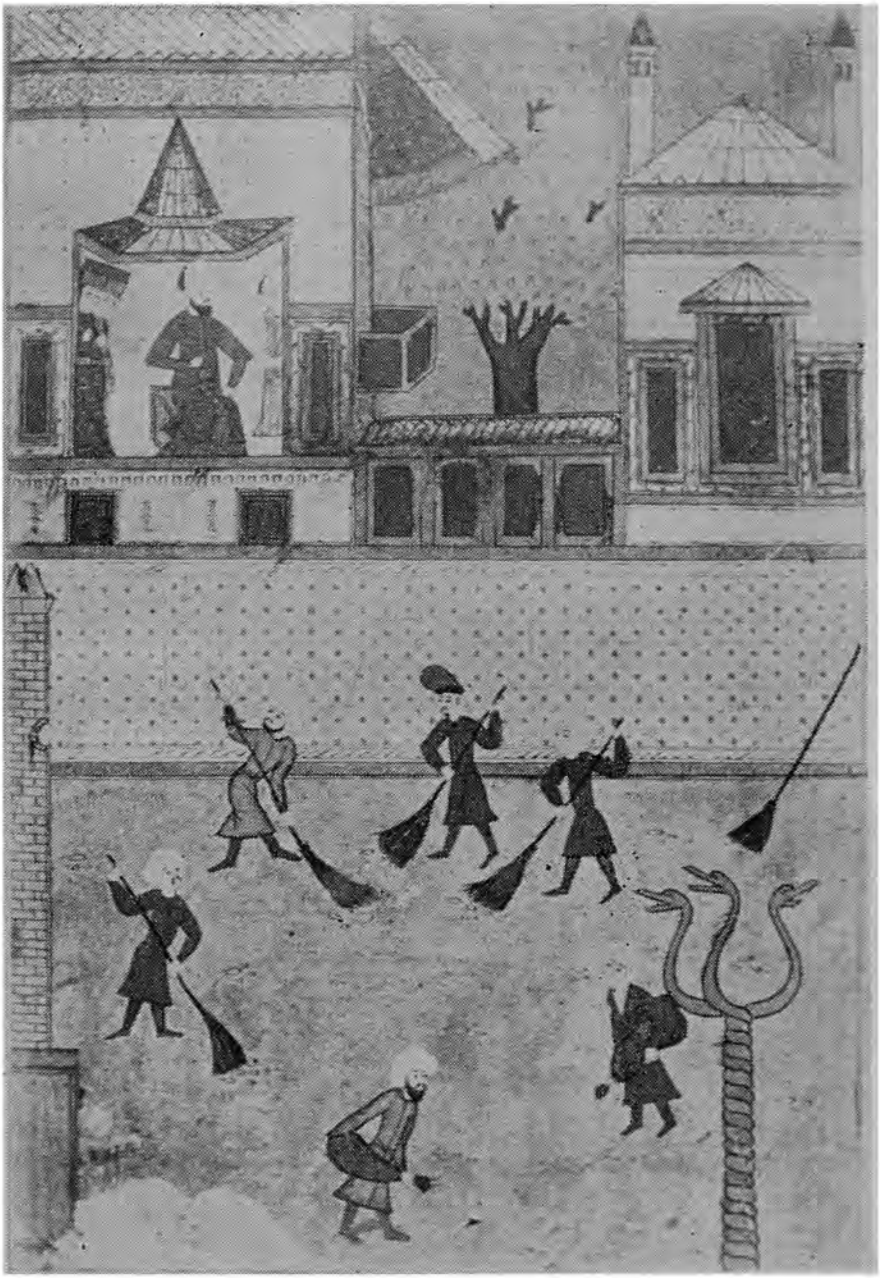

34. Sacagii oferind apă „pentru mila lui Allah". Desen din cod. 8626, Biblioteca Naţională din Viena.

35. Derviş din ordinul *kalenderi*. Gravură din Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell' Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Veneţia, 1672.

36. Sultanul Ahmed al III-lea (1703 – 1730). Portret contemporan de Levni.

37. Coloana serpentină în Hipodromul din Constantinopol. Miniatură de la sfîrșitul secolului al XVI lea dintr-o *Sūr-nāme* a lui Murad al III-lea.

38. Coloana lui Arcadius de pe colina Xerolophos, înainte de dărimare (1711).

a) Desen în ms. Cigogna, 1971.

b) Gravură din colecția Gaignière.

39. Negustor raguzan. Gravură din Nicolas de Nicolay, *Les quatres premiers livres des navigations et pérégrinations orientales*, Lyon, 1568.

40. Tinăr paj din Palatul sultanilor. Miniatură de Levni, începutul secolului al XVIII-lea.

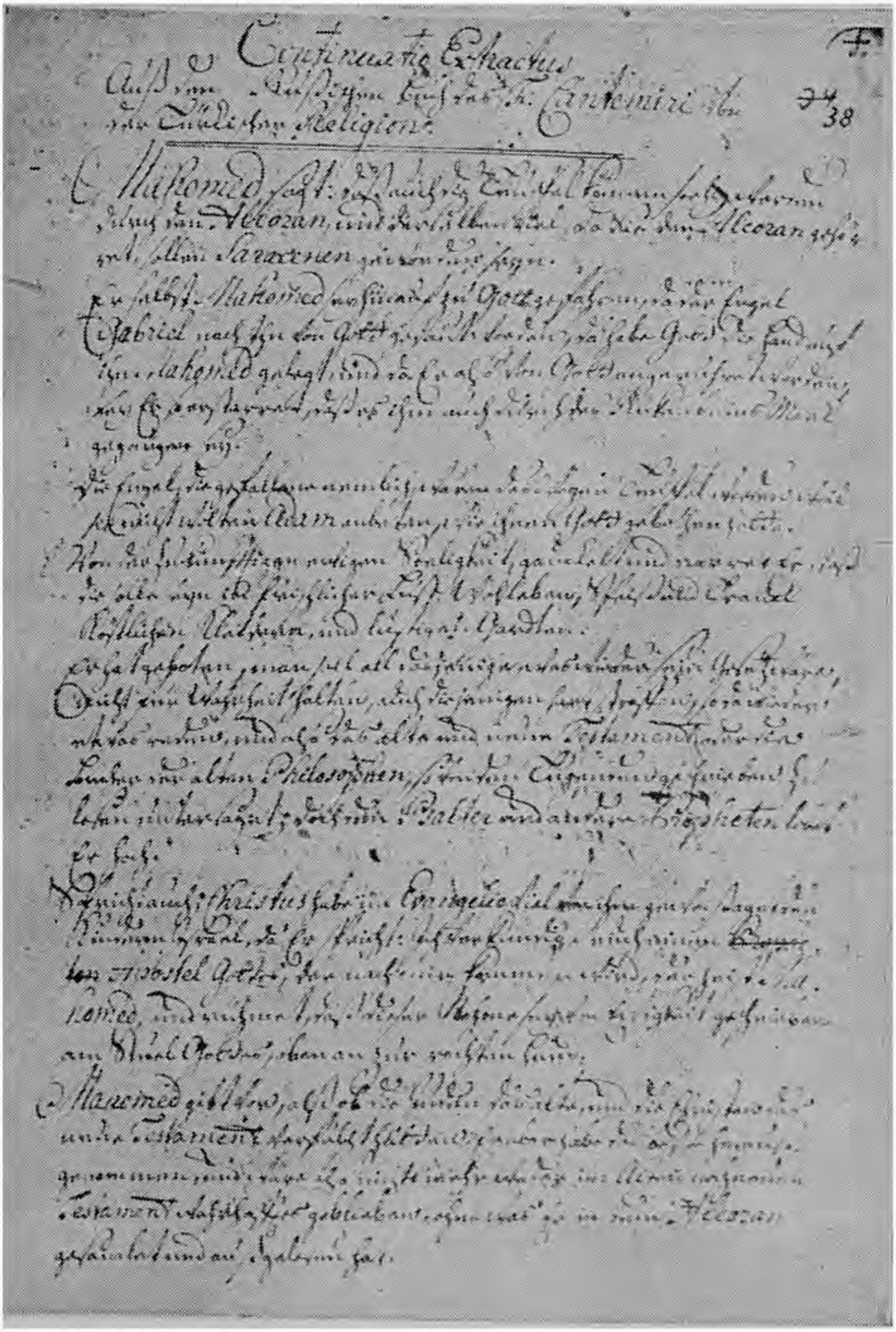
41. Trusă de scris arabă: teacă pentru condeie şi călimară. Secolul al XVIII-lea.

42. „Efendi. Cărturar între cărțile sale". Gravură din *Recueil de cent estampes représentant differentes nations du Levant*, Paris, 1714, pl. 24.

43. Placă de faianță, Iznik, 1660, reprezentînd moscheea din Medina și mormîntul Profetului.

Continuatio Extractus

... Cantemiri ... Religion

38

44. *Continuatio*... Fragmente traduse in germană. Prima filă.

1146. Tc. *inșa* < ar. *insha*, stil epistolar; *ilm al-insha'* = „epistolografie".

1147. Tc. *sarf*.

1148. Tc. *nahiv*.

1149. Tc. *üstün, esre, ötürü*. Caracterele arabe, omise în versiunea rusă, paginile 349—350, sînt scrise în originalul latin, f. 105v —106.

1150. Toate sensurile citate de Cantemir pentru cuvintele arabe, persane și turcești cu rădăcinile *r-m-l* și *b-h* sînt luate din dicționarul lui Fr. Meninski; a se vedea s.v. *reml: texere stoream, gemmis ornare*.

1151. Fr. Meninski, s.v. (în ordinea sensurilor din textul lui Cantemir): *proferanter incedere medio modo inter incessum simplicem et cursum; pluvia pauca; genus metri arabici; calculus vaticinatorius; sortilegii species quae per characteres et puncta instituitur, geomantia; augmentum rei, excessus lineae in pedibus vaccae sylvaticae, aliae a colore reliquo*.

1152. Tc. *teșdid, teșdit* < ar. *tashdīd*, v. și nota 54. Mai jos, apud Fr. Meninski, s.v. *rümmel: paucitas pluviae*.

1153. V. nota 288. Mai jos, apud Fr. Meninski, s.v. *rümel: nigrae lineae*.

1154. Pers. *be, beman*. Apud Fr. Meninski, s.v. *beh: euge, evax*.

1155. Pers. *beh*. Corect gr. κυδώνιον „gutui", în originalul latin, f. 106: *cotoneum malum, cytonium;* apud Fr. Meninski, s.v. *bih: bonus, melior, cotoneum malum;* s.v. *bihi: cum eo, in eo*.

1156. Fr. Meninski, s.v. *būh: avis bubonis similis*. În paranteză confuzie între *waw* și *bā*.

1157. V. nota 1146.

1158. V. nota 224.

1159. Tc. *istilâh-i berat*.

1160. Tc. *küttab*.

1161. Tc. *hüsnihat*.

1162. Prețul este foarte ridicat (autorul înțelege, probabil, prin galbeni — taleri). V. și prețurile de cărți consemnate (în piaștri!) cu patru decenii mai devreme de Antoine Galland, *Journal... pendant son séjour à Constantinople*, éd. Ch. Scheffer, t. I—II, Paris, 1881, passim; o carte de 200 piaștri, vol. I, p. 164.

1163. Tc. *mezat*.

1164. Ar. *shi'r* = „poezia, poetica".

1165. Lucrare neidentificată.

1166. Ar. *baḥr* înseamnă „mare" și „fluviu", dar în cazul de față înseamnă „metru, măsură a versului".

1167. După tradiția poetică arabă există doar 16 metri, care, prin modificările ultimului picior al primului emistih (*'arūḍ*) și al celui de-al doilea (*ḍarb*), dau 67 de paradigme posibile (Weil, *EI*, I, 470).

1168. Ar. *fā'il* este un termen tehnic gramatical desemnînd subiectul propoziției verbale active; *f-'-l* împreună cu șapte litere suplimentare servește la exprimarea paradigmelor gramaticale ale formelor și la desemnarea picioarelor fundamentale în metrică: *fa'ūlun, fā'ilun, mafā'ilun* etc. (Weil, *loc. cit.*, 469).

1169. *Mufteilun* nu figurează între picioarele fundamentale ale versului arab; este vorba poate de *mustaf'ilun*. Celelalte două picioare din versul-tip citat sînt: *mafā'ilun* și *fā'ilun*. Versul turcesc este: *Așıki dîdar olan didesi rû șen gerek*.

1170. *Muṣliḥ al-Dīn Sa'dī* (c. 1193—c. 1290), celebru poet persan, autorul *Grădinii cu trandafiri (Gulistān), Livezii (Būstān)* și *Cărții sfaturilor (Pand-nāme)*. Frecventele referiri ale lui Cantemir la opera lui (și în *Divanul* sau în *Incrementa*) se explică prin faptul că Sa'dī a fost unul din poeții cei mai studiați și imitați în literatura otomană.

1171. *Georg Gentius* (1618—1687), orientalist german, educat la Halle, a călătorit la Constantinopol în 1641 cu ambasadorul olandez, apoi în Persia, activ cercetător al bibliotecilor turcești, arabe și persane. Ediția lui din Sa'dī, cuprinzînd textul original și traducerea latină, a cunoscut o a doua ediție în 1655 (10 f. + 372 p.). Ea a servit mult timp ca text de bază pentru studiile europene de literatură orientală (v. M. J. Rowlandson, *An analysis of arabic quotations which*

occur in the Gulistan of Muslih-ud Deen Scheikh Sadi, as collated with and according to the editions of Gentius and Gladwin. Madras, College Press, 1828).

1172. Tc. *musikî* < ar. *mūsīkī*. Pentru ceea ce urmează v. *D. Cantemir, Cartea științei muzicii*, ed. Eugenia Popescu-Judetz, București, 1973, p. 250 sq.

1173. V. nota 255.

1174. Tc. *kıraat*.

1175. Tc. *makam, terkip, șube*.

1176. Tc. *usul* < ar. *uṣūl* (pluralul lui *aṣl*).

1177. După Eugenia Popescu-Judetz, *Dimitrie Cantemir, Cartea științei muzicii*, p. 78—79, ar fi vorba de „un sonometru, construit cu unicul scop de a măsura înălțimea exactă a sunetelor și imaginat pe baza împărțirii matematice a distanțelor dintre sunetele așezate în scara muzicală, așa cum servea vechiul monocord oriental, inspirat din monocordul grecesc, pe care l-au folosit teoreticienii arabi".

1178. Tc. *nakiș; tasvir etmek*, a picta (portrete).

1179. Tc. *musavvir bașı*. Recent, un manuscris românesc cuprinzînd *Chipurile împăraților turcești dimpreună cu istoriile lor pe scurt* (Wroclaw, Ossolineum 5853/III), semnalat de Gh. Duzinchevici în „Revista istorică română", 4, 1934, p. 289—291, și comentat de V. Papacostea, *ibidem*, 5—6, 1935—1936, p. 393—399, a fost atribuit lui D. Cantemir de prof. Gh. Bogaci (v. *Bibliografia*).

1180. Cu privire la colecția de portrete ale sultanilor, v. M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. IV, Paris, 1791, p. 449 și urm.

1181. Autorul se referă la știința fiziognomiei, care cerceta caracterul oamenilor după trăsăturile feței. Deși pictate fără nici o artă, fidelitatea portretelor sultanilor ar fi îngăduit, așadar, surprinderea celor „lesne de înțeles și lesne de învățat". Evident că autorul nu putuse verifica „asemănarea uimitoare" decît pentru cei doi sultani pe care îi văzuse la Constantinopol, în rest bizuindu-se pe relatări mai vechi.

1182. V. Cartea a V-a, cap. 14, p. 240.

1183. Tc. *sanem* înseamnă „idol, statuie".

1184. Tc. *mușabak* = „à jour".

1185. Tc. *nakkaș*, aici în sensul de „pictor decorator".

1186. Tc. *mücellid*.

1187. Tc. *ilm-i tevarih*.

1188. Tc. *tevarihci bașı*.

1189. *Johannes Löwenklav (Leunclavius)*, istoric și orientalist (1533—1593), unul din întemeietorii istoriografiei otomane în Europa, autor al lucrărilor: *Annales sultanorum othmanidarum a turcis sua lingua scripti*, Frankfurt am Main, 1588—1596, și *Historiae musulmanae turcorum*, Frankfurt am Main, 1591.

1190. Augier Ghislain de Busbecq, diplomat și istoric flamand (1522—1592), ambasador al împăratului Ferdinand I la Constantinopol (1555—1562).

1191. Tc. *ilm-i rakam*.

1192. Ar. *'aṭṭār* „droghist".

1193. Tc. *ebced* < ar. *'abdjad*, în sens propriu: primul din cele opt cuvinte prin care arabii își numeau alfabetul (*'abdjab, hawwaz* etc.). Literele avînd și valori numerice, aceste cuvinte au fost folosite și pentru formule magice sau interpretări mistice asemenea *Cabalei* din mistica ebraică medievală (Weil, *EI*, I, 70—71).

1194. Ar. *al-djabr*, „algebră", în sens propriu „restabilire", pe care matematicianul Behā' al-Dīn al -'Amilī o definește: „Partea care cuprinde un membru negativ (o negație) este întregită, iar celeilalte părți i se adaugă un membru egal cu acest membru negativ; aceasta este algebra" (*Khulāṣat al-hiṣab* [Esența artei calculului], ed. Nesselmann, Berlin, 1843, p. 41). Este metoda rezolvării ecuațiilor de gradul I și II (H. Suter *EI*, I, 1016—1017).

1195. Tc. *ilm-i hendese* < ar. *'ilm al-handasa*, de fapt geometria, una din cele patru științe propedeutice (aritmetica, geometria, astronomia și muzica). Aritmetica se numește *'ilm al*

ḥisāb, iar științele matematice *'ulūm al-riyaḍīya*. — Tc. *tahdid-i-bilâd*, geografia sau „rezumatul țărilor". — Tc. *ilm ül-mesahat*, apoi *coğrafya*.

1196. Tc. *rub'-i meskûn* (v. și nota 426). Apelul la hărți europene, încă din sec. al XVI-lea (Pîrî reis scrie în 1521 *Kitâb-i bahriye* pentru navigația în Mediterana, folosind portulane portugheze) s-a intensificat în secolul următor, cînd au fost traduse *Atlas minor* de Mercator și Hondius (1621) și *Atlas maior* de Iohan Blaeu (1662).

1197. V. p. 369.

1198. Tc. *ilm-i teslis*.

1199. Capitol proiectat pentru cartea *Despre guvernarea otomană*.

1200. Tc. *ilm-i mantık* < ar. *'ilm al-manṭiḳ*. Cantemir se referă mai întîi la *Introducerea* (Εἰσαγωγὴ ἢ αἱ πέντε φωναί) lui Porphyrius la *Categoriile* lui Aristotel, traduse în arabă sub titlul *Kitāb Farfūryūs al-ma'rūf bi'l-mudkhal*. Toate lucrările de logică ale lui Aristotel — *Categoriile* *(al-Maḳūlāt)*, *Ermeneutica* *(al-'Ibāra* sau *al-Tafsir)*, *Analiticele (al-Ḳiyās) prime* și *secunde*, *Apodictica* *(al-Burhān* sau *al-Bayān)*, *Topica* *(al-Khatāba)* și *Sofistica* *(al-Maghālit)* — au fost traduse în arabă și au stat la baza logicii islamice. V. în acest sens Khalil Georr, *Les Catégories d'Aristote dans leurs versions syro-arabes*, Beyrouth, 1948, și S. Van den Bergh, *EI*, III, 274—276.

1201. Tc. *methal* < ar. *mudkhal*.

1202. Tc. *șart* < ar. *sharṭ* (cf. și nota 611). Sensul propriu al cuvîntului în terminologia filosofică și juridică arabă este „condiție" (Heffening, *EI*, IV, 346—347). Pentru titlul arab al *Categoriilor* v. nota 1200.

1203. Tc. *delil-i burhan, delil-i galat*. De fapt dialectica era folosită și în teologie (v. nota 1205), nu numai în „disputele fizice" (adică în științele naturii).

1204. V. și p. 366.

1205. Tc. *ilm-i kelâm* < ar. *'ilm al-kalām*. Știința cuvîntului privește *kalām Allāh*, așadar *Coranul*, sau *cuvîntul* înțeles drept calitate *(ṣifa)* a lui Allah. În folosirea curentă *kalām* înseamnă teologie, mai precis argument intelectual, metoda dialectică aplicată la teologie (D. B. Macdonald, *EI*, II, 712—717).

1206. *Hümayunnâme* este titlul traducerii în proză rimată otomană a operei *Kalila wa-Dimna*, culegere de fabule hinduse formînd una din cele mai cunoscute cărți sapiențiale („oglindă a principilor") din literatura sanscrită *(Pancatantra)*. Versiunea turcă a operei a fost făcută după cea persană *(Anwār-i Suhaylī)*, de către Ali b. Salih sau Ali Celebi, la începutul sec. al XVI-lea.

1207. Tc. *dibâce-i kelâm*.

1208. Tc. *ḥikmet* < ar. *ḥikma*, înțelepciunea, definită drept „perfecționarea sufletului omenesc prin științele speculative și dobîndirea deprinderii desăvîrșite de a face fapte bune pe cît e cu putință" (Baidāwī, *Commentarius in Coranum, Anwār al-Tanzil*, ed. H.O. Fleischer, vol. II, Leipzig, 1848, p. 113; Cl. Huart, *EI*, II, 324). Prin *fizică* autorul numește filozofia.

1209. Cuvînt format din *feylesof* după gr. φιλόσοφος. Filosofia ca știință se numește în tc. *felsefe* < ar. *falsafa*.

1210. V. Cartea a IV-a, cap. 4, p. 93—97. Trimiterea din textul rus se referă la Democrit (fraza următoare).

1211. V. nota 495. Personajul e legendar; Cantemir îl consideră contemporan cu Mahomed pentru că e citat în *Coran*.

1212. Tc. *ilm-i adab*. În sens propriu cuvîntul înseamnă „tendința nobilă și umană a caracterului și rolul jucat de ea în viața particulară și socială". În sens figurat, cunoștințele care dau o cultură rafinată (I. Goldziher, *EI*, I, 124—125).

1213. Capitol din lucrarea nescrisă *Despre guvernarea otomană*.

1214. Tc. *hikmet* înseamnă „înțelepciune" (v. nota 1208); aplicat la medicină cuvîntul ar însemna „arta doftorisirii" (de la *hekim* „doctor", în sens de „învățat", dar și de „medic"). În turcește medicina se numește *tababet* sau *hekimlik*.

1215. V. notele 413 și 414. Este vorba de Claudius Galenus, celebrul medic latin de cultură greacă din Pergam (c. 113—c. 200).

1216. Tc. *nüsha* = „bilet; copie; amulet".

1217. Medic turc (m. 1707), „probabil de origine italiană, sigur latină şi creştină [aşadar un renegat, *n.n.*], cel dintîi dintre faimoşii *djerrahzadeler* care s-au consacrat profesiunii medicale aproape fără excepţie" (Franz Babinger, *Seyyid Nûh, his turkish Sailing handbook*, în „Imago mundi", 13, 1955, p. 180—182; *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, II. Bd., München, 1966, p. 95; *Die osmanischen Quellen D. Kantemir's, ibid.*, p. 150). Nûh efendi apare şi în *Incrementa*, IV, 5, nota *e* (în legătură cu mariajul neconsumat al fiului său cu o frumoasă circaziană, iubita sultanului Ahmed al III-lea). Izvoarele turceşti cercetate de Babinger nu oferă alte date despre medicul Nûh şi nu permit identificarea lui cu geograful omonim contemporan Seyyid Nûh.

1218. *Corlulu Ali paşa*, mare vizir între 3 mai 1706 şi 15 iunie 1710. Episodul avea aşadar loc în 1706 (Ahmed a venit la domnie în 1703).

1219. Tc. *hekimbaşı*.

1220. V. nota 1078.

1221. Personaj menţionat şi în *Incrementa*, IV, 3, nota *g*... (vindecă pe Num'ân Paşa Köprülüzade de o boală închipuită.)

1222. Tc. *cerrahlık*, *cerrah*. Mai jos: *cerrahbaşı*.

1223. Ar. *tashrīḥ*. În legătură cu izvorul principal al acestei ştiinţe la arabi, Ibn al-Ḳifṭī spunea: „Galenus a fost cheia medicinii, *bāsiṭ* şi *shāriḥ* al ei, adică cel ce a expus-o şi a comentat-o... Nimeni nu l-a întrecut în ştiinţa *tashrīḥ*, despre care a scris 17 tratate" (B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 725). Avicenna tratează despre anatomie în *Ḳanūn*, după Galenus şi Oribasius (ed. arabă, Roma, 1593).

1224. Tc. *tasavvuf*, sau *ilm-i tasavvuf* < ar. *taṣawwuf*, doctrina mistică a sufiţilor.

1225. Tc. *sûfî* <ar. *ṣūfi*, mistic, astfel numit datorită veşmîntului său de lînă albă *(ṣūf)*. Mult timp s-a crezut în derivaţia, inexactă, *ṣūfi* < σόφος, ceea ce explică şi forma *sofi* folosită de Cantemir.

1226. Tc. *nücûm*<ar. *nudjūm* = „ştiinţa situării stelelor". Astrologia, ca şi astronomia islamică, derivă însă nu din ştiinţa egipteană, ci din cea hindusă, iraniană şi grecească. Forma *nudzm* o reproduce pe aceea din originalul latin, f. 111^{v} (Cantemir transcria ar. *dj* prin *dz*).

1227. Tc. *müneccimbaşı* < ar. *munadjdjim*.

1228. V. notele 934 şi 935.

1229. Tc. *Küllî müneccimûn kazîbun*. Pentru forma *munedzjimun* v. nota 1226. Pasajul nu e din *Coran*. Condamnarea *astrologilor* de către teologii, juriştii şi filozofii islamului este unanimă, ceea ce poate explica siguranţa autorului că ar fi vorba de o sentinţă coranică.

1230. Tc. *rasat*, observarea corpurilor cereşti.

1231. Tc. *Yaramaz saatda doğmış*.

1232. Tc. *Rasat düşümiş*.

1233. Tc. *Batlamyos*.

1234. Autorul pare să se refere la Porphyrius, *Împotriva creştinilor*, deja menţionat în *Precuvîntare... preaiubitului cititor*, p. 4a—5a. Opinia aspră a filozofului despre apostoli (ed. Harnack, Berlin, 1916, fig. 4) a fost probabil cunoscută printr-un intermediar (v. şi nota 47), de unde calificativul — inexact — reprodus de Cantemir.

1235. Pasajul din *I Cor.*, 1, 18 a generat o formă de ascetism specifică creştinismului oriental, constînd în simularea demenţei, de unde numele de „nebuni pentru Hristos" (*юродиви Христа ради*, v. şi nota 105). Cf. Serge Boulgakoff, *L'Orthodoxie*, Paris, 1932, p. 212.

1236. V. nota 1212; v. şi p. 361.

1237. Tc. *ilm-i fıkıh* < ar. *'ilm al-fiḳh*. V. şi nota 325.

1238. V. nota 324.

1239. V. Cartea a IV-a, cap. II, p. 86.

1240. Tc. *ilm-i üsemâ*. V. şi nota 356.

1241. Tc. *rasat* înseamnă de fapt observarea corpurilor cereşti. Astrologia este *ilm-i nücûm*. V. şi p. 364, notele 1226—1230, şi art. lui C. A. Nolina, *EI*, I, 502—504.

1242. Este vorba de Mustafa al II-lea (1695—1703) și de revolta ienicerilor din iulie 1703 îndreptată mai întîi împotriva marelui vizir Rami-pașa și a muftiului, apoi împotriva sultanului însuși, care a fost obligat să abdice, fiind urmat la tron de fratele său Ahmed al III-lea. Proverbul grecesc citat îndată este echivalentul zicătorii românești: „Scoală-te tu ca să mă așez eu".

1243. Tc. *Bu sene kuvvet-i sultan olur.* Interpretarea „pronosticului" depinde de marcarea diferită a literelor arabe asemănătoare *fa* (cu un punct) și *kāf* (cu două puncte).

1244. Tc. *remil* < ar. *'ilm al raml* „geomanție". Pentru prezicerea viitorului geomancianul formează mai întîi cîteva găuri și puncte, la întîmplare, pe o suprafață, apoi șterge o parte din ele. Cele rămase sînt plasate sub un caroiaj de 16 pătrate; semnificația poziției lor este interpretată potrivit unor tabele convenționale. Această practică este răspîndită îndeosebi în Madagascar și în alte regiuni ale Africii islamice (Gabriel Ferrand, *EI*, III, 71—75).

1245. Tc. *sihir* < ar. *siḥr* = „farmec, vrăjitorie, magie". Științele oculte sînt raportate la Solomon în *Coran*, II, 96, dar și în alte pasaje (XXI, 81—82, XXVII, 15—45; XXXIV, 11—13; XXXVIII, 29—39). Împăratului evreu i se atribuie în tradiția islamică originea magiei „binefăcătoare" sau „albe". În *Coran* magia mai este frecvent evocată în legătură cu Moise, care confundă pe magii lui Faraon cu Iisus sau Mahomed (D. B. Macdonald, *EI*, IV, 425—435).

1246. *Circe*, zeița vrăjitoare, fiica Soarelui și a Persei, frecvent menționată în *Odiseea*, X, 221—574 etc.

1247. Tc. *tılsım* < ar. *tilsim* < gr. τέλεσμα = „talisman".

1248. Este vorba de *Coloana serpentină*, unul din cele mai vechi monumente din Constantinopol, ale cărei resturi se află în grădina publică amenajată în At Meydanı, pe locul fostului Hipodrom. Coloana a fost mai întîi ridicată în fața templului lui Apollon de la Delfi, în amintirea victoriei grecilor asupra trupelor lui Xerxes de la Plateea (479 î.e.n.). În forma inițială ea reprezenta trei șerpi răsuciți în tornadă, ale căror capete sprijineau, în partea superioară, un trepied de aur. Împăratul Constantin (nu Leon, cum afirmă Cantemir) a adus-o în capitala imperiului. Aspectul malefic al celor trei capete de șarpe, în care atît creștinii, cît și musulmanii au văzut personificări demonice, a provocat frecvente mutilări ale monumentului. Credința că prezența lui împiedica intrarea șerpilor în cetate era de circulație populară și e menționată de Salomon Schweigger în *Ein newe Reissbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Nürnberg, 1608, p. 124. Cantemir confundă două episoade: Mehmed al II-lea ar fi distrus cu buzduganul unul din capetele de șarpe în 1453, cînd a intrat în Constantinopol, ceea ce ar fi provocat o invazie de șerpi în cetate (Schweigger, *loc. cit.*); după Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, t. II, Amsterdam, 1718, acest cap ar fi fost mutilat de sultanul Murad (al III-lea, 1574—1595, cunoscut pentru misticismul său), iar în 1700, după pacea de la Carlowitz, au fost distruse și celelalte două. Mărturia lui Cantemir, care a trăit această ultimă mutilare a Coloanei, nu a fost cunoscută de specialiști (Fr. W. Unger, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien, 1878, p. 308—311).

1249. Cantemir descrie *Columna lui Arcadius*, situată pe colina Xerolophos (azi cartierul Aksaray), și legenda legată de ea. Columna a fost înălțată în 402 de împăratul Arcadius în memoria victoriilor lui Theodosius I împotriva goților și vizigoților din anii 394—395. Ea era formată dintr-un soclu de marmură înalt de 9 m și lat de 6 m și din columna propriu-zisă, tot din marmură, pe care erau sculptate în basorelief scene din triumfurile lui Theodosius și Arcadius. Monumentul, înalt de circa 50 m, purta statuia lui Theodosius I, înlocuită în 421 de Theodosius al II-lea cu aceea a tatălui său, Arcadius. Columna a fost dărîmată în 1715 din ordinul lui Ahmed al III-lea, deoarece, șubrezită de cutremure, amenința să se prăbușească. Episodul povestit de Cantemir provine din J. Skylitzes—G. Kedrinos (ed. Imm. Bekker, *CSHB*, t. II, Bonn, 1839, p. 307—308, reluare a unui pasaj din *Theophanes continuatus*, VI, 20—21). La 27 mai 927 țarul Simeon al Bulgariei a murit subit, ceea ce a pus capăt războiului bulgaro-bizantin. Legenda pune această dispariție providențială pe seama avertismentului dat de Ioan Astronomul împăratului Roman I Lecapen (920—944); bărbatul reprezentat de statuia de pe Xerolophos, care privește spre apus, ar fi Simeon însuși, și dacă i se zdrobește capul, țarul bulgar va muri (ceea ce, spune cronica, Roman ar fi poruncit să se facă). De observat confuzia dintre Simeon și Samuil, țarii bulgari, dintre Roman I și Vasile al II-lea Bulgaroctonul, confuzie favorizată de împrejurări politice similare, marile conflicte bulgaro-bizantine din timpul celor doi împărați. Despre monument v. Fr. W. Unger, *op. cit.*, p. 179—186. Legenda reprezintă un caz tipic de ucidere prin efigie, practică răspîndită în magia medievală.

1250. Este vorba de localitatea *Vaniköy*, mic sat lîngă Büyük dere, la circa 20 km de Istanbul.

1251. Tc. *okumak* înseamnă „a citi, a învățat, a cînta". *Lânet okumak*, „a blestema".

1252. *Tabirnâme* = *Cartea tîlcuirii viselor.*

1253. Tc. *rüya.*

1254. Tc. *cazlık*. „Vrăjirea cu ligheanul" menţionată mai jos însemna ghicirea în suprafeţe strălucitoare, fie lichide (apă, cerneală), fie solide (oglinzi, geamuri, săbii), practică răspîndită încă acum un secol în unele ţări islamice (F. M. Pareja [éd.], *Islamologie*, Beyrout, 1957—1963, p. 785).

1255. Tc. *fal* < ar. *fa'l* = „prevestire, augur".

1256. Tc. *falcı*.

1257. Rc. *buhı*, *buhu* = „farmec"; mai jos, *buhucı*.

1258. *Feyzullah efendi* (al-Seyid Mehmed), muftiu de Erzerum, shaikh al-Islām, preceptor apoi sfetnic al lui Mustafa al II-lea. Abuzurile sale au pricinuit în bună măsură revolta ienicerilor din 1703 (v. nota 1242). Depus la 27 iulie acel an, a fost ucis la 23 august şi aruncat în Tungea (J. H. Mordtmann, *EI*, III, 47). — *Tungea* se numea în vechime Τόνσος; Cantemir lăsase loc gol în autograful latin, f. 117.

1259. Tc. *gözbaycılık*.

1260. Tc. *da'va-i Şeyatîn*.

1261. „Domnul de neam iliric, adică slav", aşadar un dalmat, neguţător, fost în Pera şi povestindu-şi apoi aventurile la Moscova, lui Cantemir şi lui Petru cel Mare, pare să fie Sava Lukici Raguzinski-Vladislavovici sau Sava Raguzanul (c. 1670—1738), comerciant din Dubrovnik, care a făcut şi servicii diplomatice lui Brîncoveanu şi lui Petru. Om de încredere şi consilier al ţarului în chestiunile orientale şi româneşti (rol revendicat de Cantemir), personajul putuse stîrni animozitatea Principelui. Aşa s-ar explica plasarea aci, într-o carte pe care ţarul şi curtea rusă aveau s-o citească, a unei întîmplări atît de păgubitoare pentru eroul ei, care se dezvăluie deopotrivă indiscret, curtezan fără succes şi dedat la practici magice interzise unui creştin. Sava Raguzanul tradusese în rusă lucrarea concetăţeanului său Mario Orbini, *Il regno degli slavi*, pe care Cantemir în *Incrementa*, I, 4, nota *aa*, apoi în *Hronic*, îl critică aspru pentru inexactităţi şi lipsă de obiectivitate, aducînd astfel reproşuri şi traducătorului ei. Despre Sava Raguzanul v. I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955, p. 272, 276—277, 281, 293, 299, 303; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958, p. 121; *Советская историческая энциклопедия*, t. 11, Moscova, 1968, col. 821, şi *Исторические связы народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в.*, t. III (1673—1711), Moscova, 1970, p. 167, 202 (referinţe comunicate de Paul Cernovodeanu).

1262. Judecînd după frazarea şi punctuaţia ediţiei moscovite, arhimandritul Teofilact, clasicizant erudit, privea titlul operei drept „Sistemul", cu subtitlul lămuritor „Despre religia şi starea Imperului Turcesc", prin analogie cu tiparul tratatelor ciceroniene intitulate după tiparul *Laelius. De amicitia*; *Cato Maior. De senectute*. Metrul strofelor este cel atribuit după tradiţie lui Alceu, strofa alcaică avînd doi endecasilabi, un enneasilab şi un decasilab.(D.S.)

1263. Această formă a numelui trădează influenţa lui Cantemir, care insista asupra grafiei *Muhammed*, mai apropiată de pronunţia arabă a numelui Profetului.

1264. *Gelonii* erau în antichitate o populaţie scitică, locuitoare la răsărit de Tanais (Don); aici acest nume este aplicat, printr-o alunecare metaforică tradiţională, asupra tătarilor.

1265. La singular, *Turca*, pe lîngă simbolul generic al poporului, armatei şi puterii turceşti, trimitea foarte adesea, ca personalizare vădită, la persoana sultanului — căpetenia vrăjmaşilor creştinătăţii. (D.S.)

1266. *Odrizii* erau în antichitate cea mai puternică populaţie a Traciei sud-vestice, care şi-a întins dominarea, în special în secolele V—IV î.e.n., asupra majorităţii Traciei. Numele lor, care sugerează imediat Tracia, este aplicat aici, tot metaforic, turcilor: calamburul pseudoetimologic *Tracia/Turcia* este curent în epocă. Titanului Iapet (fiu al Cerului şi al Pămîntului — al lui Uranos şi al Geei — şi tată al lui Prometeu şi al lui Atlas) i se atribuia inventarea roţii. Tesalienii erau vestiţi drept îmblînzitori de cai şi desăvîrşiţi călăreţi —de aici aluzia la „vrednicul lor cal".

1267. Vulturul, acvila lui Iupiter, stăpînul fulgerelor şi al tunetelor: cu *Iupiter tonans* este apoi asemuit Petru I al Rusiei. (D.S.)

1268. *Penaţii* erau zeii care ocroteau casa romanului şi, prin extindere, cetatea Romei şi statul roman. În fiecare casă se afla un altar pe care ardea o flacără nestinsă în cinstea lor, altar la care li se închinau ofrande anume; „între pragurile penaţilor" este totuna cu „acasă".

1269. *Bistonii* erau un trib antic luat încă din vechime ca simbol al întregii Tracii (cf. de ex. Horaţiu, *Ode*, II, 19, v. 20): pentru echivalenţa *Tracia/Turcia* v.n. 1266. (D.S.)

1270. În ediția princeps aflăm aici o lacună, fapt destul de straniu (o scăpare din matrița tipografică?): cert este că metrul cere trei silabe (— — / ∪), pe care le-am suplinit *verbi gratia*, ținînd seama de înțeles. (D.S.)

1271. Parafrază a celebrului vers al lui Horațiu: *Exegi monumentum aere perennius (Ode*, III, 30, 1*)*.

1272. Lopatinski reia metafora lui Cantemir din *Epistola dedicatorie*, p. 3a—4a.

1273. Am preferat această interpretare, față de întregirea prin „‹oamenii›" adoptată în ed. din 1977 (p. 9). (D.S.)

1274. Ținînd seama de *timenda est t i b i*, de uzul general al lui *ruere* (îndeobște intranzitiv) și de tonul general al apostrofei, am înclinat către această interpretare: alternativa ar fi fost „(lancea) care, princiară (sau, eventual, „întîia"), te va prăbuși sub jug". (D.S.)

1275. *Dodona* era un străvechi oracol din Epir, închinat lui Zeus și venerat în întreaga Grecie: *clava*, „bîta" lui Hercule, și-ar fi tras originea din vestiții stejari glăsuitori ai oracolului de aici.

1276. Marte, supranumit *Gradivus* („cel ce purcede ‹la război›") era venerat mai cu seamă în aria traco-getică: o dată acceptată echivalența *Tracia/Turcia* (cf. n. 1266), „paloșele lui Gradivus" nu sînt altceva decît iataganele turcești, bătute de fierul spadei creștine. (D.S.)

1277. Prin *pelasgi* — cei mai vechi locuitori (încă prehellenici) ai Greciei continentale și insulare — autorul îi numește, pe cît se pare, pe bizantini, al căror imperiu din Helada propriu-zisă, dar și din Asia Mică și Orient, fusese ruinat de puterea turcească.

1278. Aluzie atît la numele *Bosforului* (gr. *Bosp(h)oros* fiind cam „Vadul Boului)", cît și la binecunoscutul Corn de Aur constantinopolitan. (D.S.)

1279. *Sciții* sînt, în tradiția medievală, tătarii, iar aici, în subsidiar toți musulmanii vrăjmași creștinătății ortodoxe.

1280. Teofilact Lopatinski, arhiepiscop de Tver și Kașin, membru al Sinodului rus. Născut în Volinia la o dată necunoscută, a făcut studii în străinătate, apoi la Academia din Kiev. Profesor, apoi prefect (1706—1708) și rector (1708—1722) al Academiei din Moscova, arhimandrit al mînăstirii Ciudov din același oraș. Din 1725, vicepreședinte al Sinodului. A murit în 1741 (E. A. Bolhovitinov, *Словарь исторический о бывших в России писателей духовного чина*, ed. a 2-a, t. II, Sankt-Peterburg, 1827, s.v.).

1281. Aluzie la *imagines maiorum*, măștile din ceară care reprezentau, în marile familii ale Romei antice, chipurile înaintașilor lor celebri. *Ius imaginum*, dreptul de a înfățișa în public aceste chipuri, era rezervat doar înalților demnitari ai statului roman. (D.S.)

1282. Marele pictor grec al sec. IV î.e.n., preferatul lui Alexandru cel Mare.

1283. *Soarele* este Apollo, zeul artelor și al gîndirii luminate; de remarcat jocul implicit de asonanțe între *Apelles* și *Apollo* (cel de al doilea sugerat de *Sol*). *Umbra* este, în antichitate, simbolul vieții culturale, petrecută în retragere, la loc ferit, departe de vîrtejul, praful și osteneala vieții în aer liber; v. și mai jos *umbrae litterariae* (p. 6 b). (D.S.)

1284. *Pallas Athena* (lat. *Minerva*), zeița meșteșugurilor și a inventivității de spirit, este fiica preferată a lui *Zeus* (lat. *Iuppiter*), din al cărui cap s-a născut înarmată cu toate atributele sale divine; imaginea ei revine și la p. 7 b. (D.S.)

1285. *Marcus Tullius Cicero* (106—43 î.e.n.), marele orator, filozof și om de litere al sfîrșitului Republicii romane.

1286. *Iustus Lipsius* (1547—1606), strălucit filolog și editor olandez, autor a numeroase lucrări despre instituțiile, morala și istoria romană.

1287. *Marcus Porcius Cato*, supranumit și *Cato Maior* („cel Bătrîn", 234—149 î.e.n.), orator și om politic roman, reputat pentru austeritatea, patriotismul și bunul său simț politic.

1288. *Lucina*, zeiță a „venirii la lumină", deci a nașterilor fericite, a fost treptat asimilată cu *Iunona*, soția lui *Iuppiter;* ea prezida asupra gestului „luării în brațe" a pruncului nou-născut, spre a fi îmbăiat pentru prima oară.

1289. Joc de cuvinte, prin asonanță, între *poli* (polurile globului, văzute ca axă esențială a vieții pămîntești) și *populi;* la fel, mai jos, între *vitta* „bentiță sacră, diademă sacramentală" și *vita* „viață". (D.S.)

1290. Autorul modulează pe dublul sens al lui *principatus:* cel vechi, de „întîietate", și cel mai recent, de „principat"; v. și p. 7 b, cf. și n. 13 la *Oda* lui Lopatinski, în legătură cu *princeps*. (D.S.)

1291. *Părți ale lumii:* contrast între *caput* (poziția Domnului în fruntea alor săi) și *membrum (orbis)* (așezarea Moldovei ca ținut lumesc). Se face apoi referire la Platon, *Republica*, 473 d: „Iar dacă ... nici filosofii nu vor ajunge regi peste cetăți, nici cei numiți astăzi regi și dinaști nu vor ajunge filosofi autentici și destoinici ... nu le este dat cetăților, dragă Glaucon, nici un liman față de rele, ba cred că nici neamului omenesc..." (retradus D.S.).

1292. Autorul se referă la strămutarea lui Cantemir în Rusia după înfrîngerea de la Stănilești pe Prut (1711), încercînd să dea o justificare înălțătoare acestui exil politic.

1293. *Cleante*, filosof stoic (cca 300—cca 220 î.e.n.), urmașul lui Zenon la conducerea școlii Porticului. Se spune că muncea din greu pînă tîrziu în noapte, de unde aluzia la „făclia lui Cleante".

1294. Uzajul covorului de purpură așternut înaltelor personaje coboară încă din vremurile Imperiului Romano-Bizantin. Purpura covorului este menită să contrasteze aici cu nobilul purpuriu al sîngelui cantemiresc. Tot jocul de culori *alb/roșu* se bazează pe simbolica medievală: *albul* semnifică puritate, *roșul* noblețe și vigoare. (D.S.)

1295. *Pallor* implică în latină, pe lîngă albul-gălbui al paginii, efortul istovitor al creației intelectuale *(paloarea* fiind semnul fiziognomic al învățăturii — cf. și n. 1283, despre *umbra).* (D.S.)

1296. Pe coroanele princiare apăreau uneori inscripții încrustate cu litere de aur. (D.S.)

1297. Cununa care însoțește, ca un halo, soarele-răsare era interpretată ca un prodigiu: cf. Aelius Lampridius, *Alexander Severus*, 13, 5.

1298. Cf. n. 1283 (D.S.)

1299. Aluzie la *Noctes Atticae*, opera de erudiție a compilatorului Aulus Gellius (sec. II e.n.), intitulată astfel în amintirea nopților lungi de iarnă petrecute de autor, aplecat asupra cărților, nu departe de cetatea Atenei *(Praef.*, 4 și 10*)*. Sintaxa acestei fraze vădește influența limbii ruse (prin lipsa lui *alia* și apoi a lui *alias*). (D.S.)

1300. Revine imaginea solemnă a vulturului, regele păsărilor. (D.S.)

1301. Joc de cuvinte în rimă: *ostris/rostris.* (D.S.)

1302. Pentru conjectura *intensissimae* v.n. 2 la text. (D.S.)

1303. Din nou un joc de cuvinte intraductibil, bazat pe ambiguitatea lui *tempora:* „tîmple" (de la *tempus, -oris* „tîmplă"), dar și „olipe" (de la *tempus, -oris* „timp, moment"). (D.S.)

1304. Și forma *litterae* prilejuiește un joc de înțelesuri, între „litere", „literatură" și „cultură" în general. (D.S.)

1305. Deci „merite civile și militare" deopotrivă; acest rînd alcătuiește un hexametru perfect. (D.S.)

1306. Autorul se referă la alegerea lui Cantemir, în 1714, ca membru al Academiei Regale de Științe din Berlin *(Societas Regia Scientiarum)*; v. în acest sens articolul lui Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în „Studii", 22, 1969, nr. 5. Măgulirea lui Vișniovski, care îl arată „cap al acestui nobil corp", este încifrată într-o imagine metaforică bazată pe ambiguitatea lui *membrum*, „membru, mădular" al unui trup, dar și „membru" al unei societăți savante; cf., de altfel, și n. 1291 (D.S.)

1307. Continuă imaginea „capului" (v.n. ant.); ca și mai sus, autorul elogiului exagerează, deoarece, deși fiu și frate de domnitori ai Moldovei, Dimitrie Cantemir nu se trăgea dintr-o familie „ilustră prin noblețe".

1308. Ultimele două *versus* alcătuiesc în original un distih elegiac perfect. (D.S.)

1309. Verbul regent pare a fi fost omis din acest final de frază. (D.S.)

1310. La Cantemir totul este exemplar: de aici și îngemănarea casei lui cu Academia, a palatului lui cu *palaestra* („școala practică a celor tineri"), a preceptelor lui cu tot atîtea pilde. (D.S.)

1311. Revine, de astă dată modelată după imaginea domnitorului învățat, tripla imagine a fierului, lemnului și penei, ele fiind reprezentate aici de treimea *sabie, sceptru, condei;* cele trei predicate se referă la fiecare din aceste elemente în parte. (D.S.)

1312. Este vorba, firește, de casa imperială rusă. (D.S.)

1313. Anume Poarta Otomană. (D.S.)

1314. Joc de înțelesuri asupra polivalenței lui *palliatus:* „îmbrăcat" în manta (adică în hlamidă), dar și „înveșmîntat" în pretexte (adică „prefăcut" — de unde, prin intermediar francez, și rom. *paliativ*). (D.S.)

1315. Dovada peremptorie a faptului că *Lauda* lui Vișniovski avea în vedere (ca și *Oda* lui Lopatinski, cf. p. 2b) *Sistemul* ca un d i p t i c (cf. și *etc.* din intitulare, care ascunde omiterea părții a doua): *De Muhammedana religione deque politico Musulmanae gentis regimine,* din care apare în ediția din 1722 doar partea întîi (cf. *Studiul introductiv* p. VI—VII). În acest pasaj totul se bazează pe jocul de sens asupra lui *capita:* „capetele" („hidrei" turcești) și „capetele", adică titlurile părților *Sistemului*, văzut ca un întreg. (D.S.)

1316. *Optimus princeps* era titlul onorific acordat de senatul roman împăratului Traian („cel mai frumos pe care niște supuși l-au acordat vreodată unui șef de stat", spune Léon Homo, în *Histoire romaine*, vol. III, *Le Haut Empire*, Paris, 1933, p. 421).

1317. Joc de înțelesuri asupra lui *stylus*, concret „stil, condei", iar abstract „stil, manieră de a scrie". (D.S.)

1318. Și *obeliscus* are un dublu sens: cel de „semn grafic" (ca o bară sau ca un vîrf de săgeată) și cel de „obelisc" de slavă. (D.S.)

1319. Revine metafora Soarelui-Apollo, ca zeu al artelor frumoase și al înțelepciunii omenești. El se opune Lunii — văzută ca simbol binecunoscut al islamului (cu conotațiile automate de „obscur" și de „nefast"). (D.S.)

1320. Aluzie la Platon, *Cratylos*, 394 a, unde Socrate trage concluzia că „fiecare spiță va da un alt vlăstar asemănător, dacă nu apare vreun monstru". O asemenea monstruozitate — în șirul nașterii imperiilor — este apariția statului otoman, după cum spune și crede Cantemir în *Monarchiarum physica examinatio: Verumtamen, quemadmodum non raro in caeteris quoque / naturalibus observare licet, in generantibus, nascentibus atque crescentibus, aliquando, prater naturae institutum, quaedam a naturali deviare via, obstante nempe et impediente aliquo exotico et adscititio accidente, quo in casu sive abortivus editur, sive monstrum aliquod naturae legi horrendum subnascitur. Ita his persimillima considerari potest saeva Othomanorum Monarchia. Quae, ut abortivus et exlex naturae foetus, genuini, naturalis et legitimi filii atque successoris, hoc est Borealis Monarchiae, in Monarchatum aliquantisper retardavit progressum et naturalem debitamque crescentiam* (după fotocopia — F. mss. 47 — aflătoare la Biblioteca Academiei Române, p. 9—10, confruntată cu ediția *princeps* dată de I. Sulea-Firu în „Studii și cercetări de bibliologie", 5, 1963, p. 272). Adică, în traducere: „Dar totuși, precum nu arareori se poate observa și la celelalte / lucruri firești — la cele care se zămislesc, se nasc și cresc — cum că uneori, pe alături de rînduiala naturii, unele se abat de la calea firească, anume datorită împotrivirii și piedicii ‹ridicate› de un oarecare accident străin și venetic — caz în care fie că se ivește un avorton, fie că se iscă născîndu-se un fel de monstru, de care se înfioară legea naturii, fie că nu crește după începutul și ideea firii — tot astfel poate fi socotită întru totul asemănătoare acestora și monarhia cea crîncenă a otomanilor; ea, ca un avorton și ca o odraslă nelegiuită a naturii, a întîrziat propășirea pînă la monarhat a fiului și succesorului veritabil, natural și legitim — adică a Monarhiei de la miazănoapte — precum și creșterea ei firească și cuvenită" (traducerea noastră se bazează, emendînd-o, pe cea a lui I. Sulea-Firu, *op. cit.*, p. 275; *abortivus* înseamnă exact „copil născut prematur"). Vișniovski, care, cum se vede, cunoștea și a doua parte a *Sistemului* (v. n. 1315), ba poate și *Monarchiarum*... (care subzistă într-o formă finală, pregătită spre publicare), face o aluzie vădită la demascarea „monstrului" — a Imperiului Otoman. (D.S.)

1321. În original o secvență de șapte picioare iambice. (D.S.)

1322. Reminiscență după *Eneida* lui Virgiliu (II, 56): *Troiaque nunc staret Priamique arx alta maneret* „Și Troia ar mai fi stat în picioare și înalta cetățuie a lui Priam ar rămîne încă" (dacă sfaturile lui Laocoon, de a cerceta cu arma calul troian, ar fi fost ascultate). (D.S.)

1323. În original *ostium*, îndeobște „gura de vărsare" a rîurilor, dar uneori și „strîmtoare" prin care curge un șuvoi (*Oceani ostium* pentru Coloanele lui Hercule — Gibraltar, la Cicero, *De imperio Cn. Pompei*, 33); aici nu poate fi decît imaginea unui „zăgaz" care taie cursul rîului. (D.S.)

1324. *Iosua*, cîrmuitor al poporului evreu (sec. XII î.e.n.), tovarăș și apoi succesor al lui Moise. Sub conducerea lui, evreii au cucerit țara Canaanului și cetatea Ierihonului, învingîndu-l pe Gabaon Adonisedec, regele iebuseenilor.

1325. Joc de cuvinte intraductibil între *robur* „putere, vlagă" și *rubor* „roșeață, rușine". (D.S.)

1326. Aluzie la *Catilinarele* lui Cicero, care aveau drept scop alungarea de la Roma a lui Lucius Sergius Catilina, uneltitor împotriva magistraților aleși și a senatului roman. Prin ple-

carea sa de la Roma, el avea să se dezvăluie deschis ca inamic al statului, alăturîndu-se răsculaților aflați sub arme în Etruria (63 î.e.n.).

1327. Pliniu (cel Tînăr, cca 62—112 e.n.) simbolizează *panegiricul*, Lisipp (sculptorul preferat al lui Alexandru cel Mare) — *sculptura;* imaginea a doua, a dălților și a blocurilor de marmură, este totuși nepotrivită, Lisipp fiind vestit nu prin meșteșugul dăltuirii în marmură, ci prin acela al turnării statuilor *de bronz*. (D.S.)

1328. Ieronim Ghedeon Vișniovski, cărturar rus, profesor de filosofie și de teologie, apoi rector (1722—1782) al Academiei din Moscova (deci succesor al lui T. Lopatinski). În 1728 este ales episcop de Smolensk, unde înființează o școală în limbile latină și slavonă. În disputa dintre Theofan Prokopovici și Ștefan Iavorski, el ia partea celui din urmă, situîndu-se astfel în tabăra căreia îi aparținea și Cantemir, ceea ce poate explica relațiile sale cu principele român. *Энциклопедический словарь*, t. VIII (15), Sankt-Peterburg, 1892,p. 231, s.v.; mențiunea că *Oda* dedicată lui Cantemir a fost publicată în *„Журнал Министерства народного просвещения"* pe luna august a anului 1855 este inexactă, în numărul respectiv figurînd doar o descriere bibliofilă a unui exemplar al ediției *princeps* a *Sistemului* (descoperit în biblioteca gimnaziului din Trubcevsk, gub. Orel), unde se transcriu (p. 62—63), pe lîngă începutul dedicației lui Cantemir către Petru cel Mare, doar titlurile și iscăliturile *Odei* lui Lopatinski și *Laudei* lui Vișniovski, cu simpla pomenire a numărului de versuri și de rînduri ale acestora.

INDICI

INDICE-GLOSAR DE NEOLOGISME

---

* Pentru sensul termenilor orientali folosiţi de Cantemir şi păstraţi în forma din original şi în traducerea românească, v. *Indicele cultural* şi *Notele şi comentariile*.

* f.t. = foaia de titlu

INDICE DE NUME

INDICE CULTURAL

BIBLIOGRAFIE

1. TEXTUL

1. Originalul latin

a. Manuscrisul autograf

Arhiva Centrală de Stat de Acte Vechi a U.R.S.S., Moscova, fondul 181, Secţia de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine; ms. nr. 1325, f. 2—128. Incipit: *Curanus. Demetrius Cantemir lectori charissimo salutem.* [Versiunea scurtă: f. 2—43; versiunea amplificată: f. 44—128ᵛ].

b. Copia originalului latin

Biblioteca Academiei R.S. România, Bucureşti, Secţia manuscrise: ms. lat. 76, f. 39—100 [numai versiunea scurtă]; Fotocopii nr. 145, vol. I—II [fotocopia integrală a originalului latin]; Secţia microfilme: mf. 37 [reproducerea integrală a originalului latin].

c. Fragmente publicate

Cândea Virgil — *Dimitrie Cantemir şi artele islamului*, în „*Manuscriptum*", 4, 1973, nr. 4 (13), p. 8—13 [f. 106—108ᵛ din manuscrisul autograf].

2. Ediţia princeps rusă

Книга систима или состояние мухаммеданския религии. Напечатася повелением его величества Петра Великаго, императора и самодержца все Россиискаго в типографии царствующаго Санктпитербурха. Лета 1722. Декабря в 22 день. 1f. + 5 + 12 + 2 + 8 + 379 p. + 1f. pl.

3. Traducerea germană

Arhiva Academiei Germane de Ştiinţe din Berlin: documente D. Cantemir, in-folio I: V. Nr. 3.

4. Traducerea bulgară

Biblioteca de Stat „M.E. Saltîkov-Scedrin", Leningrad, fondul Pogodin: ms. 1204, f. 179—340 Miscelaneu cu scrieri ale lui Sofronie Vraceanski. Incipit: *Систима и религия махомеданская...*

5. Traduceri româneşti

Cantemir, Principele Dimitrie—*Despre Coran. După copia latinească de la Academia Română, acum mai întîi tălmăcit şi tipărit în româneşte* de Ioan Georgescu, profesor la Liceul „Mircea cel Bătrîn", Constanţa, în „Analele Dobrogei", 7, 1927, p. 67—121; extras: Cernăuţi, Editura revistei „Analele Dobrogei", 1927. 57 [—59 p.]. Recenzie: Al. Busuioceanu, în „Curentul", 1, 1928, 14 ianuarie, p. 2.

Cantemir, Dimitrie — *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane.* Traducere, studiu introductiv şi comentarii de Virgil Cândea. Bucureşti, Editura Minerva, 1977. LXXIV + 687 p. + [20] f. pl. (Scriitori români). Recenzii în: „Flacăra", 26, 1977, nr. 28 (1153), p. 17 (Şerban Cioculescu); „Flacăra", 26, 1977, nr. 35 (1160), p. 11 (G. Zane); „România literară", 10, 1977, nr. 25, p. 19 (Alexandru Duţu); „Luceafărul", 20, 1977, nr. 27, p. 1, 5 (Al. Piru); „Revue des études sud-est européennes", 15, 1977, nr. 4, p. 787—788 (Carol Göllner); „Biserica Ortodoxă Română", 116, 1978, nr. 1—2, p. 152—156 (diac. prof. Emilian Vasilescu); „Glasul Bisericii", 37, 1978, nr. 5—6, p. 664—667 (pr. Gh. Cunescu); „Tribuna României", 7, 1978, nr. 147, p. 4 (Dan Medeanu, interviu cu Alexandru Oprea despre premiul „Perpessicius" pe anul 1977 acordat traducerii *Sistemului*); „Studia et acta orientalia", 11, 1983, p. 117—118 (Rodica Pop).

Cândea, Virgil — *Dimitrie Cantemir şi artele islamului*, în „Manuscriptum", 4, 1973, nr. 4 (13), p. 8—13. [Fragmente traduse după originalul latin.]

Cândea, Virgil—*Dimitrie Cantemir, „Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane"*, în „Luceafărul", 16, 1973, nr. 21, 26 mai, p. 3. [Fragmente traduse după versiunea rusă.]

II. LUCRĂRI DESPRE SISTEM

1. Studii fundamentale

Cândea, Virgil — *Cantemir et la civilisation islamique*, în „Romano-arabica", 2, 1976, p. 15—42.

Ciobanu, Ştefan — *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în Academia Română. *Memoriile Secţiunii literare*, s. III, t. 2 *1925*, p. 341—544 (v. p. 412—424, 522—525). Recenzii: N. Iorga, în „Revista istorică", 11, 1925, nr. 7—9, p. 137—147; P.P. Panaitescu, în „Dacoromania", 5, 1927, 1928, p. 1238—1251.

Panaitescu, P.P. — *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*. Bucureşti, 1958, p. 137, 212—219.

2. Descrierea manuscrisului original şi a ediţiei princeps

Belokurov, S.A.—*Греческия и латинския рукописи Библиотеки московскаго Архива Министерства иностранных дел*, în *Сборник Министерства иностранных дел*, 7 (1900), p. CXC—CXCVI.

Bianu, Ioan şi Nerva Hodoş — *Bibliografia românească veche*, t. II, Bucureşti, 1910, p. 4—19, nr. 180.

Bîkova, T.A. şi M.M. Gurevici — *Описание изданий гражданской печати 1708 — январь 1725 г.*, Москва — Ленинград, 1955.

Pekarskij, P. — *Описание славяно-русский книги типографий 1698—1725 годов*, Санктпетербург, 1862, p. 529, 581—585 [vol. II din *Наука и литература в России при Петре Великом*].

Rodosskij, A.S. — *Описание книг гражданской печати XVIIIго столетия, хранящихся о Библиотеке С. Петербургской духовной Академии*. Санктпетербург, 1899.

Tocilescu, Grigore Gr. — *Raport despre misiunea în Rusia*, în *Analele Societăţii Academice Române*, s. I, Secţ. I, 11, *1878*, p. 47, 54, 56.

Zaiţev, F. — *Редкая книга в библиотеке Трубецкого училища*, în *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1855, авг., Указатель, p. 61—63.

3. Generalităţi

Bantîş-Kamenskij, D. — *Словарь достопамятных людей русской земли*, т. III, Москва, 1836, p. 41.

Bădărău, Dan — *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, 1964, p. *186—188*.

Bezviconi, G. — *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse din cele mai vechi timpuri pînă în 1854*, Bucureşti, 1958, p. 127.

Busuioceanu, Al.— *Studii noi asupra lui Dimitrie Cantemir*, în „Curentul", 1, 1928, 14 ianuarie, p. 2.

Ciobanu Şt. —*Istoria literaturii române vechi*, IV, Bucureşti, 1945—1946, p. 202—215 (Curs litografiat).

Coroban, V. — *Umanismul lui Dimitrie Cantemir*, în „Limba şi literatura moldovenească", 16, 1973, nr. 3, p. 19—28.

Dvoicenko-Markov, D. — *Demetrius Cantemir and Russia*, în „Balkan Studies", 12, 1971, nr. 2, p. 383—398.

Grasshof, H.—*Russische Literatur in Deutschland im Zeitalter der Aufklärung*, Berlin, 1973, p. 132—134.

Grasshof, H.—*Die geistig-kullturellen Traditionen der Familie Cantemir*, în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13, p. 86.

Hasdeu, B.P. — *Istoria toleranţei religioase în România*, ed. a 2-a rev. şi ad., Bucureşti, 1868, p. 57.

Iorga, Nicolae —*Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (*1688—1821*), vol I, Bucureşti, 1901, p. 402—403.

Iorga, Nicolae — *O suferinţă* de *cărturar român între străini*, în „Revista istorică", 11, *1925*, nr. 7—9, p. 137—147.

Maikov, L.N. — *Княжна Мариа Кантемирова*, în «Русская старина», 28, 1897, I, 49—69, 401—417; II, p. 425—451; III, p. 225—253.

Maikov, L. N.— *Материалы для биографии кн. А. Д. Кантемира*, în *Сборник Отделения русского языка и словесности имп. Академии наук*, 1903, т. LXXIII, p. 295.

Minea, Ilie — *Despre Dimitrie Cantemir*, Iaşi, 1926, p. 19, 20, 64, 287—295.

Panaitescu, P.P. — *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în „Revue des études slaves", 6, 1926, fasc. 3—4, p. 252—253.

Panaitescu, P.P. — *Dimitrie Cantemir*, în *Istoria literaturii române*, vol. I, Bucureşti, 1964, p. 632—633.

Pascu, Giorge — *Viaţa şi operele lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, 1924, p. 96—97.

Pekarskij, P. — *Наука и литература в России при Петре Великом*, Санктпетербург, 1862, т. I, p. 236—237, 248—252.

Simonescu, Dan — *Activitatea lui Dimitrie Cantemir în Rusia*, în „Studii şi cercetări istorice", 19, 1946, p. 9—17.

4. Geneza şi izvoarele *Sistemului*

Babinger, F. — *Izvoarele turceşti ale lui Dimitrie Cantemir*, în „Arhiva românească", 7, 1941, p. 111—112.

Babinger, F. — *Die osmanischen Quellen D. Kantemir's*, în *Omagiu lui I. Lupaş*, Bucureşti, 1943, p. 37—46.

Babinger, F. — *Die türkischen Quellen Dimitrie Kantemir's*, în *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, Istanbul, 1951, p. 50—60; republicat în *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, II. Bd., München, 1966, p. 142—150.

Bogaci, Gh. — *Dimitrie Cantemir inedit*, în „Moldova socialistă", 1976, august, 13, nr. 188.

Cantemir, D. — *Răspuns ... Sinodului rus, în chestia „Sistemului religiei mahomedane"*, la Şt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secţiunii literare*, S. III, t. 2, *1925*, p. 524—525, nr. LXIX.

Cernovodeanu, Paul, Alvina Lazea şi Mihai Carataşu — *Din corespondenţa inedită a lui Dimitrie Cantemir*, în „Studii", 26, 1973, nr. 5, p. 1042—1043.

Şerban, C. — *Jurnalul lui Ivan Ilinski*, în „Studii", 8, 1955, nr. 5—6, p. 119—135.

Voskresenskij, N.A. — *Законодательские акты Петра I*, Москва — Ленинград, 1945, p. 112—114.

5. Valoarea folclorică şi etnografică a *Sistemului*

Botez, Liliana — *Elemente de folclor turcesc în lucrările de orientalistică ale lui Dimitrie Cantemir*. Conducător ştiinţific: lector Mamut Enver. Bucureşti, 1968, 40 p. dactilograf. (Universitatea Bucureşti. Facultatea de Limbi Clasice şi Orientale.)

Caraman, Petru — *L'ethnographe Cantemir et le folklore du Proche-Orient*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität", 2, 1974, p. 313—341; 3, 1975—1976, p. 237—270.

Fochi, Adrian — *Dimitrie Cantemir etnograf şi folclorist*, în „Revista de etnografie şi folclor", 9, 1964, nr. 1, p. 71—102, şi nr. 2, p. 119—142 (v. p. 83—84, 95—96, 125, 130—132).

6. Valoarea *Sistemului* pentru studiile orientale

Botez, Liliana — *Dimitrie Cantemir, precursor al orientalisticii*, în „Revista de istorie şi teorie literară", 23, 1974, nr. 1, p. 51—58.

Cândea, Virgil — *D. Cantemir şi cultura persană*, în „Contemporanul", 1970, nr. 26 din 26 iunie, p. 10.

Cândea, Virgil — *Dimitrie Cantemir orientalistul*, în „Săptămîna", S.N., 1973, nr. 121, p. 3, 6.

Goldenberg, Yves — *Notes en marge de quelques écrits roumains sur le Coran et l'Islam (I)*, în *Analele Universităţii Bucureşti, Limbi Orientale*. 21, 1972, p. 121—127.

Guboglu, M. — *Orientalistica română*, în *Studii şi articole de istorie*, 1, 1956, p. 319.

Guboglu, M. — *D. Cantemir*, în *Studii şi articole de istorie*, 2, 1957, p. 179—208.

Guboglu, Mihail — *Dimitrie Cantemir — orientaliste*, în „Studia et acta orientalia", 3, 1961, p. 152—157.

Kračikovskij, I.I. — *Очерки по истории русской арабистики*, Москва — Ленинград, 1950, p. 42—43; acelaşi, *Избранные сочинения*, Москва — Ленинград, 1958, p. 33—34.

Matei, Ion — *Le maître de langue turque de Dimitrie Cantemir: Es'ad Efendi*, în „Revue des études sud-est européennes", 10, 1972, no. 2, p. 281—288.

Matei, Ion — *Cantemir orientalistul şi posteritatea critică*, în „Viaţa românească", S.N., 26, 1973, nr. 9, p. 113—121.

Smirnov, N.A. — *Очерки истории изучения Ислама в СССР*, Moskva, 1954, p. 26—27.

Angelov, B. St. — *Софроний Врачанский. Материали за живота и творчеството му*, în «Известия на Института по българска литература», 7, 1958, p. 309—341. [Traducerea bulgară.]

Bahner, Werner — *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir (1673—1723)*, în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13, p. 25 și 31. [Traducerea *Sistemului* în germană.]

Cândea, Virgil — *La diffusion de l'oeuvre de Dimitrie Cantemir en Europe du Sud-est et au Proche Orient*, în „Revue des études sud-est européennes", 10, 1972, no. 2, p. 350—351. [Traducerea bulgară].

Cernovodeanu, Paul — *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în „Revue des études sud-est européennes", 11, 1973, no. 4, p. 649, 653.

Cernovodeanu, Paul — *Les oeuvres de Démètre Cantemir présentées par „Acta eruditorum" de Leipzig (1714—1738)*, în „Revue des études sud-est européennes", 12, 1974, no. 4, p. 540.

Decizia Sinodului rus în chestia cărții lui Dimitrie Cantemir „Sistemul religiei mahomedane", la Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare*, S. III, t. 2, 1925, p. 522—524, nr. LXVIII.

Densusianu, Ovid — *Notițe asupra lui Dimitrie Cantemir*, în „Revista critică literară", 2, 1894, p. 62—68.

Fabricius, Johannes Albertus — *Salutaris lux Evangelii*, Hamburgi, 1731, p. 495—497. [Sumarul ed. ruse tradus în latină.]

Georgiev, Emil—*Софроний Врачански*, în *История на българската литература*, II: *Литература на възраждане*, Sofia, 1966, p. 69. și urm. [Traducerea bulgară.]

Georgiev, Emil — *Софроний Врачански. Жити и страдание*, Sofia, 1966, p. 71 și urm. [Traducerea bulgară.]

Horányi, Alexius — *Memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, pars II, Viennae, 1776, p. 277—287.

Ιațimirskij, A.I. — *Мелкие тексты и заметки старинной славянской литературы*, în *Известия Отделения русского языка и словесности имп. Академии Наук*, 21, 1916, кн. II, 109—110, 115—116. [Traducerea bulgară.]

Ionescu, Anca Irina — *Considérations sur la traduction du Livre sur le Système de la religion des musulmans de Cantemir par Sofronie Vračanski*, în „Revue des études sud-est européennes", 15, 1977, no 1, p. 101—112. [Traducerea bulgară.]

Ionescu, Anca Irina — *La contribution de Démètre Cantemir à la modernisation du lexique de la langue russe*, în *Analele Universității București, Limbi și Literaturi Străine*, 26, 1977, nr. II, p. 53—57.

Kiselkov, V.Sl.— *Софроний Врачански. Живот и творчество*, Sofia, 1963, p. 69—81. [Traducerea bulgară.]

Kohl, Johann Peter — *Introductio in historiam et rem literariam slavorum imprimis sacra.* Altonaviae, 1729, p. [X], nr. IV și p. 20, adn. e (recenzie în „Acta eruditorum", 1729, fasc. XI, nov., p. 509).

Kopreeva, T.N. —*Неизвестный источник Софрония Врачанскаго*, în *Труды отдела древнерусской литературы Акад. Наук СССР*, 23, 1968, p. 261—275. [Traducerea bulgară.]

Oreškov, N. — *Автобиографията на Софрони Врачански*, Sofia, 1914. [Traducerea bulgară.]

Ploeşteanu, Grigore — *Dimitrie Cantemir — ecoul operei și personalității sale la maghiari*, în „Vatra", 13, 1983, nr. 3 (144), martie 20, p. 14.

Pop, Emil T. — *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în „Studii", 22, 1969, nr. 5, p. 840—844. [Traducerea germană.]

Sobolevskij, A.I. — *Неизвестные труды Софрония Врачанскаго*, în *Известия Отделения русского языка и словесности имп. Академии Наук*, 13, 1908, кн, I, p. 91—94. [Traducerea bulgară.]

Veress, Andrei — *Bibliografia română ungară*, vol. I, București, 1931, p. 284—285, nr. 562; vol. II, p. 32—33, nr. 643; p. 162—163, nr. 962. [*Sistemul* citat de autori maghiari din sec. XVIII.]

Wallaszky, Paullus — *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus*, Posonii et Lipsiae, 1785, p. 234; editio altera auctior et emendatior, Budae, 1808, p. 340—341 și nota b. [Versiunea rusă.]

TABLA ILUSTRAȚIILOR

23. Scenă de harem. Desen din cod. 8626 (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)

24. Baldachinul miresei în cortegiul nupţial. Desen din cod. 8626 (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)

25. Hogi la ceremonia înmormîntării. Desen din cod. 8626 (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)

26. Focuri de artificii festive. Miniatură de Levni, în Vekhi, *Sūr-nāme*, c. 1720—1725 (Richard Ettinghausen, *Miniatures turques*, Milano, 1965, pl. 26)

27. Cortegiu imperial în Constantinopol (1648). Gravură din Coecke van Elst, *Les mœurs et fachons des Turcs*, 1533 (Londra, British Museum Library)

28. Djalal al-Dīn Rumī, întemeietorul ordinului dervişilor mevlevi. Miniatură turcă din secolul al XVI-lea (Istanbul, Biblioteca Topkapı Sarayı)

29. Dervişi în geamia din Pera. Gravură din *Recueil de Cent Estampes représentant différentes nations du Levant. Gravés... en 1707 et 1708 par les ordres de M. de Ferriol*, Paris, 1714, pl. 178 (Bucureşti, Biblioteca Academiei R. S. România, secţia Stampe)

30. Derviş vagabond. Costum de derviş. Superiorul unui aşezămînt de dervişi. Gravură din Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672 (Bucureşti, Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga")

31. Dansul ritual al dervişilor mevlevi. Miniatură turcă de la mijlocul secolului al XVII-lea. Colecţie particulară (Paul Coles, *The ottoman impact on Europe*, London, 1968, p. 55)

32. Dansul ritual (*'sema'*) al dervişilor mevlevi. Miniatură din 1792—1793 (Dublin, Chester Beatty Library, ms. 474, f. 248 b)

33. Tînăr ienicer de origine creştină. Desen în *A brief relation of the turckes*, 1618 (Londra, British Museum Library)

34. Sacagii oferind apă „pentru mila lui Allah". Desen din cod. 8626 (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)

35. Derviş din ordinul *kalenderi*. Gravură din Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672 (Bucureşti, Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga")

36. Sultanul Ahmed al III-lea (1703—1730). Portret contemporaan de Levni (Istanbul, Topkapı Sarayı)

37. Coloana serpentină în Hipodromul din Constantinopol. Miniatură de la sfîrşitul secolului a XVI-lea dintr-o *Sūr-nāme* a lui Murad al III-lea (Istanbul, Topkapı Sarayı)

38. Coloana lui Arcadius de pe colina Xerolophos, înainte de dărîmare (1711). Desen în ms. Cigogna, 1971 (a) (Veneţia, Museo Civico Correr). Gravură din colecţia Gaignières (b). (Paris, Bibliothèque nationale)

39. Negustor raguzan. Gravură din Nicolas de Nicolay, *Les quatres premiers livres des navigations et pérégrinations orientales*, Lyon, 1568 (Paris, Bibliothèque Sainte Geneviève)

40. Tînăr paj din Palatul sultanilor. Miniatură de Levni, începutul secolului al XVIII-lea (Instanbul, Topkapi Sarayı Müzesi)

41. Trusă de scris arabă: teacă pentru condeie şi călimară. Secolul al XVIII-lea (Alger, Muzeul Naţional de Antichităţi)

42. „Efendi. Cărturar între cărţile sale". Gravură din *Recueil de cent estampes représentant différentes nations du Levant*, Paris, 1714, pl. 24.

43, Placă de faianţă, Iznik, 1660, reprezentînd moscheea din Medina şi mormîntul Profetului (Paris, colecţia Camille Aboussouan)

44. *Continuatio. Extractus aus dem rußischen Buch des Fr. Cantemiri von der türkischen Religion*. Fragmente traduse în germană, prima filă (Arhiva Academiei Germane de Ştiinţe din Berlin)

SUMAR

Redactor: VERONICA GANĂ
Tehnoredactor: ELENA MATEESCU

Bun de tipar: 10 XI 1987
Format: 16/70 × 100. Coli de tipar: 47
17 planşe alb-negru h. cretată
C.Z. pentru biblioteci mari: 908.5(496).
C.Z. pentru biblioteci mici: 297.

Tiparul executat sub comanda nr. 1449 la
Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
Bucureşti,
Republica Socialistă România